BURSA'DAN KOSOVA'YA:
HÜDAVENDİGAR DÖNEMİ (I. MURAD)
OSMANLI MİMARİSİ

Hasan YILMAZYAŞAR

(Doktora Tezi)

Eskişehir, 2017

BURSA'DAN KOSOVA'YA:

Hüdavendigar Dönemi (I. Murad) Osmanlı Mimarisi

Hasan YILMAZYAŞAR

DOKTORA TEZİ
Sanat Tarihi Anabilim Dalı
Danışman: Prof. Dr. Filiz YENİŞEHİRLİOĞLU

Eskişehir
Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ocak, 2017

Bu Tez Çalışması BAP Komisyonunca kabul edilen 1002E51 nolu proje kapsamında desteklenmiştir.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Hasan YILMAZYAŞAR'ın "Bursa'dan Kosova'ya: Hüdavendigar Dönemi (I.Murad) Osmanlı Mimarisi" başlıklı tezi **20 Ocak 2017** tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca **Sanat Tarihi** Anabilim Dalında, **Doktora** tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : **Prof.Dr.Filiz YENİŞEHİRLİOĞLU**

Üye : **Prof.Dr.Levent KAYAPINAR**

Üye : **Prof.Dr.B.Yelda UÇKAN**

Üye : **Prof.Dr.Erol ALTINSAPAN**

Üye : **Prof.Dr.Canan PARLA**

Prof.Dr.Kemal YILDIRIM
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

BURSA'DAN KOSOVA'YA:
HÜDAVENDİGAR DÖNEMİ (I. MURAD) OSMANLI MİMARİSİ

Hasan Yılmazyaşar
Sanat Tarihi Anabilim Dalı
Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ocak 2017
Danışman: Prof. Dr. Filiz YENİŞEHİRLİOĞLU

"Bursa'dan Kosova'ya: Osmanlı Mimarisinde 1. Murad (Hüdavendigar) Dönemi" başlıklı tezde 1362 ile 1389 yılları arasında inşa edilmiş olan Osmanlı mimari eserleri konu edinilmiştir.

Orhan Gazi'nin 1362 yılında ölmesinin ardından beyliğin başına geçen I. Murad döneminde siyasal ve askeri alandaki gelişime paralel olarak Osmanlı Beyliği yaklaşık 261.000 km'lik bir alana ulaşmıştır. Söz konusu alandaki 31 farklı yerleşim yerinde 89 yapı inşa edildiği tespit edilmiştir. Bu yapılardan 52'i günümüze ulaşmamış, 7 yapı yeniden inşa edilmiş, 6 yapı kısmen günümüze ulaşmış, 24 yapı ise dönem özelliklerini büyük ölçüde koruyarak bugüne ulaşmıştır. I. Murad dönemi mimari oluşumuna hanedan üyeleri, akıncı beyleri, yönetici ve ilmiye sınıf mensupları ile ahi, şeyh ve dervişler olmak üzere üç farklı sosyal sınıf bani olarak yön vermiştir. Dönem yapılarından sadece 3'ünde mimar ismini bildiren kitabeye rastlanmıştır. Tuzla Hüdavendigar Mescidi'nin kitabesinde bina emininin, Ankara Çankırı Kapı Köprüsü'nün kitabesinde ise hattat ismi bildirilmesi Osmanlı mimarisinde bu yöndeki ilk kayıtlar olması bakımından önemlidir. I. Murad döneminde cami, mescit, medrese, mektep, imaret, zaviye, hamam, kaplıca, türbe, köprü, han ve saray olmak üzere 14 farklı yapı tipine ait örneklerle karşılaşılmıştır. İnşa edilen 89 yapıdan 15'i hamam, 4'ü han, 2'si kaplıca, 4'ü köprü, 7'i medrese, 2'si mektep, 27'si mescit-cami, 3'ü kiliseden dönüştürülen cami, 4'ü saray, 3'ü türbe, 3'ü ulu cami, 8'si ise zaviyedir.

Anahtar Sözcükler: I. Murad, Erken Osmanlı, Mimar, Mimarlık, 14. Yüzyıl

ABSTRACT

BURSA TO KOSOVA:

OTTOMAN ARCHİTECTURE IN THE PERIOD OF HUDAVENDİGAR

(MURAD I.)

Hasan YILMAZYAŞAR

Department of Art History

Anadolu University, Graduate School of Social Sciences, January 2017

Supervisor: Prof. Dr. Filiz YENİŞEHİRLİOĞLU

This thesis titled "From Bursa to Kosovo: Ottoman Architecture in the Period of Hüdavendigar (Murad I)" deals with the Ottoman architectural works erected between the years 1362 and 1389. Murad I succeeded to the Beylik in the aftermath of Orhan Gazi's death in 1362; and in parallel with the political and military advancements during his period, Ottoman Empire expanded to a territory of approximately 261.000 kms. It has been ascertained that 89 buildings were constructed in 31 different settlements within the area in question. Of those, 52 could not make it to the present day, 7 have been re-constructed, yet another 6 have partially reached today; 24 of them, on the other hand, still preserve the characteristics of the period to a large extent. During the reign of Murad I, three distinct social classes including members of the dynasty, Akinji-Beys, administrators and members of the ilmiye class along with ahis, sheikhs and dervishes pioneered and steered the architectural constructions. Only 3 of the constructions in the period have inscriptions with the architect's name on them. Therefore, that the name of the person who was entrusted with the construction was found on the inscription of Tuzla Hüdavendigar Mosque, and the name of the calligrapher was similarly found on the inscription of Ankara Cankiri Gate Bridge is highly important in that these are the first records kept in the history of Ottoman architecture. During the reign of Murad I, many examples of 14 different kinds of constructions such as mosques, masjids, madrasahs, schools, almshouses, zawiyahs, baths, thermal springs, tombs, bridges, public houses and palaces were erected. Of the 89 constructions, 15 are baths, 4 are inn, 2 are thermal springs, 4 are bridges, 7 are madrasahs, 2 are schools, 27 are mosques/masjids, 3 are mosques transformed from churches, 4 are palaces, 3 are tombs, 3 are grand mosques, and 8 are zawiyahs.

Keywords: Murad I, Early Ottoman, Architect, Architecture, 14th century

ÖNSÖZ

1993 yılında Anadolu Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü'nde başladığım, 1997-2004 yılları arasında Hacettepe Üniversitesinde; 2004 yılından beri Anadolu Üniversitesi'nde devam eden eğitimimin bir anlamda sonunu temsil eden bu tezin ortaya çıkmasında birçok kişi ve kurumun desteği oldu.

Yaklaşık 14 yıl süren doktora eğitimimde ve öncesinde bendeki emeklerini kelimeler ile ifade etmemim mümkün olmayacağını ve sade bir teşekkürün yetmeyeceğini bilsem de hocalarım;

Prof. Dr. Ebru Parman
Prof. Dr. Günsel Renda
Prof. Dr. Yıldız Ötüken
Prof. Dr. Serpil Bağcı
Prof. Dr. Sacit Pekak
Prof. Dr. Sema Doğan
Prof. Dr. Nermin Şaman Doğan
Prof. Dr. Mustafa Akpolat
Prof. Dr. Erol Altınsapan
Prof. Dr. Yelda Olcay Uçkan
Prof. Dr. Canan Parla
Prof. Dr. Levent Kayapınar
Prof. Dr. Ayşe Kayapınar
Prof. Dr. Şerife Özüdoğru
Doç. Dr. Zeynep Yasa Yaman
Doç. Dr. V. Macit Tekinalp
Doç. Dr. Pelin Şahin Tekinalp
Doç. Dr. Erdal Eser
Doç. Dr. A. Oğuz Alp
Yrd. Doç. Dr. Meryem Acara Eser
Yrd. Doç. Dr. M. Fatih Müderrisoğlu
Yrd. Doç. Dr. Nilgün Çöl
Öğr. Gör. Dr. Selda Alp
Öğr. Gör. Abdullah Deveci

Ve burada unuttuğum değil, ama yorgunluktan yazarken hatırıma gelmeyen, bir kelimede olsa bende emeği geçmiş tüm hocalarım lütfen bu teşekkürümü minnettarlığımın bir ifadesi olarak kabul ediniz.

Bendeki kıymetlerini hiçbir sıfatın açıklayamayacağı, birlikte eğitim aldığım dost ve meslektaşlarım ile usanmadan yapabileceğim bir şey var mı diye her fırsatta yanımda olduklarını hissettiren dostlarım (unvan yazmadığım için lütfen mazur görün, dostlar sınıflanamıyor…);

Ali Umut Türkcan,
Ali Gerengi,
Ayşe Çaylak Türker,
Bülent İşler,
Cem Sayın,
Ceren Erel,
Çiler Buket Tosun,
Ebru Bilget Fataha,
Emre Gökalp,
Erhan Akarçay,
Erkan İznik,
Filiz Işık,
Güler Bek Arat,
Güner Sağır,
Hakan Demir,
Handan Üstündağ,
Hatice Yeşildal,
Murat Kocaaslan,
Sema Gündüz Küskü,
Neslihan Şentürk Uzun,
Nurdan Sürbahan Küçükhasköylü,
Semiha Altıer,
Suat Alp,
Şener Yıldırım,
Taner Sığındı,
Tülün Değirmenci,
Ünal Araç,
Yunus Muluk,
Yusuf Polat,
Zeliha Demirel Gökalp,

İyi ki hayatıma dokundunuz, iyi ki varsınız….

Ve Hacettepe Üniversitesi'ndeki Yüksek Lisans dersleri sırasında tanıdığım, ilk seminer ödevinde "16. Yüzyıl İstanbul'unda Toplum-Birey Mekan İlişkisi ve Gündelik Yaşam"ı tartış diyerek, tamamı ile belgeleme üzerine kurulu "Sanat Tarihi" algımı ters yüz eden ve kısa süreli bir şok yaşatan, sonrasında her yazdığım cümleye, her söylediğim söze "neden ve nasıl" diye sorular sorarak, bilime ve Sanat Tarihi'ne bakma biçimimi temelden etkileyen sevgili hocam, Yüksek Lisans ve Doktora Tez danışmanım Prof. Dr. Filiz Yenişehirlioğlu'nun üzerimdeki emeği, kuru bir teşekkür ile ifade edilemeyecek kadar kıymetlidir. İyi ki varsınız, iyi ki öğrenciniz olma şansını buldum…

Tezimin de başlığının çıkış noktası olan Bursa'dan Kosova'ya kadar olan geniş bölgede gerçekleştirdiğim alan ve kaynak çalışmaları sırasında desteği olan kişileri ismen burada aktarmam mümkün olmasa da aşağıda ismi geçen kurum çalışanlarının desteği olmadan bu çalışmanın ortaya çıkması mümkün olmazdı. Bu vesile ile;

- Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü,
- Ankara Vakıflar Bölge Müdürlüğü,
- Ankara Başbakanlık Osmanlı Arşivi,
- Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü,
- Bursa Koruma Kurulu,
- Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü,
- Çanakkale Koruma Kurulu,
- Bursa, Balıkesir, Çanakkale, Gümülcine il ve ilçe Müftülükleri,
- Bursa, Balıkesir, Çanakkale Valilikleri ile İlçe Kaymakamlıkları,
- Bursa Büyükşehir, Orhan Gazi, Osman Gazi ve İznik Belediyeleri, Mudurnu Belediyesi, Gebze Belediyesi, Umurbey Belediyesi,
- Gümülcine Konsolosluğu,
- Selanik Konsolosluğu,

Çalışanlarına gerek izinler gerekse çalışma ortamı hususundaki yardımlarından dolayı sonsuz teşekkür ederim.

Bu tezin ortaya çıkmasında Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Proje Birimi'nin katkıları son derece önemlidir. Proje Birimi'nde başta Yrd. Doç. Dr. Haluk Yapıcıoğlu ve Mensur Özçelik olmak üzere görev yapan tüm personele desteklerinden dolayı ne kadar teşekkür etsem azdır.

Anadolu Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü'nde aynı sınıfın lisans öğrencisi olarak tanıştığım ve aradan geçen 25 yıl boyunca her konuda olduğu gibi bu tezin ortaya çıkmasında da desteğini esirgemeyen dostum, meslektaşım Doç. Dr. Zeliha Demirel Gökalp'e sonsuz teşekkürler.

Tez savunmam sırasında ev sahibi gibi içten ve nazik uğraşları ile güzel bir ortam oluşmasında büyük emekleri olan Araş. Gör. Tülin Yenilir, Araş. Gör. Şeyma Nalan Ekici ve Araş. Gör. Selda Uygun'a çok teşekkürler.

Tez süresince sabırla, bilgi ve desteklerini esirgemeyen Sosyal Bilimler Enstitüsü sekreteri Tuman Açıkgöz ve tüm enstitü çalışanlarına çok teşekkürler.

Tezimin literatür araştırmasında ve yayın temininde çok önemli desteği olan dostum Öğr. Gör. Dr. Bülent İşler'e ne kadar teşekkür etsem azdır.

Çalışmada kullanılan çizimlerin büyük bir kısmının yeniden çizimini geçekleştiren mimar Kıyas Tökmeci, mimar Erhan Yalım, mimar Didem Kalyoncu, Sanat Tarihçi Mehmet Cihangir Uzun ve Sanat Tarihçi Görkem Işık'ın yardımları son derece kıymetliydi; tekrar teşekkür ederim.

Arşiv Belgelerinin çevrilmesinde büyük yardımları olan Prof. Dr. Levent Kayapınar, Araş. Gör. Onur Gezer, Öğr. Gör. Ali Gerengi ve Bahadır Bakkaloğlu'na sonsuz teşekkür ederim.

Tezin son döneminde her satırını büyük titizlikle okuyan hocalarım, Prof. Dr. Yelda Olcay Uçkan, Prof. Dr. Canan Parla, Doç. Dr. Erdal Eser ve Doç. Dr. Oğuz Alp'e emekleri için yeniden teşekkür ederim. Katkıları son derece kıymetliydi; hâlâ hata ve eksiklikler varsa, bütünü ile bana aittir.

Canım Annem ve Babam'a: 24 yıl üniversite mi okunur muş oğlum, bitir "gari" diye soran ve anlamaya çalışan canım Annem… Emeklerinizi anlatacak kelime bulamadım...

Özlemim: Bir akademisyenle evli olmanın tüm zorluklarını yaşattım galiba…Emeklerin, sabrın ve iyi niyetin için sonsuz teşekkürler canım... Özlem'ini duyduğumuz tüm hayallerimizin gerçekleşmesi dileğiyle…

Ve ADA…Canım Oğlum: Umarım bu çalışma bir gün senin için gurur duyacağın bir değer olur…

22./01/2017

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalardan bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilemeyen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan "bilimsel intihal tespit programıyla" tarandığını ve hiçbir şekilde "intihal içermediğini" beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Hasan Yılmazyaşar

İÇİNDEKİLER

BAŞLIK SAYFASI ……. i

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI ……. ii

ÖZET ……. iii

ABSTRACT ……... iv

ÖNSÖZ ……. v

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ …… ix

İÇİNDEKİLER ……...x

HARİTA LİSTESİ…….....xx

GRAFİK VE TABLOLAR LİSTESİ ……..xx

ÇİZİMLER LİSTESİ ……..... xxi

LEVHALAR LİSTESİ …….. xxx

EKLER LİSTESİ…….lvii

1. GİRİŞ ……..... 1

1.1. Konu ve Sınırlılıklar ……..... 1

1.2. Amaç, Önem ve Sorunlar ……..... 1

1.3. Yöntem ve İçerik …… 5

2. I. MURAD (HÜDAVENDİGAR) …… 15

2.1. I. Murad'ın Hayatı ……... 15

2.2. Lakapları, Kişiliği ve İmajına Dair Tarihi Belgelere Yansıyanlar …….. 25

3. I. MURAD DÖNEMİ'NDE OSMANLI BEYLİĞİ'NİN TARİHİ …… 27

3.1. 1362 - Miras : Orhan Gazi Dönemi Sonunda Osmanlı Beyliği ……..... 29

3.2. 1362-1365: Saltanatın İlk Yılları ve Fetihler …….. 34

3.3. 1365-1376: Balkanların Fethi …….. 35

3.4. 1376-1381: Bizans, Venedik ve Cenevizliler ile İlişkiler …… 41

3.5. 1381- Anadolu'da İlk Kazanımlar: Germiyan ve Hamidoğulları'nın Osmanlı Beyliği'ne Dahiliyeti …… 44

3.6. 1381-1384: Balkanlar'da İkinci Fetih Hareketi …….. 46

3.7. 1386: Karaman Seferi …….. 47

3.8. 1386-1389: Bosna, Sırbistan Seferi ve Kosova Savaşı ……... 50

4. I. MURAD DÖNEMİ YERLEŞİMLERİ VE YAPILAR KATALOĞU ……. 53

4.1. Ankara …….. 53

4.1.1. Tarihçe ……..... 54

4.1.2. I. Murad dönemi öncesinde Ankara …….. 55

4.1.3. I. Murad Dönemi Yapıları ……..... 56

4.1.3.1. Laciroğlu Mehmed (Çankırı Kapı) Köprüsü ……. 58

4.1.3.2. Melike Hatun (Kara) Medresesi …….. 60

4.1.3.3. Melike Hatun Mescidi …….. 61

4.2. Behramkale ……... 63

4.2.1. Tarihçe …….. 63

4.2.2. I. Murad Dönemi Öncesi Behramkale …… 63

4.2.3. I. Murad Dönemi Yapıları …….. 64

4.2.3.1. Behramkale Hüdavendigar Mescidi ……..... 64

4.2.3.2. Behramkale Hüdavendigar Köprüsü …… 73

4.3. Bergama …… 76

4.3.1. Tarihçe ……..... 76

4.3.2. I. Murad Dönemi Yapıları ……...77

4.3.2.1. Eyne Bey Köprüsü …….....80

4.3.2.2. İnebey Cami Hamamı ……..81

4.3.2.3. Saray Hamamı ……..81

4.4. Bolu ……... 82

4.4.1. Tarihçe ……..... 82

4.4.2. Bolu Orta Hamam ……83

4.5. Bozcaada ……87

4.5.1. Tarihçe ……..…87

4.5.2. Bozcaada Hüdavendigar Cami ve Mektebi ……89

4.6. Bursa …… 93

4.6.1. Tarihçe ……..... 93

4.6.2. I. Murad Dönemi Öncesinde Bursa (Orhan Gazi Dönemi)……94

4.6.3. I. Murad Dönemi Yapıları ……... 98

4.6.3.1. I. Murad (Hüdavendigar) Külliyesi ……. 101

4.6.3.1.1. Kaplıca İmareti ……. 101

4.6.3.1.2. Eski Kaplıca ……...130

4.6.3.1.3. Girçık Hamamı ……. 144

4.6.3.1.4. Hüdavendigar Mektebi …… 146

4.6.3.1.5. Hüdavendigar Tabhane/Zaviye ……... 147

4.6.3.1.6. Hüdavendigar Türbesi ……. 148

4.6.3.2. Bursa Sarayı …… 154

4.6.3.3. Şehadet Camisi …… 159

4.6.3.4. Hacı Evrenos Mescidi ……. 166

4.6.3.5. Hayreddin Paşa Mescidi …… 167

4.6.3.6. İzzeddin Bey Mescidi ……. 168

4.6.3.7. Kavaklı Mescit …… 170

4.6.3.8. Koca Naib Mescidi …….. 172

4.6.3.9. Nilüfer Sultan Mescidi ……..... 174

4.6.3.10. Yerkapı (Kara Ali) Mescidi ……. 178

4.6.3.11. Arslaniye-Esdiye (Hacı İvaz) Medresesi ……..... 183

4.6.3.12. Kükürtlü Kaplıcası ……... 185

4.6.3.13. Nalıncılar Hamamı ……... 188

4.6.3.14. Kapan Hanı ……... 190

4.6.3.15. Nilüfer Sultan (Hıdırlık) Zaviyesi …… 191

4.6.3.16. Seyid Nasır Zaviyesi ……..... 191

4.6.3.17. İzzeddin Bey Zaviyesi ……... 192

4.7. Dimetoka ……..... 194

4.7.1. Tarihçe …… 194

4.7.2. I. Murad Dönemi Yapıları ……..... 196

4.7.2.1. Saray ……... 196

4.7.2.2. Yıldırım Medresesi ……..... 197

4.7.2.3. Abdal Cüneyd Zaviyesi …… 197

4.8. Edincik …… 199

4.8.1. Tarihçe ……..... 199

4.8.2. Edincik Hamamı ……..... 201

4.9. Edirne ……..... 202

4.9.1. Tarihçe ……..... 202

4.9.2. I. Murad Dönemi Yapıları ……..... 203

4.9.2.1. Edirne Sarayı …… 203

4.9.2.2. Hüdavendigar İmareti ……... 205

4.9.2.3. Hüdavendigar (Halebi) Cami ……... 205

4.9.2.4. Kilise Cami …… 206

4.9.2.5. Malkoç Bey Cami ……... 207

4.9.2.6. Yahşi Fakih Mescidi …… 207

4.9.2.7. Yahşi Fakih Hamamı ……..... 208

4.9.2.8. Küştigiran-Pehlivan Cemaleddin Tekkesi ……... 209

4.10. Filibe ……... 210

4.10.1. Tarihçe ……... 210

4.10.2. I. Murad Dönemi Yapıları ……... 211

4.10.2.1. Lala Şahin Paşa Köprüsü ……..... 211

4.10.3. Tarihlendirilmesi Tartışmalı Yapılar ……..... 213

4.10.3.1. Filibe Hüdavendigar / Muradiye Cami ……. 213

4.11. Gebze ……. 218

4.10.1. Tarihçe …….. 218

4.10.2. Malkoçoğlu Mehmed Bey Türbesi ……..... 221

4.12. Gelibolu ……. 225

4.12.1. Tarihçe …….. 226

4.12.2. I. Murad Dönemi Yapıları …….. 226

4.12.2.1. Gelibolu Sarayı …… 227

4.12.2.2. Gelibolu Ulu Cami ……..... 230

4.13. Gönen …… 236

4.13.1. Tarihçe …….. 236

4.13.2. I. Murad (Hüdavendigar) Cami ……. 237

4.14. Gümülcine ……. 239

4.14.1. Tarihçe …….. 239

4.14.2. I. Murad Dönemi Yapıları …….. 240

4.14.2.1. Evrenos Gazi İmareti ……..... 241

4.14.2.2. Evrenos Gazi Mescidi ……..... 250

4.14.2.3. Evrenos Gazi Hamamı …… 252

4.14.2.4. Evrenos Gazi Hanı/Kervansarayı ……..... 252

4.14.2.5. Pustinpuş Baba Dergahı (Zaviyesi) ve Türbesi …… 254

4.15. İnegöl ……..... 255

4.15.1. Tarihçe …….. 255

4.15.2. Hüdavendigar Hamamı …….. 257

4.16. İnönü ……..... 258

4.16.1. Tarihçe …….. 258

4.16.2. Hoca Yadigar Mescidi ……. 259

4.17. İpsala ……..... 262

4.17.1. Tarihçe …….. 262

4.17.2. Hüdavendigar / II. Murad Cami (?)…… 263

4.18. İştip …… 265

4.18.1. Tarihçe …….. 265

4.18.2.1. Fethiye Cami (I. Murad Cami) …… 266

4.18.2.2. İştip Hüdavendigar Medresesi ……..... 267

4.19. İznik …….....268

4.19.1. Tarihçe …….. 268

4.19.2. I. Murad Dönemi Öncesinde İznik (Orhan Gazi Dönemi) ….. 269

4.19.3. I. Murad Dönemi Yapıları …….. 270

4.19.3.1. Nilüfer Hatun İmareti ……. 271

4.19.3.2. İznik Yakup Çelebi İmareti ……... 281

4.19.3.3. Hayreddin Paşa İmareti ……. 288

4.19.3.4. Hayreddin Paşa Medresesi ……. 289

4.19.3.5. Hayreddin Paşa Türbesi ……. 290

4.20. Karacabey ……..... 298

4.20.1. Tarihçe …….. 299

4.20.2. I. Murad Dönemi Yapıları …….. 299

4.20.2.1. Karacabey (Hüdavendigar) Ulu Cami …….. 299

4.20.2.2. Hüdavendigar Hamamı …….. 303

4.21. Karaferye ……..... 304

4.21.1. Cami-i Atik – Hüdavendigar Cami ……. 304

4.22. Keles …….. 306

4.22.1. Tarihçe ……..... 306

4.22.2. Hüdavendigar Külliyesi …….. 307

4.22.2.1. Cami ……. 307

4.22.2.2. Hamamı ……..... 307

4.22.2.3. Beylik Hanı …….. 307

4.23. Kemalli ……..... 312

4.23.1. Tarihçe …….. 312

4.23.2. Asılhan Bey Mescidi …… 312

4.24. Malkara ……. 321

4.24.1. Yegan Reis Zaviyesi ve Hamamı …… 321

4.25. Manyas ……..... 322

4.25.1. Hüdavendigar Cami……. 322

4.26. Mudurnu ……... 325

4.26.1. Tarihçe …….. 325

4.26.2. I. Murad Dönemi Yapıları …….. 327

4.26.2.1. Çelebi Yıldırım Mescidi …….. 327

4.26.2.2. Çelebi Yıldırım Hamamı ……..... 345

4.26.2.3. Çelebi Yıldırım Medresesi …….. 345

4.27. Niş ……..... 346

4.27.1. Niş Hüdavendigar Cami (?) …… 346

4.28. Serez ……..... 348

4.28.1. Tarihçe …….. 348

4.28.2. I. Murad Dönemi Yapıları …….. 350

4.28.2.1. Çandarlı Hayreddin Paşa Cami …….. 350

4.28.2.2. Çandarlı Hayreddin Paşa Hamamı ……..... 353

4.28.2.3. Çandarlı Hayreddin Paşa Han-Kervansarayı (?) …….. 354

4.29. Tuzla …….. 355

4.29.1. Tarihçe …….. 355

4.29.2. I. Murad Dönemi Yapıları …….. 356

4.29.2.1. Hüdavendigar Mescidi ……..... 356

4.29.2.2. Hüdavendigar Medresesi ……..... 366

4.29.2.3. Hüdavendigar Hamamı …….. 366

4.30. Umurbey ……... 368

4.30.1 Tarihçe ……... 368

4.30.2. Umurbey Hüdavendigar Cami ……..... 369

4.31. Yarhisar …… 372

4.31.1 Tarihçe ……... 372

4.31.2. Hüdavendigar Cami ve Hamamı ……..... 373

4.31.3. Akbıyık Zaviyesi …….. 375

5. DEĞERLENDİRME …… 375

5.1. Baniler ve Adına Yapı İnşa Edilen Kişiler ……... 375

5.1.1. Hanedan Mensupları …… 377

5.1.2. Akıncı Beyleri ve Yönetici Sınıf Mensupları ……... 381

5.1.3. Ahi, Şeyh ve Dervişler ……..... 391

5.1.4. Belirli Bir Sosyal Sınıf İçinde Tanımlanamayan Kişiler …..... 393

5.2. Mimar ve Sanatçılar ……..... 397

5.3. Yapı ve Plan Tipleri …… 403

5.3.1. Yönetsel Yapılar ……..... 405

5.3.1.1. Saraylar …….. 405

5.3.2. İbadet Yapıları ……... 411

5.3.2.1. Tanım ve Tartışmalar ……..... 411

5.3.2.2. Ulu Camiler …… 415

5.3.2.3. Mescitler …… 418

5.3.3. Eğitim Yapıları …….. 424

5.3.3.1. Tanım ve Tartışmalar ……..... 424

5.3.3.2. Medreseler …… 426

5.3.3.3. Mektepler ……..... 429

5.3.4. Ticaret Yapıları …….. 431

5.3.4.1. Tanım ve Tartışmalar ……..... 431

5.3.4.2. Hanlar …… 432

5.3.5. Su ve Sağlık Yapıları …… 434

5.3.5.1. Tanım ve Tartışmalar ……..... 434

5.3.5.2. Hamam ve Kaplıcalar……..... 434

5.3.5.3. Köprüler …… 438

5.3.6. Tarikat Yapıları …… 440

5.3.6.1. Tanım ve Tartışmalar ……..... 440

5.3.6.2. Zaviyeler …… 441

5.3.7. Mezar Yapıları ……... 442

5.3.7.1. Tanım ve Tartışmalar ……... 442

5.3.7.2. Türbeler …… 445

5.3.8. Çok İşlevli Yapılar …… 448

5.3.8.1. Tanım ve Tartışmalar ……..... 448

5.3.8.2. İmaretler …… 453

5.4. Yapı Birimleri ve Mimari Elemanlar ……..... 459

5.4.1. Minare ……..... 459

5.4.2. Mihrap ……..... 461

5.4.3. Minber ……..... 463

5.4.4. Revaklı Giriş …….. 465

5.4.5. Örtü Sistemi ve Taşıyıcı Elemanlar …… 468

5.5. Malzeme Teknik …… 472

5.5.1. Yapı Elemanları Malzeme Teknik Özellikleri …… 473

5.5.1.1. Duvarlar …… 473

5.5.1.2. Sütun ve Sütun Başlıkları …… 475

5.5.1.3. Paye ve Ayaklar …… 477

5.5.1.4. Kemer …… 477

5.5.1.5. Örtü Sistemi ……... 483

5.5.2. Yorum ve Tartışma …… 483

5.6. Süsleme ……... 486

5.6.1. Tuğla Süsleme ……..... 486

5.6.2. Taş Süsleme ……..... 489

5.6.2.1. Devşirme Taş Süsleme ……..... 489

5.6.2.2. Özgün Taş Süsleme ……... 495

5.6.3. Alçı Süsleme ……..... 498

5.6.4. Yorum ve Tartışma …… 500

6. SONUÇ ……505

7. KAYNAKÇA …….. 521

HARİTALAR

GRAFİKLER

TABLOLAR

ÇİZİMLER

LEVHALAR

EKLER

ÖZGEÇMİŞ

HARİTA LİSTESİ

Harita 1. I. Murad Dönemi Sonunda Osmanlı Beyliğinin Sınırları

Harita 2. I. Murad Döneminde Yapı İnşa Edilen Yerleşimler

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1. I. Murad Dönemi Yapı Tiplerinin Sosyal Sınıflara Dağılımı

Grafik 2. Hanedan Mensupları Adına İnşa Edilen Yapı Tipleri

Grafik 3. Akıncı Beyleri ve Yönetici Sınıf Mensupları Adına İnşa Edilen Yapılar

Grafik 4. Ahi, Şeyh ve Dervişler Adına İnşa Edilen Yapı Tipleri

Grafik 5. I. Murad Adına İnşa Edilen Yapı Tipleri

Grafik 6. Bursa'da I. Murad Dönemi Yapıları

Grafik 7. I. Murad Dönemi Yapı Tiplerinin Yerleşimlere Dağılımı

TABLO LİSTESİ

Tablo 1a. I. Murad Dönemi Yapı Tiplerinin Bani ve Yerleşimlere Göre Dağılımı

Tablo 1b. I. Murad Dönemi Yapı Tiplerinin Bani ve Yerleşimlere Göre Dağılımı

Tablo 2. I. Murad Dönemi Yapılarının Yerleşimlere Göre Dağılımı

Tablo 3. I. Murad Dönemi Yapı Tiplerinin Sosyal Sınıflara Göre Dağılımı

Tablo 4. I. Murad Dönemi Yapı Tiplerinin Banilere Göre Dağılımı

Tablo 5. I. Murad Dönemi Kitabeleri

Tablo 6. Erken Osmanlı Dönemi İbadet Yapıları İçin Kitabelerinde Kullanılan Terimler

Tablo 7. Erken Osmanlı Dönemi İmaretleri İçin Kitabelerinde Kullanılan Terimler

Tablo 8. I. Murad Dönemi Yapılarında Ana İnşa Malzemesi

Tablo 9. 14. Yüzyıl Mescitlerinde Yapısal Elemanların Ölçüleri ve Mekan Genişliğinin Duvar Kalınlığına Oranları

ÇİZİM LİSTESİ

Çizim 1. Behramkale Hüdavendigar Mescidi - Plan (Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 2. Behramkale Hüdavendigar Mescidi - Çatı Plan (Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 3. Behramkale Hüdavendigar Mescidi - Kuzey Cephe (Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 4. Behramkale Hüdavendigar Mescidi - Güney Cephe (Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 5. Behramkale Hüdavendigar Mescidi - Batı Cephe (Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 6. Behramkale Hüdavendigar Mescidi - Doğu Cephe (Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 7. Behramkale Hüdavendigar Mescidi - B-B KESİT (Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 8. Behramkale Hüdavendigar Mescidi - A-A KESİT (Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 9. Behramkale Hüdavendigar Mescidi - Giriş Kapısı Dış Yüz (Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 10. Behramkale Hüdavendigar Mescidi - Giriş Kapısı İç Yüz (Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 11. Behramkale Hüdavendigar Mescidi - Mihrap (Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 12. Behramkale Hüdavendigar Mescidi - Mihrap Kesit (Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 13. Behramkale Hüdavendigar Köprüsü - Mansap Görünüşü (Tunç, 1978, a.g.k., 'den Düzenlenerek)

Çizim 14. Behramkale Hüdavendigar Köprüsü - Menba Görünüşü (Tunç, 1978, a.g.k., 'den Düzenlenerek)

Çizim 15. Bolu Orta Hamam - A-A KESİT (Kula Say, 2007, a.g.k., Şek. 4.229'dan Düzenlenerek Yeniden Çizilmiştir)

Çizim 16. Bolu Orta Hamam - Plan (Kula Say, 2007, a.g.k., Şek. 4.230'dan Düzenlenerek Yeniden Çizilmiştir)

Çizim 17. Bolu Orta Hamam - B-B KESİT (Kula Say, 2007, a.g.k., Şek. 4.231'den Düzenlenerek Yeniden Çizilmiştir)

Çizim 18. Bursa Hüdavendigar İmareti - Zemin Kat - Röleve Planı (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 19. Bursa Hüdavendigar İmareti - Zemin Kat - Restitüsyon Planı (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 20. Bursa Hüdavendigar İmareti (Medrese) - Üst Kat - Rölöve Planı (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 21. Bursa Hüdavendigar İmareti (Medrese) - Üst Kat - Restitüsyon Planı (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 22. Bursa Hüdavendigar İmareti (Medrese) - Üst Örtü Planı (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 23. Bursa Hüdavendigar İmareti - B-B KESİTİ (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 24. Bursa Hüdavendigar İmareti. A-A KESİTİ (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 25. Bursa Hüdavendigar İmareti - Kuzey Cephe (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 26. Bursa Hüdavendigar İmareti - Güney Cephe (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 27. Bursa Hüdavendigar İmareti - Doğu Cephe (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 28. Bursa Eski Kaplıca - Plan (Plan Verileri Gabriel, 1958, a.g.k., fig. 112 ve Şehitoğlu, 2008, a.g.k., s.110'dan alınarak yeniden çizilmiştir.)

Çizim 29. Bursa Eski Kaplıca - A-A KESİTİ (Veriler Gabriel, 1958, a.g.k., fig. 112'den alınarak yeniden çizilmiştir.)

Çizim 30. Bursa Girçık Hamamı - Plan (Veriler Ayverdi, 1966. a.g.k., s. 260; Şehitoğlu, 2008, a.g.k.,51'den alınarak yeniden çizilmiştir)

Çizim 31. Bursa Girçık Hamamı - A-A KESİTİ (Veriler Ayverdi, 1966. a.g.k., s. 260; Şehitoğlu, 2008, a.g.k.,51'den alınarak yeniden çizilmiştir.)

Çizim 32. Bursa Hüdavendigar Türbesi - Plan (Veriler Ayverdi, 1966. a.g.k., s. 260, r. 422'den alınarak yeniden çizilmiştir)

Çizim 33. Bursa Şehadet Cami - Plan (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

Çizim 34. Bursa Şehadet Cami - Üst Örtü Planı (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

Çizim 35. Bursa Şehadet Cami - A-A KESİT (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

Çizim 36. Bursa Şehadet Cami - B-B KESİT (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

Çizim 37. Bursa Şehadet Cami - C-C KESİT (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

Çizim 38. Bursa Şehadet Cami - D-D KESİT (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

Çizim 39. Bursa Şehadet Cami - Güney Cephe (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

Çizim 40. Bursa Şehadet Cami - Kuzey Cephe (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

Çizim 41. Bursa Şehadet Cami - Kuzey Cephe (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

Çizim 42. Bursa Şehadet Cami - Güney Cephe (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

Çizim 43. Bursa Kavaklı Mescidi - Planı (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

Çizim 44. Bursa Kavaklı Mescidi - A-A KESİT (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

Çizim 45. Bursa Kavaklı Mescidi - B-B KESİT (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

Çizim 46. Bursa Kavaklı Mescidi - C-C KESİT (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

Çizim 47. Bursa Kavaklı Mescidi - D-D KESİT (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

Çizim 48. Bursa Kavaklı Mescidi - Doğu Cephe (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

Çizim 49. Bursa Kavaklı Mescidi -Batı Cephe (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

Çizim 50. Bursa Kavaklı Mescidi -Kuzey Cephe (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

Çizim 51. Bursa Kavaklı Mescidi - Güney Cephe (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

Çizim 52. Bursa Koca Naip Mescidi - Plan (Plan verileri Beşbaş ve Denizli, 1983, a.g.k., s. 116'dan alınarak yeniden çizilmiştir.)

Çizim 53. Bursa Hıdırlık / Nilüfer Sultan Mescidi - Plan (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 54. Bursa Hıdırlık / Nilüfer Sultan Mescidi - Çatı Plan (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 55. Bursa Hıdırlık / Nilüfer Sultan Mescidi - A-A KESİTİ (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 56. Bursa Hıdırlık / Nilüfer Sultan Mescidi - B-B KESİTİ (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 57. Bursa Hıdırlık / Nilüfer Sultan Mescidi - Doğu Cephe (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 58. Bursa Hıdırlık / Nilüfer Sultan Mescidi - Batı Cephe (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 59. Bursa Hıdırlık / Nilüfer Sultan Mescidi - Güney Cephe (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 60. Bursa Hıdırlık / Nilüfer Sultan Mescidi - Kuzey Cephe (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 61. Bursa Yerkapı Mescidi - Plan (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

Çizim 62. Bursa Yerkapı Mescidi - A-A KESİT (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

Çizim 63. Bursa Yerkapı Mescidi - B-B KESİT (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

Çizim 64. Bursa Yerkapı Mescidi - C-C KESİT (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

Çizim 65. Bursa Yerkapı Mescidi - D-D KESİT (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

Çizim 66. Bursa Yerkapı Mescidi - Doğu Cephe (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

Çizim 67. Bursa Yerkapı Mescidi - Batı Cephe (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

Çizim 68. Bursa Yerkapı Mescidi - Batı Cephe (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

Çizim 69. Bursa Yerkapı Mescidi - Doğu Cephe (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

Çizim 70. Bursa Kükürtlü Kaplıcası - Plan (Plan verileri Şehitoğlu, 2008, a.g.k., s. 113'den alınarak yeniden çizilmiştir)

Çizim 71. Bursa Nalıncılar Hamamı - Plan (Plan verileri Şehitoğlu, 2008, a.g.k., s. 59'dan alınarak yeniden çizilmiştir)

Çizim 72. Bursa Nalıncılar Hamamı - A-A KESİTİ (Plan verileri Şehitoğlu, 2008, a.g.k., s. 59'dan alınarak yeniden çizilmiştir)

Çizim 73. Gebze Malkoçoğlu Mehmed Bey Türbesi - Plan

Çizim 74. Gebze Malkoçoğlu Mehmed Bey Türbesi - Tavan Plan

Çizim 75. Gebze Malkoçoğlu Mehmed Bey Türbesi - Doğu Cephe

Çizim 76. Gebze Malkoçoğlu Mehmed Bey Türbesi - A-A Kesit

Çizim 77. Gelibolu Ulu (I. Murad) Cami - Plan (Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 78. Gelibolu Ulu (I. Murad) Cami - Plan (Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 79. Gümülcine Evrenos Gazi İmareti - Plan (Plan verileri Bakirtzis ve Xydas, 1997, a.g.k., s. 25'den alınarak yeniden çizilmiştir)

Çizim 80. Gümülcine Evrenos Gazi İmareti - Plan (Plan verileri Kiel, 1983, a.g.k., s. 140' dan alınarak yeniden çizilmiştir)

Çizim 81. İnönü Hoca Yadigar Mescidi - Plan

Çizim 82. İznik Nilüfer Hatun İmareti- Plan (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 83. İznik Nilüfer Hatun İmareti - Üst Örtü Planı (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 84. İznik Nilüfer Hatun İmareti - A-A KESİTİ (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 85. İznik Nilüfer Hatun İmareti - B-B KESİTİ (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 86. İznik Nilüfer Hatun İmareti - Doğu Cephe (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 87. İznik Nilüfer Hatun İmareti - Batı Cephe (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 88. İznik Nilüfer Hatun İmareti - Güney Cephe

(Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 89. İznik Nilüfer Hatun İmareti - Güney Cephe

(Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 90. İznik Yakup Çelebi İmareti - Plan (Plan verileri Ayverdi, 1966, a.g.k., s. 329, r. 527'den alınarak yeniden çizilmiştir.)

Çizim 91. İznik Yakup Çelebi İmareti - A-A Kesiti (Plan verileri Ayverdi, 1966, a.g.k., s. 330, r. 530'dan alınarak yeniden çizilmiştir.)

Çizim 92. İznik Yakup Çelebi Türbesi - Plan (Plan verileri Ayverdi, 1966, a.g.k., s. 329, r. 527'den alınarak yeniden çizilmiştir.)

Çizim 93. İznik Yakup Çelebi Türbesi – Görünüş (Veriler Ayverdi, 1966, a.g.k., s. 330, r. 528'den alınarak yeniden çizilmiştir.)

Çizim 94. İznik Hayreddin Paşa Türbesi - Plan (Plan verileri Ayverdi, 1966, a.g.k., s. 333, r. 535'den alınarak yeniden çizilmiştir.)

Çizim 95. İznik Hayreddin Paşa Türbesi - A-A KESİTİ (Kesit verileri Ayverdi, 1966, a.g.k., s. 333, r. 536'den alınarak yeniden çizilmiştir.)

Çizim 96. Karacabey Ulu Cami - Plan (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Çizim 97. Karacabey Ulu Cami - Doğu Cephe

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

Çizim 98. Keles Hüdavendigar Hamamı - Plan (Plan verileri Ayverdi, 1966, a.g.k., s. 343, r. 564'den alınarak yeniden çizilmiştir.)

Çizim 99. Kemalli Asılhan Bey Mescidi - Plan (Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

Çizim 100. Kemalli Asılhan Bey Mescidi - Üst Örtü Plan (Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

Çizim 101. Kemalli Asılhan Bey Mescidi - A-A Kesiti (Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

Çizim 102. Kemalli Asılhan Bey Mescidi - B-B Kesiti (Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

Çizim 103. Kemalli Asılhan Bey Mescidi - C-C Kesiti (Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

Çizim 104. Kemalli Asılhan Bey Mescidi - D-D Kesiti (Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

Çizim 105. Kemalli Asılhan Bey Mescidi - Doğu Cephe (Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

Çizim 106. Kemalli Asılhan Bey Mescidi - Batı Cephe (Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

Çizim 107. Kemalli Asılhan Bey Mescidi -Kuzey Cephe (Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

Çizim 108. Kemalli Asılhan Bey Mescidi - Güney Cephe (Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

Çizim 109. Mudurnu Yıldırım Mescidi - Plan (Plan verileri Ayverdi, 1966, a.g.k., s. 344, r. 566'dan alınarak yeniden çizilmiştir.

Çizim 110. Mudurnu Yıldırım Mescidi - A-A KESİTİ (Plan verileri Ayverdi, 1966, a.g.k., s. 346, r. 567'den alınarak yeniden çizilmiştir.)

Çizim 111. Mudurnu Yıldırım Hamamı - Plan (Ankara Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 112. Mudurnu Yıldırım Hamamı - A-A KESİTİ (Ankara Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 113. Mudurnu Yıldırım Hamamı - B-B KESİTİ (Ankara Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 114. Mudurnu Yıldırım Hamamı - Kuzey Cephe Görünüş (Ankara Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 115. Mudurnu Yıldırım Hamamı - Güney Cephe Görünüş(Ankara Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 116. Mudurnu Yıldırım Hamamı- Batı Cephe Görünüş (Ankara Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 117. Mudurnu Yıldırım Hamamı- Doğu Cephe Görünüş (Ankara Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 118. Tuzla Hüdavendigar Mescidi - Plan (Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 119. Tuzla Hüdavendigar Mescidi - Üst Örtü Plan (Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 120. Tuzla Hüdavendigar Mescidi- A-A KESİTİ (Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 121. Tuzla Hüdavendigar Mescidi- B-B KESİTİ (Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 122. Tuzla Hüdavendigar Mescidi - Kuzey Cephe (Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 123. Tuzla Hüdavendigar Mescidi - Güney Cephe (Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 124. Tuzla Hüdavendigar Mescidi - Batı Cephe (Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 125. Tuzla Hüdavendigar Mescidi - Doğu Cephe (Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

LEVHA LİSTESİ

Levha 1. Ankara Manzarası, Anonim, 1700-1799 (ww.rijksmuseum.nl/en/collection/SK-A-2055)

Levha 2a. Behramkale Hüdavendigar Mescidi Genel Görünüm

Levha 2b. Behramkale Hüdavendigar Mescidi Kuzey Cephe (Bacon, Clarke ve Koldewey, 1902, a.g.k., s. 169, f. 3)

Levha 3a. Behramkale Hüdavendigar Mescidi-Texier/Gravür (Texier, 2002, a.g.k., 349, pl. 115)

Levha 3b. Behramkale Hüdavendigar Mescidi - d'Edmond Duthoit/Gravür (Bonato, 2004, a.g.k.)

Levha 4a. Behramkale Hüdavendigar Mescidi Revaklı Giriş (Ayverdi,1966, a.g.k., 227, r. 330)

Levha 4b. Behramkale Hüdavendigar Mescidi Batı Cephe (Ayverdi, 1966, a.g.k., 227, r. 328)

Levha 5a. Behramkale Hüdavendigar Mescidi Güney Duvar

Levha 5b. Behramkale Hüdavendigar Mescidi Kuzey Duvar

Levha 6a. Behramkale Hüdavendigar Mescidi Doğu Duvar

Levha 6b. Behramkale Hüdavendigar Mescidi Batı Duvar

Levha 7a. Behramkale Hüdavendigar Mescidi Kuzey Cephe

Levha 7b. Behramkale Hüdavendigar Mescidi Güney Cephe

Levha 8a. Behramkale Hüdavendigar Mescidi Doğu Cephe

Levha 8b. Behramkale Hüdavendigar Mescidi Doğu Cephe

Levha 9. Behramkale Hüdavendigar Mescidi Mihrap

Levha 10a. Behramkale Hüdavendigar Mescidi Mihrap Detay

Levha 10b. Mihrap Detay

Levha 10c. Mihrap Detay

Levha 11a. Behramkale Hüdavendigar Mescidi Batı Duvar Kök Boya Süsleme

Levha 11b. Batı Duvar Kök Boya Süsleme Detay

Levha 12a. Behramkale Hüdavendigar Mescidi Doğu Duvar Kök Boya Süsleme

Levha 12b. Doğu Duvar Kök Boya Süsleme Çizim

Levha 13a. Behramkale Hüdavendigar Mescidi Kuzey Duvar Grafiti Tasvirler

Levha 13b. Kuzey Duvar Grafiti Tasvirler Detay

Levha 14a. Behramkale Hüdavendigar Mescidi Giriş Kapısı Üzerindeki Kök Boya

Levha 14b. Giriş Kapısı Üzerindeki Kök Boya Detay

Levha 15a. Revaklı Giriş Devşirme Sütun Başlıkları

Levha 15b. Giriş Kapısı

Levha 16a. Giriş Kapısı Bizans Dönemi Monogramlı Lento

Levha 16b. Giriş Kapısı İç Yüz Bizans Dönemi Lentosu

Levha 17a. Batı Cephe Pencere

Levha 17b.c. Batı Cephe Pencere

Levha 17d. Kuzey Cephe Doğu Pencere

Levha 17e. Kuzey Cephe Batı Pencere

Levha 18a. Behramkale Hüdavendigar Köprüsünden Hüdavendigar Mescidine Bakış

Levha 18b. Behramkale Hüdavendigar Köprüsü Batı Cephe

Levha 18c. Behramkale Hüdavendigar Köprüsü Doğu Cephe

Levha 19a. Levha 19a. Bergama Koyun Köprüsü (Thomas Allom) (R. Walsh veT. Allom, 2013, a.g.k., 269)

Levha 19b. Bergama Koyun Köprüsü (Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi)

Levha 20a. Bergama Koyun Köprüsü (Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi)

Levha 20b. Bergama Koyun Köprüsü (Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi)

Levha 20c. Bergama Koyun Köprüsü (Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi)

Levha 21a. Bolu Orta Hamam Genel Görünüm (Google Earth)

Levha 21b. Bolu Orta Hamam – Kuzey Doğu

Levha 22a. Bolu Orta Hamam - Güney Cephe

Levha 22b. Bolu Orta Hamam - Güney Doğu

Levha 23a. Bolu Orta Hamam – Soğukluk Batı Kapı

Levha 23b. Bolu Orta Hamam –Sıcaklık ile Halvet Odası Arasındaki Korkuluk Levhası

Levha 24a. Bursa Hüdavendigar İmareti - Kuzey Cephe

Levha 24b. Bursa Hüdavendigar İmareti - Güney Cephe

Levha 25a. Bursa Hüdavendigar İmareti - Kuzey Doğu Cephe

Levha 25b. Bursa Hüdavendigar İmareti - Kuzey Batı Cephe

Levha 26a. Bursa Hüdavendigar İmareti - Batı Cephe

Levha 26b. Bursa Hüdavendigar İmareti - Doğu Cephe

Levha 27. Bursa Hüdavendigar İmareti - Mekanların Dağılımı

Levha 28a. İmaret - Harime Bakış

Levha 28b. İmaret – Kuzeye Bakış

Levha 28c. İmaret - Doğu Eyvan

Levha 28d. İmaret - Batı Eyvan

Levha 29a. Bursa Hüdavendigar İmareti - İç mekan - Kuzey Doğu

Levha 29b. Bursa Hüdavendigar İmareti - İç mekan - Kuzey Batı

Levha 30a. Bursa Hüdavendigar İmareti - Harim - Güney Doğu

Levha 30b. Bursa Hüdavendigar İmareti - Harim- Güney Batı

Levha 30c. Mihrap

Levha 30d. Minber

Levha 31. Bursa Hüdavendigar İmareti - Güney Doğu Yan Oda

Levha 32a. Bursa Hüdavendigar İmareti - Doğu Eyvan

Levha 32b. Doğu Eyvan

Levha 32c. Doğu Eyvan

Levha 33a. Bursa Hüdavendigar İmareti - Yan Oda Üst Pencere ve Örtü

Levha 33b. Bursa Hüdavendigar İmareti - Eyvan Yan Oda Arasındaki Kapı

Levha 34a. Bursa Hüdavendigar İmareti - Kuzey Batı Kiler

Levha 34b. Kiler Kapı

Levha 34c. Kiler Batı Cephe

Levha 35a. Bursa Hüdavendigar İmareti - Giriş Kapısı İç Yüzü

Levha 35b. Medreseye Çıkılan Kapılar ve Merdiven

Levha 36. Bursa Hüdavendigar İmareti (Medrese Katı) Mekanların Dağılımı

Levha 37a. Medreseye Giriş Kapısı

Levha 37b. Medrese - Merdivenlerle Ulaşılan Geçiş Mekanı

Levha 38a. Medrese - Geçiş Mekanı - Ahşap Gergili Tavan

Levha 38b. Medrese Geçiş Mekanı ile Koridor Arasındaki İkiz Kemerli Açıklık

Levha 39a. Medrese - Kuzey Koridor Batıya Bakış

Levha 39b. Medrese - Kuzey Koridor Doğuya Bakış

Levha 40a. Medrese - Doğu Koridor

Levha 40b. Medrese - Batı Koridor

Levha 41a. Medrese - Batı Koridor - Dehlize Bakış

Levha 41b. Medrese - Dehliz Kapısı

Levha 41c. Medrese - Dehliz

Levha 42a. Medrese - Batı Koridor İkiz Kemer

Levha 42b. Medrese - Geçiş Mekanı ve Kuzey Koridor İkiz Kemerler

Levha 43a. Medrese - İkiz Kemerli Açıklıklardaki Korkuluk Payeleri

Levha 43b. Kemerli Açıklıklar (Bursa Koruma Kurulu Arşivi)

Levha 44. İmaret - Revaklı Giriş Bölümü (Genel Görünüm - Örtü Sistemi – Onarım Kitabesi)

Levha 45. Medrese - Revak (Genel Görünüm - Örtü Sistemi - Sütun Başlıkları)

Levha 46. Medrese - Revak (Devşirme Sütun Başlıklarının Dağılımı)

Levha 47a. Hüdavendigar İmareti - Korkuluk Levhası - Harim Girişi Güney Doğu

Levha 47b. Hüdavendigar İmareti - Korkuluk Levhası - Harim Girişi Güney Batı

Levha 47c. Hüdavendigar İmareti - Korkuluk Levhaları - Batı Eyvan

Levha 47d. Hüdavendigar İmareti - Korkuluk Levhaları - Doğu Eyvan

Levha 48. Hüdavendigar İmareti - Medrese Katı - Kapı Dağılımları

Levha 49. Hüdavendigar İmareti - Girişler ve Kapı Formları

Levha 50. Hüdavendigar İmareti - Medrese Katı - Kapı Dağılımları

Levha 51a. Bursa Hüdavendigar İmareti - Revaklı Giriş Bölümü Kuzey Cephesi

Levha 51b. Bursa Hüdavendigar İmareti - Revaklı Giriş Bölümü Batıya Bakış

Levha 51c. Bursa Hüdavendigar İmareti - Revaklı Giriş Bölümü Doğuya Bakış

Levha 51d. Revaklı Giriş Bölümü̈ Doğu Yan Yüz

Levha 51e. Revaklı Giriş Bölümü Doğu Yan Yüz (Bursa Koruma Kurulu Arşivi)

Levha 52. Bursa Hüdavendigar İmareti - Üst Kat Revak Tuğla Süsleme

Levha 53. Üst Kat Revak - Doğu ve Batı Yan Yüz Tuğla Süslemeler

Levha 54a. Burgundy/Tournus St. Philibert Kilisesi. Lombard Band Dizisi
(http://www.bourgogneromane.com/edifices/tournus/TOURNUSko2.jpg)

Levha 54b. Le Puley Saint Christophe Kilisesi-Lombard Band Dizisi
(http://www.green-man-of-cercles.org/articles/the_developments_of_lombard_bands)

Levha 55a. Gravür - İstanbul Surları - Marchebeus – 1839
(http://tr.travelogues.gr/item.php?view=38799)

Levha 55b. Gravür - İstanbul Surları - Detay- Marchebeus – 1839
(http://tr.travelogues.gr/item.php?view=38799)

Levha 56a. Nesebar St. Stephen Kilisesi
(https://www.flickr.com/photos/9019841@N08/29287309976)

Levha 56b. Mesembria John Aleiturgitos Kilisesi
(http://www.ancient-nessebar.com/html/main_en.php?)

Levha 57a. Bursa Hüdavendigar İmareti

Levha 57b. Bursa Eski Kaplıca

Levha 57c. Mustafa Kemalpaşa - Lala Şahin Paşa Türbesi

Levha 58. Arta Parigoritissa Kilisesi

Levha 59a. Arta Parigoritissa

Levha 59b. Arta Hagios Basilios Kilisesi

Levha 59c. Kokkini Ekklisia Kilisesi (J. Trkulja, 2004, a.g.k., 43, II. 1.2.d.)

Levha 59d. Kostoria Taxiarchai Kilisesi (J. Trkulja, 2004, a.g.k., 42, 11.1.2.c.)

Levha 60a. Bursa Eski Kaplıca - Genel Görünüm

Levha 60b. Bursa Eski Kaplıca - Batı Cephe

Levha 61a. Bursa Eski Kaplıca - Ilıklık Batı Cephe

Levha 61b. Bursa Eski Kaplıca - Ilıklık Doğu Cephe

Levha 61c. Bursa Eski Kaplıca - Sıcaklık Güney Doğu Cephe

Levha 62a. Bursa Eski Kaplıca - Kadınlar Bölümü Giriş Cephesi

Levha 62b. Bursa Eski Kaplıca - Erkekler Bölümü Soğukluk Giriş Cephesi

Levha 63a. Bursa Eski Kaplıca -

Levha 63b. Bursa Eski Kaplıca - Genel Görünüm

Levha 64a. Bursa Eski Kaplıca - Kadınlar Kısmı - Güney

Levha 64b. Bursa Eski Kaplıca - Kadınlar Kısmı - Kuzey

Levha 65a. Bursa Eski Kaplıca - Ilıklık Mekanı Güneye Bakış

Levha 65b. Bursa Eski Kaplıca - Ilıklık Mekanı Kuzeye Bakış

Levha 66a. Bursa Eski Kaplıca - Sıcaklık Mekanı

Levha 66b. Bursa Eski Kaplıca - Sıcaklık Mekanı Bizans Devşirme Sütun Başlıkları

Levha 67a. İtalya - Baiae Termo Minarel Kompleks (Yegül, 2010, a.g.k., s. 66, r. 13)

Levha 67b. İtalya - Tivoli Hadrianus Villası - Küçük Hamam (http:/ /vwhl.soic. indiana.edu/villa/smallbaths.php)

Levha 68. Antakya Hamam "C" (Yegül, 2010, a.g.k., 237, r. 107)

Levha 69a. Bursa Güney Hamamı (Yegül, 2010, a.g.k., s. 239, r. 108)

Levha 69b. Suriye Buzuriye Hamamı (Ku1a Say, 2007, a.g.k., 22, şek. 2.37)

Levha 70a. Bursa Eski Kaplıca – Plan (Plan Verileri Gabriel, 1958, a.g.k., fig. 112 ve Şehitoğlu, 2008, a.g.k., s.110' dan alınarak yeniden çizilmiştir)

Levha 70b. Suriye Suruci Hamamları (Kula Say, 2007, a.g.k., 23, şek. 2.30)

Levha 71a. Albenga Vaftizhanesi (http s:/ /quadralectics. wordpress.com/2-tranquility/2-4-baptisteria/)

Levha 71b. Riez Vaftizhanesi (http s:/ /quadralectics. wordpress.com/2-tranquility/2-4-baptisteria/)

Levha 71c. Frejus Vaftizhanesi (http s:/ /quadralectics. wordpress.com/2-tranquility/2-4-baptisteria/)

Levha 71d. Marseille Vaftizhanesi (https:/ /quadralectics. wordpress.com/2 tranquility/ 2-4-baptisteria/)

Levha 72a. Suriye Bosra Kilisesi (https://quadralectics. wordpress. com/3 contemplation/3-3 -churches-and-tetradic-architecture/3-3-1-the- form-of-the-ground-plan/3-3-1-4-the-octagonal-church-plan/)

Levha 72b. Suriye Zorah St. George Kilisesi (http s:/ /quadralectics. wordpress. com/3 -contemplation/3-3 -churches-and-tetradic-architecture/3-3-1-the-form-of-the-ground-plan/3-3-1-4-the-octagonal-church-plan/)

Levha 73a. Bursa Eski Kaplıca

Levha 73b. Bursa Eski Kaplıca

Levha 73c. İstanbul Konstantin Lips Kilisesi

Levha 73d. İstanbul Theotokos Pammakaristos Kilisesi

Levha 73e. Selanik Hagia Apostoloi Kilisesi

Levha 73f. Selanik Prophitias Alias Kilisesi

Levha 74a. Bursa Eski Kaplıca

Levha 74b. Bursa Eski Kaplıca

Levha 74c. Nesebar St. Stephen Kilisesi (https:/ /www.flickr.com/photos/9019841 @N08/2928730997 6)

Levha 74d. Mesembria John Aleiturgitos Kilisesi (http:/ /www.ancient-nessebar.com/ html/main_ en. php?)

Levha 74e. Mustafa Kemalpaşa – Lala Şahin Paşa Türbesi

Levha 74f. Agliate Vaftizhanesi (http://www.visual-italy.it/EN/lombardia/ monza/ agliate/basilica-pietro-paolo/)

Levha 75a. Bursa Girçık Hamamı Batı Cephe

Levha 75b. Bursa Girçık Hamamı İç Mekan

Levha 76a. Bursa Girçık Hamamı - İç Cephe Batı Duvar

Levha 76b. Bursa Girçık Hamamı - İç Cephe

Levha 77a. Bursa Hüdavendigar Tabhanesi- Aşevi

Levha 77b. Bursa Hüdavendigar Tabhanesi - Aşevi

Levha 78a. Bursa Hüdavendigar Türbesi İç Mekan

Levha 78b. Bursa Hüdavendigar Türbesi İç Mekan

Levha 79a. Bursa Hüdavendigar Türbesi İç Mekan

Levha 79b. Bursa Hüdavendigar Türbesi İç Mekan

Levha 80a. Bursa Hüdavendigar Türbesi İç Mekan

Levha 80b. Bursa Hüdavendigar Türbesi İç Mekan

Levha 81a. Bursa Hüdavendigar Türbesi - İç Mekan Sütun ve Sütun Başlıkları

Levha 81b. Bursa Hüdavendigar Türbesi İç Mekan - Kubbe

Levha 82a. Bursa Kalesi - Löwenhielm - (Çağaptay, 2011, a.g.k., fig. 8'den)

Levha 82b. Bursa Saray Kapısı - Löwenhielm – 1827 (Çalışkan, 2010, a.g.k., r. 5'den)

Levha 83a. Bursa Saray Kapısı - Augustin Laurens – 1847 (Çalışkan, 2010, a.g.k., r. 23'den)

Levha 83b. Bursa Sarayı (Mıss (Julia) Pardeo, 1837, a.g.k., 28)

Levha 84a. Bursa Saltanat Kapısı (Çalışkan, 2010, a.g.k., r. 24'den)

Levha 84b. Bursa İç Kale -1858 – 3D Model (Tekinalp, 2010, a.g.k., 162, Fig. 1)

Levha 85. Bursa Bizans Saray Kalıntısı Kazıları Vaziyet Planı / Güncel Plan Aplikasyonu (Vaziyet Planı - Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi)

Levha 86a. Bursa Şehadet Cami Kuzey Cephe

Levha 86b. Bursa Şehadet Cami Kuzey Batı Cephe

Levha 87a. Bursa Şehadet Cami Batı Cephe

Levha 87b. Bursa Şehadet Cami Doğu Cephe

Levha 88a. Bursa Şehadet Cami Doğu Cephe Giriş Kapısı Genel Görünüm

Levha 88b. Bursa Şehadet Cami Doğu Giriş Kapısı Kitabe

Levha 89a. Bursa Şehadet Cami Kuzey Cephe

Levha 89b. Kuzey Kapı

Levha 89c. Batı Kapı

Levha 90a. Minare

Levha 90b. Minare Detay

Levha 90c. Pencere Detay

Levha 90d. Pencere Detay

Levha 91a. Bursa Şehadet Cami İç Cephe Güney

Levha 91b. Bursa Şehadet Cami İç Cephe Kuzey

Levha 92a. Bursa Şehadet Cami İç Cephe Güney Batı

Levha 92b. Bursa Şehadet Cami İç Cephe Batı

Levha 93a. Bursa Şehadet Cami İç Cephe Örtü

Levha 93b. Bursa Şehadet Cami İç Cephe Kubbeye Geçiş

Levha 94a. Bursa Şehadet Cami - M. A. Walker, 1886 (http://tr.travelogues.gr/item.php?view=60356)

Levha 94b. Bursa Şehadet Cami - Abdulhamid Albümleri (Ayverdi, 1966. a.g.k, s. 269, r. 402)

Levha 95a. Bursa Şehadet Cami - Abdülhamid Albümleri (https://www.loc.gov/item/2003670475/)

Levha 95b. Bursa Şehadet Cami - Abdülhamid Albümleri (https://www.loc.gov/item/2003670553/)

Levha 96a. Bursa Hayreddin Paşa Mescidi

Levha 96b. Hayreddin Paşa Mescidi

Levha 96c. Hayreddin Paşa Mescidi

Levha 97a. Bursa İzzeddin Cami

Levha 97b. Bursa İzzeddin Cami

Levha 98a. Bursa İzzeddin Cami

Levha 98b. Bursa İzzeddin Cami

Levha 98c. Minare Detay

Levha 99a. Bursa Kavaklı Mescidi - Batı Cephe

Levha 99b. Bursa Kavaklı Mescidi - Kuzey Doğu Cephe

Levha 100a. Bursa Kavaklı Mescidi - Kuzey Batı Cephe

Levha 100b. Bursa Kavaklı Mescidi - Minare

Levha 100c. Bursa Kavaklı Mescidi - Minare Detay

Levha 101a. Bursa Kavaklı Mescidi - Kuzey Batı Cephe

Levha 101b. Bursa Kavaklı Mescidi - Kuzey Cephe

Levha 102a. Bursa Koca Naib Mescidi Kuzey Cephe

Levha 102b. Bursa Koca Naib Mescidi Kuzey Doğu Cephe

Levha 102c. Bursa Koca Naib Mescidi Kuzey Batı Cephe

Levha 103a. Bursa Koca Naib Mescidi Doğu Cephe

Levha 103b. Bursa Koca Naib Mescidi Güney Doğu Cephe

Levha 103c. Bursa Koca Naib Mescidi Güney Cephe

Levha 104a. Bursa Koca Naib Mescidi Batı Cephe

Levha 104b. Bursa Koca Naib Mescidi Batı Cephe Pencere Detay

Levha 104c. Bursa Koca Naib Mescidi Güney Cephe Pencere Detay

Levha 104d. Bursa Koca Naib Mescidi Minare

Levha 105a. Bursa Koca Naib Mescidi İç Mekan Güney Cephe

Levha 105b. Bursa Koca Naib Mescidi Mihrap

Levha 105c. Bursa Koca Naib Mescidi - Minber

Levha 106a. Bursa Koca Naib Mescidi İç Mekan Batı Cephe

Levha 106b. Bursa Koca Naib Mescidi İç Mekan Doğu Cephe

Levha 107a. Bursa Koca Naib Mescidi İç Mekan Cephe Cephe

Levha 107b. Bursa Koca Naib Mescidi İç Mekan Üst Cepheler

Levha 108a. Bursa Koca Naib Mescidi İç Mekan Kubbe

Levha 108b. Bursa Koca Naib Mescidi İç Mekan Giriş Kapısı

Levha 109a. Bursa Koca Naib Mescidi Giriş Bölümü Doğu Pencere

Levha 109b. Bursa Koca Naib Mescidi Giriş Bölümü Batı Pencere

Levha 109c. Bursa Koca Naib Mescidi Giriş Bölümü Örtü Sistemi

Levha 110a. Bursa Nilüfer Sultan Mescidi Doğu Cephe

Levha 110b. Giriş Bölümü Eyvan Tonoz

Levha 111a. Bursa Nilüfer Sultan Mescidi Kuzey Cephe

Levha 111b. Batı Cephe

Levha 111c. Güney Cephe

Levha 112a. Bursa Seyid Nasır Cami Genel Görünüm

Levha 112b. Bursa Seyid Nasır Cami Güney İç Cephe

Levha 113a. Bursa Seyid Nasır Cami Batı İç Cephe

Levha 113b. Bursa Seyid Nasır Cami Kuzey Batı İç Cephe

Levha 114a. Bursa Yer Kapı Mescidi Doğu

Levha 114b. Bursa Yer Kapı Mescidi Giriş Bölümü

Levha 114c. Bursa Yer Kapı Mescidi Giriş Bölümü

Levha 115a. Bursa Yer Kapı Mescidi Güney Cephe

Levha 115b. Bursa Yer Kapı Mescidi Güney Cephe (Restorasyon Öncesi)

Levha 116a. Bursa Yer Kapı Mescidi Kuzey Batı Cephe

Levha 116b. Bursa Yer Kapı Mescidi Kuzey Doğu

Levha 116c. Bursa Yer Kapı Mescidi - Minare

Levha 117a. Bursa Yer Kapı Mescidi İç Cephe Güney

Levha 117b. Bursa Yer Kapı Mescidi İç Cephe Batı

Levha 118a. Bursa Yer Kapı Mescidi İç Cephe Doğu

Levha 118b. Bursa Yer Kapı Mescidi İç Cephe Kuzey

Levha 119a. Bursa Yer Kapı Mescidi İç Mekan Güney Batı

Levha 119b. Bursa Yer Kapı Mescidi İç Cephe Kubbeye Geçiş

Levha 120a. Bursa Yerkapı M escidi (Ayverdi, 1966, a.g.k., 275)

Levha 120b. Bursa Yer Kapı Mescidi

Levha 121a. Kükürtlü Kaplıcası – Mary Adelaide Walker / 1866 (http://tr.travelogues.gr /item.php?view=60366)

Levha 122a. Bursa Nalıncılar Hamamı

Levha 122b. Bursa Nalıncılar Hamamı

Levha 123a. Bursa Nalıncılar Hamamı

Levha 123b. Bursa Nalıncılar Hamamı

Levha 124a. Bursa Nalıncılar Hamamı

Levha 124b. Bursa Nalıncılar Hamamı

Levha 125a. Bursa Nalıncılar Hamamı

Levha 125b. Bursa Nalıncılar Hamamı

Levha 126a. Bursa Nalıncılar Hamamı (Restorasyon Öncesi)

Levha 126b. Bursa Nalıncılar Hamamı (Restorasyon Öncesi)

Levha 127a. Kapan Hanı (Ayverdi, 1966, a.g.k., 276, r. 416a)

Levha 127b. Kapan Hanı (Ayverdi, 1966, a.g.k., 276, r. 416b)

Levha 128a. Bursa Seyid Nasır Zaviyesi

Levha 128b. Bursa Seyid Nasır Zaviyesi

Levha 129a. Gebze Malkoçoğlu Mehmed Bey Türbesi (V.G.M. Arşivi)

Levha 129b. Gebze Malkoçoğlu Mehmed Bey Türbesi (Seçkin, 2013, a.g.k., 988)

Levha 130a. Gebze Malkoçoğlu Mehmed Bey Türbesi (V.G.M. Arşivi)

Levha 130b. Gebze Malkoçoğlu Mehmed Bey Türbesi (V.G.M. Arşivi)

Levha 131. Gelibolu Gravürü - 1575 (Çanakkale Gravürleri)

Levha 132. Gelibolu - Joseph Mery (1855) (Çanakkale Gravürleri)

Levha 133a. Tournefort – Gelibolu / 1717
(http://tr.travelogues.gr/item.php?view=43518)

Levha 133b. Gelibolu Liman

Levha 134a. Gelibolu Liman

Levha 134b,c. Gelibolu Kalesi Kalıntılar

Levha 135. Gelibolu Ulu Cami – 1811 (Castellan, 1811, a.g.k., s. 57, Pl. 2)

Levha 136. Gelibolu Ulu Cami Genel Görünüm

Levha 137a. Gelibolu Ulu Cami Kuzey Doğu Cephe

Levha 137b. Gelibolu Ulu Cami Kuzey Cephe

Levha 138a. Gelibolu Ulu Cami Kuzey Cephe Giriş Kapısı

Levha 138b. Gelibolu Ulu Cami Kuzey Cephe Giriş Kapısı Kitabe

Levha 139a. Gelibolu Ulu Cami Batı Cephe Giriş Kapısı

Levha 139b. Batı Cephe Giriş Kapısı

Levha 139c. Batı Giriş Kapısı Kitabe

Levha 140a. Gelibolu Ulu Cami Doğu Cephe Giriş Kapısı

Levha 140b. Doğu Cephe Giriş Kapısı

Levha 140c. Kitabe

Levha 141a. Gelibolu Ulu Cami Güney Batı Cephe

Levha 141b. Gelibolu Ulu Cami Güney Cephe

Levha 142a. Gelibolu Ulu Cami İç Cephe Güney

Levha 142b. Gelibolu Ulu Cami İç Cephe Batı

Levha 143a. Gelibolu Ulu Cami İç Cephe Kuzey

Levha 143b. Gelibolu Ulu Cami İç Cephe Doğu

Levha 144a. Gelibolu Ulu Cami Kuzey Batı

Levha 144b. Gelibolu Ulu Cami Kuzey Doğu

Levha 144c. Gelibolu Ulu Cami Güney Doğu

Levha 144d. Gelibolu Ulu Cami Güney Batı

Levha 145a. Gelibolu Ulu Cami Mihrap

Levha 145b. Gelibolu Ulu Cami Minber

Levha 145c. Gelibolu Ulu Cami Mihrap Kitabelik

Levha 146a. Gönen Kilise Kalıntısı

Levha 146b. Gönen Kilise Kalıntısı

Levha 147a. Gönen Kaplıcalar (Hüdavendigar) Cami

Levha 147b. Gönen Kaplıcalar (Hüdavendigar) Cami

Levha 148a. Gönen Kaplıcalar (Hüdavendigar) Cami İç Mekan

Levha 148b. Gönen Kaplıcalar (Hüdavendigar) Cami İç Mekan

Levha 149a, b, c, d, e, f. Gönen Kaplıcalar Cami Çevresinde Sütun ve Sütun Başlıkları

Levha 150a. Gümülcine Evrenos Gazi İmareti Genel Görünüm

Levha 150b. Gümülcine Evrenos Gazi İmareti Kuzey Cephe Giriş

Levha 151a. Gümülcine Evrenos Gazi İmareti Kuzey Cephe Doğu Yan Kanat

Levha 151b. Gümülcine Evrenos Gazi İmareti Kuzey Cephe Batı Yan Kanat

Levha 152a. Gümülcine Evrenos Gazi İmareti Batı Kanat Batı Cephesi

Levha 152b. Gümülcine Evrenos Gazi İmareti Batı Kanat Güney Cephesi

Levha 153a,b. Gümülcine Evrenos Gazi İmareti Batı Kanat Güney - Eyvan Batı Cephe

Levha 153c. Gümülcine Evrenos Gazi İmareti Eyvan Güney Cephe

Levha 154a. Gümülcine Evrenos Gazi İmareti Eyvan Güney Cephe Roma Büstü

Levha 154b. Gümülcine Evrenos Gazi İmareti Eyvan Güney İç Cephe

Levha 155a. Gümülcine Evrenos Gazi İmareti Eyvan Güney İç Cephe - Tonoz

Levha 155b. Gümülcine Evrenos Gazi İmareti Eyvan - Kuzeye Bakış

Levha 156a. Gümülcine Evrenos Gazi İmareti Batı Yan Mekan Giriş Kapısı

Levha 156b. Gümülcine Evrenos Gazi İmareti Doğu Yan Mekan Giriş Kapısı

Levha 157a. Evrenos Gazi İmareti Batı Yan Mekan Giriş Kapısı İç

Levha 157b. Evrenos Gazi İmareti Batı Yan Mekan Niş

Levha 157c. Evrenos Gazi İmareti Batı Yan Mekan Güney Duvar

Levha 157d. Evrenos Gazi İmareti Batı Yan Mekan Güney Doğu Köşe

Levha 158a. Evrenos Gazi İmareti Batı Yan Mekan Kuzey Doğu Köşe

Levha 158b. Evrenos Gazi İmareti Batı Yan Mekan Geniş Kemer

Levha 158c. Evrenos Gazi İmareti Batı Yan Mekan Kuzey Duvar

Levha 159a. Evrenos Gazi İmareti Batı Yan Mekan Kubbe ve Geçiş

Levha 159b. Evrenos Gazi İmareti Batı Yan Mekan Batı Duvar

Levha 160a. Evrenos Gazi İmareti Doğu Yan Mekan Doğu Duvar

Levha 160b. Evrenos Gazi İmareti Doğu Yan Mekan Güney Duvar

Levha 161a. Evrenos Gazi İmareti Doğu Yan Mekan Doğu Duvar

Levha 161b. Evrenos Gazi İmareti Doğu Yan Mekan Kuzey Doğu Köşe

Levha 161c. Evrenos Gazi İmareti Doğu Yan Mekan Kubbe ve Geçiş

Levha 162. Evrenos Gazi İmareti Eyvan Doğu Duvardaki Grafitiler

Levha 163. Evrenos Gazi İmareti Eyvan Doğu Duvardaki Grafitiler

Levha 164. Evrenos Gazi İmareti Eyvan Doğu Duvardaki Grafitiler

Levha 165a. Selanik Prophetias Elias Kilisesi

Levha 165b. Selanik Prophetias Elias Kilisesi Grafitiler

Levha 166a. Gümülcine Pustinpuş Baba Türbesi

Levha 166b. Gümülcine Pustinpuş Baba Türbesi

Levha 166c. Gümülcine Pustinpuş Baba Türbesi

Levha 167a. İznik Nilüfer Hatun İmareti Doğu Cephe

Levha 167b. İznik Nilüfer Hatun İmareti Doğu Cephe Detay

Levha 168a. İznik Nilüfer Hatun İmareti Doğu Cephe Giriş Aksı

Levha 168b. İznik Nilüfer Hatun İmareti Doğu Cephe Yivli Sütun

Levha 168c. İznik Nilüfer Hatun İmareti Revaklı Giriş Bölümü Kuzey Yan Yüz

Levha 169a. İznik Nilüfer Hatun İmareti Kuzey Doğu Cephe

Levha 169b. Revaklı Giriş Bölümü ve Kuzey Yan Mekan Kuzey Cepheleri

Levha 170a. İznik Nilüfer Hatun İmareti Kuzey Cephe

Levha 170b. İznik Nilüfer Hatun İmareti Kuzey Cephe Detay

Levha 171a. İznik Nilüfer Hatun İmareti Batı Cephe

Levha 171b. İznik Nilüfer Hatun İmareti Güney Cephe

Levha 172a. İznik Nilüfer Hatun İmareti Batı Mekan Güney Cephe Tuğla Rozet

Levha 172b. İznik Nilüfer Hatun İmareti Güney Batı Cephe

Levha 173a. İznik Nilüfer Hatun İmareti Güney Cephe Genel Görünüm

Levha 173b. İznik Nilüfer Hatun İmareti Güney Yan Mekan Güney Cephe

Levha 174a. İznik Nilüfer Hatun İmareti Güney Doğu Cephe Genel Görünüm

Levha 174b. İznik Nilüfer Hatun İmareti Revaklı Giriş Bölümü Güney Yan Yüz

Levha 175a. İznik Nilüfer Hatun İmareti Revaklı Giriş Bölümü Güney Yan Yüz

Levha 175b. Revaklı Giriş Bölümü Güney Yan Yüz Tuğla Süslemeler

Levha 176a. İznik Nilüfer Hatun İmareti Örtü Sistemi

Levha 176b. İznik Nilüfer Hatun İmareti Örtü Sistemi Detay

Levha 177a. İznik Nilüfer Hatun İmareti Revakı Giriş Bölümü Güneye Bakış

Levha 177b. İznik Nilüfer Hatun İmareti Revaklı Giriş Bölümü Doğu İç Cephe

Levha 178a. İznik Nilüfer Hatun İmareti Revaklı Giriş Bölümü Giriş Aksı Doğuya Bakış

Levha 178b. İznik Nilüfer Hatun İmareti Revaklı Giriş Bölümü Doğu İç Cephe

Levha 179a. İznik Nilüfer Hatun İmareti Giriş Kapısı Kemeri

Levha 179b. İznik Nilüfer Hatun İmareti Giriş Kapısının İki Yanındaki Pencereler

Levha 180. İznik Nilüfer Hatun İmareti Giriş Kapısı Mermer Süsleme Motifleri ve Kitabe

Levha 181a. İznik Nilüfer Hatun İmareti Giriş Kapısı Mermer Süsleme Motifleri

Levha 181b. İznik Nilüfer Hatun İmareti Revaklı Giriş Kısmı Sütun Başlıkları

Levha 182a. İznik Nilüfer Hatun İmareti İç Mekan Doğuya Bakış

Levha 182b. İznik Nilüfer Hatun İmareti Sofa Kubbe-Üçgen Kuşak

Levha 183a. İznik Nilüfer Hatun İmareti İç Mekan Batıya Bakış

Levha 183b. İznik Nilüfer Hatun İmareti Mescit Bölümü

Levha 184a. İznik Nilüfer Hatun İmareti Mescit Bölümü Güney Duvar

Levha 184b. İznik Nilüfer Hatun İmareti Mescit Bölümü Kuzey Duvar

Levha 185a. İznik Nilüfer Hatun İmareti Mescit Bölümü Örtü Sistemi

Levha 185b. İznik Nilüfer Hatun İmareti Güney Yan Mekana Bakış

Levha 186a. İznik Nilüfer Hatun İmareti Güney Yan Mekan Batı Duvar

Levha 186b. İznik Nilüfer Hatun İmareti Güney Yan Mekan Doğu Duvar

Levha 187a. İznik Nilüfer Hatun İmareti Güney Yan Mekan Güney Batıya Bakış

Levha 187b. İznik Nilüfer Hatun İmareti Güney Yan Mekan Güney Doğuya Bakış

Levha 188a. İznik Nilüfer Hatun İmareti Sofadan Kuzey Yan Mekana Bakış

Levha 188b. İznik Nilüfer Hatun İmareti Kuzey Yan Mekan Güney Duvar

Levha 189a. İznik Nilüfer Hatun İmareti Kuzey Yan Mekan Kuzey Duvar

Levha 189b. İznik Nilüfer Hatun İmareti Kuzey Yan Mekan Kuzey Batı Duvar

Levha 189c. İznik Nilüfer Hatun İmareti Kuzey Yan Mekan Kuzey Doğu Duvar

Levha 190a,b,c. İznik Nilüfer Hatun İmareti Tuğla Süslemeler

Levha 190d,e. Yenişehir Pustinpuş Baba Zaviyesi (Rozet Motifleri)

Levha 190d,e. Bursa Orhan Gazi İmareti (Rozet Motifleri)

Levha 191 a. Arta - H. Nikolaos Rhodias Kilisesi (Trkulja, 2004, a.g.k., 368, fig. 213)

Levha 191b. Arta - Kata Panagia Kilisesi (Trkulja, 2004, a.g.k., 368, fig. 212)

Levha 191c. Arta -H. Nikolaos Rhodias Kilisesi (Trkulja, 2004, a.g.k., 374, fig. 227)

Levha 191d. İstanbul - Theotokos Pammakaristos Kilisesi

Levha 192a. İznik Yakup Çelebi imareti - Louis de Launay (1913)

(http:/ /tr. travelogues. gr/item. php ?view=4 200 1)

Levha 192b. İznik Yakup Çelebi İmareti Kuzey Cephe Revaklı Giriş

Levha 193a. İznik Yakup Çelebi İmareti Batı Cephe

Levha 193b. İznik Yakup Çelebi İmareti Güney Batıdan Bakış

Levha 193c. İznik Yakup Çelebi İmareti Harim Güney Cephe

Levha 194a. İznik Yakup Çelebi İmareti Güney Doğudan Bakış

Levha 194b. İznik Yakup Çelebi İmareti Doğu Tabhane Güney Cephe

Levha 195a. İznik Yakup Çelebi İmareti Revaklı Giriş Bölümü Güney Duvar

Levha 195b. İznik Yakup Çelebi İmareti Revaklı Giriş Bölümü Kuzey Giriş Aksı

Levha 196a. Revaklı Giriş Bölümü Batıya Bakış

Levha 196b. Revaklı Giriş Bölümü Doğuya Bakış

Levha 196c. Revaklı Giriş Bölümü Kuzey Doğu Köşe

Levha 196d. Revaklı Giriş Bölümü Doğu Yan Yüz

Levha 197a. İznik Yakup Çelebi İmareti Revaklı Giriş Bölümü

Levha 197b. İznik Yakup Çelebi İmareti Revaklı Giriş Bölümü

Levha 198a. İznik Yakup Çelebi İmareti Revaklı Giriş Bölümü Örtü Sistemi

Levha 198b. İznik Yakup Çelebi İmareti Revaklı Giriş Bölümü Giriş Kapısı

Levha 199a. İznik Yakup Çelebi İmareti Revaklı Giriş Bölümü Pencere Detay

Levha 199b. İznik Yakup Çelebi İmareti Harim Güneye Bakış

Levha 200a. İznik Yakup Çelebi İmareti Mihrap

Levha 200b. İznik Yakup Çelebi İmareti Minber

Levha 200c. İznik Yakup Çelebi İmareti Harim Kuzey Giriş Yönüne Bakış

Levha 201a. İznik Yakup Çelebi İmareti Harim ve Sofa Örtü Sistemleri

Levha 201b. İznik Yakup Çelebi İmareti Harim-Sofa Batı Cephe

Levha 202a. İznik Yakup Çelebi İmareti Harim-Sofa Batı Cephe

Levha 202b. İznik Yakup Çelebi İmareti Harim-Sofa Doğu Cephe

Levha 203a. İznik Yakup Çelebi İmareti Harim Güney Doğu

Levha 203b. İznik Yakup Çelebi İmareti Harim Güney Batı

Levha 204a. İznik Yakup Çelebi İmareti Batı Tabhane Odası

Levha 204b. İznik Yakup Çelebi İmareti Doğu Tabhane Odası

Levha 205a. İznik Yakup Çelebi Türbesi

Levha 205b. İznik Yakup Çelebi Türbesi

Levha 206a. İznik Yakup Çelebi Türbesi

Levha 206b. İznik Yakup Çelebi Türbesi

Levha 207a. İznik Yakup Çelebi Türbesi

Levha 207b. İznik Yakup Çelebi Türbesi

Levha 208a. İznik Yakup Çelebi İmareti Bizans Devşirme Parçası

Levha 208b. İznik Yakup Çelebi Türbesi Bizans Devşirme Baluster

Levha 209a. İznik Hayredin Paşa Türbesi Doğu Cephe

Levha 209b. İznik Hayredin Paşa Türbesi Batı Cephe

Levha 210a. İznik Hayredin Paşa Türbesi Kuzey Cephe

Levha 210b. İznik Hayredin Paşa Türbesi Güney Cephe

Levha 211a. İznik Hayredin Paşa Türbesi İç Görünüm Doğu Yön

Levha 211b. İznik Hayredin Paşa Türbesi İç Görünüm Batı Yön

Levha 212a. İznik Hayredin Paşa Türbesi İç Görünüm Güney Yön

Levha 212b. İznik Hayredin Paşa Türbesi İç Görünüm Kuzey Doğuya Bakış

Levha 213a. İznik Hayredin Paşa Türbesi Hayreddin Paşa Lahdi

Levha 213b. Hayreddin Paşa Lahdi

Levha 213c. Hayreddin Paşa Lahdi

Levha 214a. Hayreddin Paşa Lahdi Kuzey

Levha 214b. Hayreddin Paşa Lahdi Güney

Levha 214c. İznik Ali Paşa Türbesi

Levha 215a. İznik Hayredin Paşa Türbesi Kubbeye Geçiş

Levha 215b. İznik Hayredin Paşa Türbesi Kubbe

Levha 216a. Karacabey Ulu Cami Kuzey Cephe

Levha 216b. Karacabey Ulu Cami Kuzey Batı Cephe

Levha 217a. Karacabey Ulu Cami Batı Cephe

Levha 217b. Karacabey Ulu Cami Güney Cephe

Levha 218a. Karacabey Ulu Cami Kuzey Doğu Cephe

Levha 218b. Karacabey Ulu Cami Doğu Cephe

Levha 219a. Karacabey Ulu Cami Minare

Levha 219b. Karacabey Ulu Cami Doğu Giriş Kapısı

Levha 219c. Karacabey Ulu Cami Pencere Detay

Levha 219d. Karacabey Ulu Cami Pencere Detay

Levha 220a. Karacabey Ulu Cami Giriş Bölümü Doğu

Levha 220b. Karacabey Ulu Cami Giriş Bölümü Batı

Levha 221a. Karacabey Ulu Cami Kuzey Giriş Kapısı

Levha 221b. Karacabey Ulu Cami İç Mekan Güney

Levha 222a. Karacabey Ulu Cami İç Mekan doğu

Levha 222b. Karacabey Ulu Cami İç Mekan Batı

Levha 223a. Karacabey Ulu Cami İç Mekan Kuzey

Levha 223b. Karacabey Ulu Cami Mihrap ve Minber

Levha 224a. Karacabey Ulu Cami (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Levha 224b. Karacabey Ulu Cami (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Levha 225a. Karacabey Ulu Cami (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Levha 225b. Karacabey Ulu Cami (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Levha 226a. Karaferye - Veria - Cami-i Atik (Konuk, 2010, a.g.k., 55)

Levha 226b. Karaferye-Veria-Cami-i Atik (Konuk, 2010, a.g.k., 55)

Levha 227a. Kemalli Asılhan Bey Mescidi (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Levha 227b. Kemalli Asılhan Bey Mescidi (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Levha 227c. Kemalli Asılhan Bey Mescidi (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Levha 228a. Kemalli Asılhan Bey Mescidi (Çanakkale Koruma Kurulu Arşivi)

Levha 228b. Kemalli Asılhan Bey Mescidi (Çanakkale Koruma Kurulu Arşivi)

Levha 229a. Kemalli Asılhan Bey Mescidi (Çanakkale Koruma Kurulu Arşivi)

Levha 229b. Asılhan Bey Mescidi Revaklı Giriş Doğu Köşe (Çanakkale Koruma Kurulu Arşivi)

Levha 229c. Asılhan Bey Mescidi Revaklı Giriş Batı Köşe (Çanakkale Koruma Kurulu Arşivi)

Levha 230a. Kemalli Asılhan Bey Mescidi Kuzey Cephe

Levha 230b. Kemalli Asılhan Bey Mescidi Kuzey Batı Cephe

Levha 231a. Kemalli Asılhan Bey Mescidi Batı Cephe

Levha 231b. Kemalli Asılhan Bey Mescidi Güney Cephe

Levha 232a. Kemalli Asılhan Bey Mescidi Güney Doğu Cephe

Levha 232b. Kemalli Asılhan Bey Mescidi Minare

Levha 233a. Asılhan Bey Mescidi Batı Cephe Pencere Detay

Levha 233b. Asılhan Bey Mescidi Doğu ephe Pencere Detay

Levha 233c. Asılhan Bey Mescidi Giriş Kapısı

Levha 234a. Revaklı Giriş Bölümü Doğu Pencere Detay

Levha 234b. Revaklı Giriş Bölümü Doğuya Bakış

Levha 234c. Revaklı Giriş Bölümü Batıya Bakış

Levha 234d. Revaklı Giriş Bölümü Batı Pencere Detay

Levha 235a. Revaklı Giriş Bölümü Batı Pencere

Levha 235b. Revaklı Giriş Bölümü Batı Pencere Süsleme (Çizim)

Levha 235c. Revaklı Giriş Bölümü Doğu Pencere Süsleme

Levha 235d. Revaklı Giriş Bölümü Doğu Pencere Süsleme (Çizim)

Levha 236a. Kemalli Asılhan Bey Mescidi İç Mekan Güney

Levha 236b. Kemalli Asılhan Bey Mescidi Mihrap

Levha 236c. Kemalli Asılhan Bey Mescidi Minber

Levha 237a. Kemalli Asılhan Bey Mescidi İç Mekan Güney Batı

Levha 237b. Kemalli Asılhan Bey Mescidi İç Mekan Güney Doğu

Levha 238a. Kemalli Asılhan Bey Mescidi İç Mekan Kuzey

Levha 238b. Kemalli Asılhan Bey Mescidi İç Mekan Kuzey

Levha 239 a,b,c,d,e,f,g,h,ı,i. Kemalli Asılhan Bey Mescidi Çevresindeki Mimari Plastik Parçalar

Levha 240a. Kemalli Asılhan Bey Lahdi

Levha 240b. Kemalli Asılhan Bey Lahdi

Levha 240c. Kemalli Asılhan Bey Lahdi

Levha 240d. Kemalli Asılhan Bey Lahdi

Levha 241a. Mudurnu Yıldırım Cami Kuzey Batı Cephe

Levha 241b. Mudurnu Yıldırım Cami

Levha 241c. Mudurnu Yıldırım Cami Kuzey Batı - Minare

Levha 242a. Mudurnu Yıldırım Cami Batı Cephe

Levha 242b. Mudurnu Yıldırım Cami Güney Batı Cephe

Levha 243a. Mudurnu Yıldırım Cami Güney Cephe

Levha 243b. Mudurnu Yıldırım Cami Güney Üst Pencere ve Kasnak

Levha 244a. Mudurnu Yıldırım Cami Güney Doğu Cephe

Levha 244 b, c, d. Mudurnu Yıldırım Cami Alt ve Üst Pencere Detay Görünümler

Levha 245a. Mudurnu Yıldırım Cami Giriş Bölümü Kapısı

Levha 245b. Mudurnu Yıldırım Cami Giriş Bölümü Doğu Yan Yüz

Levha 245c. Mudurnu Yıldırım Cami Giriş Bölümü Batı Yan Yüz

Levha 246a. Mudurnu Yıldırım Cami Giriş Bölümü Orta Birim Örtü

Levha 246b. Giriş Bölümü Örtü Sistemi

Levha 246c. Giriş Bölümü Örtü Sistemi

Levha 247a. Mudurnu Yıldırım Cami İç Mekan Güney Cephe- Mihrap

Levha 247b. Mudurnu Yıldırım Cami Mihrap

Levha 247c. Mudurnu Yıldırım Cami Minber

Levha 248a. Mudurnu Yıldırım Cami İç Mekan - Güney Doğu

Levha 248b. Mudurnu Yılldırım Cami İç Mekan Doğu Cephe

Levha 249a. Mudurnu Yıldırım Cami İç Mekan - Kubbe ve Geçiş Sistemi

Levha 249b. Mudurnu Yıldırım Cami Kubbe Detay

Levha 250a. Mudurnu Yıldırım Cami Güney Batı (1930'lar) (Mudurnu Belediyesi Arşivi)

Levha 250b. Mudurnu Yıldırım Cami Güney Batı (2011)

Levha 251a. Batı Cephe (1930'lar) (Mudurnu Belediyesi Arşivi)

Levha 251b. Mudurnu Yıldırım Cami Batı Cephe (2011)

Levha 251c. Mudurnu Yıldırım Cami Mihrap (1930'lar) (Mudurnu Belediyesi Arşivi)

Levha 252a. Mudurnu Yıldırım Cami Mihrap ve Minber (1930'lar) (Mudurnu Belediyesi Arşivi)

Levha 252b. Mudurnu Yıldırım Cami Mihrap ve Minber (2011)

Levha 253a. Mudurnu Yıldırım Cami Mihrap (1930'lar) (Mudurnu Belediyesi Arşivi)

Levha 253b. Mihrap Detay - 2011

Levha 254a. Mudurnu Yıldırım Cami İç Mekan - Kubbe ve Geçiş Sistemi

Levha 254b. Kubbe - 1960'lar (Ayverdi, 1966, a.g.k., s. 347, r. 570)

Levha 254c. Kubbeye Geçiş - 1960'lar (Ayverdi, 1966, a.g.k., s. 347, r. 569)

Levha 255a. Mudurnu Yıldırım Cami Güney Cephe - 1930'lar (Mudurnu Belediyesi Arşivi)

Levha 255b. Mudurnu Yıldırım Cami Güney Cephe (2011)

Levha 256a. Mudurnu Yıldırım Hamamı Kuzey Cephe-Portal

Levha 256b. Mudurnu Yıldırım Hamamı Doğu Cephe

Levha 257a. Mudurnu Yıldırım Hamamı Güney Doğu Cephe

Levha 257b. Mudurnu Yıldırım Hamamı Güney Cephe

Levha 258a. Mudurnu Yıldırım Hamamı Batı Cephe

Levha 258b. Mudurnu Yıldırım Hamamı Kuzey Batı - Kadınlar Bölümü

Levha 259a. Mudurnu Yıldırım Hamamı Portal

Levha 259b. Mudurnu Yıldırım Hamamı Portal detay

Levha 260a. Mudurnu Yıldırım Cami Portal - Doğu Sütunce

Levha 260b. Portal - Batı Sütunce

Levha 260c. Mudurnu Yılldırım Hamamı Portal - Taş Süsleme Detay

Levha 260d. Mudurnu Yılldırım Hamamı Portal - Taş Süsleme Detay

Levha 261a. Mudurnu Yılldırım Hamamı Soğukluk Bölümü

Levha 261b. Mudurnu Yılldırım Hamamı Soğukluk Bölümü

Levha 261c. Mudurnu Yılldırım Hamamı Soğukluk Bölümü Örtü

Levha 262a. Mudurnu Yılldırım Hamamı Soğukluk Bölümü Havuz

Levha 262b. Mudurnu Yılldırım Hamamı Soğukluk Bölümü Fıskiye ve Dilimli Çanak

Levha 262c. Soğukluk Bölümü Batı Duvar

Levha 262d. Mudurnu Yılldırım Hamamı Soğukluk Bölümü

Levha 263a. Mudurnu Yıldırım Cami Soğukluk Bölümü Batı Kapı

Levha 263b. Kapı Mukarnas

Levha 263c. Batı Kapı Önünde Devşirme Zemin Taşı

Levha 264a. Mudurnu Yıldırım Hamamı Ilıklık Bölümü

Levha 264b. Mudurnu Yıldırım Hamamı Ilıklık Bölümü

Levha 265a. Mudurnu Yıldırım Hamamı

Levha 265b. Mudurnu Yıldırım Hamamı

Levha 265c. Mudurnu Yıldırım Hamamı Ilıklık Bölümü

Levha 266a. Sıcaklık Kubbe

Levha 266b. Sıcaklık Kapısı Mukarnaslı Kemer Kubbeye

Levha 266c. Mudurnu Yılldırım Hamamı Sıcaklık Bölümü Giriş

Levha 267a. Mudurnu Yılldırım Hamamı Sıcaklık Bölümü Batı Eyvan

Levha 267b. Sıcaklık Bölümü Doğu Eyvan

Levha 268a. Mudurnu Yıldırım Cami Erkekler Bölümü Halvet Örtü

Levha 268b. Erkekler Bölümü Halvet

Levha 268c. Erkekler Bölümü Halvet

Levha 269a. Mudurnu Yılldırım Hamamı Kadınlar Bölümü Soğukluk

Levha 269b. Mudurnu Yılldırım Hamamı Kadınlar Bölümü Soğukluk

Levha 270a. Mudurnu Yılldırım Hamamı Kadınlar Bölümü Aralık

Levha 270b. Mudurnu Yılldırım Hamamı Kadınlar Bölümü Ilıklık ve Sıcaklık

Levha 271a. Mudurnu Yılldırım Hamamı Kadınlar Bölümü Sıcaklık

Levha 271b. Mudurnu Yılldırım Hamamı Kadınlar Bölümü Sıcaklık

Levha 271c. Mudurnu Yılldırım Hamamı Kadınlar Bölümü Sıcaklık Bölümü

Levha 272a. Serez Hayreddin Paşa Cami Genel Görünüm (Konuk, 2010, a.g.k., 264)

Levha 272b. Serez Hayreddin Paşa Cami / 1913 (Lowry, 2008, a.g.k. 148)

Levha 273a. Serez Hayreddin Paşa Cami (Lowry, 2008, a.g.k. 144, r. 1)

Levha 273b. Serez Hayreddin Paşa Cami (Lowry, 2008, a.g.k. 144, r. 1)

Levha 274a. Serez Hayreddin Paşa Hamamı

Levha 274b. Serez Hayreddin Paşa Hamamı

Levha 275a. Serez Hayreddin Paşa Hamamı

Levha 275b. Serez Hayreddin Paşa Hamamı

Levha 276a. Tuzla Hüdavendigar Mescidi Doğu Cephe

Levha 276b. Tuzla Hüdavendigar Mescidi Doğu Cephe

Levha 277a. Tuzla Hüdavendigar Mescidi

Levha 277b. Tuzla Hüdavendigar Mescidi Doğu Cephe

Levha 278a. Tuzla Hüdavendigar Mescidi Batı Cephe

Levha 278b. Tuzla Hüdavendigar Mescidi Batı Cephe

Levha 279a. Tuzla Hüdavendigar Mescidi Revaklı Giriş Kuzey Doğu

Levha 279b. Tuzla Hüdavendigar Mescidi Revaklı Giriş Kuzey Batı

Levha 279c. Tuzla Hüdavendigar Mescidi Minare

Levha 279d. Tuzla Hüdavendigar Mescidi Minare Giriş Kapısı

Levha 280a. Tuzla Hüdavendigar Mescidi Revaklı Giriş Bölümü Doğuya Bakış

Levha 280b. Tuzla Hüdavendigar Mescidi Revaklı Giriş Bölümü Batıya Bakış

Levha 281a. Tuzla Hüdavendigar Mescidi Revaklı Giriş Bölümü Orta Kemer

Levha 281b. Revaklı Giriş Bölümü

Levha 281c. Revaklı Giriş Bölümü Batı

Levha 282a. Revaklı Giriş Kuzey Doğu Köşe Paye

Levha 282b. Revaklı Giriş Kuzey Batı Köşe Paye

Levha 282c. Revaklı Giriş Giriş Ekseni Doğusundaki Paye

Levha 282d. Revaklı Giriş Giriş Ekseni Batısındaki Paye

Levha 283a. Tuzla Hüdavendigar Mescidi Revaklı Giriş Bölümü Zemin Devşirme

Levha 283b. Tuzla Hüdavendigar Mescidi Revaklı Giriş Bölümü Zemin Devşirme

Levha 284a..Revaklı Giriş Bölümü Zemin Bizans Dönemi Levha Parçası

Levha 284b. Revaklı Giriş Bölümü Zemin Bizans Dönemi Levha Parçası

Levha 284c. Revaklı Giriş Bölümü Zemin Bizans Dönemi Levha Parçası

Levha 284d. Revaklı Giriş Bölümü Zemin Bizans Dönemi Levha Parçası

Levha 284e. Revaklı Giriş Bölümü Zemin Bizans Dönemi Levha Parçası

Levha 284f. Revaklı Giriş Bölümü Zemin Bizans Dönemi Levha Parçası

Levha 284g. Yazıt Parçası

Levha 284h. Tavuz Kuşu Motifli Bizans Dönemi Arşitrav Parçası

Levha 285a. Pence Sövesi Bizans Dönemi Baluster

Levha 285b. Doğu Cephe Penceresinde

Levha 285c. Minare Kapı Eşiği - Bizans Dönemi Levha Parçası

Levha 286a. Tuzla Hüdavendigar Mescidi Giriş Kapısı

Levha 286b. Tuzla Hüdavendigar Mescidi Kitabe

Levha 286c. Tuzla Hüdavendigar Mescidi Giriş Kapısı Lentosu - Helenistik Dönem

Levha 287a. Tuzla Hüdavendigar Mescidi Doğu Cephe Güney Pencere

Levha 287b. Tuzla Hüdavendigar Mescidi Doğu Cephe Kuzey Pencere

Levha 287c. Tuzla Hüdavendigar Mescidi Güney Cephe Mazgal Pencere

Levha 287d. Batı Cephe Pencere Detay

Levha 287e. Doğu Cephe Yuvarlak Pencere Detay

Levha 288a. Tuzla Hüdavendigar Mescidi İç Mekan - Güney Cephe

Levha 288b. Tuzla Hüdavendigar Mescidi İç Mekan - Kuzey Cephe

Levha 289a. Tuzla Hüdavendigar Mescidi İç Mekan - Güney Batı

Levha 289b. Tuzla Hüdavendigar Mescidi İç Mekan - Güney Doğu

Levha 290a. Tuzla Hüdavendigar Mescidi İç Mekan - Kuzey Batı

Levha 290b. Tuzla Hüdavendigar Mescidi İç Mekan - Kuzey Doğu

Levha 291a. Tuzla Hüdavendigar Mescidi Mihrap

Levha 291b. Tuzla Hüdavendigar Mescidi Kuzey Doğu Köşe Askı Kemer

Levha 291c. İç Mekan Doğu Duvar

Levha 291d. İç Mekan Batı Duvar

Levha 292a. Tuzla Hüdavendigar Mescidi Revaklı Giriş Bölümü Batı Yan Yüz (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Levha 292b. Tuzla Hüdavendigar Mescidi Revaklı Giriş Bölümü - Kuzey Doğu (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Levha 293a. Revaklı Giriş – Mihrabiye (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Levha 293b. Revaklı Giriş - Kuzey Doğu (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Levha 293c. İç Mekan Güney Cephe (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Levha 293d. İç Mekan – Kubbe (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Levha 294a. Tuzla Hüdavendigar Medresesinin Mescide Göre Konumu

Levha 294b. Tuzla Hüdavendigar Medresesi Kalıntı

Levha 295a. Tuzla Hamam Genel Görünüm - Güneye Bakış

Levha 295b. Tuzla Hamam Genel Görünüm - Kuzeye Bakış

Levha 296a. Tuzla Hamam - Batı Cephe

Levha 296b. Tuzla Hamam - Kuzey Cephe

Levha 297a. Tuzla Hamam - Doğu Cephe

Levha 297b. Tuzla Hamam - Güney Doğu

Levha 298a. Tuzla Hamam İç Mekan - Batı Duvar

Levha 298b. Tuzla Hamam İç Mekan - Güney Duvar

Levha 299a. Tuzla Hamam İç Mekan - Kuzey

Levha 299b. Tuzla Hamam İç Mekan - Doğu

Levha 300a. Tuzla Hamam Örtü Sistemi

Levha 300b. Tuzla Hamam Kubbe

Levha 301a. Tuzla Hamam Havuz ve Batı Cephe

Levha 301b. Tuzla Hamam Devşirme Bizans Korkuluk Levhası

Levha 301c. Tuzla Hüdavendigar Mescidi Devşirme Bizans Korkuluk Levhası

Levha 301d. Tuzla Hüdavendigar Mescidi Devşirme Bizans Korkuluk Levhası

Levha 302a. Tuzla Hamam Çevresinde Bizans Dönemi Baluster

Levha 302b. Tuzla Hamam Çevresinde Bizans Dönemi Baluster

Levha 302c. Tuzla Hamam Kuzey Doğu Duvar Köşesinde Devşirme Bizans Sütuncesi

Levha 302d. Tuzla Hamam Çevresinde Kemerli Blok

Levha 302e. Tuzla Hamam Su Yolu - Su Künkü

Levha 303a. Umurbey- Hüdavendigar Cami (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Levha 303b. Umurbey- Hüdavendigar Cami (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Levha 303c. Umurbey Hüdavendigar Cami (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Levha 304a. Umurbey Hüdavendigar Cami İç Mekan (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Levha 304b. Umurbey Hüdavendigar Cami Tavan Süsleme (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Levha 305a. Umurbey Hüdavendigar Cami (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Levha 305b. Umurbey Hüdavendigar Cami (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Levha 306a. Umurbey Hüdavendigar Cami (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Levha 306b. Hüdavendigar Cami (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Levha 306c. Umurbey Hüdavendigar Cami (2011)

EK LİSTESİ

Ek 1. BOA., İ.DH., 30/1416

Ek 2. BOA., A.MKT.MHM., 146/60

Ek 3.1. BOA., A.MKT.UM., 528/78-1

Ek 3.2. BOA., A.MKT.UM., 528/78 -2

Ek 4. BOA., BE0., 702/52583

Ek 5.1. BOA., Y. A. RES., 144/26-1

Ek 5.2. BOA., Y. A. RES., 144/26-2

Ek 6. BOA., C.BLD., 61/3043

Ek 7. BOA., DH.MKT., 2409/125

Ek 8. BOA., C.EV., 227/11350

Ek 9. BOA., C.EV., 583/29441

Ek 10. BOA., EV.d.,12599

Ek 11.1. BOA., C.EV., 379/19246 - 1

Ek 11.2. BOA., C.EV., 379/19246 - 2

Ek 12. BOA., C.EV., 630/31771

Ek 13. BOA., C. EV., 481/24329

Ek 14. BOA., TS. MA. d., 9432

Ek 15. BOA., HAT., 1592/51

Ek 16. BOA., İ.MVL., 290/11625

Ek 17.1. BOA., C. EV., 158/7876 -1

Ek 17.2. BOA., C. EV.,158/7876 -2

Ek 18. BOA., C.EV., 497/25109

Ek 19. BOA., C.EV., 72/3587

Ek 20. BOA., EV.HMH. d., 7048

Ek 21. BOA. Y.MTV. 299/2

Ek 22.1. BOA., HAT., 1473 - 1

Ek 22.2. BOA., HAT., 1473 - 2

Ek 23. BOA., AE. SAMD., 157/15439

Ek 24. BOA., C.EV., 366/18598

Ek 25. BOA., C.EV., 430/21791-1

Ek 26. BOA., AE. SMST. III., 59/4341

Ek 27. BOA., C. EV., 225/11249

Ek 28. BOA., HAT., 1463/68

Ek 29. BOA., İ. ML., 83/7

Ek 30. BOA., C. EV., 515/26034

Ek 31. BOA., C.EV., 584/29478

Ek 32. BOA., İE.EV., 3/251

Ek 33. BOA., ŞD., 126/52

Ek 34. BOA., İE. ML., 38/3676

1. GİRİŞ

1.1. Konu ve Sınırlılıklar

"Bursa'dan Kosova'ya: Osmanlı Mimarisinde 1. Murad (Hüdavendigar) Dönemi"başlıklı bu tezin kapsamını, 1. Murad'ın Osmanlı Beyliğinin başına geçtiği 1362 yılı ile şehit olduğu 1389 yılları arasında inşa edilmiş olan yapılar oluşturmaktadır.

I. Murad dönemi (1362-1389) tarihsel aralıklar itibari ile 1299 yılı ile 1451 yılları arasında tanımlanan Erken Osmanlı dönemi içerisinde değerlendirilmektedir. Erken Osmanlı Mimarisi mevcut veriler ışığında ilk örneklerin ortaya çıktığı Osman Gazi ve Orhan Gazi dönemlerinden itibaren I. Murad'ın saltanat yıllarını da kapsayan 14. yüzyılda çok farklı etkenlerin belirleyiciliğinde, değişken ve bir bütün olarak tanımlanmayacak unsurları içerir. Erken Osmanlı dönemine tarihlenen yapıları mekan kurgusu, cephe düzenlemesi, malzeme teknik ve süsleme özelikleri açısından genel bir perspektifte incelemek, belirli zaman aralıklarına özgü bazı detayların gözden kaçmasına ya da genel tanımlar içerisinde kaybolmasına sebep olmaktadır. Bu kaygı ile çalışmamızın tarihsel aralığı 3. Osmanlı padişahı I. Murad'ın Osmanlı Beyliği'ni yönettiği 1362 ile 1389 yılları ile sınırlandırılmıştır. Söz konusu dönemde inşa edilen yapı tipleri ve söz konusu yapıları inşa ettirmiş olan banilere yönelik herhangi bir sınırlandırmaya gidilmeyişi, dönem mimarisini tüm unsurları ile birlikte bir bütün olarak görebilme kaygısının sonucudur.

Orhan Gazi'nin 1362 yılında ölmesinin ardından beyliğin başına geçen I. Murad döneminde siyasal ve askeri alandaki gelişime paralel olarak Osmanlı Beyliği'nin sınırları sürekli genişlemiş ve ekonomik olarak çok daha güçlü bir duruma gelmiştir. Orhan Gazi dönemi sonrasında 75. 000 km. olan beylik toprakları I. Murad dönemi sonunda Avrupa'da 132.000 km^2, Asya'da 129.000 km^2, toplamda ise yaklaşık 261.000 km^2'lik bir alana ulaşmıştır. Coğrafi özelliklere bağlı olarak şekillenmesi olası unsurların dönem mimarisini oluşturan diğer etkenler ile bütün içerisinde değerlendirilmesi amacı ile çalışma alanı olarak herhangi bir coğrafi sınırlamaya gidilmemiştir.

1.2. Amaç, Önem ve Sorunlar

1362-1389 yılları arasındaki 27 yıllık tarihsel süreci tanımlayan I. Murad döneminde inşa edilmiş olan yapıların mimari tespit, belgeleme ve analizinin yapılması tezimizin öncelikli amacıdır.

I. Murad dönemine dair gerek yüksek lisans ve doktora çalışmalarında gerek ilgili literatürde kapsamlı bir bilimsel çalışmanın olmayışı, konunun seçimi ve amacını belirleyen temel etmen olmuştur. Literatürde bu hususta yegâne çalışma, E. H. Ayverdi'nin "İlk Devir Osmanlı Mimarisi" adlı eseridir. 1966 yılında yayınlanan çalışma Ertuğrul Gazi, Osman Gazi, Orhan Gazi, I. Murad (Hüdavendigar) ve Yıldırım Beyazıt dönemlerini içine alan 1230 -1402 yılları arasında inşa edilen yapıların bir çoğunu ilk defa bilim dünyasına tanıtılması bakımından son derece kıymetli olmakla birlikte bazı eksik veriler ile sorgulanması gereken tespitler içermektedir. Aynı zamanda söz konusu çalışmada ele aldığımız dönemin genel mimari anlayışına yönelik bir değerlendirmenin olmayışı, bir eksiklik olarak görülmüş ve tezimizde bu yönde bir amaç belirlenmesinde etkili olmuştur.

E. H. Ayverdi'nin çalışmasının yayınlanmasının ardından geçen yaklaşık 50 yıl içerisinde ortaya çıkan yeni belge ve bulguların kaynaklık ettiği bazı yeni tespitlerin yorumlanması; yapıların başta restorasyonlara bağlı olarak geçen zaman içerisinde meydana gelen değişimlerin tespiti, anılan çalışmada türlü sebepler ile incelenememiş olan yapılara dair güncelliğini koruyan sorunlar ve dönemin mimarisinin tüm olguları ile bir bütün olarak değerlendirilmemiş olması, bu konuyu çalışmamızdaki temel sebepleri oluşturmuştur. Aynı zamanda bu sebepler tez çalışmamızın önemini ve çalışma sonucunda ulaşılması amaçlanan hedefleri içerir.

Tezimizin içeriğine bağlı olarak öncelikli olmamakla birlikte, ele aldığımız yerleşim ve yapıların oturduğu tarihsel zemin olması açısından, I. Murad dönemi Osmanlı Tarihine dair literatürde yer alan bilgiler ile birlikte dönem kaynaklarına yansıyan verilerin araştırılarak, dönemin tarihsel sürecini kesintisiz bir bütünlükte aktarmak amaçlarımız arasındadır.

Osmanlı Beyliği'nin kuruluş dönemi tarihi çok sayıda çalışmaya konu olmasına karşın, ne yazık ki literatürde kapsamlı ve genel kabul görmüş bir içerik bulmak güçtür. Bu durumun hala güncelliğini koruyan bir sorun olarak devam etmesinin nedeni, Erken Osmanlı dönemine ışık tutacak kaynakların yok denecek kadar az olmasıdır. Az sayıda

kitabe, vakfiye ve sikkeden ibaret dönem belgeleri haricinde, söz konusu dönemin yazımında temel kaynaklar olarak kullanılan Osmanlı Kroniklerinin 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yazılmaya başlanması, kuruluş dönemi tarihine dair aktarılan bilgilerin aynı kaynağı kullanmaları sebebi ile birbirini tekrar eden anlatılardan ibaret olması ve çelişkiler içermesi, I. Murad dönemi de kapsayan Erken Osmanlı Tarihine dair bahsi geçen belirsizliklerin temel nedenidir.

Çalışmamızın genel amaç ve içeriği I. Murad dönemi mimarisinin analiz ve değerlendirmesini konu edinse de dönemin sağlıklı bir tarihsel kronolojisinin tespiti gerek yapıların tarihlendirilmesi gerekse yapıların inşa edildiği kentlerin fetih tarihleri ve söz konusu fetihlerde etkin rol alan kişilerin aynı zamanda mimari faaliyetlere yön veren baniler olması sebebi ile amaçtan öte bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmıştır.

Çalışmamızın temel amaçlarından birisi I. Murad döneminde inşa edilen yapıların detaylı mimari tespit, inceleme ve belgelemesini yapmaktır ki, yöntem ve içerik bölümünde detayları ile aktarıldığı üzere "I. Murad Dönemi Yerleşimleri ve Yapılar Kataloğu" bu amaca yönelik çalışmanın sonuçlarını içerir.

Bu çalışmanın gerçekleşme sürecinde I. Murad dönemi yapılarını da ele alan E. H. Ayverdi'ye ait "İlk Devir Osmanlı Mimarisi" adlı eserin bu hususta tek bilimsel yayın olması ve sonrasında dönem yapılarını konu edinen genel ya da spesifik bazı çalışmalarda araştırmacının tespitlerinin büyük ölçüde tartışılmaksızın kabul edilmesi, bazı hatalı ya da güncellenmesi gereken bilgilerin olduğu gibi kabul edilerek aktarılması, çalışmamız süresince karşılaşılan en önemli sorunlardan birisi olmuştur.

Karşılaşılan bir diğer önemli sorun I. Murad döneminde yaşamış ve bani olarak yapı inşa ettirmesi muhtemel kişileri ismen dahi tespit etmenin güçlüğü ve bu kişilerin yaşamlarına dair detaylı bilgilerin olmayışıdır.

I. Murad dönemine ait sadece 7 yapının kitabesinin günümüze ulaşması, yapıların tarihlendirilmesi açısından karşılaşılan en önemli sorunlardan birisi olmuştur. I. Murad'a ait "Kaplıca İmareti" haricinde hiçbir yapının vakfiyesinin olmayışı bu hususta büyük eksikliklerden bir diğeridir. Birkaç istisna veri haricinde Osmanlı Kroniklerinin de bu konuda suskun olması yapıların tarihlendirilmesinde I. Murad'ın sultan olarak hüküm sürdüğü 1362 ile 1389 yılları arasının kabul edilmesini zorunlu kılmıştır.

Yapıların inşasında görev alan mimar, usta ve sanatçılara dair az sayıda kitabe ile birlikte Osmanlı Kroniklerinde yer alan kısıtlı bilgilerin haricinde belgenin olmayışı,

dönemin mimar ve sanatçılarına dair değerlendirmemizdeki en önemli problemdir. Bu hususta var olan bir kaç mimar ismi, mimar ve ustaların kökenine dair elde edilen sınırlı bilgiler ile günümüze ulaşan yapıların plan, malzeme teknik ve süsleme özelliklerinin kaynaklık ettiği çıkarımların işaret ettiği sonuçlar olasılık içren sonuçlardan öteye geçememiştir.

Yapıların mimari analizinde karşılaşılan en önemli sorunlardan bir diğeri yapıların büyük bir kısmının sonraki dönemlerde onarım geçirmesi sonucunda bazı yapıların orijinal plan özelliklerini yitirmiş olması, bazı yapıların ise orijinal malzemesi ile restorasyonlar sırasında uygulanan malzemenin birbirinden ayırdedilemeyecek kadar yakın olmasıdır.

Bursa'dan Kosova'ya kadar geniş bir coğrafyaya yayılan yapıların bazılarında alan çalışmamız süresince onarım çalışmalarının devam etmesi, ilgili yapıların fotoğraflarının çekilmesi ve planı var olan yapılarda plan kontrolü, olmayan yapılarda ise yeniden rölöve çalışmasının yapılması mümkün olmamış, bu eksikliğin giderilmesi için farklı zamanlarda alan çalışması yapmak gerekli olmuştur.

Çalışmamızın diğer amaç ve hedefleri değerlendirme bölümünde her biri ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. Bu amaçlardan birisi çalışmamız sonucunda I. Murad dönemi yapılarına ait bir istatistik sunulmasıdır.

Çalışmamızın bir diğer amacı dönem içerisinde inşa edilen yapıların banisi olan ya da adlarına yapı inşa edilmiş kişilerin ait oldukları sosyal sınıfların tespiti, banilerin yaşamına dair bilinenler ile söz konusu banilerin inşa ettirdikleri yapıların nitelik ve niceliğinin (yapı tipi, plan, mekan kurgusu, malzeme-teknik, sayısal yoğunluk) baninin siyasal, sosyal ya da askeri kimliğinin önemine ve ya etkin konumuna göre orantılı bir değişkenliğin söz konusu olup olmadığının sorgulanmasıdır.

I. Murad dönemi mimar ve yapı ustaları ile sanatçıların tespiti ve dönem mimarisindeki etkilerinin belirlenmesi tezimizin amaçları arasındadır. Çalışmada ulaşılması hedeflenen diğer amaçlar, dönem içerisinde inşa edilen yapı ve plan tipleri, söz konusu yapı ve plan tiplerine dair mevcut terminolojik sorunların tartışılması, yapı tiplerinin sayısal verilerinin işaret ettiği sonuçlar, yapı tipi bani ve yerleşim ilişkisine yönelik tespit ve değerlendirmeler, dönem içerisinde temsil edilen yapı tiplerinin mimari verilerinin karşılaştırmalı değerlendirmesi sonucunda yapı tiplerinin belirlenmesinde etken unsurlar, devam eden gelenek, değişen tercih ve uygulamaların tespiti, yapı

birimleri ve mimari elamanların genel özellikleri, dönem yapılarında tercih edilen malzeme teknik özelliklerinin duvar, sütun ve sütun başlıkları, paye ve frizler, kemer, kasnak ve örtü sistemi özelinde ele alarak değerlendirmek ve yapılarda karşımıza çıkan süsleme unsurlarının sunduğu verilerinin detaylı tespit ve analizinin yapılmasıdır.

1.3. Yöntem ve İçerik

Çalışmamızın ilk döneminde çalışma konumuz ile ilgili var olan yayınların tespit ve temini için literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Söz konusu çalışma süresinde I. Murad dönemini ayrı bir bölüm olarak konu edinen tek bir çalışmanın olduğu anlaşılmıştır: E. H. Ayverdi'ye ait "İlk Devir Osmanlı Mimarisi" adlı eserde I. Murad döneminde 23 farklı yerleşimde dönemde 28 cami - mescit, 6 medrese, 4 imaret, 4 türbe, 8 hamam, 6 zaviye, 1 mektep, 1 köprü, ,1 saray, 2 han ve 1 kervansaray olmak üzere toplamda 65 yapının inşa edildiği belirlenmiştir. Osmanlı Mimarisini konu edinen genel çalışmalar ile Erken Osmanlı Mimarisini yapı tipi özelinde konu edinen çalışmaların genelinde E. H. Ayverdi'nin bahsi geçen eserinin en önemli referans kaynağı olarak kullanıldığı anlaşılmıştır.

I. Murad döneminde bir önceki sultan olan Orhan Gazi döneminde hakimiyet sağlanan topraklara ilaveten yaklaşık 190.000 km^2 alanın fethedilmesine karşın, Orhan Gazi döneminde 116 yapı inşa edilmişken bu sayının I. Murad döneminde 65 ile sınırlı kalması bir çelişki olarak algılanmış ve bu yönde bir çalışma süreci planlanmıştır. Bu kapsamda ilk olarak Aşıkpaşaoğlu, Neşri, Oruç Bey ve Sadettin Efendi, Enveri, Kemalpaşazade gibi Osmanlı tarih yazarlarının eserleri incelenmiştir.[1] Eserlerde yer alan bilgiler kentlerin kuşatılması, fethedilmesi, yeniden kurulması, yönetimi, sosyal yaşam, nüfus, imar faaliyetleri, baniler gibi çalışmamız içerisinde ele aldığımız konular için çıkarımlarda bulunmamız hususunda önemli veriler sunduğu anlaşılmış ve elde edilen veriler tarih, tarihi coğrafya, önemli kişi, olay, yerleşim yerleri başlıkları ile tabloya aktarılmıştır.

[1] Konumuzun tarihsel olarak içinde bulunduğu 14. yüzyıla ait tarihsel bir kronik bulunmamaktadır. Bu dönemde yazılmış olan tek tarih çalışması 1390'larda yazıldığı düşünülen Ahmedî'nin "Dâsitan-i Tevârih-i Âl-i Osman" adlı eseridir. Bu eserden başka 15. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Osmanlı kroniklerinin artığı görülmekte, en azından günümüze ulaşan örnekler bu yönde bir tablo ortaya koymaktadır. 14. yüzyıl ile 16. yüzyıl arasında yazılan Osmanlı kronikleri Aşıkpaşaoğlu'nun (1400-1484 sonrası), Tevârihi al-i Osman (1484); Şükrullah'ın (15.yüzyıl), Şükrullah'ın Tarihi (1456-60); Enveri'nin (15.yüzyıl), Dûsturname-i Enverî; Oruç b. Adil el Kazzas'ın (15. yüzyıl sonları-16.yüzyıl başları), Oruç Bey'in, Oruç Bey Tarihi (yaklaşık 1500); Kemalpaşazâde'nin (1469?-1534), Tarih-i Âl-i Osman; Mehmed Neşri'nin (öl.1520 öncesi) Neşri Tarihi (Kitab-ı Cihannüma)(1485); Hoca Sadettin Efendi'nin, (16.yüzyıl) Tacût-Tevarih adlı eserleridir.

Söz konusu çalışma sonunda I. Murad döneminde iskana sahne olmuş yerleşimler, kroniklerde ismi geçen kişiler ve dönem içerisinde adına yapı inşa edilen kişiler adına kayıtlı başka eserlerin olup olmadığının tespiti için Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde aralıklı olarak 4 ay süre ile tarama çalışması gerçekleştirilmiştir. Söz konusu çalışma online ulaşılabilen tüm arşiv fonları üzerinden ve Ankara'da bulunan Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yürütülmüştür. Araştırmada Osmanlı kroniklerinde adı geçen ve beyliğin kuruluşundan itibaren 1. Murad dönemi sonuna kadar iskan edilen 155 yerleşim, cami, mescid, medrese, hamam, türbe, han, köprü, mektep, imaret, zaviye başlıkları ile taranmış, her çıkan sonuç grubu incelenerek tez kapsamımız içerisine giren ya da I. Murad dönemine tarihlenmesi olası yapılara ait tüm belgeler kaydedilmiştir. Ayrıca Osman Gazi döneminden başlayarak 1. Murad dönemi sonuna kadar kaynaklarda adı geçen tüm kişilerin adı ile ayrı bir tarama yapılmış ve konumuz ile ilgili veriler ayrıca kaydedilerek incelenmiştir. Belgelerde birbirini tekrar eden bilgiler yoğun olduğu için ayrıca bir sınıflandırma yapılarak tasnif edilmiştir. Çalışmanın sonucunda Ayverdi tarafından yayınlanan 65 yapının haricinde, belgelerde adı geçen yaklaşık 24 yeni yapının varlığı tespit edilerek tablo halinde kaydedilmiş ve çalışmalar bu yapıların üzerinde yoğunlaşmıştır.

Erken dönem Osmanlı kaynaklarından birisi de kitabelerdir. Araştırmamız sonucunda I. Murad döneminde inşa edilen yapılardan dokuzunda inşa kitabesi bulunduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu yapılar ve kitabelerde yer alan bilgiler tarih, bani, mimar ve hattat başlıkları altında listelenmiştir. Çalışmamız süresince bu güne kadar gerçekleştirilen araştırmalarda yayınlanan kitabeler haricinde yeni her hangi bir kitabe tespit edilememiş, I. Murad dönemine ait kitabelerine dair ağırlıklı olarak Erken Osmanlı dönemi kitabelerine dair en kapsamlı ve güncel yayın durumundaki A. Tüfekçioğlu'na ait "Erken Osmanlı Mimarisi'nde Yazı" adlı eserden yararlanılmıştır.

Dönem belgesi niteliğindeki vakfiyeler hususunda Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde çalışmalarda bulunulmuş, I. Murad'a ait Bursa'daki "Kaplıca İmareti"ne ait olan ve bugüne kadar farklı araştırmalara konu olmuş vakfiye dışında her hangi bir vakfiyeye ulaşılamamıştır.

Tezimizin coğrafi sınırları içerisinde yer alan yerleşimlerde farklı dönemlerde bulunarak, gözlemleri yayınlanan seyyahlar araştırılarak listelenmiş ve ele aldığımız yapılara dair ulaşılan bilgiler ilgili bölümlerde değerlendirilmiştir.

Çalışmamızın ikinci aşamasında yapıların yerinde mevcut durumlarının belgelenmesi amacı ile alan çalışmaları planlanmıştır. Yapıların bulunduğu yerleşimlerde çalışmanın gerçekleşebilmesi için yetki alanlarına göre müftülükler, valilikler, kaymakamlıklar, belediyeler ve vakıflar bölge müdürlüklerinden gerekli izinler alınmış ve alan çalışmaları öngörülemeyen bazı aksilikler (restorasyon çalışmaları-özel mülk izin sorunları, uygun olamayan hava koşulları vs.) haricinde planlandığı gibi sonuçlandırılmıştır. Tezimizin kapsamına bağlı olarak yapıların Türkiye'de ve Türkiye dışında geniş alanlara yayılı olması söz konusu çalışmanın uzun zaman diliminde ve aralıklı olarak gerçekleştirilmesini zorunlu kılmıştır. Çalışma sırasında ilgili yapıların mevcut durumu fotoğraflanarak belgelenmiş, yayınlardan elde edilen planların kontrolleri yapılmış, özellikle vakıflar bölge müdürlükleri ile koruma kurullarında yer alan güncel ve revize edilmiş planlara ulaşılarak söz konusu plan ve görünüşler üzerinde çalışmalar yapılarak tek bir çizim dili oluşturulmasına özen gösterilmiştir.

Söz konusu çalışmaların sonucunda elde edilen veriler ileriki satırlarda aktarılan bölümlerde detayları ile tartışılarak, tez önerisinde belirlenen amaç ve hedefler doğrultusunda bir bütün olarak sunulmuştur.

Bursa'dan Kosova'ya: Osmanlı Mimarisinde I. Murad (Hüdavendigar) Dönemi başlıklı tezimiz; ***Giriş, I. Murad (Hüdavendigar), I. Murad Dönemi'nde Osmanlı Beyliği Tarihi, I. Murad Dönemi Yerleşimleri ve Yapılar Kataloğu, Değerlendirme, Sonuç*** ve ***Kaynakça*** olmak üzere toplam 7 ana bölümden oluşmaktadır.

Tezimizin "1. Kısmı" çalışmanın konusu ve sınırlılıkları, amaç ve önemi ile yöntem ve içeriğinin ele alındığı **"Giriş"** bölümüdür.

2. Bölümde I. Murad'ın hayatı ile kaynaklara yansıyan kişisel özellikleri ele alınmıştır. Söz konusu bölümün oluşturulmasında bu güne kadar I. Murad'ın hayatına dair literatürde yer alan bilgilerin ilk el kaynakları olan Osmanlı Kronikleri temel alınmış, söz konusu kroniklerde yer alan boşluklar ve çelişkili bilgiler, modern tarih araştırmacılarının tespit ve önerileri ile karşılaştırılarak kronolojik bir bütünlükte aktarılmaya çalışılmıştır.

Söz konusu bölümün yazımında ilk karşılaşılan sorun I. Murad'ın doğum tarihi hususundaki belirsizlik olmuştur. Bu konuda kaynaklarda ve modern araştırmalarda aktarılan bilgiler karşılaştırmalı olarak aktarılmış, araştırmacıların 1326 yılı üzerinde

yoğunlaştıkları tespit edilmiş, Asporçe Hatun ve Mekece Vakfiyesi'ndeki verilerin işaret ettiği 1324 yılı çalışmamızda I. Murad'ın doğum tarihi olarak kullanılmıştır.

Söz konusu bölümün yazımı sırasında karşılaşılan bir diğer sorunsal I. Murad'ın tahta çıktığı tarih hususundaki belirsizlik olmuştur. Aşıkpaşazade, Neşri, Oruç Bey, Hoca Sadettin Efendi, Enveri gibi Osmanlı tarih yazarlarının eserlerinde Orhan Gazi'nin vefat ve dolayısı ile I. Murad'ın tahta geçtiği tarih olarak 1356 ile 1360 arasında farklı yılların kaydedildiği, söz konusu karmaşanın modern tarih araştırmacılarının eserlerine de yansıdığı anlaşılmıştır. Söz konusu kaynak ve yayınlardaki bilgiler bu bölümde tartışılmış, H. İnalcık'ın Ankara Alaadin Camisi'nin onarım kitebesi ile İtalyan Tarihçi Villani'nin aktardığı bilgiler ışığında Orhan Gazi'nin 1362 yılında vefat ettiği ve dolayısı ile I. Murad'ın bu tarihte Osmanlı Beyliği'nin başına geçtiği yönündeki tespit kabul edilerek çalışmamız süresince bu tarih esas alınmıştır. I. Murad döneminde inşa edilen yapıların büyük bir kısmının kitabelerinin olmaması sebebi ile her bir yapının inşa tarihini tespit etmek mümkün olmadığı için, I. Murad'ın tahta geçtiği tarih aynı zamanda ele aldığımız tarihlenemeyen yapılar için bir terminus ante quem'dir. Bu nedenle söz konusu tarih hususunda tüm veri ve olasılıklar detayları ile bu bölümde değerlendirilmiştir.

Ayrıca bu bölümde I. Murad'ın annesi, kardeşleri, eşleri ve çocukları hakkında kaynaklara yansıyan bilgiler ile yayınlarda yer alan veriler karşılaştırmalı olarak ele alınarak I. Murad'a ait bir soy kütüğü oluşturulmaya çalışılmıştır. I. Murad'ı hayatını ana hatları konu edinen bu bölüm, padişahın lakapları, görünüşü, kişiliği ve imajına dair bilinenlerin aktarıldığı alt başlıkla sonlandırılmıştır.

Bunu takip eden 3. bölümde I. Murad döneminde Osmanlı Beyliği'nin tarihi ele alınmıştır. I. Murad Döneminde Osmanlı Beyliği'nin Tarihi, çalışmamız açısından önemli olduğu düşünülen bazı kırılma noktaları esas alınarak, *Miras: Orhan Gazi Dönemi Sonunda Osmanlı Beyliği*, *1362-1365: Saltanatın İlk Yılları ve Fetihler*, *1365-1381: Balkanların Fethi, 1376-1381: Osmanlı Beyliği ile Bizans, Venedik ve Ceneviz İlişkileri, 1381- Anadolu'da İlk Kazanımlar: Germiyan ve Hamidoğulları'nın Osmanlı Beyliği'ne Dahiliyeti, 1381-1384: Balkanlarda 2. Fetih Hareketi, 1386: Karaman Seferi ve 1386-1389: Bosna, Sırbistan Seferi ve Kosova Savaşı* olmak üzere sekiz alt başlık altında incelenmiştir.

Tezimizin 4. Bölümü I. Murad dönemi mimari örnekleri ile söz konusu örneklerin inşa edildiği kentlerin tanıtıldığı, "I. Murad Dönemi Yerleşimleri ve Yapılar

Kataloğu"dur. Bu bölümde öncelikli olarak I. Murad döneminde yapı inşa edildiği tespit edilen kentler esas alınarak alfabetik düzende sıralanmış ve 32 alt bölüme ayrılmıştır. Her kent kendi içerisinde tarihsel sürecinin tanıtıldığı bir "tarihçe bölümü" ile I. Murad dönemi öncesinde yerleşime sahne olan kentlerde yer alan yapıların ana hatları ile tanıtıldığı "I. Murad dönemi öncesinde Osmanlı yapıları" adlı alt bölümden oluşmaktadır. Tezimizin asıl konusu olan I. Murad dönemi yapıları ayrı bir başlık altında ele alınmış, yapılardan eğer ilgili kentte var ise külliyelere ilk sırada yer verilmiş, yapı tipleri işlevleri esas alınarak saray, imaret, ulu cami, mescit-cami, medrese, kaplıca, hamam, köprü, han, zaviye ve türbe sırası ile incelenmiştir. Yapı tiplerinin bütün olarak görülebilmesi için günümüze ulaşıp ulaşmadığı dikkate alınarak herhangi bir sınıflandırmaya gidilmemiş, bu ayırım hem ilgili yapıların katalog sisteminde hem de ayrı bir tablo olarak sunulmuştur.

Her yapı özelde konumu, adı, yaptıran, yapım tarihi, varsa kitabe ve vakfiye bilgileri, mimarı ile plan-tasvir, malzeme teknik ve süslemenin tanıtıldığı mimari özellikleri ayrı alt başlıklar içerisinde ele alınarak incelenmiştir. Günümüze ulaşan ve mimari özellikleri hakkında bilgi sahibi olduğumuz yapıların her birinin incelemesi, öne çıkan ve güncelliğini koruyan sorunsallarının tartışıldığı ve dönem mimarisi içerisindeki yerinin yorumlandığı "yorum ve tartışma" bölümü ile sonlandırılmıştır. Günümüze ulaşmayan yapılar için bahsi geçen alt başlıklar uygulanmamış, yapılara dair kaynaklardan elde edilen veriler ile literatürde tespit edilen bilgiler karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

Tezin 5. Bölümü bu bölüme kadar elde edilen verilerin analiz ve yorumunu içeren "değerlendirme" kısmıdır. Değerlendirme Bölümü, *Baniler ve Adına Yapı İnşa Edilen Kişiler, Mimar ve Sanatçılar, Kitabe ve Vakfiyeler, Yapı ve Plan Tipleri, Yapı Birimleri ve Mimari Elemanlar, Malzeme Teknik ve Süsleme* olmak üzere başlık altında ele alınmıştır.

Baniler ve Adına Yapı İnşa Edilen Kişiler, *Hanedan Mensupları, Akıncı Beyleri ve Yönetici Sınıf Mensupları, Ahi, Şeyh ve Dervişler* olmak üzere üç sosyal sınıf altında değerlendirilmiş; mensup olduğu sosyal statüsü tespit edilemeyen kişiler "Belirli Bir Sosyal Sınıf İçerisinde Tanımlanamayan Kişiler" başlığı altında ele alınmıştır.

I. Murad döneminde adlarına yapı inşa edildiği tespit edilen 27 kişinin, dahil oldukları sosyal sınıfı tanımlayan başlık altında, isimleri ile oluşturulmuş alt başlıklarda

öncelikle yaşamlarına dair bilinenler aktarılmıştır. Her bir baniye ait olan yapılar istatistiksel olarak bu bölümde verilmiş, söz konusu istatistiksel dağılım ve yapı çeşitliğinin işaret ettiği bazı çıkarımlar ana hatları ile tanımlanmıştır.

Değerlendirmenin ikinci bölümünde mimar ve sanatçılar ele alınmıştır. Bu bölümde ilk olarak Orhan Gazi döneminde itibaren karşımıza çıkan mimarlar ana hatları ile tanıtılmıştır. Sonraki satırlarda I. Murad dönemindeki yapılarda çalıştığı tespit edilen mimar ve sanatçılara dair bilinenler aktarılmış; bu mimar ve sanatçıların çalıştığı yapıların gerek plan tipi, gerekse malzeme teknik, cephe düzeni ve süsleme özellikleri açısından değerlendirilmesi sonucunda tespit edilen hususlara yer verilmiştir.

Değerlendirmenin 3. bölümünde yapı ve plan tipleri ele alınmıştır. Bu bölümde I. Murad döneminde inşa edilen yapılar işlevine göre sınıflandırılarak değerlendirilmiştir. Yapı ve Plan Tipleri, Yönetsel Yapılar, Çok İşlevli Yapılar, İbadet Yapıları, Eğitim Yapıları, Ticaret Yapıları, Su ve Sağlık Yapıları, Tarikat Yapıları ve Mezar Yapıları olmak üzere sekiz alt başlık altında ele alınmıştır.

Her ne kadar günümüze ulaşan herhangi bir örnek olmasa da tarihi kaynaklardan varlıklarına dair haberdar olduğumuz saraylar "Yönetsel Yapılar" başlığı altında incelenen tek yapı tipidir.

Değerlendirme bölümünün yapı ve plan tipleri başlığı altında ele alınan bir diğer yapı tipi olan imaretler "Çok İşlevli Yapılar" grubu içerisinde değerlendirilmiştir. Erken Osmanlı mimarisinde ilk örnekleri Orhan Gazi döneminde ortaya çıkan ve dönem içerisinde gerek mimari özellikleri gerekse işlevsel niteliği açısından oldukça önemli bir yeri olan imaretlerin köken ve terminolojisi hakkında literatürde çok farklı görüşler bulunmaktadır. Bu nedenle öncelikli olarak tanım ve tartışmalar başlığı altında söz konusu görüşler ele alınmış, çalışmamız sırasında bu hususta tespit edilen veriler ile ulaşılan sonuçlar detayları aktarılarak çalışmamızda bahsi geçen yapı tipini temsil eden yapılar "imaret" terimi ile ifade edilmiştir.

I. Murad döneminde 7 örnek ile temsil edilen söz konusu yapı tipine dair sayısal veriler, imaretler ile bani ve yerleşimler arasındaki ilişkinin tartışıldığı bölümden sonra, mimari değerlendirmeye geçilmiştir. Mimari değerlendirme başlığı altında imaretlerin plan tipi, mekan düzeni ve diğer mimari özellikleri karşılaştırmalı olarak incelenerek, söz konusu yapı tipine dair dönemin mimari anlayışının tespiti hedeflenmiştir.

I. Murad döneminde ibadet işlevli ulu cami ve cami-mescitler olmak üzere iki farklı yapı tipi karşımıza çıkmıştır. Söz konusu bölüme giriş niteliğinde "tanım ve tartışmalar" adı altında bir alt başlık oluşturularak cami ve mescitlere dair terminolojik sorunlar ele alınmış, kitabeleri günümüze ulaşan örnekler üzerinden söz konusu yapılara dair dönem algısı saptanmaya çalışılmıştır. Literatürde bu hususta bir dil birliğinin olmadığı, bir çok mescidin cami olarak tanıtıldığı, özellikle günümüze ulaşmayan yapıların mimari özellikleri bilinmediği için cami mi yoksa mescit mi olduğunun tespit edilmesinin mümkün olmadığı anlaşılmış, mescitlerin büyük bir kısmının zaman içerisinde camiye tahvil edildiği için arşiv belgelerinde cami olarak kaydedildiği görülmüş ve bu nedenler ile cami terimi çok bölüntülü ulu camileri tanımlamak için kullanılmış, diğer ibadet yapıları için her hangi bir yanlış tanım ve istatistikten kaçınma amacı ile mescit-cami terimi tercih edilmiştir.[2] Ulu Camiler ve Mescit-camiler olmak üzere iki alt başlıkta ele alınan yapılara dair öncelikle istatistiksel veriler sunulmuş; mimari değerlendirme başlığı altında bir önceki dönem olan Orhan Gazi döneminden itibaren Ulu Cami ortaya çıkışı, gelişim ve değişimi temsil eden örnekler aktarılmış; literatürde söz konusu yapı tipine dair mevcut tespit ve yorumlar eleştirel bakış açısı ile sorgulanmıştır. İbadet yapılarının bir diğer grubu olan mescit-camiler aynı yöntemde öncelikle istatistiksel veriler açısından ele alınmış, I. Murad dönemi mescitlerinin genel özellikleri örnekler üzerinden aktarılmıştır.

Değerlendirme Bölümünde yapı tiplerinin 4. alt başlığında medrese ve mekteplerin temsilinde "eğitim yapıları" ele alınmıştır. Eğitim yapıları da diğer yapı tiplerinde olduğu gibi tanım ve tartışma bölümü ile başlamaktadır. İstatistiksel veri yorumları başlığı altında Orhan Gazi döneminden itibaren karşımıza çıkan örnekler ana hatları ile tanıtılmış, I. Murad döneminde inşa edilen medreselerin yerleşimlere göre dağılımı, bu dağılımdaki belirleyici unsurlar, banilerin bahsi geçen yapı tipi ile olan ilişkisi sayısal verilerden çıkışlı olarak yorumlanmıştır. Mimari değerlendirme başlığı altında günümüze ulaşan tek medrese örneği olan "Bursa Hüdavendigar İmareti-Medresesi" ana hatları ile tanıtılarak plan özellikleri karşılaştırmalı bir değerlendirme ile sunulmuştur. Eğitim yapılarının dönem içerisinde örnekleri olan bir diğer yapı tipi mekteplerdir. Günümüze ulaşan herhangi bir mektep örneği olmadığı için mimari açıdan herhangi bir tespit ve değerlendirmeye gidilemeyen söz konusu yapı tipinin Osmanlı

[2] Bu hususstaki detaylı tespit ve yorumlar için bknz.

Beyliği'nin kuruluş döneminden itibaren karşımıza çıkan örnekleri ana hatları ile belirtilmiş, I. Murad dönemine tarihlenen mekteplerin yerleşim ve bani ilişkisinin işaret ettiği bazı çıkarımlar bu bölümde ele alınmıştır.

Değerlendirme Bölümünde yapı tiplerinin 5. alt başlığı ticaret yapılarıdır. Diğer yapı tiplerinde olduğu gibi ticaret yapılarında öncelikle tanım ve tartışmalar bölümü yer almaktadır. Han başlığı altında Orhan Gazi döneminde ilk örnekleri ortaya çıkan hanlar ana hatları ile tanımlanmış, I. Murad dönemi örneklerinin sunduğu veriler değerlendirilmiştir.

Yapı tiplerinin 6.sı hamam, kaplıca ve köprülerin ele alındığı su ve sağlık yapılarıdır. Bu bölümde işlev ortaklığı sebebi ile hamam ve kaplıcalar aynı başlık altında incelenmiştir. Osmanlı Mimarisindeki ilk örneği Osman Gazi döneminde Yenişehir'de inşa edilen Saray Hamamı olan söz konusu yapı tipinin I. Murad dönemine kadar olan örnekleri ana hatları ile tanıtılmış, sonrasında I. Murad döneminde inşa edilen hamamların sayısal verileri aktarılmıştır. Bu bölümde ayrıca hamam ve kaplıcaların yerleşimlere dağılımı, banilerin mensup olduğu sosyal sınıfların bahsi geçen yapı tipinin inşasında belirleyici olup olmadığı sorularının yanıtları aranmıştır. Su ve sağlık yapıları kapsamında ele alınan bir diğer yapı tipi köprülerdir. I. Murad döneminde 5 örnek ile temsil edilen köprülerden 2'si günümüze ulaşmıştır. Sınırlı sayıda örnek her ne kadar dönemin bahsi geçen yapı tipine dair genel özellikleri ortaya koyacak yoğunlukta veri sunmasa da, çalışmamız kapsamında elde edilen bilgiler ana hatları ile aktarılmıştır.

Yapı tiplerinin 7. grubu tarikat yapılarıdır. Tarikat yapılarının I. Murad dönemindeki temsilleri zaviyelerdir. Bölümün girişinde diğer yapı tiplerinde olduğu gibi tarikat yapılarına dair genel tanımlar aktarılmıştır. İlk örnekleri Osman Gazi döneminde karşımıza çıkan, Orhan Gazi döneminde itibaren çok sayıda zaviye örneği bilinmesine karşın cami-mescit ve türbelerden sonra en fazla inşa edilen yapı tipi olan zaviyelerin I. Murad dönemi öncesi örnekleri genel hatları ile tanıtılmış, I. Murad döneminde inşa edildiği bilinen yapılar yerleşim ve bani ilişkisi bağlamında değerlendirilmiştir. Dönem zaviyelerinin hiçbirisi günümüze ulaşmadığı için ayrıca bir mimari başlığı oluşturulmamıştır.

Yapı tiplerinin 8. grubu mezar yapılarıdır. Söz konusu bölümün giriş kısmında türbe ve kümbet kavramları ile söz konusu yapı tipinin ortaya çıkış ve gelişim evrelerinin ana hatları ile aktarıldığı tanım ve tartışmalar yer almaktadır. Türbe başlığı altında I.

Murad dönemine tarihlenen örneklerin sunduğu veriler ana hatları ile karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

Değerlendirme kısmının 5. bölümünde "yapı birimleri ve mimari elemanlar" ele alınmıştır. Alfabetik olarak sıralanan yapı birimlerinden ilk olarak mihraplar ele alınmıştır. I. Murad dönemine tarihlenen ve günümüze ulaşan tüm ibadet yapılarında mihrap bulunmasına karşın, Behramkale Hüdavendigar ve Mudurnu Yıldırım Mescitleri ile Bursa Şehadet Cami ve Hüdavendigar İmareti kısmen özgün niteliklerini koruyabilmiştir. Diğer örneklerin tamamının mihraplarının yeniden inşa edilmesi sebebi ile I. Murad dönemi mihraplarının genel özelliklerine yönelik sağlıklı tespit ve değerlendirmeler yapılamamıştır. Bu bölümde öncelikle özgün yapısını kısmen de olsa korunan örneklerin sunduğu veriler ana hatları ile tanımlanarak ulaşılan sonuçlar aktarılmıştır.

Söz konusu bölünde ele alınan bir diğer yapı elemanı minberlerdir. Genel tanımın ardından minber bulunan I. Murad dönemi yapıları belirtilmiş, günümüze ulaşan orijinal bir örnek olmadığı için dönemin minberlerinin genel özelliklerine dair çıkarım yapılabilecek herhangi bir veriye ulaşılamamıştır.

Cami, mescit ve imaretlerde karşılaşılan bir diğer yapı elemanı minarelerdir. Yapısı itibarı ile depremler gibi doğal afetlerde kolaylıkla zarar gören bir yapı olması sebebi ile I. Murad döneminden özgün yapısını koruyarak günümüze ulaşan minare birkaç örnekle sınırlıdır. Söz konusu yapı elamanına dair mevcut örnekler ve ulaşılan sonuçlar bu bölümde aktarılmıştır.

Revaklı giriş bölümleri bu bölümde değerlendirilen bir diğer yapı ele elemanıdır. Genel kabul gören tanımının ardından söz konusu birime dair terminolojik soruna ana hatları ile değinilmiş ve ilgili bölümde gerekçeleri ile aktarıldığı üzere tezimizde yapıların giriş bölümlerinde yer alan revaklar "revaklı giriş bölümü" olarak adlandırılmıştır. Revaklı giriş bölümlerinin mimari özelliklerinin ele alındığı kısımda yapı tiplerine özgü giriş birimlerindeki benzerlik ve farklılıklar ayrı ayrı ele alınarak değerlendirilmiştir.

"Yapı Birimleri ve Mimari Elemanlar" bölümünün son alt başlığında Örtü Sistemi ve Geçiş Elemanları ele alınmıştır. Bu bölümde giriş niteliğinde kısa bir tanımın ardından dönem örneklerinde karşımıza çıkan örtü ve geçiş elemanlarının yapı tipleri göre özellikleri ele alınmıştır.

Değerlendirme bölümünün altıncı alt başlığında dönem yapılarında karşılaşılan malzeme ve teknik ele alınmıştır. Yapılarda kullanılan malzemelerin tüm yapı elemanlarında aynı oranda tercih edilmemesi, bazı malzemelerin belirli yapı elemanları ile sınırlı kullanımı dolayısı ile malzemelerin niteliği ve çeşitlerinin yapı elemanları için ayrı ayrı değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır. Bu nedenle malzeme teknik özellikleri, duvarlar, sütun ve sütun başlıkları, paye ve ayaklar, kemer ile örtü sistemi başlıkları altında ayrı ayrı ele alınmıştır. Bölümün sonunda I. Murad dönemi yapılarında tercih edilen malzemelerin genel özellikleri, malzeme değişkenliğinde bani, yerleşim ve mimarların etkisi "Yorum ve Tartışma" başlığı altında ele alınmıştır.

Değerlendirmenin son bölümünde I. Murad dönemi yapılarında karşımıza çıkan süsleme unsurları ele alınmıştır. I. Murad döneminde süslemelerde taş, tuğla ve alçı malzemelerin tercih edildiği anlaşılmış, her bir malzeme türüne bağlı süsleme örnekleri ayrı başlık altında değerlendirilmiştir.

Tezimizin 6. bölümü çalışma süresince elde edilen ve ilgili bölümlerde detayları tartışılan bilgi ve verilerin ortaya koyduğu ve I. Murad dönemi mimarisinin genel özelliklerini içeren sonuç bölümüdür.

7. ve son bölümde tez süresince yararlanılan kaynakların yazarlarının soy isimlerine göre alfabetik sıralandığı kaynakça bölümü yer alır.

2. I. MURAD HÜDAVENDİGAR

I. Murad'ın hayatına dair bilinenler oldukça sınırlıdır. Bu hususta az sayıdaki yayında aktarılan bilgilerin büyük bir kısmı Osmanlı kroniklerinde yer alan, birbirinden kopuk ve bütünlüğü olmayan verilerden oluşur. Ancak bu noktada öncelikle belirtmek gerekir ki, I. Murad'ın doğum ve beyliğin başına geçtiği tarih, saltanat süresi ve ömrüne dair söz konusu kroniklerde yer alan veriler birbiri ile tutarlı değildir. I. Murad'ın hayatına dair bilinmeyenler bilinenlerden çok daha fazladır. Mevcut bilgilerin ise büyük bir kısmının kendi içerisinde tutarsız verilerden ibaret oluşu ve 14. yüzyılın birçok olgusunda olduğu gibi bu hususta da kaynakların yok denecek kadar az olması I. Murad'ın hayatını kesintisiz bir bütünlükte aktarmayı mümkün kılmamaktadır. Bu sebeple kısmen bilgi sahibi olduğumuz ancak tartışmalı olan önemli tarihlere dair birtakım sorular sorarak cevap aramak ve ele aldığımız dönemin öznesi olan I. Murad'a dair sınırlı bir perspektif sunmak amaçtan ziyade bir zorunluluk olmuştur.

I. Murad hangi tarihte doğmuştur? :

Osmanlı'nın kuruluş dönemi üzerine bugüne kadar yapılan çalışmalarda önemli bir belge olarak sıklıkla kullanılan 1324 tarihli Mekece Vakfiyesi[1] içeriği ve tarihi dikkate alındığında ilk Osmanlı belgesi ve *bir nevi doğum sertifikası* olarak değerlendirilir.[2] Söz konusu vakfiyenin konumuz itibari ile önemi, şahitler arasında Orhan Gazi'nin üç oğlunun adının geçmesidir. Vakfiye'de sırası ile Sultan, Süleyman ve İbrahim adlarındaki Orhan Gazi'nin üç oğlunun ismi geçerken diğer oğulları Murad, Halil ve Kasım Bey'lerin isimleri yer almaz. Uzunçarşılı vakfiyedeki bilgilere dayanarak Murad, Halil ve Kasım'ın bu tarihte henüz doğmamış olduklarını belirtir.[3] Vakfiyenin sunduğu verilerin kaynaklık ettiği çıkarımlar Uzunçarşılı'nın da belirttiği gibi I. Murad'ın 1324 yılında henüz doğmamış olduğu ve kendisinden büyük en az üç erkek kardeşinin bulunduğudur.

---

[1] Vakfiye hakkında detaylı bilgi için bknz. İ. H. Uzunçarşılı (1941). "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi.", *Belleten,* V/19, s. 277-288

[2] H. Lowry (2010b). *Erken Dönem Osmanlı Devleti'nin Yapısı.* İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları., s. 80

[3] Uzunçarşılı'nın vakfiyenin tarihine dikkat çekerek Orhan Gazi'nin tahta geçtiği tarih olarak genelde kabul edilen1326 yılı yerine 1323 ile 1324 yılları arasındaki sürecin kabul edilmesini önermektedir. Uzunçarşılı'nın vakfiyeden çıkışlı olarak ortaya koyduğu bir başka önemli tespit Osmanlı belgelerinde hakkında bilgi verilmeyen Orhan Gazi'nin Sultan isimli oğlunun ilk kez bu vakfiyede karşımıza çıktığı ve Orhan Gazi'nin 1348 tarihli bir Temliknamesinde ismine yer verilmemesinden dolayı Sultan'ın 1348 tarihinden önce vefat ettiği yönündeki çıkarımıdır. Bknz. Uzunçarşılı, 1941, **a.g.k.**, 286. Bu tespit Orhan Gazi'nin saltanatı süresinde Süleyman Paşa'nın başta Rumeli fetihleri olmak üzere birçok tarihsel olayda en etkin şehzade olarak kroniklerde sıklıkla ismi geçerken hiçbir kronikte Sultan adında bir şehzadeye atıfta bulunulmadığını açıklaması açısından önemlidir.

Eserini Osmanlı Sultanlarına göre tasnif ederek Yunanca olarak 15. yüzyılın son çeyreğinde kaleme alan Laonikos Halkokondilis eserinde Sultan Orhan'ın öldüğü zaman ardında Süleyman ve Murad isimlerinde iki çocuk bıraktığından bahsetmektedir.[4] Erken dönem Osman Tarihi hakkında bilgi veren kaynaklardan birisi olan Aşıkpaşazade, Orhan'ın Yarhisar tekfurunun kızı olan ve daha sonra Lülüfer (Nilüfer) Hatun olarak adlandırılacak olan kişi ile evlendirildiğini söylerken[5], diğer bir Osmanlı kaynağı Hoca Sadeddin ise bu evlilikten Süleyman Paşa ile Murad Gazi'nin dünyaya geldiğini söylemektedir.[6]

I. Murad'ın doğum tarihi hususunda bilgiye rastladığımız tek kaynak Tacü't Tevarih'tir ve Sadettin Efendi eserinde H. 726 (M. 1326) Osman Gazi'nin vefatı, Orhan Gazi'nin tahta geçmesi, Bursa'nın fethi ve I. Murad'ın doğumunu bu tarihe yerleştirmektedir.[7] Diğer Osmanlı kroniklerinde I. Murad'ın doğum tarihine dair doğrudan bir gönderme olmamakla birlikte, I. Murad'ın vefat yılı, vefat ettiği tarihteki yaşı ve Orhan Gazi'nin vefatındaki yaşına dair aktarılan bilgiler bazı tespitlere kaynaklık etmektedir. Sadettin Efendi I. Murad'ın 1326 yılında doğduğunu, 1389 yılında vefat eden I. Murad'ın 65 yıl yaşadığını bildirmekte, dolayısı ile bahsi geçen iki tarih, I. Murad'ın doğum yılı olarak 1326 yılına işaret etmektedir.

I. Murad'ın Miladi 1326 yılında doğduğunu bildiğimize göre Miladi olarak 63 yıl yaşadığını da hesaba ilave edersek; Miladi 1389 yılına ulaşırız ki bu da onun Kosova'daki ölüm tarihidir. Dolayısıyla I. Murad Hicri hesapla 65, Miladi hesapla 63 yıl yaşamıştır. Bu durumda Sadettin Efendi'nin verdiği I. Murat'ın doğum ve ölüm tarihlerini modern tarih araştırmacıları da kabul etmekte ve I. Murad'ın doğum tarihini 1326 olarak kabul etmektedirler.[8]

Neşri ve Oruç Bey ise I. Murad'ın 68 yıl yaşadığını ileri sürmekte, dolayısı ile her iki kronikteki bilgiler I. Murad'ın H. 723 – M. 1323-24 yılında doğduğu yönünde bir sonucu beraberinde getirmektedir[9]. Neşri ayrıca Orhan Gazi'nin vefat ettiğinde I.

---

[4] Laonikos Chalkokondyles (2014) *The Histories,* Vol. 1, (Çev: Anhony Kaldellis) London: Dumbarton Oaks Medieval Library., s. 38-39.
[5] Aşıkpaşazade (2013). *Aşıkpaşazade Tarihi [Osman Tarihi(1285-1502)].* Haz. Necdet Öztürk, İstanbul, s. 27.
[6] Sadettin Efendi. (1999). *Tacüt Tevarih I* (Haz. İ. Parmaksızoğlu). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları., s. 36. Murad'ın annesinin Nilüfer Hatun olduğunu Aşıkpaşazade de teyit eder. Bkz. Aşıkpaşazade, 2013, **a.g.k.**, 27.
[7] Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 50.
[8] H. İnalcık, H. (2006b). Murad I. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 31, s. 156. Aynı metnin farklı yayınlardaki tekrarı için ayrıca bkz. İnalcık, 2010, **a.g.k.**, 81; İnalcık, H. (2012). Sultan I. Murad Hüdâvendigâr. İ. Selimoğlu (Ed.). *Sultan I. Murad Hüdavendigar ve Dönemi* içinde (s. 9-35). Bursa: Osman Gazi Belediyesi Yayınları., s. 9
[9] Neşri (1995). *Kitab-ı Cihanüma 1.* F. R. Unat ve Köymen, M.A. (Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları., s. 187, 307; Oruç Bey (2009). *Osman Tarihi.* N. Öztürk (Sadeleştiren). İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Murad'ın 37 yaşında olduğunu bildirmekte, Neşri'nin aktarımı ile Orhan Gazi H. 760 yılında vefat ettiğine göre yine H. 723 (M. 1323) yılı I. Murad'ın doğum yılı olarak karşımıza çıkmakta ve bahsi geçen kronikteki bilgilerin doğruluğunu kesin olarak kabul etmek mümkün olmasa da, verilen bilgilerin birbiri ile tutarlı olduğu anlaşılmaktadır.

Orhan Gazi'nin vefat ettiği yıl I. Murad'ın 42 yaşında olduğunu belirten Oruç Bey, Orhan Gazi'nin vefat ettiği yılı bildirmez, ancak I. Murad'ın 68 yıl yaşadığını bildiren Oruç Bey Neşri gibi H. 723 yılını işaret eder. I. Murad'ın doğum yılının H. 723 olduğu yönünde bir çıkarıma olanak sağlayan veri sunan bir diğer tarihçi Kemalpaşazadedir.

Anlaşılacağı üzere Osmanlı kroniklerinde yer alan veriler I. Murad'ın doğum tarihine dair H. 723 ve H. 726 olmak üzere iki farklı tarih sunmaktadır. Mekece Vakfiyesi esas alındığında Oruç ve Neşri'nin işaret ettiği gibi I. Murad'ın 1323-24 yılında doğmuş olması mümkün görülmemektedir. Sadettin Efendi'nin Osman Gazi'nin 1326 yılında vefat ettiğini bildirmesine karşın,[10] 1324 tarihli Mekece Vakfiyesi'nde Orhan Gazi'nin Sultan olarak bildirilmesi,[11] Sadettin Efendi'nin bahsi geçen sürece dair aktardığı bu tarihe dair çekince yaratır. Eğer Sadettin Efendi'nin aktardığı gibi Osman Gazi'nin vefatı ve Orhan Gazi'nin tahta geçmesi, Bursa'nın fethi ile I. Murad'ın doğumu aynı yıl gerçekleşmiş ise, bu hususta Asporçe Hatun ve Mekece Vakfiyelerinde yer alan verilerin işaret ettiği 1324 yılı daha güvenilir bir tarih olarak dikkate alınmalıdır.[12]

Modern tarih araştırmalarında I. Murad'ın doğum tarihinin spesifik olarak ele alınan bir mevzu olmadığı anlaşılmakta; bu hususta görüş bildiren araştırmacılar 1326 yılında doğduğunu ileri sürmektedir.[13] Ancak önceki satırlarda aktarılan bilgilerin ışığında 1324 yılının olasıklardan birisi olduğu göz ardı edilmemelidir.

---

[10] Uzunçarşılı Asporçe Hatun Vakfiyesi'nin kaydedildiği 1323 Eylül ayında Osman Gazi'nin hayatta olduğu bilgisinden yola çıkarak, vefatının 1323 eylül ile 1324 yılının mart ayları arasında gerçekleşmiş olabileceğini belirtir. Uzunçarşılı'ya göre Orhan Gazi de olasılıkla bu tarihler arasında tahta geçmiş olmalıdır. Bknz. Uzunçarşılı, 1941, **a.g.k.**, 283. Benzer saptama için bknz. H. İnalcık, (2010a). *Kuruluş dönemi Osmanlı sultanları (1302-1481)*. İstanbul: İSAM Yayınları, s. 46

[11] Uzunçarşılı, 1941, **a.g.k.**, 283

[12] I. Murad'ın 1324 yılında doğduğu kabul edildiğinde 1389 yılında vefat eden I. Murad'ın 65 yıl yaşadığı yönünde bilgi veren Sadettin Efendi'nin aktarımı anlamlı hale gelir. Ancak bu verinin diğer olasılıklardan daha kabul edilebilir bir argüman alarak ön plana çıkarmak mümkün değildir. Bknz. Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 191

[13] H. İnalcık (2006b). Murad I. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 31, s. 156. Aynı metnin farklı yayınlardaki tekrarı için ayrıca bknz. İnalcık, 2010a, **a.g.k.**, 81; İnalcık, 2012, **a.g.k.**, 9

I. Murad hangi tarihte tahta çıkmıştır?

İlk Osmanlı kroniği olarak kabul edilen Ahmedi'nin İskendernamesi'nde I. Murad'ın saltanat dönemindeki olaylara dair bilgiler olmakla birlikte, ne yazık ki herhangi bir tarih bildirimi bulunmaz.[14]

Bütünü ile Osman Tarihini ele alan ilk eser olarak tanımlanan[15] Aşıkpaşazade'nin Tevarih-i Ali Osman'ında I. Murad'ın hayatı ile ilgili iki tarih yer alır. Aşıkpaşazade'ye göre Orhan Gazi H. 758 (M. 1356-1357) yılında, I. Murad ise H. 791 (1388-1389) yılında vefat etmiştir.[16]

Neşri'ye göre Orhan Gazi H. 760 (M. 1358-59) yılında vefat etmiştir ve bu tarihte I. Murad 37 yaşındadır. Neşri'ye göre ayrıca I. Murad 31 yıl Osmanlı Beyliği'nin başında bulunmuş, 68 yıl yaşamış, H. 791 (1388-1389) yılında vefat etmiştir.[17]

Oruçbey ve Kemalpaşazade tarihlerinde de, Kitab-ı Cihannüma'da olduğu gibi I. Murad'ın saltanat süresinin 31 yıl olduğu, H. 791 yılında vefat ettiği ve o tarihte 68 yaşında olduğu belirtmektedir.[18] Oruçbey Neşri'den farklı olarak, I. Murad'ın 42 yaşında Osmanlı Beyliği'nin başına geçtiğini aktarmaktadır[19].

I. Murad'ın saltanat süresini 31 yıl, vefat tarihini de H. 791 olarak kaydeden bir diğer kronik yazarı Sadettin Efendi'dir. Sadettin Efendi, Aşıkpaşazade, Neşri ve Oruçbey'den farklı olarak Orhan Gazi'nin vefat yılını H. 761 (M. 1359-60) olarak bildirirken, I. Murad'ın ömrünü 65 yıl olarak aktarmakta, I. Murad'ın doğum tarihi aktaran tek kronik yazarı olarak ön plana çıkmaktadır.[20]

Düstürname-i Enveri'de Kitab-ı Cihannüma'da olduğu gibi Orhan Gazi'nin vefat ettiği yıl H. 760 olarak kaydedilmiş, tüm kroniklerde olduğu gibi I. Murad'ın vefat yılı olarak H. 791 yılı bildirilmiştir. Enveri, diğer kronik yazarlarından farklı olarak I. Murad'ın saltanat süresini 30 yıl olarak aktarmıştır.[21] I. Murad'ın 30 yıl Osmanlı tahtına hükmettiğini bildiren bir diğer kronik, Anonim Tevarih-i Osman'dır. Söz konusu

[14] Bknz. Akdoğan, 2000, **a.g.k.**
[15] Atsız (1992). *Aşıkpaşaoğlu tarihi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 49,58.
[16] Atsız, 1992, **a.g.k.**, 49,58. Orhan Gazi'nin vefat tarihi, aynı zamanda I. Murad'ın tahta geçtiği tarihi temsil etmektedir.
[17] Neşri, 1995, **a.g.k.**, 187, 307
[18] Bknz. Oruç Bey, 2009, **a.g.k.**, 35; Kemalpaşazade (2014). *Tevarih-i Ali Osman,* III. Defter, (Haz. Abdullah Satun), İstanbul: Çamlıca Yayınları., s. 115
[19] Oruç Bey, 2009, **a.g.k.**, 35
[20] Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 105, 191
[21] Enveri (2003). Düsturname-i Enveri, (Haz. N. Öztürk), İstanbul: Kitabevi Yayınları., 28,34

tevarihte Orhan Gazi'nin vefat tarihi H. 759, I. Murad'ın ise H. 791 olarak kaydedilmiştir.[22]

I. Murad'ın hayatına dair Bizans kroniklerinde kesin tarihler yok denecek kadar azdır. I. Murad dönemine dair oldukça sınırlı bilgi aktaran Dukas herhangi bir tarih bildirmezken,[23] Laonikos Chalkokondyles I. Murad'ın 31 yıl Osmanlı Beyliği'ni yönettiği aktarmaktadır.[24] Bizans kısa kroniklerinde ise I. Murad'ın saltanat süresi 30 yıl olarak bildirilir.[25] Bahsi geçen kroniklerde yer alan veriler ve söz konusu verilerin kaynaklık ettiği çıkarımların sonucunda aşağıdaki tablo karşımıza çıkmaktadır:

Kaynak	Orhan G. Vefat T.	Orhan G. Vefat T.'de I. Murad Yaşı	I. Murad Doğum T.	I. Murad'ın Ömrü	Saltanat Süresi	Vefat Tarihi
Aşıkpaşazade	H. 758 M. 1356-57				33	H. 791 M. 1388-89
Neşri	H. 760 M. 1358-59	37	H. 723 M. 1323	68	31	H. 791 M. 1388-89
Oruç		42	H. 723 M. 1323	68	31	H. 791 M. 1388-89
H. Sadettin	H.761 M. 1359-56	35	H. 726 M. 1326	65	31	H. 791 M. 1388-89
Enveri	H. 760 M. 1358-59				30	H. 791 M. 1388-89
Anonim Tevarih (Giese)	H.759 M. 1357-58				30	H. 791 M. 1388-89
Kemalpaşazade			H. 723 M. 1323	68	31	H. 791 M. 1388-89

Yukarıda verilen tabloda açıkça takip edilebileceği gibi ele aldığımız Osmanlı kroniklerindeki tek ortak husus I. Murad'ın vefat ettiği yıldır. Kosova Savaşı'nın 15 Haziran 1389 tarihinde gerçekleştiği dikkate alındığında[26], I. Murad'ın bahsi geçen tarih veya hemen sonrasında öldürülmüş olması muhtemeldir ki, söz konusu tarih hem Kosova

[22] Giese, 1992, **a.g.k.**, 21, 30
[23] Dukas (1956). *Bizans Tarihi.* (Çev. VL. Mirmiroğlu), İstanbul: İstanbul Enstitüsü Yayınları., s. 6-8.
[24] N. Nicoloudis (1996). *Laonikos Chalkokondyles,* A Translation and Commentary of the "Demonstrations of Histories", Book I-III, (Ed. E. K. Chrysos), Athens: St. D. Basilopoulos Historical Publications, s. 153. Chalkokondyles Orhan Gazi'nin saltanat süresini de 31 yıl olarak kaydetmiştir. Bkz. Nicoloudis, 1996, **a.g.k.**,115
[25] Kılıç, 2013, **a.g.k.**, 206
[26] Kosova Savaşı'nın tarihsel süreçleri hakkında detaylı analiz ve yorumlar için bknz. S. W. Reinert (1997). Niş'ten Kosova'ya: I. Murad'ın Son Yıllarına İlişkin Düşünceler, *Osmanlı Beyliği (1300-1389),* İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 183-230.

Savaşı'nın gerçekleştiği hem de I. Murad'ın öldürüldüğü tarih olarak modern araştırmacılar tarafından kabul görmüştür.

Ele aldığımız Osmanlı kroniklerinde H. 791 (M.1389) yılı ile birlikte, I. Murad'ın saltanat süresinin 31 yıl olduğu yönünde de bir ortak kanı olduğu anlaşılıyor[27]. Söz konusu iki tarih üzerinden yapılacak matematiksel bir okuma sonucunda, I. Murad'ın H. 760 yılında tahta geçtiği ve dolayısı ile Orhan Gazi'nin de bu tarihte vefat ettiği yönünde bir sonuç ortaya çıkmaktadır.[28].

Söz konusu tarihin çalışmamız kapsamındaki önemi ele aldığımız I. Murad dönemi yapıları için aynı zamanda bir *teminus ante quem* olmasıdır. Ancak söz konusu tarih hususunda Osmanlı tarihçileri arasında fikir birliği olmadığı anlaşılmaktadır. Örneğin I. Murad'ın Osmanlı Beyliği'nin başına geçtiği tarih olarak J. Wilhelm Zınkeisen 1359[29], Nicolae Jorga 1358[30], Ernst Werner 1362[31] yılını vermekte, sadece Zınkeisen bu hususta referans bildirmektedir.[32]

Anlaşılan o ki, I. Murad'ın Osmanlı Beyliği'nin başına geçtiği tarih hususunda görüş bildiren tarihçiler hangi kroniği esas almışsa o yönde bir aktarımda bulunmuş dolayısı ile kroniklerdeki tutarsızlık literatüre de yansımıştır. Bu konuda en detaylı analiz H. İnalcık tarafından gerçekleştirilmiştir.[33] Ankara Alaadin Camisi'nin 1362 tarihli onarım kitabesinde Orhan Gazi'nin Sultan olarak kaydedilmesi ve İtalyan tarihçisi Villani'nin[34] Orhan Gazi'nin 1362 yılının mart ayında vefat ettiğini bildirmesine dikkat çeken H. İnalcık, Osmanlı kroniklerindeki tarihlerin aksine I. Murad'ın 1362 yılında tahta geçtiğini belirtmektedir. H. İnalcık'ın kullandığı referansların doğrudan bahsi geçen

[27] Neşri, Oruçbey ve Sadettin Efendi I. Murad'ın saltanat süresini 31 yıl olarak bildirmektedir.
[28] Osmanlı tarihçilerinden sadece Neşri ve Enveri ile Anonim Tevarih-i Ali Osman'da Orhan Gazi'nin 1358 yılında vefat ettiği bildirilmektedir. Diğer Osmanlı tarihçilerinden Oruçbey bu hususta herhangi bir bildirimde bulunmamış; Aşıkpaşazade 1356-57, Sadettin Efendi ise 1359-60 yılını kaydetmiştir. Kitab-ı Cihannüma haricinde tüm kroniklerde Orhan Gazi'nin vefat ettiği, dolayısı ile I. Murad'ın tahta geçtiği yıl hususunda bir mantık hatası bulunmaktadır ve bu hususta güvenilir veriler sunan Neşri'ye göre I. Murad 1358 yılında tahta geçmiştir.
[29] Bknz. Zınkeisen, 2011, **a.g.k.**, 164,
[30] N. Jorga (2005). *Osmanlı İmparatorluğu tarihi, C.1*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi., 198.
[31] E. Werner (2014). *Büyük Bir devletin Doğuşu: Osmanlılar (1300-1481),* (Çev. O. Esen ve Y. Önder). İstanbul: Yordam Kitap Yayınları., s. 199.
[32] Zinkeisen söz konusu tarih hususunda Sadettin Efendi'yi referans almaktadır. Ancak Tablo I. de yer alan veriler incelendiğinde açıkça görüleceği gibi diğer Osmanlı kronik yazarları gibi Sadettin Efendi'nin aktardığı tarihlerin kendi içerisindeki tutarsızlığı I. Murad'ın tahta geçtiği yıl gibi tarihleri tartışmasız kabul etmek mümkün değildir.
[33] İnalcık, 2009a, **a.g.k.**, 56
[34] M. Villani Dimetoka'nın Orhan Gazi (Villani Orcam olarak bildirir) tarafından 1361 yılının Kasım ayında ele geçirildiğini bildirirmektedir. Villani'nin dönemin çağdaş tarihçisi olması dolayısı ile gerek Dimetoka'nın fetih tarihi gerekse Orhan Gazi'nin o tarihte hayatta olduğunu bildirmesi oldukça önemli bir veridir. Bknz. Istorie di Giovanni, Matteo, E Filippo Villani da Lodovıco Antonio Muratori, Tomo Secondo. Milano, Nella Stamperia Palatina. 62

dönemin kaynakları olduğu ve en erken Osmanlı kroniğinin 1484 tarihinde yazıldığı[35] dikkate alındığında I. Murad'ın tahta geçtiği tarih olarak 1362 yılı tüm önermeler içerisindeki en sağlıklı varsayım olarak karşımıza çıkmaktadır. Bizans kısa kroniklerinde de 1362 yılının teyid edilmesi bu tarihin güvebirliğini artırmaktadır.[36] Bu sonuç Osmanlı kronikleri haricinde başka bir kaynağı olmayan türlü olay ve olguların tarihlendirilmesinde önemli bir handikabı beraberinde getirmektedir. Öyle ki Osmanlı kronikleri I. Murad'ın tahta geçişini en geç 1359-60 yılına[37] yerleştirmektedir. Dolayısı ile 1362 yılında I. Murad'ın beyliğin başına geçtiği dikkate alındığında, kroniklerde I. Murad'ın saltanatı yılları içerisinde aktarılan birçok verinin aslında şehzadeliği döneminde gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Bu kısma kadar kaynaklar ve yayınlarda yer alan bilgilerin detaylı olarak irdelenmesinin sebebi, çalışmamızın tarihsel sınırlarını oluşturan I. Murad döneminin başlangıç ve bitiş tarihi hususunda literatürde ortak bir görüş birliği olmamasıdır. Ele aldığımız dönem yapılarının birçoğunun inşa kitabesi olmadığı dolayısı ile hangi tarihte inşa edildikleri kesin olarak tespit edilemediği için, I. Murad'ın tahta geçtiği yıl aynı zamanda tarihlendirilemeyen yapılar için bir *teminus ante quem*'dir[38] ve bu tarih aralığı mevcut verilerin ışığında 1362 – 1389 yıllarına işaret etmektedir.

I. Murad'ın annesi ve kardeşleri kimlerdi?

Buraya kadar sınırlı verilerin ışığında doğum tarihi ve saltanat yıllarına dair ana hatları ile bilgi aktardığımız I. Murad'ın hayatına dair kesin olan nadir bilgilerden birisi, annesinin Yarhisar Tekfuru'nun kızı iken Orhan Gazi ile evlenen ve kaynaklarda Ülüfer, Lülüfer[39], Baylun Hatun[40] olarak da anılan Nilüfer Hatun olduğudur[41]. I. Murad tarafından kendisi adına İznik'te bir imaret inşa edilen ve vefatının ardından Orhan Gazi

[35] F. Babinger (1982). *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri.* (Çev. C. Üçok). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı39; C. Imber (2000a). İlk dönem Osman Tarihinin kaynakları, (Çev. O. Özel), *Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar,* (Derleyenler: O. Özel-M. Öz), s. 40.
[36] Kılıç, 2013, **a.g.k.,** 61
[37] Orhan Gazi'nin vefat ettiği yıla dair en geç tarihi veren Sadettin Efendi'dir. Bknz. Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 105
[38] Söz konusu tespit I. Murad dönemi öncesinde ya da I. Murad'ın tahta geçtiği yıl içinde fethedilmiş kentlerde inşa edilen dönem yapıları için geçerlidir. Daha sonraki tarihlerde fethedilen yerleşimlerde inşa edilen ve kesin inşa tarihi saptanamayan yapılar için ilgili kentlerin ele geçirilme tarihleri en erken tarih önerisi için esas alınmıştır.
[39] Bknz. Atsız, 1992, **a.g.k.**, 24; Neşri, 1995, **a.g.k.**, 103-105, Mehmed Süreyya. (1996). *Sicili Osman'i,* Cilt 1-2-3-4-5-6. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları., s. 32.
[40] İbn Batuta 1333 yılında İznik'i ziyareti sırasında karşılaştığı Nilüfer Hatun'u İznik şehrinin hâkimi olan *"Beylun Hatun"* olarak tanıtırken ve erdemli ve iyi yürekli bir kadın diye bahseder. Bknz. İbn Batuta. (2004). *İbn Battuta Seyahatnamesi I-II*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları / Kazım Taşkent Klasik Yapıtlar Dizisi., s. 430.
[41] Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 36

Türbesi'ne defnedilen Nilüfer Hatun Osmanlı kroniklerine göre I. Murad ile birlikte Süleyman Paşa'nın da annesidir.[42] Orhan Gazi'den sonra Osmanlı Beyliği'nin başına geçecek şehzade olarak yetiştirilen Süleyman Paşa'nın vefatının ardından aynı anneden olan diğer şehzade I. Murad'ın Sultan olarak başa geçmesi anlamlıdır.

I. Murad'ın Süleyman Paşa'nın haricinde Sultan, İbrahim, Halil ve Kasım adında dört erkek kardeşi olduğu bilinmekle birlikte,[43] söz konusu şehzadeler hakkında kaynaklara yansıyan bilgiler oldukça sınırlıdır.

İ. H. Uzunçarşılı 1324 Mekece Vakfiyesi'ndeki şahitler arasında yer alan şehzadelerin sıralamasından yola çıkarak Sultan, Süleyman ve İbrahim'i sırası ile Orhan Gazi'nin üç büyük oğlu olarak tanımlamaktadır.[44] Sicili Osmani'de Süleyman Paşa en büyük oğul olarak bildirilmiş,[45] N. Jorga, Süleyman Paşa'yı büyük oğul Halil'i ise ikinci oğlu olarak tanıtmış,[46] H. İnalcık[47] ise Orhan Gazi'nin oğullarını Süleyman, Sultan, Murad, İbrahim, Halil ve Kasım sırası ile aktarmıştır.

Bu noktada ilk dikkati çeken husus öncelikle Uzunçarşılı tarafından belirtildiği üzere 1324 Mekece Vakfiyesi'nde en büyük oğul olarak karşımıza çıkan Sultan'ın 1348 tarihli temliknamede yer almaması o tarihte hayatta olmadığını göstermektedir. Mekece Vakfiye'sinde verilen sıralama ile Temliknamedeki sıralama dikkate alındığında dikkati çeken bir diğer husus da vakfiyede üçüncü sırada olan İbrahim'in temliknamede o tarihte hayatta olmayan Sultan da dikkate alındığında beşinci sırada yer aldığı, Murad'ın Süleyman Paşa'dan sonra gelen 3. büyük şehzade olduğudur.

Bu konunun çalışmamız açısından önemi I. Murad'ın tahta geçtiği süreçte Osmanlı Beyliği'nde yaşça büyük şehzadenin tahtın ilk varisi olarak yetiştirilmesi yönünde bir teamüllün olup olmadığı ve bu yönde bir teammül varsa söz konusu teammüllerin Sultan çocuklarının şehzadeliği yıllarında yapı inşa ettirmelerinde belirleyici olup olmadığıdır. Osmanlıda veraset sistemini konu edinen araştırmacıların üzerinde fikir birliğine vardığı sonuç, Osmanlı Beyliği'nin kuruluş döneminden itibaren büyük olan oğulun başa

[42] Atsız, 1992, **a.g.k.**, 24, Neşri, 1995, **a.g.k.**, 103, Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 36. Bu hususta farklı görüşlerden bulunur. F. Emecen, Nilüfer Hatun'un I. Murad'ın annesi olduğunu ancak Süleyman Paşa'nın annesi olmasının ihtimal dahilinde olmadığını belirtir. Bknz. F. Emecen (2007). Nilüfer Hatun. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 33, s. 124
[43] Uzunçarşılı, 1941, **a.g.k.**, 285
[44] Uzunçarşılı, 1941, **a.g.k.**, 285
[45] Süreyya, 1996, **a.g.k.**, 42
[46] Jorga, 2005, **a.g.k.**, 189
[47] İnalcık, 2010a, **a.g.k.**, 71.

geçmesi yönünde Orta Asya Türk Devletlerinden beri var olan bir geleneğin devam ettiğidir.[48]

Osmanlı kronikleri de bu yönde bir geleneğin varlığına işaret etmektedir.[49] Gerek Uzunçarşılı'nın gerekse İnalcık'ın belirttiği gibi Orhan Gazi'nin en büyük oğlu Sultan'ın vefatının ardından kalan kardeşlerden büyük olan Süleyman Paşa'nın tahtın varisi olarak yetiştirildiği ve oldukça etkin görevlerde bulunduğu açıktır.

Süleyman Paşa'nın henüz şehzadeliğinde onlarca yapı inşa ettirmesine karşın diğer kardeşleri adına inşa edilmiş herhangi bir yapı olmaması, tahtın varisi olan şehzadeye tanınan bir ayrıcalık olarak kabul edilebilir. I. Murad'ın büyük oğlu olan Yıldırım Beyazıd'ın da tıpkı Süleyman Paşa gibi uç beyi olarak etkin görevlerde bulunması ve şehzadeliğinde kendi adına yapı inşa ettirmişken diğer kardeşleri adına herhangi bir yapı inşa edilmemiş olması Süleyman Paşa özelinde yapmış olduğumuz çıkarımın istisnai bir durum olmadığına işaret etmektedir.

Bu noktada Süleyman Paşa'nın vefatının ardından onun yerine geçen I. Murad'ın şehzadelik yıllarında kendi adına yapı inşa ettirip ettirmediği sorusu akla gelmektedir. Süleyman Paşa'nın 1357 yılında vefat ettiği göz önünde bulundurulduğunda, I. Murad yaklaşık beş yıl tahtın varisi olan şehzade sıfatı ile özellikle Rumeli'deki fetihlerde etkin rol oynamıştır.[50] Bu süreçte Gelibolu, Çorlu, Hisini (Misini), Bergos, Keşan hisarları ile Dimetoka ve Edirne fethedilmiştir. Dolayısı ile eğer I. Murad şehzadeliğinde yapı inşa ettirmiş ise söz konusu yapılar bahsi geçen yeni yerleşim alanlarında aranmalıdır. Neyazık ki bu hususta kesin yargılara ulaşmak mümkün değildir. Çünkü adı geçen yerleşimlerden Gelibolu ve Edirne'de I. Murad adına inşa edilmiş olan yapılar olmakla birlikte, Gelibolu Ulu Cami H. 787 (M. 1385-86) yılında inşa edilmiş, Edirne'deki eserleri ise günümüze ulaşmamıştır.

---

[48] Bknz. H. İnalcık (1959). Osmanlılarda saltanat veraseti usulü ve Türk hakimiyet telakkisiyle ilgisi, *Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, c. 14, No: 1,* (Mart 1959), s. 87.

[49] Bu hususta Osmanlı kroniklerine yansıyan farklı dönem örneklerine için bknz. H. Eroğlu (2003) Osmanlılarda iktidarın değişim süreci ve meşruiyet sorunu, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, 43,2*., s. 19-39.

[50] I. Murad'ın Osman Tarihinde karşımıza çıkması Neşri'nin aktarımı ile İzmit'in fethinden sonradır: *"Rivayet iderler ki Orhan, İznikmid'i oğlı Süleyman Paşa'ya virmişdi. Yinice'ye ve Göynük'e ve Mudurnu'ya havale itmişdi. İznik alınacak, Bursa'yı bir oğlı Murad Gazi'ye virdi. Adını Beğ-Sancağı kodı. Şimdi Bursa sancağına Beğ-Sancağı didüklerine sebeb budur, didiler".* Bknz. Neşri, 1995, **a.g.k.**, 163. I. Murad'a dair yukarıda aktarılan bilginin dışında, Süleyman Paşa ve Orhan Gazi'nin ölümüne kadar olan süreçte (M. 1359) Osmanlı kronikleri I. Murad hakkında suskundur.

I. Murad'ın Eşleri ve Çocukları kimlerdi?

I. Murad'ın evlilikleri ve çocukları hakkında da dönemin kaynak yetersizliğinin ve çelişkili bilgilerin sebep olduğu belirsizlikle birlikte farklı görüşler bulunmaktadır. Kaç evlilik yaptığı bilinmemekle birlikte I. Murad Balkanlı bir prenses ile evlenen ilk Osmanlı padişahı olarak tanımlanır[51]. "Mara" adındaki Sırp prensesi ile Murad'ın evlenmesi Oruç Bey tarihinde şöyle aktarılır:

> "*Sultan Murad'ın yanında kafirlerin dilini iyi bilen Hâce/Hoca Ömer adında biri vardır. Murad Bursa'da otururken Niğbolu'da bir ban/bey kızı olduğu haberi alınır. Mara adındaki güzel kıza yüz ban aşık imiş. Osmanlı saray çevresinde güzelliği ile bilinen bu kızı almak için Hoca Ömer Niğbolu'ya gider ve kırk bin erin/askerin arasından kızı geceleyin alıp yola koyulur. Kız Bursa'ya getirildiğinde düğün yapılır. Kızın kaçırıldığını anlayan banlar, bu olup bitenden Sırp kralını sorumlu tutarak tepkilerini gösterirler. Macar Kralı bu gelişmeleri işitince üzülür ve Murad'la savaşması için yetmiş bin kişilik bir kuvvet gönderir...*"[52]

Erken dönem Osmanlı Kroniklerinden Neşri Murad'ın Bizans İmparatoru'nun kızı ile evlendiğini, ayrıca imparatorun diğer iki kızını da oğulları ile evlendirdiğini aktarmasına karşın bu bilgilerin teyide ihtiyacı olduğu belirtilir[53]. Ayrıca iki Venedik Belgesinde Murad'ın Bizans İmparatoru IV. Andronikos'un kız kardeşi ile evlendiği yönünde de bilgiler bulunmaktadır[54].

Murad'ın evliliklerinden belki de en iyi bilineni Gülçiçek Hatun ile yaptığı evliliktir. Murad Hüdavendigar'ın oğullarından Beyazıd ve Yahşi Bey'in[55] annesi olan Gülçiçek Hatun'un 1399 tarihli vakfiyesindeki bilgilerden Hıristiyan kökenli olduğu anlaşılır[56]. Kaynaklarda yer alan bilgilerden çıkışlı olarak I. Murad'ın Beyazıd (Yıldırım), Yakup (Çelebi), Savcı (Bey) ve Yahşi (Bey) adında dört oğlu ile Nefise Hatun adında bir kızının olduğu anlaşılmaktadır.

I. Murad'ın ölümünün ardından 4. Osmanlı Sultanı olarak tahta geçecek olan Beyazıd, hakkında en fazla bilgi sahibi olduğumuz şehzadedir. Yıldırım Beyazıd'ın

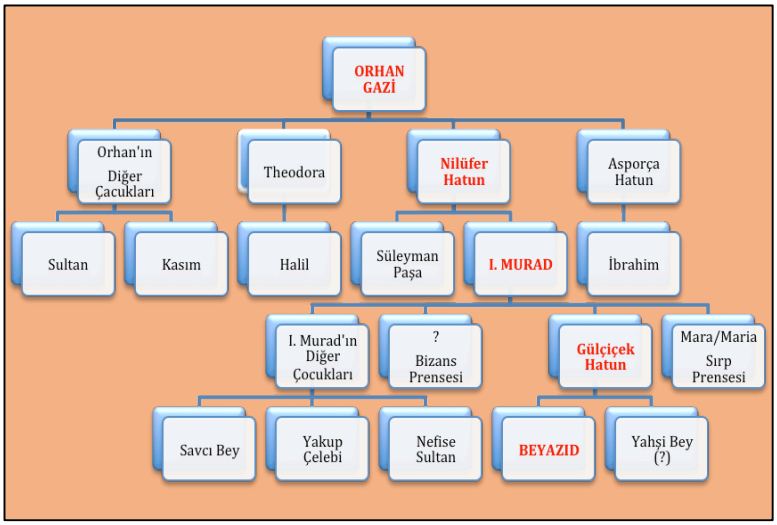
---

[51] N. Öztürk (2012). *Gazi Padişahlar: İmparatorluğun Kurucuları,* İstanbul: Timaş Yayınları, s. 102.
[52] Oruç Bey, 2009, **a.g.k.**, 16
[53] "*Sultan Murad Gazi, Lala Şahin'i akına gönderince o yıl içinde kendisi Yenişehir'e geldi. Görkemli düğün ederek İstanbul kralının kızını aldı. Kralın iki kızını da iki oğluna aldı. Büyük oğlu Beyazıd'ın üç oğlunu sünnet ettirdi". Bknz.* Neşri, 1995, **a.g.k.**, 237-239
[54] G. G. Caroldo (2012). Istorıı Venetıene, Vol. V: Ultima parte a dogatului lui Andrea Contarini (1373-1382), (Ed. Şerban V. Marin), Bucureşti, 47-48; G. Necipoğlu (2009). Byzantium between the Ottomans and hhe Latins, politics and society in the Late Empire. Cambridge: Cambridge University Press., s. 121-122.
[55] Kepecioğlu I. Murad'ın Yahşi Bey adında bir oğlu olmadığını belirtirken, Gülçiçek Hatun ve Yahşi Bey'e dair söylencesel rivayetler ile birlikte birtakım olasılıklara dayalı tespitler ileri sürer. Detaylı bilgi için Bknz. K. Kepecioğlu (2010b). *Bursa Kütüğü. Cilt 2.* Bursa: Büyükşehir Belediyesi., s. 115-116
[56] Kepecioğlu, 2010b, **a.g.k.**, 115; Gülçiçek Hatun Vakfiyesi için Bknz. H. B. Öcalan, vd. (2013). *Bursa vakfiyeleri I.* Bursa: Bursa Kültür A.Ş., s. 190-193

doğum tarihi Sicili Osmani'de 1347 veya 1360 yılları olarak birbirinden hayli uzak iki tarih ile aktarılır.[57] Oysa Beyazıd'ın 1371 yılındaki Sırpsındığı Savaşı sonrasında Germiyan Bey'inin kızı ile evlendiği düşünülürse, 1360 yılı olasılık dışında tutulmalıdır. Diğer oğlu Yakup Çelebi hakkında ise Karasi Valisi iken Kosova Savaşına katıldığı ve 1389 yılında babasının ölümünün hemen ardından Beyazıd'ın tahta geçmesi için öldürüldüğü bilgisi[58] haricinde kaynaklarda detaylı malumat yer almaz.

Savcı Bey 1373 yılındaki Bursa'da isyan ederek kendilerini Sultan ilan etmesi ile kaynaklara konu olmuştur.[59] Savcı Beyle aynı zamanda Bizans İmparatoruna karşı isyan eden Andronikos Palaiologos ile Savcı Bey 25 Mayıs 1373 yılında Boğaziçinde Pikridion'da gerçekleşen savaşta yenilmişler, Andronikos 30 Mayıs'ta teslim olmuş, Savcı Bey Dimetoka Hisarı'na sığınmış ve 7 Eylül'e kadar burada direnmiş; Kite Ovasında I. Murad ile yaptığı savaşı kaybederek gözlerine mil çektirilmiştir. [60]

Bahsi geçen bilgilerin ışığında Orhan Gazi ve I. Murad'ın eşleri ve çocuklarına dair aşağıdaki soyağacı tablosu karşımıza çıkar:

2.4. Lakapları, Görünüşü, Kişiliği ve İmajına Dair Tarihi Belgelere Yansıyanlar

I. Murad başta Osmanlı kronikleri olmak üzere kaynaklarda çoğunlukla Hüdavendigar ünvanı ile anılmaktadır. Bey, malik ve lider anlamlarında kullanılan Hüdavendigar yaygın olarak ve özellikle I. Murad'ın tanımlamak için kullanılmştır.[61] I.

[57] Süreyya, 1996, **a.g.k.**, 8
[58] Süreyya, 1996, **a.g.k.**, 45
[59] N. Elam (2011). Babalar ve Oğullar: IV. Andronikos Palaiologos ve Savcı Çelebi'nin İsyanı (1373). *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih Araştırmaları Dergisi,* s. 49 c. 30, s. 29-73
[60] İnalcık, 2006b, **a.g.k.**, 159
[61] C. Orhonlu (1986). Khudâwendigâr. The Encyclopedia of Islam, Vol. V. Leiden: E. J. Brill, s. 44

Murad döneminin birçok kaynakta Hüdavendigar zamanında şeklinde kaydedildiği de bilinmektedir.[62] I. Murad'ın haricinde Yıldırım Beyazıd ve I. Selim içinde Hüdavendigar ünvanının kullanıldığı anlaşılmaktadır.[63]

Hüdavendigar, ayrıca Orhan Gazi tarafından fethedilen Bursa ve çevresini tanımlamak için kullanılan idari bir terim olmuştur. Hüdavendigar Sancağı'nın aynı zamanda I. Murad'ın sancağı olarak anılması,[64] bahsi geçen sancağa I. Murad ve dolayısı ile onun sancağı anlamında Hüdavendigar adı verildiği şeklinde yorumlanabilir.

Arşiv belgelerinde genellikle I. Murad ve II. Murad'a dair belgelerinin karışmasının engellenmesi amacı ile I. Murad için Hüdavendigar ünvanının yanısıra Murad-ı Evvel tabirinin kullanıldığı anlaşılmaktadır.

M. Süreyya tarafından orta boylu, vasat sakallı, değirmi yüzlü, şahin bakışlı, seyrek dişli, büyükçe burunlu ve uzun boylu birisi olarak tasvir edilen I. Murad'ın Mevlevi külahının üzerine değirmi destar sarındığı, külahının altın yaldızlı olduğu ve kenarlarına kırmızı kürk dikilmiş beyaz esvaptan hoşlandığı belirtilir.[65]

Sicili Osmani'de I. Murad cesur, gayretli, merhametli, adaletli ve güzel huylu birisi olarak tanımlanır.[66] Öncelikle Halil İnalcık'ın tespit ettiği üzere Osmanlı belgelerinde I. Murad, Bey, Emir-i Azam, Han, Hüdavendigar, Padişah, Sultânü's-Selâtîn, Melilü'l-mülûk, Gazi Hünkâr ve Hüdavendigar olarak tanımlandığı bilinmektedir.[67]. Ayrıca H. İnalcık I. Murad için Sırp ve Bulgar kaynaklarında Tsar (Çar), bir Ceneviz belgesinde ise "Dominus Arminatorum Turchie" unvanının kullanıldığını belirtmektedir.[68]

[62] Orhonlu, 1986, **a.g.k.**, 44
[63] Orhonlu, 1986, **a.g.k.**, 44
[64] Orhonlu, 1986, **a.g.k.**, 44
[65] Süreyya, 1996, **a.g.k.**, 26
[66] Süreyya, 1996, **a.g.k.**, 26
[67] İnalcık, 2006a, **a.g.k.**, İnalcık, 2010a, **a.g.k.**, 81
[68] İnalcık, 2006, **a.g.k.**, İnalcık, 2010, **a.g.k.**, 81

3. I. MURAD DÖNEMİNDE OSMANLI BEYLİĞİ'NİN TARİHİ

Osmanlı Beyliği'nin kuruluş dönemi Osmanlı Tarihçileri tarafından sıklıkla konu edinilen ve çok sayıda yayınla tanıtılan bir süreç olmasına karşın, çalışmamızın tarihsel sınırlarını oluşturan I. Murad döneminin de içerisinde yer aldığı söz konusu sürecin tarihi ile birlikte, sosyo kültürel ortamı, ekonomisi, yönetim organizasyonu, kurumsal yapısına dair bilinmeyenler bilinenlerden fazladır. Öyle ki halen Osmanlıların kökeni[69] ve beyliğin kuruluş tarihi[70] bile tarihçileri en fazla meşgul eden ve farklı öneriler ile devam eden sorunsallar olarak tartışılmaktadır.

Bu belirsizlikler Colin İmber'in 14. yüzyıl Osman Tarihini bir kara delik olarak tanımlamasına ve söz konusu boşluğu doldurmaya yönelik her türlü girişimin anlamsızlığı yönünde kestirme bir sonuca ulaşmasına sebep olmuştur[71]. Her ne kadar İmber'in bahsettiği ve temelde kuruluş dönemi Osmanlısına dair bilinmeyenlerin çokluğunu ifade eden tanım bir anlamda bizim de araştırmalarımız sırasında karşımıza çıkan en belirgin sorunu özetler nitelikte olsa da, sonuç cümlesi ile bu alandaki tüm girişimlerin gereksizliğine işaret eden argümanı kabul etmek mümkün değildir. Son yıllarda Osmanlı Beyliği'nin kuruluş dönemini konu alan çok sayıdaki çalışmada yeni bakış açıları ile döneme dair bazı bilinmeyenlere ışık tutan sonuçlara ulaşılması, bu alanda yeni araştırmalara duyulan ihtiyacı ortaya koymuştur. Ancak 14. yüzyıldan günümüze ulaşan herhangi bir tarihsel kroniğin bulunmayışı[72], dönem belgesi olarak

[69] Osmanlının kökeni ve kuruluş tarihi öncelikle H. Gibbons, F. Köprülü, P. Wittek, F. Giese ve H. İnalcık olmak üzere günümüze kadar birçok araştırmacı tarafından konu edilmiştir. Söz konusu sorunsala dair tüm yayınları konu kapsamında tanıtmak mümkün değildir. Ancak Osmanlı'nın kuruluş tarihi ve köken tartışmalarına dair geçmiş çalışmaları da analitik bir gözlemle irdeleyen son dönem yayınları için bknz. C. Kafadar (2010). İki Cihan Aresinde, Ankara: Birleşik Yayınevi., s. 230; Lowry, 2010b, **a.g.k.**, F. Emecen (2012). *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası,* İstanbul: Timaş Yayınları.

[70] Bugüne kadar birçok araştırmada Osmanlı Beyliği'nin kuruluş tarihi Osmanlı kroniklerinde yer alan bilgiler doğrultusunda Karacahisar'ın fethi sonrasında ilk hutbenin okunduğu tarih olan 1299 yılı olarak benimsenmiştir. Son dönemde başta Halil İnalcık olmak üzere söz konusu tarih üzerindeki çekinceler vurgulanarak 1302 yılının Osmanlı'nın kuruluş tarihi olarak kabul edilmesi önerilmektedir. Detaylı bilgi ve tartışmalar için bknz. İnalcık, 2010b, **a.g.k.**

[71] *"Çağdaş bir tarihçinin yapabileceği en iyi şey, Osman Tarihinin başlangıcının bir kara delikten ibaret olduğunu kabul etmek olacaktır. Bu deliği doldurmak yönündeki her girişim, yalnızca yaratılan masalların sayısını artırmakla sonuçlanacaktır".* İmber, 2000a, **a.g.k.**, 77

[72] Yaklaşık 1390'lı yıllara tarihlenen Ahmedi'nin Dasistan-i Tevarih-i Ali Osman'ı ile yine aynı süreçte yazıldığı kabul edilen ve günümüze ulaşmamış olsa da Aşıkpaşazade'nin eserinde bazı kısımlarını kullandığını bildiğimiz Yahşi Fakih'in Menakıbnamesi 14. yüzyıla ait nadir kaynaklar olmakla birlikte, dönemin tarihine dair kapsamlı ve güvenilir bilgiler içermediği bilinmektedir.

değerlendirilebilecek kaynakların, az sayıda kitabe[73] ile birkaç vakfiye[74] ve yine az sayıda sikkeden[75] ibaret olması araştırmacıların karşısında duran en büyük engeldir.

Osmanlı Beyliği'nin 14. yüzyılına dair bilinenlerin büyük bir kısmı 15. yüzyılın ikinci yarısından sonra yazılmış Osmanlı kroniklerine bağlıdır. Anonim Tevarih[76] ile Aşıkpaşazade Tarihi,[77] Kitabı Cihanuma[78] ve Oruç Bey Tarihi'nin[79] temsil ettiği 15. yüzyıl kroniklerindeki Osmanlı Beyliği'nin kuruluş dönemine dair bilgilerin, yazarların ortak kaynakları kullanmaları sebebi ile birbirini tekrar eden anlatılardan ibaret olması, bazı bilgilerin kendi içerisindeki tutarsızlığı vb. nedenlerle günümüz tarihçileri tarafından dikkatle okunması gereken ve çekince ile yaklaşılan kaynaklar olarak değerlendirilmesine neden olmuştur.[80]

14. yüzyıl Osmanlı Beyliği'nin tarihine dair yazılanların büyük bir kısmının söz konusu olan kroniklerde yer alan bilgilerden ibaret olduğu göz önüne alındığında modern tarih araştırmalarındaki birbirinden kopuk, bütünlüğü olmayan bilgiler ile birçok hususta farklı görüş ve düşüncelerin varlığı daha iyi anlaşılmaktadır. Literatürde söz konusu yüzyıla dair bilgilerdeki farklılıklar ve kronolojideki geniş boşlukların sebebi, araştırmacıların çalışmalarında tercih etmiş oldukları Osmanlı kroniklerindeki bilgilerin

---

[73] 14. yüzyılda inşa edilen Osmanlı yapılarından, Orhan Gazi dönemine tarihlenen altı, I. Murad dönemine tarihlenen on bir ve Yıldırım Beyazıd Dönemine tarihlenen yedi yapının kitabesi günümüze ulaşmıştır. 14. yüzyıl boyunca yaklaşık 430 yapı inşa edildiği dikkate alındığında, söz konusu kitabe sayılarının yapıların sayısına oranının % 5 civarında olduğu anlaşılmaktadır. Erken Osmanlı Dönemi kitabeleri hakkında detaylı bilgi için Bknz. A. Tüfekçioğlu (2001). *Erken Dönem Osmanlı mimarisinde yazı.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
Not: 14. yüzyılda inşa edilmiş olan Osmanlı eserlerine dair yukarıda aktarılan sayı E. H. Ayverdi'nin İlk Devir Osmanlı Mimarisi adlı eserinde yer alan verilere dayanmaktadır. Çalışmamıza konu olan I. Murad döneminin bahsi geçen yayında 65 eser ile tanıtılmasına karşın çalışmamız sırasında 89 eserin inşa edildiğinin tespit edilmesi, Osman Gazi, Orhan Gazi ve Yıldırım dönemleri için de ilgili yayında tanıtılanın çok üzerinde eser inşa edilmiş olduğu yönünde bir olasılığı ortaya çıkarmakta, bu yöndeki araştırma sonuçları ile daha güncel ve sağlıklı sayısal verilere ulaşılabileceği ön görülmektedir. E. H. Ayverdi'nin bahsi geçen eseri için Bknz. Ayverdi, 1966, **a.g.k.**

[74] 14. yüzyıldan günümüze ulaşan ve daha çok Bursa ve çevresindeki vakıfları temsil eden yaklaşık 15 vakfiye tespit edilmiştir. Söz konusu vakfiyelerden sadece ikisi çalışmamıza konu olan I. Murad dönemine tarihlenir. I. Murad tarafından Bursa'nın Çekirge Semtinde yaptırılan Hüdavendigar İmareti'ne ait olan 1385 tarihli vakfiyeye ek olarak, Bolu'nun Mudurnu İlçesi'nde 1382 yılında inşa edilen Yıldırım Hamamı'nın portalinde yer alan taş vakfiye de I. Murad dönemine aittir. Bursa vakfiyeleri hakkkında detaylı bilgi için bknz. Öcalan, 2012, **a.g.k.**; T. Gökbilgin (1953). Murad I. tesisleri ve Bursa İmareti vakfiyesi. *Türkiyat Mecmuası*, X, 217-234., s. 217-234; Mudurnu Yıldırım Hamamı Vakfiyesi için bknz. E. H. Ayverdi (1962). Mudurnu'da Yıldırım Beyazıd manzumesi ve taş vakfiye. *Vakıflar Dergisi*, V, s. 79-92; Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 52-54.

[75] Erken dönem Osmanlı Sikleri hakkında bknz. İ. H. Uzunçarşılı (1945). Gazi Orhan Bey'in Hükümdar Olduğu Tarih ve İlk Sikkesi, TTK Belleten, IX, s. 207-211; N. Ş. Aykut (2002). Osmanlı Sikkeleri. *Türkler, c. 10*, 823-841, Ankara, s. 823-842; O. Tekin (1999). Osmanlı İmparatorluğu'nda Para, Osmanlı Ansiklopedisi, c. 3, s. 169- 179. N. Pere (1968). Osmanlılarda Madeni Paralar, İstanbul: Yapı ve Kredi Yayınları.

[76] F. Giese (1992). *Anonim Tevarih-i Ali Osman*. N. Azamat (Haz.). İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.

[77] Atsız, 1992, **a.g.k.**

[78] Neşri, 1995, **a.g.k.**

[79] Oruç Bey, 2009, **a.g.k.**

[80] H. İnalcık (2000). Aşıkpaşazade Tarihi Nasıl Okunmalı ?, *Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar,* (Derleyenler: O. Özel, M. Öz), s. 119; C. Imber (2000b). İlk dönem Osman Tarihinde düstur ve düzmece, (Çev. F. Acun), *Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar,* (Derleyenler: O. Özel, M. Öz), s. 271; E. A. Zachariadou (2000). İlk Osmanlılara dair tarih ve efsaneler. M. Öz ve O. Özel (Der.). *Söğüt'ten İstanbul'a* içinde (s. 341-396). İstanbul: İmge Kitabevi., s. 341

birbiri ile tutarlı veriler olmaması ve yine kroniklerdeki kronolojik boşlukları dolduracak alternatif kaynakların bulunmayışıdır.

Çalışmamız her ne kadar içerik ve amaç olarak dönemin tarihini konu edinmese de, sosyo-kültürel ve sanat ortamının geliştiği tarihsel zemin olarak en azından sağlıklı bir kronoloji arayışı çalışmamızın önemli sorunlarından birisi olmuştur. Ele aldığımız yapıların birçoğunun kitabesi ve vakfiyesinin bulunmaması; birçok eserin tarihlendirilmesinde ilgili yapının inşa edildiği yerleşimin fetih tarihinin çıkış noktası olarak kullanılması, söz konusu sorunu detayları ile ele almayı bir zorunluluk olarak karşımıza çıkarmıştır. Bu amaçla konumuzun tarihsel sınırlarını oluşturan I. Murad dönemi Osman Tarihi çalışmamız açısından önemli görülen kırılma noktaları dikkate alınarak belirli başlıklar altında, modern tarih araştırmalarında üzerinde fikir birliğine varılan sonuçlar ile birlikte olabildiğince dönem kaynaklarında yer alan bilgiler kullanılarak aktarılmaya çalışılmıştır.

3.1. 1362 - Miras: Orhan Gazi Dönemi Sonunda Osmanlı Beyliği

Selçuklu İmparatorluğu'nun bir uç beyi olarak Söğüt ve Domaniç bölgesinde yerleşen Osmanlıların 13. yüzyılın sonlarından itibaren Bizans yerleşimlerini ele geçirerek hızla genişlediği görülmektedir. 1288 yılında Karacahisar'ın fethi[81] ile başlayan bu süreç 14. yüzyılın başlarına gelindiğinde başta Eskişehir ve çevresi olmak üzere Bitinya Bölgesinde önemli bazı yerleşimlerin Osmanlı Beyliği topraklarına katılması ile devam etmiştir.[82] Osmanlı Beyliği'nin Bizans ve diğer Türk Beylikler'i tarafından ciddi bir tehdit ve önemli bir siyasi güç olarak algılanması Orhan Gazi döneminde öncelikle Bursa'nın (1324)[83] hemen sonrasında İznik'in (1331)[84] ele geçirilmesi ile birlikte

[81] Atsız, 1992, **a.g.k.**, 18; Neşri, 1995, **a.g.k.**, 87

[82] Osmanlı Beyliği'nin bölgedeki ilerleyişi erken dönem Osmanlı kroniklerinde yerleşim adlarındaki bazı farklılıklar olmakla birlikte genelde birbiri ile tutarlı anlatılar olarak karşımıza çıkar. Başta Aşıkpaoğlu, Neşri ve Oruç Bey tarihlerinde Osmanoğlulları'nın ilk yerleştikleri bölge Söğüt ve Domaniç'tir. Aşıkpaşazade Tarihi'nde Bursa'nın fethine kadar geçen süreçte bölgede ele geçirilen yerleşimler metin akışına göre ve kısmen kronolojik olarak şöyledir: Ermenibili, Karahisar (Karacahisar), Bilecik, İnegöl, Kulacahisarı, İkizce, Taşak Yazısı, Tarakçı Yenicesi, Sorkun, Sarıkaya, Beştaş, Kaldıravık Deresi, Yarhisar, Yenişehir, Köprü Hisar, Dimboz, Koyunhisar, Edrenoz, Kestel, Kite, Leblebici Hisarı, Çadırlı Hisarı, Lefke Hisarı, Çavuş Köyü Hisarı, Mekece, Akhisar, Karaçepiş, Geyve, Koru Deresi,Absuyu Hisarı, Ayan Gölü, Başköprü, Brgozcuk, Karatigin, Uzuncabel, Düzbazar, Akova, Atranoz. Bknz. Atsız, 1992, **a.g.k.**, 14-32

[83] Uzunçarşılı, 1941, **a.g.k.**, 283.

[84] İznik'in Osmanlı Beyliği tarafından fethedildiği tarih hususunda da Osmanlı kroniklerinde bir dil birliği yoktur. İznik'in fethi Aşıkpaşazade ye göre 1331, Neşri'ye göre ise 1333-34 yılında gerçekleşmiştir. Bizans kısa kronikleri ise bu hususta Aşıkpaşazade ile aynı tarihi yani kentin 1-2 Mart 1331 tarihinde Osmanlı Beyliği tarafından ele geçirildiğini aktarmaktadır. Bknz. Nicoloudis, 1996, **a.g.k.**, 163, dipnot 50; Ş. Kılıç (2013) *Bizans kısa kronikleri: Osmanlı Tarihinin Bizanslı tanıkları,* İstanbul: İthaki Yayınları, s. 59, 69. Ayrıca bknz. D. M. Nicol (1999). *Bizans'ın son yüzyılları (1261-1453).* (Çev: B. Umar), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları., s. 181.

pekişmiştir. 1334 yılında İzmit'in fethi ile birlikte Bizans'ın Bitinya bölgesindeki Hellenistik ve Roma geçmişiyle oldukça önemli kentleri Osmanlı topraklarına katılmıştır. Söz konusu kentler arasında yer alan ve her biri Bizans'ın idari ve askeri sisteminin önemli yapı taşları olan kalelerin de bu süreçte ele geçirildiği bilinmektedir[85].

1350 yıllında Karesi Beyliği'nin önemli bir kısmının Osmanlı Beyliği tarafından ele geçirilmesi aynı zamanda Müslüman bir beylik topraklarındaki ilk kazanım olarak anlamlıdır[86]. Orhan Gazi döneminde Eretna Oğullarına ait ekonomik ve siyasi olarak oldukça önemli bir merkez olarak nitelenen Ankara'nın 1354 yılında ele geçirilmesi ise Osmanlı Beyliği'nin doğuda Selçuklu ve Moğol sahasındaki ilk yayılma hareketi olarak yorumlanır.[87]

Doğudaki ilerleme Ankara ile sınırlı kalırken, Karesi bölgesindeki Osmanlı hakimiyeti batıda hala Bizans İmparatorluğu'nun elinde bulunan Kyzikos, Aydıncık, Biga, Kemer ve Lapseki gibi stratejik öneme sahip yerleşimlerin yakın çevresinin Osmanlı Beyliği tarafından ele geçirilmesine olanak sağlamıştır[88] Aynı süreç içerisinde Süleyman Paşa önderliğindeki Osmanlı kuvvetleri öncelikle Gelibolu yakınlarında bulunan Çimpi kalesini ele geçirmiş, beylik sınırları Tekfurdağı ve Malkara'ya kadar ilerlemiş ve Rumeli'de önemli bir hakimiyet alanı sağlanmıştır.[89] Ayrıca kuzey Yunanistan'da Serez'i ele geçiren ve Kavala'ya kadar ilerleyen ve İstanbul'u ele geçirerek tüm bölgeye hakim olma niyetiyle hareket eden Sırp Kralı Stephan Duşan'ın 1355 yılında ölmesi Balkanlar'da Osmanlı'nın önündeki büyük bir engelin ortadan kalkması anlamına geliyordu.[90] Bu şartlar altında hızla devam eden Osmanlı ilerleyişi Bolayır, Ekzamil, Gazi Köy, Panidos, Misini, Çorlu, Lüleburgaz, Malkara, İpsala ve

---

[85] Bu süreçte Bizans'ın savunma sisteminin önemli unsurları olan kırsal yerleşimlerin Osmanlı ve diğer Türkmen Beylikleri'nin akınları karşısında savumasız kaldığı ve söz konusu yerleşimlerde yaşayan halkın önemli bir kısmının kısmen daha güvenli olan kalelere yerleştikleri bilinmektedir. Bknz. S. Vryonis (1971). *The decline of medieval Hellenism in Asia Minor and the process of Islamisation from the eleventh through the fifteenth century*. Berkeley: University of California Press., s. 153, 252-253

[86] Aşıkpaşaoğlu Karesi Beyliği'nin fethini 1334-1335 yıllarına tarihlendirmekte, H. İnalcık Karesi topraklarının Osmanlı'ya dahiliyetinin 1334 ile 1361 yılları arasında parça parça gerçekleştiğini belirtmekte, Z. Günal ise söz konusu ilhakın 1360 yılına kadar devam etmediğini, 1345 ve sonrasındaki birkaç yıl içinde tamamlandığını ileri sürmektedir. Bknz. Atsız, 1992, **a.g.k.**, 44; H. İnalcık (2009a). *Devleti Aliye (Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar-I).* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları., s. 47; Z. G. Öden (1999). *Karesi Beyliği.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları., s. 62. Karesi Beyliği'nin Orhan Gazi tarafından ilhakı ile ilgili Osmanlı kroniklerinde yer alan bilgiler ile literatürdeki farklı görüşlere dair tespit ve değerlendirmeler için bknz. Günal Öden, 1999, **a.g.k.**, 54-62.

[87] İnalcık, 2009a, **a.g.k.**, 58. Ankara ile birlikte ele geçirilen Sivrihisar'ın Osmanlı topraklarına katılması Osmanlılar ile Karamanoğulları arasında ortaya çıkacak büyük mücadelenin başlangıcı olarak yorumlanır. Bknz. İnalcık, 2010a, **a.g.k.**, 62

[88] İnalcık, 2010a, **a.g.k.**, 53

[89] H. İnalcık bu dönemde Trakya'nın Bizans iç savaşları, Türk akınları ve veba salgını sonucunda nüfusu azalmış harap bir bölge olduğunu belirtirken, Osmanlı'nın Kantekuzenosların aracılığı ile bölgenin toprak sahibi ve zenginlerinden destek aldığınının altını çizer. Bknz. İnalcık, 2010a, **a.g.k.**, 61

[90] İnalcık, 2010a, **a.g.k.**, 63

Tekirdağ'ın da içerisinde olduğu bölgenin Osmanlı Beyliği'ne dahiliyeti ile sonuçlanmıştır.

Osman Gazi ile başlayıp Orhan Gazi'nin idaresinde şekillenen söz konusu fetihlerin sonucunda Osmanlı Beyliği Eskişehir, Bursa, İznik üçgeni merkez alındığında, doğuda Ankara ile Eretna Beyliği'ne; güneyde Karacahisar ve İnönü ile Germiyanoğluları Beyliği'ne; güney batıda Kırkağaç ve Bergama ile Saruhanoğulları Beyliği'ne, kuzeyde Mudurnu, Göynük ile kısmen Candaroğulları Beyliği'ne komşu olmuş; kuzey batıda İzmit, Kandıra ve Samandıra'nın da içerisinde olduğu bölge ile İstanbul'un dolayısı ile Bizans'ın doğu sınırına dayanmış; batıda ise Ayvalık, Edremit, Asos ve Tuzla kentleri ile devam eden Kuzey Ege sahil şeridine hakim olmuştur. Orhan Gazi döneminde ayrıca Gelibolu ve Rumeli'de Çimpe, Bolayır, Gelibolu, Keşan, İpsala ve Edirne'yi de içine alan bölgeye hakim olan Osmanlı Beyliği, Bizans, Bulgar, Sırp İmparatorlukları ile Batı sahil şeridinde Venedik ve Ceneviz kolonileri ile sınır konumunda kentlere sahip yaklaşık 75.000 km^2'lik bir alanda[91] hakimiyet kurmuş ve I. Murad bahsi geçen alanda egemen olan Osmanlı Beyliği'ni devralmıştır.

Osmanlı kroniklerinin genelinde detaylardaki bazı farklılıklar dışında içerik ve kronolojik açıdan birbiri ile tutarlı anlatımlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Orhan Gazi'nin vefat tarihi ve dolayısı ile I. Murad'ın tahta geçtiği tarih hususunda bir önceki bölümde detayları ile aktarıldığı üzere 1358-59 yılına işaret eden kronik bilgilerini kabul etmek mümkün değildir. Her ne kadar modern tarih araştırmalarında farklı görüşler bulunsa da[92], kaynakların ortaya koyduğu sonuç Orhan Gazi'nin 1362 yılında vefat ettiği dolayısı ile I. Murad'ın en erken bu tarihte beyliğin başına geçtiği yönündedir. Bu durumda Orhan Gazi'nin son yıllarına ait tarihsel olaylara dair kroniklerde yer alan tarihlerin doğruluğu hususunda türlü çekinceler ortaya çıkmaktadır. Bu sürece dair Osmanlı ve çağdaş Bizans kaynaklarından edinilen ortak bilgiler, Orhan Gazi'nin son yıllarında karaciğerinden rahatsız olduğu[93], bu nedenle beyliğin başta büyük oğlu

[91] E. D. Pitcher (2001). Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası, (Çev: B. Tırnakçı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

[92] Örneğin bu hususta Leunclavius'u kaynak olarak kullanan N. Jorga Süleyman Paşa, Orhan Gazi ve Halil'in vefatını 1358 yılına yerleştirmektedir. I. Murad'ın Osman Tarihi'nde ön plana çıkmasını da bu tarihte gerçekleştiğini belirten Jorga, Türk Kroniklerinde 1359 yılında adı geçen I. Murad'ın bu tarih öncesinde isminin anılmadığını, 1359 da artık Sultan olduğunu yazar. Bknz. N. Jorga, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, I., 198, 201; Erken Dönem Osman Tarihi'ne dair anlatılarında daha çok Tacü't Tevarih-i kaynak olarak kullanan Zeinkaisen, N. Jorga gibi I. Murad'ın 1358-59 yılında tahta geçtiğini belirtir. Bknz. Jorga, 2005, **a.g.k.**, 198., J. W. Zeinkeisen (2011). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1299-1453)* (Çev: N. Epçeli). İstanbul: Yeditepe Yayınevi, s. 166

[93] Dönemin en önemli tanıklarından Gregory Palamas 1354 yılında Orhan Gazi'nin karaciğerinden rahatsız olduğu ve kendisi ile Taronites adlı Ermeni bir doktorun ilgilendiğini aktarmaktadır. Bknz. Philippidis-Braat (1979). La Captivité de Palamas Chez Les Turcs: Dossier et Commentaire, *Travaux et Mémories 7,* s. 148-150

Süleyman Paşa olmak üzere oğulları tarafından idare edildiği[94], Süleyman Paşa'nın vefatı sırasında hayatta olduğu[95] ve yine bir diğer oğlu Halil'in Foça Korsanları tarafından kaçırılmasına şahit olduğu ve kurtarılması yönünde girişimlerde bulunduğudur.[96] Osmanlı kroniklerine göre 1354-1358 aralığında gerçekleşen bahsi geçen olayları, Orhan Gazi'nin 1362 yılında vefat ettiği yönündeki ikna edici kaynakların varlığı dikkate alındığında, 1354-1362 yılları arasında değerlendirmek daha sağlıklı olacaktır. Ancak bu öneri Osmanlı kroniklerinde 1358-59 yıllarında Sultan olarak tahta geçtiği belirtilen I. Murad'a dolayısı ile Osmanlı Beyliği'nin tarihine dair anlatıların kroniklerde olduğu gibi I. Murad'ın şehzadelik yıllarına mı, yoksa saltanatı yıllarına mı tarihlenmesi gerektiği sorusunu beraberinde getirmektedir.

Osmanlı kroniklerinde I. Murad'ın Sultan olarak ilk faaliyetleri arasında tanımlanan Karesi Beyliği'ne tamamı ile hakim olunması ve Bursa kadısı olan Hayreddin Paşa'nın Kazasker olarak görevlendirmesi başta olmak üzere; Ankara'nın yeniden ele geçirilmesi, Eskişehir (Sultanönü) çevresinin yeniden hakimiyet altına alınması;[97] I. Murad'ın Lala Şahin Paşa ile birlikte Rumeli'ye geçerek Gelibolu'yu fethetmesi (1360-61); Çorlu, Hisini (Misini), Bergos, Keşan hisarları ile Dimetoka ve Edirne'nin ele geçirilmesi bazı yayınlarda I. Murad'ın şehzadeliğinde, bazı yayınlarda Osmanlı kroniklerindeki bilgilere bağlı kalınarak I. Murad'ın saltanatı yıllarında gerçekleşmiş olaylar olarak değerlendirilmiştir.

Orhan Gazi döneminin en etkin kişilerinden olan Süleyman Paşa'nın vefat ettiği yıl da çözümlenmesi gereken sorunsallar içerisinde yer alır. Osmanlı kroniklerinin 1357 yılında vefat ettiğini bildirdiği Süleyman Paşa, yine bahsi geçen kroniklere göre Orhan Gazi'nin vefatından kısa süre önce ölmüştür[98].

Kroniklerdeki bilgilere göre Orhan Gazi'nin 1358 yılında vefat ettiği göz önünde bulundurulduğunda, aynı kroniklerde Süleyman Paşa'nın bir yıl öncesinde yani 1357

---

[94] 1354 yılından itibaren Orhan Gazi'nin söz konusu fetihlerdeki etkinliği ve devlet yönetimindeki aktif rolü tartışmalıdır. Osmanlı kronikleri 14. yüzyılın ortalarından itibaren tarihsel olayları aktarırken Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'nın rolü ve başarıları üzerinde önemle durmaktadırlar. Gregoras'ın Süleyman Paşa'nın devletin genel politikasını yönlendirdiği şeklindeki aktarımı söz konusu olasılığı güçlendirir.

[95] Atsız, 1992, **a.g.k.**, 49; Neşri, 1995, **a.g.k.**, 187

[96] İnalcık, 2009a, **a.g.k.**, 52

[97] Neşri Eskişehir çevresinin yeniden hakimiyet altına alındığını "Ve bi'l-cümle, ol diyârun işin temâm idüb, Sultan-Öyüği'ne gelüb, etrafı feth idüb müfsidlerini ita'altında kılub, yine Bursa'ya gelüb..." sözleri ile ifade eder. Dolayısı ile söz konusu süreçte Ankara ile başlayan "isyan-başkaldırı-karışıklık" Eskişehir'e kadar uzanan bir alana yayılmış olmalıdır. Bknz. Neşri, 1995, **a.g.k.**, 193

[98] Süleyman Paşa ve Orhan Gazi'nin yakın tarihlerde vefat ettiklerine dair Aşıkpaşazade ve Neşri'de yer alan bilgiler şöyledir: *"Süleyman Paşa ardına düştü. Atının ayağı bir deliğe geçti. At düştü. Süleyman Paşa da beraber düştü. Orada şehit oldu. Bu işerin tarihi hicretin 758'inde vaki oldu. Bazıları Orhan Gazi dahi o yılda öldü derler. Ama en doğrusu budur ki oğlu ondan iki ay önce öldü.*; Atsız, 1992, **a.g.k.**, 49; Neşri, 1995, **a.g.k.**, 186-187

yılında vefat ettiğine dair bilgiler tutarlı görülmekle birlikte, Orhan Gazi'nin 1362 yılında vefat ettiği yönündeki ikna edici kaynaklar dikkate alındığında Süleyman Paşa'nın vefat tarihinin de bu tarihe göre yeniden değerlendirilmesi zorunlu kılmaktadır. Baba ve oğulun yakın zamanda vefat ettikleri yönündeki kronik bilgileri, 1362 yılına ya da hemen öncesine işaret etmektedir. Bu mevzunun çalışmamız açısından önemi Süleyman Paşa'nın vefatının ardından I. Murad'ın uç beyi olarak görevlendirilen şehzade sıfatı ile etkin konuma gelmesidir. Bu görev değişimi önceki satırlarda aktardığımız gibi Osmanlı kroniklerinde Süleyman Paşa'nın vefatının hemen ardına yani 1357-58 yıllarına tarihlenmiştir. Ancak daha önce belirtildiği gibi Süleyman Paşa'nın ölümü 1361-62 yıllarında gerçekleştiyse Murad'a atfedilen görevin başlangıcı da o yıllar olmalıdır

Edirne'nin fethi sonrasında Osmanlı kronikleri ve modern tarih araştırmaları I. Murad'ın Osmanlı Sultanı olarak tanımlandığı ortak bir zeminde buluşturur. Edirne'nin fethinden 1389 yılında I. Murad'ın Kosova'da öldürülmesine kadar olan tarihsel olayların detayda tartışmalı birtakım hususlar olmasına karşın, Osmanlı kroniklerindeki anlatılar esas alınarak modern tarih yazımında kullanıldığı görülür. Bu kapsamda dönemin tarihsel olay ve olguları tarihsel coğrafya bağlamında başlangıç ve bitiş tarihleri belli olan üç evre içerisinde tanımlanır: 1362-68 (Balkanlara kadar olan Doğu Rumeli'nin ve Kuzey Trakya'nın fethi; 1371-75 (Batı Trakya ve Makedonya Ovası'nın fethi); 1385-89 (Makedonya ovasının bağımlı kılınması ve Sırbistan ile Bulgaristan'a ilk saldırıların yapılması.)[99]

3.2. 1362-1365 - Saltanatın İlk Yılları ve Fetihler

Edirne'nin fethi sonrasında Osmanlı kroniklerinde tarihçilerden tarafından dönemin fetih alanları ve bu fetihlerde görevli uç beylerinin sorumluluk alanlarına dair önemli bilgiler yer alır: *"Han, devletle Edirne tahtına oturunca lalası Şahin'e Zağra tarafına ve Filibe'ye akın emrini verdi. Evrenüz Gazi dahi vardı, İspala'yı fethetti. Bunlar yerli yerinde uç beğleri oldular"*.[100]

Hükümdarlığının ilk yıllarında I. Murad'ın yanında uç beyleri olarak Lala Şahin Paşa ve Evrenos Gazi bulunduğu ve her biri sorumluluk alanlarındaki bölgelerin fethi ile görevli Osmanlı kuvvetlerine önderlik etmekte olduğu anlaşılmaktadır. Aşıkpaşaoğlu bu

[99] Pitcher, 2001, **a.g.k.**, 70
[100] Atsız, 1992, **a.g.k.**, 51

süreçte Osmanlı Beyliği'nin ekonomik ve askeri alandaki gelişmesi açısından oldukça önemli bazı kurumsal düzenlemeleri aktarır ve söz konusu bilgiler literatürde tartışmasız kabul görür:

> *Bir gün Karaman ilinden Kara Rüstem derler bir bilgiç kişi eldi. Kazasker olan Çandarlı Halil'e geldi. Dedi ki: "Efendi! Bunca hanlık malını niçin ziyan edersiniz?". Kadı: "O dediğin hangi maldır" diye sordu. Rüstem: "İşte bu esirler ki gaziler alırlar, Tanrı buyruğundan bunların beşte biri hanındır. Niçin almazsınız" dedi. Kazasker bunu hana arzetti. Han: "Tanrı buyruğu neyse yap" dedi. Kendi Gelibolu'da oturdu. Her esirden 25 akça aldı. Bu yeni iş iki bilgicin tedbiridir. Biri Çandarlı Halil, biri Karamanlı Kara Rüstem. Gazi Evrenüz'e de ısmarladılar: Akınından elde edilen esirlerin beşte birini al dediler. Beş esiri olmayanın her esirinden 25 akça al dediler. Bu tertip üzerine Evrenüz de bir kadı tayin etti. Hayli oğlanlar toplandı. Hana dedi ki: "Bunları Türkler'e verelim. Türkçe öğrensinler. Bunları da çeri yapalım". Öyle yapıldı. Günden güne çoğaldılar. Tamam Müslüman oluncaya kadar Türkler nice yıllar bunları hizmette kullandılar. Sonra devlet kapısına getirdiler. Ak börk giydirdiler. Adları eskiden beri çeri iken Yeniçeri koydular. Yeniçeri bunun zamanında ortaya çıktı".*[101]

Metinden de anlaşılacağı üzere Sultan adına esir başına beşte bir pencik (Penc-i yek)[102] alınması ve bu uygulamanın garanti altında olması için düzenlemeler yapılması ve ele geçirilen esirler arasından seçilen ve pencik oğlanları olarak tanımlanan[103] kişilerden oluşan yeniçeri örgütünün kurulması I. Murad'ın saltanat yıllarında gerçekleşmiştir.

Söz konusu anlatının hemen sonrasında Osmanlı kroniklerinin ortak dili Lala Şahin Paşa'nın "Rumeli Beyler Beyi";[104] Evrenos Gazi'nin ise "Uçların Beyi" olarak görevlendirildiği yönündedir.[105] Aynı yıllarda Hacı İl-Beyi'nin vefat ettiği ve Orhan Gazi döneminde Bursa kadısı iken I. Murad'ın saltanatının ilk yıllarında kazasker olarak görevlendirilen[106] Hayreddin Paşa'nın bu tarihten sonra vezir olarak atandığı bilinmektedir.[107]1360-1362 aralığında gerçekleştiği öngörülen bu gelişmelerden sonraki bir kaç yılı Osmanlı kronikleri üzerinden kesin tarihler ile takip etmek güçtür. Kroniklerde Lala Şahin Paşa'nın Zagra ve Eski'yi fethettiği, Evrenos Gazi'nin

[101] Atsız, 1992, **a.g.k.**, 51-52
[102] İnalcık, 2009a, **a.g.k.**, 57
[103] İnalcık, 2009a, **a.g.k.**, 57
[104] H. İnalcık Edirne'nin fethinden sonra bu kentte bırakılan Lala Şahin'in "Paşa" ünvanı ile tanımlanan ilk Rumeli Beyler Beyi olduğu belirtir. Bknz. H. İnalcık (2009b). Osmanlı Sultanı Orhan (1324-1362) Avrupa'da Yerleşme. *Belleten*, LXXIII(26) , s. 96; İnalcık, 2009a, **a.g.k.**, 57
[105] Atsız, 1992, **a.g.k.**, 52; Neşri, 1995, **a.g.k.**, 199
[106] Neşri, 1995, **a.g.k.**, 191
[107] Atsız, 1992, **a.g.k.**, 52; Neşri, 1995, **a.g.k.**, 201

Gümülcine'yi ele geçirdiği aktarılır. Jorga Lala Şahin Paşa komutasındaki Osmanlı birliklerinin 1344 yılından beri Bulgarlar'ın elinde bulunan Filibe'yi (Filpopolis-Plovdiv) ele geçirmesini Edirne'nin fethinden sonraki tarihsel gelişim içinde ele alır.[108] Bu fetihlerin kesin tarihlerini saptamak mümkün görünmese de sonraki ilk anlatıda yer alan Biga'nın fethinin 1365 yılında gerçekleştiği yönündeki bilgi[109] Zagra, Eski ve Gümülcine'nin fethinin 1362 ile 1365 yılları arasında gerçekleştiği yönünde bir çıkarıma kaynaklık eder. Filibe ve Zağra'nın fethi aynı zamanda Osmanlıların Bulgar topraklarındaki ilk kazanımlar olarak anlamlıdır.[110]

3.3. 1365-1381 - Balkanların Fethi

Biga'nın 1365 yılında ele geçirilmesinin ardından gelişen olaylar başta Çirmen[111] ya da Sırpsındığı Savaşı olarak tanımlanan savaşın tarihi olmak üzere çelişkili bilgilerden ibarettir. Başta Aşıkpaşaoğlu ve Neşri olmak üzere Osmanlı tarih yazarları 1365 yılındaki söz konusu anlatıların ardından 1382 yılında Germiyan Beyi Süleyman Şah'ın kızı ile I. Murad'ın oğlu Beyazıd'ın düğünü konu edinilmiştir.[112] Dolayısı ile ilk dönem Osmanlı kroniklerindeki tarihsel akışta yaklaşık 17 yıllık bir boşluk karşımıza çıkar ki, modern tarih araştırmalarında söz konusu boşluk bir ölçüde Bizans ve Sırp kaynaklarının yardımı ile doldurulmuştur. Bu veriler ışığında 1366 yılında Osmanlı ilerleyişine karşı kapsamlı ve geniş katılımlı bir haçlı seferi düzenlendiği, bu seferlerin sonucunda Osmanlı Beyliği'nin Trakya'daki fetihlerinin başlangıcı ve aynı zamanda hareket üslerinden birisi olan Gelibolu'nun Hristiyanlar tarafından ele geçirildiği anlaşılmaktadır.[113]

24 Ağustos 1366 tarihinden başlayarak yaklaşık 10 ay süresince Aymon Michel ve Luzernli Jakob'un idaresinde kalan Gelibolu'nun 14 Haziran 1367 tarihinde Rum'lara geri verildiği bilinmektedir.[114] Haçlı Seferi sırasında I. Murad'ın saldırılara karşı ne tür önlemler aldığı, Rumelideki Uç Beylerinin konumları ve durumların hakkında kaynaklara yansıyan herhangi bir bilgi yoktur. Fakat Osmanlı Beyliği ve Balkanlardaki hakimiyeti açısından en önemli sonuç Gelibolu'nun kaybı olan Haçlı seferlerinin Osmanlı

---

[108] Jorga, 2005, **a.g.k.**, 205.
[109] *Atsız, 1992, **a.g.k.**, 52*
[110] A. Kayapınar (2013). Bulgaristan'da Osmanlı Hakimiyetinin Kurulması. Dönemlendirme Sorunu ve İskan. *Türk Tarihinde Balkanlar.* (Ed. Z. İskefyeli, M. B. Çelik, S. Yazıcı, c. I, Sakarya, s. 318
[111] *"Bugün Yunanistan'da bulunan Ormenion beldesi"* Bknz. L. Kayapınar (2002). Yunanistan'da Osmanlı egemenliğinin kurulması. Türkler, IX, s. 188
[112] Atsız, 1992, **a.g.k.**, 53; Neşri, 1995, **a.g.k.**, 203-204
[113] Jorga, 2005, **a.g.k.**, 215
[114] Jorga, 2005, **a.g.k.**, 215; İnalcık, 2010b, **a.g.k.**, 57; İnalcık, 2010a, **a.g.k.**, 84

Beyliğininin hakimiyet alanını olumsuz yönde etkilemesi en doğal sonuç olsa da Rumeli'de o tarihe kadar sağlanan hakimiyet kaybolmamıştır.[115] Dolayısı ile 1366 yılındaki Haçlı seferi sonrasında Osmanlı Beyliği önemli ve geçiş noktasındaki hareket üslerinden birisini kaybetmesine karşın, Balkanlarda oluşturulan planlı ve sağlam yapılanma kayıpların lokal ve geçici el değiştirmeler şeklinde gerçekleşmesini sağlamıştır. 13. yüzyılın sonundaki veba salgınları ve sürekli savaşların bölgeyi oldukça güçsüz durumda bırakması[116] Osmanlı Beyliği'nin bölgedeki kalıcılığına zemin hazırlamış olması muhtemeldir.

Bu süreçten sonra artarak devam eden fetihlerin sağ kol, orta kol ve sol kol olmak üzere üç ayrı kolda ilerlediği görülmektedir.[117] Sol Kol Evrenos Gazi'nin komutasında İpsala, Gümülcine, Serez, Selanik yönünde ilerlerken, Orta Kol'daki uç Beyler Beyi idaresinde Filibe, Sofya, Sağ Kol'daki Uc'un ise Zagra, Karnobad, Dobruca ve Silistre yönünde ilerlediği bilinmektedir.[118] Bahsi geçen istikametlere gerçekleştirilen akınlar sonucunda Lala Şahin Paşa komutasındaki birliklerin Ferecik civarına yerleşerek bölgeyi güvence altına aldığı, I. Murad'ın komutasındaki kuvvetlerin ise Çatal Burgaz ve Küçük Çekmece yakınlarındaki iki kaleyi ele geçirdiği bilinmektedir.[119] Bu fetihlerin sonrasında Ferecik'i fetheden Lala Şahin Paşa'nın komutasındaki Osmanlı birlikleri ile buluşan I. Murad'ın daha kalabalık bir kuvvetle Karadeniz kıyısında yer alan Polunya (Appolonia Sozopol, Süzebolu) kalesine saldırdığı fakat bu girişim başarısızlıkla sonuçlandığı belirtilir.[120]

H. İnalcık 1366 yılında bölgedeki bazı dengeler ve çıkarlar doğrultusunda Bulgarlar ile Osmanlılar arasında kısa süreli bir ittifak olduğu aynı yılın içerisinde söz konusu itifakın son bulduğu; bu sebeple I. Murad'ın 1366 yılındaki ilk akınlarında Bulgar Çarı ile yapılan ittifaka bağlı olarak akın düzenlenmeyen bölgenin ittifakın son bulması ile

[115] Söz konusu hakimiyetin korunmasında ele geçirilen kentlere Anadolu'dan getirilen göçerlerin etkili olduğunun altı çizilir. Sürgün olarak ta adlandırılan ve Selçuklu Beyliği'nin de geniş ölçüde kullandığı bilinen söz konusu iskan ve kolonizasyon metodu sonucunda bölgeye yerleştirilen ve Yörük olarak tanımlanan Türk göçebe gruplarının özellikle fetih yolları üzerinde ve uçlarda keşif halinde oldukları belirtilir. Bknz. İnalcık, 2010b, **a.g.k.**, 57

[116] Kayapınar, 2002, **a.g.k**., 188.

[117] Söz konusu kollardan oluşan Uc teşkilatının sorumlu olduğu bölgelerde öncelikli görevinin düşman akınlarını karşılayarak karşı koymak; diğer görevinin ise düşman tarafına akınlar düzenleyerek düşmanı zayıflatmak ve lojistik imkanlarını bozmak olduğu belirtilir. Bknz. İnalcık, 2010b, **a.g.k.**, 59

[118] İnalcık, 2010b, **a.g.k.**, 58. Uç teşkilatlanmasının sağladığı avantajlar ile planlı fetih stratejilerinin yanısıra Balkanlar'daki bir çok unsurun Osmanlı Beyliği'nin ilerleyişini kolaylaştırdığı bilinmektedir. Bölgenin Feodal Beyler ve küçük hadedanlıklar tarafından yönetilen ve hakimiyet alanları sürekli değişen küçük devletçiklerden oluşmasının Osmanlı fetihlerini kolaylaştıran önemli etkenlerden birisi olarak yorumlanır. Aynı zamanda Osmanlı Beyliği'nin söz konusu devletler ile yerel yöneticilerin arasındaki rekabetten en azami şekilde faydalandığı da bilinmektedir. Bknz. İnalcık, 2010b, **a.g.k.**, 59

[119] İnalcık, 2010a, **a.g.k.**, 84

[120] İnalcık, 2010a, **a.g.k.**, 84

Osmanlı fetihlerine açıldığını belirtir.[121] 1368 yılında Balkan Dağları'nın geçitlerini kontrol eden stratejik konumdaki Aydos Kalesi ile Karin Ovası'nın ele geçirilmesi ve 1366 yılında başarısız bir girişim sonucunda ele geçirilemeyen Sozopol'un teslim alınması söz konusu gelişmelerin sonucudur.[122]

Osmanlı kuvvetlerinin 1369 yılında İstanbul yönünde bir dizi akın gerçekleştirmesi sonucunda Pınarhisar, Kırkkilise (Kırkalareli) ve Vize kalelerinin ele geçirilmesi, Bizans İmparatorluğu'nun Katolikliği tanıma pahasına Papa'dan haçlı ordusu hazırlanması yönünde yardım istemesi sonucunu beraberinde getirmiştir.[123] Bizans ve Bulgar topraklarındaki söz konusu gelişmeler ile eş zamanlı olarak Kara Timurtaş'ın Kızılağaç Yenicesi ile Yanbolu'yu ele geçirmesi, Lala Şahin Paşa'nın ise önce Kapulu Derbendi sonrasında önemli demir madenlerine sahip Samakovu fethetmesi bölgedeki hakimiyet alanını oldukça genişletmiştir.[124]

Osmanlı Beyliği'nin Balkanlarda bahsi geçen fetihler sonrasında oluşan yeni hakimiyet alanına bağlı olarak sınır komuşuları da değişkenlik göstermiştir. Osmanlı ilerleyişi karşısında bölgedeki hakim güçler gerek kendi aralarında gerekse Osmanlı Beyliği ile zaman zaman anlaşma yolu aradıkları ve türlü ittifak çabaları içerisine girdikleri anlaşılmaktadır. Örneğin Çirmen Savaşı öncesinde Bizans İmparatoru'nun I. Murad'a elçiler aracılığı ile uzlaşma önerdiği, fakat I. Murad'ın Gelibolu'nun yeniden Osmanlı'ya verilmesi hususunda ısrarcı olması sebebi ile anlaşma sağlanamadığı bilinmektedir.[125] Aynı süreçte Makedonya'nın Sırp Despotu Jovan Ugleşa ile Bizans İmparatoru Osmanlı Beyliği'ne karşı bir ittifak içerisine girmiştir. Ugleşa'nın kardeşi ve aynı zamanda da müttefiki olan Kral Vulkaşin'in de desteğini alan söz konusu ittifak kuvvetlerinin hakim oldukları bölgelerdeki Rum ve Sırp kuvvetlerinden oluşan bir ordu ile Serez'den hareket ederek Rodop Dağları üzerinden Meriç Nehrine ulaştığı bilinmektedir[126]. 26 Eylül 1371 tarihinde Çirmen'de gerçekleşen savaşta Sırp ordusu bozguna uğratılmış; Ugleşa ve Vulkaşin savaş sırasında öldürmüştür. Bu nedenle söz

[121] İnalcık, 2010a, **a.g.k.**, 85
[122] İnalcık, 2010a, **a.g.k.**, 85
[123] İnalcık, 2010a, **a.g.k.**, 85
[124] İnalcık, 2010a, **a.g.k.**, 85-86; Zeinkeisen Osmanlı kuvvetlerinin batıdaki dağlık bölgelere yapılan akınlarda Lala Şahin Paşa'nın yönetiminde olan Flilibe'nin harekat merkezi olarak kullanıldığını, Samakov'un fethinin Argenta Dağı'nın ve Rodop Dağı arasındaki geçitlerin kontrolü açısından önemli olduğunu belirtmektedir. Bknz. Zınkeisen, 2011, **a.g.k.**, 173
[125] İnalcık, 2010a, **a.g.k.**, 86
[126] Atsız, 1992, **a.g.k.**, 53; Neşri, 1995, **a.g.k.**, 203; Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 130.

konusu savaş "Sırpların mağlup oldukları yer" anlamına gelen Sırp Sındığı olarak anılmış[127] ve tarihe bu şekilde kaydedilmiştir.[128]

Savaş sonunda Makedonya'daki Sırp prensleri Vulkaşin'in oğlu Kral Marko, Despot Dragaş ve kardeşi Constantin Osmanlı Beyliği'nin hakimiyetini ve haraçgüzarlığını kabul etmiştir.[129] Söz konusu savaş ve ardıl gelişmeler sonrasında yeni bir haçlı saferi için Papa'nın çağrısı üzerine bölgedeki tüm Hıristiyan devletlerinin temsilcilerinin Thebes'te bir araya geldiği, fakat bu toplantıdan herhangi bir sonuç alınamadığı bilinmektedir. Bir anlamda Bizans'ın son umudunun da bu şekilde sonuçsuz kalmasının ardından Bizans İmparatoru Osmanlı Beyliği'nin haraçgüzarı olmayı kabul ettiği, gerçekleşen anlaşma uyarınca Bizans İmparatoru'nun Osmanlı Beyliği'ne yılda 15.000 altın sikke ödemeyi ve Osmanlı Beyliği'nin dahil olduğu savaşlara askerleri ile birlikte vassal olarak katılmayı taahhüt ettiği bilinir.[130]

Sırpsındığı Savaşı sonrasında Osmanlı fetihlerinin hızla devam ettiği görülmektedir. 1372 yılının bahar aylarında[131] I. Murad'ın öncesinde Lala Şahin Paşa tarafından yürütülen fetihlerin devamı niteliğinde daha kapsamlı akınlar gerçekleştirmek için büyük bir ordu ile Rumeli'ye geçtiği bilinmektedir[132]. Sadettin Efendi, bahsi geçen akınları Köstendil'in ele geçirilmesi ile başlatırken, bölgenin altın ve gümüş madenleri açısından zengin bir yer olarak tasvir eder[133]. Bu noktada yine Sadettin Efendi tarafından Köstendil'in fethine dair aktarılan bir detay dönemin iskan politikası, hakimiyet ve yerleşme süreci açısından önemlidir:

> *"Konstantin Padişahı ona layık hediyeler, değerli armağanlar ile karşıladı. Sahip olduğu kalelerin anahtarlarını, hisarların kilitlerini teslim ederek, kulluk yolunda gerekeni eyledi. Böylece padişahın iltifatını kazanmakla, onurlanmakla sevindi. Ödeyeceği cizye ve haraç belli olduktan sonra, memleketini yönetme görevinin kendisine verildiği bildiren fermanı aldı…"*[134]

---

[127] Jorga, 2005, **a.g.k.**, 226-227. Osmanlı kaynağı olarak Sadettin Efendi'yi referans alan Zeikeisen bu savaşın 1363 yılında gerçekleştiğini yazmıştır. Zınkeisen, 2011, **a.g.k.**, 171

[128] Bknz. Neşri, 1995, **a.g.k.**, 203,

[129] İnalcık, 2010a, **a.g.k.**, 88

[130] İnalcık, 2010a, **a.g.k.**, 88

[131] Gerek Osmanlı Kroniklerinde gerekse modern tarih araştırmalarında görüleceği üzere akınların genellikle bahar aylarında gerçekleştiği belirtilir. H. İnalcık Osmanlı Ordusu için sefer mevsiminin daima bahar ayları olduğunun altını çizer. Bknz. İnalcık, 2006b, **a.g.k.**, 158. N. Jorga söz konusu akınlarından 1372 ya da 1373 yılının bahar aylarında başlamış olduğunu belirtirken bu akınların bizzat I. Murad tarafından komuta edildiğini ve Rumeli'nin tamamının ele geçirilmesinin hedeflendiğini aktarır. Bknz. Jorga, 2005, **a.g.k.**, 231

[132] İnalcık, 2006b, **a.g.k.**, 159

[133] Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 139

[134] Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 139-140

Fetihler sonucunda ele geçirilen yerleşimlerin ve bağlı oldukları yöneticinin Osmanlı Beyliği'nin bir vasalı durumuna getirilerek, kente, halka ve yöneticisine dokunulmadan yerlerinde bırakıldıkları anlaşılır ki; söz konusu uygulama Beyliğin kuruluşundan beri uygulanan bir fetih ve hakimiyet stratejisidir[135].

Köstendil'in fethi sonrasında Bursa'ya geçtiği bilinen I. Murad'ın Bizans İmparatoru Ioannes'in Vize'yi geri almak için girişimde bulunduğunu haber alması üzerine yeniden bölgeye hareket ettiği, uç beylerinin katılımı ile sefere başlandığı bilinir. Bu sefer sırasında Lala Şahin komutasındaki birlikler Ferecik'i ele geçirirken, I. Murad'ın komutasındaki ordu İnceğiz, Burgaz, ve Bolonya (Tanrıyıkdığı) kalelerini fethetmiştir. 1372 yılında gerçekleşen sefer ve fetihler sonrasında I. Murad'ın kışı Edirne'de geçirdiği, 1373 yılı başlarında fetihlerin yeniden başladığı anlaşılır. Sadettin Efendi Hayreddin Paşa'nın komutasında, Evrenos Gazi'nin de dahil oluşuyla Rumeli'nin batısında akınlara başladığını bildirirken, vezir Hayreddin Paşa'nın Gümülcine'de kaldığını Evrenos Gazi'nin ise diğer beyler ile birlikte Borlu, İskete, ve Marolya'yı (Avrathisarı); Lala Şahin Paşa komutasındaki birliklerin ise Kavala, Drama, Zihne, Serez ve Kraferye'yi ele geçiridiklerini böylece H. 775 (1373) yılı ile başlayan fetihlerin H. 776 (1374-75) yılında tamamlandığını aktarır.

Bahsi geçen tarihsel aralıkta Bizans kaynaklarına göre 1373 yılında, Bizans İmparatorluğu ile Osmanlı Beyliği'nin eş zamanlı bir isyan girişimlerinin yaşandığı bilinmektedir[136]. Bizans İmparatoru V. Ioannes'in oğlu Andronikos Palaiologos İstanbul'da, I. Murad'ın oğlu Savcı Bey ise Bursa'da isyan ederek kendilerini İmparator ve Sultan ilan etmişlerdir[137]. H. İnalcık söz konusu isyan sırasında I. Murad'ın Rumeli'de bulunduğunu belirtirken Osmanlı kroniklerinde isyanın 1385 yılında gerçekleştiği yönündeki aktarımın yanlışlığının altını çizer[138]. Bizans ve Osmanlı kaynaklarında farklı tarih ve farklı anlatımlar söz konusu isyana dair kesin yargılara olanak vermez. Andronikos Palaiologos ve Savcı Bey'in 25 Mayıs 1373 yılında Boğaziçinde Pikridion'da gerçekleşen savaşta yenildikleri, Andronikos'un 30 Mayıs'ta teslim olduğu,

[135] Söz konusu anlatı geçirilen kentlerdeki yerleşme, iskân ve nüfus yoğunluğu ve bu olgulara bağlı mimari ihtiyacın tespiti açısından önemlidir. Çünkü kendine tabi olarak bırakılan yerleşimlerde tam anlamı ile bir hakimiyet kurulmamış ve dolayısı ile kentlerin tamamı ile Müslümanlaşması gerçekleşmemiştir. Bu noktada en azından vasallık süresince söz konusu yerleşimlerde Osmanlı'ya özgü bir mimari oluşum beklentisi zayıftır.

[136] Osmanlı Kronikleri söz konusu isyanı 1385 yılı içerisinde ele aldığı için yukarıda bahsedilen fetihlerin söz konusu isyan ile eş zamanlı olarak mı gerçekleştiği, yoksa isyanın bastırılmasının ardından mı fetihlere başlandığını tespit etmek güçtür. Bizans kaynaklarına göre söz konusu isyan 1373 yılında gerçekleşmiştir. Kılıç, 2013, **a.g.k,** 79

[137] İnalcık, 2006b, **a.g.k.**, 159

[138] İnalcık, 2006b, **a.g.k.**, 159

Savcı Bey'in ise Dimetoka Hisarı'na sığındığı ve 7 Eylül'e kadar burada direndiği Bizans kaynaklarındaki anlatıların özetidir[139]. Osmanlı kaynakları ise Savcı Bey'in isyanı sırasında I. Murad'ın Edirne'de olduğunu ve haberi alır almaz Biga'ya geldiğini aktarırken, isyandan habersiz görünerek oğlunu Biga'ya sürek avına çağırdığını, Savcı Bey'in babasının davetine gitmediğini ve asker toplayıp karşı koyduğunu, bunun üzerine Bursa üzerine yürüyen I. Murad'ın Kite Ovası'nda gerçekleşen çatışmada Savcı Bey'i ele geçirdiği aktarır. I. Murad'ın oğlundan suçunu itiraf ve itaat etmesini istediği, Savcı Bey'in buna karşı çıkması sonucunda bir daha tahta geçme olasılığını ortadan kaldırmak için gözlerine mil çektirildiği Osmanlı kroniklerindeki rivayetler arasındadır[140]. Biri Bizans diğeri Osmanlı tahtının olası varisleri olan Andonikos ve Savcı Bey'in isyanlarının bir anlamda tarafları olan Bizans ve Osmanlı tarihlerindeki aktarımlarından herhangi birinin doğru kabul edilme durumunda diğer bilgilerin yanlışlığını kabul etmek kaçınılmaz olacaktır.[141] Bu bağlamda başta H. İnalcık olmak üzere Osmanlı tarihçileri tarafından Bizans kronikleri referans gösterilerek 1373 yılında gerçekleştiği kabul edilen isyanın aynı yıl bastırıldığını, dönemin tarihsel süreci içerisinde not etmek dışındaki çıkarımlar yorumdan ibaret kalacaktır[142]. Öyle ki Bizans kroniklerine göre 1373 yılının Mayıs ayında başladığı belirtilen isyan sırasında Edirne'den ayrıldığı kabul edilen I. Murad'ın yine bir Bizans kaynağına göre 3.5 ay, bir diğerine göre ise 10 ay kaçarak direnen Savcı Bey ile meşgul olması gerekirken, Haziran 1373'te yani isyanın başlamasından (25 Mayıs) hemen sonra sonra Çandarlı Hayreddin Paşa ile birlikte Rumeli'de olduğu, kendisinin Edirne'de kaldığı, Çandarlı Hayreddin Paşa ile Evrenos Gazi'yi Serez yönüne, Lala Şahin Paşa'yı ise Bulgar topraklarına gönderdiği kaydedilmiştir. Bu süreçte net olan bilgiler Hayreddin Paşa'nın Gümülcine'yi ele geçirerek uç merkezi yaptığı, Evrenos Bey'in ise Buri, İskeçe ve Marulya'yı ele geçirdiği yönündeki aktarımlardır. Aynı süreçte asıl hedef olan Serez'in Hayreddin Paşa tarafından görevlendirilen Kara Balaban tarafından ele geçirilemediği fakat kuşatılarak abluka altına alındığı bilinmektedir[143].

1375 yılında Sırpların Osmanlı Topraklarını tehdid ettiği yönündeki haberlerin ardından Yılıdırım Beyazıd'ı Bursa'da bırakarak Gelibolu'ya gittiği bilinen I. Murad'ın

[139] İnalcık, 2006b, **a.g.k.**, 159
[140] İnalcık, 2006b, **a.g.k.**, 159 . Bizans kısa kroniklerindeki bu olaya dair anlatılar için bknz. Kılıç, 2013, **a.g.k.**, 80
[141] Andonikos Palailogos ve Savcı Bey'in isyanına dair spesifik araştırma için bknz. Elam, 2011, **a.g.k.**, 29-73
[142] Her ne kadar detaylı referans verilmese de Bizans ve Osmanlı kaynaklarındaki bilgilerin analitik bir karşılaştırması sonucundaki bazı tespit ve çıkarımlar için bknz. İnalcık, 2006b, **a.g.k.**, 159
[143] İnalcık, 2006b, **a.g.k.**, 159

"Las Oğlu" olarak tanımlanan Sırp Kralını yakalamak için akınlar düzenlediği ve bu akınlar sonrasında Niş Kalesi'nin fethedildiği[144] ve çok zengin ganimetler elde edildiği bilinir.[145]

1376 yılında Bursa'dan Gelibolu'ya geçtiği bilinen I. Murad'ın Bulgar Toprakları üzerine yürüdüğü bunun üzerine Kral Şişman'ın (Sosmanos), I. Murad'a çeşitli hediyeler sunarak, haraç vermeyi ve Osmanlı Beyliği'nin seferlerine katılmayı kabul ederek anlaşma yoluna gittiği Osmanlı kroniklerine konu olmuştur.[146] Bu durum Osmanlı Beyliği'nin Bulgar topraklarındaki hakimiyetinin ilk aşaması olarak yorumlanır.[147]

Sadettin Efendi 1376 yılına dair anlatılarında Timurtaş Paşa'nın Rumeli Beylerbeyi olarak görevlendirildiğini belirtirken[148], Timurtaş Paşa'nın Sipahi Oğlanları adı altında bir kuruluşu oluşturduğu, ölen sipahilerin görev ve tımarlarının çocukları arasında bölüştürülmesi ve seferlerde gerekli donatımın korunması, at ve katır gibi hayvanların bakımı için Voynuk askerinin düzenlenmesi gibi önemli bazı kurumsal gelişmeleri gerçekleştirdiğini aktarır.[149]

3.4. 1376-1381: Bizans, Venedik ve Cenevizliler ile İlişkiler

1376-1381 aralığındaki tarihsel sürece dair gerek dönem kaynakları gerekse modern tarih araştırmalarına yansıyan bilgiler yok denecek kadar azdır. Uzunçarşılı I. Murad'ın 1376 yılında Bursa'ya gittiğini, söz konusu süreçte Venedik ve Ceneviz rekabeti ile birlikte Balkan devletlerinin kendi içerisindeki kargaşa ve anlaşmazlıklar

---

[144]N. Jorga Macaristan'a ve Ragusa'ya giden yolları da kontrol eden önemli bir mevkide yer alan Niş'in ani bir baskınla ele geçirildiği tespit ederken, söz konusu fetihin sefere katılanlar arasında paylaşılması için genelde uygulanan tedbirler alınmadan, muhtemelen kısa bir süre sonra tekrar terk edildiği yönünde bir görüş sunar. Aynı zamanda Jorga Niş'in alınmasını, o anda herhangi bir sonuç getirmeyen akınlar kategorisinde tanımlar. Bknz. Jorga, 2005, **a.g.k.**, 234. Jorga'nın aksine Zeinkeisen Sadettin Efendi'nin anlatısını dikkate alarak büyük bir savaşın sonunda ele geçirilen Niş'in "yeniden tahkim edildiğini ve güçlü bir muhafız kıtasıyla donatıldığını" belirtmektedir. Bknz. Zınkeisen, 2011, **a.g.k.**, 175-176

[145]Tacüt Tevarih'in söz konusu fethi konu alan bölümünde Niş Kalesi'nin ele geçirilmesinden sonra elde edilen ganimetler şu sözler ile ifade edilir: *Kalenin sağlamlığına güvenen kafir, o yörenin bütün malını bu kalede saklamıştı...Peri gibi kızlar, oğlanlar, mal, para, çeşitli silahlar baştan başa gaziler tarafından yağma edildi. En kıymetli değerli eşya da padişaha sunuldu...Kalenin zenginleri arpa, buğday gibi yiyecek ve zahireyi anbarlarına doldurmuşlardı. Bunlar ordudaki asker ve hayvanların ihtiyacına kullanılmakla sıkıcı bir kıtlıktan sonra bolluk meydana gelerek herkes rahata erdi.Böylece Tanrı'nın yardımı ile darlık feraha dönüştü"*. Bknz. Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 146. Söz konusu anlatıdaki zengin ganimet elde edilmesi, özellikle 1375 ve sonrasındaki imar faaliyetlerine yansıyıp yansımadığının tespiti önemlidir. Çünkü kuruluş döneminden itibaren özellikle savaş ganimetlerine sahip gazilerin söz konusu fetihlerin ardından hayır yapıları inşa ettirdikleri bilinmektedir.

[146]Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 147

[147]Kayapınar, 2013, **a.g.k.**, 319. A. Kayapınar'a göre söz konusu hakimiyetin ikinci aşaması 1377 ile 1396 yılları arasında gerçekleşmiştir. Kayapınar, 2013, **a.g.k.**, 319.

[148]Aşıkpaşaoğlu Lala Şahin Paşa'nın vefat etmesi sonrasında Timurtaş Paşa'nın Beyler Beyi olarak görevlendirilmesini 1385 yılı içerisinde aktarır. Bknz. Atsız, 1992, **a.g.k.**, 57

[149]Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 147

sebebi ile bölgenin Osmanlı açısından güvenli algılandığını belirterek bu dönemi bir sükûnet devresi olarak tanımlar.[150] İnalcık ise bu süreçte Osmanlı diplomasisinin en fazla ilgilendiği mevzunun Gelibolu'nun yeniden geri alınması olduğunu belirterek, bazı gelişmelerin altını çizer. H. İnalcık'a göre 1376 yılının ağustos ayında IV. Andronikos'un Ceneviz ve I. Murad'ın yardımları ile Bizans İmparatoru olarak yönetimi ele geçirmiş ve 1377 yılında Gelibolu Andronikos tarafından Osmanlılara teslim edilmiştir[151]. Bu süreçte Andronikos'un Babası V. İoannes ile kardeşleri Manuel ve Theodoros'u tutuklatarak zindana attırdığı bilinmektedir[152]. 18 Ekim 1377 tarihinde resmen Bizans İmparator'u olan Andronikos'un yardımlarından dolayı Osmanlı ve Cenevizlilere borçlandığı belirtilirken Osmanlı'ya vaad edilen Gelibolu'yu teslim etmesine karşın, Cenevizlilere verilecek olan Tenedos'un Venedikliler tarafından işgal edildiği bilinir.[153] Andronikos'un ve dolayısı ile Bizans'ın istemeyerek de olsa, dahil olduğu söz konusu süreç, başta Tenedos'u ele geçirme çekişmesi olmak üzere Ceneviz ve Venedikliler arasında geniş kapsamlı bir savaşın başlamasına sebep olmuş ve 1381 yılına kadar devam etmiştir[154]. D. Nicol, 1377 yılında Gelibolu'nun yeniden Osmanlı topraklarına katılması sonrasında Edirne'yi Osmanlı Beyliği'nin Trakya'daki ilk başkenti olarak tanımlarken, dönemin önemli tanığı Kydones'ten yaptığı alıntı Osmanlı Beyliği'nin nasıl algılandığı göstermesi ve Hıristiyanların içinde bulundukları ruh halini yansıtması açısından oldukça değerlidir: *"Türkler herşeye egemen, bizlerde ya her konuda onlara boyun eğeceğiz ya da iteatsizliğimizden dolayı ceza göreceğiz. Onlar gücün böylesine bir doruğuna çıktılar, bizde böylesine bir kölelik içine düşmüş bulunuyoruz…".*[155] Bu şartlar altında Bizans'ı Osmanlı ile yakın ilişki içerisine iten bir başka gelişme 1379 yılında gerçekleşmiş görülüyor. Bu tarihte Nicol'un söylemi ile hangi koşullarda gerçekleştiği belirsiz bir şekilde tutsak olan eski imparator V. İoannes ve oğulları kaçarak I. Murad'ın sarayına[156] gittiği bilinmektedir[157]. V. Ioannes'in yeniden tahta geçmesine yardım edilmesi halinde Osmanlı Beyliği'ne o güne kadar ödenenin çok üstünde haraç ödemeyi, talep edildiğinde

[150] İ. H. Uzunçarşılı (1979). Murad I., *İslam Ansiklopedisi,* c. 8., İstanbul: Milli eğitim Basımevi, s. 590
[151] İnalcık, 2010a, **a.g.k.**, 94
[152] Nicol, 1999, **a.g.k.**, 299
[153] G. Ostrogorsky (1995). *Bizans Devleti tarihi.* (Çev: F. Işıltan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 499-450; Nicol, 1999, **a.g.k.**, 299
[154] Nicol, 1999, **a.g.k.**, 300. Bahsi geçen olaylar öncelikle Uzunçarşılı'nın altını çizdiği gibi Osmanlı Beyliği'nin bölgedeki önemli rakiplerinin bu şekilde birbirleri ile savaşa girmeleri, bölgedeki Osmanlı Hakimiyet'inin tehditlerden uzak kalmasına sebep olmuş olabilir. Dolayısı ile Osmanlı kroniklerinin söz konusu sürece dair sessiz kalmaları da bu kapsamda açıklanabilir.
[155] Nicol, 1999, **a.g.k.**, 301
[156] Söz konusu sarayın Bursa Sarayı mı yoksa Edirne Sarayı mı olduğu hususunda herhangi bir bilgi yoktur.
[157] Nicol, 1999, **a.g.k.**, 301-302

asker desteği vermeyi ve Anadolu'da Bizans'ın elinde kalan son toprak olan Filadelfia'yı (Alaşehir) devretmeyi[158] vaat ettiği belirtilir.[159] Gelişen olay ve antlaşmaların taraflarından olan Cenevizliler Bizans İmparatorluğu için mücadele veren IV. Andronikos'u desteklerken, Venediklerin ise V. Ioannes'i desteklediği, bu şartlar altında kesin sonucu Osmanlı Beyliği'nin iradesinin belirlediği ve Osmanlı'nın da desteğini alan V. Ioannes'in oğlu II. Manuel ile birlikte 1 Temmuz 1379 tarihinde İstanbul'a girerek yönetimi ele geçirdiği anlaşılmaktadır.[160] Fakat söz konusu gelişme sorunun çözümü olmamış Galata'da konuşlanan Andronikos ile V. Ioannes arasında bir tür iç savaş olarak yorumlanan çatışmalar Vendik, Ceneviz ve Osmanlı Beyliği'nin de destekleri ile 1381 yılının nisan ayında gerçekleşen anlaşmaya kadar devam etmiştir.[161]

Bu süreçte Tenedos'u ele geçirme mücadelesi ile başlayıp farklı bölgelerde devam eden Venedik ve Ceneviz çatışmaları da 8 Ağustos 1381 tarihinde Torino'da gerçekleşen bir anlaşma ile son bulmuştur.[162] 2 Kasım 1382 tarihinde Bizans İmparatorları Ioannes, Andronikos ve Galata'da bulunan Cenevizliler arasında bir anlamda ateşkes niteliğindeki anlaşmanın Osmanlı beyliği için oldukça özel bir anlamı vardır. Çünkü varılan anlaşmaya göre V. Ioannes Andronikos'a ve oğluna karşı savaşmayacak, hakimiyetleri altındaki bölgelerdeki haklarına saygı gösterecek ve Murad ile Türkler dışındaki saldırılara karşı yardıma gelecektir. Yine benzer şekilde anlaşmanın diğer tarafı olan Cenevizliler Andronikos'un saldırması halinde V. Ioannes'i destekleyecek Osmanlı Beyliği'nin saldırısı dışındaki saldırılarda yardıma gelecektir. Görüleceği üzere anlaşmanın tarafı olarak belirtilmese de her iki taraf bir anlamda Osmanlı'ya bağlıklıklarını ifade ettikleri anlaşılır.

1382 yılına gelindiğinde her ne kadar zayıflamış ve iç karışıklar ile çok ciddi bir iktidar boşluğu içerisinde de olsa bölgenin hali hazırdaki en önemli güçlerinden olan Bizans İmparatorluğu ve denizdeki etkin gücü ile yine bölgenin en önemli unsurları arasında yeralan Cenevizlilerin Osmanlı'ya tabiyetleri tartışmasız bir gerçeklik olarak dönemin olaylarına yön vermektedir. Kydones'in sözleri bir anlamda söz konusu dönemin yalın bir tasviridir: *"Türkler herşeye egemen, bizlerde ya her konuda onlara*

[158] Philadelphia'nın (Alaşehir) Osmanlı Beyliği'ne teslim edilmesine yönelik vaad Nicol tarafından bir olasılık olarak belirtilirken, Ostragorsky Alaşehir'in ancak 1390 yılının sonlarında Osmanlı tpraklarına katıldığını belirtir. Bknz. Nicol, 1999, **a.g.k.**, 302; Ostrogosky, 1995, **a.g.k.**, 505
[159] Nicol, 1999, **a.g.k.**, 302; Ostrogosky, 1995, **a.g.k.**, 500
[160] Ostrogosky, 1995, **a.g.k.**, 500; Nicol, 1995, **a.g.k.**, 302
[161] Nicol, 1999, **a.g.k.**, 302
[162] Söz konusu anlaşma uyarınca Tenedos ne Venediklilere ne de Cenevizlilere verilmeyecek tarafsız bir bölge olarak kalcaktır. Bknz. Ostrogosky, 1995, **a.g.k.**, 500; Nicol, 1999, **a.g.k.**, 304

boyun eğeceğiz ya da iteatsizliğimizden dolayı ceza göreceğiz. Onlar gücün böylesine bir doruğuna çıktılar, bizde böylesine bir kölelik içine düşmüş bulunuyoruz…"[163]

3.5. 1381- Anadolu'da İlk Kazanımlar

Yukarıda özetle aktarılan söz konusu gelişmelere karşın, sessiz kalan Osmanlı kronikleri 1381 yılı itibari ile Osmanlı Beyliği'nin Anadolu'daki hakimiyeti açısından oldukça önemli bir düğünü tüm detayları ile aktarır. 1381 yılında I. Murad'ın oğlu Yıldırım Beyazıd'ın Germiyanoğlu Beyi Süleyman Şah'ın kızı ile evlenmesi Osmanlı kroniklerinde detayları ile anlatılan, ilişki ve kazanımları açısından dönemin ekonomik ve siyasal gelişmelerine yön verecek önemli bir tarihsel olgu olarak karşımıza çıkar. Osmanlı kroniklerinin aktarımına göre Bursa'da[164] gerçekleşen düğüne Karamanoğlu, Hamidoğlu, Menteşeoğlu, Saruhanoğlu, Aydınoğlu, Tekeoğlu ve İsfendiyaroğlu Beyleri ile Mısır ve Suriye[165] Sultanı düğüne davet edilmiş; başta Evrenos Gazi olmak üzere Osmanlı Sancak Beyleri de söz konusu düğüne katılmıştır.[166] Düğüne dair anlatılar arasında düğüne katılanların hiyerarşik bir sıra gözetilerek ağırlandığı ve Mısır Sultanı'nı temsil eden elçinin bu hiyerarşide en önde olduğu yönündeki bilgi önemlidir.[167] Kroniklerde ayrıca Evrenos Gazi'nin düğüne oldukça zengin ve değerli hediyeler ile katılması detayları ile anlatılırken;[168] tüm elçilerin söz konusu hediyeler karşısında hayretler içerisinde kaldığı vurgulanır[169]. Aşıkpaşazade'nin aktarımı ile düğüne katılan Sancak Beyleri'nin "mertebesine" göre hediyelerini sundukları yönündeki aktarımın ardından Lala Şahin, Hayreddin, Hacı İlbey ve Timurtaş Paşalar gibi dönemin önemli akıncı beylerinden bahsetmemesine karşın, Evrenos Gazi'nin getirmiş olduğu hediyeleri tüm detayları ile aktarması, dönemin yönetsel ve askeri sistemi içerisinde Evrenos Gazi'nin diğer Beyler içerisinde hiyerarşik olarak üstün olduğu yönünde bir çıkarıma

---

[163] Nicol, 1999, **a.g.k.**, 301
[164] Sadettin efendi söz konusu düğünün Bursa'da ferah bir yerde gerçekleştiğini aktarırken; Aşıkpaşaoğlu ve Neşri'de düğünün yerine dair herhangi bir bilgi yer almaz. Bknz. Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 149; Atsız, 1992, **a.g.k.**, 53-55; Neşri, 1995, **a.g.k.**, 204-209
[165] Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 149
[166] Atsız, 1992, **a.g.k.**, 51. Bab; Neşri, 1995, **a.g.k.**, 205
[167] Neşri, 1995, **a.g.k.**, 207; Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 149
[168] Neşri, 1995, **a.g.k.**, 207
[169] "*Kendi sancak beğleri geldi. Hepsi mertebelerine göre hediyelerini arzettiler. Evrenüz Gazi'nin hediyeleri ileri geldi. Yüz kul ve yüz kızoğlan cariye. On oğlanın elinde on gümüş tepsi. İçi filöri dolu. Onunun elinde on altın tepsi. İçi istevret dolu. Sekseninin elinde gümüş maşrapalar ve mücüş ibrikler. Elhâsılı bu kulların birinin eli boş değil. Bütün etraftan gelen elçiler hayrette kaldılar ki bu hanın bir kulu böyle büyük hediyelerle geldi...".* Bknz. Atsız, 1992, **a.g.k.**, 54

kaynaklık edebilir.[170] I. Murad'ın Evrenos Gazi'ye gönderdiği 1386 tarihli mektupta[171] *"cenâb-ı emâret-me'âb eyâlet-intisâb iftihârü'l-ümerâyi'l-kirâm melikü'l-guzât ve'l-mücâhidîn kâhirînü'l-kefere ve'l-müşrikîn Gâzi ve Hacı Evrenos Bey" "* şeklinde hitap etmesi, Evrenos Gazi'nin diğer beylere göre daha üstün olduğuna işaret eden kronik bilgilerinin bir dönem belgesindeki temsili olarak okunabilir.[172]

Söz konusu düğün dönemin birçok devlet ve imparatorlukları arasında ilişkileri korumak ya da daha iyi ilişkiler kurarak kendilerini güvence altına alma amacı ile uygulanan stratejik bir ilişki biçimi olarak yaygın olarak tercih edilmiştir.[173] Germiyan Beyi Süleyman Şah'ın kızını I. Murad'ın oğlu Beyazıd ile evlendirmesi yönündeki girişimi ve sonucunda gerçekleşen düğün de bu doğrultuda bölgede hızla büyüyen ve hakimiyet alanı genişleyen Osmanlı Beyliği ile akrabalık ilişkileri kurma istekleri bu bağlamda değerlendirilir.[174] Ayrıca bu düğün sırasında I. Murad'ın kızı Nefise (Melek) Hatun'un Karamanoğlu Alaeddin Ali Bey ile nişanlandığı Osmanlı kaynaklarında yer alan bilgiler arasındadır.[175] Söz konusu düğün ile birlikte Germiyanoğlu Beyliği'ne bağlı Kütahya, Simav, Eğrigöz ve Tavşanlı yerleşimleri Osmanlı Beyliği'ne hediye olarak verilmiş, beylik toprakları güney yönde genişlemiştir. Ayrıca düğüne katılanlar arasında yer alan Hamidoğlu Beyliği'nin elçisi aracılığı ile Hamidoğlu Hüseyin Bey'in Akşehir, Beyşehir, Seydişehir, Yalvaç, Karaağaç ve Isparta'yı Osmanlı'ya satmak istediği ve bunun sonucunda gerçekleşen süreçte söz konusu şehirlerin 1381-82 yılında satın alınarak Osmanlı Beyliği topraklarına katıldığı bilinmektedir.[176] H. İnalcık Aşıkpaşaoğlu ve Neşri Tarihi'nde yer almamasına karşın söz konusu düğüne Osmanlı Beyliği'nin Rumeli'deki haraçgüzar Hıristiyan yöneticilerin davet edilmiş olması gerektiği fakat bunlardan sadece Vuk Brankoviç'in isminin (Vılkoğlu) kaynaklarda geçtiği belirtilir.[177]

---

[170]Atsız, 1992, **a.g.k.**, 54

[171] Söz konusu mektup hakkında detaylı bilgi için bknz. A. Kılıç (2012b). Sultan I. Murad'ın (merkezi hükümetin) gözüyle Balkanların "Uc Beyi" nasıl olmalı?. *Sultan I. Murad Hüdavendigar ve Dönemi* içinde Bursa: Osman Gazi Belediyesi Yayınları. s. 257-269.

[172]A. Kılıç söz konusu elkabın Evrenos Gazi'nin Sanacak Beyi'nden de yüksek bir mertebede olduğuna işaret ettiğini belirtir. Bknz. Kılıç, 2012b, **a.g.k.**, 259

[173]İnalcık bu ilişki tercihini I. Murad döneminde sıklıkla uygulanan *"başlıca diplomatik araç"*olarak yorumlar. Bknz. İnalcık, 2010a, **a.g.k.**, 95

[174]İnalcık 1381 yılında gerçekleşen düğünü I. Murad'ın Anadolu Beyleri'ne üstün hakimiyetini kabul ettirdiği bir diplomasi meydanı olarak nitelendirir. Bknz. İnalcık, 2010a, **a.g.k.**, 95

[175]Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 152

[176]Bknz. Atsız, 1992, **a.g.k.**, 55; Neşri, 1995, **a.g.k.**, 209; Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 153

[177]İnalcık, 2010a, **a.g.k.**, 95

3.6. 1381-1384 Balkanlar'da İkinci Fetih Hareketi

Neşri söz konusu düğün sonrasındaki ilk anlatısında I. Murad'ın Malkara'ya hareket edip, Gazi Evrenoz ile Lala Şahin Paşa'yı Ferecik'in fethi ile görevlendirmesi ve kentin ele geçirilmesini konu edinirken bu sürece dair herhangi bir tarih belirtmez.[178] Aşıkpaşaoğlu Ferecik'in fethi ile birlikte, Çatalca Hisarı, Pulunya (Polonya) ve Devletli Kabaağaç'ın ele geçirmesini aynı süreçte devam eden askeri faaliyetler içerisinde anlatır.[179] Söz konusu fetihler 1382 yılında gerçekleşen düğünden sonraki süreç içerisine yerleştirildiğine göre 1382 tarihinden sonra gerçekleşmiş olması muhtemeldir. Sadettin Efendi ise 1382 yılında I. Murad'ın Timurtaş'ı Manastır ve Pirlepe kentlerinin fethi ile görevlendirdiğini belirtirken, bu sefer sonucunda Manastır, Pirlepe kentleri ile birlikte Karlıili ve İştip'in ele geçirildiğini Selanik kentinin kuşatıldığı fakat fethedilemediğini aktarır[180].

1383 yılında Rumeli'deki Osmanlı faaliyetlerinin hız kazandığı anlaşılmaktadır. Neşri Gümülcine'de konuşlanan Hayreddin Paşa ve Evrenos Gazi'nin önderliğindeki Osmanlı birliklerinin öncelikle Borı, İskete (İskeçe) ve Marulye'yi sonrasında ise Kavala, Drama, Zihne ve Siroz'u (Serez) ele geçirdiklerini aktarırken, son olarak Serez'in ele geçirilmesi ile tamamlanan söz konusu süreci 1385 tarihi ile not düşer.[181] Aşıkpaşazade de söz konusu fetihleri aynı sıra ile aktarırken ele geçirilen kentlerin iskanına yönelik uygulanan strateji/tercihin az sayıdaki örneklerinden birisini ortaya koyar:

> "*Karaferye'ye vardılar. O dahi bütün civarı ile fetholundu. Memleketini tımar erlerine paylaştırdılar. Kâfirlerine haraç tayin ettiler. Oradan devletle yine hana geldiler. Evrenüz Gazi'ye Serez'i uç verdiler…Önce Saruhan iline gönderdiler. Orada göçer iller vardı. Onları sürdü, Serez iline geçirdi...*"[182]

Bu sürecin başında önceleri Gümülcine olarak belirlenen uç merkezinin, Serez'in ele geçirilmesi sonrasında bu kente taşındığı, Batı Makedonya yönünde akınların gerçekleşmesi için daha uygun konumda bulunan Yenice-i Vardar'ın Evrenos Gazi tarafından yeni üs merkezi olarak belirlendiği bilinmektedir[183]. 1383 yılında Hayreddin Paşa komutasındaki Osmanlı birliklerinin Selanik'i kuşatmaya devam ettikleri bilinmektedir. Diğer taraftan Yenice Vardar'ı kendisine üs belirleyen Evrenos Gazi Batı

[178] Neşri, 1995, **a.g.k.**, 211; Neşri ayrıca I. Murad'ın bu sefer sırasında oğlu Beyazıd'ı Timurtaş Paşa ile birlikte Anadolu'da bıraktığını aktarır.
[179] Atsız, 1992, **a.g.k.**, 56
[180] Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 155
[181] Neşri, 1995, **a.g.k.**, 215
[182] Atsız, 1992, **a.g.k.**, 57
[183] İnalcık, 2010a, **a.g.k.**, 97

Makedonya, Epir, Arnavutluk ve Teselya'ya akınlara başlamış; Rumeli Beyler Beyi Timurtaş ise Arnavutluk ve Bosna yönünde ilerlemiş, Pirlepe (Prilep), Manastır ve İştip kentlerini ele geçirmiştir[184].

1385 yılından 1389 yılında gerçekleşen Kosova Savaşına kadar gelişen olayları tek bir kaynak üzerinden takip etmek güçtür. Örneğin Aşıkpaşazade Tarihi'nin 56. Bab'ında H. 787 (M. 1385-1386) yılında gerçekleşen olaylar aktarılırken, 57. Bab'da doğrudan 1389 yılında gerçekleşen Kosava Savaşı konu edilmiştir.[185] Fakat bu süreçte yani 1385 ile 1389 yılları arasında gerek Anadolu'da gerekse Balkanlarda önemli tarihsel olayların gerçekleştiği bilinmektedir. Fakat Reinert'in de altını çizdiği üzere özellikle I. Murad ile Knez Lazar arasında 1386 yılında gerçekleşen ilk çarpışma ile 1389 yılında gerçekleşen Kosova Savaşı arasındaki tarihsel gelişmelerin gerek kronolojisi gerekse içeriği bağlamında tarihçiler arasında fikir birliği bulunmamaktadır.[186] Söz konusu sürece dair fikir ayrılıklarının da en önemli kaynağı durumdaki Neşri'nin aktarımları, aynı zamanda bu döneme ait en önemli kaynak bilgileri olarak yorumlanır.[187] Bu sürece dair Kitabı Cihannuma'da yer alan ilk tarihsel olgu, 1385 yılında (H. 787) Niş'in hakimiyet altına alınmasıdır[188]. Niş'in ele geçirilmesi ile başlayıp yakın çevresindeki akınlarla devam eden fetih sürecinde Sırp Kralı Lazar'ın Osmanlı Beyliği'ne *"yılda bin cebelî ve elli bin vukıyye gümüş"* vermeyi kabul ettiği bilinir[189].

3.7. 1386 – Karaman Seferi

Niş'in ele geçirilmesinin ardından I. Murad'ın Devletli Kabaağaç olarak tanımlanan kaleyi fethettiği ve bu seferler sonrasında Edirne'ye geldiği belirtilmektedir[190]. Bu sırada Karamaoğlu Alaadin Bey'in Osmanlı topraklarına saldırdığı haberini alan I. Murad'ın Hayreddin Paşa'yı Rumeli'de yetkili bırakarak Bursa'ya gittiği bilinmektedir[191]. I. Murad'ın Bursa'ya ulaşmasının ardından doğrudan Karamanoğlu üzerine saldırmadığı,

[184] Timurtaş' ın Arnavutluk'ta Savra (Muzakiye) Ovasında gerçekleşen savaşta Balşa'yı yenmesi Arnavutluk'ta Osmanlı hakimiyetinin başlangıcı olarak kabul edilir. İnalcık, 2010a, **a.g.k.**, 98
[185] Atsız, 1992, **a.g.k.**, 57
[186] Reinert tarihçiler arasındaki söz konusu fikir ayrılıklarındaki belirleyici etkeni Neşri'nin olaylara ilişkin anlatısını ne ölçüde kabul ya da reddettikleri ya da değiştirdiklerine bağlamaktadır. Reinert, 1997, **a.g.k.**184
[187] Reinert, 1997, **a.g.k.**184
[188] Neşri, 1995, **a.g.k.**, 211
[189] Neşri, 1995, **a.g.k.**, 213; H. İnalcık referans göstermeksizin Niş'in fethi sonrasında Lazar'ın I. Murad'a bir elçi ile 150 okka gümüş gönderdiğini, her yıl haraç olarak 50 vukiye gümüş vermeyi ve Osmanlı seferlerinde 1000 (yahut 2000) zırhlı asker göndermeyi kabul ettiğini belirtir. Bknz. İnalcık, 2010a, **a.g.k.**, 98.
[190] Neşri, 1995, **a.g.k.**, 215
[191] Neşri, 1995, **a.g.k.**, 217

öncelikle Mısır Sultanı'nın elçisini kabul ettiği bilinir. Neşri'nin aktarımı ile Mısır Sultanı'nın Osmanlı Beyliği ile yakın ilişkiler kurmak istediği yönünde mesajların ve karşılıklı iyi niyet sembolü niteliğinde hediyelerin iletildiği söz konusu kabulün ardından kışı Bursa'da geçiren I. Murad'ın 1386 yılının bahar aylarında Karamanoğlu Beyliği üzerine sefer düzenlediği anlaşılır[192].

Neşri Osmanlı Beyliği ile Karamanoğlu Beyliği'nin karşılaşmasını aktarırken Alaaddin Bey'in I. Murad'a haber göndererek *"Leşkerüm, leşkerünce vardur. Eğer barışursan barışurın, eğer uruşursan, uruşurın; derdüne derd, merküne merk virürüm"* diyerek meydan okuduğunu not düşer. Buna karşın yine Neşri'nin anlatımı ile I. Murad'ın cevabı şöyledir:

> *"bire hey müdbir ve müsvid ve zâlim, benüm kasdum ve işüm gice ve gündüz gazaya dürüşmekdür. Benim gazama mani olub, Müslimanları ben gazâda iken incidürsün. Ahd ü aman bilür âdem değisin. Seni kam, itmeyince, ben huzur ile gaza idemezin. Nice barışmak ki mâni-I gazâya gazâ, gazây-ıekberdür. Hazır ol vaktuna, işte vardum"*.

Bu görüşmenin sonrasında Karamanoğlu Alaadin Bey'in I. Murad'a bir kez daha elçi gönderdiği yine benzer cümleler ile talep ve düşüncelerini taviz vermeksizin aktardığı anlaşılır. Söz konusu görüşme detayında elçinin geri dönüşünde Karamanoğlu Aaaddin Bey'e aktardığı bilgiler arasında Osmanlı kuvvetlerinin yaklaşık 70.000 civarında olduğu, çevre beylerin desteği ile Karamanoğlu kuvvetlerinin de en az Osmanlı ordusu kadar kalabalık olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu noktada altı çizilmesi gereken husus elçinin söz konusu bilgiyi aktarırken amma diyerek devam eden cümlesinde Osmanlı ordusu için *"cümlesi hüner-ver, dil-âverdür"* diyerek düzenli bir ordu vurgusu yapmasıdır[193].

Söz konusu sürecin sonrasında karşılaşan iki ordudan Karamaoğlu kuvvetlerinin büyük bir bozguna uğrayarak Konya'ya çekildiği ve I. Murad'ın kenti kuşattığı anlaşılır[194]. Kuşatma devam ederken aynı zamanda I. Murad'ın kızı olan, Alaadin Bey'in eşi Nefise Hatun'un babasına kocasını affetmesi için *yalvarması* sonucunda tabiyetini bildirmesi *(elim öpsün; tenezzül eylesün)* şartı ile Karamanoğlu'nu bir kez daha affettiği bilinmektedir[195]. Bu savaşa dair Neşri'nin aktardığı bilgilerden Osmanlı Ordusunu oluşturan kuvvetlerin çeşitliğini ortaya koyan şu satırlar önemlidir:

---

[192]Neşri, 1995, **a.g.k.**, 217-219.
[193] Neşri, 1995, **a.g.k.**, 223.
[194] Neşri, 1995, **a.g.k.**, 231.
[195] Neşri, 1995, **a.g.k.**, 233; H. İnalcık el öpmenin tabilik ve vasallık merasiminin bir simgesi olduğunu belirtir. Bknz. İnalcık, 2010a, **a.g.k.**, 99

*"….. Büyük oğlu **Beyazıd Çelebi**'yi sola koyub, **Firuz Beğ**'le **Hâce Beğ**'ı Kastamonı çerisiyle sol cenâh idinüb ve Laz'dan gelen kâfir askerin meysere ucında kodı. Sağ kola kiçi oğlı **Yakıp Çelebi**'yi koyub, Karesi beği **Eğne Beğ Subaşı**yı ve Eğirdir subaşısını **Kutlu Beğ**le sağ cenâh idinüb haraç-güzar Sarac ile Köstendil'ı meymene ucın kıldı. Leşker-keş **Kara Temür-taş**'ı, Germiyan çerisiyle göğüse koyub, **Ahmed Çavuş**'la Sivri-hisar subaşısı **Temur-taş**'ı çerinun ardına kodı. Yaya başları **Saruca Paşa** ve **İnecük Balaban**, ve **Toruca Balaban** ve **İlyas Beğ** ve **Müstecâb subaşı**, bunları cümle saga sola kodı…." .*[196]

Söz konusu anlatı önemli ve etkin kişilerin tespitinin oldukça güç olduğu bu dönemde çok sayıda vali ve komutan ismininin geçtiği nadir bilgilerden birisi olması bakımından önemli ve anlamlıdır. Ayrıca özellikle Balkanlarda gerçekleşen fetihlerin sonrasında önemli sayıda vassalı olduğu bilinen Osmanlı Beyliği'nin söz konusu sefer sırasında Sırp, Saraç ve Köstendil'den gelen gayrimüslim kuvvetleri kullanması hem söz konusu sefere verdiği önem doğrultusunda olabildiğince kalabalık bir ordu oluşturma çabasını, hemde Balkan devletleri ile gerçekleşen savaşlar sonrasındaki anlaşmaların önemli bir maddesi olarak kaynaklara yansıyan asker yardımının etkin bir şekilde uygulandığını göstermesi açısından önemlidir[197].

Karaman seferinin ardından I. Murad'ın Anadolu'da bulunan ve bu süreçte itaatsizlik olarak yorumlanabilecek faaliyetler içerisinde bulunan başta Beyşehri (Hamidili)[198] olmak üzere Antalya ve İstenoz (Korkuteli) çevresine hakim olan Tekeoğlu Beyliğini ele geçirerek itaat altına almıştır[199].

Osmanlı Beyliği'nin asıl hedefi olan Balkan fetihlerinin aksamasına neden olan iç karışıklıkların başarı ile yönetilmesinin ardından yeniden öncelikle uzun süredir kuşatma altında olan Selanik'in ele geçirilmesi ile başlayıp, Bosna yönüne akınlarla devam eden hareketlilik hız kesmeden devam etmiştir[200]. Yaklaşık dört yıl boyunca kuşatma altında kalan Selanik'in 9 Nisan 1387 tarihinde[201] Osmanlı Beyliği'ne teslim olması bölgedeki hakimiyet dengeleri açısından Osmanlı Beyliği lehine oldukça önemli bir kazanımdır.

---

[196] Neşri, 1995, **a.g.k.**, 227; Söz konusu anlatımlarda üç yıl sonraki Kosova Savaşında da etkin görevler alacağı bilinen I. Murad'ın oğullarından Beyazıd ve Yakub Çelebi ile birlikte isimleri geçen kişilerden Kara Timurtaş haricindeki tüm isimlerin dönemin önemli komutan ve valileri olmasına karşın bir dönem belgesinde ilk defa isimleri geçmektedir. Özellikle konumuz itibari ile mimari faaliyetlere yön veren sosyal sınıflar içerisinde oldukça önemli bir grubu temsil eden söz konusu kişilerin I. Murad ve sonrasında Beyazıd dönemindeki olası banilikleri ve banilerin kimliklerinin tespiti bakımından söz konusu bilgi oldukça özel bir dip not olarak anlam kazanacaktır.

[197] Savaşta Osmanlı Ordusunun bir unsuru olarak görev yapan Sırp askerlerinin Sultanın emrini dinlemeyerek yağmaya kalkışması sonucunda idam edilmeleri sonrasında gerçekleşecek olan Lazar isyanının basilica sebeplerinden birisi olarak yorumlanır. Bknz. İnalcık, 2010a, **a.g.k.**, 99

[198] İnalcık, 2010a, **a.g.k.**, 99

[199] Neşri, 1995, **a.g.k.**, 235

[200] Neşri, 1995, **a.g.k.**, 237

[201] İnalcık, 2010a, **a.g.k.**, 101

3.8. 1386-1389 – Bosna, Sırbistan Seferi ve Kosova Savaşı

1388 yılında Osmanlı kuvvetlerinin bozgunu ile sonuçlanan Bosna seferinin detayları tarihçiler tarafından Neşri'nin aktarımları ile yorumlanır. 1387 yılının kış aylarında[202] Kavala Şahin ile birlikte Bursa'ya gelerek I. Murad'a bağlılığını bildiren İşkodra Tekfuru Balşic'in Bosna seferinin düzenlenmesinde rol oynadığı anlaşılmaktadır[203]. Rivayet'e göre Balşic, Bosna kralının Sultanı tanımadığı ve isyan içinde olduğunu I. Murad'a aktarmış ve izin verilmesi durumunda Bosna'yı ele geçirmeye talip olduğunu belirtmiştir[204]. Bunun üzerine I. Murad Kavala Şahin'e akın emri vermiş fakat yine kroniklerde yer alan rivayete göre Balşic, Bosna ve Sırp Krallarına söz konusu seferi önceden haber vererek birlikte hareket ettiği Osmanlı'ya ihanet etmiş, sonuç olarak kendisinden çok fazla sayıda askerle hazırlıksız karşılaşan Kavala Şahin komutasındaki Osmanlı kuvvetleri 26-27 Ağustos 1388 tarihinde büyük bir bozguna uğramıştır[205]. Reinert söz konusu bozgunu anonim bir Ragusa kroniğindeki anlatı üzerinden tanımlar[206]:

> *"1388. 27 Ağustosta Türkler Bosna'daki Bileka'da, Voyvoda Vukoviç kumandasında, 1700 mızraklı askeri olan Bosnalılar tarafından ezildiler. Ve Türkler'in voyvodası yirmi bin mızraklı askeri olan Şan (ya da Şiain) Başia idi. Ve Türklerden ancak birkaç tanesi sağ olarak ülkesine dönebildi."*[207]

Bu sürecin başlangıcında I. Murad'ın Yenişehir'de bulunan Saraya geldiği[208] Bizans İmparatoru'nun kızı ile evlendiği, imparatorun diğer iki kızını ise iki oğlu ile evlendirdiği Osmanlı kroniklerinde hikâye edilmiştir. Bu evlilikler ile eş zamanlı olarak Yıldırım Beyazıd'ın üç oğlunun sünnet düğününün Yenişehir'deki sarayda gerçekleştiği anlaşılmaktadır[209]. Bizans İmparatoru'nun iki kızı ile evlenen çocukları Beyazıd ile Yakup Çelebi olmalıdır.

1388 yılının Ağustos ayında gerçekleşen ve Osmanlı kuvvetlerinin bozgunu ile sonuçlanan Bosna seferi sonuçları itibari ile bölgede bazı gelişmeleri beraberinde

---

[202] İnalcık, 2010a, **a.g.k.**, 101
[203] Neşri, 1995, **a.g.k.**, 237
[204] Neşri, 1995, **a.g.k.**, 237
[205] Neşri, 1995, **a.g.k.**, 239-241; İnalcık, 2010a, **a.g.k.**, 101
[206] Reinert, 1997, **a.g.k.** 208
[207] Söz konusu kronikteki bilgiler ile Neşri'nin aktardığı bilgiler taraflar, yer ve tarih bağlamında önemli ölçüde örtüşmektedir. Bknz. Neşri, 1995, **a.g.k.**, 239-241
[208] Yenişehir'de bir sarayın varlığı bilinmesine karşın I. Murad döneminde aktif olarak kullanılıp kullanılmadığı bilinmemektedir. Söz konusu süreçte Yenişehir'e gelen I. Murad'ın sarayda kaldığı yönündeki tespit ve ibare hikâyenin alıntılandığı Neşri'nin metninde geçmezken, H. İnalcık saray vurgusunu kullanır. Büyük bir düğün seramonisi için Yenişehir'in tercih edilmiş olması burada Osman Gazi döneminden itibaren varlığı bilinen sarayın aktif olarak kullanılmış olma olasılığını beraberinde getirir.
[209] Neşri, 1995, **a.g.k.**, 237-239

getirmiştir. Bu süreçte özellikle Sırp Kralı Lazar'ın hakimiyet alanının oldukça genişlediği, özellikle Morava vadisindeki zengin gümüş maden bögesinin ele geçirilmesi ve işlenerek İtalya'ya satılması sureti ile oldukça büyük gelir sağladıkları bilinmektedir[210]. Söz konusu gelişmeler ile Sırp devletinin ekonomik ve siyasal etkinliğinin arttığı, ekonomik gücü sayesinde kilise ve manastırlara yapmış oldukları yatırımlar ile kilise ve ruhban sınıfı üzerinde söz sahibi olduğu anlaşılmaktadır[211]. H. İnalcık söz konusu gelişmelerin sonucunda 1385 yılından beri Osmanlı Beyliği'nin vassalı konumundaki Sırp İmparatoru Lazar'ın I. Murad'a karşı meydan okuyacak kadar kendini güçlü gördüğünün altını çizerek; Haraç-güzarlığı reddederek mektuplarında I. Murad'a kardeşim diye hitap etmeye başladığını belirtir[212].

Gelişen tarihsel olaylar dolayısı ile Osmanlı ve Sırplar arasında kapsamlı bir karşılaşmanın tüm zeminini hazırladığı anlaşılmaktadır. Sırplar, çevresindeki birçok yerel güç ile birlikte kilisenin desteğini ve güvenini kazanmış, Osmanlının bölgedeki vassalları birerbirer ayaklanmış, Doğu Rumeli'de Vidin Bulgar Çarı Stratsimir ve Köstendil hakimi Konstantin Dyanovic haricinde Osmanlı Beyliği'nin haraçgüzarı durumundaki birçok güç saf değiştirmiş ya da bağlılık sözlerinden vazgeçmiştir[213]. Bu şartlar altında I. Murad'ın öncelikle daha önce defalarca sorun yaşadıkları olası Karamanoğlu tehdidini önlemek üzere Timurtaş Paşa yönetiminde bazı sancak beyleri ile birlikte 5000 askeri Anadolu'da bırakarak Rumeli'ye hareket ettiği bilinmektedir[214].

Balkanlardaki bir anlamda dağılan hakimiyeti yeniden sağlamak ve Sırp tehdidini ortadan kaldırmaya yönelik olarak I. Murad'ın haraçgüzarı hıristiyan beylere yönelik çağrısı Bulgar Kralı Şişman[215] ve Dobruca hakimi Dobrotic tarafından reddedilmiş; Bulgar ordusunun geride bırakarak girişilecek bir Sırp Savaşındaki olası aksilik ve sorunlar düşünülerek öncelikli hedef olarak Bulgar toprakları belirlenmiştir. Bu doğrultuda Çandarlı Ali Paşa ve Timurtaş oğlu Yahşi Bey yönetimindeki 30000 askerden oluşan Osmanlı ordusu[216] 1389 başında Trnovo, ardından ise Niğbolu'yu ele geçirerek

[210] İnalcık, 2010a, **a.g.k.**, 102
[211] İnalcık, 2010a, **a.g.k.**, 102
[212] İnalcık, 2010a, **a.g.k.**, 103
[213] İnalcık, 2010a, **a.g.k.**, 103
[214] İnalcık, 2010a, **a.g.k.**, 103
[215] Reinert tarihsel gelişmelerin Bulgar Çarı Şişman'ın I. Murad ile olan bağlarını I. Murad'ın Sırbistan'dan ayrılması (1386 güz yada kış) ile 1387 yılının sonları arasındaki bir tarihte kopmuş olduğu gösterdiğini ileri sürerken Şişman'ın başkaldırısının Sırp ve Bosna'daki Osmanlı aleyhtarı ayaklanmalardan farklı olarak değerlendirir. Bknz. Reinert, 1997, **a.g.k.,** 200
[216] İnalcık, 2010a, **a.g.k.**, 103

Tuna'ya kadar olan topraklar sistemli bir biçimde hakimiyet ve itaat altına alınmıştır[217]. Osmanlı'nın bölgedeki ilerleyişinde önünde olası en kuvvetli engel olan Macar Kralı Sigismund'un Sırp ve Bosna Kralları ile anlaşmazlık içerisinde olması Kosava Savaşı öncesinde Osmanlı Beyliği açısından avantaj olarak yorumlanır[218].

Bu şartlar altında Osmanlı Beyliği'nin öncelikli amacı ve nedenini net bir cümle ile vurgulamak güç olsa da Bileka'daki Osmanlı ordusunun yenilgisinden sorumlu olan tarafların tümünü cezalandırmak ve beylik topraklarını kuzey ve doğu yönde daha da genişletmek niyeti ile Kosova'ya sefer düzenlediği anlaşılmaktadır[219]. Söz konusu gelişmelerin doğal sonucu olarak Osmanlı ordusu ile Lazar komutasındaki Sırp ve Boşnak birlikleri 15 Haziran 1389 tarihinde Kosova'da Karatavuk Ovası'nda karşılaşmıştır[220].

Sırp ve Osmanlı kaynaklarına dayanarak her iki ordunun askeri gücü hakkında güvenilir tespitler yapmak mümkün olmasa da, Sırp ve bağdaşık kuvvetlerinin Osmanlı ordusuna göre daha az sayıda olduğu ve disiplin, özgüven ve moral açısından Osmanlı kuvvetlerinin daha güçlü olduğu yönünde görüşler daha yaygındır[221].

Tarihe Kosova Savaşı olarak geçen söz konusu çarpışmanın başlarında Sırp kuvvetlerinin Osmanlı birliklerini yararak geçici bir başarı kazandığı fakat bu ilerlemenin Beyazıd komutasındaki birlikler tarafından durdurulduğu, savaşın Osmanlı Ordusu'nun ezici üstünlüğü ile sona ereceği bir anda I. Murad'ın savaş meydanında Miloş Kobiliç adındaki bir Sırp tarafından hançerlenerek öldürüldüğü kaynaklara yansımıştır[222]. I. Murad'ın öldürülmesinin ardından oğlu Yakup Çelebi'nin de öldürüldüğü ve Yıldırım Beyazıd'ın komutasını aldığı Osmanlı Ordusu'nun, başta Sırp kralı Lazar olmak üzere Sırp askerlerini yok ederek tartışmasız, ezici bir üstünlükle savaşı sonuçlandırdığı bilinmektedir[223]. 15 Haziran 1389 tarihinde gerçekleşen Kosova Savaşı sırasında I. Murad'ın ölümü[224] ile birlikte, 27 yıl süren I. Murad dönemi son bulmuştur.

---

[217] Nicol, 1999, **a.g.k.**, 310
[218] İnalcık, 2010a, **a.g.k.**, 103
[219] Reinert, 1997, **a.g.k.**234
[220] Nicol, 1999, **a.g.k.**, 310.
[221] Nicol, 1999, **a.g.k.**, 310.
[222] Nicol, 1999, **a.g.k.**, 310. Söz konusu sürecin Osmanlı kroniklerine yansıyan detaylı tasviri için bknz. Neşri, 1995, **a.g.k.**, 305.
[223] Neşri, 1995, **a.g.k.**, 305-307.
[224] Osmanlı kronikleri genelde özellikle tarihler hususunda birbirinden farklı bilgiler içerse de I. Murad'ın öldüğünde 68 yaşında olduğu yönünde birleşir. Bknz. Neşri, **a.g.k.,** 1995, 307.

4. I. MURAD DÖNEMİ YERLEŞİMLERİ VE YAPILARI

4.1. ANKARA

4.1.1. Tarihçe

Ankara'nın ilk olarak kimler tarafından ve ne zaman kurulduğuna dair belirsizlikler güncelliğini korumakla birlikte, kent ve çevresinin tarih boyunca verimli tarım alanlarına sahip olması, korunaklı yapısı ve ticaret yolları üzerinde bulunması sebepleri ile önemli bir yerleşim merkezi olarak tercih edildiği anlaşılmaktadır.[225] Tarihsel süreç içerisinde *"Ancyra", "Angora", ve "Enguriye"* gibi farklı isimlerle anılan Ankara ve yakın çevresi, tarih öncesi, Hitit, Frig, Antik dönem, Bizans, Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde yerleşime sahne olmuştur.

Ankara'nın surla çevrili kaleden ibaret yerleşiminin ilk olarak hangi tarihlerde şekillendiği hususunda kesin veriler yoktur. Ancak kalenin Roma döneminde kullanıldığı ve yenilendiğini bilinmektedir.[226] Roma imparatorluk döneminde Galatia Eyaleti'nin başşehri durumundaki Ankara uzun yıllar bu önemini korumuş; M. S. 3. yüzyılda birçok kamu binası ile birlikte surları yıkılmış, aynı süreçte surlar temellerinden itibaren yeniden inşa edilmiştir.[227]

Roma imparatorluğunun ikiye ayrılmasının ardından Bizans İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde kalan Ankara, Bizans hakimiyeti boyunca önemli bir piskoposluk merkezi olarak karşımıza çıkar.[228] 7. yüzyıla kadar gerek kale içerisinde, gerekse çevresinde çok sayıda yapı inşa edildiği bilinen[229] Ankara'da, nüfusun, Herakleios (610-641) dönemi sonrasında yoğun olarak kale içerisinde yaşadığı anlaşılmaktadır.[230] 8. yüzyılda Boukkalarion Tema'sının merkezi durumundaki kent,[231] 9. yüzyılda Araplar

[225] E. Erdoğan vd. (2007a). *Tarih İçinde Ankara*. Ankara: Ankara Büyük Şehir Belediyesi, s. 7
[226] V. İdil (1993). *Ankara: Tarihi yerler ve müzeler*. Ankara: Net Turistik Yayınları, s. 25-26; M. Kadıoğlu ve K. Görkay (2012). Roma Dönemi'nde Ankyra. *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu: Bildiriler,* Ankara 25-26 Ekim 2011. s. 531-541. Y. Kurt (Ed.)., s. 538
[227] S. Eyice (1996). Bizans Dönemi'nde Ankara. *Prof. Dr. Afife Erzen'e Armağan Kitabı Anadolu Araştırmaları* içinde (s. 243-264). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, s. 246
[228] Eyice, 1996, **a.g.k.**, 251; T. Kaçar (2012). IV. yüzyıl Kilise politikaları ve Ancyra'lı Piskoposlar. *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu: Bildiriler,* Ankara 25-26 Ekim 2011. s. 599-608. Y. Kurt (Ed.). s. 599-608
[229] Ankara'daki Bizans dönemi eserleri hakkında bilgi için bknz. Eyice, 1996, **a.g.k.**, 253-264
[230] Eyice, 1996, **a.g.k.**, 254
[231] Eyice, 1996, **a.g.k.**, 255

tarafından ele geçirilmiş, kısa bir süre sonra geri alınmıştır. 11. yüzyılın sonlarında öncelikle Selçuklu, 1129 yılında Danişmentli hakimiyetine girdiği bilinen kentin, 12. yüzyılın ortalarından itibaren Selçuklular tarafından tekrar ele geçirilmiştir.[232] 12. yüzyıl boyunca kentteki Türk varlığının tamamen askeri bir topluluktan ibaret olduğu düşünülmektedir.[233] Ankara 13. yüzyılın sonlarında kısa süreli olarak Germiyanoğulları ve Candaroğulları Beyliği'nin idaresi altına girmiştir. Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasının ardından 1304-1341 tarihleri arasında Anadolu'daki birçok kent gibi İlhanlı hakimiyeti altına giren Ankara, İlhanlıların Anadolu'dan çekilmesinin ardından kısa bir süre Eretna Beyliği yönetiminde kalmıştır.[234]

Selçuklu Devleti'nin son dönemlerinden itibaren Osmanlı hakimiyetine kadar geçen süreçte bölgeye hâkim olan farklı beyliklerin idaresine giren kentin, otorite boşluğunun olduğu dönemlerde Ahiler tarafından yönetildiği bilinmektedir. Ahiler 14. yüzyılın ilk yarısında Ankara'daki en etkin sınıftır.[235] Bu süreçte ekonomik ve siyasi olarak oldukça önemli bir merkez olan Ankara'nın 1354 yılında ele geçirilmesi Osmanlı Beyliği'nin doğuda Selçuklu ve Moğol idaresindeki topraklardaki ilk yayılma hareketi olarak anlamlıdır.[236] Dönem kaynaklarında kesin tarihini tespit etmek mümkün olmamakla birlikte, Ankara'daki Osmanlı hakimiyetinin 1354 yılı ile 1362 yılları arasında geçici bir süre ile kesintiye uğradığı, bu süreçte Karamanoğlu Beyliği'nin kenti ele geçirdiği anlaşılmaktadır. I. Murad'ın tahta geçmesinin ardından ilk askeri faaliyetlerinden birisinin Ankara'nın yeniden ele geçirilmesine yönelik olduğu bilinmektedir.[237] Bu tarihten sonra Ankara I. Murad dönemi boyunca Osmanlı hakimiyeti altında kalmıştır.

---

[232] T. Baykara (2012). Bir Selçuklu şehri olarak Ankara. *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu: Bildiriler.* Ankara 25-26 Ekim 2011. 127-130. Y. Kurt (Ed.)., s. 128-129

[233] Baykara, 2012, **a.g.k.**, 128

[234] Kentteki İlhanlı hakimiyeti hakkında bknz. Erdem, İ. (2012). İlhanlılar döneminde Ankara. *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu: bildiriler.* Ankara 25-26 Ekim 2011. s. 131-138. Y. Kurt (Ed.)., s. 131-138

[235] M. A. Hacıgökmen (2002). Ahiler zamanında Ankara'da sosyal, kültürel ve ilmî faaliyetler. *S. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 7, s. 140.

[236] İnalcık, 2009a, **a.g.k.**, 58. Ankara ile birlikte ele geçirilen Sivrihisar'ın Osmanlı topraklarına katılması Osmanlılar ile Karamanoğulları arasında ortaya çıkacak büyük mücadelenin başlangıcı olarak yorumlanır. Bknz. İnalcık, 2010, **a.g.k.**, 62

[237] İnalcık, 2010, **a.g.k.**, 83

4.1.2. I. Murad Dönemi Öncesinde Ankara (Türk-İslam Dönemleri)

Ankara'da Selçuklu hakimiyeti ile başlayan Müslüman Türk kimliğinin mimarideki temsilleri olan yapılardan bir kısmı günümüze ulaşmış, bazı eserlerin kentteki varlığı arşiv belgelerindeki kayıtlarından anlaşılarak yayınlarda kısmen tanıtılmıştır.

Selçuklular tarafından ele geçirilmesinin ardından yoğun bir inşa faaliyetlerine sahne olan Ankara'da Selçuklu dönemine tarihlenen yapılar şunlardır: [238] Baklacı Baba – Kavaklı Cami (1298), Alaadin Cami (1198), Saraç Sinan Mescidi ve Medresesi (1288), Kızılbey Cami, Medrese ve Türbesi (13. yüzyıl), Ahi Şerafettin – Aslanhane Cami (1289-90), Ahi Şerafettin Türbesi (1331), Ulus Kuyulu – Hoca Paşa Cami, Ak Köprü (1222). İçkale'de yer alan ve kiliseden çevrildiği bilinen Alaadin Camisi,[239] Osmanlı Beyliği'nin ilk dönemlerinden itibaren karşımıza çıkan bazı kiliselerin camiye dönüştürülmesi yönündeki tercihin Selçuklu Ankara'sındaki temsilidir.

Kentte kale içerisinin dolması ve iskanın sur dışına taşması 12. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır.[240] 13. yüzyılın son çeyreğinde inşa edildiği bilinen Ahi Şerafettin Camisi sur dışındaki Selçuklu iskanının maddi temsili olarak yorumlanır ve 13. yüzyıl sonu ile 14. yüzyıl başlarında kentin sur içerisi ve kale kapısına yakın konumdaki Ahi Şerafettin Cami çevresi olmak üzere iki ana kesimden oluştuğu belirtilir.[241]

16. yüzyıl tahrir defterlerinde kentte bulunan tek hıristiyan Mahallesi'nin kale içerisinde yer aldığının kaydedilmesi, Osmanlı kentlerinde kuruluş döneminden itibaren izlenen bir tercihin Selçuklu Ankara'sındaki temsili olarak okunabilir.[242]

---

[238] E. Erdoğan vd. (2007b). *Osmanlı'da Ankara*. Ankara: Ankara Büyük Şehir Belediyesi, s. 134-177

[239] Baykara, 2012, **a.g.k.**, 129

[240] Baykara, 2012, **a.g.k.**, 129

[241] Baykara, 2012, **a.g.k.**, 129. 1522-23 ve 1571 tarihli tahrir defterlerine göre de Ankara'nın İçkale ve Şehristan olmak üzere iki kısımdan oluştuğu anlaşılmaktadır. Bknz. Gürbüz, A. (2012). 16-17. yüzyıllarda Ankara Kalesi. *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu: Bildiriler,* Ankara 25-26 Ekim 2011. s. 142-149. Y. Kurt (Ed.), s. 142

[242] Gürbüz, 2012, **a.g.k.**, 142; E. Erdoğan (2005). Tahrir defterlerine göre Ankara şehri yerleşmeleri. *Gazi Üniversitesi, Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), s. 253,254. Her ne kadar bahsi geçen kayıtlar 16. yüzyıla ait olsa da kentin Türk hakimiyetine girmesinin ardından kentteki Gayri Müslimlerin bir mahallede toplanmış olması muhtemeldir. Bahsi geçen defterler söz konusu mahallenin 16. yüzyıla kadar varlığının sürdürdüğünün bir göstergesi olarak yorumlanmalıdır.

4.1.3. I. Murad Dönemi Yapıları

Osmanlı döneminde Ankara'da çok sayıda yapı inşa edildiği bilinmesine[243] karşın, özellikle Erken dönem Osmanlı yapılarının tarihlendirilmesi hususunda önemli sorunlar güncelliğini korur. Bu nedenle, yayınlarda günümüze ulaşan ya da arşiv belgeleriyle kentteki varlığı tespit edilen Osmanlı yapılarının büyük bir kısmı 14. ve 15. yüzyıl gibi geniş zaman aralıklarına tarihlendirilmiştir. Bir yüzyıl süresince en az üç ya da daha fazla padişah hüküm sürdüğü için söz konusu yapıların hangi padişah döneminde inşa edildiğini tespit etmek oldukça güçtür.

Ankara'da Boyacı Ali Mescidi, Hatuniye Cami, Kul Derviş (Kurtuluş) Mescidi, Melike Hatun Mescidi ve Medresesi, Hacı Doğan Mescidi, Poyracı Mescidi, Hacı Seyid Mescidi ve Balaban Mescidi gibi kitabeleri olmadığı için inşa tarihleri bilinmeyen ancak bazı çıkarımlar ile 14. yüzyıla tarihlendirilen çok sayıda eser inşa edildiği bilinmektedir. Söz konusu yapılara 14. ve 15. yüzyıllara tarihlenen Yeşil Ahi Cami ve Medresesi, Ahi Elvan Cami ve Zaviyesi, Ahi Yakup Cami, Karanlık (Sabuni) Mescidi, Hacı Arap (Ahi Arap) Mescidi, Molla Büyük Cami, Eyüp Mescidi, Genengi Mescidi, Örtmeli Mescid ile Felekeddin Türbesi gibi başka yapılar da eklenebilir.[244]

Osmanlı mimarisinin kentteki varlığını da söz konusu belirsizlikler sebebi ile yapı ölçeğinde somut tarih saptamaları ile açıklamak güçtür. 1354 yılında Orhan Gazi döneminde ilk kez Osmanlı topraklarına katılan Ankara'da, bu dönemde yani 1354-1362 aralığında herhangi bir yapının inşa edilip edilmediği ya da yukarıda sıralanan ve 14. yüzyıla tarihlendirilen yapıların Orhan Gazi dönemine ait olup olup olmadığını tespit etmek mümkün olmamıştır. Aynı durum literatüre yansımış bir yapı haricinde, I. Murad dönemi için de geçerlidir. Kentte I. Murad döneminde inşa edildiği kitabesi dolayısı ile kesin olan tek eser, Çankırı Kapı Köprüsü olarak da bilinen Lacir Oğlu Mehmed Köprüsü'dür.[245] Kentte 14. yüzyılda inşa edildiği bilinen Melike Hatun Mescidi, Medresesi baninin yaşadığı tarihsel aralık ve bazı belgeler ışığında çalışmamız kapsamına dahil edilmiştir. E. H. Ayverdi tarafından I. Murad dönemi eseri olarak tanıtılan Ahi

[243]Ankara'daki Türk Devri yapıları hakkında bknz. G. Öney (1971). *Ankara'da Türk Devri dini ve sosyal yapıları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

[244] Konyalı, 1978, **a.g.k.**, Öney, 1971 **a.g.k.**, 25-51; Erdoğan, Günel ve Kılcı, 2007b, **a.g.k.**, 202-230; Erdoğan, Günel ve Kılcı, 2007a, **a.g.k.**, 140-226

[245] Ayverdi, E. H. (1989). *Osmanlı mimarisi'nde Fatih Devri, IV*. İstanbul: Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü, s. 893. Söz konusu köprünün haricinde Ahi Elvan Camisi E. Hakkı Ayverdi tarafından I. Murad dönemi yapısı olarak tanıtılmıştır. Bahsi geçen yapılardan Ahi Elvan Cami Yıldırım döneminde inşa edilmiş olma olasılığının yüksek olması dolayısı ile dönem yapıları içerisinde değerlendirilmemiştir.

Elvan Camisi ise Yıldırım döneminde inşa edilmiş olma ihtimalinin daha yüksek olması sebebi ile çalışmamız kapsamı dışında bırakılmıştır.[246]

I. Murad döneminde inşa edilmiş olan eserlerin tümü yıkılmış ve günümüze ulaşamamıştır. Kent içerisinde konumları tespit edilen yapılardan Laciroğlu Mehmed Köprüsü'nün Ankara Kalesi'nin yaklaşık 1 km kuzey doğusunda Çankırı Caddesi ile Çankırı Kapı Sokak'ın birleştiği alanda olması muhtemeldir. Melike Hatun adına inşa edilmiş olan mescit ve medresenin ise kalenin yaklaşık 800 m güney doğusunda, Anafartalar Mahallesi sınırları içerisinde, Adnan Saygun Caddesi ile Denizciler Caddesinin birleştiği alanda yer aldığı anlaşılmaktadır. 15. yüzyılın ilk yarısında inşa edilen Hacı Bayram Camisi'nden[247] Karacabey Camisi'ne[248] kadar uzanan ve şeriye sicillerinde "Aşağı Yüz" olarak adlandırılan[249] kesimde yer alan I. Murad dönem yapıları kentin 15. yüzyılda bahsi geçen yapılar ile şekillenecek fiziksel yönelişinin sur dışındaki ilk uygulamalarının I. Murad dönemi ile birlikte başlandığını düşündürmektedir.

---

[246] Ahi Elvan Camisi E. H. Ayverdi'nin İlk Devir Osmanlı Mimarisi adlı eserinde I. Murad dönemi eserleri arasında tanıtılmaktadır. Ayverdi'nin söz konusu tercihinin sebebi, yapının 1413 yılında yenilendiğini belgeleyen minber kitabesinde, baninin adının "Elvan Mehmed Bey bin Mecdüddin" olarak kaydedilmesi ve "Mehmed Bey"in mezar kitabesinde 1386 yılında vefat ettiğinin yazılı olmasıdır. Ayverdi söz konusu bilgileri ilk yapının XIV. yüzyıl sonunda ve I. Murad dönemi içerisinde inşa edilmiş olduğunu gösterir kanıtlar olarak sunmaktadır . Ancak bu noktada literatürde bahsi geçen kitabenin okunuşuna dair farklı saptama ve yorumların altını çizmek gerekir. Ayverdi özellikle Zeki Oral'ın çalışmasında Elvan Bey'i Mehmed oğlu olarak okumasındaki yanlışlığı vurgularken Elvan ve Mehmed Beyi aynı kişi olarak kaydetmiştir. Ancak Ayverdi haricinde bahsi geçen kitabenin incelendiği yayınlarda Hacı Elvan, Mehmet Bey'in oğlu olarak kaydedilmiştir: *Sâhibü'l-hayrat el-Hâc Elvân bin Muhammed Bey bin el-Hâc Mecdüddin bin İsâ bin Nizâmüddin bi-Zehrân tekabbela'llâhü minhu hasenât* . Bu bağlamda yapının banisi 1386 tarihli mezar kitabesi olan Mehmed bey değil onun oğlu Hacı Elvan olmalıdır. Dolayısı ile bahsi geçen yapının I. Murad dönemine tarihlenmesi hususundaki Ayverdi tarafından dayanak gösterilen bu bilginin düzeltilerek yeniden değerlendirilmesi ihtiyacı ortaya çıkar. Ancak öncelikle altını çizmek gerekir ki; E. H. Ayverdi'nin ileri sürdüğü gibi yapının banisi 1386 yılında vefat eden Mehmed Bey olsa bile, bahsi geçen yapının I. Murad döneminde inşa edildiğini kesin bir dil ile ifade etmek mümkün değildir. Bu öneri olasılıklardan sadece birisidir. 1386 yılında vefat eden bir kişinin 1354-1362 yılları arasındaki Orhan Gazi'nin hakimiyeti yıllarında yaşamış olduğu ve bu dönemde bahsi geçen yapıyı inşa etmiş olması da aynı oranda olasıdır. Ayverdi'nin kitabeyi yanlış okuduğu ve dolayısı ile yanlış yorumladığı noktasından hareket edildiğinde de yapının tarihlendirmesi hususunda tartışmasız bir sonuca ulaşılamaz. Çünkü 1386 yılında vefat eden Mehmed Bey'in oğlu Hacı Elvan'ın söz konusu yapıyı babasının sağlığında ya da vefatından sonraki ilk üç yıl içerisinde, yani I. Murad dönemi içinde inşa ettirmiş olabileceği gibi 1389 yılı sonrasında Yıldırım Beyazıd döneminde de inşa ettirmiş olmasının muhtemel olduğu göz ardı edilmemelidir. Dolayısı ile Ankara'da inşa edilmiş olan Ahi Elvan Camisi'ni kesin bir ifade ile belirli bir dönemsel kronoloji içerisinde değerlendirmek türlü yanılgılara sebep olur ya da en azından sağlıklı ve güvenilebilir bir değerlendirme örneği olmaz kanısındayız. Bu nedenle bahsi geçen yapı çalışmamız kapsamında I. Murad dönemi eserleri arasında ele alınmamıştır. E. H. Ayverdi'nin Ahi Elvan Camisi'ne dair aktardığı bilgiler için bknz. Ayverdi, E. H. (1966). *Osmanlı mimarisinin ilk devri.* İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları, s. 219-224

[247] Ankara Hacı Bayram Cami hakkında bknz. Öney, 1971, **a.g.k.**, 66-69; Ayverdi, 1972, **a.g.k.**, 232-243; Konyalı, 1978, **a.g.k.**, 39-43 ;

[248] Ankara Karacabey Camisi hakkında bknz. Öney, 1971**, a.g.k.**, 52-54; Ayverdi, 1972, **a.g.k.**, 255-263, Konyalı, 1978, **a.g.k.**, 59-63.

[249] Ö. Ergenç (1980). XVII. yüzyılın başlarında Ankara'nın yerleşim durumu üzerine bazı bilgiler. *The Journal of Ottoman Studies - Osmanlı Araştırmaları,* I, s. 87

I. Murad döneminde önceki satırlarda belirtildiği üzere Laciroğlu Mehmed ve Melike Hatun'un baniliğinde inşa edilen köprü, medrese ve mescitten oluşan 3 farklı tipte eser karşımıza çıkmaktadır.

4.1.3.1. Laciroğlu Mehmed (Çankırı Kapı Köprüsü) Köprüsü

Kitabesinde Laciroğlu Muhammed tarafından inşa edildiği belirtilen köprü, literatürde yaygın olarak Çankırı Kapı Köprüsü olarak tanınmaktadır.[250] Köprü ayrıca Sultan Murad Köprüsü olarak da anılır.[251] Köprünün kitabesinde[252] bani ismi açıkça belirtildiği için Ankara Laciroğlu Muhammed Köprüsü olarak tanıtılmasının uygun olacağı kanaati ile çalışmamızda bu isim tercih edilmiştir.

Konumu: Günümüze ulaşmayan köprünün yeri kesin olarak bilinmese de, yapının yaygın bilinen ismi dikkate alındığında, bugün Ankara Kalesi'nin yaklaşık 1 km kuzey doğusunda Çankırı Caddesi ile Çankırı Kapı Sokak'ın birleştiği alanda olması muhtemeldir. Öncelikle Semavi Eyice,[253] sonrasında farklı araştırmacılar tarafından yayınlanan bir resimde[254] yer alan köprünün Çankırı Kapı Köprüsü olabileceği yönünde görüşler olmakla birlikte,[255] söz konusu resmin bu yönde bir çıkarıma imkân vermediği yönünde görüşler de bulunmaktadır.[256]

Tarihi: H. 777-Muharrem – M. 1375

Ankara'da 1375 yılında Mehmed B. Lacir adlı bir kişi tarafından bir köprü yaptırıldığı bugün Ankara Etnografya Müzesi'nde 44 numara ile kayıtlı bir kitabeden anlaşılmaktadır.

---

[250] Ayverdi, 1989, **a.g.k.**, 893

[251] C. Çulpan (2002). *Türk taş köprüleri – Ortaçağdan Osmanlı Devri sonuna kadar.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları., s. 93

[252] Yapının kitabesi için bknz. Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 37-38

[253] S. Eyice (1971). Ankara'nın eski bir resmi. *Atatürk Konferansları 4*, 1970. Ankara, s. 99-100, r. 4.

[254] Bknz. Levha 1.

[255] Öney, 1971, **a.g.k.**, 159-160; E. Atak (2008). *Erken Osmanlı köprüleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale: Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, s. 58

[256] Çulpan, 2002, **a.g.k.**, 93; E. Tamur (2008). Amsterdam'da bir Ankara resmi, *Kebikeç*, 25, s. 385-409; G. Günel ve A. Kılıcı (2015). Ankara şehri 1924 haritası: Eski bir haritada Ankarayı tanımak. *VEKAM-Ankara Araştırmaları Dergisi*, 3(1), s. 78-104

Görsel 4.1.3.1.1. Ankara Lacir Oğlu Mehmed Köprüsü Kitabesi

Kaynak: Çulpan, 2002, a.g.k., Res. 56-B.

Transkripsiyon:

- *Fî eyyâmi devleti'l-meliki'l-'âdil el-gâzî es-sultâni'l-a'zam gıyâsi*
- *'d-dünyâ ve'd-din ebu'l-feth Murâd Hân bin Orhân halleda'llâhü devletehû ve âmera*
- *'l-'imârete hâzihi'l—kantarate el-'abdü'd-da'îf Muhammed bin Lâcir ecera'llâhü hâtietehû ve ketebehû*
- *bi-hattıhî fi't-târihi evâhiri min şehri muharrami'l-mükerrem seneti seb'in ve seb'ine ve seb'imâyeh el-bennâ Hâcî.* [257]

Çeviri:

*"Adil Hükümdar, gazi, yüce sultan, din ve dünyanın yardımcısı Orhan oğlu Ebu'l-feth Murad Han'ın-Allah devletini devamlı kılsın- yönetimi günlerinde, aciz kul Laciroğlu Muhammed – Allah onun sonunu hayırlı kılsın- bu köprüyü imar etti ve kitabesini de **777 yılının muharrem ayı sonunda** bizzat kendisi yazdı. Mimarı Hacı'dır".* [258]

Banisi: Laciroğlu Mehmed

Kitabede yer alan bilgiye göre babasının adının Lacir olduğu anlaşılan Muhammed'in hayatına dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Kitabede yapıyı inşa ettiren Muhammed bin Lacir aynı zamanda kitabeyi yazan hattat olarak kaydedilmiş ve bu suretle Osmanlı dönemine ait kitabelerde adı ve eseri bilinen ilk hattatı temsil etmektedir.[259]

[257] Tüfekçioğlu tarafından Muhammed bin Lacir olarak okunan bani Ayverdi tarafından Mehmed Silahi, Çulpan tarafından ise Muhammed bin Laçin olarak kaydedilmiştir. Bknz. Ayverdi, 1989, **a.g.k.**, 893; Çulpan, 2002, **a.g.k.**, 93; Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 37-38
[258] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 37-38
[259] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 38

Mimarı: Hacı

Kitabe metninden de anlaşılacağı üzere yapının mimarı, el-benna sıfatı ile kaydedilen Hacı'dır. Başta Ayverdi olmak üzere kitabeye dair bilgi aktaran tüm araştırmacılar, kitabede adı geçen mimarın aynı zamanda İznik Yeşil Cami'nin de mimarı olduğunu belirtmektedir.[260] Bu bağlamda mimarın İznik Yeşil Cami kitabesinde Hacı bin Musa olarak kaydedildiği dikkate alındığında babasının adının Musa olduğu anlaşılır.[261] Bahsi geçen mimarın hayatına dair detaylı bir bilgiye ulaşılamamıştır.[262]

Mimari Özellikler:

Günümüze ulaşmayan köprünün mimari özellikleri hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

4.1.3.2. Melike Hatun[263] (Kara) Medresesi

Günümüze ulaşmayan yapının yıkılmadan önce Eski Hamam'ın (Eyne Bey Hamamı) yanında olduğu belirtilmektedir.[264] Yapı söz konusu tarife göre bugün Altındağ İlçesine bağlı Anafartalar Mahallesi'nde Adnan Saygun Caddesi üzerinde, Altındağ Gazi Anadolu Lisesi'nin karşısında yer alan Eski Hamam'ın yakın çevresinde olmalıydı.[265] Kanuni Sultan Süleyman dönemi defterlerinde Melike Hatun Medresesi olarak geçen yapının, 17. yüzyıl kayıtlarında Kara Medrese olarak tanıtıldığı bilinmektedir.[266] 19. yüzyıla kadar kullanıldığı bilinen Melike Hatun Medresesi'nin Hacı Bayram-ı Veli'nin müderrisliği ile ünlendiği anlaşılmaktadır.[267] Söz konusu medrese için Ankara merkez ile

---

[260] Bknz. Ayverdi, 1989, **a.g.k.**, 893; Çulpan, 2002, **a.g.k.**, 93; Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 475. A. Tüfekçioğlu Yeşil Cami mimarını katalog kısmında Hacı bin Musa, değerlendirme bölümünde ise Lacir Hacı bin Musa olarak kaydetmiştir. Bknz. Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 44, 475.

[261] İznik Yeşil Cami kitabesi için bknz. Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 44

[262] Hacı bin Musa hakkında ayrıca bknz. Z. Sönmez (1989). *Başlangıçtan 16. yüzyıla kadar Anadolu Türk-İslam mimarisinde sanatçılar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi., s. 378-379. Not: Z. Sönmez mimarın ismini sehven Hacı **ibn** Musa olarak kaydetmiştir. Bknz. Sönmez, 1989, **a.g.k**, 378

[263] Yapının banisi olan Melike Hatun'un hayatına dair farklı görüşler olmasına karşın bir vakıf kaydında I. Murad döneminden beri tasarruf edilen bir vakfının kaydedilmiş olmasından dolayı I. Murad döneminde yaşadığı yönündeki görüşlerin daha doğru olduğu kanısıyla kendisi adına Ankara'da inşa edilen yapılar çalışma kapsamına dahil edilmiştir. Melike Hatun'un hayatına dair detaylı bilgi için bknz. K. Şahin (1991). Ankara'da Melike Hatun vakıfları. *Vakıflar Dergisi*, XXII, s. 77-82.

[264] Erdoğan, Günel ve Kılcı, 2007a, **a.g.k.,** 85.

[265] Bknz. Harita

[266] Ergenç, 1980, **a.g.k.**, 99.

[267] Şahin, 1991, **a.g.k.**, 78.

Çubuk, Balgat ve Kazan ilçelerinde birçok köy ve arazinin yıllık gelirinin vakfedildiği bilinmektedir.[268] Yapının mimari özeliklerine dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

4.1.3.3. Melike Hatun Mescidi

Ankara'da Melike Hatun adına inşa edilmiş olan bir mescidin varlığı, bazı tahrir defterleri ile şeriye sicillerinde yer alan bilgilerden anlaşılmıştır.[269] Bahsi geçen kayıtlarda Hatuniye Mahallesi'nde[270] olduğu belirtilen mescidin, geleneksel tercihin bir yansıması olarak içinde bulunduğu mahalleye ismini verdiği ya da mescid çevresinde şekillenen mahallenin söz konusu mescidin banisinin ismi ile anıldığı anlaşılmaktadır.

Bazı yayınlarda bugün ayakta olmayan yapının Doğan Bey Mahallesi'nde olduğu belirtilmekte, söz konusu tespitlerden Hatuniye Mahallesi'nin yakın zamana kadar Doğan Bey Mahallesi olarak anıldığı anlaşılmaktadır.[271] İ. Hakkı Konyalı caminin "sağında" Pala Sokağının bulunduğunu; K. Şahin ise yapının Taşçılar Sokak'ta yer aldığını belirtmektedir.[272] Yazarların belirttiği Pala Sokak ile Taşçılar Sokak bugün hala aynı isimleri taşımakta ve Altındağ Anafartalar Mahallesi'nde Adnan Saygun Caddesi ile Denizciler Caddesi arasında kalan üçgen parsel içerisinde yer almaktadır. Bu bilgilere göre yapı Pala Sokak ile Taşçılar Sokak'ın birleşti alan ve civarında olmalıdır. Bu konumu ile Melike Hatun Mescidi'nin Melike Hatun Külliyesi'nin bir diğer yapısı olan medresenin yaklaşık 100 m mesafede bulunduğu anlaşılmaktadır.[273]

Hatuniye Mescidi olarak da bilinen yapı bugün ayakta olmadığı için mimari özellikleri hakkında detaylı bilgiye sahip değiliz. Yapının yıkılmadan önceki haline dair kısıtlı bir tasvir İ. H. Konyalı'nın eserinde mevcuttur:

> *"Mabet duvarlarının alt kısmı taş, üst kısmı kerpiçtir. Sağ kısmında alttan üç, üstten dört penceresi vardır. Sağında son cemaat yerinden çıkılan kısa ve şerefesiz bir minaresi vardır.*

---

[268] E. Erdoğan ve M. Narince (2007). *Edebi ve tarihi şahsiyetleriyle Ankara*. Ankara: Ankara Büyük Şehir Belediyesi, s. 29; Şahin, 1991, **a.g.k.**, 79.
[269] Ergenç, 1980, **a.g.k.**, s. 100, dipnot 92; Şahin, 1991, **a.g.k.**, 78.; Erdoğan, 2005, **a.g.k.**, s. 258, dipnot 56.
[270] Hatun ve Hatuniye Mahallesi olarak bilinen mahallenin tahrir defterlerindeki önceki isminin Kirişçiler olduğu bilinmektedir: "*Vakf-ı mescid-i Melike Hatun der mahalle-i Kirişçiyan"...* Bknz. Ergenç, 1980, **a.g.k.**, s. 100, dipnot 91.
[271] İ. H. Konyalı (1978). *Ankara Camileri.* Ankara: Kültür Matbaacılık., 52; Şahin, 1991, **a.g.k.**, 78.
[272] Konyalı, 1978, **a.g.k.**, 52; Şahin, 1991, **a.g.k.**, 78.
[273] Söz konusu mesafe kaynaklarda yer alan bilgilerden çıkışlı olarak yaklaşık olarak verilmiştir. Tahrir defterlerinde yer alan bilgiler dahilinde medrese ile caminin aynı mahallede ve bizimde önerdiğimiz mevkiyi tanımlayan Denizciler Caddesi'nin güneyinde olması gerektiği yönündeki çıkarım için ayrıca bknz. Ergenç, 1980, **a.g.k.**, 100

Son cemaat yerini ve antresini altı adi tahta sütunun ve iki yan duvarının tuttuğu bir saçak örter". [274]

Tasvir edilen yapının 14. yüzyılın geleneksel Osmanlı mimari özelliklerini yansıtmadığı, olasılıkla 1893 ve 1910 yıllarındaki onarımlar[275] sırasında yapının büyük ölçüde yenilendiği söylenebilir.

[274] Konyalı, 1978, **a.g.k.**, 52
[275] Şahin, 1991, **a.g.k.**, 78

4.2. BEHRAMKALE

4.2.1. Tarihçe

Antik Assos Kenti'nin kuzey yamacına konumlanmış olan Behramkale, bugün Çanakkale'nin Ayvacık İlçesine bağlı bir köydür. Assos M. Ö. 7. yüzyılda Methymnalılar tarafından kurulmuştur. M. Ö. 6. yüzyılda Lidya, sonrasında Pers Egemenliği altında yaşadığı bilinen kent, M. 188 yılında Pergamon Krallığı'na bağlanmıştır. Arkeolojik veriler dericilik, demircilik ve taş ocağı işletmeciliğinin kent ekonomisinin temel unsurları olduğunu ortaya koymuştur.[276] Strabon tarafından buğdayı ile ünlü bir kent olarak nitelendirilen Assos'ta,[277] tahıl, hayvancılık ve Geç Roma döneminde lahit ihracatının olduğu tahmin edilmekle birlikte, kentin Tuzla Çayı vadisi haricinde verimli tarım alanlarının olmayışı nedeni ile ihtiyaç fazlası ve dolayısı ile ihraç edilebilecek yoğunlukta tahıl üretiminin mümkün olmadığı belirtilmektedir.[278] Assos Bizans döneminde önemli bir Piskoposluk Merkezi olarak karşımıza çıkar.[279] Orhan Gazi döneminde yakın çevresi ile birlikte Osmanlı topraklarına dahil edildiği bilinen kent Behram[280] ve Behramkale adı ile anılmıştır.

4.2.2. I. Murad Dönemi Öncesinde Behramkale

Bugün Akropolün kuzey eteklerinde kurulmuş bir yerleşim olan Behramkale'nin Osmanlı dönemindeki oluşum ve değişim süreçlerini kesintisiz takip etmek güçtür. Bu bağlamda Osmanlı döneminde Antik kentin kullanılıp kullanılmadığı, kullanıldı ise ne ölçüde kullanıldığı hususunda literatüre yansımış herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Kentte Osmanlı döneminde inşa edildiği bilinen ilk yapı, antik kentin kuzey surlarının önündeki tepe üzerinde inşa edilmiş olan Hüdavendigar Mescidi'dir.[281] Assos'un Osmanlı Beyliği tarafından hangi şartlarda ele geçirildiğine dair kroniklerde herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

---

[276] N. Arslan (2008). Assos Kazıları: 1881-2007. *Çanakkale İli Değerleri Sempozyumları (Ayvacık Değerleri Sempozyumu)*, Çanakkale, 25–31 Ağustos 2008. s. 68-69
[277] Strabon (1993). *Antik Anadolu coğrafyası* (Çev: A. Pekman). İstanbul: Arkeoloji Sanat Yayınları.
[278] Arslan, 2008, **a.g.k.**, 69
[279] Bacon H., T. Clarke ve Koldewey, R. (1902). *İnvestigations at Assos, (dravings and photograps of the buildings and objects discovered during the excavations of 1881-1882-1883)*. London, s. 1-2; Arslan, 2008, **a.g.k.,** 68-69
[280] T. Sezen (2006). *Osmanlı yer adları.* Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları., s. 70
[281] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 224-229

4.2.3. I. Murad Dönemi Yapıları

Behramkale'de I. Murad dönemine tarihlenen iki yapı bulunmaktadır:

- Hüdavendigar Mescidi
- Hüdavendigar Köprüsü

4.2.3.1. I. Murad (Hüdavendigar) Mescidi

Levha No: 2-18

Çizim No: 1-14

Adı ve Konumu:

Yapının adını bildiren herhangi bir kitabe olmamasına karşın, I. Murad tarafından inşa edildiğini bildiren kaynaklara istinaden Hüdavendigar Mescidi olarak adlandırılmaktadır. Behramkale Hüdavendigar Mescidi, Çanakkale'nin Ayvacık İlçesi'nin 17.7 km güney batısında, günümüzde eteklerinde Behramkale Köyü'nün bulunduğu Assos antik kentinin kuzey surlarının önündeki tepe üzerinde yer almaktadır.

Yaptıran: 1. Murad (Hüdavendigar)[282]

Yapının banisini ortaya koyan kitabesi ve vakfiye kaydı yoktur. Ancak yayınlarda bahsi geçen yapının I. Murad tarafından inşa ettirilmiş olan Hüdavendigar Mescidi olduğu tartışmasız kabul görmüştür.[283] Behramkale'de Hüdavendigar Mescidi olarak adlandırılan bir yapının varlığını ortaya koyan arşiv belgeleri[284] bu tespitin temel kaynaklarıdır. Behramkale'de ele aldığımız yapının dışında 14. yüzyıl özellikleri gösteren herhangi bir cami ya da mescidin bulunmayışı, belgelerde bahsi geçen Hüdavendigar Mescidini mevcut yapı ile ilişkilendirilmesini kolaylaştırmıştır. Yapının mimari özellikleri de I. Murad döneminde inşa edildiği yönündeki önerileri destekler niteliktedir.

---

[282] I. Murad'ın hayatı hakkında bknz. s. 15-25. Ayrıca bknz. **5.** Değerlendirme Bölümü – **5. 1.** Baniler ve Adına Yapı İnşa Edilen Kişiler.

[283] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 224

[284] *"Evvelce Tuzla Elyevm Ayvacık Kazâsına tâbi Behrâm kariyesinde Hüdâvendigâr Câmi"* Bknz. Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 224. *"Behrâm kariyesinde Hüdâvendigâr Câmi imamına meşrut..."* Bknz. Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 224, 225. *"Tuzla Kazası'nın Behram Karyesi'ndeki Gazi Hüdavendigar Cami imamı hakkında"* bknz. BOA., İE.EV., 17/1992 (01-03-1088).

Yapım Tarihi: *I. Murad Dönemi (1362 – 1389)*

Yapının giriş kapısı üzerinde bir kitabelik olmasına karşın günümüze herhangi bir kitabe ulaşmamıştır. E. H. Ayverdi aslında yapının bir kitabesinin olduğunu ve bölgede kazı yapan Fransızlar tarafından bu kitabenin götürüldüğü yönünde yerel bir bilgi edindiğini, ancak bu yöndeki araştırmalarından herhangi bir sonuç elde edemediğini belirtmektedir.[285] Bacon'un, yapının 1881-1883 yıllarındaki durumunu gösterir kuzey cephe çiziminde söz konusu kitabelik görülmekle birlikte, içerisinde kitabe olup olmadığı anlaşılmaz.[286] Çalışmada kısa bir bölüm ile tanıtılan cami faslında, kitabeye dair herhangi bir bilgi yer almamaktadır.[287]

Mimari Özellikler:

Plan – Tasvir:

Behramkale Hüdavendigar Mescidi kuzey güney doğrultusunda kare planlı, kubbeli bir yapıdır. Yapının kuzeyinde, giriş ekseninde üç kemer ile dışarıya açılan, doğu ve batı yönde duvarlar ile sınırlanmış, orta birimi tonoz, iki yandaki birimi kubbe ile örtülü revaklı giriş bölümü yer alır.

Harim kısmına kuzey yönde, cephe ekseninde yer alan bir kapı ile girilen mescidin güney cephesi haricindeki tüm cephelerinde ikişer alt pencere yer alır. Kuzeydeki giriş kapısının iki yanında dikdörtgen biçimli birer, doğu ve batı duvarlarda eksene simetrik konumda yine dikdörtgen biçimli ikişer alt pencere yer alır. Güney duvarda diğer duvarlardan farklı olarak alt kotta pencere bulunmazken, mihrabı sınırlayan çerçevenin üst köşeleri hizasında alt sınırı başlayan, eksene simetrik birer üst mazgal pencere vardır. Doğu ve batı cephelerde, güney duvarda yer alan söz konusu mazgal pencereler ile aynı biçim ve ölçülerde yatay aksa göre simetrik düzende yer alan ikişer üst pencere bulunur..

Harimin güney duvarı ekseninde yer alan mihrap kısmen tahrip olmasına karşın özgün hali ile günümüze ulaşmıştır. Mihrabın batısında yer alan minber özgün yap ile çağdaş değildir.

---

[285] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 227,228
[286] Bacon, Clarke ve Koldewey, 1902, **a.g.k.**, s. 169, f. 3. Bknz. Levha 2b.
[287] Bacon, Clarke ve Koldewey, 1902, **a.g.k.**, 169

Yapının iç duvarlarında kısmen korunmuş graffitiler ve kök boya ile yapılmış tasvirler bulunur.[288]

Kuzey yönünde üç kemerle dışarıya açılan üç birimli bir revaklı giriş bölümünde, revak açıklığını sağlayan kemerler ile örtü sistemi onarımlar sonrasında yeniden inşa edilmiştir. Revaklı giriş bölümünün kemerleri kesme taş ile inşa edilmiş, sivri kemer formundadır. Ortada eksende yer alan kemer diğer kemerlere oranla daha yüksek tasarlanarak giriş bölümü vurgulanmıştır. Benzer şekilde üç bölümden oluşan giriş bölümü ortadaki birimin tonoz örtüsü ile iki yandaki kubbe ile örtülü birimlerden farklılaşmaktadır. Revaklı giriş bölümünün doğu ve batı duvarları ile harim kuzey duvarı, aralara tuğla serpiştirilmiş moloz taş ile inşa edilmiştir. Eksende yer alan giriş kapısı lento ve söveleri devşirmedir. Dikdörtgen biçimli bu kapının üzerinde yuvarlak kemerli bir aynalık yer alır. Söz konusu aynalık içerisinde sıva üzerine kırmızı boya ile yapılmış geometrik bir süsleme kompozisyonu bulunur.[289] Bu nişin üzerinde eksende kare biçimli bir kitabelik bulunur.

Doğu cephede yatay eksene simetrik olarak düzenlenmiş iki alt pencere lento ve sövelerinde, yapıda kullanılan genel malzemeye paralel bir tercihle düzgün kesilmiş moloz taş kullanılmıştır. Her iki pencerenin üzerinde altta birer kesme taş üzerine oturan üç sıra tuğla bir sıra taş değişkenli almaşık teknikte yapılmış yuvarlak kemerli nişler yer alır. Bu kemerlerin iki taş sırası üzerinde alt sınırları başlayan birer mazgal pencere bulunur. Doğu cephede, alt pencere lento ve söve aralığı hizasından başlayarak bir moloz taş aralığından sonra, beş sıra tuğla dizisi şeklinde devam eden ve almaşık kemerler üzerinde bir ve iki sıra değişken tuğla kullanımı sistemli bir düzenlemeye işaret etmemekle birlikte batı ve güney cephede de benzer şekilde uygulanmıştır.

Güney duvarda üstte iki mazgal pencere açıklığı görülmektedir. Doğu cephede tasvir edilen düzensiz tuğla dizileri bu cephe boyunca da devam eder.

Batı cephede doğu cephedeki duvar örgüsü tekrar edilmiştir. Altta dikdörtgen biçimli pencere üzerinde almaşık teknikle inşa edilmiş yuvarlak kemerli bir aynalık ve en üstte yine yatay eksene simetrik mazgal pencereler ile doğu cephe düzeni tekrarlanmıştır.

---

[288] Behramkale Hüdavendigar Mescidi'ndeki grafiti ve diğer süsleme kompozisyonları hakkında bknz. S. Altıer (2008). Denizlerden duvarlara: Ayvacık'taki Osmanlı dönemi yapılarında betimlenen denizcilikle ilgili graffitti tasvirler. *Çanakkale İli Değerleri Sempozyumları (Ayvacık Değerleri Sempozyumu)*. Çanakkale, 25–31 Ağustos 2008, s. 149-170.

[289] Bknz. Levha 14.

Doğu cephede görülen ve güney cephede de devam eden düzensiz tuğla sırası batı cephede de izlenir. Bu cephede doğu cepheden farklı olarak alt pencereler üzerinde yer alan üç sıra tuğla bir sıra taş ile düzenlemiş kemerlerin çevresi, içerisinde küçük kare tuğla dizileri sıralanmış olan bir tuğla çerçeve içerisinde yer almaktadır.

Malzeme – Teknik:

Behramkale Hüdavendigar Mescidi'nde kullanılan ana yapı malzemesi moloz taştır. Moloz taş ile birlikte tuğla, alçı ve ahşap malzeme ile birlikte devşirme malzeme kullanımı görülür. Yapının cephelerinde kullanılan moloz taşın niteliği, hemen yamacına konumlandığı antik dönem yapılarında kullanılan andazit malzeme ile oldukça benzerdir. Yapının inşasında Assos'ta bulunan antik dönem ya da Bizans yapılarında kullanılmış olan taşlar kullanılmış olmalıdır. Taşların boyutları değişken ölçülerde olup, cephelerde kullanılan taşların yerine içte üçgen kuşak hizasında ve kasnakta daha küçük ölçülerde bloklar ve aralarında dikey konumlandırılmış tuğlalar ile birlikte kullanıldığı görülür. Bu uygulama yaklaşık aynı seviyelerde tüm cephelerde karşımıza çıkmaktadır. Yapıda tuğla kullanımında doğu ve batı cephelerde yer alan alt pencerelerin üzerindeki üç sıra tuğla bir sıra taş değişkenliğindeki almaşık teknikli kemer nişleri haricinde, sistemli bir tuğla cephe düzeni söz konusu değildir.

Yapıda mermerin kullanıldığı bölümler başta tümü devşirme olan giriş kapısı lento ve söveleri ile revaklı giriş bölümündeki sütun ve sütun başlıklarıdır.[290] Ayrıca revaklı girişin doğu ve batı köşelerindeki kemer yastıkları ve giriş kapısının her iki yanında duvara gömülü kemer yastıkları da mermerdir. Yapının güney doğu köşesinde yatay konumlanmış bir blok kullanılmıştır.

Minber ve kapı kanatlarında ahşap kullanılmasına karşın orijinal değillerdir.

[290] Bknz. Levha 15-16

Süsleme:

Alçı süslemeler:

Behramkale Hüdavendigar Mescidi'nin mihrabı[291] özgün hali ile günümüze ulaşan nadir örneklerden birisi olması ve içerdiği süsleme kompozisyonlarının çeşitliliği bakımından oldukça özeldir. Farklı dönemlerde oldukça tahrip olduğu bilinen mihrap, restorasyonlar sonucunda bugünkü halini almış, fakat özgünlüğü önemli ölçüde korunmuştur. [292]

Yaklaşık 3.88 m yükseklik ve 3.40 m genişliğinde dikdörtgen biçimli mihrap, yanlarda ve üstte bordür ve silmeler ile çerçevelenmiştir. Dikdörtgen çerçeve içerisinde ve dikdörtgen tabanlı mihrap nişi, mukarnaslı kavsara, sütunce ve köşelikten oluşan mihrap alçı kalıplama tekniğinde yapılmıştır.[293] Bitkisel ve geometrik motiflerden oluşan farklı bezeme kompozisyonları izlenen mihrapta, süslemeler alçak kabartma tekniğindedir.

Mihrabı sınırlandıran en dıştaki silme üzerinde küçük baklava dizileri ile oluşturulmuş bir bezeme görülür. İkinci bordüre geçişte, üzerinde inci dizisi şeklinde bezemeler yer alan dar bir silme ile son bulur. İkinci ve dördüncü bordür üzerinde aynı süsleme kompozisyonu yer almaktadır. Söz konusu bordürler kıvrık dallı rumi motifleri ile bezenmiştir.

Yaklaşık 25 cm genişliği ile en geniş bordür olan üçüncü bordür üzerinde altıgen geometrik motiflerin bir arada kullanılması ile oluşturulmuş bir bezeme kompozisyonu görülür. Her bir altıgenin içerisinde palmet motifleri yer alır. Bu bordür içte ve dışta çivi başı dizeleri ile bezeli birer silme ile sınırlanmıştır. Mihrapta köşelikler iki yanda zemine kadar uzanmaktadır.

Köşelikler üzerinde geometrik ve bitkisel motiflerin bir arada kullanılması ile oluşturulmuş grift bir süsleme kompozisyonu görülür. Bahsi geçen kompozisyonda ana

---

[291] Bknz. Levha 9-10; Çizim 11-12

[292] E. H. Ayverdi tarafından yayınlanan mihrabın incelendiği yıllarda oldukça yıpranmış olduğu aktarılmıştır. İlgili yayındaki mihrabın fotoğrafından da oldukça harap durumda olduğu görülür. Bknz. Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 228, r. 335 Restorasyonlar sonrasında mihrabın özgünlüğünü koruduğu yönündeki tespitimize kaynaklık eden Bacon tarafından 1902 yılında yayınlanan elevasyon çizimdir. Bknz. Bacon, Clarke ve Koldewey, 1902, **a.g.k.**, 169, f. 3

[293] Y. Demiriz (1979). *Osmanlı mimarisinde süsleme I: Erken Devir (1300-1453)*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları., 228-229; M. Top (1997). *Erken Dönem Osmanlı mihrapları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi., s. 44.

motif durumundaki haç motifleri ortasında sekiz kollu yıldız motifleri oluşmaktadır. Haç motifleri dört yönde sekizgenlerle birleşerek geçme motifi oluşturur. Sekizgen yıldız ve haç motiflerini birbirine bağlayan sekizgenlerin içinde sekiz yapraklı gülbezek motifleri yer alır. Ayrıca haç kollarında kıvrık dallı rumiler görülür.

Mihrap köşeliklerindeki süsleme kompozisyonu mihrap nişinde tekrar edilmiştir. Mihrap nişi yanlarda sütunceler ile sınırlandırılmış, beşgen tabanlı prizma biçimli sütuncelerin her birinin yüzeyi çivi başı dizeleri ile bezenmiştir. Mihrap nişinin her iki yanda yer alan sütunceler küp şeklinde birer başlık ve kaideyle sınırlanmıştır. Sekizgen şeklindeki başlık ve kaide yüzeylerinde sekiz kollu yıldız motifleri yer almaktadır.

Mihrap nişi üstte yedi mukarnas dizisinden oluşan bir kavsara ile son bulur. Dıştan üç kademeli, üzerinde "çivi başı" dizisi bulunan bir bordür ile sınırlanan kavsarayı oluşturan mukarnasların içleri kıvrık dallı rumi, palmet ve yaprak motifleri ile bezenmiştir.

Alçı mihrabın alçak kabartma tekniğinde tekrarlanan geometrik motifleri ile üzerinde herhangi bir yazının bulunmayışı en belirgin özellikleri olarak tanımlanır.[294] Bu özellikleri ile Behramkale Hüdavendigar Mescidi'nin mihrabı Ankara'da çok sayıda örneği olan alçı mihrapların üslup özelliklerini temsil etmektedir.[295] Mihrap, alçı kalıplama tekniği ile Beylikler döneminde uygulanmaya başlanan ve Erken Osmanlı döneminde çok sayıda örneği bulunan bir tekniğin temsili olarak yorumlanır.[296] Bu tekniğin Ankara'daki mihrapların tümünde karşımıza çıkması, ahilik teşkilatı ile ilişkili bir atölye ve stil beraberliği bağlamında değerlendirilir.[297]

Graffiti ve Kök Boya Süslemeler:

Behramkale Hüdavendigar Mescidi'nin içinde kuzey, doğu ve batı duvarlarında grafiti ve kök boya ile yapılmış bitkisel motifler ile gemi tasvirleri bulunur. Ayrıca yapının giriş kapısı üzerindeki yuvarlak kemer aynalığında kök boya ile yapılmış geometrik bir kompozisyon yer almaktadır.[298]

---

[294]Demiriz, 1979, **a.g.k.**, 228
[295]Demiriz, 1979, **a.g.k.**, 228-229
[296]Alçı kalıplama tekniğinin bir kaç istisna haricinde Selçuklu mihraplarında tercih edilmediği bilinmektedir. Top, 1997, **a.g.k.**, 248; Alçı kalıplama tekniği kullanılmış mihrapların listesi için bknz. Top, 1997, **a.g.k.**, 242, Tablo 1.
[297]Top, 1997, **a.g.k.**, 320
[298] Bknz. Levha 11-14

İç mekânın batı duvarında, iki alt pencere arasında kısmen korunmuş sıva üzerinde, kök boya ve grafiti, kuzey doğu köşeye yakın konumdaki sıva üzerinde grafiti tasvirler yer alır. Pencereler arasındaki sıvanın güney yan yüzüne yakın konumda kök boya ile resmedilmiş sekiz kürekli ve tek direkli bir gemi tasviri vardır. Geminin altından başlayarak sıva boyunca devam eden yarım daire ve nokta dizeleri dalgalı bir deniz tasviri olarak yorumlanır.[299] Gemi tasvirinin hemen altında küçük bir gemi grafitisi bulunmakla birlikte, geminin detaylarını takip etmek oldukça güçtür. Kök boya ile yapılmış olan gemi tasvirinin doğusunda bir sultan tuğrası[300] ile yine detayları algılanamayan bir gemi grafitisi görülmektedir. Bu sıva parçasında tanımlanan tasvirlerin üst kısmında üçgenlere bölünmüş kare biçimli bir grafiti dikkat çekicidir.

Batı duvarın kuzey doğu köşesine yakın konumdaki sıvanın sol alt köşesinde, çift yelkenli bir gemi grafitisi kısmen takip edilebilmektedir. Yelkenlinin sağında kürekleri açıkça görülebilen ancak gövde ve diğer kısımları tahrip olmuş bir başka gemi tasviri yer alır.

İç mekânın doğu duvarında da kök boya ile yapılmış tasvirler ile grafitiler bulunur. Üst pencereler arasında yer alan sıvalı yüzeyde üç gemi tasvirinin sadece pruvaları algılanabilmektedir. Alt pencereler arasında yer alan sıvalı bölüm üzerinde ise kırmızı renkli kök boya ile yapılmış on iki adet stilize edilmiş palmet dizisi görülür. Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde farklı sanat alanları ve malzemelerinde yaygın kullanımı olan söz konusu motiflerin özensiz ve asimetrik özellikleri programlı bir süsleme programına ait uygulamalar olmadığını düşündürmektedir.

Kuzey duvarda kısmen korunmuş dört adet sıvalı duvar yüzeyi üzerinde kök boya ile yapılmış tasvirler ile grafitiler bulunur. Giriş kapısının doğusunda yer alan sıva parçası üzerinde kırmızı kök boya ile yapılmış sekiz kürekli ve tek yelkenli bir gemi tasviri ve bahsi geçen geminin çevresinde detayları takip edilemeyen iki gemi grafitisi algılanmaktadır.

Giriş kapısının üst kısmından başlayarak doğu duvara doğru uzanan enlemesine dikdörtgen biçimli sıva parçası üzerinde tek direkli latin yelkenli tipi olarak tanımlanan bir gemi tasviri yer almaktadır. Geminin ardında yer alan ve bir iple gemiye bağlanan

[299] Altıer, 2008, **a.g.k.**, 155
[300] Altıer söz konusu tuğranın yapının banisi olan I. Murad'ın tuğrası ile benzer olduğu ancak bu yönde kesin bir yargı bildirmenin mümkün olmadığını belirtmektedir. Bknz. Altıer, 2008, **a.g.k.**, 156

filika ile burun kısmında aşağı doğru sarkan çapa dikkat çekicidir. Bahsi geçen geminin hemen altında bir başka gemi tasviri yer almakla birlikte, geminin bordosu haricindeki kısımları tahrip olmuştur. Kuzey duvarın batı köşesinde pencere üzerinde ve pencerenin batı yan yüzüne paralel konumlu iki sıva parçası üzerinde grafitiler bulunur. Pencerenin üzerinde yer alan enlemesine dikdörtgen biçimindeki sıva parçasının sol üst köşesinde dikey döşemeli alçak bordolu ve tek direkli bir yelkenli tasviri yer alır. Yelkenlinin kıç kısmındaki flandra ile burun ucuna yerleştirilmiş bayrak direği dikkat çekicidir.

Kök boya ile resmedilmiş ve kazınarak işlenmiş tasvirlerde yoğun olarak gemilerin konu edinilmiştir. Söz konusu gemiler herhangi bir tarihlendirme önerisi için yeterli veriler sunmaz. S. Altıer'in de altını çizdiği gibi grafitiler arasında iyi korunmuş bir örnek olan tek direkli Latin yelkenlisi, yüzyıllar boyunca kullanılan ve herhangi bir yüzyıl ya da dönem ile ilişkilendirilemeyecek bir gemi tipidir.[301] Bu hususta tek spesifik çalışmayı gerçekleştiren S. Altıer her ne kadar harimdeki kök boyalı tasvirlerin yapıyla çağdaş olabileceği, grafitilerin ise 16. ve 17. yüzyıl gibi geniş bir zaman dilimi içinde kazınmış olabileceğini ileri sürse de[302] mevcut kalıntılar, grafitilerin kök boyalı tasvirlerden daha önce kazındığını açıkça ortaya koymaktadır. Dolayısı ile eğer grafitiler 16. ya da 17. yüzyılda kazınmış ise bahsi geçen kök boyaları bu bu tarihler sonrasında yapılmış olmaldıır. Bu bağlamda oldukça özensiz ve programlı bir süsleme anlayışından uzak olan tasvir ve süsleme öğelerinin yapının özellikle inşa edildiği I. Murad dönemi içerisinde yapılmış olma ihtimalinin oldukça zayıf olduğunu belirtmek gerekir.

Devşirme Malzemeler:

Yapıda giriş kapısı lento ve söveleri, revaklı giriş bölümü sütun ve sütun başlıkları, revaklı giriş bölümünün doğu ve batı köşelerinde yer alan payeler üzerinde yer alan kemer yastıkları ile giriş kapısının her iki yanında duvara gömülü kemer yastıkları devşirme malzemelerdir.

Yorum ve Tartışma:

Behramkale Hüdavendigar Mescidi farklı dönemlerde geçirdiği onarımlar ile bugünkü halini almıştır. Yapının farklı dönemlerde onarım geçirdiği cephelerde

[301] Altıer, 2008, **a.g.k.**, 156
[302] Altıer, 2008, **a.g.k.**, 156-157

kullanılan malzeme farklılığından anlaşılmakla birlikte, arşiv belgelerinde Osmanlı dönemindeki onarımlara yönelik herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

İlki 1833 ikincisi 1843 yıllarında olmak iki kez Anadolu'yu ziyaret eden ve gezileri kapsamında Assos'ta da incelemelerde bulunan C. Texier'in kent gravürü yapıya dair elimizde bulunan en erken görünümlerden birisini içerir ve gravürde Hüdavendigar Mescidi kuzey cepheden resmedilmiştir. [303] 1865 yılında yapıyı gören Lucie Bonato tarafından yayınlanan d'Edmond Duthit'in bir gravüründe yapının doğu cephesi oldukça gerçekçi ve 19. yüzyılın ikinci yarısında yapının doğu cephesinin durumu hakkında bilgi veren önemli bir belge niteliğindedir.[304] Öyle ki Duthit'in gravüründe resmedilen yapının doğu cephesi, yapının günümüzdeki durumu ile karşılaştırıldığında oldukça gerçekçi resmedildiği anlaşılır. Gravürde doğu cephenin batı köşesinde yaklaşık bir metre genişliğinde, revaklı giriş bölümünün örtü hizasından başlayarak zemine kadar devam eden derin bir dikey çatlak izlenir. Bahsi geçen çatlağın olduğu duvar bölümü bugün doğu duvarda malzeme farklılığının işaret ettiği onarım ile uyuşmaktadır.[305] Bu durum gravürde görülen çatlamanın duvarın bu bölümünde yıkılmaya neden olduğunu göstermektedir. Yapının 1881 yılında yapılan çizimlerinde kuzey cephe ayakta olarak görülür.[306] Çizimde yapının kuzey cephesinde herhangi bir çatlak, tahribat ve dilatasyonu gösterir bir iz yoktur. Eğer çizimde herhangi bir restitüsyona gidilmedi ise 1881 yılında, 1865 gravüründe doğu cephede görülen çatlağın henüz bir yıkıma neden olmadığı söylenebilir. Ayverdi'nin belirttiğine göre 1956 yılında yapının revaklı giriş bölümünün orta tonozu ile kuzey doğu yönde yer alan kubbesi yıkık durumdadır.[307] Fakat yine Ayverdi tarafından yayınlanan fotoğraflarda 1865 yılında doğu cephe sağlam ve ayaktadır. Fakat bugün de görülen ve beyaz kesme taşlar ile inşa edildiği için yapının diğer kısımlarından açıkça ayrılan onarım söz konusu fotoğrafta görülmektedir. Dolayısı ile 1865 gravüründe görülen çatlağa bağlı yıkım 1865 ile 1956 yılları arasındaki doksan yıllık süreç içerisinde gerçekleşmiş ve yine bu tarihler arasında yapı onarılmış olmalıdır. Ayverdi'nin 1956 yılında tespit ettiği revaklı giriş bölümündeki tahribat için de bu tarihsel aralığı önermek durumundayız. Bu tarihten sonra yapının ilki 1978-79 tarihleri

[303] C. Texier (2002). *Küçük Asya (coğrafyası, tarihi ve arkeolojisi) I.* (Çev: A. Suat). İstanbul: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı., s. 349, pl. 115. Bknz. Levha 3a.
[304] L. Bonato (2004). La derniére mission Aachéologique Françoise aAssos: le voyage d'Edmond Duthit (1865). *Anatolia Moderna,* X, s. 61-108. Bknz. Levha 3b.
[305] Levha 3b, 8b.
[306] Bacon, Clarke ve Koldewey, 1902, **a.g.k.**, 169-170.
[307] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 227. Bknz. Levha 4a.

olmak üzere, 1990-91 ve 2004-2007 yılları arasında üç kez Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarıldığı bilinmektedir. 1956 yılında yıkık olan revaklı giriş bölümünün 1978-79 yılında onarıldığı, diğer onarımlarda da farklı dönemlerde ortaya çıkan tahribatların giderilmesine yönelik çalışmaların gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Yapı günümüzde sağlam durumda ve kullanıma açıktır.

4.2.3.2. I. Murad (Hüdavendigar) Köprüsü

Levha No: 18

Çizim No: 13-14

Adı ve Konumu:

Yapı Behramkale'de yer alan mescit ile birlikte I. Murad'a atfedildiği için Hüdavendigar Köprüsü olarak da anılır. Çanakkale'nin Ayvacık İlçesine bağlı Behram Kale Köyü sınırları içerisinde, Assos Antik kentinin yaklaşık bir km güneyinde, antik dönemde Satnioeis[308] adı ile anılan Tuzla Çayı'nın üzerinde yer almaktadır.

Banisi : I. Murad Hüdavendigar (?)

Kamusal bir yapı tipi olarak köprülerin ilk uygulamalarından itibaren 14. yüzyıl sonuna kadar sultan ve ailesi ile vezir, subaşı ve akıncı beyleri gibi beyliğin üst düzey yöneticileri tarafından inşa edildiği bilinmektedir. Bu bağlamda hakkında herhangi bir belge bulunmayan köprünün baniliğini doğrudan sultana atfetmek mümkün görünmese de, hemen yakınında inşa edilen ve bu alandaki tek dönem yapısı olan Hüdavendigar Mescidi'nin varlığını dikkate alarak I. Murad tarafından yaptırılmış olma ihtimali yüksektir.

Tarihi: Hüdavendigar Dönemi (1362-1389) (?)

Çanakkale'nin Ayvacık İlçesine bağlı Behram Kale Köyü sınırları içerisinde Tuzla Çayı'nın üzerinde yer alan köprünün ismi ve tarihi hususunda sınırlı sayıdaki yayınlarda bir fikir birliği yoktur. E. Hakkı Ayverdi'nin[309] *"devri herhangi bir vesika ile tespit edilemediği"* gerekçesi ile sadece bir fotoğrafını yayınlamakla yetindiği köprü, Cevdet

[308] Çulpan, 2002, **a.g.k.**, 205
[309] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 229

Çulpan tarafından[310] inşa tarihleri bilinmeyen köprüler kapsamında değerlendirilmiştir. Çulpan ayrıca köprünün inşa edildiği yerleşimin de içerisinde olduğu bölgenin Orhan Gazi döneminden itibaren Osmanlı hakimiyeti altında olması ve Ezine'deki (Kemallı Köyü) 1382 tarihli Asılhan Bey Köprüsü'nün varlığını dikkate alarak, Behramkale Köprüsü'nün de aynı tarihlerde yapılmış olma ihtimalini belirtmektedir.[311] Benzer bir vurgu Erkan Atak tarafından bölgedeki 14. yüzyıla tarihlendirilen camilerin varlığı ve bahsi geçen köprünün mimari özellikler bakımından Ezine'de bulunan köprü ile benzer özellikler göstermesi referans gösterilerek yapının 14. yüzyıla tarihlendirilmesi yönündeki bir öneri ile tekrar edilir.[312]

Yapmış olduğumuz araştırmalar sonucunda yapının tarihlendirmesi hususunda herhangi bir belgeye ulaşılamamıştır. Önceki satırlarda belirtildiği üzere yapıya dair literatürde de belirtildiği gibi, bölgenin tarihsel süreci ve iskan anlayışı, bahsi geçen köprüye yaklaşık bir km uzaklıktaki Hüdavendigar Mescidi'nin varlığı, Behramkale iskelesi ile Bababurnu arasında akan Tuzla Çayı'nın güzergâhı ve bu güzergâhın içerisinde olduğu Behramkale, Tuzla ve Ezine üçgenindeki Hüdavendigar dönemi yerleşim ve mimari oluşumları dikkate alındığında bahsi geçen köprünün Hüdavendigar döneminde inşa edilmiş olma ihtimalini artırmaktadır. Ayrıca köprünün mimari özelliklerinin erken dönem özellikleri göstermesi bu ihtimali güçlendirmektedir. Bahsi geçen nedenler ile çekince ve soru işaretlerinin altını yeniden çizmekle birlikte Behramkale Köprüsünün Hüdavendigar döneminde ele alınması uygun görülmüştür.

Mimari Özellikler:

Dört gözlü olan köprünün ana gözü 15.00 m açıklığında olup, söz konusu göz eksen kabul edildiğinde eksenin kuzeyinde iki, güneyinde ise bir adet küçük göz yer aldığı görülmektedir. Ana gözü oluşturan ve diğer gözlere nispeten daha geniş ve yüksek olan kemer ile, bu kemerin güney ve kuzeyinde yer alan kemerlerin sivri kemer formunda, kuzey uçta yer alan kemerin ise yuvarlak kemer formunda inşa edildiği görülmektedir. Ana kemerin alnı yok denecek kadar azdır. Kemer alınlıkları üstte yatay dikdörtgen kesme taşlardan ibaret bir korniş ile sınırlanmakta, kornişin üzerinde genelde kare veya kareye yakın dikdörtgen biçimli kesme taşlarla inşa edilmiş bir korkuluk yer almaktadır.

[310] Çulpan, 2002, **a.g.k.**, 205
[311] Çulpan, 2002, **a.g.k.**, 205
[312] Atak, 2008, **a.g.k.**, 65-66

Köprünün doğu cephesinde, ana gözün her iki yanında ve kuzey yönde yer alan iki küçük göz arasında olmak üzere toplam üç adet memba sel yaranları bulunmakta; sel yaranlarının kemerler arasında yer alan tempan duvarları boyunca devam ettiği görülmektedir. Selyaranların basık bir külah ile sonlandığı görülmekte, selyaran gövdesi ile külah arasında korniş tercih edilmediği anlaşılmaktadır.

Yapının ana inşa malzemesi Behramkale Hüdavendigar Mescidi'nde de rastladığımız andazit kesme taşlar olup yer yer moloz taş kullanımı göz çarpmaktadır. Ayrıca köprünün kuzey ucunda yer alan gözün temel hizasında gözlendiği gibi seyrek de olsa profilli devşirme mermer kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kesme taşlar yapının tempan duvarları ve korkuluklarında kare ve kareye yakın dikdörtgen biçimli, korniş, kemer yüzü ve kemer karnında yatay dikdörtgen biçimli olduğu görülmektedir. Yer yer yıpranmış olan köprü döşemelerinin yaygın tercihe uygun olarak Arnavut kaldırımı tabir edilen tarzda olduğu görülmektedir. Köprüde süsleme öğesi olarak tanımlanabilecek herhangi bir unsur bulunmamaktadır.

4.3. BERGAMA

4.3.1. Tarihçe

Ege Bölgesi'nde İzmir'e bağlı bir ilçe merkezi olan Bergama adını yerleşimin antik dönemdeki ismi olan Pergamon'dan almıştır. Arkeolojik veriler ışığında M.Ö. 7. yüzyıldan itibaren yerleşime sahne olduğu anlaşılan Bergama, Helenistik ve Roma dönemlerinde adını verdiği Pergamon Krallığı'nın merkezidir. Bizans dönemi boyunca bölgenin önemli yerleşimleri arasında yer alan kentin, 12. yüzyılda Türkmen ve Haçlı saldırıları ve işgallerine maruz kaldığı, 1302 yılında ise Karesioğulları tarafından ele geçirildiği bilinmektedir.[313]

14. yüzyılın ilk yarısında Kuzey Batı Anadolu'da oldukça etkin bir güç olduğu anlaşılan Karesi Beyliği'nin Balıkesir ile birlikte en önemli yerleşimi Bergama'dır. Beyliğin, kurucusu Karesi Bey'in ölümünün ardından ikiye ayrılması ile birlikte Bergama Yahşi Bey'in yönetiminde kalmış; diğer oğlu Demirhan Bey Balıkesir'i merkez edinmiştir.[314] Önemli bir deniz gücüne sahip olan Karesi Beyliği'nin Aydınoğulları ve Saruhanoğulları ile birlikte bölgede çok sayıda deniz seferi düzenlediği bilinmektedir. Yahşi Bey'in vefatının ardından beyliğe tamamı ile hâkim olan Demirhan Bey'in idaresi kısa sürmüş, Bergama'nın da içinde olduğu Karesi topraklarının büyük kısmı, bu sürecin sonunda 1345 yılında Osmanlı hakimiyetine katılmıştır.[315]

Karesi Beyliği Osmanlı topraklarına katılan ilk Türkmen Beyliği olup, aynı isimle Osmanlı sancaklarından birisi haline gelmiştir.[316] Orhan Gazi döneminde kente dair bilgilerimiz yok denecek kadar azdır.[317] Orhan Gazi dönemi sonrasında Karesi Beyliği'nin kısmen kuzeyde küçük bir bölgede hüküm sürdüğü yönünde bazı görüşler olsa da, bu yönde literatürde bir fikir birliği yoktur. Karesi Beyliği'nin kati şekilde Osmanlı topraklarına katılması I. Murad döneminde gerçekleşmiştir.[318] Karesi Beyliği'nin Osmanlı Beyliği'ne katılması Osmanlıların önemli bir deniz gücüne sahip

[313] F. Emecen (1992). Bergama. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 5, s. 492-495.
[314] Öden, 1999, **a.g.k.**, 44; S. Koca (2012). *Anadolu Türk Beylikleri tarihi.* Ankara: Berikan Yayınevi., s. 135.
[315] Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 83; Koca, 2012, **a.g.k.**, 136.
[316] E. Zachariadou (1997a). Karesi ve Osmanlı Beylikleri: İki rakip Devlet. *Osmanlı Beyliği (1300-1389)* içinde (s. 243-255). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları., s. 243.
[317] Bu hususta nadir bilgilerden birisi Batuta'nın aktarımlarında yer alır: *"Ertesi gün yola koyularak Bergama'ya vardık. Harap bir şehir ama tepedeki kalesi hala sapasağlam...Şehirde Ahmediye tarikatına bağlı dervişlerden birinin tekkesinde konakladık..."* Bknz. İbn Batuta, 2004, **a.g.k.**, 427
[318] Koca, 2012, **a.g.k.**, 136

olmasını beraberinde getirmiş, bu güç beyliğin Rumeli ve Balkanlardaki fetihlerde kuşkusuz etkili olmuştur. Aynı zamanda Hacı İlbey, Evrenos Bey, Ece Yakup ve Gazi Fazıl gibi önemli bazı Karesi emirleri Osmanlı hizmetine katılmış, Hacı İlbey ve Gazi Evrenos balkanların fethinin en etkin akıncı beyleri olarak ön plana çıkmışlardır.[319]

Karesi Beyliği'ne dair bilinenler oldukça sınırlıdır. Beyliğe bağlı önemli yerleşimlerden birisi olan Bergama'nın da söz konusu beylik dönemindeki durumu ve kentte herhangi bir yapı inşa edilip edilmediğini tespit etmek güçtür. Bu yöndeki tek veri İbn-i Batuta'nın Bergama'da bulunduğu sürede Ahmediye tarikatına bağlı bir dervişin tekkesinde kaldığı yönündeki bilgidir.[320] Tekkenin niteliği hakkında herhangi bir tespitte bulunmak mümkün görülmese de, kentte Karesi döneminde bir tekkenin varlığını ortaya koymaktadır. Kentin antik dönem ve Bizans geçmişi ve söz konusu dönemlerde kentte inşa edilmiş olan yapıların gerek Karesi gerekse Osmanlı fethinin ilk yıllarında kullanılmaya devam etmesi olası olmakla birlikte, Müslüman bir toplumun ihtiyaç duyacağı mimari faaliyetlerin gerçekleştirilmiş olması muhtemeldir. Ancak gerek Karesi gerekse Osmanlı hakimiyetinin ilk yıllarını tanımlayan Orhan Gazi döneminde kentte inşa edilmiş herhangi bir yapının varlığı hususunda kaynaklara yansımış bir bilgiye ulaşılamamıştır.

4.3.2. I. Murad Dönemi Yapıları

Çalışmamız kapsamında Bergama'da üç yapının I. Murad döneminde inşa edildiği anlaşılmıştır:

- İnebey Cami Hamamı
- Saray Hamamı
- Eyne Bey Köprüsü

Literatürde Bergama'da I. Murad döneminde inşa edilmiş sadece bir yapının varlığı kayda geçilmiştir. Bu yapı 1383 yılında Eyne Bey tarafından yaptırılan Koyun

[319]Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 84; Zachariadou, 1997a, **a.g.k.**, 243; E. Zachariadou (1997b). Osmanlı, Karesi ve Saruhan sikkeleri ve Türk Batı Anadolu'sundaki ortak para sorunu (1340-1390). *Osmanlı Beyliği (1300-1389)* içinde (s. 256-262). İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları., s. 248. Osmanlı kroniklerinde yer alan Rumeli'nin fethine dair birçok anlatıda Hacı İlbeğ ve Evrenos Gazi'nin ismi birlikte zikredilir. Örnek olarak bknz. Atsız, 1992, **a.g.k.**, 49,50,52;
[320]İbn Batuta, 2004, **a.g.k.**, 427

Köprüsü'dür.[321] I. Murad döneminde Karesi Sancak Beyi olan Eyne Bey, Yıldırım Beyazıd döneminde de etkin bir kişilik olarak karşımıza çıkmaktadır.

I. Murad ve Yıldırım dönemlerinde yaşamış olan Eyne Bey'in adına inşa edilen yapıların sayısı ve tarihlendirilmesi hususunda fikir birliği yoktur. K. Kepecioğlu, Eyne Bey adına Balıkesir'de bir mescid, bir zaviye, bir imaret ve bunların idaresi için yine Balıkesir'de Taş Pazarı ve Kapan Hamamı, Bergama'da Saray Hamamı, İne Bey Cami Hamamı ve Ankara'da İne Bey Hamamı'nın inşa edildiği; ayrıca Bursa'da bir medrese ve hamam ile Uluabad civarındaki bir kervansarayın banisinin İne Bey olduğunu belirtmektedir.[322] E. H. Ayverdi ise I. Murad döneminde Eyne Bey adına Bergama'da Koyun Köprüsü'nün inşa edildiğini belirtmekte,[323] Balıkesir Eyne Bey Camisi, Bursa Eyne Bey Subaşı Medresesi, Eyne Bey Hamamı ve Çifte Hamamı ile Ulubat'taki Issız Hanı'nı Yıldırım Beyazıd dönemi eserleri olarak tanıtmaktadır.[324] Ayverdi ayrıca Kepecioğlu'nun Eyne Bey'in adına inşa edilmiş olan yapılar olarak tanıttığı, Balıkesir, Bergama ve Ankara'daki hamamların günümüze ulaşmadığı ve herhangi bir dönemde varoldukları yönünde *"vazîh (Açık) bir kayıt olmadığı için"* değerlendirilmediğini bildirmektedir.[325]

Bu noktada bazı önemli hususların altını çizmekte fayda var. Öncelikle belirtmek gerekir ki, gerek K. Kepecioğlu gerekse E. H. Ayverdi tarafından tanıtılan yapılardan sadece ikisinin inşa kitabesi günümüze ulaşmıştır. Bu yapılardan ilki, kitabesine göre Bergama'da Eyne Bey adına 1383 yılında inşa edilmiş olan Koyun Köprüsüdür. Diğer yapı Ulubat'ta yine Eyne Bey tarafından inşa ettirilen 1394-95 tarihli Issız Han'dır.[326] Anlaşılacağı üzere Koyun Köprüsü I. Murad döneminde, Issız Han ise Yıldırım döneminde inşa edilmiştir. E. H. Ayverdi, Eyne Bey adına inşa edilen yapıları Yıldırım Beyazıd dönemi içerisinde değerlendirirken tek çıkış noktası olarak *"kendisinin daha ziyade Yıldırım Beyazıd Devri'nde Balıkesir Subaşısı"* olmasını referans göstermiştir.[327] Burada Eyne Bey'in 1386 yılında yani I. Murad döneminde Karaman Seferi'ne katılmış Karesi Subaşısı olduğu yönündeki bilginin yeniden altını çizmek gerekir. Aynı zamanda

[321] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 229.
[322] Kepecioğlu, 2010b, **a.g.k.**, 235
[323] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 229
[324] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 368, 442-445, 478-479, 526-530
[325] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 368
[326] Kitabeler için bknz. Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 54-55, 78
[327] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 368

1383 yılında da adına yapı inşa edilen önemli bir şahsiyet olduğu ortadadır. Dolayısı ile yukarıda anılan yapıları kesin bir dil ile Yıldırım dönemine tarihlendirmek, mevcut veriler ışığında mümkün değildir. Aynı olasılıkla, söz konusu yapıları I. Murad dönemine tarihlemek de mümkündür. Yapıların inşa edildiği kentlerin tümünün Orhan Gazi döneminden itibaren Osmanlı Beyliği hakimiyetinde olması, yapıların tarihlendirilmesi hususunda herhangi bir çıkış noktası sunmamaktadır.

Çalışmamız kapsamında elde edilen verilerin ışığında yukarıda aktarılan bilgilere ek olarak, E. H. Ayverdi tarafından Balıkesir'de cami, Bergama'da köprü, Bursa'da medrese, hamam ve çifte hamam olmak üzere 5 yapı ile tanıtılan Eyne Bey'in eserlerine ek olarak, Ankara'da İnebey Hamamı, Balıkesir'de İnebey İmareti, medresesi ve mescidi[328] ile Balıkesir ve Bergama'da İnebey Zaviyelerinin[329] arşiv belgelerinde bahsi geçen baninin adı ile kaydedilmiş olduğunu belirtmek gerekir.

Bu yapılardan Balıkesir'de inşa edildiği bilinen ancak günümüze ulaşmayan Eyne Bey Zaviyesi'nin vakfiye kaydından 1402 yılında, dolayısı ile Yıldırım Beyazıd döneminde inşa edildiği anlaşılmaktadır. Orhan Gazi döneminden itibaren banilerin kentlerde başta mescid ve zaviye olmak üzere çeşitli yapıların birlikteliğinde genellikle küçük bir külliye oluşturacak şekilde bir mimari organizasyonu tercih ettikleri örnekler göz önüne alındığında, Balıkesir ve Ulubat'ta Yıldırım dönemine tarihlenen iki yapının öncülüğünde, Yıldırım döneminde gerçekleştirilen bütüncül bir mimari faaliyet düşünülebilir. Aynı mantıkla Bergama'da inşa edilen Koyun Köprüsü referans alınarak, Eyne Bey'in kentte bulunan diğer yapıları için I. Murad döneminde inşa edilmiş olma ihtimallerinin nispeten daha fazla olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Bergama'daki Eyne Bey'in adına inşa edildiği bilinen ancak günümüze ulaşmayan İney Bey Cami Hamamı ile Saray Hamamı çalışmamızda I. Murad dönemi eserleri içerisinde değerlendirilecektir.

[328] Balıkesir'de Karaoğlan Mahallesindeki İnebey Vakıf Medresesi ve Mescidi'ne dair tespit için bknz. A. Ünlüyol (1995). *Şeriye Sicillerine göre XVIII. asrın ilk yarısında Balıkesir.* Yayınlanmamış Doktora Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi., s. 78, dipnot. 541

[329] Balıkesir İnebey Zaviyesi kaydı için bknz. M. Akkaya (2001). *711 Nolu Balıkesir Şeriyye sicil defterinin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, s. 36.

4.3.2.1. Eyne Bey (İne Bey) Köprüsü

Levha No: 19-20

Adı ve Konumu:

Literatürde Koyun Köprüsü olarak da tanıtılan yapı, kitabesine göre Eyne Bey tarafından yaptırılmıştır ve çalışmamızda yapı Eyne Bey Köprüsü olarak ele alınacaktır. İzmir'in Bergama İlçesi'nde Bergama Soma Yolunun 5. km'sinde yer almaktadır.

Tarihi: H. 785 – M. 1383

Köprünün üzerinde yer alan kitabesine göre I. Murad döneminde Eyne Bey bin Feleküddin tarafından 1383 yılında inşa edildiği anlaşılmaktadır.[330]

Görsel 4.3.3.1.1. Eyne Bey Köprüsü Kitabe

Transkripsiyon:

"Bismillahirrahmanirrahim bena ve amera hazihil kanterate fi zemenis sultanil adil Murad Bey bin Orhan halledallahü mülkehu Ey... Bey bin Feleküddin afallahü anhüma fi seneti hamsin ve semanine ve sebimayeh". [331]

Çeviri:

"Bağışlayıcı ve merhamet edici Allah'ın adıyla. Bu köprüyü, adaletli sultan Orhan oğlu Murad Bey – Allah mülkünü devamlı kılsın- zamanında Feleküddin oğlu Ey (-ne) Bey – Allah o ikisini affetsin – 785 yılında imar ve inşa etti". [332]

[330] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 229; Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 54-56,
[331] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 54. Kitabenin farklı okunuşları için bknz. M. V. Berchem (1912). *Die Muslimischen inschriften von Pergamon*. Berlin: Verlag Der Königl Akademie Der Wissenschaften.; s. 7-8; Çulpan, 2002, **a.g.k.**, 94; Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 229
[332] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 55

Banisi: Eyne (İne) Bey [333]

Mimari Özellikler:

İki gözlü olan köprünün batı yönde yer alan gözü 11.90 m ölçüleri ile 8. 00 m ölçülerindeki doğu yöndeki göze oranla daha uzun ve yüksektir. Her iki gözü oluşturan kemerler yuvarlak biçimlidir. Kemer alınlıkları üstte bir korniş ile sınırlanmakta, kornişin üzerinde kesme taşlarla inşa edilmiş bir korkuluk yer almaktadır.[334] Yapının ana inşa malzemesi bölgenin karakteristik taşı olan koyu renk kum taşıdır. Köprüde herhangi bir süsleme öğesi tespit edilmemiştir.

4.3.2.2. İnebey Cami Hamamı

Bergama'da İnebey Cami Hamamı adı ile anılan bir hamamın varlığına dair ilk tespit Kamil Kepecioğlu tarafından gerçekleştirilmiştir.[335] Kepecioğlu Bergama İnebey Cami Hamamı'nın İnebey'in Balıkesir'de inşa ettirmiş olduğu mescid, zaviye ve imaretin idaresi için vakfedilen yapılar arasında olduğunu belirtmektedir.[336] Günümüze ulaşmayan yapıların konumu ve mimari özellikleri hakkında belgelere ve literatüre yansımış herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

4.3.2.3. Saray Hamamı

İnebey Cami Hamamı'nın olduğu gibi Saray Hamamı olarak adlandırılan yapının da İnbey'in Balıkesir'de inşa edilen eserlerine vakıf olarak inşa edilmiş olduğu yönündeki tek bilgi Kamil Kepecioğlu'nun Bursa Kütüğü adlı eseridir.[337]

---

[333] Eyne Bey'in hayatı hakkında detaylı bilgi için bknz. **5.** Değerlendirme Bölümü – **5. 1.** Baniler ve Adına Yapı İnşa Edilen Kişiler.
[334] Detaylı tasvir ve yorumlar için bknz. Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 229; Çulpan, 2002, , **a.g.k.**, 94-95; Atak, 2008, **a.g.k.**, 60-63.
[335] Kepecioğlu, 2010b, **a.g.k.**, 235
[336] Kepecioğlu, 2010b, **a.g.k.**, 235
[337] Kepecioğlu, 2010b, **a.g.k.**, 235

4.4. BOLU

4.4.1. Tarihi

Karadeniz bölgesinin batı bölümünde yer alan Bolu kenti, etrafı dağlarla çevrili denizden 710 m yükseklikteki bir ovada kurulmuştur.[338] Roma döneminde ilk adı Bithynium-Bithynion olan kentin Claudius zamanında ovaya doğru genişlediği ve Claudiopolis adı ile anıldığı anlaşılmaktadır.[339] S. Eyice eski Bithynion ve Claudiopolis şehirlerinin yerinin bugünkü Bolu'nun dışında olduğu yönünde görüşler olduğunu belirtirken, şehrin içerisinde çok sayıda devşirme malzeme olduğu ve bunların söz konusu döneme ait olması gerektiğini belirtmektedir.[340]

Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasının ardından Bizans hakimiyetine giren kentin 1196 yılında ilk kez Selçuklu Sultanı II. Rükneddin Süleyman zamanında Türk hakimiyetine girdiği tahmin edilmektedir.[341]

1243 Kösedağ Savaşı sonrasında ortaya çıkan siyasi ortamda yakın çevresi ile birlikte Candaroğulları Beyliği'nin hakimiyeti altına giren Bolu, Orhan Gazi döneminde Konuralp tarafından Osmanlı Beyliğine dahil edilmiştir.[342] Fethedilmesinin ardından Bolu'nun Konuralp, Sunkur Bay Şemsi, Şehzade Murad, Gündüz Alp, Süleyman Paşa ve Çandarlızade Mahmud Çelebi tarafından idare edildiği bilinmektedir.[343]

Bolu'da I. Murad dönemi öncesine ait herhangi bir yapının varlığı tespit edilememiştir. Yıldırım Beyazıd'ın şehzadeliği döneminde Bolu'da inşa edilen 1389 tarihli Orta Hamam, kitabesinde banisi Yıldırım Beyazıd'ın "Çelebi" ünvanı ile kaydedilmesinden yola çıkılarak I. Murad dönemi eserleri arasında değerlendirilmiştir.

---

[338] Eyice, 1975, **a.g.k.**, 2; C. Orhonlu (1992). Bozcaada. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 6, s. 276
[339] Eyice, 1975, **a.g.k.**, 2; Orhonlu, 1992, **a.g.k.**, 276
[340] Eyice, 1975, **a.g.k.**, 2
[341] Orhonlu, 1992, **a.g.k.**, 277
[342] Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, s. 53
[343] I. Yurtışığı (2009). *979 Numaralı Bolu Şer'iye Sicilinin XIX. Yüzyıl Bolu Tarihine Katkıları (H. 1295-1296/ M. 1878-1879),* Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları: 7. s. 24

4.4.2. Bolu Orta Hamam

Levha No: 21-23

Çizim No: 15, 16, 17

Adı ve Konumu:

Kitabesinde Yıldırım Beyazıd tarafından yaptırıldığı belirtilse de yapı literatürde Orta Hamam olarak tanınmaktadır. Bugün hamam Bolu il merkezinde İzzet Baysal Caddesi ile Parti ve Kocabey Sokaklarının birleştiği alanda, Saraçhane Camisi'nin 10 m batısında yer almaktadır.

Yaptıran: Yıldırım Beyazıd (Çelebi)[344]

Kitabesinde göre yapı "sultan oğlu sultan Orhan oğlu Murad oğlu Çelebi Bayezid" tarafından yaptırılmıştır.[345]

Yapım Tarihi: H. 791 - M. 1389

***Görsel* 4.4.2.1.1.** *Bolu Orta Hamam İnşa Kitabesi*

Transkripsiyon:

- "kad emera bi-imâret-i hâze'l hammâmi'r-ra(fi'i ve'l-binâi'l-menî'i el-emîru'l-kebîr es-sultân bin es-sultân-ü'l müeyyed min)er-rahmân
- Çelebi Bâyezîddü'bnü Murâdi'bn-i Orhân zâ(dehu'llâhü fi'l-ikbâli fe-benâ fi'l-âmi'l-hâdi ve't-tis'îne ve seb'imie bâreka'lla)hu (li-)şahibihî."[346]

Çeviri:

> *"(Büyük hükümdar),Allah (tarafından desteklenmiş sultan oğlu sultan) Orhan oğlu Murad oğlu Çelebî Bâyezîd –(Allah ikbalini artırsın) bu ulu hamamı ve muhkem binanın imar edilmesini emretti. (Ve yapıyı 791 yılında bina etti. Allah) onu sahibine (mübarek kılsın)".*[347]

---

[344] Yıldırım Beyazıd'ın hayatı hakkında detaylı bilgi için bknz. **5.** Değerlendirme Bölümü – **5. 1.** Baniler ve Adına Yapı İnşa Edilen Kişiler.
[345] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 71; Yüksel, 1993, **a.g.k.**, s. 48.
[346] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 71
[347] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 71. Kitabenin diğer çevirileri için bknz. Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 384; Yüksel, 1993, **a.g.k.**, s. 48.

Mimarı:

Hamamın giriş kapısı üzerinde yer alan inşa kitabesinin altındaki kilit taşı üzerinde yer alan kitabeye göre yapı Ömer Bin İbrahim tarafından inşa edilmiştir. Ameli sıfatı ile tanıtılan Ömer Bin İbrahim aynı zamanda Yıldırım Beyazıd'ın şehzadelik eserleri olan Mudurnu'daki mescit ile hamamında mimarı olup, aynı mimar, 1414 yılında inşası tamamlanan Edirne Eski Cami'sinde de görev yapmıştır.[348]

Mimari Özellikler:

Plan Tasvir:

Kadınlar ve erkekler kısmından ibaret bir çifte hamam olan yapının, kadınlar bölümünün soyunmalığı günümüze ulaşmamış, erkekler bölümünün doğu yönünde yer alan bir kapı ile ulaşılan soyunmalıktan girilen yapı bugün tamamı ile erkeklere hizmet veren bir hamam olarak kullanılmaktadır.

Hamama giriş doğu yönde yer alan bir kapı ile sağlanmaktadır. Söz konusu kapı ile erkekler bölümünün köşelerde yer alan dilimli baklavalar ile geçilen kubbe ile örtülü soyunmalığa ulaşılır. Hamamın en geniş mekânı olan soyunmalığın batı duvar ekseninde yer alan bir kapı ile kare planlı aynalı tonoz örtülü bir aralığa, bahsi geçem aralığın güneyindeki geçiş ile ılıklık bölümüne ulaşılır. Ilıklık bölümü tromp geçişli bir kubbe ile örtülüdür. Mekânın güney doğu köşesinden tuvaletlere, güney batı köşesinden ise halvet hücresine geçilir. Halvet kare planlı üçgen kuşak geçişli bir kubbe ile örtülüdür. Ilıklığın kuzey batı köşesinden aynalı tonoz örtülü bir aralığa ulaşılır. Aralığın doğusundaki oval planlı mekân traşlıktır. Aralığın kuzeyinde köşe üçgenleri ile geçilen bir kubbe ile örtülü sıcaklık bölümü yer almaktadır. Sıcaklığın doğu duvarında eksende yer alan bir açıklık ile kare planlı kubbe örtülü bir halvet hücresine geçilir. Halvet hücresi ile sıcaklık arasında kapı üstünde mermer şebekeli bir korkuluk levhası ile sınırlanmış bir pencere açıklığı dikkat çekmektedir. Sıcaklığın güney duvarı ekseninde yer alan bir kapı ile dilimli tromplarla geçilmiş bir kubbe ile örtülü olan kare planlı bir başka halvet hücresine geçilir.

[348] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 72, 113, 475.

Günümüzde erkekler bölümünün saunası ve saunaya bağlı birimler olarak kullanılan kadınlar kısmı kuzey güney yönünde uzanmaktadır. Ortadaki mekân kare tabanlı sekizgen kubbe ile örtülü sıcaklıktır. Mekân batı yönde geniş bir kemerle geçilen eyvan ile son bulur. Sıcaklığın kuzeyinde manastır tonozu ile örtülü ılıklık mekânı yer almakta; mekânın doğusunda geniş bir kemer ile geçilen kare planlı yıldız tonoz örtülü bir başka mekân yer almaktadır. Sıcaklığın güneyinde yer alan mekân kare tabanlı ve sekizgen kubbe örtülü olup, hamamın en geniş halvet hücresidir.

Malzeme Teknik:

Bolu Orta Hamamın genel yapı inşa malzemesi düzgün kesilmiş silisli moloz taştır. Giriş kapısı ve erkekler kısmının sıcaklığı ile halvet odası arasındaki duvarda yer alan pencere korkuluğunda mermer kullanımı dikkat çekmektedir. Yapının cephelerinde dikkati çeken kubbe tamamı ile tuğladan örülmüş olup restorasyonlara ait düzenlemelerdendir.

Süsleme:

Oldukça zengin ve değişik örtü tiplerine sahip olan Orta Hamam'ın gerek cephelerinde gerekse iç mekânlarda süsleme unsurları yok denecek kadar azdır. Aynı bani ve mimar tarafından yapılan Mudurnu Yıldırım Hamamı'nın taç kapısındaki döneme göre oldukça zengin taş işçiliğine karşın Bolu Orta Hamam'ın giriş kapısının konsollarındaki 8'er sıra mevcuttur.

Orta Hamam'ın soğukluk bölümünün ortasında yer alan sekizgen tabanlı havuzu çevreleyen her bir yüzeyinde büyük badem motifleri yapıda dikkati çeken bir diğer süsleme unsurudur. Havuzun ortasında yine yıldız biçimli bir fıskiye yer almaktadır. Orta Hamam'da süsleme unsurları da barındıran en dikkat çekici yapı elamanı, erkekler bölümü sıcaklığı ile halvet hücresi arasındaki pencere altında kullanılan korkuluk levhasıdır. Merkezde yer alan altıgen şema çevresinde şekillenen geometrik düzenli süsleme kompozisyonlarının Bursa Hüdavendigar İmareti'nin eyvanlarında bulunan korkuluk levhaları ile benzerliği dikkat çekmektedir.

Yorum ve Tartışma:

Bolu Orta Hamam Yıldırım Beyazıd'ın şehzadeliğinde inşa ettirdiği 5 yapıdan birisidir.[349] I. Murad döneminde Orta Hamam ile birlikte toplam 16 yapı inşa edilmiştir. Genellikle kent merkezinde çarşı alanına yakın ve çevresi dükkanlarla çevrili çarşı hamamları grubunun bir temsili olan Bolu Orta Hamam'ın I. Murad dönemindeki benzer konumlu örnekleri Mudurnu Yıldırım ve Bursa Nalıncılar Hamamlarıdır.

Yapı Mudurnu Yıldırım Hamamı ile birlikte I. Murad dönemi yapıları içerisinde en değişik türde örtüye ve geçiş elemanlarına sahip yapısı olarak ön plana çıkmaktadır.[350] Yine Mudurnu Yıldırım Hamam'ında olduğu gibi mekânlarının çoğu kare planlı olan hamamda, birimler arasındaki tonoz örtülü dar koridorlar her iki yapının ortak özelliklerinden bir diğeridir. Her iki yapının da aynı mimar tarafından (Ömer bin İbrahim) inşa edilmiş olması ve bahsi geçen özelliklerin yanısıra benzer malzeme ve teknik kullanımının tercihi ile mimarın her iki yapıda da kendi tarzını yansıttığını düşündürmektedir.

[349] Söz konusu yapılardan 3'ü Mudurnu'da (Mescit, Hamam, Medrese), Orta Hamam Bolu'da, 1 medresesi ise Dimetoka'da inşa edilmiştir.

[350] Orta Hamam'ın örtü sistemine dair detaylı tespit ve yorumlar için bknz. S. Kula Say (2007). *Erken Dönem Osmanlı hamamlarında eğrisel örtüye geçiş sistemleri.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi. s. 139-142

4.5. BOZCAADA

4.5.1. Tarihçe

Arkeolojik çalışmalar sonucunda Erken Tunç Çağı'ndan itibaren yerleşime sahne olduğu anlaşılan[351] Bozcaada'nın iskân tarihi, Antik Yunan, Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde kesintisiz takip edilmektedir. Ege Denizi'nin kuzey doğusunda, Çanakkale Boğazı'nın ise güney batısında oldukça stratejik bir konuma sahip olan ada, bahsi geçen stratejik konumu nedeni ile tarihsel süreç içerisinde askeri ve deniz ticareti için vazgeçilmez bir öneme sahip olmuştur.[352] Arkeolojik çalışmaların ve alan araştırmalarının yetersizliği ile dönem kaynaklarındaki sınırlı bilgiler Bozcaada'nın tarihsel süreç içerisindeki oluşum ve değişim süreçlerini tüm detayları ile takip etmeyi güçleştirmektedir.

Çalışmamız itibari ile önemli olan 14. yüzyılda ise ada tarihine dair neredeyse hiçbir bilgi yoktur. Bizans kaynakları ise özellikle 14. yüzyılın son çeyreğinde Bizans, Ceneviz, Venedik ve Osmanlı ilişkilerinde belirleyici olan bir kent olarak Bozcaada'yı (Tenedos) ön plana çıkarmaktadır. Özellikle 1370'li yıllardan itibaren Venedik ve Cenevizlerin en önemli hedeflerinden birisi ve çekişme noktalarının Bozcaada olduğu bilinmektedir.[353] Bizans İmparatoru V. İonnes'in 1370 yılında adayı Venediklilere bırakmayı vaat etmesi Venedik ve Cenevizliler arasında uzun yıllar devam edecek bir anlaşmazlığı beraberinde getirmiştir. 1376 yılında Venediklilerin adayı almak için İstanbul'a gelmesi bölgede Osmanlı Beyliği ve Cenevizlerin de dahil olduğu stratejik sorunlara sebep olmuştur. Bu süreçte tutuklu bulunan IV. Andronikos'un kurtarılması ve İstanbul'a gelerek yönetimi ele geçirmesi I. Murad ve Cenevizlilerin yardım ve destekleri ile gerçekleşmiştir. Andronikos'un bu yardım ve desteklerinden dolayı Bozcaada'yı (Tenedos) Cenevizlilere, Gelibolu'yu ise Osmanlı Beyliği'ne vermeyi kabul ettiği bilinmektedir. Ancak Cenevizliler Tenedos'u ele geçirmek üzere bir öncü birlik göndermelerine karşın,

---

[351] T. Takaoğlu ve A. O. Bamyacı (2008). Antik Çağda Bozcaada (Tenedos). *Bozcaada Değerleri Sempozyumu*, Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi, s. 72

[352] Bölgede oldukça aktif bir ticaret akışının olduğu bilinmekte ve bölgedeki aktörler (Osmanlı, Bizans, Venedik, Cenevizliler vd.) için özellikle adalar ile limanı olan kıyı yerleşimleri son derece önemlidir. Tenedos konumu itibari ile Hellespont'un denetimi için kilit noktada yer almaktadır. Bknz. D. M. Nicol (2000). *Bizans ve Venedik – diplomatik ve kültürel ilişkiler üzerine bir araştırma.* (Çev: G. Çağalı Güven). İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları., s. 265. Bu nedenle örneğin 1376 yılında Venediklilerin Bozcaada'yı işgal etmesine misilleme olarak Cenevizliler tahıl yüklemek için Girit'ten Ayasuluk'a giden bir Venedik gemisine saldırmışlardır. Bknz. Fleet, 2009, a.g.k, 65

[353] Nicol, 1999, **a.g.k.**, 298

Ada'nın valisi ve komutanının karşı koyması üzerine kent ele geçirilememiş, bunu fırsat bilen Venedikliler Tenodos valisinin iş birliği ile 1376 yılının ekim ayında adayı işgal etmişlerdir.[354]

Bu süreç Venedik ve Ceneviz devletleri arasında var olan anlaşmazlığın uzun yıllar devam edecek bir savaşa dönüşmesine sebep olmuştur. Bizans İmparatorluğu'nun istemeyerek de olsa dahil olduğu Tenedos merkezli bu çekişme ve savaş ortamı 1381 yılına kadar devam etmiştir.[355] 1381 yılının ağustos ayında Torino'da Savoie Kontu Amadeo'nun arabuluculuğunda bir anlaşma gerçekleşmiş, anlaşma uyarınca Tenedos'ta Venediklilerin yaptıkları surların yıkılması ve adanın Amadeo'nun gözetimi altında tarafsız bir bölge olarak kabul edilmesi kararlaştırılmıştır.[356] Yine anlaşmaya göre tüm kaleler, surlar, savunma duvarları, evler ve yerleşim alanları yıkılacak "buranın bir daha asla yeniden inşa ve iskân edilemeyecek bir tarzda" bütünü ile yıkılmasına Amadeo'nun temsilcileri nezaret edeceklerdi.[357]

1381 yılından sonra Tenedos'a hâkim olma hedefinin gerek Venedik gerekse Cenevizliler tarafından sürekli gündemde tutulduğu bilinmektedir. 1405 yılında Osmanlı Beyliği'nin bölgedeki hakimiyetinin giderek güçlendiği süreçte, özellikle deniz ticareti ve güvenliği açısından Tenedos'un istihdam edilmesine yönelik girişimlerin sonuçsuz kaldığı anlaşılmaktadır.[358] 1423 yılına gelindiğinde Tenedos hâlâ çözüm bekleyen bir sorun olarak duruyor, bu süreçte gerçekleşen anlaşmalara konu dahi olmuyordu.[359] Anlaşılan o ki 1453'te İstanbul alındığında hâlâ kime ait olduğu üzerinde anlaşılamayan, sadece gerekli durumlarda limanı kullanılan fakat yeniden iskana sahne olmamış bir adaydı.

1463 ile 1479 yılları arasında Venedik ile yapılan savaşlar esnasında Venedik ve müttefikleri tarafından boğazı ve Osmanlı donanmasını kontrol için kullanıldığı belirtilen Bozcaada'nın 1479 yılında Osmanlı topraklarına yeniden dahil edildiği

[354] Nicol, 1999, **a.g.k.**, 298-299
[355] Bu süreçte Osmanlı Beyliği'nin de oldukça belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin 1379 yılında V. İoannes'in tutsak edildiği İstanbul'dan kaçarak I. Murad'ın sarayına sığındığı bilinmektedir. İoannes'in Murad'ın desteği karşılığında Osmanlı Beyliği'ne çok önemli kazanımlar vadettiği bilinmektedir. Venediklilerin de desteğini alan İoannes'in 1379 yılında, Cenevizlilerin askeri yardımına sahip olan tahttaki Bizans İmparatoru Andronikos'un hakimiyetine son verdi.
[356] Nicol, 1999, **a.g.k.**, 304
[357] Nicol, 2000, **a.g.k.**, 304
[358] Nicol, 2000, **a.g.k.**, 321
[359] Nicol, 2000, **a.g.k.**, 349

anlaşılmaktadır.[360] 1656 yılında bir yıl süre ile Vendiklilerin eline geçtiği bilinen Bozcaada'nın, Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa tarafından 1657 yılında geri alındığı, kentin surlarının tamir edildiği, başta kendi adına inşa ettirdiği cami olmak üzere kasabayı imar ettirdiği belirtilir.[361]

C. Orhonlu'nun aktarımı ile 1893 tarihli Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesinde üç cami, bir tekke, bir medrese, bir rüşdiye ve birkaç mektep bulunduğu belirtilen adada bugün Köprülü Mehmed Paşa Camisi ve Alaybey Camisi ile iki hamam ayaktadır.[362] Çeşitli onarımlar ile günümüze kadar ulaşan kalenin Fatih Sultan Mehmed döneminde inşa edildiği belirtilmektedir.[363]

4.5.2. Bozcaada Hüdavendigar Cami ve Mektebi

Mevcut bilgi ve verilerin ışığında Fatih döneminde ilk defa Osmanlı idaresine geçen Bozcaada'nın çalışmamız kapsamında değerlendirilmesinin sebebi, bazı arşiv belgelerinde, adada I. Murad Hüdavendigar adı ile anılan bir cami ile mektebin varlığına dair bilgiler içeren kayıtlardır.[364] İlki 13 Mayıs 1693 tarihli İbnülemin Maliye,[365]

---

[360] Orhonlu, 1992, **a.g.k.**, 318

[361] C. Orhonlu (1972). 1657 tarihli Bozcaada Tahriri ve Adadaki Türk Eserlerine ait bazı notlar. *TD*, 26, s. 318

[362] Orhonlu, 1992, **a.g.k.**, 319

[363] G. Yazıcı, vd. (2008). Bozcaada'da Osmanlı Mmdeniyetinin tanıkları: Kitabeler. *Bozcaada Değerleri Sempozyumu*, Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi. s. 100

[364] Bknz. BOA. AE. SAMD. 157/15439: *"...Bozcaada derununda vaki Gazi Hüdavendigar Cami-i Şerifi'nin hatip ve imam..."* **(EK 23);** BOA. C.EV. 366/18598: "…Biga ve Kalyoz mukataası malından olmak üzere yevmi iki akçe vazife ile Bozcaada'da vaki Gazi Hüdavendigar Cami-i Şerifinde…" **(EK 24);** BOA. C.EV. 430/21791-1: *"...Bozcaada Kalesinde vaki Hüdavendigar Cami Şerifinin Bozcaada Mıkatasından olmak üzere yevmi on akçe vazifeyle..."* **(EK 25);** BOA. AE. SMST. III. 59/4341: *"...Cezire-i Bozcaada hassı (?) dahilinde merhum ve mağfurileyh Gazi Hüdavendigar-ı sabık bina eylediği cam'i şerifin Biga ve Kolyoz mukata'sı malından yevmi iki akçe vazife ile devr-i hıran (?) olan Ahmed bin Mustafa bila-veled fevt olub yeri hâli ve hidmet-i lazımesi mu'attıl olmağın erbab-ı istihkakdan iş bu ba'is-i arz-ı ubudiyyet es-Seyyid Hafız Lürfullah bin es-Seyyid İbrahim her vechle mücevvid ve mahal ce müstehak daileri olub cihet-i merkumu vazife-i mersumesiyle tevcih ve yedine berat-ı şerif-i âlişan sadaka ve ihsan buyurulmak ricasıyla...."* **(EK 26).** BOA. C.EV.225/11249: "*…Bozcaada kal'asında vaki merhum ve mağfurileyh Gazi Hüdavendigare tâbe sırrahu hazretlerinin cami-i şerifinde..."* **(EK 27).** Bu hususdaki diğer belgeler için bknz. BOA. C. EV. 517/26127; BOA. HAT. 1552/17.

[365] *"Sebeb- i tahrir- i tevki'- i refi'- i hümayun oldur ki, Emirü'l- ümeraü'l- kiram Derya Beğlerinden Ahmed dame ikbalehü tahvilinde bin yüz dört senesine mahsub olmak üzere mir- miran- ı müşarünileyhin 'uhdesinde olan Bozcaada ceziresinde sakin Yehudi ve kefere taifesi cizyeleri akçelerinden cezire- i Bozcaada'da vaki Hüdevandigar camii şerifi on altı nefer hüddamlarının yevmiyeleri yüz on dört akçe olmak üzere mezburların iş bu bin yüz dört senesi ...da lazım gelen kırk bin üç yüz elli altı akçe vazifelerinde ... ... üzere yigirmi bin yüz yetmiş sekiz akçesi ... varıldıktan sonra baki müstahak oldukları vazifeleri için tarih- i mezkurun cizyesi malından ta'yin olunan yirmi bin yüz yetmiş sekiz akçesi beher guruş yüz altmışar akçeye olmak üzere hesab idüb yüz yirmi altı ???esedi??? guruş ile dört 'aded ... ...ider meblağ- ı mezburun beher guruş başına kırkar akçeden beş bin kırk dört akçe ... ... ihrac olunduktan sonra baki cizyedar- ı müşarünileyhin ... olunan on beş bin yüz otuz dört akçesi beher guruş yüz yetmişer akçeye olmak üzere hesab üzere sekiz yüz yirmi altı ... guruş ile dört 'aded Mısrî para iki akçe olur meblağ- ı mezkur bin yüz dört ramazan- ı şerifinin gurresi gününden cami'- i mezkur hüddamlarından ... Seyyid Ahmed nam kimesne yeddinden Edirne'de hazine- i 'amirem defterlerinde irad ve masraf kayd olmamağın '... olmak için işbu hükm- i şerif verildi. Böyle bileler, 'alamet- i şerife i'timad* kılalar.Tahriren fi'l- yevmi's- samin, şehr- i Ramazan- ı mübarek, li- sene erba' ve mie ve elf." BOA. İE.ML. 38/3676 (08-N-1104). Bknz. **EK 34**

sonuncusu 1907 tarihli Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı[366] olmak üzere çok sayıda belge Bozcaada'da yer alan "Gazi Hüdavendigar Camisi" hakkında çeşitli konular içermektedir. Ayrıca 26 Mayıs 1723 tarihli Cevdet Maarif kaydında[367] Bozcaada'da Hüdavendigar vakfından olan bir mektepten bahsedilmektedir. Bu belgelerde cami ve mektebin Bozcaada Kalesi'nde olduğu açıkça belirtilmektedir.

Bahsi geçen belgelerin ışığında Bozcaada'nın tarihine dair yukarıda detayları ile aktarılan bilgilerin sorgulanması ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Öncelikle belirtmek gerekir ki Bozcaada'nın Osmanlı hakimiyetine girmesi kesin bir tarih ile ifade edilmese de Fatih Sultan Mehmed döneminde gerçekleştiği kabul edilir.[368] Bu durumda adada I. Murad döneminde bir yapı inşa edilmiş olması söz konusu olamaz. Sadece kentin Osmanlı yönetimine bağlanmasının ardından inşa edilmiş olan bir cami ve mektebin I. Murad vakıflarına bağlanmış olma ihtimali üzerinde durulabilir. Ancak bu yöndeki bir çıkarıma kaynaklık edecek herhangi bir belgeye ulaşılamamıştır. Bahsi geçen yapıların I. Murad döneminde inşa edilebilmesi için adanın o tarihlerde, yani 1362 ile 1389 yılları arasında bir şekilde Osmanlı hakimiyetine girmesi ile mümkündür. Ancak buna dair herhangi bir tarihi bilgiye de ulaşılamamıştır. Bu bağlamda son olasılık bahsi geçen belgelerde yer alan bilgilerin yanlış olabileceği yönündeki olasılıktır. Ancak dönem belgelerinin yok denecek kadar az olduğu söz konusu dönemde, Bozcaada'da Hüdavendigar adına inşa edilmiş olan yapılar ve söz konusu yapılara dair türlü olguları içeren bilgilerin yirmi beş adet farklı belgede yer alması ve 17. yüzyıl sonlarından başlayarak 20. yüzyılın başına kadar kesintisiz olarak devam etmesi bu olasılığı zayıflatmaktadır.

Çalışmamız süresince açıkça takip edebildiğimiz bir başka gerçeklik, özellikle günümüze ulaşmamış olan yapıların tespitinde bazen kroniklerde yer alan tek bir ibare, bazen bir seyyahın tanımı, bazen de arşiv belgelerinde rastlanan bir yapı ismi yeterli görülerek literatüre kaydedilmiştir. Bu bağlamda bahsi geçen belgelerde Bozcaada'da Hüdavendigar adına inşa edilmiş olan bir cami ile mektebin varlığını kabul ederek, bu durumu adanın I. Murad döneminde geçici bir süre ile de olsa Osmanlı hakimiyetine girmiş olabileceği yönünde bir olasılıkla açıklamanın yerinde olacağı kanısındayız. Diğer tüm olasılıklar gibi bu olasılığı da kesin bir bilgi ve belgeye dayandırmak mevcut veriler

[366] *"Bozcaada kal'ası derununda kâin Hüdavendigar Cami-i şerifinin hazine-i hassa-i şahaneden icra-yı ta'miri içün irade-i seniyye-i cenab-ı hilafetpenahi istihsali istirhamını…"* Bknz. BOA. Y.MTV. 299/2 (01-Ca-1325) **(EK 21).**
[367] B.O.A. C.MF.D.N. 87/4312 (20-Ş -1135)
[368] Orhonlu, 1972, **a.g.k.**, 318

dahilinde mümkün görünmemekle birlikte, eğer I. Murad döneminde adada bir Osmanlı hakimiyeti aranacaksa bu tarihin 1381 yılı sonrası olması en mantıklı çıkarım gibi görünüyor.

Metnin başında detayları ile aktarıldığı üzere Bozcaada 1381 yılında Ceneviz ve Venedik arasındaki uzun süren bir savaşın sonucunda gerçekleşen anlaşamaya göre tamamı ile boşaltılmış, ada halkı başka yerleşimlere nakledilmiş, tüm yapılar yıkılmış ve Savoie Kontu Amadeo temsilinde tarafsız bir bölge olarak kabul edilmiştir. Bu süreçte Osmanlı Beyliği başta Gelibolu olmak üzere Bozcaada çevresinde önemli noktalara hakim olmuştur. Adanın stratejik konumu nedeni ile özellikle Venedikliler tarafından defalarca topraklarına katılması yönünde girişimlere maruz kalmasına karşın bu yönde bir sonuç oluşmamıştır. I. Murad'ın Bizans, Ceneviz ve Venedikliler ile olan değişken fakat bazen ortak çıkarlar doğrultusunda dostane ilişkileri olduğu bilinmektedir. Bu süreçte her üç devlet için paylaşılamayan ve bir anlamda gurur meselesi haline gelen Bozcaada için I. Murad ve dolayısı ile Osmanlı Beyliği tarafsız bir yönetici ya da bir emanetçi olarak kabul edilmiş olabilir mi? Bu yönde bir tarihsel bilgiye ulaşılamamış olmasına karşın bu olasılığın da göz ardı edilmemesi gerekir. Bir diğer olasılık ise Bizans, Venedik ve Cenevizlilerin Osmanlı Beyliği'ne karşı koyacak bir güçte olmadığıdır. Bu durumu en iyi aktaran anektod Kydonos'a aittir: *"Türkler herşeye egemen, bizlerde ya her konuda onlara boyun eğeceğiz ya da iteatsizliğimizden dolayı ceza göreceğiz. Onlar gücün böylesine bir doruğuna çıktılar, bizde böylesine bir kölelik içine düşmüş bulunuyoruz…"*.[369]

2 Kasım 1382 tarihinde Bizans İmparatorları Ioannes, Andronikos ve Galata'da bulunan Cenevizliler arasında bir anlamda ateşkes niteliğindeki anlaşmanın Osmanlı beyliği için oldukça özel bir anlamı vardır. Çünkü varılan anlaşmaya göre V. Ioannes Andronikos'a ve oğluna karşı savaşmayacak, hakimiyetleri altındaki bölgelerdeki haklarına saygı gösterecek ve Murad ile Türkler dışındaki saldırılara karşı yardıma gelecektir. Yine benzer şekilde anlaşmanın diğer tarafı olan Cenevizliler Andronikos'un saldırması halinde V. Ioannes'i desteklecek Osmanlı Beyliği'nin saldırısı dışındaki saldırılarda yardıma gelecektir. Görüleceği üzere anlaşmanın tarafı olarak belirtilmese de her iki tarafında bir anlamda Osmanlı'ya bağlılıklarını ifade ettikleri anlaşılır. 1382 yılına

[369] Nicol, 1999, **a.g.k.**, 301

gelindiğinde her ne kadar zayıflamış ve iç karışıklar ile çok ciddi bir iktidar boşluğu içerisinde de olsa bölgenin hali hazırdaki en önemli güçlerinden olan Bizans İmparatorluğu ve denizdeki etkin gücü ile yine bölgenin en önemli unsurları arasında yer alan Cenevizlilerin Osmanlı'ya tabiyetleri tartışmasız bir gerçeklik olarak dönemin olaylarına yön vermektedir. Bu şartlar altında çok büyük ve önemli kentlerin Osmanlı Beyliği tarafından ele geçirildiği bir dönemde her ne kadar stratejik konu nedeni ile hassas bir yerleşim olsa da, küçük bir adanın Osmanlı hakimiyetine girmiş olması sıra dışı ya da olasılık dışı bir durum olmaması gerekir. Bu bağlamda arşiv belgelerinde adı geçen yapıların bu yönde olası gelişmelerin sonrasında Osmanlı hakimiyeti süresince inşa edilmiş olabileceği göz ardı edilmemelidir.

Günümüzde Bozcaada'da kale içinde temelleri takip edilebilen bir cami kalıntısı mevcuttur. Söz konusu caminin adanın Fatih döneminde ele geçirildiği yönündeki bilgilerden dolayı bu dönemde inşa edilmiş olduğu, Sultan Süleyman döneminde yeniden inşa edildiği belirtilmektedir.[370] 17. yüzyıldaki geçici Venedik hakimiyetinde olasılıkla zarar gören yapının IV. Mehmed zamanında "ihya" edildiği ve bu nedenle kendisinin adı ile anıldığı literatürde yer alan bilgiler arasındadır.[371] C. Orhonlu söz konusu caminin bazı belgelerde Hüdavendigar Cami olarak kaydedilmiş olduğu belirtirken bu yönde herhangi bir sorgulama ya da yorumda bulunmamıştır.[372] Yapıya dair arşiv belgelerine dayanan geç dönem tespit ve tanımlarının doğruluğu ortada olmak ile birlikte, yapının ilk inşa tarihi olarak I. Murad dönemini dikkate almanın daha doğru olacağı kanısındayız.

[370] Orhonlu, 1972, **a.g.k.**, 72
[371] Orhonlu, 1972, **a.g.k.**, 72
[372] Orhonlu, 1972, **a.g.k.**, 73

4.6. BURSA

4.6.1. Tarihçe

Strabon tarafından, Uludağ'ın eteklerinde I. Prusias tarafından kurulduğu bildirilen kentin ilk ismi Prusa'dır.[373] Kent tarihsel süreç içerisinde Brusa, Brussa, Boursa, Borsa ve Bursia gibi farklı isimlerle anılmıştır.[374] Roma dönemi ve öncesinde kentin statüsü ve fiziksel yapısına dair detaylı bilgiler bulunmamaktadır. Bizans döneminde Bursa, sur ile çevrili bir kale kenttir. Sur içerisinde Bizans dönemine tarihlenen bazı kalıntılar tespit edilmiştir.[375] Sur dışında kalenin kuzey eteğinde bir Yahudi yerleşimi olduğu bilinmektedir.[376]

Uzun süren bir kuşatma sonrasında, 1324 yılında Osmanlı Beyliği tarafından ele geçirilen[377] kentin o dönemdeki durumunu ortaya koyan verilere sahip değiliz. Ancak kentin ele geçirilmesinin ardından Osmanlı Beyliği'nin en önemli kentlerinden birisi olarak ön plana çıktığı ve 1335 yılında Beyliğin başkenti olduğu anlaşılmaktadır.[378] Bursa 14. yüzyıl boyunca yönetsel merkez olması yanı sıra Beyliğin ticaret merkezi durumundadır.[379] Orhan Gazi dönemindeki iki ticaret yapısının Bursa'da inşa edilmiş olması kentin söz konusu ticaret merkezi unvanının mimarideki temsilidir.[380] Orhan Gazi dönemi boyunca başkent olarak sürekli gelişen kentin önemi ve başkent kimliği I. Murad dönemi boyunca devam etmiştir. Aralıksız devam eden fetihler sebebi ile ömrünün büyük kısmını Rumeli ve Balkanlarda geçiren I. Murad'ın merkez olarak Edirne'yi de kullanmasına karşın, Bursa'nın başkent statüsünü I. Murad dönemi boyunca koruduğu

---

[373] Strabon, 1993, **a.g.k.**, 43
[374] V. Sevin (2013). *Anadolu'nun tarihi coğrafyası I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları., s. 265
[375] Bknz. Eyice 1987: 131-147
[376] U. Tanyeli (1987). *Anadolu Türk kentinde fiziksel yapının evrim süreci (11- 15. yy)*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi., s. 135
[377] Uzunçarşılı, 1941, **a.g.k.**, 283. Kentin fetih tarihi hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bursa'nın fethedildiği yıl Aşıkpaşaoğlu ve Oruç Bey Tarihi'nde 1326, Kitab-ı Cihanüma'da ise 1322; Bizans kısa kroniklerinde ise 1326 yılına yerleştirilmiştir. Bknz. Atsız, 1992, **a.g.k.**, 34; Neşri, 1995, **a.g.k.**, 135; Oruç Bey, 2009, **a.g.k.**, 17, Kılıç, 2013, **a.g.k.**, 59, 68, 243, 250. Söz konusu kronik verilerine karşın Uzunçarşılı, Asporçe Hatun Vakfiyesi'nin kaydedildiği 1323 Eylül ayında Osman Gazi'nin hayatta olduğu bilgisinden yola çıkarak, vefatının 1323 eylül ile 1324 yılının mart ayları arasında gerçekleşmiş olabileceğini belirtir. Uzunçarşılı'ya göre Orhan Gazi de olasılıkla bu tarihler arasında tahta geçmiş olmalıdır. Bknz. Uzunçarşılı, 1941, **a.g.k.**, 283. Benzer bir görüş için bknz. İnalcık, 2010a, **a.g.k.**, 46, Kroniklerde Osman Gazi'nin Bursa'nın fethi sırasında vefat ettiği yönündeki anlatılar dikkate alındığında Osman Gazi'nin vefatı, Orhan Gazi'nin tahta geçmesi ve dolayısı ile Bursa'nın fethinin kroniklerde yer alan ve literatürde yaygın kabul gören 1326 yılı yerine 1324 yılının değerlendirilmesi daha doğru olacaktır. Orhan Gazi'nin ilk sikkesi üzerinden bahsi geçen sorunsala dair bir diğer saptama için bknz. Uzunçarşılı, 1945, **a.g.k.**, 207-211
[378] K. Baykal (1950). *Bursa ve anıtları*. İstanbul: Eski Eserleri Sevenler Derneği Yayınları., s. 15
[379] Tanyeli, 1987, **a.g.k.**, 138
[380] Orhan Gazi döneminde inşa edildiği bilinen Bezir Han ve Emir Hanı Bursa'da yer almaktadır. Dönemin diğer kentlerinde herhangi bir anıtsal ticaret yapısı inşa edilmemiştir.

anlaşılmaktadır. Dönemin tüm önemli *"toplantılarına"* Bursa'nın ev sahipliği yapması başkent statüsündeki devamlılığın tarihsel göstergeleri olarak yorumlanabilir.[381] Bizans İmparatoru ve İşkodra Tekfuru gibi yabancı devlet temsilcilerinin Bursa'da kabul edilmesi benzer şekilde Bursa'nın başkent kimliğini ortaya koyar.[382] Orhan Gazi ve I. Murad dönemlerinde tüm yerleşimler içinde en fazla yapı inşa edilen kentin Bursa olması, başkent kimliğinin mimariye yansımasıdır.[383]

4.6.2. I. Murad Dönemi Öncesi Bursa (Orhan Gazi Dönemi)

Osman Gazi'nin Bursa kuşatması sırasında vasiyet ettiği üzere Bursa Kalesi'nde yer alan bir manastıra gömülmesi,[384] Osman Gazi'nin vefat tarihi dikkate alındığında kentin ele geçirilmesinin ardından gerçekleştirilen ilk fiziksel müdahale olarak yorumlanabilir. Osmanlı kroniklerinde bir manastırın medreseye dönüştürüldüğü hususundaki bilgi dönemin birçok kentinde uygulanan mevcut eski yapıların ihtiyaç duyulan yapılara dönüştürülmesine yönelik tercihin Bursa kentindeki temsilidir.[385]

Kentin ele geçirilmesi ile birlikte başta fetihte etkin olan Ahi ve Gaziler ile birlikte, sultan ve ailesi adına hızla imar faaliyetlerine başlandığı anlaşılmaktadır. Yapıların inşa tarihlerini tespit etmek mümkün olmasa da Osmanlı kroniklerinde kaleye ilk çıkan kişi olarak bildirilen Ahi Hasan adına inşa edilen zaviye ile İl-Erioğlu Ahmed Bey adına inşa edilmiş olan mescid fetih sonrasındaki ilk imar faaliyetleri kapsamında değerlendirilebilir.[386] Günümüze ulaşmayan her iki yapının Bursa Sarayı civarında inşa edildiği bilinmektedir.

Bu yapıların haricinde, sultan ve ailesi ile yönetici sınıfa mensup kişilerin baniliğinde inşa edilen yapıların yön verdiği görülmektedir. Orhan Gazi adına sur

---

[381] 1381 yılında I. Murad'ın oğlu Yıldırım Beyazıd ile Germiyanoğlu Beyi Süleyman Şah'ın kızının düğünü Bursa'da gerçekleşmiş, düğüne Karamanoğlu, Hamidoğlu, Menteşeoğlu, Saruhanoğlu, Aydınoğlu, Tekeoğlu ve İsfendiyaroğlu Beyleri ile Mısır ve Suriye[381] Sultanı davet edilmiş; başta Evrenos Gazi olmak üzere Osmanlı Sancak Beyleri de söz konusu düğüne katılmıştır. Atsız, 1992, **a.g.k.**, 54; Neşri, 1995, **a.g.k.**, 205; Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 149.

[382] 1387 yılının kış aylarında İşkodra Tekfuru Balşic'in Kavala Şahin ile birlikte Bursa'ya gelerek I. Murad'a bağlılığını bildirdiği bilinmektedir. Bknz. Neşri, 1995, **a.g.k.**, 237; İnalcık, 2010, **a.g.k.**, 101.

[383] Bknz. Ayverdi, 1966, **a.g.k.**; H. Yılmazyaşar (2003). *Orhan Gazi Döneminde İznik kenti ve mimarisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi., s. 22, Grafik 2, Tablo 1.

[384] *'Osman Gazi, oğlı Orhan'a vasiyyet itdi-kim, 'ben vafat idicek, beni Bursa'da şol Gümüşlü kubbenün altında koyasın" didi. Ol vakit kafirler manastırı yini örtmüşlerdi..."; 'Osman Gazi dahi Söğüd'de dünya-yı faniden ahiret-i bakiye rihlet itdi. Dirler ki emanete kodılar. Ol vakıt Orhan Gazi Bursa'da idi. İşidüb Osman'ı vasıyyeti mücebince Manastır'da kubbenün altında defn itdiler".* Bknz. Neşri, 1995, **a.g.k.**, 145.

[385] " Rivayet dür ki, Orhan Gazi iki İmaret yapdur dı: biri Bursa'da ve biri İznik'de ve Manastırı Bursa'da, bu medrese it dürdi..." Bknz. Neşri, 1995, **a.g.k.**, 187

[386] "Bursa Kal'asında evvel bina olan mescit budur. Sonra Ahi Hasan *"bu Mescidün kurbunda kendine bir zaviye bina etti..."* Neşri, 1995, **a.g.k.**, 135

içerisinde inşa edildiği bilinen mescid, medrese, hamam ve türbesi ile küçük bir külliye oluşturulduğu dikkat çekmektedir. Söz konusu yapılardan günümüze ulaşmayan, ancak kitabesi bugün Şehadet Camisi'nin doğu kapısı üzerinde bulunan Orhan Gazi Mescidi'nin, Orhan Gazi Türbesi ile Bursa Sarayı arasında olduğu tahmin edilmektedir.[387] Günümüze ulaşamayan bir diğer yapı olan Orhan Gazi Medresesi'nin de söz konusu mescit ile aynı mevkide olduğu belirtilir.[388] Orhan Gazi tarafından hisar içinde inşa edilen ve Eski Yeni Hamam adı ile anılan hamam ise bugün Orta Pazar olarak adlandırılan mevkidedir. Bu hamam haricinde Orhan Gazi adına inşa edilen yapıların Bursa Sarayı ile bugün tophane olarak adlandırılan türbesinin bulunduğu alan içerisindeki yakın konumları, bir külliye oluşumunu göstermesi açısından dikkat çekicidir.[389] Kitabesi günümüze ulaşan tek yapı olan Orhan Gazi Mescidi'nin inşa edildiği 1337 yılı bahsi geçen yapıların da tarihlendirilmesinde kullanılmaktadır.[390] Söz yapıların bulunduğu mevkiye yakın konumdaki Tophane Meydanı'nın güneyinde yer alan Saltanat Kapısı civarında Nilüfer Hatun tarafından yaptırıldığı bilinen Darphane Mescidi günümüze ulaşmamıştır.[391]

Bursa'da kale içerisindeki fiziksel oluşumu belirleyen bir diğer bani Orhan Gazi'nin kardeşi Alaaddin Bey'dir. Alaadin Bey adına Bursa'da iki mescid ve hamam inşa edildiği bilinmektedir.[392] Bugün hisar içinde Alaaddin Bey mahallesinde yer alan mescidi ile hamamı aynı mevkide inşa edilmiş olup, hamam günümüze ulaşmamıştır. Alaaddin Bey adına inşa edilen ve yıkılmadan önce Kaplıca Kapısı'na yakın konumda olduğu anlaşılan diğer mescit günümüze ulaşmamıştır. Orhan Gazi adına inşa edilen yapıların konumları kalenin kuzey yönündeki oluşuma ek olarak kalenin merkezinde bir başka yerleşim alanı oluşturulduğu anlaşılmaktadır.

Kaplıca Kapısı yakınlarında Alâeddin Bey Mescidi haricinde, Süleyman Paşa Mescidi ile Nilüfer Hatun Tekkesi'nin inşa edildiği bilinmesine karşın söz konusu yapılar

[387] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 58. M. Tekinalp, Hagios İoannes Manastırı'nın güney pareklesionunun da Orhan Gazi döneminde mescit işlevi ile kullanıldığını belirtmektedir. Bknz. V. M. Tekinalp (2010). Remodelling The Monastery of Hagios Ioannes In Prousa Ad Olympum (Modern Bursa, Türkiye). *Trudy Gosudarstvennogo Ermitaja- The State Hermitage Papers 53 (2010),* s. 164

[388] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 93

[389]Bursa'da Hagios İoannes Manastırı'nın katholikonu üzerine, söz konusu yapının dönüştürülmesi ile inşa edilen Orhan Gazi'nin türbesi de söz konusu külliyenin bir parçasıdır. Hagios İoannes Manastırı ve Orhan Gazi Türbesi'nin yeniden modellenmesi ve bu hususta detaylı analiz ve değerlendirme için bknz. Tekinalp, 2010, **a.g.k.**, 162-77.

[390] Kitabe için bknz. Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 22-24

[391] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 90

[392] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 105, 111

günümüze ulaşmamıştır.[393] Bahsi geçen yapıların birlikteliğinde sur içinde Kaplıca Kapısı civarında üçüncü bir yerleşim alanının oluşturulduğu gözlemlenmektedir.

Kale içerisine inşa edilmiş olan iki medreseden birisi olan Lala Şahin Paşa Medresesi'nin Orhan Gazi adına inşa edilmiş olan mescit, türbe ve medreseye, dolayısı ile Bursa Sarayı'na yakın konumu, eğitim yapılarını sur içerisinde bir arada bulundurma kaygısının sonucu olarak değerlendirilebilir.

Orhan Gazi döneminde aşağı şehir olarak adlandırılan kalenin kuzey doğusundaki düzlük alanda yoğun bir inşa faaliyetinin gerçekleştirildiği görülmektedir. Ayverdi tarafından[394] kenti "kasabadan şehir kimliğine ulaştırma çabasının birinci aşaması" olarak nitelendirilen bu oluşum, Orhan Gazi adına inşa edilmiş olan imaret, medrese, mektep, zaviye, aşhane, hamam ve handan ibaret olan külliye ile sağlanmıştır. Bu yapılardan Orhan Gazi Camii (İmaret), Orhan Hamamı ve Emir Hanı dışındaki yapılar günümüze ulaşamamıştır.[395] Külliye civarında inşa edildiği bilinen Süleyman Paşa Mescidi de günümüze ulaşamayan yapılar arasındadır.

Bursa Kalesi içinde üç sur dışında ise bir merkezde toplanan ve yukarıda ana hatları ile tanımlanan yapılar haricinde kentin farklı bölgelerinde inşa edilmiş olan yapıların varlığı bilinmekle birlikte söz konusu yapıların yerleşim alanlarının dışında dervişler adına inşa edilmiş olan tekkelerden ibaret olduğu anlaşılmaktadır: Abdal Murad Tekkesi (Alaca Hırka), Abdal Musa Tekkesi (Pir Emir), Alaaddin Bey Tekkesi (Kükürtlü). Orhan Gazi döneminde iskan edilen yerleşim alanları dışında Balabancık Hisarı'na yakın bir yerde inşa edilmiş olan Çoban Bey Türbesi ile Bursa Mudanya yolunun güneyinde yer aldığı bilinen Nilüfer Hatun Köprüsü Orhan Gazi dönemi eserleri içerisinde yer almaktadır.[396]

Orhan Gazi döneminde kentte 29 yapı inşa edildiği bilinmektedir. Bu yapılardan 15'i sur içinde, sekiz yapı aşağı şehir olarak adlandırılan Orhan Gazi Külliyesi içerisinde ve yakın çevresinde, altı yapı ise her iki yerleşim alanı dışında kentin farklı bölgelerinde inşa edilmiştir.[397] Yapıların dağılımlarından anlaşıldığı kadarı ile Orhan Gazi döneminde Bursa'nın sur içerisinde en az üç, sur dışında ise Orhan Gazi Külliyesi'nin merkezini

[393] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 104
[394] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 56
[395] Söz konusu yapıların büyük kısmının 1935 yılındaki Belediye Binası'nın inşası sırasında yıkıldığı bilinmektedir. Bknz. Baykal, 1950, **a.g.k.**, 58-59
[396] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 102, 104, 105, 118
[397] Yılmazyaşar, 2003, **a.g.k.**, 201

oluşturduğu bir mahallenin oluşturulduğu söylenebilir. Yapılar nitelik ve nicelik olarak Bursa'nın başkent ve ticaret merkezi kimliğini destekler durumdadırlar. Orhan Gazi döneminde, Bursa, yirmi dokuz yapı ile bu dönemde iskana sahne olan yerleşimler içerisinde en fazla yapının inşa edildiği kenttir.[398] Orhan Gazi tarafından yaptırılan Emir Hanı ile Lala Şahin Paşa'ya ait olan Bezir Hanı'ndan başka bu dönemde, dönemin diğer yerleşimlerinde varlığı bilinen bir ticaret yapısı yoktur. Dolayısı ile adı geçen iki yapının temsilinde Bursa'nın ticaret merkezi olarak diğer kentlerden farklı bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Yapıların Orhan Gazi Külliyesi ile yakın konumu, daha sonraki dönemlerde yeni hanların inşası ile bölgenin büyük bir ticaret alanına dönüşmesinin planlı bir uygulamanın çekirdeği olarak anlam kazanmaktadır.

[398] Yılmazyaşar, 2003, **a.g.k.**, 202

4.6.3. I. Murad Dönemi Yapıları

I. Murad döneminde Bursa'da 22 yapı inşa edildiği tespit edilmiştir:

- Kaplıca İmareti
  - Eski Kaplıca
  - Girçık Hamamı
  - Hüdavendigar Mektebi
  - Hüdavendigar Tabhane/Zaviye
  - Hüdavendigar Türbesi
- Bursa Sarayı
- Şehadet Camisi
- Hacı Evrenos Mescidi
- Hayreddin Paşa Mescidi
- Nilüfer Sultan Mescidi
- İzzeddin Bey Mescidi
- Kavaklı Mescit
- Koca Naib Mescidi
- Yerkapı (Kara Ali) Mescidi
- Arslaniye-Esediye (Hacı İvaz) Medresesi
- Kükürtlü Kaplıcası
- Nalıncılar Hamamı
- Kapan Hanı
- Nilüfer Sultan (Hıdırlık) Zaviyesi
- Seyid Nasır Zaviyesi
- İzzeddin Bey Zaviyesi

I. Murad döneminde inşa edilen 89 yapıdan 22'si Bursa'da inşa edilmiştir. Bunlardan 2'si hamam, 1'i han, 1'i imaret, 2'si kaplıca, 1'i medrese, 1'i mektep, 7'si mescit-cami, 1'i ulu cami ve 4'ü zaviyedir. Bursa'da adına en fazla yapı inşa edilen kişi, 10 yapı ile I. Murad'dır. I. Murad haricinde Hacı İvaz Paşa, Evrenos Gazi, Hayreddin Paşa, Nilüfer Sultan, İzzeddin Bey, Koca Naip, Kara Ali ve Seyid Nasır adına yapı inşa edilmiştir.

Yapıların kent içerisindeki konumları dikkate alındığında Orhan Gazi döneminde yerleşilen sur içi ile aşağı şehir olarak adlandırılan ve Orhan Gazi Külliyesi çevresinde şekillenen kentsel dokunun yeni yapıların inşası ile birlikte daha geniş bir alana yayıldığı anlaşılmaktadır. Sur içerisinde Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbeleri ile Orhan Mescidi, Orhan Medresesi, Darphane Mescidi, İl-Erioğlu Ahmed Bey Mescidi ve Ahi Hasan Mescidi'nin bulunduğu yerleşim alanında, I. Murad döneminde aynı zamanda Osmanlı Mimarisi'nde inşa edildiği bilinen ilk Ulu Cami olan Şehadet Cami inşa edilmiştir. Şehadet Camisi'nin Bursa Sarayı'nın karşısında ve Orhan Gazi döneminde de çok sayda yapı inşa edilen alanda olması bahsi geçen bölgenin kentin en yoğun yerleşim alanı olduğuna işaret etmektedir.

I. Murad döneminde Şehadet Camisi'nin güney ve güney doğu yönünde inşa edilmiş olan iki mescit (Kavaklı Mescidi, Yer Kapı Mescidi) sur içerisinde güney yönde yeni yerleşim alanları oluşturulduğuna işaret etmektedir.

I. Murad döneminde iskana sahne olduğu anlaşılan bir diğer yerleşim alanı, sur dışında Kaplıca Kapısı'nın yaklaşık 250 m kuzey doğu yönünde inşa edilmiş olan Koca Naib Mescidi ve çevresidir. Orhan Gazi döneminde Kaplıca Kapısı'na yakın konumda inşa edilmiş olan Alaadin Bey Mescidi'ne batı yönde 350 m mesafede yer alan Koca Naib Mescidi, Bursa surları ile Çekirge'de yer alan Hüdavendigar Külliyesi arasındaki yol üzerinde konumlandırılmıştır. Bu bağlamda Koca Naib Mescidi, surlara batı yönde yaklaşık 3.2 km mesafede inşa edilmiş olan Hüdavendigar Külliyesi ile hedeflenen planlı kentleşme süreci ile ilişkili bir iskan ve yapılaşmanın temsili olarak değerlendirilmelidir.

I. Murad döneminde yukarıda anılan yerleşim alanlarının dışında kentin batısında, Orhan Gazi döneminde inşa edilmiş olan en yakın yapıya (Alaadin Mescidi) yaklaşık 3.2 km mesafede yer alan Çekirge semtindeki Hüdavendigar Külliyesi, kentin batısında farklı bir nüve yaratma gayreti olarak karşımıza çıkar. Merkezinde Hüdavendigar İmareti'nin yer aldığı külliye, Eski Hamam, Girçık Hamamı, tabhane ve türbeden oluşmaktadır.

I. Murad döneminde inşa edilmiş olan bir diğer Kaplıca olan Kükürtlü Kaplıca'sının Hüdavendigar Külliyesi ile Bursa Kalesi arasındaki konumu, bölgedeki imar faaliyetlerinin yer seçiminin tesadüfi olmadığı ve bölgedeki sıcak su kaynaklarının değerlendirilmesi yönündeki bir tercihin yer seçiminde etken olduğunu düşündürmektedir.

Orhan Gazi döneminde sur dışındaki en kapsamlı iskân ve yapılaşmaya sahne olan ve Aşağı Şehir'in, I. Murad döneminde yeni yapıların inşası ile birlikte daha geniş bir alana yayıldığı anlaşılmaktadır. Orhan Gazi döneminde Emir ve Bezir Hanları ile birlikte beyliğin en önemli ticaret merkezi durumda olan Bursa'da, I. Murad döneminde adı geçen hanlara yakın konumda Kapan Hanı inşa edilmiş, Yıldırım Beyazıd döneminde inşa edilen Bedesten ile birlikte Bursa 14. yüzyıl sonunda Doğu Batı ticaretinin en önemli ticaret merkezi haline gelmiştir. Aşağı Şehir'de Emir Hanı ile Kapan Hanı'nın yaklaşık 500-600 m doğusundaki Hayreddin Paşa Mescidi ile Nalıncılar Hamamı ticaret alanının doğu yönde genişletildiğine işaret etmektedir.

I. Murad döneminde yoğun imar faaliyetine rastlanan bir diğer yerleşim alanı, Bursa Kalesi'nin güneyinden başlayarak Uludağ eteklerine doğru uzanan Pınarbaşı'dır. Bu alanda I. Murad döneminde Hıdırlık (Nilüfer Sultan) ve İzzeddin Bey Mescidi ile Seyyid Nasır Türbe ve Zaviyesi'nin inşa edildiği bilinmektedir. Kentte varlığı bilinen ancak günümüze ulaşmayan Hıdırlık ve İzzedin Bey Zaviyelerinin de bu alanda bulunması muhtemeldir. Uludağ'ın eteklerindeki söz konusu bölgede mescit ve zaviye birlikteliğinde inşa edilen yapıların dini kimlikli kişiler adına inşa edilmesi dikkat çekmektedir.

Uludağ çevresinin Bizans döneminde çok sayıda manastır inşa edilen, keşişlerin yaşadığı bir bölge olduğu dikkate alındığında, İslamiyet'in yayılmasında en etken sosyal sınıf olan şeyh ve dervişler adına inşa edilen yapılar için aynı bölgenin tercih edilmesi anlamlıdır.

4.6.3.1. Hüdavendigar Külliyesi

Hüdavendigar Külliyesi, Bursa'nın Çekirge semtinde dönem kaynaklarında Kaplıca Mevkii[399] olarak kaydedilen bölgede inşa edilmiş imaret, tabhane-zaviye, türbe Girçık Hamamı, Eski Kaplıca'dan[400] oluşan bir yapı topluluğudur. Adı geçen yapılar, yaklaşık 20 km^{2}'lik bir alana dağılmış durumdadır. Sıcak su kaynağının üzerine inşa edilen ve külliyenin merkezinde yer alan imarete yaklaşık 150 m mesafede inşa edilmiş olan Eski Kaplıca haricindeki Hüdavendigar İmareti, Tabhane ve Girçık Hamamı birbirine yakın mesafede inşa edilmiş, yaklaşık 10 km^{2}'lik kare bir bir alanda konumlandırılmıştır.

4.6.3.1.1. Bursa Hüdavendigar İmareti (Kaplıca İmareti)

Levha No: 24-59

Çizim No: 18-27

Adı, Konumu ve Bugünkü Durumu:

Yayınlarda Hüdavendigar Cami, Hüdavendigar Zaviyesi ve Hüdavendigar İmareti gibi farklı isimlerle tanıtılan yapı vakfiyesinde Kaplıca İmareti olarak kaydedilmiştir.[401] Hüdavendigar İmareti, Bursa'nın Çekirge semtinde I. Murat Caddesi ile Hamam Caddesi arasında kalan parselde konumlanmıştır. Yapı günümüzde ayakta, bakımlı ve cami olarak kullanımdadır.

Yaptıran: I. Murad (Hüdavendigar)

Yapının inşa kitabesi yoktur. Ancak 1385 tarihli vakfiyesinde yer alan bilgiler, I. Murad Hüdavendigar tarafından yaptırıldığını ortaya koymaktadır.[402] Başta Osmanlı kronikleri olmak üzere, arşiv belgeleri ve seyahatnamelerde yapının I. Murad tarafından

---

[399] Tahrir Deftrelerinde aynı zamanda "Kapluca" Mahallesi olarak kaydedilmiştir. Bknz. Barkan ve Meriçli, 1998, **a.g.k.**, 8

[400] Türbe Yıldırım Beyazıd döneminde Hüdavendigar İmareti'nin kuzey batısına inşa edilerek külliyeye dahil edilmiş olup, I. Murad döneminde diğer yapılar ile birlikte inşa edilmiş yapılarda birisi olmasa da, ele aldığımız dönemin sonunu temsil eden sembolik anlamı olan bir yapı olduğu için dönem mimari içerisinde ele alınarak değerlendirilmiştir.

[401] *"...mahmiyye-i Burûsâ muzâfâtından Nahiy-i Kapluca'da vâkî olmuşdur ki müştehiredir* ***imâret-i Kapluca*** *dimek ile bi'l-cümle vâkıf-ı mezkûr aleyhi rahmetü'ş-şekûr zâviye-i mübarake-i mestûre-i mesfûr Kapluca muhavvatasında bina itdüğü mekânları ve meskenleri ve matbahları ve mahtabları yâ'ni heyzümhaneleri ve metbenleri yâ'ni samanlıkları ve ahurları ve ambarları ve bunlardan gayrı dahî negi var ise ki hâlis mâliyle (9b) mâliyçün zühr idinüb vakf-ı sahîh-i şer'î itmişdir."* Bknz. Topçu, 2005, **a.g.k.**, 48

[402] Vakfiye için Bknz. Gökbilgin, 1953, **a.g.k.**, 217-234; Topçu, 2005, **a.g.k.**, Öcalan, vd. 2013, **a.g.k.**

inşa ettirilmiş olduğu belirtilmekte, 1905 tarihli onarım kitabesinde de bu bilgi teyit edilmektedir.

Yapım Tarihi: M. 1371-1385

Yapının inşa tarihini tartışmasız ortaya koyan herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. 1385 tarihli vakfiyesi ile Kaplıca bölgesindeki yapı faaliyetlerinin Sırpsındığı Savaşı sonrasında başladığını bildirilen Osmanlı kroniklerindeki bilgiler[403] ışığında yapının 1371 ile 1385 yılları arasındaki süreçte inşa edildiği söylenebilir.[404]

Kitabe:

Yapının inşa kitabesi bulunmamaktadır. 1905 yılında gerçekleştirilen tamiri belgeleyen onarım kitabesi yapının giriş kapısı alınlığı üzerinde yer almaktadır.

Görsel 4.6.3.1.1.1. Hüdavendigar İmareti Onarım Kitabesi

Transkripsiyon:

- *"Ziynet bahş-ı makam-ı akdes-i hılafet-i seniyye es-sultan ibn-is-sultan es sultan*
- *El-gazi Abdülhamid Han halledallah-ü saltanatahu ila ahiriddeveran efendimiz Hazretleri measir,*
- *Celile-i Hilafet pehilerine zamime olmak üzere ecdad-ı izam-ı hümarunlarından cennetmekan Hudavendigar,*
- *Gazi Hazretlerinin işbu camişeriflerini tecdiden inşa buyurmuşlardır.*
- *Sene 1322 cemaziyelahir".*[405]

[403] Atsız, 1992, **a.g.k.**, 53; Neşri, 1995, **a.g.k.**, 203; Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 130.
[404] İnalcık, 2010a, **a.g.k.**, 87-90.
[405] Baykal, 1950, **a.g.k.**, 163-164

Vakfiye:

Vakfiye'nin İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde T. Y. 6225, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Maliyeden Müdevver no. 162/5 ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Bölümü, Muallim Cevdet, Fermanlar, No 7. de yer alan 3 nüshası bulunmaktadır.[406]

Vakfiler I. Murad döneminde düzenlenmiş olan Temmuz 1385 tarihli asıl vakfiyenin 1400 yılında bazı ilaveler ile yeniden düzenlenmiş suretidir.

Vakfiyenin Kadı Celalettin Dede Bali tarafından yazılmış olduğu, Yıldırım Beyazıd'ın izniyle Bursa Kadısı Mehmed b. Hamza b. Mehmed (Molla Fenari) "marifetiyle" ve "olasılıkla kendisinin el yazısı ile" bir suretinin çıkarıldığı bilinmektedir.[407]

Vakfiyede, birkaç köy haricinde vakfın köyleri ismen sayılmamış; Kestane Çukuru -Tekfur Ağılı - Keşiş Dağı Zirvesi - Bilgilik Burnu - Ilıca – Söğütlüce – Nilüfer Çayı- Sarıkaya – Kızıl İn – Göde Deresi – Uğurlu Kires – Emir-i Ahur Vadisi - Kirazlı Köyü – Gökören Köyü - Kocasu Çayı – Beneyya Sınırı - Kozluca Bahçe – Demirkapı - Kestane Çukuru'nu içine alan geniş bir bölge imarete vakıf olarak kaydedilmiştir. [408]

Vakfiyede "Kaplıca İmareti" olarak kaydedilen Bursa Hüdavendigar İmareti ile ilgili önemli hususlar şöyle sıralanabilir:

Günümüzde Hüdavendigar Cami olarak tanınan yapının inşa edildiği dönemdeki isminin "Kaplıca İmareti" olduğu anlaşılmaktadır. Bu tanım yapının inşa edildiği bölgenin o dönemde "Kaplıca" bölgesi olarak nitelendirildiğine işaret etmektedir ki; vakfiyedeki şu ibare Kaplıca'nın Bursa'da bir nahiye olduğunu ortaya koymaktadır:

> *"mahmiyye-i **Burûsâ muzâfâtından Nahiy-i Kapluca'da vâkî olmuşdur** ki müştehiredir imâret-i Kapluca dimek ile bi'l-cümle vâkıf-ı mezkûr aleyhi rahmetü'ş-şekûr zâviye-i mübarake-i mestûre-i mesfûr Kapluca muhavvatasında bina itdüğü mekânları ve meskenleri ve matbahları ve mahtabları yâ'ni heyzümhaneleri ve metbenleri yâ'ni samanlıkları ve ahurları ve ambarları ve bunlardan gayrı dahî negi var ise ki hâlis mâliyle (9b) mâliyçün zühr idinüb vakf-ı sahîh-i şer'î itmişdir."*[409]

---

[406] Gökbilgin, 1953, **a.g.k.**, 217-234; Öcalan, vd., 2013, **a.g.k.**, 159.
[407] Gökbilgin, 1953, **a.g.k.**, 219; Öcalan, vd., 2013, **a.g.k.**, 159.
[408] Topçu, 2005, **a.g.k.**, s. 51; Söz konusu vakfın sınırları ve yerleşimleri gösterir harita için ayrıca bknz. Topçu, 2005, **a.g.k.**, 53, Ek.
[409] Topçu, 2005, **a.g.k.**, 48. Hüdavendigar Livası Tahrir Defterlerine göre Karagöz, Kavak, Koçiköy, Çavuş, Çeltükçi, Yeniceköy, Armud, Hamidler, Denişler, İzvat, Demir Kapı, Misi, Yenice, Bigados (Eşek-Yedi), Karaman, Nef-i

Yine vakfiye metninde önemli bulduğumuz bir diğer husus I. Murad için kullanılan sıfatlardır. I. Murad *"Emiri azam, , Arap ve Acem diyarlarının hükümdarı, yeryüzünün hamisi, Allah kullarının gözeticisi, adalet ve ihsan yayıcı, mürtedlerin ve saliblerin kırıcısı"* olarak tanımlanmıştır.[410]

Hayreddin Paşa için kullanılan sıfatlarda önemlidir. Vakfiyede Hayreddin Paşa *"mevle'l-muazzam düstüre'l-a'zâm alemü' hüdâ a'lemü'l-verâ mürebbi'l- ulemâ ve'l-fuzalâ melce'ül-mesâkîn ve'l- gurabâ"* sıfatları ile tanımlanmıştır.[411]

Mimari bağlamda vakfiyede dikkati çeken önemli hususlardan biri, yapının üst katında bulunan medreseden bahsedilmemiş olmasıdır. Asıl vakfiye suretinde medresede görevli müderris ve öğrencilere dair herhangi bir ibare yer almazken, 1400 tarihindeki ilavede zaviyede ders veren müderrise günde 12 akçe, ders gören her bir öğrenciye birer akçe olmak üzere günde 18 akçe, subyan muallimine iki, türbede kuran okuyanlardan her birine dörder akçe olmak üzere 60 akçe, hatibe bir akçe verilmesi kalanının zaviye misafirine harcanması hususunda şartlar yer almaktadır.[412] Bu bilgiler yapının inşa süreci ve işlevi hususunda bazı soru işaretlerini beraberinde taşımaktadır.

1400 tarihinde yani Yıldırım Beyazıd dönemindeki zeyilde türbede Kuran okuyanlara ayrılan ücret türbenin 1389 sonrasında yani asıl vakfiye düzenlendikten sonra inşa edildiği dikkate alındığında anlaşılabilir bir durumdur. Ancak aynı bakış açısı 1385 tarihli vakfiye metninde vakfedilenler, kurucu şartları, şahitler gibi birçok hususa dair oldukça detaylı bilgiler mevcut olmasına, imam, nazır, h*â*fız, n*â*kib (vekil), (c*â*bi) tahsildar, hizmetçi, aşçı ve kapıcı gibi vakıf görevlilerinin isimlerinin verilmesine karşın müderris, muallim ve öğrencilere dair bir ifadenin olmayışı bazı olasılıkları akla getirmektedir. Bu hususta T. Gökbilgin medrese ile mektebin Yıldırım Beyazıd döneminde işlerlik kazanması ve müderris ile muallimin "vaziyetlerinin" bu tarihte tespit ve kayıt edilmiş olması olasılığı üzerinde durmuştur.[413]

Kapluca, Gökçe Viran, Çonkara, Gök Pınar, Mürseller, Karyeleri de Kaplıca'daki Gazi Hüdavendigar İmareti'nin vakıfları arasındadır. Barkan ve Meriçli, 1998, **a.g.k.**, 2, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37,

[410] Gökbilgin, 1953, **a.g.k.** *"tahkîk-i emîr-i kebîr-i a'zame ve hayr-ı haber-i efhame, meliki mülûkü'l arab ve'l- acem mâlik-i rikâbi'l- ümem hâfız-ı bilâdillâh râi-i ibâdillâh nâşir-i esnâfi'l- adl ve'l- ihsân ve kâsir-i abdetü'l- evsân kâtı-i secedeti's- salbân, nâzım-i şettâti'z- zaman, Sultân bin Sultân Sultân Murâd Hân bin Sultân Orhân Hân eskenehümâllâhu fi riyâzi'l- cinân vaktâ ki merkûm merhûm (5a) ve mağfûrun leh saîdü'l- hayât ve şehîdü'l- memât Gâzi Hüdâvendigâr".* Bknz. Topçu, 2005, **a.g.k.**, 47-48

[411] Topçu, 2005, **a.g.k.**, 49

[412] Gökbilgin, 1953, **a.g.k.**, 222.

[413] Gökbilgin, 1953, **a.g.k.**, 222.

Bu verilerin kaynaklık ettiği bir diğer olasılık yapının üst katının asıl vakfiyenin düzenlendiği tarihte medrese olarak işlevlendirilmemiş olduğudur. Üst katın medrese dışında ne amaçla kullanılmış olabileceğine dair sorunun tartışmasız bir cevabını bulmak güç olmakla birlikte en yakın ihtimal misafirhane olarak kullanılmış olabileceğidir.

Bunlara yapının inşasının henüz tamamlanmadığı bir tarihte vakfiyenin düzenlenmiş olabileceği yönünde bir başka ihtimal eklenebilir ki, bu olasılık yapının 1385 yılında henüz tamamlanmamış olduğu yönünde bir sonucu beraberinde getirir. Kabulü zor bir olasılık olarak görünse de, üst katta medrese odalarından alınan ahşap örneklerinin 1385 yılından önce kesilmemiş olduğu yönündeki analiz sonuçları[414] dikkate alınması gereken bir ihitmal olduğunu düşündürür.

Vakfiyede dikkati çeken bir diğer özel veri yapının aynı zamanda misafirhane olarak kullanıldığının bildirilmesidir:

> "*Yâ'ni eşkâre işler olmasa, ol makûle kimesneler zâviyeye nüzûlden men' olunmaya ve nüzul itdikden sonra temâm üç gün zâviyede ikâmet ide ve üç gün zâviyede ikâmet itdükden sonra mütevellî ol kimesneye birkaç gün dahi ikâmete izin virmeği câyi' görürse…"*[415]

Vakfiyenin şahitleri arasında gayrimüslim kökenli kişilerin de yer alması, zamanın çoğulcu yapısının bir dönem belgesine yansıması olarak anlamlıdır:

> *''…şehide bi- mâfihi Abdullâh Beg bin Bınârî Beg, Ali Beg bin Bınârî, Karaca bin [] Umûr bin Bulduk, Bârımbây bin Nusret, Ahmed Çavuş el-bevvâb, Kutlu Beg[bin]Abdullâh, BınârîBeg bin Ulu Beg, Abdullâh Beg bin Hamza, Bâzârlu bin Demrez, Sirf Hamza bin Abdullâh, Hacı Sunkûr el-ha^dim, Musa bin Haydar Fakih, Begpârs el-kâtib, İlyas bin Bâzârlu ,(23b) Ca'fer bin Polâd , Hacı Urûz bin hameki , Serâmü'd –din bin Osman, Hacı Mustafa bin Muhammed, Ali bin İsmail el-muhtesîb, Hacı Hızır bin Memhed, Hacı İbrahim bin Hasan el-bezzâz, Şerefü'd-din bin Abdullâh, Salih bin Halil, Fetûh bin Abdullâh, İlyas bin Halil, İlyas bin Mustafa, Hacı Emirhân bin Bayramic, Hasan bin Sûfî, Muhammed bin Selmân, Abdülazîz bin Abdülgaffâr, Hacı Hasan bin Abdullâh, Hacı Sa'dü'd-din bin Hacı Mahmud, Hacı Polâd bin Emîr-i âhür, Ali bin Neker en-nâyib, Umûr Beg bin Kanikos Subaşı, Hoca Osman bin Emir Muhammed''*[416]

---

[414] P. I. Kuniholm ve C. L. Striker (1988). Aegean dendrochronology project: 1987 results. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, IV, s. 99; P. I. Kuniholm (2000). Dendrochronologically dated ottoman monuments. U. Baram ve Carrol, L. (Ed.). *A historical archaeology of the Ottoman Empire: Breaking new ground* İçinde (s. 92-136). New York: Kluwer Academic / Plenum Publishers., s. 122

[415] Topçu, 2005, **a.g.k.**, 50

[416] Topçu, 2005, **a.g.k.**, 50

Mimar:

Yapının mimarını tartışmasız ortaya koyan herhangi bir kitabe olmamasına karşın Tacü't Tevarih[417] ve Hacı Bektaş-ı Veli Velayetnamesi'nde[418] yer alan bilgiler ile yapının gerek mimari gerekse malzeme teknik ve süsleme özelliklerinin sunduğu veriler Bursa Hüdavendigar İmareti'nde farklı mimari gelenekleri temsil eden birden fazla mimar ve yapı ustasının görev yaptığına işaret etmektedir.[419]

Mimari Özellikler:

Plan - Tasvir:

İki katlı yapının alt katı cami, üst katı medrese işlevine cevap verecek biçimde düzenlenmiştir. Yapının iki katlı oluşu, iki kademeli beş kemerle cepheye yansıyan revaklı giriş bölümü olarak kullanılan doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı bir alana oturan yanları açık giriş revakının üstünde temelde beş ana kemerle dışa açılan ikinci bir revaklı katın inşasını gerektirmiştir. Revak katlarının her ikisi de beşer kubbeyle örtülüdür. Her iki katın da kemerleri aynı düşey doğrultuda yer alan payelere otururlar.

Giriş revakının ortadaki kemeri yanlardaki kemerlerden hem daha dar hem daha alçaktır. Kemerlerin üzerine belli bir yüksekliğe kadar duvar örülmüş, hafifçe dışa taşan bir saçak silmesi ile alt kat duvarı sonlandırılmıştır. Bu katın ortadaki üç kemerinin üst kademelerinin kilit taşlarının üstüne sivri kemerli küçük birer pencere açılmıştır. Alt kat duvarını sonlandıran silmenin üzerinden alttaki payelerin üstüne gelecek biçimde üst katın payeleri başlar.

Üst katın revak kemerlerine alt kattan farklı olarak altlarına yapılan ikiz kemer düzenlemesiyle boşaltma kemeri niteliği kazandırılmıştır. Bu katın da ortadaki kemeri alt katta olduğu gibi iki yanındaki kemerlerden hem daha dar hem daha alçaktır. İkiz kemerler ortada silindirik gövdeli birer sütuna yanlarda payelere otururlar. Ortadaki kemeri iki yandan ve üstten ters "U" biçimli enli bir süsleme şeridi çevreler. Bu şeridin bittiği kotta başlayan yan yana sıralanmış yuvarlak kemerlerden oluşan genişçe bir saçak hattının üzerinde yer alan hafifçe cepheden dışa taşan profilli bir silme gurubu ile cephe

[417] Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 130
[418] A. Gölpınarlı (1995). *Vilâyet-nâme (Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli)*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi., 89
[419] Bu konuda detaylı analiz ve değerlendirme için bknz.

sonlanır. Üst kat revakının kuzeydoğu köşe payesinin üzerine oturtulan kare kesitli dikdörtgen prizma biçimli bir kaide, yapının silindirik gövdeli, tek şerefeli, piramidal külâhlı minaresini taşır. Minare kaidesinin üstünde yukarıya doğru hafifçe daralan kesik koni biçimli pabuçluk bulunur. Pabuçluktan gövdeye, gövdeden şerefe altına, kaval silmeli birer bilezik ile geçilmektedir. Gövdeden şerefeye, tuğla örgünün biçimlendirmesiyle altı sıra mukarnas benzeri bir kuruşla ulaşılır. Şerefe korkuluğu masiftir. Silindirik gövdeli petek üstte kaval silmeli bir bilezik ve bu bileziğin hemen üstünden başlayan on iki aydınlanma açıklığının bulunduğu enli bir kuşakla sonlanır.

Yapının doğu ve batı cepheleri ufak farklılıklarla aynı düzenlemeye sahiptir. Her iki cephe de üç kademelidir. Bu cephelerin dışa taşkın ilk kademesinin kuzey bölümlerinde, girişteki revaklı katların doğu ve batı cephelerine yansıyan yan kanatları yer alır. Bu bölümler, her katta altlarında ikiz birer kemerin bulunduğu büyük boşaltma kemerlerine sahiptir. Farklı olarak alt katların doğu ve batı yan kanatlarında üst üste yerleştirilmiş iki boşaltma kemerleri bulunur. Söz konusu kemerler arasında, alttaki kemerin kilit taşı üzerinden başlatılmış sivri kemerli birer pencere bulunmaktadır. Revak katlarının tüm kemerleri çift merkezli sivri kemer biçimindedir. Kuzey cephenin yuvarlak kemerli saçak hattı yan kanatları da dolanır. Cephelerin bu bölümlerinin eksenlerinde alt kata açılan dikdörtgen biçimli birer kapı; güney köşeler arasında yaklaşık eksenlerde dikdörtgen biçimli alt kata ait büyük boyutlu birer pencere yer alır. Ayrıca, alt katın doğu cephesinde dört, batı cephesinde beş dikdörtgen biçimli üst penceresi bulunmaktadır. Bu pencerelerin daha üstündeki kotta bulunan doğu ve batı cephelerin dışa taşkın bölümlerinin eş aralıklı yerleştirilmiş yuvarlak kemer alınlıklı dikdörtgen biçimli sekizer penceresi ise yapının ikinci katındaki mekânlara açılmaktadır.

Her iki cephe de revaklı giriş bölümünün üst katının yan kanadındaki boşaltma kemerinin başlangıç hizasından biraz üst kotta başlayan eş aralıklarla yerleştirilmiş konsollara oturan, duvar yüzeyine paralel atılmış, yüzeyden taşkınlık yapan sekiz yuvarlak kemerle sonuçlanır. Bu kottan sonra yapının çatısı görülür. Daha geriden çatının da üstünden kubbe kasnağı görünüşe girer. Kare tabanlı prizmatik kasnağın kuzey ve güney cephelerinde olduğu gibi doğu ve batı cepheleri de üst üste yerleştirilmiş iki sıradan oluşan yan yana sıralanmış yuvarlak kemer dizileriyle sonuçlanır. Kasnağın üstünden tepesinde bir âlem bulunan kubbenin kurşun kaplamalı örtüsü görülür.

Doğu ve batı cephelerin güneydeki geriye çekilmiş ikinci kademeleri tümüyle benzer kuruluştadır. Bu bölümlerin eksenlerinden biraz kuzeyde alt katın büyük boyutlu dikdörtgen biçimli birer penceresi yer alır. Bu pencerelerin iki yanında daha üst kotta dikdörtgen biçimli daha küçük birer pencere daha bulunmaktadır. Cephelerin bu bölümleri, kuzey cephede olduğu gibi yan yana sıralanmış yuvarlak kemerli bir saçak hattıyla son bulur. Doğu ve batı cephelerin bu bölümlerinin daha güneyinde, geri çekilmiş üçüncü kademeyi oluşturan yan yana sıralanmış bir sıra yuvarlak kemerli saçak hattıyla sonuçlanan mihrabın sağır tutulmuş doğu, batı ve güneydoğu, güneybatı cepheleri görülür.

Güney cephe de mihrabı çevreleyen bölüm iki kademelidir. Eksendeki dışa taşkın bölüm beş cephe duvarından oluşur. Mihrabın cepheleri üstte yan yana sıralanmış yuvarlak kemerlerden oluşan bir saçak hattıyla sonuçlanır. Mihrabın güney cephesinin eksenine, saçak hattının biraz altına dikdörtgen biçimli bir üst pencere açılmıştır. Güney cephenin ikinci kademesi, mihrap çıkıntısının iki yanında yer alır. Bu kademenin yan yana sıralanmış yuvarlak kemerli saçak hattı mihrap cephesinden daha alçak kotta; güney cephenin geriye çekilen üçüncü kademesi, doğu ve batı cephelerin dışa taşkın ilk kademeleri ile köşe yapmakta ve yuvarlak kemerli saçak hattıyla aynı kotta sonlanmaktadır. Mihrap cephelerinin iki yanındaki bölümlerden batıdakinde ekseninden biraz doğuya, doğudakinde ekseninden ise biraz batıya kaymış dikdörtgen biçimli birer pencere bulunmaktadır. Bu bölümlerin mihrabın doğu ve batı cephelerine yaklaşan üst bölümlerinde sivri kemerli birer üst pencere bulunmaktadır. Güney cepheden ayrıca, minarenin şerefeye açılan sivri kemerli kapısı görülür.

Yapıya, kuzey cephede yer alan revaklı girişin orta bölümünden dikdörtgen biçimli söve ve lentolu bir kapıyla girilir. Kapı, yaklaşık kare planlı bir giriş holüne açılmaktadır. Giriş holünün güney duvarı ekseninde yer alan bir kapıyla kuzey güney doğrultusunda dikdörtgen planlı orta sofaya açılan kuzey güney doğrultusunda dikdörtgen planlı bir eyvana geçilmektedir. Orta sofanın merkezinde altıgen tabanlı şemaya oturan bir havuz bulunmaktadır. Giriş holünün oldukça kalın tutulmuş doğu ve batı duvar eksenlerinde yer alan duvar içlerinde oluşturulmuş birer koridora açılan kapılarla üst kata çıkışı sağlayan iki yandaki merdiven kovalarına geçilir. Bu koridorlardan yapının doğu ve batı cephelerine dayanan doğu batı doğrultusunda dikdörtgen planlı (mahzen) odalarına geçilir. Her iki odanın da güney duvar eksenlerinde bulunan birer kapı ile bu odaların

güneyinde yer alan kuzey güney doğrultusunda dikdörtgen planlı birer mekâna, bu mekânların güney duvar eksenlerine açılmış birer kapıyla daha güneydeki doğu batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, orta sofaya açılan doğu ve batıdaki yan eyvanlara geçilir. Bu eyvanların güneylerinde aralarında geçiş olmayan aynı doğrultuda uzanan dikdörtgen planlı birer mekân daha bulunmaktadır. Bu mekânlardan batıdaki doğu, doğudaki batı duvarının eksenine açılmış bir kapıyla orta sofaya bağlanır.

Orta sofaya güneyinden kuzey güney doğrultusunda dikdörtgen planlı güney eyvanı açılmaktadır. Eyvanın güney duvar ekseninde iç içe iki kademeden oluşan mihrap nişi yer alır. Dikdörtgen tabanlı ilk niş geniş ve derin tutulmuştur. Bu nişin ekseninde daha dar ve ince tutulmuş ikinci bir niş bulunur. Mihrap beş cepheli bir duvarla sarılmıştır.

Orta sofa pandantif geçişli, on altıgen prizma biçimli bir kasnağa oturan kubbe, diğer tüm mekânlar sivri kemer profilli beşik tonozlarla örtülüdür. Güney eyvan, iki yan eyvan ve yan eyvanların kuzeylerinde yer alan mekânların doğu ve batı cephelerini oluşturan duvarlarının eksenlerinde birer pencere açıklığı bulunmaktadır. Diğer mekânlarda pencere yoktur.

Yapının üst katına, giriş holünün doğu ve batısından çift kollu birer merdivenle çıkılmaktadır. Bu merdivenler giriş holünün üzerinde yer alan kuzey güney doğrultusunda dikdörtgen planlı üst katın giriş holüne açılırlar. Bu mekânın kuzey duvar eksenine açılmış bir kapıyla, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı beş bölümlü üst kat revağına geçilir. Revağın doğu ve batı köşelerde yer alan bölümleri çapraz tonoz, ortadaki üç bölümü kubbe örtülüdür. Giriş holünün güney duvar ekseninin iki yanındaki birer açıklıkla iki kat boyunca yükselen orta sofa ile güney eyvanı "U" biçiminde çevreleyen geniş koridorlara geçilir. Koridorun kuzey kolunun, kuzey duvarının doğu ve batı köşelerine yakın bölümlerine açılmış birer kapıyla kuzey güney doğrultusunda dikdörtgen planlı daha dar ve kısa tutulmuş birer koridora geçilir. Bu koridorlardan batıdakinin batı duvarına, doğudakinin doğu duvarına açılmış ikişer kapıyla, doğu ve batı cephe duvarlarına dayanan kuzey güney doğrultusunda dikdörtgen planlı ikişer mekâna girilir. Bu mekânların doğu ve batı cephe duvarlarına açılmış birer pencereleri bulunur. Mekânlardan kuzeyde yer alanları ayrıca, batıdakinin kuzey duvarının doğu, doğudakinin kuzey duvarının batı köşesine açılmış birer pencere ile üst kat revağına açılırlar. Orta sofa ve güney eyvanı doğu ve batıdan çevreleyen koridorlara ise eş boyutlu doğu batı

doğrultusunda dikdörtgen planlı altışar mekân birer kapıyla açılırlar. Bu mekânların doğu ve batı cephe duvarlarına, duvar eksenlerine birer pencere açılmıştır.

Orta sofayı ve kısmen güney eyvanı sınırlayan koridorun doğu ve batı kanatlarının güney duvarına birer pencere açılmıştır. Bu kanatlardan batıdakinin güneydoğu, doğudakinin güneybatı köşesine açılmış bir kapıyla, güney eyvanı ve iki yandan sınırlayan dar birer dehlize geçilir. Dehlizlerin kolları, mihrap üzerindeki kubbe örtüsüne saplanarak son bulur. Her iki kanatta dehlizlerin aydınlatması dörder mazgal pencere açıklığı ile sağlanmıştır. Bu katın tüm mekânları sivri kemer profilli beşik tonozlarla örtülüdür.

Malzeme Teknik:

Hüdavendigar İmaretinde alt kat ve üst katta kullanılan malzemenin niteliği benzer özellikler taşır. Yapının bütününde ana malzeme kesme taş ve tuğladır. Aynı zamanda yapının farklı bölümlerinde mermer ve ahşap kullanıldığı görülür.

Yapının mekânları içten sıvalı ve boyalıdır. Bu nedenle mekânların özgün duvar malzemesini algılamak mümkün değildir. Mekânlarda alt kat ve üst katta bulunan kapıların lento ve sövelerinde mermer kullanılmıştır. Ayrıca yer yer kesintiye uğramakla birlikte üst kat koridorları boyunca uzanan mermer frizler kullanılmıştır. Üst katta koridorlar arasında uzanan gergiler ahşaptır. Alt katta doğu ve batı yönde yer alan eyvanların ve harimin girişinde iki yönde duvara bitişik olarak kullanılan korkuluk levhaları mermerdir. Yapının mekânında alt katta ahşap malzeme kullanılan birimler harimde güney batı köşede yer alan minber, giriş holünün üzerinde bulunan mahfil ve giriş holünün doğusunda bulunan koridorda yer alan merdivendir. [420]

Yapının ana inşa malzemesi kesme taş ve tuğladır. Kuzey cephede alt katta yer alan beş bölümlü revaklı giriş bölümünde kemerleri taşıyan payelerde kesme taş kullanılmıştır. Bu cephedeki kesme taş uygulamasının doğu ve batı köşelerde yer alan payelerde üst kat sınırına kadar devam ettiği gözlenmektedir. Kuzey cephenin alt kat kemerlerinin kesme taş kullanılmış, üst kat kemerlerinde ve duvarlarda üç sıra tuğla bir sıra kesme taş kullanımı ile oluşturulmuş almaşık teknik uygulanmıştır. Kuzey cephede

[420] Minber, mahfil ve merdiven yapıdaki geç dönem onarımlarında uygulanan düzenlemelerdir. Bu nedenle gerek sanatsal özellikleri gerekse malzeme teknik özellikleri açısından dönemin mimari ve sanatsal tanımlamalarında çıkış noktası olarak kullanılabilir özellik taşımazlar. Söz konusu birimlerdeki ahşap kullanımı yapıdaki genel malzeme kullanımının tespiti açısından tanımlanmıştır.

ayrıca giriş kapısında, payeler üzerinde yer alan frizlerde, doğu ve batı yöndeki yan kanatlarda ikiz kemerleri taşıyan sütun ve sütun başlıklarında mermer kullanılmıştır.

Üst kat kemerlerini taşıyan payelerde alt kat payelerinden farklı olarak tuğla tercih edilmiştir. Üst katın payeler arasında yer alan ikiz kemerleri ve bu ikiz kemerleri çevreleyen üst kemerler üç sıra tuğla ve bir sıra kesme taş almaşık örgüdedir. Benzer şeklide almaşık teknik ikiz kemer ve üst kemerler arasında kalan alanlar dahil olmak üzere cephe boyunca yer alan kemer düzenlemesi dışında uygulanmıştır. Üst katın ekseninde giriş kapısının karşı hizasında yer alan kemer düzenlemesi diğer kemer açıklıklarından farklı bir malzeme kullanımı ortaya koyar. Bu düzenlemede ikiz kemer uygulaması diğer birimlerle aynı özellikte olmasına karşın, ikiz kemeri çevreleyen üst kemerde almaşık teknik yerine tuğla kullanıldığı görülür. Ayrıca ikiz kemerlerle üstteki kemer arasında kalan geniş aynalık tuğla ile oluşturulmuştur. Üst kat kuzey cephede doğu ve batı payeler üzerinde, doğu ve batı duvar sınırından içeriye doğru kemer yayına kadar kesme taş kullanılmıştır. Doğu paye üzerindeki kesme taş kullanımı, bu cephede yer alan minarenin pabuç bölümüyle son bulmaktadır. Minarede pabuç kısmından başlayarak tüm birimlerde tuğla kullanılmıştır. Kuzey cephe üst katta payeler arasında yer alan frizlerde, ikiz kemerleri taşıyan sütun ve sütun başlıklarında mermer kullanılmıştır.

Yapının batı ve doğu cephelerinde simetrik bir mimari düzenleme ve benzer malzeme kullanımı izlenmektedir. Her iki cephede ana yapı malzemesi üç sıra tuğla bir sıra kesme taş ile uygulanan almaşık tekniktir. Almaşık teknik doğu cephenin alt kat boyunca kuzey köşesinde yer alan, aynı zamanda revaklı giriş bölümünün doğu cephesini oluşturan bölümde ikiz kemer ve ikiz kemeri çevreleyen iki üst kemerde ve kemer içlerinde de uygulanmıştır. Üst kat kemerlerinin doğu cephesinde ikiz kemer ve ikiz kemeri çevreleyen üst kemerde alt katta olduğu gibi almaşık teknikte düzenlenmiş kemer içi ise tuğla ile oluşturulmuş geometrik motifle süslenmiştir. Revaklı bölümün batı cephesi doğu cephe ile eş düzenlemeye sahiptir. Batı ve doğu cephelerin kuzey ve güney köşe dönüşlerinde kesme taş kullanılmıştır. Çatı altında saçak hizasında yer alan kemerlerin malzemesi tuğladır. Cephelerde yer alan kapı ve pencere açıklıklarında mermer kullanıldığı görülmektedir.

Güney cephede diğer cephelerde olduğu gibi ana yapı malzemesi üç sıra tuğla bir sıra kesme taş ile oluşturulmuş almaşık teknik uygulaması görülür. Cephede kuzey ve

güney yöndeki köşe dönüşlerinde kesme taş uygulaması diğer cephelerle benzerlik gösterir.

Yapıda kullanılan kesme taşlar farklı boyutlardadır. Cephelerin köşe dönüşlerinde kullanılan kesme taşlar farklı ebatlarda olmasına karşın, bu bölümlerde kullanılan kesme taşların diğerlerine göre daha büyük ebatta tercih edildiği görülmektedir. Standard ölçülerde kesme taş kullanımı mermer yaylarında izlenebilmektedir. Kuzey cephe revaklarında 38-42 cm x 18-22 cm ebatlarında kesme taş kullanıldığı görülmektedir. Söz konusu kesme taş boyutlarının tercihinde kesme taşlar ile birlikte kullanılan tuğla boyutlarının belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Kemer yaylarında kesme taşlar ile birlikte almaşık teknikte kullanılan üç sıra tuğla uygulaması görülür. Tuğlalar 36 ile 40 cm arasında değişen uzunlukta ve yaklaşık 4 cm genişliktedir. Tuğla boyutları ile kesme taş uzun kenarları yaklaşık eşit boyutlardadır. Aynı zamanda tuğla genişlikleri arasında kullanılan 2 cm lik derz aralıkları ile üç sıra tuğlanın boyutları 18-22 cm arasında değişmekte ve bu ölçüler aynı zamanda kesme taşların dar kenarlarını ile paralellik göstermektedir. Alt kat revaklarının doğu ve batı yönünde yer alan ikiz kemer ile üst kat revaklarında yer alan ikiz kemerlerde kesme taşların 18-22 cm arasında değiştiği görülmektedir. Kesme taşlarla ile birlikte kullanılan tuğlalarda 20 ile 22 cm arasında değişen boyutlardadır. Tuğla kalınlıkları genelde 4 cm olmakla birlikte 4 cm ile 4,8 cm arasında değişen boyutlarda tuğlalar da bulunmaktadır. Yapının genelinde 55 cm uzunluğunda tuğlaların varlığına karşın tuğlaların kırılarak kullanılması sonucunda yer yer 10 cm ile 20. cm arasında değişken boyutlarda tuğlalar bulunmaktadır. Yapının bütününde kullanılan tuğlalar 40 x 4-4,5 cm boyutlarında olduğu söylenebilir. Tüm cephelerde tuğla aralarında derz aralığı yaklaşık 2 cm olup, tuğlalar ile kesme taş aralarında 3 cm ile 8. cm arasında değişken boyutlarda derzler aralıkları gözlenmektedir.

Süsleme:

Cephelerde süsleme öğesi olarak tanımlanabilecek unsurlar başta kuzey cephe kemerleri olmak üzere diğer cephelerinin saçak altlarında kullanılan kör kemer ve Lombard bandlardır.

Kubbe kasnağının saçak hizasında yapıyı boydan boya dolaşan küçük kör kemer dizileri ile oluşturulmuş Lombard band dizisi tamamı ile cephelere hareket kazandırmak için kullanılmış bir dekoratif öğedir. Osmanlı öncesi Türk-İslam yapılarında görülmeyen

ve Osmanlı mimarisinde sadece Bursa Hüdavendigar İmareti'nde karşımıza çıkan söz konusu kemer dizileri 11. yüzyılda özellikle Güney Avrupa'da Erken Romanesk yapılarda çok geniş coğrafyada temsil edilen bir cephe dekoratif elemanıdır.[421]En erken uygulamalardan birisi aynı zamanda Burgundy'de inşa edilen ilk Romanesk yapı olarak tanımlanan St. Philibert Kilisesi'nde görülür.[422] Söz konusu kemerlerin kullanıldığı diğer bir erken örnek İtalya'nın Lomello kentinde bulunan Santa Maria Maggiore Bazilikası'dır.[423] Farklı coğrafyalarda yüzlerce örnekle temsil edilen söz konusu cephe dekorasyonunun Hüdavendigar İmareti'ndekiler ile benzer özellikler gösteren örnekleri Fransa'nın Le Puley kasabasında 12. yüzyılda inşa edilmiş olan Saint Christophe Kilisesinde karşımıza çıkmaktadır. Bu kemer dizisinin biçimi ve tüm cephe boyunca devam etmesi bakımından Kaplıca İmareti ile yakın özellikler gösteren bir diğer yapı Santa Maria de Alaón Manastırı'dır.

Hüdavendigar İmareti'nin inşasında çalışan mimar ve usta hususunda her ne kadar benzer örnek ve yapı ismi belirtilmemiş ve doğrudan bir karşılaştırmaya gidilmemiş olsa da, seyyah ve araştırmacıların mimarın kökenine dair ısrarla Frenk vurgusu yapmalarının altındaki sebep yukarıda bir kaç örnekle izah etmeye çalıştığımız gibi Lombard band olarak da tanımlanan kemer dizilerinin yoğun olarak Fransa, İspanya, İtalya ve İngiltere'de inşa edilmiş olan Romanesk yapılarda karşımıza çıkması olmalıdır. Ancak öncül bir saptama olarak bu önerinin oldukça zayıf bir ihtimal olduğunu belirtmekte fayda var. Çünkü her ne kadar bahsi geçen dekoratif uygulama İtalya ve Fransa merkezli ortaya çıkmış olsa da, yayıldığı bölge çok geniş ve farklı coğrafya, dolayısı ile farklı uygarlıklarla temsil edilmektedir. Bu bağlamda bahsi geçen kemer dizisini uygulayan ustanın kökenini, tarih, beyliğin hakimiyet alanları, sınır komşulukları ve dolayısı ile kültürel ve siyasal ilişkileri dikkate alarak yakın çevrelerde aramak daha mantıklı olacaktır.

Osmanlı Beyliği tarafından 1360 yılında fethedilen Bulgaristan'ın Mesembria kentinde inşa edilmiş olan, 10-11. yüzyılda inşa edilenı St. Stephen [424] ve 14. yüzyıl yapısı

[421] K. J. Conant, K. J. (1978). *Carolingian and Romanesque architecture; 800-1200*. Harmondsworth : Penguin. C. E. Armi (2004). *Desingn and construction in Romanesque architecture.* Cambridge: Cambridge University Press. s. 24; C. E. Armi (2000). The corbel table. *Gesta*, 39(2), s. 89
[422] Armi, 2000, **a.g.k.**, 91, Fig. 6.
[423] Armi, 2000, **a.g.k.**, 91,
[424] R. S. Sharp (2010). *The outsıde image: A comparatıve study of external archıtectural dısplay on mıddle Byzantıne structures on the Black Sea lıttoral.* Phd. Thesis. Birmingham: University of Birmingham., s. 195

St. John Aleiturgitos Kiliseleri'nin cephelerinde yer alan Lombard bandları ile Hüdavendigar İmaretindeki örnekler karşılaştırılabilir niteliktedir. Roger Stephen Sharp Romanesk unsurların St. Stephen Kilisesi'nde görülmesini Otto ve Bizans İmparatorlukları arasındaki yakın ilişkinin bir yansıması olarak değerlendirmektedir.[425] Osmanlı Beyliği ile Bizans İmparatorluğu ve Balkan bölgesel yönetimleri arasındaki değişken olmakla birlikte kesintisiz devam eden türlü ilişkilerin olduğu açıktır. Bu bağlamda Osmanlı mimarisinde bahsi geçen süsleme öğesi ile karşılaşılması, Avrupa'dan Balkanlara, Balkanlardan da Anadolu'ya ulaşan bir aktarım süreci içerisinde değerlendirmek en uygun çıkarım gibi görünmektedir. Her ne kadar köken olarak Ortaçağ Avrupa mimarlığı ve cephe anlayışının açıkça altını çizmek gerekse de, bu etkileşimi yaratan mimar ve ustaları Osmanlı Beyliği'nin yakın coğrafyasında, mimari örnekler bağlamında Kuzey Balkanlarda aramak gerekir.[426]

Bursa Hüdavendigar İmareti'nde karşımıza çıkan bir diğer süsleme unsuru revaklı giriş kısmında üst katın tam ortasındaki ikiz kemer ile söz konusu kemerleri çevreleyen üst kemer arasında kalan aynalıkta tuğla ve taşın birlikte kullanıldığı bir geometrik kompozisyondur. Bu kompozisyonda altıgen biçimli taşların çevresinde daha küçük boyutlu üçgen tuğlalardan oluşan bir geometrik bir süsleme görülmektedir.

İkiz kemeri çevreleyen ana kemeri iki yan ve üstten sınırlandıran geniş kuşak içerisinde de tuğla ve taşla oluşturulmuş bir başka geometrik düzenleme yer almaktadır. Söz konusu kuşak yüzeyi altıgenlerin içerisinde yer alan üçgen taş ve tuğlardan oluşan on iki kollu yıldız motifi ile bezenmiştir.

Üst kat kemerlerinin doğu yöndeki ikiz kemer ile ana kemer arasındaki yüzeyde de, kuzey cephede olduğu gibi taş ve tuğlanın birlikte kullanımı ile oluşturulmuş bir geometrik süsleme yer alır. Süslemede eşkenar dörtgen biçimindeki üçer adet taş ve tuğlanın bir araya gelmesi ile oluşturulmuş altıgenlerden ibaret bir geometrik düzen görülmektedir.

Üst kat kemerlerinin batı yöndeki ikiz kemerler ile ana kemer arasındaki yüzeyde ise altıgen taşlar ile baklava dilimi şeklindeki tuğlaların birlikte kullanılması ile oluşturulmuş bir geometrik düzen yer almaktadır.

[425] Sharp, 2010, **a.g.k.**, 195
[426] Benzer örnekler için bknz. Levha 54-57

Bursa Hüdavendigar İmareti'nde sütun başlıkları, korkuluk levhaları, silme ve paye yastıklarında çeşitli süsleme öğeleri görülmektedir. Yapıda alt ve üst kat kemerlerinin kuzey, doğu ve batı cephelerinde destekler arasında, içeride doğu, batı ve harim eyvanlarında korkuluk levhaları kullanıldığı görülmektedir. İç mekânda eyvan açıklıklarının girişinde karşılıklı duvara sabitlenmiş olan korkuluk levhalarında kafes oyma tekniğinde yapılmış altı kollu yıldızlardan oluşan bir geometrik düzenleme görülmektedir. Söz konusu korkuluk levhalarının giriş bölümü revakları arasında da kullanıldığı görülmektedir. Üst kat revakları arasında kullanılan korkuluk levhaları alt kattaki levhalardan farklıdır. Alt kat korkulukları gibi kafes oyma tekniğinde yapılmış olan levhalar yatayda bir, dikey aksamda söz konusu yatay çubuğu kesen dört çubuktan ibaret bir şebekeye sahiptir. Çubukların üst kısımlarının palmet, alt kısımlarının ise "ters mukarnas" olarak tanımlanan[427] kabartmalar ile sonlanmıştır.

Yapıda bezeme unsuru olarak kullanılan bir diğer bir diğer mimari plastik eleman, alt ve üst kat revakları ile medresenin içerisindeki payeler üzerinde kemer yastıkları olarak kullanılan frizlerdir. Bahsi geçen birimlerde yer alan frizler üzerinde üç farklı motif dizisi ile karşılaşılmaktadır. Alt ve üst kat revaklarında yer alan frizlerin büyük kısmı ile medrese içerisindeki frizlerin tamamında palmet benzeri yapraklar yer almaktadır.

Revaklı giriş bölümünün doğu ve batı yöndeki açıklıklarında birer, üst kat revaklarında yedi olmak üzere toplamda yapıda dokuz adet sütun ve sütun başlığı devşirme olarak kullanılmıştır. Sütun başlıkları Bizans dönemi özellikleri göstermekle birlikte, bunların farklı yüzyıllara ait olduğu anlaşılmaktadır.

Yorum ve Tartışma:

Bursa I. Murad İmareti'nin inşa tarihi ile birlikte, yapının mimarı ve plan tipinin kökeni hususunda farklı görüşler bulunmaktadır.

Yapının gerek tarihi, gerekse banisi hususunda dönem belgesi niteliğindeki tek kaynak 1385 tarihi vakfiyesidir. Söz konusu vakfiyenin tarihi dikkate alınarak yapının 1385 yılında tamamlandığı hususunda araştırmacıların fikir birliğinde olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bahsi geçen vakfiye inşanın başlangıç tarihine dair herhangi bir

[427] Y. Özbek (2002). *Osmanlı Beyliği mimarisinde taş süsleme.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları., s. 69

bilgi sunmaz. Osmanlı kroniklerinde ise bu hususta bazı çıkarımlara olanak veren bilgilere rastlanır. Başta Aşıkpaşazade, Neşri, Oruç Bey ve Sadettin Efendi olmak üzere Osmanlı tarih yazarlarının bir çoğu Bursa'da I. Murad adına yapılmış olan yapıların inşasına Sırpsındığı Savaşı sonrasında başlandığını bildirmekte ve söz konusu savaşın 1364-1365 yıllarında gerçekleştiğini belirtmektedir.[428] Bahsi geçen verilerin ışığında yapıya dair bilgi veren araştırmacıların üzerinde fikir birliğine vardığı sonuç yapının inşasına 1364-1365 yıllarında inşasına başlandığı ve 1385 yılında ise söz konusu inşanın tamamlandığı yönündedir.[429]

Ancak son dönem tarih araştırmaları yapının tarihlendirilmesinde tek veri olan Sırpsındığı Savaşı'nın Osmanlı kroniklerinde belirtildiği gibi 1364-65 yılında değil, 16 Eylül 1371 tarihinde gerçekleştiğini ortaya koymuştur.[430] Dolayısı ile Bursa Hüdavendigar İmareti'nin inşasının başlangıç yılı olarak 1365 yılı yerine 1371 yılının eylül ayı sonrasını referans almak gerekir. Ancak bu kabul yapının tarihlendirilmesi hususundaki belirsizlikleri tümü ile ortadan kaldırmamaktadır. Çünkü Hüdavendigar İmareti'nin vakfiyesi söz konusu tarihlerde değil, 1385 yılında düzenlenmiştir.[431] Dolayısı ile ilk olasılıkta yapının inşasının 14 yıl sürdüğü yönünde bir sonuç karşımıza

---

[428]**Aşıkpaşazade:** *"Sırpsındığı savaşından sonra Bursa'ya geldi. Oğullarını sünnet ettirdi. Bursa'da kendisine imaret yaptı. İmaret üstüne medrese yaptı. Bilecikte bir Cuma mescidi yaptı. Bursa hisarında kendisinin sarayı kapısında bir Cuma mescidi yaptı. Kaplıcada bir imaret üzerinde bir medrese yaptı".* Atsız, 1992, **a.g.k.**, 53.
Neşri: *".....Bursa'ya gelüp oğulların sünnet idüb, andan Yinî-şehir'de bir imâret yapub, bir derviş ki ana Pustin-püş dilerdi, ana dahi bir zaviye yapı-virdi. Ve Bilecük'de bir Cuma mescidi yapub ve kendüye Bursa hisarunda sarayda kapu dibinde bir cami yapub üzerine medrese yapdı."* Neşri, 1995, **a.g.k.**, 203
Sadettin Efendi: *"Allahın mescidleri, kıyamet gününe ve Allaha imân edenler tarafından bakılır" buyruğu gereğince evvelâ Saray-i âmire karşısında görkemli bir saray yaptırılması yolunda dünyalar kadar değerli fermanı çıktı. 767 (M. 1365/66) yılında bu hayırlı işe başlandı. Şehrin arka yakasında, hala Kapluca adiyle tanınan temizlik ve güzelliğiyle övülen bir güzel hamam yaptırdı. Bunun yanı başında da "Sizlere sofralar kurduğumuz, tek Allah hakkı içindir". Emrinden aldığı duygu ile bir imaret ve misafirhane, mescit, mescidin üst katında medrese ve öğrenci hücreleri inşa etirdi."* Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 130.

[429]Hüdavendigar İmareti ile ilgili bugüne kadar yapılan çalışmalarda yapının tarihlendirilmesi konusuna önemle değinilmiş ve söz konusu çalışmalarda tarihlendirme için birbirine yakın öneriler ortaya koyulmuştur. Sedat Çetintaş yapının inşa tarihine dair 1363 yılını veya onu takip eden seneyi bu binaların inşa tarihi olarak kabul etmenin "mülayim" olacağını belirtmiş; Albert Gabriel ise vakayinamelere göre caminin inşasının 1366 yılında I. Murad'ın çocuklarının sünnet günü başlamış olduğunu belirtirken I. Murad'ın vakfiyesinin 1385 tarihli olduğunun altını çizerek, yapının inşaatının yaklaşık yirmi yıl sürmüş olduğunu belirtir. Yapının inşa tarihi hususunda görüş bildiren araştırmacılardan E. H. Ayverdi, 1364-65 yılları sonrasını; O. Aslanapa ve D. Kuban ise 1366-1385 yılları arasını kabul eder. Bknz. S. Çetintaş (1952). *Türk mimari anıtları- Osmanlı Devri - Bursa'da Murad I. Beyazıd I. binaları.* İstanbul: Milli Eğitim Basımevi., 1, 10; Gabriel, 1958, **a.g.k.**, 59; Gabriel, 1958, **a.g.k.**, 58; Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 231; Aslanapa, 2004, **a.g.k.**, 17, D. Kuban (2007). *Osmanlı Mimarisi.* İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları., s. 87.

[430] Sırpsındığı savaşının tarihi ve detaylı bilgi için bknz. İnalcık, 2010a, **a.g.k.**, 87-90. Aslında bu bilgi uzun yıllardır Osmanlı tarihçileri tarafından bilinen ve yayınlarda kullanılan bir veridir. I. Murad döneminden günümüze ulaşan hiç bir Osmanlı kroniğinin olmaması ve ele aldığımız I. Murad döneminin de içerisinde olduğu kuruluş dönemine dair Yahşi Fakih'in menakıpnamesinde yer alan bilgilerin sonraki kroniklerde büyük ölçüde tekrar edildiği düşünüldüğünde bu ve benzeri hatalar ile karşılaşmanın olası olduğu birçok örnekle anlaşılmıştır.

[431] Bknz. Gökbilgin, 1953, **a.g.k.**, 217-234. Vakfiyenin orijinal metni için ayrıca bknz. H. B. Öcalan (2012). Murad Hüdavendigar'ın imaret vakfiyesi. İ. Selimoğlu (Ed.). *Sultan I. Murad Hüdavendigar ve Dönemi* içinde (s. 397-413). Bursa: Osman Gazi Belediyesi Yayınları., s. 405-412

çıkmaktadır. Ahşap malzemelerin dendrokronolojik analiz sonuçları, bazı yeni tartışmaları beraberinde getirmektedir.[432] Yapının galeri kısmındaki kemer aralarında yer alan bağ kirişleri ve kuzey dış duvarında söz konusu kemerlerin ağırlığını taşımak için kullanılan sütunlar ile ikinci kattaki çeşitli ahşap örneklerin dendrokronolojik analiz sonuçları bahsi geçen ağaçların 1384 yılına kadar kesilmediğini ortaya koymuştur.[433] P. I. Kuniholm söz konusu analiz sonucuna dayanarak, yapının inşasına 1385 yılına kadar başlanmamış olduğu yönünde bir görüş bildirmektedir.[434] Yapılarda kullanılan ağaçların kesiminin hemen ardından kullanılmayacağı tespiti yapının tarihlendirmesi hususunda önceki satırlarda tartışılan tüm verileri bir anlamda geçersiz kılmaktadır. Vakfiyede hiçbir şekilde medreseden, müderris ve öğrencilerden bahsedilmemesine karşın, 1400 yılındaki ilavede müderris ve öğrencilere ücret tahsis edildiği yönündeki bilgiler vakfiyenin düzenlendiği tarihte henüz üst katın yani medrese kısmının inşasının tamamlanmadığını düşündürmektedir. Ancak bu hususta kesin yargıda bulunmak mevcut verilerin ışığında mümkün değildir. Sonuç olarak Bursa Kaplıca İmareti'nin inşaatına 1365 yılında değil 1371 yılında başlanmış olduğu anlaşılmaktadır. Vakfiyesi dikkate alınarak 1385 yılında tamamlandığı varsayılan yapının üst katının bu tarihte henüz tamamlanmamış olma ihtimalinin varlığının altını çizmekle birlikte bu yönde kati bir yargı bildirmenin mümkün olmadığını belirtmek gerekir.

Hüdavendigar İmareti'ne dair l araştırmacıların farklı görüş bildirdikleri bir diğer belirsizlik, yapının mimarı hususundadır. İlgili bölümde belirtildiği üzere bu hususta araştırmacılara kaynaklık eden iki temel kaynak vardır. Bu kaynaklardan ilki yapının gayrimüslim bir mimar tarafından inşa edildiğine işaret eden Tacü-t Tevarih'tir:

> *"Anlatıldığına göre bu mutlu günlerde[435] İstanbul tekürü Yalova sahillerini yağmalamak ve İslam topraklarına zarar vermek için bir kaç gemi ile asker göndermeye cesaret etmişti. Ama, Allah'ın yardımı, İslam askerlerine siper olmuş, bu şaşkın kalabalık çevrilip yok edilmişti. Savaşta ele geçenler arasında bazı **sanatçılar** da tutulmuş, öteki ganimetler ve eşyalar ile birlikte bunlarda bağlı olarak yüce padişahın otağına gönderilmişlerdi. Bunların içinde bir de **becerikli mimar** bulunduğu anlaşılınca, onun azat ederek **hayır binalarına mimar ve ustabaşı tayin etmişti**. "Allah'ın mescidleri, kıyamet gününe ve Allah'a iman edenler tarafından bakılır", buyruğu gereğince evvela Saray-ı amire karşısında görkemli bir cami*

[432] Kuniholm ve Striker, 1988, **a.g.k.**, 99; Kuniholm, 2000, **a.g.k.,** 122
[433] Kuniholm ve Striker, 1988, **a.g.k.**, 99; Kuniholm, 2000, **a.g.k.,**122
[434] Kuniholm ve Striker, 1988, **a.g.k.**, 99
[435] Sadettin Efendi Sırpsındığı Zaferi, sonrasında Biga'nın fethi ve şehzadelerin sünnet düğünleri aktardığı süreci kastetmektedir. Bknz. Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 126-129

yaptırılması yolunda dünyalar kadar değerli fermanı çıktı. 767 (M. 1365-1366) yılında bu hayırlı işe başlandı. Şehrin arka yakasında hala Kapluca adiyle tanınan temizlik ve güzelliği ile övülen bir güzel hamam yaptırdı. Bunun yanı başında da "Sizlere sofralar kurduğumuz, tek Allah hakkı içindir" emrinden aldığı duygu ile bir imaret ve misafirhane, mescit, mescidin üst katında medrese ve öğrenci hücreleri inşa ettirdi..."[436]

Anlaşılacağı üzere Sadettin Efendi açıkça isim belirtmese de ele geçirilen esirler arasında bir mimar ve sanatçıların bulunduğunu bildirmektedir. Metnin önemi Osmanlı kroniklerinde bu yönde bir bilgiye ilk defa rastlanılmış olmasıdır. Becerikli bir mimardan kasıt yaptığı işlerle tanınan ve bilinen bir mimar olmalıdır. Metinde söz konusu mimarın inşa edilen yapılarda görevlendirildiği hususundaki bilginin ardından sayılan yapılar arasında *"misafirhane, mescit, mescidin üst katında medrese"* şeklinde bahsedilen yapı ile Kaplıca İmareti'nin kastedildiği açıktır.[437]

Yapının mimarına dair önemli bir diğer bilgi Hacı Bektaş-ı Veli Vilayetnamesi'nin 1625 tarihli kopyasında karşımıza çıkmaktadır:

"Hünkârın zamanında padişah, Gazi Murad'dı. Edirne'yi almış, çok savaşlar etmişti. Bursa Şehrinde otururdu. Atası Osman, Hünkârın kisvesini giydiği için o da Hünkâr'a pek düşkündü. Gidip ziyaret etmek isterken Bursa'da, Hünkâr'ın ölümünü duydu. Pek ağladı, sonunda türbesini yapayı kurdu. Mimar istedi. Birçok mimarlar geldi, fakat hiçbirini beğenmedi. Nihayet kaplıca mimarı geldi, bu mimarın adı Yanko Madyan'dı. Padişah mimara emretti, kubbesini sağlam yap, fakat sekizinci İmâm aşkına, kubbeyi sekiz köşe yap dedi..."[438]

Anlaşılacağı üzere Kaplıca Mimarı olarak ün yapan bir mimar Yanko Madyan adı ile tanıtılmaktadır. Söz konusu anlatıda Kaplıca ile kastedilen bugün Eski Hamam olarak adlandırılan yapı olabileceği gibi, I. Murad tarafından külliye inşa edilen ve kaynaklarda Kaplıca Mevki olarak bahsedilen yerleşim alanı da tanımlanıyor olabilir.

Mevcut bilgilerin ortaya koyduğu sonuç Kaplıca İmareti'nin de içinde olduğu Kaplıca mevkiindeki I. Murad dönemi yapılarının bir ya da birkaçında gayrimüslim bir mimarın çalışmış olduğudur. Yapıya dair monografik bir çalışma olmamakla birlikte Osmanlı Mimarisi ve Bursa'yı konu edinen çalışmalarda araştırmacıların önemle

[436] Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 130

[437] Bu anlatıda Kaplıca İmareti'nden mescit olarak bahsedilmesi ve imaretin ayrı bir yapı olarak tanıtılması önemle altı çizilmesi gereken bir husustur. Çünkü hiç bir dönem belgesinde T Planlı yapı imaret dışında herhangi bir terim ile tanımlanmamıştır. Metinde Sadettin Efendi'nin yapıyı mescid olarak adlandırması, yine I. Murad tarafından inşa ettirilen aşevi ile ele aldığımız T Planlı yapının farklılığını belirtmek için tercih edildiği düşünülebilir. Ayrıca söz konusu tercih eserin yazıldığı dönemde aşevlerinin imaret olarak adlandırılması da bu tercihte etkili olmuş olabilir.

[438] Bknz. Gölpınarlı, 2005, **a.g.k.**, 89. Ayrıca Vilayetname'de mimarın yapıyı tamamlamak üzere iken iman ettiği ve adının Derviş Sadık olduğu belirtilir. Gölpınarlı, 2005, **a.g.k.**, 90.

üzerinde durdukları mevzuların başında yapıyı inşa eden mimarın kimliği gelmektedir. Yapıya dair gözlemlerini aktaran seyyahların da bu hususta kayıtsız kalmadıkları, yapının ve mimarın kökenine dair çeşitli görüşler ileri sürdükleri anlaşılmaktadır. Söz konusu seyyahlardan 1576 yılında Bursa'da bulunan Gerlach, yapıyı bir Rum usta tarafından Rumların mimari tarzında inşa edilmiş güzel bir kilise olarak tanımlamış;[439] Covel 1675 yılında yapının cami olduğunu belirtirken, kullanışlı bir yapı olduğunu ve İngiltere'deki hastanelere benzer şekilde üst katta hoca ve öğrencilerin bulunduğu odalar ve galerinin bulunduğunu aktarmıştır.[440] Evliya Çelebi'de Avrupalı seyyahlar gibi yapının Frenk bir mimar tarafından inşa edildiğini belirtirken, yapıyı cami tarzında olmayan "*şekl-i âhar musanna bir câmi"* (Yerli Olmayan Bir Usta İşi)olarak tanımlar.[441]

Yapıya dair en detaylı tasvirlerden birisini yapan Hammer yapının diğer yapılardan farklı biçim ve alışılmadık bir formda inşa edildiğini belirtirken mimarının Frenk olmasının söz konusu mimarinin oluşumunda belirleyici olduğunu ileri sürmektedir.[442] Hammer ayrıca kilise ile okulun bir arada inşa edilmesinin ibadet ve bilime duyulan hürmetin bir simgesi olduğunu belirtmektedir.[443] Hammer'in söz konusu seyahatnamesinde alt katın cami üst katın ise caminin çevresini dolaşan öğrenci hücrelerinden oluştuğunu belirtilirken, imamın duasının cami ile birlikte üst kattaki odalarda duyulduğunu belirtmesi,[444] medrese koridorlarının içe bakan cephelerinde bugün kapalı olan kemerlerin o dönemde açık olduğu ve medrese ile caminin söz konusu kemer açıklıkları aracılığı ile doğrudan bir ilişkisi olduğu yönünde çıkarıma olanak vermektedir.

---

[439] *"Kente giren yolcunun karşılaştığı görülmeye değer ilk bina, dağın sağındaki güzel bir kilise. Binayı bir Rum usta Rumların mimari tarzına göre inşa etmiş. İçinde mermer sütunlar ve yukarı kısmında bir galeri var"* Bknz. S. Gerlach (2007). *Türkiye günlüğü - 1573-1576*, I. Cilt. (Çev: T. Noyan) İstanbul: Kitap Yayınevi. K. Beydilli (Ed.)., s. 447

[440] Bknz. F. Yıldırım (2014a). *14. yüzyıldan Cumhuriyet Dönemi'ne kadar yabancı seyyahların gözünden Bursa ilindeki mimari eserler*, C.1. Bursa: Nilüfer Belediyesi., s. 253.

[441] "*Murâd Hân-ı Evvel Câmi'i Bursa Şehrinin cânib-i garbında nısf sâ'at ba'îd başka kasabadadır kim Eski Kaplıca derler ma'mûr mahalle-i iremde vâkı' olmuş ibret-nümâ bir câmi'-i zîbâdır. Bir câmi' tarzında değil bir şekl-i âhar musanna' bir câmi'dir.* ***Mi'mârı Frenk âdemîsi olmağıla Frenk pesend bir câmi'dir*** *kim aşağısı ibâdethâne, fevkânîsi dâiren-mâdâr medrese hücreleridir. Herkes savma'asından imâma iktidâ edüp ibâdet ederler. Görmeğe muhtaç bir vâcibüs-seyr câmi'-i pür-envâr ve câmi'-i pür-esrâr rûhâniyyetli bir ma'bed-i kadîmdir. Kıbleden mihrâba tûlu (---) ayakdır, arzı yetmiş ayakdır.... Bu câmi'in bir kapusu ve bir tabakalı minâresi vardır, lâkin haremi yokdur...*." Bknz. Evliya Çelebi (1998). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi - Topkapı Sarayı Bağdat 304 yazmasının transkripsiyonu-dizini.* Z. Kurşun, S.A. Kahraman, Y. Dağlı (Haz.). Cilt 2. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 12

[442] J. V. Hammer (1818). *Umblick auf einer Reise von Constantinopel nach Brussa und dem Olympos, und von da zurück über Nicäa und Nicomedien.* Pesth., s. 33

[443] Hammer, 1818, **a.g.k.,** 34

[444] Hammer, 1818, **a.g.k.,** 34

Kaplıca İmareti'ne dair detaylı tasvir ve analizlerde bulunan C. Texier, Küçük Asya adlı eserinde[445] "Gazi Hünkar Camisi" olarak tanıttığı yapının genel yapısı ve cephe tarzı bakımından Bizans kiliselerine benzediğini, aynı zamanda Venedik saraylarına andırdığını belirtirken, "*Zamanın tarihçileri ve özellikle Katip Çelebi Sultan Murad'ın yeni başkentinde yaptırdığı çok sayıda binada hıristiyan işçi ve sanatkarlarını çalıştırmış olduğundan söz eder"* diyerek yapının Osmanlı eserlerinden farklı olduğunun altını çizmektedir.[446] Texier ayrıca yapının hem ibadet yapısı hem de bir okul olduğunu belirterek, imaret ve medrese birlikteliğini vurgulamış, sütun başlıkları ile frizlerdeki süslemelerin Bizans veya Yunan kökenli olduğu yönünde görüş bildirmiştir.[447]

1836 yılında Bursa'da bulunduğu bilinen Pardoe, yapıyı Bizans manastırından dönüştürülmüş şık ve etkileyici bir cami olarak nitelendirmektedir;[448] seyyah ayrıca medrese odalarını manastır hücreleri olarak tanımlamış ve akıl hastalarını muhafaza altında tutmak için odalara çevrildiğini belirtmiştir.[449] Söz konusu seyyahların daha çok yorumdan ibaret gözlemlerinin 19. yüzyıl boyunca kenti gezen seyyahların eserlerinde tekrar edildiği görülmektedir. Örneğin Bernard[450] yapının bir Frenk mimar tarafından inşa edilmiş olduğunun söylendiğini, Jerningham[451] bir hıristiyan tarafından tasarlandığını, Walker[452] ise daha detaylı bir tasvir ile yapının mimarının, bir deniz savaşı sonrasında[453] esir alınan bir Rum (Greek) ya da Frenk olduğunu, bu durumun kuşkusuz yapının bazı kişiler tarafından bir hıristiyan kilisesi olarak yorumlanmasına sebebiyet verdiğini ve haç formundaki alışılmadık planın yapının mimarından kaynaklandığını belirtmektedir.

---

[445] Söz konusu eserin ilk baskısı "Description de l'Asie Minueure; Beaux=Arts, Monuments Historiques, Plans et Topographie des Cités Antiques" adı ile 1839 yılında Paris'te yayınlanmıştır. 1862 ve 1882 yıllarında söz konusu çalışma ikinci gezinin bilgi ve verilerinin de eklenmesi ile daha kapsamlı olarak yeniden basılmıştır. Çalışmada Anadolu'da yer alan birçok yerleşim ile birlikte Bursa'da ele alınarak incelenmiştir. Bursa Camileri başlığı altında Hüdavendigar Cami ele alınarak değerlendirilmiştir.

[446] "*Bu cami gerek genel yapısı gerek cephesinin tarzı açısından diğer Osmanlı eserlerinden o kadar farklıdır ki, ilk bakışta eski Bizans Kilisesi zannedilir. Cephesi bazı benzerlikler sebebi ile eski Venedik saraylarını andırır. .....Sütun başlıkları Bizans tarzında ve başlığın etrafındaki kabartma süslemeleri asma yaprakları ve sarmaşıklarla tamamen Yunan elinden çıkma nakışları hatırlatır…"* Texier, 2002, **a.g.k.**, 217-221

[447] Texier, 2002, **a.g.k.**, 217-221

[448] J. Pardoe (2004). *Şehirlerin ecesi İstanbul, bir leydinin gözüyle 19. yüzyıl Osmanlı yaşamı* (Çev: B. Büyükkal). İstanbul: Kitap Yayınevi., s. 309

[449] Pardoe, 2004, **a.g.k.**, 310

[450] C. A. Bernard (1943). *Bursa banyoları*. İstanbul: Kenan Matbaası., s. 42

[451] E.H. Jerningham (1873). *To and from Constantinople.* London: Hurst and Blackett Publishers., s. 221

[452] M. A. Walker (1886). *Eastern life and scenery with excursions in Asia Minor, Mytilene, Crete and Roumania. Vol. II.* London: Chapman and Hall Limited., s. 157

[453] Metinde Osmanlı Donanmasının bir savaş esiri olarak geçer. Bknz. Walker, 1886, **a.g.k.**, 157

Vasileios I. Kandes'in yapıya dair tespit ve yorumları oldukça kapsamlıdır.[454] Kandes öncelikle yapının gerek genel yapısı gerekse ön cephe görünümü bakımından diğer Türk yapılarından oldukça farklı olduğunun altını çizerken ilk bakışta klasik Bizans kilisesine benzediğini belirtmekte ve bir anlamda yapı hakkında bilgisi olmayan seyyahların yapıyı doğrudan kilise ya da kiliseden dönüştürülen bir cami olarak tanımlamalarının altında yatan sebebi açıklamaktadır.[455] Kandes revaklarda yer alan sütun başlıklarının Bizans dönemi eserleri olduğu ve frizlerdeki süslemelerin zarafetle işlenmiş olduğunu belirtmekte, Katip Çelebi'yi referans göstererek Sultan Murad'ın Bursa'daki birçok eserinin hıristiyan mimar ve sanatkarlar tarafından inşa edildiğinin altını çizmektedir.[456] Kandes'in aktarımlarındaki bir diğer dikkat çekici husus ibadet mekânı ile medrese arasındaki ilişkiye dairdir: "*Her öğrenci zemin katta bulunan ve mihrabın önünde imam namaz kılarken onlarda üst katta bulunan mihrabın önünde imam namaz kılarken onlarda üst katta bulunan ve caminin içine bakan odalarında ibadetlerini yapabiliyorlardı".*[457]

1894 tarihli seyahatnamesinde Cuinet söz konusu seyyahlar içerisinde yapının Bizans kimliğini ön plana çıkarmaya yönelik "en yanlı" ifadelerin sahibidir. Cuinet eserinde Katip Çelebi'yi referans göstererek yapının I. Murad tarafından Bizanslı mimar olan Christodoulous tarafından inşa edildiğini belirtirken, bütün olarak ve her ayrıntıda Hıristiyan Sanatının "silinmez izlerini" taşıyan yapının daha büyük olasılıkla İmparator tarafından camiye çevrilmiş eski bir kilise olduğunu ileri sürmektedir. Cuinet haç planlı olan yapıda yer alan minarenin olasılıkla daha önce çan kulesi olduğunu belirtmektedir.[458]

1904 tarihli yazarının ismi bilinmeyen bir seyahatnamede yapı I. Murad Cami ve Gazi Hünkar Cami olarak tanıtılırken, Türk tarihçilerinin[459] Sultan Murad'ın Bursa'da yaptırmış olduğu çok sayıda yapıda Hıristiyan sanatçı ve işçi çalıştırdığı yönünde bilgi verdiğini ve bu durumun caminin sıra dışı karakterini açıklayabileceğini belirtilmiştir.[460] Eserde ayrıca yapının cephesinin Venedik'teki eski saray ile benzer olduğu ve

[454] V. Kandes (2008). *Kuruluşundan XIX. yüzyıl sonlarına kadar Bursa*. İstanbul., s. 118-119
[455] Kandes, 2008, **a.g.k.**, 118
[456]Kandes, 2008, **a.g.k.**, 118
[457]Kandes, 2008, **a.g.k.**, 118
[458]V. Cuinet (1894). *La Turquie d'Asie: Géographie Admistrative Statistique Descriptive et Raisonnée de Chaque Province de L'Asie Mineure , Tome 4*. Paris: Ed. Ernest Leroux., s. 127
[459] Sadettin Efendi'yi kastediyor olmalıdır.
[460] Anonim (1904). *Guide to the eastern mediterranean: Greece and Greek Islands, Constantinople, Smyrna, Ephesus, Etc*. Macmillan & Co*, s.* 213

medresenin öğrenci hücrelerinin bir koridora açıldığı , böylece ibadetlerin caminin içindeymiş gibi yapılabilir olduğu yönündeki gözlemleri dikkat çekicidir.[461] 1914 yılında Bursa'yı ziyaret eden Gide, yapının cephesini Siena'daki yapılara benzetmektedir.[462]Hawley de seyyahların bir çoğunda olduğu gibi yapının Bizanslı bir mimar tarafından inşa edildiğini belirtirken yer yer İslam sanatının izlerinin görüldüğünün altını çizmekte ve yapının "Bursa'nın en güzel camisi" olarak anıldığını aktarmaktadır.[463] Benzer şekilde yapının hıristiyan işçiler tarafından inşa edilmiş bir Bizans eseri olduğunu belirten bir diğer seyyah 1922 yılında yapıyı gören Elston'dur.[464] Elston ayrıca medresenin hücrelerinin camiye açıldığını belirtirken, aynı zmanda ibadet için de kullanılmasının amaçlandığını ileri sürmektedir.[465]

Bahsi geçen seyahatnamelerde açıkça takip edilebileceği gibi Bursa Hüdavendigar İmareti birçok yayında doğrudan Bizans kilisesi ya da manastırı olarak tanımlanmış, bazı seyyahlar yapı ile İtalyan mimarisi arasında bir ilişki kurmuş, bazı eserlerde ise yapının kiliseden camiye dönüştürüldüğü belirtilmiştir. Yapının mimarına dair tespit ve yorumların birçoğu hıristiyan, Bizanslı ya da Frenk kökenli olduğu yönündedir. Hiçbir seyahatnamenin bu hususta güvenilir bir delil göstermediği, bazı seyyahların söylü bilgi olarak, bazıların kendi yorumları olarak, bazı seyyahların ise Katip Çelebi'yi referans göstererek bahsi geçen çıkarımda bulundukları anlaşılmaktadır.

Öncelikle Sadettin Efendi ve Katip Çelebi'nin eserlerinde yapının mimarının gayrimüslim kökenli olduğuna dair anlatılar ile yukarıda özetle aktardığımız seyyahların bu yöndeki tasvir ve yorumları, yapıyı konu edinen bazı araştırmacılar tarafından oldukça yüzeysel, bazı araştırmacılar tarafından ise derinlemesine sorgulanan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapıya dair bilgi veren erken çalışmalardan birisi olan Bursa Anıtları adlı eserde, Kazım Baykal yapının işçiliğinde "Bizans izi" olduğunu fakat plan ve mimarların Türk ve Müslüman olduğunu belirtirken, ayrıntılar dışında planın Selçuklu tarzını devam ettirdiğinin altını çizmektedir.[466] Revak kemerlerinde Bizans'ın yuvarlak kemeri yerine sivri kemer kullanıldığına dikkat çeken Baykal, I. katın ikiz kemerlerine

[461] Anonim, 1904, **a.g.k,** 213
[462] A. Gide (1948). *The Journals of André Gide Volume II 1914-1927*, Newyork: Alfred a. Knopf., s. 7
[463] W. A. Hawley (1918). *Asia Minor. London: JhonLane the bodley head*. Newyork: John Lane Company (MCMXVIII)., s. 47-48
[464] F. Yıldırım (2014b). *14. yüzyıldan Cumhuriyet Dönemi'ne kadar yabancı seyyahların gözünden Bursa ilindeki mimari eserler*, C.2. Bursa: Nilüfer Belediyesi., s. 350
[465] Yıldırım, 2014b, **a.g.k,** 350
[466] Baykal, 1950, **a.g.k.**, 28

benzer uygulamaların Niğde'de görüldüğünü bu nedenle Kıbrıs ve Suriye etkilerinin olduğunu belirtmektedir.[467]

Yapıya dair öncül çalışmalardan bir diğerini gerçekleştiren S. Çetintaş o döneme kadar literatürdeki en detaylı analizleri sunmuştur.[468] S. Çetintaş yapının mimarı hususunda özellikle Baliğ Efendi'nin belirttiği üzere bu yapıyı inşa ettiği söylenen kişinin neccar olarak tanımlanmasından yola çıkarak neccar ve mimarın nitelikleri ve farklıkları üzerine bir değerlendirmede bulunarak neccarın mimar olmadığı, geometriden ve hesaptan anlayan bir usta olduğu yönünde açıklamada bulunuyor.[469] Araştırmacı Evliya Çelebi'yi kastederek yapıyı bir Bizans eseri olarak tanıtan seyyah ve araştırmacıların bu durumu kendi amaçları doğrultusunda bir sonuca ulaşmak için kullandıklarına dikkat çekmektedir.[470] Çetintaş ayrıca bir saray ile bir "mabet" kompozisyonu arasında herhangi bir ilişki olamayacağını, cami ile kiliselerin kuruluşundaki yön farklılığına vurgularken, aynı uygulamanın öncesinde Orhan Camisi'nde karşımıza çıktığını belirtmektedir.[471]

Yapıya dair oldukça kapsamlı bir analiz sunan Albert Gabriel iki katlı revakıyla cephesinin Bizans kiliselerine benzediğini ve bazı ayrıntılarda gotik formların etkisinin bulunduğunu belirtmekle birlikte, yapının gerek plan anlayışı gerekse detaylardaki birçok unsurun Anadolu Türk Mimari geleneği üzerine yerli ve batılı etkilerin eklendiği yönünde bir sonuca ulaşmıştır.[472] Yapının bir Bizans kilisesi ve hisarı olmadığına vurgu yapan Gabriel, tamamı ile I. Murad tarafından yaptırılan yapıdaki devşirme malzemenin çeşitli yapılardan getirildiğini belirtmekte, haç biçimli planın bazı Bizans yapılarında kullanıldığı ancak söz konusu caminin kilise planından ziyade üç ya da dört eyvanlı cami planını çağrıştırdığı yönünde bir görüş bildirmektedir.[473]

Birçok Osmanlı yapısının olduğu gibi Bursa Hüdavendigar İmareti'ne dair de bugüne kadar gerçekleştirilmiş en kapsamlı araştırma ve inceleme sonuçlarını içeren

---

[467] Baykal detayda bu durumu destekleyen veri olarak kemerler arasında yer alan "küçük delikleri" göstermektedir. Bu uygulamanın Bizans'a yabancı ve Selçuklu doğu geleneğindeki ilk örneklerde uygulamasının olduğunu belirtir. Bknz. Baykal, 1950, **a.g.k.**, 28

[468] Çetintaş, 1952, **a.g.k.**, 1-10

[469] Çetintaş, 1952, **a.g.k.**, 2

[470] *"tabirler ne olursa olsun eski bir tarihçinin farkına varmadan ve tetkik etmeden ortaya atmış olduğu bir yanlış hüküm, sonradan menfi yolda gayret güdenlerin işine yaramış, hatta Birinci Murad camiinin eski bir Bizans sarayı veya bir Bizans kilisesi olduğu şeklindeki gülünç iddialara bile cesaret vermiştir"* Bknz. Çetintaş, 1952, **a.g.k.**, 2

[471] *"varsın tarihçiler yanılmış olsunlar ve gayret gerekenler ne uydururlarsa uydursunlar...Üst kattaki verandanın mihverlerinde direkleri taşımakta olan kemerlerin ikizleşmiş oluşuna bakıp da bu cami cephesini Gothique üslubundaki Venedik saraylarına benzetmek hatadır". Bknz.* Çetintaş, 1952, **a.g.k.**, 2

[472] A. Gabriel (1958). *Une Capitale Turque.* Brusse., s. 60

[473] Gabriel, 1958, **a.g.k.**, 59

yayın E. H. Ayverdi tarafından gerçekleştirilmiştir.[474] Özellikle yapının mimari sorunları bağlamında kendisinden önceki tüm çalışmalar ile birlikte Osmanlı kronikleri ile bazı seyahatnamelerdeki bilgileri detayları ile irdeleyen Ayverdi, yapının mimarisinin ve mimarının kökeni üzerinde de önemle durmuştur. "Camiyi" plan itibari ile Müslüman-Türk buluşu olan üç eyvanlı binaların bir örneği olarak yorumlayan Ayverdi, yapının Bizanslı bir mimar tarafından yapılmış olma ihtimaline kesinlikle katılmazken, gayrimüslim işçilerin (ustaların) inşa sürecinde görev almalarının muhtemel olduğunu belirtirken, ustaların Bizans'tan çok Kıbrıs ve İtalya kökenli kişiler olması gerektiği yönünde görüş bildirmektedir.[475]

Ayverdi'den sonra Osmanlı mimarisini genel hatları ile ele alan çalışmalarda yapının mimarı hususundaki tartışmalara kayıtsız kalınmamış kısa da olsa yapının ve mimarın kökenine dair görüşleri aktarılmıştır. O. Aslanapa, yapının alt kat planının esasının, ortada yüksek bir kubbe ile buna bitişik uzun bir eyvan, iki yandan bunu çeviren ve destekleyen tonozlu eyvanlarla Kırşehir Caca Bey Medresesi'nin üç eyvanlı şemasına bağlandığını belirtmektedir.[476] Aslanapa yapının cephe özelliklerin ise İtalya'dan yayılan bir geleneğin yansıması olarak değerlendirir:[477]

Yapının mimarisi ve mimarı hususundaki tartışmalara Y. Özbek *"Bizans'a mahsus bir cephe anlayışının daha doğulu biçimlerle tekrarlanması ve Bizans'ta pek aşina olmadığımız bir yüzey düzenlemesiyle bezenerek, Osmanlı'nın erken dönemi için bir yorumlama yaptığı"* yönünde bir görüş ileri sürerken, taş-tuğla süsleme ile taş süsleme arasındaki benzerlikler ile sivri kemer uygulamalarının yapıda Türk ustaların çalışmış olabileceğine işaret ettiğini belirtmektedir.[478]

Yapıya ve bahsi geçen hususlara dair en çarpıcı ve detaylı tespit ve yorumlardan bir diğeri D. Kuban tarafından gerçekleştirilmiştir.[479] Kuban *"Osmanlı mimarlık tarihinde*

---

[474] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**,

[475] *"Eski Bizanslılar sadece mermer işlerini yapmışlardır. Latinler de mimar değil, binanın orasında burasında münferid parçalarda işleyen inşaatçılardır. Mesela ikiz kemerler bunların eseridir; bunda tereddüt yokdur; amma esas plan bizimdir. Sivri kemer, minarenin süslemesi, mermer şebekeler ve saire gibi tavsilata müdahale edememişlerdir; bunlar tamamen bizdendir. Bununla beraber penceresiz zemin katı, dim dik sağır bedenler, kalın kargir duvarlar ve gergilerdeki lüzunmsuz ve delice mubalağa ve o binanın damgasını, hüviyetini teşkil eden loşluk gibi haller, o bizden olmayanların eseridir"*. Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 263-264

[476] O. Aslanapa (2004). *Osmanlı Devri mimarisi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, s. 14,16

[477] *"Yanlardan ve önden, ortası sütunlu çift sivri kemerle açılan üst evrakları ile iki katlı cephe, Venedik saraylarını andıran gösterişli bir manzara kazanmaktadır. Çift kemer Akdeniz bölgesi için karakteristik olup, 1283-1296 yıllarında Yunanistan'da Arta'daki Parigoritissa Kilisesi'nde görülen, İtalya'dan yayılan bir cephe mimarisi gelişmesidir"* Bknz. Aslanapa, 2004, **a.g.k.,** 14,16

[478] Özbek, 2002, **a.g.k.**, 69

[479] Kuban, 2007, **a.g.k.**, 86-88

başka örneği olmayan" yapı olarak tanımladığı Bursa Hüdavendigar İmareti'nin Anadolu'da 13. yüzyıldan bir kaç örneği kalan zaviye tipolojisinin büyük boyutlu bir örneği olarak yorumlarken, üst katına bir medrese eklenmesinin öncül uygulaması olmayan bir tasarım olarak nitelendirir.[480] Giriş cephesindeki çift kemer kullanımı, üst kat revakta kemer aralarının çift kemerle ikiye bölünmesi ve *"Lombard bandı*" denilen küçük korniş kemerlerinin bu yapıya özgü olduğunu belirten araştırmacı bu özelliklerin yapıda "*Balkan-Adriyatik kökenli bir mimarın eli"* olduğu yönünde bir sonucuna ulaşır.[481] Kuban, söz konusu dönemde Anadolu'nun her tarafında avlulu ve sınıflı medrese tipolojisi yaygınken bu yapının, açıkça, bir bilgisizliği değil bir özel seçimi yansıttığının altını çizmektedir.[482] Son olarak *"temel biçimleri, tonoz örtüleri, iki katlı giriş revağı, cephesini süsleyen küçük sağır kemer dizilerinin*" Ortaçağ Balkan Mimarisinin bazı yaygın öğelerini içerdiğini belirten Kuban, sultanın böyle bir karmaşık yapı tasarımını mimara empoze etmesinin söz konusu olamayacağını, genel plan şeması ve programın sultan ve çevresi tarafından saptandığını, yorumun ise mimara bırakıldığını ileri sürmektedir.[483]

Bahsi geçen yayınlarda üzerinde fikir birliğine varıldığı görülen husus yapının her iki katının temel plan şeması ve mekânsal kurgularının Türk mimari sanatında yüz yılardır görüldüğü, dolayısı ile bir mimari geleneğin devamlılığı olduğu yönündedir. Başta cephe düzeni, almaşık teknik ve tuğla bezeme öğeleri ile tonoz örtü sisteminin çevre kültürler ile ilişkili bir mimari geleneğin temsili olduğu hususunda da bazı çekinceler ile fikir birliğine varıldığı anlaşılmakla birlikte, söz konusu etkiler Frenk, Bizans, İtalya, Venedik, Balkan-Adriyatik ve Balkan tabirleri ile farklı coğrafyalarda karşımıza çıkan mimari gelenekler ile açıklanmaya çalışılmıştır.

Bu noktada dikkati çeken önemli bir husus özellikle 1950 öncesi ve yakın döneminde gerçekleştirilen çalışmalarda araştırmacıların "Bizans" tabirini kullanmaktan özellikle kaçındıklarıdır. Bu durumun nedeni o döneme kadar yapıya dair gözlemlerini

[480] Kuban, 2007, **a.g.k.**, 87
[481] Doğan Kuban bu tespitleri yaparken, söz konusu olan böyle bir sanatçının Balkan seferleri sırasında esir edilmiş bir mimar olmasını da olasılık olarak vurgularken, bu süreçte önemli olanın yapı programı olduğunun altını çizer. Öyle ki Doğan Kuban medrese ve zaviyeden oluşan bu yapı programının mekânsal öğelerinin Doğuda olduğu ve bu geleneğe yabancı bir mimar tarafından böyle kendine özgü bir yapıyı karşımıza çıkarması o döneme özgü mimari tasarım sürecinin doğasını yansıttığını belirtir. Kuban, 2007, **a.g.k.**, 87-88
[482] Kuban, 2007, **a.g.k.**, 88
[483] Kuban, 2007, **a.g.k.**,88

aktaran seyyahların yapıyı bütünü ile Bizanslı görme eğilimlerine karşı bir tepki ve yapıdaki Türk-İslam unsurlarını ön plana çıkarma gayreti olarak yorumlanabilir.

Yapının orijini hususunda seyahatnamelerde bir Bizans kilisesi, manastırı olduğu ya da bahsi geçen yapıların dönüştürülmesi ile oluşturulmuş bir cami olduğu yönündeki bilgileri burada yeniden tartışmanın lüzumu yoktur. Bu tespit ve yorumları öncelikle bahsi geçen seyyahların birçoğunun mimarlık tarihi bağlamında donanımlı olmayan en azından bu yönde eğitimi bulunmayan kişiler oldukları açıktır. Dolayısı ile yapının cephe düzenindeki geleneksel Türk-İslam mimarisini temsil etmeyen unsurların bu yönde çıkarım ve yorumlara sebebiyet verdiği görülmektedir.

Sonuç olarak önceki satırlarda aktardığımız bilgilerin ışığında, yapının mimarına dair tüm tespit ve yorumların mimari okumaların haricinde, üç temel kaynağı olduğu anlaşılmaktadır. Tacüt Tevarih, Hacı Bektaşı Veli Vilayetnamesi ve Kitab-ı Cihannüma'da yer alan bilgilerin ortak noktası, yapıda gayri müslim bir mimarın, çalışmış olduğudur. Velayetname'de Yanko Madyan olarak tanıtılan söz konusu mimarın yapıyı tamamlamak üzere iken iman ettiği ve adının Derviş Sadık olduğu belirtilmektedir.[484] Bu noktada önemle altı çizilmesi gereken husus, kaplıca mimarı olarak zikredilen Yanko Madyan'ın, Osmanlı kronikleri ile Evliya Çelebi'de adı geçen efsanevi bir kimlik olduğu ve velayetnamelerde bu ve benzeri efsanevi kişiliklere sıklıkla atıflarda bulunulduğudur.[485] S. Faruqhi'nin belirttiği gibi, Yanko ibn Madyan ismi Hacı Bektaş'ın türbesinin yanı sıra, İstanbul'daki büyük Bizans eserlerini yapan mimar olarak ta tanımlanmış; söz konusu kişinin ayrıca Fatih'in İstanbul'u devletin yeni başkenti yapma kararının hatalı bulunarak eleştirildiği anonim hikayelerde yer bulmuştur.[486] Bir Anonim Osmanlı Kroniği'nde padişah olarak karşımıza çıkan Yanko ibn Madyan,[487] aynı kronikte İstanbul'u kuran ve o kente kendi adını veren kişi olarak tanıtılmıştır.[488] Söz konusu örnekleri artırmak mümkündür. Bu bağlamda açık olan şu ki, Vilayetname'de

---

[484] Gölpınarlı, 2005, **a.g.k.**, 90

[485] Öztürk, 2000, **a.g.k.**, 89, 91, 93-95, 99, 114, 124; Y. Özay (2012). *Evliya Çelebi'nin acayip ve garip dünyası.* Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Bilkent Üniversitesi., s. 200-203; Oruç Bey, 2009, **a.g.k.**, 74, 75, 77, 80, 82, 86, 94, 95, 197-200, 204- 206, 208-212, 216, 223. Faroqhi, S. (2010). *Osmanlı kültürü ve gündelik yaşam Ortaçağ'dan yirminci yüzyıla* (Çev: E. Kılıç). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

[486] Faroqhi, 2010, **a.g.k.**,

[487] "*...Çün Süleyman Peygamber aleyhi's-selam dünyadan nakl itti. Nice padişahlar gelüp gidiler. Akibet Yunan vilayetinde Kayser'i Rum diyarında bir ulu padişah kodı. Adına Yanko ibn Madyan dirlerdi...*" Bknz. Öztürk, 2000, **a.g.k.**, 89

[488] *"Çün şehir tamam oldı, şehrün adını Yanko İbn Madyan kodılar. Ve hem ol şehri evvel ol bina itdi.....Yanko ibn Madyan ol zaman kim Konstantiniyye'yi bünyad itmişlerdi...*" Bknz. Öztürk, 2000, **a.g.k.**, 94-95

bahsi geçen ve Kaplıca Mimarı olarak ün yapmış bir kişinin varlığı kabul edilebilir bir bilgi olmakla birlikte, Yanko Madyan ismi efsanevi bir kişiliktir ve Hacı Bektaş Türbesi ile Bursa Eski Kaplıca mimarının ismi olarak kabul etmek mümkün değildir. Dolayısı ile Sadettin Efendi'nin aktarımında bahsi geçen gayrimüslim mimar ve sanatçıların, Kaplıca mevkiinde inşa edilen yapılarda görevlendirildiği yönündeki bilgi ile Vilayetname'de Kaplıca Mimarı olarak ün yapmış bir kişinin varlığı ve bu bilginin önemini kabul etmekle birlikte, bazı yayınlarda tartışılmaksızın bahsi geçen mimarın ismi olarak kaydedilen Yanko Madyan ismine ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini düşündürmektedir.

Bu yönde önemli bir bilgi Tacüt Tevarih'te karşımıza çıkar. Sadettin Efendi, Yalova savaşında ele geçirilenler arasında becerikli mimar ile sanatçıların olduğunu belirtmektedir. Söz konusu sanatçılardan kasıt taş ve duvar ustaları olabileceği gibi, özellikle belirtilen becerikli mimar haricinde başka mimar ya da mimarlarda olabilir. Eski Kaplıca ve Hüdavendigar İmareti'nin cephe düzeni ile malzeme teknik ve süsleme detayındaki farklılıklar her iki yapıda farklı mimar ve usta grubunun çalışmış olabileceğini düşündürür.

Bu noktada vurgulamak istediğimiz bir diğer husus, yapının her iki katında karşımıza çıkan farklı yapı tiplerine ait plan kurgularının Osmanlı öncesi Türk mimarisinde uygulanmış olduğudur. Bu hususta araştırmacıların üzerinde fikir birliğine vardıkları görüşe göre imaretler, Orta Asya'dan gelen dört eyvanlı ve ortası avlulu bina tipinden doğmuştur. Bahsi geçen yapıların Osmanlı'da klasikleşen plan tipinin, Osmanlı öncesinde Selçuklu ve Beylikler Mimarisinde mekân düzenlemesi açısından Kırşehir Cacabey Medresesi gibi benzer birkaç örneği olmakla birlikte, söz konusu örnekler ele aldığımız yapı ve plan tipinin doğrudan karşılığı ve kökeni olarak tanımlanabilecek yapılar değildir.

Aynı şekilde bahsi geçen plan tipinin mekânsal düzenleme bağlamında benzer örneklerini, Hosios Lukas ve Daphni Manastır Kilisesi gibi Yunan Haçı planına sahip Bizans yapılarında da takip etmek mümkündür. Ancak ne Selçuklu ve Türk İslam Mimarisine de Bizans ve hıristiyan Mimarisi'nde, 14. yüzyılın başından itibaren Osmanlı Mimarisi'nin en anıtsal yapıları olarak karşımıza çıkan İmaret planlarının birebir karşılıkları yoktur. Dolayısı ile Hüdavendigar İmareti'nin alt katında karşımıza çıkan plan tipi, dönemin ihtiyaçları doğrultusunda planlanmış Osmanlı Beyliği'ne özgü bir tasarım

olarak değerlendirilmelidir. Bu tasarıma yön veren, başta yapının banisi olarak sultanlar ve yapının inşasında görevlendirilen mimarlar olmalıdır.

Yapının üst katındaki medrese plan tipi itibari ile Osmanlı öncesi Selçuklu ve Beylikler mimarisinde çok sayıda örneği olan bir plan tipini takip eder. Medrese katında öğrenci odalarının açıldığı koridor ile yapının orta sofasını örten kubbesinin kasnağını çevreleyen ve bir nevi galeri katını andıran mekânsal düzen, Osmanlı ve Türk İslam mimarisinde öncül örneği olmayan uygumalardır.

Yapının cephe düzenlemesi, revaklı giriş bölümü, malzeme teknik ve süsleme detaylarında ise açıkça en yakın ilişki bağlamında Bizans mimarisinin etkilerini takip etmek mümkündür. Osmanlı mimarisinde özellikle mescit ve imaretlerin ilk örneklerinden itibaren tercih edilen revaklı girişlerin, Osmanlı mimarisine Bizanslı mimar ve ustalar aracılığı ile taşınmış olması muhtemeldir. Ele aldığımız yapının her iki katında beş birimli olan revak bölümü alt katta her birim kubbe ile örtülmüş, üst katta ise her iki yanda birer çapraz tonoz ortada ise kubbe ile örtülü üç birimden oluşmaktadır. Bu özelliği ile bahsi geçen uygulamanın Bizans mimarisindeki en yakın örneği, Selanik Ayasofya Kilisesi'nde görülmektedir.

Mimariye bağlı diğer unsurlarda bu çoğulculuğun temsillerinin çeşitlenerek devam ettiği görülmektedir. Tüm cephe duvarları ile kubbe kasnağının saçak hizasında, yapıyı boydan boya dolaşan Lombard band dizisi tamamı ile cepheye hareket kazandırmak için kullanılmış işlevsel olmayan bir dekoratif öğedir. Osmanlı öncesi Türk-İslam yapılarında karşımıza çıkmayan ve Osmanlı Mimarisinde Bursa Hüdavendigar İmareti ve aynı bölgede inşa edilmiş olan Eski Hamam ile Kirmastı Lala Şahin Paşa Türbesi'nde karşımıza çıkan söz konusu kemer dizisi, 11. yüzyılda özellikle Güney Avrupa'da Erken Romanesk yapılarda çok geniş coğrafyada temsil edilen bir cephe dekoratif elemanıdır.[489]

Hüdavendigar imaretinde karşımıza çıkan bir diğer süsleme unsuru, revaklı giriş kısmı kemerlerinde karşımıza çıkan taş ve tuğla süslemeli panolardır. Söz konusu panolarda küçük taş ve tuğlaların birlikte kullanımı ile oluşturulmuş geometrik kompozisyonlar yer almaktadır.

Roma döneminden itibaren kullanıldığı bilinen söz konusu süsleme tekniğinin Orta ve Geç Bizans dönemi yapılarında başta Epiros ve Thesalya bölgesi olmak üzere oldukça

[489] Benzer örnekler için bknz. 54-57

geniş bir coğrafyada örnekleri vardır. Panolarda yer alan altıgen ve on kollu yıldız formu içeren kompozisyonların Türk İslam süsleme sanatında farklı malzeme ve tekniklerde kullanıldığı bilinmektedir.[490]

Önceki satırlarda ana hatları ile tanımlanan mimari olgulara karar veren ve uygulayanların, tek bir köken üzerinden açıklanamayacağını açıkça ortaya koymaktadır. Özellikle malzeme teknik, cephe düzenlemesi ve dekorasyon öğelerine karar veren ve uygulayan kişilerin, Anadolu ve Balkanlardaki Bizans Mimarisine aşina olduğu görülmektedir. Dolayısı ile bu hususta mimar ve ustaların kökenine dair bir sorgulama yapıldığında objektif bir değerlendirmenin işaret edeceği köken Bizanslı, yapının başta üst katında yer alan medrese planı ile detaylarda izlenen Türk ve İslam mimarisine özgü unsurları ise Türk İslam mimari geleneğini temsil eden bir mimara işaret etmektedir.

Her ne kadar erken Osmanlı dönemi mimarlarına dair bilgilerimiz oldukça sınırlı olsa da Erken Osmanlı Döneminin en anıtsal yapılarından birisi olan Edirne Eski Camisi'nde iki mimarın birlikte görev alması, I. Murad döneminin tartışmasız en büyük ve anıtsal yapısı olan Hüdavendigar İmareti'nde de birden fazla mimar ve yapı ustasının çalışmış olabileceği yönündeki bir olasılığın çıkış noktası olarak değerlendirilebilir. Bu kişilerin, dönemin çok kültürlü sosyal ve kültürel yapısı göz önüne alındığında Müslüman veya gayrimüslim kökenli olmaması için hiç bir sebep yoktur.

Tüm bu verilerin ortaya koyduğu sonuç, 14. yüzyılın birçok olgusunda olduğu gibi mimari faaliyetlerde de dönemin çoğulcu yapısının izlerini doğrudan görmek mümkündür. Çoğu zaman olduğu gibi bu çoğulculuğu oluşturan etnik ve kültürel öğeleri "öteki" olarak tanımlamak, Osmanlı Beyliği'nin sentez ve kozmopolit yapısını kabullenmemek, dolayısı ile bir kültürün asıl unsurlarını reddederek, bahsi geçen kültürü yok saymak ya da yanlış yorumlamaktan başka bir sonuca ulaşmayacaktır. Bahsi geçen belge ve bilgiler ile yapının mimari özelliklerinin kaynaklık ettiği sonuç, Bursa Hüdavendigar (Kaplıca) İmareti'nin öncesinde ve sonrasında tekrarı olmayan, dönemin tüm olgularının oturduğu çoğulcu zeminin mimarideki en özel temsillerinden birisi olduğudur.

Yapı mimari özellikleri açısından, Osmanlı Mimarisinde "o güne" kadar uygulanmamış her katta farklı bir yapı tipini temsil eden iki katlı mimari düzeni ile ön

[490] Benzer örnekler için bknz. 58-59

plana çıkmaktadır. Alt katta yer alan imaret plan tipi açısından, Orhan Gazi döneminde ilk örnekleri ile karşılaşılan imaretler ile benzer özellikler göstermekle birlikte mekân çeşitliği ve anıtsallık bağlamında bir gelişimi temsil eder. Yapı, 42.73 x 30.03 m ölçüleri ile aynı zamanda I. Murad döneminin en anıtsal yapısı olarak ayrı bir yere sahiptir. Yapının mihrabı güney duvardan dışa taşkın, beş cephesi ve beşik tonoz örtüsü ile I. Murad dönemi mihraplarından ayrılmaktadır. Yapıyı diğer dönem yapılarından ayıran en belirgin özelliklerinden bir diğeri, iki katlı revak düzenidir.

Yapının üst katında yer alan medrese, aynı zamanda I. Murad döneminden günümüze ulaşabilen tek örnek durumundadır. Medrese iki katlı tasarımın getirdiği zorunlu statik düzenlemeler haricinde, Selçuklu dönemi medreselerinin genel plan şemasını devam ettirmektedir.

İmaret ve medreseden ibaret yapının almaşık teknikli düzeni, inşa edildiği I. Murad döneminin genel özelliklerini temsil etmekle birlikte, küfeki taşının gerek işlenişindeki özen, gerekse aynı ölçülerde olması bakımından İznik Nilüfer Hatun ve Yakup Çelebi İmaretleri ile birlikte dönemin diğer yapılarından ayrılmaktadır.

4.6.3.1.2. Bursa Eski Kaplıca

Levha No: 60-74

Çizim No: 28-29

Adı, Konumu ve Bugünkü Durumu:

Yapı yaygın olarak Eski Kaplıca adı ile tanınmakla birlikte, Armutlu Hamamı olarak da bilinmektedir. Bursa Eski Kaplıca Çekirge Mahallesinde, Çekirge Caddesi ile Zübeyde Hanım Caddesi'nin birleştiği köşede, güney yönde Eski Kaplıca Sokak ile sınırlanan alanda yer almaktadır. Sağlam ve bakımlı durumdaki kaplıca, kadınlar ve erkeklere ayrılmış birimleri ile Bursa Kervansaray Termal Otel tarafından işletilmektedir.

Yaptıran: I. Murad (Hüdavendigar)

Yapının banisini veren herhangi bir kitabe yoktur. Aşıkpaşaoğlu Tarihi'nde, I. Murad'ın Bursa'da yaptırmış olduğu eserler sıralanırken, I. Murad tarafından inşa edilen imaretin (Hüdavendigar Cami) bulunduğu yeri işaret eden bir yerleşim alanı olarak

"Kaplıca" bahsi geçmektedir.[491] Neşri, I. Murad'ın eserleri bahsinde bir hamam ya da kaplıcadan bahsetmezken, "Kaplıca" ibaresini, Aşıkpaşaoğlu Tarihi'nde olduğu gibi bir yerleşim alanı olarak tanımlar.[492] Anonim Tevarih-i Osman'da da Aşıkpaşaoğlu ve Neşri tarihlerinde olduğu gibi Kaplıca, bir mevki/yerleşim alanı olarak kaydedilmiştir.[493] Bahsi geçen mevkide I. Murad tarafından bir kaplıca inşa ettirilmiş olduğu yönündeki bilgi Tacüt Tevarih'te karşımıza çıkmaktadır.[494] Söz konusu kayıtta bahsi geçen hamamın şehrin arka yakasında, imaretin (Hüdavendigar Camisi) "yanı başında" tarif edilmesi tanımlanan yapının lokalizasyonunu ve diğer Hüdavendigar dönemi hamamları ile karıştırılma olasılığını bir ölçüde önlemektedir. Arşiv belgelerinde yapı "Kaplıca Hamamı" olarak tanımlanmış bir anlamda "Kaplıca", bahsi geçen hamamı niteleyen bir isim olarak kullanılmıştır.[495]

Yapım Tarihi:

Yapının kesin inşa tarihini veren herhangi bir belgeye ulaşılamamıştır. Gerek Osmanlı kronikleri gerekse arşiv belgelerinde yer alan bilgiler, yapının I. Murad döneminde inşa edilmiş olduğunu ortaya koymaktadır. Cihannüma'daki bilgiler, yapının bugün de kullanılan ismini ve I. Murad dönemi eseri olduğunu bildirmesi açısından önemlidir: Sultan Murad *şehrin batısındaki sıcak mineral sular üzerine bir kubbe ve bu kubbenin altına birçok havuz (Havza) yaptırdı; bu hamama (Banyo) Eski Kaplıca denir.*[496] Katip Çelebi'nin bu aktarımı, Bursa'nın fethinin hemen sonrasında İbn-i Batuta'nın sıcak su kaynaklarının üzerine hamamların inşa edildiği yönündeki gözlemlerinin I. Murad dönemindeki devamlılığını ortaya koyması açısından da önemlidir.[497] Ancak söz konusu

---

[491] *"Bursa hisarında kendisinin sarayı kapısında bir cuma mescidi yaptı. Kaplıca'da bir imaret, üzerinde bir medrese yaptı".* Atsız, 1992, **a.g.k.**, 53

[492] *"Ve Kapluca'da dahi bir imaret yapub üzerine medrese yapdı".* Neşri, 1995, **a.g.k.**, 203

[493] Giese, 1992, **a.g.k.**, 30

[494] *"...Şehrin arka yakasında, hala kaplıca adı ile tanınan temizlik ve güzelliği ile övülen güzel bir hamam yaptırdı. Bunun yanı başında da "sizlere sofralar kurduğumuz, tek Allah hakkı içindir" emrinden aldığı duygu ile bir imaret ve misafirhane, mescit, mescidin üst katında medrese ve öğrenci hücreleri inşa ettirdi".* Bknz. Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 130

[495] Bknz. B.O.A. C.BLD. 15/750 (17-B-1210)

[496] Louis Vivien de Saint-Martin (1852). *Description historique et géographique de l'Asie Mineure comprenant les temps, anciens, le Moyen Age et les temps modernes, avec un précis détaillé des voyages qui ont été fiats dans la péninsule, depuis l'époque des Croisades Jusqu'aux temps les plus récent; précédé d'un Tableau de l'histoire géographique de l'Asie ...,* 21. Cilt II. Paris: Arthus Bertrand, Librarire de la Sociéré de Géographie., s. 720

[497] *"Şehir dışında sıcak akan bir menba var; büyük bir göle dökülüyor. Onun üzerine iki hamam yapılmış, biri erkeklere, diğeri kadınlara ait. Hastalar uzak diyarlardan gelip bu kaplıcada şifa bulurlar. Burada yolcuların konaklayacağı bir zaviye vardır. Gelen üç gün kalır ve doyurulur. Orayı Türkmen hükümdarlarından biri yaptırmış. "* Bknz. İbn Batuta, 2004, **a.g.k.**, 428

veriler bahsi geçen yapının I. Murad'ın saltanatının hangi yıllarında inşa edildiği yönünde herhangi bir çıkarıma olanak vermez. Bu yöndeki en net ifade Tacü't Tevarih'te yer almaktadır:

> *"…Allah'ın mescidleri, kıyamet gününe ve Allah'a iman edenler tarafından bakılır", buyruğu gereğince evvela Saray-ı amire karşısında görkemli bir cami yaptırılması yolunda dünyalar kadar değerli fermanı çıktı. 767 (M. 1365-1366) yılında bu hayırlı işe başlandı. Şehrin arka yakasında hala Kapluca adiyle tanınan temizlik ve güzelliği ile övülen bir güzel hamam yaptırdı..."*[498]

Aşıkpaşazade, Neşri tarihinde Kaplıca mevkisinde I. Murad tarafından inşa ettirilen yapılar H. 767 (M. 1365-1366) yılında gerçekleştiği belirtilen Sırpsındığı Savaşı sonrasında gerçekleşen imar faaliyetleri olarak tanımlanır.[499] Oruç Bey ve Anonim Tevarih-i Ali Osman'da da Sırpsındığı Savaşı'nın gerçekleştiği yıl H. 767 olarak belirtilir[500]. Özellikle bahsi geçen kroniklerde yer alan tarih ve bilgilerden çıkışlı olarak yayınlarda Eski Kaplıca'nın içinde olduğu I. Murad'ın inşa ettirmiş olduğu yapılar 1365-1366 yıllarına tarihlendirilmiştir.[501] Mevcut veriler ışığında yapının kesin inşa tarihini tespit etmek mümkün görünmese de, Osmanlı kroniklerinde belirtildiği gibi Sırpsındığı Savaşı'nın tarihinin 1365-66 olmadığı, daha güvenilir kaynaklara göre 1371 yılında gerçekleştiği[502] dolayısı ile Eski Kaplıca ve Kaplıca mevkisinde inşa edilmiş olan diğer I. Murad yapıları için en erken inşa tarihinin 1371 yılı olarak revize edilmesi gerektiğini düşünmekteyiz.

Kitabe: Yapının inşa kitabesi yoktur. 1511 tarihli bir onarım kitabesi, bugünkü yapının kadınlar bölümü giriş kapısı üzerinde yer alır.

Görsel 4.6.3.1.2.1. Bursa Eski Kaplıca Onarım Kitabesi

[498] Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 129-130
[499] Atsız, 1992, **a.g.k.**, 53; Neşri, 1995, **a.g.k.**, 203
[500] Oruç Bey, 2009, **a.g.k.**, 30; Giese, 1992, **a.g.k.**, 26
[501] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 232, 267, 274; Aslanapa, 2004, **a.g.k.,** 17, 19; Çetintaş, 1952, **a.g.k.,** 1.
[502] İnalcık, 2010a, **a.g.k.**, 87-90.

1511 tarihli kitabe, II. Beyazıd döneminde yapıya eklenen soyunmalık bölümüne ait olan onarım kitabesidir. Dolayısı ile bugün mevcut olan kaplıca I. Murad döneminde inşa edilmiş olan birimler ve II. Beyazıd döneminde söz konusu birimlere ilave mekânların inşa edilmesi oluşmuş iki farklı dönemin mimari özelliklerini ihtiva eden bir yapıdadır.

Transkripsiyon:

1. *Kaplucenin binası ve cümle yer yapıldı*

San gülâb tıyneti oldu miskile tağmir

2. *Feyyaz zulmenend-in feyz-i iyanet erdir*

İt'mame dendi tarih kapluce oldu tamir H. 917[503]

Vakfiye:

Yapının vakfiyesi yoktur. Ancak aynı bölgede I. Murad tarafından inşa edilmiş olan Kaplıca İmareti vakfiyesinde "*ve vâkıf-ı zikr olınan Kapluca'ya (10a) nispet olunur havâliye vâkf eyledi"* ibaresi yer alır.[504]

Mimar:

Yapının mimarını doğrudan bildiren herhangi bir kitabesi yoktur. Hoca Sadettin Efendi'nin Tac'üt Tevarih adlı eseri ile Hacı Bektaşı Veli Vilayetnamesi'nde yer alan bazı bilgiler ve yapının mimari özelliklerinin sunduğu veriler, kaplıcanın inşasında gayrimüslim mimar ve ustaların çalıştığına işaret etmektedir.[505]

Mimari Özellikler

Plan Tasvir:

Eski Kaplıca, I. Murad ve II. Beyazıd dönemlerinin mimari özelliklerini yansıtmaktadır. Arşiv belgelerinde yer alan bilgiler ve yapıya dair gerçekleştirilen

[503] N. Beşbaş ve H. Denizli. (1983). *Türkiye'de vakıf abideler ve eski eserler 3. Cilt.* Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları., s. 348
[504] Topçu, 2005, **a.g.k.**, 48
[505] Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.,** s. 130; Gölpınarlı, 2005, **a.g.k.**, 89-90.

çalışmalarda, söz konusu inşa süreci açıkça ortaya koyulmuştur. Yapının mevcut mimari ve malzeme teknik özelliklerinin de, söz konusu iki inşa sürecini yansıtır özellikler açıkça görülebilmektedir. Soyunmalık, soğukluk, ılıklık ve üç sıcaklık kısmından oluşan kaplıcanın, soyunmalık ve soğukluk kısımlarının II. Beyazıd döneminde inşa edildiği bilinmektedir. Farklı dönemlerdeki onarım ve ilaveler ile kadınlar ve erkekler bölümü olmak üzere iki kısmı ayrılan kaplıcanın özgün girişi, bugün kadınlar kısmının girişi olarak kullanılan doğudaki soğukluk kısmının doğu duvarında yer alan bir kapı ile sağlanmaktadır. Erkekler kısmına ise söz konusu mekânın kuzey duvarında sonradan açıldığı anlaşılan bir kapı ile girilmektedir. Dolayısı ile biri doğuda diğeri kuzeyde olmak üzere, aynı mekâna iki farklı kapı ile ulaşılmaktadır. Erkek ve kadın bölümlerinin girişlerinin ayrılması amacı ile mekânın bir paravan ile ikiye bölünmüş olduğu anlaşılır. Kadınlar kısmı; paravan bölmesi, doğu batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı bir soyunmalık vr güneyde duvarda yer alan bir kapı ile ulaşılan kuzey güney doğrultusunda uzanan, iki yandan eyvanlarla genişletilmiş kubbe ile örtülü küçük bir mekândan ibarettir.[506]

Kaplıcanın erkekler kısmına giriş paravanla ikiye ayrılmış ilk soğukluk biriminin kuzey duvarındaki kapı ile sağlanmıştır. Kapının iki yanında birer pencere ile aydınlatılan mekândan, batıdaki soğukluk mekânına geçilmektedir. Kare planlı ve pandantif geçişli bir kubbe ile örtülü ana mekânın kuzey ve batı yönlerden yarım kubbeler ile genişlediği görülmektedir. Kubbe merkezinde yuvarlak bir fener açıklığı ile kuzey ve batı duvarlarda yer alan üçer pencere açıklığı mekânı aydınlatmaktadır. Mekânın ortasında sekizgen tabanlı ve fıskiyeli bir havuz yer alır. Soyunmalık bölümünün güney duvar ekseninde yer alan bir kapı ile I. Murad döneminde inşa edildiği bilinen ılıklık mekânına girilmektedir. Kare tabanlı bir alana oturan mekân, dört yönde ikişerden sekiz adet sütun tarafından desteklenen bir kubbe ile örtülüdür. Ilıklık mekânının batı duvar eksenindeki kapı ile kuzey güney doğrultusunda uzanan iki yanda eyvanlarla genişletilmiş dikdörtgen planlı bir mekâna girilmektedir. Söz konusu mekânın simetrisi ılıklık mekânının doğusunda yer almakta ve bugün kadınlar bölümünün sıcaklığı olarak kullanılmaktadır. Bahsi geçen mekânın özgün mimari kurguda ılıklık mekânının doğu duvarında yer alan bir kapı ile ulaşılması gerekirken söz konusu kapı günümüzde yoktur. Ilıklık mekânının güney duvar

[506] Söz konusu mekân özgün yapıda Hüdavendigar döneminde inşa edilen birimlerdendir.

ekseninde yer alan kapı sıcaklığa açılmaktadır. Sekizgen bir plana sahip olan mekânın dört köşesinde yarım daire oylumlar bulunur.

Malzeme Teknik:

Yapıda kullanılan ana inşa malzemesi moloz kesme taş ile tuğladır. Cephelerin birleştiği köşeler ile kemerlerde moloz taş tercih edildiği, duvar yüzeylerinden farklı olarak kesme taş kullanıldığı görülmektedir. Üç sıra tuğla iki sıra moloz taş değişkenliğinde uygulanan almaşık teknik tüm yapı cephelerinde aynı düzende karşımıza çıkmamaktadır. Yapıdaki kullanılan moloz taşların boyut itibari ile çok farklı ölçülerde olması bazı cephelerde tuğlalar arasında bir moloz taş sırası, bazı cephelerde iki ya da üç moloz taş sırasının kullanılmasına sebep olmuştur. Yapının ılıklık bölümünün doğu ve batı yönlerinde yer alan mekânların doğu ve batı cephelerindeki kemerler üç sıra tuğla bir sıra kesme taş değişkenliğinde almaşık teknik ile örülmüştür. Her iki cephe ekseninin kuzey yönünde yer alan kemerlerin kilit taşı çevresindeki tuğlaların ikişer sıra olduğu görülmektedir. Kaplıcanın tüm mekânları üstte iki sıra kirpi saçak ile son bulmakta, kirpi saçağı oluşturan testere dişlerinin tek sıra yatay tuğlalar ile sınırlandığı görülmektedir. Sıcaklık bölümünün doğu, batı ve kuzey cephelerinde saçakların altında üst üste sıralanmış ve yukarıdan aşağı doğru daralarak devam eden dört tuğladan ibaret bir tuğla bezeme dizisi kullanılmıştır. Ayrıca ılıklığı örten kubbenin saçak altında, kubbe boyunca devam eden tuğla kemer dizisi dikkat çekmektedir.

Süsleme:

Malzeme teknik bölümünde detayları ile tasvir edilen cephelerde karşımıza çıkan almaşık teknik, kirpi saçak ve kirpi saçaklar altında yer alan kemer ve damla dizileri yapının cephesini hareketlendiren bezeme unsurları olarak tercih edilmiştir. En yakın ilişki bağlamında orta ve geç dönem Bizans mimarisinin cephe düzenlerinde sıklıkla uygulanan söz konusu tuğla süsleme öğelerinin benzer örnekleri, İstanbul ve Selanik'teki Bizans yapılarında karşımıza çıkmaktadır.

Yapıda ayrıca sıcaklık kısmında kubbeyi destekleyen sütun ve sütun başlıkları ile silmeler üzerinde çeşitli süsleme unsurları yer almaktadır.

Yorum ve Tartışma:

Bursa Eski Kaplıcayı inşa eden mimar ve yapının orijini hususu, üzerinde en fazla yorum yapılan ve farklı görüşlerle güncelliğini koruyan bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Seyyahların anlatımlarında da yapı çoğunlukla Bizans hamamı olarak tanımlanmıştır.[507] Örneğin Hammer, Bursa kaplıcalarını tanıtırken Eski Kaplıcayı en sıcak kaplıca olarak nitelendirmekte ve kubbesinin I. Murad tarafından inşa ettirildiğini belirtmektedir.[508] Tournefort Eski Kaplıca'yı "suları çok sıcak; Bizans İmparatorluğu'nun altın çağlarında Rumların kullandıkları sıcak suların bunlar olduklarını gösteren birçok işaret var" diyerek tanıtmıştır.[509] Texier ise "...hepsinden eski olan Eski Kaplıca Hamamı, Bizanslı Etienne'in Bitinya krallarına ait diye söz ettiği hamamlardan biri..." diye tanıtırken, "kubbesinin" I. Murad tarafından yaptırıldığını belirtmektedir.[510] Walker hamamın temel ve zemininin antik dönem işçiliği olduğunu belirtmekte, Texier'de olduğu gibi üst yapısının I. Murad tarafından yaptırıldığını bildirmektedir.[511] İlginç bir şekilde yapıya dair bilgi veren seyyahların bir çoğunun yapının üstünün I. Murad tarafından yaptırıldığı hususunda dil birliğinde olduğu anlaşılmaktadır. F. Yıldırım söz konusu tasvirin, ilk kez Kâtip Çelebi tarafından kullanıldığı ve Hammer'in bu bilgiyi Kâtip Çelebi'den almış olmasının muhtemel olduğunu belirtirken, Texier, Bernard[512] ve Jerningham[513] gibi seyyahların da Hammer'dan alıntı yaptığı hususunda görüş bildirmektedir.[514]

Söz konusu görüşlerin bir kısmı, yapıya dair bilgi veren araştırmacılar için çıkış noktası olarak kullanılmış; mimarın kimliği ve yapının orijini bağlamında tartışılmıştır. Bursa'ya dair ilk çalışmalardan birisini gerçekleştiren Albert Gabriel, Eski Kaplıca'nın yerinde bir Bizans Kaplıca'sı olmasının mümkün olduğunu belirtirken, bu hususta bir sonuca ulaşılabilmesi için kazıların yapılması ve sıvaların incelenmesi gerektiği yönünde görüş bildirmektedir.[515] Gabriel aynı zamanda yapıdaki Bizans dönemine ait mimari

[507] Seyyahların Eski Kaplıca'ya dair gözlemlerine dair detaylı bilgi için bknz Yıldırım, 2014, **a.g.k.**, 344-350
[508] Hammer, 1818, **a.g.k.**, 25
[509] Tournefort, **a.g.k.**, 2005, 238
[510] Texier, 2002, **a.g.k.**, 208
[511] Walker, 1886, **a.g.k.**, 155
[512] Bernard, 1943, **a.g.k.**, 27
[513] Jerningham, 1873, **a.g.k.**, 218
[514] Yıldırım, 2014, **a.g.k.**, 347, Hammer ile Texier'in söz konusu yapıya dair kaynaklarının aynı olduğu yönündeki ilk tespit Sedat Çetintaş'a aittir. Bknz. Çetintaş, 1952, **a.g.k.**, 12
[515] Gabriel, 1958, **a.g.k.**, 166

plastik parçaların varlığına dikkat çekmekte, ancak devşirme olan söz konusu parçaların kaplıcalara mı yoksa başka yapılara mı ait olduğunun bilinmediğini belirtmektedir.[516] A. Gabriel ayrıca bugün Eski Hamam'ın bulunduğu yerde bir Bizans Hamamı'nın bulunduğu varsayılırsa, olasılıkla "Türkler"in söz konusu yapının temellerini kullanarak yeniden inşa etmiş olabileceklerini ileri sürmektedir.[517]

Koyunluoğlu'nun çok kısa bir tanım ile I. Murad ve II. Beyazıd'ın eseri olarak tanıttığı yapıyı, Türklere miras bir eser olarak nitelendirmesi Osmanlı öncesindeki mevcut bir yapının üzerine inşa edildiği yönünde bir algı oluşturur.[518] Kazım Baykal yapının Hüdavendigar vakfı olduğunu belirtirken asıl yapısının kesin olarak bilinmediğini, Trajan dönemindeki kaplıcanın, Eski Kaplıca'nın alt tarafındaki harabe olduğu yönünde görüş bildirirken, İbn Batuta'nın söz konusu mevkide büyük bir kaplıca olduğunu aktardığını yineleyerek herhangi bir tartışma ve değerlendirmede bulunmamaktadır.[519]

Yapıya dair detaylı bir analiz sunan S. Çetintaş, Eski Kaplıca'nın bir Bizans yapısı olduğu yönünde görüş bildiren kaynak ve araştırmalara şiddetle karşı çıkmakta, yapının planının Bursa Orhan Cami ile olan benzerliğinin altını çizerek Türk devri eseri olduğunu vurgulanmaktadır.[520] Çetintaş ayrıca yapının içerisinde "Bizans motiflerinden uydurma" sütun başlıkları ve sütunlar ile kubbeye geçişte *"Türk tezyinatından mahrum kalmış manasız düzlüklerin"* aldatıcı olmaması gerektiğini belirtirken, 19. yüzyılda Bursa Ulu Cami'sinin onarımında çalıştığı bilinen gayrimüslim ustaları örnek göstererek, *"cahil Rum ve Ermeni ustaların ehliyetsiz elleriyle yapılmış, tahrifçi tamirlerle"* olası zengin süsleme unsurlarının yok edilmiş olabileceği yönünde görüş bildirir.[521] Araştırmacı yapının bir Bizans eseri olamayacağı hususunda, sütun başlıklarının farklı yüzyıllara ait olduğunu ve olasılıkla yapının inşası sırasında farklı yerlerden toplanarak ikinci defa kullanıldığını, sütun, sütun başlıkları ve kemer üzengilerindeki orantısızlıklara dikkat çekerken *"insicamsız parçaların birleşmesinden müteşekkil garabet ve tuhaflıklar"*

[516] Gabriel, 1958, **a.g.k.**, 166
[517] Gabriel, 1958, **a.g.k.**, 166
[518] M. T. Koyunluoğlu (1935). *İznik ve Bursa Tarihi.* Bursa: Vilayet Matbaası., s. 131
[519] Baykal, 1950, **a.g.k.**, 31
[520] Çetintaş, 1952, **a.g.k.,** 15-16
[521] Çetintaş, 1952, **a.g.k.,** 16

olarak tanımladığı söz konusu *"zorlama tertiplerin",* yapının bir Bizans eseri olması durumunda karşılaşılmayacak unsurlar olduğu yönünde görüş bildirmektedir.[522]

Yapıya dair en detaylı analizlerden birisini gerçekleştirmiş olan E. H. Ayverdi öncül çalışma olarak S. Çetintaş'ın ilk olarak altını çizdiği hususlar olan; yapıda Bizans parçalarının kullanılmasının bir şey ifade etmediğini, sütun başlıklarının yapı için tasarlanmış olmadığını ve devşirme olarak kullanıldıklarını, sütunların yüksekliklerinin yapının Bizans eseri olması durumunda yapının ölçülerine uygun olarak işleneceği gibi hususlarının altını çizerek tekrar etmiştir.[523] Ayverdi ayrıca Hüdavendigar Camisi'nde karşımıza çıkan "kemercikli silmenin" bahsi geçen yapıda aynen kullanılmasıyla yapının I. Murad döneminde inşa edildiğinin anlaşıldığını belirtir.[524]

Kaynaklar ve yayınlarda yer alan bilgiler, görüldüğü üzere yapının orijini hususunda kesin bir yargıya ulaşmanın oldukça güç olduğunu ortaya koymaktadır. Bursa Eski Hamam'ın "Yıldızvari Sıcaklıklı Tip" olarak tanımlanan[525] sekizgen planlı sıcaklık bölümünün, dört köşesinde yer alan yarım daire tabanlı oylumlardan ibaret mekân düzeninin öncül örnekleri, Roma ve Geç Antik dönem Hamamlarında karşımıza çıkar. İtalya Baiae'deki Termo-mineral kompleks,[526] Tivoli'deki Hadrianus Villası içerisindeki küçük hamamlardan birisi (K) ile Roma Agrippa Hamamları'nın Cieambella kısmında köşelerde Eski Kaplıca'da olduğu gibi yarım daire tabanlı oylumlar yer almakla birlikte,[527] söz konusu mekânlar daire planlıdır. Roma'daki Constantinus Hamamları'nda[528] ise Eski Kaplıca'da olduğu gibi sekizgen mekânın köşelerindeki birer yarım daire oylum dikkati çeker. Adı geçen hamamlar Bursa Eski Hamam'ın sıcaklık planının farklı varyasyonlarıdır.

Antakya'da 3. yüzyıla tarihlenen "C" Hamamı'nda[529] benzer bir varyasyonu tespit edilen Bursa Eski Kaplıca'daki plan tipinin en yakın örneği, Busra Güney Hamamı'nda karşımıza çıkmaktadır.[530] Bahsi geçen hamamların 3. yüzyıla tarihlendirildikleri göz

[522] Çetintaş, 1952, **a.g.k.,** 16
[523] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 281
[524] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 281
[525] S. Eyice (1960). İznik'te "Büyük Hamam" ve Osmanlı Devri hamamları hakkında bir deneme. *Tarih Dergisi,* 11, s. 110-111
[526] F. Yegül (2010). *Roma dünyasında yıkanma.* İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları., s. 94, Res. 35
[527] Yegül, 2010, **a.g.k.**, 129, Res. 51
[528] Yegül, 2010, **a.g.k.**, 142, Res. 59
[529] Yegül, 2010, **a.g.k.**, 237, Res. 107
[530] Yegül, 2010, **a.g.k.**, 239, Res. 108

önüne alındığında Bursa Eski Kaplıca'nın plan tipi itibari ile Roma dönemi hamamlarında karşımıza çıkan bir plan tipini temsil ettiği sonucu karşımıza çıkmaktadır. [531]

Bu noktada, Osmanlı Beyliği'nin kurulduğu coğrafyada bahsi geçen plan tipinin bir devamlılığın ürünü olup olmadığının sorgulanması amaçtan ziyade bir zorunluluktur. Çünkü 3. yüzyıl mimari geleneğinde yaygın kullanımı olan bir plan tipinin bir süreklilik olmadan, yaklaşık 1100 yıl sonra başka bir kültüre bağlı bir yapı tipinde yinelenme ya da yorumlanma olasılığı oldukça zayıftır.

Suriye'de 12. yüzyılda inşa edilmiş olan Buzuriye ve Suruci Hamamlarında benzer planlı birimlerle karşılaşılır.[532] Suruci Hamamı'nın planı hem sıcaklık bölümünün sekizgen formu ile dört köşedeki yarım daire nişler, hem de Eski Kaplıca'nın ılıklık biriminde olduğu gibi merkezde kubbe örtülü sekizgen tabanlı alan ve iki yanında yanlarda tonozlarla genişletilmiş merkezi kubbeli mekânlar açısından, Bursa Eski Kaplıca ile oldukça benzer düzene sahiptir. Her iki yapının da 12. yüzyılda inşa edilmiş olması Suriye üzerinden Anadolu'ya ve Osmanlı Beyliği'ne yansıyan bir aktarım olabilir mi sorusunu akla getirmekle birlikte, bu sürekliği açıklayabilecek herhangi bir örneğin Osmanlı öncesi Anadolu Türk İslam hamamlarında olmayışı, bunun zayıf bir ihtimal olarak değerlendirilmesini zorunlu kılar.

Roma kökenli söz konusu plan tipinin bahsettiğimiz olası sürekliliğin değişen din haricinde Roma Uygarlığı'nın birçok olgusunun mirasçısı olan Bizans Hamamlarında takip etmek te mümkün değildir. Hıristiyanlık ile birlikte Antik Çağ hamam kültürü önemli ölçüde değişmiş; yeni hamam inşası oldukça azalmış, var olan hamamların birçoğu işlev değiştirilerek farklı amaçlarla kullanılmıştır. Bu değişim 6. yüzyıldan yani Justinaianus döneminden sonra daha belirgin bir hal almış, 8. ve 9. yüzyıllardan sonra ise kentlerdeki önemli hamam işletmeleri ya terk edilmiş ya da farklı işlevlerde kullanılmaya başlanmıştır.[533]

Kos'ta 6. yüzyıla tarihlendirilen Hagios İoannes Vaftizhanesi ile Albenga, Riez, Frejus ve Marseille Vaftizhanelerinin planları Roma kökenli hamam plan tipinin 6.

[531] Örnekler için bknz. Levha 67-72
[532] Ecochard, M. ve C. Le Coeur (1943). *Les Bains De Damas*. Beyrut: Institut Français de Damas., s. 17, Fig. IV.
[533] Örneğin Pariste'ki Roma dönemi "Büyük Kuzey Hamamları"nın bir bölümü 357 yılında İmparator Julianus'un Konutu olarak kullanıldığı bilinmektedir. Benzer şekilde Roma'daki Diecletianus Hamamları da 6. yüzyıldan itibaren terk edilerek çürümeye bırakılmış, Erken Ortaçağ boyunca Diecletianus Sarayı olarak anılmıştır. Bknz. Yegül, 2010, **a.g.k.**, 249, 250

yüzyılda vaftizhane planlarına aktarıldığının önemli göstergeleri olması açısından önemlidir.

Bosra ve Zorah örnekleri ise söz konusu plan tipinin vaftizhaneler ile sınırlı kalmadığı, bazı kilise planlarına da yansıdığına işaret etmektedir. Ancak her iki yapı tipinde de söz konusu plan tipinin 6. yüzyıl sonrasında da tercih edildiği yönünde herhangi bir örnek yoktur.

Kronolojik olarak Osmanlı ile çağdaş geç dönem Bizans Hamamları ile ilgili bilgilerimiz azdır ve ele aldığımız Roma dönemine özgü plan tipinin bu döneme kadar devamlılığını açıklayabilecek herhangi bir hamam örneği yoktur.

Bu veriler ışığında, bazı seyyah ve araştırmacıların belirttiği gibi Bursa Kaplıca İmareti'nin I. Murad döneminde tamamı ile yeni bir yapı olarak planlanıp uygulanmış olduğunu, en azından mimari süreklilik bağlamında iddia ve ispat etmek mümkün görünmemektedir.

Mevcut verilerin ortaya koyduğu ya da daha doğru bir ifadeyle araştırmacıyı yönlendirdiği daha izah edilebilir olasılık Bursa Eski Kaplıca'nın bir Antik dönem Hamamı'nın temelleri üzerine ve plan şemasının korunarak, I. Murad döneminde yeniden inşa edilmiş olabileceğidir.[534] Diğer olasılıkların aksine, bu argümanı destekler çok sayıda veri mevcuttur. Texier'in "Bizanslı Etienne"ni referans göstererek, yapıyı Bitinya Krallarına ait hamamlardan birisi olarak tanıtması, kaplıcanın Antik dönemdeki varlığına işaret etmektedir.[535] Her ne kadar hangi kaplıcanın olduğu belirtilmemiş olsa da, Theophanes Confessor Kroniğinde 796 yılının eylül ayında İmparator ve annesinin Bursa'daki kaplıcalara gittiğinin belirtilmesi,[536] söz konusu kaplıcaların 8. yüzyıl sonunda varlığını ve kullanılabilir durumda olduğu göstermektedir. İbn-i Batuta'nın gözlemleri, bölgede I. Murad dönemi öncesinde kaplıcaların varlığını ortaya koymaktadır:

> *"Şehir dışında sıcak akan bir menba var; büyük bir göle dökülüyor. Onun üzerine iki hamam yapılmış, biri erkeklere, diğeri kadınlara ait. Hastalar uzak diyarlardan gelip bu kaplıcada*

[534] Söz konusu öneri ilk defa A. Gabriel tarafından dile getirilmiştir. Bknz. Gabriel, 1958, **a.g.k.**, 166
[535] Texier, 2002, **a.g.k.**, 208
[536] "hot bath"

şifa bulurlar. Burada yolcuların konaklayacağı bir zaviye vardır. Gelen üç gün kalır ve doyurulur. Orayı Türkmen hükümdarlarından biri yaptırmış".[537]

Öncelikle Cihannüma sonrasında birçok seyahatnamede tekrarlanan ve I. Murad'ın *"sıcak suların üzerini kubbe ile örttüğünü"* bildiren aktarımlar, yapının kendinden önce var olan kalıntıların üzerine yükseldiğine işaret eden veriler olarak okunabilir.

Yapının mimarını tartışmasız ortaya koyan herhangi bir kitabe olmamasına karşın kaplıcanın cephe düzeni ve malzeme teknik detayları ile bu faaliyetin, I. Murad döneminde gayri müslim bir mimar ya da ustanın eli ile gerçekleştiği yönünde veriler sunmaktadır. Bursa Eski Hamam'da karşımıza çıkan ve biçim açısından Bursa Hüdavendigar İmareti'nde yer alan Lombard band dizileri ile benzeşen saçak altındaki küçük tuğla kemer ve damla dizileri, Bizans mimarisinde sıklıkla tercih edilmiş dekoratif öğelerdir. Bahsi geçen cephe süsleme elamanlarından damla dizilerinin benzer örneklerini, İstanbul'da Theotokos Pammakaristos ve Konstantin Lips Kiliselerinde; Selanik'te ise Prophitias Elias ve Hagia Apostoloi Kiliselerinde görmek mümkündür. Ilıklık kısmının doğu ve batı yönünde yer alan dikdörtgen mekânların cephelerinde yer alan kör kemer uygulamaları ise en yakın örnekleri, Mesebria Aleiturgetos Kilisesi[538] ile Nesebar Pantokrator Kilisesi'nde[539] karşımıza çıkan geç dönem Bizans mimarisinde çok sayıda yapıda tercih edilmiş uygulamalardır. Saçak altındaki küçük tuğla kemer dizileri her ne kadar Bursa Kaplıca İmareti'nden işçilik ve düzen olarak farklı olsa da, mimarlık tarihi içerisinde kullanım alanları dikkate alındığında, Avrupa'dan Balkanlara, Balkanlardan dan Anadolu'ya ulaşan bir aktarım süreci içerisinde değerlendirmek ve en yakın ilişki bağlamında söz konusu biçimleri geçmiş deneyimlerinde sıklıkla kullanmış olan Bizanslı ustalar ile ilişkilendirmek, verilerin sunduğu en yalın çıkarımlardır.

---

[537] Söz konusu anlatıda şehrin dışı ile neresinin kastedildiği belirsizdir. Orhan Gazi döneminde kalenin dışında iki yerleşim alanı karşımıza çıkmaktadır. Aşağı şehir olarak adlandırılan alanda Orhan Gazi Külliyesi ile başlayan yerleşimin 1339 yılında şekillendiği bilinmekle birlikte, İbn-i Batuta'nın kenti gördüğü 1332 yılında söz konusu alanda herhangi bir imar faaliyetinin başlayıp başlamadığını hususunda kesin bir yargı bildirmek mevcut verilerin ışığında mümkün görülmüyor. Orhan Gazi döneminde Kale içerisinde Kaplıca Kapısı olarak adlandırılan bölgede kentin fethedilmesinin ardından hızla imar faaliyetlerine başlandığı ve dolayısı ile iskân edildiği bilinmektedir. Ancak söz konusu yapılaşmanın ve iskanın Kaplıca Kapısı yönünde sur dışına taşıp taşmadığı hususunda bilgilerimiz yok denecek kadar azdır. Bu hususta İbn-i Batuta'nın isim zikretmeksizin kaplıcalara yakın konumdaki bir zaviyenin varlığından bahsetmesi önemli bazı çıkarımlara kaynaklık edebilir. Çünkü Orhan Gazi döneminde Kükürtlü'de Alaadin Bey adına bir tekke/zaviye inşa edildiği bilinmektedir. Dolayısı ile sınırlı veriler çerçevesinde İbn-i Batuta'nın bahsettiği zaviyeyi Alaaddin Bey Zaviyesi ile ilişkilendirmek ve söz konusu zaviyenin kükürtlüde olduğunu dikkate alarak, Batuta'nın bahsettiği kaplıcaları I. Murad dönemi'nde yeniden işlerlik kazandırılan Kükürtlü Kaplıcası ve Çekirge'deki Eski Kaplıca ile ilişkilendirmenin doğru olacağı kanısındayız.

[538] J. Trkulja (2004). *Aesthetics and symbolism of Late Byzantine church facades.* Yayınlanmamış Doktora Tezi. Princeton: Princeton Üniversitesi., s. 309, fig. 53

[539] A. Botez (2013). The tectonics of Byzantine architecture. *First International Conference on Architecture and Urban Design*., s. 200, fig. 8

Özellikle S. Çetintaş[540] ve E. H. Ayverdi'nin[541] ısrarla vurguladığı gibi yapıda yer alan Bizans dönemine ait mimari plastik unsurların farklı dönem özellikleri taşıması, farklı ölçülerdeki sütunlar kullanılması yapı için tasarlanmadıklarını, dönemin yaygın tercihi olarak farklı yapılardan devşirilerek Eski Kaplıca'da kullanıldıklarını düşündürmekle birlikte, bahsi geçen araştırmacıların iddia ettikleri gibi yapının Bizanslı bir usta tarafından antik dönem planı esas alınarak yeniden inşa edilmiş olma ihtimalini reddeden veriler olarak değerlendirilmemelidir.[542] Aksine yapının cephe düzeni ve malzeme teknik detaylarında, Bizanslı bir mimar ya da ustanın görev yapmış olabileceğini işaret eden özellikler mevcuttur.

Tacü't Tevarih ile Hacı Bektaş-ı Veli Velayetnamesi'nde yer alan bilgiler, bu çıkarımın yazılı belgeleri olarak nitelendirilebilir. Öyleki Hoca Saadettin Efendi, I. Murad döneminde gerçekleşen Yalova'daki savaş sırasında ele geçirilen esirler arasında yer alan "becerikli" bir mimarın azat edilerek, inşa edilen yapılarda mimar ve ustabaşı olarak görevlendirildiğini belirtmektedir.[543] Metinde, bahsi geçen mimara inşa ettirilen yapılar arasında Kaplıca'daki Hamam'ın da yer aldığı açıkça ifade edilmektedir.

Söz konusu bilgiyi teyit eden bir diğer kaynak, Hacı Bektaş-ı Veli Vilayetnamesi'nin 1625 tarihli kopyasıdır. Vilayetname'de Bursa'da Kaplıca Mimarı olarak bilinen Yanko Madyan adında bir kişiden bahsedilmektedir.[544] Velayetname'de Yanko Madyan olarak tanıtılan söz konusu mimarın, yapıyı tamamlamak üzere iken iman ettiği ve adının Derviş Sadık olduğu belirtilmektedir.[545] Ancak Bursa Hüdavendigar İmareti'ni tanıtırken belirtildiği gibi kaplıca mimarı olarak zikredilen Yanko Madyan Osmanlı kronikleri ile Evliya Çelebi'de sıklıkla atıflarda bulunulan efsanevi bir kişiliktir.

---

[540] Çetintaş, 1952, **a.g.k.**, 16
[541] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 281
[542] Bir sebeple harap olan yapıda zarar gören mimari unsurların yerine sağlam ve kullanılabilir durumdaki mimari plastik elemanların yeniden kullanımı gerek Bizans gerekse Erken Osmanlı döneminde yaygın tercih edilen bir durumdur. Bu tercihi yapı ile çağdaş ve aynı mevkide inşa edilmiş olan Hüdavendigar İmareti'nde görmek mümkündür
[543] "*Anlatıldığına göre bu mutlu günlerde İstanbul tekürü Yalova sahillerini yağmalamak ve İslam topraklarına zarar vermek için birkaç gemi ile asker göndermeye cesaret etmişti...." Savaşta ele geçenler arasında bazı sanatçılar da tutulmuş, öteki ganimetler ve eşyalar ile birlikte bunlarda bağlı olarak yüce padişahın otağına gönderilmişlerdi. Bunların içinde bir de becerikli mimar bulunduğu anlaşılınca, onun azat ederek hayır binalarına mimar ve ustabaşı tayin etmişti. "....Şehrin arka yakasında hala Kapluca adiyle tanınan temizlik ve güzelliği ile övülen bir güzel hamam yaptırdı..."* Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 130
[544] *"Hünkârın zamanında padişah, Gazi Murad'dı. Edirne'yi almış, çok savaşlar etmişti. Bursa Şehrinde otururdu. Atası Osman, Hünkârın kisvesini giydiği için o da Hünkâr'a pek düşkündü. Gidip ziyaret etmek isterken Bursa'da, Hünkâr'ın ölümünü duydu. Pek ağladı, sonunda türbesini yapayı kurdu. Mimar istedi. Birçok mimarlar geldi, fakat hiçbirini beğenmedi. Nihayet kaplıca mimarı geldi, bu mimarın adı Yanko Madyan'dı. Padişah mimara emretti, kubbesini sağlam yap, fakat sekizinci İmâm aşkına, kubbeyi sekiz köşe yap dedi..."* Gölpınarlı, 2005, **a.g.k.**, 89-90
[545] Gölpınarlı, 2005, **a.g.k.**, 90

Bu bağlamda açık olan şu ki, Vilayetname'de bahsi geçen ve Kaplıca Mimarı olarak ün yapmış bir kişinin varlığı kabul edilebilir bir bilgi olmakla birlikte, Yanko Madyan ismi efsanevi bir kişiliktir ve Hacı Bektaş Türbesi ile Bursa Eski Kaplıca mimarının ismi olarak kabul etmek mümkün değildir.

Bursa Eski Kaplıca'nın dönem mimarisi içerisindeki yeri, banisi, inşa tarihi ile mimarı ve yapının orijini hususunda önceki satırlarda detayları ile aktarılmaya çalışılan veriler şöyle bir tablo sunmaktadır:

Yapı Kaplıca İmareti ile birlikte I. Murad'ın vakıfları arasında olup, 1371 yılı civarında inşa edildiği anlaşılır.[546]

I. Murad döneminde bilinen 2 kaplıca örneği de Bursa'da bulunmaktadır. Bursa'dan başka bir kentte karşılaşılmayan iki kaplıcanın da I. Murad'a atfedilmesi ve her iki yapının da Bizans geçmişi, ele geçirilen kentlerde mevcut yapıların yeniden kullanımında insiyatifin hanedan üyelerinde olduğuna işaret etmektedir. Bahsi geçen iki kaplıcanın da I. Murad'ın vakıfları olması, bu insiyatifin sadece sultan ile sınırlı olduğunu düşündürmektedir. Hüdavendigar döneminde kiliseden camiye dönüştürülen 3 yapının da I. Murad'ın adı ile anılması, bu tespiti desteklemektedir.

Yapının sıcaklık bölümündeki sütun başlıklarının, form ve süsleme özellikleri açısından benzer özellikler taşıyan ve aynı döneme yani 5. ve 6. yüzyıla ait parçalar olması, söz konusu plan tipinin Erken Bizans döneminde farklı yapı tiplerinde de olsa tercih edildiğine işaret eden örneklerin varlığı ve bölgede imparatorluk mensuplarınca kullanılan hamamların olduğu yönündeki veriler göz önüne alındığında, olasılıkla zaman içerisinde harap olmuş, Roma hamam geleneğini devam ettiren Erken Bizans dönemine ait bir kaplıcanın, I. Murad döneminde ana plan şemasını korunarak yeniden ayağa kaldırıldığını düşündürmektedir. Yapının cephe düzeni, malzeme teknik ve tuğla süsleme özellikleri geç dönem Bizans mimarisinde sıklıkla tercih edilen uygulamalardır ve söz konusu veriler ile bazı Osmanlı kaynaklarında yer alan bilgiler bu uygulamanın gayri müslim bir mimar ya da usta tarafından gerçekleştirildiğine işaret etmektedir.

Yapı, Antik çağdan Bizans'a, Bizans'tan Osmanlı'ya yansıyan plan özellikleri ile sürekliliği, mimarın kökeni itibari ile dönemin birçok olgusunun oturduğu çoğulcu yapıyı temsil eden, 14. yüzyılın en özel Osmanlı eserlerinden birisi olarak ön plana çıkmaktadır.

[546] İnalcık, 2010a, **a.g.k.**, 87-90.

4.6.3.1.3. Girçık Hamamı

Levha No: 75, 76

Çizim No: 31, 32

Adı ve Konumu:

Yapı literatürde Girçık Hamamı[547], Cıkcık Hamamı[548], Bekarlar Hamamı, Fakirler Hamamı, Kimsesizler Hamamı ve Hayrat Kaplıca[549] gibi farklı isimlerle anılmaktadır.

Girçık Hamamı, Bursa'nın Çekirge semtinde, Kaplıca İmareti'nin yaklaşık 20 m doğusunda, I. Murad Caddesi ile 22. Cami Sokak ve I. Ara Sokak'ın birleştiği parselde yer almaktadır.

Yaptıran ve Yapım Tarihi:

Griçık Hamamı'nın banisine ve inşa tarihine dair herhangi bir belgede bilgiye rastlanmamış olmasına karşın bugüne kadar yapıya dair bilgi veren araştırmacılar, hamamın konumu ve mimari özellikleri itibari ile I. Murad tarafından yaptırıldığını belirtmekte;[550] Kaplıca İmareti'nin inşa tarihi dikkate alınarak 1365-1366 yıllarına tarihlendirilmektedir.[551] Bu hususta aksi bir tespite olanak sağlayan bir belge bulunmadığı sürece, yapının gerek konumu, gerekse mimari özellikleri I. Murad döneminde inşa edilmiş olduğuna işaret etmektedir. Ancak aynı mevkideki I. Murad'ın diğer eserlerinde de tartışıldığı üzere araştırmacıların Sırpsındığı Savaşı sonrasındaki imar faaliyetleri kapsamında 1365 yılına tarihlendirdiği yapının, söz konusu savaşın 1371 yılında gerçekleştiği yönündeki güncel bilgilerin ışığında en erken 1371 yılına tarihlenmesi gerekir.

Vakfiye:

Yapıya ait herhangi bir vakfiye bulunmamakta, Kaplıca İmareti'nin vakfiyesinde bahsi geçen yapıya dair herhangi bir atıf da yapılmamamıştır.

---

[547] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 261
[548] E. Şehitoğlu (2008). *Bursa hamamları.* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları., s. 50
[549] Çetintaş, 1952, **a.g.k.**, 12
[550] Çetintaş, 1952, **a.g.k.**, 12, Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 261
[551] Şehitoğlu, 2008, **a.g.k.**, 50

Mimari Özellikler:

Batıda yer alan yuvarlak kemerli bir kapı ile girilen hamam, kare planlı bir sıcaklık kısmı ile söz konusu mekânın doğusundaki alan beş tuvalet ve güney yöndeki iki yıkanma biriminden oluşmaktadır.

Kare planlı sıcaklık, üçgen kuşak geçişli bir kubbe ile örtülüdür. Söz konusu kuşağın üzerinde kubbe eteği boyunca devam eden lale motifli kabartmalar dikkat çekmektedir. Doğu duvarda yer alan yuvarlak kemerli kapılar ile ulaşılan tuvaletler, doğu batı yönünde dikdörtgen planlıdır. Güney duvarın güney batı köşesine yakın konumdaki bir kapı ile ulaşılan yıkanma birimi, doğu batı doğrultusunda uzanmakta olup, beşik tonoz örtülüdür. Söz konusu yıkanma biriminin doğusunda yer alan daha küçük boyutlu diğer yıkanma birimine giriş, kare birimli sıcaklık mekânının güney doğu köşesinde bulunan bir kapı ile sağlanmıştır.

Yapının özgün halini nispeten koruyarak günümüze ulaşan kare birimli kubbe ile örtülü sıcaklık kısmının, konuya dair bilgi veren araştırmacılar tarafından 14. yüzyıl mimari özellikleri gösterdiği belirtilmektedir. Doğu yönde yer alan tuvaletler hakkında ise farklı görüşler bulunmaktadır. S. Çetintaş, özgün halinde yıkanma yeri olarak nitelendirdiği mekânların sonradan tuvalete dönüştürüldüğü belirtmekte;[552] E. H. Ayverdi ise kuzey doğu ve güney doğu köşede yer alan tuvaletlerin, yapının cephe duvarı ile bağlantısındaki özgünlüğe dikkat çekerken, yapının tüm bölmelerinin birlikte inşa edildiğini ileri sürmektedir.[553]

Yapıda 2014 yılında gerçekleştirilen restorasyonlar sırasında, doğu yönde yer alan yuvarlak kemerli kapıların malzeme teknik ve işçiliğinin yapının diğer birimleri ile uyumlu olduğu anlaşılmakta, kuzey duvarda yer alan ve pisuar olarak işlevlendirilmiş nişlerin doğu yönde olduğu gibi birer kapı açıklığı olduğu tespit edilmiştir.

Uzun yıllar sıvalı olduğu için malzemesi hakkında fazla fikir sahibi olmadığımız hamamın restorasyonlar sırasında ortaya çıkan duvarlarından dönemin yaygın tercihine uygun olarak üç sıra tuğla bir sıra taş değişkenliğinde almaşık teknikte inşa edildiği, açıklıkların kemerlerinde tamamı ile tuğla tercih edildiği anlaşılmaktadır. Özgün olarak korunmuş alanlardan anlaşıldığı kadarı ile Kaplıca İmareti'nde olduğu gibi yapıda küfeki taşı kullanılmıştır. Dıştan sekizgen prizma biçimli, çift kademeli kasnağa sahip sıcaklık

[552] Çetintaş, 1952, **a.g.k.**, 12
[553] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 261

mekânının örtü sistemi, İznik'te Orhan Gazi döneminde inşa edilmiş olan Hacı Özbek Mescidi ve Kırgızlar Türbesi ile benzer özellikler göstermektedir.[554]

Yorum ve Tartışma:

Bursa Girçık Hamamı, I. Murad döneminde inşa edilmiş olan 16 hamamdan birisidir. Yapının I. Murad adına inşa edilen İmaret-Medrese, Tabhane ve Kaplıca arasındaki konumu, söz konusu külliyeye hizmet eden bir yapı olduğuna işaret etmektedir.

Cıkcık ve Bekarlar Hamamı olarak da tanınan hamamın içerisinde yer alan tuvaletler ve hamam kısmının boyutları, hamamın, E. H. Ayverdi'nin belirttiği gibi medreseye hizmet eden özel bir yapı olduğuna işaret etmektedir. Vakfiyesine göre aynı zamanda misafirhane olarak da kullanılan Hüdavendigar İmareti'ninde kalan kişilerinde hamamdan faydalandığı, tuvaletlerin ise medrese ve misafirhanede kalanlar ile birlikte, namaz vakitlerinde camiye gelen halka da hizmet vermesi için inşa edilmiş olması muhtemeldir.

Hamamın üçgen kuşak geçişli kubbe örtü kare planlı sıcaklık bölümü, Orhan Gazi döneminde itibaren farklı yapılarda karşımıza çıkan mekân düzenini temsil etmekte, almaşık duvar tekniği ile I. Murad döneminin genel malzeme teknik özelliklerini taşımaktadır.

4.6.3.1.4. Hüdavendigar Mektebi

Günümüzde ayakta olmayan yapının mimari özelliklerine dair kaynak ve literatürlerde herhangi bir bilgi bulunmamasına karşın, Ayverdi *"birbirlerine muttasıl ve mülasıl ve mülâsık muallimhâne ve tâbhane safklarının..."* şeklinde devam eden ve cami ile beraber tamir edilen yapıları tanımlayan bilgiden çıkışlı olarak *"mektebin",* Hüdavendigar İmareti'nin batısında bulunan tabhane ile aynı bölgede olması gerektiğini ileri sürer.[555] Ayverdi ayrıca mektebin, Hüdevanedigar İmareti (Medrese-i Şerife), Hüdavendigar Tabhanesi ve Şehadet Camisi ile birlikte tamir edildiğini gösterir bir arşiv

[554] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 261
[555] Bknz. Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 275. Ayrıca bknz. M. Hızlı (2012). Bursa'da I. Murad Dönemi Eğitim-Öğretim Kurumları. İ. Selimoğlu (Ed.). Sultan I. Murad Hüdavendigar ve Dönemi içinde (s.112-121). Bursa: Osman Gazi Belediyesi Yayınları., s. 114

kaydından hareketle, yapının kubbe ile örtülü olduğu yönünde bir çıkarımda bulunur.[556] Söz konusu bilgilerin haricinde yapının varlığı ve özelliklerine dair literatürde başka bilgi bulunmamaktadır.[557] Çalışmamız kapsamında Osmanlı Arşivi'nde tespit edilen 21 Kasım 1722[558] ve 25 Ekim 1727[559] tarihli iki kayıt, mektebin muaalim maaşları hususunda olup, söz konusu mektebin varlığı ve yapının 1720'li yıllarda kullanıldığını ortaya koyması açısından da önemlidir.

4.6.3.1.5. Bursa Hüdavendigar Tabhane-Zaviyesi

Levha No: 77

Hüdavendigar Tabhanesi, Hüdavendigar Zaviyesi ve Hüdavendigar İmareti olarak bilinen yapı Bursa'nın Çekirge semtinde I. Murat Caddesi ile Hamam Caddesi arasında kalan parselde, Hüdavendigar İmareti'nin batısında yer almaktadır.

Arşiv belgelerinde yoğun olarak Hüdavendigar Gazi İmareti olarak tanımlanan özgün yapının yıkıldığı ve giriş kapısında yer alan onarım kitabesinde belirtildiği üzere 1906[560] yılında Sultan Abdülhamid tarafından yeniden yaptırıldığı bilinmektedir:

Onarım Kitabesi:

Transkripsiyon:

1 - Emîr'ül-Mü'minîn İmâm'ül-Müslimîn Halîfe-i Resûl'ül-'âlemin Şevketlû

2- Kudretlû Gaazi Sultan Abd'ül-Hamîd Hân-ı Sâni halled'a-¬Llâhü Hilâfetehû

3 - Ve Saltanatahû Efendimiz Hazretleti ecdâd-ı me'âlî-nijâd-ı Hümâyûnlarından

4 - Cennetmekân Hüdâvendigâr-ı Gaazî Hazretlerinin cümle-i müberrât-ı

5 - Seniyyelerinden olan bu 'imâreti tecdîden inşa buyurmuşlardır

Fi 12 Receb 1324 *Fi 19 Ağustos 1322*[561]

---

[556] *"Eski Kapluca hurbünde medrese-i şerîfe ve mu'allimhâne ve tâbhânenin kubbelerinin kurşunları...."* Bknz. Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 275; Hızlı, 2012, **a.g.k.**, 114

[557] Ayverdi'nin söz konusu bilgileri aktarırken referans olarak kullandığı Kamil Kepecioğlu'nun Bursa Mektebleri adlı basılmamış eserine ulaşılamamıştır. Söz konusu eserinde içinde olduğu Kepecioğlu tarafından yazılan bir dizi eserin Ayverdi tarafından gayr-ı matbu kaynak olarak kullanıldığı bilinmesine karşın bu eserlerin günümüze ulaşıp ulaşmadığı ya da nerede olduğu saptanamamıştır. Konu hakkında detaylı bilgi için bknz. K Kepecioğlu (2010a). *Bursa Kütüğü. Cilt 1*. Bursa: Büyükşehir Belediyesi., 9

[558] B.O.A.,C.MF. 24/1179 (12-S-1135)

[559] B.O.A.,C.MF. 71/3503 (09-Ra-1140)

[560] Kazım Baykal söz konusu onarım tarihini 1904 yılı olarak kaydetmiştir. Bknz. Baykal, 1950, **a.g.k.**, 29

[561] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 290

1855 depreminde imaretle aynı bölgede yer alan Hüdavendigar Cami ve Hüdavendigar Türbesi ile birlikte Hüdavendigar İmareti'nin de zarar gördüğü bilinmesine karşın, söz konusu zararın içeriği ve 1906 yılındaki yeniden inşasını gerektirecek boyutta bir yıkım olup olmadığını kaynaklar üzerinden tespit etmek güçtür.[562]

E. H. Ayverdi, yapının yeniden inşası öncesindeki mimari dokusundan sadece kuzey cephedeki pencerenin korunduğunu belirtirken, yapının tamamı ile yenilendiğini belirtir.[563]1950'li yılların başında bir askeri birliğin ahırı olarak kullanıldığı bilinen[564] yapı mimari özellikler bakımından 20. yüzyılın ilk yarısını temsil eder nitelikte olup, ilk inşa dönemi olan Hüdavendigar dönemi yapısına dair herhangi bir tespit ve çıkarımda bulunmak mümkün görünmemektedir.

4.6.3.1.6. Bursa Hüdavendigar Türbesi

Levha No: 78-81

Çizim No: 32

Konumu:

Hüdavendigar Türbesi Bursa'nın Çekirge semtinde I. Murat Caddesi ile Hamam Caddesi arasında kalan parselde, Hüdavendigar İmareti'nin kuzey batı çaprazında söz konusu camiye yaklaşık 30 m uzaklıkta yer almaktadır.

Yaptıran: Yıldırım Beyazıd (?)

Yapının kim tarafından yaptırıldığı bilinmemesine karşın, I. Murad'dan sonra Osmanlı Beyliği'nin başına geçen oğlu Yıldırım Beyazıd adına inşa edilmiş olma ihtimali yüksektir.

Yapım Tarihi: 1389-1390

[562] B. Özcan (1999). Bursa depremleri (2 Mart, 12 Nisan 1855). *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 5, s. 86.
[563] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 289.
[564] Çetintaş, 1952, **a.g.k.**, 11.

Kitabe:

Günümüzde inşa kitabesi bulunmayan türbenin, avlusunun giriş kapısı üzerine yerleştirilmiş bir kitabe, H. 1154 (M. 1741-1742) tarihinde yapıda gerçekleştirilen onarımı belgelenmektedir.

Onarım Kitabesi:

Transkripsiyon:

Hıdiv gazapîşe Sultan Murad – Şeh-i dad-küster Hüdavendigâr

Şehid-i mübeşşir bilâ irtiyab – Velî menkıbet zıll-i perverdigâr

Bu şah-i melekhasleta ve âdilin – olunca der-i türbesi üstüvar,

Dedim gördüğüm birle tarihini – Zehî sakf-ı bab-ı Hudavendigâr 1154.[565]

Kitabenin ilk iki beytinde Gazâyı adet edinmiş adalet yayan, şehid ve veli sıfatlarıyla I. Murad'ın övüldüğü; son iki beytde ise "Bu melek hasletli ve adil Şahın türbesinin kapısı sağlam olunca, bir ilavesiyle tarihini söyledim: Hüdavendigar'ın kapısının çatısı ne güzel" (1153) manasında bir yazı bulunduğu belirtilmektedir.[566]

Söz konusu onarım kitabesi haricinde yapının, 23 Ekim 1839[567] , 13 Mart 1841[568] ve 30 Aralık 1883[569] tarihlerinde kayıtlı onarım belgeleri bulunmaktadır. Ayrıca yapının 1855[570] Bursa depreminde zarar gördüğü, sağ duvarının yıkıldığı bilinmektedir.[571] Bugün yapının kuzey cephesinde (giriş yönü itibari ile sağ), duvarı desteklemek için üç payanda bulunmaktadır. 1855 depreminde yıkıldığı bilinen kuzey cephenin, bu tarihten sonra yapılan ve yukarıda belirtilen onarımlar sırasında söz konusu üç payanda ile desteklendiği anlaşılmaktadır. Yukarıda bahsi geçen tarihlerde yapıda gerçekleştirilen onarımların niteliğine dair belgeler sınırlı bilgiler içerse de, Çetintaş 1863 yılında, Bursa Ulu Camisinde çalışmış olan bir takım hıristiyan Kalfa ve işçilerin varlığına gönderme

[565] Baykal, 1950, **a.g.k.**, 164

[566]H. Önkal ayrıca Ebcet hesabıyla 1153 tarihini veren son mısraya bir ilave edilince türbenin tamir tarihi çıktığını belirtir. (1154/1741-1742). Ayverdi söz konusu kitabenin bir çatı ya da saçak inşasını bildirdiğini belirtirken, söz konusu kitabeyi bir çatı için fazla zahmet olarak nitelendirir. H. Önkal (1992). *Osmanlı Hanedan türbeleri.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları., s. 280; Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 292

[567]Hüdavendigar türbesi ve kütüphanesinin tamiri hakkında bknz. BOA., İ.DH., 4/161 (14/Ş/1255)

[568]Bknz. BOA., İ.DH., 35/1674 (19/M/1257)

[569]Bknz. BOA., İ.ŞD.,66/3898 (09/RA/1301)

[570]Söz konusu yıkımın giderilmesi için tamirlere hemen başlanması, 304.000 kuruşa mal olacağı tespit edilen masrafların Maliye Hazinesinden temini yönünde keşif raporları kayda geçilmiştir. Bknz. Özcan, 1999, **a.g.k.,** 86

[571]Özcan, 1999, **a.g.k.,** 86

yaparak, I. Murad Türbesi'nde de söz konusu hıristiyan ustaların ya da söz konusu ustalar ayarında hıristiyanların çalışmış olma ihtimalini, yapıdaki "kimliksiz" onarım ve uygulamaların sebebi olarak öngörürken, aslında farkında olmadan arşiv belgelerine yansıyan bir tarihsel gerçekliğe işaret etmiştir.[572] Öyle ki 13 Ocak 1841 tarihli bir belge Bursa Hüdavendigar Türbesi'nde inşasında (onarım) "Taşcı Nikola'nın" çalışmış olduğunu ortaya koymaktadır.[573]

Bugün giriş kapısı üzerinde onarım kitabesinin bulunduğu bahçenin de olasılıkla Hüdavendigar Türbesi'ne ilave olmak üzere satın alınan arsaların bedelinin ödenmesi yönündeki 30 Ekim 1840 tarihli bir belgede konu edinilen türbe alanının genişletilmesi çalışmaları dahilinde düşünülebilir.[574]

Mimari Özellikler:

Kare planlı bir alana oturan türbenin üzeri pandantif geçişli kubbe ile örtülüdür. Türbenin ortasında sekiz sütun ile oluşturulmuş kare birimin üzeri kubbe ile örtülü olup, sütunlar arasında kemerler yer almaktadır. Söz konusu mekân ile yapının duvarları arasında kalan bölümlerin üzeri, beşik tonoz örtülüdür.

Türbeye giriş doğu yönde yer alan yuvarlak kemerler ile üç yönde dışarıya açılan tek birimli bir revak ile ulaşılan kapıdan sağlanmıştır. Revak birimi doğu yönde iki sütun, batı yönde ise duvara oturan çapraz tonoz ile örtülüdür. Doğu, kuzey ve güney yönlerde ikişer pencere açıklığı ile dışarıya açıklık sağlanan yapının batı cephesinde birbirine simetrik üç pencere açıklığı tercih edilmiştir.

Türbenin güney duvarının ekseninde yer alan yarım daire kesitli mihrap nişinin düz bir silme ile çerçevelendiği görülmektedir.

Geçirdiği onarımlar sonrasında oldukça bakımlı durumda olan türbede üç adeti sütunlarla çevrili orta birim içerisinde, beşi kuzey duvarın ortası ile doğu köşesi arasında kalan birimde sekiz sanduka bulunmaktadır. Söz konusu sanduklardan orta birimin merkezinde yer alan ve diğer sandukalara göre daha büyük boyutlu olanının I. Murad'a ait olduğu bilinmektedir. I. Murad'ın sandukasının iki yanında yer alan sandukalar

[572]Çetintaş, 1952, **a.g.k.**, 10
[573]Belge Hüdavendigar Türbesi çalışmalarında kazara düşerek yaralanan "Taşçı Nikola"ya maaş bağlanması hususunda detaylar içerir. BOA., İ.DH., 30/1416 (20/Za/1256). Bknz. **Ek 1.**
[574]Bknz. BOA., İ.DH., 24/1256 (04-N-1256)

Yıldırım Beyazıd'ın oğulları Süleyman Çelebi ve Musa Çelebi'ye aittir.[575] Kuzey duvar önünde yer alan birimdeki sandukalardan üçü I. Murad'ın oğlu Yakup Çelebi[576] ile Süleyman Çelebi'nin oğlu Orhan ve II. Beyazıd'ın oğlu şehzade Mehmed'e ait olup, kalan diğer iki sandukanın kimlere ait olduğu ise bilinmemektedir.[577]

Duvarları içten ve dıştan sıvalı olan yapının ana yapı malzemesini tespit etmek mümkün değildir.

Cepheleri bütünü ile sıva kaplı olan türbenin içinde, kubbe göbeği, kubbe kasnağı ve pandantifler üzerinde, orta birimi sınırlandıran kemer yayları ve kemer göbeklerinde, pencere kemer karınları ve alınlıklarda, mihrap nişi ve çerçevelerinin üzerinde kalemişi süslemeler bulunmaktadır. Söz konusu süslemeler genellikle palmet, rumi ve lotus yaprakları ile oluşturulmuş bitkisel bezeme kompozisyonlarından oluşmakta ve Abdülhamit dönemi süsleme anlayışı yansıtır özellikler taşımaktadır.[578]

Yorum ve Tartışma:

Mevcut özellikleri ile özgün mimarisi hakkında çıkarım yapmanın oldukça güç olduğu I. Murad Türbesi'nin onarımlar sırasında özgün yapının ana plan şemasının korunmuş olabileceği yönünde görüşler vardır.[579] Söz konusu olasılığı vurgulayan Çetintaş , yapının dökülen sıvalarındaki izlerden onarımlarda eski yapının duvarları üzerinde yükseldiğini tespit ederken, I. Murad Türbesi ile II. Murad Türbesi arasındaki yapısal benzerliklerden hareketle türbenin ana plan şemasının korunduğu manasında bir sonuca vardığı anlaşılır.[580] A. Gabriel'in[581] de benzer tespit ve yorumlar ile destek verdiği söz konusu saptamaya, H. Önkal ortada dört sütunlu ve kubbe ile örtülü Orhan Gazi'nin ilk türbesinin, I. Murad Türbesi'ne örnek olmuş olabileceğinin altını çizerek bugünkü türbenin aslına sadık kalınarak yapıldığı yönünde bir olasılığı vurgular.[582] Ertan Daş ise yapının mekân düzeni itibari ile diğer kübik gövdeli türbe örneklerinden ayrılmasına

[575] S. Çetintaş Hüdavendigar'ın sağ tarfında Emir Süleyman'ın sol tarafında ise Musa Çelebi'nin sandukasının bulunduğunu belirtir. Bknz. Çetintaş, 1952, **a.g.k.**, 11
[576] S. Çetintaş Ahmed Tevhidi referans göstererek koridorda pencere önünde yer alan sandukanın Yakup Çelebi'ye ait olduğunu belirtir. Bknz. Çetintaş, 1952, **a.g.k.**, 11
[577] Önkal, 1992, **a.g.k.,** 279
[578] Söz konusu özellikler yapının 1883 yılındaki onarımlar sırasında gerçekleşmiş olmalıdır. Bu hususta belge için bknz. BOA., İ.ŞD., 66/3898 (09/RA/1301).
[579] Çetintaş, 1952, **a.g.k.,** 10-11; A. Gabriel (2010). *Bir Türk başkenti Bursa, C.I-II.* (Çev: N. Er, H. Er ve Kazancıgil, A.). İstanbul: Osmangazi Belediyesi Yayınları., s. 60-61;. Önkal, 1992, **a.g.k.**, 278-279
[580] S. Çetintaş, 1952, **a.g.k.**, 10-11
[581] Gabriel, 2010, **a.g.k.**, 60-61
[582] Önkal, 1992, **a.g.k.,** 278-279

karşın, onarımlarda önemli değişiklikler geçirdiği anlaşılan yapının orijinal planında herhangi bir değişiklik olmadığı yönünde görüş bildirir.[583]

Söz konusu yayınlarda dile getirilen ortak kanı, yapının geçirdiği onarımlar sonrasında önemli ölçüde değiştiği fakat yapının ana plan şemasının büyük ölçüde korunduğu yönündedir. Bu noktada yapı ile ilgili bilgi veren yayınlardan en erken tarihli olan Sedat Çetintaş'ın, yapının cephelerinin alt tabakalarında dökülen sıvalardan çıkışlı olarak, yeni binanın eski duvarların üzerine yükseltilmiş olduğu yönündeki gözlem ve tespiti oldukça önemlidir. Çetintaş ayrıca söz konusu tespite ek olarak ,türbenin mevcut plan tipi açısından yine Bursa'da yer alan II. Murad Türbesi ile benzer özellikler taşımasını, yapının onarımlar sonrasında özgün plan şemasını koruduğu yönündeki yorumunun çıkış noktası olarak vurgular.[584] Her iki çıkış noktası ve sonrasındaki tespit yapıya dair bilgi veren diğer araştırmacılar tarafından da benimsenmiştir.

Olasılık dahilinde olan ve genel bir kabulde tekrarlanan söz konusu değerlendirmeyi reddetmek mümkün olmasa da yapının özgün planının korunduğunu kesin bir dille ifade etmek te mümkün değildir. Öncelikle başta Çetintaş olmak üzere araştırmacıların fikir birliğine vardığı, I. Murad Türbesi ile II. Murad Türbesi'nin plan benzerliğinde öncül uygulamanın hangi yapı olduğunu tespit etmek mümkün değildir. Bu noktada akla en yakın gelen olasılık, I. Murad Türbesi'nin plan şemasının II. Murad Türbesi'nde yeniden uygulanmış olduğudur. Ancak herhangi bir dönemde yıkılan I. Murad Türbesi'nin yeniden inşasında, II. Murad Türbesi'nin planının tercih edilmesi de aynı oranda olasıdır. Dolayısı ile şu an ayakta olan ve "eski" plan şemasının korunduğu varsayılan yapının mekânsal kurgusunun, türbenin ilk inşa edildiği dönemdeki özgün planı olduğunu kesin bir dille iddia etmek mümkün değildir. Olasılıklar düşünüldüğünde pek tabii I. Murad Türbesi olası bir tahribatın ardından, II. Murad dönemi sonrasında da inşa edilmiş olabilir. Tüm olasılıklar dikkate alındığında, her ne kadar özellikle Çetintaş'ın özgün duvar dokusundaki gözlemleri dikkate alındığında plan ve ana strüktür bağlamında bir devamlılık vurgusu güçlü bir olasılık olarak ön plana çıksa da, "eski" plan şemasını bir dönem mimarisi ile doğrudan ve kesin bir dille ilişkilendirmek doğru olmayacaktır.

---

[583] Daş, 2003, **a.g.k.**, 47

[584] Yapının yinelenen onarımlar sonrasında tüm cephelerinin sıvanmış olduğu ve yapının "eski" ya da "yeni" inşa süreçlerini takip etmenin mümkün olmadığı dikkate alındığında S. Çetintaş'ın tespiti aynı zamanda bir belge niteliğinde değerlendirilmelidir. Bknz. Çetintaş, 1952, **a.g.k.**, 10-11

Bursa Hüdavendigar Türbesi ile birlikte I. Murad döneminde, 4 türbe inşa edildiği bilinmektedir. Önceki satırlarda aktarıldığı üzere özgün planı hakkında farklı görüşlerin olduğu yapının mimari özellikleri dönemin türbe mimarisi hakkında çıkarım yapmak mümkün olmasa da ele aldığımız dönemin sonunu temsil eden simgesel bir yapı olduğu için çalışma kapsamına dahil edilmiştir.

4.6.3.2. Bursa Sarayı

Levha No: 82-85

Bursa'da, I. Murad döneminde Bey Sarayı olarak tanınan bir sarayın bulunduğu bilinmekle birlikte, söz konusu sarayın ne zaman inşa edildiği ve mimari özelliklerine dair bilgiler yok denecek kadar azdır.

Az sayıdaki dönem kaynağında yer alan sınırlı bilgiler, Bursa'daki sarayın Orhan Gazi döneminden itibaren var olduğuna işaret etmektedir. Bu kaynaklardan ilki, İbn-i Batuta'nın seyahatnamesidir. Batuta İznik'te bulunduğu sırada, *"şimdi bomboş olan şehirde saray hizmetkarlarından birkaçı ve sultanın hanımı Beylun (Nilüfer) Hatun oturuyor…"* diye bahsettiği[585] saray hizmetkarlarının, Nilüfer Hatun'a refakat eden Bursa Sarayı'nın görevlileri olması muhtemeldir. Bu olasılığı destekleyen en önemli veri Gregory Palamas tarafından aktarılmaktadır. Palamas'a göre, 1355 yılında Orhan Gazi çoğunlukla Bursa'daki sarayında bulunmakta, yazları ise Bursa'ya iki günlük uzaklıkta bulunan bir köyde geçirmektedir.[586]

14. yüzyıla ait bir diğer seyahatnamenin yazarı Schiltberger'in anlatılarında, Bursa Sarayı'na yönelik bir tasvir olmamakla birlikte, sarayın Yıldırım Beyazıd döneminde kullanıldığını belgelemektedir.[587] Her ne kadar sarayı birebir görmemiş ve duyumları doğrultusunda bilgi vermiş olsa da, Bertrandon de la Broquiere'nin anlatıları o tarihi kadar Bursa Sarayı ile ilgili en detaylı tasvirleri içerir:

> *"Bu şehrin, batıya doğru uzanan alçak dağlardan biri üzerine kurulmuş büyük ve çok güzel bir kalesi vardı; şehirde binlerce ev bulunuyordu. Hükümdar konağı da buradaydı ve çok güzel bir yapıydı; bana söylendiğine göre bu sarayda elli kadar kadın vardı, burada zevkü sefa içinde yaşanıyordu. Sarayın bir bahçesi vardı ve içinde büyük bir havuz bulunuyordu,….havuzda birde küçük sandal varmış; bunlar hep benim kulağıma gelenler, çünkü ben sarayı ancak dışarıdan görebildim."*[588]

[585] İbn Batuta, 2004, **a.g.k.**, 430-31
[586] A. Philippidis-Braat, *1979, **a.g.k.***, 146; H. Demircan (1993). *Orhan Gazi ve Gregory Palamas*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 49.
[587] Bayezid şehre geldiğinde, Burgonya Dükünü, onun kurtarmış olduğu adamlarıyla birlikte alıp Sarayının yakınındaki bir eve götürdü. Bayezid Mısır Sultanı'na, Macaristan Derebeylerinden Hodor ile altmış askeri, şeref hediyesi (ihsan) olarak gönderdi. Bknz. Schiltberger, 1997, **a.g.k.**, 38
[588] B. Broquiere (2000). *Bertrandon De La Broquiere'nin denizaşırı seyahati*. İstanbul: Eren Yayıncılık., s. 203

Lami'î Çelebi'nin[589] şiirlerinde 16. yüzyılın başlarında[590] harap olduğu anlaşılan saraya dair Broquiere'nin anlatımlarında bahsi geçen saraydaki havuz 16. yüzyılın sonlarında kenti gören Lubenau'nun seyahatnamesinde de karşımıza çıkmaktadır:

> *"Doğu tarafında vaktiyle hükümdarın sarayı bulunmaktaydı; burası özel duvarlarla çevrili olup şimdilerde kapalıdır. İçerisi tamamen bakımsız ve harap vaziyettedir. Binada sadece hıristiyan ailelerden devşirilen bir sürü acemioğlan yaşamaktadr. Bunlar buğdayı aklayıp birkaç kez yıkarlar, kuruturlar ve padişah için yapılacak ekmeğin ununu tertemiz olarak hazırlarlar. Konstantinopolis'e her ay bu undan 120 sahm[591] göndermek zorundadırlar……Kent tarafındaki duvarların önündeki güzel bahçenin içinde kesme taşlardan yapılmış dörtgen biçimindeki havuzun ortasında, çatısı dört mermer sütun üzerine bindirilmiş mermer bir kasır gördük. Kasrın orta yerinde bir zamanlar bir fıskiye bulunduğu fark ediliyordu, ama çatı çökmüş ve her yer harap olmuştu…"*[592]

Lubenau'nun aktarımlarda sarayın özel duvarlarla çevrili, bahçesinin içerisinde havuz ve havuzun ortasında baldaken kuruluşlu bir kasrın olduğu ve o yıllarda harap ve bakımsız olduğu yönündeki bilgiler son derece önemlidir.

20. yüzyılın başına kadar birçok seyyahın tasvirlerine konu olan Bursa Sarayı hakkında benzer bilgiler aktarılmıştır.[593]

Evliya Çelebi'nin[594]

> "*İç kal'ada cümle iki bin hâne-i zîbâlardır ve kat-ender-kat sarây-ı âlîlerdir, ammâ bâğı ve bâğçeleri yokdur, teng büyûtlardır ve yedi mahalle ve yedi mihrâbdır ve bir hammâmdır… Ve selef-i pâdişâhlarına mahsus sarây-ı müfîd [u] muhtasar bu kal'adadır. Tâ Ebü'l-feth Sultân Mehemmed'e gelince pâdişâhların sarâyı bu idi. Gâhîce Gâzî Hudâvendigâr Murâd Hân-ı Evvel Edirne'yi sene (---) târîhinde feth edüp Edirne Sarâyı'nda sâkin idi. Ebü'l-feth sene (---) târîhinde İslâmbol'u feth edüp taht-ı sâlis olup Bursa'ya ve Edirne Sarâyı'na rağbet kal-mayup Bursa Sarâyı hâlâ mu'attaldır, ammâ ser-âb-darları, bennâları ve bostâncıları vardır…*"

---

[589] *"Sarây-ı şâhı nice eyleyem yâd*
Ki ol sahn-ı şerîf ü cennet-âbâd
Harab etmiş firâkı şehriyârun
Gamından oda yanmış rûzigârun" Bknz. Lami'î Çelebi, 2011, **a.g.k.,** 51

[590] Lami'î Çelebi'nin "Bursa Şehrengizi"ni hangi tarihte yazdığı yazdığı kesin olarak bilinmemekle birlikte, 1522 yılında yazılmış olduğu yönündeki tespitler kabul edilir. Bknz. Levent, 1958, **a.g.k.**, 26; Lami'î Çelebi, 2011, **a.g.k.**, 10.

[591] 2.750 kg.

[592] R. Lubenau (2012). *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi – Osmanlı ülkesinde (1587-1589).* 2. Cilt. Çev. T. Noyan. İstanbul: Kitap Yayınevi., s. 486

[593] Bursa Sarayı hakkında bilgi veren seyyahların aktarımları hakkında detaylı bilgi için bknz. Yıldırım, 2014a, **a.g.k.**, 407-417

[594] Evliya Çelebi, 1998, **a.g.k.**, 10

diye tasvir ettiği sarayın, 1745 yılından birkaç yıl önce yandığı, 1767'de mühimmat deposu olarak kullanıldığı, 1842'de harabe halinde olmasına karşın bazı yapıların görülebildiği anlaşılmaktadır.[595] 1855'de gerçekleşen büyük depremde[596] Bursa'daki birçok anıt gibi saray kalıntıların da hasar görmüş olması muhtemeldir ki, bu tarihten sonra Bursa'ya gelen seyyahların anlatılarında saraya dair atıf, nerede ise yok denecek kadar azdır.[597]

Bahsi geçen verilerin ışığında, Orhan Gazi döneminde kentin ele geçirilmesinin hemen ardından kentte varolan sarayın, I. Murad, Yıldırım Beyazıd başta olmak üzere 15. yüzyıla kadar Osmanlı Padişahları tarafından kullanıldığı ve ayakta olduğu, 16. yüzyılın başından itibaren harap ve kullanılmaz hale geldiği anlaşılmaktadır. 1659 tarihli bir belgeden IV. Mehmed'in o tarihte Bursa'ya geldiği,[598] yeni yapılan sarayda kaldığı[599], 1743 yılında sarayın yandığı, 1855 depremi ile birlikte kullanılmaz duruma geldiği bilinmektedir.

Farklı dönemlerde çeşitli sebeplerle onarılan ve yeni yapıların eklenmesi ile genişleyen sarayın, I. Murad dönemindeki sınırları ve mimari özelliklerini tespit edebilmek mevcut veriler ile mümkün değildir.

19. yüzyılın başına ait Carl Gustaf Löwenhielm'in birisi Bursa Kalesi'ni[600] diğeri ise Bey Saray'nın kapısını gösterir iki sulu boya resim, iç kaleye ve saray kapısına dair kısmen veriler sunmakla birlikte sarayın mimarisine dair kapsamlı bir çıkarıma olanak sunmaz. Löwenhielm'in Bey Sarayı'nın kapısını resmettiği eserde kapı kemerinin iki yanında ve kule üzerinde yer alan kartal motifleri Geç dönem Bizans mimarisinde temsilleri olan uygulamalardır ve en azından sarayı sınırlandıran sur ve giriş kapısının Osmanlı öncesinde var olduğu ve Osmanlı sarayının Bizans dokusu üzerine şekillendiği yönünde bir çıkarıma kaynaklık edebilir. Kapının iki yanındaki kartal figürleri, Jules Laures'in 1847 tarihli resminde de izlenebilmektedir.[601]

[595] Elbas, 2010, **a.g.k.**, 15
[596] 1855 depremi hakkında detaylı bilgi için bknz. Özcan, 1999, **a.g.k.**
[597] Yıldırım, 2014a, **a.g.k.**, 414
[598] Pay, 1987, **a.g.k.**, XXXVIII
[599] Pay, 1987, **a.g.k.**, XXXVIII, dipnot 127.
[600] S. Çağaptay (2011b). Depremler, arkeoloji ve Bursa'nın Erken Osmanlı Döneminin anatomisi. Uluslararası Katılımlı XV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu. s.179-190. Z. Demirel Gökalp ve diğerleri (Ed.).
[601] Çalışkan, 2010, **a.g.k.**, r. 23

Julia Pardoe'nin 1836[602] ve Jules Laurens'in[603] 1847 tarihli resimleri de, benzer kısmi çıkarımların ötesinde saraya dair herhangi bir detay sunmamaktadır. 1840 yılına tarihlenen Ch. Lataisse tarafından çizilmiş bir gravür her ne kadar Bursa Kalesi ismini taşısa da, kaledeki Bursa Sarayı'nın kalıntıları olması yüksek ihtimal bir yapıyı konu almıştır. Gravürdeki yapı solda kırma çatılı, sağda ise kubbe örtülü ve iki katlı yan yana iki mekândan oluşmaktadır. Kubbeli mekânın sağında devam eden duvar, yapı ile ilişkili diğer mekânlara işaret etmektedir.

1861 yılında Suphi Bey tarafından çizilen Bursa haritasında, sınırları belirtilen iç kale ve 14'ü yuvarlak 3'ü ise kare tabanlı kuleleri olan, içerisinde kısmen bahçeler ve yapı kalıntıları işlenmiştir. E. H. Ayverdi tarafından 150x100 m ebatlarında olduğu belirtilen iç kale ve Bey Sarayından günümüze herhangi bir kalıntı ulaşmamıştır.[604] Bugün Tophane Parkı'nın batısından başlayarak, Askeri Tümen ve Tophane Endüstri Meslek Lisesi'ni de içine alan geniş bir alanın sarayın konumlandığı bölge olduğu bilinmektedir.

1986 yılında Bursa Müzesi tarafından gerçekleştirilen kurtarma kazıları, Devlet Hastanesi'nin ön tarafındaki park alanı içerisinde gerçekleştirilmiş ve Bizans Saray kalıntıları adı ile planları çizilerek rapor şeklinde sunulmuştur.[605] Kazı çalışmaları sonucunda 10 farklı mekân ve çok sayıda galeri ile birlikte zemin seviyesinde duvar kalıntıları tespit edilmiştir. Kazı raporuna ek olarak sunulan vaziyet planında, çalışma alanının merkezinde görülen havuz son derece önemli bir veridir. Önceki satırlarda belirtildiği üzere önce Bertrandon de la Broquiere[606] sonrasında ise Lubenau[607] tarafından sarayın bahçesinde olduğu bildirilen havuz ile kazı raporu vaziyet planında gösterilen havuz aynı ise bu sonuç oldukça anlamlıdır ve seyyahların gördüğü Osmanlı Sarayı'nın, Bizans Sarayı ile aynı alanı kullandığının, bir başka deyişle ve olasılıkla var olan Bizans Sarayı'nın eklemeler ve yeni yapıların eklenmesi ile kullanıldığına işaret etmektedir. Bu noktada önemle belirtmek gerekir ki, bu varsayımın daha gerçekçi bir zemine oturması

[602] Pardoe, 1937, **a.g.k.**, 28
[603] Çalışkan, 2010, **a.g.k.**, r. 24
[604] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 117. Suphi Bey haritasının M. Tekinalp tarafından tasarlanan 3D Modeli için bknz. Tekinalp, 2010, **a.g.k.**, s. 162, Fig. 1. Bknz. Levha 84b
[605] S. Kütük (1986). Bizans Galerisi Kazısı, (Yayınlanmamış Rapor), Bursa Anıtlar Kurulu Arşivi.
[606] Broquiere, 2000, **a.g.k.**, 203
[607] Lubenau, 2012, **a.g.k.**, 486

için bahsi geçen rapor sonucunda plana aktarılan yapı kalıntılarının, Bizans Sarayı'na ait olduğunun yeni çalışmalar ile desteklenmesi gerekir.

2009 yılında yeraltı görüntüleme radarı ile yapılan yüzey araştırmaları neticesinde, Bursa Sarayı'nın fiziksel yapısına dair kısmi sonuçlara ulaşılmış olsa da,[608] bahsi geçen araştırma sonuçları ile sınırlı sayıdaki belgenin sunduğu veriler, sarayın mimarisine dair kapsamlı ve bütünlüğü olan tespitlere yol açmaz. Bu bağlamda Bursa Sarayı'nın Bizans dönemindeki fiziksel yapısı, Orhan Gazi, I. Murad ve sonrası Osmanlı dönemlerinde bahsi geçen saraya ne tür müdahaleler yapıldığı, herhangi bir ek yapı inşa edilip edilmediği, inşa edildi ise bu yapıların mimari özelliklerinin tespiti açısından daha kesin sonuçlara ancak kapsamlı arkeolojik kazılar sonucunda ulaşılabileceği ortadadır.

[608] Bknz. Çağaptay, 2011b, **a.g.k.**, 179-190; S. Çağaptay (2014). Archaeology Report: Results of the Tophane Area GPR Surveys, Bursa, Turkey. *Dumbarton Oaks Papers 68* (113), s. 145-179.

4.6.3.3. Şehadet Cami

Levha No: 86-95

Çizim No: 33-42

Adı ve Konumu:

Literatürde genelde Şehadet Camisi olarak tanıtılan yapı,[609] Bursa'da kale içerisinde ve sarayın karşısındaki konumu sebebi ile Kale Camisi, Hisar Camisi ve Saray Camisi olarak da anılmaktadır.[610]

Konumu:

Yapı Bursa'da Kale içinde eski Bursa Sarayı'nın karşısında, bugün Osman Gazi Mahallesi'nin sınırları içerisinde, Yiğitler Caddesi üzerinde, doğusunda Cingil, batı yönünde ise Ağaçlı Sokak ile sınırlanan bir alan üzerinde yer almaktadır.

Yaptıran: I. Murad Hüdavendigar

Şehadet Camisi'ne ait bir inşa kitabesi ve vakfiye bulunmamakla birlikte Osmanlı kroniklerinde yer alan bazı bilgiler yapının I. Murad tarafından inşa ettirildiğini ortaya koymaktadır.[611]

Kitabe:

Yapının doğu cephesindeki giriş kapısı üzerinde yer alan kitabe, Şehadet Camisi'ne değil Orhan Gazi adına kale içerisinde inşa edildiği bilinen ancak günümüze ulaşmayan Orhan Mescidi'ne aittir.[612]

---

[609] Yapının Şehadet camisi olarak adlandırılmasına sebep olan iki rivayet bulunmaktadır. İlk rivayet I. Murad'ın söz konusu yapının resmi açılışını yaptıktan sonra gittiği Kosova savaşında şehit olduğu ve bundan dolayı yapıya Şehadet Camisi isminin verildiği; ikinci rivayet ise I. Murad'ın cemaatle namaz kılmadığı için Bursa kadısının şehadetini kabul etmediği, bunun üzerine sultanın sarayın karşısına bahsi geçen camiyi inşa ettirmiş olduğu yönündedir. Bknz. Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 267

[610] Tahrir Defterlerinde yapının bulunduğu alanın mahallesine adını verdiği anlaşılır: *Cami'i Kal'a Mahallesi.* Bknz. Barkan ve Meriçli, 1998, **a.g.k.**, 9

[611] Bknz. Atsız, 1992, **a.g.k.**, *53;* Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 130

[612] Söz konusu kitabe hakkında detaylı bilgi için bknz. Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 22-24

Tarihi:

Şehadet Camisi'nin banisi hususunda aktardığımız gibi, yapıya ait inşa ve onarım kitabesi ile vakfiye kaydı bulunmamaktadır. Dolayısı ile yapının ismi, inşa tarihi ve mimarı hakkında kesin veriler içerebilecek söz konusu dönem belgelerinin eksikliğinde Osmanlı kronikleri ile arşiv belgelerinde yer alan bazı bilgiler kısmen yapı hakkındaki bilinmeyenleri aydınlatan veriler içermektedir.

Öncelikle belirtmek gerekir ki başta Aşıkpaşaoğlu, Neşri ve Sadettin Efendi tarihleri olmak üzere Osmanlı kroniklerinde Bursa'daki Saray Kapısı karşısında I. Murad adına bir cami inşa ettirildiği açıkça ifade edilmektedir. [613]Aynı zamanda söz konusu kroniklerde bir grup yapı ile birlikte Şehadet Camisi'nin inşasının 767 (1365-1366) yılında başladığı belirtilmektedir.[614]

Bugün, eski Bursa Sarayı'nın karşısında yer alan tek yapı Şehadet Camisi'dir ve I. Murad tarafından inşa ettirildiği yönünde kroniklerde adı geçen cami olduğuna dair şüphe yoktur. Aşıkpaşazade Tarihi'nde yapıdan "Cuma Mescidi" olarak bahsedilmesi[615] yapının Ulu Cami olarak inşa edildiğine dair bir vurgu olarak okunmalıdır.[616]

Şehadet Camisi'nin inşa tarihi hususunda da söz konusu kroniklerde yer alan bilgiler, yapının I. Murad'ın Çekirge'de kendi adına inşa edilen külliyesi ile çağdaş olduğuna işaret etmektedir. Bursa Hüdavendigar Külliyesi bahsinde detayları ile tartışıldığı üzere Sırpsındığı Savaşı sonrasında gerçekleştiği bildirilen söz konusu imar faaliyetleri, ilgili kroniklerde belirtildiği gibi H. 767 (1365-1366) yılında değil, 1371 yılı ve sonrasında başlamış olmalıdır.[617]

Mimarı: Yapının mimarı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

---

[613] "*...Şimdi o yerin adına "Sırp Sındığı" derler. Kâfirler mahvolup gitti. Han dahi işitti ki kafirler bozuldu, geriye dönüp devletle yine Bursa'ya geldi. Oğul sünnet ettirdi. Bursa'da kendisine imaret yaptı. İmaret üzerine medrese yaptı. Bilecik'te bir cuma mescidi yaptı.* ***Bursa hisarında kendisinin sarayı kapısında bir cuma mescidi yaptı****. Kaplıca'da bir imaret, üzerinde bir medrese yaptı..." Bknz.* Atsız, 1992, **a.g.k.**, *53; "...Allah'ın mescidleri, kıyamet gününe ve Allah'a iman edenler tarafından bakılır",* ***buyruğu gereğince evvela Saray-ı amire karşısında görkemli bir cami yaptırılması yolunda dünyalar kadar değerli fermanı çıktı. 767 (M. 1365-1366) yılında bu hayırlı işe başlandı.*** *Şehrin arka yakasında hala Kapluca adiyle tanınan temizlik ve güzelliği ile övülen bir güzel hamam yaptırdı..."* Bknz. Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 130

[614] Atsız, 1992, **a.g.k.**, 53; Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 130.

[615] Atsız, 1992, **a.g.k.**, 53

[616] Atsız, 1992, **a.g.k.**, 53

[617] İnalcık, 2010a, **a.g.k.**, 87-90.

Mimari Özellikler:

Plan – Tasvir:

Şehadet Camisi, 1855 Bursa depreminin ardından büyük ölçüde yıkılmış olup şu an ayakta olan yapı, özgün yapının depremden sonra ayakta kalan merkezdeki kubbeli birimlerin onarımlar sonucundaki halidir.

Orijinal planına dair farklı görüşlerin olduğu cami bugün kuzey güney doğrultusunda uzanan iki birimden oluşan dikdörtgen planlı bir yapıdır. Söz konusu dikdörtgen alanı oluşturan her iki mekân kare planlı ve pandantif geçişli kubbe ile örtülüdür.

Kuzey yönde yer alan mekânın, kuzey duvar ekseni ile doğu ve batı duvarların kuzey köşelerine yakın konumlandırılmış üç kapı ile dışarıya açıldığı görülmektedir. Söz konusu mekânın kuzey duvarında giriş kapısının iki yanında birbirine simetrik boylamasına dikdörtgen biçimli ve sivri kemerli birer pencere yer almaktadır. Giriş kapısının üzerinde eksende büyük bir sivri kemerli pencere içerisine iki sivri kemerli pencerenin yerleştirildiği, kemerler arasında kalan bölümde yuvarlak biçimli bir pencere açıklığı kullanıldığı görülmektedir. Mekânın doğu ve batı duvarları aynı cephe düzenlemesine sahiptir. Her iki duvarda doğu batı ekseninin güney yönünde büyük birer sivri kemerli pencere içerisinde, yine sivri kemerli ikişer pencere açıklığı ile üstte eksende kuzey duvardaki üstük pencere düzenlemesinin tekrar edildiği görülmektedir.

Güney yönde yer alan kare planlı ve kubbe ile örtülü birim, doğu ve batı duvarlarda altta ikişer büyük sivri kemerli pencerenin içerisine yerleştirilmiş, ikişer küçük sivri kemerli pencere ile dışarıya açılmaktadır. Her iki cephede bahsi geçen pencereler arasında eksende kuzey mekânın kuzey, doğu ve batı duvarlarında üst kotto yer alan pencere düzeninin tekrar edildiği görülmektedir. Mekânı güney yönde sınırlandıran duvarda, diğer cephelerden farklı olarak üst kotta birbirine simetrik sivri kemerli iki pencere kullanılmıştır. Güney duvarın ekseninde bir mihrap, güney batı köşeye yakın konumlandırılmış bir minber yer almaktadır.

Malzeme Teknik:

Kuzey doğu ve batı cephelerde tamamı ile sıvanarak boyanmış olan yapının özgün inşa malzemesinin tuğla ve taşın birlikte kullanımı ile oluşturulmuş almaşık teknik olduğu, güney cephede korunmuş özgün duvar dokusu ile yapının yenilenmeden önceki durumunu gösterir bazı fotoğraflar aracılığı ile tespit edilebilmektedir.

Süsleme:

Yapının hali hazırda günümüze ulaşan mimari dokusunda başta giriş kapısının iki yanında yer alan sütun ve sütun başlıkları olmak üzere, iç mekânda pandantifler arasında yer alan madalyonlar içerisindeki yazı ve bitkisel kompozisyonlar, ele aldığımız dönem olan I. Murad dönemi yapısına ait unsurlar değildir. I. Murad döneminde inşa edilmiş olan yapı ile ilişki kurulabilecek bezeme ihtiva eden tek unsur mihraptır.

Yorum ve Tartışma:

Yapının kapısı üzerinde yer alan Orhan Gazi Mescide ait olduğu bilinen kitabeden kaynaklı erken yayınlarda karşımıza çıkan tereddüt ve farklı yorumların yanlışlığı hususunda devam eden bir tereddüt yoktur.

I. Murad tarafından Eski Bursa Sarayı'nın karşısında yaptırılmış olan Ulu Cami, Sırpsındığı Savaşı (16 Eylül 1371) sonrasında Bursa'da gerçekleştirilen geniş kapsamlı bir inşa faaliyetinin içerisinde yer almaktadır.

Yapıya dair araştırmacıları meşgul eden ve kısmen halen devam eden önemli sorunsal, I. Murad döneminde inşa edilmiş olan yapının özgün plan tipi ve mimari özellikleridir. Yapının günümüzde orijinal mimari özellikleri taşımadığı ve 1892 yılında gerçekleşen kapsamlı bir onarım sonrasında bugünkü halini aldığı, mevcut mimari özelliklerinin de bahsi geçen onarımın gerçekleştiği dönemin özelliklerini yansıttığı bilinmektedir.[618]

Yapının orijinal planı hakkında ise çok farklı görüşler bulunmaktadır. Sınırlı sayıda veriye bağlı sağlıklı bir restitüsyon önermenin oldukça güç olduğu anlaşılmakla birlikte,

[618] Gabriel, 1958, **a.g.k.**, 59; Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 270; Kuban, 2007, **a.g.k.**, 132

Anhegger[619] ve Kazım Baykal'ın[620] ileri sürdüğü gibi, yapının dokuz kubbeli olmadığı açıktır. Mevcut veriler Sedat Hakkı Eldem[621] ve E. H. Ayverdi'nin[622] önerdiği gibi ortada halen ayakta olan kubbe ile örtülü iki kare birimin iki yanında ikişer tonoz örtülü birimden ibaret mekânsal düzene işaret etmektedir. E. H. Ayverdi'nin önerisine göre, kubbeli birimler ile yanlardaki tonozlu birimler, duvar payeleri ile ortada yer alan serbest destekler arasında yer alan kemerler ile geçilir. Ayrıca S. H. Eldem ve E. H. Ayverdi'nin restitüsyonuna göre yapının giriş ekseninde dört birimli kubbe ile örtülü revaklı giriş bölümü yer almakta, kuzey doğu köşede ise bir minare bulunmaktadır. D. Kuban ise E. H. Ayverdi'nin önerdiği asimetrik revaklı girişin Osmanlı Mimarisi'nin hiç bir döneminde olmadığını belirtirken, yapının orijinal planında revakların olmaması gerektiğini ileri sürmektedir.[623] D. Kuban, Bursa Ulu Camisinde revak bulmamasını ve Edirne Ulu Camisi'nde ise revaklı girişin sonradan yapılmış olduğuna dikkat çekerken revak ile minarenin konumlarının revakın yapıya sonradan eklendiğinin açık göstergesi olarak yorumlanmaktadır.[624]

Yapıda bugüne kadar sınırlı alanda da olsa gerçekleştirilmiş tek kazı (sondaj) çalışması, E. H. Ayverdi tarafından gerçekleştirildiği için araştırmacının özellikle yanlardaki tonozlu birimlerin sınırları ve merkezdeki kubbeli birimler ile olan mekânsal ilişkisini doğru kabul etmek gerekir. Ne yazık ki, söz konusu kazı çalışmalarına dair detaylı bir rapor ve görsel belge olmadığı için bu verileri teyid etmek mümkün değildir. Ancak eski fotoğraflar üzerinden anlaşıldığı kadarı ile tonoz örtülü olması muhtemel yan birimlerin, Ayverdi'nin önerdiği gibi çapraz tonoz örtülü olabileceği gibi beşik tonoz ile örtülü olması da muhtemeldir ve bu ihtimalin göz ardı edilmemesi gerekir.

Araştırmacılar yapının özgün planı hususunda oldukça farklı görüşler sunduğu birim revaklı giriş kısmına dair 19. yüzyıl sonuna ait olan fotoğraflar ile Walker'in gravürü önemli veriler sunmaktadır.[625]

Fotoğrafların tümünde, bugün yapıda yer almayan bir revaklı giriş bölümü ile bahsi geçen revaklı bölümün kuzey doğu köşesindeki birimi kaplayan bir minarenin varlığı

[619] Anhegger, 2010, **a.g.k.**, 301-330
[620] K. Baykal, 1950, **a.g.k.**, 56
[621] Eldem, 1963, **a.g.k.**, 313-315
[622] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 273, r. 412
[623] Kuban, 2007, **a.g.k.**, 132
[624] Kuban, 2007, **a.g.k.**, 132
[625] Bknz. Levha 94a,b.; 95a,b

açıkça izlenmektedir. Yine Levha 94a, 95a,b.'deki görsellerden anlaşılacağı gibi revaklı bölüm beş birimden oluşmakta, giriş bölümünün ekseninde yer alan birimin mukarnas dolgulu pandantif ya da mukarnaslı bir tromp geçişli kubbe ile örtülü olduğu, bu özelliği ile pandantif geçişli kubbe ile örtülü olduğu anlaşılan diğer birimlerden ayrıldığı anlaşılmaktadır. Giriş bölümünün doğu köşesinde yer alması gereken birimin üzerine oturan minarenin özgünlüğü hususu tartışmalıdır. Ayverdi'nin yapıya dair öne sürdüğü restitüsyon planında revaklı bölümün doğu köşesinde revaktan bağımsız bir minareye yer verilmiş ve minare 14. yüzyıl mimari birimleri arasında gösterilmiştir. Ancak Levha 95b açıkça görüleceği minare kaidesinin doğusunda yer alan ve revaklı giriş kısmının doğu duvarı olması muhtemel kalıntı ile minarenin pabuç kısmının üst seviyesinde yapının beden duvarından dışa taşkın vaziyette batı yönde minare gövdesinin altına doğru devam eden taş sırası minarenin yapıya sonradan eklendiğini düşündürmektedir. Gerek halen güney cephede görülen gerekse Mary'nin gravüründe[626] izlenebilen almaşık teknikli duvar işçiliğinden farklı olarak, minare gövdesi ile pabuç kısımlarında kesme taş kullanılmış olması minarenin yapıya sonradan eklenen bir birim olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca görsellerde[627] kısmen takip edilebilen eksendeki birimin doğu sınırından kuzey yönünde uzanan duvar bir dönem revaklı giriş bölümünün sınırlandırıldığını ve minare ile bağlantısının kesildiğine işaret etmektedir. Mevcut veriler dahilinde bu uygulamaların tarihini tespit etmek mümkün olmamakla birlikte, Ayverdi ve Doğan Kuban'ın yapının özgün yapısı ile ilişkilendirdikleri minaresinin sonradan yapılmış olduğu yönünde çıkarımlara kaynaklık etmektedir.

1866 tarihli Walker'in çiziminde, giriş ekseninin batısında kalan payeler arasındaki iki kemer alınlığı üzerinde tuğla bezemeler yer aldığı anlaşılmaktadır. Kaplıca İmareti'nin revak kemerleri arasında da karşımıza çıkan benzer tuğla bezemeler, Osmanlı kroniklerinde aynı inşa sürecinin eserleri olarak tanıtılan Kaplıca İmareti ile Şehadet Camisi'nde aynı ustaların görev yapmış olma ihtimaline işaret etmektedir. Payeler ve payeler üzerinde yer alan yastıkların Kaplıca İmareti ile benzerliği, bu olasılığı güçlendirmektedir. Kemerler arasındaki balıksırtı ve eşkenar dörtgenlerden ibaret tuğla işçiliğinin 14. yüzyıl Osmanlı yapılarında sıklıkla karşımıza çıkan uygulamalar olması, söz konusu revaklı giriş bölümünün yapının ilk inşa evresinden itibaren varlığına işaret

[626] Levha 94a
[627] Levha 94a, 95a

etmektedir. D. Kuban'ın[628] revakların sonradan eklendiğine dair çıkış noktası olarak kullandığı asimetrik düzen ise, araştırmacının vardığı çıkarımdan ziyade, yapının ilk ulu cami örneği olduğu da göz önüne alınarak, I. Murad dönemindeki mimari arayışların bir sonucu olarak değerlendirilmelidir.

Sonuç olarak söz konusu fotoğraflar ve gravür yapının kuzeyinde beş bölümlü bir revaklı giriş bölümü bulunduğunu, revakların kuzey yönde kare biçimli payeler üzerine oturan kemerler ile dışarıya açıldığını ve kemerler arasında balıksırtı ve eşkenar dörtgenlerden oluşan tuğla bezemelerin yer aldığı anlaşılmaktadır. Yine bahsi geçen görsellere göre yapının kuzey duvar ekseninde bir kapı bulunmakta, söz konusu kapının üzerinde ve doğu yöndeki birim ile kuzey doğu köşesindeki birimin duvarında üst kotta birer pencere yer aldığı görülmektedir. Ayrıca yapının kubbe kasnağında pencere açıklıkları olduğu dikkati çekmektedir.

Bursa Şehadet Cami, Gelibolu ve Karacabey Ulu Camileri ile birlikte I. Murad döneminde inşa edilen 3 ulu camiden birisidir. Orhan Gazi döneminde söz konusu yapı tipinin öncül uygulamasının olmadığı cuma camisi ve ulu cami işlevinde kullanılan yapıların kiliseden dönüştürülen camiler ile imaretler olduğu göz önüne alındığında Şehadet Camisi Osmanlı Mimarisindeki ulu camilerin ilk örneği olarak nitelendirilebilir. Yapının Bursa'da sarayın karşısında inşa edilmiş olmasında başkent kimliği, yönetim temsiliyeti ve kale içerisinde artan nüfus ile doğru orantılı ortaya çıkan ihtiyaç belirleyici olmalıdır. Dönem içerisinde inşa edilen ulu camilerin tümünün I. Murad adına inşa edilmiş olması, söz konusu yapı tipinin inşasının sultanın inisiyatifinde olduğuna işaret etmektedir.

[628] Kuban, 2007, **a.g.k.**, 132

4.6.3.4. Hacı Evrenos[629] Mescidi

Ekrem Hakkı Ayverdi'nin,[630] Kamil Kepecioğlu'nun Bursa Camileri[631] adlı yayınlanmamış eserine referans vererek, Bursa'da Köseler Mahallesinde Hükümet Meydanından Gemlik'e giden yol üzerinde olduğunu belirttiği yapı günümüzde ayakta değildir. Ayverdi'nin aktarımı ile Kepecioğlu tarafından fevkani bir yapı olarak tasvir edilen Hacı Evrenuz (Evrenos) Mescidi'nin H. 1271 (M. 1855) depreminde harap olduğu, yapının ayakta kalan kısımlarının 1281 yılındaki yol genişletme çalışmaları sırasında yıkıldığı, 1294 yılında yeniden inşa edilen yapının ise tarihi tespit edilemeyen bir tarihte yandığı anlaşılmaktadır.[632] Söz konusu iki yayın haricinde literatürde Bursa Hacı Evrenos Mescidi'ne dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.[633] Yine Ayverdi tarafından aktarılan bilgilerden, söz konusu yapının varlığına dair Kepecioğlu'nun referanslarının 1516 ve 1519 yıllarına ait Kadı Sicilleri[634] olduğu anlaşılmakla birlikte, çalışma kapsamında yaptığımız arşiv taramalarında söz konusu yapıya dair herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

4.6.3.5. Hayreddin Paşa[635] Mescidi

Levha No: 96

Bursa'da Tuz Pazarı Mahallesi Çandarlı Sokak'ta yer alan Hayreddin Paşa Mescidi, mevcut hali ile 20. yüzyıl yapısı olup, özgün mimarisinden sadece minaresi günümüze ulaşmıştır.[636] Tahrir defterleri'nde Bursa'da adı geçen Hayreedin Paşa Mahallesi olasılıkla ele aldığımız mescidin çevresinde şekillenmiştir.[637] Arşiv kayıtlarından ve literatürde yer alan bilgilerden Çandarlı Halil Hayreddin Paşa tarafından yaptırıldığı

[629] Evrenos Gazi'nin hayatı hakkında detaylı bilgi için bknz. **5.** Değerlendirme Bölümü – **5. 1.** Baniler ve Adına Yapı İnşa Edilen Kişiler.
[630] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 230
[631] K. Kepecioğlu'nun Bursa Camileri adlı eseri yayınlanmamış olup, söz konusu eserde yer alan bilgileri de içerdiği belirtilen, yine Kepecioğlu tarafından yazılan Bursa Kütüğü adlı eserde ise Hacı Evrenos Mescidi'ne dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.
[632] H. 1294 yılında yeniden inşa edildiği belirtilen yapının, yapı ile ilgili bilgi veren Kepecioğlu'nun Ayverdi tarafından referans gösterilen Bursa Camileri adlı eserini ne zaman yazdığı bilinmemekle birlikte, Kepecioğlu'nın diğer eserlerini 1935 yılı ile 1952 yılları arasında yayınladığı göz önüne alındığında söz konusu yapının 1950'li yıllardan önce yıkılmış olduğu söylenebilir. K. Kepecioğlu ve eserleri hakkında detaylı bilgi için bknz. Kepecioğlu, 2010a, **a.g.k.**, 7-9
[633] Yine E. H. Ayverdi tarafından aktarılan bilgilerden, söz konusu yapının varlığına dair Kepecioğlu'nun referanslarının 1516 ve 1519 yıllarına ait Kadı Sicilleri olduğu anlaşılmakla birlikte, çalışma kapsamında yaptığımız arşiv taramalarında söz konusu yapıya dair herhangi bir kayda rastlanmamıştır.
[634] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 230
[635] Hayreddin Paşa'nın hayatı hakkında detaylı bilgi için bknz. **5.** Değerlendirme Bölümü – **5. 1.** Baniler ve Adına Yapı İnşa Edilen Kişiler.
[636] Koyunluoğlu, 1935, **a.g.k.**, 181.
[637] Barkan ve Meriçli, 1998, **a.g.k.**, 3

bilinen yapının, tarihine yönelik kesin bilgiler verebilecek kitabesi ve vakfiyesi bulunmamakla birlikte, Hayreddin Paşa'nın yaşadığı tarihsel aralık dikkate alınarak I. Murad dönemi içerisinde ele alınarak değerlendirilmektedir.[638] Yapının mimarına dair elimize ulaşan herhangi bir belge ve bilgi bulunmamaktadır.

Hayreddin Paşa Mescidi'nin özgün mimarisi hakkında çıkarım yapılabilecek yazılı ya da görsel herhangi bir veri yoktur. 1855 yılındaki Bursa depreminde birçok yapı gibi Hayreddin Paşa Mescidi'nin de yıkıldığı bilinmektedir: "*Derun-i şehirde yüz yirmi beş aded minareli cami-i şerif ve mesacid olup onlann ekserisi kargir bulunduğundan ve Kayğan-zade cami-i şerifi dört kubbe üzerine mebru olarak Tuz Pazarı'nda kain Hayrettin Paşa Cami-i şerifi ikisi dahi külliyen münhedim ve minareleri şerefelerinden münhedim olduğu ...."* [639] Yapının deprem sonrasında onarımı ve yenilenmesi hususunda bazı kayıtlar yine arşiv belgelerinde karşımıza çıkmaktadır.[640]

Söz konusu kayıtlardan anlaşıldığı kadarı ile deprem sonundaki zarar oldukça büyük olmuş ve yapıların kullanılır duruma getirilmesi yönündeki tedbirlerin uygulanması uzun zaman almıştır. Bu kapsamda Hayreddin Paşa Cami'sine yönelik ilk müdahale depremden yaklaşık üç yıl sonra 5 Ekim 1858 yılında gerçekleşmiş; [641] H. 1280 (M. 1863-1864) yılında ise tamamı ile yeniden inşa edilmiştir.[642] Fakat 1863 yılında yapılan caminin de günümüze ulaşmadığı, bugün mevcut olan yapının 1983 yılında inşa edildiği anlaşılmaktadır. Dolayısı ile mevcut yapı ne özgün I. Murad yapısı, ne de 1863 yılında inşa edilen yapıya dair herhangi bir çıkarıma olanak sağlayacak özellikler ihtiva etmez.

Çeşitli dönemlerde onarım geçirdiği bilinmesine karşın özgün yapı ile ilişkilendirilebilecek tek mimari unsur minaredir. Mevcut verilerden anlaşıldığı kadarı ile

---

[638] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 230.
[639] BOA. İr. DH, Nr. 20363, L. 3. 6. (Özcan, 1999, **a.g.k.**, 87'den)
[640] Bknz. "BOA, A.MKT.MHM., 146/60" künyeli belge *"Brusa'da mukaddem vuku' bulan hareket-i arzda münhedim ve harab olmuş olan Hayreddin Paşa cami-i şerifinin icra olunan keşfi, mucebince ta'miriyle masarafatın…"* diye devam ederken söz konusu tamirin masraflarının nasıl karşılanacağı hususunda detaylar içerir. Bknz. **EK 2**. Bu hususdaki diğer belgeler için bknz. BOA. A.MKT.UM. 528/78 **(EK 3)**. Başbakanlık Osmanlı arşivindeki bu hususdaki diğer belgeler için bknz. BOA. A.MKT.MHM.,141/75; BOA. A.MKT.MHM., 157/25; BOA. İ..DH., 494/33528.
[641] Söz konusu onarıma yönelik belge kaydının başlığı şöyledir: *"Bursa'daki depremde zarar gören Hayreddin Paşa Camii'nin tamir ve masraflarının vakıf hasılatından tesviyesi hakkındaki mazbata ve keşif defterinin takdimi"*. Bknz. BOA. A.MKT.MHM., 141/75 (26-S -1275).
[642] Koyunluoğlu, 1935, **a.g.k.**, 181. Koyunluoğlu bahsi geçen bilgiyi H. 840 tarihli bir ilama dayalı olarak aktarmaktadır. Osmanlı arşivinde yaptığımız çalışmalarda elde edilen belgelerde yapının onarımına dair son kayıt 6 Ağustos 1862 tarihlidir: *"Bursa'da bulunan Hayreddin Paşa Camisi'nin tamiri"* başlığı ile kayda geçen söz konusu belge Koyunluoğlu'nun bildirdiği 1863 tarihli inşaata referans olarak kullanılabilir. Bknz. BOA. İ..DH.494 / 33528 (09-S -1279).

1855 yılındaki depremde şerefe kısmına kadar yıkıldığı bilinen minarenin, mevcut bilgi doğrultusunda fotoğraflarda görülen petek kısmının özgün yapı ile ilgisi olmadığı söylenebilir. Fakat 1930'lu ve 1950'li yıllara ait olması muhtemel fotoğraflarda görülen ve yukarıda tanımı yapılan minare birimlerinin, özgün yapının inşa edildiği I. Murad dönemindeki mimari özelliklerini yansıtıp yansıtmadığını ortaya koymak güçtür. Üç sıra tuğla bir sıra taş değişkenliğinde almaşık teknikte inşa edildiği anlaşılan minare kaidesinin, Erken dönem Osmanlı ve dolayısı ile I. Murad döneminin klasikleşmiş malzeme teknik özelliklerini taşıması, özgün yapı ile ilişkilenmesi açısından bir çıkış noktası olarak kullanılabilecekken, eski fotoğraflarda kare olarak görülen kaidenin A. O. Uysal tarafından incelendiği dönemde kare prizma biçiminde tasvir edilmesi, 20. yüzyılın ikinci yarısında minare kaidesinin de yenilendiğini düşündürür. Dolayısı ile bahsi geçen onarımların kapsamı ve detayları bilinmediği sürece, yapının en azından 20. yüzyıl öncesine ait tek korunmuş mimari unsuru olan minaresi hakkında kesin yargılar ile tarihlendirme önerisinde bulunmak yanıltıcı olabilir. Söz konusu handikaplara karşın minarenin mevcut özellikleri itibari ile XIV. yüzyıl ikinci çeyreğine uygun üslup özellikleri bulunduğu yönünde tespitlerin varlığının da altı çizilmesi gerekir.[643]

4.6.3.7. İzzeddin Bey[644] Mescidi

Levha No: 97-98

Bursa İli, Osman Gazi İlçesi, Pınarbaşı Mahallesi,[645] Alacahırka Caddesinde yer alan mescid, İzzettin, İzzeddin[646], İzzûddin[647], İzzûddin Paşa[648] ve Pınarbaşı Camisi[649] olarak bilinmektedir. Ayverdi tarafından[650] tamamı ile moloz taştan inşa edilmiş ve geçirdiği onarımlar[651] ile özgünlüğünü kaybetmiş bir yapı olarak tanımlanan cami, bugün

[643] A. Uysal (2007). Bursa'da Erken Osmanlı Dönemi minareleri. *Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi, Sempozyum Kitabı*, Bursa, 07-08 Nisan 2007. s 107-150. C. Çiftçi (Ed.)., s. 110
[644] İzzeddin Bey'in hayatı hakkında detaylı bilgi için bknz. **5.** Değerlendirme Bölümü – **5. 1.** Baniler ve Adına Yapı İnşa Edilen Kişiler.
[645] Söz konusu mahalle (Bınar-başı) 16. Yüzyıldan itibaren tahrir defterlerinde karşımıza çıkmaktadır. Bknz. Barkan ve Meriçli, 1988, **a.g.k.**,4
[646] Baykal, 1950, **a.g.k.**, 72
[647] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 264;
[648] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 264;
[649] Baykal, 1950, **a.g.k.**, 72
[650] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 264;
[651] 6 Aralık 1895 ve 4 Mart 1907 tarihli iki belge yapıda, yapının 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyılın başında onarıldığını ortaya koymaktadır. Bknz. BOA, BE0. 702/52583 (18/Ca/1313); BOA; Y.A.RES.; D.N. 144/26; (19/M /1325).

söz konusu moloz taş duvar örgüsünün üzeri sıvalı, yeni bir yapı görünümünde ahşap çatılı kiremit örtülü bir yapı durumundadır.

Yapının 1960 öncesinde ahşap olduğu bilinen minaresinin söz konusu tarihte yeniden yapıldığı anlaşılmaktadır.[652] Ancak 1960 öncesinde var olan ahşap minarenin de yapıya ek olarak, 1896 yılından sonra inşaa edildiği arşiv belgelerinde yer alan kayıtlardan anlaşılmaktadır. 3 Kasım 1895 tarihli bir belge Bursa'da *"Pınarbaşı Mahallesi'ndeki İzzeddin Bey Camii'nin depremden yıkılmış olan minaresiyle, imamete mahsus yerin tamiri için gerekli paranın 1311 senesi büdçesinde inşaat ve tamirat tertibinden ödenmesi"* hususundadır.[653] Aralık 1895 tarihli bir Bab-ı Ali Evrak Odası kaydında da bu bilgi teyid edilir:

> *"Maliye hazine-i celilesinde mazbut evkafdan Brusa'da Serpınar mahallesinde kain İzzeddin Bey cami-i şerifinin hareket-i arzdan münhedim olan minaresiyle, imamete mahsus ……. keşfi mucebince on iki bin üç yüz otuz guruş on dokuz pare ile emanet-i ta'miri ve meblağ-ı mezburun üç yüz on bir senesi maliye muvazenesinde muharrir inşaat ve ta'mirat tertibinden tesviyesi hususunun Maliye Nezaret-i Celilesine havalesi tezkir kılındığına dair şuray-ı devlet-i dahiliye dairesinin mazbatası leffen arz ve takdim olunmağla ol babda her ne vechle irade-i seniyye-i hazret-i hilafetpenahi şeref-südur buyuruluyor ise mantuk-ı munifi infaz idileceği babıyla tezkire-i senaveri terkim kılındı efendim"*[654]

Bu belgelerden de açıkça anlaşılacağı üzere başta K. Baykal olmak üzere Ayverdi'nin tarif ettiği ahşap minare bu tarihlerde yapılan onarımlar sırasında inşa edilmiş olmalıdır.

Mevcut halinde minaresi bir sıra kesme taş üç sıra tuğla almaşıklığında inşa edilmiş sekizgen bir kaide üzerinde, yukarıya doğru daralan Türk üçgenleri ile oluşturulmuş pabuç ve bir bilezikle ulaşılan tuğla ile inşa edilmiş silindirik gövde, şerefe kornişi ve petekten ibarettir. Mevcut yapısı ile minare Erken dönem Osmanlı minarelerine benzer, malzeme teknik ve mimari formu ile inşa edildiği 1960 yılından ziyade yapının özgün halinde var olması olası minaresini temsil eder görünümdedir.[655] Bu bağlamda yapılan onarımda, Bursa'da bulunan Erken dönem yapılarının minarelerinin örnek alınması bu alanda yapılacak çalışmalarda önemli yanlışlıklara zemin hazırlar unsurları barındırır.

---

[652] Kazım Baykal 1950 yılındaki yayınında yapıyı moloz taşla yapılmış, üstü ahşap ve kiremit, ahşap minareli, sade minberli kitabesiz bir cami olarak tanıtır. Bknz. Baykal, 1950, **a.g.k.**, 72.
[653] BOA, İ..ML., 15/1313 (15/Ca/1313)
[654] Bknz. BOA, BE0. 702/52583 (8/Ca/1313) **(Ek 4).**
[655] Bursa'daki Erken Dönem Osmanlı Minareleri için Bknz. Uysal, 2007, **a.g.k.**, 107-150

Söz konusu özelliklerden dolayı, yapının özgün mimarisi ile ilişkilendirilebilecek bir unsuru olmadığı için yapı tanıtılmakla yetinilmiş, detaylı tasvir ve analize yer verilmemiştir.

4.6.3.8. Kavaklı (Koca Naib) Mescidi

Levha No: 99-101

Çizim No: 43-51

Adı ve Konumu:

Yaygın kullanımı sebebi ile Kavaklı Camisi[656] olarak tanınan yapı, Koca Naib[657], Koca Efendi ve Kadı Efendi Mescidi olarak da tanınır.

Bursa Osmangazi İlçesi, Kavaklı Mahallesi'nde,[658] batı yönde Kavaklı Caddesi, kuzeyde Kavaklı Sokak ve güney yönde Çirmen Sokak ile sınırlı parselde yer almaktadır.

Yaptıran: Koca Naib

Yapım Tarihi: I. Murad Hüdavendigar Dönemi (1362-1389)[659]

Mimari Özellikleri:

Plan – Tasvir:

Bursa Kavaklı Mescidi kare planlı-kubbe örtülü cami tipindedir. Yapının batısında giriş ekseninde beş sivri kemer ile dışarıya açılan, güney ve kuzey yönlerde duvarlar ile sınırlanmış düz tavanlı ahşap bir giriş bölümü bulunmaktadır.[660] Giriş bölümünün kuzey batısında cephe duvarı üzerinden yükselen minare kayıtlara göre 1890 yılında inşa

[656] Yapının Kavaklı Cami olarak adlandırılmasının nedeni Osmanlı kroniklerine de konu olan bir rivayette bahsi geçen Kavak ağacından kaynaklanmaktadır. Rivayete göre Orhan Gazi döneminde yaşamış önemli dervişlerden olan Geyikli Baba Bursa'ya geldiğinde Saraya yakın bir yere bir Kavak ağacı dikmiştir. Baykal'ın aktarımına göre Koca Naib Camiinin önünde aynı zamanda kentin en yaşlı çınarının bulunduğu ve bu ağaçtan dolayı yapının Kavaklı Cami olarak adlandırıldığı belirtilir. Bknz. Baykal, 1950, **a.g.k.**, 57-58

[657] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 265

[658] Söz konusu mahallenin 16. yüzyıldan itibaren varlığı bilinmektedir. Bknz. Barkan ve Meriçli, 1998, **a.g.k.**, 3

[659] Koyunluoğlu Bursa'da Koca Naib Cami adında bir yapının varlığına kayda geçmesine karşın yapı hakkında herhangi bir bilgi vermez. Koyunluoğlu, 1935, **a.g.k.**, 182

[660] Mimari özellikleri revaklı giriş bmlümünün bütünü ile sonradan inşa edildiğini açıkça ortaya koymaktadır.

edilmiştir. Giriş bölümünün kemerleri camekân şeklinde düzenlenmiş, kuzey batı köşedeki kemer içinde yer alan demir kapı ile giriş bölümüne geçilmektedir. Yapının ana mekânına batı duvar eksenindeki kapıdan girilmektedir. Kapının iki yanında birer pencere açıklığı bulunur. Doğu duvarda iki pencere açıklığı yer alırken, güney ve kuzey duvarlarda altlık pencere kullanılmadığı görülmektedir. Yapının doğu, kuzey ve güney duvarlarında üst kodda birer pencere yer almaktadır. Güney duvar ekseninde sade üç köşeli bir mihrap nişi yer almaktadır. Kubbeye geçiş elamanı üçgen kuşaktır.

Malzeme Teknik:

Yapının bugünkü haline, farklı dönemlerde gerçekleştirilmiş onarımlar sonucunda geldiği anlaşılmaktadır. Söz konusu onarımların yapının bugünkü mimarisine yansıyan en belirgin izleri, yapı malzemesi ve teknik özelliklerinde takip edilebilmektedir. Giriş bölümünün her ne kadar kuzey ve güney batı köşelerde yer alan duvar bakiyelerinin kesme taş özellikleri yapının geneli ile uyum gösterse de, kemerler üzerinde yer alan yatay dikdörtgen tuğlalardan oluşan duvar örgüsü, yapının son dönemdeki onarımlarını temsil etmektedir. Yapının genelinde ana yapı malzemesi kesme taş ve tuğladır. Köşelerde nispeten daha büyük ve düzgün kesme taşlar ile örüldüğü görülmektedir. Kuzey cephe boyunca zeminden yaklaşık 1.80 m yüksekliğe kadar moloz taş ve tuğlanın 1 sıra tuğla bir sıra moloz taş ve 2 sıra tuğla bir sıra moloz taş almaşıklığı ile inşa edildiği, moloz taşlar arasında bir sıra dikey tuğla kullanılmasına karşın bahsi geçen almaşıklık ve kasetleme tekniğinin düzensiz olduğu görülmektedir. Ayrıca yapının kubbe altında yine onarımlar sırasında tamamı ile yenilendiği anlaşılan iki sıra kirpi saçak yer almaktadır.

Süsleme:

Yapıda zeminden itibaren tüm cephelerde görülen bir sıra tuğla bir sıra kesme taş ve kesme taşlar arasında yer alan dikey tuğlalar ile oluşturulmuş kaset tekniği ile iki sıra testere dişinden ibaret saçak, dönemin genel beğenisini yansıtan süsleme özellikleri olarak tanımlansa da söz konusu düzenlemenin, onarımlar sırasında büyük oranda yenilendiği anlaşılmaktadır. Mevcut veriler ile yapının özgün malzeme teknik ve süsleme özelliklerinin özgün niteliğini tespit etmek güçtür. Söz konusu öğeler haricinde yapıda inşa edildiği I. Murad dönemine ait herhangi bir süsleme unsuru yoktur. Kubbede yer alan

geometrik ve bitkisel motiflerden oluşan kalemişi süslemeler, onarımlar sırasında yapıya uygulanmış geç dönem ilavelerdir.

Yorum ve Tartışma:

I. Murad döneminde inşa edilen 25 mescitten birisi olan Kavaklı Mescit kubbe örtülü kare planlı yapısı ile I. Murad dönemi mescitlerinin genel özelliklerini temsil eden bir örnektir. Batı yöndeki girişi ile kuzey yönde klasikleşmiş bir giriş yönü tercihinin I. Murad döneminde henüz oluşmadığına işaret eden birkaç örnekten birisi olan Kavaklı Mescit 1/1 değişkenliğinde uygulanan almaşık teknikli duvar örgüsü ile dönem yapılarının genel özelliklerini temsil etmektedir.

4.6.3.9. Koca Naib Mescidi

Levha No: 103-109

Çizim No: 52

Adı ve Konumu:

Koca Naib Mescidi Bursa Kalesi'nden Çekirge'ye giden yol üzerinde, Koca Naib Mahallesi'nde,[661] kuzeyde Kaplıca Caddesi, güneyde Dere Sokak ve batı yönünde Bayır Sokak ile sınırlı alanda yer almaktadır.

Tarihi:

İnşa kitabesi ve vakfiyesi bulunmayan yapı, Yapı Koca Naib'in yaşadığı tarih aralığı ve etkin kimliği göz önünde bulundurularak I. Murad dönemi içerisinde değerlendirilir.[662] 1372 yılında vefat ettiği bilinen Koca Naib adına inşa edilmiş olan mescidin bu veriler doğrultusunda, 1362-1372 yılları arasına tarihlendirilmesinin uygun olacağı kanısındayız.

Banisi: Koca Naib Mahmut Efendi[663]

[661] *"Hoca Nayib Mahallesi"* Bknz. Barkan ve Meriçli, 1998, **a.g.k.**, 7
[662] Kepecioğlu, 2010c, **a.g.k.**, 46
[663] Hayatı hakkında detaylı bilgi için bknz. **5.** Değerlendirme Bölümü – **5. 1.** Baniler ve Adına Yapı İnşa Edilen Kişiler.

Mimari Özellikler:

Plan – Tasvir:

Bursa Koca Naib Mescidi kare planlı ve kubbe ile örtülü bir harim ile kuzey yönde doğu batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, doğu ve batı yönden duvarlar ile sınırlı, kuzeyde üç kemer ile dışarıya açılan bir revaklı giriş bölümünden oluşmaktadır. Yapının batı cephesinde harim ile revaklı giriş bölümünün birleştiği köşede bir minare yer almaktadır.

Kare planlı harim kısmına giriş, kuzey duvar ekseninde yer alan bir kapı ile sağlanmıştır. Kapının iki yanında birer, doğu, batı ve kuzey duvarlarda birbiri ile simetrik konumlu ikişer pencere açıklığı görülmektedir. Yapıda ayrıca üst kodda altı pencere ile üç kasnak penceresi kullanılmıştır. Kubbe ile örtülü mekânın örtüye geçiş elemanı üçgen kuşaktır. Harimin güney duvar ekseninde, yarım yuvarlak tabanlı bir mihrap nişi yer almaktadır.

Revaklı giriş bölümü yeri doğu batı yönünde dikdörtgen planlı ve üç bölümlü olup, doğu ve batı yönde duvarlar ile sınırlanmış, kuzey yönde ise üç sivri kemer ile dışarıya açılmıştır.[664] Giriş ekseninde yer alan birim, iki yandaki birime oranla daha dardır. Söz konusu birim sivri tonoz ile örtülü iken, yanlardaki birimler aynalı çapraz tonoz ile örtülmüştür.

Revaklı giriş bölümünün güney batı köşesinde yer alan bir kapı ile ulaşılan minare, sekizgen tabanlı bir kaideye sahip olup, tek şerefeli ve silindirik bir gövdeye sahiptir. Yarısı duvara gömülü kaidenin üst kısmında her cephede sivri kemerler içerisine alınmış birer çökertme yüzey bulunmakta, bu bölümlerin tuğla örgü motifi ile bezendiği görülmektedir[665].

Yorum ve Tartışma:

Bursa Koca Naib Mescidi, Kavaklı Mescidi ile birlikte Koca Naib adına inşa edilen iki yapıdan birisidir. Yapı, tek kubbeli kare tabanlı planı ile I. Murad dönemi mescitlerinde karşımıza çıkan genel plan özelliklerini temsil eder. Almaşık teknikli duvar

[664] Kemerler arası bugün camekânla kapatılmıştır.
[665] Minare hakkında detaylı tasvir için bknz. Uysal, 2007, **a.g.k.**, 112-113

örgüsü ile I. Murad döneminin malzeme teknik anlayışını yansıtan yapıda, 2 sıra tuğla 2 sıra taş düzeni dönem içerisinde sadece Koca Naib Mescidinde karşımıza çıkmaktadır.

4.6.3.6. Nilüfer Sultan (Hıdırlık) Mescidi

Levha No: 110-111

Çizim No: 53-60

Adı ve Konumu:

Bursa'da Hıdırlık[666] ya da Hızırlık Cami[667] olarak bilinen yapının, I. Murad'ın kızı Nilüfer Hatun adına inşa edildiği bilinmektedir. Genel yaklaşımın aksine caminin banisinin ismi yerine bulunduğu mevkiden dolayı Hıdırlık ismi ile anılmasının sebebi, Bursa'da vakıfları olduğu bilinen I. Murad'ın annesi Nilüfer Hatun ile olası bir isim karmaşasını önlemek olmalıdır. Öyle ki söz konusu yapının onarımlarına dair bilgi veren arşiv belgelerinde yapı Nilüfer Sultan Camisi olarak kaydedilmiştir.[668]

Yapı bugün Bursa ili Hıdırlık Mahallesi, Nilüfer Sokak, Pınarbaşı Meydanında yer almaktadır.

Yaptıran: Nilüfer Hatun[669]

25 Mayıs 1569 tarihli bir kadı sicilinde yapının, I. Murad'ın kızı Nilüfer Hatun tarafından inşa edildiği açıkça ifade edilmektedir: *"Gaazi Hüdâvendigâr Sulbiyyesi olan merhûme Nîlüfer Hâtûn Hızırlık Mescidi'ni binâ idüp... 9 zilhicce 976".*[670] Ayrıca Kepecioğlu Bursa Şeriye Sicillerini referans göstererek Nilüfer Mescidi'ne "*Pınarbaşında bir tarafı kale duvarına ve bir tarafı su seddine ve bir tarafı vakıf evlere ve bir tarafı "odacık" denilen mevziye muttasıl araziyi ve Bursa içindeki 14 dükkanı irad olmak üzere vakfeylediğini"* aktarmaktadır.[671]

---

[666] Baykal, 1950, **a.g.k.**, 74

[667] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 230; Koyunluoğlu, 1935, **a.g.k.**, 184

[668] *"Maliye nezaret-i celilesinin şura-yı devlete havale olunan tezkiresi üzreine Maliye dairesinden tanzim ve leffen arz ve takdim kılınan mazbatada Brusa'da Pınarbaşı fevkinde kâin Nilüfer Sultan tâbe sırraha hazretleri cami-i şerifinin mecidi on dokuz guruşdan masarif-i ta'miriyesi olan on bin yetmiş guruşun üç yüz yirmi iki senesi….."* Bknz. BOA. Y. A. RES. 144/26 (19-M-1325) **(EK 5)**

[669] Hayatı hakkında bknz. **5.** Değerlendirme Bölümü – **5. 1.** Baniler ve Adına Yapı İnşa Edilen Kişiler.

[670] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 230-231

[671] K. Kepecioğlu (2010c). *Bursa Kütüğü. Cilt 3*. Bursa: Büyükşehir Belediyesi., s. 274; Ayrıca bknz. Kepecioğlu, 2010b, **a.g.k.**, 179, Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 230; Beşbaş ve Denizli, 1983, **a.g.k.**, 80.

Yapım Tarihi: I. Murad Hüdavendigar Dönemi (1362-1389)

Yapının kesin inşa tarihini veren herhangi bir dönem kaynağı yoktur. Nilüfer Hatun'un (Sultan) I. Murad'ın kızı olması sebebi ile I. Murad'ın hükümdarlık sürecini tanımlayan 1362 ile 1389 tarihleri arasında inşa edilmiş yapılar içinde ele alınarak değerlendirilmesine karşın, Nilüfer Sultan'ın hayatına dair belirsizlikler söz konusu tarihlendirme hususunda her zaman beraberinde bir soru işareti taşıyacaktır.

İnşa Kitabesi: Yapının inşa kitabesi yoktur.

Vakfiye:

Memduh Turgut Koyunluoğlu yapının H. 913 tarihli bir vakfiyesi olduğu yönünde bir bilgi aktarmasına karşın, söz konusu vakfiyeye dair herhangi referans kullanmamıştır.[672] Yapmış olduğumuz arşiv ve literatür çalışmaları sırasında bahsi geçen vakfiyeye dair herhangi bir kayda ulaşılamamıştır.

Mimarı: Yapının mimarı hakkında herhangi bir bilgi yoktur.

Mimari Özellikler:

Plan - Tasvir:

Yapı kuzey güney doğrultusunda dikdörtgen biçimli bir alan oturan kubbe örtülü bir mescittir.[673] Yapının doğu yönünde giriş ekseninde tek kemerle dışarıya açılan, kuzey ve güney yönde kapalı üzeri beşik tonoz örtülü bir giriş bölümü bulunmaktadır. Özgün yapının minaresinin olup olmadığı yönünde herhangi bir bilgimiz bulunmamakla birlikte, son restorasyon öncesinde yapının güney doğu köşesinde var olduğu bilinen metal aksamlı minarenin 1964 sonrasında eklendiği anlaşılmaktadır.[674] Başbakanlık Osmanlı

[672] Koyunluoğlu, 1935, **a.g.k.**, 184
[673] İlgili yayınlar için Bknz. Baykal, 1950, **a.g.k.**, 74; Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 230-231
[674] Kazım Baykal'ın üstü ahşap örtülü büyük kemerli, minaresi ve minberi olmayan eski bir cami olarak tanımladığı yapıda, restorasyon öncesinde varlığı bilinen minare ve minberinin 1950 sonrasındaki onarımlarda eklendiği, Ayverdi'nin aktardığı bilgilerden ise söz konusu metal aksamlı minarenin 1964 yılında henüz inşa edilmemiş olduğu anlaşılmaktadır. Bknz. Baykal, 1950, **a.g.k.**, 74; Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 230-231

arşivinde bulunan bazı belgeler mescidin 1906 ile 1908 yıllları arasında tamir gördüğünü belgelese de bu onarımların niteliği hususunda detaylı bir bilgiye rastlanmamıştır.[675]

Mevcut haliyle doğu yönde yuvarlak kemerli eyvan şeklinde düzenlenmiş bir giriş bölümü ile dışarıya açılan yapının harim kısmına, eksende yer alan dikdörtgen biçimli kapı ile girilmektedir. Kare planlı harim kısmı kubbe ile örtülü olup, kubbeye geçiş üçgen kuşak ile sağlanmış, kubbe dışarıdan sekizgen prizma biçimli bir kasnakla sonlanmıştır.

Giriş kapısının güneyinde düz lentolu dikdörtgen biçimli bir pencere açıklığı yer alır. Ayrıca giriş ekseninde yer alan kasnak üzerinde, yuvarlak kemerli bir pencere bulunmaktadır. Yapının güney ve batı duvarlarında herhangi bir altlık pencere açıklığı yer almazken, kasnak üzerinde birer pencere kullanıldığı görülmektedir. Kuzey yönde kasnak üzerinde herhangi bir pencere kullanılmamış, duvarda dikdörtgen biçimli bir pencere ile dışarıya açıklık sağlanmıştır.

Yapının güney duvarında yer alan dikdörtgen tabanlı bir niş şeklinde düzenlenmiş ve üzerinde yağlı boya bezeme bulunan mihrabın, hangi dönemde yapıldığı bilinmemesine karşın, yapı ile açğdaş olmadığı açıktır. Benzer şekilde sonradan yapıya eklendiği anlaşılan minber güney batı köşede konumlanmıştır.

Malzeme Teknik:

Yapının incelendiği tarihte devam eden restorasyon nedeni ile iç sıvası tamamı ile sökülmüş durumda görülen yapının duvarlarında moloz taş ve tuğlanın düzensiz olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Kubbeye geçişte kullanılan üçgen kuşağın tuğla ile örüldüğü, kasnakta yer alan pencerelerin yan kenarlarının düzensiz moloz taş ve tuğla birlikteliğiyle, kemerlerinin ise tuğla ile örüldüğü gözlemlenmiştir. Aynı zamanda giriş bölümünün batı duvarını oluşturan harimin doğu duvarında iç mekânda olduğu gibi düzensiz moloz taş ve tuğla birlikteliği görülmektedir. Doğu duvarda yer alan giriş kapısının sövelerinin tuğla örgü ile oluşturulduğu, giriş kapısının güney yönünde yer alan pencere kemer yayının da tuğla ile örüldüğü anlaşılmıştır. Ayrıca giriş bölümünde yer alan kemer boyunca ve tonoz örtüsünde de bütünü ile tuğla kullanılmıştır.

[675] BOA. İ. ML. 83/7-1.2: *"...Brusa'da Pınarbaşı mevkinde kain Nilüfer Sultan tâbe sırrahu hazretleri cami-i şerifinin masarif-i ta'miriyesi olan on bin altı yüz guruşun sarfına müsade i'tası evrak-ı keşife..."* **(EK 29)**

Yapının doğu, güney ve kuzey cephelerinde 1 sıra tuğla 1 sıra taş ve üç sıra tuğla bir sıra taş değişkenliğinde almaşık duvar tekniği uygulandığı görülmektedir. Batı cephede ise güney ve kuzey cephelerde devam eden almaşık teknikli duvar örgüsü cephenin köşelerinde takip edilebilirken, genelinde moloz taş örgüsü görülür. Söz konusu durum batı duvarın bir dönem yeniden inşa edildiğini ya da restorasyonlar sonucunda duvarın özgün yapısının ortadan kaybolduğunu düşündürür.

Yapının cephe duvarlarının ve kasnağın saçak kısmında iki sıra testere dişi kullanılmış, kubbenin geç dönem onarımlarına işaret eden imitasyon kiremitler ile örtülmüştür.

Güney cephede kasnakta yer alan pencere bir sıra tuğla bir sıra taş almaşıklığında düzenlenmiş, batı cephede kasnak penceresi ise tek sıra moloz taş dizisi ile oluşturulmuş bir açıklıktır. Kuzey dış duvar penceresinde ise diğer cephelerden farklı olarak 3 sıra tuğla bir sıra taş dizisiyle oluşturulmuş almaşık düzende inşa edilmiştir.

Süsleme:

Yapıda almaşık duvar tekniği ve saçaklarda yer alan testere dişi dışında süslemeye dair herhangi bir uygulama yoktur.

Yorum ve Tartışma:

Bursa Nilüfer Sultan Mescidi, I. Murad döneminde inşa edilen 25 mescitten birisidir.[676] Yapı kubbe ile örtülü kare mekânı ile Orhan Gazi döneminde itibaren karşımıza çıkan mescitlerdeki genel plan tipini devam ettirir. Yaklaşık 6. m'lik ölçüleri ile I. Murad döneminin en küçük mescidi olan Nilüfer Sultan Mescidi, mekân genişliği ile doğru orantılı olarak dönemin en dar duvar kalınlığı ve en en alçak duvar yüksekliğine sahip yapısı olarak ön plana çıkar.[677] Yapı, tek birimli ve tek kemerle dışarıya açılan eyvan şeklinde giriş kısmı itibari ile dönemin diğer mescitlerinden ayrılmaktadır. Ayrıca söz konusu girişin doğu yönde yer alması, Orhan Gazi döneminde olduğu gibi giriş yönünün kuzeyde bulunması yönünde klasikleşmiş bir tercihin henüz oluşmadığına işaret

[676] Bursa'da Nilüfer Sultan Mescidi haricinde 6 mescit bulunmaktadır.
[677] Bursa Nilüfer Sultan Mescidi 0.90 m duvar kalınlığı ve 2.97 m duvar yüksekliğine sahiptir.

etmektedir.[678] Yapının almaşık teknikle inşa edilen duvar yapısı, I. Murad döneminin genel malzeme tercihine uyumludur.

I. Murad'ın kızı olan Nilüfer Sultan, aynı dönemde adına yapı inşa edildiği bilinen Nilüfer Hatun ve Melike Hatun ile birlikte I. Murad döneminin 3 kadın banisinden biridir.

4.6.3.10. Yerkapı (Kara Ali) Mescidi

Levha No: 114-120

Çizim No: 61-69

Konumu:

Bursa Kalesi içerisinde Kavaklı Mahallesi yer alan mescit güneyde Kaleboyu Caddesi, güneyde Kara Ali Sokak ve doğu yönde Yer Kapı Caddesi ile sınırlanmaktadır.

Tarihi: 1362-1375

Banisi: Kara Ali[679]

Mimari Özellikleri:

Plan – Tasvir:

1855 yılında meydana gelen deprem sırasında büyük ölçüde harap olduğu bilinen yapının, mevcut mimari özellikleri 1967 yılında gerçekleştirilen kapsamlı onarımlar sonrasında oluşturulmuştur.[680] Bahsi geçen depremde giriş bölümünün ve kubbesinin yıkıldığı kaydedilen yapının, üzerinin ahşap çatı ile örtüldüğü ve uzun bir süre depo olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.[681] Onarım öncesinde kubbe geçişlerinin ve dört sıra tuğla eteğinin korunmuş olduğu belirtilen yapının, 1967 onarımlarında aslına uygun olarak restore edildiği bildirilmektedir.[682]

---

[678] I. Murad dönemi yapılarından Bursa Kavaklı Mescidi'nde giriş yönü batıda, Yerkapı Mescidi'nde ise doğuda yer almaktadır.
[679] Hayatı hakkında bknz. **5.** Değerlendirme Bölümü – **5. 1.** Baniler ve Adına Yapı İnşa Edilen Kişiler.
[680] Beşbaş ve Denizli, 1983, **a.g.k.**, 214-215
[681] Beşbaş ve Denizli, 1983, **a.g.k.**, 214-215
[682] Beşbaş ve Denizli, 1983, **a.g.k.**, 214-215

Yapı mevcut özellikleri ile kare planlı-kubbeli mescit tipindedir. Doğu yönünde güney kuzey doğrultusunda dikdörtgen planlı, doğu cephesinde dört büyük sivri kemerden ibaret camekân ile dışarıya açılan bir giriş bölümü bulunmaktadır. Giriş bölümünün kuzeydoğu köşesinde bir minare yer almaktadır. Mescide, giriş bölümünün kuzeybatı köşesine yakın konumdaki kapı ile girilmektedir. Giriş kapısının hemen yanında bir pencere açıklığı yer alır. Batı duvarda alt kotta iki pencere, üst kotta güney duvarda üç, kuzey duvarda ise bir pencere ile yapının aydınlatıldığı görülmektedir. Güney duvar ekseninde dikdörtgen bir bordür ile sınırlı mihrap nişi dört köşeli olup, yukarıda altı sıra mukarnas dizisi ile son bulmaktadır. Kubbe ile örtülü olan ana mekânın örtüye geçiş elemanı üçgen kuşaktır. Yapının kuzey doğu köşesinde yer alan minaresinin kaide kısmının özgün olduğu belirtilirken, geri kalan kısımların onarımlar sonrasında yeniden inşa edildiği belirtilmektedir.[683]

1967 yılı öncesinde de bugün olduğu gibi doğu yönde ahşap direkler arasında yer alan dört kemerli bir camekân ile örtülü olduğu anlaşılan giriş bölümü, yapı itibari ile aynı mevkide bulunan Kavaklı Mescidi ile benzer özellikler göstermektedir. Kavaklı Mescidinde olduğu gibi, Yer Kapı Mescidinin giriş bölümünde geç dönem onarımları sırasında eklenen mimari unsurlar arasında değerlendirilmelidir. Revaklı giriş bölümünü kuzey ve güney yönde sınırlandıran yan duvarların harimin duvarları ile olan bütüncül ilişkisi, ahşap direkli ve çatılı revaklı giriş bölümünün özgün yapı ile ilişkisi olmadığının açık göstergesidir.

Malzeme-Teknik:

İçten tamamı ile sıvalı olan mescidin ana yapı malzemesi moloz taştır. Cephelerde zeminden itibaren yaklaşık 1 m ara ile devam eden dört sıra tuğla dizisi, moloz taş örgünün dört parçada algılanmasına sebep olmuştur. Cephelerde saçak ve saçak altlarında dekoratif amaçlı tuğla kullanımı görülmektedir. Yapının çağdaş dönem yapı malzeme teknik özelliklerine en yakın uygulama alanı minarenin kaide kısmında karşımıza çıkmaktadır. Üç sıra tuğla bir sıra taş almaşıklığında inşa edilmiş olan minare kaidesinde, düzensiz olmakla birlikte moloz taş aralarına yerleştirilmiş dikey tuğlalar ile kaset tekniği

[683] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 274

uygulandığı görülmektedir. Yapının camekânlı giriş bölümü ve kapılarda kullanılan malzeme tamamı ile geç dönem özellikli olup, dönem yapısı ile ilişkili unsurlar değildir.

Süsleme:

Onarımlar sırasında önemli ölçüde yenilendiği ve özgün dokusunu takip etmenin oldukça güç olduğu yapıda, minare kaidesinde üç sıra tuğla bir sıra kesme taş ve taşlar arasında kullanılan dikey tuğlalar dönem beğenisini yansıtır unsurlardır. Ayrıca üst kotta, saçak altında ikişer sıra yatay tuğla bordür arasında tuğla zikzak motif dizisi ile üç sıra kirpi saçak yapıda karşımıza çıkan tuğla süsleme öğeleridir. Tüm cephelerde devam eden üç sıralı kirpi saçak düzeninin kasnakta da tercih edildiği görülmektedir.

Yorum ve Tartışma:

Bursa Kalesi içerisinde Kavaklı Mahallesinde güneyinde Kaleboyu Caddesi, kuzeyinde Kara Ali Sokak ve doğu yönde Yer Kapı Caddesi ile sınırlanan mescid literatürde Kara Ali ve Yer Kapı Mescidi olarak tanıtılmaktadır. Öncelikle belirtmek gerekir ki Bursa Kütüğü'nde, Bursa'daki Yer Kapı Mescidi ile Kara Ali Mescidi iki farklı yapı olarak tanıtılmaktadır.[684] E. H. Ayverdi ise Medar-ı Şems'i referans göstererek Yer Kapı Camisi'nin Kara Ali Camisi olarak da anıldığını belirtmektedir.[685] Söz konusu bilgi literatürde tartışmasız kabul görmüştür. Bu noktadan hareketle, yapının tarihlendirilmesi hususunda çıkış noktası olarak Kara Ali'nin hayatı referans alınmıştır. Ancak bu noktada altı çizilmesi gereken önemli bir sorun, yapının neden banisinin ismi ile değil de bulunduğu konum dikkate alınarak anılmış olduğudur.

Osmanlı mimarisinde özellikle konumuz itibari ile Erken dönem örnekleri göz önüne alındığında aynı kentte birden fazla aynı işlevde yapı inşa ettirmiş olan kişilerin ya da aynı kentte aynı isimle anılan farklı kişilerin aynı işlevde yapı inşa ettirmeleri durumunda herhangi bir tanım ve bilgi karmaşasının önüne geçebilmek amacı ile bu tür bir tercihin resmi kayıtlara yansıdığı ve mahalli bir bilgi olarak da devam ettiği görülmektedir. Yapmış olduğumuz arşiv taramasında, Bursa'da Yer Kapı Mescidi olarak kayıtlı bir yapının belgesine ulaşılamamış; 25 Haziran 1811 tarihli bir Cevdet Belediye

---

[684] *"Bursa'da Yer Kapı Cami'sinin arkasındaki sokağında Kara Ali Paşa Mescidi yanında yatan zatın Kara Ali Bey olduğu söylense de...."* Bknz. Kepecioğlu, 2010c, **a.g.k.**, 11

[685] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 275; Ayrıca Bknz. Baykal, 1950, **a.g.k.**, 58

Kaydında Yerkapı Mahallesi'nde Kara Ali Bey Mescidi ve Çeşmesi'ne dair bir bilgiye rastlanmıştır:

> *"Brusa'da bab-ı zemin mahallesinde vaki Kara Ali Bey mescid ve çeşmesi vakfının yevmi altı akçe vazife ile imamet vazifeye tayin ile ber vech-i meşrut tevliyet ve Brusa muzafatından Dürdane karyesinde vaki merhum Kara Ali Bey vakfında olmak üzere yevmi beş akçe vazife ile bagat ve hedaik kitabeti cihetlerine mutasarrıf olan es-Seyid Zeyne'l-'Abidin veledeş biradereş müşterekleri…fevt olub yeri hâli ve hidmet- i lazımesi muattal olmakla sulb- ı oğulları erbab- ı istihkaktan Es- seyid Ali ve Es-seyid Mustafa ve Es-seyid Mehmed Muhtar- ı cema'at ve aher veçhile … ve müstahak olmağın cihat- ı mezkure babaları mahlulünden merkumuna istihkaken tevcih ve yedlerine berat- ı 'alişan-huma buyrulmaj ricasına Brusa Kazısı Murad Efendi … Mehme' Arif Efendi 'arz etmekle mucebince teveccüh olunmak babında 1224 senesi rebiül-evvelinin on dokuzuncu günü sadr olundu. Ruus- ı … mucebince mezkur Es- seyid Zeynel-Abidin veledeş biradereş- i müştereki Hüdük Mahallesi'nde oğulları mezkurun Es-seyid 'Ali ve Es- seyid Mustafa ve Es- seyid Mehmet tevcih olunub berat- ı 'alişan virildüğü defterde mastur ve mukayyed ola. Ferman devletlü merhametlü Sultanım Hazretlerinindir. Fi 7 Cemaziyelahir, li- sene 1226"*[686]

Söz konusu belge, Bursa'da Yerkapı Mahallesi'nin ve söz konusu mahallede Kara Ali Camisi ile yine onun adı ile anılan bir çeşmenin varlığını ortaya koymakla birlikte, literatürdeki sorunsalları tartışmasız çözen veriler sunmamıştır. Belgede Yerkapı (Bab-ı Zemin) ismi ile anılan bir mahallenin varlığı,[687] Osmanlı kentlerinde genellikle bir mescid ya da caminin mahallelerin merkezini oluşturduğu ve mahallelerin de o yapıların ismi ile anıldığı göz önüne alındığında, Yerkapı Mahallesi'ne ismini veren bir Yerkapı Cami/mescidinin var olması olasıdır.[688] 17. yüzyıl vakıf defterlerinde Yerkapı / Bab-ı Zemin Mahallesi sahip olduğu 13 vakıf ile Bursa'daki en fazla vakfa sahip mahalleler arasındadır.[689] Söz konusu mahalleler içerisinde Kara Ali adı ile anılan bir mahallenin bulunmayışı[690] Medar-ı Şems'te belirtildiği gibi her iki ismin aynı mescidi tanımlıyor olduğu yönündeki olasılığı güçlendirmektedir.

Bu noktada, yapının banisi olarak belirtilen Kara Ali'nin yaşamış olduğu tarihler ve dolayısı ile yapının inşa edilmiş olduğu dönem bir başka sorunsal olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayverdi, Kara Ali'yi hayatı hakkında kısmen daha fazla bilgi sahibi olunan Timurtaş Paşa'nın babası ve İmralı Ada'sının fatihi olarak tanıtmakta ve Orhan Gazi döneminde de yaşamış bir şahıs olduğunu belirtmekle birlikte, bahsi geçen yapısını oğlu

---

[686] Bknz. BOA. C.BLD. 61/3043 (07.C.1226) **(EK 6)**

[687] Hüdavendigar Livası Tahrir Defterlerinde adı geçen mahalle *"Bab-ı Zemin"* olarak kaydedilmiştir. Bknz. Barkan ve Meriçli, 1988, **a.g.k.**, 6

[688] Sadece Yer Kapı çevresinde I. Murad dönemine tarihlenen yapılar dikkate alındığında, Kavaklı Mescid ve Koca Naib Mescidi çevresinin 16. yüzyılın ilk yarısında söz konusu mescid isimleri ile kaydedilen mahallelerden oluştuğu görülmektedir. Bknz. H. Demirel (2006). *Mahkeme sicillerine göre XVI. yüzyılın ilk yarısında Bursa vakıfları.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi., s. 48

[689] Bknz. S. Başol (2008). *Kentleşme, ekonomi ve sosyal hayat yönleriyle 17. yüzyıl Bursa vakıfları.* Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, 50, 215

[690] Bknz. Ö. L. Barkan ve E. Meriçli (1988). *Hüdavendigar Livası tahrir defterleri I.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Timurtaş Paşa'nın tarihine bakarak Hüdavendigar dönemine tarihlendirmektedir.[691] Hayatı hakkında detaylı bilgi bulunmayan Kara Ali, Mehmed Süreyya tarafından Orhan Gazi ve I. Murad dönemi emirlerinden birisi olarak tanıtılmaktadır.[692] Osmanlı kroniklerinde ve literatürde ise daha çok oğlu Timurtaş Paşa'nın hayatı hakkında bilgiler bulunur.[693] Sadettin Efendi tarafından[694] 1376 yılında Rumeli Beylerbeyi olduğu belirtilen Timurtaş Paşa'nın, bu göreve geldiğinde babasının yaşayıp yaşamadığı hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Ancak Kuruluş döneminden itibaren, Osmanlı Beyliği'nde babadan sonra oğulları ile devam eden görevlendirmelerdeki tercih dikkate alındığında, 1376 yılında Kara Ali hayatta ve sağlıklı olsaydı tecrübesi ve birikimi dahilinde oğlunun yerine kendisinin bahsi geçen göreve atanmasının daha muhtemel olduğu kanısındayız. Öyle ki, 1386 yılında gerçekleşen Karaman seferinde Leşkerkeş olarak tanımlanan Kara Timurtaş (Temür-taş) ile Sivrihisar Subaşısı olan oğlu Temurtaş'ın birlikte görev aldıkları bilinmektedir.[695] Ancak bahsi geçen sefer ve öncesinde balkan fetihlerinde en etkin beylerden birisi olarak Timurtaş Paşa ön plana çıkarken babası Kara Ali hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bu bağlamda Orhan Gazi ve I. Murad olmak üzere iki sultan döneminde de yaşadığı kabul edilen, dolayısı ile Orhan Gazi dönemine tarihlendirilmesi de aynı oranda olası bulunan yapının eğer literatürde kabul gördüğü üzere I. Murad dönemi eseri olarak ele almak gerekirse söz konusu tarihlendirmenin üst sınırı olarak 1375 yılını kabul etmek mantıklı olacak kanısındayız.

Yerkapı Mescidi kubbe örtülü kare planlı yapısı ile Osmanlı Beyliği'nin kuruluşundan itibaren karşımıza çıkan mescitlerin genel plan şemasını devam ettiren bir örnektir. Yapıda kullanılan almaşık teknik I. Murad döneminin genel malzeme tercihine uyumlu bir uygulamadır.

---

[691] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 274.
[692] Süreyya, 1996, **a.g.k.**, c. 3, 868
[693] Timurtaş Paşa'nın 1372 yılında Kızılağaç ve Yanbolu'yu fethettiği; 1375 yılında Beylerbeyliğine atandığı ve Sipahioğlanları adı altında bir kuruluşu oluşturduğu, 1382 yılında Manastır, Pirlepe ve İştip fetihleri ile 1386 yılında gerçekleşen Karaman Seferine katıldığı bilinmektedir. Bknz. Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 147, 155; Neşri, 1995, a.g.k., 227; İnalcık, 2010a, **a.g.k.**, 98;
[694] Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 147
[695] Neşri, 1995, **a.g.k.**, 227

4.6.3.11. Arslaniye-Esediye (Hacı İvaz) Medresesi

Günümüze ulaşmayan yapının, Arslan oğlu Hacı Bekir oğlu Hacı İvaz[696] tarafından inşa ettirildiği bilinmekte; literatürde Esediye, Arslaniye, Arslanzade ve Musalla Medresesi olarak da tanıtılmaktadır.[697] Vakfiyesinde,[698] Esediye ismi ile kaydedilen, yapının genel tercihin aksine banisinin ismi ile anılmamasının sebebi, Yıldırım Beyazıd döneminin önemli bir şahsiyeti olan Hacı İvaz Paşa ile olası bir karışıklığı önlemek olmalıdır.[699] Kadiri tarikatının kollarından birisi olan Esediye'nin[700] yapıya ismini vermesi, Hacı İvaz Paşa'nın bahsi geçen tarikata bağlı bir şahıs olma olasılığını beraberinde getirmektedir.[701] Arslaniye ve Arslanzade isimleri ise Hacı İvaz'ın dedesinin isminden gelmektedir.[702] Musalla Medresesi tabiri yapının Ulu Cami avlusunda musalla taşlarının karşısındaki konumuna bağlı olarak atfedilmiş bir isim olmalıdır.

Günümüzde ayakta olmadığı için yapının yerini kesin sınırlar ile tespit etmek mümkün görünmese de, Bursa Ulu Caminin yakınlarında "musalla taşlarının karşısında" olduğu yönündeki bilgi literatürde kabul görmüştür.[703] Ayrıca yayınlarda Bursa Ulu Camisi'nin kıblesinde, sol tarafta olduğu belirtilen[704] yapının, mevcut tarif üzerinden bugün Ulu Cami ile Orhan İmareti arasında yer alan park içerisinde olduğu anlaşılmaktadır.[705]

---

[696] Kepecioğlu, 2010c, **a.g.k.,** 48.

[697] Koyunluoğlu, 1935, **a.g.k.**, 156; Baykal, 1950, **a.g.k.**, 101; Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 275, T. Gökbilgin (1968). Bursa'da Kuruluş Devrinin İlim Müesseseleri, İlim Adamları ve Bursa Tarihçileri Hakıkında, Necati Lugal Armağanı. Ankara., s. 262; Kepecioğlu, 2010c, **a.g.k.**, 48

[698] Söz konusu vakfiye hakkında detaylı bilgi için bknz. M. Hızlı (1998). *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa medreseleri*. İstanbul: İz Yayıncılık. s. 37

[699] Çünkü Yıldırım Beyazıd döneminde yaşamış olan diğer Hacı İvaz Paşa adına Bursa'da içinde bir medresenin de bulunduğu çok sayıda yapı inşa edilmiştir.

[700] Bknz. E. Gökmen (2005). Demirci kazasındaki Kadiri Tarikatının Eşrefiye koluna ait tekkenin vakfiyesi. *Vakıflar Dergisi*, 29, s. 81.

[701] Esediye adı ile tanımlanmış cami ve medreselerin Anadolu'nun çeşitli dönemlerinde ve çeşitli kentlerinde görmek mümkündür. Örneğin harputta Artuklu döneminde inşa edilmiş Esediye cami ve Esediye Medresesi ve Esediye Hamamının varlığı bilinmektedir. Bknz. E. Danık (1997). Harput kalesi. *Vakıflar Dergisi*, 26, s. 313; İ. Erdoğdu (2006). *XVII. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı toplumunda değişim eğilimleri (Harput örneği)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, s. 160

[702] Hacı İvaz'ın mezar taşının arka yüzünde *"Hacı İva(z) bin Hacı Beg bin Arslan"* yazılıdır. Söz konusu belge yapının Arslaniye ve Arslanzade olarak anılmasını açıklamaktadır. Kitabe için Bknz. B. Mermutlu ve H. B. Öcalan (2011). *Tarihi Bursa mezar taşları I - Bursa hazireleri.* Bursa: Bursa Kültür A.Ş. Yayınları., s. 370. Kitabe için ayrıca bknz. Baykal, 1950, **a.g.k.**, 190; Hızlı, 1998, **a.g.k.**, 71, dipnot, 125

[703] Baykal, 1950, **a.g.k.**, 101

[704] A. Gül (1997). *Osmanlı medreselerinde eğitim-öğretim ve bunlar arasında Daru'l-Hadislerin yeri.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları., s. 39

[705] Ayverdi Yıldırım Beyazıd'ın Bursa Vakfiyesi'ndeki bilgilerden yola çıkarak Ulu Cami ile Orhan İmareti arasındaki park alanında Esediye Medresesi ile birlikte, Hundi Hatun Mektebi, Büyük ve Küçük Zeytin Hanları ve evlerin bulunduğunu bildirmektedir. Bknz. Ayverdi, E. H. (1969). Yıldırım Bayezid'in Bursa Vakfiyesi ve bir istibdalnamesi. *Vakıflar Dergisi,* 8, s. 46

1899 ve 1900[706] yıllarına ait iki arşiv belgesi yapının Bursa Ulu Cami civarında olduğu ve yıkılmasının ardından bulunduğu arazinin belediye tarafından pazar yeri olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır. M. T. Koyunluoğlu, 1930'lu yıllarda söz konusu medresenin bulunduğu alanda zevk sinemasının[707] olduğunu bildirmektedir.[708] Hacı İvaz'ın ölümünün ardından medresesinin "içine"[709] gömüldüğü yönündeki bilgi[710] doğru ise bugün mezarın bulunduğu alan ve çevresini medresenin konumlandığı alan olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır.

Kaynaklarda ve literatürde baninin hayatı hakkında dedesinin isminin Arslan, babasının isminin Hacı Bey (Bekir)[711] olduğu ve 1440 yılında Bursa'da vefat ettiği yönündeki bilgi haricinde tartışmasız bir bilgiye ulaşılamamıştır.

İnşa kitabesi bulunmayan yapının, 1374 yılında düzenlenmiş olduğu belirtilen vakfiye[712] kaydına dayanarak I. Murad döneminde inşa edildiği belirtilmektedir.[713] Bugüne kadar detaylı bir incelemesi yapılmayan vakfiyenin 1559 yılına ait bir suretinde asıl düzenleme tarihinin bulunmaması ve iddia edilen 1374 tarihi ile Hacı İvaz'ın ölüm tarihi olan 1440 yılı arasındaki yaklaşık 64 yıllık sürenin, 1374 tarihine dair ihtiyatlı yaklaşılması gerektiği yönünde bir yoruma kaynaklık eder.[714] Yapı günümüze ulaşmadığı ve yıkılmadan önceki durumunu gösterir herhangi bir görsel materyal bulunmadığı için mimari özellikleri bakımından yaklaşık bir tarih önermesinde bulunmakta mümkün değildir.

Mevcut veriler ışığında kargir olarak inşa edildiği anlaşılan medresenin on iki odalı olduğu, farklı dönemlerde rutubetin neden olduğu hasarlar yüzünden çok kez tamir gördüğü bilinmektedir.[715] Yapıda gerçekleştirilen 1554 onarımlarında 1954 akçe, 1565'te

---

[706] *"Bursa'da adn-aşiyan Sultan Yıdırım Bayezid Han Hazretlerinin hayrat-ı celilelerinden olan cami-i kebir civarındaki Esediye Medresesinin bin arşun ve bi mikdar arsası mukaddema Pazar mahalline ilave olarak medresenin halılarının mahalli tağyir kılınmış ve onbeş seneden beri arsanın senevi altı yedi bin guruş raddesinde tahmin olunan hasılatı varidat-ı belediyeye ihsan olmasına binaen mezkur arsanın iadesi hakkında vuku bulan istidası üzerine ne suretle cevap virildiğinden mesellü arsanın iadesiyle hal-i sabıkına irca'ı ve yahud bunun mikdarına ve kaza namına icare-i zemin olarak münasib bir mebani tahsisi istidasına dair mezbur medrese mütevellisi Hüseyin Hüsnü mühürüyle…"* Bknz. BOA.DH.MKT. 2409/125 **(Ek 7).** Benzer bir içerik için ayrıca bknz. BOA. DH.MKT., 2580/4

[707] Ayverdi söz konusu sinemayı Zafer Sineması olarak kaydetmiştir. Bu bağlamda her iki eserin yayınlandığı tarihler arasında (1935-1966) bahsi geçen sinemanın isminin değiştiği anlaşılmaktadır. Bknz. Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 275

[708] Koyunluoğlu, 1935, **a.g.k.**, 156; Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 275

[709] Medresenin yakınındaki bir alanı tarif ediyor olmalıdır.

[710] Koyunluoğlu, 1935, **a.g.k.**, 156

[711] Gökbilgin, 1968, **a.g.k.**, 262

[712] Koyunluoğlu, 1935, **a.g.k.**, 156

[713] Bknz. Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 275

[714] Mermutlu ve Öcalan, 2011, **a.g.k.**, 35; Hızlı, 1998, **a.g.k.**, 37

[715] Hızlı, 1998, **a.g.k.**, 36

1555 akçe ve 1851 yılındaki onarımlarda 2920 kuruş harcandığı arşiv belgelerine yansımıştır.[716]

Vakfiye kaydından Esediye medresesi için şehrin çeşitli yerlerinde sekiz dükkan, iki değirmen, yeni Tahtakale'de yapılan birkaç bina, iki parça arazi, bir bahçe ve Edremit'e bağlı Ağacık Mezrası'nın vakfedildiği anlaşılmaktadır.[717] Medresede görevli müderrislere dair en erken bilgi 1466 öncesinde Hocazade Muslihiddin Mustafa[718] adlı bir müderrisin görevli olduğudur.[719] Hocazade Müslihiddin gibi II. Murat ve Fatih döneminin en saygın bilim adamlarından birisinin Esediye Medresesinde görevlendirilmesi[720], Bursa medreseleri ile birlikte söz konusu dönemde Esediye Medresesine verilen önemin bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

4.6.3.12. Kükürtlü Kaplıcası

Levha No: 121

Çizim No: 70

Konumu:

Kükürtlü Kaplıcası, Osmangazi Merkez İlçe sınırları içerisindeki Kükürtlü Mahallesi'nde Eski Mudanya Caddesi ile Yeni Kaplıca Caddesi'nin birleştiği alanda yer almaktadır. Halen Fizik Tedavi Merkezi olarak kullanılan yapı, Uludağ Üniversitesi'nin mülkiyetindedir.

Tarihi: I. Murad Dönemi (1362-1389)

Erkekler ve kadınlar birimleri olmak üzere iki kısımdan oluşan kaplıcanın, erkekler kısmının Hüdavendigar döneminde, kadınlar kısmının ise II. Beyazıd döneminde inşa edildiği bilinmektedir.[721] Arşiv kayıtlarında sırası ile I. Murad, Yıldırım Beyazıd,

[716] Hızlı, 1998, **a.g.k.**, 37
[717] Hızlı, 1998, **a.g.k.**, 36
[718] Tehâfütü'l-Felâsife adlı eseri yazan ve Fatih döneminin önemli bilim adamlarından birisi olan Hocazade Muslihiddin Mustafa hakkında ayrıntılı bilgi için bknz. S. Köse (1998). Hocazâde Muslihuddin Efendi. *DİA*, 18, s. 207-209.
[719] Hızlı, 1998, **a.g.k.**, 37; Klasik dönemde medresede görev yapan müderrislerin listesi ve görev tarihleri için bknz. Hızlı, 1998, **a.g.k.**, 37-38
[720] Köse, 1998, **a.g.k.**, 207-208
[721] Bknz. Kepecioğlu, 2010c, **a.g.k.**, 63; K. Kepecioğlu (1935). *Bursa hamamları.* Bursa: Bursa Halkevi Neşriyatı – Yeni Basımevi., s. 28,29; Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 284.

Hançerli Sultan ve Rüstem Paşa'nın vakıfları arasında gösterilen[722] söz konusu kaplıcanın erkekler kısmının ilk olarak Hüdavendigar tarafından Allah Rızası için inşa edildiği belirtilmektedir: "*Bursa haricinde Kükürdli dimekle ma'ruf olub ricâle mahsus, olan hamamı Gaazi Hüdâvendigâr hasbeten li'Llahi te'âlâ binâ idüb câmekânın hâfızı olan kimesneye yevmi dört akçe virilmesi…"*[723] Hüdavendigar Livası Tahrir Defterlerinden yapının içinde bulunduğu mahalleye adını verdiği ve Kaplıca'daki Hüdavendigar İmareti'ne vakıf olduğu anlaşılmaktadır.[724]

Banisi: I. Murad Hüdavendigar

Mimari Özellikleri:

Plan – Tasvir:

Erkekler ve Kadınlar bölümü olmak üzere iki kısımdan ve iki farklı dönem yapısından oluşan kaplıcanın, I. Murad döneminde inşa edilen ve "Büyük Kükürtlü" olarak tanımlanan erkekler kısmının, II. Beyazıd döneminde inşa edildiği bilinen kare planlı güney yönde bir eyvanla genişletilmiş soyunmalık kısmının doğusunda yer alan üç birim I. Murad dönemine aittir.

Erkekler kısmı mevcut haliyle soyunmalık, ılıklık, çift halvet, sıra banyoları ve tuvaletten ibarettir. Kaplıcanın bahsi geçen erkekler kısmına giriş, kuzeyde yer alan bir kapı ile sağlanmıştır. Söz konusu kapı ile soyunmalık bölümüne girilmektedir. Diğer birimlere oranla oldukça geniş ve yüksek olan soyunmalık kısmı, güney yönde bir eyvanla genişletilmiştir. Mekân kuzey duvarda giriş kapısının iki yanında simetrik konumlu birer alt, batı duvarda ise üç üst pencere ile aydınlatılmıştır. Merkezi mekânı pandantif geçişli bir kubbe ile örtülü olan soyunmalık kısmının güneyde yer alan eyvanı, dilimli tromp geçişli bir yarım kubbe ile örtülüdür. Ana mekânın kubbe merkezinde yuvarlak bir aydınlatma açıklığı yer almaktadır.

[722] Bknz. Kepecioğlu, 1935, **a.g.k.**, 29
[723] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 284
[724] Barkan ve Meriçli, 1998, **a.g.k.**, 7

Doğu duvarda, ana mekânın eyvan ile birleştiği köşede konumlandırılmış bir kapı ile ılıklık bölümüne geçilir. Kare planlı ılıklığın güney duvarının batı köşesinde yer alan kapı doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı ve beşik tonoz örtülü sıra banyolara açılmaktadır. Söz konusu birim I. Murad dönemi sonrasında yapıya ilave edilen mekânlardandır.

Ilıklığın doğu duvarında eksenin kuzeyinde yer alan kapı, doğu-batı doğrultusunda uzanan beşik tonoz örtülü dikdörtgen mekân hela olarak kullanılmaktadır.

Ilıklığın kuzey duvarında eksenin batısında yer alan kare planlı, beşik tonoz örtülü sıcaklık kısmına açılmaktadır. Bahsi geçen sıcaklığın kuzey duvarında yer alan bir kapı ile doğu batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, tonoz örtülü diğer sıcaklık mekânına geçilir. Kare planlı ilk sıcaklık mekânının doğu duvarının kuzey köşesine yakın konumlandırılmış kapı, tonoz örtülü küçük bir geçiş birimine açılmakta, söz konusu birimin kuzey yönünde doğu batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, aynalı çapraz tonoz örtülü bir mekâna geçilmektedir.[725]

Yorum ve Tartışma:

I. Murad dönemine tarihlenen iki kaplıcadan birisi Bursa Kükürtlü Kaplıcası'dır.[726] I. Murad ve II. Beyazıd dönemindeki inşa ve müdahaleler ile bugünkü şeklini alan kaplıcanın, I. Murad dönemine tarihlenen kısmı soyunmalığın kuzeyinde yer alan birisi çapraz tonoz diğeri beşik tonoz örtülü iki kare mekân ile söz konusu mekânların kuzeyinde yer alan dikdörtgen planlı beşik tonoz örtülü sıcaklık ve tuvaletten ibarettir. Söz konusu mekânların boyutlarına göre oldukça geniş olan duvarları, daha geniş ve yüksek bir mekân olmasına karşın daha dar duvarlara sahip II. Beyazıd döneminde inşa edilen soyunmalıktan açıkça ayrılmaktadır.

Söz konusu mekân düzeni ile sade bir plan ihtiva eden I. Murad dönemi kaplıcasının almaşık teknikli duvar örgüsü, I. Murad dönemindeki genel malzeme teknik tercihini yansıtmaktadır.

[725] Yapının örtü sistemleri ve geçiş elemanları hakkında detaylı bilgi için bknz. Kula Say, 2007, **a.g.k.**, 119-121
[726] Diğer kaplıca yine Bursa'da yer alan Eski Kaplıca'dır.

4.6.3.13. Nalıncılar Hamamı

Levha No: 122-126

Çizim No: 71-72

Adı ve Konumu:

Yakın zamana kadar oldukça harap durumda olan ve bazı mekânları bir mağazanın deposu olarak kullanılan hamam, 2008 yılında restore edilmiştir. Yaygın adı ile Nalıncılar Hamamı olarak bilinen yapı Hüdavendigar, Galle Pazarı, Postalcılar ve Tahıl Pazarı Hamamı olarak da anılmıştır.[727] Yapı, Tuz Pazarı Mahallesinde Tuz Pazarı Caddesi ile Nalıncılar ve Hamam Sokağın birleştiği alanda yer almaktadır.

Tarihi:

Yapının tarihini tartışmasız ortaya koyan kitabesi ve vakfiyesi yoktur. 16 ve 17. yüzyıla ait kadı sicillerinde bahsi geçen yapının, Hüdavendigar Vakfından olduğu anlaşılmaktadır:[728] Bu veriler ışığında yapı 1362-1389 yılları arasında hüküm süren I. Murad dönemi eserleri arasında tanımlanır.[729]

Banisi: I. Murad Hüdavendigar

Mimarı: Yapın mimarı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Mimari Özellikler:

Plan – Tasvir:

Yaklaşık 1200 metrekarelik bir alan oturan Nalıncılar Hamamı Bursa'nın en büyük hamamı olarak tanımlanır.[730] Birbirine paralel uzanan erkekler ve kadınlar bölümlerinden oluşan çifte hamam olarak inşa edilmiş olan yapının, 20. yüzyılın ilk yarısında erkekler

[727] Kepecioğlu, 1935, **a.g.k.**, 43; Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 287; Şehitoğlu, 2008, **a.g.k.**, 58
[728] Söz konusu kadı sicillerinin içeriği hakkında bknz. Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 287
[729] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 287-289
[730] Şehitoğlu, 2008, **a.g.k.**, 59

kısmının hamam bölümü haricindeki mekânlarının büyük oranda yıkılmış olduğu ve son yapılan restorasyon sırasında özgün planına uygun olarak yeniden inşa edildiği anlaşılmaktadır.[731]

Erkekler bölümüne giriş, yapının kuzey yönünde yer alan bir kapı ile sağlanmıştır. Söz konusu kapı ile ulaşılan kare planlı soyunmalık kısmı, üçgen kuşak geçişli bir kubbe ile örtülüdür. Soğukluğun güney duvar ekseninde yer alan bir kapı ile ılıklık birimine ulaşılır. Kare planlı ve kubbe ile örtülü ılıklığın doğu yönünde, kare planlı ve kubbe ile örtülü iki birim yer almaktadır. Ilıklığın güney duvarında eksenin doğusunda konumlandırılmış bir kapı ile sıcaklık mekânına girilir.

Sıcaklık mekânı ortada kare planlı kubbe ile örtülü merkezi alan, dört yönde beşik tonoz örtülü birer eyvan ve köşelerde kare planlı halvetlerden ibarettir. Halvet hücrelerinden kuzey-batı ve güney-batı köşelerde yer alanlar pandantif geçişli kubbe örtülü olup, kuzey doğudaki mekânın üçgen kuşak geçişli kubbe, güney doğu köşedekinin ise dilimli kubbe ile örtülü olduğu görülmektedir.

Hamamın kadınlar bölümüne giriş doğu yönde yer alan bir kapı ile sağlanmaktadır. Söz konusu kapı ile ulaşılan kare planlı soğukluk kısmının güney duvarında eksenin batısında konumlandırılmış bir kapı ile ılıklığa geçilmektedir. Ilıklık mekânı kare planlı ve kubbe ile örtülüdür. Mekânın doğu duvarında kuzey köşeye yakın konumlu bir kapı kare planlı kubbe ile örtülü bir başka mekâna, güney duvarda yer alan kapı ise sıcaklık birimine açılmaktadır. Sıcaklık, kare planlı ve kubbe ile örtülü bir merkezi birim ile doğu ve batı yönlerde yer alan birer eyvandan ibarettir.

Sıcaklık mekânının güneyinde, doğu-batı yönünde yan yana sıralanan iki ayrı halvet odaları yer alır. Her ikisi de kare planlı olan halvet odalarından doğudaki halvet on iki dilimli bir kubbe ile örtülü iken, batı yöndeki halvetin tromp geçişli bir kubbe ile örtülü olduğu görülmektedir.

Sıcak su deposu dikdörtgen planlı ve beşik tonoz örtülü olup, erkekler ve kadınlar bölümlerinin güney cephesi boyunca doğu-batı doğrultusunda uzanmaktadır. Su deposunun güneyinde yine aynı uzunlukta bir külhan kısmı bulunmaktadır.

[731] Bknz. Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 287; Şehitoğlu, 2008, **a.g.k.**, 59

Yorum ve Tartışma:

I. Murad döneminde 16 hamam inşa edilmiş olup, söz konusu hamamlardan Nalıncılar Hamamı ile Girçık Hamamı Bursa'da inşa edilmiştir. Her iki yapı I. Murad'ın vakıfları arasındadır.

Birbirine paralel uzanan erkekler ve kadınlar kısımlarından oluşan bir çifte hamam olan Bursa Nalıncılar Hamamı, Bolu Orta Hamam ve Mudurnu Yıldırım Hamamı ile birlikte I. Murad döneminde inşa edilen çarşı hamamları içerisinde yer alır. Nalıncılar Hamamının erkekler bölümünün sıcaklık kısmı merkezde yer alan kare mekânın dört yönünde yer alan eyvan ve köşelerdeki birer halvet hücresi ile "Haçvari Dört Eyvanlı ve Köşe Hücreli" hamam tipi içerisinde yer almaktadır. Söz konusu tipin Osmanlı mimarisindeki öncül uygulamaları İznik ve Bursa Orhan Gazi Hamamları ile Göynük Süleyman Paşa Hamamı'nda karşımıza çıkmaktadır.[732]

4.6.3.14. Kapan Hanı

Levha No: 127-128

Bursa kent merkezinde Ulu Cami'nin kuzey batısında, Cemal Nadir Caddesi ile Uzun Çarşı Caddesinin birleştiği köşede yer aldığı bilinen Kapan Hanı'nın 1903-1906 yılları arasında Bursa Valiliği yapan Reşit Mümtaz Paşa tarafından Setbaşı Caddesi ile Altı Parmak Caddesinin birleştirilmesi için yıktırıldığı bilinmektedir.

22 Mart 1684 tarihli bir belgede, hanın 29 odadan ibaret olduğu ve bir mescidinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca belgede hanın oturduğu alan 1511 zira olarak belirtilmektedir.[733] Yol çalışması sırasında büyük bölümü yıkılan yapının, Uzun Çarşı Kapısının (Büyük Kapı) iki yanında alt ve üst kata ait birkaç odasının kaldığı bilinmekte; Ayverdi'nin yayınladığı fotoğraftan söz konusu kalıntıların 1960'lı yıllarda oldukça harap olduğu anlaşılmaktadır.[734]

Restorasyonlar sonucunda yeniden inşa edilen hanın tonoz örtülü girişi ile kuzeyde yer alan birkaç odası özgün yapı ile ilişkilendirilmektedir.[735]

---

[732] Bahsi geçen tipte inşa edilmiş diğer hamamlar için bknz. Eyice, 1960, **a.g.k.**, 108-109
[733] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 276
[734] Baykal, 1950, **a.g.k.**,95-96; Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 276, r. 416a-416b
[735] Bursa Büyük Şehir Belediyesi Alan Başkanlığı, Envanter Föyü, Bursa Anıt Eser Envanter Kitabı

4.6.3.15. Nilüfer Sultan (Hıdırlık) Zaviyesi

Aynı adı taşıyan ve I. Murad'ın kızı tarafından yaptırıldığı bilinen Hıdırlık (Nilüfer Sultan) Mescidinin yakınlarında olduğu belirtilen zaviye, günümüzde ayakta değildir. Literatürde söz konusu zaviyenin varlığına dair ilk saptama, Kamil Kepecioğlu tarafından yapılmıştır. Ayverdi Kepecioğlu'nu referans göstererek söz konusu zaviyenin varlığını Hızırlık Camisini ele aldığı bölümde belirtmektedir.[736] Ancak söz konusu yayınlar dışında herhangi bir arşiv belgesinde ve modern araştırmalarda bahsi geçmeyen yapıyı I. Murad dönemi içerisinde değerlendirmemizin nedeni, Nilüfer Hatun adına inşa edilen ve aynı adı taşıyan mescidin tarihlendirmesinden kaynaklıdır.

4.6.3.16. Seyid Nasır[737] Zaviyesi

Seyid Nasır Zaviye'si hakkında, arşiv belgelerinde ve literatürde çok detaylı bilgi bulmak mümkün olmasa da, 1920 yılında İstanbul'da basılan Bursa Sergisi Rehberi adlı yayında, Bursa'da Hıdırlık Mahallesi'nde yer alan Nasirî tarikatına bağlı "metruk" bir yapı olarak tanıtılmaktadır.[738] Kazım Baykal'ın anlatımı ile Seyid Nasır Zaviyesi 1950'li yıllarda "küçük moloz taşla yapılmış, üstü ahşap örtülü" ve mimari özellikleri bakımından önem arzetmeyen bir yapıdır.[739] E. H. Ayverdi de yapıyı moloz taşla inşa edilmiş küçük bir oda olarak tasvir ederken Kazım Baykalı'ın tasvirini doğrular.[740]

Bugün Bursa'da, Pınar Başı Mahallesi Seyid Nasır Caddesi üzerinde yer alan bir yapı, Kazım Baykal ve Ayverdi'nin tasvirlerine uymakla birlikte Seyid Nasır Türbesi olarak tanıtılmaktadır. Ancak Seyid Nasır adına zaviye, türbe ve mescid olmak üzere aynı mevkide üç farklı yapının olduğu bilinmesine karşın[741] ne K. Baykal, ne de E. H. Ayverdi'de türbenin varlığına dair herhangi bir bilgi yer almaz. Her iki yayında da zaviyenin çevresinde mezarların varlığına dikkat çekilmekte, Ayverdi ayrıca mezar

---

[736] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 230. Ayverdi'nin K. Kepecioğlu'nun yayınlanmamış eseri olarak tanımladığı "Bursa Zaviyeleri" adlı eserine ulaşılamamıştır. Yine Ayverdi tarafından Nilüfer Zaviyesi'ne dair Kepecioğlu'nun kullandığı Kadı Sicillleri referans gösterilerek aktarılan bilgilerin, Kepecioğlu'nun Bursa Kütüğü adlı eserindeki bilgilerin önemli bir bölümü Bursa Kadı Sicilleri kaynak alınarak yazılmış olsa da, söz konusu zaviyeye dair herhangi bir bilgi "Bursa Kütüğü" adlı eser üzerinden teyid edilememiştir.

[737] Hayatı hakkında bknz. **5.** Değerlendirme Bölümü – **5. 1.** Baniler ve Adına Yapı İnşa Edilen Kişiler.

[738] M. Kara (2012). *Bursa'da tarikatlar ve tekkeler*. Bursa: Kültür A.Ş. Yayınları., s. 70. Barkan ve Meriçli, 1998, **a.g.k.**, 8.

[739] Baykal, 1950, **a.g.k.**, 74

[740] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 290

[741] 12 Şubat 1671 tarihli bir sicilde "Seyyid Nâsır vakfı mütevellisi ve türbedârı Hacı-zâde Mustafa Dede, merhümun türbesi ve mescid-i şerîfi ve ekser mevâzı'ı müceddeden 'imaret vemeremmet..." kaydedilmiştir. Söz konusu belgeden de anlaşılacağı gibi zaviye ile birlikte yine Seyyid Nasır'a ait Türbe ve Mescid'in varlığı anlaşılmaktadır.

taşlarının yazısız olduğu ve hangi mezar taşının Seyid Nasır'a ait olduğunun tespit edilemediğini belirtmektedir.[742] Yine Seyid Nasır adına inşa edildiği belirtilen mescidin ise H. 855 (M. 1451-1452) yılında Şahabettin[743] isimli bir tüccar tarafından yaptırıldığı bilinmektedir.[744] Dolayısı ile mevcut bilgilerden hareketle bugün ayakta olmayan mescidin 15. yüzyılda Seyid Nasır adına inşa edildiği ve bugün Türbe olarak işlevlendirilen yapının olasılıklı Seyid Nasır Zaviyesi olabileceği ve yapının içerisine yerleştirilen sanduka ile bir makam türbesine dönüştürülmüş olabileceği göz ardı edilmemelidir. Söz konusu belirsizlikler haricinde bugün türbe olarak işlevlendirilmiş, fakat yayınlardaki tanıtılan zaviye olması muhtemel yapı 2006 yılında tamamı ile yenilenmiştir. Mevcut hali ile restorasyon öncesindeki durumunu tespit eden iki araştırmacı olan Baykal ve Ayverdi'nin de altını çizdiği gibi, yapının özgün hali ile herhangi bir ilgisi yoktur. Ayverdi'nin, Beliğ Efendi'yi referans göstererek I. Murad dönemi içerisinde değerlendirdiği zaviye konumuz kapsamında, bani olarak Seyid Nasır'ın kimliği ve dönemin imar faaliyetlerinin bir bütün olarak tespiti açısından anlam kazanır.

Söz konusu bilgiler kapsamında, Bursa'da Pınarbaşı mahallesinde Seyyid Nasır adına zaviye, türbe ve mescid inşa edildiği, söz konusu yapılardan sadece zaviyenin I. Murad döneminde inşa edilmiş olduğu, türbenin inşa tarihi hususunda herhangi bir verinin bulunmadığı, mescidin ise 1452 yılında bir tüccar tarafından inşa edilerek Seyyid Nasır adına vakfettiği anlaşılmaktadır.

4.6.3.17. İzzeddin Bey[745] Zaviyesi

Literatürde yer alan bilgilerden, Bursa Pınarbaşı mahallesinde bulunan İzzeddin Bey Camisi civarında olduğu bilinen zaviye bugün ayakta değildir. Söz konusu yapının varlığına dair bilgiler, K. Kepecioğlu ve Ömer Lütfi Barkan tarafından yayınlanmıştır. Kepecioğlu,[746] Bursa kadı sicillerini referans göstererek Hacı İzzet Bey'in camisinin civarına bir zaviye yaptırdığını aktarırken yapıya dair başka bir bilgi vermemektedir. Ö.

[742] Baykal, 1950, **a.g.k.**, 74; Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 290.
[743] Ayverdi söz konusu tüccarın ismini Şihabüddin olarak kaydetmiştir. Bknz. Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 290
[744] Baykal, 1950, **a.g.k.**, 74
[745] Hayatı hakkında bknz. **5.** Değerlendirme Bölümü – **5. 1.** Baniler ve Adına Yapı İnşa Edilen Kişiler.
[746] Kepecioğlu, 2010b, **a.g.k.**, 258

L. Barkan[747] ise Kanuni Sultan Süleyman dönemine ait bir Bursa Evkaf Defterinde yer alan şu metni kullanarak İzzeddin Zaviyesi'nin varlığını ortaya koyar: *"Karye-i nısf-ı (Badırga)[748] Orhan beğden Izzeddin mescidine ve zâviyesine vakf imiş. Sûreti defter Mahsûlu Bınar Başında zâviyesine sarf olunur imiş. Kadîmden vakıfdır didiler. Vakıfnâme-i şer'iyesi (Kanun) var deyu kaydolunmuş der (defteri köhne)"*

[747] Ö. L. Barkan (1942). Osmanlı İmparatorluğunda bir iskan ve kolanizasyon metodu olarak vakıflar ve temlikler II. kolonizatör Türk dervişleri. *Vakıflar Dergisi II*. S. 352
[748] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 290

4.7. DİMETOKA

4.7.1. Tarihi

Günümüzde Yunanistan'ın Evros kentine bağlı bir kasaba olan Dimetoka, Edirne'nin 40 km güneyinde, Uzun Köprü'nün ise 20 km batısında yer almakta ve Didymoteikhon adı ile anılmaktadır.

Dimetoka'nın, Roma İmparatoru Trajanus (M.98-117) tarafından kurulmuş olan Plotinopolis kentinin Barbar istilaları sonrasında tahrip olması sonucunda, I. Justinianus tarafından çift sur ile çevrilerek yeniden kurulduğu ve Yunanca "çift surlu" anlamına gelen Didymóteichon adını aldığı bilinmektedir.[749]

Bizans dönemi boyunca Trakya'nın savunmasında önemli bir merkez olarak karşımıza çıkan Dimetoka, 12. yüzyılda III. Haçlı seferleri sırasında Almanlar, 13. yüzyılda ise Bulgarlar tarafından ele geçirilerek tahrip edilmiş, 13. yüzyılın ortalarından itibaren yeniden Bizans yönetimi altına girmiştir.[750] Kent özellikle 14. yüzyılın ilk yarısında Bizans'ın iç karışıklıkları sürecinde stratejik rol üslenen bir merkez olarak kullanılmıştır.[751]

Osmanlı öncesinde, Aydınoğlu Umurbey tarafından ele geçirilen ve saldırılarda harekat üssü olarak kullanıldığı bilinen[752] kentin, Osmanlı Beyliği tarafından fethi 1361 yılında gerçekleşmiştir.[753] Osmanlı kroniklerinde savaşılmadan Hacı İlbey'e teslim edildiği belirtilen[754] kentin 14. yüzyıldaki durumunu ortaya koyan kayıt olmamasına karşın, sur içerisinde özellikle kiliseler çevresinde Hıristiyanların yaşadığı, Türk nüfusun ise sur dışında oluşturulan mahallelere yerleştirildiği bilinmektedir.[755] Osmanlı

---

[749] M. Kiel (1994). Dimetoka. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 9, s. 305. Söz konusu kalenin çift surlu yapısı Evliya Çelebi tarafından da teyid edilmektedir: *"...Ve yukaru kal'anın iç kal'ası iki katdır ve iki bölükdür. Birine [205b Kız kullesi derler. Birine Cebehâne kullesi derler. Ve bu iki bölük hisârın birbirlerine geçmeğe iki kapusu ve cânib-i şimâle nâzır bir bölme hisâr dahi var, gâyet metîn dîvârlıdır...."*. Bknz. Evliya Çelebi. (2003). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi - Topkapı Sarayı Bağdat 308 yazmasının transkripsiyonu-dizini.* S.A. Kahraman, Y. Dağlı, R. Dankoff (Haz.). Cilt. 8. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 30

[750] Kiel, 1994, **a.g.k.**, 305-306.

[751] Ş. Baştav (2004). Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu esnasında Bizans ve Avrupa. *Belleten*, LXVIII (251), s. 12, 20.

[752] Kiel, 1994, **a.g.k.**, 306; Zinkeisen, 2011, **a.g.k.**, 148.

[753] Kiel, 1994, **a.g.k.**, 306. Zinkesien Dimetoka'nın Osmanlı Beyliği'nin Çanakkale Boğazı'nın ötesindeki ilk başkenti olarak tanıtırken, I. Murad'ın kentte karargahı için gerekli binalar inşa ettirdiğini belirtmektedir. Bknz. Zinkeisen, 2011, **a.g.k.**, 167-168.

[754] Atsız, 1992, **a.g.k.**, 68.

[755] M. Kiel, Hıristiyanların sur içerisinde korunarak, dışarıdan getirilen Türklerin sur dışında oluşturulan mahallelere yerleştirilmesinin, Osmanlı kroniklerindeki kentin savaşılmadan alındığı yönündeki bilgileri doğruladığını belirtmektedir. Bknz. Kiel, 1994, **a.g.k.**, 306

kroniklerinde Gelibolu ve Edirne gibi Dimetoka'nın da Trakya'nın fethinde kullanılan ve sıklıkla başta sultan I. Murad olmak üzere beyliğin ileri gelenlerince üs merkezi olarak kullanıldığı belirtilmektedir. Savcı Bey'in 1373 yılındaki isyanında sığınarak, 7 Eylül'e kadar direndiği kent olan Dimetoka[756], I. Murad döneminin tarihlerinde sıklıkla adı geçen bir yerleşim olarak karşımıza çıkmaktadır. 1366 yılından Edirne'deki sarayının tamamlandığı yıl olan 1369 yılları arasında Dimetoka'da ikamet ettiği belirtilen I. Murad'ın, sonraki yıllarda da kenti sıklıkla kullandığı anlaşılmaktadır.

Hammer'in, Feridun Bey'in Mecmua-yı Münşeat-ı adlı eserini referans göstererek aktardığı bilgiye göre; I. Murad ile Şişman arasında gerçekleşen anlaşmaya yönelik müzakerelerin Dimetoka'dan yürütüldüğü, Hamid Beyi'nin bölgedeki Osmanlı başarılarına dair yolladığı tebriknameye 21 Mayıs 1376 tarihli cevabın, Dimetoka'dan gönderildiği anlaşılmaktadır. 1340'lı yıllarda dönemin isyandaki Bizans İmparatoru Kantekuzenos'un karargâhı olan, önceleri Aydınoğlu, sonrasında Osmanlı Beyliği ile ittifak içerisinde olan Kantekuzenos'un Süleyman Paşa'nın komutasındaki Osmanlı birliklerinin yardımı ile Dimetoka'da Bulgar ve Sırplara karşı büyük bir zafer kazandığı bilinmektedir.[757]

14. yüzyıl boyunca, Osmanlı Beyliği'nin Balkanlardaki fetihlerinde önemli bir üs merkezi ve stratejik bir yerleşim olarak karşımıza çıkan Dimetoka'nın, I. Murad döneminde hızla iskân edilmiştir. Kentte I. Murad döneminde adına zaviye inşa edilen Abdal Cüneyd, dönemin fetih ve iskân stratejisinde dervişlerin varlığı ve rolünün Dimetoka'daki temsilidir. Yıldırım Beyazıd'ın şehzadeliği döneminde kentte bir medrese inşa ettirmiş olması bir dönem yönetiminin Beyazıd'a bırakıldığını düşündürmektedir.

Kentte varlığı bilinen ve Osmanlı Sultanları tarafından sıklıkla kullanıldığı anlaşılan sarayın, bir Bizans yapısından dönüştürüldüğü belirtilmektedir.[758] Bahsi geçen iki yapı haricinde Dimetoka'da, I. Murad döneminde inşa edilmiş olan herhangi bir yapının kaydına ulaşılamamıştır.

[756] İnalcık, 2006b, **a.g.k.**, 159
[757] Jorga, 2005, **a.g.k.**, 190-191
[758] Kiel, 1994, **a.g.k.**, 306

4.7.2. I. Murad Dönemi Yapıları

4.7.2.1. Dimetoka Sarayı

Bizans'ın son yıllarından itibaren stratejik ve önemli bir yerleşim olarak karşımıza çıkan ve söz konusu önemini Osmanlı fethi sonrasında da devam ettirdiği bilinen Dimetoka'da, Bizans döneminde bulunan bir sarayın, I. Murad tarafından da kullanıldığı belirtilmektedir.[759] Bahsi geçen sarayın Bizans Sarayından dönüştürüldüğü yönünde görüşlerin doğrudan bir dönem kaynağı yoktur. En azından çalışmamız sürecinde böyle bir veriye ulaşılamamıştır. Ancak dönemin fethedilen kentlerinde başta kilise ve manastırların ihtiyaç duyulan yapılara dönüştürülerek yeniden kullanıldığı göz önüne alındığında, kentte bulunması olası sarayın Osmanlı sultanı tarafından değerlendirilmemesi için bir sebep yoktur. Ancak bu hususta kesin yargılara mevcut veriler ışığında ulaşmak mümkün görülmemektedir.

Kente dair en erken tasvirlerden birisini aktaran Bertrandon De La Broquiere'nin seyahatnamesinde de bu yönde herhangi bir bilgiye rastlanmaz:

> *"...yine oldukça güzel bir şehir olan Dimodicque'e geldim; yuvarlak bir tepe üzerinde, büyük ve çok güzel bir kalesi vardı, kale iki sıra surla çevriliydi ve kenarından ırmak geçiyordu; kale surlarının çevrelediği alan içinde dört yüz kadar ev bulunmaktaydı ve bu alanda, bana söylendiğine göre Padişah'ın hazinelerinin saklandığı bir kule vardı."*[760]

Katip Çelebi ise Broquiere gibi kalenin bir tepe üzerine kurulmuş olduğunu belirtirken, konik şeklindeki kalenin ortasında I. Murad tarafından inşa ettirilen bir saray olduğunu ve sultanın kentin fethinin ardından ikametgahını Dimetoka'ya taşıdığını aktarmaktadır[761]. Abdurrahman Hıbri tarafından,[762] kale içerisinde ve kale surları ile eş yükseklikte olduğu bildirilen I. Murad Sarayı'na dair Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde herhangi bir bilgi yer almaz.[763]

---

[759] Kiel, 1994, **a.g.k.**, 306
[760] Broquiere, 2000, **a.gk.**, 232
[761] J. V. Hammer (1812). *Rumeli und Bosna, Geographisch Beschrieben Von Mustafa ben Abdalla Hadschi Chalfa, Aus dem Türkischen Ubersetzt von Joseph von Hammer.* Wien. 65-66
[762] Abdurrahman Hibri (1996). *Enisü'l-Müsamirin. Edirne tarihi*. (Çev: R. Kazancıgil). Edirne: Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları No: 24., s. 53
[763] Evliya Çelebi (2001). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi - Topkapı Sarayı Bağdat 307 yazmasının transkripsiyonu-dizini.* Y. Dağlı, S.A. Kahraman, İ. Sezgin (Haz.). Cilt. 5. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 142

4.7.2.2. Yıldırım Medresesi

Dimetoka'da Yıldırım Beyazıd'ın şehzadeliğinde bir medrese inşa ettirdiği yönündeki bilgi 1530 tarihli bir tahrir defterinde yer almaktadır.[764] Kiel'in aktarımına göre söz konusu kayıtta yapı, *"Medrese-i Çelebi Yıldırım Han"* şeklinde tanıtılmıştır. Evliya Çelebi de kentteki Yıldırım Beyazıd Medresesi'nin varlığını teyid etmektedir.[765] Yine I. Murad döneminde Mudurnu ve Bolu'da Yıldırım Beyazıd'ın şehzadeliğinde inşa ettirdiği ve kitabelerinde çelebi olarak tanıtıldığı[766] hususu dikkate alındığında, bahsi geçen medresenin Yıldırım Beyazıd'ın şehzadeliğinde ve dolayısı ile 1389 yılı öncesinde inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Dimetoka'da medresenin haricinde, Yıldırım Beyazıd adına inşa edilmiş olan bir cami ile bir imaretin olduğu da anlaşılmakla birlikte,[767] caminin inşasına Beyazıd tarafından başlanmış ve oğlu Çelebi Mehmed tarafından tamamlanmıştır. Evliya Çelebi'nin bildirdiği imaretin ise I. Murad dönemi ile ilişkilendirebileceğimiz herhangibir kaydına ulaşılamamıştır.

4.7.2.3. Abdal Cüneyd Zaviyesi

Dimetoka'da Abdal Cüneyt adına bir zaviye inşa edilmiş olduğu, Tayyip Gökbilgin[768] ve Ömer Lütfi Balkan[769] tarafından kaydedilmiş olup, Ayverdi günümüze ulaşmayan yapıyı biri 1485 tarihli, diğeri Kanuni Sultan Süleyman Devrine ait iki tahrir defterinde yer alan bilgilere dayanarak I. Murad dönem eserleri arasında değerlendirmiştir:[770]

> "*Vakf-ı zaviye-i Abdal Cüneyd der nefs-i Dimetoka. Şehir civarında mezkur Cüneydin bir pare yeri varmış. Gazi Hüdavendigar zamanından berü vakfeylemiş. Haliya Abdal Cüneydin neslinden oğlu oğlunun kızı oğlu Seydi tasarrufunda imiş. Mezkur yeri bağlığa ulaştırub mahsulün zaviyeye harcedermiş".*[771]

Evliya Çelebi[772] tarafından" *kale altında ziyaretgahı olan Cüneyd Baba"* olarak tanıtılan Abdal Cüneyd haricinde Dimetoka'da, Timurhan Şeyh, Yahşi Fakih bin

[764] Kiel, 1994, **a.g.k.**, 306; E. İhsanoğlu (2002). Osmanlı medrese geleneğinin doğuşu. *Belleten*, LXIV(247), 849-903., s. 869.
[765] Evliya Çelebi, 2003, **a.g.k.**, 30.
[766] Bknz. Mudurnu Yıldırım Hamamı, Bolu Orta Hamam.
[767] Evliya Çelebi, 2003, **a.g.k.**, 30-31.
[768] M. T. Gökbilgin (2007). *XV. ve XVI. asırlarda Edirne ve Paşa livası vakıflar-mülkler-mukatalar*. İstanbul: İşaret Yayınları., s. 174
[769] Barkan, 1942, **a.g.k.**, 338
[770] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 293
[771] Barkan, 1942, **a.g.k.**, 338
[772] Bknz. Evliya Çelebi, 2003, **a.g.k.**, 31

Danişmend, Kızıl Deli ve Ahi Denek gibi dini önderlere vakfedilmiş arazi ve yerleşim birimleri bulunduğu bilinmektedir.[773] I. Murad döneminin dinsel kimliklerinden olan Abdal Cüneyd'in torununun kızının oğlu olarak tanımlanan "Seydi" adlı bir kişinin, Dimetoka yakınlarında Emirli (Eynirli)[774] adlı köyü tasarruf ettiği yönündeki bilgi,[775] I. Murad tarafından Abdal Cüneyd'e zaviye kurması için vakfedilen yerleşimi işaret ediyor olabilir.

Machiel Kiel'in.[776] Osmanlıların Dimetoka'da kurduğu ilk sosyal ve dini kurum olarak nitelendirdiği Abdal Cüneyd Zaviyesi'nin, söz konusu kentte bir mahalleye ismini verdiği anlaşılmaktadır. Dimetoka'da Arşiv belgelerinde, Dimetoka'da Abdal Cüneyd adına bir mahallenin bulunduğu 19. yüzyıl başına kadar kaydedilen belgelerde[777] takip edilebilmektedir. 1833-1835 yıllarına ait nüfus sayımı kayıtlarına göre, Dimetoka'daki 13 mahalle arasında Abdal Cüneyd Mahallesi de kaydedilmiştir.[778] 1826 yılında II. Mahmud tarafından Dimetoka'daki diğer Bektaşi tekkeleri ile birlikte kapatıldığı bilinen[779] yapı, günümüze ulaşmamış; mimari özellikleri hakkında çıkarım yapılabilecek herhangi bir veriye rastlanmamıştır.

[773] V. Özgül (2010). 16. yüzyıl öncesinde Dimetoka, Kızıl Deli ve Balabanlılar. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 53, s. 243

[774] Söz konusu köyün bugün Rumca "Kavyli" adı ile anıldığı ve Dimetoka'nın 25 km kuzeyinde bulunduğu bilinmektedir. Bknz. Özgül, 2010, **a.g.k.**, 243

[775] Barkan, 1942, **a.g.k.**, 338; 370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-ili Defteri (937/1530) I, 2001: 80; Özgül, 2010, **a.g.k.**, 243.

[776] Kiel, 1994, **a.g.k.**, 306

[777] Bu belgelerden 17 Ekim 1789 tarihli bir Cevdet Evkaf kaydında Dimetoka'daki Abdal Cüneyd Mahallesi sakinlerinin mahallelerinde cami-i şerif olmadığı ve ihtiyaç dolayısı ile Abdal Cüneyd Mescidi'nin camiye çevrilmesi hususundaki bir talebi içerir. Bknz. BOA. C.EV., 227/11350 (27-M-1204) **(EK 8).** Benzer bir içerik BOA. HAT. 1463/68'de de bulunmaktadır. **(EK 28);** BOA. HAT. 1501/89.

[778] Kayda göre mahallede "seksen bir Müslüman, kırk altı gayrimüslim, Köprübaşı yetmiş altı Müslüman, seksen dört gayrimüslim, Medrese on yedi Müslüman, altmış iki gayrimüslim erkek nüfus" olduğu anlaşılmaktadır. BA, D.CRD, nr. 40.194, Kiel, 1994, **a.g.k.**, 307'den.

[779] N. Bakırcı ve H. K. Türkan (2013). Tekke ve zaviyelerin Balkanlardaki rolü ve önemi. *Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 1(1), s. 151

4.8. EDİNCİK

4.8.1. *Tarihi*

Bugün Balıkesir İli'nin Bandırma İlçesi'ne yaklaşık 10 km mesafede küçük bir belde olan Edincik, literatürde İdincik ve Aydıncık isimleri ile de tanıtılmaktadır.

Batı Anadolu'daki birçok kent gibi sırası ile Roma ve Bizans hakimiyetinde kaldığı bilinen Edincik'in, kısa bir süre 1085 yılı sonrası kısa bir süre için Selçuklular tarafından ele geçirildiği, 14. yüzyıl başında yakın çevresi ile birlikte Karesi Beyliği'ne bağlı olduğu, 1335 yılında ise Osmanlı topraklarına katıldığı yönünde bilgiler bulunmaktadır. H. İnalcık'a göre[780] ise Orhan Gazi Karesi Beyliği'nin ilhak ettiği sırada Cyzicus (Kapıdağı), Edincik, Biga, Kemer (Virancahisar antik limanı), Lapseki (Lampsakos) ile sahil ovası Bizans'a aitti. Edincik'in Karesi Beyliği tarafından ne zaman ele geçirildiği ve Osmanlı Beyliği'ne dahiliyetinin tarihi hususunda kesin bilgiler yoktur.

Evliya Çelebi'nin 1335 yılında Aydın Bey (Aydınbay Beğ) tarafından fethedildiği için Aydıncık adını almıştır diye bahsettiği yerleşimin Orhan Gazi ve I. Murad dönemindeki durumuna dair çıkarım yapılabilecek veriler çok azdır. Söz konusu döneme dair nadir bilgilerden birisi Edincik'in Karesi Beyliği'ne bağlı diğer bazı yerleşimler ile birlikte Tursun Bey tarafından Osmanlı Beyliği'ne teslim edildiği yönündedir.[781]

Kroniklerde yer alan bilgiler Orhan Gazi döneminde kentin Osmanlı hakimiyetine girmesinin ardından Süleyman Paşa komutasındaki Osmanlı birliklerinin Rumeli akınlarında önemli bir üs merkezi olduğunu ortaya koyar.[782]

Edincik'in Osmanlı Beyliği'nin Rumeli'ye geçişinde üstlendiği kilit rolünün 14. yüzyıl boyunca devam ettiği, kentin Gelibolu ile birlikte Osmanlı Beyliği'nin en önemli deniz üssü olduğu anlaşılmaktadır.[783] Sadettin Efendi, Sırp Sındığı savaşının gerçekleştiği

---

[780] İnalcık, 2009b, **a.g.k.**, 84

[781] Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 81

[782] *"..... (Orhan Gazi) deniz yolundan Rumeli diyarına geçmeyi ve bölgeyi zaferler taşıyan sancaklar için durak haline getirmeyi istemekte olduğunu bildirdi. Gerçi bu istek zor ve güç olduğu kadar, tehlikelerle de dolu olduğundan ..... şehzadeye (Süleyman Paşa) bir temenni ve arzu olarak iletilmişti ..... (Süleyman Paşa) kendi yönetiminde olan Karesi İline döndü...deniz kıyısındaki kasabaları dolaşmaya başladı. Karesi İlinin **Edincik** adındaki şirin, göz alan kasabasına gelerek, eski ve garip bina kalıntılarını gördükten sonra, Temaşalık adı verilen Süleyman Kasrı'na çıktı...Şehzade bu harap binada divan ederek ülkenin ileri gelenlerini, devlet adamalarını çağırdı ..... ülkelerini genişletme konusunda sözü açtılar ..... Çimni kalesinin karşısında denizin genişliği az, geçiş şartları el verişli olan Görece'ye geldiler..."* Bknz. Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.,** 87-88

[783] Sadettin Efendi, Sırp Sındığı savaşının gerçekleştiği süreçte Biga'nın fethi için Aydıncık ve Gelibolu'dan gemiler getirtildiğini belirtmektedir. Bknz. Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 123

süreçte Biga'nın fethi için Aydıncık ve Gelibolu'dan gemiler getirtildiğini belirtmektedir.[784] H. İnalcık söz konusu fetihte Edincik'teki deniz üssünden gelen kuvvetlerinin İldutan'ın komutasında olduğunu, söz konusu komutanın Edincik'te bir camisi ile birlikte Türbesi'nin bulunduğunu ileri sürmektedir.[785]

1487 tarihli tahrir defterinde Hüdavendigar Sancağı'na bağlı nahiyelerden birisi olan Edincik'in 19. yüzyıla kadar aynı sancağa bağlı bir yerleşim olarak kaydedildiği bilinmektedir.[786]

Evliya Çelebi Un ticareti[787] ile ön plana çıkan bir yerleşim olarak tanıttığı Edincik'te o dönemde cami, mescid, han, hamam, tekke ve mekteplerin olduğunu belirtmekte, ancak sadece mektebin yedi, hamamın ise iki adet olduğunu aktarırken söz konusu yapılara dair detaylı bir tasvir ve tanımda bulunmamaktadır.[788] Evliya Çelebi ayrıca Edincik'te Hüsam Dede ve Monla Mehemmed eş-şehîr Küçük Mecîdüddîn adı ilen anılan iki türbenin varlığından bahsetmektedir.[789]

Edincik'te günümüzde Ulu Paşa Mescidi, Kümbet Cami ve Emir Sultan Cami olmak üzere üç Osmanlı eseri bulunmakla birlikte söz konusu yapılar 15. ve 16. yüzyıla aittir. Kentin ele geçirilmesinin ardından yapı ya da yapıların inşa edilmiş olması beklenirken, bu yönde herhangibir kayıta ulaşılamamıştır.

Edincik'te I. Murad döneminde bir hamam inşa edildiği bilinmektedir. H. İnalcık'ın bahsettiği[790] İldutan Camisi ve Türbesi'ne dair herhangibir bilgiye ulaşılamamıştır. Evliya Çelebi'nin aktarımına göre[791] un ticaretinde önemli bir yerleşim olan Edincik'te, iskelede mahzenlerin olduğu ve hanlarının bulunduğu belirtilmesine karşın söz konusu yapıların I. Murad döneminde olup olmadığı bilinmemektedir.

---

[784] Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 123

[785] İnalcık, 2006b, **a.g.k.**, 157. Ayrıca bknz. H. İnalcık (2006a). Polunya (Apollunia) Tanrı-Yıkdığı Osmanlı Rumeli fetihleri kronolojisinde düzeltmeler (1354-1371). *Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan* içinde (s. 27-57). İstanbul., s. 48, dipnot 72.

[786] F. Emecen (1998). Hüdavendigar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 18, s. 285-286

[787] Evliya Çelebi Edincik'te bir Rum, üç Ermeni mahallesi olduğunu bildirirken bunların un ticareti ile uğraştıklarını belirtmektedir. Bknz. Evliya Çelebi, 2001, **a.g.k.**, 141

[788] Evliya Çelebi, 2001, **a.g.k.**, 141

[789] Evliya Çelebi, 2001, **a.g.k.**, 141

[790] İnalcık, 2006b, **a.g.k.**, 157; İnalcık, 2006a, **a.g.k.**, 48.

[791] Günümüze ulaşmayan söz konusu yapılara dair tek bilgi Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde yer almaktadır: *"Ve cümle (---) aded iskele başı mahzenlerinden gayrı şehir içre mükellef tüccâr ve berr ü bihâr hânları vardır."* Bknz. Evliya Çelebi, 2001, **a.g.k.**, 141

4.8.2. Edincik Hamamı

166 Nolu Defter-i Vilayet-i Anadolu Defteri'nde yer alan bilgiye göre, Edincik'te bulunan bir hamam Hüdavendigar vakıfları arasındadır.[792] Günümüze ulaşmayan yapı hakkında kaynak ve literatürde başka bir bilgiye ulaşılamamış; banisi ve yeri hususunda bilgi olmadığı için Edincik Hamamı adı ile tanımlanmıştır. Evliya Çelebi'nin bildirdiği iki hamamdan birisinin Hüdavendigar Vakfı olan bahsi geçen hamam olması muhtemeldir.

[792] *"Aydıncık Hamamı"* Barkan ve Meriçli, 1998, **a.g.k.**, 38. S. Sevim (2012). I. Murad'ın vakıfları ve temlikleri. İ. Selimoğlu (Ed.). *Sultan I. Murad Hüdavendigar ve Dönemi* içinde (s. 372-396). Bursa: Osman Gazi Belediyesi Yayınları., s. 388

4.9. EDİRNE

4.9.1. Tarihçe

Edirne Balkan Yarımada'sının güneydoğu köşesindeki Trakya olarak adlandırılan bölgenin sınırları içerisinde, konumu itibari tarih boyunca stratejik, Tunca ve Arda nehirlerinin Meriç Nehri ile buluştuğu yere yakın konumu ile oldukça verimli topraklar üzerine kurulmuş olan önemli bir kenttir.[793]

Edirne'nin tarihsel süreci bir Trak kabilesi olan Orestler'in günümüzdeki kent alanının bir bölümüne kurmuş oldukları yerleşim ile başlatılır.[794] Bir dönem Makedonyalıların hakimiyetine giren ve Orestia adı ile anılan kentin, Roma İmparatorluğu'na bağlı olduğu süreçte genişletildiği, Hadrianus'un bahsi geçen kasabaya kent statüsü verdiği ve bu süreç sonrasında Hadrianopolis olarak adlandırıldığı bilinmektedir.[795]

Edirne'de Roma döneminde önemli bir kent olduğu anlaşılmakla birlikte Roma döneminden günümüze ulaşan herhangi bir yapı bulunmadığı belirtilir. M. Ö. 3. yüzyılda bir kale kent olarak tanımlanan Hadrianapolis'i çevreleyen surlarının Roma devrinde oluşturulduğu yönünde bilgiler bulunmaktadır.[796]

Bizans döneminde stratejik konumu nedeni ile önemini sürdüren Edirne'nin, Trakya Bölgesindeki birçok kent gibi batıdan gelen akınlar ve tehditlere maruz kaldığı bilinmektedir. 9. ve 10. yüzyılda başta Bulgarlar olmak üzere Peçenek, Macar ve Rus saldırı ve işgalleri ile karşı karşıya kalan kentin 11. yüzyıl sonu ile 12. yüzyılda haçlı seferleri sırasında zarar görmüştür.[797] Bu tarihten sonra Bizans'ın gerek kendi içerisinde yaşamış olduğu çekişmeler, gerekse bölgenin genel istikrarsız ortamının sonuçlarını doğrudan hissetmiştir.

Karesi bölgesinin Osmanlı Beyliği tarafından ele geçirilmesi ve hemen sonrasındaki Rumeli fetihleri kenti Osmanlılar ile bir anlamda sınır durumuna getirmiştir.

---

[793] T. Gökbilgin (1994). Edirne. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 10, s. 425; B. Darkot (1993). Edirne, coğrafi giriş. *Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı* içinde (s.1-12). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları., 1

[794] Gökbilgin, 1994, **a.g.k.**, 425

[795] A. M. Mansel (1993). İlk Çağda Edirne. *Edirne'nin 600. fetih yıldönümü Armağan Kitabı* içinde (s.21-38). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları., s. 23

[796] Mansel, 1993, **a.g.k.**, 25; S. Eyice (1993). Bizans Devrinde Edirne ve bu devre ait eserler. *Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı* içinde (s.39-78). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 40

[797] Eyice, 1993, **a.g.k.**, 40-62

Osmanlı Beyliği'nin ilerleyişi, bölgenin ve Bizans İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu istikrarsız ortam kentin Osmanlı kuvvetleri tarafından ele geçirilmesini kolaylaştırmış, her ne kadar farklı görüş ve öneriler bulunsa da[798], yaygın kabul edilen görüşe göre kent 1361 yılında fethedilmiştir.[799] Kentin ele geçirilmesinin ardından hızla iskân edildiği ve 1365 yılında Osmanlı Beyliği'nin ikinci başkenti olduğu bilinmektedir.[800]

Edirne'nin Osmanlı kentine dönüşümü sürecindeki ilk imar faaliyetlerinin bir önceki başkent Bursa örneğinde olduğu gibi öncelikle kale içerisi ve yakın çevresinde gerçekleştirildiği, imaretler ile farklı bölgelerde kentsel birimlerin oluşturulduğu ve 17. yüzyıl sonunda kentin en geniş sınırlarına ulaştığı belirtilmektedir.[801]

4.9.2. I. Murad Dönemi Yapıları

Edirne Orhan Gazi döneminin son yılında fethedildiği için, I. Murad dönemi öncesinde kentte herhangi bir Osmanlı yapısının inşa edilmiş olma ihtimali oldukça zayıftır. Her ne kadar fetih öncesinde Hıdırlık adı ile anılan mevkide bir tekkenin varlığından bahsedilse de[802] söz konusu bilgiyi teyit edecek herhangi bir belgeye ulaşılamamıştır. Bahsi geçen yapının olası varlığı, Orhan Gazi döneminde kent ve civarında başka yapıların da inşa edilmiş olabileceği yönünde bir çıkarıma kaynaklık etmemelidir. Çünkü kentin fetih tarihi ile I. Murad'ın başa geçmesi arasında 1 yıl ya da daha az bir süre vardır ve bu süreçte hızla bir imar faaliyetinden ziyade, mevcut yapıların dönüştürülmesi sureti ile yeniden kullanımı düşünülmelidir.[803]

4.9.2.1. Edirne Sarayı

Edirne'de Saray-ı Atik olarak bilinen ve kaynaklar ışığında Hüdavendigar tarafından kullanıldığı bilinen saray günümüze ulaşmamıştır. Osmanlı kroniklerinde, Edirne'nin fethi sonrasında I. Murad'ın kenti merkez olarak kullandığı belirtilmekte fakat

[798]Söz konusu farklı görüşleri tartışarak Edirne'nin Fethi'ni doğrudan konu alan makale için bknz. H. İnalcık, (1993). Edirne'nin fethi (1361). *Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı* içinde (s. 137-159). Ankara: T.T.K Yayınları., s. 137-158; ayrıca bknz. A. Burmov (1949). Türkler Edirne'yi ne vakit aldı?. (Çev: H. Eren). Belleten, 49(13), 97-107. Burnov Edirne'nin fethi için 1371 tarihini önermektedir. Bknz. Burmov, 1949, **a.g.k.**, 106
[799]İnalcık, 1993, **a.g.k.**, 158
[800]Eyice, 1993, **a.g.k.**, 62
[801]T. Gökbilgin (1993). Edirne şehrinin kurucuları. *Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı* içinde (s. 161-178). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları., s.162
[802]Gökbilgin, 1993, **a.g.k.**, 164
[803]Gökbilgin, 1993, **a.g.k.**, 164

doğrudan bir saray tanımında bulunulmadığı görülmektedir.[804] Abdurrahman Hıbri Selimiye Camisini tasvir ederken *"Bu cami-i şerifin arsası Seray-ı Atıyk'den ifraz alınmışdır"* diyerek eski sarayın yerini tarif etmektedir.[805] Ayverdi söz konusu beyanı esas alarak I. Murad tarafından Edirne'de inşa ettirilen sarayın, Selimiye Camisi'nin kuzeyinde ve askeri tesislerinde içinde bulunduğu alanda olması gerektiğini ileri sürmüştür.[806] Hıbri Efendi ayrıca Selimiye Hamamını, Eski Saraydan kalmış olması ile ünlü bir yapı olarak tanıtmaktadır.[807] 1366 ile 1450 yılları arasında aktif olarak kullanıldığı anlaşılan[808] söz konusu saraya dair en kapsamlı tarif Evliya Çelebi tarafından yapılmıştır:

> *"Evvelâ Sultân Selîm cami'i kurbunda Kavak meydanı nam mahalde bina olunan, Eski sarây: Fâtih-i Edirne Gâzî Hüdâvendigâr'ın ibtidâ-i fethde binâsıdır. Kefere kralı Manyas Kapusu kurbunda sâkinlerimiş. Ba'dehû bu Eski Sarây, Çelebi Sultân Mûsâ b. Yıldırım Hân tevsî'edüp kal'a-misâl burç (u) bârûsun bir sûr-ı azîm seng-binâ bir sarâyı ra'nâ etdi. Dâ'iren- mâdâr cirmi beş bin adım ihâta eder. Şekl-i murabba'dan tûlâ-nîce bir mihmansârây-ı sultândır. Divârlarının kaddi yigirmi zirâ'dır. Cânib-i şimâle bir aded hadîd bâb-ı hümâyûnu vardır. Ba'dehû Süleymân Hân Engürüs seferlerine rağbet etmeğile bu sarây ve yeniçeri odalarını imâr edüp kırk bin yeniçeri âmâde ve altı bin gılmân-ı hâssa bu sarâyda karâr-dâde olmağıçün bu sarây-ı atîkde dîvânhâne-i âlîler ve hâsoda ve büyük ve küçük ve hazine ve kilâr ve doğancılar ve seferliler odalarıyla âbâdan etdi. Ammâ bâğ u bâğçesi yokdur. Lâkin âb (u) hevâsı bir mürtefi' zeminde olmağıla latîf ü mu'tedil hevâdır. Târîh-i binâsı sene 767. Âsitâne-i kadim olmağın bunda neşv ü nemâ bulup perveriş olan gılmân-ı hâssa ve sâ'ir huddâmân-ı Enderûn (u) bîrûnlar elbette ve elbette berhûrdâr-ı ömr olup sa'âdet-i dâreyne nâ'il olurlar. Ve kânûn-ı Süleymân Hân üzre bu sarây-ı kadîmde üç bin gulâm-ı hâs tâ'at u ibâdâta meşgûl olup tekmîl-i fünûn edüp üç senede bir yollarıyla Âsitâne-i sa'âdete gelüp mertebelerince Yeni Sarây'a girüp hizmet-i şehriyârîde olurlar. Sarây-ı Atîk-i Edirne böyle nazargâh-ı selâtîndir. İnkırâzu'd-deverân dest-i Âl-i Osmân'da âbâdân ola".*[809]

[804] Atsız, 1992, **a.g.k.**, s. 51; Neşri, 1995, **a.g.k.,** 215
[805] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, s. 295. Ayrıca bknz. Abdurrahman Hibri, 1996, **a.g.k.**, 23
[806] Abdurrahman Hibri, **a.g.k.**, 1996, 45.
[807] Abdurrahman Hibri, **a.g.k.**, 1996, 45.
[808] M. Ağırgan, (2009). Edirne'de sultanların av bahçesi: Hadika-i Hassa. *Acta Turcica*, 1, s. 72.
[809] Evliya Çelebi. (1999). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi - Topkapı Sarayı Bağdat 305 yazmasının transkripsiyonu-dizini*. S.A. Kahraman ve Y. Dağlı (Haz.). Cilt. 3. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 238.

4.9.2.2. I. Murad (Hüdavendigar) İmareti

Edirne'de I. Murad adına bir imaret inşa edildiği yönündeki tek bilgi, Katip Çelebi'de karşımıza çıkmaktadır.[810] E. H. Ayverdi, Katip Çelebi'yi referans göstererek Edirne'de Hüdavendigar İmareti olarak kayda geçen bir yapının varlığına işaret etmekle birlikte, arşiv belgelerinde ve literatürde bahsi geçen yapıya dair herhangibir bilgiye ulaşılamamıştır.[811]

4.9.2.3. I. Murad-Hüdavendigar (Halebi) Cami

Evliya Çelebi[812], Katip Çelebi[813] ve Abdurrahman Hıbri,[814] tarafından Edirne'de I. Murad tarafından inşa ettirilen bir cami olduğu belirtilmesine karşın bahsi geçen yapı günümüze ulaşmamıştır. Evliya Çelebi yapının Hızırlık'ta bulunduğunu ve Edirne'deki ilk cami olduğunu belirtirken,[815] Katip Çelebi sadece Hüdavendigar adına Edirne'de bir cami ile imaretin inşa edilmiş olduğunu aktarmaktadır.[816]

Enis'ül Müsamirin yapıya dair en detaylı bilgileri içeren kaynaktır. Bahsi geçen eserde Abdurrahman Hıbri, Edirne Kalesi içinde Halebi Cami ve Kilise Cami olmak üzere iki yapının varlığından bahsetmektedir.[817] Halebi Camisi kentteki ilk ibadet yapısı olarak tanımlanırken, kilise tarzında[818] dört kemer üzerinde kubbesi olan, minaresi bulunmayan, köşesine ahşap bir ezan yeri yapılmış, ilk cuma namazının kılındığı yapı olarak tanıtılmıştır.[819] Orhan Gazi döneminde kentlerin fethedilmesinin ardından mevcut yapıların ihtiyaç duyulan yapılara dönüştürüldüğü İznik, Bursa, İzmit ve Vize

---

[810] Katip Çelebi, 2010, a.g.k, 765
[811] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 294
[812] Evliya Çelebi, 1999, **a.g.k.**, 226
[813] Katip Çelebi, 2010, a.g.k, 765
[814] Abdurrahman Hibri, **a.g.k.**,1996, 26
[815] *"Dest-i küffârda iken Hacı Bektâş-ı Velî izniyle Sefer Şâh Sultân üç yüz aded fukarâsıyla ibtidâ gelüp Hıdırlık nâm mevzi'de mihmân olup onda bir mescîd binâ etdiler. Ba'de'l-feth Gâzî Hudâvendigâr onu tevsî' edüp Câmi'-i Hudâvendigâr oldu. Ahâlî-i Edirne'nin zu'mlarınca Gâzî Hudâvendigâr Kosova gazâsında şehîd oldukda vukelâları kalbin Edirne şehrine getirüp bu Hıdırlık'da binâ etdüğü câmi'-i sağîrde defn etdiler" derler ammâ galatdır. Kosova sahrâsında nehr-i Gülâb kenarında bir kubbe-i âlî içinde kalb-i Murâd Hân medfûndur. Melek Ahmed Paşa vâlî-i Rûm iken hakîri mezkûr kubbenin ta'mîr [u] termîmine me'mûr edüp bâğ-ı İrem etdiğimden ma'lûmumdur. işte bu vech üzre Edirne'de câmi'-i evvel budur".* Bknz. Evliya Çelebi, 1999, **a.g.k.**, 226
[816] Katip Çelebi, 2010, a.g.k, 765
[817] Abdurrahman Hibri, 1996, **a.g.k.**, 26
[818] Orijinal metinde geçen "kilise tarzı" ifadesi E. H. Ayverdi tarafından aynen aktarılırken, Enis-ül Müsamirin'in bütünü ile tek çevirisini yayınlayan Ratip Kazancıgil eserinde kilise ibaresini kullanmamıştır. Osmanlı Beyliği'nde fethedilen kentlerde başta kentin en büyük kilisesinin camiye çevrilerek yeniden kullanılması geleneğinin Edirne'deki temsili olan söz konusu bilginin önemi ortada iken, Kazancıgil'in hatası-tercihi araştırmalarda mümkün olduğunca orijinal metinleri kullanılması ya da önemli hususların orijinal metinden teyidi zaruriyetinin bir kez daha ispatıdır. Bknz. Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 294; Abdurrahman Hibri, 1996, **a.g.k.**, 26
[819] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 294; Abdurrahman Hibri, 1996, **a.g.k.**, 26.

örneklerinde olduğu gibi,[820] Edirne'de de bahsi geçen yapının temsilinde olasılıkla kentin büyük bir kilisesinin camiye çevrildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu dönüşümün kentlerin ele geçirilmesinin ardından gerçekleştirilen ilk imar faaliyetleri olduğu göz önüne alındığında, Abdurrahman Hıbri'nin altını çizdiği gibi, yapının I. Murad dönemine tarihlendirilmesi en mantıklı çıkarım olacaktır. Hıbri[821] ve sonrasında Ayverdi'nin[822] belirttiği üzere, yapıya I. Murad tarafından herhangi bir vakıf tayin edilmemişken, Yıldırım Beyazıd Vakfı'ndan görev gelirlerinin verilmesi yapının tarihlendirmesi hususunda soru işaretlerini beraberinde getirmekte, yukarıda bahsedilen geleneksel tercih bir ölçüde söz konusu belirsizliği gidermektedir.[823]

Yukarıda aktarılan bilgiler haricinde hakkında detaylı bilgi edinilemeyen yapının, 1752 yılındaki depremde harap olduğu, 19. yüzyıl sonlarında tamamı ile yıktırıldığı bilinmektedir.[824]

4.9.2.4. Kilise Cami

Abdurrahman Hıbri Efendi'nin, Edirne Kalesi içerisinde Halebi Cami ile birlikte zikrettiği bir diğer yapı yine Halebi Cami gibi kiliseden dönüştürülmüş olan Kilise Camisi'dir.[825] Hıbri'ye göre yapı, Fatih Sultan Mehmed döneminde yıktırılarak yerine başka bir cami yaptırılmıştır.[826] Fatih döneminde inşa edilen caminin de Halebi Camisi gibi 1752 depreminde yıkıldığı, "yakın zamana" kadar kalıntıları görülebilen caminin taşlarının Erkek Öğretmen Okulu'nun inşasında kullanıldığı belirtilir.[827]

---

[820] "*Rivayet ederler ki, çünki İznik'i feth itdiler, içinde bir ulu kiliseyi Cuma mescidi idüb ve bir manastırı medrese kılup…"* Neşri, *Kitabı Cihanüma*, 163; *'Osman Gazi, oğlı Orhan'a vasiyyet itdi-kim, 'ben vafat idicek, beni Bursa'da şol Gümüşlü kubbenün altında koyasın" didi. Ol vakit kafirler manastırı yini örtmüşlerdi..."; 'Osman Gazi dahi Söğüd'de dünya-yı faniden ahiret-i bakiye rihlet itdi. Dirler ki emanete kodılar. Ol vakıt Orhan Gazi Bursa'da idi. İşidüb Osman'ı vasıyyeti mücebince Manastır'da kubbenün altında defn itdiler".* Bknz. Neşri, 1995, **a.g.k.**, 145, *"Orhan Gazi, oğlu Süleyman Paşa'yı İzmit'e getirdi. Kiliseleri mescit yaptı. Bir kiliseyi dahi medrese yaptı. Şimdi dahi medresedir".* Bknz. Atsız, 1992, **a.g.k.**, 39.

[821] Abdurrahman Hibri, 1996, **a.g.k.**, 26

[822] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 294

[823] Ayrıca bu noktada altını çizmek gerekir ki, yine dönemin bir başka yapısı olan Hüdavendigar İmareti'nin üst katında yer alan medreseye dair orijinal vakfiyede herhangi bir ibare yer almazken medrese çalışanlarına yönelik ücret tahsisinin Yıldırım Beyazıd döneminde vakfiyeye ilave edildiği bilinmektedir. Söz konusu yapı içinde benzer bir sürecin gerçekleşmiş olabileceği de göz ardı edilmemelidir.

[824] O. N. Peremeci (2011). *Edirne tarihi.* Edirne: Bellek Yayınları., s. 53

[825] Abdurrahman Hibri, 1996, **a.g.k.**, 26

[826] Abdurrahman Hibri, 1996, **a.g.k.**, 26

[827] Peremeci, 2011, **a.g.k.**, 53

4.9.2.5. Malkoç Bey (Mihalkoç) Mescidi

Ayverdi tarafından[828] Gebze'de Türbesi bulunan Malkoçoğlu Mehmed Bey'in babası olabileceği belirtilen Malkoç Bey, Badi Efendi'nin aktarımı ile Sivas Valisi iken 804 yılında esir düşen, serbest bırakıldıktan sonra vefat eden bir Osmanlı Beyi'dir.[829] Yapının varlığına dair Badi Efendi aktardığı bilgiler haricinde, Mihalkoç adına Edirne'de bir mescid bulunduğu, 4 Aralık 1780 tarihli bir Cevdet Evkaf kaydındann anlaşılmıştır.[830] Belge mescidin aynı zamanda bulunduğu mahalleye ismini verdiğine (Mihalkoç Mahalalesi) ve mütevellsine dair bilgiler sunar.[831] Belge 18. yüzyılın sonunda mescidin kullanılabilir durumda olduğunu göstermesi açısından ayrıca önemlidir.

Badi Efendi[832] tarafından Edirne'deki varlığı kayda geçirilen Malkoç Bey Camisi, E. H. Ayverdi tarafından Hüdavendigar dönemi yapısı olarak değerlendirilir.[833] Badi Efendi'nin Sultan Beyazıd Caddesi 5. Numarada bulunduğunu ve 20. yüzyılın başında yıkılmış olduğunu belirttiği yapı,[834] Rıfat Osman tarafından 1920'lerde ayakta tasvir edilmiş,[835] Ayverdi söz konusu çelişkiyi 20. yüzyılın başında yıkılan yapının sonrasında yeniden inşa edilmiş olduğu yönünde bir olasılıkla izah etmiştir.[836] O. N. Peremeci'nin verdiği bilgiye göre mescit 1938'de ayakta değildir.[837]

4.9.2.6. Yahşi Fakih Mescidi

Günümüze ulaşmayan Edirne Yahşi Fakih Mescidi'nin, ne zaman yıkıldığı hususunda kesin bilgiler yoktur. Yapı Badi Efendi tarafından, Edirne Kalesi'nde Hıristos

---

[828] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 294
[829] Badi Efendi, 2014, **a.g.k.**, 159
[830] Bknz. BOA. C.EV. 583/29441 **(EK 9)**.
[831] *"Der- i devlet-mekine- i 'arz- ı da'i- i kemine budur ki, Mahruse- i Edirne'de vaki' Mihalkoç Mahallesi mescid- i şerif müsakkafatının yevmi üç akçe vazife ile mütevellisi olan Nuh Halife ibn el- Hacc Abdullah nam kimesne fevt olub, yeri hali kalmağın müteveffa- yı mezburun sulb- ı kebir oğlu işbu ba'isü'l- 'arz- ı 'ubudiyet MEhmed Emin Halife her veçhile muhall ve müstahakk olmağla cihet- i mezkure vazife- i mersumesiyle merkum Mehmed Emin da'ilerine tevcih ve yedine berat- ı şerif- i 'alişan sadaka ve ihsan buyrulmak ricasına ... vaki'ü'l- haldir. Bi'l- iltimas paye- i serir- i 'alaya 'arz ve 'ilam olundu. Emir hazret- i men lehü'l- emrindir. Hurrire fi'l- yevmi's- sabi' min zi'l- hicce- i şerife, li-sene erba' ve tis'in ve miete ve elf [7 Zilhicce 1194]"* Bknz. BOA. C.EV. 583/29441 **(EK 9)**.
[832] Ahmet Badi Efendi, (2014). *Riyaz-ı Belde-i Edirne, 20. yüzyıla kadar Osmanlı Edirne'si 1. Cilt.* İstanbul: Trakya Üniversitesi Yayını. N. Adıgüzel ve R. Gündoğdu (Haz.)., s. 159
[833] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 294
[834] "*Mihalkoç Mahallesinde Sultân Bâyezîd Caddesinde beşinci numarada Mihalkoç Bey tarafından binâ olunan mescid-i şerîfdir ki el-yevm arsadır..."* Bknz. Badi Efendi, 2014, **a.g.k.**, 159
[835] Ayverdi, 1966, a.g.k., 294
[836] Ayverdi ayrıca 1940'larda yapının bulunduğu mahallenin isminin de değiştirilerek Hacı Murad Mahallesi olduğunu belirtmektedir. Bknz. Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 294
[837]Peremeci, 2011, **a.g.k.**, 77

Mahallesi[838] Balık Pazarı Caddesi No: 66'da, Çuhacılar Hamamı'nın bitişiğinde kaydedilmiştir.[839] Edirne Kalesi'nde Yahşi Fakih adına bir mescid olduğu, Ayverdi'nin tespit ettiği bazı tahrir defterleri ile desteklenmektedir.[840] Yine Ayverdi tarafından aktarıldığı üzere H. 920 tarihli bir tahrir defterinde Danişmend oğlu olarak tanıtılan Yahşi Fakih'e H. 777 (1375) yılında, Hüdavendigar tarafından bazı kariye ve çiftlikler temlik ve vakıf edildiği anlaşılmaktadır.[841] Söz konusu belgeye dayanarak mescid Hüdavendigar dönemi yapıları arasında değerlendirilmektedir.

4.9.2.7. Yahşi Fakih (Çuhacılar) Hamamı

Edirne Yahşi Fakih tarafından bir yapı inşa ettirildiği yönündeki bilgi, H. 920 tarihli bir tahrir defterinde karşımıza çıkmaktadır.[842] Ayverdi tarafından, söz konusu tahrir defterindeki kayıt referansı ile kısaca tanıtılan yapının kale civarında olabileceği belirtilmiştir.[843] Oysa Abdurrahman Hıbri Efendi açıkça Çuhacılar adı ile kaydettiği bir hamamın Yahşi Fakih tarafından kale içinde yaptırılarak uzun süre işletildiğini, harap olmasının ardından H. 1013 (M. 1604) yılında Kızılbaş Hasan Ağa tarafından, tamir ettirildiğini belirtirken[844], hamamın *'hala'*[845] *Redife adlı bir imamın malı* olduğunu kaydetmiştir.[846] Badi Efendi yapının Kale içinde Hristos Mahallesinde Balık Pazarı Caddesinde altmış dördüncü numarada yer aldığını belirtirken, yapının Yahşi Fakih tarafından inşa edildiğini aktarmaktadır.[847] Abdurrahman Hıbri ve Badi Efendi hamamın fetih sırasında inşa edildiğini aktararak I. Murad dönemine işaret etmektedir.[848]

[838] Söz konusu mahallenin eski isminin Yahşi Fakıyh (Fakih) olduğu ve sonradan Hıristos Mahallesi olarak değiştirildiği bilinmektedir. Bknz. Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 294
[839] Badi Efendi, 2014**, a.g.k.**, 141
[840] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 294
[841] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 294
[842] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 295
[843] Ayverdi özellikle Edirne'deki yapıların bir çoğunda referans olarak kullandığı Enisü'l Müsamirin'deki kaydı bu yapı için kullanmamıştır. Bknz. Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 295
[844] Abdurrahman Hibri, 1996, **a.g.k.**, 45. Badi Efendi yapının H. 1018 (M. 1609-10) yılında tamir edildiğini belirtmektedir. Bknz. Badi Efendi, 2014, **a.g.k.**, 264
[845] Abdurrrahman Hıbri Efendi burada eserini yazdığı 1635 yılı ve yakın tarihini kastediyor olmalıdır.
[846] Abdurrahman Hibri, 1996, **a.g.k.**, 45
[847] Badi Efendi, 2014**, a.g.k.**, 264
[848] Abdurrahman Hibri, 1996, **a.g.k.**, 45; Badi Efendi, 2014**, a.g.k.**, 264

4.9.2.8. Küştigiran-Pehlivan Cemaleddin Tekkesi

Evliya Çelebi'nin aktarımına göre, I. Murad Edirne'de Ali Paşa Çarşısı civarında Balık Pazarı Kapısı'nın iç tarafında Küştegiran adı ile tanınan bir tekke yaptırmıştır.[849] Evliya tarafından, Güreşçiyan ve Seyyid Cemaleddin Sultan Tekkesi olarak da kaydedilmiş olan yapı, çok sayıda oda mutfak ve küçük bir bahçeden oluşmaktadır.[850] Literatürde Güreşçiler, Pehlivanlar ve Pehlivan Celalettin Tekkesi olarak da tanıtılan yapı, 1530 tarihli tapu tahrir defterinde Edirne'deki yirmi sekiz zaviyeden birisi olarak kaydedildiği bilinmektedir.[851] Badi Efendi tarafından, Nakşibendi tarikatına mensup Pehlivan Cemaleddin tarafından inşa ettirildiği belirtilen ve vakıf kayıtlarında "Güreşçiler Duacısı Zaviyesi" adı ile kayıtlı olduğu bilinen tekkenin, zaman içerisinde harap olduğu ve 1890 yılında yeniden inşa edildiği belirtilmektedir.[852] Yapı tekkelerin sportif faaliyetler ile içe içe olduğunun, özellikle okçuluk ve güreş gibi sporların tekkelerde geliştirildiğinin önemli bir örneği olarak yorumlanır.[853] Günümüzde Mithat Paşa Mahallesinde bulunan Pehlivanlar Mezarlığında, Pehlivan Cemaleddin'e ait bir mezar bulunduğu ve bahsi geçen tekkenin de mezarlık alanı içerisinde olduğu ön görülmektedir.[854]

[849] Evliya Çelebi, 1999, **a.g.k.**, 235-236
[850] Seyahatnamede yapıyı tanıtan metin şöyledir: *"Müte'addid hücreleri ve matbahı ve sehel bâğçesi vardır. Ve meydânında selef pehlivânlarının demirden yayları ve hadengleri ve gürzleri ve gûnâ-gûn pesendîde kemânkeş darbları ve salıkları ve zerdeste ve matrakları ve kırkar ellişer vakıyye gelir câmûs derilerinden yağlı kısbetleri ve nice elvân âlât-ı pehlivânları meydân-ı muhabbetleri üzre maslûbdur".Bknz.* Evliya Çelebi, 1999, **a.g.k.**, 236
[851] Şimşek, 2008, **a.g.k.**, 172; N. Ç. Akçıl (2013). *Edirne tekkeleri*. Edirne: Edirne Valiliği Kültür Yayınları, s. 75; R. M. Meriç (2013). *Şehrin hüznü: Edirne'nin tarihi ve mimari eserleri hakkında*. İstanbul: Edirne Valiliği Kültür Yayınları., s. 37-38
[852] Badi Efendi, 2014, **a.g.k.**, 187; Şimşek, 2008, **a.g.k.**, 172; Akçıl, 2013, **a.g.k.**, 76
[853] Şimşek, 2008, **a.g.k.**, 384
[854] N. Ç. Akçıl (2009). *Edirne tekkeleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, s. 74

4.10. FİLİBE

4.10.1. Tarihçe

Bulgaristan'ın güneyinde bugün Plovdiv olarak adlandırılan Filibe kenti, Sofya'dan sonra Bulgaristan'ın en büyük ikinci şehridir.[855]

M.Ö. 342 yılında Makedon Kralı II. Filip tarafından bir tepe üzerinde kurulan kentin, Roma ve Bizans dönemlerinde iskanının kesintisiz devam ettiği, son olarak Hunlar tarafından tahrip edildiği ve Justinianus tarafından sınırları daraltılarak yeniden inşa edildiği bilinmektedir.[856]

9. yüzyılda Bulgarlar tarafından ele geçirilen, 10. – 12. yüzyıllar arasında yeniden Bizans topraklarına katılan Filibe, 12. yüzyıl sonlarında Latinler tarafından yağmalanmış, 1203 yılında bir kez daha Bulgarlar tarafından ele geçirilmiştir. Bu süreç sonrasında Bizans, Bulgar ve Haçlılar arasında sürekli el değiştiren kent,[857] 1361 yılında Osmanlı Beyliği tarafından fethedilmiştir.[858] Osmanlı kroniklerinde Filibe'nin kenti için Lala Şahin Paşa'nın görevlendirildiği bildirilmektedir. Tac'üt Tevarih'teki anlatı Lala Şahin Paşa'nın bu fetihteki rolünü açıkça ortaya koymaktadır:

> *"Bu arada Lala Şahin Paşa da Zağra ve Filibe'nin fethiyle görevli kılınmıştı……Lala Şahin Paşa, padişahın fermanı gereğince askerlerini toplayarak Filibe üzerine akına çıktı…….Bu yeni fetih 765 (M. 1363) başlarında gerçekleşince…….Lala Şahin Paşa kazançla, huzurla Edirne'ye döndü….Lala Şahin Paşa bu başarısından ötürü kutlanmış, anılan beldenin onarılması da ona ısmarlanmıştır."*[859]

Ankara Savaşı ve sonrasında Yıldırım Beyazıd'ın ölümünün ardından oğulları arasındaki çatışmalar sırasında Şehzade Musa Çelebi tarafından ele geçirilen kentin surlarının bu sırada yıktırıldığı bilinmektedir.[860]

1485 yılında %85'inin Müslümanlardan, % 10'unun gayrimüslimlerden, % 4'ünün ise Çingelerden oluşan kentin,[861] 15. yüzyıldan sonra yeniden imar edildiği anlaşılmakta ve bu dönemde Rumeli Beylerbeyliği'nin merkezi haline geldiği bilinmektedir. Filibe'nin

---

[855] M. Kiel (1996b). Filibe. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 13, s. 79.
[856] Kiel, 1996b, **a.g.k.**, 79
[857] Kiel, 1996b, **a.g.k.**, 79
[858] Osmanlı kroniklerine göre söz konusu fethin tarihi için farklı tarihler önerilir. Bknz. Atsız, 1992, **a.g.k.**, s. 51; Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 122. 1361 tarihi için bknz. Kiel, 1996b, **a.g.k.**, 79.
[859] Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 122
[860] Kiel, 1996b, **a.g.k.**, 79.
[861] Kayapınar, 2013, **a.g.k.**, 327.

onarılması[862]kentin fethindeki rolü dolayısı ile Lala Şahin Paşa'ya bırakılmış olmasına karşın, kentte onun adına inşa edildiği bilinen tek yapı günümüze ulaşmayan Lala Şahin Paşa Köprüsüdür. Kentin hala en anıtsal yapısı durumundaki Ulu Cami'nin de I. Murad tarafından inşa edildiği yönünde görüşler olmakla birlikte, ilerleyen satırlarda detaylı sebepleri sunulduğu üzere yapının II. Murad tarafından inşa ettirildiğini ortaya koyan belgeler dikkate alınarak tez kapsamında ele alınmamıştır. Söz konusu yapıların haricinde Filibe'de I. Murad dönemine tarihlenen başka bir yapının varlığı tespit edilmemiştir.

4.10.2. I. Murad Dönemi Yapıları

4.10.2.1. Lala Şahin Paşa Köprüsü

Önceki satırlarda belirtildiği üzere Filibe'nin Osmanlı Beyliği'ne dahiliyeti, Lala Şahin Paşa tarafından gerçekleştirilmiştir. Osmanlı Beyliği'nin kuruluşundan itibaren mimari oluşumlarda bani olarak ilgili kentin fethinde yararlılık gösteren kişilerin ön plana çıktığı göz önüne alındığında, Filibe'de fetih sonrasında Rumeli Beyler Beyi olarak oldukça güçlü bir statünün sahibi olan[863] Lala Şahin Paşa'nın kendi adı ile anılan yapılar inşa ettirmiş olması beklenir.[864] Sadettin Efendi'nin söylemleri bu yöndeki beklentiyi desteklemekle birlikte, Lala Şahin Paşa'nın adı ile anılan herhangi bir eser günümüze ulaşmamıştır.

Tac-üt Tevarih'te yer aklan bir anlatıya göre, Lala Şahin Paşa Filibe'nin ortasından geçen Meriç Irmağı üzerine bir köprü yaptırmıştır.[865] Sadettin Efendi'ye göre bu köprünün genişliği iki arabanın yan yana geçebileceği endeydi ve uzunluğu iki ok atımı mesafedeydi.[866] Bu köprü için Lala Şahin Paşa birçok kölesini ve hizmetçileri vakf etmiş, yönetimine ise nazır ve işçi başı koymuştu.[867]

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde de Filibe'nin fethi faslında, Lala Şahin Paşa tarafından Meriç nehri üzerinde inşa edilmiş köprülerden bahsedilmektedir.[868]

---

[862] Bu veri kentin şenlendirilmesi yani yeni yapıların inşası olarak okunabilir.
[863] Atsız, 1992, **a.g.k.**, s. 52; Neşri, 1995, **a.g.k.**, s. 199
[864] *"Lala Şahin Paşa kazançla, huzurla Edirne'ye döndü….Lala Şahin Paşa bu başarısından ötürü kutlanmış, anılan beldenin onarılması da ona ısmarlanmıştır…"* Bknz. Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 122
[865] Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 122
[866] Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 122
[867] Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 122
[868] *"Ba'dehû sene (---) târîhinde bizzât Gâzî Hudâvendigâr Edirne'yi feth edüp sene-i âtîde yine deryâ-misâl asâkir-i bî-pâyân ile Lala Şâhin Paşa'yı Filibe üzre sipehsâlâr-ı mu'azzam edüp yedi koldan şehri muhâsara edüp yedi yerden*

1570'li yıllarda, Polonyalı Simeon'a göre de Filibe'ye 30 kemerli ahşap bir köprüden geçilerek girilmekteydi.[869] C. Çulpan tarafından yayınlanan bir arşiv belgesi önemli bazı çıkarımlara kaynaklık etmiştir:

> *"Filibe kadısına: Filibe'de, Meriç üzerindeki ağaç köprü, bu yıl fazla yağmur yağdığından ve sular taştığından, birçok yerlerinden harap olmuş ve gelip giden halk büyük zorluklar karşısında kalmıştır. Köprünün tamirine çok büyük bir ihtiyaç görülmektedir. Şehrin ileri gelenleri, ulema, mimar ve ilgili iş bilirler ile yanına gidilip muayene edilen ve gözden geçirilen kırk dört gözlü, uç yüz yetmiş bir zira' boyunda, sekiz zira' enindeki bu ahşap köprün, her biri on ikişer zira' boyunda iki yüz kırk adet kaz ıklık sütun için her biri yüz altmış akçeden, otuz sekiz bin dört yüz akçe ve başkaca eşya ve ödenek ile toplamı yüz elli iki bin dört yüz seksen akçe ile onarılacağı anlaşılmıştır. Sen ki Filibe kadısısın, bildirilen hususlar özetlendikte havale olunan yedi yüz elli kuruş ile gereği gibi tamir ettirip sağlamlaştırasın ve tamamlandıktan sonra usulü dairesinde düzenlenecek keşif rapor ve senetlerini, hazine defterine kaytedilmek üzre, gönderesin diye emir verilmiştir. Sene 1124 (M. 1712)"*[870]

Her ne kadar belgede Lala Şahin Paşa'nın adı geçmese de Meriç nehri üzerinde 371 zira uzunluğunda, 8 zira genişliğinde 44 gözlü ahşap bir köprünün varlığı anlaşılmış;[871] C. Çulpan tarafından, bahsi geçen köprü Lala Şahin Paşa'nın oğlu Şehabettin Paşa'nın onarım ve eklemeleri ile arşiv belgesine konu olmuş, Lala Şahin Paşa Köprüsü olduğu yönünde görüş bildirilmiştir.[872]

---

nehr-i Meriç üzre cisrler ihdâs edüp cebren ve kahren şemşîr-i şâhin ile sene 765 târîhinde kal'a-i Filibe feth oldu." Bknz. Evliya Çelebi, 1999, **a.g.k.**, 201

[869] Çulpan, 2002, **a.g.k.**, 96

[870] Çulpan, 2002, **a.g.k.**, 96-97

[871] Çulpan, 2002, **a.g.k.**, 97

[872] Çulpan, 2002, **a.g.k.**, 97

4.10.3. Tarihlendirilmesi Tartışmalı Yapılar

4.10.3.1. Filibe Muradiye Cami - Hüdavendigar Cami

Literatürde yaygın kullanımı nedeni ile Filibe Hüdavendigar Camisi olarak bilinen yapı, ayrıca Cuma Camisi, Muradiye Camisi ve Ulu Cami olarak da adlandırılmaktadır.

Hüdavendigar Cami bugün Bulgaristan'ın Plovdiv (Filibe) kentinde, Zhelezarska, Rayko Daskolov ve Tsaribrod Caddelerinin birleştiği alanda oluşan ve Dzhumaya (Cumayata) Meydanı olarak bilinen eski kent merkezinde yer almaktadır.

Yapının kim tarafından ve hangi tarihte yaptırıldığı konusunu aydınlatacak inşa kitabesi ve vakfiyesi bulunmamaktadır. Dolayısı ile yapının banisi ve hangi dönem eseri olarak değerlendirilmesi gerektiği yönünde farklı görüşler bulunmaktadır. Yaygın kabul edilen görüş yapının I. Murad (Hüdavendigar) döneminde inşa edildiği yönünde olmakla birlikte, II. Murad dönemi eseri olduğu yönünde görüşlerde bulunmaktadır.

Yapının I. Murad döneminde inşa edildiği yönünde görüş bildiren araştırmacıların çıkış noktası, aynı zamanda Filibe'de bir Hüdavendigar Cami'sinin varlığına dair tek kaynak niteliğindeki Evliya Çelebi'nin aktarımlarına dayanmaktadır:

> "*Ulucâmi Fâtih-i Edirne Gâzi Hüdâvendigâr Sultân Murâd Hânı-ı Evvel'indir. Kârgîr binâ kıbâb-ı kebîrler ile ârâste ve derûn-ı câmi'de sütûn-ı müntehâlar ile pîrâste bir câmi'-i kebîrdir. Ammâ mihrâbı ve minberi kâr-ı kadîm olmağıla ol kadar musanna' değildir. Ve şöhret-i zînet içün âvîze-i maslûbâtları yokdur. Hemân sâde güzeli bir rûhâniyetli câmi'-i pür-envârdır. Dervezeleri üzre târîhi yokdur. Kıble kapusuna altı kademe taş nerdübân ile urûc olunur. Ve bir serâmed musanna' bâng-ı Muhammedî tilâvet olunacak minâre-i mevzûnu vardır. Bu imâretin cümle kıbâbları rasâs-ı nîlgûn ile mestûrdur. Ve hâlâ evkâf-ı azîmdir kim e'imme ü hutebâsı ve gayrı huddâmları mevcûddur...."*[873]

Erken Osmanlı dönemine ait kaynaklarının yok denecek kadar az olduğu düşünüldüğünde, mimari araştırmalarında özellikle seyyahların tasvirleri oldukça önemli tespitlere kaynaklık etmektedir. Evliya Çelebi'nin seyahatnamesi ve Filibe'deki yapıya dair tanım ve tasvirleri de bu bağlamda oldukça özeldir ve bugüne kadar yapının tarihlendirilmesinde birincil kaynak olarak kullanılmıştır. Daha önce vurgulandığı üzere inşa kitabesi ve vakfiyesi olmayan yapıya dair aksi yönde başka bir belge ortaya

[873] Evliya Çelebi, 1999, **a.g.k.**,203

koyulamadığı sürece Evliya Çelebi'nin yapının, I. Murad tarafından yaptırıldığı yönünde aktarmış olduğu bilgiyi tartışmasız kabul etmek gerekecektir.[874]

Yapının kuzey kapısı üzerindeki 2 Eylül 1785 tarihli onarım kitabesinin ilk iki satırında yer alan *"Karîn-i rahmet-i hak Hazret-i Sultân Murad, Bu zîba ma'bedi pür nûru etmiş Filibe'de bünyad"*[875] ifadesi, yapının Sultan Murad tarafından inşa edildiğini ortaya koysa da, Sultan Murad'ın I. Murad mı ? yoksa II. Murad mı ? tanımladığı belirsizdir. Dolayısı ile söz konusu onarım kitabesi de yapının banisi ve tarihlendirmesine açıklık getirmemiştir.

Yapıya dair öncelikle Machiel Kiel tarafından tartışılan iki tarihi bilgi, yapının II. Murad döneminde inşaa edildiğini düşündürmektedir. Söz konusu belgelerden ilki ve erken tarihlisi 1632-1633 yılları arasındaki maliye belgelerinde kayıtlı, Filibe'deki cami'nin[876] II. Murad'ın vakıflarından birisi olarak tanımlandığı belgedir.[877] Yapının tarihlendirilmesine yönelik literatürde kullanılan bir diğer bilgi ise Abdurrahman Hıbri Efendi'nin Enisü'l Müsâmirîn adlı eserinde karşımıza çıkar.[878] Yukarıda belirtilen kaynakların haricinde yapının banisi ve tarihlendirilmesine yönelik herhangi bir belge tespit edilerek yayınlarda kullanılmamış, dolayısı ile mevcut belgelerin belirsizliğinde yapı bazı yayınlarda I. Murad'a[879] bazı yayınlarda ise II. Murad'a[880] atfedilmiştir.

Yapının banisi ve tarihlendirmesine yönelik iki araştırmacının tespitlerinin, kendilerinden sonra yapıya yönelik tespit ve değerlendirmelerde bulunan araştırmacılar için referans olduğu görülmektedir. Araştırma tarihçesi dikkate alındığında yapıya dair ilk ve en kapsamlı tespitlerde bulunan kişi E. Hakkı Ayverdi'dir[881]. E. H. Ayverdi eserinde, Evliya Çelebi'nin aktardığı bilginin doğruluğunu kabul ederek yapının I. Murad döneminde inşa edimiş olduğunu; yapının mimari özellikleri açısından da II. Murad

[874] Öyle ki kitabesi ve vakfiyesi olmayan fakat Erken dönem Osmanlı mimarisi içerisinde değerlendirilen birçok eserin söz konusu tarihlendirilmelerinde ele aldığımız yapıda olduğu gibi daha sonraki dönemlerde yazılmış bir osmanlı kroniği, arşivde bulunan bir belge ya da söz konusu yapıları tasvir eden seyahatnamelerde yer alan bilgiler tespit ve önerilerin çıkış noktaları olarak kullanılmıştır.
[875] Kitabenin tam metni için bknz. Özer, 2008, **a.g.k.** 52
[876] Yapı Cami-i Şerif olarak tanımlanmış, fakat ismi belirtilmemiştir.
[877] Ö. L. Barkan (1964). Edirne ve Civarındaki Bazı İmaret Tesislerinin Yıllık Muhasebe Bilançoları, *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, I/2., s. 372-377. Söz konusu yayın ve belgeye dair farkındalık için bknz. M. Kiel (2000). *Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar,* Çev. İlknur Kolay. Ankara: Kültür Bakanlığı., s. 88
[878] Bknz. Kiel, 2000, **a.g.k.**, 88
[879] Yapıyı I. Murad dönemi eseri olarak kabul eden yayınlar için bknz. Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 295; Kuban, 2007, **a.g.k.**, 131; Çantay, *2008,* **a.g.k.**, 26; Seçkin, 2008, **a.g.k.**, 41
[880] Kiel, 2000, **a.g.k.**, 88; Harmuth, 2008, **a.g.k.,** 9-13
[881] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 295-296

dönemine tarihlendirilmesine imkân ve ihtimal olmadığını belirtmektedir.[882] Ayverdi ayrıca, Defter-i Rumeli Sâni-i Asker'de yer alan bir Evkaf kaydındaki *"Câmi'-i Filibe Câmi'-i şerîf an mülhakaat-ı merhûm ve mağfûrün leh Sultan Murâd Han tâbeserâh der Edirne"* ibaresinin "hangi Sultan Murad'a" işaret ettiğinin belirsiz olduğunun altını çizerken, yapının gelirlerinin başka bir vakfa ilhak olduğunu belirtmekle ve yapının II. Murad'a aid olduğu yönünde çıkarıma kanıt olamayacağını savunmaktadır.[883] E. H. Ayverdi'den sonra yapıya dair tespit ve değerlendirmelerde bulunan araştırmacıların çıkış noktası da Evliya Çelebi'nin aktarımı ile E. H. Ayverdi'nin tespit ve önerilerinin tekrarı niteliğindedir.[884] Yaygın kabul gören söz konusu tespit ve değerlendirmelere muhalif ilk yayın Machiel Kiel tarafından gerçekleştirilmiştir. M. Kiel, Abdurrahman Hibri Efendi'nin Enisü'l Müsâmirîn adlı eseri ile Ömer Lütfi Barkan tarafından yayınlanan bir muhasebe kaydını[885] referans göstererek yapının II. Murad dönemine olasılıkla 1422-1430 yılları arasında inşaa edilmiş olduğunu belirtmektedir.[886] M. Kiel'in söz konusu tespit ve önerisi de bazı araştırmacılar tarafından kabul görerek yapı II. Murad dönemi eseri olarak tanıtılmıştır. Filibe Ulu Camisine yönelik bugüne kadar yapılan en kapsamlı yayın, 2008 yılında kapsamlı bir restorasyona sahne olan yapıdaki tespit edilen veriler ve restorasyon süreçlerinin de ele alındığı "Filibe Cuma Camisi Konferansa Bildirileri" adlı kitaptır[887]. Söz konusu eserde yapının tarihlendirilmesine yönelik tanım ve değerlendirmeleri içeren makale Mustafa Özer tarafından yayınlanmıştır. M. Özer söz konusu yayınında, yapıya dair mevcut bilinenleri özetle belirttikten sonra inşa tarihi ve banisi konularında farklı görüşlerin olduğunu, eserin kesin yapım tarihinin belirlenmesi yarayacak vakfiye, kitabe vb. dönem belgelerinin bulunmadığının altını çizerken, arşiv

[882] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 296
[883] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 295
[884] Doğan Kuban ise yine Evliya Çelebi'nin vermiş olduğu tarih bilgisine referans verirken, yapının inşa tarihine dair herhangi bir çekince belirtmezken, yapıyı I. Murad dönemi Ulu Camileri kapsamında ele alarak değerlendirir. Maximilian Harmuth yapıyı herhangi bir gerekçe ve kaynak belirtmeksizin II. Murad dönemine tarihlendirirken, Gönül Cantay yapıyı Hüdavendigar dönemi (1364) eseri olarak yorumlarken, Ayverdi ve Aslanapa'yı referans göstererek yapının, medrese, hamam, imaret ve arastadan oluşan külliyenin bir parçası olduğunu belirtir. Selçuk Seçkin yapıyı fethin hemen sonrasında inşa edildiğini belirtirken Hüdavendigar dönemi yapıları içerisinde değerlendirir. Hasan Turhan ve Celaleddin Küçük tarafından tarih belirtilmeksizin Murat Hüdavendigar Camisi olarak tanıtılan yapıyı Ali Rıza Özcan Ayverdi'nin I. Murad, M. Kiel'in ise II. Murad dönemine tarihlendirdiğinin altını çizerken, tahminen 1367 yılında yapılmış olabileceğini ileri sürer. Bknz. Kuban, 2007, **a.g.k.**, 131; Harmut, 2008, **a.g.k.**, s. 12; Çantay, 2008, **a.g.k.,** 26; Seçkin, 2008, **a.g.k.**, s. 41, Turhan, 2008, **a.g.k.**, 71; Küçük, 2008, **a.g.k.**, 92; Özcan, 2008, **a.g.k.**, 139.
[885] Barkan, 1964, **a.g.k.**, 372-377
[886] Kiel, 2000, **a.g.k.**, 88
[887] Küçük ve Yar , 2008, **a.g.k.**

belgeleri üzerinde yapılacak incelemeler ile yapının inşa tarihinin belirlenebileceği yönünde görüş bildirmektedir.[888]

Yukarıda özetle aktarıldığı üzere yapının tarihlendirmesi husundaki I. Murad ve II. Murad dönemine yönelik görüş ve önerilerin çıkış noktaları geç tarihli de olsa Osmanlı kayıtlarıdır. Ancak yaptığımız araştırma süresince, Filibe Ulu Camisi'ne (Hüdavendigar Camisi) dair gerek erken Osmanlı kronikleri gerekse arşiv kayıtlarında herhangi bir bilgi ve belgeye rastlanılmamıştır. Ulu Cami olarak tanımlanan ve kentin en büyük ve anıtsal yapısı olan cami hakkında Osmanlı kroniklerinde hiçbir bilginin bulunmaması, diğer kentlerde yer alan anıtsal ve özellikle padişahlar adına inşa edilmiş yapılar hakkında bilgi veren Osmanlı kronikleri göz önüne alındığında bir çelişki olarak karşımıza çıkar. Arşiv kayıtlarında da Hüdavendigar adına Filibe'de inşa edilmiş bir yapının varlığına dair herhangi bir kayda rastlanılmaması söz konusu çekinceyi pekiştirmektedir.

Mevcut veriler ışığında yapının I. Murad dönemi eseri olduğu yönündeki tek kaynak Evliya Çelebi'nin aktarmış olduğu bilgi ile sınırlı kalmaktadır. Ancak yapıya dair inceleme ve araştırma sürecinde Başbakanlık Osmanlı Arşivinde ulaşılan bazı belgeler yapının II. Murad tarafından yapıldığını desteklemektedir. 28 Haziran 1891 tarihli bir İrade-Dahiliye kaydı II. Murad tarafından Filibe'de inşa ettirilen Muradiye Camisinin onarımına dair bilgi vermektedir.[889] Ayrıca 14 Mayıs 1845 tarihli bir Evkaf Defterinde *"Gazi Sultan Murad Han-ı Sani Hazretlerinin Filibe Kasabasında bina ve ihya buyurdukları cami-i şerife hüdema vezaifi ve mesarifi ve ikamesi kadiminden beru…."*[890] şeklindeki ibare açıkça Filibe'deki II. Murad'a ait bir caminin varlığını ortaya koymaktadır.

Bu noktada Filibe'de Hüdavendigar Camisi olarak bilinen fakat aynı zamanda Muradiye Camisi olarak da adlandırılan ele aldığımız yapının haricinde başka bir Muradiye Camisinin olup olmadığı sorusu akla gelmektedir. Ancak ne Osmanlı kaynaklarında ne de literatürde ele aldığımız yapıdan başka bir Muradiye Camisinin varlığına dair herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Filibe'deki yapıyı, I. Murad Hüdavendigar'ın eseri olarak tanıtan Evliya Çelebi'nin kentin diğer camileri olarak belirttiği yapılar arasında da II. Murad'a ait Muradiye Camisi yer almaz.[891] Filibe'de bir

[888] Özer, 2008, **a.g.k.** 52
[889] BOA. İ.DH., 1234/96651 (21/Za/1308)
[890] BOA, EV.d. 12599.(7. Ca.1261) Bknz. **EK 10.**
[891] Evliya Çelebi, 1999, **a.g.k.**, 203

başka Muradiye Camisi olsaydı ve Evliya Çelebi'nin kenti ziyareti sırasında yapı ayakta olsaydı, bir sultani cami olarak Evliya Çelebi tarafından tanıtılmadan geçilmesi söz konusu olmazdı. Dolayısı ile bugüne kadar yayınlarda tanıtılan ve sınırlıda olsa bazı Osmanlı Belgelerine konu olan yapı aynı camidir ve Evliya Çelebi'nin yapının mimarisine dair aktardığı bilgiler ele aldığımız yapıyı tasvir etmektedir. Bu bağlamda tüm bilgi ve veriler değerlendirildiğinde ortaya çıkan sonuç, Evliya Çelebi'nin II. Murad tarafından yaptırılan Muradiye Camisi'ni I. Murad Hüdavendigar'ın eseri olarak tanıtmış olabileceği yönündedir. Söz konusu olasılığı güçlendiren önemli bir veri, yine Evliya Çelebi tarafından aktarılmaktadır. Evliya Çelebi yapıyı tanıtırken "*dervezeleri üzre târîhi yokdur"* diyerek yapının kitabesinin 17. yüzyılda bulunmadığını aktarır.[892] Dolayısı ile Evliya Çelebi'nin yapının ismini ve tarihini kitabesi ile tespit etmediği açıktır. Bu durumda *Evliya* Çelebi'nin tespiti, Filibe'deki yapıya dair geleneksel bir bilginin aktarımı olarak yorumlanabileceği gibi; Evliya Çelebi'nin mimari özellikleri dikkate alarak, kendi çıkarımını aktardığı da olasılık dahilinde değerlendirilebilir.

Sonuç olarak mevcut veriler dikkate alındığında, yapının I. Murad dönemi eseri olduğu yönündeki literatürde yaygın kabul edilen görüşün aksine II. Murad dönemi eseri kapsamında değerlendirilmesinin daha doğru olacağı kanısındayız.

[892] Evliya Çelebi, 1999, **a.g.k.**, 203

4.11. GEBZE

4.11.1. Tarihçe

Günümüzde Kocaeli İline bağlı bir ilçe merkezi olan Gebze, doğusunda yer alan İzmit'e 68 km, kuzey batısında yer alan İstanbul'a 64 km mesafede yer alan; doğusunda Diovası, güney batısında Darıca, batısında Çayırova adlı yerleşimler ile sınırlı, denizden yaklaşık 6 km içeride konumlanmış bir yerleşimdir.

Antik dönemde Bitinya Bölgesi'nin sınırları içerisinde yer alan Gebze, Nikomedia (İzmit) ve Kalkhedon (Kadıköy) yolu üzerinde yer alan ve Kartacalı ünlü komutan Hannibal'in son günlerini geçirdiği önemli bir merkez olarak Dakibyza adı ile anılmıştır[893].

Bugün Gebze'nin yaklaşık 6 km güneyinde deniz kenarında yer alan Eskihisar'da aynı adla anılan kale ve çevresinin Dakibyza (Eski Gebze) olduğu yönünde bazı görüşler olmakla birlikte,[894] her iki yerleşimin dönem kaynaklarında farklı isimler ile anıldığı Gebze'nin Dakibyza, Eskihisar Kalesi'nin ise Niketiaton olduğu yönünde daha ikna edici araştırma sonuçları bulunmaktadır[895].

Bugün deniz kenarında yer alan Eskihisar Kalesi'nin sınırları ve fiziksel yapısına dair bazı tespitler bulunmakla birlikte[896], Dakibyza adı ile anılan Gebze'nin Antik dönem ve Bizans dönemlerindeki durumuna dair bilgilerimiz yok denecek kadar azdır. Antik çağda Eskihisar koyunda bir limanı olduğu ve limanı ile birlikte Dakibyza olarak anıldığı bilinen Gebze'nin Claudius Gothicus (M. S. 268-270) zamanında gerçekleşen bir depremde tahrip olduğu, İmparator Valens tarafından kasabanın limanında bir gemideki sekiz ortadoksun öldürüldüğü yönünde bilgiler kaynaklara yansımıştır[897]. Bizans döneminde Gebze ve Eskihisar ile birlikte yakın çevresinde yer alan yerleşimlerin tarihi genellikle bölgenin tarihine bağlı olarak ele alınarak değerlendirilmiştir. Konumu itibari

[893] Sevin, 2013, **a.g.k.**, 36
[894] Bknz. F. Dirimtekin (1963). Gebze (Dakibyza-Eskihisar). *TTOK Belleteni*, 263, s. 10-13
[895] Bknz. C. Foss (2002). *Anadolu'daki Ortaçağ kalelerinin incelenmesi II, Nikomedia.* (Çev. F. Y. Ulugün). Ankara: İngiliz Arkeoloji Enstitüsü., s. 84-85; B. Bahar (2013). *İzmit körfezi Bizans dönemi savunma yapıları bağlamında Gebze, Eski Hisar kalesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, s. 14
[896] Eskihisar Kalesi hakkında detaylı bilgi için bknz. Bahar, 2013, **a.g.k.**
[897] Bknz. Foss, 2002, **a.g.k.**, 84-85; Bahar, 2013, **a.g.k.**, 12, 15

ile Anadolu'dan İstanbul'a uzanan önemli bir yol güzergahında yer alan[898] Gebze'nin öncelikle 8. ve 9. yüzyıllarda Araplar tarafından ele geçirilerek yağmalandığı, 11. yüzyılda ise geçici bir süre ise Selçuklu egemenliğine girdiği bilinmektedir. 11. yüzyıl sonu ve 12. yüzyıl başında Latinler tarafından ele geçirilen Gebze ve çevresi kısa sürede yeniden Bizans hakimiyetine alınmıştır.[899] 12. yüzyıl sonrasında Bitinya bölgesinde inşa edilen ve bölge savunması için oldukça önemli kastronlardan birisi olduğu anlaşılan Eskihisar Kalesi Osmanlı Beyliği'nin bölgedeki ilerleyişi karşısında karşılaştığı Bizans yerleşimi olmalıdır.[900] 11 Haziran 1329 tarihinde Darıca ve Eski Hisar'da arasında yer alan Palekanon (Maltepe) de gerçekleşen ve Osmanlı Beyliği'nin zaferi ile sonuçlanan savaş sonrasında bölgedeki Bizans direnci ve hakimiyetinin önemli ölçüde zayıfladığı[901] ve Gebze'nin içinde olduğu çok sayıda Bizans yerleşiminin Orhan Gazi tarafından ele geçirildiği bilinmektedir. [902]

Osmanlı kroniklerine göre Gebze'nin fethi, 1330 yılında gerçekleşmiştir. Orhan Gazi döneminde hızla iskan edildiği anlaşılan kentte inşa edilen ilk yapı dönemin sultanı tarafından yaptırılan Orhan Gazi Camisi'dir. Bu noktada öncelikle belirtmek gerekir ki, Orhan Gazi döneminde iskan edilen yerleşim, Eskihisar (Niketiaton) kalesinden yaklaşık 6 km içeride bugünkü modern Gebze'nin ilk çekirdeğini oluşturduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu caminin 50 m güneyinde yer alan ve yine Orhan Gazi döneminde inşa edildiği düşünülen[903] Menzilhane Hamamı, Orhan Cami ile birlikte kentteki ilk iskan ve yerleşmenin günümüze ulaşan diğer belgesidir.

---

[898] Bizans döneminde, imparatorluk "Askeri Yolu'nun Gebze'den geçerek Aigialoi'ye (Dil İskelesi) ulaştığı bilinmektedir. H. İnalcık (1997). Osmangazi'nin İznik Kuşatması ve Bafeus Muharebesi. E. A. Zachariadou (Ed.). *Osmanlı Beyliği (1300-1389)* içinde (s.78-105). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları., s. 95

[899] Foss, 2002, **a.g.k.**, 84; İoannes Vatatzes'in 1241 yılında körfezin güney kıyısındaki Gebze (Dakibyza) ile birlikte Kharaks ve Eskihisar (Niketion) kalelerini Latinlerden geri aldığı bilinmektedir. Bknz. Bahar, 2013, **a.g.k.**, 12

[900] II. Andronikos ve Ionnes Kantakuzenos Bitinya'daki hızla ilerleyen Osmanlı kuvvetlerini durdurmak için Eskihisar yakınındaki Pelakanon ovasında kaşı karşıya gelmiş ve Bizans ordusu yenilgiye uğramıştır. 1329 yılında savaş, Bizans imparatoru (Andronikos) ile bir Osmanlı beyi (Orhan Gazi), arasındaki ilk yüz yüze karşılaşma olarak tarihe geçmiştir. Bknz. Nicol, 1999, **a.g.k.**, 180, 181; H. İnalcık (2002). Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu. *Türkler Ansiklopedisi,* 9, s. 82

[901] Maltepe savaşı sonrası Gregoras tarafından aktarılan bir olay Osmanlı ilerleyişi karşısında bölge halkının durumu gözler önüne sermektedir: *"1329 da Maltepe'de Osmanlılar tarafından yenilgiye uğratıldıklarında geri çekilmek zorunda kalan Bizans birliklerinin bir kısmı Phisoklane kalesinde bir sığınak ararlar. Ancak Hisar halkı anahtarın kaybolduğunu söylerler. Türklerin gelip Bizans askerlerini katledeceğine iyice emin olduktan sonra anahtarı verip askerleri içeri alırlar*" Bknz. Zachariadou, 2000, **a.g.k.**, 387

[902] Pelekanon Savaşı Bizans ve Osmanlı tarihinin dönüm noktalarından birisi olarak yorumlanmaktadır. Savaş sonrasında 1331 yılında İznik, altı yıl sonra İzmit ele geçirilmiş, Hereke dahil sahildeki küçük Bizans hisarları fethedilmiştir. Bknz. İnalcık, 2002, **a.g.k.,** 82; H. İnalcık (2004). İznik için Osman Gazi ve Bizans mücadelesi. I. Akbaygil, H. İnalcık ve Aslanapa, O. (Ed.). *Tarih Boyunca İznik* içinde (s.59-85). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları., s. 77

[903] Yücel-Soyhan, Kocaeli İl Kültür ve Turizm Envanteri, 28; A. Yavuzyılmaz (2012). *Gebze ve çevresindeki Türk İslam Devri yapıları.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi., s. 179

Gebze'de I. Murad döneminde inşa edildiği bilinen tek yapı olan Malkoçoğlu Mehmed Bey Türbesi, Orhan Gazi Cami ile Menzilhane Hamamı'nın temsil ettiği Orhan Gazi dönemi yapılarının bulunduğu alanın yaklaşık 500 m batısında konumlandırılmıştır. Bizans Kalesi'nden yaklaşık 6 km içeride Orhan Gazi döneminde başlayan iskanın adı geçen türbenin temsilinde I. Murad döneminde devam ettiği anlaşılır.[904]

Yıldırım dönemi boyunca Osmanlı hakimiyetinde olan Gebze'nin 1402 Ankara Savaşı sonrasında bölgede birçok Osmanlı yerleşimi gibi Osmanlı Beyliği'nin elinden çıktığı bilinmektedir. Çelebi Mehmed döneminde yeniden Osmanlı topraklarına katılan kentin, Fatih Sultan Mehmed döneminde yakın çevresi ile birlikte ordunun konaklama merkezi olarak önem kazandığı bilinmektedir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Mısır Valisi Çaban Mustafa Paşa'ya tımar verildiği anlaşılan Gebze, cami, medrese, tabhâne, zâviye, kervansaray, misâfirhâne, kütüphâne, imârethâne, hamam ve türbeden oluşan Çoban Mustafa Paşa Külliyesi ile birlikte önemli bir menzil yerleşimi olarak karşımıza çıkmaktadır[905]. Söz konusu külliyenin merkezi olan Çoban Mustafa Paşa Camisi'nin Orhan Gazi Cami'sine 560 m, Malkoçoğlu Mehmed Bey Türbesi'ne ise 220 m mesafede konumlanmış olması, 14. yüzyıldan bahsi geçen külliyenin inşasına kadar geçen yaklaşık 120 yıllık süreçte kentin önemli ölçüde değişmediğini düşündürmektedir. Kentte I. Murad dönemi sonrasında, sırası ile Yıldırım Beyazıd, Çelebi Mehmed ve Fatih Sultan Mehmed dönemine tarihlenen herhangi bir yapının bulunmayışı söz konusu zaman aralığında mevcut yapıların Gebze'de yaşayan nüfusun ihtiyaçlarını karşıladığı, kentin bu süreçte nüfus ve sınırları itibari ile çok fazla değişmediğinin göstergesi olarak okunabilir.

[904]Bu oluşum F. Yenişehirlioğlu'nun belirttiği gibi Batı Anadolu'daki ilk Osmanlı yerleşimlerinin Bizans yerleşimlerinin üstüne değil de hemen yakınında şekillenmesinin örneklerinden birisidir. Bknz. F. Yenişehirlioğlu (2001). Erken Osmanlı Dönemi'nde Balkanlar'da Kent Oluşumu veya Değişimi. *Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu, 2,* Atatürk Kültür Merkezi Yayınları. Ankara, 890

[905]Külliye hakkında detaylı bilgi için bknz. F. Müderrisoğlu (1995). Bânî Çoban Mustafa Paşa ve bir Osmanlı şehri Gebze. *Vakıflar Dergisi,* 25, s. 67-124., T. Bayram (2011). *Gebze Çoban Mustafa Paşa cami ve külliyesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.; Yavuzyılmaz, 2012, **a.g.k.**, 179.

4.11.2. Gebze Malkoçoğlu Mehmed Bey Türbesi

Levha No: 129-130

Çizim No: 73-76

Konumu:

Gebze İzmit'e bağlı bir ilçe merkezidir. Malkoçoğlu Mehmed Bey Türbesi ilçe merkezinde, Çoban Mustafa Paşa Külliyesi'nin yaklaşık 500 m güney doğusunda yer alan Belediye Parkı'nın içerisinde konumlanmıştır[906]. Vakıf ve Belediye kayıtlarında söz konusu türbe Halil Mahallesi, 5945 ada, 34 parselde gösterilmektedir. [907]

Yaptıran: Malkoçoğlu Mehmed Bey

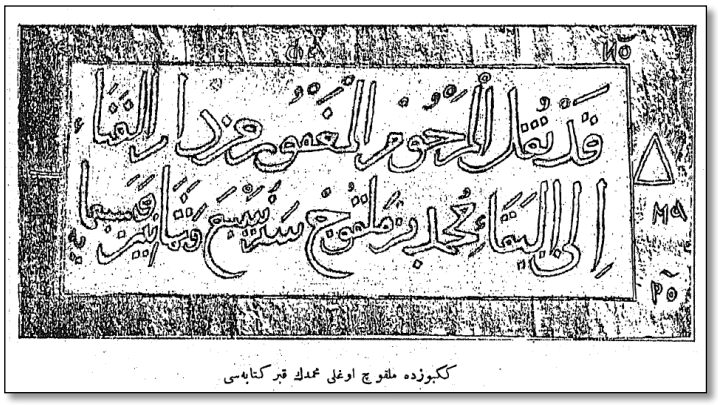
Yapım Tarihi: H. 787 / M. 1385

İnşa Kitabesi:

Türbenin banisi ve tarihini bildiren kitabe günümüze ulaşmamış olsa da,[908] Halil Edhem tarafından yayınlanan bir makalede, kitabenin bir fotoğrafı ile içeriğine dair tespit ve tartışmaların yayınlanması, bahsi geçen kitabe hakkında bilgi edinmemizi sağlamaktadır.[909] Halil Edhem'in yayınladığı fotoğraf dışında kitabe hakkında başka bir bilgi bulunmamakta, yapıyı konu alan çalışmalarda söz konusu yayının referansı kullanılmaktadır.

[906] Söz konusu alanın geçmişte Eski Mezarlık veya Kırgızlar Mezarlığı olarak bilinen mezarlık alanı olduğu bilinmektedir. Bknz. Seçkin, 2013, **a.g.k.**, 980.
[907] Seçkin, 2013, **a.g.k.**, 980.
[908] Kitabenin 1948 yılında Gebze'deki bir ilkokula kaldırıldığı, ancak sonrasında akibeti hakkında her hangi bir bilgiye ulaşılamadığı belirtilir. Bknz. S. Eyice (2003). Malkoçoğlu Türbesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 27, s. 537.
[909] Söz konusu kitabe estampajlarının 417 parça olarak 1933 yılında Halil Eldem tarafından Türk Tarih Kurumuna bağışlandığı bilinmektedir. Bknz. Eyice, 2003, **a.g.k.**, 537

***Estampaj*[910]:**

***Okunuşu*[911]:**

- Merhum ve mağfur Mehmed bin Malkoç
- 787 senesinde ölümlü dünyadan, ölümsüzlüğe, sonsuzluğa göç etti.

Mimarı:

Malkoçoğlu Mehmed Bey Türbesi'nin mimarı hakkında yukarıda bahsi geçen kitabede yer alan bilgi, bazı çıkarımlara kaynaklık etmiştir. Halil Edhem Bey kitabenin çeşitli yerlerine serpiştirilmiş harflerden, "amel-i usta İstafanos-Mastarios Stefanos" yazısının okunabildiğini belirtmektedir.[912] Kitabede bahsi geçen İstafanos isminin yine kitabede geçen sıfat dikkate alındığında bir ustayı[913] tanımladığı açık olmasına karşın, Ayverdi Edhem Bey'in İstafanos'un yalnız kitabeyi yontana mı, yoksa türbe binasını yapana mı aid olduğunda tereddüt, ettiğini bildiriyor.[914] Ancak Edhem Bey'in metninde tereddüt kitabeyi yazan hususunda değil söz konusu kişinin kitabe ile birlikte yapıyı da inşa edip etmediği yönündedir.[915] : Ayverdi ayrıca Arapça ve Yunanca yazıların aynı teknikle ve tek bir elden çıktığı yönündeki bilgiyi dikkate alarak, İstefanos isminin

[910] H. Edhem (1916). Gekbuze (Gebze)de 787 tarihli bir Osmanlı kitâbesi. *Tarih-i Osman-i Encümeni Mecmuası*, 40 (VII).
[911] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 304; E. Daş (2003). *Erken Dönem Osmanlı türbeleri (1300-1500)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi., 341; Seçkin, 2013, **a.g.k.**, 980
[912] Halil Edhem, 1916, **a.g.k.**, 231
[913] Edhem İstafanos'un bir ücret karşılığında binanın inşasında kalfalık etmiş olduğunu aktarır. Bknz. Halil Edhem, 1916, **a.g.k.**, 231
[914] Ayverdi'nin söz konusu aktarımı yapıya dair bilgi veren araştırmacılar tarafından da kullanılmıştır. ; Bknz. Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 304-305; Daş, 2003, **a.g.k.**, 340-341; Seçkin, 2013, **a.g.k.**, 980-981
[915] *"Burada, Mastorios İstafonos'un acaba yalnız kitabe taşını mı hak ittiği, yahud binayı da mı inşa eylediği hakkında varid olacak suale kat'i bir cevap virilemez"* Bknz. Halil Edhem, 1916, **a.g.k.**, 231

yalnızca kitabeyle ilişkilendirmenin uygun olacağı yönünde bir görüş bildirirken[916], yapının malzemesinin Bizans "menşei" ne karşın, tamamen "eski" kümbetlerin karakterini taşıdığını belirtir.[917]

Mimari Özellikler:

Plan Tasvir:

Mevcut hali ile kare plan üzerine baldaken kuruluşlu ve üzeri kubbe ile örtülü olan türbenin, farklı dönemlerde kapsamlı onarımlara maruz kaldığı bilinmektedir. Ayverdi[918] tarafından 1960'lı yıllarda temelden yıkıldığı belirtilen türbenin, özgün haline dair tespit ve tasvirler Hasan Ergezen[919] tarafından gerçekleştirilmiştir. Ergezen'in plan ve tasvirlerine göre türbe, bugün olduğu gibi yaklaşık 6.00 x 6.00 m ölçülerinde kare planlı bir zemin üzerine oturan baldaken sistemi ihtiva eder.[920] Yine Ergezen'in planına göre türbe dört köşede "L" şekilli payeler ile bu payeler arasında yer alan sütunlar tarafından taşınan bir külah ile örtülüdür.[921] L payeler ile sütunlar arasında yer alan yuvarlak kemerler ile her cephe ikişer açıklığa sahiptir.[922] Ancak yapının mevcut halinde üzerinin kubbe ile örtülü olduğu görülmektedir. Yapının örtü sistemine dair literatürde farklı görüşler vardır. Ergezen[923] ve Ayverdi[924] yapının özgün örtü sisteminin külah olması gerektiği yönünde görüş bildirirken, O. Cezmi Tuncer yapının tek katlı, dışı kasnak ve sekizgen piramit, içinin ise kubbe örtülü olduğunu ileri sürmektedir.[925] Türbenin örtü sitemine yönelik bir çalışma gerçekleştiren S. Seçkin de O. Cezmi Tuncer gibi, yapının dıştan sekizgen bir külah, içten ise kubbe ile örtülü olduğu yönünde bir sonuç bildirmiştir.[926] S. Seçkin'in aktarımı ile yapının 1970 yılında başlanan restorasyonuna yönelik hazırlanan raporda mevcut kalıntılarda gözlenen pandantif geçiş dikkate alınarak

[916] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 305
[917] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 305
[918] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 303
[919] H. R. Ergezen (1948). Malkoç türbesi. *Türkiye Turing Otomobil Kurumu Belleteni,* 73, s. 15–17.
[920] Ergezen, 1948, **a.g.k.**, 15–17.
[921] Yapının paye ve sütunları doğrudan zemine oturmakta, bu özelliği açısından benzer uygulamalar İznik Sarı Saltuk, İznik Yakup Çelebi ve Amasya Halkalı Dede Türbelerinde karşımıza çıkmaktadır. Bknz. Daş, 2003, **a.g.k.**, 396, dipnot 1.
[922] Ergezen, 1948, **a.g.k.**, 15–17.
[923] Ergezen, 1948, **a.g.k.**, 15–17.
[924] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 304
[925] O. C. Tuncer (1991). *Anadolu kümbetleri 2, Beylikler ve Osmanlı Dönemi*. Ankara: Sevinç Matbaası., s. 81
[926] S. Seçkin (2013). Gebze Malkoçoğlu Türbesi'nin yapım özellikleri ve üst Örtü problemine dair öneriler. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6, s. 984

üst örtünün kubbe veya külah ile örtülmesi gerektiği yönünde görüş bildirildiği, 1970-1975 yılları arasında gerçekleştirilen restorasyonlarda türbenin kubbe ile örtüldüğü anlaşılmaktadır[927].

Malzeme-teknik:

Yapının ana inşa malzemesi kesme taş ve tuğladır. Türbenin yıkılmadan önceki fotoğrafları incelendiğinde, cephelerin 3 sıra tuğla ve 1 sıra kesme taş değişkenliğinde devam eden almaşık teknikle inşa edildiği anlaşılmaktadır. Dört köşede yer alan L payelerin yastıklarını oluşturan silmeler, payeler arasında yer alan sütunlar ile sütun başlıkları devşirmedir. Ayrıca yapıda taşıyıcı sistemler arasında yatay ahşap hatıllar kullanıldığı görülmektedir.

[927] A. Kılıcı (2007). *Anadolu Türk mimarisinde Erken Devir (XIV-XV. yüzyıl) Baldaken Tarzı Türbeler.* Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları., s. 51-54; Seçkin, 2013, **a.g.k.**, 983

4.12. GELİBOLU

Levha No: 131-134

4.12.1. Tarihçe

Günümüzde Çanakkale'ye bağlı bir ilçe merkezi olan Gelibolu, aynı adı taşıyan yarımadanın kuzey doğusunda, Çanakkale Boğazının kuzey ucunda konumlanmıştır. Kuzeyinde yer alan Bolayır'a 13 km, Boğazın güney ucundaki Eceabat'a 36 km mesafede yer alan Gelibolu'nun Çanakkale il merkezine uzaklığı yaklaşık 40 km dir.

Bugünkü Gelibolu'nun bulunduğu alandaki ilk yerleşimin Traklar tarafından gerçekleştiği yönünde görüşler[928] olmasına karşın bu hususta literatüre yansımış kesin bilgiler mevcut değildir. Gelibolu'nun Çanakkale Boğazı'nda yer alan diğer antik dönem yerleşimleri gibi, Persler ve Büyük İskender tarafından işgal edildiği, yine bölge tarihine bağlı olarak M.Ö. 3. yüzyılda Selevkosların ve Bergama Krallığının egemenliğine "tanıklık ettiği" bilinmektedir.[929] Ancak kentin Antik dönem geçmişine dair bilinenler yok denecek kadar azdır. M. S. 3. yüzyılda Gotlar'ın tarafından istila edilen Gelibolu, 5. yüzyılda Hunlar tarafından ele geçirilmiş ve 7. ile 8. yüzyıllarda Arap Akınlarına maruz kalmıştır.[930] 1204 yılında İstanbul'un işgali ile eş zamanlı olarak Latinler tarafından ele geçirilen kentin, kısa bir süre sonra (1235) yeniden Bizans hakimiyetine alındığı anlaşılmaktadır. 14. yüzyılın başında bir süre Katalanların yerleştiği Gelibolu stratejik konumu nedeni ile aralıklarla Türkmen Beyliklerinin akınlarına maruz kalmış, 1354 yılında Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'nın idaresindeki Osmanlı güçleri tarafından fethedilmiştir.[931] Gelibolu Orhan Gazi ve I. Murad dönemlerinde oldukça stratejik ve önemli bir merkez olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Beyliği'nin Trakya'daki fetihlerinin başlangıcı ve aynı zamanda hareket üslerinden birisi olan Gelibolu'nun 1366 yılında Haçlılar tarafından ele geçirildiği anlaşılmaktadır.[932] Yaklaşık 10 ay süresince Aymon Michel ve Luzernli Jakob'un idaresinde kalan Gelibolu'nun yönetimin 14 haziran 1367 tarihinde Bizans İmparatorluğuna devredildiği bilinir.[933] 1377 yılında Bizans

[928] F. Emecen (1996). Gelibolu. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 14., s. 1
[929] A. O. Uysal (2008). Gelibolu ve çevresindeki Türk eserleri hakkında tespitler. *Gelibolu Değerleri Sempozyumu*, Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi. s. 103.
[930] Emecen, 1996, **a.g.k.**, 1; Uysal, 2008, **a.g.k.**, 103
[931] Emecen, 1996, **a.g.k.**, 1; Uysal, 2008, **a.g.k.**, 103, Necipoğlu, 2009, **a.g.k.**, 25
[932] Jorga, 2005, **a.g.k.**, 215, Necipoğlu, **a.g.k.**, 28, 123
[933] Jorga, 2005, **a.g.k.**, 215; İnalcık, 2010a, **a.g.k.**, 84

İmparatoru Andronikos tarafından Osmanlılara teslim edilen kent,[934] arada geçen 10 yıllık süreçte stratejik konumu nedeni ile bölgede hakimiyet kurmak isteyen güçler için çeşitli görüşme ve anlaşmaların önde gelen mevzu ve şartlarından birisi olmuştur.[935] Edincik ile birlikte Osmanlı Beyliği'nin en önemli deniz üslerinden birisi olduğu anlaşılan Gelibolu, Evliya Çelebi'nin aktarımlarına göre Osmanlı Beyliği'nin Bursa'dan sonra Rumeli'deki ikinci taht merkezidir ve sultan adına Gelibolu'da sikke basılmıştır.[936]

4.12.2. Hüdavendigar Dönemi Yapıları

Gelibolu'nun ilk fethi 1354 yılında Orhan Gazi döneminde gerçekleşmiş olmasına karşın, söz konusu dönemde kentte herhangibir yapı inşa edildiğine dair bir bulgu yoktur. Kentin fethinde etkin rol üstlenen Süleyman Paşa[937] ve ya dönemin sultanı olarak Orhan Gazi adına sembolik de olsa bir yapı inşa edilmesi dönemin genel iskan ve imar anlayışı açısından beklenen bir durum olmasına karşın, bu anlayışı temsil eden herhangibir yapının inşa edilmemiş olması kent ve çevresindeki Osmanlı hakimiyetinin tam anlamı ile gerçekleşmediğini düşündürür.

Gelibolu'daki ilk Osmanlı yapıları I. Murad dönemi ile birlikte karşımıza çıkmaktadır. Kentte bulunan ve I. Murad döneminde kullanıldığı bilinen saray ile Hayreddin Paşa tarafından I. Murad adına inşa ettirilen Ulu Cami ele aldığımız dönemdeki mimari örneklerdir. Balkanların fethinde kullanılan önemli bir üs merkezi olan Gelibolu'nun Pençik Kanununa dair öneri, kabul ve uygulama süreçlerini aktaran Osmanlı kroniklerindeki anlatılarda Hayreddin Paşa'nın "oturduğu" merkez olarak tanımlanması, kentin yönetiminin Hayreddin Paşa'ya bırakıldığına işaret etmektedir. Bu durum I. Murad adına inşa edilen Ulu Cami'nin Hayreddin Paşa tarafından yaptırılmasının gerekçesini ortaya koyması açısından önemlidir. Söz konusu yapının

---

[934] İnalcık, 2010a, **a.g.k.**, 94, Necipoğlu, **a.g.k.**, 28, 123

[935] İnalcık, 2010a, **a.g.k.**, 94

[936] *"Bursa'dan sonra ibtidâ Rûmeli'nde taht-ı sânî bu olup Gâzî Hudâvendigâr bunda sikke kesdürüp Murâd Beğ azze nasruhu Gelibol"deyü merhûme büyük vâlidemizde rub' dirhem kırk elli akçesin saklardı. Hakîr niçe kerre görmüş idim"* Bknz. Evliya Çelebi, 2001, **a.g.k.**, 150

[937] Orhan Gazi döneminde Süleyman Paşa adına inşa edilmiş olan yapılar, Bilecik, Bolayır, Bursa, Ferecik, Göynük, İzmit, İznik, Lapseki, Malkara, Vize, Yenişehir kentlerine dağılmış durumdadır. Orhan Gazi döneminde Süleyman Paşa öncülüğünde Rumeli'de fethedilen Gelibolu çevresindeki Bolayır, Lapseki, Malkara gibi yerleşimlerde Süleyman Paşa adına yapılar inşa edilmişken Gelibolu'da herhangi bir eserinin olmayışı kentteki Osmanlı hakimiyetinin henüz güvenli ve yerleşik olmadığının bir göstergesi olarak okunabilir. Süleyman Paşa adına inşa edilen yapılar için bknz. Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, E. H. Ayverdi ve İ. A. Yüksel (1974). *İlk 250 senenin Osmanlı mimarisi*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayını.

1385 yılında inşa edilmesi ve bu tarihe kadar bir Bizans Sarayı'ndan dönüştürülmüş olması muhtemel saray haricinde kentte herhangibir Osmanlı yapının bulunmayışı, kentin stratejik konumu sebebi ile sürekli el değiştirmesi ve Osmanlı hakimiyetinin 1380'li yıllarda tam anlamı ile sağlandığının göstergesi olarak yorumlanabilir. Her ne kadar 1354 yılından 1366 yılına kadar olan süreçte kentteki Osmanlı hakimiyetinin niteliğini tespit etmek mümkün olmasa da, 1366 yılında Latinler tarafından ele geçirildiği, 1367 yılında Bizans İmparatorluğu'na bağlandığı bilinen kentin 1377 yılına kadar Osmanlı toprağı olmadığı bilinmektedir. Bu bağlamda kentteki ilk Osmanlı yapısı olan ulu caminin inşa süresi de dikkate alındığında 1380 sonrasında karşımıza çıkması kentin tarihsel süreci ile uyumlu bir durum olarak anlam kazanır.

4.12.2.1. Gelibolu Sarayı

Balkanların fethi sürecinde oldukça stratejik bir merkez olan Gelibolu'da bulunan sarayın, I. Murad tarafından kullanıldığı bilinmekle birlikte, konusu saray günümüze ulaşmamıştır.

Gelibolu'lu Ali'nin Kün'hül Ahbar'da[938] aktardığı bilgilerden, 1560'lı yıllarda birçok binasının ayakta olduğu anlaşılan sarayın, 1590'lı yıllarda sadece surunun ve yerinin belli olduğu bilinmektedir[939]. E. H. Ayverdi bir tahrir defterindeki kayda[940] istinaden, II. Murad döneminde yaşadığı bilinen Has Ahmet Bey tarafından Gelibolu'da yaptırılan bir mescidin bahsi geçen sarayın arsasına inşa edildiğini aktarmaktadır[941].

A. Osman Uysal tarafından asıl şeklini Bizans döneminde almış olması gereken bir kale olarak tanımlanan Gelibolu Kalesi'nin, Osmanlı döneminde tamir edildiği, güney tarafta limana hakim yükseltinin üzerine iç kale ve saray yaptırıldığı belirtilmektedir[942].

Ne yazık ki, kalenin özgün mimarisi hakkında fikir veren kaynak yok denecek kadar azdır. Evliya Çelebi'nin[943] yetmiş kuleli, "1200 dendanlı" ve kesme sarp kayalardan

---

[938] Gökbilgin, 2007, **a.g.k.**, 14
[939] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 307
[940] *"Vakf-ı mescid der piş-i hane-i Has Ahmed Bey Asılda Gaazi Hüdavendigar'ın Saray'ı yeri olub mescid olunmuşdır B'il-Berat-ı Sultan Bayezıd Han Tabeserahü".* Bknz. Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 307
[941] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 307
[942] Uysal, 2008, **a.g.k.**, 104
[943] *"Ve cümle yetmiş aded kulle ve bin iki yüz aded dendân-ı bedendir. Handakı kesme kaya sarp handakdır. Zamân ile içinden deryâ dolaşır imiş, hâlâ handak içinde suyu yokdur ve cânib-i garbıyla cenûba meyyâl bir demir kapusu vardır, lâkin bu kal'anın dâ'iren-mâdâr cirmi ma'lûmum değildir, ammâ Kefe gibi ve Selânik kal'aları gibi büyük hisâr değildir. Ancak ma'mûr u müzeyyen ve kavîdir. Derûn-ı hisârda cümle üç yüz aded tahtânî ve fevkânî bâğsız ve bâğçesiz kiremit örtülü neferât evleri vardır..."* Bknz. Evliya Çelebi, 2001**, a.g.k.**, 151

oluşan hendekli bir kale olarak tasvir ettiği Gelibolu kalesi ile ilgili en önemli görsel belgelerden birisi, ilk olarak Semavi Eyice tarafından[944] yayınlanan 16. yüzyıla ait bir gravürdür. [945] Eyice sur ile çevrili, içinde gemiler bulunan küçük bir koy (Liman), iki ambar ve üç gözlü bir tersanenin bulunduğu Gelibolu tasvirini, Boğaz'dan geçen bir yabancı tarafından acele ile çizilmiş, sonrasında bir İtalyan ressam tarafından işlenerek Gravür olarak basılmış olma ihtimali üzerinde durmaktadır.[946] Tersane ve limanın yerinin hatalı olması sebebi ile araştırmacılar[947] tarafından güvenirliği hususunda çekinceler bildirilen gravürde, A. O. Uysal'ın da vurgulandığı üzere kalenin genel görünümü Evliya Çelebi'nin tasvirleri ile kısmen örtüşmektedir.[948] Ayrıca bahsi geçen gravürde kalenin surlarında burçların altında görülen kör kemer şeklindeki düzenleme, Mery'nin gravüründe[949] tasvir edilen iç sur kalıntısında karşımıza çıkmakta; Tournefort'un gravüründe[950] de kısmen takip edilebilmektedir. Dolayısı ile iç sur ile birlikte sarayın da resmedildiği nadir belgelerden birisi olan gravür, liman ve tersanenin yeri hususundaki hatalarına karşın Gelibolu Kalesi'ne dair bazı güvenilebilir çıkarımlara kaynaklık eden veriler olarak kullanılabilir.

A. Çaylak Türker tarafından yayınlanan bir araştırma sonucunda, kalenin kareye yakın dikdörtgen planlı olduğu; erken Bizans, geç Bizans ve Osmanlı dönemlerini temsil eden yapı izlerini taşıdığı tespit edilmiştir.[951] Söz konusu sonuçlar kalenin Erken Bizans döneminde itibaren varlığını ortaya koyması açısından önemlidir. Geç Bizans ve Erken Osmanlı döneminde kalede bazı ekleme ya da onarımlar olması muhtemeldir,[952] ancak söz konusu müdahalelerdeki geç Bizans ve erken dönem Osmanlı ayırımını yapmak, söz konusu dönemler arasında usta aktarımının sonucunda ortaya çıkan benzer duvar işçiliği dolayısı ile oldukça güçtür. 1575 tarihli gravürde dış sur ve iç surun yapısal benzerliği aynı dönem içerisinde inşa edildiğine, dolayısı ile iç sur ve sarayın Bizans dönemindeki varlığına işaret etmektedir. Mary'in gravüründe, 1575 tarihli gravüre nispeten daha

[944] S. Eyice (1980). Çanakkale Boğazı kalelerinin XVI. yüzyılda İtalya'da basılmış gravürleri. *Bedrettin Cömert'e Armağan* içinde (s. 257-275). Ankara: H.Ü. Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi Beşeri Bilimler Dergisi Özel Sayısı., s. 257-275
[945] Bknz. Levha 131
[946] Eyice, 1980, **a.g.k.**, 259
[947] Eyice, 1980, **a.g.k.**, 259-260; Uysal, 2008, **a.g.k.**, 104
[948] Uysal, 2008, **a.g.k.**, 104
[949] Bknz. Levha 132
[950] Bknz. Levha 133a
[951] A. Ç. Türker (2006). The Gallipoli Castle in the Byzantine Period, Ankara: *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 23(2), s. 185
[952] Türker'in belirtiğine göre göre duvar işçiliğindeki çok sayıda detay bu yönde bir sonuç ortaya koymuştur. Bknz.

detaylı tasviri görülen kör kemer dizisinin geç dönem Bizans mimarisinde yaygın tercih edilen bir uygulama olması, kalenin Erken Bizans dönemindeki varlığını kabul etmekle birlikte, sur duvarlarının geç Bizans döneminde önemli ölçüde yenilendiğini düşündürmektedir.

Kentin özellikle 14. yüzyılın başından itibaren farklı güçlerin saldırılarına maruz kalması, bu olasılığı güçlendiren bir veri olarak okunabilir. I. Murad döneminin en anıtsal yapısı olan Bursa Hüdavendigar İmareti'nin cephelerini boydan boya dolaşan lombard band dizisi ile bahsi geçen kemer düzeni arasındaki benzerlik, kentin Osmanlı Beyliği'ne dahiliyeti sonrasında da böyle bir düzenlemenin gerçekleştirilmiş olabileceğini düşündürmekle birlikte, mevcut veriler bu yönde bir tarihsel ayırıma olanak tanımamaktadır.

İç surun merkezindeki iki katlı yapı boyutları dikkate alındığında gravürdeki yapıların en anıtsalı, konumu ve bahsi geçen özellikleri itibari ile saray olması muhtemeldir.

Bahsi geçen tespit ve tartışmalar haricinde gravürde dikkati çeken bir diğer unsur yapıların genelde iki katlı ve kırma çatı ile örtülü olarak tasvir edilmesidir. Ancak gravürdeki detaylar söz konusu yapıların temsil ettiği dönemi doğrudan 14. yüzyıl ile ilişkilendirmek için yeterli değildir. 1575 tarihli gravürde iç surun merkezinde yer alan sarayın ön yüzündeki geniş kör kemer dizisi ile Bursa Hüdavendigar İmareti cephesinde karşımıza çıkan kemerler arasındaki benzerlik sur duvarlarında olduğu gibi sarayın da geç Bizans ve erken Osmanlı dönemlerinde inşa edilmiş olma ihtimaline işaret etmektedir. Ancak ilgili satırlarda da tekrar edildiği üzere bu hususta kesin bir yargı bildirmek mümkün değildir.

4.12.2.2. Gelibolu Ulu Cami

Levha No: 135-145

Çizim No: 78-79

Adı ve Konumu:

Literatürde yaygın kabul edilen isimi ile Gelibolu Ulu Camisi, Süleyman Paşa Camisi ve Hüdavendigar Camisi olarak da bilinmektedir. Ulu Cami, Gelibolu İlçe merkezinde, Gölcük Caddesi, Gelibolulu Mustafa Ali Bey Caddesi, Karaman Caddesi ile Altınyol Caddesinin birleştiği kavşağın kuzey doğusunda konumlanmıştır.

Yaptıran: I. Murad Hüdavendigar

Süleyman Paşa Camisi olarak da bilinen yapının iki tamir kitabesi Süleyman Paşa'yı referans etse de, inşa kitabesi ve vakıf kayıtlarına göre yapı I. Murad adına inşa edilmiştir[953].

Yapım Tarihi:

Yapı inşa kitabesine göre H. 878 yılında inşa edilmiştir.

İnşa Kitabesi:

Caminin doğu kapısı üzerinde yer alan 48 x 95 cm ölçülerindeki[954] Arapça inşa kitabesinin, mermer üzerine kabartılarak işlendiği, yazının zeminin yeşil renge boyandığı ve harflerin üzerine altın varak çekildiği tespit edilmiştir.[955] İnşa kitabesine göre cami, Çandarlı Halil Hayreddin Paşa tarafından I. Murad adına 787 yılında inşa ettirilmiştir.[956]

Görsel 4.12.2.2.1. Gelibolu Ulu Cami İnşa Kitabesi

[953] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 305
[954] Ayverdi kitabenin ölçülerini 55x95 cm olarak kaydetmiştir. Bknz. Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 305
[955] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 57
[956] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 56-57

Okunuşu:

1- *‘Ammera hâẕe'l-binâe'ş-şerîfe'l-mübârek li-ecli'l-meliki*

2- *'l-mu‘aẓẓam ve'l-ḫâḳâni'l-a‘ẓam mevlâ mulûki'l-‘Arab*

3- *ve'l-‘ acem sulṭân Murâd bin Orhân ḫallede*

4- *'llahü mülkehû seyyidü'l- ‘ulemâi ḫayru'l-milleti ve'd-din fî târîḫi seneti seb‘atin ve semânîne ve seb‘ imâyeh 787.* [957]

Anlamı:

“Alimlerin efendisi, dinin ve milletin hayırlısı (Çandarlı Halil Hayreddin Paşa), bu mübarek ve şerefli binayı, büyük padişah ve ulu hakan, Arab ve Acem meliklerinin efendisi, sultan oğlu sultan, Orhan oğlu Murad- Allah mülkünü devamlı kılsın- namına 787 tarihinde inşa ettirdi”. [958]

Onarım Kitabesi:

Yapıda 1677 ve 1889 yıllarındaki onarımları belgeleyen iki onarım kitabesi**,** batı ve kuzey kapı üzerinde yer almaktadır.

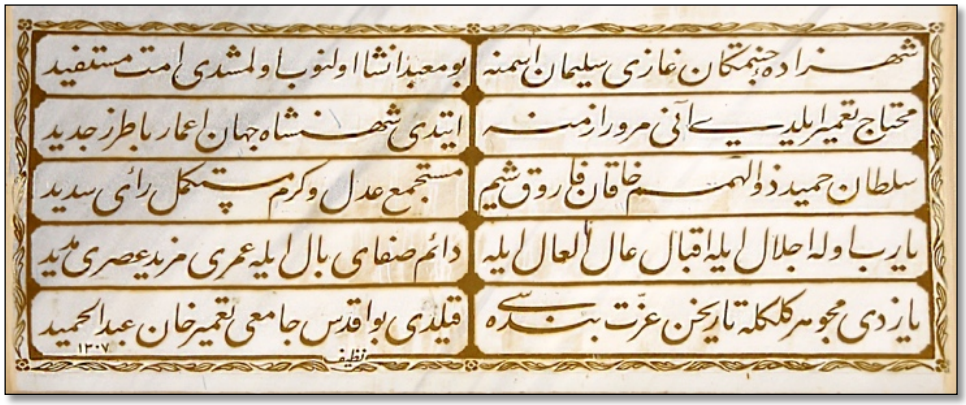

Görsel: 4.12.2.2.2. 1677 Tarihli Onarım Kitabesi

1677 yılındaki onarımı belgeleyen kitabe, yapının batı kapısı üzerinde yer almaktadır. Kitabede caminin 1677 yılında Ahmet Ağa tarafından onarıldığı

[957] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 57
[958] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 57

belirtilmektedir[959]. Ayverdi, kitabenin düzeni ve yazın özellikleri bakımından 17. yüzyıl özelliklerine uygun olduğunu belirtmektedir[960].

Görsel 4.12.2.2.3. 1889 Tarihli Onarım Kitabesi

Kitabe yapının kuzey kapısı üzerinde yer almaktadır. 1889 yılında yapının onarımını ortaya koyan kitabenin hattatı Nezif Bey'dir[961].

Vakfiye: Yapının vakfiyesi yoktur.

Mimarı: *Yapının* mimarı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Mimari Özellikler:

Mevcut yapı mimari özellikleri ile malzeme-teknik ve bezeme unsurları dikkate alındığında, 1385 tarihinde inşa edilen özgün yapının tamamı ile yenilendiğini ya da yapının yeniden inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Yapıda yer alan iki onarım kitabesi bahsi geçen yenilenme/yeniden inşa süreçlerini belgelemekle birlikte, söz konusu onarımın niteliğine dair herhangi bir veri yoktur. Yapının hangi tarihte mevcut halini aldığı yönündeki belirsizliği gideren en önemli veri, Castellan'ın 1797 tarihli bir gravürüdür.[962]

[959] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 306
[960] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 306
[961] Ayverdi söz konusu hattatı dönemin meşhur hattatlarından olduğunu belirtirken, Matbaa-i Askeriye'nin haritalarının da bahsi geçen hattat tarafından hazırlandığını aktarır. Bknz. Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 306
[962] Castellan, A. L. (1811). *Lettres sur La Grèce, L'Hellespont et Constantinople, Premiére Partie.* Paris., s. 57. Bknz. Levha 135

Bahsi geçen gravürde yapı ortada dört serbest destek,[963] dört yönde duvarlara oturan kubbe örtülü dokuz kare planlı birimden oluşan ulu cami tipinde resmedilmiştir. Gravürde yapının doğu yönünde ana mekâna nispeten daha alçak, kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlı bir ek mekân, ana mekânının kuzey cephesi boyunca uzanan ahşap bir sundurma ile kuzey batı köşede bir minare görülmektedir. Yine gravürdeki tasvire göre, ana mekânda kubbe ile örtülü her birimin ikişer pencere ile dışarıya açıldığı, doğu yönde görülen ve Ayverdi tarafından ek mekân olarak tanımlanan birimin doğu ve kuzey cephelerinde üçlü pencere açıklığı kullanıldığı görülmektedir. Castellan'ın yapıya dair anlatımları çok detaylı olmamakla birlikte, gravürdeki tasviri destekleyen bazı bilgiler içerir.[964] Castellan anlatısında yapının çatı örtülü giriş kısmına "bir düzüne" basamaklı merdiven ile çıkıldığını belirttikten sonra, üç kapısı bulunan ibadet yerinin zeminin zengin halılar ile kaplı olduğunu, ortadaki kapının beyaz mermer üzerine yaldızlı ve kabartmalı bir yazıt (kitabe)[965] bulunduğunu aktarmaktadır.[966] Castellan ayrıca yapının üçlü pencerelere sahip olduğu ve kubbenin sütunlarla desteklendiğini bildirir.[967]

Yapı günümüzde 31.50 x 26.50 ebatlarında dikdörtgen planlı bir camidir. Caminin merkezinde doğu-batı doğrultusunda 19.20 x 14.88 m ölçülerinde dikdörtgen planlı, dört yönde sütunlar ve sütunlar arasında yer alan kemerler ile sınırlanmış ahşap örtülü bir merkezi birim yer almakta, söz konusu mekân ile dört yönde yer alan beden duvarları arasında yaklaşık 5 m genişliğinde bir koridor yapıyı içten dört yönde dolaşmaktadır. Koridorların üzeri ahşap örtülü olup, merkezde yer alan mekâna oranla daha alçak tutulmuştur. Kuzey yönde ana giriş kapısı yer alan yapının, doğu ve batı yönlerde birer girişi daha bulunmaktadır. Söz konusu girişler, dışta ikişer sütun üzerine oturan baldaken tarzında birer sundurma ile örtülüdür. Dört yönde her cephede altışar simetrik alt pencere ile dışarıya açıklık sağlanmış olan yapının, merkezde yer alan ve yan birimlere oranla daha yüksek tutulmuş orta mekânın saçak seviyesi altında doğu ve batı cephede sekizer,

[963] Gravürde yapının iç mekânı resmedilmemiştir. Söz konusu sütunların varlığı Castellan'ın yapıya dair verdiği bilgiler arasında yer almakla birlikte, sütun sayısına dair herhangi bir söylemi yoktur. Bknz. Castellan, 1811, **a.g.k.**, 57. Dokuz kubbeli yapılar göz önüne alındığında merkezde yer alan kubbenin dört serbest destek tarafından taşınmış olma olasılığı mevcut veriler üzerinden ulaşılan çıkarımdır.
[964] Castellan, 1811, **a.g.k.**, 57.
[965] Yapıda bir inşa ve iki onarım kitabesi bulunmaktadır. Castellan'ın ortadaki kapı diye bahsettiği ilk algıda kuzeyde yer alan kapıyı çağrıştırsa da, bugün kuzey kapı üzerinde 1889 tarihli onarım kitabesi yer almaktadır. Ancak gravürün 18. yüzyıl sonunda yapılmış olduğu dikkate alındığında Castellan tarafından görülen kitabenin şu an kuzey kapıdaki 1889 tarihli onarım kitabesi olamayacağı açıktır. Bu durumda ya Castellan'ın "ortadaki" diye bahsettiği kapı doğu veya batı kapı olmalı, ya da 1889 onarımlarında kuzey kapıda yer alan inşa kitabesinin yerine 1889 tarihli kitabenin yerleştirilmiş olabilir.
[966] Castellan, 1811, **a.g.k.**, 57
[967] Castellan, 1811, **a.g.k.**, 57

güney ve kuzey cephede ise on ikişer olmak üzere toplam kırk pencere açıklığına sahip olduğu görülmektedir. Yapının merkezde yer alan mekânının kuzey doğu ve kuzey batı köşelerine konumlanmış merdivenler ile kuzey batı ve kuzey doğuda konumlandırılmış mahfile çıkılmaktadır. Güney duvarda eksende yer alan mihrabın batı yönünde minber bulunmaktadır.

İçten ve dıştan sıvalı olan yapının mihrap, giriş kapıları, kitabelikler, sundurmayı taşıyan sütun ve sütun başlıkları ile minare kapısında mermer kullanılmış; başta minare gövdesi olmak üzere, sundurma kemer ve alınlıkları ile alt pencere lento, söve ve kemerlerinde kesme taş kullanıldığı görülmektedir. İç mekânda minber, mahfil ve tavanda ahşap kullanımı göze çarpmaktadır.

Yapının dışında, girişlerde yer alan sundurmaları taşıyan sütun başlıkları haricinde bezeme öğesi olarak tanılanabilecek herhangibir unsur bulunmaz. İç mekânda ise başta merkezde yer alan mekânı sınırlandıran sütunlar arasında yer alan kemerler olmak üzere, pencere kemer ve aynalıkları ile tavanda bitkisel ve geometrik bezeme kompozisyonları yer almaktadır. Söz konusu bezemeler biçim ve üslup açısından geç dönem özellikleri göstermektedir.

Yorum ve Tartışma:

Plan, malzeme-teknik ve süsleme özellikleri açısından ana hatları ile tanımlamaya çalıştığımız mevcut yapı, 14. yüzyıl mimari geleneğini yansıtmamaktadır. Günümüze ulaşan iki tamir kitabesinden anlaşıldığı üzere; ilki 1677, ikincisi 1889 yıllarında kapsamlı onarımlar geçiren eski caminin, 1799 yılı sonrasında ve büyük olasılıkla 1889 yılında yeniden inşa edildiği yönünde bazı tespitlerde bulunulmuştur[968]. Mevcut veriler dikkate alındığında Castellan'ın 18. yüzyıl sonunda bir gravüründe tasvir ettiği,[969] dokuz kubbeli, çok bölüntülü yapının günümüze ulaşmadığı açıktır. Bahsi geçen yapının hangi tarihte ve ne ölçüde tahrip olduğunu tespit etmek mevcut veriler ile mümkün görünmese de, 1889 yılında yapının günümüze ulaşan mimari özelliklerle yeniden inşa edildiği yönündeki çıkarım mantıklı görülmektedir. Bu noktada altı çizilmesi gereken bir başka husus Castellan'ın dokuz kubbeli, çok bölüntülü bir ulu cami olarak tasvir ettiği[970]

[968] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 306; Uysal, 2008, **a.g.k.**, 105
[969] Castellan, 1811, **a.g.k.**, 57
[970] Castellan, 1811, **a.g.k.**, 57

yapının 1385 yılında inşa edilen yapı olup olmadığı yönündeki belirsizliktir. Başta Ayverdi olmak üzere sınırlı sayıdaki yayında yapı Hüdavedigar döneminde inşa edilmiş Ulu Cami tipindeki üç yapıdan birisi olarak tanıtılmıştır.[971] Ancak 18. yüzyılın sonuna ait bir gravürden başka elimizde herhangi bir belge bulunmayan yapıya dair söz konusu tespiti tartışmasız kabul etmek mümkün değildir. Kaldı ki bahsi geçen gravürde, yapının doğu cephesinde görülen üçlü pencere düzenlemesi geç dönem özellikleri taşımaktadır. Ayrıca yapının üç yönünde yer alan giriş kapısı ve söz konusu girişlerin önünde yer alan baldaken tarzı sundurma tercihi, Hüdavendigar dönemi yapılarında karşımıza çıkan uygulamalardan değildir.

[971] Kaynaklarda Gelibolu Ulu Cami ile birlikte I. Murad döneminde inşa edildiği belirtilen diğer iki yapı Bursa Şehadet ve Filibe Hüdavendigar Camileridir. Ancak Filibe Hüdavendigar Camisi'nin banisi ve dolayısı ile tarihi hususundaki çekince çalışmamızın ilgili bölümünde tartışılmış ve II. Murad döneminde inşa edildiği yönünde bir sonuca ulaşılmıştır.

4.13. GÖNEN

4.13.1. Tarihçe

Günümüzde Balıkesir'e bağlı ilçe merkezi olan Gönen Kuş Gölü'nün 17 km batısında sıcak su kaynakları üzerine kurulmuş bir yerleşimdir. Gönen bağlı bulunduğu Balıkesir'in 85 km kuzey batısında, Manyas'ın batısında (33 km), Bandırma'nın güney batısında (43 km), Biga'nın güneydoğusunda (56 km) yer almaktadır.

Antik dönemde Artemea adı ile anılan kentin tarihsel geçmişi hakkında bilinenlerin oldukça sınırlıdır.[972] M. S. 2. yüzyıla ait olan bir kitabede "Thermaia" adı ile anılan kentin antik dönemden beri sıcak su kaynakları ile ünlü olduğunu düşündürmektedir. Özellikle Kaplıcalar çevresinde gerçekleştirilen kurtarma kazıları sırasında ortaya çıkarılan buluntular yerleşimin Antik dönem ve Bizans dönemleri boyunca iskana sahne olduğunu gösterse de söz konusu dönemlerde kentin gerek tarihi gerekse fiziksel yapına dair kaynaklara yansıyan herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

13. yüzyılın başında Balıkesir ve çevresinde hakim olan Karesi Beyliği'nin ilk zamanlarında Gönen isminin geçmemesi, ilk ele geçirilen yerleşimler arasında yine Gönen ismine rastlanılmaması, Kyzikos ve Biga gibi Gönen'in de Bizans İmparatorluğu'nun elinde olabileceğini düşündürmektedir[973]. Gönen'in yakın çevresindeki yerleşimlerin aksine Karesi Sancağı'na değil de Hüdavendigar Sancağı'na bağlı olması, kentin Karesi Beyliği tarafından ele geçirilmediğinin ve Osmanlı Beyliği tarafından doğrudan Bizanslılardan alındığı yönündeki görüşü destekleyen bir argüman olarak değerlendirilir.[974]

Gönen'in Osmanlı Beyliği tarafından ele geçirildiği tarih hususunda kaynaklara yansıyan kesin bilgiler olmamakla birlikte, araştırmacılar yaygın olarak söz konusu fethin Orhan Gazi döneminde gerçekleşmiş olduğu yönünde görüş bildirmektedir.

Gönen'de Orhan Gazi dönemine tarihlenen herhangi bir yapı yoktur. Kentte inşa edildiği bilinen ilk Osmanlı yapısı olan Hüdavendigar Cami ise, I. Murad döneminde kentin Osmanlı Beyliği'nin elinde olduğu ve iskanın başlamış olduğunun bir kanıtıdır. Günümüze ulaşmamış olsa da Kaplıca Bölgesi'nde inşa edildiği anlaşılan Hüdavendigar

[972] T. Akkuş (2010). *Gönen ve köyleri tarihçesi*. İstanbul: MVT Yayıncılık No: 17., s. 10
[973] Z. Özdemir (1998). *Kaplıcalar şehri Gönen*. Ankara: Tisamat Basım Sanayi., s. 43; Akkuş, 2010, **a.g.k.**, 11-12
[974] Özdemir, 1998, **a.g.k.**, 46

Camisi'nin yakın çevresinde gerçekleştirilmiş kazılar sonucunda ortaya çıkarılmış yapı kalıntıları ve arkeolojik bulgular, Osmanlı yerleşimin Bizans yerleşimi ile aynı alan üzerine şekillendirildiğini göstermektedir.[975]

4.13.2. Gönen Hüdavendigar Cami

Levha No: 146-149

Balıkesir'in Gönen İlçesi'nde Kaplıcalar Mevkiinde, Hüdavendigar adına bir cami inşa edilmiş olduğu bilinmesine karşın söz konusu yapı günümüze ulaşmamıştır.[976] Bahsi geçen yapının varlığına dair ilk tespit, Ayverdi tarafından Balıkesir Evkaaf Müdürlüğünde kayıtlı bir Berat defterinde yapının tamirine dair bir mülk vakıf edilmesini konu alan bilgiye dayanır.[977] 1748 tarihli söz konusu kayda göre, El-hâc Halîl bin'ül-Hac Hasan isimli bir şahısın Gazi Hüdavendigar Camisi'nin tamiri için harcanmak üzere bir mülk vakıf ettiği belirtilmektedir.[978] Ayverdi 1956 yılına kadar mermer direk kalıntılarının mevcut olduğunu belirttiği camiyi, 10x10 m ebatlarında kare planlı, çatı örtülü, mermer direklere oturan revak bölümü olan bir yapı olarak tanıtmaktadır.[979]

Gönen'de Hüdavendigar Camisi olarak bilinen bir yapının varlığına dair E. H. Ayverdi'nin tespitine kaynaklık eden Evkaf Kaydına ek olarak, araştırmamız sırasında tespit edilen bazı belgeler yapının Gönen'deki varlığını desteklerken, yapıya dair bazı çıkarımlara kaynaklık etmektedir. Söz konusu belgelerden 1660, 1731 ve 1778 tarihli Cevdet Evkaf defterlerinde kayıtlı belgelerde, yapıların söz konusu tarihlerde ayakta olduğu ve bazı görevlendirmelerde bulunulduğu, [980] 1814 tarihli bir belgede ise yapının

---

[975] Gönen ve köylerindeki Osmanlı eserleri ve kitabeler hakkında bknz. A. Tüfekçioğlu, (2003). Gönen ve köylerindeki mimari eserlerden kalan izler. *Ekev Akademi Dergisi, 14*, 253-271.
[976] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 307
[977] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 307
[978] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 307
[979] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 307
[980] "*Nişan- ı şerif- i 'alişan sami mekan- ı sultani ve tuğra- yı garra- yı cihan-sitan- ı hakani hükmü oldur ki, işbu darende- i ferman- ı hümayun- ı şeref-makrun- ı hakani kıdvetü'l-'ulemayi's- salihin Şeyh 'isa zide sallahu hakkında mezid-'inayet- i padişahanem vücuda getürüb,* ***Gönen'de vaki' merhum ve mağfur-leh Gazi Hüdavendigar tabe-serahu evkafı cami'- i şerifine*** *Mütevelli El-hacc 'ali yerine kıdvetü'l- kuzat ve'l- hükkam, me'adinü'l- fazl ve'l- kelam Gönen kadısı Mevlana Receb zide- fazlihunun 'arzı mucebince bin yetmiş zi'l- hiccesinin sekizinci gününde, yevmi iki akçe vazife ile hitabet nasb idüp bu berat- ı hümayun ve 'izzet-makrunu verdim.."* Bnkz. BOA. C.EV., 379/19246 (2/Z /1060) **(EK 11). "***Kızılca Tuzla Kazası'na tabi' Gonen nam karyede vaki' merhum Gazi Hüdavendigar'ın bina eylediği cami'- i şerifin Kızılca Tuzla malı zevaidinden olmak üzere yevmi iki akçe vazife ile hatib olub…"* BOA. C.EV., 72/3587. Bknz. **(EK 19)**

tamiri için Hacı Hüseyin Efendi'nin yağhane ve ekmekçi dükkanının vakfedildiği anlaşılmaktadır. [981]

Yapı yıkılmış olmasın karşın, Ayverdi tarafından Kaplıcalar mevkiinde tarif edilen yapı ile ilgili gerçekleştirdiğimiz alan çalışmasında, yapının bulunduğu alan bölgede yaşayanlar tarafından gösterilmiş günümüze herhangibir kalıntının ulaşmadığı gözlemlenmiştir. Ulu Cami olarak da bilinen yapının yerine 1975 yılında[982] yeni bir cami yapıldığı anlaşılmıştır.

[981] *"…Gönan Karyesi mahallatından Yanık Mahallesi'nde sahibü'l- hayrattan el- Hacc Halil Efendi ibn- i El- Hacc Hüseyin Efendi'nin yedinde mülkü olub, kasaba- ı mezbur çarşusunda vaki' bir bab etmekçi dükkanı ve bir bab yağhane ta'bir olunur dükkanlarını kendü hüsn- i rızasıyla kasaba- yı mezburda vaki' merhum Gazi Hüdavendigar Cami'- i Şerifi'nin ta'mirine sarf oluna, diyü vakf edüb ve yağhanenin gallesi dahi mütevali olanlar vazife- i mu'ayyeneleri içün ahz oluna ve kendim hayatta oldujça mütevelli olub ba'de- vefat evladlarımdan ekber ve erşad olanlar mütevelli ola diyü evladiyet ve meşrutiyet üzere vakf eyleyüb, bu kulları evlad- ı kibardan ve derece- i evlada müvecced iken nisa taifesinden ve ecanibden Emine nam hatun kız evladlarımdanım fuzuli müdahale etmeğe merahim- i 'aliyyelerinden mercudur ki, yedimde mevcud ecdadım vakıfnamesine nazaran ve derece- i evlad- ı ekber ve erşad olduklarımıza merhameten mütesellimine hitaben emr- i 'alişan inayet ve ihsan olunub, mezbure hatun ile mahallinde terafi'ü'ş- şer' olunub, evlad- ı ekberden olduklarımız bade's- sübut mezburenin hilaf- ı inha takdisi men' olunmak babında emr ü ferman devletlü inayetlü mehametlü efendim Sultanım hazretlerinindir…"* Bknz. BOA. C.EV., 630/31771. **(EK 12).**

[982] Özdemir, 1998, **a.g.k.**, 238

4.14. GÜMÜLCİNE

4.14.1. Tarihçe

Osmanlı döneminde Rumeli'deki önemli üs merkezlerinden birisi olan Gümülcine, günümüzde Yunanistan sınırları içerisinde yer almakta ve Komotini adı ile anılmaktadır. Edirne'nin 192 km güney batısında, İpsala'nın 105 km kuzey batısında, Dimetoka'nın 144 km güney batısında yer alan Gümülcine, batısındaki İskeçe'ye 47 km, Kavala'ya 93 km, Dırama'ya ise 130 km mesafede, Ege Denizi'ne kuş uçuşu yaklaşık 20 km uzaklıkta konumlanmıştır.

1207 yılında gerçekleşen Bulgar istilası sırasında bu günkü yerleşimin yaklaşık 5 km batısında yer alan Mosinopolis kentinin yıkılması sonrasında küçük bir kasaba olarak kurulduğu bilinen Gümülcine'nin ilk çekirdeğinin bugün kent merkezinde kalıntıları izlenebilen kale olduğu belirtilir.[983] M. S. 380-385 yılları arasında dönemin Roma İmparatoru Thedosios tarafından yaptırıldığı bilinen ve 1331 yılından beri Koumoutsina adı ile anılan kalenin ilk sakinlerinin Bulgar istilası sırasında yıkılmış olan Mosinopolis halkı olduğu ileri sürülür.[984]

14. yüzyılın ilk yarısında geçici süre ile Bulgarlar tarafından istila edilen[985] Gümülcine'nin, 1345 yılında Aydınoğlu Umurbey tarafından bölgeye gerçekleştirilen akınlar sırasında ele geçirildiği, sonrasında yeniden Bizans topraklarına katıldığı bilinmektedir.[986]

Gümülcine'nin Osmanlı Beyliği tarafından fethi Aşıkpaşaoğlu[987] ve Müneccimbaşı[988] Edirne'nin fethi sonrasındaki tarihsel gelişim içerisinde anlatılırken; Neşri ve Sadettin Efendi söz konusu fethin Vardar ile birlikte H. 763 (M. 1361-1362) yılında gerçekleştiğini bildirir.[989] Son dönem araştırmalarında Gümülcine'nin fethinin Osmanlı Beyliği'nin 1371 Çirmen Savaşı ile Trakya'yı kontrol aldığı sürecin hemen

[983] M. Kiel (1996a). Gümülcine. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 14, s. 268
[984] Kiel, 1996a, **a.g.k.**, 268
[985] Kiel, 1996a, **a.g.k.**, 268
[986] Kiel, 1996a, **a.g.k.**, 268
[987] Atsız, 1992, **a.g.k.**, 52,53.
[988] Müneccimbaşı Ahmed Dede (1974). *Müneccimbaşı tarihi* (*Sahaif-ül-Ahbar fi Vekayi-ül-a'sar) Cilt 1-2*. İ. Erünsal (Arapça aslından Türkçeleştiren). İstanbul: Tercüman Yayınları, s. 104
[989] Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.,** 118

öncesinde gerçekleştiği yönünde görüşler bulunmakta, Evrenos Bey'in 1371 ile 1383 yılları arasında kenti üs merkezi olarak kullandığını belirtilmektedir[990].

4.14.2. I. Murad Dönemi Yapıları

Bölgenin birçok yerleşimi gibi dönemin en önemli uç beyi olan Evrenos Gazi tarafından ele geçirilen Gümülcine'de I. Murad dönemi içerisinde üç yapı inşa edilmiştir. Söz konusu yapılardan ilki kent merkezinde yer alan Evrenos Gazi İmareti, diğer yapılar ise bölgenin fethinde Evrenos Gazi'nin yanında olduğu bilinen Pustinpuş Baba adına, kuzey batı yönde kentin dışında, Evrenos Gazi İmareti'ne yaklaşık 1 km uzaklıktaki bir alana inşa edilmiş olan Pustinpuş Baba Zaviyesi ve Türbesi'dir.

Bugün kentin merkezinde yer alan Evrenos Gazi İmareti'nin Osmanlı Gümülcine'sinin ilk çekirdeğini oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bizans dönemi kalesine oldukça yakın konumda ancak kalenin dışında konumlandırılmış olan imaret kuruluş döneminden itibaren birçok kentte karşımıza çıkan, imaretler çevresinde şekillenen Osmanlı yerleşmelerinin tipik örneklerinden birisidir.

16. yüzyılın ilk çeyreğinde kentte bulunan Müslüman mahallerinin[991] tümünün kalenin dışında olması ve Hristiyanların ise kale içerisinde yer alan kilise etrafında yerleşmiş olmaları, kentin ele geçirildiği tarihten itibaren olasılıkla sur içerisinde yer alan Hristiyan halka ve yaşam alanlarına müdahale edilmediğini, Evrenos Gazi adına kale dışında inşa edilen imaret çevresinde yeni bir iskan ve yapılaşmaya gidildiğine işaret etmektedir.[992]

Fethin sonrasında önemli bir akıncı nerkezi olan Gümülcine'deki 16. yüzyıldaki *"nitelikli nüfusun"* önemli bir kısmının akıncı, müsellem, eşkinci ve yamak gibi askeri

---

[990] Kiel, 1996a, **a.g.k.**, 268; L. Kayapınar (2002). Yunanistan'da Osmanlı egemenliğinin kurulması. *Türkler,* IX, s. 188.; T. Gökçe (2005). Osmanlı nüfus ve iskân tarihi kaynaklarından mufassal-icmâl avârız defterleri ve 1701-1709 tarihli Gümülcine kazâsı örnekleri. *Tarih İncelemeleri Dergisi, XX (1),* s. 80. Bahsi geçen sorunsalın kesin cevabı olabilecek herhangi bir kaynak ne yazık ki mevcut değildir. Kentin fetih tarihinin önemi aynı zamanda kentte inşa edilmiş olan Evrenos Gazi İmareti ile diğer I. Murad dönemi eseri olan Pustinpuş Baba Zaviyesi'nin inşa tarihine dair tek teminus ante quem olmasıdır.

[991] Osmanlı öncesinde 350-450 civarında bir nüfusu olduğu tahmin edilen Gümülci'ne de 1454 tarihli icmâl tahrir defterine göre 2836 kişi yaşamaktadır. Bknz. Gökçe, 2005, **a.g.k.,** 81. M. Kiel ise 1456-57 tarihli tahrir defterine göre fethinden yaklaşık 90 yıl sonra kentte 424 Müslüman ve 96 Hristiyan hane olduğunu belirtmektedir. Bknz. Kiel, 1996a, **a.g.k.**, 269. 19. yüzyılda Gümülcine'nin nüfusu hakkında bknz. E. Gümüşsoy (2015). Gümülcinenin idari yapısı ve nüfusu (1831-1900). *Tarih Okulu Dergisi (TOD), XXI,* 213-236.

[992] Kiel, 1996a, **a.g.k.**, 269; Gökçe, 2005, **a.g.k.**, 82.

grupları temsil eden kişilerden oluştuğu yönündeki tespit[993] son derece önemlidir ve kentin askeri olarak stratejik konumu ve işlevinin devamlılığına işeret etmektedir.

4.14.2.1. Gümülcine (Komotini) Evrenos Gazi İmareti

Levha No: 150-165

Çizim No: 79-80

Evrenos Gazi İmareti bugün ayakta olup, 1998 yılında tamamlanan restorasyon sonrasında "Maronia ve Gümülcine Piskoposluğu Kilise Müzesi" olarak işlevlendirilmiştir ve halen aynı şekilde kullanılmaktadır.[994]

Konumu:

Evrenos Gazi İmareti günümüzde Yunanistan'ın Komotini (Gümülcine) kent merkezinde, Filikis Eterias, El. Venezelou ve Xenofontos Caddelerinin çevrelediği parsel içerisinde yer almaktadır.

Yaptıran: Gazi (Hacı) Evrenos Bey[995]

Yapım Tarihi:

Gümülcine Evrenos Gazi İmareti'nin tarihini ortaya koyan herhangi bir kitabe ve vakıf kaydı bugüne kadar yayınlanmamıştır. H. Lowry'nin dikkat çektiği gibi, imaretin giriş kapısındaki kitabenin üstüne 1912 yılında Bulgar işgali sırasında Bulgarca başka bir yazı kazınmıştır.[996] Söz konusu Bulgarca kitabede *"Aziz Kral Boris'in Kilisesi"* ibaresi yer alır.[997] Dolayısı ile işgal sürecinde yapının, Boris'e ithaf edilen bir kiliseye dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır. H. Lowry Bulgarca yazıdan dolayı oldukça yıpranmış olan Osmanlı kitabesinin birkaç kelimesinin okunabildiğini belirtmektedir.[998] Yine

---

[993] Gökçe, 2005, **a.g.k., 95**

[994] H. W. Lowry (2009). *Osmanlıların ayak izlerinde: Kuzey Yunanistan'da mukaddes mekânlar ve mimari eserleri arayış yolculukları*. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları., s. 136.

[995] Hayatı hakkında detaylı bilgi için bknz. **5.** Değerlendirme Bölümü – **5. 1.** Baniler ve Adına Yapı İnşa Edilen Kişiler.

[996] H. W. Lowry (2010a). *Yenice-i Vardarlı Evrenos Hanedanı: Notlar ve belgeler.* İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları., s. 86; H. W. Lowry (2008). *Osmanlı Döneminde Balkanların şekillenmesi-1350-1500 (kuzey Yunanistan'ın fethi, iskanı ve altyapı gelişmesi).* İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları., s. 45

[997] Lowry, 2010a, **a.g.k.**, 86

[998] H. Lowry kitabenin sağ üst köşesinde "Allah" kelimesinin okunabildiğini ve kitabenin okunmasını sağlayacak teknikler gelişmesi durumunda yapının inşa tarihi olan 1360'larda mı yoksa 1383 yılı civarında Evrenos Gazi'nin evinin imarete çevrildiğinde mi yapıya yerleştirildiğinin açıklık kazanabileceğini belirtmektedir. Bknz. Lowry, 2010a, **a.g.k.**, 86

Lowry tarafından fotokopisini yayınlanan bir başka kitabenin, bugün Komotini (Gümülcine) Arkeoloji Müzesi'nin deposunda olduğu bilinmesine karşın kitabeye yönelik herhangi bir inceleme henüz yapılamamıştır.[999] Yayınlanan fotokopisinde oldukça yıpranmış olduğu anlaşılan kitabeyi söz konusu görsel üzerinden okumak mümkün değildir.

Literatürde yapının tarihlendirilmesi hususunda fikir birliği yoktur. Ayverdi, Evrenos Gazi'nin birkaç padişah döneminde görev aldığını belirtirken, yapıyı Evrenos Gazi'nin en etkin olduğu dönem olarak tanımladığı Yıldırım Beyazıd dönemi yapısı olarak değerlendirir.[1000] M. Kiel,[1001] S. Çağaptay,[1002] Z. Oğuz,[1003] H. Lowry[1004] ise Evrenos İmareti'ni I. Murad dönemi yapısı olarak tanımlamaktadır.

Evrenos Gazi'nin hayatına dair kaynaklarda yer alan bilgilerden çıkışlı olarak, yapıya yönelik bir tarihlendirme önerisi getirmek ise çeşitli olasılıklar dahilinde mümkün olabilir. Öncelikle belirtmek gerekir ki Gümülcine'nin fetih tarihi dikkate alındığında yapının inşa tarihine dair önerilebilecek en erken tarih, 1362 ile 1365 yıllarıdır[1005]. Gümülcine'nin fethinin hemen ardından kentin, Osmanlı Beyliği'nin önemli ve stratejik bir üs merkezi olarak kullanıldığı ve yönetiminin de Evrenos Gazi'ye bırakıldığı bilinmektedir. Kentin balkanlardaki akınların yönlendirildiği üs merkezi statüsünün, 1385 yılındaki fethinin[1006] ardından Serez'e geçtiği anlaşılmaktadır. Gümülcine'de olduğu gibi Serez'in alınmasının ardından, Evrenos Gazi'nin yönetimine bırakılmıştır. Dolayısı ile Gümülcine'deki Evrenos Gazi İmareti'nin, kentin ele geçirildiği 1362/65 ile 1385 yılları arasındaki zaman diliminde inşa edilmiş olması gerekir. Kuruluş dönemi kentlerinde özellikle ele aldığımız yapı tipini temsil eden imaretlerin öncelikli inşa edilen yapılar olduğu göz önüne alındığında, yapının kentin ele geçirilmesinin hemen ardından

[999] Lowry, 2010a, **a.g.k.**, 86; Lowry, 2009, **a.g.k.**, 45
[1000] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 499-500
[1001] M. Kiel söz konusu imaretin Osmanlı Beyliği'nin Balkanlardaki en eski yapısı olduğunu belirtir. M. Kiel (1983). The oldest monuments of Ottoman-Turkish architecture in the Balkans: The imaret and the Mosque of Ghazi Evrenos Bey in Gümülcine (Komotini) and the Evrenos Bey Khan in the village of Ilica/Loutra in Greek Thrace (1370-1390). *Sanat Tarihi Yıllığı*, 12, s. 127.
[1002] S. Çağaptay (2011a). The road from Bithynia to Thrace: Gazi Evrenos' Imaret in Komotini and its architectural framework. Byzantinische Forschungen, 30, s. 432
[1003] Z. Oğuz, yapıyı geç 14. yüzyıl yapısı olarak tanımlarken, Gümülcine'nin 1360'ların başındaki fethinin hemen sonrasında inşa edildiğini aktarır. Bknz. Z. Oğuz (2006). *Multi-functional buildings of the T-type in Ottoman context: A network of identity and territorialization.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi., s. 33
[1004] Lowry, 2010a, **a.g.k.**, 86; Lowry, 2008, **a.g.k.**, 136
[1005] Osmanlı kronikleri ve literatürde yer alan bilgilerde Gümülcine'nin kesin fetih tarihini saptamak güçtür. Ancak mevcut bilgiler 1362 ile 1365 yılları arasında fethedilmiş olduğu yönündedir.
[1006] Neşri, 1995, **a.g.k.**, 215

inşa edilmiş olması, dolayısı ile 1360'lı yılların başına tarihlenmesi en muhtemel çıkarımdır.

Mimarı: Yapının mimarı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Mimari Özellikler:

Plan – Tasvir:

Yapı, kuzey-güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı iki birimden ibaret ana mekân ve söz konusu mekânın doğu ve batı yönünde yer alan tabhane odalarından oluşmaktadır. Kuzey yönde yer alan yüksek kemerli bir giriş ile ulaşılan ana mekân, mukarnas dolgulu pandantif geçişli bir kubbe ile örtülü olup söz konusu mekânın güney yönünde doğu-batı doğrultusunda uzanan beşik tonoz örtülü bir birim ile genişlediği ve dikdörtgen bir mekâna dönüştüğü anlaşılmaktadır. Ana mekânın güney duvarında yer alan iki alt ve iki üst pencere ile dışarıya açıklık sağlanmıştır. Mekânın güney duvarında ayrıca dikdörtgen biçimli bir niş yer almaktadır. Ana mekânın doğu ve batı duvarlarında, doğu-batı ekseninin kuzey yönünde konumlanmış iki kapı ile yan odalara geçiş sağlanmaktadır.

Batı yönde yer alan odaya restorasyonlarda yenilendiği anlaşılan dikdörtgen bir çerçeve içerisinde kesme taşlar ile inşa edilmiş yuvarlak kemerli, kemer aynası ile lento ve söveleri mermerden yapılmış basık kemerli bir kapı ile girilmektedir. Doğu-batı yönünde uzanan dikdörtgen bir alt yapıya oturan mekânın doğu ve batı yönde yer alan aynalı kemerler ve kuzey ve güney yönde yer alan askı kemerler ile kare plana dönüştürülerek üzerinin üçgen kuşak geçişli bir kubbe ile örtüldüğü görülmektedir. Mekânın batı duvarında dikdörtgen biçimli iki niş yer almakta, kuzey-güney ekseninin merkezinde üst kotta sivri kemerli bir pencere kullanıldığı görülmektedir. Söz konusu mekânın kuzey duvarında dikdörtgen biçimli iki pencere açıklığı yer alır. Mekânın güney duvarında doğu-batı ekseninin merkezinde dikdörtgen biçimli bir niş yer alırken, söz konusu nişin iki yanında merkezdeki nişin boyutlarına oranla daha küçük ölçekli iki niş açıklığı görülmektedir. Mekânın doğu duvarında eksenin kuzeyinde yer alan giriş kapısı

haricinde herhangi bir açıklık yer almazken, doğu-batı ekseninin güneyinde dikdörtgen biçimli bir niş bulunduğu anlaşılmaktadır.

Doğu yönde yer alan odaya, batı yan mekânın giriş kapısında olduğu gibi restorasyon çalışmalarında büyük ölçüde yenilendiği anlaşılan dikdörtgen bir çerçeve içerisinde kesme taşlar ile inşa edilmiş yuvarlak kemerli bir kapı ile ulaşılmaktadır. Kemer yayı içerisinde Bulgarca bir kitabe yer almaktadır[1007]. Söz konusu kitabenin altında lento ve söveleri mermerden basık kemerli bir kapı açıklığı görülmektedir. Odanın doğu duvarında iki dikdörtgen biçimli niş yer alırken, duvardaki tek açıklık eksenin merkezinde üst kotta dikdörtgen biçimli sivri kemerli bir pencere ile sağlanmıştır. Söz konusu mekânın güney duvarında üç adet dikdörtgen biçimli niş yer almakta, doğu duvarda olduğu gibi üst kotta dikdörtgen biçimli sivri kemerli bir pencere görülmektedir. Söz konusu pencerenin doğu duvarda eksende yer alan pencereden farklı olarak eksenin batısına doğru kaymış vaziyette konumlanmıştır. Mekânın kuzey duvarı dikdörtgen biçimli iki altlık pencere ile doğu ve güney cephede üst kotta yer alan sivri kemerli pencereler ile benzer formda bir pencere kullanıldığı görülmektedir.

Malzeme-teknik:

Gümülcine Evrenos Bey İmareti'nde ana yapı malzemesi olarak taş ve tuğla kullanıldığı görülür. Tüm cephelerde bir sıra taş iki sıra tuğla değişmeli olarak örülmüş almaşık teknik uygulanmış, her bir moloz taş yatay sınırlarında dikine yerleştirilmiş bir sıra tuğla ile çerçevelenmiştir. Yapının bütününde tercih edilen söz konusu düzen haricinde yer yer üç sıra tuğla bir sıra taş ve bir sıra tuğla bir sıra taş almaşıklığının da kullanıldığı görülmesine karşın söz konusu uygulamalar cephelerde devamlılığı olmayan sınırlı düzenler olarak kalmıştır[1008]. Yapının bütünü göz önüne alındığında restorasyonlar sırasında yenilenmemiş kemerlerin büyük bir kısmının tuğla ile inşa edildiği, batı yan odanın batı ve doğu yan odanın ise doğu cephesinde yer alan askı kemerlerin üç sıra tuğla bir sıra taş almaşık teknikte inşa edildiği görülmektedir. Yapıda ayrıca saçaklar ile doğu ve batı yan odaların cephelerinde yer alan askı kemerlerin dış yüzünde kullanılan testere dizilerinin tuğla ile inşa edildiği görülmektedir.

[1007] Söz konusu kitabe hakkında bknz. Lowry, 2010a, **a.g.k.**, 86.
[1008] Doğu yan odanın doğu, batı yan odanın ise batı cephesinde yer alan askı kemerlerin üç sıra tuğla bir sıra taş değişkenliğinde almaşık teknikte inşa edildiği görülmektedir.

Yapının doğu ve batı yan mekânlarının kuzey cephelerinde yer alan alt pencerelerin restorasyon sırasında yenilendiği ve özgün malzemenin yerine lento ve sövelerde mermer kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca söz konusu pencerelerin üzerinde yer alan kemerlerin yine bir restorasyon tercihi olarak kum taşından inşa edildiği anlaşılmaktadır. Yapının özgün malzemesinin dışındaki diğer uygulamalar eyvana girişi sağlayan yüksek kemerin kesme taş ile inşa edilmesi, kemerin oturduğu paye ile kemer üzerinde yükselen duvarda kullanılan kum taşı ile doğu ve batı yönde yer alan yan mekânlara girişi sağlayan kapılarda kullanılan mermer ve kum taşı kullanımlarıdır.

Yorum ve Tartışma:

Gümülcine Evrenos Gazi İmareti'nin tarihi ile birlikte, yapının orijini ve özgün planı hakkında yayınlarda farklı görüşler bulunmaktadır.

Evrenos Gazi İmareti ile ilgili başta Ayverdi ve H. Lowry olmak üzere araştırmacıların üzerinde durdukları önemli hususlardan birisi, yapının ilk inşa edildiği dönemdeki işlevinin niteliğidir. Söz konusu tartışmaların kaynağı 17. yüzyıl tarihçisi olan ve Selanik yerlisi olması sebebi ile Gümülcine'yi iyi bilen bir tarihçi olarak tanımlanan[1009] Müneccimbaşı ile Gelibolu'lu Ali'nin aktarmış olduğu bilgilerdir. Sahaif-ül-Ahbar'da yer alan ilgili metin şöyledir:

> "*Evrenos Bey; Karesi hakimi Aclan Bey ümerâsındandır. Önce Süleyman Paşa sonra da Murad Han'ın hizmetinde bulundu. Rum İli'nin batı tarafındaki yerlerin çoğunu Evrenos Bey fethetmiştir. Bir müddet Gümülcine'de oturduktan sonra,* ***oturduğu evi imaret yapıp*** *Siroz'a gitti. Vardar Yenicesi'ni fethettikte, Siroz'da olan* ***evini de imaret ve han yapıp*** *Yenice'ye nakleyledi".* [1010]

Metinden de açıkça anlaşılacağı üzere Müneccimbaşı Gümülcine'deki imareti Evrenos Gazi'ye ait olan bir evden dönüştürülen bir yapı olarak tanıtmaktadır. Ayrıca metinde Evrenos Gazi'nin Serez'deki evinin de benzer bir tercihle imaret ve hana dönüştürdüğü belirtilir. Bu hususta benzer bir aktarım Gelibolu'lu Ali'nin Künhü'l Ahbar adlı eserinde karşımıza çıkmaktadır:

[1009] Lowry, 2008, **a.g.k.**, 41

[1010] Müneccimbaşı, **a.g.k.**, 130. Metnin çevirisi için ayrıca bknz. Lowry, 2008, **a.g.k.**, 41-42; A. Kılıç (2012a). Guzât vakıflarına bir örnek: Gümülcine'de Gazi Evrenos Bey Vakfı. *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul-Edirne 9-11 Mayıs 2012, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, s. 261

"Ve bir ünlü komutan, Yani Evrenos Beğ vardı ki; ..... O ünlü komutan ve oğlu, yedi ayrı yerde hoş imaretler kurmuşlardı. Rivayet olunur ki, bu ünlü komutan Gümülcine'de mukimmen, bir olaydan dolayı rahatsız olmuş ve Siroz'a taşınmıştır. O zaman evlerini bir imarete dönüştürmüştür...."[1011]

H. Lowry söz konusu iki Osmanlı tarih kaynağını referans göstererek bahsi geçen imaretin ilk inşa edildiği dönemde ikametgah olduğu yönündeki bilgilerin doğru olması durumunda, yapının *"14. yüzyıla ait Osmanlı konut mimarisinin bilinen ve ayakta kalabilmiş tek örneği niteliği kazanacağını"* ileri sürmektedir.[1012] Lowry ayrıca yapının konut olarak inşa edilmiş olması durumunda, güney cephede yer alan ve "yarı dini nitelikli" bir Müslüman yapısındaki varlığı görünüşte "uygunsuz" olan söz konusu süsleme unsurunun varlığının anlaşılabilir olduğu manasında bir tespitte bulunmaktadır.[1013]

Lowry'nin detaylı analizini yaptığı Müneccimbaşı ve Gelibolulu Mustafa Ali'nin yapıya dair anlatıları son derece önemli olmakla birlikte, her iki kaynağın söz konusu yapının inşasından yaklaşık iki yüz yıl sonrasına ait olduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir. Her iki kaynaktaki yapının ilk inşasının Evrenos Gazi'ye ait bir ikametgah olduğu yönündeki bilgilerin doğru olması durumunda ise H. Lowry'nin çıkarımlarından farklı bazı hususların üzerinde durmak gerekir. Öncelikli olarak belirtmek gerekir ki, yapı ilk inşa edildiği yıllarda Evrenos Gazi'nin ikameti olsa bile, söz konusu yapı "14. yüzyıl Osmanlı konut mimarisinin bilinen ve ayakta kalmış tek örneği olarak" nitelendirilmemelidir. Çünkü yapı işlevi ne olursa olsun inşa edildiği dönemde Osmanlı Beyliği'nin Gümülcine'nin de içinde bulunduğu coğrafyadaki en etkin komutanı ve uç beyi olan Evrenos Gazi adına inşa edilmiştir ve söz konusu ikametgah aynı zamanda yönetim binası olarak da kullanılmış olabilir. Dolayısı ile konut terimi ile tanımlanamayacak kadar anıtsal olan yapı, banisi ile ilişkili olarak yönetsel bir işlev üslenmiş olmalıdır.

Yapının söz konusu niteliği ile ilgili önemli bir diğer husus, yapının dini bir niteliği olup olmadığı yönündeki sorunsaldır. H. Lowry'nin yapının dini işlevinin olmadığı yönündeki tespitine dayanak olarak yapının Evrenos Gazi'nin ikametgahı olduğu yönündeki bilgilerdir. Anlaşılan o ki, Lowry söz konusu iki kaynakta yapının ilk inşa

[1011] Lowry, 2008, **a.g.k.**, 42., Kılıç, 2012a, **a.g.k.**, 261, dipnot 3
[1012] Lowry, 2008, **a.g.k.**, 42
[1013] Lowry, 2008, **a.g.k.**, 44

edildiği dönemde ikametgah olduğu yönündeki bilgiler olmasa idi, yapıyı "yarı dini nitelikli bir Müslüman yapısı" olarak tanımlayacaktı.[1014] Oysa Gümülcine'deki Evrenos Gazi İmareti, ilk inşa edildiği dönemdeki işlevi ne olursa olsun Osmanlı Beyliği'nin kuruluş döneminden itibaren yaygın olarak inşa edilen ve kitabelerinde imaret olarak tanımlanan bir yapı tipini temsil etmektedir. İlgili bölümde detayları ile tartışıldığı üzere, söz konusu yapıların bir kısmı zaviye, aşevi ve cami işlevini bir arada barındıran çok işlevli niteliği ile ön plana çıkarken aynı plan tipindeki bazı örneklerde ibadet işlevinin gözetilmediği anlaşılmaktadır. Örneğin Yenişehir'de Pustinpuş Baba adına inşa edilmiş olan yapı, zaviye; İznik'te Nilüfer Hatun'un adını taşıyan yapı ise aşevi niteliği ile ön plana çıkmakta ve doğu-batı yönünde uzanan her iki yapıda da mihrabın güney duvarına sonradan eklendiği bilinmektedir. Dolayısı ile bahsi geçen örneklerdeki gibi Evrenos Gazi İmareti'nin de ibadet işlevi dışında farklı işlevlerde çok işlevli bir yapı olması muhtemeldir. Pustinpuş Baba örneğinde olduğu gibi aynı zamanda dervişlerin ikamet ettikleri ve misafir olarak konakladıkları yapılar olarak ta işlev gören söz konusu yapıların bir örneği olan Evrenos Gazi İmareti'nde Osmanlı yönetimini temsil eden kişi olarak herhangi bir mekânının Evrenos Gazi'nin ikametgahı olarak işlev görmüş olması ve bu sebeple kendisinin evi olarak anılması da olasıdır.

Müneccimbaşı ve Gelibolulu Ali'de ki bir diğer ortak bildirim olarak, yapının Evrenos Gazi'nin Serez'e taşınmasının ardından imarete dönüştürüldüğü yönündeki aktarımları ise yapının bütünü ile işlev ve kimlik değiştirmesinden ziyade, bazı imaretlerin kitabelerinde açıkça ifade edildiği gibi, Evrenos Gazi'nin bir hayratı olarak "hayır binası" olarak hizmet verdiğine dair bir vurgu olarak okunabilir. Söz konusu hayır binasının işlevi, zaviye olabileceği gibi aşevi ya da misafirhanede olabilir.

Yapının güney cephe saçak altında yer alan Roma dönemine ait mermer büstün varlığının uygun-uygunsuzluğu hususunda ise belirleyici etken yapının taşıdığı işlevden ziyade, dönemin bazı yapıları ile birlikte özellikle zaviye ve imaretlerde karşımıza çıkan bilinçli bir tercihin temsili olarak da okunabilir. Örneğin Yenişehir Pustinpuş Baba Zaviyesi'nde yer alan yürek motifi, orta ve geç dönem Bizans mimarisinde çok sayıda yapıda tercih edilen simgesel bir figürdür. İstanbul'da Soter, Kariye, Lips ve Kalenderhane Kiliseleri ile Yoros Kalesinde karşımıza çıkan yürek motifinin Anadolu

[1014] Lowry, 2008, **a.g.k.**, 42

dışı örnekleri ise Sakızada Panagia Krina ve Georgios Kiliselerinin cephelerinde görülür.[1015] Mevcut örnekler üzerinden 13. yüzyılın ikinci yarısı ile 14. yüzyılın ilk çeyreği arasında Bizans Mimarisinde tercih edilen bir motif olduğu anlaşılan[1016] yürek motifinin İslamiyet'in yayılmasında etkinliği bilinen bir zaviyede karşımıza çıkması hedef toplumun alıştığı biçim ve öğeler ile bezenmesi sureti ile yabancılaşmaktan alıkoyan, aksine yakın ve kendinden hissettiren mekânlar oluşturma kaygısının bir sonucu olarak bilinçli bir tercihi düşündürmektedir. Her ne kadar işlevi hususunda kesin yargılar bildirmek mümkün olmasa da Gümülcine Evrenos Gazi İmareti'ndeki mermer büstün de böyle bir stratejinin temsili olabileceği göz ardı edilmemelidir. I. Murad döneminin önemli ibadet yapılarından birisi olan Behramkale Hüdavendigar Mescidi'nin giriş kapısında üzerinde haç motifi olan bir arşitravın kullanılması ilk algıda en az Evrenos Gazi İmareti'nin cephesindeki büstün varlığı kadar enteresan ve sıradışı bir uygulama olarak anlamlandırılabilir. Ancak her iki uygulamayı zorunlu kılan hiçbir durum yoktur. Behramkale Hüdavendigar Mescidi'ndeki arşitravın yerine rahatlıkla üzerinde haç motifi olmayan bir başka mimari plastik eleman kullanılabilirdi. Benzer şekilde Evrenos Gazi İmareti'ndeki büstün kullanılması için de benzer durum söz konusudur, ek olarak büstün yapıda herhangi bir yapısal işlevi yoktur. Dolayısı ile önceki satırlarda da belirttiğimiz gibi bahsi geçen uygulamalar bilinçli seçimler olmalı ve bu seçimlerin de bir amacı ile birlikte beklenilen bir sonucu olmalıdır. Tercih edilen yapıların işlevi de dikkate alındığında hedef toplum ele geçirilen kentlerde yaşayan halk dolayısı ile ağırlıklı olarak Hıristiyanlardan oluşan gayri müslim toplumun alıştığı biçim ve öğeler sayesinde bir kabul ve dahiliyeti kolaylaştırıcı stratejik hamleler olarak değerlendirilebilir.

Evrenos Gazi İmareti ile ilgili bir diğer önemli sorunsal, yapının özgün planı özellikle bir revaklı giriş bölümü olup olmadığı hususundaki belirsizliktir. M. Kiel,[1017] Osmanlı mimarisinde Evrenos Gazi İmareti ile aynı türdeki yapılarda revaklı girişlerin (Sundurma) nerede ise zorunlu bir uygulama olduğunu belirtirken, yapının giriş kısmında dönemin bir diğer imareti olan İznik Yakup Çelebi İmareti'nde olduğu gibi her birimi aynalı çapraz tonoz örtülü beş bölümlü revaklı giriş önermektedir.[1018] Her ne kadar Kiel

[1015] Ousterhout, 1999, **a.g.k.**,198
[1016] S. Eyice (1963). *Son Devir Bizans mimarisi: İstanbul'da Palaiologos'lar Devri anıtları.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları., s. 39, 72,
[1017] Kiel, 1983, **a.g.k.**, 130-131
[1018] Kiel, 1983, **a.g.k.**, 131

yapmış olduğu öneriyi kuramsal bir rekonstrüksiyon önerisi olarak nitelendirse de,[1019] önerdiği revaklı giriş modeli, Yakup Çelebi İmareti ile birebir aynı özelliklere sahiptir. Ancak bu noktada altını çizmek gerekir ki Kiel'in belirttiği gibi öncül ve çağdaş örnekler dikkate alındığında yapının giriş yönünde bir revaklı birim beklentisi doğal bir sonuç olmakla birlikte, söz konusu olası revaklı bölümün Kiel'in önerdiği gibi Yakup Çelebi İmareti ile birebir aynı mekânsal kurguda olduğuna işaret eden herhangi bir veri yoktur. Aynı zamanda Yenişehir'de bulunan ve Orhan Gazi döneminde inşa edildiği bilinen Yenişehir Pustinpuş Baba Zaviyesi'nde de revaklı bir girişin olmadığı göz önüne alındığında, Gümülcine Evrenos Gazi İmareti'nde de benzer şekilde revak tercih edilmeme olasılığının varlığı göz ardı edilmemelidir ki, Bakirtzis ve Xydas tarafından bu yönde bir plan yayınlamıştır.[1020] İlk olarak Kiel sonrasında Bakirtzis ve Xydas tarafından yayınlanan iki farklı önerinin doğruluğunu yada yanlışlığını iddia etmek mümkün değildir. Bu hususta belirsizliği giderebilecek temel çalışma, yapının giriş kısmında yapılacak bir sondaj ya da kapsamlı bir kazı çalışması ile mümkün olabilir.

Gümülcine Evrenos Gazi İmareti, I. Murad döneminde balkanlarda inşa edilmiş ve günümüze ulaşmış tek imaret örneğidir. Bahsi geçen imaret giriş bölümünün bulunmaması açısından, I. Murad döneminde inşa edilmiş diğer imaretlerden ayrılmaktadır. 14. yüzyılda inşa edilmiş olan imaretler içerisinde Evrenos Gazi İmareti ile benzer plan ve mekân düzenlemesine sahip olan yapı, Orhan Gazi döneminde Yenişehir'de inşa edilmiş olan Pustinpuş Baba Zaviyesidir. Pustinpuş Baba'nın Evrenos Gazi ile birlikte Gümülcine'ye gelen dervişlerden birisi olduğu yönündeki bilgi dikkate alındığında, her iki yapı arasındaki plan benzerliği ilginç bir rastlantıdan ziyade bilinçli bir tercihin temsili olarak okunabilir.

[1019] Kiel, 1983, **a.g.k.**, 140

[1020] Ch. Bakirtzis ve P. Xydas (1997). Un monument a Komotine, Thrace Grecque. *Actes du Ier Congrès International sur corpus d'archéologie ottomane, Fondation Temimi pour la recherché scientifi que et l'information.* Zaghouan: Institut national du patrimoine. s.17-25. M. al-Alam (Ed.)., s. 25. S. Çağaptay, M. Kiel'in önerdiği beş bölümlü revaklı giriş önerisine benimsezken, Bakirtzis ve Xydas'ın belirttiği gibi yapıda revak olmadığı yönündeki görüşe katıldığını belirtir. Bknz. Çağaptay, 2011a, **a.g.k.**, 433

4.14.2.2. Gümülcine (Komotini) Evrenos Gazi Mescidi (Cami?)

Gümülcine'de Evrenos Gazi adına bir mescid inşa edildiği yönündeki nadir bilgilerden birisi, Evliya Çelebi tarafından aktarılmaktadır. Ne yazık ki söz konusu mescid hakkında seyahatnamede başka bir bilgi yer almaz. [1021] Ayşegül Kılıç 1569-70 yılına ait tahrir defterinde, Gümülcine'de Evrenos Gazi tarafından imaret, tekke/zaviye, kervansaray, han ve çifte hamamdan oluşan bir hayrât sistemi kurulduğunun anlaşıldığını ancak, söz konusu defterde Evrenos Gazi'ye ait bir camiden bahsedilmediğini aktarmaktadır.[1022] Araştırmacı, Osmanlı arşivlerinde tespit ettiği beş belgede Evrenos Gazi'nin *"Gümülcine'deki vakfına Gazi Evrenos Camii/Mescidi (ve) İmâreti ibaresi kaydedildiğini"* belirtirken, yapının cami ve imaret işlevinden dolayı[1023] sadece Evrenos Bey İmaret'i olarak kaydedilmiş olabileceği yönünde görüş bildirmiştir.[1024] Söz konusu belgelerde Evrenos Gazi'ye ait cami ve imaret, A. Kılıç'ın belirttiği gibi "Evrenos Gazi Cami İmareti" olarak tek bir yapıyı değil, Evrenos Gazi adına inşa edilmiş cami-mescit ve imaretten oluşan iki farklı yapıyı tanımlıyor olması daha olasıdır.[1025] Öyle ki 1752 yılına ait bir evkaf kaydı *"Der- devlet-medara 'arz- ı bende- i bi-mikdar oldur ki, Ba-Hatt- ı Hümayun- ı şevket-makrun evladiyet ve meşrutiyet üzere mütevellisi olduğum merhum* ***Gazi El- Hacc Evrenos Beğ evkafı mahsulünden olmak üzere Gümülcine'de bina eylediği mescid- i şerifte*** *yevmi beş akçe vazife ile imamve iki akçe vazife ile ..."*[1026] diye devam etmekte ve kentteki Evrenos Gazi'ye ait bir mescidin varlığını ortaya koymaktadır. Ayrıca yine bir Cevdet Evkaf kaydında Gazi Evrenos Vakfından Gümülcine'deki Cami ibaresine rastalanırken imarete dair herhangi bir atıf yer almaz.[1027] Erken Osmanlı yapılarına ait kitabelerde hiçbir mescidin imaret, hiçbir imaretin de mescit

---

[1021] *"Cümle 11 aded mahalle buk'aları ve mezkûrleridir. Cümleden Cebehâne mescidi ve* ***Gâzî Evrenos mescidi*** *ve Tekye mescidi..."* Bknz. Evliya Çelebi, 2003, **a.g.k.**, 36

[1022] Kılıç, 2012a, **a.g.k.**, s. 269

[1023] Çıkarım tarafımızdan yapılmıştır.

[1024] Kılıç, 2012a, **a.g.k**, 269; *"BOA C. Ev, 584/29478 (Gümülcine'de Gazi Evrenos Bey Camii Evkafı); BOA C. Ev. 481/24329 (Gümülcine'de Gazi Evrenos Bey Mescidi Vakfı); BOA C. Ev. 556/28063 (Gümülcine'de Gazi Evrenos Bey Camii ve İmareti); BOA Mv. 24/9 (Gümülcine'de Gazi Hacı Evrenos Bey Cami-i Şerîfi ve İmareti); EV. HMH. d. 1714 (Gümülcine'de Hacı Gazi Evrenos Bey Camii ve İmareti Evkâfı)".* Bknz. Kılıç, 2012a, **a.g.k**, 269 (dipnot 8).

[1025] Çalışmamız kapsamında karşılaşılan arşiv belgelerinde bir kentte, aynı baniye ait yapılara dair aktarılan bilgilerde, adına inşa edilen baniden sonra ilgili yapıların "ve" bağlacı ile sıralandığı ve her birinin ayrı yapıları temsil ettiğini çok sayıda belge üzerinden takip etmek mümkün olmuştur.

[1026] BOA C. EV. 481/24329. Bknz. **EK 13.**

[1027] BOA C. EV. 584/29478: *"Bu da'ilerinin 'inayetlü efendim hazretlerinin tevcihi ile Gümülcine'de vaki' cami- i 'gazi Evrenos Bey vakfından olmak üzere yevmi 10 akçe dua-gû vazifesine mutasarrıf olub hin- i tevcihten bu ana gelince vazife alınmayub, hala vakf- ı mezburun vazifesini mu'tad üzere viregelen ahur vergileri kimesneden Gümülcine 'de hakimü'l- vakt olan efendi ma'arifetiyle muhtaç olan vezaif, bin yüz yetmiş senesi rebiü'l- evvelinin on sekizinci gününden bu ana gelince iki yüz otuz iki guruş, tahsil ve mezburun yedinden ahz olunmak üzere ferman- ı 'alileri rica ve niyaz olunur..."* Bknz. **Ek 31.**

olarak kaydedilmediği göz önüne alındığında belgede adı geçen mescidin imaretten bağımsız bir yapı olduğu anlaşılır.

Bu noktada üzerinde durulması gereken önemli bir diğer husus, Evliya Çelebi tarafından "mescit" olarak kaydedilen yapının, arşiv belgelerinde Evrenos Gazi adı ile anılan cami ile aynı yapılar olup olmadığı yönündeki belirsizliktir. Çalışmamız sırasında birçok kentte, farklı yapılarda karşımıza çıkan bir sorunun Gümülcine'deki temsili olması muhtemel belirsizliği giderecek -doğrudan bu konuya açıklık getiren- bir belge olmamakla birlikte, Evrenos Gazi adına kentte mescit ve cami olmak üzere iki farklı yapı olması durumunda mescidi bildiren Evliya Çelebi'nin daha anıtsal bir yapı olması gereken camiyi tanıtmadan geçmesi zayıf bir ihtimaldir.

İlgili bölümde detayları ile tartışıldığı üzere cami ve mescit arasındaki farklılık ilgili yapıların kitabelerinde açıkça belirtilmekle birlikte, arşiv belgelerinde birçok mescidin sonraki dönemlerde camiye tahvil edildiği yönündeki bilgiler karşımıza çıkmaktadır. Gümülcine'deki Evrenos Mescidi'nin zaman içerisinde camiye tahvil edilmesi dolayısı ile arşiv belgelerinde bahsi geçen yapıdan Evrenos Gazi Cami olarak bahsedilmesinin olası olduğu göz ardı edilmemelidir.

Bu hususta M. Kiel'in tespit ve önerileri dikkat çekicidir.[1028] Kiel, bugün Eski Cami olarak bilinen yapının orijinalinde bir "Cuma camisi" olarak değil, mescit olarak inşa edilmiş olma ihtimalinim yüksek olduğunu belirtmekte, 16. yüzyılda birçok yerde karşılaşılan yaygın bir uygulama olarak Eski Cami'nin orijinal kısmının Evrenos Gazi Mescidi olma olasılığı üzerinde durmaktadır.[1029] Eski Cami'nin Evrenos Gazi İmareti ile yakın konumu bir külliye oluşumu bağlamında Kiel'in önerisini destekleyen önemli bir veri olarak değerlendirilebilir ki, bu olasılık Evrenos Gazi İmareti'nin cami işlevi taşımayan bir imaret olduğu yönündeki görüşümüzü destekler bir veri olarak anlamlıdır. Ancak bu hususta Evliya Çelebi'de, Evrenos Gazi Mescidi ile Eski Cami'nin ayrı yapılar olarak tanıtılması Kiel'in önerisinin önündeki en belirgin sorundur. Evliya Çelebi'nin metni incelendiğinde Eski Cami'nin giriş kapısı üzerinde yer alan kitabeden bahsetmesi ve yapının yeri ile birlikte "eski tarzda" bir yapı olarak nitelendirmesi, camiyi gördüğüne işaret etmektedir. Eğer Evliya Çelebi'nin Gümülcine'deki Evrenos Gazi Mescidi'ne dair

[1028] Kiel, 1983, **a.g.k.**, 126
[1029] Kiel, 1983, **a.g.k.**, 126

aktarımı belgeye ya da rivayete dayalı bir bilgi ise yani yapıyı görmemiş ise, bu durumda Kiel'in önerisi daha sağlam bir zemin kazanabilir.[1030]

4.14.2.3. Gümülcine (Komotini) Evrenos Gazi Hamamı

1456-57 tarihli tahrir defterinde, Gümülcine'de Evrenos Gazi vakfının gelir kalemleri arasında hamamdan 8000 akçe gelir kaydedilmiştir.[1031] 1530 tarihli Rumili Vilâyeti Muhasebe kayıtlarından[1032] çifte hamam olduğu anlaşılan yapı, günümüze ulaşmamış, kentteki imareti ve mescidinin Evrenos Gazi adı ile anılması sebebi ile Evrenos Gazi Hamamı olarak ele alınmıştır.

4.14.2.4. Gümülcine Evrenos Gazi Kervansarayı (?)/ Loutra Evrenos Gazi Hanı (?)

1456-57 tarihli tahrir defterinde, Evrenos Gazi Hamamı ile birlikte Gümülcine'de Evrenos Gazi vakfının gelir kalemleri arasında bir Kervansaray'dan 1000 akçe gelir kaydedilmiştir.[1033] 1530 tarihli Rumili Vilâyeti Muhasebe kayıtlarında harap durumda olduğu bildirilen kervansarayın, sonraki tahrir kayıtlarında zikredilmemesi[1034] 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yıkılmış olduğu ya da en azından gelir getiren bir yapı olarak işlev görmediğinin göstergesi olabilir. Evrenos Gazi vakıfları arasında yer alması sebebi ile Evrenos Gazi Kervansarayı olarak adlandırılmasının uygun olacağını düşündüğümüz yapıya dair bazı belirsizlikler güncelliğini korumaktadır.

M. Kiel tarafından Antik dönemde Traianopolis adı ile anılan sıcak su kaynaklarının üzerine kurulu olan Loutra'da[1035] bulunan hanın Evrenos Gazi'ye ait olduğunu ileri sürmektedir.[1036] H. Lowry tarafından da Evrenos Gazi Hanı olarak tanıtılan yapının inşa tarihine ışık tutacak herhangibir belge olmamakla birlikte, Lowry hanın 1390'lı yıllarda inşa edildiğini ve Balkanlarda günümüze kadar ulaşabilmiş en eski Osmanlı hanı olarak nitelendirmektedir.[1037] Kiel ise yapının 1375-1385 yılları arasında

[1030] Evliya Çelebi'nin Gümülcine'de 11 mahalle mescidi olduğunu belirmesine karşın, sadece üç mescitten bahsetmesi ve Evrenos Gazi Mescidi'ni sadece ismen aktarması yapıyı görmediği yönündeki çıkarımın dayanakları olarak okunabilir.
[1031] Kılıç, 2012a, **a.g.k**, 262
[1032] Kılıç, 2012a, **a.g.k**, 264
[1033] Kılıç, 2012a, **a.g.k**, 262
[1034] Kılıç, 2012a, **a.g.k**, 264
[1035] Bugün Kuzey Yunanistan'da Alexandropolis (Dedeağaç) (14 km) ile Feres (Ferecik) (11 km) arasında, Gümülcine'nin yaklaşık 60 km güney doğusunda yer almaktadır.
[1036] Kiel, 1983, **a.g.k.**, 134
[1037] Lowry, 2009, **a.g.k.**, 267

inşa edilmiş olabileceğini ileri sürmektedir. Yayınlarda bahsi geçen yapının tahrir defterlerinde Evrenos Gazi vakıfları arasında zikredilen kervansaray ile doğrudan ilişkisi kurulmamış olmasına karşın, hanın bulunduğu Loutra kentinin antik dönemden itibaren var olan önemli bir yol güzergahında olması; han ile kervansaray terimlerinin birbiri yerine kullanılan terimler olduğu dikkate alındığında, öncelikle Kiel tarafından detaylı tanıtımı yapılan Loutra'daki han ile A. Kılıç tarafından tahrir defterlerinde Evrenos Gazi'nin vakıfları arasında olduğu tespit edilen kervansarayın aynı yapılar olması muhtemeldir. Evrenos Gazi adına Gümülcine'den sonra yerleştiği Serez ve Yenice Vardar'da da kervansaray inşa edilmiş olması, Gümülcine, Serez ve Yenice Vardar güzergahında bir ticaret hattı oluşturulduğuna işaret etmektedir.

İlk olarak 1943 yılında A. Samothrakes tarafından "Roma Yol İstasyonu" olarak tanıtılan yapıdaki bir kitabeden bahsedildiği; ancak herhangibir belgesi yayınlanmadan kaybolduğu belirtilen,[1038] kitabeyi yapının giriş kısmında gösteren 1930 tarihli bir fotoğrafı H. Lowry tarafından yayınlanmıştır.[1039] Fotoğrafta sadece yeri ve sınırları algılanan ve okunması mümkün olmayan kitabenin bazı parçaları H. Lowry tarafından hanın çevresindeki antik dönem mermer parçaları arasında rastlanılarak belgelenmiştir.[1040] Lowry kitabenin ele geçen parçalarında şu bilgilerin yer aldığını bildirmektedir: *"Büyük Emir, Hacı Evrenos, İsa'nın oğlu, han (kervansaray) (inşasını emretmiştir) gelip geçenlerin kalması için…"*[1041] Tarih kısmı bulunmayan kitabede yer alan bilgilerde Evrenos Gazi'nin "Hacı" sıfatı ile tanıtılması, yapının Evrenos Gazi'nin hacca gitmesinin ardından, dolayısı ile 1389[1042] yılından sonra inşa edildiği yönünde bir sonucu beraberinde getirmiştir.[1043] Yapının tarihlendirilmesi hususunda görüş bildiren bir diğer araştırmacı olan S. Çağaptay, handa kullanılan gömme tuğla, tuğla dolgulu harç derzleri, kemerler ve giriş bölümünde Gümülcine'deki Evrenos Gazi İmareti ile benzer özellikler taşıdığının altını çizerken, imaret ve hanın 1370'li yıllarda aynı ustalar tarafından yapılmış olduğunu ileri sürmektedir.[1044] Çağaptay'ın söz konusu önerisi ile M.

[1038] Lowry, 2010a, **a.g.k.**, 83
[1039] Lowry, 2010a, **a.g.k.**, 83, r. 33
[1040] Lowry, 2010a, **a.g.k.**, 83
[1041] Lowry, 2010a, **a.g.k.**, 82-83
[1042] Evrenos Gazi'nin hacca gidiş ve dönüş tarihleri kesin olarak bilinmemekle birlikte, 1389 yılında gerçekleşen Kosova Savaşı başlamadan önce döndüğü ve söz konusu savaşın kazanılmasında etkili olduğu bilinmektedir. Bknz. F. Başar (1995). Evrenosoğulları. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 11., s. 540
[1043] Lowry yapının inşa sürecini Kosova Savaşı (1389) ile Evrenos Gazi'nin vefaat ettiği 1417 yılları arasında değerlendirmektedir. Bknz. Lowry, 2010a, **a.g.k.**, 83
[1044] Çağaptay, 2011a, **a.g.k.**, 434

Kiel'in tarihlendirme savına katıldığı anlaşılmakta, dolayısı ile yapının I. Murad dönemi eseri olduğu yönünde bir sonuca ulaşmaktadır. Ancak bu noktada öncelikle altını çizmek gerekir ki, her ne kadar araştırmacının belirttiği gibi Loutra'daki Evrenos Hanı ile Gümülcine Evrenos Gazi imareti malzeme-teknik açısından benzer özellikler taşımasına karşın, bahsi geçen duvar tekniği Geç Bizans ve Erken Osmanlı dönemlerinde yaygın tercih edilen ve yüzyıllar ile ifade edilen geniş bir zaman aralığında değerlendirilmesi gereken uygulamalardır. Her iki yapının da aynı bani (Evrenos Gazi) adına inşa edilmiş olması, bölgenin en etkin kimliği olarak Evrenos Gazi'ye hizmet eden mimar ve usta grubunun olası varlığı ve bahsi geçen yapılarda çalışmış olma ihtimali söz konusu olabilir. Ancak bu olası durum da dahi yapının 1370'lerde inşa edildiğine dair bir çıkarımın dayanağı olarak kullanılması doğru olmayacaktır.[1045]

4.14.2.5/6 Pustinpuş Baba Dergâhı ve Türbesi

Levha No: 166

23 Eylül 1893 tarihli bir Hazine-i Hassa-i Şahane kaydında, Pustinpuş (Postuboş) Baba'nın Gümülcine'nin fethi sırasında Evrenos Gazi ile birlikte Gümülcine'de bulunduğu, orada vefat ettiği ve kendisi adına Gümülcine'de bir dergah ile türbe inşa edildiği belirtilmektedir:

> *"Devletli efendim hazretleri: Gümülcine'nin esna-yı fethinde gazi-i şehir Evrenos Bey ile gelerek ba'de'l-feth irtihâl eden meşâyih-i tarikat-ı Halvetiye'den Postuboş Baba nâm zât-ı şerifin mürûr-ı ezmân ile rehîn-i indirâs olan türbe ve dergâh-ı şerifleri ziyâretgâh-ı enâm olup Gümülcine'nin en meşhûr caddesi üzerinde bulunduğundan..."* [1046]

Metinden de anlaşılacağı üzere Postuboş Baba olarak tanımlanan halvetiye tarikatına mensup bir derviş, Evrenos Gazi ile birlikte Gümülcine'nin fethine katılmış ve kendisi adına bir dergah (zaviye) inşa edilmiştir. Aynı zamanda metne göre derviş adına kentte bir türbe yer almaktadır.

Gümülcine'de gerçekleştirdiğimiz alan çalışması kapsamında, arşiv belgelerinde de Postiboş mevkii olarak tanımlanmış bölgede, günümüzde Boşboş Baba Türbesi olarak bilinen bir yapının varlığı tespit edilmiştir. Söz konusu yapı dikdörtgen planlı, beden

[1045] Benzer bir sürecin önemli örneklerinden birisi 1389 yılında Bolu'da Yıldırım Beyazıd adına inşa edilen Orta Hamam'ın mimarı olan İbrahim oğlu Ömer'in 1414 yılında Edirne Eski Camii'nde görev yapmış olmasıdır.
[1046] H. Y. Ağanoğlu vd., (Hazırlayanlar) (2009). *Osmanlı belgelerinde Batı Trakya,* İstanbul: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 107., s. 396

duvarları yaklaşık 1.5 m yükseklikte kısmen korunmuş, içerisinde mezar bulunan, harap durumda bir yapıdır ve mezarlık alanı içerisinde yer almaktadır. Tamamı ile moloz taş örgülü olan yapının, inşa edildiği dönem olan I. Murad dönemi mimarisini temsil eden herhangi bir özelliği bulunmamaktadır. 1893 yılında tamamı ile yeniden inşa edilmesi hususunda bir arşiv kaydının varlığı dikkate alındığında, yapının 1893 öncesi bir tarihte yıkılmış olduğu ve yeniden inşa edildiği anlaşılmaktadır. Dolayısı ile bugün harap durumda kısmen duvarları ayaktaki yapının, 19. yüzyıl sonu ya da 20. yüzyıl başında inşa edilen kalıntıları olduğu söylenebilir. Yapının mevcut halinde görülen taş malzemenin ve harcın niteliği söz konusu inşa dönemini destekler niteliktedir. Kentte gerçekleştirdiğimiz alan çalışması süresince, türbe ile birlikte varlığını öğrendiğimiz zaviyeye dair herhangi bir ize rastlanmamakla birlikte, dönemin özellikle dervişler adına inşa edilen zaviye ve türbe birlikteliği dikkate alındığında, bugün türbe kalıntılarının bulunduğu bölgede inşa edilmiş olması gerektiği yönünde bir öneri sunulabilir.

4.15. İNEGÖL

4.15.1. Tarihi

Bursa'nın batısında, kuzeyde Yenişehir, batıda Keles, doğuda Bilecik ve güneyde Kütahya ile sınırlı olan İnegöl ve çevresinin geç kalkolitik çağdan itibaren bir yerleşmeye sahne olduğu bilinmektedir.[1047]

İlkçağ ve Ortaçağ tarihi hakkında bilginin olmadığı[1048] İnegöl'ün Osmanlı Beyliği tarafından fethine dair Osmanlı kroniklerindeki bilgiler yerleşimin Osman Gazi döneminde ele geçirildiği yönündedir.[1049] Orhan Gazi'nin Yarhisar Tekfuru'nın kızı ile olan düğün ile aynı süreçte aktarılan bilgilere göre İnegöl Yarhisar, Bilecik ile birlikte 1300 yılında Osmanlı topraklarına katılmıştır.[1050] Yine Osmanlı kroniklerinde yer alan bilgilere göre Osman Gazi İnegöl'ün yönetimini Turgud Alp'e bırakmıştır.[1051] Orhan Gazi döneminde yakın çevresi ile birlikte önemli bir yerleşim olan İnegöl'ün ismi, Orhan Gazi'nin İnegöl ve çevresini dönemin önemli ve etkin dervişlerinden olan Geyikli Baba'ya vermek istediği yönündeki anlatılarda karşımıza çıkar.[1052]

Osman Gazi, Orhan Gazi dönemlerinde İnegöl kentinin fiziksel yapısı ve bu dönemlerdeki imar faaliyetlerini gösteren herhangi bir belge ve bilgiye ulaşılamamıştır. Kentte I. Murad dönemi ile ilişkilendirilen bir hamamın olduğu anlaşılmakta, Yıldırım Beyazıd döneminde bir cami ve bir hamamın inşa edildiği bilinmektedir.[1053] İnegöl'de Osmanlı dönemindeki mimari veriler ile desteklenen fiziksel gelişim Fatih Sultan Mehmed döneminde inşa edilen İshak Paşa Külliyesi ile gerçekleşmiştir.[1054]

[1047] Umar, 2004, **a.g.k.**, 280; R. Kaplanoğlu (2001). *Bursa Ansiklopedisi I. (Yer Adları)*. Bursa: Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları., s. 151.
[1048] Umar, 2004, **a.g.k.**, 280
[1049] Atsız, 1992, **a.g.k.**, 24; Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 36
[1050] Atsız, 1992, **a.g.k.**, 24; Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 36
[1051] Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 37
[1052] Atsız, 1992, **a.g.k.**, 45,46; Neşri, 1995, **a.g.k.**, 171
[1053] Sevim, 2012, **a.g.k.**, 387
[1054] İnegöl'deki Erken Osmanlı dönemi eserlerin listesi için bknz. Ayverdi, 1976, **a.g.k.**, 218-219

4.15.2. İnegöl Hüdavendigar (?) Hamamı

İnegöl'de, I. Murad'ın Bursa'daki vakıfları arasındaki bir camiye vakfedilen bir hamamın olduğu anlaşılmakla[1055] birlikte, söz konusu hamama dair herhangibir belge ve bilgiye ulaşılamamıştır. Yapının I. Murad'ın Bursa'daki bir camisine vakfedilmesi sebebi ile I. Murad dönemi içerisinde ele alınmasının uygun olacağı düşünülmüştür.

[1055] Sevim, 2012, **a.g.k.**, 387

4.16. İNÖNÜ

4.16.1. Tarihçe

İnönü günümüzde Eskişehir'e bağlı bir ilçe merkezidir. Bu nedenle İnönü'ye dair tarihsel birçok olgu bağlı bulunduğu Eskişehir tarihi genelinde ele alınarak değerlendirilmiştir.

Erken Tunç Çağı'ndan itibaren yerleşime sahne olan Eskişehir ve çevresi kentin ticaret yolu üzerinde bulunması sebebi ile tarih boyunca önemini koruyan bazı yerleşimlere ev sahipliği yapmıştır.[1056] Eskişehir sınırları içerisinde yer alan Karacahisar ve Şarhöyük (Dorylaion) kentin en önemli iki yerleşimi olarak ön plana çıkmaktadır.

Karacahisar İstanbul'dan başlayarak İznik, Şarhöyük'ten geçerek doğuya ve güney doğuya uzanan antik çağ ve ortaçağı yolları üzerindeki konumu ile Bizans askeri haberleşme ağının önemli bir kalesi olarak nitelendirilir.[1057]

İnönü'nün ise gerek ilk çağ gerekse antik dönemlerdeki tarihe ışık tutacak veriler yok denecek kadar azdır. Ortaçağ'da ise özellikle Osmanlı Beyliği'nin bölgeyi fethetme sürecinde önemli aktörlerden birisi olarak karşımıza çıkar. Bölgenin birçok yerleşimde ortaçağ boyunca 7. yüzyıldan itibaren Arap akınlarına karşı oluşturulan Akritai adındaki sınır birliklerinin yerleştirildiği, yönetiminin bir tekfura verildiği kentsel düzenden uzak küçük yerleşkelerden oluştuğu bilinmektedir.[1058] İnönü'de Eskişehir ile birlikte Bizans döneminde Thema adı verilen askeri bölgenin içerisinde Aplekta olarak anılan merkezler arasında gösterilir.[1059] Fakat bu oluşumun fiziksel yapısına dair bilgilerimiz yok denecek kadar azdır.

Önceki satırlarda belirtiği üzere İnönü'ye dair kaynaklara yansıyan bilgiler Osmanlı Beyliği'nin bölgedeki fetihlerini konu alan kronik anlatılarının içerisinde karşımıza çıkar. Aşıkpaşazade'nin aktarımına göre Orhan Gazi ile Yarhisar Tekfuru'nın kızı arasındaki düğün sırasında bölge tekfurlarının Osman Gazi'ye karşı kurdukları bir komplonun sonucunda fethedilen Bizans Tekfurluklarından birisi de İnegöl'dür. Osmanlı Beyliği'nin bölgedeki ilk fetihlerinden olan bu süreç 1299-1300 yılları arasında

[1056] Altınsapan ve Parla, 2004, **a.g.k.**, 5
[1057] E. Parman (2001). Eskişehir-Karacahisar'da Bir Ortaçağ Kalesi. (Yay. Haz. Sema Alpaslan) *V. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler* içinde (451- 462)., s. 451
[1058] Langer, 2000, **a.g.k.**, 211; Lefort, 2000, **a.g.k.**, 112
[1059] Parman, 2001, **a.g.k.**, 452

değerlendirilir.[1060] Turgut Alp tarafından ele geçirilen İnegöl'ün tekfuru "Aynikola" öldürülmüş, kent yağmalanmış ve ganimetler Bilecik'e getirilmiştir.[1061] Sadettin Efendi'nin bildirdiğine göre kentin yönetimi Turgut Alp'e bırakılmıştır.[1062]

Orhan Gazi döneminde Bilecik'te Şeyh Edebali'nin temsilinde yaygınlaşan ahi geleneğinin ve buna bağlı imar faaliyetleri ile Eskişehir ve çevresinde ahilerin tasarrufunda birçok vakıf ve mülk kurulmuştur.[1063]

Bu veriler ile Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren yerleşime sahne olduğu anlaşılan İnönü'de Osman Gazi ve Orhan Gazi dönemlerinde inşa edilmiş herhangibir yapının kaydına rastlanmamıştır. I. Murad döneminde kentte inşa edildiği bilinen tek yapı 1389 yılına tarihlenen Hoca Yadigar Mescidi'dir.

4.16.1.2. İnönü Hoca Yadigar Mescidi

Çizim No: 81

Adı ve Konumu:

Günümüzde ayakta ve kullanılabilir durumda olan Hoca Yadigar Mescidi, İnönü ilçe merkezinde İsmet İnönü Caddesi ile Kale Sokak ve Eski Hükümet Caddesi'nin birleştiği parselde yer almaktadır.

Tarihi: H. 791 (M. 1388)

Görsel 4.16.1.2.1 İnönü Hoca Yâdigâr Mescidi Kitabesi

(Arslan, 2014, **a.g.k.**, 139'dan)

[1060] Atsız, 1992, **a.g.k.** 23-24
[1061] Atsız, 1992, **a.g.k.** 24
[1062] Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 37
[1063] Doğru, 1992, **a.g.k.**, 28-62

Transkripsiyon:

"Sahibü'l hayrât vel hasenât Hoca Yâdigâr

Bin Sultan Ali. Sene ihdâ ve tis'în ve seb'a mie. [791]"[1064]

Çeviri:

"Hayır ve iyilik sahibi Sultan Ali'nin oğlu Hoca Yâdigâr. Sene 1388"[1065]

Banisi: Hoca Yâdigâr

Mimarı: Yapının mimarı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Mimari Özellikler:

Plan Tasvir:

Hoca Yadigar Mescidi, kuzey-güney doğrultusunda kare planlı tek kubbeli bir yapıdır.

Kuzey cephede, cephe boyunca uzanan metal konstrüksiyonlu geç dönemde yapıya ilave edilmiş bir giriş bölümü yer alır ve yapıya giriş eksende yer alan bir kapı ile sağlanmıştır.

Kare planlı harim, dört köşede duvardan içe taşkın duvar payeleri ile taşınan tromp geçişli bir kubbe ile örtülüdür. Güney cephede eksende, dikdörtgen biçimli altı cepheli bir mihrap nişi yer almaktadır. Altı sıra mukarnas dolgulu mihrap özgün değildir. Güney duvarda mihrabın üstünde sivri kemerli bir pencere bulunur. Mihrabın batısında yer alan ahşap minber geç dönem işçiliği göstermektedir.

Mescidin doğu ve batı duvarlarında, birbirine simetrik konumlu sivri kemerli niş içerisine alınmış dikdörtgen biçimli ikişer pencere açıklığı yer almaktadır. Her iki cephede üst kotta eksende, sivri kemerli ve şebekeli birer pencere bulunmaktadır. Kuzey

[1064] Arslan, 2014, **a.g.k.**, 139
[1065] Arslan, 2014, **a.g.k.**, 139

duvarda giriş kapısının iki yanında yer alan pencereler de diğer pencereler gibi basık kemerlidir.

Yapının kuzey batı köşesinde, çokgen gövdeli tek şerefeli bir minare yer almaktadır. Kare planlı, dikdörtgen prizma biçimli minare kaidesini üstte düz bir silme dolanmakta, alt kısmı beş sıra mukarnas dolgulu şerefenin üzeri saç kaplı bir külah ile örtülmektedir.

Malzeme-Teknik:

İç duvarları ve örtüsü tamamı ile sıvalı olan mescidin cephelerinden anlaşıldığı üzere ana inşa malzemesi moloz taştır. Düzenli olmamakla birlikte moloz taş aralarında tuğla kullanımı göze çarpmaktadır.

Mescidin dört cephesinde de pencerelerin sivri kemerlerinde tuğla kullanılmış, kapı ve pencerelerin lento ve sövelerinde, mihrapta ve minare giriş kapısı üzerinde yer alan kemerde mermer kullanılmıştır.

Kaide kısmı yapının genel yapısına uygun olarak moloz taş örgülü olan minarenin pabuç, gövde ve şerefe bölümlerinin tamamı tuğla ile örülmüştür.

Süsleme:

Oldukça sade ve süslemesiz olan yapının ahşap giriş kapısı üzerinde, stilize edilmiş bazı süsleme öğeleri yer almakla birlikte söz konusu kapı yapının inşa edildiği döneme ait değildir. Yapının tüm cepheleri boyunca uzanan testere dişi saçaklar, yapının cephesini kısmen hareketlendiren unsurlar olarak karşımıza çıkar.

4.17. İPSALA

4.17.1. Tarihçe

Günümüzde Edirne'ye bağlı bir ilçe merkezi olan İpsala, Meriç, Uzunköprü, Keşan ve Enez ilçeleri ile komşu, Edirne'nin güney batısında (26 km), Tekirdağ'ın güney doğusunda (100 km), Çanakkale'nin kuzey doğusunda (90 km) yer almaktadır. Yunanistan'da Feres'e 16 km, Alexandroupoli'ye (Dedeağaç) 44 km, Gümülcine'ye ise 84 km mesafede yer alan İpsala, Gelibolu'dan Kuzey Yunanistan'a geçişte önemli bir noktada olup, söz konusu bölgenin fethinde stratejik rol üstlenen yerleşimlerden birisidir.

Antik dönemde Kypsela[1066] adı ile anılan bir Thrak kenti olduğu bilinen İpsala, önemli bir yol güzergahı üzerinde yer almakta ve İ. Ö. 4. yüzyılda Ordys'lerin kurduğu Thrak Devleti'nin başkenti olduğu anlaşılmaktadır.[1067] Bizans döneminde kentin tarihsel sürecine dair bilgilerimiz yok denecek kadar azdır. Anna Kommena'da 1090 yılında Peçenekler ile Bizans İmparatoru Alexios arasındaki savaşta adı geçen İpsala, Kypsella adı ile anılmıştır.[1068] Osmanlı Beyliği'nin Rumeli'deki ilerleyişi sırasında karşılaştığı ve stratejk konumdaki İpsala I. Murad'ın tahta geçmesinin hemen ardından Osmanlı Beyliği tarafından ele geçirilmiştir.[1069] Aşıkpaşazade'ye göre kent Everenos Gazi tarafından fethedilmiş ve kendisine bölgenin uçbeyliği verilmiştir.[1070] Evrenos Gazi'nin kontrolündeki Gümülcine, Serez ve Selanik hattından oluşan sol kolun üs merkezlerinden birisi olan İpsala'nın kentsel gelişimine dair kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır.

Kentin ilk olarak Süleyman Paşa tarafından Orhan Gazi döneminde ele geçirildiği yönündeki Osmanlı kroniklerindeki bilgiler ile uyumlu bir iskân ve söz konusu iskana dair herhangi bir mimari oluşumu belgeleyen bir veri bulunmamaktadır. Her ne kadar

---

[1066] Yaygın olarak Kypsela olarak tanınan kent, Kypsella, Kypsala ve Hypsala olarak ta anılmaktadır. Bknz. Umar, 1996, **a.g.k.**, 227; B. Umar (2003). *Trakya: Bir tarihsel coğrafya araştırması ve gezi rehberi.* İstanbul: İnkılap Kitabevi., s. 170; A. Erzen (1994). *İlkçağ tarihinde Trakya: başlangıcından Roma Çağına kadar.* İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları., s. 91-92; G. C. Liakopoulos (2002). *Ottoman conquest of Thrace aspects of historical geography.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Bilkent Üniversitesi., s. 70

[1067] Umar, 2003, **a.g.k.**, 170; Erzen, 1994, **a.g.k.**, 91-92

[1068] Umar, 1996, **a.g.k.**, 227; Umar, 2003, **a.g.k.**, 172

[1069] Kentin fetih tarihi hususunda Osmanlı kroniklerinde farklı tarihlerden bahsedilir. Örneğin Neşri Kitab-ı Cihannüma'da önce kentin Süleyman Paşa tarafından fethedildiğini bildiriyor; daha sonraki satırlarda ise Evrenos Gazi tarafından ele geçirildiğini aktarıyor. Bilge Umar'ın da belirttiği gibi olasılıkla kent önce yakın çevresi ile birlikte Süleyman Paşa önderliğindeki Osmanlı güçleri tarafından ele geçirilmiş; geçici olarak elden çıkmasının ardından Evrenos Gazi tarafından yeniden Osmanlı topraklarına katılmış olması muhtemeldir.

[1070] *"Han, devletle Edirne tahtına oturunca lalası Şahin'e Zağra tarafına ve Filibe'ye akın emrini verdi. Evrenüz Gazi dahi vardı, İspala'yı fethetti. Bunlar yerli yerinde uç beğleri oldular"*. Bknz. Atsız, 1992, **a.g.k.**, 51

günümüze ulaşmamış olsa da sultan I. Murad adına inşa edildiği bilinen cami; İpsala'ya I. Murad döneminde tamamı ile hâkim olunduğu ve iskana sahne olduğunu ortaya koymaktadır.[1071]

4.17.2. İpsala Hüdavendigar / II. Murad Cami (?)

İpsala'da Hüdavendigar Cami adı ile anılan bir yapı olduğuna dair ilk tespit, E. H. Ayverdi tarafından gerçekleştirilmiştir.[1072] Ayverdi bir mukata'a defterinde tespit ettiği *"An mal-i Mukaata'a-i memleha-i Enez Huddam-ı cami'i şerif-i Sultan Murad Han der İpsala"* ibaresinden yola çıkarak kentte I. Murad adına bir yapı inşa edildiğini, ancak yapının günümüze ulaşmadığını belirtmektedir.[1073] Ayverdi ayrıca ilçede yaşayanların anlattıklarından bahsi geçen yapının yıkılmadan önce, ilçenin doğu tarafında ve çarşı içerisinde yer aldığını ve yapının *"dört orta direk üstüne oturan ahşap çatılı büyük bir bina"* olduğu yönünde bilgi edindiğinden bahsetmektedir.[1074] E. H. Ayverdi, söz konusu söylencesel bilgileri destekler nitelikte bir belgeye Mua'llim Cevdet Yazmalarında[1075] rastladığını ve söz konusu belgede yapının 22.75 x 22.75 m iç ölçülere sahip, dört ahşap destek üzerine oturan kubbeli, on iki penceresi bulunan, üç kapılı, 22 m yüksekliğinde bir minaresi olan, ahşap mihrap ve minberli bir cami olarak tasvir edildiğini aktarmaktadır.

Söz konusu belgede yer alan bilgi günümüze ulaşamayan bir yapıya dair oldukça detaylı veriler aktarmakla birlikte, bahsedilen yapının I. Murad'a mı yoksa II. Murad'a mı ait olduğu yönündeki belirsizlik bulunmaktadır. Önceki satırlarda E. H. Ayverdi referansı ile aktardığımız bilgileri içeren belge ilk defa T. Gökbilgin tarafından yayınlanmış ve araştırmacı bahsedilen yapının II. Murad'a ait olduğunu ileri sürmüştür.[1076] E. H. Ayverdi, T. Gökbilgin'in aktardığı tespit ve bilgileri detayları ile analiz ederken, yapının II. Murad'a değil I. Murad'a ait olduğu yönünde görüş bildirmiştir. Ayverdi'nin bu görüşünün temel dayanağı, araştırması sırasında yöre halkının aktardığı bilgiler ve yapının H. 895 (M. 1489-1490) yılındaki kapsamlı onarımın, II. Murad dönemi (1421 – 1451) eseri olarak kabul edildiğinde yaklaşık 50-60 yıllık bir

[1071] Literatürde kentte ayrıca Evrenos Gazi adına bir imaret inşa edilmiş olduğu yönünde bazı bilgiler olmakla birlikte, söz konusu yapının Evrenos Gazi'ye ait olup olmadığı hususundaki çekincelerimiz ilgili bölümde tartışılmıştır.
[1072] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 307-308
[1073] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 307
[1074] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 307
[1075] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 308, Dipnot 8
[1076] Gökbilgin, 2007, **a.g.k.**, 220

süre sonra gerçekleşmiş olacağı ve bu sürenin bir yapının eskiyip harap olması için kısa bir zaman aralığı olduğudur.[1077] Mevcut veriler dahilinde Gökbilgin tarafından II. Murad, Ayverdi tarafından ise I. Murad dönemine tarihlendirilen yapının, hangi padişah döneminde inşa edildiğini kesin bir dil ile ifade etmek mümkün görünmese de, arşiv belgelerinde İpsala'da I. Murad'a atfedilmiş bir yapıya dair herhangibir kayda rastlanmazken, bazı belgelerde II. Murad Camisi'nden bahsedilmektedir.[1078] Ayverdi'nin yapının I. Murad'a ait olduğu yönündeki önerisinin dayanaklarının söylencesel bilgi ve bazı verilerin kaynaklık ettiği çıkarımlar olduğu göz önüne alındığında, arşiv belgelerindeki İpsala'daki II. Murad'a ait bir camiye atıfta bulunan çok sayıda belgenin varlığı dolayısı ile bahsedilen yapının T. Gökbilgin'in[1079] önerdiği gibi II. Murad'a ait olması daha muhtemel bir varsayım olarak karşımıza çıkmaktadır.

[1077] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 308.
[1078] *"İpsala kasbasında kain Gazi Sultan Murad Han-ı Sani Hazretlerinin bina buyurdukları cami-i şerif hüdeması vezaif ve mesarife ve ikamesi kadimden beru…"* Bknz. BOA Ev. d. 12599 **(Ek 10)** *"Sultan Murad Han tabe kiramın Medine-i İpsala'da bina ve ihya buyurdukları cami-i şerifi mürür'ü zaman ile müşrif-i harab olduğundan muhtaç-ı tamir olan mahalleri"* Bknz. BOA EV.HMH. d. 7048 **(EK 20).** Bu hususta ayrıca bknz. BOA. İE.EV. 3/251: *"Der-devlet-mekine- i 'arz- ı da'i kemine budur ki, kasaba- yı İpsala'da vaki' merhum ve mağfur-leh Sultan Murad Han 'aleyhü'l-rahman ve'l- gufran hazretlerinin bina eyldiği cami'- i şerifde yevmi üç akçe vazife ile ders- i 'amm olan Mehmed Halife fevt olub, yeri hali ve hidmeti mu'attal olmağın yerine sülehadan işbu rafi'- i varak Mustafa Halife da'ileri her veçhile mahall ve müstahikk olmağla cihet- i mezbur vazife- i mu'ayyenesiyle mesfur da'ilerine tevcih olunub, yedine berat- ı 'alişan sadaka ve ihsan buyrulmak ricasına paye- i serir- i 'alaya arz olundu. Baki ferman der-'adlindir. Fi evahir- i ramazanü'l- mübarek li- sene hams ve semanin ve elf (1-10 Ramazan 1085)"* **(EK 32).**
[1079] Gökbilgin, 2007, **a.g.k.**, 220

4.18. İŞTİP

4.18.1. Tarihçe

Makedonya'nın orta kesiminin doğusunda Otinja nehriyle Vardar'ın kolu olan Bregalnitsa'nın birleştiği yerde konumlanmış bir şehir olan İştip,[1080] yakın çevresindeki Üsküp'ün kuzey doğusunda (89 km), Serez'in kuzey batısında (203 km) ve Kosova'nın güney doğusunda (181 km) yer almaktadır.

M. Ö. III. yüzyıldan itibaren yerleşime sahne olduğu bilinen kentin o dönemde adının Astibo olduğu, Antik Yunan ve Bizans dönemlerinde Stipeon adı ile anıldığı, bugünkü adının ise VI. yüzyılda bir süre kente hâkim olan Slavlar tarafından verildiği bilinmektedir.[1081]

IX. ve X. yüzyıllar arasında Bulgar Krallığına bağlı olan İştip, 1018 yılında Bizans topraklarına katılmış; XIII. yüzyılın ilk yarısında kısa süre ile yeniden Bulgar tarafından ele geçirilen kent kısa süre sonra Bizanslılarca geri alınmıştır. 1330 yılında Stephan Decanski tarafından Sırp Krallığı'na bağlanan İştip, Osmanlılar tarafından ele geçirilinceye kadar Decancski yönetiminde kaldığı bilinmektedir.[1082]

Sadettin Efendi[1083] Pirlepe ve Manastır ile birlikte İştip'in 1382 yılında Osmanlı Beyliği tarafından fethedildiğini bildirmektedir. M. Keil Kamusü'-a'lam ve Salname-i Vilayeti Kosova'da da kentin 1382 yılında Osmanlılar tarafından fethedildiği yazılmasına karşın, söz konusu tarihin kabul edilemez olduğunu belirtmekte, kentin 1395 yılına kadar Sırp egemenliğinde bulunduğunu ileri sürmektedir.[1084] Söz konusu bilgilerin ışığında Kiel İştip'in 1371 yılından 1395 yılına kadar Osmanlı Beyliği'ne tabi bir prenslik olarak hüküm sürmüş, 1395 yılında tümü ile Osmanlı idaresine alındığı ileri sürülmektedir.[1085] M. Kiel ayrıca kentte I. Murad adı ile anılan caminin bugün Fitija ismini taşıyan Archangel Kilisesi olduğunu ve Osmanlı Beyliği'nin kente tamamı ile hakim olmasından

[1080] M. Kiel (2001). İştip. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 23, s. 440
[1081] Kiel, 2001, **a.g.k.**, 440
[1082] Kiel, 2001, **a.g.k.**, 440
[1083] Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 155
[1084] Kiel 1388 yılında Voyvoda Dimitar'ın İştip'te Sveti Spas adıyla bir kilise yaptırdığı ve Kocane yakınındaki Banja köyünü ona mülk olarak tahsis ettiği yönündeki bir belgeyi söz konusu önerisini teyid eden bir veri olarak kullanmaktadır. Bknz. Kiel, 2001, **a.g.k.**, 441
[1085] Kiel, 2001, **a.g.k.**, 441

muhtemelen 10 yıl önce kaleye yerleştirilen bir Osmanlı birliğinin eski kiliseyi camiye çevirmiş olabileceği yönünde bir görüş bildirmektedir.[1086]

4.18.2. Fethiye Cami (I. Murad Camisi)

E. H. Ayverdi tarafından tespit edilerek yayınlanan bir vakıf kaydı, İştip'te Fatih Camisi adı ile anılan yapının Sultan Murad Han Gazi adına inşa edildiğini ortaya koymaktadır:[1087] *"Vakf-ı câmi-i şerîf-i Merhûm ve Mağfûrün leh Sultan Murâd Hân-ı Gaazî tâbeserâh'ül- ma'rûf Fethiye der kazâ-i İstib"*. Metinde Sultan Murad ibaresi ile I. Murad'ın mı yoksa II. Murad'ın mı kastedildiği belirsizdir. E. H. Ayverdi, vakıf kaydında yapıdan Fethiye Cami olarak bahsedildiğine dikkat çekerken, kentin I. Murad döneminde fethedildiği için Hüdavendigar döneminde inşa edilmiş bir yapı olması gerektiğini belirtir[1088]. Ancak Evliya Çelebi'nin İştib ve Fetih Camisi'ne dair aktarımları bazı çelişkiler ile birlikte farklı çıkarımlara kaynaklık etmektedir[1089].

Evliya Çelebi İştib'in I. Murad döneminde fethedildiği yönündeki aktarımı diğer kaynaklardaki bilgileri teyit etse de Gazi Mihal oğlu İki Yürekli Ali Bey tarafından fethedildiği ve Fethiye Camisi'nin İki Yürekli Ali Bey tarafından fetih sırasında kiliseden camiye çevrildiğini bildirmesi açıkça bir çelişkidir. Çünkü İki yürekli Fatih Sultan Mehmed döneminde yaşamıştır.[1090]

Evliya Çelebi'nin Ali Bey tarafından kiliseden camiye çevrildiğini belirttiği yapı ile I. Murad Camisi'ni iki ayrı yapı olarak tanıtması bir başka sorunsaldır.[1091] Arşiv belgelerinde yer alan bilgiler, Evliya Çelebi'nin aktarmış olduğu bilgilerin yanlışlığını, Ayverdi'nin ise tek bir belge üzerinden yapmış olduğu çıkarımın haklılığını kesin bir dille ortaya kaymaktadır.

[1086] M. Kiel (1976). Some littleknown monuments of Ottoman-Turkish architecture in the Makedonian province, Stip, Kumanovo, Prilep, Strumitsa. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, IV-V, s. 155; Kiel, 2001, **a.g.k.**, 441

[1087] Bknz. Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 308

[1088] Bknz. Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 308

[1089] Evliya Çelebi, 2002, **a.g.k.**, 59

[1090] Ayverdi Ali Beğ'in Fatih dönemi ricalinden olduğu kentin ise I. Murad döneminde fethedildiğinin altını çizerken, Evliya Çelebi'nin aktarımlarındaki çelişkiye dikkat çekerek düzeltilmesi gereken bilgiler olarak yorumlamaktadır. Bknz. Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 309

[1091] Evliya Çelebi kale altında Fethiyye Camisi olarak bilinen caminin İki Yürekli Ali Bey tarafından kiliseden camiye çevrilen bir yapı olduğunu belirtirken, söz konusu yapıyı *"Kar-ı kadim birkaç hürde kubbeli ve bir alçak minareli beyt-i atik cami'-i sıdıkdir",* şeklinde tanıtmaktadır. Evliya Çelebi ayrıca I. Murad Camisi'ni ise ayrı bir yapı olarak tanıtır: *"Ve fatih-i Murad Han-ı Evvel Cami'ine Orta Cami derler, Gayet ceaa'at-i kesireye malik tahtadan mebni çar-kuşe bir musanna' kubbesi rusas-ı has ile mestur bir cami'-i ma'murdur kim bu şehirde böyle bir seramed kargir bina minareli cami-i nur yokdur"*. Bknz. Evliya Çelebi, 2002, **a.g.k.**, 59

İştib'te Sultan Murad tarafından inşa edilen camiye dair çok sayıda kayıt olmakla birlikte, özellikle iki belgede yapıdan *"Sultan Murad tarafından İştib'de inşa edilen Fethiye Camisi"* olarak bahsedilmesi, Evliya Çelebi'nin I. Murad ve Fethiye Camisi olmak üzere iki ayrı yapı olarak tanıttığı eserlerin aynı yapıyı tanımladığını ortaya koymaktadır.[1092] M. Kiel'in, XVI. yüzyıl mühimme ve tahrir defterlerindeki bazı kayıtlarda İştip'teki Fethiye Camisi'nin Sultan I. Murad evkafı olarak zikredildiğine dair tespitleri, bahsi geçen yapının I. Murad dönemi eseri olduğunu ortaya koymaktadır. M. Kiel, Fethiye Camisinin I. Murad tarafından camiye çevrilmiş, vaktiyle İştip Kalesi'ndeki, bugün Fitija ismi ile tanınan Archangel Kilisesi olduğunu belirtmektedir.[1093]

4.18.3. İştip Hüdavendigar Medresesi

E. H. Ayverdi[1094] tarafından Hüdavendigar Medresesi olarak tanıtılan yapıya dair tek bilgi, Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde yer almaktadır: *Fâtih-i vilâyet Gâzî Hudâvendigâr Murâd Hân-ı Evvel'in câmi'i önünde medrese-i Murâdiyye derler bir ma'mûr medrese-i tâlibândır.*[1095] Metinden açıkça anlaşıldığı üzere bahsedilen medresenin I. Murad'a ait olduğuna dair herhangibir ibare yoktur. Medresenin Hüdavendigar Cami önünde yer alması aynı baniye ait bir yapı topluluğu bağlamında I. Murad tarafından yaptırılmış olabileceğine işaret etse de "Muradiye" teriminin çoğunlukla II. Murad için kullanıldığı dikkate alındığında, yapının II. Murad adına inşa edilmiş olma ihtimali göz ardı edilmemelidir.

Bugün İştip'te, Hüdavendigar ya da Muradiye adı ile anılan herhangibir yapı bulunmamaktadır. Osmanlı arşivinde gerçekleştirdiğimiz taramalarda bahsi geçen yapı ismi ile anılan bir medrese kaydına rastlanmamıştır.

[1092] *"Sultan Murad Han tabe serah hazretlerinin İştip kasabasında bina ve ihya buyurdukları, Fethiye Cami Şerifinin asar-ı ihtiyaç tamir ve termime muhtaç olub…"* Bknz. BOA. TS. MA. d. 9432 **(EK 14)** *"Nezaret-i efkaf-ı hümayuna mülhak efkafdan Mudanya İştip Kalesinde vaki merhum ve mağfuretli Sultan-ı Murad Han-ı tabe serah hazretlerinin Fethiye Cami-i Şerifi vakfından olmak üzere…".* BOA. HAT. 1592/51**(EK 15).** Ayrıca Bknz. BOA. D. 1422: **"***İştip Kalesi Kurbundaki ……maruf cami merhum ve mağfiretli Sultan Murad Han-ı tabe serah…"*

[1093] Kiel, 2001, **a.g.k.**, 441

[1094] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 309

[1095] Evliya Çelebi, 2002, **a.g.k.**, 59

4.19. İZNİK

4.19.1. Tarihçe

İznik kenti, günümüzde Bursa ilinin 86 km kuzey doğusunda İznik Gölü'nün (Askania Limne) doğusunda yer almaktadır. Bursa'ya bağlı bir ilçe merkezi olan İznik'in güneyinde Bilecik, güney batısında Bursa, güney doğusunda Eskişehir, kuzeyinde İzmit ve kuzey doğusunda Adapazarı şehirleri bulunur.

İlk olarak M.Ö. 4. yüzyılda Antigonos Monophtholmos tarafından kurulan kentin, Mysia'lılar tarafından yıkıldığı, sonrasında Lysimochos tarafından yeniden inşa edildiği bilinmektedir[1096]. M. Ö. 281 yılında Bitinya Krallığı'na bağlı bir kent olarak tanımlanan İznik, M.Ö. 208 yılında bahsi geçen krallığın başşehri olmuş;[1097] M.Ö. 74 yılından itibaren Roma egemenliğine girmiş ve Roma dönemi boyunca İzmit (Nikomedia) ile birlikte bölgenin en önemli kenti olarak ön planda yer almıştır.[1098]

Bizans döneminde öncelikle I. Konsil'in toplandığı[1099] kent olması sebebi ile Hristiyanlık için önemli bir merkez olarak karşımıza çıkan İznik'in bu önemi 787 yılında gerçekleşen ve Doğu Kilisesi'nin tanıdığı son konsil olan 7. Konsil'e ev sahipliği yapması ile pekişmiştir.[1100] 620 yılında Opsikion Theması'nın merkezi durumunda olan kentin,[1101] 8. yüzyıldan itibaren aralıklarla Arap akınlarında maruz kaldığı ve kuşatıldığı; 1081 yılında Selçuklular tarafından ele geçirildiği ve 16 yıl süre ile Selçuklu İmparatorluğu'na başkentlik yaptığı bilinmektedir.[1102] 1204 yılında İstanbul'un Latinler tarafından işgal edilmesinin ardından Theodoros Laskaris yönetiminde Bizans İmparatorluğu'nun başkenti olan İznik, 1204 ile 1261 yılları arasında tarihinin en parlak dönemini yaşamıştır.[1103]

[1096] Strabon, 1993, **a.g.k.**, 45; S. Şahin (1987). *İznik Müzesi Antik yazıtlar kataloğu*. Bonn., s. 1

[1097] Şahin, 1987, **a.g.k.**, 2; S. Şahin (2004). Helenistik ve Roma Çağlarında İznik/Nikaia. I. Akbaygil, H. İnalcık ve Aslanapa, O. (Ed.). *Tarih Boyunca İznik* içinde (s. 3-23). İstanbul: İş Bankası Yayınları., s. 7.

[1098] Şahin, 2004, **a.g.k.**, 7.

[1099] Ostrogorsky, 1995, **a.g.k.**, 44.

[1100] Ostrogorsky, 1995, **a.g.k.**, 165, F. Dvorning (1990). *Konsiller tarihi İznik'ten Vatikan'a II*. (Çev: M. Aydın). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.; C. Mango (2004). Birinci Ökümenik Konsil'in toplandığı yer ve Kutsal Pederler Kilisesi. İ. Akbaygil, H. İnalcık ve O. Aslanapa (Eds.). *Tarih Boyunca İznik* içinde *(*s. 305-313). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları; Ayrıca 7. Ökümenik Konsil için bkz. Maffei, 2004, **a.g.k.**

[1101] Ostrogorsky, 1995, **a.g.k.**, 90-91.

[1102] Ostrogorsky, 1995, **a.g.k.**, 146, 336.

[1103] Nicol, 1999, **a.g.k.**, 11-12; Ostrogorsky, 1995, **a.g.k.**, 396.

13. yüzyılın sonlarında Osmanlı Beyliği'nin bölgede giderek artan gücü ve hakimiyet alanları, 1301 yılında kentin kuşatılmasını beraberinde getirmiş, yaklaşık 30 yıllık bir kuşatmanın sonrasında 2 Mart 1331 tarihinde Orhan Gazi tarafından teslim alınmıştır.[1104]

Orhan Gazi dönemi boyunca başkent Bursa'dan sonra beyliğin en önemli şehri durumundaki İznik'in söz konusu önemini I. Murad dönemi boyunca koruduğu anlaşılmaktadır. Ankara savaşı sonrasında Anadolu'daki birçok kent gibi yağmalanan ve oldukça zarar gören kentin 15. yüzyılın başından itibaren eski canlılığını yitirdiği anlaşılmaktadır.

4.19.2. I. Murad Dönemi Öncesinde İznik (Orhan Gazi Dönemi)

Orhan Gazi'nin kenti almasının hemen ardından yönetimini eşi Nilüfer Hatun'a bıraktığı bilinmesine karşın,[1105] Nilüfer Hatun'un ne kadar süre ile İznik'te kaldığı ve Orhan Gazi'nin hangi sıklıkla kentte bulunduğu yönünde kesin bilgiler bulunmamaktadır. Tarihi kaynaklarda yer alan bilgilerin referans ettiği ve günümüze ulaşan yapılar dikkate alındığında İznik'te Orhan Gazi döneminde on iki yapı inşa edildiği tespit edilmiştir.[1106] Söz konusu yapılardan sekizinin kent içerisindeki yeri bilinmekte, diğer beş yapı ismen tanınmaktadır[1107]. Kentte yeri tespit edilebilen yapılardan Ayasofya Kilisesi (Orhan Cami), Hacı Özbek Mescidi, Hacı Hamza Mescidi, Hacı Hamza Türbesi ve Süleyman Paşa Medresesi sur içerisinde, Orhan Gazi İmareti[1108], Orhan Gazi Hamamı[1109] ve Kırgızlar Türbesi ise sur dışında inşa edilmiştir.[1110] Ayrıca Orhan Gazi döneminde Orhan

---

1104 İznik'in Osmanlılar tarafından kuşatılmasının ardından "Bizans Birlikleri" ile "Osmanlı Birlikleri" ilki 1302 yılında Bafeus, diğeri 1329 yılında Pelakonon (Maltepe) savaşları olmak üzere iki kere karşı karşıya gelmiş ve savaşlar Osmanlı'ların zaferi ile sonuçlanmıştır. İznik Kuşatması ve Bafeus Savaşı hakkında detaylı bilgi için bkz. İnalcık, 1997, **a.g.k.**, 78-105; Ayrıca süreç için bkz. Atsız, 1992, **a.g.k.**, 28; Neşri, 1995, **a.g.k.**, 119; Vryonis, 1971, **a.g.k.**, Zachariadou, 2000, **a.g.k.**, 373-74, Nicol, 1999, **a.g.k.**, 180-181, Langer 2000, **a.g.k.**, 210.

1105 İbn Batuta, 2004, **a.g.k.**, 430

1106 Bknz. Ayverdi, E. H. (1957). Orhan Gazi Devrinde mimari. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi*, I, 115-197, s. 115-197; Ayverdi, 1966, **a.g.k.**; Yılmazyaşar, 2003, Ayverdi, 1966, **a.g.k.**,

1107 Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 160-183

1108 Kazılar öncesinde Otto-Dorn tarafından "Orhan Camii", Ayverdi tarafından ise "Orhan Mescidi" olarak tanımlanan yapının, Oktay Aslanapa tarafından 1964 yılında gerçekleştirilen kazılar sırasında bulunan kitabeye göre Orhan gazi tarafından yaptırılan bir imaret olduğu anlaşılmıştır. Bknz. O. Aslanapa (1964-65). İznik'te Sultan Orhan İmâret Camii kazısı. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Yıllığı*, I, s. 16-31. Orhan Gazi İmareti ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 167-171; S. Emir (1994). *Erken Osmanlı mimarlığında çok işlevli yapılar: kentsel kolonizasyon yapıları olarak zaviyeler II, Orhan Gazi Dönemi yapıları.* İzmir: Akademi Kitabevi Yayını., 9-13;

1109 Söz konusu yapı bugün sur dışında Yenişehir kapı yakınlarında Orhan Gazi imaretinin yakınında harabe halinde bulunmaktadır. Yapı hakkında bknz. K. Otto-Dorn (1941). *Das İslamische İznik*. Berlin., s. 15; Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 182-183; O. Aslanapa (1977). *Yüzyıllar boyunca Türk sanatı*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 175

1110 Hacı Özbek ve Hacı Hamza Mescitlerinin giriş yönlerinin özgün halinde batı ve doğu yönde olması, Hellenistik dönemden beri var olan sokak düzenine bağlı bir biçimlenme olarak yorumlanır. Bknz. F. Alioğlu, (1999). Erken

Gazi adına bir medrese[1111] ve mekteb[1112], Süleyman Paşa adına bir mescid[1113] ve mekteb[1114] inşa edildiği bilinmesine karşın bahsi geçen yapılar günümüze ulaşmadığı için kent içerisindeki konumları bilinmemektedir.

Orhan Gazi dönemi yapılarının kent içerisindeki dağılımları dikkate alındığında İznik'te Orhan Gazi döneminde sur içi ve sur dışı olmak üzere iki odaklı bir mimari orgaznizasyonun gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Sur dışındaki oluşum Yenişehir Kapı dışında yer alan Orhan Gazi İmareti çevresinde şekillendiği, sur içerisinde ise yapıların kentin doğu yarısında merkeze yakın konumları dikkati çekmektedir.

4.19.3. I. Murad Dönemi Yapıları

I. Murad döneminde İznik'te Halil Hayreddin Paşa adına imaret, medrese ve türbe, Nilüfer Hatun ve Yakup Çelebi adına birer imaret olmak üzere toplam 5 yapı inşa edildiği bilinmektedir.[1115]

İznik'te I. Murad dönemi yapılarından Hayreddin Paşa adına inşa edildiği bilinen imaret ve medrese günümüze ulaşmamış, günümüze ulaşan tek yapısı olan türbesi, kentin doğu yönünde Lefke Kapı'nın dışında, Orhan Gazi döneminden beri mezarlık alanı olarak kullanıldığı bilinen alanda inşa edilmiştir. Nilüfer Hatun İmareti kentin doğu yarısının İstanbul Kapı ile Lefke Kapı arasında kalan bölümünde, Yakup Çelebi İmareti ise yine kentin doğu yarısının Yenişehir Kapı ve Lefke Kapı arasında kalan bölümünde yer almaktadır. Günümüze ulaşmayan Hayreddin Paşa Medresesi'nin, bugün Yeşil Mescidi'nin yakınında dolayısı ile Nilüfer Hatun İmareti gibi kentin kuzey doğu çeyreğinde yer aldığı yönünde belgeler bulunmaktadır. Günümüze ulaşmayan bir diğer

---

Osmanlı Dönemi'nde İznik kentinin fiziksel gelişimi. Ç Kafesçioğlu ve L. T. Şenocak (Ed.), *Abdullah Kuran İçin Yazılar*. İstanbul, s. 86

[1111] Başta Aşıkpaoğlu ve Neşri olmak üzere Osmanlı Kroniklerinde Ayasofya Kilisesi ile birlikte İznik'te bir manastırın da medreseye dönüştürüldüğü belirtilmektedir. Bknz. Atsız, 1992, **a.g.k.**, 42; Neşri, 1995, **a.g.k.**, 163. İznik'te iki medresenin varlığı bilinmekle birlikte, günümüze ulaşabilen tek medrese Süleyman Paşa Medresesi'dir. Kroniklerde bahsi geçen manastırdan medreseye dönüştürülen yapının ise günümüze ulaşmayan Orhan Gazi Medresesi olduğu ve yapının İznik Yeşil Camisi civarında aranması gerektiği belirtilir. Bknz. Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 172.

[1112] İznik'te Orhan Gazi adına bir mektep inşaa edildiğine dair tek bilgi Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde yer almaktadır: *"……Cümle kırk altı mekteb-i tıflan-ı na-re-ide-i gılmandır. Evvela Orhan Mektebi ve Süleyman Şah Mektebi ve Aziz Mektebi ve Telçioğlu mektebi..."* Bknz. Evliya Çelebi, 1999, **a.g.k.**, 9.

[1113] Evliya Çelebi yapıdan *"Cami-i Süleyman Şah Bin Orhan kurşunlu cami-i nurdur"* diye bahseder. Evliya Çelebi, 1999, **a.g.k.**, 9. Yapı hakkında bilgi için ayrıca bkz. Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 172.

[1114] Bknz. Evliya Çelebi, 1999, **a.g.k.**, 9; Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 179

[1115] Literatürde Hayreddin Paşa adına inşa edilmiş olan Yeşil Cami (Mescid) I. Murad dönemi içerisinde ele alınmasına karşın, söz konusu yapıdan mescid olarak bahseden ikinci kitabede kitabesinde H. 794'te (M. 1392) tamamlandığı bildirilmektedir. Bu nedenle İznik Yeşil Mescid çalışmamıza dahil edilmemiştir.

yapı olan Hayreddin Paşa İmareti'nin ise Lefke Kapı yönünde sur dışındaki türbesine yakın bir konumda olduğu ileri sürülmektedir.

Yapıların kent içerisindeki dağılımı dikkate alındığında, Orhan Gazi döneminde Ayasofya Kilisesi (Orhan Cami) çevresinde şekillenen kentin merkezinde ve kentin güney yönünde Yenişehir Kapı dışında inşa edilen yapılar ile oluşturulan iki odaklı yerleşme düzeninin, I. Murad döneminde kentin doğu yarısında inşa edilen yapılarla genişletildiği anlaşılmaktadır. Kentin kuzey doğusundaki oluşum Nilüfer Hatun İmareti ve çevresinde şekillenmiş, güney doğuda ise Yakup Çelebi İmareti çevresinde yeni bir iskan alanı oluşturulmuştur. Lefke Kapı dışında Hayredin Paşa Türbesi ile Hayreddin Paşa İmareti'nin (?) temsil ettiği oluşum, Orhan Gazi döneminden itibaren mezarlık alanı olarak kullanıldığı bilinen alandaki sürekliliğe işaret etmektedir. Hayreddin Paşa İmareti'nin yeri hususunda bir takım belirsizlikler olmakla birlikte, söz konusu yapının kaynaklarda belirtildiği gibi Lefke Kapı yönünde sur dışında Hayreddin Paşa Türbesi ile olası yakın konumu, Orhan Gazi döneminde Yenişehir Kapı dışında Orhan Gazi İmareti ile Hamamı ve Kırgızlar Türbesi ile kentin güney yönünde hedeflenen karşıt odaklı kent planının, I. Murad döneminde kentin doğu yönündeki temsilleri olarak okunabilir.

4.19.3.1. İznik Nilüfer Hatun[1116] İmareti

Levha No: 170-192

Çizim No: 82-89

Adı ve Konumu:

Nilüfer Hatun İmareti kentin kuzey doğusunda, Yeşil Cami Mahallesinde, doğuda Müze Sokak, batıda İstiklal Sokak, kuzeyde İbrahim Paşa Sokak ve güneyde Şeyh Kubbeddin Sokak ile sınırlanmış bir alan içerisinde yer almaktadır.

Yaptıran: Murad Hüdavendigar

Yapım Tarihi: H. 790 / Cemaziyelevvel (Mayıs-1388)

[1116] Hayatı hakkında detaylı bilgi için bknz. **5.** Değerlendirme Bölümü – **5. 1.** Baniler ve Adına Yapı İnşa Edilen Kişiler.

Kitabesine göre yapının inşasına Hicri 790 yılının Cemaziyelevvel ayının başında başlanmıştır.[1117]

Kitabe:

Yapının giriş kapısı üzerinde 48x151 cm ebatlarında üç satırlık bir mermer kitabe yer almaktadır.

Görsel 4.19.3.1.1: Nilüfer Hatun İmareti Kitabe

Transkripsiyon:

1- Emera bi-binâi hâzihi'l- 'imâreti'ş-şerîfeti lâ-zâlet ma 'mûreten el-melikü'l-mu'azzam el-hâkânu'l-mükerrem

2- Sultân bin sultân Murâd bin Orhân halleda'llâhu memleketehû li-vâlidetihi'l-merhûmeti'l-mağfûreti nâşirati'l-hayrâti seyyideti'l-muhadderât

3- Nîlüfer Hâtûn tegammedehâ bi'l-gufrân fî evveli cemâzi'l-evveli li-seneti tis 'ine ve seb 'imayeh. **1118**

Çeviri:

"Büyük hükümdar, iyilik sahibi hâkan, sultan oğlu sultan, Orhan oğlu Murad -Allah memleketini (yönetimini) devamlı kılsın-; merhum, mağfur, hayırlı işleri yayan, örtünmüşler (kadınlar)in efendisi olan annesi Nilüfer Hatun adına -(Allah) onu mağfiretiyle örtsün-, imar edilmiş (ya da imaret) olarak devam edecek bu mübarek ve şerefli imaretin inşa edilmesini 790 senesinin cemâziye'levvel ayının başında emreti."[1119]

[1117] Kitabeye dair kapsamlı bilgi için bknz. Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 68-70
[1118] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 69
[1119] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 69

Vakfiye:

Yapının bugüne kadar yayınlanmış ve araştırmamız kapsamında ulaşılmış bir vakfiye kaydı yoktur. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde, Nilüfer Hatun'un iki vakıf kaydı olduğu belirtilmektedir. 23 Aralık 1765 tarihli bir kayıtta, imaretin mütevellisi olarak Nilüfer Hatun'un torunu Hacı Hasan gösterilmektedir.[1120] Yine aynı kayda göre Hacı Hasan'ın Bursa'da bulunan Hızırlık Vakfının da mütevellisi olduğu anlaşılmaktadır.[1121]

Mimarı: Yapının mimarı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Mimari Özellikler:

Plan - Kesit:

İznik Nilüfer Hatun İmareti, doğu-batı doğrultusunda giriş ekseninde kare planlı sofa ve kareye yakın dikdörtgen planlı ana mekân ile, sofanın güney ve batısında yer alan enlemesine dikdörtgen planlı yan mekânlar ve doğu yönde yer alan beş bölümlü bir revaklı giriş kısmından ibarettir.

Giriş bölümü ile yan mekânlardan oluşan kuzey-güney yönündeki aksın batısında yer alan dikdörtgen planlı ana mekân, ortada güney kuzey yönünde atılmış bir kemer ile iki bölüme ayrılmıştır. Batıda yer alan birim, iki yanda yer alan çapraz tonozlar ile merkezde kubbe ile örtülüdür. Doğu yönde yer alan birim ise sekiz dilimli bir kubbe ile örtülüdür. Mekânın batı duvarında bir, güney ve kuzey yönünde ikişer altlık pencere ile söz konusu pencerelerin üst kotunda birer pencere ile aydınlatıldığı görülmektedir. Söz konusu mekânın doğusunda yer alan giriş mekânı kare planlı olup, üzeri üçgen kuşak geçişli bir kubbe ile örtülüdür. Kubbenin ortasında yuvarlak biçimli bir aydınlatma feneri bulunmaktadır. Mekânın kuzey batı ve güney batı köşelerinde yan mekânlara geçişi sağlayan iki kapı yer almaktadır. Doğu yönde eksende giriş kapısı, kapının iki yanında birbirine simetrik iki pencere açıklığı görülür. Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı yan mekânlar, aynı plan özelliklerine sahiptir. Mekânların kuzey ve güney yönünde

[1120] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 230, 320
[1121] Y. Ötüken, A. Durukan, H. Acun ve Pekak, S. (1986). *Türkiye'de vakıf abideler ve eski eserler IV*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları., s. 240; Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 230, 320

yer alan aynalı kemerler ile kareye dönüştürüldüğü, kare birimin kubbe ile örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Batı duvarların alt ve üst kotunda birer pencere açıklığı yer alan mekânlardan, kuzey yönde bulunanının kuzey, güney yönde bulunanın ise güney duvarında alt ve üst kotta birer pencere açıklığının olduğu, ayrıca her iki mekânın doğu yönde revaklı giriş kısımlarının kuzey ve güney yönde sonlandığı noktada birer mazgal pencere ile dışarıya açıldığı görülmektedir. Her iki mekânın doğu duvarında enlemesine dikdörtgen biçimli birer ocak nişi yer almaktadır.

Yapının doğusunda, kuzey-güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı revaklı giriş kısmı bulunmaktadır. Beş birimden oluşan revak dizisi, kuzey ve güney yönde yan mekânların ortasında sonlanmakta, yapının doğu cephesi boyunca devam etmediği görülmektedir. Revaklı giriş bölümü doğu yönde, kuzey doğu ve güney doğu köşede L biçimli, giriş ekseninin iki yanında doğu yüzlerinde altı yarım daire profilli silindirik yivlerin bulunduğu çokgen payeler ve L paye ile çokgen payeler arasında yer alan sütunların taşıdığı beş sivri kemerle dışarıya açılmaktadır. Revaklı birimin güney ve kuzey yönünde L payeler ile duvar arasında birer sütun tarafından desteklenen ikişer kemer açıklığı görülmektedir. Giriş ekseninde yer alan birim merkezde kubbe, kubbenin doğu-batı yönünde kalan bölümleri "yıldız tonoz" ile örtülmüş; kuzey ve güney yönde yer alan diğer birimlerde ise aynalı çapraz tonoz tercih edilmiştir.

Malzeme – Teknik:

İznik Nilüfer Hatun İmaretinin ana inşa malzemesi, kesme taş[1122] ve tuğladır. Taş ve tuğla haricinde, giriş kapısı ile sütun ve sütun başlıklarında mermer kullanıldığı görülmektedir. Yapının cephelerinde üç sıra tuğla bir sıra kesme taş ve yer yer dört sıra tuğla bir sıra kesme taş değişkenliğinde almaşık teknik uygulandığı görülmektedir. Revak cephesinde kesme taşlar arasında dikine yerleştirilmiş tuğlalar kullanılmıştır. Yapıda ayrıca payelerde, revak ve pencere kemerleri ile kasnakta üç sıra tuğla bir sıra taş tekrarı ile almaşık teknik uygulandığı görülmektedir. Giriş kapısının lento, söve ve alınlığı ile revaklı giriş bölümünde yer alan sütunların malzemesi mermerdir. Sütun ve sütun başlıklarının malzeme farklılığından dolayı sütunların devşirme olarak kullanılmış olabileceği yönünde görüşler vardır.

[1122] Söz konusu kesme taşlar gözenekli küfeki taşı olarak tanımlanmıştır. Bknz. Özbek, 2002, **a.g.k.**, 76

Süsleme:

Yapının tüm cephelerinde devam eden taş ve tuğlanın değişken kullanımı ile uygulanmış almaşık teknik, dönemin beğenilerini yansıtır içeriktedir. Beden duvarlarının üzerinde üç sıra, kasnaklarda ise iki sıra tuğla dizisinden ibaret olan saçak düzenlemesi yapının cephesine hareket kazandırmıştır. Yoğunlukla tuğla malzeme kullanılarak oluşturulmuş süsleme öğeleri, yapının doğu cephesinde yer alan revaklı giriş kısmının cephesinde karşımıza çıkmaktadır. Giriş ekseninin iki yanında yer alan payeleri, doğu yüzlerinde yer alan üç sıra tuğla bir sıra taş almaşıklığı ile örülmüş, yarım daire profilli altı yivden ibaret dışa taşkın yarım daire biçimli düzenleme üstte bir külah ile son bulmaktadır. Söz konusu düzenleme strüktürel bir işlevi olmayan, tamamı ile dönemin beğenileri doğrultularında tercih edilmiş bir süsleme öğesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Revaklı giriş bölümünün doğu cephesinde giriş eksenin kuzey ve güneyinde yer alan birimlerin doğu yönündeki kemerlerin arasında yer alan ve kemer yayları boyunca devam eden tuğla dizileri cepheye hareket katan ve estetik bir kaygıyı temsil eden düzenlemelerdir. Yapıda tuğla ile yapılmış olan bir başka bezeme türü tuğla rozetlerdir. Yapının batısında yer alan ana mekânın güney cephesinde ve revaklı giriş bölümünün güney duvarında yer alan tuğla rozetler ile kuzey yan mekânın doğu duvarında yer alan dikey ve yatay dizilimli tuğlaların griftliğiyle oluşturulmuş bir kompozisyona sahip pano yapıdaki tuğla bezeme unsurlarıdır.

Yapıda mermer işçiliğine sahip kapı ve sütun başlıklarında bezeme öğeleri görülmektedir. Almaşık teknik ile örülmüş iki kademeli sivri kemer içerisinde yer alan giriş kapısının dış yüzeyi oldukça sade taş işçiliğine sahipken, kapı kemerinin oturduğu konsolların iç yüzeyinin bezendiği görülmektedir. Her iki konsolun iç yüzeyinde altta kare bir pano içerisinde kemerli bir nişçikin üzerinde mukarnas dizileri, en üstte ise boyuna dikdörtgen bir pano içerisinde on yapraklı bir rozet kabartması yer almaktadır. Ayrıca her iki konsol arasında yer alan kapı kilit taşının üzerinde içte on iki, sonrasında on sekiz yapraktan oluşan ve içten dışarıya kademeli genişleyerek devam eden iki rozet bulunmaktadır. Yapıda taş işçiliği sütun başlıkların iki sıra mukarnas ile süslediği görülmekte, söz konusu sütun başlıkları ile Yeşil Camide yer alan sütun başlıklarının

benzer özellikler göstermesi ve aynı yıllarda inşa edilmesinden çıkışlı olarak her iki yapıda aynı ustanın çalışmış olma olasılığı üzerinde durulur[1123].

Yorum ve Tartışma:

İznik Nilüfer Hatun İmareti ile ilgili yayınlarda sıkça tartışılan önemli hususlardan birisi yapının işlevine yöneliktir.

Yapıyı detaylı olarak ele alan en erken tarihli çalışmanın sahibi S. Eyice, Nilüfer Hatun İmareti'nin bazı yayınlarda hatalı olarak aşevi olarak tanıtıldığını belirtirken, bu tespitin yanlış olduğunu ve yapının "geniş anlamı" ile halkın yararlanması için inşa ve vakf edilmiş bir hayır binası olduğunu ileri sürmektedir.[1124] S. Eyice yapının neden bir imaret (aşevi) olamayacağını sebepleri ile tartıştıktan sonra, yapının içinde ibadet te edilen bir dini yapı olduğunu belirtmekte, ancak Yeşil Cami (Mescid) ve Şeyh Kudbettin Camisi'nin (Mescid) olduğu bir yerde, bu yapının "umum" ibadete yönelik bir cami olamayacağını olasılıkla dervişlere mahsus bir zaviye olması gerektiğini belirtmektedir.[1125] S. Eyice, İznik'te aynı plan tipindeki Yakup Çelebi adına inşa edilen yapının zaviye olarak tanındığını referans göstermektedir.[1126] S. Eyice'nin yapının dar manası ile daha sonraki dönemlerde ortaya çıkacak olan sadece aşevi işlevinde bir imaret olmadığı yönündeki görüşüne katılmakla birlikte, bir hayır binası olarak aşevi işlevine de sahip çok işlevli bir yapı olarak değerlendirilmesinin daha uygun olacağı kanısındayız.

Gerek Orhan Gazi gerekse I. Murad döneminde özellikle ahi ve dervişler adına yapılmış "sadece" zaviye işlevine sahip çok sayıda yapı olmakla birlikte, Nilüfer Hatun İmareti'nin temsil ettiği T-Planlı yapıların "diğer" işlevlerinin yanı sıra zaviye işlevine de hizmet eden çok işlevli yapılar olduğu bilinmektedir. Dolayısı ile her ne kadar E. H. Ayverdi, imaretin kuzey ve güney yönünde yer alan odalarının konaklamaya uygun olmayan ve tabhane olarak kullanılması mümkün olmayan mekânlar olduğu ve yapının zaviye işlevi taşımadığı yönünde görüş bildirse de, yapının mekânlarının zaman içerisinde ne tür değişikliklere maruz kaldığı ve özgünlüğünü ne ölçüde koruduğu hususundaki belirsizlikler ile bir mekânın zaviye işlevine hizmet edebilmesi için ne tür

[1123] Özbek, 2002, **a.g.k.**, 77
[1124] S. Eyice (1957). İki Türk abidesinin mahiyeti hakkında notlar: İznik'te Nilüfer Hatun İmareti ve Kayseri'deki Köşk Medrese. *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi*, II, s. 108-109
[1125] Eyice, 1957, **a.g.k.**, 109
[1126] Eyice, 1957, **a.g.k.**, 110

bir düzeninin olması gerektiğine yönelik belirsizlikler Nilüfer Hatun İmareti'nin zaviye işlevi taşımadığı yönünde bir değerlendirmede bulunmanın önündeki temel sorunların başında gelmektedir.

Yenişehir Pustinpuş Baba Zaviyesi'nin asıl işlevinin dervişlere yönelik bir zaviye ve yan odaların da tabhane olduğu dikkate alındığında, yan mekânlar açısından Pustinpuş Baba Zaviyesi ile ebat ve biçim açısından belirgin bir fark olmayan Nilüfer Hatun İmareti'nin iki yandaki mekânlarının, tabhane olarak kullanılmadığını iddaa etmek yanlış olacaktır.

Yapının işlevine dair bir diğer sorunsal, ibadet işlevi olup olmadığı yönündeki belirsizliktir. Öncelikle belirtmek gerekir ki S. Eyice'nin, İznik Yeşil ve Şeyh Kubbedin Mescidleri'nin olduğu alanda olması sebebi ile Nilüfer Hatun İmareti'nin genele hizmet eden bir ibadet yapısı olamayacağı yönündeki tespitine dayanak olan yapılar, (Yeşil Mescid-Şeyh Kubbeddin Mescidi) Nilüfer Hatun İmareti'nden sonra inşa edilmiştir. Dolayısı ile bahsi geçen yapılar imaretin ilk inşa sürecinde planlanan işlevine dair belirleyici unsurlar değildir. Ancak Nilüfer Hatun İmareti'nin bölgedeki varlığı ve ibadet işlevine sahip olmaması, söz konusu bölgede yaşayan nüfusun ihtiyaçları doğrultusunda söz konusu iki yapının inşa edilmesini gerekli kılmış olabilir. Ayrıca yapının doğu-batı yönündeki uzanışı ve güney duvara sonradan eklenmiş olması muhtemel mihrap, yapının özgün halinde ibadet işlevi taşımadığına işaret etmektedir. Aynı plan tipinin öncül ve çağdaş örnekleri olan İznik, Bilecik ve Bursa Orhan Gazi İmaretleri ile Bursa Hüdavendigar İmareti'nin geç dönem arşiv belgelerinde cami olarak kaydedilmiş olmalarına karşın, kitabesinde "mübarek ve şerefli imaret" olarak kaydedilen[1127] Nilüfer Hatun İmareti'ne dair arşiv belgelerinde, cami ibaresinin kullanılmaması yapının daha sonraki dönemlerde camiye tahvil edilmediğine işaret etmektedir. Yapının doğu-batı yönündeki planı yöneliş itibari ile cami işlevi olmayan ve güney duvarına sonradan eklenmiş mihrabı bulunan Yenişehir Pustinpuş Baba Zaviyesi ile benzerlik göstermektedir.

İznik Nilüfer Hatun İmareti yayınlarda çok farklı terminolojiler ile tanımlanmış T-Planlı yapıların 14. yüzyıla ait örneklerinden birisidir. Söz konusu yapıların cami, zaviye, misafirhane, aşevi ve medrese gibi her biri bağımsız yapılar olarak da karşımıza çıkan

[1127] Bknz. Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 69

çok çeşitli yapı tiplerinin birden fazla işlevini tek bir yapıda karşılayan çok işlevsel niteliğe sahip olduğu bilinmektedir.[1128]

Bu noktada önemle üzerinde durulması gereken husus, T-Planlı yapıların standartlaşmış bir işlev çeşitliliğine sahip olmadıkları yönündeki verilerdir.[1129] Dolayısı ile NilüferHatun İmareti'nin temsil ettiği yapıları zaviye, cami, zaviyeli cami vb. terim ve tamlamalarla kategorize etmek çeşitli yanılgıları beraberinde taşımaktadır. Bu nedenle, söz konusu yapıları kitabelerinde belirtildiği gibi imaret adı altında değerlendirmek ve ön plana çıkan işlevsel özelliğini ayrı bir vurgu ile belirtmenin yerinde olacağı kanısındayız. Bu nedenle ele aldığımız Nilüfer Hatun İmareti'nin özgün halinde cami ve medrese işlevi olmadığı, zaviye ve misafirhane olarak da kullanılmış olma ihtimalinin göz ardı edilmemesi gerektiği ve banisinin kimliği de göz önüne alındığında bazı imaretlerin kitabelerinde geçtiği gibi bir "hayır yapısı" olarak aşevi niteliğinin ön planda olduğu bir yapı olması sebebi ile "A Tipi-İmaret" olarak sınıflandırılması uygun olacağı kanısındayız.

Nilüfer Hatun İmareti ile ilgili önemli bir diğer sorunsal yapının cephelerinde bulunan tuğla bezmeler ve cephe düzeninde farklı mimari kültürlerin etkisi ve bu etkinin niteliğidir.

Yapının mimarını bildiren herhangi bir belge yoktur. Bazı araştırma sonuçlarında yapının doğu cephesinde yer alan revaklı giriş kısmı, taş tuğla almaşıklığı, gülbezek motifleri gibi öğelerin temsiliyeti Bizans etkisi olarak değerlendirilmektedir.[1130] D.

[1128] Aşıkpaşaoğlu Tarihi'nde Orhan Gazi İmareti İznik'in Osmanlılar tarafından alınmasından sonra ilk imar faaliyetleri arasında gösterilirken yapının işlevine dair çıkarımda bulunulabilecek bilgiler aktarır: " *Orhan Gazi bir ulu kiliseyi cami yaptı. Bir manastırı da medrese yaptı. Yenişehir kapının çıktığı yerde bir imaret yaptı. Yanında Hacı Hasan derler bir aziz vardı; dedesi Ede Balı'nın müridiydi. Şeyhliğini ona ve ondan sonrada nesline olmak üzere verdi. Ta bugüne değin onların elindedir.* ***İmaretin kapısı açılıp yemek pişince Orhan Gazi evvela kendi mubarek eliyle yemek dağıttı.*** *Çırağını da ilk defa kendisi yaktı".* Bknz. Atsız, 1992, **a.g.k.**, 42. Söz konusu anlatıdan anlaşılacağı üzere yapının şeyhliğinin Hacı Hasan adında bir kişiye verilmesi zaviye işlevini ortaya koyarken, aşevi işlevi de çok net olarak vurgulanmıştır. Kuzey-güney yönünde uzanan yapının güney yönünde yer alan mihrabı (Bursa ve Bilecik Orhan İmaretleri de benzer düzenlemeye sahiptir) yapının aynı zamanda ibadet edilebilen bir mescid bölümüne sahip olduğunu ortaya koyar. İznik Orhan İmareti hakkında detaylı bilgi için Bknz. Aslanapa, 1964-1965, **a.g.k.**, 16-31; Ayrıca Bilecik Orhan İmareti hakkında detaylı bilgi ve güncel kazı sonuçları için Bknz. E. Altınsapan ve A. Deveci (2003). Bilecik Orhan Gazi imareti kazısı, *Anadoluda Tarikat Yapılarına Bakış (13.-15.yy) Bilecik Orhan Gazi İmareti Kazı Sonuçları* içinde (99-124). Eskişehir.

[1129] Örneğin Pustinpuş Baba Zaviyesi'nin dini işlevi olduğu yönünde ikna edici herhangi bir veri yoktur, aynı zamanda yapının medrese işlevine sahip olduğunu gösterir de bir belge bulunmamaktadır. İznik Orhan Gazi İmareti ise ibadet işlevi ile birlikte zaviye olarak ta kullanıldığı bilinen yapılardandır. Aşıkpaşazade'nin aktarımına göre yapı aynı zamanda aşevi olarak ta hizmet vermiştir: " *Orhan Gazi bir ulu kiliseyi cami yaptı. Bir manastırı da medrese yaptı. Yenişehir kapının çıktığı yerde bir imaret yaptı. Yanında Hacı Hasan derler bir aziz vardı; dedesi Ede Balı'nın müridiydi. Şeyhliğini ona ve ondan sonrada nesline olmak üzere verdi. Ta bugüne değin onların elindedir.* ***İmaretin kapısı açılıp yemek pişince Orhan Gazi evvela kendi mubarek eliyle yemek dağıttı.*** *Çırağını da ilk defa kendisi yaktı".* BknzAtsız, 1992, **a.g.k.**, 42.

[1130] Kuban, 2007, **a.g.k.**, 89.

Kuban orta aksı kubbeli ve genelde manastır tonozu örtülü ağır ayaklara oturan revak, Bizans mimarisinden esinlenen bir ana plan öğesi olsa bile, Bizans mimarisinin geç dönem yapılarında Nilüfer Hatun İmareti revakı türünde sadece büyük ayaklara oturan bir revak örneğinin olmadığını, bu nedenle büyük ayaklara oturan kemerli revakların Osmanlı döneminde gelişen bir yapı öğesi olduğu yönünde bir görüş bildirmektedir.[1131]

Giriş cephesinde taşıyıcı işlevinin yanı sıra cepheye hareket kazandıran bir dekoratif uygulama olan yivli payeler, Anadolu Selçuklu ve Bizans Mimarisinde birlikte görülen bir biçim kalıbı olarak nitelendirilmektedir.[1132] Söz konusu payelerin Bizans mimarisinde yaygın kullanımı olmadığını belirten A. Ersen, benzer bir örneğin yalnızca Gülhane'deki bir Bizans kalıntısında görüldüğünü bildirmektedir.[1133]

Araştırmamız sırasında bahsi geçen yivli sütunce örneklerinin, özellikle Yunanistan, Sırbistan ve Makedonya'da bulunan Bizans yapılarında yaygın kullanılan bir mimari öğe olduğu anlaşılmıştır. Kullanım yeri ve yiv sayılarındaki bazı farklılıklar olsa da, Nilüfer Hatun İmareti'nin giriş revakında yer alan yivli plasterler ile benzer özellikler taşıyan uygulamalar Lesnova Kilisesi'nin cephe ve kubbe kasnağında[1134], Selanik H. Apostoloi Kilisesi'nde, Matka Manastır Kilisesi, Treska Aziz Nikola Kilisesi, Selanik H. Aikaterini, Gracanica Kilisesi ile Kuruçeviste Arhandeli Kilisesi'nin kubbe kasnaklarında,[1135] Krusevaç Lazarika, Kaleniç ve Psica Kiliseleri ve İstanbul'daki Khora Manastır Kilisesi'nin (Kariye Müzesi) cephelerinde karşımıza çıkmaktadır.[1136]

Nilüfer Hatun İmareti'nin batı yöndeki ana mekânın güney cephesinde ve revaklı giriş bölümünün güney duvarında yer alan tuğla rozetlerin, Osmanlı mimarisindeki ilk örnekleri Orhan Gazi döneminde karşımıza çıkmaktadır.[1137] İstanbul'da Soter, Lips, Sinan Paşa, Kariye ve Pammakaristos Kiliseleri[1138] ile Arta'da Kata Panagia ve H.

[1131] Kuban, 2007, **a.g.k.**, 89

[1132] A. Ersen (1986). *Erken Osmanlı mimarisinde cephe biçim düzenleri ve Bizans etkilerinin niteliği*. İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları., s. 36

[1133] Ersen, 1986, **a.g.k.**, 36

[1134] Bknz. J. S. Ćirić (2012). Les emblèmes sur l'absidede l'église de Lesnovo. *Zograf,* 35, s. 189-197, Fig. 1-4

[1135] Bknz. Trkulja, 2004, **a.g.k.**, 292, Fig.

[1136] Bknz. Trkulja, 2004, **a.g.k.**; R. Ousterhout (1987). *The architecture of the Kariya Camii in İstanbul*. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Studies., s. 122-123

[1137] Orhan Gazi dönemine tarihlendirilen Yenişehir Pustinpuş Baba Zaviyesi ile Bursa Orhan Gazi İmareti'nin cephelerinde tuğla rozetler yer alır. Bursa Orhan Gazi İmareti'in cephe düzenlemeleri ve çevre kültürlerin bu oluşumdaki etkisine dair detaylı analiz ve değerlendirme için bknz. S. Küskü (2011). Bursa Orhan Zaviyesinin cephe düzenlemeleri ve çevre kültürlerle ilişkileri. *Uluslararası Orhan Gazi ve Dönemi Sempozyumu 8-10 Nisan 2011*., s. 524-554

[1138] Y. Ötüken (1978). İstanbul Son Devir Bizans mimarisinde cephe süslemeleri. *Vakıflar Dergisi,* 12, s. 213; S. Kalfazade (1987). Erken Osmanlı mimarisinde tuğla rozetler hakkında. *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1, s. 12-17.

Nikolaos Rhodias Kiliseleri ile Kypseli Kilisesi'nin[1139] doğu cephelerinde bulunmaktadır. Örneklerden de anlaşılacağı üzere tuğla rozet motifleri, İstanbul başta olmak üzere Balkanlardaki Bizans eserlerinde yaygın örnekleri olan bir dekoratif unsurdur. Nilüfer Hatun İmareti'nde iki farklı formda örneği olan söz konusu rozetlerin, Orhan Gazi dönemindeki iki örneğinin de imaret (Bursa Orhan Gazi İmareti) ve zaviyelerde (Pustinpuş Baba Zaviyesi) tercih edilmiş olması dikkat çekicidir. Bahsi geçen yapı türlerinin Osmanlı Beyliği'nin kuruluş döneminde müslümanlığın yayılması hususundaki etkin rolleri göz önüne alındığında, Bizans yapılarında çok sayıda örneği olan ve müslümanlaştırılması yönünde hedef alınan nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan Hıristiyan Rumların alıştığı biçimlerden birisi olan bahsi geçen motifin, imaret ve zaviyelerde bilinçli olarak kullanıldığını düşündürmektedir. Yapının giriş kısmındaki revak bölümünde kullanılan yivli sütunceler ile yüksek kasnaklı kubbe tercihinde de benzer bir olasılık göz ardı edilmemelidir. Bahsi geçen unsurları uygulayan kişilerin de mimar boyutunda olmasa dahi, taş ve tuğla işçiliğinin niteliğine bağlı olarak usta bağlamında Bizanslı Rumlar olması ihtimalinin güçlü olduğu anlaşılmaktadır.[1140]

Nilüfer Hatun İmareti, revaklı giriş kısmındaki yapıya özel tasarlanmış olan devşirme olmayan sütun başlıklarına sahip ilk Osmanlı yapısı olması bakımından ayrı bir öneme sahiptir.[1141] Ayrıca, yapının giriş kapısının kemerlerinin oturduğu konsolların iç yüzeyinde yer alan mermer süsleme unsurları, dönemin yine yapıya özel bezenmiş az sayıdaki örneklerinden birisidir ki[1142] bu özellikler yapıda, Türk ustaların çalışmış olduğuna işaret etmektedir. Dolayısı ile yapının mimari ve özellikle cephe düzen ve malzeme-teknik özellikleri, İznik Nilüfer Hatun İmareti'nde Türk ve Bizanslı ustaların birlikte çalıştıklarını düşündürmektedir.

[1139] Trkulja, 2004, **a.g.k.,** s. 368, fig. 212-213; s. 374, fig. 227
[1140] Benzer örnekler için bknz. Levha 190-192
[1141] Y. Özbek Yeşil Camisindeki sütun başlıklarının Nilüfer Hatun İmareti'ndeki başlıklarla benzer özellikler gösterdiğini belirtirken, yakın tarihlerde inşa edilen yapılarda aynı ustaların görev yapmış ola olasılığı üzerinde durmaktadır. Bknz. Özbek, 2002, **a.g.k.**, 77
[1142] Taş ve mermer süsleme unsurlarına sahip diğer dönem yapıları Kemalli Asılhan Bey Mescidi, Mudurnu Yıldırım Hamamı ile Bursa Hüdavendigar İmareti'dir.

4.19.3.2. İznik Yakup Çelebi İmareti

Levha No: 192-208

Çizim No: 90-93

Adı ve Konumu:

Yakup Çelebi İmareti kentin güney doğusunda, doğuda Emin Kıran Sokak, batıda Sürücü Sokak, kuzeyde Yakup Sokak ve güneyde ise Yenişehir Kapı Sokak ile sınırlanmış bir alan içerisinde yer almaktadır.

Yapım Tarihi: 1362-1389 (I. Murad Dönemi)

Yapının inşa tarihini ortaya koyan herhangi bir kitabe ve vakıf kaydı bulunmamakla birlikte, Yakub Çelebi'nin yaşadığı süreç dikkate alınarak 1. Murad dönemi içerisinde değerlendirilmektedir

Yaptıran: Yakup Çelebi

Yayınlarda I. Murad'ın oğlu Yakup Çelebi tarafından yaptırıldığı belirtilmesine karşın, yapının banisini bildiren herhangi bir kitabe ve vakfiye kaydı yoktur.

Mimarı: Yapının mimarı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Mimari Özellikler:

Plan / Kesit:

İznik Yakub Çelebi İmareti kuzey-güney doğrultusunda giriş ekseninde sıralanan, sofa ve mescit kısmı, sofanın doğu ve batı yönünde yer alan iki yan mekân ile kuzeyde yer alan beş bölümlü bir revaklı giriş bölümünden ibarettir.

Güneyde yer alan kare planlı üçgen kuşlak geçişli bir kubbe ile örtülü mescit kısmı, doğu-batı duvarlarda birer, güney duvarda ise iki pencere açıklığına sahiptir. Mekânın güney duvarında yarım yuvarlak kesitli bir mihrap nişi yer almaktadır. Mescit mekânı ile sofa doğu-batı doğrultusunda uzanan geniş bir kemer ile birbirinden ayrılmakta, doğu-

batı doğrultusunda kareye yakın dikdörtgen planlı sofanın doğu ve batı yönünde kuzey-güney doğrultusunda atılmış iki geniş kemer ile kareye dönüştürüldüğü ve söz konusu kare birimin üçgen kuşak geçişli bir kubbe ile örtüldüğü görülmektedir. Mekân kuzey yönde eksende yer alan bir giriş kapısı ile revaklı giriş kısmına açılmakta, giriş kapısının iki yanında birer pencere açıklığı yer almaktadır. Sofanın doğu ve batı duvarlarının kuzey köşelerine yakın konumlandırılmış kapılar ile yan mekânlara geçiş sağlanmıştır. Kare planlı yan mekânların güney duvarlarında birer pencere açıklığı yer almakta, her iki mekânın aynalı çapraz tonozlar ile örtüldüğü anlaşılmaktadır. Doğu yan mekânın doğu, batı yan mekânın ise batı duvarında, eksenin güneyinde, enlemesine dikdörtgen biçimli birer niş bulunmaktadır.

Yapının kuzeyinde konumlanmış, doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı revaklı giriş bölümü, kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlı beş birimden oluşmaktadır. Yapının kuzey cephesi boyunca devam eden revaklı giriş bölümü, kuzey doğu ve kuzey batı köşede L, giriş ekseninin iki yanında T biçimli çokgen payeler ile söz konusu payeler arasında yer alan sütunların taşıdığı yuvarlak kemerler ile dışarıya açılmakta, her bir destek güney yönde duvara yuvarlak kemerler ile bağlanmaktadır. Söz konusu taşıyıcıların birbiri ve duvar ile olan kemer bağlantılarının oluşturduğu kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlı beş birim, aynalı çapraz tonoz ile örtülmüştür.

Giriş ekseninde yer alan birim kuzeyde doğu-batı doğrultusunda atılan bir kemer ile kareye dönüştürülmüş, söz konusu düzenleme ile yanlarda yer alan birimlerden farklı bir giriş bölümü vurgusu sağlanmıştır.

Malzeme-teknik:

Yakup Çelebi İmaretinin ana inşa malzemesi kesme taş ve tuğladır. Yapının cephelerinde üç sıra tuğla bir sıra kesme taş tekrarı ile almaşık teknik uygulanmıştır. Yapının tüm cephelerinde devam eden taş ve tuğlanın değişken kullanımı ile uygulanmış almaşık teknik, dönemin beğenilerini yansıtır içeriktedir. Beden duvarları ve kasnak üzerinde testere dişi saçak kullanılmıştır.

Süsleme:

İmaret'in cephelerinde karşımıza çıkan almaşık teknikli duvar işçiliği ve saçak boyunca devam eden üç sıra testere dişi haricinde, yapıda döneme özgü herhangi bir süsleme öğesi bulunmamaktadır.

Yorum ve Tartışmalar:

Yapının inşa kitabesi ve vakfiyesi olmadığı için kimin adına ve hangi tarihte inşa edildiğini doğrudan referans eden bir belge yoktur. İznik üzerine ilk çalışmalardan birisini gerçekleştiren Gurlitt yapının Koimesis Kilisesine yakın konumda ve mekân düzeni açısından Nilüfer Hatun İmareti'ne benzediğini belirtirken yapının ismi hususunda herhangibildirimde bulunmaz.[1143]

İznik'te Yakup Çelebi adına bir zaviye inşa edilmiş olduğu, 1580 tarihli bir belgeden anlaşılmaktadır:

> *"...İznik'de vakı' Ya'kub Paşa Zaviyesi vakfına ve Nilüfer Hatun evkaafına mütevelli olan kimsenin hisab vermediği ihbar edilmekle, keyfiyet hizane-i amirece tetkıyk edilmiş ve 985 Muharrem gurresinde verilmesi lazım gelen üç senelik muhasebenin verilmediği görüldüğünden İznik Kadısına (Hakk-ı sarih) dairesinde muhasebe teftişinin yapılması Divan-ı Hümayun'dan yazılmakdadır. l3 Zilhicce 987 (1 Kanun-ı Sani 1580).*[1144]

Söz konusu belgede yer alan ve altı çizilmesi gereken bilgi E. H. Ayverdi'nin de öncelikle vurguladığı gibi,[1145] çoğunlukla Çelebi ünvanı ile tanınan I. Murad'ın oğlu Yakup Çelebi'nin Paşa ünvanı ile anılması ve onun adına inşa edilmiş olan yapının zaviye olarak adlandırılmış olmasıdır. Bu noktada iki farklı sorunsal karşımıza çıkmaktadır. Yapı bir imaret midir yoksa yukarıdaki belgede belirtildiği gibi zaviye mi dir? Ya da bu durumu, söz konusu yapı tipini temsil eden eserlerin literatürde onlarca farklı isimle tanıtılmasından kaynaklı terminoloji sorununun bir belgedeki yansıması olarak mı değerlendirilmesi gerekir?

Yine bahsi geçen 1580 tarihli belgede yapının banisi olarak anılan Yakub'un Paşa ünvanı ile tanıtılması, literatürde kabul edildiği gibi yapının I. Murad'ın oğlu Yakup Çelebi'ye mi, yoksa Yakup Paşa adlı başka bir şahsa mı ait olduğu yönünde bir soruyu beraberinde getirmiştir. Literatürde yapıya dair ilk tespitlerin E. H. Ayverdi tarafından gerçekleştirilmiş olması ve daha sonraki yayınlarda bu bilginin tartışmasız kabul ve tekrar edilen bir bilgiye dönüşmesi, E. H. Ayverdi'nin ise yapının I. Murad'ın oğlu Yakup Çelebi'ye ait olduğu yönündeki tespitinin tek kaynağının mahallinde kendisine aktarılan bilgiden ibaret olması, bu hususstaki belirsizlik ve soru işaretinin güncelliğini korumasına sebep olmuştur.

[1143] C. Gurlitt (1913). Die İslamischen Bauten von İsnik (Nicaea). *Orientalisches Archiv, III,* s. 55
[1144] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 328
[1145] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 328

Bu nedenle çalışmamız kapsamında bahsi geçen "Yakub" adlı kişinin kimliği, aynı adla anılan alternatif şahsiyetlerin tespiti ve olasılık olarak yapının banisi olup olamayacakları yönündeki sorgulama bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmıştır.

Kaynaklardan, I. Murad döneminde yaşamış Yakup adlı birkaç kişinin varlığı takip edilebilmektedir. Bu kişilerden birisi Menteşe Beyi'nin oğlu Yakup Bey'dir. Babasının vefatından sonra Menteşe Beyliği'nin başına geçtiği bilinen ve I. Murad döneminde vefat eden[1146] Yakup Bey'in Osmanlı Beyliği ve İznik ile münasebetine dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Yakub Bey adı ile anılan bir diğer önemli kişi Kütahya Beyliği sultanı Ali Bey'in oğlu Yakub Bey'dir.[1147] Ali Bey'in vefatının ardından Kütahya Beyi olan Yakub Bey'in Osmanlı Beyliği ile olan ilişkisi, 1382 yılında Yıldırım Beyazıd'ın Germiyanoğlu Beyi'nin kızı ile evlenmesi sonrasında, her iki beylik arasında gelişen bağlılık içerisinde şekillenmiştir.[1148] Bahsi geçen Yakub Bey'in, Yıldırım Beyazıd ve sonrasında I. Mehmed ile olan yakın ilişkisi kaynaklarla sabit olmasına karşın, vefaat ettiği tarihe kadar Germiyan Beyi olarak yaşayan bir kişi olarak bir Osmanlı kentinde yapı inşaa ettirmiş olması olasılık dahilinde değildir.

Çelebi Mehmed döneminde Ankara valisi olan ve yine dönemin önemli şahsiyetlerinden Firuz Bey'in oğlu olan Yakup Bey'in,[1149] İznik ile herhangibir teması bilinmemektedir. Zağarcı lakabı ile bilinen Yakup Çelebi adlı bir kişinin Çelebi Mehmed'in mahiyetinde Amasya'da yanında bulunduğu ve iktidar mücadelesinde savaşlarda yer aldığı anlaşılmaktadır.[1150] Bahsi geçen kişi adına Amasya'da Yakup Çelebi İmareti adı ile bilinen bir yapı inşa edildiği bilinmekte, fakat aynı kişin İznik'te bir yapı inşa ettirip ettirmediği yönünde kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Osmanlı kroniklerinde, önceki satırlarda ismi geçen Germiyan ve Menteşe Beyi olan Yakup Beyler hakkında bazı bilgiler bulunsa da söz konusu kişilerin İznik ile bağlantısına işaret eden herhangi bir bulguya ulaşılamamıştır.

[1146] Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 148,176; Süreyya, 1996, **a.g.k.**, 1677
[1147] Süreyya, 1996, **a.g.k.**, 1677
[1148] Atsız, 1992, **a.g.k.**, 53
[1149] Süreyya, 1996, **a.g.k.**, 1677
[1150] Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 312

Bu bağlamda İznik'te adına yapı inşa edilmesi en olası kişi I. Murad'ın oğlu Yakup Çelebi'dir.[1151] Yakup Çelebi'den, 1580 tarihli belgede Paşa lakabı ile bahsedilmesini analiz eden E. H. Ayverdi, Orhan Gazi'nin oğlu olan Süleyman'ın da Paşa olarak anılmasını gerekçe göstererek Yakub'u I. Murad'ın büyük oğlu olduğunu ileri sürmektedir.[1152]

Her ne kadar Orhan Gazi'nin büyük oğlunun Süleyman Paşa olup olmadığı hususunda farklı görüşler olsa da gerek tarihsel olaylardaki etkin rolü gerekse henüz şehzadeliğinde kendi adına çok sayıda vakıf sahibi olması ve adına yine çok sayıda yapı inşa edilmesi, beyliğin yönetimi için hazırlandığının önemli göstergeleridir. Ancak Yakup Çelebi için böyle bir süreç takip etmek mümkün değildir. Süleyman Paşa'nın rolünü, I. Murad döneminde tartışmasız Yıldırım Beyazıd temsil etmiş olmalıdır. Gerek kroniklerde şehzadeliğindeki etkin rolüne dair anlatılar gerekse özellikle Bolu ve Mudurnu'da henüz şehzade iken çok sayıda eser inşa ettirmesi Yıldırım Beyazıd'ın tahtın önde gelen varisi olarak yetiştirildiğini ortaya koymaktadır. Eğer ele aldığımız yapı Yakup Çelebi'nin adına I. Murad döneminde inşa edilmiş ise -ki tüm veriler bu yöndedir- şehzadelik dönemindeki bir banilikten bahsetmiş olunacaktır ve Bolu'da Yıldırım Beyazıd tarafından yaptırılan hamamın kitabesinde Yıldırım'dan Çelebi unvanı ile bahsedildiği[1153] göz önüne alındığında, 1580 tarihli belgedeki paşa unvanının belgeye özgü bir tercih olarak yorumlanması daha doğru olacaktır.

Osmanlı kroniklerinin özellikle de Evliya Çelebi'nin, bir şehzade adına inşa edilmiş olan önemli bir yapıyı tanıtmaması ve bu yönde bir bilgi aktarmaması oldukça ilginçtir. İznik risalesinde yapıdan Kosova'da şehit edilen Yakup Çelebi'ye ait bir imaret olarak bahsedilmesi ve 1919 yılına kadar imaret olarak kullanıldığının belirtilmesi, [1154] 1580 tarihli belgede bahsi geçen zaviye tabirinin imaretin yerine kullanılmış olduğunu düşündürmektedir. İlgili bölümde[1155] detayları ile tartışıldığı üzere, bazı zaviyelerin imaretler ile benzer plan tipine sahip olması ve imaretler gibi çoğunlukla kent merkezi dışında inşa edilmeleri her iki terimin birbiri yerine kullanılmasına neden olmuştur.

[1151] I. Murad'ın 1360 yılında doğduğu bilinen oğlu olan Yakup Çelebi; Yıldırım Beyazıd ile birlikte savaşlarda etkin görev üstlenmiş, 1386 yılında gerçekleşen Karaman seferinde sağ kolda görev yapmış ; Karasi Valisi iken Kosova savaşına katılmış ve 1389 yılında babasının ölümünün hemen ardından Beyazıd'ın tahta geçmesi için öldürülmüştür. Bknz. Neşri, 1995, **a.g.k.**, 227, 305-307; Süreyya, 1996, **a.g.k.**, 45

[1152] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 328

[1153] Bknz. Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 71

[1154] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 328'den.

[1155] Bknz. Değerlendirme Bölümü.

Dolayısı ile aynı yapıya dair bilgi veren farklı belgelerde yapının zaviye ve imaret olmak üzere iki farklı terimle kaydedilmiş olması muhtemeldir. Orhan Gazi döneminden itibaren I. Murad dönemi sonuna kadar mevcut örnekler dikkate alındığında, tüm imaretlerin başta sultan ve aile bireyleri olmak üzere, devletin en üst düzey yöneticikleri adına inşa edilmiş olması, Orhan Gazi döneminde Pustinpuş Baba adına inşa edilmiş olan aynı plan tipindeki yapının zaviye olarak adlandırıldığı göz önüne alındığında, Yakup Çelebi adına inşa edilen yapının imaret olarak adlandırılması daha doğru olacaktır.

İznik Yakup Çelebi İmareti ile ilgili bir diğer sorunsal, yapının tarihlendirilmesindeki belirsizliktir. E. H. Ayverdi tarafından Yakub Çelebi'nin yaşadığı yıllar dikkate alınarak I. Murad dönemi içerisinde ele alınan yapının, kesin inşa tarihini bildiren herhangi bir belge yoktur. Yakup Çelebi'nin Kosova Savaşı sonrasında şehit edilmesinin ardından onun adına bir imaret kurulmuş olma ihtimalide aynı oranda muhtemel olmakla birlikte, bu hususta kesin bir yargı bildirmek mümkün değildir. İmaretin kuzey batısında bulunan ve 1389 yılından sonra Yakup Çelebi'ye ait bir makam türbesi olarak yapılmış olması muhtemel[1156] türbenin, imaret ile benzer malzeme-teknik özellikler göstermesi her iki yapının da Yakup Çelebi'nin vefatının ardından dolayısı ile I. Murad döneminde inşa edilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Ancak I. Murad'ın Çekirge'de kendisi adına yapılmış imareti ile türbe ilişkisi dikkate alındığında, Yakup Çelebi'nin sağlığında (I. Murad döneminde) adına yapılmış imaretin yanına tıpkı Hüdavendigar İmareti ve Türbesi gibi kendisi adına bir türbe yapılması, o dönemde benimsenmiş bir anlayışa da işaret edebilir. Bu nedenle ve literatürde yaygın kabul edildiği gibi yapının I. Murad döneminde inşa edildiği yönündeki görüşlerin aksini ispat edecek daha kesin verilerin yokluğunda İznik Yakup Çelebi İmareti'nin, I. Murad dönemi eseri olarak değerlendirilmesinin uygun olacağı kanısındayız. Yakup Çelebi'nin 1360 yılında doğduğu ve Osmanlı kroniklerinde 1380 sonrasındaki tarihsel olaylarda etkin görev üstlendiği yönündeki bilgilerin varlığı doğrultusunda yapının, 1380-1389 yılları arasında inşa edilmiş olduğu varsayılabilir.

[1156] Bursa'da Hüdavendigar Türbesi'nde Yakub Çelebi'nin sandukası bulunduğu için İznik'teki türbesi makam türbesi olarak nitelendirilmiştir. Türbe 1389 sonrası dolayısı ile Yıldırım Beyazıd döneminde inşa edilmiş olduğu için I. Murad dönemi eserleri arasında değerlendirilmemiştir.

Yakup Çelebi İmareti'nin merkezini oluşturduğu alanda, imaretin ismi ile anılan bir mahalle oluşmamış, olasılıkla erken dönemlerden itibaren Manastır Mahallesi[1157] olarak tanımlanan mahallenin sınırları içerisinde kaldığı için var olan mahalle ismi devam etmiştir. İmaretin inşa edildiği bölge, yapı tipi ve işlevi dikkate alındığında oldukça önemli ve bilinçli bir seçimin temsili olarak anlam kazanmaktadır. Orhan Gazi dönemi İznik kentinin en önemli tanıklarından olan Gregory Palamas'ın aktardığı bilgilere göre, Hıristiyanların yoğun olarak yaşadıkları bölge "Hyacinthe" (Koimesis) Manastırı ve çevresidir.[1158] Yine Palamas'a göre söz konusu manastırın çevresi bir duvarla çevrilidir.[1159] Anlaşılan o ki İznik'te, Orhan Gazi döneminde Hıristiyanlara ait bir bölge Koimesis Kilisesi çevresinde şekillenmiş ve bu bölge 16. yüzyılda dahi adı geçen manastıra ithafen Manastır Mahallesi olarak kaydedilmiştir. Aynı zamanda manastırın bulunduğu kentin güney batı çeyreğindeki alanda Orhan Gazi döneminde yoğun bir yerleşime gidilmeyişi, I. Murad döneminde ise sadece Yakup Çelebi İmareti'nin inşa edilmesi iki önemli hususu düşündürmektedir. Bunlardan birisi söz konusu imaretle birlikte kentin güney batı kısmında bir genişleme öngörülmüş olabilir ki, Osrhan Gazi döneminden itibaren imaretler çoğunlukla kentin yerleşime sahne olmamamış "ıssız" alanlarında inşa edilmiş ve söz konusu yapıların çevresinde gelişen yeni yerleşim alanları oluşturulmuştur. Bursa Orhan Gazi İmareti ve Bursa Hüdavendigar İmareti'nin yer seçimi bu tercihin 14. yüzyıldaki en önemli örnekleridir.

Yapının yeri seçiminde dikkati çeken bir diğer önemli husus önceki satırlarda da değinildiği gibi Hıristiyanların en yoğun yaşadığı Koimesis Kilisesi'ne oldukça yakın bir konumda inşa edilmesidir. Zaviyeler ile birlikte bir hayır kurumu olarak imaretlerin kuruluş döneminden itibaren kentlerin Müslümanlaştırılması ve İslamiyet'in yayılması hususundaki etkin rolleri[1160] dikkate alındığında, İznik'te Yakup Çelebi İmareti'nin yeri seçiminin planlı bir kentleşme ve stratejik bir tercihin sonucu olduğu anlaşılmaktadır.

[1157] H. W. Lowry (2004). Gezginlerin gözünden ve idari kayıtlardaki bilgilerin ışığında Osmanlı Döneminde İznik, 1331-1923. İ. Akbaygil, H. İnalcık ve O. Aslanapa (Eds.). *Tarih Boyunca İznik* içinde *(*s. 135-174). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları., s. 141, 167
[1158] Philippidis-Braat, 1979, **a.g.k.**, 150
[1159] Philippidis-Braat, 1979, **a.g.k.**, 150
[1160] Barkan, 1942, **a.g.k.**, 271-386.

4.19.3.3. İznik Hayreddin Paşa İmareti (?)

Evliya Çelebi İznik'te Hayreddin Paşa'ya ait iki imaret olduğundan bahsetmektedir: *"Evsâf-ı imâret-i dârü'l-it'âm: Cümle yedi imâretdir. Cümleden Hayreddîn Paşa'nın iki imâreti var, biri Eski imâret, biri Yeni imâretdir. Bây [u] gedâya merreteyn çobrası mebzuldür."*[1161]

İznik'te Hayreddin Paşa'nın adı ile anılan günümüze ulaşmış herhangi bir imaret yoktur. Evliya Çelebi'nin bahsettiği imaretlerden *"yeni"* olanının, Hayreddin Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa tarafından 1420 yılında yaptırılmış olan imaret olduğu düşünülmektedir.[1162] Bugün İznik Arkeoloji Müzesinde bulunan kitabede, yapının Hayreddin Paşa'nın oğlu vezir İbrahim Paşa tarafından yaptırıldığı belirtilmektedir.[1163] Seyahatnamede İbrahim Paşa'ya ait bir imaretten bahsedilmemesi, söz konusu kitabenin ait olduğu imaretin Evliya Çelebi tarafından Hayreddin Paşa'ya atfedilmiş olma olasılığını düşündürmektedir. Ancak bu hususta kesin bir yargı bildirmek mümkün değildir.

Literatürde[1164] Lefke Kapı'nın doğusunda Hayreddin Paşa Türbesi'nin karşısında olduğu belirtilen Hayreddin Paşa'ya atfedilen bir başka imaretten bahsedilmesine karşın, bu hususta da bazı belirsizlikler bulunmaktadır. Uzunçarşılı, Evliya Çelebi'yi referans göstererek yapının 17. yüzyılda *"mamur ve faaliyette"* olduğunu belirtmektedir.[1165] B. Yalman ise Hayreddin Paşa Türbesi'nin 50 m kuzey batısındaki yapı kalıntılarının Hayredin Paşa İmareti'ne ait olabileceğini ve söz konusu imaretin kitabesinin İznik Arkeoloji Müzesi'nde bulunduğunu ileri sürmektedir.[1166] Ancak Yalman'ın bahsettiği kitabeye İznik Arkeoloji Müzesi kayıtlarında rastlanmamıştır. Önceki satırlarda belirtildiği gibi bugün müzede bulunan kitabe İbrahim Paşa İmareti'ne aittir ve söz konusu kitabenin müzeye kaldırılmasından önce İbrahim Paşa Türbesi'nde olduğu bilinmektedir.[1167] Dolayısı ile öncelikle Otto-Dorn ve A. S. Ülgen tarafından Hayreddin Paşa Türbesi'nin karşısında olduğu belirtilen imaret ile müzede kitabesi bulunan İbrahim

[1161] Evliya Çelebi, 1999, **a.g.k.**, 9.
[1162] İ. H. Uzunçarşılı (1959). Çandarlı (Cenderli) Kara Halil Hayreddin Paşa, Menşe'i-Tahsili-Kadılığı-Kazaskerliği-Vezirliği ve kumandanlığı. *Belleten,* XXIII (91), s. 474, Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 320
[1163] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 197
[1164] Otto-Dorn, 1941, **a.g.k.**, 51; Uzunçarşılı, 1959, **a.g.k.**, 474, Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 320
[1165] Uzunçarşılı, 1959, **a.g.k.**, 474,
[1166] Yalman, (Tarihsiz), **a.g.k.**,190
[1167] Otto-Dorn, 1941, **a.g.k.**, 51; Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 320

Paşa İmareti farklı yapılardır. Türbesi'nin karşısında olduğu belirtilen imaretten ise günümüze herhangibir kalıntı ulaşmamıştır.

4.19.3.4. İznik Hayreddin Paşa Medresesi

İznik'te Hayreddin Paşa adına inşa edilmiş olan bir medresenin varlığına dair ilk atıf, İ. H. Uzunçarşılı tarafından yapılmıştır.[1168] Uzunçarşılı, İznik Yeşil Camisi'nin "yanında" Hayreddin Paşa Medresesi'nin yer aldığını ancak yapının yıkılmış olduğunu belirtirken, söz konusu yapının İznik'teki varlığına dair Kocaeli Tahrir Defterinde yer alan bir kaydı referans göstermektedir: "*Vakf-ı medrese-i Dâr'ul-Hadis-i merhum Hayrüddin Paşa Nefs-i İznik'de serhane dükkanı bu medresenin vakıflarındandır'.*"[1169] E. H. Ayverdi söz konusu belgeyi dikkate alarak yapıyı, I. Murad dönemi eserleri arasında değerlendirmiş; medresenin Yeşil Cami, Nilüfer Hatun İmareti ve Şeyh Kudbeddin Camisi'nin güney batısı ile sur arasında kalan boşlukta olmasının mümkün olduğunu ileri sürmüştür.[1170]

M. Bilge *"Osmanlı'larda kurulmuş ilk darulhadis"* olarak tanımladığı yapıya dair, Evliya Çelebi ile ilk defa İ. H. Uzunçarşılı tarafından yayınlanan ve yukarıda metni verilen Kocaeli Tahrir Defterindeki ibareyi referans gösterir.[1171] Tahrir defterinde açıkça darülhadis medresesi olarak tanımlanan Hayreddin Paşa Medresesine dair, Bilge tarafından kullanılan bir diğer kaynak olan Evliya Çelebi Seyahatnamesinde bu yönde herhangibir atıf yoktur.[1172] M. Bilge seyahatnameden *"yedi medresesi var ise de Süleyman Paşa medresesi hepsinden mükellef olup dârulhadîs ve dârulkurra*-î *mahsusu da* ***vardı****"* şeklinde bir metin aktarırken söz konusu metinde adı geçen darulhadisi, Hayreddin Paşa Medresesi ile ilişkilendirmektedir.[1173] Ancak Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu'nda bahsi geçen metin, *"Cümle yedi medresedir. Cümleden mükellef Medrese-i Süleymân Paşa. Mahsûs dârü'l-hadîs ve dârü'l-kurrâsı* ***yoktur"*** şeklinde tercüme edilmiştir.[1174] Bilge'nin eserinin bibliyografya kısmında Evliya Çelebi'nin hangi

[1168] Uzunçarşılı, 1959, **a.g.k.**, 474.
[1169] Uzunçarşılı, 1959, **a.g.k.**, 474-475.
[1170] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 319
[1171] M. Bilge (1984). *İlk Osmanlı medreseleri.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları., s. 78.
[1172] Evliya Çelebi, 1999, **a.g.k.**, 9.
[1173] Bilge, 1984, **a.g.k.**, 78.
[1174] Evliya Çelebi, 1999, **a.g.k.**, 9.

nüshası ya da çevirisini kullandığına dair bilgi olmadığı için teyit imkanı bulunulamamış olmakla birlikte çevirideki olası bir yanılgının altını çizmek gerekir.

Günümüze ulaşmayan yapıya dair, olasılıkla Hayreddin Paşa Medresesi'ni tasvir eden Moustier'in gözlemleri son derece önemlidir. Moustier Yeşil Cami'nin bir düzüne softanın (öğrencinin) barındığı medreseye bağlı olduğunu ve söz konusu medresenin at nalı biçiminde düzenlenmiş bir dizi küçük hücreden ibaret olduğunu aktarmaktadır. Ayrıca seyyah medrese ile caminin birbirine yakın konumlu olduğuna işaret eden bazı tasvirlerde bulunmaktadır.[1175] Moustier medresenin ismine dair herhangi bir bilgi vermemekle birlikte, aynı bani adına inşa edilen farklı yapıların birbirine yakın alanlarda inşa edilme tercihleri göz önüne alındığında, Yeşil Cami'ye bitişik konumu nedeni ile Hayreddin Paşa Medresesi olmalıdır. At nalı şeklinde düzenlenmiş öğrenci hücreleri geleneksel Türk-İslam medrese plan tipini temsil etmekte, en yakın ilişki bağlamında bahsi geçen tasvir Süleyman Paşa medresesi ile benzerlik göstermektedir.

4.19.3.5. İznik Hayreddin Paşa Türbesi

Levha No: 209-215

Çizim No: 94-95

Konumu:

Hayreddin Paşa Türbesi, İznik Surları dışında Lefke Kapı'nın kuzey doğusunda yer alan mezarlık alanına giden yolun kuzeyinde, Lefke Kapısı'na yaklaşık 180 m mesafede yer almaktadır.

Yaptıran: Çandarlı Ali Paşa

Yapı Çandarlı Halil Hayrettin Paşa adı ile anılmakla birlikte, onun adına oğlu Ali Paşa tarafından inşa edildiği bilinmektedir.

Yapım Tarihi: 1387-1389

Türbenin inşa kitabesi olmadığı için hangi tarihte yapıldığını tartışmasız ortaya koymak mümkün görünmemektedir. Doğu-batı doğrultusunda birbirine bitişik iki odadan

[1175] Moustier, 1862, **a.g.k.**, 238, Yıldırım, 2014, **a.g.k.**, 657.

oluşan türbenin mekânlarının farklı dönemlerde inşa edildiği belirtilmesine karşın, literatürde bu hususta ortak bir kanıya varılamadığı anlaşılmaktadır.

Yapıya dair ön çalışmalardan birisini gerçekleştiren A. S. Ülgen, doğuda yer alan Hayreddin ve Ali Paşa'nın lahitlerinin bulunduğu mekânın genel özellikleri itibari ile 13. yüzyıl Anadolu Selçuklu "inşaat sistemine göre" inşa edilmiş olduğunu belirtirken, bahsi geçen mekânı 14. yüzyılın başlarına tarihlendirmektedir.[1176]

Bir diğer erken çalışmada K. Otto-Dorn, Ali Saim Ülgen'in aksine türbenin batı yöndeki mekânının diğerine göre daha eski olduğunu ileri sürmektedir.[1177] Otto-Dorn ayrıca batı yöndeki mekânın batı duvarında yer alan ve sonradan pencereye dönüştürülen bir mihrap nişinin varlığına dikkat çekerek, yapının ilk olarak ibadet mekânı olduğunu sonradan türbeye dönüştürülmüş olduğunu belirtmektedir.[1178]

E. Hakkı Ayverdi ise A. S. Ülgen'in önerdiği gibi doğuda yer alan kısmın "eski" olduğunu, batıda yer alan mekânın bu kısma ek olduğunu belirtirken daha sonra inşa edildiğini belirtmektedir.[1179] Yapıya dair bilgi veren sonraki çalışmalarda yukarıda belirtilen araştırmacıların tespit ve önerileri aktarılmış, yapının tarihlendirilmesi hususunda herhangi bir tartışmaya gidilmemiştir. Bu durumun sebebi yapının inşa tarihine dair yeni tespitlere olanak verecek verilerin bulunmayışıdır. Çalışmamız kapsamında da bu yönde yeni önerilere kaynaklık edecek herhangi bir veriye ulaşılamamıştır.

Türbenin mevcut mimari özellikleri ise öncül çalışmalarda da belirtildiği gibi her iki mekânın aynı dönemde inşa edilmediğine işaret etmektedir. Ancak 14. yüzyıl Osmanlı mimari örnekleri dikkate alındığında her iki mekân da bahsi geçen yüzyıla ait özellikler taşıdığı görülmektedir. Doğu mekânın batıdaki mekâna oranla daha büyük boyutlu ve daha geniş duvarlara sahip olması ile kubbeye geçişte farklı sistemlerin kullanılması, "eski" ya da "yeni" ayırımı yapabilmek için yeterli veriler değildir. Örneğin Otto-Dorn'un kalın duvarları sebebi ile daha eski olarak tanımladığı batı mekân ile doğu mekân arasındaki bahsi geçen duvar kalınlığındaki farklılık, farklı bir dönemden ziyade, mekânların boyutlarındaki farklılık dolayısı ile ortaya çıkan teknik ihtiyacın sonucu olarak değerlendirilmelidir. Her iki mekâna dair ilk bakışta dikkati çeken husus batıdaki

[1176] A. S. Ülgen (1938). İznik'te Türk Eserleri. *Vakıflar Dergisi,* 1, s. 62-63
[1177] Otto-Dorn, 1941, **a.g.k.**, 84
[1178] Otto-Dorn, 1941, **a.g.k.**, 84
[1179] *"daha alçak ve ufak olan eski kısım ile, buna eklenen büyük kısım..."* Bknz. Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 332

geniş mekânın cephelerinde doğudaki mekâna oranla daha özenli bir malzeme ve teknik kullanıldığıdır. Aynı zamanda batı mekânın güney cephesinde karşımıza çıkan kör kemerlerin cepheye kattığı hareketlilik ile doğu, batı ve kuzey cepheler ile doğu yönde yer alan mekânın tüm cephelerinden ayrıldığı görülmektedir.

Bu noktada öncelikle çözümlenmesi gereken husus, mekânların birbiri ile bağlantısı ve hangi mekânın diğerine ilave olarak yapılmış olduğudur. Bu yöndeki bir çözüm kesin bir tarihlendirmeye olanak sağlamasa da mekânların hangisinin daha önce yapıldığına dair bir sonuca olanak sağlayabilir.

Mevcut veriler açıkça batı mekânın dört yöndeki duvarları ile bir bütün olarak inşa edildiğini, doğudaki mekânın batı yönde, büyük mekânın doğu duvarına bağlandığı görülmektedir. Dolayısı ile ilk bakışta doğudaki mekânın batı yöndeki mekâna eklendiği, dolayısı ile sonradan yapıldığı yönünde bir algı oluşmaktadır. Ancak doğu mekânın batı mekân ile birleştiği kuzey batı ve güney batı köşelerindeki malzemenin asimetrik ve düzensiz olması, doğu mekânın batısında yer alan duvarın yıkılarak bahsi geçen birleşmenin sağlandığını düşündürmektedir.

Bu durumda ilk olarak doğuda yer alan mekânın Hayreddin Paşa Türbesi olarak inşa edildiği, batıdaki mekânın söz konusu mekâna bitişik olarak olasılıkla oğlu Ali Paşa tarafından ilave edildiği yönünde bir sonuç karşımıza çıkar.

Hayreddin Paşa'nın lahdinin doğudaki küçük mekânda yer alması da bahsi geçen mekânın daha önce yapıldığı hususundaki sonucu desteklemektedir. Dolayısı ile bugün Hayreddin Paşa Türbesi olarak bilinen iki mekânlı türbenin doğu mekânı çalışmamız kapsamına dahil edilmiştir. Mevcut veriler ışığında bahsi geçen Türbe'nin tarihi Hayreddin Paşa'nın vefat ettiği yıl dikkate alınarak 1387 ile 1389 arası olarak değerlendirilmiştir.

Lahit Kitabeler

1- Hayrü'd-din Bâşâ

2- Be-sâl-i hetfşad-ı heştâz

3- Ve noh be-şehr-i Sirez

4- Rahîl kerd zi-dâr-ı fenâ be-dâr-ı bekâ

١ـ خَيْرُ الدين بَاشَا

٢ـ بسال هفتصد هَشْتَاذ

٣ـ ونه بشهر سِرَز

٤ـ رحيل كرد ر دار فنا بدار بقا

Görsel 4.19.3.5.1. Ayak Taşı İç Yüzü[1180]

1- Be-vakt-i şubh-i çehrâşenbeh

2- Sâdis-i mâhî ki nakil

3- Kerd Muhammed be-hazret-i Mevlâ

4- Rabî' -i evvel hem evvel-i rabî'-i fusûl

5- Ki hûn gurîst berây-ı vey ehl-i arz-ı semâ

6- Revân-ı û sûy-ı cennet mîgoft revân şod

7- Lehû 'umrun 'azze kırânuhû ve enne' alîmun hakkan

١ـ بوقت صبح جهارشنبَه

٢ـ سادس ماهي كه نَقِلْ

٣ـ كرد محمد بحصرت مولى

٤ـ ربيع اول هم اول ربيع فصول

٥ـ كه خون كريست براى وي اهل ارص سما

٦ـ روان أو سوي حنت ميكفت روان شد

٧ـ له عمر عز قرانه وان عليم حقا

Görsel 4.19.3.5.2. Ayak Taşı Dış Yüzü[1181]

1- Keen lem yuhlekû ev lem yekûnû

2- Ve hel hayyun yuşanu 'ani'l-bevâr

3- Vezîru meşrik ve mağrib

4- Büzürgvâr-ı cihân

5- Hayr-ı millet ve râ-'ı emr

١ـ كان لم يُخلقوا او لم يكونوا

٢ـ وهل حي يصان عن البوار

٣ـ وزير مشرق و مغرب

٤ـ بزُرگوار جهَان

٥ـ خير ملت وراع امر

Görsel 4.19.3.5.3. Baş Taşı İç Yüzü[1182]

[1180] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 59-60
[1181] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 59-60
[1182] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 59-60

1- Heli'd-dünyâ ve mâ fîhâ cemî‘an

2- Sivâ zıllin yezûlü ma‘a

3- 'n-nehâri etefekkeru enne ashâbe

4- 's-serâyâ ve erbâbe's-savâfiri ve

5- 'l-‘ ussâri ve eyne'l-karâru ba‘de'l-firâr

6- el-Hulefâ ... el-kibâr.

١- هل الدنيا وما فيهَا جميعاً

٢- سوى طل يَزولُ مع

٣- النهار اتفكر ان اصحاب

٤- السرايا وارباب الصوافِر و

٥- العسار واين القرار بعد الفرار

٦- الخُلفا...الكبار

Görsel 4.19.3.5.4. Baş Taşı Dış Yüzü[1183]

Görsel 4.19.3.5.5. Kuzey Sanduka

Görsel 4.19.3.5.6. Güney Sanduka

[1183] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 59-60

Hayreddin Paşa Lahdi I. Murad döneminden günümüze ulaşmış olan iki lahitten birisi olması bakımından ayrı bir öneme sahiptir[1184]. Lahitte yer alan kitabelerdeki bilgilerden Hayreddin Paşa'nın 1387 yılında Serez'de vefat ettiği anlaşılmaktadır. Baş Taşı'nın iç yüzündeki yazıtta Hayreddin Paşa'nın *"...doğunun ve batının veziri, dünyanın hükümranı, milletin hayırlısı ve yönetimin sahibi"*[1185] olarak tanımlanması, oldukça yüksek bir güç ve hakimiyet vurgusu olarak anlamlıdır.

Mimari Özellikler:

Plan-Tasvir:

Hayreddin Paşa Türbesi doğu-batı doğrultusunda uzanan farklı boyutlarda iki kare planlı mekândan oluşmaktadır. Tarihlendirme bölümünde detayları ile izah edildiği üzere söz konusu mekânlardan doğu yönde yer alan ve diğerine göre daha küçük boyutlu olan mekân, I. Murad dönemi ile ilişkilendirilmiş ve çalışmamız kapsamında ele alınmıştır.

Kare planlı ve köşe üçgeni geçişli bir kubbe ile örtülü olan mekân güney ve doğu yönde birer pencere ile aydınlanmakta, batı duvarda eksenin güney batı köşesinde yer alan bir kapı ve eksendeki pencere ile batıda yer alan mekâna açılmaktadır. Mekânda Çandarlı Hayreddin Paşa ile oğlu Ali Paşa'ya ait kitabeli iki mermer lahit ile birlikte bir kitabesiz lahit yer almaktadır. 1387 tarihli Hayreddin Paşa Lahdi mekânın ortasında doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı bir platform üzerine yerleştirilmiş, dikdörtgen prizmal kesitli bir mermer sandukadan ibarettir. Söz konusu lahdin güneyinde oğlu Ali Paşa'ya ait bir lahit yer almaktadır. Kuzey duvara paralel uzandığı belirtilen üçüncü lahit bugün görülmemektedir.

Mevcut durumda mekâna giriş, güney batı köşede yer alan bir kapı ile sağlanmaktadır. Yapının orijinal girişine dair mevcut açıklıkların özellikleri bazı çıkarımlara olanak vermekle birlikte, bu yönde kesin bir yargı bildirmek güçtür. Güney duvarda yer alan pencere 1.18 m genişliği ile mekânın en dar açıklığı olması ve Ali Paşa'nın Sandukası ile çok yakın bir mesafede bulunması sebebi ile kapıdan dönüştürülmüş olma ihtimali en zayıf olan açıklıktır.

[1184] Diğer Lahit, Ezine'nin Kemalli Köyünde yer alan Asılhan Bey Lahti'dir.
[1185] Kitabenin çevirisi için bknz. Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 61

Doğu ve batı duvar ekseninde yer alan pencere açıklıkları genişlik itibari ile her ne kadar bir kapı için uygun olsa da, lahitlerin mekân içerisindeki konumları söz konusu pencerelerin kapıdan dönüştürülmüş olma ihtimalini zayıflatmaktadır. Bu bağlamda günümüzde mekânın güney batı köşesinde yer alan ve batı mekâna açılan kapının, özgün halinde tek mekânlı kubbe ile örtülü olan türbenin dışarıya açılan girişi olması en muhtemel sonuçtur.

Malzeme-teknik:

Türbenin ana inşa malzemesi moloz taş ve tuğladır. Tüm cephelerde 3 sıra tuğla bir sıra moloz taş, bir sıra tuğla bir sıra moloz taş almaşık tekniğinin düzensiz olarak uygulandığı görülmektedir. Cephelerde köşe üçgenlerinin alt sınırından başlayarak kubbe kasnağı boyunca malzemenin niteliği ile tekniğin değiştiği anlaşılmaktadır. Geçiş sistemi boyunca cephelerin alt kodlarında karşımıza çıkan özensiz moloz taşların yerini daha düzenli taşlara bıraktığı, kasnakta ise söz konusu moloz taşların yerine düzgün kesme taşların kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca geçiş sisteminden başlayarak alt kotlardaki düzensiz almaşık tekniğin yerine, yatay doğrultuda bir sıra taş, üç sıra dikey, üç sıra yatay ve üç sıra dikey tuğlalardan sonra yeniden bir sıra taş kullanılan farklı bir almaşık teknik uygulaması karşımıza çıkmaktadır. Kasnakta ise üç sıra tuğla bir sıra kesme taştan oluşan almaşık tekniğin oldukça muntazam ve düzenli olarak uygulandığı görülmektedir. Bahsi geçen malzeme ve teknik farklılıkları yapının örtü sisteminin farklı dönemlerde yenilendiğini ve bu yenileme ya da yeniden inşanın en az iki evreli olduğunu düşündürmektedir.

Yapıda güney ve doğu duvarda yer alan pencere kemerleri ile saçak altındaki testere dişi frizlerde tamamı ile tuğla kullanıldığı, pencere altlarında ahşap gergilerin yer aldığı görülmektedir. Yapının içi tamamı ile sıvalı ve badana boyalı olduğu için malzemesi hakkında herhangi bir fikir yürütmek mümkün değildir. Hayreddin Paşa'ya ait Lahitin malzemesi ise mermerdir.

Süsleme:

Yapıda Erken Osmanlı döneminin tipik malzeme-teknik unsuru olan taş ve tuğlanın birlikte kullanıldığı almaşık teknik ile saçak altında testere dişi frizlerin haricinde

herhangi bir mimari süsleme öğesi bulunmamaktadır. Hayreddin Paşa Lahdi'nde yer alan bezemeler dönemin nadir süsleme kompozisyonlarından birkaçını ihtiva eder. Lahitin baş taşının iç ve dış yüzü ile ayak taşının iç yüzünün kemer altında stilize bitkisel motiflerden oluşan süsleme kompozisyonları yer almaktadır.

4.20. KARACABEY

4.20.1. Tarihçe

Bursa'nın 65 km batısında, güneyde Mustafa Kemal Paşa, güney batıda Manyas, kuzey batıda Bandırma ve batıda Ulubat ilçeleri ile sınırlı Bursa iline bağlı ilçe merkezi olan Karacabey'in tarihine dair bilinenler oldukça sınırlıdır.

Bizans döneminde Michalikion adı ile anılan[1186] ve Osmanlı kroniklerinde[1187] Kirmastı'ya hakim olan Kermostorye[1188] adlı bir kadının Mihalice adındaki kardeşi tarafından yönetildiği belirtilen yerleşimin, H. 737 yılında (M. 1336-1337) Orhan Gazi'nin Karesi topraklarının bir bölümünü ele geçirdiği süreçte Osmanlı Beyliği'ne dahil edildiği bilinmektedir[1189]. Yıldırım Beyazıd döneminde Ankara savaşı sonrası Timur tarafından talan edilen yerleşimler arasında gösterilen Karacabey'in[1190] 14. ve 15. yüzyıllardaki durumuna dair herhangi bir kayıta ulaşılamamıştır. 1530 tarihli tahrirat defterine göre 10 mahalleden oluşan yerleşimde, 1895 yılında 20 mahalle kaydedilmiştir[1191]. Bu tarihte kent merkezinde 18 cami, 4 mescit, 4 kilise, 1 manastır, 1 havra, 2 hamam, 8 han ve 1 medrese bulunduğu bilinmektedir[1192].

Orhan Gazi döneminde Osmanlı topraklarına katılmasına karşın Karacabey'de inşa edildiği bilinen ilk Osmanlı yapısı I. Murad tarafından yaptırılan Ulu Cami'dir[1193]. 1895 yılında Karacabey'de 4 kilise, 1 manastır ve 1 havra olduğu bilinmesine karşın, günümüze ulaşmayan yapılardan çıkışlı olarak, Osmanlı öncesi kentin fiziksel yapısına dair çıkarımda bulunmak mümkün değildir.

[1186] J. Lefort (2003). Les Grandes Routes Médiévales. B. Geyer and Lefort, J.(Ed.). *La Bithynie au Moyen Age* içinde (s. 461-472). Paris: Editions P. Lethıelleux., s. 467

[1187] Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 80, Neşri, 1995, **a.g.k.**, 165

[1188] Tacüt Tevarih'te Kermostorye, Kitab-ı Cihannüma'da Klemastorye olarak kaydedilmiştir. Bknz. Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 80, Neşri, 1995, **a.g.k.**, 165

[1189] Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 79-80; Neşri, 1995, **a.g.k.**, 165-166. Neşri, Kirmastı (Mustafa Kemal Paşa) ve Mihaliç'e (Karacabey) hakim olan bahsi geçen kişilerin Orhan Gazi'ye "istikbal edip", "tevazu" göstermelerinde dolayı *"yerlerinde mukarrer edildiklerini"* belirtmektedir. Bknz. Neşri, 1995, **a.g.k.**, 167

[1190] Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 294

[1191] Kaplanoğlu, 2001, **a.g.k.**, 166

[1192] Söz konusu yıllığa göre 1895 yılında Karacabey'de ayrıca 411 dükkan, 15 yel değirmeni, 10 sıbyan mektebi, 1 ibtidai, Rüştiye okulu, 1 dabbağhane, 1 boyahane, 1 salhane, 1 eczahane bulunmaktadır. Bknz. Kaplanoğlu, 2001, **a.g.k.**, 166

[1193] Bu bağlamda Neşri'de kentin ele geçirilmesine dair anlatı önemli bir çıkarıma kaynaklık edebilir: *"….. Mihalçi ile Orhan'a istikbal idüb, mübalağa piş-keş çekdiler ve tevazu itdiler. Orhan dahi bunları hoş görüb, yine yirlerinde mukarrer itdi…."*. Alıntıdan da açıkça anlaşılacağı üzere kent Osmanlı'ya tabi olmakla birlikte yönetimi bizzat Orhan Gazi tarafından hali hazırdaki Bizanslı yöneticiye bırakılmıştır. Bu durumun ne kadar süre devam ettiğini tespit etmek mümkün değilse de kentte ele geçirildiği Orhan Gazi döneminde herhangi bir yapı inşa edilmemesinin sebebi olarak okunabilir.

4.20.2. I. Murad Dönemi Yapıları

4.20.2.1. Karacabey (Hüdavendigar) Ulu Cami

Levha No: 216-225

Çizim No: 96-97

Konumu:

Karacabey Ulu Camisi Bursa'nın 65 km batısında yer alan Karacabey İlçesi'nde Atatürk Bulvarı ile İmaret ve Kırımlı caddelerinin birleştiği köşede yer almaktadır.

Yaptıran: 1. Murad Hüdavendigar

Söz konusu yapının kim tarafından ve hangi tarihte yapıldığını tartışmasız ortaya koyan bir kitabe günümüze kadar ulaşmamış olsa da, arşiv kayıtlarında yer alan bilgilerden yola çıkılarak yapı I. Murad dönemi eseri olarak tanıtılmıştır[1194].

Yapım Tarihi: M.1362- 1389

İnşa kitabesi bulunmayan yapının bugün revaklı giriş bölümü kapısının doğu yanında yer alan kitabesi, Fatih dönemindeki bir onarıma işaret etmektedir.[1195]

Görsel 4.20.2.1.1. Karacabey Hüdavendigar Camisi Onarım Kitabesi

[1194] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 336
[1195] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 337; Ötüken vd.,1986, **a.g.k.**, 378

Transkripsiyon:

1 - Mescidun uhkimet mebâmîhi - Lem yekun fi'l-bilâdi sânihi

2 - Dâme mebnâhu misle târih Hallede'l-Hakku hâle bânîhi[1196]

Çeviri:

1- (Burası) yapısı tahkim olunmuş bir mesciddir. Bu havalide bir ikincisi yoktur.

2- "Hak onun bânisini ebedî kılsın" tarihi gibi, yapısı da sürüp gitsin, devam etsin. [1197]

Plan- Tasvir:

Fatih Sultan Mehmed ve I. Abdülhamid döneminde onarım geçirdiği bilinen yapının Yunan işgali sırasında yandığı ve yeniden yapıldığı, 1964 yılında restore edildiği anlaşılmaktadır.[1198] Son olarak Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilen onarımlar sırasında, 22 Mart 2012 tarihinde tamamı ile yangın sonucunda harap olan cami, yeniden restorasyona alınmış ve onarılarak ibadete açılmıştır.

1893 tarihli bir Şura-yı Devlet kaydında deprem sonrasında harap olan cami ile camiye bağlı hamamın onarıma muhtaç durumda olduğu belirtilmektedir.[1199] Belgede deprem sonrasında caminin duvarlarının büyük ölçüde hasar gördüğü ve ağırlığa dayanamayacağının anlaşıldığı, önceki keişflerde öngörülenden 3 m daha yıkılarak, yapının bütününün oranını-uyumunu sağlamak için mevcut halinden iki metre daha yüksek inşa edilmesi ve kubbe eklenmesi hususundadır. Belgedeki söz konusu bilgiler bugün almaşık teknikli duvar örgüsünün üzerinde tamamı ile sıvalı ve bir ikinci kat algısı yaratan bölümün 1893 yılı sonrasında bahsi geçen onarımlar sırasında eklendiğini ortaya koymaktadır. Bu onarımlardaki müdahalenin sadece üst kısımlarda sınırlı kalmadığı yine belgede belirtildiği gibi alt bölümlerinde büyük oranda eleden geçirildiği anlaşılmaktadır

---

[1196] Ötüken vd.,1986, **a.g.k.**, 378
[1197] Ötüken vd.,1986, **a.g.k.**, 378
[1198] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 336, Ötüken vd.,1986, **a.g.k.**, 378
[1199] *"…Cennet-mekan Hüdavendigar Gazi Hazretleri'nin Mihaliç Kasabası'nda ihya-kerdeleri olub, zelzele- i kebirde münhedim olan cami'- i şerif ile merbutatından bulunan hamamın seksen bir bin yüz yetmiş guruş mesarif- i keşfiyyesiyle icra- yı ta'miri mukteza- yı irade- i seniyye- i hazret- i padişahiden olunmasına mebni emr- i ta'miratına mübaşeret olunmuş ise de cami'- i şerif- i mezkur divarları zelzeleden fena halde sakatlanub, hal- i hazır ile sıklete tahammül edemeyeceği anlaşılarak, keşfinde gösterilen hattan üç metro daha aşağı yıkdırılub, zaten basit? olan cami- i şerifin heyet- i asliyesiyle kesb- i tenasüb etmesi içün hal- i sabıktan iki metro daha yüksek yapdırılmasına ve 'ilaveten kubbe inşasına…"* Bknz. BOA. ŞD. 126/52 **(EK 33)**

ki, gerek alt kottaki kapı ve pencerelerin lento-söveleri gerekse üst kottaki pencere düzenleri belgenin tarihi ile uyumlu dönem özellikleri taşımaktadır.

Yapı günümüzde kuzey-güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı ana mekân ile kuzey yönde doğu-batı yönünde enlemesine dikdörtgen planlı bir giriş bölümünden oluşmaktadır. Yapının doğusunda harim ile giriş bölümünün birleştiği noktada konumlandırılmış bir minare yer almaktadır.

Yapıya giriş kuzey yönde eksende yer alan bir kapı ile sağlanmaktadır. Giriş bölümü kuzeyde giriş kapısının iki yanında ve doğu ve batı yönde birer pencere açıklığı ile aydınlatılmıştır. Giriş bölümünün iç kısmında duvarlar tamamı ile sıvalı ve ahşap bir çatı ile örtülüdür; güney duvarda eksende yer alan bir kapı ile harime ulaşılır.

Harimin güney duvarında eksende geç dönem özellikleri gösteren bir mihrap yer almaktadır. Mihrabın doğu ve batı yönünde dikdörtgen biçimli ikişer, üst kısımda ise dört pencere açıklığı bulunur. Doğu ve batı cephelerde birbiri ile simetrik konumlu altta üçer üstte ise dörder pencere açıklığı yer almakta; kuzey cephede ise altta giriş kapısının iki yanında birer üstte ise beş pencere bulunmaktadır. Yapı doğu ve batı cephede eksenin kuzeyinde konumlandırılmış birer kapı ile dışarıya açılmaktadır.

Yapının içinde doğu, batı ve kuzey yönlerde "U" biçiminde uzanan ahşap bir mahfil yer almakta, söz konusu mahfil doğu, batı ve kuzey yönlerde dörder ahşap serbest destek üzerinde yükselmektedir. Mahfilin üzerinde altta yer alan ahşap direklerle aynı hizada yükselen ahşap direkler, aynı zamanda ahşap tavanı desteklemektedir.[1200]

Yapının iç mekânı gibi restorasyonlar sırasında büyük ölçüde yenilendiği anlaşılan cephelerde alt pencerelerin yaklaşık 50 cm üzerine kadar devam eden almaşık teknikli duvarların üst kısımda tamamı ile sıvalı olduğu anlaşılmaktadır. E. H. Ayverdi söz konusu malzeme ve teknik farklılığı ile birlikte almaşık teknikli duvarların bitiminde, tüm cepheler boyunca devam eden ve silme izlenimi veren yapısal elemanlardan dolayı yapının üst kısmının daha sonradan eklendiğini ileri sürmektedir.[1201] Kuzey cephedeki giriş bölümünün almaşık duvar örgülü duvarlar ile aynı seviyede sonlanması ve sıvalı olan üst kısımda devam etmemesi E. H. Ayverdi'nin çıkarımına destek veren bir diğer unsur olarak değerlendirilebilir. Önceki satırlarda detayları aktarılan 1893 tarihli bir Şura-

[1200] Ahşap mahfil, tavan ve taşıyıcılar ile birlikte, yine ahşaptan yapılmış minber ve vaaz kürsüsü son dönem restorasyonları sırasında tamamı ile yenilenmiş olup caminin özgün yapısı ile ilgisi olmayan unsurlardır.
[1201] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 336

yı Devlet kaydı bu düzenlemenin depram sonrasında 1893 yılı ve sonrasında gerçekleştirildiğini ortaya koymuştur.[1202]

Malzeme-Teknik:

Yapıda kullanılan ana inşa malzemesi taş ve tuğladır. Tüm cephelerin alt kısmında iki sıra taş iki sıra tuğla tekrarından ibaret almaşık teknik uygulandığı görülmektedir. Taşların büyük kısmı moloz taş olup, cephelerin birleştiği köşelerde düzensiz olmakla birlikte nispeten daha düzgün taşların tercih edildiği anlaşılmaktadır. Harim kısmının alt pencereleri ile doğu ve batı cephelerdeki kapıların kemerleri tamamı ile tuğla ile örülmüş olup sivri kemer formundadır. Kuzey yönde yer alan giriş mekânının kapı ve pencereleri, diğer cephelerden farklı olarak yuvarlak kemerlidir. Giriş kısmının üç cephesinde özellikle pencere ve kapı kemerler başlangıçlarından itibaren duvarlarda gerek malzeme gerekse işçilik açısından açıkça görülebilen farklılık bu bölümün tamamı ile yeniden inşa edildiğine işaret etmektedir.

Doğu, batı ve güney cephelerde yer alan tuğla örgülü pencere ve kapıların içerisindeki mermer lento, söve ve kemerlerin tamamı ile geç dönemde yapıya eklenmiş unsurlar olduğu anlaşılmaktadır. E. H. Ayverdi söz konusu düzenlemeleri Abdülhamid dönemi ekleri olarak tanımlamaktadır. Bazı arşiv belgeleri yapının Abdülhamid dönemindeki onarım gördüğünü ortaya koymakla birlikte, Ayverdi'nin bahsi geçen pencerelere dair tespitinde haklı olduğuna işaret etmektedir. Yapının üst kısmındaki duvarlarda yer alan pencereler her ne kadar tamamı ile sıvalı durumda olsa da lento, söve ve kemer formları alt kısımdaki mermer pencereler ile benzerlik göstermektedir. Bu durum, yapının üst kısmı ile birlikte pencerelerin de Abdülhamid döneminde inşa edildiğini düşündürmektedir. Kapı ve pencerelerde karşımıza çıkan ve mermerden yapılmış yapı elamanları gibi tamamı ile mermerden yapılmış bir diğer yapı elemanı da mihraptır ve özgün yapı ile ilgisi yoktur. İç cephede yer alan ahşap tavan, mahfil ve taşıyıcılar ile minber ve vaaz kürsü de tamamı ile onarımlar sırasında yenilenmiş özgün yapı ile ilgisi olmayan yapı elamanlarıdır.

[1202] Bknz. BOA. ŞD. 126/52 **(EK 33)**

Süsleme:

Yapıda I. Murad dönemi ile ilişkili herhangi bir süsleme öğesi bulunmamaktadır.

4.20.2.2. Hüdavendigar Hamamı

Yayınlarda Karacabey'de, I. Murad adına bir hamam inşa edildiği yönünde herhangi bir bilgi yoktur. Osmanlı arşivlerinde yer alan bazı belgelerde Mihalıç'ta Hüdavendigar'ın adıyla anılan bir hamamdan bahsedilmektedir:[1203] 1659 tarihli İrade Meclis-i Vala kaydında[1204] yer alan bilgiler Hüdavendigar Cami (Ulu Cami) ile aynı yerde olduğuna işaret etmektedir: *"...cennetmekan Hüdavendigar Gazi tâbe sırrahu hazretlerinin Mihaliç kasabasında inşa kerdeleri olan hamamın icra olunan ta'mirat-ı masarifiyle vakf-ı müşarünileyh hayratından orda bulunan cam-i şerif vezaif ve masarif..."* .

Karacabey Hüdavendigar Cami faslında belirtilen 1893 tarihli bir Şura-yı Devlet kaydında hamamın da cami ile birlikte depremden zarar gördüğü, onarımlar sırasında harap durumdaki duvarın yıkılması esanasında iki duvarının daha yıkıldığı, bu duvarların yeniden inşa edilmesi ve külhanının tamamen onarılmasının gerekli olduğu belirtilmiştir.[1205]

[1203] Bknz. BOA. İ.MVL. 290/11625; BOA. ŞD. 126/52; BOA. BEO. 16/1170; BOA. İ.DH. 1278/100569.
[1204] BOA. İ.MVL. 290/11625. Bknz. **EK 16.**
[1205] *".....mezkur hamamın keşf- i evvel mucebince bir divarının hedmi lazım geldiği halde mezkur divarın esna- yı hedminde çürüklüğü hasebiyle diğer iki divarı dahi yıkılub, bunların yeniden inşasıyla beraber mezkur hamam külhanının tamamen tamirine lüzum- ı kat'i görünmüş....."* Bknz. BOA. ŞD. 126/52-1 **(EK 33)**

4.21. KARAFERYE

4.21.1. Cami-i Atik – Hüdavendigar Cami

Levha No: 226

Selanik'in batısındaki Vermio dağının eteklerinde kurulmuş bir kent olan Karaferye bugün Veria olarak anılmaktadır.[1206] M. Ö. 3. yüzyılda surla çevrili bir kent olduğu belirtilen Veria, M. Ö. 168 yılında Roma hakimiyetine girmiş, M.S. 3. yüzyılın sonlarında ise Makedonya'nın ikinci başşehri olmuştur.[1207]

Bizans hamiyeti süresince 905'te arap akınlarına maruz kalan 908'de ise Bulgarlar tarafından ele geçirilen Varia 1206-1209 yılları arasında Frank Krallığı hakimiyetine girmiş, 1246 sonrasında yeniden Bizans topraklarına katılmıştır.[1208]

1347 yılında bu kez Sırp İmparatoru Duşan tarafından ele geçirilen Karaferye bu tarihten sonra Bizans, Türk ve Sırplar arasındaki mücadelelere sahne olmuştur. Osmanlı kroniklerinde Lala Şahin Paşa tarafından 1373-74 yıllarında fethedildiği bildirilen Karaferye'nin Osmanlı Beyliği tarafından fetih tarihi hususunda farklı görüşler bulunur.[1209] M. Kiel 1373-74 tarihinin kentin fethi için çok erken bir tarih olduğunu, bu tarihte ancak bir akın ve kuşatma olabileceğini ve Yunan kaynaklarının kentin fetih tarihi olarak 1387 yılını kaydettiğini belirtir.[1210]

1402 yılındaki Ankara Savaşı sonrasında bir süre elden çıkan kentin 1430 yılında Musa Çelebi tarafından yeniden fethedilerek kalesinin yıktırıldığı belirtilir.[1211]Evliya Çelebi H. 774 yılında (1372-73) yılında Evrenos Gazi yanındaki gaziler ile kenti ele geçirmek için harekete geçtiklerini, Kara Ferye adındaki gazinin kenti ele geçirdiği ve bu nedenle kaleye Kara Ferye denildiğini belirtmektedir.[1212]

Karaferye'nin fethinin ardından ilk gerçekleşen imar faaliyeti Osmanlı Beyliği'nin kuruluş yıllarından itibaren birçok kentte uygulandığı gibi, Metropolis

[1206] Kiel, 2001, **a.g.k.**, 391
[1207] Kiel, 2001, **a.g.k.**, 391
[1208] Kiel, 2001, **a.g.k.**, 391
[1209] Lowry, 2009, **a.g.k.**, 117; N. Konuk (2010). *Yunanistan'da Osmanlı mimarisi I, Ottoman architecture in Greece / Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα I*. Ankara: Dışişleri Bakanlığı, Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınlar., s. 48
[1210] Kiel, 2001, **a.g.k.**, 391
[1211] Konuk, 2010, **a.g.k.**, 48
[1212] Evliya Çelebi, 2003, **a.g.k.**, 76

Kilise'sinin camiye çevrilmesi olmuştur. I. Murad döneminde camiye dönüştürülen yapı Cami-i Atik ve Hüdavendigar Cami adı ile anılmıştır.[1213]

Bugün Veria kent merkezinde Kendrikis Sokak'ta müze deposu olarak kullanılan[1214] yapının, 11. yüzyıla tarihlenen 12 Havari Kilisesi olduğu bilinmektedir.[1215] Osmanlı döneminde minare ile giriş bölümüne bir son cemaat yeri eklendiği belirtilen yapının giriş kısmında, geç dönem özellikleri gösteren bitkisel ve geometrik kalemişi süslemeler bulunmaktadır.[1216]

Evliya Çelebi'nin *"...Ve cümle 16 aded mihrâb câmi'-i selâtîn-i selefdir.* ***Cümleden çârsû içinde Murâd Hân Gâzî-i Evvel câmi'i*** *ve câmi'-i Mûsâ Çelebi ibn Yıldırım Hân ma'bedgâhı ve Kazancı câmi'i. Bunlar kenîselerden amâr olmuş cevâmi'lerdir.."* diye tanıttığı I. Murad Camisi'ni, E. H. Ayverdi, Hüdavendigar Cami olarak tanıtmakla birlikte, yapının o dönemde olmadığını belirtmiş[1217] S. Eyice Sultan Murad Camisi olarak kaydetmiş,[1218] N. Çam ise adı bilinmeyen bir cami olarak iki fotoğrafını yayınlanmıştır.[1219]

Son yıllarda H. Lowry ve N. Konuk tarafından gerçekleştirilen bir dizi çalışma, yapıya dair bazı bilinmeyenlere ışık tutmuştur.[1220]Araştırmacıların yayınladıkları fotoğraflardan yapının Orta Bizans dönemi malzeme-teknik işçiliği açıkça algılanmakla, naos ve yan nefler, payeler arasında ikişer sütun ve söz konusu taşıyıcılar arasındaki kemerlerle geçilmekte, üstü ahşap tavan örtülü yapının duvarlarında freskolar olduğu anlaşılmaktadır. Yerinde inceleme fırsatı bulamadığımız yapıdaki Osmanlı dönemi müdahaleleri, bugüne kadar yapılan çalışmalarda tespit edilememiştir.

[1213] Kiel, 2001, **a.g.k.**, 392
[1214] Konuk, 2010, **a.g.k.**, 52
[1215] Kiel, 2001, **a.g.k.**, 392; Konuk, 2010, **a.g.k.**, 48
[1216] Konuk, 2010, **a.g.k.**, 53
[1217]E. H. Ayverdi (2000a). *Avrupa'da Osmanlı mimari eserleri 4: Bulgaristan, Yunanistan, Arnavudluk.* İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları, s. 249
[1218] Eyice, 1955, **a.g.k.**, 206
[1219] Çam, 2000, **a.g.k.**, 173
[1220] Lowry, 2009, **a.g.k.**, 117-118; Konuk, 2010, **a.g.k.**, 48-55

4.22. KELES

4.22.1. Tarihçe

Günümüzde Bursa'ya 56 km mesafede bulunan bir ilçe merkezi olan Keles, Bursa'nın dağ yöresi olarak adlandırılan bölgede 684 km^{2}' lik bir yüz ölçümüne sahip verimli bir alana kurulmuştur[1221]. Aizonai (Çavdarhisar) ile Bursa bağlantısını sağlayan antik yol güzergahında olduğu bilinmesine [1222] ve bugünkü Keles'in bulunduğu yerde Kelossa adlı bir yerleşimin olduğu yönünde bazı bilgiler olmakla birlikte[1223] bu hususta kesin yargılar bildirmek mevcut verilerin ışığında mümkün değildir. Osmanlı kroniklerinde yakın çevresinde yer alan yerleşimlerin fethine dair çeşitli kayıtlar olmasına karşın Keles'e dair herhangi bir bilginin bulunmayışı Osmanlı öncesinde yerleşime sahne olmadığını ya da küçük ölçekli köy niteliğinde bir yerleşimin varlığını düşündürmektedir. Yakın çevresinde yer alan İnegöl ve Bursa gibi yerleşimlerin Orhan Gazi döneminde fethedildiği göz önüne alındığında Keles'in de içinde bulunduğu bölgenin aynı zaman diliminde Osmanlı hakimiyetine girdiği varsayılabilir. Ancak Orhan Gazi döneminde Keles'te bir iskan ve yerleşime işaret eden herhangi bir veri yoktur. I. Murad adına inşa edilmiş olan ve çalışmamıza konu olan cami, han ve hamam Keles'in Hüdavendigar döneminde önem verilen bir yerleşim olduğuna işaret etmektedir. Osmanlı dönemi boyunca yerleşimin tarihine yönelik bilgimiz yok denecek kadar azdır. Yakın tarihe dair kesin olan veriler 1924 öncesinde köy statüsünde olan Keles'in, 1924'te nahiye, 1953 yılında ise kaza olduğudur[1224].

Keles'te öncelikle Ayverdi tarafından tespit edilmiş olan I. Murad dönemine tarihlendirilen üç yapının inşa edildiği bilinmektedir: Hüdavendigar Camisi, Beylik Hanı, Hamam.

[1221] A. Dikmen (2011). *Gelenek ve inançlarıyla Uludağ'ın arka yüzü (Büyükorhan, Harmancık, Keles, Orhaneli)*. Bursa: Bursa Kültür A.Ş. Yayınları., s. 9
[1222] M. Şahin, İ. H. Mert ve D. Şahin (2010). Bursa ve çevresi 2009 yüzey araştırması (Keles ve Orhaneli). *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 28 (1), s. 100
[1223] Kaplanoğlu, 2001, **a.g.k.**, 181
[1224] Sezen, 2006, **a.g.k.**, 298

4.22.2. Keles Hüdavendigar Külliyesi

4.22.2.1. Cami

Literatür ve arşiv belgelerinde, Keles Hüdavendigar Camisine dair bilgi yok denecek kadar azdır. Söz konusu yerleşimde Hüdavendigar döneminde inşa edilen bazı yapıların varlığına dair ilk tespit, E. H. Ayverdi tarafından gerçekleştirilmiştir. Ayverdi bir Bursa Evkaf Kaydında Keles'te bir Hüdavendigar Camisi'nin varlığına dair bilgiler yer aldığını belirtir.[1225] Keles'te bugün ayakta olan cami, Ayverdi'nin 1960'lı yıllarda tespit ettiği gibi özgün yapısından oldukça uzaktır.[1226] 15.50 x 16.00 ebatları ile yaklaşık kare planlı olan cami ahşap tavanlı ve kırma çatı ile örtülüdür. Giriş cephesinde iki katlı bir son cemaat yeri bulunan yapının kuzey batı köşesinde yer alan minaresi de geç dönem ilavelerinden biridir.[1227]

4.22.2.2. Hamam

Levha No:

Çizim No: 79

Keles'te bulunan Hüdavendigar Camisi'nin vakıfları arasında yer alan hamam, caminin yaklaşık 150 m güneyindedir. Bir soğukluk ve iki halveti bulunan hamamın soğukluk kısmının kubbesinin yıkıldığı yerine bir çatı yapıldığı anlaşılmaktadır.

4.22.2.3. Beylik Hanı

Keles'te bulunan Hüdavendigar Camisi'nin vakıfları arasında yer alan ve Beylik Hanı olarak bilinen yapının 1950'li yıllarda yıkıldığı ve yıkılmadan önce söz konusu hanın camiye yakın bir konumda olduğu belirtilmektedir[1228].

[1225] Ayverdi söz konusu kayıtta hatip ve imam ile birlikte muallimi sübyanda bulunduğunu belirtirken, söz konusu bilgilerden *"bir de mektebin olduğu"*nun anlaşıldığını aktarmaktadır. *Bknz.* Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 342

[1226] Ayverdi dönemin Belediye Başkanı ve Müftüsünün bir tarihte yapının yanmasının ardından yeniden inşa edildiğini aktardıklarını belirtmektedir. Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 342

[1227] Ayverdi yapının minaresini 19. yüzyıl işi olarak tanıtmaktadır. Bknz. Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 342

[1228] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 342

Yorum ve Tartışma:

I. Murad döneminde, Bursa'nın haricinde ticaret yapısı inşa edilmiş olan tek yerleşim Keles'tir. Beylik Hanı olarak belgelerde karşımıza çıkan ve günümüze ulaşamayan hanın, Keles'te Hüdavendigar adına inşa edilmiş olan cami ve hamamla birlikte küçük bir külliyenin parçası olduğu anlaşılmaktadır. Anadolu'da başta İznik olmak üzere, Bilecik, İzmit, Kirmastı ve Edirne gibi gerek tarihsel gerekse stratejik öneme sahip çok sayıda yerleşim yerinde herhangi bir ticaret yapısı inşa edilmemişken, 14. yüzyılın son on yılına girildiğinde Bursa haricinde Gümülcine ve Serez ile birlikte ticaret yapısı için Keles'in tercih edilmesinde bir neden olmalıdır.

Bu hususta Yıldırım döneminde Issız Han'ın temsilinde Ulubat'ın konumu bir çıkış noktası sunmaktadır. Ulubat tıpkı Keles gibi Osmanlı öncesinde bilinen önemli Bizans kentlerinden birisi değildir. 14. yüzyıl Osmanlı Beyliği'nin tarihsel olayları incelendiğinde, bahsi geçen yerleşimlerin stratejik bir rol üstlenmediği de anlaşılmaktadır. Keles'te I. Murad, Ulubat'ta ise Yıldırım Beyazıd dönemi öncesinde herhangi bir yapı inşa edildiğine dair herhangi bir bilgimiz yoktur. Olasılıkla bahsi geçen hanlar ilgili kentlerdeki ilk anıtsal yapılardır.

I. Murad için Keles'te, Yıldırım dönemi için ise Ulubat'ta neden bir ticaret yapısına ihtiyaç duyulmuş olabilir diye düşündüğümüzde akla gelen ilk cevap önemli ve güvenli ticaret yolları üzerinde yer almış olabilecekleridir. Bu çıkarımı Issız Han ve Ulubat örnekleri üzerinden takip etmek oldukça kolaydır. Çünkü Bursa'dan başlayarak Karacabey, Biga, Çardak ve Gelibolu'dan Edirne'ye uzanan ve İstanbul'un fethi öncesi Anadolu ve Rumeli arasındaki başlıca askeri yol olarak tanımlanan güzergah aynı zamanda en önemli ticaret yollarından birisidir.[1229] Bu güzergahta inşa edilmiş olan ilk ticaret yapısı, Bursa Çardak arasındaki Ulubat'ta Yıldırım Beyazıd tarafından inşa edilmiş olan Issız Han'dır ve söz konusu han ile birlikte Bursa'nın Marmara Denizi ile bağlantısı sağlanmıştır.

Keles ise, Bursa'ya 56 km mesafede ve Bursa'nın dağ yöresi olarak adlandırılan bir bölgede yer almaktadır. Her ne kadar I. Murad döneminde üretim ve ticaret faaliyetleri

[1229] H. İnalcık (1960). Bursa, XV. asır sanayi ve ticaret tarihine dair vesikalar. *Belleten,* XXIV/92, s. 55 Bahsi geçen güzergahta Orhan Gazi ve I. Murad dönemlerinde inşa edildiği bilinen herhangi bir ticaret yapısı yoktur. Bu durumun oluşmasında en önemli etken kesintisiz devam eden fetihler ve güvensiz ortamda anıtsal bir ticaret yapısından ziyade birçoğu Bizans yerleşimi olan kentlerde mevcut ticaret yapılarının kullanımına devam edildiği yönünde bir çıkarım anlamlı olabilir.

hususunda detaylı bilgilerimiz mevcut değilse de 14. yüzyıl sonu ve 15. yüzyıl ortasında bölgenin en önemli ticaret merkezlerinden birisi olan Bursa'nın bu öneminin birden bire oluşmayacağı, Orhan Gazi döneminde Emir ve Bezir Hanları ile I. Murad döneminde kentte inşa edilmiş olan Kapan Hanı'nın kentin ticari gelişimin maddi göstergeleri olduğu göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda Bursa'nın zaman içerisinde gerek hammadde ve üretim gerekse söz konusu üretimin diğer kent ve devletlere ulaşımını sağlayan bir organizasyonun oluşması beklenir. Bu açıdan yaklaşıldığında Keles'te sultan adına bir han ile birlikte cami ve hamam inşa edilmesi daha anlaşılabilir bir zemine oturmaktadır. Çünkü Keles'in Bursa'ya mesafesi önceki satırlarda da belirtildiği gibi yaklaşık 56 km dir ve bu mesafe, 16. yüzyılda kurumsallaşacak olan Menzil[1230] Teşkilatına bağlı olarak şekillenen menziller arası mesafeye işaret etmektedir.

Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Ulak Sisteminin handikapları sonucunda, merkez noktası İstanbul olan, Anadolu ve Rumeli yönünde üç ana kol ve tali yollardan ibaret olan Menzil Sisteminde, coğrafi şartlar ve emniyet gibi belirleyicilerin etkisinde 3 saat ile 28 saat arasında değişken mesafelerde menziller oluşturulduğu bilinmektedir.[1231] Başlangıçta farklı bölgelerden elde edilen bilgileri devlet merkezine bildirmek ve hükümetin emirlerini gereken yerlere ulaştırmak için kurulan menzil sisteminin, sonraları ordunun sefer sırasındaki iaşesinin temini, özel haberleşmeler, şehirler arasında irtibatın ve nakliyenin sağlanması gibi amaçlara da yöneldiği belirtilmektedir.[1232]

Keles'in Bursa'ya olan mesafesinin,[1233] I. Murad döneminde Germiyanoğlu Beyliği'nden alınan Tavşanlı'ya kuş uçuşu 46.8 km mesafede yer alması, Tavşanlı ile Bursa arasında orta ve büyük ölçekli herhangi bir yerleşimin olmayışı, Konya, Akşehir, Afyon, Kütahya güzergahın Tavşanlı ve Keles üzerinden Bursa'ya bağlanması, Keles'te I. Murad'ın niçin bir külliye yaptırmış olduğunu bir ölçüde aydınlatmaktadır. Bu oluşumu önceki satırlarda tanım ve tarihsel süreci aktarılan Menzil Teşkilatı ile doğrudan ilişkilendirerek, Keles'teki Hüdavendigar Külliyesini Menzil Külliyelerinin ilk örneği olarak tartışmasız kabul etmek mümkün değilse de Bursa'nın güney doğu yönünde ulaşım

[1230] Menzil "Ev, konak; iki konak arası, bir konak yol; posta ve posta tatarları beygirlerinin bulunduğu mahal" anlamına gelen ve Osmanlı Devleti'nde daha çok resmi haberleşmeyi sağlayan posta teşkilatına bağlı merkezler olarak tanımlanır. Bknz. Y. Halaçoğlu (2004). Menzil. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 29, s. 159
[1231] Halaçoğlu, 2004, **a.g.k.**, 159
[1232] Halaçoğlu, 2004, **a.g.k.**, 159
[1233] Kuş uçuşu 33.3 km'dir.

ve ticaret ağının kesintisiz sağlanması amacına yönelik bir tercih olarak değerlendirmek olasıdır.

Külliyeyi oluşturan yapılar arasında yer alan hanın Orhan Gazi ve I. Murad dönemleri boyunca Bursa haricinde inşa edilmiş olan üç ticaret yapısından birisi olması, bu tercihin ticaret bağlantısının kurulması amacına yönelik olduğunun önemli bir göstergesi olarak okunabilir. Bahsi geçen müdahale bir anlamda Osmanlı öncesinde Selçuklu ve Germiyanoğlu Beylikleri zamanında Kütahya'dan başlayarak Konya'ya kadar uzanan, Konya'dan da Akdeniz Limanlarına ulaşımı sağlayan yol ağının Bursa'ya bağlantısının gerçekleşmesidir. Bursa'nın Osmanlı öncesinde Türk ve Müslüman bir devletin hakimiyeti altına girmemiş olması, Anadolu'da Türk İslam Devletleri arasında kurulan ticaret yolları ile doğrudan bağlantısının I. Murad dönemine kadar oluşmamasının nedeni olmalıdır.

Bu bağlantının I. Murad döneminde gerçekleşmesi, 1381 yılında Germiyanoğlu Beyliğine bağlı başta başkent Kütahya olmak üzere Simav, Eğrigöz ve Tavşanlı gibi yerleşimlerin Osmanlı Beyliği'ne katılması, Beyşehir, Seydişehir, Yalvaç, Karaağaç ve Isparta'dan oluşan Hamidoğlu topraklarının Osmanlı'ya hediye olarak verilmesi[1234] ile doğrudan ilişkili olmalıdır. Bu tarihsel gelişmeler ile Osmanlı Beyliği ilk defa Akdeniz ve dolayısı ile güneydeki limanlara ulaşma olanağı bulmuştur. Bursa'dan başlayan söz konusu güzergahta I. Murad döneminde başka bir han inşa edilmemiş olması, Selçuklu ve Beylikler döneminde var olan ticaret yapılarının kullanımının devam ettiğini düşündürmektedir.

Osmanlı öncesinde Kütahya-Afyon arasında Yeniceköy, Çakırsaz ve Eğret, Afyon Akşehir arasında Taş Han ve İshaklı, Afyon Isparta arasında Pınarbaşı, Isparta Antalya arasında Ağlasun, İncir, Susuz, Kırkgöz, Evdir, Isparta, Eğridir, Beyşehir ve Seydişehir güzergahından Akdenize ulaşılan güzergahta ise Pınarpazarı, Beyşehir, Yeniceköy, Çiftlik, Derecebucak, Ortapayam, Eynif Tol, Mutbel, Kargı, Köprüsuyu, Pazarcık ve Alara Han gibi çok sayıda ticaret yapısının varlığı bilinmektedir.[1235] Germiyanoğlu ve Hamidoğlu Beyliklerinin Osmanlı topraklarına katılması sonrasında doğal olarak Osmanlı hakimiyetine giren bahsi geçen hanlar, bir anlamda Osmanlı Beyliği'ni Akdeniz Limanlarına ulaştıran merkezler olarak kullanılmış olmalıdır. Daha önceki satırlarda

[1234] Bknz. Atsız, 1992, **a.g.k.**, 55; Neşri, 1995, **a.g.k.**, 209; Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 153
[1235] Bknz. www.cekulvakfi.org.tr/files/dosyalar-haber/ipekyolu_harita.pdf.

vurgulandığı üzere Keles'teki Beylik Hanı ile söz konusu güzergâh, dönemin en önemli ticaret merkezi olan başkent Bursa'ya bağlanmış, Yıldırım döneminde Bursa Karacabey arasında inşa edilmiş olan Issız Han ile birlikte Bursa'dan Marmara Denizi'ne ulaşan yolda bir menzil oluşturulmuş, dolayısı ile Akdeniz ile Marmara Denizi arasında kesintisiz bir ticaret yoluna işlerlik kazandırılarak, Bursa'dan her iki denizde yer alan limanlara ulaşım kesintisiz sağlanmıştır.

Bu noktada şöyle bir soru daha akla gelmektedir. Kütahya'dan Tavşanlı, Domaniç, İnegöl ya da Kümbet, Bozüyük, İnegöl hattından Bursa'ya ulaşım mümkünken ve bahsi geçen güzergahlarda hali hazırda kervanların güvenlik ve konaklama ihtiyaçlarını karşılayabilecek yerleşim alanları Osmanlı Beyliği'nin kontrolündeyken niçin Bursa bağlantısı Keles üzerinden kurulmuştur? Bu soruya dair ilk akla gelen cevap, Keles bağlantısının daha kısa bir güzergâh olmasıdır. Çünkü Kütahya'dan Bursa'ya Tavşanlı-İnegöl güzergahından ulaşım yaklaşık 201 km; İnönü-Bozüyük-İnegöl güzergahından 185.9 km; Tavşanlı, Keles üzerinden ise yaklaşık 115 km uzunluğunda bir yol ile sağlanmaktadır. Bir kervanın günde 30 ila 50 km arasında mesafe kat ettiği düşünüldüğünde, Keles üzerinden Bursa'ya ulaşım diğer güzergahlara göre en az iki gün kazandırmaktadır. Aizonai'den Bursa'ya giden antik yolun Keles'ten geçtiği hususundaki güncel tespitlerin varlığı[1236] dikkate alındığında, bu tercihin sıra dışı ve gelişi güzel bir tercih olmadığı bir anlamda antik dönemden beri var olan bir yola işlerlik kazandırmaktan ibaret olduğu anlaşılmaktadır.

[1236] Şahin vd. 2010 **a.g.k.**, 100

4.23. KEMALLİ

4.23.1. Tarihçe

Çanakkale'nin Ezine ilçesine bağlı bir köy olan Kemallı, Ezine'nin batısında (13.8 km), Avacık (33.8 km), Behramkale (51 km) ve Tuzla'nın (32.6 km) kuzeyinde yer almakta, yerleşimin batısında Dalyan (5 km), kuzeyinde ise Gökçebayır (8.6 km) ve Geyikli (9.2 km) kasabaları bulunmaktadır.

Kemalli'nin tarihine dair bilgilerimiz yok denecek kadar azdır. Köyde bulunan hamam ve mescid ile Asılhan Bey'e ait olan lahit üzerinde yer alan kitabelerde yer alan bilgilerden çıkışlı olarak bazı çıkarımlar yapılmışsa da, bu bilgiler söz konusu yerleşimin tarihini aydınlatabilecek içerikte değildir. Bugün nerede olduğu bilinmeyen fakat Ayverdi tarafından belgelenen ve köydeki hamama ait olduğu öne sürülen H. 755 (M. 1354-55) tarihli bir kitabede yapıyı inşa ettirdiği belirtilen Kemal adlı bir kişi köyün kurucusu olarak kabul edilir. Mescidin inşa kitabesinde yapının banisi olarak tanıtılan Asılhan Bey Kemal adlı bir şahsın oğlu olarak kaydedilmiştir. Mevcut kitabelerin ortaya koyduğu sonuç köyde bulunan yapılardan erken tarihli olan Hamam'ın Kemal adlı bir kişi tarafından yaptırıldığı olasılıkla bahsi geçen kişinin yerleşime adını verdiği, oğlu olduğu anlaşılan Asılhan Bey'in kendi adı ile anılan mescidi inşa ettirdiği ve 1383 yılında vefat ettiğidir.

4.23.2. Asılhan Bey Mescidi

Levha No: 227-240

Çizim No: 99-108

Konumu: Çanakkale / Ezine / Kemalli Köyü

Yaptıran: Asılhan Bey

Yapı kitabesine göre *Asılhan Bey bin Kemal* tarafından yaptırılmıştır. Yerel söylemlerde, Karesi beylerinden olarak tanımlanan Kemal Bey ve yapının banisi olan oğlu Asılhan Bey hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Yapım Tarihi: H. 784 / M. 1382

Caminin giriş kapısı üzerinde yer alan kitabesine göre yapı H. 784 / M. 1382 yılında inşa edilmiştir.

İnşa Kitabesi:

Yapının giriş kapısı üzerinde mermer üzerine kabartma olarak yazılmış Arapça kitabe celi sülüs türündedir.[1237] Kitabede yer alan damla motifi, Asılhan Bey'in sandukası üzerinde de yer almaktadır. Ayrıca kitabede rumi, yaprak ve bitkisel motifler kullanılmıştır. Hattatı hakkında herhangi bir bulunmayan kitabenin hat sanatı bakımından çok özel bir karakteri olmadığı, yapının tarihlendirilmesi ve banisi hakkında bilgi vermesi açısından önemli olduğu belirtilir.[1238] E. H. Ayverdi, kitabede yapının banisi olarak tanımlanan Asılhan Bey için "caminin sahibi" sıfatının kullanılmasının "aykırı" olmakla birlikte bazı cami kitabelerinde kullanıldığını belirtir.[1239]

Görsel 4.23.2.1. Kemalli Asılhan Bey Mescidi İnşa Kitabesi

Transkripsiyon:

1- ʹAmera hâzeʹl-mescideʹl-mübârekeʹş-şerîfete li-vechiʹllâhi teʻ âlâ fî eyyâmi

2- Devletiʹs-sultânil-melikiʹl- ʻâdil Murâd Bey Bin Orhân halledaʹllâhü

3- Devletehû ve ebbede memleketehû fî seneti erbaʻ in ve semânîne ve sebʻimâyeh ve gaferaʹllâhü li-sâhibihî Asılhân Bey bin Kemâl.[1240]

Çeviri:

Bu şerefli, mübarek mescidi, adaletli hükümdar sultan Orhan oğlu Murad Bey'in idaresi günlerinde –Allah onun yönetimini ebedi kılsın ve memleketini devam ettirsin-

[1237] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 49
[1238] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 48
[1239] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 340
[1240] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 48

Kemal oğlu Asılhan Bey –Allah (bu mescidin) sahibini bağışlasın- sadece Allah'ın rızasını elde etmek maksadıyla 784 yılında yaptırdı.[1241]

Dua Kitabesi: Yapının giriş kapısı kemeri içerisindeki mermer üzerine kabartma olarak yazılmış dua kitabesi inşa kitabesi, gibi Arapça olup celi sülüs türündedir.[1242]

Görsel 4.23.2.2. Kemallı Asılhan Bey Mescidi Dua Kitabesi

Transkripsiyon:

Kâle´n-Nebiyyü 'aleyhi´s-selâm men benâ mesciden li´llâhi bena´llâhü lehû beyten fi´l- cenneti rahima´llâhü men de' â li-bennâ.[1243]

Çeviri:

Peygamber aleyhi´s-selâm şöyle buyurdu: Kim Allah rızası için bir mescid inşa ederse, Allah da o kimse için Cennet'te bir ev yapar. Allah binayı yaptırana dua eden kimseyi bağışlasın.[1244]

Mimarı: Yapının mimarı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

[1241] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 48
[1242] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 49
[1243] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 49
[1244] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 49

Mimari Özellikler:

Plan- Kesit

Yapı kuzey-güney doğrultusunda kareye yakın dikdörtgen planlı-kubbeli cami tipindedir. Kuzeyinde her birimi kubbe örtülü üç birimli bir revaklı giriş bölümü bulunan[1245] yapının kuzey doğu köşesinde bir minare yer alır.

Yapıya giriş kuzeyde eksende yer alan bir kapı ile sağlanmıştır. Kuzey duvarda giriş kapısının doğu ve batısında birer pencere açıklığı yer alır.[1246] Doğu ve batı cepheler birer dikdörtgen pencere ile dışarıya açılırken, güney cephede herhangi bir açıklık görülmez.

Kubbe ile örtülü olan harim kısmında kubbeye geçiş üçgen kuşakla sağlanmıştır.[1247] Harim kısmının güney duvarında eksende, orijinal olmayan yarım yuvarlak bir mihrap nişi yer almaktadır. Harim güney duvarına bitişik eksenin batısında konumlanmış olan ahşap minber de orijinal değildir.

Farklı dönemlerde onarımlar geçirmiş olan revaklı kuzeydeki giriş bölümü üç birimlidir ve her birim pandantifle geçilen kubbe ile örtülüdür. Doğu ve batı yönden duvarla sınırlanan revaklı giriş bölümü, kuzey yönde giriş ekseninin iki yanında simetrik konumlanmış iki devşirme sütun ve yanlarda duvar içerinde gömülü olan yastıklara oturan kemerler ile oluşturulmuş üçlü bir revak düzenlemesine sahiptir.

Malzeme-teknik:

Yapının ana inşa malzemesi koyu kahverengi kesme taştır. Beden duvarlarında görülen kesme taşlar değişken ölçülerde olsa da genelde tüm cephelerde 15 – 18 cm ve 45 - 55 cm ebatlarındaki taşların birer sıra tekrar edildiği düzenli ve sistemli bir duvar tekniği uygulanmıştır. Minare kaidesi ve pabuçluk kısmında da kesme taş kullanılan

[1245] Ayverdi 1956 yılında yapının orijinal giriş bölümünün yıkılmış olduğunu ve yerine ortası kemerli bir ahşap çatının yapıldığını belirtir. Ayrıca incelendiği dönemdeki izlerden yola çıkılarak giriş bölümünün üst örtüsünün orijinalinde çapraz tonoz olduğu vurgulanır. Bknz. Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 338

[1246] Yapının eski fotoğraflarında kitabeliğin üstünde eksende bir pencere açıklığı görülmesine karşın bu açıklığın onarımlar sırasında kapatıldığı anlaşılıyor.

[1247] Behramkale Hüdavendigar Camiinde olduğu gibi geçiş kuşağı alt yapı duvarının içinde kalmış, kuşak bitiminde başlayan kubbe eteğinin kalın örülmesi dışarıdan kasnak olarak algılanmasına sebep olmaktadır. Bknz. A. Özcan (2008a). *14. ve 15. yüzyıl cami ve mescitlerinde kubbeye geçiş elemanları.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi., s. 211.

yapıda minarenin gövdesinden itibaren tuğla kullanıldığı görülür. Eski fotoğraflarda yapının kuzey cephesinde izlenebilen kemerlerin de tuğla olduğu anlaşılmaktadır. [1248]

Güney cephede zemin seviyesinin hemen üzerinde, kesme bloklar şeklinde bir sıra mermer kullanımı görülür. Benzer uygulama, harim kuzey duvarında giriş kapısı altında kısmen izlenebilen mermer sırasında görülür.[1249]Yapının doğu ve batı cephe pencerelerinin lento ve söveleri mermerdir. Giriş kapısını çevreleyen silme, kapı söveleri ile kapı kemerinde mermer kullanımı görülür. Doğu ve batı cephelerde olduğu gibi kuzey cephede de giriş kapısının iki yanında yer alan pencerelerin malzemesi mermerdir. Ayrıca yapının giriş bölümü revaklarını taşıyan sütunlar, sütun başlıkları ve kaideler ile doğu ve batı köşelerdeki kemer yastıkları mermerdir. Giriş kapısının üzerinde yer alan dua ve inşa kitabeleri de mermer üzerine yazılmıştır. Batı pencere lento altında yer alan üzerinde grekçe yazıt mermer blok gibi, pencere lento ve söveleri ile revaklı giriş bölümü sütunları Roma ve Bizans dönemine ait devşirilmiş malzemelerdir. Eski fotoğraflarda cami girişinin hemen yanında görülen Bizans dönemine ait katedra başta olmak üzere, caminin çevresinde çok sayıda Roma ve Bizans dönemine ait devşirme mimari plastik elemanlar görülür.

Süsleme:

Yapı genelinde sade bir görünümde olmasına karşın, pencere söve ve lentolarındaki süslemeler oldukça özeldir. Giriş kapısının doğu ve batısında eksene simetrik olarak konumlanan pencereler ile doğu ve batı cephelerde yer alan pencerelerin lento ve sövelerinde taş süslemeler görülmektedir.

Giriş kapısının batısında yer alan dikdörtgen biçimli pencere lentosu üzerinde ortada daire içerisinde kıvrık rumi ve palmetlerden oluşan grift bir süsleme kompozisyonu görülür. Söz konusu kompozisyonun benzerleri Harput Ulu Cami minberinin kapı kanatları ve Kastamonu Kasabaköy Mahmutbey Cami kapı kanatlarında uygulanmıştır.[1250]Ayrıca benzer kompozisyonlarının cilt kapaklarındaki şemseli

[1248] Eski fotoğraflarda görülen kemer biçimleri yapının giriş bölümünün tuğla ile örülmüş kubbe ile örtülü olduğu izlenimi vermektedir.
[1249] Giriş bölümünün ortasında görülen mermer sırası, doğu ve batı yönde yer alan birimlerin orta bölüme göre daha yüksek kodda olması sebebi ile bu kısımlarda izlenmez. Fakat yapının eski fotoğraflarında söz konusu mermerin kuzey cephe boyunca devam ettiği görülür.
[1250] Özbek, 2002, **a.g.k.**, 59

kompozisyonları çağrıştırdığı ve XV. yüzyıl Osmanlı kitap sanatında benzer örnekli ciltlerin olduğu bilinmektedir.[1251]

Giriş kapısının doğusunda yer alan dikdörtgen biçimli pencere lentosu üzerinde, batıda yer alan süsleme kompozisyonuna göre daha sade bir kompozisyon tercih edilmiştir. Dikdörtgen biçimli lentonun üzerinde ortada bir daire, dairenin yatay ekseninde iki yanda armudi uzantıları yer almaktadır. Lentonun ortasındaki dairenin içerisinde, merkezde daha küçük çaplı bir daire yüzeyinde on kollu yıldız kompozisyonu yer almakta, merkezdeki daire ile büyük daire arasında kalan kısımda dama ve balık sırtı motifileri görülmektedir.[1252]

Batı cephede yer alan pencere en dışta kesme taş sırası ile çerçevelenmiş; içte yarım daire ve düz profilli iki sıra silme ile dikdörtgen çerçeve devam ettirilmiştir. Alt lentosu bezemesiz olan pencerenin üst lentosunda dört sıra mukarnas dizisi yer alır.[1253]

Sövelerden güneyde yer alanın yüzeyi bezemesizdir. Güneyde yer alan söve yüzeyinde ise zencirek ve düğüm motifleri ile birlikte kapalı formda rumi motifleri ile oluşturulmuş bir süsleme kompozisyonu yer alır. Söveleri iki yanda sınırlandıran yarım kaval silme içe kıvrılarak birer stilize kuş başı kabartması ile sonlandırılmıştır.[1254]

Söz konusu silmenin köken olarak ilk örnekleri dikkate alındığında Kuzey Suriye'de Erken Bizans dönemi yapılarında görüldüğü bilinir.[1255] Konya Alaaddin ve Milas Firuz Bey Camisinde de görülen bahsi geçen silme tipinin Suriye'den Anadolu'ya yansıyan bir sürekliliğin temsili olarak yorumlanır.[1256]

[1251] Özbek, 2002, **a.g.k.**, 59. Kitap kapaklarındaki süsleme sanatı hakkında bknz. J. Raby ve Z. Tanındı (1993). Turkish bookbinding in the 15th. century: the Foundation of an Ottoman court style. London: Azırnuth Editions Ltd; F. Rukanci ve H. Anameriç (2012). The art of bookbinding in the Ottoman Empire (fifteenth to nineteenth centuries). *Torunskie Studia Bibliologiczne, 2(9),* 9-28. Kitap sanatında şemse motifi hakkında bknz. Y. Özcan (1990). *Türk kitap sanatında şemse motifi.* Ankara: Kültür Bakanlığı Tanıtma Eserleri. 15. yüzyıl kitap ciltlerindeki süslemeler ile mimari örnekler arasındaki ilişki hususunda bknz. S. Maraşlı (2013). 15. yüzyıl kitap ciltlerindeki süsleme tasarımlarının mimari süslemelere etkisi (Diyarbakır Safa Parlı Camii ışığı altında). *Zeitschrift für die Welt der Türken, 5(3),* 75-94.

[1252] Söz konusu süsleme kompozisyonuna dair detaylı tasvir için bknz. Özbek, 2002, **a.g.k.**, 59

[1253] Mukarnas dizisi sol başta yer alanı yarım bırakılmıştır.

.[1254] Baha Tanman Asılhan Bey Camiinde bulunan silmenin de içerisinde bulunduğu bir grup silmenin *"uçları düğümlü silme"* olarak tanımlanmasını önerir. Bknz. Tanman, B. (2008). Anadolu Türk Mimarlığında kullanılmış bir silme türünün kökeni ve gelişimi hakkında. Delemen, İ., Gökay-Kepçe, S., Özdizbay, A., ve Turak Ö. (Ed.). *Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı* içinde (s. 1123-1134). Antalya: Suna İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırmaları Enstitüsü., s. 1123

[1255] Tanman, 2008, **a.g.k.**, 1124

[1256] Tanman, 2008, **a.g.k.**, 1126; 11-14. yüzyıllarda Anadolu Suriye Sanat Ortamına ve etkileşime dair detaylı tespit ve analizler için bknz. E. Eser, E. (2000). *11.-14. Yüzyıllar Anadolu-Suriye Sanat İlişkileri (Cephe Mimarisinde Suriye Etkileri).* Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi; E. Eser (2006). Anadolu-Suriye Sanat İlişkileri, A*nadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı,* Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 65-75

Doğu cephede yer alan pencere, batı pencerede olduğu gibi dikdörtgen biçimli kesme taşlar ile sınırlandırılmıştır. İçte iki sıra silme ile çerçevelenen pencere lentosunun üzerinde kaş kemerli bir alınlık yer almaktadır. Pencerenin alt lentosu ile sövelerinde herhangi bir süsleme öğesi yer almazken, üst lento yüzeyinde dört sıra mukarnas dizisinden oluşan iki niş bulunmaktadır.

Doğu ve batı cephelerdeki pencere lentolarında yer alan mukarnas bezemeler arasındaki orantısal ve işçilik farklılıkları, söz konusu taş süslemelerin farklı ustalar tarafından yapılmış olabileceği yönünde yorumlanır.[1257]

Yorum ve Tartışma:

Kemalli'de Asılhan Bey Mescidi ile birlikte günümüze ulaşan bir diğer yapı hamamdır. Hamamın, Asılhan Bey Cami ve köprü ile birlikte Asılhan Bey adına inşa edilmiş olan bir külliyenin yapısı olma ihtimali ilk akla gelen çıkarımdır. Ancak E. H. Ayverdi tarafından Asılhan Bey Camisi'nin avlusunda tespit edilerek yayınlanmış olan bir kitabe farklı olasılıkları beraberinde getirmektedir. Ayverdi'nin aktarımı ile kitabede "Kemal bunu 755 senesinde yapdı" yazılıdır.[1258] Olasılıkla şu anki köyün de kurucusu olan Kemal isimli bir şahıs tarafından 1354-1355 yıllarında inşa edilmiş olan bir yapıya ait olan kitabeden hareketle bahsi geçen yapının hangi yapı olduğunu tartışmasız ortaya koymak mümkün görülmese de, öncelikle Ayverdi'nin önerdiği gibi köydeki mevcut yapılar dikkate alındığında hamamı tanımlıyor olması akla yatkındır. Cami ile hamamın mimari özellikleri, kullanılan malzemenin niteliği ve süsleme detayları karşılaştırıldığında, caminin dönemine göre muazzam kesme taş işçiliği ve süslemesi ile hamamın özensiz moloz taş işçiliğinden belirgin biçimde ayrıldığı görülür. Süsleme detayları göz ardı edilse bile, aynı yerleşimdeki çağdaş iki yapıda bu denli farklı işçilik ve malzeme kullanımı beklenmez. Bu bağlamda literatürde I. Murad dönemi eserleri içerisinde ele alınan söz konusu hamamın bahsi geçen kitabenin hamama ait olma ihtimalinin yüksekliğinin altını çizerek, Orhan Gazi dönemi yapıları içerisinde değerlendirilmesinin uygun olacağı kanısındayız.

Büyük ölçüde özgün mimari özelliklerini koruyarak günümüze ulaşan Kemalli Asılhan Bey Mescidi'nin revaklı giriş bölümü, farklı dönemlerde gerçekleştirilen

[1257] Özbek, 2002, **a.g.k.**, 59
[1258] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 341

onarımların sonrasında günümüzdeki halini almıştır. Giriş bölümünün revakları ile doğu ve batı cephelerin revaklı giriş bölümü ile birleştiği köşelerde belirgin olan malzeme farklılığı, örtü sistemi de dahil olmak üzere giriş bölümünün yeniden yapıldığını ortaya koyar. Yapının mevcut durumu üzerinden izlenebilen bu yenilenmenin farklı dönemlerde gerçekleştiği Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Çanakkale Koruma Kurulu Arşivlerinde bulunan fotoğraflar üzerinden açıklanabilir. Ayverdi 1956 yılında yapının giriş bölümü revakları ile örtü sisteminin yıkılmış olduğunu ve yerine ahşap çatılı bir konstrüksiyonun inşa edildiğini belgelemiştir.[1259] Ayverdi ayrıca o dönemdeki mevcut izlerden çıkışlı olarak, revaklı giriş bölümünün üç birimli ve her birimin çapraz tonoz ile örtülü olduğu bir plan önermiştir.[1260] Daha sonraki yayınlarda söz konusu öneri kabul edilerek kullanılmıştır. 1958 yılında ahşap çatılı giriş bölümünün yıkıldığı ve orijinalinden oldukça uzak bir şekilde onarıldığı anlaşılmaktadır. Bu onarımda, giriş ekseninin iki yanında orijinalinde sütun olması gereken revak ayaklarının yerine beton direkler inşa edildiği, örtü sisteminin ise beşik tonoz tercih edildiği görülür[1261]. Dolayısı ile 1958 onarımları sonrasında, yapının revaklı giriş bölümünün özgün haline uygun olarak üç birimli olmasına karşın ortada yer alan beton direkler ve yine beton beşik tonoz örtü görünümlü betonarme ile aslından tamamen uzaklaşmıştır. Ayrıca yapının kuzey cephesinde kasnak hizasında yer alan üçgen alınlık bu süreçte yapılmış olmalıdır. Vakıflar Genel Müdürlüğünde bulunan 1972 tarihli tescil fişi yapının 1965 yılında da onarım geçirdiğini ortaya koyar. Bu onarım sonrasında yapının 1958 onarımları sonrasındaki genel mimari görünümünü koruduğu, giriş bölümünde giriş ekseninin iki yanında yer alan beton direklerin devşirme sütunlar ile değiştirildiği anlaşılmaktadır. Yapı günümüzde son olarak 1972 yılında kayıt altına alınan mimari biçimi ana hatları ile korumaktadır. Fakat 1972 tarihinde tonoz örtülü olduğu belirtilen giriş bölümünün örtü sistemi bugün kubbedir. Dolayısı ile yapının 1972 yılından sonra, en az bir kere daha onarımdan geçtiği söylenebilir.

Kemalli Asılhan Bey Mescidi, I. Murad döneminden inşa edilmiş olan kare planlı-kubbeli mescitlerden birisidir. Plan özellikleri açısından, Orhan Gazi döneminden itibaren yaygın tercih edilen kare planlı-kubbeli ve revaklı giriş bölümüne sahip mescitlerin genel özelliklerini devam ettiren Asılhan Bey Mescidi, beden duvarlarının

[1259] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 338
[1260] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 338
[1261] Bknz. Levha 227a, 228a,b.

bütünü kesme taş ile inşa edilmesi bakımından I. Murad döneminin ağırlıkla almaşık duvar örgülü yapılarından ayrılmaktadır.[1262] Bolu ve Mudurnu örneklerinde silisli moloz taş kullanılmasına karşın, Asılhan Bey Mescidinde kesme taş tercihi, Behramkale Hüdavendigar Mescidi ile birlikte yapıyı dönemin diğer mimari örneklerinden ayıran önemli özelliklerinden birisidir.[1263] Yapının pencere ve revaklı giriş bölümlerindeki kemerlerde kesme taş kullanımı açısından tek benzer örneği Mudurnu Yıldırım Mescididir. Yapı bu açıdan, I. Murad dönemi yapılarında yaygın olarak kullanılan almaşık teknikli kemer uygulamalarından farklı bir tercihi temsil eden iki örnekten birisi olması bakımından ayrılmaktadır. Kemalli Asılhan Bey Mescidi'nin giriş kapısının doğu ve batısında yer alan pencereler ile doğu ve batı cephe pencerelerinde yer alan taş süslemelerin dönem mimarisinde, I. Murad döneminde yapı ile çağdaş taş süslemelerin ilk örnekleri olması bakımından oldukça özel bir yeri vardır.

[1262] I. Murad döneminde ana inşa malzemesi taş olan diğer yapılar Behramkale Hüdavendigar Köprüsü, Bolu Orta Hamam, Mudurnu Yıldırım Mescidi, Mudurnu Yıldırım Hamamı ile Behramkale Hüdavendigar Mescididir.
[1263] I. Murad döneminde almaşık teknik kullanılan Bursa Hüdavendigar İmareti ve İznik Nilüfer Hatun İmareti'dir.

4.24. MALKARA

Malkara, güneyinde Şarköy, batısında Keşan, kuzeyinde Uzunköprü, kuzey doğusunda Hayrabolu ile sınırlı Tekirdağ'a bağlı bir ilçe merkezidir.

Kaynaklarda antik dönem ve ortaçağ Bizans yerleşimi hakkında çok fazla bir bilgi bulunmayan[1264] Malkara Osmanlı Beyliği'nin Rumeli'deki fetihlerinde kilit noktadaki yerleşimlerden birisi olarak Osmanlı kroniklerinde önemli bir yerleşim olarak tanıtılmıştır. Sadettin Efendi Malkara'nın fethini anlattığı pasajda kentten şöyle bahseder: "Güzel yapılı Şehzadenin, zafer ayetleriyle süslü sancakları yükselttiği günlerde, fethedilen şehir ve illerden biri de Malkara olmuştur. Bursa, havasının letafeti, yiyeceklerin nefaseti ile tanınmakta ve bilinmektedir"[1265]. Hoca Sadettin Efendi bu tasvirinin ardından kentte bal yetiştirildiğini ve çevre beldelere ulaştırıldığını belirtmekte ve kentin fethinin Hacı İlbey'in eli ile gerçekleştiğini aktarmaktadır.[1266] Rumeli'nin fethi sürecinde Osmanlı Beyliği'nin bölgedeki önemli üs merkezlerinden birisi olduğu anlaşılan[1267] Malkara'daki Osmanlı iskanının mimari temsili Süleyman Paşa Camisi'dir.[1268] I. Murad döneminde ise sultan Murad Hüdavendigar'ın Ahi Musa ve Yegan Reis'e zaviye vakfettiği anlaşılmaktadır.

4.24.1. Yegan Reis Zaviyesi ve Hamamı

Günümüze ulaşmayan zaviyenin, I. Murad tarafından Yegan Reis'e bağışlanan ve Yegan Reis Köyü adı ile anılan köyde yer aldığı, Fatih Sultan Mehmed zamanında zaviyenin vakfının Ahi İsa oğlu Yusuf Han ile Ahi İsa'nın kardeşi İdris'in oğlu Abdülkerim elinde olduğu bilinmektedir.[1269] Arşiv belgelerine göre Malkara'da Yegan Reis adına bir de Hamam vakfedildiği anlaşılmaktadır.[1270] Hüdavendigar Livası Tahrir Defterlerinde İnögöl'e bağlı Yegan Gazi adlı bir karyenin olduğu anlaşılmakla birlikte Malkara'daki Yegan Reis ile bir ilişkisinin olup olmadığı tespit edilememiştir.[1271]

[1264] Umar, 2003, **a.g.k.**, 203
[1265] Sadettin efendi, 1999, **a.g.k.**, 93
[1266] Sadettin efendi, 1999, **a.g.k.**, 93
[1267] İnalcık, 2006b, **a.g.k.**, 156-157
[1268] Yapı tamamı ile yenilenmiştir. Bknz. Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 188
[1269] Barkan, 1942, **a.g.k.**, 293, 343, 345; Gökbilgin, 1953, **a.g.k.**, 218; Gökbilgin, 2007, **a.g.k.**, 171-172; Çağatay, 1978, **a.g.k.**, 10
[1270] İ. Sezgin (1996). *Malkara Şehri (1475–1601).* İlmi Araştırmalar Dergisi, s. 2, İstanbul, s. 120
[1271] Barkan ve Meriçli, 1998, **a.g.k.**, 95

4.25. MANYAS

4.25.1. Eski Manyas Hüdavendigar Cami

Bugün Balıkesir iline bağlı ilçe merkezi olan Manyas'ın yaklaşık 10 km kuzey doğusunda yer alan Soğuksu Köyü, antik dönemde Poemaneum adı ile tanınan Eski Manyas Kalesi Antik dönem ve Ortaçağ'da Mysia Bölgesi sınırları içerisinde bulunmaktadır.

Manyas'ta I. Murad döneminde inşa edilen bir yapının olduğuna dair ilk bilgiler, Mordtman ve Hamilton tarafından aktarılmıştır.[1272] 1842 yılında Hamilton kalenin eteklerinde bir cami ve tekkenin bulunduğunu bildirmesine karşın, söz konusu yapıların inşa edildiği tarihe dair herhangi bir bilgi vermez.[1273]

1847 yılında Eski Manyas'ı gören Mordtmann'ın aktardığı bilgiler bir ölçüde bazı sorunsalların çözümü için çıkış noktası olmuştur. Manyas'ı on iki evden ibaret küçük bir köy olarak tanıtan Mordtmann, sur ile çevre duvarlarının bir kısmının ayakta olduğunu ancak ketten günümüze çok fazla bir şey kalmadığını aktarmıştır.[1274] Mordtmann'ın vermiş olduğu bilgiler içerisinde çalışmamız açısından en önemlisi, Sultan I. Murad'a ait olan bir caminin hala ayakta olduğu ve sakinlerin ibadetlerini burada gerçekleştirdikleri yönündeki aktarımıdır. Sonraki satırlarda ayrı bir yapı olarak "aşevi" diye nitelendirdiği bir imaretten bahseden Mordtmann, yapının üzerinde Divus Tiberius onuruna tuğla bir yazıt bulunduğunu belirtmektedir.[1275] Mordtmann'ın söz konusu imaretin, 200 "adım" uzağında olduğunu belirttiği[1276] "Gymnasium" ile kastettiği yapının bugün hala kalıntıları izlenebilen hamam olması muhtemeldir.

Mordtmann'ın aktarmış olduğu bilgilerden aşevi olarak nitelendirdiği imaret ile I. Murad'a ait olduğunu bildirdiği camiden farklı yapılar olarak bahsettiği anlaşılmaktadır. Mordtman'ın I. Murad'a ait olduğunu bildirdiği cami günümüze ulaşmamıştır. Dolayısı ile mimari verilere bağlı olarak söz konusu tarihlendirmeye dair yorumda bulunmak mümkün değildir.

[1272] J. W. Hamilton (1842). *Researches in Asia Minor. Pontus and Armenia; with some account of their Antiquities and geology.* London., 109. A. D. Mordtmann (1925). *Anatolien Skizzen und Reisebriefe Aus Kleinasien*, Honover., s. 22-23

[1273] Hamilton, 1842, **a.g.k.**, 109

[1274] Mordtmann, 1925, **a.g.k.**, 22

[1275] Mordtmann, 1925, **a.g.k.**, 23

[1276] Mordtmann, 1925, **a.g.k.**, 23

Bu verilerin ışığında devam eden araştırmamız sırasında Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tespit edilen bazı belgeler,[1277] Mordtmann'ın belirttiği gibi Manyas'ta I. Murad'ın adı ile anılan bir caminin varlığını ortaya koymaktadır. Söz konusu belgeler Manyas'taki Hüdavendigar Cami'sine hatip görevlendirilmesine dair bilgi vermekle birlikte, tarihleri itibari ile caminin 18. yüzyıl sonunda ayakta ve kullanılabilir durumda olduğunu ortaya koymaktadır.[1278]

Gerek literatürde gerekse arşiv belgelerinde yer alan ve önceki satırlarda aktarılan bilgiler, Manyas'ta bir Hüdavendigar Camisi'nin varlığını ortaya koymaktadır.

Wiegand'ın 1904 yılında yayınlanan makalesinde ise Manyas'ta iki cami ile bir türbenin bulunduğu belirtilmekte;[1279] söz konusu makalede yayınlanan bir fotoğrafta kalenin eteklerinde bir caminin minaresi görülebilmektedir.[1280] Erken Osmanlı döneminde imaret olarak inşa edilen yapıların birçoğunun daha sonraki dönemlerde camiye tahvil edildiği bilinmektedir. Aynı zamanda söz konusu yapıların cami işlevine de sahip çok işlevli yapılar olduğu göz önüne alındığında, Wiegand'ın bahsettiği iki camiden birisinin Mordtmann'ın tasvir ettiği imaret olma ihtimali göz ardı edilmemelidir.

Bahsi geçen sınırlı bilgiler, Manyas'ta bir cami, bir imaret ile bir türbenin varlığına işaret etmektedir. Literatürde oldukça az sayıda çalışmada ele alınan Manyas, son dönemde bir yüksek lisans tezine konu olmuş, çalışmada, Eski Manyas'ta bir zaviye, bir hamam ve bir türbenin varlığı tespit edilerek belgelenmiş, zaviye olarak tanıtılan yapının Erken Osmanlı Mimarisi'nin önemli yapı ve plan tipi olan "Ters T" ya da "Zaviyeli Cami" gibi çok farklı terminolojiler ile tanımlanan bir yapı tipini temsil ettiği belirtilerek, yapı mimari özellikleri ile tanıtılarak değerlendirilmiştir.[1281] Çalışma Manyas'taki yapılara yönelik ilk kez kapsamlı bir tespit ve değerlendirmeyi içermesi açısından oldukça özgün sonuçlar içermesine karşın, zaviyenin (imaret) herhangi bir kanıt

[1277] Bknz. BOA. HAT. 19/918; BOA. C. EV. 158/7876

[1278] *"Arz- ı bende- i bi-mikdar oldur ki, Şevketlü, kerametlü, mehabbetlü, kudretlü, veliyyü'n-nimetim efendim Padişahım, Vilayet- i Anadolu'da* ***Manyas Kazası'nda*** *vaki' müteveffa Halil Bey evkafından* ***Gazi Hüdavendigar Camii- i Şerifinin*** *hatibi olan Mustafa nam kimesne hüsn- ı rızasıyla hitabet- i erbab istihkakından Mehmed Halife'ye sadaka buyrulmak ricasına nazır- ı vakf Darüssa'ade- i şerife ağası kulları 'arz etmekle balası izn- i hümayunum olmuştur diyü Hatt- ı Hümayun inayetmakrunlarıyla tezyin buyrulmak babında emr ü ferman şevketlü kerametlü mehabbetlü kudretlü velinimetin efendim padişahımındır"* BOA. C. EV. 158/7876 **(EK 17.1).** *"… Vilayeti Anadolu'da Manyas Kasabasında vaki merhum-u mağfireti nişan Gazi Hüdavendigar tab-ı serah Cami-i Şerifinin hatibi olan Mehmed nam kimesne hüsn-i rızasıyla hitabetini…"* BOA. HAT. 1473 **(EK 22.2).**

[1279] T. Wiegand (1904). Reisen in Mysien, *Mitteilungen Des Kaiserlich Deutschen Archaologischen Instituts, Band XXIX*, s. 254,340,283

[1280] Wiegand, 1904, 283, Abb. 16.

[1281] İ. Şatıroğlu (2010). Eski Manyas / Poimanenon Ortaçağ yapıları. Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

olmaksızın Karesioğlu Beyliği döneminde yapılmış olma ihtimali üzerinde durulmuştur.[1282]

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde kayıtlı üç belge, Manyas'ta Hüdavendigar adı ile anılan bir caminin varlığını ortaya koymakla birlikte, belgelerde adı geçen Hüdavendigar Camisi'nin, Manyas Kalesi'nde bugün harabe halinde olan "Ters T" planlı yapıyı mı, yoksa Wiegand'ın yayınladığı fotoğrafta[1283] minaresi görülen camiyi mi tanımladığı açık değildir. Elimizde bulunan veriler ile söz konusu belirsizliği giderecek kesin bir yargı bildirmek güçtür.

Erken dönem Osmanlı kentlerinde imaretlerin başta sultanlar olmakla üzere devletin ileri gelenleri tarafından inşa edilen kamusal yapılar olduğu, yine benzer plan tiplerine sahip yapılardan zaviye ve aşevi işlevi ön planda olan yapıların giriş yönlerinin kuzeyde olmadığı dikkate alındığında,[1284] yapının aşevi yada zaviye olmadığı cami işlevinin ön planda olan bir imaret olabileceği, benzer örneklerinde olduğu gibi yapının geç dönem arşiv kayıtlarında ibadet işlevi ön plana çıkarılarak cami adı ile kaydedilmiş olabileceği göz ardı edilmemelidir. Ancak önceki satırlarda da yinelendiği gibi bu hususta daha kesin sonuçlara, ancak yapının banisi ve tarihi gibi verileri içeren yeni belgeler ile ulaşılabileceği ortadadır.

İmaretin yakınlarında bulunan türbe ve hamam, imaretin bahsi geçen yapılar ile birlikte küçük bir külliye oluşturacak şekilde olasılıkla aynı bani tarafından inşa edilmiş olduğunu düşündürmektedir. İznik Yakup Çelebi İmareti'nde olduğu gibi imaret ile türbe birlikteliğinde genellikle aynı kişiye ait yapılar olarak inşa edildiği göz önüne alındığında Mordtmann'ın bildirdiği ve arşiv belgelerinde takip edilebilen I. Murad camisinin bahsi geçen imaret ile aynı yapı olmadığı anlaşılır. Dolayısı ile Eski Manyas'taki günümüze ulaşmayan I. Murad Hüdavendigar Cami çalışmamız kapsamına alınmış, kale içerisindeki imaret, hamam ve türbe ise her ne kadar plan ve malzeme-teknik özellikleri açısından Erken Osmanlı dönemi özelliklerini temsil etseler de I. Murad dönemine ilişkilendirebileceğimiz herhangi bir belgeye ulaşılamadığı için çalışmamız kapsamı dışında bırakılmıştır.

[1282] Şatıroğlu, 2010, **a.g.k.**, 145
[1283] Wiegand, 1904, 283, Abb. 16.
[1284] Yenişehir Pustinpuş Baba Zaviyesi ile İznik Nilüfer Hatun İmareti kastedilmektedir.

4.26. MUDURNU

4.26.1. Tarihçe

Günümüzde Bolu İli'nin yaklaşık 52 km güney batısında yer alan bir ilçe merkezi olan Mudurnu, doğu yönde Seben (48 km), batıda Göynük (51 km), güneyde Nallıhan (46 km) ilçeleri ile kuzeyde Düzce (82 km) ili ile sınırları olan bir vadi yerleşimidir.

Mudurnu'nun Osmanlı öncesi tarihine dair bilgilerimiz yok denecek kadar azdır. Antik dönem ve Bizans dönemi boyunca Modrene adı ile anılan bugünkü Mudurnu kent merkezi ve yakın çevresinde Antik ve Bizans dönemlerine tarihlendirilen çok sayıda mimari plastik parça ve yazıt tespit edilmiştir. Ancak kentin fiziksel yapısının oluşum ve değişim süreçlerini ortaya koyacak kapsamlı bir çalışma gerçekleştirilmemiştir. Bugün Mudurnu'nun doğusundaki bir tepe üzerinde kalıntıları görülen kale, Modrene'nin Bizans İmparatorluğu'nun Bitinya bölgesinde yer alan ve savunma sisteminin önemli merkezleri olan kale kentlerden birisi olduğunu düşündürmektedir. Bu alanda kapsamlı bir çalışma yapılmadığı için bahsi geçen kalenin Bizans dönemindeki fiziksel yapısına dair bir tespit yapmak mümkün olmasa da, Evliya Çelebi'nin aktarımına göre Mudurnu Kalesi tek kapılı, sekiz köşeli ve yirmi kuleli olup 17. yüzyılda harap durumdadır.[1285]

13. yüzyılın sonlarına doğru bölgedeki Bizans hakimiyetinin zayıflaması ile birlikte Mudurnu çevresine yoğun bir Türkmen grubun yerleştiği bilinmekle birlikte, söz konusu aşiretlerin hakimiyet alanları ve organizasyonu hakkında kaynaklara yansıyan bilgi yoktur. Osmanlı kroniklerinin bildirdiğine göre Mudurnu'nun Osmanlı Beyliği tarafından fethi öncesinde yakın çevresi Samsa Çavuş'un kontrolü altındadır.[1286] Samsa Çavuş Ertuğrul Gazi ile birlikte Söğüt civarına gelen, sonrasında rahat ve güvenli bir ortam arayışının sonrasında Mudurnu civarına yerleşen Türkmenlerin lideridir. Kroniklerde yer alan bilgilerden anlaşıldığı kadarı ile bölgenin Hristiyanları tarafından tanınan ve etkili

[1285] *Evc-i semâya beraber bir kûh-ı bülendin zirve-i a'lâsında şekl-i müsemmen yigirmi kulleli ve bir kapulu seng-binâ bir kal'a-i köhne-binâ kararmış kalmış, câ-be-câ burc [u] bârûları rahnedâr olmuş sûr-ı bâlâdır. İç-il olmak ile ol kadar cebehânesi ve etrâfında handakı yokdur. Ancak bir kaç şâhî topu ve kifâyet mikdârı cebehânesi vardır. Ammâ derûn-ı kal'ada (---) aded hâneler ve bir câmi' vardır. Ammâ çârsû-yı bâzâr ve hammâm u hân u imâret yokdur. Kal'adan aşağı şehre kayalardan çam oluklar ile âb-ı hayâtlar cereyân eder...* Bknz. Evliya Çelebi, 1999, **a.g.k.**, 143

[1286] Bu hususta Tacüt-Tevarih'teki anlatılar Mudurnu ve çevresinin Osmanlı öncesi durumu hakkında önemli çıkarımlara kaynaklık eder: *"... Çamsa Çavuş, ailesi pek kalabalık olduğundan İnegöl'de kalmayarak, Mudurnu yöresine göç etmiş, buradaki kafirlerin yüzüne gülüp, bugüne kadar varlığını sürdürmüştü. Böyle kendi başına hareket etmesine rağmen, Osmanlı Beyliği'ne bağlı olup hiçbir hizmette kusuru görülmemişti. Hatta bundan önce bundan önce Osman Gazi, Köse Mihal'in klavuzluğu ile Göynük ve Tarakçı Yenicesi'ni yağmalamaya çıktığında onları karşılamış, askere rehberlik etmiş..."* Bknz. Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 43-44

bir kişidir ve Osman Gazi'nin 13. yüzyılın sonlarında başta Bilecik Tekfuru olmak üzere bölgenin Hristiyan yöneticileri ile kurduğu ilişki biçiminin bir benzeri Mudurnu ve çevresindeki Bizanslılar ile Samsa Çavuş arasında karşımıza çıkar.[1287] Her ne kadar kaynaklar bu yönde kesin bilgiler sunmasa da Samsa Çavuş'un bölgedeki hakimiyeti Bizans yerleşimleri dışındaki alanlarda yerleşmiş olmalıdırlar.

Aşıkpaşaoğlu'nun aktardığı bilgiler Osman Gazi'nin bölgeye düzenlediği akınlar öncesinde Mudurnu hala Bizans hakimiyetindeki oldukça mamur bir kent olarak tanımlanır: *Bir gün Osman Gazi, Mihal'a; "Tarakçı yenicesine hücum edelim deriz. Sen ne dersin" dedi. Mihal dedi ki: "Hanım! Sorkun üzerine Sarıkaya dan, Beştaş'tan geçelim ki Sakarya suyunu geçebilelim. Hem gaziler bize o taraftan gelirler. Mudurnu ilini dahi vurmaya kolaydır. Hem o il mamurdur. Samsa Çavuş da o ile yakın yerdedir. Ona da haber edelim ki bir fırsat olduğu demde bize bildirsin".*[1288] Anlaşılan o ki Mudurnu bu akınlar sonrasında Osmanlı Beyliği hakimiyetine girmiştir.

Osmanlı kroniklerinde Mudurnu'nun önce Konuralp tarafından yakın çevresi ile birlikte ele geçirildiği bildirilmesine karşın daha sonraki süreçte Süleyman Paşa'nın fethettiği yerleşimler arasında yine Mudurnu'nun adı geçer.[1289] Sonuç olarak kentin Orhan Gazi döneminde Osmanlı Beyliği tarafından ele geçirildiği anlaşılmaktadır. Ancak mevcut veriler Orhan Gazi döneminde kentteki yerleşmenin niteliği ve mimari faaliyetlerin olup olmadığı sorusunu açıklar nitelikte değildir. Evliya Çelebi'nin Mudurnu Kalesi'nde olduğunu belirtiği caminin, kuruluş döneminde kentlerin ele geçirilmesinin ardından genellikle bir kilisenin camiye çevrilmesi yönündeki uygulamanın bir temsili olması muhtemeldir. Mudurnu'da bulunan ilk Osmanlı eserlerinin kalenin aşağısındaki vadi içerisinde inşa edildiği göz önüne alındığında, Evliya Çelebi'nin bahsettiği kaledeki caminin kentin ele geçirilmesinin ardından gerçekleşen ilk yapı faaliyeti olarak Orhan Gazi dönemi ile ilişkilendirmek mümkündür.[1290]

Bugün ilçe merkezinde birbirine yakın konumda bulunan cami ve hamam ile birlikte günümüze ulaşmayan bir medresenin Yıldırım Beyazıd tarafından şehzadeliğinde I. Murad döneminde inşa edildiği bilinmektedir. Bahsi geçen yapılar Bizans Kalesi'nin

[1287] Atsız, 1992, **a.g.k.**, 21
[1288] Atsız, 1992, **a.g.k.**, 21; Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 43-44
[1289] Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 74-75
[1290] Bu olasılığı doğrulayacak ya da reddedecek yegâne sonuçların arkeolojik çalışmalar sonucunda ortaya çıkacağı açıktır.

doğu yönünde vadi içerisinde inşa edilmiş; yerleşim söz konusu yapıların merkezini oluşturduğu alan ve çevresinde şekillenmiştir.

4.26.2. I. Murad Dönemi Yapıları

4.26.2.1. Mudurnu Yıldırım Cami

Levha No: 241-255

Çizim No: 109-110

Konumu: Yapı Bolu'ya bağlı Mudurnu ilçesinde, ismini Yıldırım Camisi'nden alan Büyük Cami Mahallesi'nde yer almaktadır.

Yaptıran: Yıldırım Beyazıd

Yapım Tarihi: 784 (1382)

Yapının inşa kitabesi yoktur. Mudurnu'da Yıldırım Beyazıd tarafından yaptırılan hamamdaki taş vakfiyede, hamamın gelirinin öncelikle imaretinin ihtiyaçları yönünde harcanması yönünde bir bilgi bulunmaktadır. Bu veriye göre yapı inşa tarihi E. H. Ayverdi'nin belirtildiği gibi, ya hamamın inşasından önceki yakın bir tarih ya da en geç hamamın inşa tarihi olan 1382 yılı olarak değerlendirilmelidir.[1291]

Mimarı:

Mescitte yapının mimarını ortaya koyan herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Yıldırım Beyazıd tarafından yaptırılan aynı mevkideki hamamın giriş kapısı üzerinde yer alan ikinci vakfiyede, hamamın İbrahim oğlu Ömer tarafından inşa edildiği

[1291] Ayverdi yapının inşa tarihi ile ilgili tereddüte düşmeye gerek olmadığını belirtirken şöyle izah eder: "*Zîrâ hamamdaki mufassal kitabe ve taş vakfiyeler, hamamın cami için îrâd olarak yapıldığını ve gallesinin evvela cami mesalihine sarf edileceğini bildirdiğine göre, cami hamamdan önce yapılmıştır; olsa olsa en geç aynı tarihdedir*". Hamam'da bulunan kitabe ve taş vakfiyelerden sadece 1. taş vakfiyede bu yönde bir bilgi bulunmaktadır. Söz konusu vakfiye şöyledir: "*Vakıf sahibi, gelirin, önce imaretine, sonra iki dirhem külhanda çalışanlara, bir dirhem Dâdebâlı kızı Hacı'ya ve geri kalanlarını da şehrin âlimleri, fakirleri ve hafızları arasında paylaştırılarak harcanmasını şart koştu*". Bknz. Ayverdi, 1962, **a.g.k.**, 80; Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 52. Hamamın kitabesinde ve diğer taş vakfiyesinde caminin tarihlendirilmesi hususunda çıkarım yapılabilecek herhangi bir bilgi yer almaz. Caminin inşa tarihi ile ilgili farklı öneriler bulunmaktadır. Doğan Kuban yapının Yıldırım Beyazıd'ın tahta çıktığı 1389 yılının hemen sonrasındaki yıllarda yapılmış olması gerektiğini belirtirken, bu önerisine dayanak göstermez. Kuban, 2007, **a.g.k.**, 126

belirtilmektedir.[1292] Yıldırım Beyazıd Mescidi'nin yine Yıldırım Beyazıd tarafından inşa ettirilen hamam ve medresesi ile bir külliye oluşturduğu göz önüne alındığında, hamamı inşa eden mimarın mescidin de mimarı olma olasılığı yüksektir.

Mimari Özellikler:

Plan-Tasvir:

Yapı kuzey-güney doğrultusunda kareye yakın dikdörtgen planlı-kubbeli mescit tipindedir. Kuzey yönünde üç birimli kubbe örtülü bir giriş bölümü bulunan yapının, kuzey batı köşesinde minare yer alır.

Tek mekânlı harimin örtü sistemi, sekiz duvar payesi üzerine oturan kubbedir. Payeler arasına atılan sivri kemerler arasında oluşan tromplar ile sekizgen kasnağa ve kubbeye geçiş sağlanmıştır. Harim güney duvarında giriş ekseninde bir mihrap nişi yer almaktadır. Dikdörtgen görünüşlü mihrap yanlarda ve üstte iki bordür ile çerçevelenmiştir. Yarım daire planlı niş mermer kaplı olup, beş sıra mukarnastan oluşan bir kavsara ile son bulur. Üst kısımları kabaralı olan kavsara köşeliklerinin ortalarında ise kitabelik yer alır. Harimin güney duvarına bitişik, eksenin batısında konumlanmış ahşap minber orijinal değildir.

Harim kısmına kuzey yönde eksende yer alan bir kapı ile girilir. Harimin kuzey duvarında, giriş kapısının doğu ve batısında özgününde pencere olduğu anlaşılan açıklıkların kapıya dönüştürüldüğü görülmektedir. Yapının orijinalinde harimin doğu ve batı cephelerinde ikişer pencere açıklığı olduğu anlaşılmasına karşın, doğu cephedeki alt pencereler kapatılmıştır. Her iki cephedeki pencerelerden doğu-batı ekseninin güneyinde yer alanları birbirine simetrik olarak; eksenin kuzeyinde yer alan diğer iki pencereden batı cephedeki pencere duvar payesinin güneyinde, doğu cephe penceresi ise kuzeyinde konumlandırılmıştır.

Güney cephede giriş ekseninin doğu ve batı yönünde birbirine simetrik ikişer pencere olmak üzere, dört pencere açıklığı yer almaktadır. Yapıda ayrıca doğu, batı ve

[1292] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 53

güney cephelerde eksende yer alan kemer içlerinde birer üst pencere ve söz konusu üst pencereler ile aynı hizada kasnakta birer pencere açıklığı görülmektedir.

Harimin kuzeyinde yer alan giriş bölümü, doğu ve batı yönden duvarlar ile sınırlanmış pandantif geçişli kubbeler ile örtülü üç birimden oluşmaktadır. Giriş bölümünün kuzey yönünde, eksende eyvan şeklinde düzenlenmiş çökertme sivri kemerli birim içerisinde ana giriş kapısı yer almaktadır.

Malzeme-Teknik:

Yapının ana inşa malzemesi moloz taştır. Tüm cephelerde farklı boyutlarda kullanılan moloz taşların sıralı bir düzen içerisinde olmadığı görülmektedir. Cephelerin birleştiği köşelerde kesme taşlar tercih edilmiştir. Yapının tüm cephelerinde alt pencere lento ve söveleri kesme blok taşlar ile inşa edilmiş, pencere kemerlerinde kesme taş kullanılmıştır. Söz konusu pencerelerin kemer içlerinin tuğla ile örülmesine karşın bu düzenlemenin orijinal olmadığı anlaşılmaktadır. Kasnak kısmında moloz taşlar ile birlikte tuğla kullanımı görülür. Ayrıca kasnak bitiminde iki sıra tuğla kirpi saçak yer almaktadır. Batı cephenin üst penceresi ile doğu, batı ve kuzey cephelerde kasnak pencere kemerlerinde tuğla kullanımı, tahrip olmasına karşın izlenebilir durumdadır. Batı cephe üst pencere kemerinde görülen tuğla uygulamanın benzer form ve ölçülerdeki doğu ve kuzey cephe pencere kemerlerinde de kullanılmamış olması beklenirken, mevcut halinde söz konusu pencere kemerlerinin beton olduğu görülmektedir.

Yapının minare kaidesi tüm cephelerden farklı olarak düzgün kesme taş ile inşa edilmiş; gövde, şerefe ve petek kısımlarında tuğla kullanılmıştır.

Süsleme:

Mudurnu Yıldırım Camisinde, inşa edildiği I. Murad döneminden günümüze ulaşan herhangi bir süsleme öğesi bulunmamaktadır. Bugün yapının iç mekânında özellikle kasnak ve kubbe üzerinde yoğunlaşan kalemişi süslemeler, stilize edilmiş bitkisel motiflerin bir arada kullanılması ile oluşturulmuş grift kompozisyonlardır. Yapının beden duvarını kasnak altında sınırlayan bordür içerisinde ve pandantiflerin üzerinde sülüs yazılar mevcuttur. Söz konusu süslemelerin pandantifler üzerinde yer alan madalyonlar

içerisindeki yazılar haricinde, 1960 onarımları sırasında yapıldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu süslemelerden önce yapıda farklı bir süsleme programının olduğu bilinmektedir.

Yapının bitkisel kompozisyonların ağırlıklı olduğu önceki süslemeleri de 18. yüzyıl özellikleri göstermektedir.

Yapının bugün tamamen yenilenmiş durumdaki mihrabının eski fotoğraflarında görülen süsleme öğeleri, dönemin süsleme anlayışına dair bilgi veren nadir örneklerden birisidir. 1930 yılında kısmen sağlam durumdaki mihrap, yanlarda ve üstte iki bordür ile sınırlanmış ve dikdörtgen görünüşlüdür. Yarım daire planlı niş mermer kaplı olup, beş sıra mukarnastan oluşan bir kavsara ile son bulmaktadır. Üst köşelerde birer rozet bulunan kavsara köşeliklerinin ortalarında ise kitabe yer alır. Dikdörtgen çerçeve içerisinde düz silmeli bordür üzerinde bir kısa bir uzun ardışık sıralanan altıgenlerden oluşan geometrik bir geçme motifi görülmektedir. Genel özellikleri ile dikdörtgen bir bordür içerisinde, yarım yuvarlak bir nişe sahip ve beş sıra mukarnaslı olan mihrabın benzer uygulamalarına, erken Osmanlı dönemi mihraplarında rastlanılmaktadır. Ayrıca kavsara köşeliklerinde yer alan rozetler, Selçuklu-Beylikler ve erken Osmanlı mihraplarında karşımıza çıkar. Kavsara köşelikleri ve mihrap üzerinde dua kitabesi de erken dönemden itibaren yaygın uygulanan unsurlardır. Mihrap bordürü üzerinde yer alan geçme motifi de yaygın olarak 14. yüzyıl mihraplarında karşımıza çıkmaktadır.

Yorum ve Tartışma:

Mudurnu Yıldırım Camisi farklı dönemlerde gerçekleştirilen onarımlar sonucunda günümüze ulaşmıştır. Söz konusu onarımların niteliği ve yapının özellikle cepheleri ile süsleme özelliklerinin özgün haline yönelik E. H. Ayverdi'nin aktardığı[1293] bazı bilgilerin dışında, söz konusu sorunsallara yönelik kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır.

E. H. Ayverdi kubbe eteğinde yapının 1776, 1839, 1900 ve 1960 yıllarında tamir edildiğine yönelik bazı tarihlere dikkat çekerken, söz konusu onarımlara yönelik detaylı tespit ve anlizlerde bulunmamıştır.[1294] 1956 yılına kadar yapıda olduğu bilinen H. 1318 (M. 1900) yılı tamir kitabesinin 1960'lı yıllardan itibaren silinmiştir. Dolayısı ile söz konusu tarihteki onarıma dair olası bilgilere ulaşmak mümkün olamamıştır.

[1293] Bknz. Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 345-349
[1294] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 347

1900'lü yılların başından itibaren farklı tarihlerde çekilmiş fotoğraflar, söz konusu onarımlardaki değişimlere dair bazı çıkarımlara kaynaklık etmektedir. 1930 yılında çekilmiş olan bir fotoğrafta, yapının mihrabının dikdörtgen bir çerçeve ile sınırlandığı ve yarım daire planlı hücre ve beş sıra mukarnastan oluşan bir kavsara ile son bulduğu görülmektedir. Fotoğrafa göre kavsara köşelikleri içerisinde birer kabara ve ortada bir kitabe yer almaktadır. Mihrap en dışta iki sıra çubuktan oluşan bir bordür ile sınırlandırılmıştır. İç kısımda yer alan daha geniş bordür üzerinde bir büyük, bir küçük eş kenar dörtgen motifinin atlamalı devam ettiği bir geometrik süsleme kompozisyonu görülür.[1295]

E. H. Ayverdi tarafından yayınlanan bir başka fotoğraf yukarıda tanımlanan ve 1930 yılında yapıda olduğu bilinen mihrabın 1960'lı yıllarda da kısmen korunduğunu ortaya koymaktadır.[1296]

Bugün mihrap tanımlanan her iki dönem mihrabından farklı özelliklerdedir. Her iki dönem mihrabında olduğu gibi dikdörtgen bir çerçeve içerisinde yer alan mihrapta yarım daire mihrap nişi ve beş sıra mukarnastan oluşan kavsaranın korunduğu görülmekle birlikte, mihrap bordüründe süsleme kompozisyonunun yerine düz altın sarısı ile boyanmış iki sıra silme yer alır. Kavsara köşeliklerinde yer alan kabaralar 1930 yılı fotoğraflarında görülen mihraba benzer bir düzenleme ile ele alınmasına karşın gerek köşelik içerisindeki konumu gerekse kabaranın biçimi eski halinden uzaktır.

1930 yılı fotoğrafları ile Ayverdi'nin 1960 yılı fotoğraf[1297] ve tanımlarından çıkışlı olarak, yapının kalem işi süslemeleri ile pencerelerdeki değişimlere yönelik bazı saptamalar yapılabilir. Öncelikle altını çizmek gerekir ki yapının başta kubbe olmak üzere kemer, kasnak, pandantif ve duvar yüzlerinde görülen süslemeler 1960 yılındaki onarımlarda gerçekleştirilmiş ve küçük değişikliklerle günümüze kadar gelmiştir. Fakat 1930 yılında görülen süsleme kompozisyonları, söz konusu kalemişi süslemelerden oldukça farklıdır. Dolayısı ile yapıda 1960 yılındaki onarımlarda süslemelerin tamamı ile yenilendiği ve dönem beğenisini yansıttığı söylenebilir. 1930 yılı fotoğraflarında kubbe eteğinde bir yazı bordürü bulunmaktadır. Bu bordürün üzerinde, dört sıra bitkisel bezeme kompozisyonu ile birlikte stilize bitkisel motifler yer alır. Dolayısı ile 1960 yılında

[1295]
[1296] Ayverdi, 1962, **a.g.k.**, res.6
[1297] Ayverdi, 1962, **a.g.k.**, res. 4, res. 7; Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 347, r. 569, 570

gerçekleştirilen onarımlarda yapının süsleme programı, pandantiflerde yer alan madalyonlar içerisindeki yazılar korunarak tamamı ile değişmiştir.

Günümüzde yapının alt pencere kemer içlerindeki tuğla örgünün yine 1960 yılı onarımları sırasında yapıldığı söylenebilir. Öyle ki 1930 yılı fotoğraflarında, yapının batı cephesinde eksenin kuzeyinde yer alan pencerelerin sivri kemerli oldukları ve kemer içlerinin tuğla ile örülü olmadığı görülmektedir. Ayverdi tarafından yayınlanan 1960 tarihli fotoğraflarda[1298] ise söz konusu pencere kemerlerinin tuğla örülü olduğu görülür. Dolayısı ile 1930 ile 1960 arasında tanımlı tek onarım tarihi 1960 olduğu için söz konusu düzenlemenin 1960 onarımı sırasında gerçekleştiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Yapının doğu cephesinde yer alan alt pencerelerin, elimizdeki mevcut veriler ile hangi tarihte kapatılmış olduğu söylemek mümkün değildir. Günümüzde kapatılmış olan söz konusu pencereler, 1960 ve 1930 fotoğraflarında da kapalı olarak görülmektedir. Dolayısı ile 1930 yılı öncesindeki onarımlar dikkate alındığında 1839 ya da 1776 yılında gerçekleşen onarımlarda yapılmış olabileceği gibi kayıt altına alınmamış olası onarımlarda da kapılmış olma ihtimalini de düşünmek gerekir.

Yapıda farklı dönem onarımları ile değişen bir diğer mimari unsur minaredir. Ayverdi 1744 öncesinde minarenin halkın anlatımlarından çıkışlı olarak, son cemaat yerinin önünde yapıdan bağımsız bir konumda olduğunu aktarırken, 1744 yılında söz konusu minarenin yerine, son cemaat yerinin kuzey batı köşesine yeni bir minare eklendiğini belirtir.[1299] Minare 1957 depreminde kısmen yıkılmış, kaideden üstü tuğla ile yeniden inşa edilmiştir.[1300]

I.Murad döneminde küçük ölçekli mescitlerin, bulunduğu yerleşimlerde genellikle mahalle mescidi olarak kullanıldığı, Mudurnu Yıldırım ile Behramkale ve Tuzla Hüdavendigar Mescidlerinin inşa edildiği yerleşimlerdeki tek ibadet yapıları olduğu dikkate alındığında, cemaatin yeri geldiğinde Cuma namazını da kılabilecekleri, ancak nüfus itibari ile daha anıtsal çok destekli Ulu Cami'ye ihtiyaç duyulmayan yerleşimlerde emsallerine göre daha geniş ve yüksek dolayısı ile daha anıtsal olarak tasarlanan yapılar olduğunu düşündürmektedir.

[1298] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 349, res. 577
[1299] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 349
[1300] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 349

Mudurnu Yıldırım Camisi (Mescidi), I. Murad döneminde inşa edilmiş olan Behramkale Hüdavendigar, Bilecik Orhan, Bursa Nilüfer Sultan, Kavaklı, Koca Naip ve Yer Kapı Mescitleri ile Kemalli Asılhan Bey ve Tuzla Hüdavendigar Mescitleri ile birlikte özgün mimari özelliklerini büyük ölçüde koruyarak günümüze ulaşan kare planlı-kubbeli ibadet yapılarından birisidir. 1965 x 2071 m ebatları ile dönemin en anıtsal mescidi olarak ön plana çıkan yapı;[1301] aynı zamanda 1.63 m duvar kalınlığı, 8.20 m duvar yüksekliği ve 8.40 m kubbe yüksekliği ile dönemin tüm mescitlerin farklı özellikler göstermektedir. Kubbeye geçiş elemanı olarak tromp kullanılan Mudurnu Yıldırım Mescidi, genelde üçgen kuşak geçiş tercih edilen Orhan Gazi ve I. Murad dönemi mescitlerinden ayrılmaktadır. Aynı zamanda yapı strüktür bağlamında, duvar payesi kullanılması ile diğer mescitlerden farklı özellikler göstermektedir.

I. Murad dönemi mescitlerinde mekân genişliği ile duvar kalınlıkları arasında doğrudan ilişki olduğu anlaşılmakta; mekân genişliği ile duvar kalınlıklarının oranının mescitlerin genelinde 6.5 ile 7.9 arasında değiştiği görülmektedir. Mudurnu Yıldırım Mescidi'nde ise bu oran 12.26'dır. Kubbenin üçgen kuşak ve kasnak aracılığı ile doğrudan duvarlara oturduğu dönemin diğer mescitlerinin mekân genişliğinin duvar kalınlığına oranı olan 6.5-7.9 oranları Yıldırım Mescidi'ne uyarlandığında yaklaşık 2.58 m lik bir duvar kalınlığına sahip olması gerekirken, duvar kalınlığının 1.63 m olmasının sebebi, geniş tromp ve köşe payeleri ile desteklenen kubbe yükünün duvara olan baskısının azalması ile daha dar bir duvar kalınlığına olanak sağlanmasıdır.[1302]

Mudurnu Yıldırım Mescidi'nin dönemin diğer yapılarından ayıran bir diğer özellik üç birimli revaklı giriş kısmının merkezinde kullanılan dilimli kubbedir. Yapı bahsi geçen dilimli kubbe tercihi ile Orhan Gazi ve I. Murad dönemi yapılarının tümünden ayrılmakta ve dilimli kubbe kullanılan ilk Osmanlı yapısı olarak ön plana çıkmaktadır. Yapı ayrıca Kemalli Asılhan Bey Mescidi ile birlikte kesme taş kullanımı bağlamında dönemin diğer mescitlerin farklı özellikler taşımaktadır.

[1301] I. Murad döneminde inşa edilen kare planlı-kubbeli mescitlerde mekân boyutları ortalama 10 m ile 12 m arasında değişen ölçülerdedir.
[1302] Benzer durum Tuzla Hüdavendigar Mescidi'nde de karşımıza çıkmaktadır.

4.26.2.2. Mudurnu Yıldırım Hamamı

Levha No: 256-271

Çizim No: 111-117

Konumu:

Yapı Bolu iline bağlı Mudurnu İlçesinin Büyük Cami Mahallesinde, Yıldırım Beyazıd Caddesi üzerinde, söz konusu caddenin Hamam sokak ile birleştiği köşede yer almaktadır.

Yaptıran: Yıldırım Beyazıd

Yapım Tarihi: 784 (1382)

İnşa kitabesine göre yapı **1382** yılında, I Yıldırım Beyazıd'ın şehzadelik yıllarında inşa edilmiştir.

Görsel 4.26.2.2.1. Mudurnu Yıldırım Hamamı İnşa Kitabesi

Transkripsiyon:

1- 'Amera hâze'l – hammâme'l –mübârekete el-emîru'l-kebîr

2- el-Müeyyed nâşiru'l- adl'i ve'l-ihsân sultân bin sultân

3- Bâyezîd bin Murâd bin Orhân halleda'llâhü devletehû fî seneti erba' in ve semânîne ve seb' imâyeh[1303]

[1303] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 51'den

Çeviri:

"Bu mübarek hamamı, adaleti ve iyiliği yayan, (Allah tarafından) güçlendirilmiş büyük emir, sultan oğlu sultan, Orhan oğlu Murad oğlu Bayezıd-Allah onun idaresini devamlı kılsın-, 784 senesinde imar etti".[1304]

Kitabede Yıldırım Beyazıd'ın babası hayatta ve iktidarı güçlü iken kendisinden sultan ve büyük emir olarak bahsedilmesi ve idaresinin devamlılığı hususunda vurgu yapılması alışılagelmişin dışında bir tutumdur. Ayverdi söz konusu vurguları, geleceğe dair bir öngörü ya da düşüncenin sonucu olabileceği yönünde bir soru ile yorumlamaktadır[1305]. Gerçekten yine başta Ayverdi'nin altını çizdiği gibi[1306] bu kitabeden 7 yıl sonra inşa edilen Bolu Orta Hamamın kitabesinde, Yıldırım Beyazıd'dan Çelebi ünvanı ile bahsedilmesi[1307], Mudurnu Hamamının kitabesindeki sıfat ve vurguların yarattığı olası bir rahatsızlık sonucunda, Bolu Orta Hamamında tekrar edilmeyen ve daha mütevazi ifadelerin tercih edilmesine sebep olan sıra dışı bir uygulama olarak değerlendirilebilir.

Görsel 4.26.2.2.2. Mudurnu Yıldırım Hamamı 1. Vakfiye

Transkripsiyon:

Ve şerata'l-vâkı,fifu sarfe'l-galleti evvelen ilâ 'imâratihî sümme dirhemeyni ilâ ehli'l-ettûni sümme dirheme ilâ Hâcî binti Dâdebâlî ve bâkiyehâ beyne 'ulemâi'l-medîneti ve fukahâihâ ve huffazâzihâ.[1308]

Çeviri:

Vakıf Sahibi, gelirin önce imaretine, sonra iki dirhem külhanda çalışanlara, bir dirhem Dadebalı kızı Hacı'ya ve geri kalanlarını da şehrin alimleri, fakihleri ve hafızları arasında paylaştırılarak harcanmasını şart koştu.[1309]

[1304] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 51
[1305] Ayverdi, 1962, **a.g.k.**, 85; Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 354
[1306] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 354
[1307] Bknz. Ayverdi, 1962, **a.g.k.**, 85; Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 71
[1308] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 52
[1309] Ayverdi, 1962, **a.g.k.**, 85.Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 52

Vakfiyede gelirin öncelikle harcanması gereken imaretten, yaygın algısı ile zaviyeli cami olarak tanımlanan bir yapının mı, bir yapı topluluğunun mu, yoksa caminin mi kastedildiği hususu literatürde herhangi bir tartışmaya konu olmamasına karşın, cevap bulunması gereken bir sorunsaldır. E. H. Ayverdi herhangi bir tartışmaya gerek duymaksızın söz konusu imaret tanımı ile camiyi özdeşleştirmiştir[1310]: *"...Bununla beraber caminin inşa tarihi hakkında tereddüte düşmeğe gerek yokdur. Zira hamamdaki mufassal kitabe ve taş vakfiyeler, hamamın **cami** için irad olarak yapıldığını ve gallesinin evvela cami mesalihine sarf edileceğini bildirdiğine göre..."*. Aktarımdan da anlaşılacağı üzere Ayverdi vakfiyede geçen imaret terimi ile caminin kastedildiğini tartışmasız kabul ederek değerlendirmesini bu yönde yapmıştır.[1311] Oysa günümüze ulaşan hiçbir kitabede cami, imaret terimi ile tanımlanmamıştır. Eğer Ayverdi'nin kabul ettiği gibi gerçekten buradaki imaret bir camiyi tanımlıyor ise bu bir dönem belgesine yansıyan ilk örnek olarak anlam kazanacak ve imaretin terminolojik içeriğine dair yeni sorunsalların temelini oluşturacaktır. Ancak bu noktada altını çizmek gerekir ki, imaret, Erken dönem Osmanlı kitabelerinde tamamı ile "Ters T" planlı ya da Zaviyeli Cami olarak adlandırılan yapıları tanımlamak için kullanılan bir terim olarak kullanılmıştır.

Bu bağlamda söz konusu ibareden çıkışlı olarak, Mudurnu'da Yıldırım Beyazıd adına inşa edilmiş olan bir imaretin varlığını düşünmek gerekecektir. Bu yönde bir tespit, herhangi bir tartışmaya ya da kapsamlı bir değerlendirmeye gidilmeksizin Yıldıray Özbek tarafından ortaya koyulmuştur.[1312] Y. Özbek kitabede yer alan "imaret" terimini yukarıda olasılık olarak altını çizdiğimiz gibi bağımsız bir yapı olarak, cami, medrese, hamam ve imaretten oluşan bir külliye vurgusunda bulunmuştur. Ancak bu yönde kesin bir yargı bildirmek için ne yazık ki herhangi bir belgeye ulaşılamamıştır. Arşiv belgelerinde Mudurnu'da Yıldırım Beyazıd adına cami, hamam ve medresenin inşa edilmiş olduğuna dair kayıtlar varken, imarete dair herhangi bir belgeye rastlanmamıştır. Bu bilgiler ışığında yayınlarda belirtilen olalsılıklara ilaveten, bahsi geçen imaret teriminin yapı topluluğu anlamında kullanılmış olabileceği yönünde bir başka olasılığı göz ardı etmemek gerekir.

[1310] Ayverdi, 1962, **a.g.k.**, 80; Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 345
[1311] Ayverdi, 1962, **a.g.k.**, 80.
[1312] Özbek, 2002, **a.g.k.**, 63

Görsel 4.26.2.2.3. Mudurnu Yıldırım Hamamı 2. Vakfiye

Transkripsiyon:

1- Vahafehû alâ 'ulemâi hâzihi'l – beldeti

2- Ve muhassılî'l-'ılmi hasbeten li'llâhi

3- Taleben li-merdâtihî ve heraben min 'ıkâbihî

4- Fele' ane'llâhü mübtılehû

5- 'Amile 'Ömer bin İbrâhim[1313]

Çeviri:

"(Vakıf Sahibi) onu (hamamı), mükafatını Allah'tan beklemek, O'nun hoşnutluğunu elde etmek ve cezasından da kaçınmak maksadıyla, bu şehrin alimlerine ve ilim tahsil edenlerine vakfetti. Allah, onu ortadan kaldıranlara lanet etsin. (Bu hamamı) İbrahim oğlu Ömer yaptı (inşa etti)".[1314]

Söz konusu vakfiye yapının mimarının ismini bildirmesi ve 1. vakfiyeye ek olarak alim ve ilim tahsil edenlere vakıf olarak inşa edilmiş olduğunun belirtilmesi bakımından önemlidir. Alimler ve ilim tahsil edenlerden kasıt kentteki Yıldırım Medresesi'nde görevli müderris ve öğrenciler olmalıdır. Dolayısı ile ilk vakfiyede medreseye dair net bir ifade yer almazken, söz konusu vakfiyede alim ve ilim vurgusu ile referans edilen medrese giderlerinin hamam gelirlerinden karşılanacağı yönünde bir çıkarım olasıdır.

[1313]Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 53
[1314] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 53

Mimarı:

Detaylı içeriği bir önceki sayfada aktarılan 2. vakfiyede yapının mimarının **İbrahim oğlu Ömer** olduğu anlaşılmaktadır.

Erken dönem Osmanlı yapılarında oldukça sınırlı sayıda olan mimar isimleri dikkate alındığında vakfiyede yer alan bu yönde bir bilgi oldukça özeldir. Yaşamı hakkında detaylı bilgiye ulaşamadığımız İbrahim oğlu Ömer'in, hamam ile birlikte cami ve medresenin de mimarı olması yüksek ihtimaldir. Ömer bin İbrahim Yıldırım Beyazıd'ın şehzadeliğinde inşa edilmiş olan Orta Hamam ile Çelebi Mehmed döneminde (1414) Edirne'de inşa edilen Eski Camisi'nde de görev yapmıştır.[1315]

Mimari Özellikler:

Plan- Tasvir:

Bolu Yıldırım Hamamı, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen bir alan üzerine oturan erkek ve kadınlar bölümlerinden ibaret bir çifte hamamdır. Dikdörtgen alanın doğu bölümü erkekler, batı bölümü kadınlar hamamı olarak işlevlendirilmiştir. Kadınlar bölümü erkekler bölümüne oranla oldukça küçük bir alanı kapsamaktadır.

Erkekler bölümüne giriş, yapının doğu sınırını oluşturan soğukluk mekânının kuzey duvarının ekseninde yer alan bir taç kapı ile sağlanmaktadır. Söz konusu kapı ile ulaşılan soğukluk mekânı, kare planlı ve tromp geçişli bir kubbe ile örtülü olup hamamın en büyük mekânındır. Kubbe merkezinde, ortada bir çevresinde ise yedi yuvarlak aydınlatma açıklığı yer alır. Alt kotta herhangi bir pencere açıklığı bulunmayan mekânın doğu ve güney duvar üzerinde, eksende birer pencere açıklığı görülmektedir. Kuzey ve batı duvarlarda ise bahsi geçen pencereler ile aynı seviyede, aynalı basık kemerli nişler yer almaktadır. Mekânın zemin seviyesinde, duvardan yaklaşık 1.9 m genişlikte ve 10 ile 30 cm değişken yükseklikte mekân boyunca devam eden bir seki yer almakta, söz konusu sekilerin kuzey ve batı duvar ekseninde yer alan kapı önlerinde kesintiye uğradığı görülmektedir. Bahsi geçen sekiler, son onarımlar sonrasında eklenen ahşap kabinlerin zeminini oluşturmaktadır. Soyunmalık mekânının ortasında ongen bir havuz yer almakta, havuzun merkezinde yukarıya doğru daralarak devam eden dört dilimli bir fıskiye ayağı üzerinde ise dilimli bir çanak bulunmaktadır. Havuzun batı yüzüne bitişik vaziyette

[1315] Bknz. Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 72, 475

dikdörtgen bir kurna yer alır. Soyunmalık mekânından hamamın diğer birimlerine geçiş, batı duvar ekseninde yer alan basık kemerli bir kapı ile sağlanmaktadır.

Söz konusu kapı, kuzey-güney doğrultusunda yaklaşık 1.00 m genişliğinde ve 6.2 m uzunluğunda bir koridora açılmaktadır. Koridor iki yanda kubbe ortada ise beşik tonozlar arasında yer alan kubbeden ibaret bir örtü sistemine sahip olup, kuzey yönde kareye yakın dikdörtgen planlı bir odaya, güney yönde ise ılıklık kısmına ulaşımı sağlamaktadır.

Kuzeyde yer alan mekân bugün dinlenme odası olarak kullanılmaktadır. Üçgen kuşak geçişli bir kubbe ile örtülü olan mekân, merkezde bir, çevresinde ise altı adet aydınlatma deliği bulunan bir aydınlatma kubbeciğine sahiptir.

Koridorun güneyinde yer alan ılıklık bölümü, doğu-batı doğrultusunda enlemesine dikdörtgen planlı bir birim ile güneyde yer alan yaklaşık kare planlı bir eyvandan oluşmaktadır. Dikdörtgen birim yanlarda yıldız tonozlar arasında yer alan dilimli bir kubbe ile örtülü iken eyvanın geniş bir sivri kemer ile örtüldüğü görülmektedir. Mekân, dikdörtgen birimi örten kubbede yedi, yıldız tonozlarda ise birer açıklık ile aydınlatılmıştır. Mekânın kuzey duvarında eksende bir seki üzerine konumlandırılmış altı sıra mukarnaslı büyük bir niş içerisinde, dikdörtgen bir bordür ile sınırlanmış daha küçük ölçekli aynalı kemerli bir kurna aynası, önünde ise oval bir kurna yer alır. Bahsi geçen duvarın iki köşesinde kapı kemer birleşimleri hizasında birer kandillik, ılıklık mekânını güney yönde genişleten eyvanın doğu ve batı duvarlarında ise sivri kemerli birer niş bulunmaktadır.

Ilıklık mekânının kuzey batı köşesinde yer alan sivri kemerli bir kapı ile kuzey-güney doğrultusunda 3.50 m uzunluğunda ve yaklaşık 0.70 m genişliğinde bir koridora geçilmektedir. Söz konusu koridor kuzey yönde sıcaklık mekânına, güney yönde ise traşlık ve tuvalete geçişi sağlayan bir hole açılmaktadır. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı geçiş mekânı kubbe ile örtülüdür. Mekânın güney doğu köşesinde yer alan kapı ile traşlığa, güney batıda konumlanan kapı ile tuvalete geçiş sağlanmıştır. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı tıraşlık beşik tonoz ile örtülü olup, mekânın güney duvarına bitişik eksenin doğusunda beşgen bir kurna yer almaktadır. Tuvalet olarak kullanılan mekân güney kuzey doğrultusunda dikdörtgen planlı olup, yanlarda üçgen geçişlerle desteklenen altıgen parçalı bir kubbe ile örtülüdür.

Koridorun kuzey yönünde yer alan ahşap bir kapı ile girilen sıcaklık mekânı, kare planlı ana birim ile doğu ve batı yönlerde yer alan birer enlemesine dikdörtgen planlı eyvandan ibarettir. Merkezde yer alan kare planlı ana birim, altta mukarnas dolgulu pandantif üstte ise üçgen kuşak geçişli (baklava kuşağı) sekiz dilimli (parçalı) bir kubbe ile örtülüdür. Kubbe yüzeyinde birbirine simetrik konumlanmış dört büyük ve merkezde, yuvarlak bir silme ile sınırlanan kubbecikte yer alan yedi açıklık ile aydınlatılmaktadır. Doğu ve batı yönde yer alan eyvanların üzeri yıldız tonoz örtülüdür. Sıcaklık mekânının merkezinde köşelerinin pahlanması ile sekizgene dönüşmüş bir göbek taşı yer almaktadır. Doğu eyvanın doğu duvar ekseninin kuzeyinde ve kuzey duvar ekseninde birer kurna, güney duvar boyunca uzanan dikdörtgen bir tekne yer alır. Batı eyvanda batı duvarına bitiş eksenin kuzeyine konumlanmış bir kurna bulunmaktadır.

Sıcaklık biriminin güney duvarında, eksenin batısında ve kuzey duvar ekseninde yer alan birer kapı ile halvet odalarına girilmektedir. Güney yönde yer alan halvet odasına, 2.5 m uzunluğunda ve yaklaşık 0.65 cm genişliğindeki tonoz örtülü dar bir koridorla ulaşılmaktadır. Kare planlı halvet odası merkezinde aydınlatma kubbeciği yer alan bir manastır tonozu ile örtülüdür. Mekân kubbecik içerisinde yer alan yedi, tonoz köşelerine yerleştirilmiş dört açıklık ile aydınlatılmaktadır. Mekânın zemin kotunda kuzey duvar boyunca devam ederek batı duvarda eksende yer alan bir kurnayı çevreleyerek güney duvar ile birleşen mermer bir seki yer almaktadır. Batı duvara bitişik olarak konumlandırılmış olan beşgen kurnanın içe bakan üç yüzünde, geometrik bir bezeme kompozisyonu yer almaktadır. Mekânın kapısının iç yüzünde yer alan dikdörtgen bir silme ile çerçevelenmiş dört sıra mukarnas kavsaralı niş dikkat çekmektedir.

Sıcaklığın kuzey duvar ekseninde yer alan ahşap kapı ile erkekler bölümünün bir diğer halvet mekânına girilmektedir. Kare planlı mekân, üst üste iki kademeli tromplarla geçiş sağlanmış sekiz (dilimli) parçalı bir kubbe ile örtülü olup, kubbe merkezinde yedi aydınlatma açıklığına sahip bir kubbecik yer almaktadır. Mekânın doğu, batı ve kuzey duvarlarına bitişik eksende birer beşgen kurna görülmekte; kuzey duvar ekseninde su deposuna açılan bir pencere bulunmaktadır.

Kadınlar bölümü soyunmalık, geçiş mekânı, ılıklık, sıcaklık ve iki halvet hücresinden ibaret altı birimden oluşmaktadır. Çifte hamamın batı sınırını oluşturan kadınlar bölümünün soyunmalık kısmı kareye yakın dikdörtgen planlı, ahşap tavanlı yapısı ile yapının özgün mimari dokusundan uzak özellikler taşımaktadır. Kuzey ve batı

duvarda altışar pencere ile dışarıya açılan mekâna giriş kuzey doğu köşede yer alan bir kapı ile sağlanmıştır.

Soyunmalık kısmının doğusunda yer alan aralık birimine, doğu duvar ekseninin güneyinde yer alan bir ahşap kapı ile geçilmektedir. Kare planlı mekân üçgen kuşak geçişli bir kubbe ile örtülü olup, kubbe merkezinde bir ve kubbenin güney yarısında asimetrik konumlu iki aydınlatma açıklığına sahiptir. Mekânın kuzey doğu köşesinde yer alan ahşap bir kapı ile ulaşılan tarşlık ve tuvalet soyunmalık kısmı ile birlikte yapıya eklenmiş olan birimler olarak algılanmaktadır.

Aralık mekânının kuzey doğu köşesinde yer alan bir kapı ılıklık kısmına açılmaktadır. Kare planlı ve aralık mekânına oranla nispeten daha büyük olan ılıklık mekânı tromp geçişli bir kubbe ile örtülüdür. Mekân kubbenin merkezindeki kubbecik içerisinde yedi, kubbe gövdesinde ise üç yuvarlak açıklık ile aydınlatılmıştır. Mekânda yer alan tek kurna beşgen bir forma sahip olup, doğu duvar ekseninde konumlandırılmıştır.

Ilıklığın kuzey duvarında eksenin batısında yer alan bir ahşap kapı ile sıcaklık mekânına girilmektedir. Erkekler bölümünün sıcaklık birimine benzer bir mekânsal düzenlemeye sahip olan bölüm, merkezde pandantif geçişli kubbe ile örtülü kare planlı ana birim ve doğu ve batı yönde yer alan geniş sivri kemerler ile örtülü olan iki eyvandan ibarettir. Mekân kubbe merkezinde yer alan kubbecik içerindeki yedi, göbek çevresinde daha büyük boyutlu üç açıklık ile aydınlatılmaktadır. Kare planlı merkezi mekândan yüksek bir zemin ile ayrılan eyvanların doğu ve batı duvarlarının eksenine konumlandırılmış birer beşgen kurna yer almaktadır.

Sıcaklığın kuzey yönünde eksende yer alan kapılar ile halvet odalarına geçilmektedir. Dört sıra mukarnas kavsaralı bir niş içerisine alınmış çapraz konumlu kapılardan kuzey doğu yönelişli kapı ile ulaşılan halvet hücresi üçgen kuşak geçişli elips biçimli (eliptik) bir kubbe ile örtülüdür. Kubbe merkezinde yer alan yuvarlak kubbecik içerisinde yer alan yedi adet açıklık ile aydınlatılan mekânın, kuzey, güney ve doğu duvarlarına bitişik konumlanmış beşgen biçimli üç kurna yer almaktadır. Bahsi geçen halvet odasının batısında yer alan ve girişi sıcaklık birimindeki diğer kapıdan sağlanan halvet odası, diğer halvete oranla daha küçük tasarlanmıştır. Kare planlı mekân üçgen kuşak geçişli eliptik bir kubbe ile örtülüdür. Kubbe merkezindeki kubbecik içerisinde

yedi açıklık ile aydınlatılan mekânın doğu ve batı duvarlarına bitişik iki beşgen kurna yer almaktadır.

Çifte Hamamın kadınlar ve erkekler bölümlerine ait soğukluk mekânları haricindeki kuzey cephede, doğu-batı doğrultusunda uzanan bir su deposu yer almaktadır. Kontrolü erkekler hamamının kuzey halvetinde yer alan bir pencere ile sağlanan söz konusu depo, 2.40 m ile 2 m arasında değişken genişlikte ve 18.58 m uzunluğundadır. Söz konusu deponun kuzey duvarına bitişik eksende dikdörtgen planlı bir odun deposu bulunmaktadır. Kuzey doğu köşede ve kuzey duvar ekseninde yer alan birer kapı ile ulaşılan deponun, güney duvarının içerisine gömülü olarak konumlandırılmış bir ocak yer almaktadır.

Malzeme- Teknik:

Yapının ana inşa malzemesi, cephelerde farklı boyut ve sıralı bir düzenden uzak kullanımı izlenen moloz taştır. Cephelerin birleştiği köşelerde kısmen düzgün moloz taş ve kesme taş tercihi görülmektedir. Hamamda ayrıca başta erkekler kısmının soğukluk kısmına girişi sağlayan taç kapıda olmak üzere, şadırvanda ve bazı kurnalarda mermer kullanıldığı görülmektedir. Hamamın birçok mekânında karşımıza çıkan döşeme ve sekilerin malzemesi mermer olmasına karşın, söz konusu uygulamaların suni mermer ve çimento kaplama olduğu ve özgün kaplamalardan geriye herhangi bir iz kalmadığı bilinmektedir.[1316] Kurnaların bazıları ise kesme taşın işlenmesi ile şekillendirilmiştir. Hamamın gerek erkekler gerekse kadınlar bölümünün iç mekânlarının tamamı ile sıvalı ve boyalı olmasından dolayı, özgün yapı malzemesini tespit etmek mümkün olmasa da cephelerde takip edilen moloz taşın yapın iç duvarlarının da ana yapı malzemesi olması muhtemeldir. Örtü sistemi ve örtüye geçiş elemanları da duvarlar gibi tamamı ile sıvalıdır. Ancak yapının farklı dönemlerdeki onarımlarını belgeleyen raporlarda örtü ve geçiş sisteminde tuğla kullanıldığı belirtilmektedir[1317].

[1316] Ankara Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, Mudurnu Yıldırım Hamamı Rölöve Analiz Raporu (2005), s. 24
[1317] Ankara Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, Mudurnu Yıldırım Hamamı Rölöve Analiz Raporu (2005), s. 24

Süsleme:

Çifte Hamamda süsleme öğeleri daha çok erkekler kısmında karşımıza çıkmaktadır. Erkekler kısmının soğukluk mekânına girişi sağlayan taç kapı, kurnalar, bazı giriş kapılarının kavsaralı nişleri ile örtü sisteminde süsleme öğeleri görülmektedir.

İnşa edildiği dönem içerisinde ilk örnekler arasında yer alan taç kapı, iki yandan bir bordür ile sınırlanmış dikdörtgen bir form ihtiva eder. Yapının geçirmiş olduğu bir yangın sonrasında oldukça harap olduğu bilinen ve son onarımlarda tamamı ile yenilenen taç kapı bordürleri içerisinde, onarım öncesi yayınlarda dikkat çekilen on kollu yıldız motifi içeren geometrik süsleme öğesi oldukça önemlidir. Düz yüzeyli alçak kabartma tekniği ile işlendiği belirtilen söz konusu süsleme, erken dönem Osmanlı mimarisindeki geometrik düzenli ilk taş süsleme örneği olarak tanımlanır.[1318] İki yandan birer sütünce ile sınırlandığı görülen taç kapı nişi yukarıda badem yüzeyleri istiridye kabuğu motifleri ile süslenmiş altı sıra mukarnas dizisi ile son bulmaktadır. Batı yönde yer alan sütuncenin kısmen, doğu yöndekinin ise onarımlar sırasında tamamı ile yenilendiği anlaşılmaktadır. Söz konusu sütunceler dört sıra mukarnas süslemeli birer başlığa sahiptir. Taç kapı nişinin doğu ve batı duvarlarında sütunce başlıklarının üst sınırına gelen köşelerde, daire içerisinde altı kolu yıldız motifi söz konusu motifin merkezinde ise altı yapraklı bir motif yer almaktadır. Ayrıca taç kapını nişinin doğu ve batı duvarlarının mukarnas dizisinin altında yer alan enlemesine dikdörtgen birer mermer üzerinde palmet motifleri, sütünce başlıkları ile aynı hizada üç sıra halinde görülmektedir. Taç kapının basık kemerini oluşturan siyah ve beyaz renkli taşların iç bükey ve dış bükey yarım daire profiller ile oluşturulmuş örgü sistemi, yapıdaki süsleme öğeleri arasında değerlendirilir.[1319]

Yorum ve Tartışma:

Mudurnu Yıldırım Hamamı banisi, inşa edildiği kent ile yapı tipi ilişkisi ve mimari özelliklerinin yanı sıra, inşa kitabesi ve taş vakfiyesinde yer alan bilgiler açısından dönem mimarisi içerisinde oldukça önemli bir yapıdır.

Hamamın 1382 tarihli inşa kitabesinde banisi olan Yıldırım Beyazıd *"büyük emir, sultan oğlu sultan, Orhan oğlu Murad oğlu Bayezıd"* olarak tanıtılmaktadır.[1320] Ayrıca

[1318] Özbek, 2002, **a.g.k.**, 64
[1319] Özbek, 2002, **a.g.k.**, 63
[1320] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 51

metnin devamında "Allah onun idaresini devamlı kılsın" denilerek o döneme kadar herhangi bir şehzade için kullanılmayan, daha çok ilgili dönemin padişahları için kullanılan bir ibare tercih edilmiştir. Benzer şekilde *"sultan oğlu sultan"* ibaresi de I. Murad dönemi yapılarından Nilüfer Hatun İmareti[1321] ile Gelibolu Ulu Cami'nin[1322] inşa kitabelerinde olduğu gibi I. Murad için kullanılan bir ibaredir. Kitabede Yıldırım Beyazıd'ın babası hayatta ve iktidarı güçlü iken kendisinden sultan ve büyük emir olarak bahsedilmesi ve idaresinin devamlılığı hususunda vurgu yapılması alışılagelmişin dışında bir tutumdur.

Ayverdi söz konusu vurguları, geleceğe dair bir öngörü ya da düşüncenin sonucu olabileceği yönünde bir soru ile yorumlamaktadır[1323]. Gerçekten yine başta Ayverdi'nin altını çizdiği gibi[1324] bu kitabeden 7 yıl sonra inşa edilen Bolu Orta Hamamı kitabesinde Yıldırım Beyazıd'dan Çelebi ünvanı ile bahsedilmesi,[1325] Mudurnu Hamamının kitabesindeki sıfat ve vurguların yarattığı olası bir rahatsızlık sonucunda Bolu Orta Hamamında tekrar edilmeyen ve daha mütevazi ifadelerin tercih edilmesine sebep olan sıradışı bir uygulama olarak değerlendirilebilir.

Mudurnu Yıldırım Hamamı'nın taş vakfiyesi (2.), yapının mimarını bildirmesi açısından önemlidir. Vakfiyeye göre hamam İbrahim oğlu Ömer tarafından inşa edilmiştir.

Erken dönem Osmanlı yapılarında oldukça sınırlı sayıda olan mimar isimleri dikkate alındığında vakfiyede yer alan bu yönde bir bilgi oldukça özeldir. İbrahim oğlu Ömer'in hamam ile birlikte cami ve medresenin de mimarı olması yüksek ihtimaldir. Bolu'da yine Yıldırım Beyazıd'ın şehzadeliğinde inşa edilmiş olan Orta Hamam ile Edirne Eski Camisini inşa eden kişinin İbrahim oğlu Ömer olduğu anlaşılmaktadır[1326].

I. Murad döneminde inşa edildiği bilinen 12 hamamdan birisi olan Yıldırım Hamamı, Bursa Nalıncılar Hamamı gibi çifte hamam olarak inşa edilmiştir. Hamamın kadınlar bölümü ortası kubbeli, enine sıcaklıklı ve çift halvetli tipin I. Murad dönemindeki örneğidir. Mudurnu Yıldırım Hamamı ile Bolu Orta Hamam, I. Murad döneminde en çeşitli örtü ve örtüye geçiş elamanına sahip yapılar olarak dönemin tüm

[1321] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 35
[1322] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 57
[1323] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 354
[1324] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 354
[1325] Bknz. Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 71
[1326] Bknz. Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 72, 475

yapılarından ayrılmaktadır. Özellikle üst üste iki kademeli tromp kullanımının oldukça az sayıda örneği olan bir uygulama olarak yorumlanır.[1327] Yapının bir diğer dikkat çekici özelliği, Erken Osmanlı Mimarisinde geometrik düzenli ilk taş süslemelerin yer aldığı bir taç kapıya sahip olmasıdır.[1328]

4.26.2.3. Mudurnu Yıldırım Medresesi

Mudurnu'da Yıldırım Beyazıd adına inşa edilmiş olan cami, hamam ve imaret (?) ile birlikte bir medresenin inşa edilmiş olduğu bilinmekle birlikte, yapının 20. yüzyılın başında yıkıldığı anlaşılmaktadır.

Medrese'nin varlığına işaret eden en erken dönem belgesi, Yıldırım Beyazıd Hamamında yer alan 2. taş vakfiyedir: "*(Vakıf Sahibi) onu (hamamı) ... bu şehrin alimlerine ve ilim tahsil edenlerine vakfetti...*"[1329] Metinde doğrudan bir medrese ismi zikredilmemesine karşın alim ve ilim tahsil edenlerden kasıt müderris ve talebeler olmalıdır.

Mudurnu'da Yıldırım adına bir medresenin inşa edildiğini tartışmasız ortaya koyan bilgi öncelikle Evliya Çelebi tarafından aktarılmaktadır: *Ve cümle (---) aded mihrabdır. Evvela Aşağı çarsuda Yıldırım Han cami'i, kar-ı kadimdir. ... Bundan gayri mesacidlerdir.* ***Ve medrese-i Yıldırım Han*** *ve bir darü'l hadis ve on üç aded darü't-ta'lim, mekteb-i sıbyan (u) tıflan ve ...*"[1330] 1719 tarihli İbnülemin Vakıf kaydında Mudurnu'da Yıldırım Beyazıd Medresesi'nin varlığı, ayakta olduğu ve Hasan Efendi adında bir müderrisi bulunduğu anlaşılmaktadır[1331]. 1915-1916[1332] ve 1921-1925 Bolu Livası Salnamesi'nde[1333] isim olarak kaydı bulunan medresenin yeri hususunda belgeye dayalı kesin bir bilgi olmamasına karşın E. H. Ayverdi yapının Yıldırım Camisinin önündeki düzlükte olduğu belirtilir[1334]. Günümüzde Yıldırım Camisinin yakın çevresinde bir medresenin varlığına dair herhangi bir iz bulunmamaktadır.

[1327] Kula Say, 2007, **a.g.k.**, 127
[1328] Özbek, 2002, **a.g.k.**, 64
[1329] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 53
[1330] Evliya Çelebi, 1999, **a.g.k.**, 152
[1331] BOA, İE.EV.; 55 / 6096 (07/Za/1131)
[1332] Bilge, 1984, **a.g.k.**, 190
[1333] Söz konusun salnamede yapıdan Evliya Çelebi'nin aktarımı ile bahsedilirken "Yıldırım Cami Civarında" olduğu yönünde Evliya Çelebi'nin özgün metninde olmayan bir ibare eklenmiştir. Bknz. N. Kılıç, vd. (2008). *Bolu Livası 1921-1925 Senesi Salnamesi* (Giriş-Metin-Tıpkıbasım-Dizin). Ankara., s. 659
[1334] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 354

Yıldırım Hamamı'nın kuzeyinde yer yer sivri kemerli açıklıkları takip edilebilen ve mevcut özellikleri itibari ile Erken dönem Osmanlı Mimarisi özellikleri taşıyan bir yapı kalıntısının, bahsi geçen medreseye ait olma olasılığının altını çizmek gerekir. Ancak bu yönde kesin bir çıkarım için ne elimize ulaşan belgeler ne de mevcut kalıntıların özellikleri yeterli değildir.

4.27. NİŞ

Sırbistan'ın güneyinde Morava Nehri'nin bir kolu olan Nisava'nın kıyısındaki ovanın güneyinde konumlanmış olan Niş Antik dönemden itibaren birisi Sofya ve Filibe üzerinden İstanbul'a uzanan, diğeri ise Üsküp ve Selanik'e bağlanan iki önemli ulaşım ağının üzerinde yer almaktadır.[1335]

Roma döneminde Naissus adı ile anılan bir kale yerleşimi olan kentin 441 yılında Hunlar, 641 yılında ise Slavlar tarafından tahrip edildiği bilinmektedir. 7. ve 9. yüzyıllar arasında Bulgar İmparatorluğu'na bağlı bir yerleşim olan Niş, 971 yılından sonra Bizans hakimiyetine girmiştir. 11. yüzyılda Nisava Nehri'nin kuzey yakasına yeniden inşa edilen yeni Niş Kalesi Osmanlı hakimiyeti sonrasında oluşacak yeni kentin çekirdeğini oluşturmuştur.[1336] 12. yüzyılda Macarlar tarafından tarafından ele geçirilerek yıkılan kentin sonrasında Sırp İmparatorluğu'na bağlandığı bilinmektedir.[1337]

1386 yılında uzun süren bir kuşatma sonrasında Osmanlı Beyliği tarafından ele geçirilen Niş, 1413 yılında Çelebi Mehmed tarafından Stephan Lazareviç'e verilmiş, II. Murad döneminde 1428 yılında yeniden Osmanlı topraklarına dahil edilmiştir. 1444 yılında gerçekleşen Segedin Anlaşması uyarınca yeniden Sırp İmparatorluğu'na bırakılan kentin nihai olarak Osmanlı hakimiyetine girmesi Fatih Sultan Mehmed döneminde, 1456 yılında gerçekleşmiştir.[1338]

4.27.1. Niş Hüdavendigar Cami (?)

1386 yılında, I. Murad döneminin son üç yılı içerisinde ele geçirilen kentte, Hüdavendigar'a atfedilen bir caminin varlığı ilk olarak Evliya Çelebi tarafından

[1335] M. Kiel (2007). Niş. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 3, s. 147;
[1336] Kiel, 2007, **a.g.k.**, 147; F. Bajraktareviç ve A. Popoviç (1995). Nish. *The Encyclopedia of Islam,* Vol. VIII. Leiden: E. J. Brill, s. 56
[1337] Kiel, 2007, **a.g.k.**, 147
[1338] Kiel, 2007, **a.g.k.**, 147

kaydedilmiştir: *"Cümleden çârsû-yı hüsn içre ma'bedgâh-ı kadîm Gâzî Hudâvendigâr Sultân câmi'i ol kadar müzeyyen değil, tarz-ı kadîm mezkitdir".*[1339] Söz konusu yapıya dair bilgi veren sınırlı sayıdaki araştırmacılardan birisi olan M. Kiel, sadece kentin ele geçirilmesinin ardından I. Murad'ın buradaki ilk camiyi inşa ettirdiğini belirtmekte,[1340] E. H. Ayverdi ise Evliya Çelebi'nin aktarımına ilaveten, bahsi geçen yapının günümüze ulaşmadığını bildirmektedir.[1341] Ayverdi diğer bir eserinde, Evliya Çelebi'nin bahsettiği Hüdavendigar Cami'sini aynı zamanda Fethiye ve Kilise isimleri ile kaydetmiştir.[1342]

Arşiv belgelerinde Evliya Çelebi'nin bahsettiği yapıyı işaret eden Hüdavendigar ya da I. Murad ismi ile kaydolunmuş herhangi bir belgeye rastlanmamış; Fethiye Cami adı ile anılan bir yapının kayıtları tespit edilmiştir.[1343] Bahsi geçen belgelerde yer alan bilgilere göre "Kilise Cami" olarak da bilinen yapı, Niş Kalesi varoşunda yer almaktadır.[1344] 12 Ocak 1747 tarihli belgede, Fethiye Cami'sinin Sadrazam Yeğen Mehmed Paşa tarafından inşa edildiği yönündeki bilgi,[1345] E. H. Ayverdi'nin Fethiye Cami ile Hüdavendigar Camisini aynı yapılar olarak değerlendirmesinin yanlış olduğuna işaret etmektedir. 27 Temmuz 1767 tarihli bir diğer belge Kilise Cami ile Fethiye Cami'sinin aynı yapıyı tanımladığını ve Niş Kalesi'nde yer aldığını ortaya koymaktadır.[1346] Evliya Çelebi'nin Hüdavendigar Camisi'ni çarşı içerisinde, bezemesi olmayan ve tarzı itibari ile eski bir cami olarak tasvir ettiği, yapının kalede olduğuna dair herhangi bir atıfta bulunmadığı ve Kilise Cami ya da Fethiye Camisi olarak da tanındığı yönünde bir bilgi aktarmadığı dikkate alındığında, Hüdavendigar Camisi ile Kilise Camisi'nin (Fethiye Camisi) Ayverdi'nin önerisinin aksine farklı yapılar olarak değerlendirilmesi daha uygun olacaktır.

Her ne kadar, Niş'in ilk defa I. Murad Hüdavendigar tarafından ele geçirildiği ve kuruluş döneminden itibaren ele geçirilen birçok kentte fethi takipen kiliselerin camiye dönüştürüldüğü bilinse de; Niş Kalesi'nde olduğu bilinen Kilise Cami'sini (Fethiye

[1339] Evliya Çelebi, 2001, **a.g.k.**, 176
[1340] Kiel, 2007, **a.g.k.**, 147
[1341] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 354. Ayverdi Yugoslavya'daki Osmanlı eserlerini konu aldığı makalesinde yapıdan sadece Evliya Çelebi'deki kaydı esas alarak ismen bir bildirimde bulunmaktadır. Bknz. E. H. Ayverdi (2006). Yugoslavya'da Türk abideleri ve vakıfları. *Vakıflar Dergisi, 3,* 171
[1342] Ayverdi, E. H. (2000b). *Avrupa'da Osmanlı mimari eserleri 3: Yugoslavya*. İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları, s. 130.
[1343] BOA. C.EV. 226/11258
[1344] BOA. C.EV. 626/31583
[1345] BOA. C.EV. 626/31583
[1346] "*Niş Kalesi varoşunda Kilise Camii demekle maruf Fethiye Camii....." Bknz.* BOA. C.EV. 226/11258

Camisi) I. Murad'ın imar faaliyetleri içerisinde değerlendirilmesine olanak sağlayan herhangi bir veri değildir. Evliya Çelebi'nin bahsettiği ve çarşı içerisinde olduğu anlaşılan yapının akibeti hakkında herhangi bir veriye ulaşılamamıştır.

4.28. SEREZ

4.28.1. Tarihçe

Yunanistan'ın doğu Makedonya kesiminde Nestos ve Strymon nehirleri arasındaki ovada kurulmuş olan[1347] Serez'in güney batısında Selanik, doğusunda Drama ve Kavala yer almaktadır. 10. yüzyıla kadar tarihi geçmişi hakkında bilgi bulunmayan kentin 10. yy. sonları ve 11. yy. başlarında Bizans ve Bulgarlar arasındaki çatışmalarda askeri üs olarak kullanıldığı bilinmektedir.[1348] 12. yüzyıldan itibaren Normanlar, Latinler, Bulgarlar ve Katalanlar arasında sürekli el değiştiren Serez, 1345 yılında Sırp İmparatorluğu'nun başşehri olmuştur.[1349] 1365 ile 1371 yılları arasında yakın çevresi ile birlikte Jovan Uglyeşa yönetiminde bağımsız bir krallık olarak karşımıza çıkan Serez, 1371 yılında II. Manuel Palaeologos tarafından yeniden Bizans hakimiyetine alınmıştır.[1350]

Serez'in Osmanlı güçleri tarafından fethi Balkanlardaki kesintisiz fetihlerin son durağı olarak Osmanlı kroniklerinde 1385 tarihi ile kaydedilmiştir.[1351] Neşri Gümülcine'de konuşlanan Hayreddin Paşa ve Evrenos Gazi'nin önderliğindeki Osmanlı birliklerinin öncelikle Borı, İskete (İskeçe) ve Marulye'yi sonrasında ise Kavala, Drama, Zihne ve Siroz'u (Serez) ele geçirdiklerini aktarırken, son olarak Serez'in ele geçirilmesi ile tamamlanan söz konusu süreci 1385 tarihi ile not düşer.[1352] Bu hususta Bizans kısa

[1347] E. Balta (2009). Serez. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 36, s. 556
[1348] Balta, 2009, **a.g.k.**, 556
[1349] Balta, 2009, **a.g.k.**, 556
[1350] Balta, 2009, **a.g.k.**, 556; S. Dadaki (2008). Serres in Ottoman Period. *Ottoman Architecture in Greece* içinde (s. 277-278). Atina: Hellenic Ministry of Cultura Directorate of Byzantine and Post-Byzantine Antiquities., s. 277. 1371 yılı aynı zamanda Serez'den hareket eden Sırp ordusunun Çirmen'de Osmanlı ordusuna karşı kaybettiği ve tarihe Sırpsındığı Savaşı olarak geçen ve bölgedeki Sırp hakimiyetinin büyük ölçüde kırılarak Sırp prenslerinin Osmanlı Beyliği'ne haraç vermeyi kabul ettiği savaşın gerçekleştiği yıldır. Bu savaş sonrasında Serez'deki Bizans hakimiyetinin yeniden sağlanması Osmanlı Beyliği'nin tasarrufunda gerçekleşmiş olması muhtemeldir.
[1351] Neşri, 1995, **a.g.k.**, 215
[1352] Neşri, 1995, **a.g.k.**, 215

kronikleri 19 Eylül 1383 tarihi gibi çok net bir tarih sunar[1353] ki, söz konusu tarih literatürde genelde kabul görmüştür.[1354]

Serez'in fethine dair Aşıkpaşazade tarihindeki bilgiler söz konusu dönemde ele geçirilen kentlerin iskanına yönelik uygulanan strateji/tercihin az sayıdaki örneklerinden birisini ortaya koyar: "*Karaferye'ye vardılar. O dahi bütün civarı ile fetholundu. Memleketini tımar erlerine paylaştırdılar. Kâfirlerine haraç tayin ettiler. Oradan devletle yine hana geldiler. Evrenüz Gazi'ye Serez'i uç verdiler…Önce Saruhan iline gönderdiler. Orada göçer iller vardı. Onları sürdü, Serez iline geçirdi...*"[1355] Anlatıdaki Serez'in Evrenos Gazi'ye Uç olarak verildiği bilgisi, Gümülcine'den sonra bölgenin fethinde yeni üs merkezi olarak Serez'in belirlendiğini ortaya koyması açısından önemlidir. Ayrıca Saruhan ilinden kente göçerlerin yerleştirilmesi[1356] yeni fethedilen bölgelerin yeniden iskanı ve şekillendirilmesinde Anadolu'dan Müslüman grupların bölgeye taşınması yönündeki stratejik uygulamaların önemli bir kaydı olarak anlamlıdır.

Osmanlı kroniklerinde yer alan bilgilere göre Evrenos Gazi ve Hayreddin Paşa'nın birlikte yürüttükleri akınlar sırasında fethedilen Serez'de her iki şahsa ait yapıların inşa edilmiş olması dikkat çekici bir durumdur.

1383/85 yılında ele geçirilen Serez'de I. Murad döneminde inşa edilen yapıların tespiti ve tarihlendirilmesi hususunda farklı görüşler olmakla birlikte, öncelikle E. H. Ayverdi tarafından Çandarlı Hayreddin Paşa Camisi, Eski Hamam ve bir kervansaray Hüdavendigar dönemi yapıları arasında değerlendirilmiştir.[1357]

[1353] Nicol, 1999, **a.g.k.**, 307, dipnot. 57'den.

[1354] Serres'in fethi ile ilgili detaylı bilgi için bknz. G. Ostrogorsky (1965). La prise Serres par les Turcs. *Byzantion*, XXXV, s. 302-309; ayrıca bknz. E. Balta (1995). *Les vakifs de Serrès et de sa règion (XVe et XVIe s): un premier inventaire.* Athènes: Centre de recherches néo-helléniques Fondation Nationale de la Recherche Scientifique., s. 51; Lowry, 2008, **a.g.k.**, 84; 140, A. Kılıç (2014). *Bir Osmanlı Akıncı Beyi Gazi Evrenos Bey*. İstanbul: İthaki Yayınları, s. 64 ; M. Kiel (1971). Historical and architectural descriptions of the Turkish monuments of Komotini and Serres. *Balkan Studies* 12, s. 418; Kayapınar, 2002, a.g.k., 190.

[1355] Atsız, 1992, **a.g.k.**, 57. Dolayısı ile tüm kentler için benzer aktarımları az sayıdaki Osmanlı kaynaklarında bulmak mümkün olmasa da bölgenin iskanı ve Müslümanlaştırılmasına yönelik olarak Anadolu'daki göçerlerin kullanıldıklarını ortaya koyması ve genele yönelik çıkarım için önemli bir veri olarak kullanılmalıdır.

[1356]Atsız, 1992, **a.g.k.**, 57. Gümülcine'nin de içinde bulunduğu bölgenin nüfusunun 16. yüzyılda %82'i Müslümanlardan, %18 de Hıristiyanlardan oluşması, Müslümanların iskanın kentlerin ele geçirilmesinin ardından kesintisiz devam ettiğini düşündürmektedir. Nüfus verileri için bknz. Kayapınar, 2002, **a.g.k.**, 188

[1357] Ayverdi bahsi geçen yapıları Siroz yerleşimi başlığı altında aktarmış; aynı yerleşimi Serez adı ile tanıttığı bir başka eserinde Yıldırım dönemine tarihlendirdiği Bahaddin Paşa Zaviyesi ve Evrenos Bey İmareti ile II. Murad dönemine tarihlendirdiği Sultan Murad Hamamını ele almıştır. Bknz. Ayverdi ve Yüksel, **a.g.k.**, 247-248. Kentte ayrıca bugün hala ayakta olan bir su yolunun Hayreddin Paşa tarafından yaptırıldığı iddia edilse de; bu argümanı destekleyecek herhangi bir belge bulunmamakta; I. Murad dönemi kentlerinde benzer bir uygulamaya rastlanmamaktadır. Ayrıca bahsi geçen su yolunun mimari ve malzeme-teknik özellikleri yapının I. Murad dönemine tarihlenmesine kaynak olabilecek herhangi bir veri sunmamaktadır. Su Yolu ile ilgili detaylı bilgi ve tarihlendirme önerisi için bknz. Lowry, 2008, **a.g.k.**, 149-150.

Evrenos Gazi adına inşa edilen yapıların, banisinin yaşam süresi dikkate alındığında, belirli bir padişah dönemi ile doğrudan ilişkilendirmek mümkün değildir.[1358] 1383 yılında fethedilen Serez'de Hayreddin Paşa tarafından yaptırılan eserlerin, baninin 1387 yılında vefat ettiği göz önüne alındığında yaklaşık dört yıllık bir zaman dilimine tarihlendirme olanağı bulunur[1359].

4.28.2. I. Murad Dönemi Yapıları

4.28.2.1. Çandarlı Hayreddin Paşa Cami

Levha No: 272-273

Literatürde Atik Cami[1360], Eski Cami[1361], Hayreddin Paşa Cami[1362] olarak tanıtılan[1363] yapı Evliya Çelebi'nin referansı ile I. Murad dönemi yapıları arasında değerlendirilir:

> "*Eski Cami ..... Kapusu üzre tarihi budur: Bismillahirrahmanirrahim. Lillahi Te'ala halisan bena ve ammere haze'l-mescide'l mübarek fi zemeni's-sultan Murad ibni Orhan hullide mülkuhu el-muhtac [ile'] l-bari [219b] Halil ibn Ali el Candari, ufiye anhüm. Sene seb 'a ve semanin ve seb'a-mi'e"*[1364]

Anlaşılacağı üzere Evliya Çelebi yapının kapısında yer alan kitabede, Eski Cami olarak adlandırılan yapının Çandarlı Halil tarafından I. Murad zamanında M. 1385-68 (H.

[1358] Evrenos Gazi'nin 1417 yılında vefat ettiği düşünüldüğünde kentin fethedildiği tarih ile yaklaşık 34 yıllık bir süreç vardır ki, söz konusu tarihsel aralık bir dönem mimarisi tespitinde olasılık vurgusu için oldukça uzun bir zaman dilimidir. Serez'deki zaviyesine ait vakfiyesi 1415 tarihi olup I. Murad dönemindeki yapılara dair herhangi bir bilgi içermemektedir. Söz konusu vakfiye hakkında bknz. S. Z. Zengin (2004). İlk Dönem Osmanlı vakfiyelerinden Serez'de Evrenuz Gazi'ye ait Zaviye Vakfiyesi. *Vakıflar Dergisi*, 28, s. 103- 120. Gelibolulu Ali'nin aktarımına göre Evrenos Gazi'ye ait olan ve Yenice Vardar'a taşınmasının ardından imaret ve hana dönüştürülen yapının niteliği ve tarihi hakkında herhangi bir veriye ulaşılamamıştır. Bu hususta tespit ve yorumlar için bknz. Lowry, 2008, **a.g.k.**, 42., Kılıç, 2012a, **a.g.k.**, 261, dipnot 3. Serez'deki Evrenos Gazi Cami ve İmareti hakkında bknz. Ayverdi, 2000a, **a.g.k.**, 293; Balta, 1995, **a.g.k.**, 79

[1359] Hayreddin Paşa'nın vefat ettiği tarih kitabesinde 1387 yılı olarak kaydedilmiş olmasına karşın, yapının tarihlendirilmesi hususunda belirleyici olan Serez'in fetih tarihine dair birkaç yıl ile değişken öneriler bulunur. Mevcut verilerle tartışmasız bir tarih sunmak mümkün görülmediği için söz konusu fetihe dair en erken öneri olan 1383 yılı esas alınmıştır.

[1360] E. Balta (1996). Composition démographique et structure de l'habitat dans la ville de Serrès aux XVe et XVIe siècles. *Osmanlı Araştırmaları,* 16, s. 174

[1361] Kiel, 1971, **a.g.k.**, 431, Ayverdi, 2000b, **a.g.k.**, 292-293

[1362] Uzunçarşılı, 1959, **a.g.k.**, 476

[1363] Nevval Konuk yapıyı Atik Cami olarak tanıtırken, yine Serez'de Halil Paşa Camisi, Hayreddin Paşa Camisi ve Hayreddin Mahallesi Camisi olmak üzere arşiv belgelerinde isimleri geçen yapıları farklı yapılar olarak kataloglamıştır. Bknz. Konuk, 2010, **a.g.k.**, 272, 286. Dolayısı ile dört farklı yapı olarak algılanan, söz konusu yapı isimlerinin aynı yapıyı tanımlama ihtimalleri oldukça yüksektir ve bu durum hatalı değerlendirmelere kaynaklık edebilir.

[1364] Evliya Çelebi, 2003, **a.g.k.**, 57

787) yılında inşa edildiğinin yazılı olduğunu aktarmıştır.[1365] Ayrıca Evliya Çelebi yapının Serez'de Aşağı Çarşı içinde olduğunu belirtirken, Kurşun kaplı kubbesi ve minaresi bulunan, haremi (?) olmayan, harem yerinde çeşmesi olan bir yapı olarak tanıtmaktadır: *"Ammâ cümleden aşağı çarşu içinde Eski cami; kurşumlu harpüşte tahta kubbeli ve bir seramed banghane-i mevzunlu bir ma'bedgah-ı beytullah-ı kadimdir, amma teng mahalde bina olunmak ile haremi yokdur. Ancak kıble kapusu önündeki harem yerinde bir havz-ı İmam-ı Hanefi'si var, musluklarından cümle cema'at abdest alırlar".*[1366]

1913 yılına kadar ayakta olan Hayreddin Paşa Camisi, II. Balkan Savaşları sonrasında Bulgarların geri çekilmesi sırasında yakılarak tahrip olmuş; 1937 yılında bütünü ile yıkılmıştır.[1367] Serez'de Vasiliou ile Dionisiou Solomou Caddeleri arasındaki alanda, günümüzde Arkeoloji Müzesi olarak kullanılan İbrahim Paşa Bedesteni'nin batısında olduğu bilinen caminin mimari özellikleri yıkılmadan önceki halini yansıtan bir dizi fotoğraf üzerinden kısmen algılanabilmektedir. [1368] Söz konusu fotoğraflarda yapı tek kubbeli, kuzey yönde üç bölümlü bir giriş bölümüne sahip, ana mekânın kuzey batı köşesine konumlanmış tek şerefeli bir minaresi bulunan ve ana mekânının batı cephesi boyunca uzanan bir sundurma ile sınırlandığı anlaşılır. Yine bahsi geçen fotoğraflardan anlaşıldığı kadarı ile yapının kubbe eteği boyunca dolaşan olasılıkla sekiz aydınlatma penceresi bulunmaktadır.

Kuzey yönde yer alan giriş bölümü, yanlarda duvara, ortada ise sütunlara oturan, üç sivri kemerle dışarıya açılmakta, merkezde yer alan kemerin yan kemerlere oranla daha yüksek tutulduğu anlaşılmaktadır. Batıda, kuzey-güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen biçimli sundurma kuzeyde üç kemer ile dışarıya açılmaktadır. Giriş bölümü (eğer fotoğraf açıları yanıltmıyor ise) kareye yakın biçimi, mevcut örtü sistemi ile daha dar ve doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı olması gereken revaklı giriş bölümünün ardından ikinci bir giriş mekânına sahip olduğunu düşündürmektedir. Bu özelliği ile caminin kubbeli ana mekânının, İznik Hayreddin Paşa Camisinde (Yeşil Cami) olduğu gibi kuzeyde doğu-batı yönünde dikdörtgen planlı bir birime sahip olduğu varsayılabilir.

[1365] Lowry Evliya Çelebi'nin kitabede yer alan bilgileri içeren aktarımını, orijinal ithaf kitabesinin biraz çarpıtılmış bir versiyonu olarak tanımlarken, söz konusu tanımlamasının gerekçesini detaylandırmamaktadır. Bknz. Lowry, 2008, **a.g.k.**, 145
[1366] Evliya Çelebi, 2003, **a.g.k.**, 57
[1367] Lowry, 2008, **a.g.k.**, 145
[1368] Söz konusu fotoğraflar için bknz. Lowry, 2008, **a.g.k.**, 144-145, R. 1-2; Konuk, 2010, **a.g.k.**, 251

Her iki yapının banisinin aynı kişiler olduğu düşünüldüğünde söz konusu olasılık güçlenmektedir. Ancak bu noktada bir diğer olasılığın da altını çizmekte fayda var. Yapının kuzey yönünde yer alan revak düzenlemesi ile batı cephe boyunca uzanan mekânın kemer düzenlemesinin benzerliği, son cemaat yeri olarak algılanan revaklı birimin de sonradan yapıya eklendiği yönünde bir olasılığı beraberinde taşımaktadır. Bu olasılık önceki satırlarda İznik Yeşil Cami ile ilişkilendirerek sunduğumuz varsayımı geçersiz kılmakta; ana mekâna bitişik ikinci bir giriş mekânı olarak algılanan birimin yapının özgün giriş bölümü olduğunu düşündürmektedir. Sınırlı sayıdaki fotoğraflar üzerinden, bu hususta aktarılan olasılıkların ötesinde kesin bir yargı bildirmek mümkün değildir.

Yapının yıkılmasından önceki halini gösteren 20. yüzyıl başına ait söz konusu fotoğraflardan anlaşıldığı kadarı ile yapı farklı dönemlerde geçirdiği onarımlar ile özgün özelliklerini önemli ölçüde kaybetmiştir. Kubbe eteği boyunca dolaşan aydınlatma pencereleri, I. Murad dönemi yapılarında tercih edilen bir düzenleme değildir. Söz konusu düzenleme yapının kubbesinin tamamen yenilendiğini düşündürmektedir. Ayrıca yapının batı cephesi boyunca uzanan mekânların özgün yapıya ait olmadıkları, sonraki bir dönemde yapıya ilave edilmiş olma olasılıkları yüksektir. Bahsi geçen olasılıkları destekleyen bazı belgeler arşiv kayıtlarında yer almaktadır. 1719 ve 1836 yılında meydana gelen yangınlarda harap olduğu bilinen yapının, 1837 yılında yeniden aslına uygun olarak inşa edildiği yönündeki bilgi önemlidir.[1369] Her ne kadar aslına uygun olarak yeniden inşa edildiği belirtilse de,[1370] yukarıda vurgulandığı üzere kubbe kasnağındaki pencereler ve batı cephe boyunca uzanan ek mekânların bu evreye ait müdahale ve eklemeler olması muhtemeldir.

E. H. Ayverdi, Evliya Çelebi'nin tasvirlerindeki belirsizliği tartışırken, yapının geçirdiği onarımları dikkate alarak *"eski haline şahid de kalmamış olabilir"* diyerek haklı bir tespitte bulunur.[1371]

[1369] Kiel, 1971, **a.g.k.**, 431-432; Ayverdi, 2000a, **a.g.k.**, 292; Konuk, 2010, **a.g.k.**, 251; Yapının II. Mahmud dönemindeki yeniden inşasını belgeleyen kitabe için bknz. Konuk, 2010, **a.g.k.**, 252
[1370] Konuk, 2010, **a.g.k.**, 251
[1371] Ayverdi, 2000a, **a.g.k.**, 293

4.28.2.2. Çandarlı Hayreddin Paşa Hamamı

Levha No: 274-275

Evliya Çelebi'nin Serez'e dair tasvirlerinde kentte bulunan beş hamamdan ilkinin, Hayreddin Paşa'ya ait olan Eski Hamam olduğunu belirtmektedir[1372]. Söz konusu tasvir kentte Hayreddin Paşa'ya ait bir hamamın varlığına dair en erken tarihli belge niteliği taşır. İ. H. Uzunçarşılı 167 nolu tahrir defterini referans göstererek, Hayreddin Paşa'nın Eski Hamam isminde bir vakfı olduğunu bildirmektedir; ayrıca araştırmacıya göre Serez'de aynı isimde bir mahalle bulunmaktadır. [1373] Uzun yıllardır ayakta olmadığı ve Serez'in merkezinde yer aldığı için Hayreddin Paşa'nın kentteki diğer eseri olan cami gibi yıkıldığı düşünülen[1374] yapının kısmen ayakta olduğu, son dönemde gerçekleştirilen bir dizi çalışmada tespit edilmiştir.[1375] Dionisiu Solomou Caddesi No: 35'te tespit edilen ve 1998 yılında Kültür Bakanlığı tarafından tescil edildiği anlaşılan yapıyı 2004 yılında gören H. Lowry Hayreddin Paşa adına inşa edilen Eski Hamam olduğunu belirtmektedir.[1376] Yapı, N. Konuk tarafından da Hayreddin Paşa Hamamı olarak kaydedilmiştir.[1377]

Çalışmamız kapsamında yerinde incelediğimiz yapının H. Lowry ve N. Konuk tarafından tespit edildiği gibi, hala bir ayakkabı mağazası olarak kullanıldığı görülmüştür. Mevcut hali ile hamamdan günümüze ulaşan birim, bugün ayakkabı mağazasının deposu olarak kullanılan kubbe ile örtülü mekândır. Kubbelerde görülen ve olabildiğince iyi korunmuş durumda olan fil gözü açıklıklarından hareketle söz konusu birimin hamamın sıcaklık mekânı olduğu söylenebilir. Mekâna giriş kapısı olarak kullanılan açıklığın üzerinde daha sonraki bir dönemde yapıya eklendiği anlaşılan, zeminden yaklaşık 2.30 m yüksekte dikdörtgen biçimli bir pencere açıklığı görülmektedir. Kesme taşlar ile inşa edilmiş basık bir kemer ile sınırlanan söz konusu pencerenin üzerinde üçgen bir alınlık göze çarpmaktadır. Bu düzenleme gerek malzeme-teknik özellikleri, gerekse kubbenin bir bölümün tahrip edilmesi ile oluşturulmuş olması sebebi ile hamamın özgün yapısı ile ilgisi olmayan geç dönem eklemeleri olmalıdır. Depo olarak kullanılan kubbe ile örtülü

[1372] *"Cümle beş added hammam-ı has u ammı var. Evvela Eski Hammam Hayreddin Paşa'nındır…".* Bknz. Evliya Çelebi, 2003, **a.g.k.**, 59
[1373] Uzunçarşılı, 1959, **a.g.k.**, 476. Ayrıca bknz. Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 355; Kiel, 1971, **a.g.k.**, 434
[1374] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 355; Ayverdi, 2000a, **a.g.k.**, 300; Kiel, 1971, **a.g.k.**, 434
[1375] Bknz. Lowry, 2008, **a.g.k.**, 147; Konuk, 2010, **a.g.k.**, 264
[1376] Lowry, 2008, **a.g.k.**, 147
[1377] Konuk, 2010, **a.g.k.**, 264

birimde hala hazırda kullanılan zemin kotu oldukça yüksektir. Özgün duvar başlangıcı ve mekânın özgün zemin kotu, mevcut duvar yüksekliği ve kubbe-zemin yüksekliği dikkate alındığında en az 1.5 m daha alt kotta yer almalıdır.

4.28.2.3. Çandarlı Hayreddin Paşa Han-Kervansarayı (?)

E. H. Ayverdi tarafından, Serez'de I. Murad dönemi yapıları içerisinde bir kervansarayın varlığını belirtilmektedir.[1378] Ancak bazı arşiv belgelerinde yer alan kayıtlara dayanan söz konusu tespit haricinde, yapının tarihi, kent içerisindeki konumu ve mimari özellikleri hakkında herhangi bir çıkarıma kaynaklık edecek bilgilere ulaşılamamıştır. Günümüzde Serez'in çarşı mevkiinde Osmanlı dönemi ticaret yapısı olarak günümüze kadar ulaşan bir bedesten[1379] olmasına karşın, bahsi geçen Kervansaray'ın varlığına dair herhangi bir iz yoktur. Eğer Ayverdi'nin tespit ettiği yapı gerçekten Serez'de inşa edilmiş bir Kervansaray ise, Gümülcine'de yine Evrenos Gazi'ye atfedilen[1380] kervansaray ile birlikte dönemin ikinci kervansarayı olması, söz konusu yapıların ikisinin de balkanlarda edilmiş olması açısından önemlidir.[1381]

[1378] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 355
[1379] İbrahim Paşa Bedesteni.
[1380] Kılıç, 2012a, **a.g.k**, 262
[1381] I. Murad döneminin diğer ticaret yapıları Bursa ve Keles'te I. Murad, Gümülcine'de ise Evrenos Gazi adına yaptırılmış olan hanlardır.

4.29. TUZLA

4.29.1. Tarihçe

Çanakkale'nin Ayvacık İlçesi'ne bağlı bir köy olan Tuzla, Ayvacık'ın (26.7 km) batısında, Ezine'nin (44.4 km) güneyinde, Behramkale'nin (25.8 km) kuzey batısında yer almaktadır.

Tuzla'nın Osmanlı öncesinde yerleşime sahne olduğuna dair herhangi bir veri olmamakla birlikte, köyün de içerisinde bulunduğu coğrafya Antik dönemden itibaren çok sayıda yerleşimin bulunduğu Troas Bölgesi olarak anılmaktadır.

İ. Ö. 311 yılında Antigonos Monoptalmos tarafından Kebren, Skepsis, Neandria, Kolonai, Larisa ve Hamaksitos kentlerinde yaşayan halkların Aleksandria Troas adlı yeni yerleşime göç etmesi ile Troas Synaikisis'i oluşturduğu bilinmektedir.[1382] Bahsi geçen yerleşimlerden Hamaksitos, Kolonai ve Larissa kentlerinin arasında yer alan[1383] bugünkü Tuzla Köyü'nün olduğu alanda Antik dönemden itibaren Tragasai ile adı ile bilinen bir Tuzla olduğu bilinmektedir.[1384]

Söz konusu Tuzla alanının Antik dönemden itibaren yerleşime sahne olduğunu gösteren herhangi bir mimari kalıntı bugünkü yerleşim alanı içerisinde tespit edilmemiştir. Tuzla'ya en yakın Antik dönem yerleşimi yaklaşık 5.6 km güney batısında yer alan ve Apollon Smintheus Tapınağı ile ünlü Khrysa'dır.[1385]

Bölge'de yer alan Antik dönem yerleşimlerinin Bizans dönemindeki durumunu, bu hususta araştırmaların yetersizliği-eksikliği nedeni ile geniş bir perspektifte sunmak mümkün değilse de, Tuzla'nın bağlı olduğu Ayvacık İlçesi'nin kapladığı alanın Bizans döneminde Hellespontos ve Asia Bölgeleri olmak üzere iki bölgeye ayrıldığı bilinmektedir.[1386] Ayvacık ve çevresinde gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında tespit

[1382] A. G. Akalın (2003). Troas Synoikisis'i. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 21(33), s. 1
[1383] Bknz. Sevin, 2013, **a.g.k.**, res.10
[1384] Sevin, 2013, **a.g.k.**, 69
[1385] Sevin, 2013, **a.g.k.**, 69
[1386] B. Böhlendorf ve N. Arslan (2008b). Çanakkale ili, Bayramiç, Ezine ve Ayvacık İlçelerindeki Bizans Dönemi yerleşmeleri/Byzantinische Siedlungen in den landkreisen Bayramiç, Ezine und Ayvacık (provinz Çanakkale). *Arkeoloji ve Etnografya Dergisi,* 8, s. 1-2

edilmiş olan çok sayıda yapı kalıntısı, mimari plastik eleman ve seramik vb. buluntular Bizans döneminde bölgedeki kesintisiz yerleşmeyi ortaya koymaktadır.[1387]

Osmanlı öncesi Karesi Beyliği'nin hakim olduğu bölgede yer alan Tuzla'nın çevresinin Karesi Beyliği'ne bağlı diğer yerleşimler gibi Orhan Gazi döneminde 1330'lu yıllarda başlayan ve aralıklarla devam eden fetih sürecinin içerisinde Osmanlı topraklarına katılmış olmalıdır,[1388] ancak Tuzla'ya özgü kaynaklara yansıyan kesin bir tarih kaydı yoktur.

Kentte Osmanlı öncesine ve Orhan Gazi döneminde gerçekleşen bir iskana işaret eden herhangi bir maddi bulguya rastlanmamıştır. Ele aldığımız dönem olan I. Murad döneminde ise, sultan Murad adına inşa edilen mescit, hamam ve medreseden oluşan külliye ile birlikte iskana sahne olduğu açıktır.

4.29.2. I. Murad Dönemi Yapıları

4.29.2.1. Hüdavendigar Mescidi

Levha No: 276-293

Çizim No: 118-125

Konumu:

Tuzla, Çanakkale'nin Ayvacık İlçesi'ne bağlı bir köydür. Ayvacık'a 20 km uzaklıkta konumlanan Tuzla Köyü'nün yakın çevresinde yine Ayvacık'a bağlı Kösedere, Gülpınar, Bademli, Balabanlı köyleri yer alır.

Tuzla I. Murad Hüdavendigar Camisi, Tuzla köyünde bugünkü yerleşimin dışında 54 pafta, 166 ada, 1 parselde yer almaktadır.

Yaptıran: I. Murad (Hüdavendigar)

[1387]Böhlendorf-Arslan, B. (2008a). Der Landkreis Ayvacık in byzantinischer Zeit. *Çanakkale İli Değerleri Sempozyumları (Ayvacık Değerleri Sempozyumu)*. Çanakkale, 25–31 Ağustos 2008. s.105–116. A. Akdemir (Ed.)., .1-2; Ayrıca bknz. Böhlendorf ve Arslan, 2008b, **a.g.k.**, 1-14

[1388] Osmanlı Beyliği'nin Karesi topraklarını ele geçirmesi Aşıkpaşaoğlu Tarihi'ne göre 1334-1335 yıllarında gerçekleşmiştir. H. İnalcık ise söz konusu sürecin 1361 yılı ile birlikte tamamlandığını ileri sürmektedir. Bknz. Atsız, 1992, **a.g.k.** 44; İnalcık, 2009a, **a.g.k**., 47

Yapım Tarihi: H. 767 (Şaban) / M. 1366 (Nisan-Mayıs)

Görsel 4.29.2.1.1. Tuzla Hüdavendigar Mescidi Kitabesi

***Transkripsiyon*[1389]:**

1-*İnnemâ ya'muru mesâcida'llâhi men âmene bi'llâhi ve'l-yevmi'l-âhir ve ekâme's-salâte ve âte'z-zakâte ve lem yahşe illa'llâhe*

2-*Emer abi-'imârati hâze'l – mescidi'l-mübârek el-emîru'l-kebîr el-gazî el-mücâhis el-murâbit 'ızzü'l-İslâmi ve'l-müslimîn ensarahû*

3-*'l-guzâte ve'l-mücâhidîn nâsıru's-sünneti kâmi' u'l-bid' ati Murâd ibn Orhân ahsena'llâhi ileyhi fi'd-dünyâ ve'l-âhirati.*

4-*Tevellâ 'imâretehû ve âmene lehâ ilâ âhirihâ Emîr Hâcı ibn Süleymân ahsena'llâhü 'avâkıbehû feraga minhu fî şa'bân seneti seb' atin sittîne ve seb' imâyeh.*[1390]

Çeviri:

Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekatı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. Büyük Emir, gazi, din için savaşan ve onu koruyan, İslam'ın ve Müslümanların gururu –(Allah) ona, gazilere ve din için savaşanlara yardım etsin- sünneti yaşayan, bid'atlere karşı duran Orhan oğlu Murad –Allah ona dünyada ve ahirette iyilikler versin- bu mübarek mescidin inşa edilmesini emretti. Süleyman oğlu Emir Hacı, mescidin yapılmasını idare etti ve bina eminliği görevinde bulundu ve 767 senesinde şaban ayında inşaatı tamamlandı.[1391]

[1389] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 35
[1390] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 35
[1391] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 35

Yapının giriş kapısı üzerinde yer alan mermer üzerine yazılmış olan kitabede Selçuklu celî sülüs üslubunun hakim olduğu belirtilir.[1392] Kitabeye göre yapının I. Murad tarafından inşa edildiği ve 1366 yılının Nisan/Mayıs aylarında yapımının tamamlandığı anlaşılmaktadır. Kitabesinde mescid olarak tanımlanan yapının banisi olan I. Murad için "Emir" ve "Gazi" sıfatları kullanılmıştır. Söz konusu kitabede, Süleymanoğlu Emir Hacı adlı bir kişinin mescidin inşaatını idare eden "bina emini" olarak tanıtılması önemlidir.

Vakfiye: Yapının vakfiyesi yoktur.

Mimarı: Yapının mimarı hakkında herhangi bir bilgi yoktur.

Mimari Özellikler:

Plan Tasvir:

Yapı, kuzey-güney doğrultusunda kareye yakın planda kubbeli bir mescittir. Yapının kuzeyinde giriş ekseninde üç kemerle, doğu ve batı yönde ise birer kemerle dışarıya açılan sundurma ile örtülü bir giriş bölümü bulunmaktadır. Mescide hangi tarihte eklendiği bilinmeyen ve mevcut izlerden sonradan inşa edildiği anlaşılan minare, harim kısmı ile revaklı giriş bölümünün kuzey doğu yönde birleştiği köşede yer almaktadır.

Harim kısmına kuzey yönde, cephe ekseninde yer alan bir kapı ile girilmekte; giriş kapısının iki yanında dikdörtgen biçimli birer, doğu ve batı cephelerde ise ikişer alt pencere ile dışarıya açıklık sağlanmaktadır. Güney cephede Mihrap nişinin üstünde yuvarlak kemerli iki mazgal pencere bulunmakta, söz konusu cephenin alt kotunda pencere açıklığı yer almamaktadır. Doğu cephede, güney duvarda yer alan söz konusu mazgal pencereler ile aynı biçim ve ölçülerde iki pencere yer alır. Batı cephedeki üst pencere yuvarlak biçimi ile her iki cephedeki üst pencerelerden farklıdır.

Kare planlı harim, kubbe ile örtülüdür. Yapının dört yönünde iç ve dış duvarlarda, duvar yüzeyinden hafifçe dışa taşkın kemerler, zeminden başlayarak beden duvarları

[1392] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 35

boyunca devam eder. Söz konusu kemerler arasında yer alan pandantifler ile kubbeye geçiş sağlanmıştır.

Harimin güney duvarı ekseninde yuvarlak kemerli, kavsarasız özgün olmayan bir mihrap nişi yer alır. Mihrabın batısında yer alan minber de özgün yapıya ait değildir.

Malzeme-teknik:

İç cephesi sıvalı olan yapının cephelerinde, ana inşa malzemesi olarak moloz taş kullanıldığı görülür. Cephelerin birleştiği köşelerde duvar yüzeylerinden farklı olarak kesme taş kullanılmıştır. Moloz taş ile birlikte yapının farklı bölümlerinde tuğla ve devşirme mermer malzeme kullanımı izlenmektedir.

Doğu, batı ve güney cephelerde askı kemerlerin üç sıra tuğla bir sıra taşın ardışık sıralandığı almaşık teknik uygulanmıştır. Batı cephede alt kat pencere kemerlerinde iki sıra tuğla bir sıra taş şeklinde bir almaşık düzen izlense de, benzer pencere düzenine sahip doğu cephede kemerlerin onarımlarda yenilendiği anlaşılır. Yapıda almaşık teknik ayrıca, giriş bölümünde giriş ekseninin iki yanında yer alan payelerde bir sıra tuğla bir sıra kesme taşın ardışık sıralanması ile karşımıza çıkar. Giriş ekseninde yer alan revak kemeri de üç sıra tuğla bir sıra taş ardışık düzeni ile almaşık teknikte inşa edilmiştir.

Revaklı giriş bölümünün kuzey cephe köşeleri başta olmak üzere, kemer aralarında ve saçak altında üç sıra taş bir sıra tuğla / bir sıra taş, bir sıra tuğla almaşık düzen kısmen izlense de sistemli bir uygulama söz konusu değildir. Revaklı giriş bölümünün kuzey doğu ve kuzey batı köşeleri ile güney batı ve güney doğu köşelerinde yer alan payelerde ise yoğunlukla kesme taş kullanımı görülür. Eksende yer alan revak kemeri dışındaki tüm kemerler tuğla ile inşa edilmiştir. Yapıda tuğla kullanılan diğer bölümler iki sıra testere dişinden oluşan saçaklar ile minare kapı kemeri, doğu cephede yuvarlak pencere üst kemer yayı üzerinde yer alan tuğla dizisidir.

Yapıda çok sayıda devşirme malzeme kullanılmıştır. Yapının farklı bölümlerinde kullanılan devşirme malzemenin büyük çoğunluğu, Orta Bizans dönemine ait templon arşitravı ve korkuluk levhalarıdır. Yapıda en yoğun devşirme malzeme giriş bölümünün zemininde kullanılmıştır. Genellikle korkuluk levhalarından oluşan söz konusu devşirme parçalar Bizans dönemine aittir. Ayrıca revak kemerlerinin oturduğu paye üzerinde düzensiz olmasına karşın kemer altlığı olarak kullanılan bloklar da devşirmedir. Giriş

bölümünün kuzey doğu L payesinin iç yüzünde yer alan tavus kuşu motifli arşitrav parçası ile doğu cephe ekseninin güneyinde yer alan pencere kilit taşı üzerindeki bitkisel motifli templon sütünce başlığı Orta Bizans döneminde ait devşirilmiş parçalardır. Doğu cephede alt kotta yer alan pencere lento ve sövelerinde kullanılan mermer bloklar da devşirme olup üzerlerinde herhangi bir bezeme yer almaz. Batı cephe kuzey alt köşeye yakın duvarda görülen bezemeli parça da Orta Bizans dönemi levhasına aittir. Yapının giriş kapısında lento olarak kullanılan, üstte kıvrık dal, altta inci makara dizisi ile sınırlanan iyon kymationu (yumurta okucu dizisi), Hellenistik bir arşitrav parçasıdır. Giriş kapısının silmeli söveleri de devşirilmiş Roma ya da Bizans dönemi söveleri olmalıdır.

Süsleme:

Yapıda kullanılan almaşık duvar tekniği ve saçaklarda yer alan testere dişi dışında süslemeye dair herhangi bir uygulama yoktur.

Yorum ve Tartışma:

Tuzla Hüdavendigar Mescidi'nde kubbe ile örtülü harim kısmının genel yapısı itibari ile özgün yapıya ait unsurlarını koruduğu, revaklı giriş kısmının onarımlarda tamamı ile yenilendiği, minarenin yapıya sonradan eklendiği ve pencerelerin bir kısmının geç dönem özellikleri gösterdiği anlaşılmaktadır.

Yapıdaki mevcut izler, dilatasyon ve malzeme değişkenleri caminin farklı dönemlerde onarım geçirdiğine işaret etmekle birlikte, resmi belgeler ile tanımlanabilen tek onarım tarihi 1968 yılıdır. Fakat bu tarihteki onarımın kapsamı ve niteliğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Doğu cephe alt pencere kemerlerinde kullanılan malzeme, kemer kilit taşları ve sorguçun 19. yüzyıl Osmanlı mimarisinde yaygın tercih edilen mimari öğeler olması, yapının bahsi geçen yüzyılda bir onarıma maruz kaldığını ortaya koymaktadır. Doğu cephedeki pencerelerin kemer biçimlerinin değiştirildiği, kemer alınlığının kaldırılarak pencere açıklığının zemine kadar indirildiği dolayısı ile pencerelerin genişletilip uzatıldığı bugüne kadar yapılan çalışmalarda da tespit edilen hususlardır.[1393]Ayrıca yine

[1393] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 355

doğu cephedeki yuvarlak pencere kullanılan malzemenin niteliği açısından 19. yüzyıl onarımları içerisinde değerlendirilebilir. Fakat pencerenin üst kemer yayı çevresinde ışınsal olarak yerleştirilmiş olan tuğla dizisi, yapıda söz konusu düzenleme öncesinde de yuvarlak pencere olduğuna işaret etmektedir.[1394]

Doğu cephede 19. yüzyıl müdahaleleri sonrasında özgün niteliği bozulan alt kat pencerelerinin orijini hususunda, özgün halini önemli ölçüde koruyarak günümüze ulaşan batı cephe alt kat pencereleri bir fikir vermektedir. Mevcut durumda batı cephe pencereleri sövelerinin yüksekliği 1.07 m iken, doğu cephe pencerelerinde onarım sonrasında 1.50 m ölçülerinde inşa edildiği anlaşılmaktadır. Pencere genişliklerinin her iki cephede birkaç cm farklar ile aynı ölçülerdedir. Batı cephede 0.57 m olan pencere kemer yüksekliği, doğu cephe pencerelerinde 0. 50 m'dir. Anlaşılacağı üzere 19. yüzyıl onarımları sonrasında doğu cephe pencerelerinin özgün boyutlarından yaklaşık 0. 40 m daha yüksek yapılmış ve kemer boyutları da değişmiştir. Ayrıca doğu cephe pencere sövelerinde kullanılan devşirme malzeme 19. yüzyıl onarımlarında yerleştirilmiş olmalıdır.[1395]

Yapıda 19. yüzyılda gerçekleştiğini düşündüğümüz onarımlarda, doğu cephe pencereleri ile birlikte giriş bölümünde de önemli değişikliklerin gerçekleştiğini düşündüren veriler mevcuttur. Giriş ekseninin iki yanında yer alan paye kaidelerinin altında, yaygın olarak 19. yüzyılda kullanılan sivri kemerli nişler yer almaktadır. Söz konusu nişlerin revakları oluşturan kemer strüktürünü taşıyan payelerin altında yer almasından yola çıkarak, revaklı giriş bölümünün 19. yüzyılda yeniden inşa edildiğine, en azından giriş ekseninin iki yanında yer alan payelerin bu dönemde yeniden örüldüğüne işaret etmektedir.[1396] Söz konusu nişlerin payelerin altındaki taşıyıcılara zarar vermeden

[1394] Benzer pencere uygulamaları Osmanlı mimarisinde erken dönemlerden itibaren tercih edilmiştir. Söz konusu yuvarlak pencereler Orhan Gazi dönemi mimarisinin İznik'teki önemli örneklerinden birisi olan Süleyman Paşa Medresesi dershane odalarının üst kat pencerelerinde karşımıza çıkar. Ayrıca İznik Ayasofya Kilisesi'nin Orhan Gazi döneminde camiye çevrilmesinin ardından eklenen mihrap duvarı üzerinde de yuvarlak bir pencere yer alır.

[1395] Özgün halini koruyan batı cephe pencerelerinde benzer bir devşirme kullanımı görülmediği gibi, devşirilen bloklarla oluşan söve yüksekliği, batı cephe pencerelerinden yaklaşık 0.40 m daha uzundur. Dolayısı ile 19. yüzyılda yapıldığını öne sürdüğümüz penceredeki yüksekliği sağlayan ana unsurlar söz konusu sövelerdir. Bu nedenle özgün yapının elamanları olarak değerlendirilmemelidir. Doğu cephe pencere kemerlerinde kullanılan kesme taş ve sorguçların da geç dönem işçiliği olduğunu vurgulayarak, batı cephede kısmen izlenebilen iki sıra tuğla bir sıra taş ardışık devam eden almaşık teknikli bir kemer biçimini özgün yapı unsuru olarak değerlendirilmelidir.

[1396] F. Yenişehirlioğlu benzer uygulamaları erken Osmanlı dönemi içerisinde inşa edilen yapılardan Bursa Alaaddin Cami ile Karacabey Ulu Cami örnekleri ile vurgulayarak söz konusu uygulamaların 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başı onarımlarını işaret ettiğinin altını çizer. F. Yenişehirlioğlu (1987). Tuzla'da Hüdavendigar Camii. *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, 6, s. 6, 7

19. yüzyılda sadece dönemin beğenisini yansıtır unsurlar olarak yerleştirilmiş olması da ihtimal dahilinde olmakla birlikte, bunun zayıf bir ihtimal olduğu kanaatindeyiz.

1968 yılındaki restorasyon öncesine ait 1956 yılında çekilmiş bazı fotoğraflar, revaklı giriş kısmındaki değişimlere dair bazı veriler sunmakla birlikte, özgün revak düzeninden ziyade her iki tarih aralığındaki değişimlere ışık tutmaktadır.[1397]

Bugün kuzey yönde üç kemerle, doğu ve batı yönde bir kemerle dışarıya açılan ve üzeri sundurma ile örtülü olan revaklı giriş kısmının, 1956 yılına ait fotoğraflarda tüm cepheleri kapalı olduğu ve giriş bölümüne kuzey yönde eksende yer alan bir kapı ile girildiği anlaşılmaktadır. Kapının her iki yanında eksene simetrik konumda birer dikdörtgen pencere yer almakta; ayrıca revaklı giriş bölümünün doğu ve batı cephelerinde de birer pencere bulunmaktadır. Ayverdi 1956 yılında yapının harim kısmının kullanılmadığını, tüm cephelerden kapatılarak kapalı bir mekân haline getirilen son cemaat yerinde (giriş bölümünde) namaz kılındığını belirtmektedir.[1398] Ayrıca bu dönemde yapıda harim ile son cemaat yerinin birleştiği kuzey doğu köşede yer alan yıkık durumdaki minarenin kullanılmadığı, bunun yerine merdivenle çıkılan düz bir sahınlık üzerinden ezanın okunduğu bilinmektedir.[1399] Ayverdi tarafından yapılan tasvir ve tespitler 1956 yılında çekilen fotoğraflardan açıkça okunabilmektedir. 1956 yılından sonra bildiğimiz ilk onarımın gerçekleştiği 1968 yılında giriş bölümünün revak kemerlerinin içerisinin örülmesi suretiyle kapatılan kısımlarının açıldığı, harim kuzey duvarında yer alan kiriş izlerinden yola çıkılarak düz ahşap tavanla örtüldüğü anlaşılmaktadır.

Yapının günümüzdeki plan ve malzeme özellikleri başta 19. yüzyıl, sonrasında 1968 yılında gerçekleştirilen onarımlar sonrasındaki durumunu yansıtmakla birlikte, F. Yenişehirlioğlu'nun da belirttiği üzere giriş bölümünün restitüsyonundaki temel sorunlar halen izlenebilmektedir. Bu sorunlar daha önceki yayınlarda revaklı giriş bölümünün örtü sistemi ve yan kemerlerin düzenlenmesi sorunu olarak tanımlanmış ve tartışılmıştır.[1400] Yapıda giriş kapısının iki yanında yer alan kemer yastıkları ve bu yastıkların genişliklerinden yola çıkarak karşılıklarında mevcut payelerin yerine daha dar ve küçük

[1397] Söz konusu fotoğraflar öncelikle E. H. Ayverdi sonrasında F. Yenişehirlioğlu tarafından yayınlanmıştır. Bknz. Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 357; Yenişehirlioğlu, 1987, **a.g.k.**, 10
[1398] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 356
[1399] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 356
[1400] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 355; Yenişehirlioğlu, 1987, **a.g.k.**, 8

ölçülerde payeler ile iki yanda kare, ortada uzunlamasına dikdörtgen birimli üçlü bir düzenleme önerilmiştir. Ayrıca söz konusu birimler dönem yapılarıyla karşılaştırılarak yan birimlerde kubbe ya da tonoz ortada ise küçük bir kubbe ile örtülü bir son cemaat yeri (revaklı giriş bölümü) restitüsyonuna gidilmiştir.[1401]

Yapıdaki onarım süreçleri ve mevcut veriler değerlendirildiğinde, öncelikle belirtmek gerekir ki günümüzde kullanılan giriş bölümünün taşıyıcı ve örtü sitemi ile revak düzenlemesi yapı ile çağdaş değildir. Bu tespiti destekler nitelikteki verilerden birisi batı cephenin kuzey köşesinde kısmen korunmuş olan olan ve revaklı giriş kısmının batı cephesindeki açıklığa ait olduğu anlaşılan kemer taşlarıdır. Söz konusu kemer başlangıç bloklarının malzemesi ve kemer yayı dikkate alındığında bugünkü giriş bölümünün batı açıklığının özgün olmadığını ortaya çıkar. Ayrıca giriş kapısının iki yanında üzengi seviyesinde yer alan kemer yastıklarını gerek boyut gerek konum gerekse yükseklik açısından mevcut revaklı giriş bölümünde giriş eksenin iki yanında yer alan payeler ile ortak bir taşıyıcı sistem içerisinde değerlendirmek mümkün değildir. Dolayısı ile giriş kapısının iki yanında yer alan kemer yastıklarını özgün yapıya ait orijinal mimari elamanlar olarak düşündüğümüzde, mevcut paye ve kemerlerin özgün giriş bölümünün tamamen yıkılmasının ardından yapıya eklenen daha geç dönem yapısal düzenlemeler olduğunu düşündürür. Bu durumda yapının özgün giriş bölümünün restitüsyonuna yönelik söz konusu kemer yastıkları ve batı cephenin kuzey köşesinde yer alan kemer başlangıç blokları çıkış noktası niteliğinde verilerdir.

Mevcut veriler ışığında Yenişehirlioğlu'nun önerdiği gibi özgün halinde kuzey cephede giriş kapısının iki yanında yer alan kemer yastıklarının karşılığında mevcut payelerin yerine daha küçük ölçekli paye ya da sütunlar önerilebilir.[1402] Giriş ekseninin iki yanında mevcut payelerin iç kısmında daha alt kotta yer alan boşluklar, olası paye ve sütunların oturduğu alanlar olmalıdır. Bu durumda önceki satırlarda bahsi geçen payelerin altındaki 19. yüzyıl özellikleri gösteren sivri kemerli nişçikler ile payelerin, aynı inşa sürecinin uygulamaları olduğu yönündeki çıkarım anlamlı hale gelmektedir. Harimin kuzey batı köşesinde kısmen korunmuş kemer izi, yapının kuzey duvarına doğu ve batı yanlarda yaslanan duvar payeleri ile kuzey doğu ve kuzey batı köşelerde yer alan

[1401] Yenişehirlioğlu, 1987, **a.g.k.**, 8.
[1402]Yenişehirlioğlu, 1987, **a.g.k.**, 8. Bu düzenlemenin benzer örneği Behramkale Hüdavendigar Mescidi'nin revaklı giriş bölümünde görülür.

payelerin de yapının özgün giriş bölümünün unsurları olmadığına işaret etmektedir. Dolayısı ile mevcut veriler, revaklı giriş bölümünün mevcut paye ve kemerlerinin geç dönem, büyük olasılıkla 19. yüzyılda gerçekleşmiş kapsamlı onarımlara ait olduğunu düşündürmektedir.

Tuzla Hüdavendigar Mescidi ile çağdaş olan, aynı yapı ve plan tipine sahip örneklerin revaklı giriş bölümleri, giriş aksının iki yanındaki desteklerin sütun olabileceği yönündeki olasılığı desteklemekle birlikte;[1403] Behramkale Hüdavendigar Mescidi ile Kemalli Asılhan Bey Mescitlerinin giriş bölümleri, doğu ve batı yönlerde duvar ile sınırlanmış; Tuzla Hüdavendigar Mescidi'nin batı duvarının kuzey köşesinde açıkça görülen kemer izinin referansı ile önerilen kemerli açıklığın benzer örneğine I. Murad dönemi mescitlerinde rastlanmamıştır.

I. Murad dönemi mescitlerinin revaklı giriş bölümlerinde birimlerin, kubbe ve tonoz ile örtüldüğü görülmekle birlikte, Tuzla Hüdavendigar Mescidi'nde üç birimli olduğu anlaşılan giriş bölümünün örtü sitemine dair çıkarım yapılabilecek bir iz saptanamamıştır.

Tuzla Hüdavendigar Mescidi yapının inşa edildiği yerleşim tercihi, kitabesinde yapının inşasını idare eden bir görevliden bahsedilmesi ve mimari özellikleri bakımından dönem mimarisinin yapısına dair önemli veriler sunan bir eserdir.

Yakın çevresinde çok sayıda Antik ve Bizans dönemine ait yerleşim olmasına karşın, kuruluş döneminden itibaren mevcut yerleşimlerin Osmanlı yerleşimine dönüştürülmesi yönündeki yaygın tercihin aksine Tuzla'da yeni bir oluşuma gidilmesi ilginç, ilginç olduğu kadar önemli bir durumdur. Söz konusu oluşumun doğrudan sultan olarak I. Murad tarafından kendisi adına inşa edilen külliye ile birlikte şekillendirilmiş olması, bahsi geçen yerleşime verilen önemin bir göstergesi olarak yorumlanabileceği gibi, I. Murad dönemi öncesinde herhangi bir yerleşimin bulunmadığı, dolayısı ile fethedilmiş bir kent olmadığı yönünde bir çıkarıma da kaynaklık edebilir. Osmanlı

[1403] I. Murad döneminde inşa edilmiş olan ve günümüze ulaşan mescitlerin tümünde revaklı bir giriş bölümü bulunmaktadır. Bursa Kavaklı, Koca Naip ve Yerkapı Mescitlerinin revaklı giriş bölümleri özgün yapısından oldukça uzak geçen dönem onarımlarının sonucunda oluşturulmuş bu bağlamda döneme dair değerlendirmelerde sağlıklı veriler sunmamaktadır. Behramkale Hüdavendigar, Bursa Hızırlık, Kemallı Asılhan Bey, Mudurnu Yıldırım ve Tuzla Hüdavendigar Mescitlerinin revakları da farklı dönemlerde onarım geçirmiş olmalarına karşın özgün mimariye uygun restorasyonların gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Tuzla Hüdavendigar Mescidi'nin giriş ekseninin iki yanında kemerler arasının sütunla desteklendiği yönündeki çıkarıma olanak sağlayan iki örnek Behramkale Hüdavendigar Mescidi ile Kemalli Asılhan Bey Mescitleri'dir.

dönemi boyunca Kızılca Tuzla olarak da anılan yerleşimdeki bahsi geçen tercihin en belirgin sebebi, tuz üretimi ve ticareti olmalıdır.

Her ne kadar ele aldığımız 14. yüzyıl Osmanlı'sına dair belgeler ile takip edilebilen bilgilerimiz yoksa da, 16. yüzyılda tuz üretimi ve ticaretinin imparatorluk tekelinde gerçekleştiği bilinmekte;[1404] Tuzla'da I. Murad'ın baniliğinde inşa edilen külliyenin temsilinde bahsi geçen devlet iradesi ve kontrolünün 14. yüzyıldan itibaren var olduğunu düşündürmektedir. İlgili bölümde detayları ile tartışıldığı üzere, başkent Bursa haricinde sultan I. Murad adına inşa edilen diğer bir külliyenin Osmanlı döneminde yeni kurulan Keles gibi ücra bir bölgede inşa edilmiş olmasının sebebinin de doğrudan ulaşım ve ticaret ile ilişkili olduğu göz önüne alındığında, Osmanlı Beyliği'nin erken dönemlerinden itibaren çoğu yayında belirtildiği gibi ekonominin salt fetih gelirleri ile sınırlı olmadığı aksine ticarete verilen önemin yeni kentlerin oluşması ve mimari faaliyetlere doğrudan etki ettiğinin göstergeleri olarak okunabilir.

Tuzla Hüdavendigar Mescidi'ni dönem mimarisi içerisinde özel kılan bir diğer husus, kitabesinde "Emir Hacı" adlı bir kişinin yapının inşasını idare ettiği ve bina eminliği görevinde bulunduğu kaydedilmiş olmasıdır.[1405] Söz konusu ibare Osmanlı Mimarisi'nde bir yapının inşaasını idare eden bir görevlinin varlığına dair ilk veridir. Bu veri Osmanlı Mimarisinin kuruluş döneminden itibaren mimarlık faaliyetlerinin kurumsal bir mekânizmaya bağlı olarak yürütüldüğü yönünde bir çıkarıma işaret etmektedir.

Tuzla Hüdavendigar Mescidi mimari özellikleri açısından; Behramkale Hüdavendigar, Bilecik Orhan, Bursa Nilüfer Sultan, Kavaklı, Koca Naip ve Yer Kapı Mescitleri ile Kemalli Asılhan Bey, Mudurnu Yıldırım Mescitleri ile birlikte kare planlı-kubbeli dini yapılar arasındadır. Yapının kubbe yüksekliği ile kubbe çapı arasındaki oranına dikkat çeken F. Yenişehirlioğlu, 3/2 oranına sahip yapıyı klasik uygulamaların temsili ve aynı zamanda Mudurnu Yıldırım Cami'nde ulaşılacak olan 20. 70 m çapındaki kubbenin bir ön hazırlayıcısı olarak değerlendirmektedir.[1406] Yapının kubbe örtüsünün dört yönde yer alan asma kemerler ile desteklenmesi, üçgen kuşak geçişli kubbeye sahip

[1404] L. Güçer (1963). XVI.-XVII. asırlarda tuz inhisarı ve tuzlaların işletme nizamı. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecbuası*, XXIII (1-2), s. 98-101. Osmanlı topraklarında 17. yüzyıl itibari ile Ayas, Beçin, Patnos, İzmir, Menemen, Rodos, Çandarlı, Midilli, Kızılcatuzla, Enez, Gümülcine, Selanik, Ağrıboz, Mora, İnebahtı, Koçhisar, Hacı Bektaş, Divriği, İzvornik, Eflak, Boğdan ve Ragüza vGibi sınırlı sayıdaki yerde tuz temin edildiği bilinmektedir. Bknz. Güçer, 1963, **a.g.k.**, 97

[1405] Tevellâ imâretehu ve âmene lehâ ilâ âhirihâ Emir Hâcı ibn Süleymân. Bknz. Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 35

[1406] Bknz. Yenişehirlioğlu, 1987, **a.g.k.**, 6

benzer yapılara nispeten daha dar duvarların kullanılmasına olanak sağlaması, Mudurnu Yıldırım Mescidi'nde duvar payeleri ile gerçekleştirilen benzer çözümün bir başka varyasyonu olarak Osmanlı Mimarisi'nde kare planlı-kubbeli mescitlerin mimari gelişim sürecindeki arayışların ilk örneklerinden birisi olarak Tuzla Hüdavendigar Mescidi'ni ön plana çıkarmaktadır. [1407]

4.29.2.2. Hüdavendigar Medresesi

Levha No: 294

Tuzla'da Hüdavendigar Mescidi'nin yaklaşık 50 m güneyinde yer alan medrese, günümüzde tamamı ile toprak altında bulunmaktadır. Kısmen takip edilebilen izlerinden A. Yavaş'ın[1408] da belirttiği gibi, doğu-batı yönünde uzandığı anlaşılan medresenin, bir dershane ile on hücreden ibaret olduğu belirtilmektedir.[1409]

20. yüzyılın başına kadar hizmet verdiği anlaşılan[1410] medresenin, ahşap çatılı olduğu yönünde görüşler[1411] olmakla birlikte, mevcut kalıntılar bu yönde bir çıkarımın teyidi için yeterli veri sunmamaktadır. Yapıyı konu edinen araştırmacıların da önceki çalışmalarda vurguladığı üzere, Hüdavendigar Medresesi'ne dair mevcut bilinmeyenlerin aydınlatılması ancak kapsamlı bir kazı çalışması ile mümkün olabilir.

4.29.2.3. Hüdavendigar Hamamı / Ilıca (?)

Levha No: 295-302

Herhangi bir belge ve kaynakta adı geçmemesine karşın Tuzla'da inşa edilen mescit ve medresenin I. Murad tarafından yaptırılmış olmasından dolayı, aynı inşa sürecine ait

---

[1407] Mudurnu Yıldırım ve Tuzla Hüdavendigar Mescitleri haricindeki I. Murad dönemi mescitlerinde mekân genişliğinin duvar kalınlığına oranı 7.2 ile 7.9 arasında değişen değerler sunmaktadır. Bu oran Mudurnu Yıldırım Mescidi'nde 12.26; Tuzla Hüdavendigar Mescidi'nde ise 11.7'dir. Kubbenin üçgen kuşaklar ile doğrudan duvarlara oturduğu örneklerde karşımıza çıkan oranların ortalaması olan 7.5 değeri Tuzla Hüdavendigar Mescidi'nin mekân genişliğine uygulandığında olması gereken duvar kalınlığı 1.48 m.'dir. Oysa söz konusu mescidin duvar kalınlığı 1.02 cm'dir.

[1408] A. Yavaş (2008) Behramkale ve Tuzla Hüdavendigar Eserleri, *Çanakkale İli Değerleri Sempozyumları (Ayvacık Değerleri Sempozyumu),* Çanakkale, 25–31 Ağustos 2008. s. 178.

[1409] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 358.

[1410] E. H. Ayverdi tarafından tespit edilen Çanakkale Evkaf Müdürlüğü'ndeki vakfiye ve berat defterinde 1913 yılında medresenin Şerif Mustafa Efendiye tevcih edildiğinin kaydedildiği belirtilmektedir. Bknz. Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 358.

[1411] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 358.

bir yapı olan nitelendirilen Hamam Hüdavendigar Mescidi'nin yaklaşık 260 m güney doğusunda yer almaktadır.[1412]

Doğu-batı yönünde dikdörtgen planlı bir alanda, kare planlı sıcaklık ile soyunmalık kısmı olması muhtemel dikdörtgen bir mekânı temel seviyesinde izleri takip edilebilen yapı oldukça harap durumdadır.

[1412] Yenişehirlioğlu, 1987, **a.g.k.**, 9

4.30. UMURBEY

4.30.1 Tarihçe

Günümüzde Çanakkale ili Lapseki ilçesine bağlı bir belde olan Umurbey, Çanakkale'nin 25 km kuzey doğusunda, Lapseki'nin 15 km güney batısında yer almaktadır. Kuzey doğusunda Biga, doğusunda Çan, güney yönünde ise Bayramiç ilçelerinin bulunduğu Umurbey, Kemalli'ye 82 km, Gelibolu'ya ise 26 km uzaklıkta konumlanmıştır.

Her ne kadar farklı öneriler ile birlikte lokalizasyonu tartışılsa da, son dönem araştırma sonuçlarına göre Umurbey'in Tabaklar Mahallesi'nde konumlanmış Antik dönemde Perkote adı ile anılan bir yerleşimin varlığı tespit edilmiştir.[1413] Yüzey araştırmaları sonucunda elde edilen arkeolojik bulguların söz konusu alandaki iskanın Bizans ve Osmanlı dönemlerinde devam ettiğine işaret ettiği belirtilmektedir.[1414] Umurbey'in merkezinde yer alan Hüdavendigar Camisi'nin bir Bizans Kilisesinden dönüştürüldüğü yönündeki bilgilerin ışığında bugün belde merkezine yaklaşık 5.5 km mesafede yer alan Tabaklar Mahalle'sindeki yerleşimin Bizans döneminde Umurbey'in merkezine kadar genişlemiş olabileceği ileri sürülmektedir.[1415]

Bahsi geçen alanın büyük bölümünün konutlar, boş arazilerin ise bağ ve zeytinlikler ile kaplı olması ve günümüze ulaşan hiçbir kalıntının bulunmayışı, Antik Perkote kentinin fiziksel yapısına dair herhangi bir tespite olanak sunmamaktadır[1416].

Umurbey'in öncelikle Karesi, sonrasında ise Osmanlı Beyliği'ne dahiliyeti hususunda kaynaklara yansıyan kesin tarih ve ayrıntılı tasvirler bulunmamakla birlikte, bölgenin tarihine bağlı olarak 14. yüzyılın başlarından itibaren Karesi Beyliği tarafından ele geçirildiği, 1330'lu yıllardan[1417] sonra diğer Karesi yerleşimleri ile birlikte Osmanlı Beyliği'ne dahil olduğu anlaşılmaktadır.

[1413] N. Arslan ve C. Bakan (2012). Lampsakos / Lapseki ve Çan 2010 yılı yüzey araştırma sonuçları. *29. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, *2. Cilt*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları,; Perkote kenti hakkındaki farklı görüş ve önerilere dair tartışmalar için bknz. Arslan, N. (2009). Kuzey Troas bölgesi yüzey araştırmaları: Perkote ve Palaiperkote'nin yer belirlenmesine ilişkin sorunlar. *TÜBA-AR* 12, s. 77-87

[1414] A. O. Uysal (2012). Lapseki'nin Umurbey Beldesinde Osmanlı Devri yapıları. *Sanat Tarihi Dergisi*, XXI, s. 129

[1415] Uysal, 2012, **a.g.k.**, 129. A. O. Uysal ayrıca Umurbey sokaklarında tespit edilen bazı sütun parçaları ile Osmanlı yapılarında kullanılan devşirme malzemenin söz konusu ihtimali güçlendirdiğini ileri sürmektedir. Bknz. Uysal, 2012, **a.g.k.**, 129. Kentteki Bizans dönemi mimari plastik bulgular hakkında bknz. Türker, 2011,**a.g.k.**, 553-576.

[1416] Arslan, 2009, **a.g.k.,** 80

[1417] Söz konusu tarih hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. 1334-35 yılı Osmanlı kroniklerinde bildirilen tarihtir. Z. Günal Karesi topraklarının Osmanlı'ya dahiliyetinin 1345 sonrasında gerçekleştiğini ileri sürerken, H. İnalcık ise

Umurbey'de Orhan Gazi dönemindeki iskana işaret eden herhangi bir maddi delil yoktur. Bir kiliseden dönüştürülen Hüdavendigar Camisi ise 14. yüzyıldaki Osmanlı varlığının tek maddi göstergesidir. Evliya Çelebi tarafından *"Boğaz deryâsından bir top menzili ba'îd bir kûh-ı amâr dâmeninde bâğlı ve bâğçeli yedi yüz kiremit örtülü Müslim ve Rûm re'âyâlı cümle evleri deryâya nâzır ma'mûr kurâdır ve hâkimi (---) tarafındandır. Cümle re'âyâsı hedâyâlar ile hünkâra istikbâle çıkup ellerindeki mu'âfnâmeleri tecdîd olunmak fermân olundu..."* denilerek tasvir edilen Purgaz'ın[1418], Osmanlı dönemi boyunca Bergos ve Çatal Bergos adları ile anıldığı bilinmektedir.[1419] Cumhuriyet döneminde adı Umurbey olarak değiştirilen yerleşimdeki ilk Osmanlı eseri olan Hüdavendigar Cami 1989-1990 yılları arasında yıkılmıştır.[1420]

4.30.2. Umurbey Hüdavendigar Cami

Levha No: 303-306

Bugün ayakta olmayan yapıya dair en detaylı tespit ve yorumlar Ayverdi tarafından yayınlanmıştır.[1421] Ayverdi 1950'li yıllarda genişletildiğini belirttiği yapının, söz konusu tarih öncesinde 12.35 x 11.40 ölçülerinde yaklaşık kare planlı ve üzerinin çatı ile örtülü olduğunu belirtmektedir.[1422] Ayverdi ayrıca yapının duvar kalınlığının 80 cm olduğunu tespit ederken, giriş kısmında Bizans döneminden kalma bir revak bulunduğunu aktarır.[1423] 1950'li yıllarda yapının genişletilmesi sonucunda bahsi geçen revaklı bölümün de yapının içine dahil edildiği anlaşılmaktadır. Dolayısı ile söz konusu müdahalenin sonrasında yapı dikdörtgen bir plana dönüştürülmüştür. Yıkılmadan önceki son halini de temsil eden söz konusu düzenlemenin sonrasında dikdörtgen planlı yapının, iki sıra ahşap direk üzerine oturan bir çatı ile örtülü olduğu görülmektedir.

E. H. Ayverdi'nin *hazır bulunan* bir Bizans revakına harim eklenerek oluşturulduğunu belirttiği ilk yapıya dair, söz konusu revakın dört sütun üzerine atılan beş kemerle oluşturulduğu, sütunların "*Roma*" yapılarından devşirilerek kullanıldığı ve

---

Karesi topraklarının Osmanlı'ya dahiliyetinin 1334 ile 1361 yılları arasında parça parça gerçekleştiğini belirtmektedir. Bknz. Atsız, 1992, **a.g.k.**, 44; İnalcık, 2009, **a.g.k.**, 47; Z. Günal (1991). *Karesi Beyliği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul; İstanbul Üniversitesi., s. 134

[1418] Evliya Çelebi, 2001, **a.g.k.**, 144

[1419] Sezen, 2006, **a.g.k.**, 77, 120,

[1420] Uysal, 2012, **a.g.k.**, 129

[1421] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 359

[1422] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 359

[1423] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 359

minare kaidesinin tuğla ve kesme taş almaşıklığında inşa edildiği yönündeki tespitlerin haricinde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.[1424]

Yorum ve Tartışma:

Cumhuriyet döneminden sonra Umurbey adını alan yerleşim, tarih boyunca farklı isimlerle anılmıştır. Arşiv belgelerinde Hüdavendigar Cami'si, Umurbey'in eski ismi olan Çatal Bergos adı ile kaydedilmiştir.

Günümüze ulaşmayan yapıya dair E. H. Ayverdi'nin tespitleri ile birlikte, yıkılmadan önceki halini gösteren birkaç fotoğraftan başka herhangi bir veri yoktur. E. H. Ayverdi yapının 12.35 x 11.40 ölçülerinde yaklaşık kare planlı olduğunu ve giriş kısmında Bizans döneminden kalma bir revak bulunduğunu aktarmaktadır.

Yapının yıkılmadan önceki fotoğraflarında caminin içerisinde görülen revak batı yöndedir. Bizans Kiliselerinin doğu-batı yönünde uzandığı ve girişlerin batı yönde olduğu dikkate alındığında, doğu yöndeki harim kısmının da olasılıkla kilisenin bir bölümünden dönüştürüldüğü varsayılabilir. Ayverdi'nin belirttiği gibi söz konusu revak yapının cami işlevinde de giriş kısmında yer alıyor ise I. Murad döneminde kuzey yön haricinde girişe sahip tek mescit örneği olarak değerlendirilmesi gerekir. Ancak bu hususta kesin bir yargı bildirmek mevcut veriler ile mümkün değildir. Yine yapının yıkılmadan önceki halini yansıtan fotoğraflardan anlaşıldığı kadarı ile bahsi geçen revak yapının batı yönündeki duvardan yaklaşık 1.5-2 m içeride yer almakta ve camiye giriş kuzey yönde yer alan bir giriş ile sağlanmaktadır. Kuzey duvarda giriş kapısının doğu yönünde iki, batı yönünde ise üç pencere açıklığı dikkati çekmektedir.

Giriş kapısının her iki yanındaki ikişer pencere açıklığının birbirine simetrik konumları; batı köşeye yakın pencerenin ise nispeten diğer iki pencereye olan mesafesinin daha fazla olması, Ayverdi'nin revaklı bölümün kapatılarak yapıya dahil edildiği yönündeki tespitini desteklemektedir. Olasılıkla batı uçtaki pencere revak ile duvar arasındaki birime ait bir açıklık olmalıdır. Güney cephede yer alan minarenin konumu, revaklı girişin batı yönde uzatılarak yapıya dahil edildiğine işaret eden bir başka veri sunmaktadır. Öyle ki fotoğraftan anlaşıldığı kadarı minare batı yöndeki revak ile aynı

[1424] Ayverdi söz konusu minaresinin yapısal olarak Lapseki Süleyman Paşa Cami minaresi ile benzerlik gösterdiğini belirtir. Bknz. Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 359

hizada yer almakta ve revağın batı yönünde yer alan duvarın yapıya sonradan eklendiğine işaret etmektedir.

Revak taşıyıcı ve kemer düzenini bütünü ile gösteren bir fotoğraf bulunmamakla birlikte, bu fotoğraflar söz konusu revakın kuzey-güney yönünde uzandığı, batı yönde beş kemer açıklığına sahip olduğu, ortada kemerlerin üç sütun ile desteklendiği, kuzey ve güney yönde ise duvar payelerine oturduğu yönünde veriler sunmaktadır.

Söz konusu fotoğraflardan anlaşıldığı kadarı ile ayrıca doğu cephede sivri kemer biçimli iki pencere yer almakta, söz konusu pencerelerin ortasında üste bir, pencerelerin kuzey ve güney yönünde yine üstte birer yuvarlak pencere açıklığı yer almaktadır.

İç ve dış duvarları tamamı ile sıvalı olduğu için malzeme-teknik özellikleri açısından yapının özgünlüğü hususunda bir görüş bildirmek mümkün olmamakla birlikte, A. Osman Uysal minare kaidesinin almaşık teknikle örüldüğünden yola çıkarak, minareyi I. Murad dönemi ile ilişkilendirmektedir.[1425]

Yapıya dair önemle üzerinde durulması gereken bir diğer husus örtü sistemine dair tespit ve yorumlardır. E. H. Ayverdi yapının üzerinin ahşap çatı ile örtülü olduğunu belirtmektedir ki, eski fotoğraflarda ahşap çatı açıkça görülmektedir. Ancak söz konusu ahşap çatının üzerinde yer alan bezeme geç dönem özellikleri göstermektedir. Bu açıdan söz konusu çatının tamamı ile ilgili bezemenin yapıldığı dönemde inşa edildiği varsayılabilir. Ancak bu veriler, yapının özgün halinde ahşap çatı ile mi yoksa başka bir örtü ile kapalı olduğu sorusuna yanıt vermemektedir. Osmanlı Mimarisinde, Orhan Gazi döneminden itibaren kare planlı mescitlerin tamamı ile kubbe örtülü olduğu dikkate alındığında bahsi geçen yapının da kubbe örtülü olabileceği göz ardı edilmemelidir.

[1425] Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinden edindiğimiz fotoğraflarda minarenin almaşık teknik ile inşa edildiğine yönelik herhangi bir saptama yapılamamıştır. Araştırmacının yayınında kullandığı fotoğraflarda da bu yönde bir detaya rastlanmamaktadır. Ayrıca Erken Osmanlı Mimarisinde almaşık tekniğin sadece bir padişah dönemi ile sınırlanamayacak kadar uzun bir zaman diliminde yaygın kullanılan bir teknik olduğu dikkate alındığında bu yönde bir çıkarıma ihtiyatla yaklaşmak gerekir.

4.31. YARHİSAR

4.31.1 Tarihçe

Bugün Bursa'nın Yenişehir İlçesine 13 km mesafede bulunan bir köy olan Yarhisar'ın 1530 yılından 1841 yılına kadar kaza 1883-1924 arası ise nahiye olduğu bilinmektedir[1426]. Karacahisar'ın fethinden sonra 1299 ile 1302 yılları arasında, yakın çevresindeki Bilecik, İnegöl ve Yenişehir ile birlikte Osmanlı Beyliği tarafından ele geçirildiği belirtilen Yarhisar'daki ilk Osmanlı hakimiyeti Osman Gazi dönemi ile birlikte başlamasına karşın, ilk mimari eserler Orhan Gazi döneminde inşa edilmiştir. Orhan Gazi'nin karısı, Süleyman Paşa ve I. Murad'ın annesi olan Nilüfer Hatun'un Yarhisar Tekfurunun kızı olduğu göz önüne alındığında Osmanlı öncesi bölgedeki küçük tekfurluklardan birisi olan Yarhisar'da dönemin sultanı olarak Orhan Gazi'nin bir cami, Süleyman Paşa'nın ise hamam inşa ettirmiş olması yerleşime verilen önemin sebebi olarak okunabilir. Aynı mantıkla I. Murad döneminde I. Murad döneminde sultanın annesinin doğduğu kentte kendi vakfı olarak cami ve hamamdan oluşan iki yapı inşa ettirmiş olması, kente verilen önemin devam ettiğinin göstergesidir. Söz konusu yapılar haricinde I. Murad döneminde Yarhisar'da inşa edilen bir diğer yapı Akbıyık adına yaptırılan zaviyedir.

Her ne kadar 14. yüzyılda Yarhisar'ın iskanı ve nüfusuna dair bilgi aktaran herhangi bir belge bulunmasa da, tahrir defterlerin ortaya koyduğu sonuç 15. yüzyıl sonu ve 16. yüzyıl başında dönemin diğer yerleşimleri ile kıyaslandığında ortalamanın bir hayli altında nüfusa sahip küçük bir yerleşim yeri olduğu yönündedir[1427]. 15 ve 16. yüzyılda Cami, Çavuş, Muhtesip ve Süleyman Paşa[1428] isimleri ile kayıtlı dört mahelleden ibaret olan Yarhisar'da Orhan Gazi döneminde cami ve hamam inşa edilmiş iken I. Murad döneminde bir cami ve bir hamam daha inşa edilmiş olması, yerleşimde yaşayan nüfusun ihtiyaçlarından ziyade Nilüfer Hatun'un kimliği ve doğum yeri olması etkili olmuş olmalıdır.

[1426] Sezen, 2006, **a.g.k.**, 519

[1427] Yarhisar'da 1487 yılı tahrir defterine göre, 88, 1530 yılı defterinde ise 92 hane kayıtlı olduğu tespit edilmiştir. Detaylı bilgi için bknz. İ. H. Aslantürk (2007). *XVI. yüzyılda Yenişehir, Yarhisar ve Göynük nahiyeleri (Tahrir defterlerine göre)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, s. 113, Tablo 2.

[1428] Tahrir Defterlerinde söz konusu mahallenin isminin *"Mahalle-i Süle nam-ı diğer Paşa"* olarak kaydedildiği anlaşılmaktadır. Bknz. Aslantürk, 2007, **a.g.k.**, 27

4.31.2. Hüdavendigar Cami ve Hamamı

166 Nolu Defter-i Vilayet-i Anadolu Defteri'nde Yarhisar'da Hüdavendigar vakıfları arasında gösterilen bir cami ve hamam kaydı vardır: "*Nefs-i Yarhisarda merhum Gazi Hüdavendigar bir cami bina idüb mesâlihi içün girü nefs-i mezbûrda bir hamam bina olunmuş"*[1429] Söz konusu yapılar ile ilgili herhangi bir veriye ulaşılamamıştır.

4.31.3. Akbıyık Zaviyesi

Başbakanlık Osmanlı Arşivinde yer alan bazı belgeler,[1430] Yarhisar'da Akbıyık adına bir zaviye inşa edildiğini ortaya koymaktadır. Akbıyık Sultan'ın kimliğine dair literatürde farklı görüşler olmakla birlikte, I. Murad döneminde yaşamış ve çalışmamıza konu olan Akbıyık Sultan ile İstanbul'un fethine katılan ve İstanbul'da vakıfları olan Akbıyık farklı kişilerdir. [1431]

E. H. Ayverdi Yarhisar'ın Kariş Dağında[1432] Akbıyık Sultan (Ahmed Şemsüddin Efendi) adına bir zaviye inşa edildiğini belirtirken, Kanuni Sultan Süleyman dönemine ait bir tahrir defterinde yer alan bilgiye dayanarak bu zaviyeyi I. Murad dönemi eseri olarak tanıtmaktadır. *"……zikr olınan çiftlikleri merhûm Sultan Murâd-ı Hüdâvendigâr temlik idüb merhûm Akbıyık Dede Sultan Hazretlerine vakf itmiştir…".*[1433] Yine bir başka tahrir defterinde söz konusu zaviyenin evkafının Sultan Murad "Hundgâr" nişanıyla vakfedildiği belirtilir: *Yarhisar tevvâbi'inde Kureyş Dağı'nda Ak-bıyık Zaviyesi'nin evkafın zikreder: Kara Kiçe'de bir eşkünci çiftliği ve Alaca Hamza-oğlu Yayabaşılığı'nda Pir ve Murad mezre'asın ve Turna-bınarı'nda Seğid Bınar'ında mezre'asın ve Gökezler'de İsa oğlu Halil ve Kulfal Çiftliği ki dört çiftlik yaya yer,'dir, merhum Sultan Murad Hundgâr nişanıyla vakf olmuşdur".*[1434] 1785 tarihli bir Cevdet Evkaf kaydı Yarhisar'ın Livacık karyesinde zaviyenin tevliyet ve zaviyedarlığına ilişkin olup bu tarihte yapının işler durumda olduğu ortaya koymaktadır.[1435]

[1429]Barkan ve Meriçli, 1998, **a.g.k.**, 147. Ayrıca bknz. Sevim, 2012, **a.g.k.**, 387.

[1430] *"Der-devlet- i bikemine- i 'arz da'i- i kemine budur ki, hususü'l- hakkü'l- beyanın istihbar ve 'arz ve 'alası içün ferman- ı şerif sadır olmağın emsalü'l- istihbar olundukta Brusa civarında Yarhisar Kazası'nda vaki' Livacık nam karye e'izze- i kiramından Brusa'da medfun Akbıyık Sultan zaviyesinin zaviyedar ve sair hidmet ve 'aziz- i müşarünileyhin evlad- ı evlad- ı evladına meşrut vakf olub…"* BOA. C.EV. 497/25109 **(EK 18)**. Bu hususta diğer belgeler için bknz. BOA.C.EV. 228/14683; BOA. İE.EV. 35/4013; BOA.C.EV. 515/26034; BOA. C.EV. 59/2949.

[1431]Bknz. Kepecioğlu, 2010a, **a.g.k.**, 97-98, Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 359-360

[1432] Söz konusu dağın isimi Barkan ve Meriçli ile Kepecioğlu tarafından Kureyş Dağı olarak kaydedilmiştir. Bknz. Barkan ve Meriçli, 1998, **a.g.k.**, 151; Kepecioğlu, 2010a, **a.g.k.**, 97

[1433] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 359-360.

[1434] Barkan ve Meriçli, 1998, **a.g.k.**, 151

[1435] *"Devletlü 'İnayetlü Merhametlü Sultanım Hazretleri Sağ olsun Hüdavendigar Sancağı'nda Yarhisar Nahiyesi'nde Livacık karyesinde medfun, merhum Akbıyık zaviyesinin tevliyet ve zaviyedarlığı berat ile hala üzerimizde olmağın merahim- i 'aliyyelerinden mercudur ki, beratımızın mucebince zabtımızda taraf- ı aherden …… mümana'at*

Günümüze ulaşmayan yapının hangi tarihe kadar ayakta kaldığı ve mimari özelliklerine dair herhangi bir çıkarımda bulunmak mevcut veriler dahilinde mümkün gözükmemektedir.

Tahrir defterlerinde, Yarhisar'a bağlı Samri köyünün Nasrullah Çelebi ile birlikte marifet ve hakikat ehli olan Ahmed Akbıyık tasarrufunda olduğu anlaşılmaktadır.[1436] Vergi kalemlerine dayalı tespitlere göre hayvancılık, meyvecilik ve hububat üretiminin yapıldığı anlaşılan Samri Karyesinde 1573 yılı kayıtlarında "Dervişan-ı Akbıyık" ve "an ebna-i dervişan" adı altında ilkinde 21 hane, ikincisinde 16 hane bulunduğu tespit edilmiştir.[1437] Çalışmamıza konu olan Akbıyık Zaviyesi de büyük olasılıkla ,Yarhisar'ın dışında 16. yüzyılda kendisine bağlı bir karye olan Samri'de inşa edilmiş ve yine olasılıkla tahrir defterlerinde Devişan-ı Akbıyık olarak kaydedilen mahallede bulunmakta idi. Bugün Bilecik'e bağlı İnhisar ilçesi sınırları içerisinde Samrı adlı bir köy bulunmaktadır. Yarhisar'a yaklaşık 79 km mesafede yer alan söz konusu köyün, kayıtlarda bahsi geçen ve Akbıyık'ın zaviyesinin olduğu köy olup olmadığını tespit etmek güçtür. Köyün Yarhisar'a oldukça uzak mesafede yer alması, aynı isimde Yarhisar'a daha yakın bir başka Samri isimli karyenin olması gerektiği yönünde bir algı oluşturmaktadır. Ancak bugün Yarhisar'a daha yakın konumda bu isimde bir başka köy bulunmamaktadır. Ancak Yarhisar'a yaklaşık 93 km uzaklıktaki Alpagut'un da tahrir defterlerinde Yarhisar'ın karyeleri arasında gösterildiği[1438] göz önüne alındığında kaynaklarda bahsi geçen ve Akbıyık ile ilişkilendirilen Samri Köyü'nün bugün İnhisar sınırları içerisinde olan köy olabileceği de göz ardı edilmemelidir. Ancak günümüzde Bursa'nın Yenişehir İlçesi'ne bağlı olan ve Yarhisar'a yaklaşık 10 km mesafede yer alan Akbıyık adlı köyün de gerek konumu gerekse isminden dolayı kaynaklarda bahsi geçen Samri karyesinin isminin yerleşim ile özdeşleşen dervişe atfen zaman içerisinde Akbıyık olarak değişmiş olabileceği de aynı oranda olasıdır. Belgelerde bu hususta kesin bazı bilgilere ulaşılmadığı sürece bahsi geçen sorunsalın çözümü mümkün görülmemektedir. Araştırmamız süresince bu yönde kesin veri sunan bir bilgiye ulaşılamamıştır.

---

olunmamak içün emr- i 'aliü'ş- şân buyrulmak babında ferman devletlü sultanım hazretlerinindir. Bende- i Fazlullah ve Ahmed ..." Bknz. BOA. C. EV. 515/26034 **(EK 30)**

[1436]Barkan ve Meriçli, 1998, **a.g.k.**, 138. Aslantürk, 2007, **a.g.k.**, 47

[1437]Aslantürk, 2007, **a.g.k.**, 47

[1438]Aslantürk, 2007, **a.g.k.**, 45.

5. DEĞERLENDİRME

5.1. Baniler ve Adına Yapı İnşa Edilen Kişiler

I. Murad döneminde inşa edilen yapıların banileri ile adına yapı inşa edilen kişilerin sosyal statüleri göz önüne alındığında, üç farklı sosyal sınıfın dönem mimarisine yön verdiği anlaşılmaktadır:

- Hanedan Mensupları: %56
- Akıncı Beyleri, Yönetici ve İlmiye Sınıfı: %27
- Ahi, Şeyh ve Dervişler: %9

İstatistiksel Veriler:

Söz konusu dönemde inşa edilen 89 yapıdan 50'si Hanedan Mensupları tarafından yaptırılmış; 24 yapı Akıncı Beyleri ile Yönetici ve İlmiye Sınıfa mensup kişiler, 8 yapı ise şeyh ve dervişler adına inşa edilmiştir. Dönem yapılarından 8'inin banisinin hangi sosyal sınıfa ait olduğu hususunda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.[1439]

Hanedan mensupları adına inşa edilen yapılardan 9'u hamam, 2'si han, 4'ü imaret, 2'si kaplıca, 1'i köprü, 4'ü medrese, 2'si mektep, 13'ü mescit-cami, 4'ü saray[1440], 1'i türbe, 3'ü ulu cami, 2'si zaviye, 3 yapı ise kiliseden dönüştürülen camilerdir. I. Murad döneminde kullanıldığı bilinen sarayların tarihleri ve mimari özellikleri hakkında bilgiler yok denecek kadar az olmakla birlikte, söz konusu sarayların yönetimi temsil eden prestijli yapılar olması dolayısı ile istatistiksel olarak Hanedan mensuplarına ait eserler kategorisinde değerlendirilecektir.

Akıncı Beyleri ile Yönetici ve İlmiye Sınıf Mensubu kişiler adına 5 hamam, 2 han, 2 imaret, 2 köprü, 2 medrese, 9 mescit-cami, 2 türbe inşa edilmiştir.

[1439] Ankara Laciroğlu Mehmed Köprüsü, Melike Hatun Mescidi, Melike Hatun Medresesi, Kemalli Asılhan Bey Mescidi, Bursa İzzedin Bey Cami, İzzeddin Bey Zaviyesi.

[1440] I. Murad döneminde kullanıldığı bilinen sarayların tarihleri ve mimari özellikleri hakkında bilgiler yok denecek kadar az olmakla birlikte, söz konusu sarayların yönetimi tamsil eden prestijli yapılar olması dolayısı ile istatistiksel olarak Hanedan mensuplarına iat eserler kategorisisnde değerlendirilecektir.

Ahi, Şeyh ve Dervişlere ait yapılar diğer iki sınıfa nispeten sınırlı sayıda yapı tipinden oluşmaktadır. Bu dönemde dervişler adına 1 mescit, 1 türbe ile 5 zaviye inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Yapı tiplerinin banilere dağılımı dikkate alındığında bazı yapı tiplerinin belirli sosyal sınıfların imtiyazında-temsilinde inşa edildiği yönünde sonuçlarla karşılaşılmaktadır. Örneğin Bursa, Gelibolu ve Karacabey'de inşa edilmiş olan dönemin üç Ulu Camisi de dönemin sultanı I. Murad'ın adına yapılmıştır. Benzer şekilde her ne kadar günümüze ulaşan bir örneği olmasa da bu dönemde inşa edildiği bilinen iki mektep te I. Murad tarafından inşa edilmiştir. 13 farklı yerleşimde[1441] inşa edilen hamamların ise ağırlıklı olarak "Hanedan Mensupları" olmakla üzere, Akıncı Beyleri ile Yönetici Sınıf'a mensup kişiler tarafından inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Dönem içerisinde inşa edilen 15 hamamdan 9'u Hanedan mensupları, 5'i Akıncı Beyleri ve Yönetici Sınıf mensupları tarafından inşa edilmiş olup, sadece bir hamam Ahi-Şeyh ve Dervişler olarak kategorize ettiğimiz sosyal sınıfa mensup kişi adına yapılmıştır. Bursa'dan başka bir kentte karşılaşılmayan iki kaplıcanın da I. Murad'a atfedilmesi ve her iki yapının da Bizans geçmişi, ele geçirilen kentlerde mevcut yapıların yeniden kullanımında inisiyatifin Hanedan üyelerinde olduğuna işaret etmektedir. Bahsi geçen iki kaplıcanın da[1442] I. Murad'ın vakıfları olması, bu inisiyatifin sadece sultan ile sınırlı olduğunu düşündürmektedir. Hüdavendigar döneminde kiliseden camiye dönüştürülen 3 yapının I. Murad'ın adı ile anılması da bu tespiti desteklemektedir.

Yapı türü ile banilerin sosyal statülerinin karşılaştırılması sonucunda ortaya çıkan bir diğer dikkat çekici husus, zaviyelerin ağırlıklı olarak şeyh ve dervişler adına inşa edilmiş olduğudur. Dönem içerisinde inşa edilen 7 zaviyeden 4'ü şeyh ve dervişler adına inşa edilmiş; I. Murad adına 1, I. Murad'ın kızı Nilüfer Sultan adına 1 zaviye yapıldığı tespit edilmiştir.[1443] Akıncı Beyleri ile Yönetici sınıfa mensup kişiler adına herhangi bir zaviye inşa edilmemiş olması dikkat çeken bir diğer husustur.

[1441] Bergama, Bolu, Bursa, Edincik, Edirne, İnegöl, Karaca Bey, Keles, Mudurnu, Serez, Tuzla, Yarhisar.
[1442] Bursa Eski Kaplıca ve Kükürtlü Kaplıcası.
[1443] Bursa'da inşa edilen bir diğer zaviyenin banisi olan İzzeddin Bey'in sosyal statüsü tespit edilememiştir.

5.1.1. Hanedan Mensupları

Murad Hüdavendigar:

1324 yılında doğduğu bilinen I. Murad Orhan Gazi'nin altı oğlundan birisidir.[1444] Şehzadeliği hakkında fazla bir bilgi bulunmayan I. Murad 1362[1445] yılında Orhan Gazi'nin vefatının ardından 3. Osmanlı Padişahı olarak Osmanlı Beyliği'nin başına geçmiştir. Osman Gazi dönemi ile başlayıp Orhan Gazi'nin hakimiyet yıllarında gerçekleştirilen fetihler sonrasında I. Murad beyliğin başına geçtiğinde Osmanlı Beyliği; doğuda Eretna, güneyde Germiyanoğlu, güneybatıda Saruhanoğlu ve kuzeyde kısmen Candaroğulları Beylikleri ile komşu, batıda ise başta Bizans İmparatorluğu olmak üzere Balkanlarda Bulgar ve Sırp İmparatorlukları ile, kıyı bölgelerinde Venedik ve Ceneviz kolonileri ile sınır konumunda yerleşimleri ele geçirmiş, yaklaşık 75.000 km^2'lik[1446] bir alana hakim önemli bir güç halindedir. 15 Haziran 1389 yılında gerçekleşen Kosova Savaşı sırasında şehit olan I. Murad'ın 27 yıl süren saltanatı sonrasında Osmanlı 261.000 km^2'lik bir alanda hakimiyet kurmuştur.

I. Murad beyliğinin sultanı olarak, 19 farklı yerleşim yerinde 41 yapı inşa ettirmiştir. Bursa 10 yapı ile I. Murad'ın en fazla yapı inşa ettirdiği kenttir ve yapı sayısının yerleşimlere oranı dikkate alındığında yapıların %25'inin Bursa'da inşa edildiği anlaşılır ki, bu oran, kentin I. Murad dönemindeki başkent kimliği ile uyumlu bir sonuçtur.

Bursa'dan sonra I. Murad'ın en fazla yapı inşa ettirdiği kent 4 yapı ile Edirne'dir. Edirne'nin Bursa'nın ardından başkent olarak belirlenmiş olması, Bursa'nın ardından I. Murad'ın en fazla yapı inşa ettirdiği kent olarak ön plana çıkmasında belirleyici olmuş olmalıdır. I. Murad döneminde Bursa ve Edirne'nin ardından, I. Murad'ın 3 yapısına ev sahipliği yapan Keles gelmektedir. Keles'te bu yönde bir tercihte bulunulmasının sebebi, han ile bağlantılı inşa edilen mescit ve hamamdan oluşan külliye ile Konya, Akşehir, Afyon, Kütahya ticaret yolunun Tavşanlı ve Keles üzerinden Bursa'ya bağlanması yönündeki amaç olmalıdır.

[1444] I. Murad'ın doğum tarihi hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. Farklı görüşlerin sebebi başta Osmanlı kronikleri olmak üzere bazı vakfiyelerde yer alan bilgilerin kaynaklık ettiği çıkarımlardır. Bknz. Tarihçe Bölümü.
[1445] Söz konusu tarih hususunda gerek Osmanlı kronikleri gerekse modern tarih araştırmalarında bir dil birliği yoktur.
[1446] Pitcher, 2001, **a.g.k.**, 70

Keles gibi I. Murad'ın 3 yapı inşa ettirdiği bir diğer yerleşim Tuzla'dır. Tuz üretiminde önemli merkezlerden olan Tuzla'daki 3 yapı ile küçük bir külliye oluşumuna gidilmesinin tuz üretimi ve ticareti ile ilişkili olduğu anlaşılıyor ki, söz konusu iki örnek mimari tercihler ile ekonomik hedeflerin doğrudan ilişkili olduğuna işaret etmektedir.

Bahsi geçen yerleşimler haricindeki 15 yerleşimde, I. Murad'ın bir veya ikişer yapı inşa ettirdiği anlaşılmaktadır. Behramkale, Bozcaada, Gelibolu, İştip, Karacabey ve Yarhisar'da adına 2'şer yapı inşa edilen I. Murad'ın, Dimetoka, Edincik, Gönen, İnegöl, İpsala, Karaferye, Manyas, Niş, Umurbey ve Yarhisar'da birer yapısı bulunmaktadır.

Behramkale, Bozcaada, Edincik, Gelibolu, Gönen, İnegöl, İpsala, İştip, Karacabey, Karaferye, Keles, Manyas, Niş, Tuzla ve Umurbey'de inşa edilen I. Murad'a ait yapılar haricinde başka bir baniye ait herhangi bir eser bulunmaması dikkat çeker. Bu durumun sebebi bahsi geçen yerleşimlerin I. Murad döneminde küçük ölçekli yerleşimler olması dolayısı ile doğrudan sultan tarafından şenlendirilmesi, sınırlı alanda iskân ve buna bağlı olarak sınırlı nüfus ile doğudan ilişkili olarak daha fazla yapı inşa edilmesine ihtiyaç duyulmaması olmalıdır.

I. Murad ile birlikte başka banilere ait eserlerin de bulunduğu yerleşimler Bursa, Edirne ve Dimetoka'dır. Her üç yerleşimin de I. Murad döneminde yönetim ve uç merkezi olması, söz konusu yerleşimlerdeki iskan alanının genişliğine ve nüfusun yukarıda bahsi geçen yerleşimlere nispeten daha yoğun olduğu yönünde bir çıkarıma olanak sağlar ki, bu durum hem yapı çeşitliliği hem de farklı banilerin imar faaliyetindeki dahiliyetini açıklayabilir.

I. Murad adına inşa edilen eserlerin yapı tipi dikkate alındığında bazı önemli veriler karşımıza çıkmaktadır. Önceki satırlarda belirtildiği gibi ele aldığımız dönemde inşa edilen 89 yapıdan 41'inin banisi I. Murad'dır. Bu yapılardan 7'si hamam, 2'si han, 2'si imaret, 2'si kaplıca, 3'ü kiliseden dönüştürülen cami, 1'i köprü, 2'i medrese, 2'i mektep, 11'i mescit-cami, 4'ü saray, 1'i türbe, 3'ü ulu cami ve 1'i türbedir. Bu yapı tiplerinden kaplıca, mektep ve ulu camilerin sadece I. Murad tarafından ya da onun adına yaptırılmış olması, sultanın tasarrufunda inşa edilen mimari faaliyetler olduğuna işaret etmektedir. Benzer şekilde kiliseden camiye çevrildiği bilinen 3 yapının da I. Murad'ın adı ile anılması, söz konusu yeniden kullanım tercihinde bulunan kişinin sadece dönemin sultanı olabileceği yönünde bir kabulün olduğunu düşündürür.

Dönemin kaplıcaları olan Bursa Eski Kaplıca ve Kükürtlü Kaplıcası ile birlikte Bursa, Edirne, Gelibolu ve Dimetoka'daki sarayların da Bizans geçmişi dikkate alındığında ele geçirilen kentlerde var olan yapıların yeniden kullanımının, herhangi bir yapı tipi ayırdetmeksizin sultanın tasarrufunda olduğu yönündeki görüşümüzü destekler. İlgili bölümlerde belirtildiği üzere Antik dönem ve Bizans yapılarından elde edilen devşirme malzemenin yoğun olarak I. Murad'ın eserlerinde karşımıza çıkması bu tercihin yapı malzemelerinde de söz konusu olduğuna işaret etmektedir.

Yıldırım Beyazıd:

Yıldırım lakabı ile tanınan Beyazıd, I. Murad ile Gülçiçek Hatun'un büyük oğlu olarak 1354 yılında doğmuştur.[1447] Şehzadeliğine dair sınırlı sayıda bilgi olmakla birlikte, kronik verilerine göre I. Murad'ın diğer oğullarına göre tarihsel olaylarda etkin rol oynadığı söylenebilir. 1381 yılında Germiyanoğlu Süleyman Şah'ın kızı ile evlenmesi Osmanlı kroniklerindeki en geniş anlatımlardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.[1448] Söz konusu düğün ile birlikte Germiyanoğlu Beyliği'ne bağlı Kütahya, Simav, Eğrigöz ve Tavşanlı Osmanlı Beyliği'ne hediye olarak verilmiş, beylik toprakları güney yönde genişlemiş[1449] ve Yıldırım Beyazıd söz konusu bölgeye sancak beyi olarak atanmıştır.[1450] 1386 yılında gerçekleşen Karaman Seferine katıldığı bilinen[1451] Yıldırım Beyazıd, 15 Haziran 1389 tarihindeki Kosova Savaşı'nın kazanılmasında etkin rol oynamış, aynı savaş sırasında şehit olan I. Murad'ın yerine 4. Osmanlı Padişahı olarak tahta geçmiştir.[1452]

Çalışmamız kapsamında Yıldırım Beyazıd'ın şehzadeliği süresince inşa ettirdiği yapılar ele alınmıştır. I. Murad döneminde Yıldırım Beyazıd adına 2 medrese, 2 hamam ve 1 mescit inşa edilmiştir. Söz konusu yapılardan 3'ü Mudurnu'da (Mescit, Hamam, Medrese), 1 hamam Bolu'da, 1 medrese ise Dimetoka'da bulunmakta iken, Mudurnu ve Dimetoka'daki medreseler günümüze ulaşmamıştır.

[1447] Yıldırım Beyazıd'ın doğum tarihi Sicili Osmani'de 1347 veya 1360 yılları olarak birbirinden hayli uzak iki tarih olasılığıyla aktarılır. Oysa Beyazıd'ın 1371 yılındaki Sırpsındığı savaşı sonrasında Germiyan Bey'inin kızı ile evlendiği düşünülürse, 1360 yılı olasılık dışında tutulmalıdır. Bknz. Süreyya, 1996, **a.g.k.**, 8 Kaynaklarda bu hususta sınırlı sayıda bilgi bulunmaktadır. 1354 yılı H. İnalcık tarafından önerilen ve literatürde genel kabul görmüş tarihtir. Bknz. H. İnalcık (1992). Bayezid I. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 5, s. 231

[1448] Bknz. Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 149; Atsız, 1992, **a.g.k.**, 53-55; Neşri, 1995, **a.g.k.**, 204-209

[1449] Bknz. Atsız, 1992, **a.g.k.**, 55; Neşri, 1995, **a.g.k.**, 209; Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 153

[1450] İnalcık, 1992, **a.g.k.,** 232

[1451] Neşri, 1995, **a.g.k.**, 227.

[1452] Neşri, 1995, **a.g.k.**, 305-307.

Gerek Osmanlı kroniklerindeki şehzadeliğindeki etkin rolüne dair anlatılar gerekse özellikle Bolu ve Mudurnu'da henüz şehzade iken çok sayıda eser inşa ettirmesi, I. Murad'ın hükümdarlığı süresinde Yıldırım Beyazıd'ın tahtın varisi olarak yetiştirildiğini ortaya koymaktadır.[1453]

Yıldırım Beyazıd'ın şehzadeliği döneminde sadece üç kentte yapı inşa etmesi, Bolu, Mudurnu ve Dimetoka'nın yönetiminin I. Murad'ın saltanat yıllarının bir döneminde Yıldırım Beyazıd'a bırakıldığına işaret etmektedir.

Yakup Çelebi:

Yakub Çelebi, I. Murad'ın 1360 yılında doğduğu bilinen oğullarından birisidir.[1454] Osmanlı kroniklerinde Yıldırım Beyazıd ile birlikte savaşlarda etkin rol oynadığı bilinen Yakup Çelebi'nin 1386 yılında gerçekleşen Karaman seferinde sağ kolda görev yaptığı;[1455] Karasi Valisi iken Kosova savaşına katıldığı ve 1389 yılında babasının ölümünün hemen ardından Beyazıd'ın tahta geçmesi için öldürüldüğü bilinmektedir.[1456] Söz konusu bilgiler haricinde hakkında detaylı bilgi bulunmayan Yakup Çelebi adına İznik'teki imaretinin haricinde, hemen imaretinin kuzey batısında bir türbe inşa edildiği bilinmektedir.

Nilüfer Sultan (I. Murad'ın Kızı):

25 Mayıs 1569 tarihli bir kadı sicilinde, yapının I. Murad'ın kızı Nilüfer Hatun tarafından Hıdırlık adı ile anılan bir mescit inşa edildiği bilinmektedir.[1457] Pınarbaşında ayrıca zaviyesi olduğu bilinen Nilüfer Sultan adına başka bir kentte herhangi bir yapı inşa edilmemiştir. Söz konusu bilgilerin haricinde Nilüfer Hatun'un hayatına dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

[1453] I. Murad döneminde Yıldırım Beyazıd ve Yakup Çelebi haricinde hiçbir şehzade adına yapı inşa edilmemiştir. İznik'te adına bir imaret ve hemen yanında türbesi bulunan Yakup Çelebi Kosova Savaşı sonrasında öldürülmüştür.
[1454] Kepecioğlu, 2010c, **a.g.k.**, 234
[1455] Neşri, 1995, **a.g.k.**, 227.
[1456] Neşri, 1995, **a.g.k.**, 305-307; Süreyya, 1996, **a.g.k.**, 45
[1457] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 230-231

Nilüfer Hatun (I. Murad'ın Annesi):

İlk Osmanlı kroniklerinden Aşıkpaşazade ve Neşri Tarihlerinde, Yarhisar Tekfuru'nun kızı iken Orhan Gazi ile evlenen Nilüfer Hatun'un adı Lülüfer şeklinde kaydedilmiştir[1458]. Aynı zamanda Osmanlı kroniklerinde[1459] Süleyman Paşa ve Sultan Murad Gazi'nin annesi olarak tanıtılan Nilüfer Hatun'un I. Murad'ın annesi olduğu tartışmasız kabul edilmesine karşın, Süleyman Paşa'nın annesi olmasının ihtimal dahilinde olmadığı belirtilir.[1460] 1333 yılında İbn-i Batuta tarafından İznik kentine *"hükümranlık eden erdemli ve iyi yürekli bir kadın"* olarak tasvir edilen Nilüfer Hatun'un (Beylün Hatun), [1461] 1388 yılı öncesinde[1462] vefat ettiği ve Orhan Gazi Türbesi'ne defnedildiği anlaşılmaktadır.[1463] Orhan Gazi döneminde Bursa'da Nilüfer Hatun adına üç yapı inşa edildiği bilinmektedir.[1464]

1388 yılında İznik'te inşa edilmiş olan ve çalışmamız kapsamında değerlendirilen Nilüfer Hatun İmareti, I. Murad tarafından annesi adına yaptırılmıştır. Söz konusu yapının İznik'te inşa edilmesinin sebebi, İbn-i Batuta'nın da belirttiği[1465] gibi, bir dönem kentin yönetiminin kendisine bırakılması olmalıdır.

5.1.2. Akıncı Beyleri ile Yönetici Sınıf Mensupları

I. Murad döneminde yaşadığı bilinen Akıncı Beylerinden en etkin olanı ve hakkında en fazla bilgi sahibi olduğumuz kişi Evrenos Gazi'dir. Lala Şahin Paşa ve Hacı İlbey de Osmanlı kroniklerinde sıklıkla bahsi geçen önemli uç beyleridir. Timurtaş Paşa özellikle 1376 yılı sonrasında Beyler Beyi olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar Osmanlı kroniklerinde haklarında fazla bir bilgi yer almasa da, 1386 yılındaki Karaman Seferi'ne katıldığı bilinen Firuz Bey, Hace Bey, Ahmed Çavuş, Saruca Paşa, İnecük Balaban, Toruca Balaban ve İlyas Bey'in I. Murad döneminde savaşlarda etkin görev üstlenen

[1458] Neşri, 1995, **a.g.k.**, 103-105
[1459] Atsız, 1992, **a.g.k.**, 24, Neşri, 1995, **a.g.k.**, 103, Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 36.
[1460] Emecen, 2007, **a.g.k.**, 124
[1461] İbn Batuta, 2004, **a.g.k.**, 430
[1462] Nilüfer Hatun'un kesin vefat tarihi bilinmemekle birlikte I. Murad tarafından 1388 yılında annesi adına İznik'te inşa ettirmiş olduğu imaretin yapımı öncesinde olasılıkla 1380'li yıllarda vefat ettiği düşünülür. Bknz. Emecen, 2007, a.g.k., 124
[1463] Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 36.
[1464] Osmanlı kroniklerinde Nilüfer Hatun adına Bursa'da kale içinde Darphane Mahallesi'nde bir mescit, Kaplıca Kapısı'na yakın bir yerde tekke ve Nilüfer Çayı üzerinde bir köprü inşa edildiği belirtilmektedir. Bknz. Atsız, 1992, **a.g.k.**, 24, Neşri 1995, Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 36.
[1465] İbn Batuta, 2004, **a.g.k.**, 430

Akıncı Beyleri olduğu söylenebilir.[1466] Kara Ali ve Malkoçoğlu Mehmed Beyler de dönemin etkin Akıncı Beylerinde birisidir.

Yine kroniklerde Karaman Seferi faslında adı geçen Eğne Bey'in Karasi subaşısı, Kutlu Bey'in Eğridir subaşısı, Timurtaş'ın Sivrihisar subaşısı olduğu ayrıca Müstecab ismi ile anılan bir subaşının varlığı anlaşılmaktadır. Yönetici sınıfın en etkin ismi Halil Hayreddin Paşa, I. Murad'ın tahta geçmesi ile Bursa Kadısı olarak atanmış, sonrasında Kazasker olarak görevlendirilmiş ve son olarak vezirlik makamına yükseltilmiştir. [1467] Yönetici sınıfı temsil eden bir diğer önem şahsiyet Koca Efendi olarak ta bilinen Koca Naip'tir.

I. Murad döneminde inşa edilmiş olan 89 yapıdan 24'ü Akıncı Beyleri ile yönetici sınıfa mensup kişiler adına inşa edilmiştir. Söz konusu yapılardan 5'i hamam, 2'şer han, imaret, köprü, medrese ile 9 mescit-camiden oluşmaktadır. Dönem içerisinde inşa edilen yapı tiplerinden I. Murad'ın insiyatifindeki kaplıca, ulu cami ve mektep ile birlikte, genellikle dervişler adına inşa edilen zaviyelerin Akıncı Beyleri ile Yönetici sınıfa mensup kişilerin vakıfları arasında yer almadığı anlaşılmaktadır.

Söz konusu sınıfa mensup kişilerin yapılarının yerleşimlere dağılımında Bursa başkent kimliği ile uyumlu olarak, 6 yapı ile ön plana çıkmaktadır. Bursa'yı 4 yapı ile Gümülcine, 3'er yapı ile Bergama, Edirne, İznik ve Serez izlemekte; Filibe ve Gebze'de ise 1'er yapı inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Yapıların kentlere dağılımında dikkati çeken önemli husus Bursa, Edirne ve İznik gibi merkez kimliği ile ön plana çıkan kentlerin haricinde, sultan ve ailesi adına yapı inşa edilen kentlerin hiçbirinde Akıncı Beyleri ile Yönetici sınıfa mensup kişiler adına yapı inşa edilmemiş olmasıdır. Diğer bir deyişle Akıncı Beyleri ile Yönetici sınıfın vakıflarının olduğu kentlerde, sultan ve ailesi herhangi bir yapı inşa ettirmemiştir. Bu durum 1386 yılında I. Murad tarafından Evrenos Gazi'ye gönderilen mektup[1468] ile 1603 tarihli mülknamede[1469] yer alan bilgilerden açıkça anlaşılacağı gibi, Akıncı Beyleri'nin

[1466] Neşri, 1995, **a.g.k.**, 227

[1467] Atsız, 1992, **a.g.k.**, 52; Neşri, 1995, **a.g.k.**, 199; Söz konusu süreç Hayreddin Paşa'ya dair en kapsamlı çalışmayı gerçekleştirilen Uzunçarşılı'nın metinlerinde kroniklerde yer alan bilgilerdeki çelişkili tarihler dolayısı ile 1365 yılları içerisinde değerlendirilmektedir. Bknz. Uzunçarşılı, 1959, **a.g.k.**, 462

[1468] Söz konusu mektupta Evrenos Gazi'nin fethettiği toprakların kendisine verildiği şöyle ifade edilir: *"Kendi kılıcı ile feth eylediği kal'a-i Gümülcine'den kal'a-i Siroz ve Behişte ve Horpeşte'ye varınca bir sancaklık yer i'tibarıyla on kere binlerle verdim".* Bknz. M. İnbaşı (2001) Sultan I. Murad'ın Evrenos Bey'e mektubu. *Atatürk Ünv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* 17, s. 228; Kılıç (2014), **a.g.k.**, s. 65.

[1469] Söz konusu mülkname hakkında detaylı bilgi için bknz. A. Çalı (2016). Akıncı Beyi Evrenos Bey'e ait mülknâme. *OTAM*, 20, s. 59-79.

fethettikleri yerleşim ve çevrelerinin kendilerine tımar olarak verilmesi ve söz konusu kişilerin görevleri devam ettiği sürece tasarruflarında kaldığı yönündeki bilgileri doğrulayan uygulamalar olarak anlamlıdır. Orhan Gazi döneminde de gazi ve akıncı beylerinin fethinde önemli rol oynadıkları kentlerde kendilerine verilen ganimet ve tımarlar ile yapı inşa ettirdikleri[1470] göz önüne alındığında, Evrenos Gazi örneğinde karşımıza çıkan uygulamanın, Osmanlı Beyliği'nin kuruluşundan itibaren var olan bir sistemin devamlılığını temsil etmesi açısından önemlidir. Orhan Gazi döneminde 11 farklı gazi adına yapı inşa edilmişken,[1471] I. Murad döneminde Evrenos Gazi ile birlikte Kara Ali ve Malkoçoğlu Mehmed Bey gibi sınırlı sayıda gazi adına yapıya rastlanması, Bu dönemde merkezi otoritenin güçlenmesi ile Uç Beyliği, Beylerbeyliği gibi kurumsal organizasyonların oluşması ile açıklanabilir.

Çandarlı Halil Hayreddin Paşa:

Çandarlı Ailesi, Orhan Gazi döneminden itibaren Osmanlı Beyliğinde etkin olan ve II. Selim dönemine kadar kesintisiz devlet yönetimi ve ilmiye sınıfına mensup çok sayıda temsili olan önemli bir sülaledir.[1472] Cenderli, Cenderleli, Candarlı, Çandarlu ve türevleri gibi farklı terimlerle çeşitli kaynaklara yansıyan ailenin asıl isminin, İznik Yeşil ve Serez Eski Camilerinin kitabeleri ile Ahmedi'nin aktarımına dayalı olarak Cenderi olması gerektiği düşünülür.[1473] Söz konusu sülalenin Eskişehir'e bağlı Sivrihisar'ın Cender Köyünden gelmiş olduğu üzerinde durulur.[1474] I. Murad döneminde adına inşa edilen yapılar ile çalışmamıza konu olan söz konusu sülalenin temsilcisi Çandarlı Hayreddin Paşa'dır.

Asıl adı Halil olan, ayrıca Kara ve Karaca lakapları ile kaynaklarda tanıtılan şahsın vezir olmasının ardından ayrıca Hayreddin ismini aldığı ve literatürde Kara Halil Hayreddin Paşa olarak zikredildiği bilinmektedir.[1475] Uzunçarşılı'nın aktarımı ile Şakayık'ta Kadiri tarikatının ulularından ve ulemanın önde gelenlerinden olarak

[1470] Orhan Gazi döneminde Bursa kentinin fethinde bulundukları bilinen Ahi Hasan, İl Eriş oğlu Ahmet bey, Doğlu Baba, Balabancık Hisarı'nda görevli Balabancık, Aktimur hisarında görevli Gazi Aktimur adına yapılar inşa edildiği görülmektedir. Bursa dışında Ezine'yi fetheden Gazi Abdurrahman, Kandırayı fetheden Akça Koca adına ilgili yerleşimlerde yapı inşa edildiği bilinmektedir. Bknz. Yılmazyaşar, 2003, **a.g.k.**, 222
[1471] Bknz. Yılmazyaşar, 2003, **a.g.k.**, Tablo 2b.
[1472] M. Aktepe, (1993a). Çandarlı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 8, s. 209
[1473] Uzunçarşılı, 1959, **a.g.k.**, 457
[1474] Uzunçarşılı, 1959, **a.g.k.**, 457; Aktepe, 1993a, **a.g.k.**, 210
[1475] Uzunçarşılı, 1959, **a.g.k.**, 458; M. Aktepe, M. (1993b). Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 8, s. 214

tanımlanan ve Kara Halil olarak bilinen Alaüddin Esved'in öğrencisi olduğu belirtilen Hayreddin Paşa Mudurnulu Şeyh Fahrüddin'in müridi olduğu kaydedilmiştir. İ. H. Uzunçarşılı, Şakayık'taki bahsi geçen bilgilere ihtiyatla yaklaşırken, Aşıkpaşaoğlu'nun bir rivayetini kaynak göstererek Hayreddin Paşa'nın hocasının Şeyh Edebali olabileceğinin altını çizmektedir.[1476] Uzunçarşılı ayrıca, Telhis-ül miftah adlı eserde Hayreddin Paşa'nın şerhi olduğunu belirtirken söz konusu bilgiden kendisinin dönemin önemli bir bilim insanı (ilmen yüksek bir zat) olduğunun anlaşıldığını; kitabelerde geçen Seyyid ül ulema, Mürebbi'l-ulema ve'l-fuzala gibi sıfatların ise bu bilgiyi teyid ettiğini aktarmaktadır.[1477]

Çandarlı Hayreddin Paşa'nın, Osman Gazi döneminde Bilecik Kadısı olduğu, 1330 yılında İznik kadılığına atandığı sonrasında ise Bursa Kadısı olduğu Osmanlı kroniklerinden anlaşılmakla birlikte, Uzunçarşılı kendisinin yaş itibari ile o dönemde Bilecik Kadısı olamayacağını belirtmekte, İznik ve Bursa kadılığına dair kroniklerde anlatılan bilgileri kabul etmektedir.[1478] I. Murad'ın tahta geçtiği 1362 yılında Bursa kadısı olan Hayreddin Paşa'nın Kazasker olarak görevlendirildiği, hemen sonrasında vezir olarak atandığı bilinmektedir.[1479]

Hayreddin Paşa'nın kazaskerliği sürecinde Osmanlı kroniklerinde anlatılan bir rivayet önemlidir. Söz konusu rivayete göre Karaman İlinden gelen Kara Rüstem adlı bir kişinin önerisi üzerine Çandarlı Hayreddin Paşa tarafından uygulanan, ele geçirilen esirlerden beşte birinin devlet tarafından alınmasını esas alan pençik kanunu olarak literatüre geçen pençik kanunudur.[1480] Bahsi geçen uygulamanın, garanti altında olması için düzenlemeler yapılması ile ele geçirilen esirler arasından seçilen ve pencik oğlanları olarak tanımlanan kişilerden oluşan yeniçeri örgütünün kurulması da bu sürecin devamı olarak tanımlanır.[1481]I. Murad'ın hakimiyet sürecinde gerçekleşmiştir.

1373 yılından itibaren Osmanlı'nın Balkanlardaki kesintisiz seferlerinde Hayreddin Paşa'nın oldukça etkin olduğu görülmektedir. Gümülcine'den Serez'e kadar olan bölgenin Osmanlı hakimiyetine alınmasının Hayreddin Paşa ve Evrenos Gazi'nin

[1476] Uzunçarşılı, 1959, **a.g.k.**, 460
[1477] Uzunçarşılı, 1959, **a.g.k.**, 460
[1478] Uzunçarşılı, 1959, **a.g.k.**, 461
[1479] Atsız, 1992, **a.g.k.**, 52; Neşri, 1995, **a.g.k.**, 199; Söz konusu süreç Hayreddin Paşa'ya dair en kapsamlı çalışmayı gerçekleştirilen Uzunçarşılı'nın metinlerinde kroniklerde yer alan bilgilerdeki çelişkili tarihler dolayısı ile 1365 yılları içerisinde değerlendirilmektedir. Bknz. Uzunçarşılı, 1959, **a.g.k.**, 462
[1480] Atsız, 1992, **a.g.k.**, 52; İnalcık, 2009, **a.g.k.**, 57
[1481] Atsız, 1992, **a.g.k.**, 52; İnalcık, 2009, **a.g.k.**, 57

komutasındaki birlikler tarafından gerçekleştirildiği bilinmektedir. Bu süreçte Osmanlı kroniklerinde kısmen tarih ihtilaflarına karşın Hayreddin Paşa'nın Gümülcine'yi alarak uç merkezi yaptığı, yine Serez'in Hayreddin Paşa tarafından yönetilen kuvvetler tarafından kuşatılarak ele geçirildiği söz konusu fetihlerde Evrenos Gazi'nin de Hayreddin Paşa ile birlikte hareket ettiği yönündeki bilgiler ortaktır. Gümülcine ve Serez'in uç merkezi olması ve fethinde etkin iki önemli şahsiyet olan Hayreddin Paşa ile Evrenos Gazi adına her iki kentte de yapı inşa edilmiş olması ve çok sayıda vakfa sahip olmaları altı çizilmesi gereken önemli bir husustur. Karamanoğlu Alaadin Bey'in Osmanlı topraklarına saldırmasını haber alan I. Murad'ın Hayreddin Paşa'yı Rumeli'de yetkili bırakarak Bursa'ya gittiği yönündeki bilgi,[1482] 1386'lı yıllarda Hayreddin Paşa'nın devlet yönetimindeki etkinliğinin Osmanlı kroniklerindeki yansıması olarak değerlendirilmelidir. Söz konusu sefer hazırlıkları için Bursa'da bulunan I. Murad'ın Yenice Vardar'da hastalanan Hayreddin Paşa'nın Serez'de vefaat ettiği haberini alınca, yanında bulunan oğlu Ali Paşa'yı Serez'e gönderdiği bilinmektedir.[1483]

Hayreddin Paşa'nın vefat tarihine dair erken dönem yayınlarında farklı görüşler olmasına karşın, 1929 yılında Taeshner ve Wittek tarafından hazırlanan bir makalede tanıtılan kitabesi bu hususstaki çekinceleri ortadan kaldırmış, Hayreddin Paşa'nın H. 789 yılında (M. 1387) vefat ettiğini ortaya koymuştur.[1484] Hayreddin Paşa'nın vefatının ardından I. Murad'ın oldukça üzüldüğü, naaşının İznik'e götürülerek Lefke Kapısının dışındaki mezarlık alanında inşa edilen türbesine gömüldüğü bilinmektedir.[1485] Hayreddin Paşa'nın vefatının ardından I. Murad'ın vezirlik görevini oğlu Ali Paşa'ya verdiği bilinmektedir.[1486]

Hayreddin Paşa adına Bursa'da bir mescit-cami, İznik'te imaret, medrese ve türbeden oluşan 3 yapı, Serez'de ise han, hamam ve bir mescit-camiden oluşan 3 yapı inşa edildiği bilinmektedir. Bahsi geçen yapılardan İznik'teki türbesi ile Serez'deki hamamının bir bölümü haricindeki diğer yapılar günümüze ulaşmamıştır.

[1482] Neşri, 1995, **a.g.k.**, 217
[1483] Neşri, 1995, **a.g.k.**, 221. Söz konusu sürece dair kroniklerde fikir birliği yoktur. Bu hususstaki karşılaştırmalar için bknz. Uzunçarşılı, 1959, **a.g.k.**, 469, dipnot. 44-45
[1484] F. Taeschner ve P. Wittek (1929). Die Vezirfamilie der Gandarlyzâde (14./15. jhdt.) und ihre Denkmâler. *Der Islam,* 18, s. 84
[1485] Uzunçarşılı, 1959, **a.g.k.**, 470
[1486] Uzunçarşılı, 1959, **a.g.k.**, 469

Yapıların kentlere dağılımına bakıldığında, Hayreddin Paşa'nın Orhan Gazi döneminden itibaren görev yaptığı ve fethinde etkin rol oynadığı kentlerde yapı inşa ettirdiği anlaşılmaktadır. 1330'lu yıllarda İznik, sonrasında Bursa kadılığı yapan ve Evrenos Gazi ile birlikte Serez'in fethini gerçekleştiren Hayrettin Paşa'nın tüm yapıları, bahsi geçen yerleşimlerde yer almaktadır. Yapı sayısı ve çeşitliği dikkate alındığında en geniş vakıflarının Serez'de olduğu anlaşılmaktadır.

Eyne Bey:

I. Murad döneminde Karesi Sancak Beyi olan ve İne Bey adı ile de tanınan Eyne Bey, Bergama'da adına inşa edilen köprünün kitabesinden anlaşıldığı üzere Feleküddin adlı bir kişinin oğludur.[1487] Yine Eyne Bey adına inşa edilmiş olan Ulubat civarındaki Issız Han'ın kitabesine göre baninin ön adı Celalüddin'dir.[1488] Osmanlı kroniklerinde I. Murad'ın Karaman Seferine katılan kişiler arasında Karesi Beyi (Karesi beği Eğne Beğ Subaşı) olarak tanıtılan Eyne Bey'in, 1389 yılındaki Kosova Savaşı'na da katıldığı ve Gazi Evrenos ile birlikte sol cenahta görev aldığı;[1489] Ankara Savaşı sonrasında 1402 tarihinde İsa Bey'in yanında olduğu ve bu süreçte şehit edildiği bilinmektedir .[1490]

I. Murad döneminde Karesi Vilayetinin subaşısı olan Eyne Bey adına, 2 hamam ile birlikte 1 köprü inşa edildiği bilinmektedir.[1491]

Evrenos Gazi:

Kaynaklarda Gazi Evrenos, Gazi Hacı Evrenos, Gazi Hacı Evrenuz ve Gazi Evrenos Bey olarak adlandırılan Evrenos Gazi, Osmanlı kroniklerinde yer alan bilgilere göre; Orhan Gazi, I. Murad, Yıldırım Beyazıd, fetret dönemi ve Mehmed Çelebi'nin hükümdarlığı süreçlerinde yaşamış, Osmanlı Beyliği'nin Rumelide yer alan en etkin uç beylerinden birisidir.[1492] Doğum tarihi ve yeri konusunda herhangi bir bilginin bulunmadığı Evrenos Bey'in Karesi Beylerinden birisi iken Orhan Gazi döneminde

[1487] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 55
[1488] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 78
[1489] Neşri, 1995, **a.g.k.**, 227; Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 184-185
[1490] Süreyya, 1996, **a.g.k.**, c. 3, 799
[1491] I. Murad ve Yıldırım Beyazıd'ın saltanat yıllarında yaşamamış ve her iki dönemde de etkin bir kimlik olan Eyne Bey adına inşa edilen yapıların tarihlendirilmesi hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bu hususdaki tartışmalar için bknz.
[1492] Lowry, 2010a, **a.g.k.**, 8. Evrenos Gazi'nin hayatı hakkında detaylı bilgi için bknz. A. Çalı (2011). Gazi Evrenos Bey. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, s. 25-69

Süleyman Paşa'nın mahiyetine bağlandığı, I. Murad'ın tahta geçmesi ile birlikte Rumeli ve Balkanların fethinde en etkin uç beyleri arasında yer aldığı bilinmektedir.[1493] Evrenos Gazi'nin aile şeceresi hakkında literatürde farklı görüşler bulunmasına karşın[1494] babasının isminin İsa olduğu bilinmektedir.[1495] Prangi İsa ve Prangı'lı İsa olarak bilinen babasının, Meriç nehrine 5 km ve Dimetokaya 7 km mesafede yer alan Prangi Köyü ve hemen yakınında bulunan İsaköy ile yakından ilgisi olduğu yönünde tespitler bulunmaktadır.[1496] Yedi oğlu[1497] ve iki kızı[1498] olduğu belirtilen Evrenos Gazi'nin 1417 yılında vefaat ettiği ve Yenice Vardar'da kendisi için yaptırılan Türbesi'ne defnedildiği bilinmektedir.[1499] Evrenos Gazi'nin ölümünün ardından soyunu devam ettiren çocuklarının da öncelikle akıncı beyleri olmak üzere Osmanlı Beyliği'nde önemli görevlerde bulunduğu bilinmektedir.[1500] Evrenos ailesine ait çok sayıda vakıfın olduğu ve söz konusu ailelenin Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok döneminde en etkin ve önemli aileler arasında yer aldığı bilinmektedir.

Orhan Gazi döneminde Süleyman Paşa ile birlikte Rumeli'nin fethine katıldığı bilinen Evrenos Gazi hakkında Osmanlı Kroniklerine yansıyan ilk bilgiler I. Murad'ın tahta geçmesi ile birlikte karşımıza çıkmaktadır.[1501] Söz konusu kroniklere göre Evrenos Gazi, I. Murad'ın tahta geçmesinin ardından İpsala'yı fethetmiş ve uç beyi olarak görevlendirilmiştir.[1502]

1360-1362 arasında tarihsel süreçte, Çandarlı Halil Hayreddin Paşa ve Karamanlı Kara Rüstem'in öncülüğünde tertip edilen Pencik kanunun ilk uygulayıcısı olarak kroniklerde adı geçen Evrenos Gazi'nin aynı tarihlerde *"uçların beyi"* olarak tanımlandığı anlaşılmaktadır.[1503] Evrenos Gazi'nin giderek artan etkinliğini belgeleyen ve tavsir eden anlatı ise 1381-82 yılında Yıldırım Beyazıd'ın Germiyan Beyi Süleyman

[1493] Süreyya, 1996, **a.g.k.**, 500; Lowry, 2010a, **a.g.k.**, 5.
[1494] Evrenos Gazi'nin soy kütüğüne dair literatürde yer alan bilgilere dair yorum ve değerlendirmeler için bknz. Bknz. Lowry, 2010a, **a.g.k.**, 19
[1495] Barkan, 1942, **a.g.k.**, 342; I. Melikof (1991). Ewrenos. *The Encyclopedia of İslam*, 2, s. 721; Lowry, 2010a, **a.g.k.**, 8; İ. H. Uzunçarşılı (1964). Evrenos. *İslam Ansiklopedisi,* 4, s. 413-418; Başar, 1995, **a.g.k.**, 539-541;
[1496] L. Kayapınar (2004). Osmanlı Uç Beyi Evrenos Bey Ailesinin Menşei, Yunanistan coğrafyasındaki faaliyetleri ve eserleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (1), s. 135
[1497] Hacı Barak Beğ, Süleyman Beğ, İsa Beğ, Yakub Beğ, Ali Beğ, Beğce Beğ. Bknz. Lowry, 2010a, **a.g.k.**, 16
[1498] Oğulbula Kadın, Selçuk Kadın. Bknz. Lowry, 2010a, **a.g.k.**, 15
[1499] Evrenos Gazi'nin erkek ve kız çocukları hakkında detaylı bilgi için bknz. Bknz. Lowry, 2010a, **a.g.k.**, 8-16
[1500] Çalı, 2009, **a.g.k.**, 62
[1501] Atsız, 1992, **a.g.k.**, 51
[1502] *"Han, devletle Edirne tahtına oturunca lalası Şahin'e Zağra tarafına ve Filibe'ye akın emrini verdi. Evrenüz Gazi dahi vardı, İspala'yı fethetti. Bunlar yerli yerinde uç beğleri oldular". Bknz.* Atsız, 1992, **a.g.k.**, 51
[1503] Atsız, 1992, **a.g.k.**, 52; Neşri, 1995, **a.g.k.**, 199

Şah'ın kızı Sultan Hatun'un evlilik merasimini aktaran Osmanlı kroniklerinde karşımıza çıkmaktadır.[1504] Evrenos Gazi'nin düğüne çok değerli hediyeler getirmesi ve diğer beylerin ismi anılmamasına karşın Osmanlı kroniklerinde sadece Evrenos Gazi'den bahsedilmesi, Evrenos Gazi'nin I. Murad dönemindeki etkin kimliğini ortaya koyan verilerdir.

Söz konusu sürecin sonrasında Lala Şahin Paşa ile birlikte Ferecik'in fethi ile görevlendirildiği anlaşılan Gazi Evrenos'un, daha sonra sırası ile Borı, İskete (İskeçe) ve Marulye, Kavala, Drama, Zihne ve son olarak 1385 yılında Siroz'u (Serez) ele geçiririlmesinde görevli olduğu bilinmektedir.[1505] Kroniklerde yer alan bilgilerden Gazi Evrenos'un öncelikle Gümülcine'yi üs merkezi olarak kullandığı, daha sonra kendisine Serez'in uç olarak verildiği anlaşılmaktadır.

Batı Makedonya yönünde akınların gerçekleşmesi için daha uygun konumda bulunan Yenice-i Vardar'ın, Serez'den sonra Evrenos Gazi tarafından yeni üs merkezi olarak belirlendiği de bilinmektedir. Bu sürecin ardından Evrenos Gazi'nin Batı Makedonya, Epir, Arnavutluk ve Teselya'ya akınlara başladığı,[1506] Kosova savaşı öncesinde kesin tarihleri bilinmese de hacca giderek hacı olduğu kaynaklarda Gazi ünvanının yanısıra Hacı Evrenos Bey olarak kaydedildiği anlaşılmaktadır.

Orhan Gazi döneminden Çelebi Mehmed dönemine kadar farklı padişahların saltanat yıllarında yaşadığı için Evrenos Gazi'nin özellikle kitabesi olmayan eserlerinin tarihlendirilmesi problemlidir. Evrenos Gazi'nin Gümülcine, Serez, Selanik, Yenice Vardar, İpsala,[1507] Vodina, Yanya, Kesriye ve Tırhala'da vakıfları bulunmaktadır. Söz konusu yerleşimlerin fetih tarihleri dikkate alındığında İpsala, Gümülcine ve Serez'de yer alan Evrenos Gazi eserlerinin I. Murad dönemine tarihlenme ihtimali vardır.

Koca Naib:

Yaklaşık kırk yıl kadılık yaptığı ve bu süreçte oldukça yaşlı olduğundan dolayı Koca Efendi, Koca olarak ta tanımlanmış olan Koca Naib'in asıl isminin Mahmud Efendi

[1504] Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 149; Atsız, 1992, **a.g.k.**, 53-55; Neşri, 1995, **a.g.k.**, 204-209
[1505] Neşri, 1995, **a.g.k.**, 215
[1506] İnalcık, 2010a, **a.g.k.**, 98
[1507] İpsala'da Evrenos Gazi'ye atfedilen bir imaretin varlığından bahsedilse de, söz konusu yapının varlığı ve I. Murad dönemi ile ilişkilendirilmesi hususunda ikna edici bir belgeye ulaşılamadığı için çalışma kapsamımıza dahil edilmemiştir. Bu konuda detaylı tartışma için bknz.

olduğu bilinmektedir.[1508] Babasının Sultanönü Kasabası'ndan Mehmed isimli bir kişi olduğu yönündeki bir bilgi dışında soy kütüğü hakkında başka bir veri yoktur.[1509] I. Murad döneminde Çandarlı Hayreddin Paşa'nın yerine Bursa kadısı olduğu bilinen Koca Naib, yaklaşık on sene sonra Kazaskerlik görevine getirilmiştir. 1372 yılında Bursa'da vefaat ettiği bilinen Koca Naib'in, Bursa'da Pınarbaşı Mevlevihanesi yakınındaki kubbeli türbeye gömüldüğü belirtilmesine karşın Kepecioğlu söz konusu alanda iki türbenin olduğunu fakat hangisinin Koca Efendi'ye ait olduğunu tespit edemediğini aktarır.[1510]

Koca Naib adına üç eser inşa edilmiş olup tümü Bursa'da yer almaktadır. Söz konusu yapılardan Kavaklı ve Koca Naib Mescitleri günümüze ulaşmış, türbesi ise Pınarbaşı mevkiinde olduğu bilinmekle birlikte günümüze ulaşmamıştır.

Kara Ali:

E. H. Ayverdi Kara Ali'yi, hayatı hakkında kısmen daha fazla bilgi sahibi olunan Timurtaş Paşa'nın babası ve İmralı Ada'sının fatihi olarak tanıtmakta ve Orhan Gazi döneminde de yaşamış bir şahıs olduğunu belirtmekle birlikte, bahsi geçen yapısını oğlu Timurtaş Paşa'nın tarihine bakarak Hüdavendigar dönemine tarihlendirmektedir.[1511] Hayatı hakkında detaylı bilgi bulunmayan Kara Ali Mehmed Süreyya tarafından Orhan Gazi ve I. Murad dönemi emirlerinden birisi olarak tanıtılmaktadır. Osmanlı kroniklerinde ve literatürde daha çok oğlu Timurtaş Paşa'nın hayatı hakkında bilgiler bulunur. Sadettin Efendi tarafından 1375 yılında Rumeli Beylerbeyi olduğu belirtilen Timurtaş Paşa'nın bu göreve geldiğinde babasının yaşayıp yaşamadığı hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Ancak Kuruluş döneminden itibaren Osmanlı Beyliği'nde babadan sonra oğulları ile devam eden görevlendirmelerdeki tercih dikkate alındığında, 1375 yılında Kara Ali hayatta ve sağlıklı olsaydı tecrübesi ve birikimi dahilinde oğlunun yerine kendisinin bahsi geçen göreve atanmasının daha muhtemel olduğu kanısındayız. Öyle ki 1386 yılında gerçekleşen Karaman seferinde Leşkerkeş olarak tanımlanan Kara Timurtaş (Temür-taş) ile Sivrihisar Subaşısı olan oğlu Temurtaş'ın birlikte görev aldıkları bilinmektedir. Ancak bahsi geçen sefer ve öncesinde balkan fetihlerinde en etkin

[1508] Kepecioğlu, 2010c, **a.g.k.**, 46,97
[1509] Kepecioğlu, 2010c, **a.g.k.**, 97
[1510] Kepecioğlu, 2010c, **a.g.k.**, 97
[1511] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 274

beylerden birisi olarak Timurtaş Paşa ön plana çıkarken babası Kara Ali hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Kara Ali'nin Bursa'da Kara Ali ve Yerkapı Mescidi olarak tanınan bir adet mescidi bulunmaktadır.

Lala Şahin Paşa:

Osman Gazi, Orhan Gazi ve Sultan Murat zamanında yaşamış bir akıncı beyi olan Lala Şahin Paşa, I. Murad döneminde Beyleri Beyi olmuştur.[1512] Lala Şahin Paşa'nın baniliğinde inşa edilen yapılar ve bu yapıların ait olduğu dönemle ilgili olarak bir takım belirsizlikler bulunmaktadır. E. H. Ayverdi[1513] Lala Şahin Paşa'nın, Orhan Gazi döneminde fetihlerden elde ettiği ganimetlerle Bursa'da medrese, Mustafa Kemal Paşa'da Camii, medrese, zaviye, imaret, köprü ve türbe; Filibe'de köprü ve Bolu Alpagut'ta zaviye yaptırdığı belirtmektedir.

Filibe Lala Şahin Paşa Köprüsü kentin fetih tarihi dikkate alınarak, I. Murad dönemi ile ilişkilendirilerek çalışma kapsamımıza dahil edilmiştir.

Malkoçoğlu Mehmed Bey:

Osmanlı Beyliği'nin kuruluş sürecinde Anadolu ve Rumeli'de önemli hizmetlerde bulunmuş olan Malkoçoğulları'nın, Bosna'nın Malkovich ailesine mensup oldukları ileri sürülmektedir.[1514] Söz konusu ailenin ilk ferdinin Yıldırım Beyazıd döneminde Sivas Kalesi'nin Bey'i (muhafızı) olan Malkoç Mustafa Bey olduğu belirtilmektedir.[1515] I. Murad döneminde yaşadığı anlaşılan ve 1385 yılında Gebze'de vefat ettiği bilinen Malkoçoğlu Mehmed Bey'in ise Malkoç Mustafa Bey'in oğlu olabileceği ileri sürülmektedir.[1516] Gebze'de adına 1385 yılında inşa edilmiş olan bir türbesi bulunan Malkoçoğlu Mehmed Bey hakkında, bahsi geçen kayıtlar haricinde bir bilgiye ulaşılamamıştır.

[1512] Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 112
[1513] Ayverdi, 1957, **a.g.k.,** 133; Ayverdi, 1966**, a.g.k.,** 91,189,197.
[1514] F. Başar (2003). Malkoçoğulları, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 27., s. 537.
[1515] Başar, 2003, **a.g.k.**, 537; F. Başar'ın Sivas Kalesi Muhafızı olarak tanıttığı Malkoçoğlu Mustafa Bey Anonim Tevarih-i Osman'da Sivas Kalesi'nin Bey'i olarak kaydedilmiştir. Bknz. Giese, 1992, **a.g.k.**, 39
[1516] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 304

5.1.3. Ahi, Şeyh ve Dervişler

I. Murad döneminde söz konusu sosyal sınıf içerisinde tanımlanan kişiler Abdal Cüneyd, Pustinpuş Baba, Seyyid Nasır ve Akbıyık Sultan'dır. Bahsi geçen kişilerden Abdal Cüneyd adına Dimetoka'da bir mescit, Pustinpuş Baba adına Gümülcine'de bir zaviye ile türbe, Seyid Nasır adına Bursa'da bir zaviye, Yarhisar'da Akıbıyık Sultan adına bir zaviye inşa edilmiştir.

Orhan Gazi döneminde Ahi ve Dervişlerden oluşan 9 farklı kişi adına, 16 yapı inşa edildiği bilinmektedir.[1517] Dolayısı ile I. Murad döneminde bahsi geçen 5 kişinin temsilinde inşa edilen 8 yapı, her iki dönem arasında Şeyh ve Dervişler adına inşa edilen yapılarda bir azalmayı işaret etse de dönem kaynaklarının yetersizliği sebebi ile bu hususta kesin bir yargı bildirmek mümkün değildir. Her iki dönemde adlarına yapı inşa edilen kişiler incelendiğinde, Orhan Gazi döneminde Ahi Hasan ve Ahi Yunus gibi "Ahi" adı ile anılan bazı kişilerin varlığına karşın[1518] I. Murad döneminde Ahi ismi ile anılan herhangi bir kişi adına yapı inşa edildiği yönünde bir veriye rastlanmamıştır.

I. Murad döneminde söz konusu sosyal sınıfa mensup kişiler adına inşa edilen yapılar mescit, türbe ve zaviyeden oluşmakta, bu dağılım Orhan Gazi dönemi ile uyumlu bir tablo sunmaktadır.[1519]

Abdal Cüneyd:

Osmanlı belgelerinde Dimetoka'da adına inşa edilmiş olan zaviyesi ile tanınan Abdal Cüneyd, I. Murad döneminin kolonizatör dervişlerinden birisi olarak tanıtılır.[1520] 19. yüzyılın ilk yarısında Dimetoka'daki 13 mahalleden birisinin Abdal Cüneyd adı ile anıldığı ve "seksen bir Müslüman, kırk altı gayrimüslim" erkek nüfusa sahip olduğu bilinmektedir.[1521] Bahsi geçen dervişin hayatı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

[1517] Bknz. Yılmazyaşar, 2003, **a.g.k.**, Tablo 2b.
[1518] Yılmazyaşar, 2003, **a.g.k.**, 175, 179
[1519] Orhan Gazi döneminde inşa edilen Ahi, Şeyh ve Dervişler adına inşa edilen 16 yapıdan 6'sı türbe, 7'si zaviyeden oluşmakta, 2 yapının mescit, 1 yapının ise hamam olarak inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bknz. Yılmazyaşar, 2003, **a.g.k.**, Tablo 2b. Söz konusu karşılaştırmada tek fark Orhan Gazi döneminde Geyikli Baba adına inşa edilen hamamdır. Bu durumun sebebi Geyikli Baba adına inşa edilen mescit, hamam, zaviye ve türbeden oluşan yapıların I. Murad için söz konusu derviş adına küçük bir külliye oluşturulacak şekilde inşa ettirmesi olmalıdır.
[1520] Gökbilgin, 2007, **a.g.k.**, 174
[1521] Kiel, 1994, **a.g.k.**, 308

Akbıyık Sultan:

Akbıyık Sultan'ın kimliği ve yaşadığı döneme dair literatürde farklı görüşler bulunmaktadır. Kazım Baykal ve Kamil Kepecioğlu Yarhisar'da adına zaviye inşa edilen Akbıyık'ı, Akşemseddin ile birlikte İstanbul'un fethine katılmış, dolayısı ile 15. yüzyılda yaşamış bir zat olarak tanıtmakta ve II. Murad'ın Akbıyık'a 1437 tarihli bir temlikname ile Yenişehir'in Anastos Köyü'nün verildiği belirtilmektedir.[1522] Ayverdi ise Yarhisar'ın Kariş Dağında[1523] Akbıyık Sultan (Ahmed Şemsüddin Efendi) adına bir zaviye inşa edildiğini belirtirken, söz konusu Akbıyık Sultan'ın Baykal ve Kepecioğlu'nun ileri sürdüğü gibi İstanbul'un fethinde bulunan kişi olmadığını, İstanbul'da vakıfları bulunan Akbıyık adlı kişinin adının Muhyiddin Efendi olduğunun altını çizmektedir.

Pustinpuş Baba:

Yaygın bilinen ismi ile Pustinpuş Baba'nın hayatına dair Osmanlı belgelerinde ve literatürde yer alan bilgiler oldukça sınırlıdır. Yenişehir'de adına inşa edilmiş olan zaviyesi ile kaynaklara konu olan Pustinpuş Baba hakkında ilk bilgiler Osmanlı kroniklerinde karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı kroniklerinde Pustinpuş Baba, I. Murad döneminde yaşamış ve adına Yenişehir'de zaviye inşa edilmiş bir derviş olduğu belirtilir.[1524] Bu bilgi Evliya Çelebi'nin kayıtlarında da teyid edilirken; Pustinpuş Baba Horasan Erlerinden bir Ulu Sultan olarak tanıtılır: *"Ziyâret-i sâhibi tarik-ı Âli Abâ eş-şeyh Hazret-i Postinpus Baba: Horasân erenlerinden ulu sultândır. Ve Bursa yolunda şehrin haricinde Kılınç Dede ve İmâm Dede ve Postin Baba âsitânesinde Orhân Gâzî oğlu şehzade (…….) medfûndur"*[1525]. Yine Ayverdi tarafından yayınlanan 1815 tarihli bir Divan-ı Humayun kaydı ise ilk defa Pustinpuş Baba'nın asıl ismini bildirmesi açısından önemlidir: "... *Medine-i merkuumede Postnişîn Pustîn Baba dimekle ma'rûf Seyyid Mehmed Hammârî* zaviyedarlığının da *Elhac Mehmed Baba ibni Osman'an tarıyk-ı Bektâşîye'*nin üzerinde ayrı ayrı beratlarla yazılarak eklenmiştir.[1526] Metinden de anlaşılacağı üzere Postin Puş Baba'nın asıl adı Seyyid Mehmed Hammari olarak kaydedilmiş ve Bektaşi tarikatı ile ilişkilendirilmiştir. Söz konusu kaynaklarda yer alan

[1522] Kepecioğlu, 2010a, **a.g.k.**, 97
[1523] Söz konusu dağın isimi Kamil Kepecioğlu tarafından Kureyş Dağı olarak kaydedilmiştir. Bknz. Kepecioğlu, 2010a, **a.g.k.**, 97
[1524] Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 130.
[1525] Evliya Çelebi. 2005, **a.g.k.**, 9.
[1526] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 212

bilgilerin özeti Pustinpuş Baba'nın Horasan'dan gelen Orhan Gazi ve I. Murad dönemlerinde yaşamış ve asıl adı Seyyid Mehmed Hammari olan bir derviş olduğudur. 23 Eylül 1893 tarihli bir Hazine-i Hassa-i Şahane kaydından Pustinpuş (Postuboş) Baba'nın Gümülcine'nin fethi sırasında Evrenos Gazi ile birlikte Gümülcine'de bulunduğu, orada vefat ettiği ve kendisi adına Gümülcine'de bir dergah ile türbe inşa edildiği anlaşılmaktadır.[1527]

Seyid Nasır:

Kazım Baykal tarafından Bursa'ya ilk gelenler arasında gösterilen Seyyid Nasır'ın hayatı hakkında detaylı bilgilere ulaşılamamıştır.[1528] Bursa'nın güney batısındaki bir tepenin üzerindeki bir mevkiye de adını veren[1529] Seyyid Nasır adına Bursa'da inşa edilmiş olan zaviye ve dolayısı ile Seyyid Nasır I. Murad dönemi içerisinde değerlendirilmektedir.

Yegan Reis:

Malkara'da I. Murad'ın kendisi adına inşa ettirdiği zaviyesi ile tanınan[1530] Yegan Reis'in hayatına dair herhangi bir bilgiye ulaşılmamıştır.

5.1.4. Belirli Bir Sosyal Sınıf İçinde Tanımlanamayan Kişiler

Asılhan Bey:

Babasının adı ile anılan Kemalli köyünde adına bir mescit inşa edilmiş olan Asılhan Bey, yerel söylemlerde babası gibi Karesi beylerinden birisi olarak tanımlansa da, bu yönde kaynak ve literatürde herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Asılhan Bey adına Kemalli'de bir mescit ile birlikte bir de köprü inşa edildiği bilinmektedir.

[1527] Ağanoğlu, 2009, **a.g.k.**, 396
[1528] Baykal, 1950, **a.g.k.**, 74
[1529] Kepecioğlu, 2010c, **a.g.k.**, 267
[1530] Bknz. Barkan, 1942, **a.g.k**., 293, 343, 345; Gökbilgin, 1953, **a.g.k.,** 218; Gökbilgin, 2007, **a.g.k.,** 171-172

Hacı İvaz Paşa:

Hacı İvaz Paşa'nın günümüze kadar ulaşan mezar taşından babasının isminin Hacı Bey, dedesinin isminin ise Arslan olduğu anlaşılmaktadır. Aynı kitabeye göre Hacı İvaz 1440 yılının mayıs ayında vefat etmiştir. [1531] Söz konusu bilgiler dışında Hacı İvaz bazı yayınlarda ikinci derecede devlet ileri gelenlerinden birisi olarak tanımlansa da, bu bilgiye dair herhangi bir kaynak sunulmamıştır.[1532]

İzzeddin Bey:

İzzeddin Bey Nilüfer Hatun'un Emirlerinden Togan (Doğan) Bey'in kardeşidir.[1533] Söz konusu bilgi haricinde hayatına dair detaylı bilgiye ulaşamadığımız İzzeddin Bey'in, I. Murad'ın kızı olan Nilüfer Hatun'un Bursa Pınarbaşı'ndaki vakıf arazisine yaptırmış olduğu mescid ile söz konusu mescid civarında yine kendi adına inşa edilmiş olan zaviye[1534] haricinde herhangi bir yapısı tespit edilememiştir.

Laciroğlu Mehmed:

Ankara'da Çankırı Kapı köprüsünü yaptırdığı bilinen Laciroğlu Mehmed, aynı zamanda köprünün kitabesini yazan hattat olarak Osmanlı sanatı açısından ayrı bir öneme sahiptir[1535]. Kitabede yer alan bilgiden babasının adının Lacir olduğu öğrenilen baninin hayatına dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Melike Hatun:

Ankara'da kendi adına çok sayıda vakfı bulunan Melike Hatun, Sultan Hatun adı ile de tanınmaktadır. XIV. yüzyılda I. Murad döneminde yaşadığı ve 1393 yılında vefaat

[1531] Mermutlu ve Öcalan, 2011, **a.g.k.**, 370
[1532] Bursa'da Hacı İvaz Paşa olarak bilinen Bursa Yeşil Caminin mimarı ve sonrasında Bursa Valisi ve Vezir olan kişi ile ele aldığımız yapının banisinin aynı kişiler olmadığının altını çizmek gerekir. Hacı İvaz Paşa'nın hayatı ve baniliğinde yapılan eserler hakkında ayrıntılı bilgi için bknz. Kepecioğlu, 2010, **a.g.k.**, 124-125-126
[1533] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 264; Vakıf Abideler, 97; Kepecioğlu Ayverdi tarafından Togan Bey olarak tanıtılan kişiyi Doğan Bey olarak kaydetmiş ve Niğbolu zaferinin meşhur kahramanı olarak tanıtmıştır. Bknz. Kepecioğlu, 2010b, **a.g.k.**, 5-6, 258
[1534] Kepecioğlu, 2010b, **a.g.k.**, 258
[1535] Kitabe onuşları için bknz. Ayverdi, 1989, **a.g.k.**, 893; Çulpan, 2002, , **a.g.k.**, 93, Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 37-38

ettiği yaygın kabul gören bilgi olmasına karşın[1536], 15. yüzyılda yaşadığı ve Fatih döneminde vefaat ettiği yönünde bilgiler de mevcuttur[1537].

Bahsi geçen kişinin çalışmamız kapsamında ele alınarak incelenmesinin sebebi bir vakıf kaydında I. Murad döneminden beri tasarruf edilen bir vakfının kaydedilmiş olmasıdır: *"Mezrea (mezra) Çardak köyüne (köyünde) tâb-i Bin âri (Pınarı ili) İli kadimden mülk-i issi Melike Hatun Çırak Fakih elindeki beş müdlük yeri vakfeylemiş Gazi Hüdavendigar zamanından beru müdlük yeri vakfeylemiş.* ***Gazi Hüdavendigar zamanından beru*** *vakfiyet üzere tasarruf olunurmuş..."*.[1538] Söz konusu kayıttan Melike Hatun adına Çardak Köyündeki mezranın vakfının I. Murad döneminden itibaren başlatılması, Melike Hatun'un yaşadığı dönem ve diğer vakıflarının da I. Murad dönemi içerisinde değerlendirilmesi olasılığını beraberinde getirir. Melike Hatun adına Ankara'da bir medrese ile mescid inşa edildiği bilinmektedir.

Yahşi Fakih:

Osmanlı kaynaklarında ele aldığımız süreçte Yahşi Fakih isimli iki şahıs karşımıza çıkmaktadır.

Söz konusu şahıslardan ilki Orhan Gazi'nin imamı olan İshak Fakih'in[1539] oğlu olan ve aynı zamanda ilk tarih yazarı olarak tanımlanan Yahşi Fakih'tir.[1540]Vakıf kayıtlarından Orhan Gazi döneminde çok sayıda vakfı olduğu anlaşılan bir aileye mensup olan Yahşi Fakih'in, Osmanlı Beyliği'nin tarihini yazacak kadar bilgiye sahip olması Osmanoğulları ile olan yakınlığının bir göstergesi olarak yorumlanır.[1541] Yine bazı vakıf kayıtları Yahşi Fakih'in dedesinin isminin Alişar Danişmed olduğunu ortaya koymakta; danişmend lakabı onun da ilmiye sınıfına mensup bir kişi olduğunu göstermektedir.[1542] İlk Osmanlı tarih yazarlarından olan Aşıkpaşaoğlu'nun, 1413 yılında Geyve'de yaşadığını belirttiği Yahşi Fakih'in hayatına dair detaylı bilgiler bulunmamakla birlikte söz konusu dönemde

[1536] H. Çınar (2012). Osmanlı Dönemi'nde Ankara'da vakıf kuran kadınlar. *Tarihte Ankara, Uluslararası Sempozyumu Bildiriler, I. Cilt*, Ankara. s. 292; Erdoğan ve Narince, 2007, **a.g.k.**, 29
[1537] Ergenç, 1980, **a.g.k.**, 99, dipnot 89.
[1538] Şahin, **a.g.k.**, 1991, 77; Çınar, 2012, **a.g.k.**, 292, dipnot 18;
[1539] Sicili Osmani'de Yahşi Fakih'in babasının adı İlyas olarak geçmektedir. Bknz. Süreyya, 1996, **a.g.k.**, c. 5, 1667
[1540] Yahşi Fakih ve menakıbnamesi hakkında detaylı bilgi için bknz. V. L. Ménage (1963). The Menaqib of Yakhshi Faqih. *BSOAS*, 26, s. 53; Zachariadou, 2000, **a.g.k.**, 341-396.
[1541] H. Şahin (2013). Yahşi Fakih. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 43, s. 181
[1542] Şahin, 2013, **a.g.k.**, 181

yaşlı olduğu düşünülür.[1543] Dolayısı ile Yahşi Fakih'in, I. Murad dönemi ile birlikte Yıldırım ve fetret dönemlerinde yaşamış olduğu anlaşılır.

Osmanlı belgelerinde karşımıza çıkan bir diğer Yahşi Fakih'in, I. Murad döneminde Edirne'de yaşadığı anlaşılmakta ve kendisi adına bir mescid ve zaviye ile birlikte hamam inşa edildiği bilinmektedir.[1544] Aynı zamanda kentte Yahşi Fakih adını taşıyan birkaç mahalle bulunmaktadır.[1545] Kayıtlarda Yahşi Fakih ailesi için Edirne'nin Üsküdar Nahiye'sinde ve Dimetoka'da bazı köy ve arazilerin vakfettiği belirtilmektedir.[1546]

Bahsi geçen Yahşi Fakih ile ilk tarih yazarı olarak tanıtılan Yahşi Fakih'in yaşamış olduğu dönemin kronolojik olarak örtüştüğü ve dolayısı ile her iki Yahşi Fakih'in aynı kişi olabileceği yönünde görüşler bulunmaktadır.[1547] Edirne merkezinde tanıtılan Yahşi Fakih'in Danişmed oğlu olarak kaydedilmiş olması, İshak Fakih'in oğlu olan Yahşi Fakih'in de dedesinin isminin Danişmed olduğu yönündeki bilgilerin varlığı düşünüldüğünde "aynı kişiler" olduğu yönündeki çıkarımı destekler verilerdir. Yahşi Fakih'in Edirne'deki vakıflarının 1375 yılında evlatlık vakıflarına dönüşmesi kendisinin başka bir bölgeye ya da başka bir şehre gitmiş olabileceği yönünde bir olasılıkla açıklanmaktadır. Söz konusu bilgi, Edirne'de Yahşi Fakih adına inşa edilmiş olan yapıların 1375 yılı öncesinde inşa edilmiş olabileceği yönünde bir çıkarıma kaynaklık etmektedir. Bu nedenle Edirne'deki Yahşi Fakıh mescidi ile hamamı I. Murad dönemi eseri olarak ele alınarak değerlendirilmiştir**.**

[1543] Şahin, 2013, **a.g.k.**, 181; E. Zachariadou söz konusu tarihte Yahşi Fakih'in yaklaşık 65 yaşında ulu bir kişi olduğunu belirtir. Bknz. Zachariadou, 2000, **a.g.k.**, 344
[1544] Gökbilgin, 2007, **a.g.k.**, 175
[1545] Gökbilgin, 2007, **a.g.k.**, 175
[1546] Gökbilgin, 2007, **a.g.k.**, 175
[1547] Şahin, 2013, **a.g.k.**, 181

5.2. Mimar ve Sanatçılar

Genel anlamı ile *"istenilen herhangi bir amaca uygun bir biçimi ve bu biçimi ayakta tutacak strüktürü, amaca uygun bir malzeme ile yapım tekniğinin olanakları içinde gerçekleştirmek"* olarak tanımlanan[1548] yapı eylemini gerçekleştiren mimar ve ustalar, mimarlık tarihi boyunca türlü bileşenlerin etkisinde eserlerini ortaya koymuşlardır. Kuruluşundan itibaren erken dönemi boyunca Osmanlı Mimarisi'ne yön veren mimarlar ile yapı ustalarını belge ve eserler üzerinden kesintisiz takip etmek mümkün değildir. Beyliği'n kurucusu olan Osman Gazi döneminde inşa edildiği bilinen sınırlı sayıdaki yapının mimarına dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Orhan Gazi döneminde bir önceki döneme oranlara daha geniş alanlara hakim olan Osmanlı Beyliği'ne ait yerleşimlerde çok sayıda yapı inşa edilmiş olsa da mimar ismi veren tek bir kitabe günümüze ulaşmıştır. İznik'te 1349 yılında inşa edilmiş olan Hacı Hamza Türbesi'ne ait olan kitabeye göre, yapı Hacı Ali isminde bir mimar tarafından inşa edilmiştir.[1549] Bu yönde kesin bilgiler olmamakla birlikte bahsi geçen mimarın, aynı bölgede Hacı Hamza adına inşa edilmiş olan mescid ile imaretin de mimarı olması muhtemeldir. Orhan Gazi döneminde yaklaşık 116 yapı inşa edildiği bilinmesine karşın, "Hacı Ali" haricinde ismen tanınan başka bir mimar ya da yapı ustası tespit edilememiştir.[1550]

I. Murad döneminde inşa edildiği tespit edilebilen 89 yapıdan sadece üçünün mimarı hakkında tartışmasız bilgi edinilebilmektedir. Kitabeleri aracılığı ile bilgi sahibi olduğumuz Ankara Çankırı Kapı Köprüsü Hacı[1551], Mudurnu Yıldırım Hamamı[1552] ile Bolu Orta Hamamı[1553] ise Ömer bin İbrahim adlı mimar tarafından inşa edilmiştir. Tuzla Hüdavendigar Mescidi'nin kitabesinde karşımıza çıkan bina emini Emir Hacı[1554] ile Çankırı Kapı Köprüsü'nün kitabesini yazan hattat olarak kaydedilen Mehmed bin Lacir Osmanlı mimarisindeki ilk hattat ve bina eminini bildirmesi açısından önemlidir.

[1548] D. Kuban (1992). *Mimarlık kavramları: tarihsel perspektif içinde mimarlığın kuramsal sözlüğüne giriş*. İstanbul: YEM Yayınları., s. 13, 19

[1549] İznik Hacı Hamza Cami ve Türbesi'nin kitabeleri için bkz. Koyunluoğlu 1935, **a.g.k.**, 161; Otto-Dorn, 1941, **a.g.k.,** 18-20; Ayverdi, 1957**, a.g.k.,** 121-122; Sönmez, 1989, **a.g.k.,** 375, Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 28

[1550] Bu durumun ortaya çıkmasındaki temel etken bahsi geçen 116 yapıdan sadece 5'inin kitabesinin günümüze ulaşması olmalıdır. Bknz. Yılmazyaşar, 2003, **a.g.k.**, 7

[1551] Yapının kitabesi hakkında bknz. Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 37-38; Çulpan, 2002, **a.g.k.**, 94, Sönmez, 1989, **a.g.k.,** 378-379

[1552] Kitabe için bknz. Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 53; Sönmez, 1989, **a.g.k.,** 394

[1553] Kitabe için bknz. Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 71, Sönmez, 1989, **a.g.k.,** 394

[1554] Kitabe için bknz. Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 35

Dönemin mimari faaliyetlerine yön veren kişilere dair bilgi veren ilk kitabe 1366 yılında inşa edilen Tuzla Hüdavendigar Camisi'nde yer almaktadır. Kitabede Emir Hacı adlı bir kişinin **yapının inşaasını idare ettiği** ve bina eminliği görevinde bulunduğu kaydedilmiştir: **Tevellâ imâretehu ve âmene lehâ ilâ âhirihâ Emir Hâcı ibn Süleymân.**[1555] Söz konusu ibare, Osmanlı Mimarisi'nde bir yapının inşaasını idare eden bir görevlinin varlığına dair ilk veridir. Söz konusu kitabede amene yani emin olarak kastedilen bir memur olmalıdır. Bu bilgi dönemin mimarlık faaliyetlerinin kurumsal bir mekanizmaya bağlı olarak yürütüldüğü, yapıların inşaa sürecinde olasılıkla bir devlet görevlisinin bulunduğu ve yapının inşaasını denetlediği yönünde bir çıkarıma kaynaklık eder. Günümüz kurumsal mimarlık organizasyonu içinde şantiye şefi ya da kontrolör olarak tanımlanabilecek olan bahsi geçen görev tanımı -her ne kadar tek bir örnek üzerinden yapılacak genel değerlendirmelerin yaratabileceği handikaplar reddedilemez ise de- Osmanlı Beyliği'nde erken dönemlerden itibaren yapı inşaasında çalışan mimar ve ustalar ile birlikte yapının inşaasını denetleyen bir mekanizma ve söz konusu mekanizmaya bağlı memurların varlığının göstergesi olarak yorumlananabilir.[1556] Anadolu Selçuklu döneminde yapım faaliyetlerinde, Selçuklu Divanın'nda teşkilatlanmış farklı meslek gruplarından kişilerin çalıştığı yönündeki bilgiler, [1557] bina eminin temsil ettiği bu organizasyonun Selçuklu Beyliği'nden Osmanlı'ya yansıyan mimariye bir kurumsal yapının varlığını düşündürür. Yine Selçuklu mimarisinde "nazar", "nezarete", "mütevelli", "elvekil" ve "alâ yedi" ünvanları ile kitabelere yansıyan yapı yöneticilerinin varlığı bu çıkarımı destekleyen veriler olarak okunabilir.[1558]

1375 yılında Ankara'da inşa edilmiş olan Laciroğlu Mehmed Köprüsü'nün mimarı, el-benna sıfatı ile tanıtılan Hacı'dır: : ***"bi-hattıhî fi't-târihi evâhiri min şehri muharrami'l-mükerrem seneti seb'in ve seb'ine ve seb'imâyeh el-bennâ Hâcî".*** Başta Ayverdi olmak üzere kitabeye dair bilgi aktaran tüm araştırmacılar, kitabede adı geçen mimarın aynı zamanda İznik Yeşil Caminin de mimarı olduğunu belirtmektedir[1559]. Bu

[1555] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 35.
[1556] Erken Osmanlı mimarisinde bu yönde veri sunan bir diğer kitabe Bursa Yıldırım Beyazıd Türbesi'nde karşımıza çıkmakla birlikte, doğrudan "bina emini" ibaresinin kullanılmadığı, yapının tamamlanmasının "Hüseyin oğlu Ali" eli ile gerçekleştiği kaydedilmektedir. Bknz. Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 95
[1557] C. Parla (2002). Alâeddin Keykubad Dönemi Işığında Anadolu Selçuklu Devletinde Yapı Organizasyonu. Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 1(3), s. 255
[1558] Parla, 2002, **a.g.k.**, 271
[1559] Bknz. Ayverdi, 1989, **a.g.k.**, 893; Çulpan, 2002, , **a.g.k.**, 93; Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 475. Tüfekçioğlu Yeşil Cami mimarını katalog kısmında Hacı bin Musa, değerlendirme bölümünde ise Lacir Hacı bin Musa olarak kaydetmiştir. Bknz. Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 44, 475

bağlamda mimarın İznik Yeşil Cami kitabesinde Hacı bin Musa olarak kaydedildiği dikkate alındığında babasının adının Musa olduğu anlaşılmaktadır. Çankırı Kapı Köprüsü olarak bilinen yapıyı inşa ettiren Muhammed bin Lacir'in "ketebehu bi-hattıhi" ibaresi ile kitabeyi yazan hattat olarak tanıtılması önemlidir. Muhammed bin Lacir adı ve eseri bilinen ilk Osmanlı hattatı olarak özel bir yere sahiptir.

Yıldırım Beyazıd tarafından 1382 yılında Mudurnu'da yaptırılan hamamın giriş kapısı üzerinde yer alan ikinci vakfiyede, yapının İbrahim oğlu Ömer tarafından inşa edildiği belirtilmektedir. Söz konusu mimarın, hamam ile birlikte bir külliyenin parçası olan Yıldırım Beyazıd'a ait mescid ve medreseyi de inşa etmiş olması muhtemeldir.[1560]

Yıldırım Beyazıd'ın şehzadeliğinde inşa edilmiş olan Orta Hamam ile Edirne Eski Camisi'ni inşa eden mimarın da İbrahim oğlu Ömer olduğu anlaşılmaktadır[1561]. Edirne Eski Camisinde İbrahim oğlu Ömer ile birlikte Hacı Alaaddin adında bir mimarın görev aldığı bilinmektedir[1562]. Söz konusu üç yapıda yer alan kitabelerde İbrahim oğlu Ömer, "Amile" sıfatı ile tanımlanmıştır. 1382 (Mudurnu Yıldırım Hamamı), 1389 (Bolu Orta Hamam) ve 1414 (Edirne Eski Cami)[1563] tarihli yapılarda karşımıza çıkan söz konusu mimarın, mevcut verilerin ışığında en azından kesintisiz 32 yıl boyunca Osmanlı Beyliği'nde mimar ve usta olarak görev yaptığı anlaşılmaktadır. Söz konusu yapılardan ikisinin Yıldırım Beyazıd, diğerinin ise Çelebi Mehmed adına inşa edilmiş olan sultani yapılar olduğu dikkate alındığında İbrahim oğlu Ömer'in dönemin mimarisinde etkin olan ve saray tarafından desteklenen, himaye edilen bir mimar olması muhtemeldir. Erken Osmanlı yapılarında sınırlı sayıda inşa kitabesinin günümüze ulaştığı ve söz konusu kitabelerin çok azında mimar ismine yer verildiği dikkate alındığında, İbrahim oğlu Ömer'in dönemin diğer yapılarında görev yapmış olma ihtimali de göz ardı edilmemelidir.

Günümüze ulaşmayan ancak öncelikle Halil Edhem tarafından belgelenen Gebze Malkoçoğlu Mehmed Bey Kümbeti'ne ait olan bir kitabe, Osmanlı Mimarisi'nde gayrimüslim bir mimarı kaydeden ilk kitabe olması bakımından önemlidir. Her ne kadar 1385 tarihli yapının kitabesinden açıkça bahsi geçen kişinin yapıyı inşa edeni mi, yoksa

[1560] Sönmez, 1989, **a.g.k.,** 394-95
[1561] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 72, 475
[1562] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 113
[1563] Edirne Eski Camisinin kitabesi için bknz. Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 111-115

kitabeyi yazan hattatı mı tanımladığının belirsiz olduğu belirtilse de[1564] ameli usta ile kastedilen yapıyı inşa eden kişi dolayısı ile mimar ya da yapı ustası olmalıdır.

Ele aldığımız dönemden sonra yazılan ve bu bağlamda bahsi geçen kitabeler gibi doğrudan dönemi temsil etmeseler de 14. yüzyıla dair birçok olguda önemli tarihi kaynaklar olarak sıklıkla başvurulan Tacüt Tevarih, Cihannüma ve Hacı Bektaş-ı Veli Velayetnamesi'nde I. Murad döneminde inşa edilen bazı yapılarda gayri Müslim mimar ve sanatçıların görev aldıkları yönünde bilgiler yer alır. Tacü't Tevarih'te, doğrudan herhangi bir yapı ile ilişkilendirilmeden I. Murad döneminde Yalova'da savaş sırasında ele geçirilen esirler arasında yer alan "becerikli" bir mimarın azat edilerek inşa edilen yapılarda mimar ve ustabaşı olarak görevlendirildiği aktarılmaktadır.[1565]

Hacı Bektaş-ı Veli Velayetnamesi'nin 1625 tarihli kopyasında yer alan bir anekdot, Kaplıca Mimarı olarak tanınan bir kişinin varlığına atıfta bulunmaktadır.[1566]

Velayetname'de Yanko Madyan olarak tanıtılan söz konusu mimarın yapıyı tamamlamak üzere iken iman ettiği ve adının Derviş Sadık olduğu belirtilmekle birlikte, Bursa Eski Kaplıca faslında detayları ile izah edildiği gibi Yanko Madyan efsanevi bir kişiliktir ve doğrudan Eski Kaplıca ya da Kaplıca İmareti'nin mimarı olarak kabul edilemez.

Söz konusu kaynaklarda yer alan bilgiler haricinde, I. Murad dönemi yapılarında görev yapan mimar, usta ve sanatçılara dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Müslüman iki mimar ile Osmanlı kroniklerinde bahsi geçen gayri müslim bir mimar ve sanatçıların/ustalar ile birer örnekle temsil edilen hattat ve bina emininin, öncelikle tartışmasız çalıştığı bilinen yapılar ile görev yapmış olmaları muhtemel yapılar hususunda, ikincil olarak bahsi geçen yapıların mimari özelliklerinin dönemin diğer yapıları ile karşılaştırılması sonucunda temsil ettikleri mimarlık anlayışı bağlamında bazı çıkarımlara kaynaklık etmektedir.

[1564] Halil Edhem, 1916, **a.g.k.**, 231; Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 304-305; Daş, 2003, **a.g.k.**, 340-341; Seçkin, 2013, **a.g.k.**, 980-981

[1565] Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 130. Gayrimüslim mimarların Müslüman ülkelerdeki mimari faaliyetlere dahiliyeti bahsettiğimiz örnekler bağlamın da sadece Osmanlı Beyliği ile sınırlı değildir. Osmanlı Mimarisi'ne önemli etkileri olan Selçuklu yapılarında da mimar ve sanatçıların görev yaptıkları bilinmektedir. Bu hususta detaylı bilgi ve tartışma için bknz. V. M. Tekinalp (2004). Anadolu Selçuklu sanatı'nda Bizans sanatı'nın izleri ve Hıristiyan topluluğun bu oluşuma katkısı, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, *Türkiyat Araştırmaları, 2004-2*, s. 95- 125.

[1566] Bknz. Gölpınarlı, 2005, **a.g.k.**, 89. Ayrıca Vilayetnamede mimarın yapıyı tamamlamak üzere iken iman ettiği ve adının Derviş Sadık olduğu belirtilir. Gölpınarlı, 2005, **a.g.k.**, 90

Ankara Çankırı Kapı Köprüsü'nü inşa eden Mimar Hacı'nın yaklaşık 17 yıl sonra İznik'te inşa edilen Yeşil Mescidi'nde görev yapması mimarların farklı türde yapıları inşa etme yeterliliğinde olduğunu gösterir. Söz konusu mimarın biri Ankara'da diğeri İznik'te inşa edilen yapılarda görev yapması, mimarların belirli bölge ve kent ile sınırlı faaliyet alanlarının olmadığını düşündürmektedir. Bahsi geçen örnek, mimarların gezici olarak çalıştıkları ve bağımsız olarak talep doğrultusunda farklı kent ve farklı işverenlere hizmet ettikleri yönünde bir çıkarıma kaynaklık edebileceği gibi, bir merkez ve organizasyon içerisinde yer aldıkları ve ihtiyaç doğrultusunda görevlendirildikleri yönünde bir oluşuma da işaret ediyor olabilir.

Mudurnu ve Bolu'da Yıldırım Beyazıd tarafından yaptırılan hamamların mimarı olan Ömer bin İbrahim her iki yapı ile birlikte inşa edilen diğer yapılarda da görev yapmış olması muhtemeldir. Ömer bin İbrahim'in 1414 yılında inşa edilen Edirne Eski Cami'sinde de Hacı Alaaddin adlı bir mimar ile birlikte görev yaptığı bilinmektedir. Bahsi geçen yapıların tarihleri dikkate alındığında kesintisiz 32 yıl boyunca farklı kentlerde inşa edilmiş olan sultani yapılarda görev aldığı anlaşılmaktadır. Hacı bin Musa gibi Ömer bin İbrahim'inde farklı kentlerde görev yapması bu süreçte ileriki dönemlerde ortaya çıkacak olan kent mimarları olmadıklarını ortaya koymaktadır. Söz konusu yapılardan ikisinin Yıldırım Beyazıd, diğerinin ise Çelebi Mehmed adına inşa edilmiş olan sultani yapılar olduğu dikkate alındığında, İbrahim oğlu Ömer'in dönemin mimarisinde etkin olan ve saray tarafından desteklenen, himaye edilen bir mimar olduğunu düşündürmektedir.

Dönem mimarları Hacı ve Ömer bin İbrahim'in inşa ettirmiş olduğu yapıların mimari özelliklerinin, dönemin diğer yapıları ile karşılaştırılması sonucunda ortaya çıkan bazı sonuçlar mimarların tercihlerinin özellikle malzeme-teknik ve süsleme unsurlarda doğrudan etkili olduğunu düşündürmektedir. Eğer bir rastlantı ya da yapıların inşa edildiği kent ve yakınlarında bulunan doğal yapı malzemesinden kaynaklı bir zorunlu bir tercih değilse, Mudurnu Yıldırım Mescidi ile Hamamı ve İznik Yeşil Camisi'nde moloz taş ve kesme taş kullanılması, birkaç benzer örnek dışında almaşık duvar tekniğinin tercih edildiği dönemin diğer yapılarından farklılaştığı görülmektedir.[1567] Bu durum ilk algıda, yapıları inşa eden mimarların Türk ve Müslüman kimliği ve sahip oldukları mimari

[1567] Yapıların ana yapı malzmeleri ile ilgili bknz. tablo 8.

gelenek ile doğrudan ilişkilendirilebilir. Eğer ekonomik koşular, iş gücü, teknik bilgi yeterliliği ve taş ocakları hususlarında bir eksiklik yoksa yapıda kullanılacak olan malzemenin tercihinde öncelikle mimar ve ustanın alıştığı malzeme ve tekniği kullanmasından daha doğal bir durum söz konusu olmamalıdır. Dolayısı ile söz konusu örnekler üzerinden özellikle tamamı ile kesme taştan inşa edilmiş olan diğer yapıların da Türk mimarlar tarafından inşa edildiği yönünde bir çıkarıma gidilebilir. Örneğin, bahsi geçen yapılar gibi tamamı ile kesme taş malzeme kullanılan Kemalli Asılhan Bey Mescidi'nin de bir Müsliman/Türk mimar tarafından inşa edilmiş olma ihtimali oldukça yüksektir. Yapıda düzensiz olmakla birlikte kullanılan taş süsleme örnekleri söz konusu olasılığı güçlendiren verilerdir.

Aynı çıkış noktası ve düz mantıkta, kesme taş kullanılmayan ve almaşık teknik tercih edilen tüm yapıların gayrimüslim mimarlar tarafından inşa edilmiş olduğu yönünde bir sonuç ortaya çıkar ki, böyle bir sonucu tartışmasız kabul etmek mümkün değildir. Örneğin dönemin en anıtsal yapısı olan Bursa Hüdavendigar İmareti, özellikle cephe düzen ve malzeme-teknik tercihi ile süsleme özellikleri açısından Bizans etkilerinin en yoğun hissedildiği eser olmakla birlikte yapının doğrudan gayri müslim bir mimar tarafından inşa edildiğini söylemek mümkün değildir. Yapı alt katta, Orta Asya konut mimarisi ile ilişkilendirilen "T Plan" şemasına sahip imaretler dikkate alınarak köken tartışması bir kenara bırakılacak olursa, Hıristiyan mimarlara ait yabancı bir mekân düzenlemesi olmadığı açıktır. Üst katta yer alan medrese ise doğrudan öncül uygulamaları Selçuklu mimarisinde karşımıza çıkan medrese plan şemasının devamı niteliğindedir. Bu özellikleri yapıda birden fazla mimar ve ustanın çalışmış olduğunu düşündürür. Özellikle revak düzenlemesi ve saçak altında yapı boyunca devam eden kör kemer ve lombard bandlarına karar veren ve uygulayanlar -eğer doğrudan bani olarak I. Murad'ın bir yönlendirmesi yoksa- bahsi geçen düzenleri mesleki süreçlerinde tecrübe etmiş gayri müslim kökenli mimar ya da ustalar olmalıdır. Aynı mantıkla mimari plan haricinde iç mekânda karşımıza çıkan korkuluk levhaları gibi süslemeler, Müslüman taş ustalarının yapıda çalıştıklarını ortaya koymaktadır. Yapının banisi olarak I. Murad'ın öncül uygulaması olmayan iki katlı yapının inşasını tamamı ile bir mimar ve yanında görevli taş ustalarının kararlarına bırakmış olamayacağı da göz ardı edilmemelidir.

5.3. Yapı ve Plan Tipleri

I. Murad'ın Osmanlı Beyliği'ni yönettiği 1362 ile 1389 yılları arasında, 31 farklı yerleşimde 89 yapı inşa edildiği tespit edilmiştir. Söz konusu 89 yapıdan 52'si günümüze ulaşmamış, 7 eserin yıkılması sonrasında, yerine inşa edilen dolayısı ile özgün dönem mimarisini temsil etmeyen yapılar olduğu anlaşılmış, 6 yapının kısmen günümüze ulaştığı, 24 yapının ise özgün mimari özelliklerini önemli ölçüde koruduğu tespit edilmiştir. Bahsi geçen 89 yapıdan 69'u Türkiye sınırları içerisinde, 16 yapı Yunanistan, 2 yapı Makedonya, 1 yapı Bulgaristan ve 1 yapı da Sırbistan'da bulunmaktadır.

Yapıların kentlere dağılımında Bursa, İznik ve Yarhisar haricindeki 28 yerleşimde, ilk defa I. Murad döneminde imar faaliyetinde bulunulmuş olması dikkat çekicidir. Bu sonuç Orhan Gazi döneminde yapı inşa edilen yerleşimlerin genelinde I. Murad döneminde yeni yapıların inşa edilmesi yönünde bir ihtiyacı beraberinde getirecek ölçüde bir nüfus artışına sahne olmadığını düşündürmektedir.

Bursa ve İznik'te Orhan Gazi döneminde inşa edilen yapılara ilaveten I. Murad döneminde farklı işlevde yapıların inşa edilmesi, söz konusu yapıların merkez statüsü ile birlikte artan nüfusa bağlı olarak oluşturulan yeni yerleşim alanlarına işaret etmektedir ki, I. Murad dönemi yapıların söz konusu kentlerdeki konumları bu gelişimi açıkça ortaya koymaktadır.

I. Murad döneminde cami, mescid, medrese, mektep, imaret, zaviye, hamam, kaplıca, türbe, köprü, han ve saray olmak üzere 12 farklı yapı tipi karşımıza çıkmaktadır.[1568] Bahsi geçen yapılar işlevlerine göre 8 ana grup altında değerlendirilebilir:

- **Yönetsel Yapılar**
- Saray
- **İbadet Yapıları**
- Ulu Cami
- Mescit-Cami
- **Eğitim Yapıları**
- Medrese

[1568] Kiliseden dönüştürülen camiler istatistiğe dahil edilmemiş, türbe ve kümbetler birlikte değerlendirilmiştir.

- Mektep
- **Ticaret Yapıları**
- Han
- **Su ve Sağlık Yapıları**
- Hamam
- Kaplıca
- Köprü
- **Tarikat Yapıları**
- Zaviye
- **Mezar Yapıları**
- Türbe-Kümbet
- **Çok İşlevli Yapılar**
- İmaret

I. Murad döneminde inşa edilen 89 yapıdan 15'i hamam, 6'sı imaret, 4'ü han, 2'si kaplıca, 4'ü köprü, 7'si medrese, 2'si mektep, 27 mescit-cami, 3'ü kiliseden dönüştürülen cami, 4'ü saray, 4'ü türbe, 3'ü ulu cami ve 8'si zaviyedir.

Yapıların yerleşimlere göre dağılımında 21 yapı ile Bursa ön plana çıkmakta, Bursa'dan sonra 8 yapı ile Edirne, 6 yapı ile Gümülcine, 5 yapı ile İznik ve 3 yapı ile Serez sıralanmaktadır. Bu dağılım, I. Murad döneminde ilgili kentlerin önemi ve stratejik rolü ile uyumlu bir sonuçtur.

Bursa'nın ve sonrasında Edirne'nin başkent kimliği, İznik'in Orhan Gazi döneminden itibaren devam eden stratejik ve tarihsel önemi, önce Gümülcine'nin sonrasından Serez'in Evrenos Gazi yönetimindeki uç merkezi olması bu dağılımda etkili olmuştur. Söz konusu yerleşimler haricindeki kentlerde 3 ve daha az sayıda yapı inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Ankara, Bergama, Dimetoka, Keles, Mudurnu, Tuzla ve Yarhisar'da 3'er; Behramkale, Bozcaada, Gelibolu, İştip ve Karacabey'de 2'şer, diğer 12 yerleşimde[1569] ise 1'er yapı inşa edilmiştir.

[1569] Bolu, Edincik, Gebze, Gönen, İnegöl, İnönü, İpsala, Karaferye (Veria), Kemallı, Loutra, Niş, Umurbey.

5.3.1. Yönetsel Yapılar

I. Murad döneminde tarihsel süreç içerisinde, başkent Bursa başta olmak üzere, Edirne, Dimetoka, Gelibolu, Gümülcine ve Serez'in başkent ve bölgesel yönetim merkezleri olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu yerleşimlerden Bursa, Edirne, Gelibolu ve Dimetoka'da bulunan yönetim binası olarak saray bulunduğu ve I. Murad döneminde kullanıldığı bilinmektedir.

5.3.1.1. Saraylar:

Eski Farsça'da ev anlamına gelen Srada kelimesinden türediği belirtilen saray teriminin X. yüzyıldan itibaren Türkçe'de kullanıldığı bilinmektedir.[1570] İslâm uygarlıklarında hükümdarın ailesiyle birlikte yaşadığı özel alan ve devlet işlerinin görüldüğü yer olarak ana merkezi temsil eden sarayların ilk örneğinin, Muâviye b. Ebû Süfyân'ın Dımaşk'ta yatırmış olduğu Kubbetü'l-hadrâ olduğu kabul edilir.[1571] İlk Türk-İslam devletlerinden itibaren kesintisiz inşa edildiği bilinen sarayların, Osmanlı Beyliği'nin kuruluş döneminden itibaren varlığı bilinmekle birlikte günümüze ulaşan mimari veriler yok denecek kadar azdır.

Yönetsel merkezleri temsil eden sembolik anlamı göz önüne alındığında Osmanlı Beyliği'nin kuruluş döneminden itibaren yönetim merkezi olarak tercih edilen yerleşimlerde saray olarak kullanılmış olan yapıların inşa edilmiş olabileceği yönünde bir beklenti oluşmaktadır. Osmanlı Beyliği'nin bağımsızlığının ilan edildiği ve kısa süreli de olsa beyliğin yönetim merkezi olan Karacahisar'da bu yönde herhangi veriye ulaşılamamıştır.[1572]

1300 yılında çevresinde bulunan yerleşimler ile birlikte Osmanlı iskanına sahne olan Yenişehir'in, o dönemde beyliğin yönetim merkezi olduğu Osmanlı kroniklerinde açıkça ifade edilmektedir. Aşıkpaşazade'nin *"…..kendisi Yenişehir'e gitti. Yanındaki gazilere evler yapı verdi. Orada durur oldu"*[1573] ifadesi ile Sadettin Efendi'nin "Devleti

[1570] Z. T. Ertuğ (2009). *Saray. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 36, s. 117.
[1571] Ertuğ, 2009, **a.g.k.**, 117
[1572] Karacahisar Kalesi Kazı Çalışmaları hakkında bknz. E. Altınsapan vd., (2010). Karacahisar Kalesi 2009 Yılı Temizlik ve Kazı Çalışmaları. *XIV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*. Konya, s. 1-17; Parman, 2001, **a.g.k.**, 451- 462, E. Parman (2002). Eskişehir-Karacahisar Kalesi 2001 Yılı Kazı Çalışmaları. *24. Kazı Sonuçları Toplantısı,* c. 2, s. 69-80, E. Parman ve C. Parla (2003). Eskişehir (Merkez Karacaşehir Köyü) Karacahisar Kalesi 2002 yılı Kazı Çalışmaları. *25. Kazı Sonuçları Toplantısı,* c.2, s. 43-55.
[1573] Aşıkapaşazade, 1992, **a.g.k.**, 26

için Yenişehir'i merkez ve adaletin durağı edinerek..."[1574] diye devam eden aktarımı bu hususta bir çekinceye mahal bırakmamaktadır. Yenişehir'in dönemin idari merkezi olduğu yönündeki kronik bilgilerinin fiziksel karşılığı, Osman Gazi döneminde kentte inşa edildiği belirtilen saraydır.[1575] Şemseddin Sami'nin[1576] aktarımları doğrultusunda 1880'li yıllarda bir kısmı ayakta olan saraydan günümüze ulaşan herhangi bir kalıntı yoktur. Yenişehir'de bahsi geçen sarayın temsilinde, Osmanlı Beyliği'nin kuruluşunun ilk yıllarından itibaren söz konusu yapı tipinin inşa edildiği anlaşılmakla birlikte, mimari özellikleri hakkında herhangi bir çıkarımda bulunmak mümkün değildir.

Yenişehir'in merkez hüviyetini ne kadar süre devam ettirdiğini tespit etmek güçtür. Çünkü Osmanlı fetihleri özellikle Bitinya'nın iç kısımlarında kesintisiz ve büyük bir hızla devam etmiş, anlaşıldığı kadarı ile Bursa'nın başkent olarak belirlenmesine kadar geçen süreçte idari ve üs merkezi olarak stratejik konumlu yerleşimler tercih edilmiştir.

Bu yerleşimlerden birisi de İznik'tir. İznik Sadettin Efendi'nin vermiş olduğu bilgiye göre Yenişehir'in ardından devletin merkezi olmuştur.[1577] Ancak bu bilgiyi tartışmasız kabul etmek mümkün değildir. Bahsi geçen sorunsalın çözümüne dair en özel bilgi İbn-i Batuta'nın seyahatnamesinde karşımıza çıkmaktadır: *"...şimdi bomboş olan şehirde saray hizmetkarlarından birkaçı ve sultanın hanımı Beylun (Nilüfer) Hatun oturuyor..."*[1578] Bu anlatıda dikkati çeken husus kentin yönetimin Nilüfer Hatun'a bırakılmış olduğudur. Eğer İznik bu dönemde başkent olsaydı Batuta'nın belirttiği gibi yönetimin Nilüfer Hatun'a bırakılması gibi bir durum olmaz, kentin yönetimine dair ayrıca bir vurguya ihtiyaç duyulmazdı. Batuta'nın söyleminde sarayın yeri hususunda herhangi bir bilgi olmasa da saray hizmetkarlarından birkaçının Nilüfer Hatun'un yanında olduğu yönündeki anlatı söz konusu olan sarayın İznik'te olmadığını ortaya koymaktadır.[1579] Bu durumda Sadettin Efendi'nin devlet merkezi olarak tanımladığı İznik'i gerek tarihsel gerekse stratejik önemi doğrultusunda Bizans topraklarına yapılacak akınlarda üs merkezi olarak kullanılan, Bursa'dan sonra beyliğin en büyük ve önemli kenti olarak yorumlanmak daha doğru olacaktır. İznik'te beyliğin yönetsel merkezi

[1574] Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 37
[1575] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 14-15
[1576] Şemseddin Sami (1996). *Kamusu'l A'lam.* C.VI. Ankara, s. 4805
[1577] *"…. Bu güzel belde nice müddet Orhan Gazi'nin hükümet merkezliği, cihanı tutan tahtının konağı, adaletli yönetimin durağı olmuştur. Şehre ilk kez kadı olarak da Bilecik Kadısı Çandarlı Mevlana Kara Halil tayin edilmiştir."* Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 73
[1578] İbn Batuta, 2004, **a.g.k.**, 430
[1579] İbn Batuta, 2004, **a.g.k.**, 430

olarak bir sarayın varlığına dair kaynaklara yansımış herhangi bir bilgi olmaması Batuta'nın aktarımlarının kaynaklık ettiği çıkarımı desteklemektedir.

Orhan Gazi döneminde beyliğin başkenti olan Bursa'da, "Bey Sarayı" olarak adlandırılan bir sarayın varlığı bilinmektedir. Olasılıkla İznik'te Nilüfer Hatun'a refakat eden kişiler Bursa Saray'ından görevlendirilen hizmetkarlar olmalıdır. İznik'ten yaklaşık beş yıl önce fethedilen Bursa'nın başkent hüviyetini hangi tarihte kazandığı hususunda tartışmasız bilgiler mevcut olmamakla birlikte, yukarıda İznik bahsinde belirtilen Batuta'nın aktarımları, 1333 yılında Bursa'nın başkent olarak tanındığı yönünde bir çıkarıma kaynaklık edebilir.

Bursa'nın gerek Orhan Gazi döneminde gerekse sonrasında Osmanlı'nın en önemli kenti, ticaret merkezi ve başkenti olduğu yönünde bir belirsizlik ve çekince olmamakla birlikte, bu statüsünün dönem içerisindeki tek tarihsel tanığı Gregory Palamas'tır.[1580] Palamas'ın aktarmış olduğu bilgilere göre Orhan Gazi 1355'te yoğunlukla Bursa'daki sarayda bulunmakta, yazları ise Bursa'ya iki günlük mesafede bulunan bir köyde geçirmektedir.[1581] Bursa'nın fethi öncesinde olasılıkla kentin yöneticisi tarafından kullanılan sarayın Orhan Gazi'nin kenti alması ile birlikte beyliğin yönetim merkezi olarak iskan edildiği anlaşılmaktadır.

I. Murad döneminde Yenişehir ve Bursa Saraylarına ek olarak Gelibolu, Dimetoka ve Edirne'de birer saray inşa edildiği bilinmesine karşın, bahsi geçen yapı ya da yapı kompleksleri günümüze ulaşmamıştır.

Söz konusu yerleşimlerin stratejik konumları nedeni ile I. Murad döneminde balkanların fethinde üs merkezi olarak kullanıldıkları bilinmektedir. Gerek Gelibolu ve Dimetoka'nın gerekse Edirne'nin fethedildikleri tarihlerden itibaren I. Murad ve beyliğin ileri gelenlerinin konakladığı merkezler olarak kullanıldığını Osmanlı kroniklerinde kesintisiz takip etmek mümkündür.[1582] Örneğin ilk fethi 1360-61 yılına tarihlenen Gelibolu Pençik Kanunu'nun Kara Rüstem tarafından Çandarlı Hayreddin Paşa'ya önerilmesi, I. Murad tarafından bu önerinin kabulü ve uygulanması sürecinin anlatımında Hayreddin Paşa'nın "oturduğu" merkez olarak tanımlanır. Gelibolu'nun dönem

[1580] Gregory Palamas'ın hayatı ve mektupları hakkında detaylı bilgi için bknz. G. Arnakis (1951). Gregory Palamas among the Turks and documents of his captivity as historical sources. *Speculum, 26*, s. 104; Philippidis-Braat, 1979, **a.g.k.**, 109; Demircan, 1993, **a.g.k.**, 28, 40, 41.
[1581] Philippidis-Braat, 1979, **a.g.k.**, 146; Demircan, 1993, **a.g.k.**, 49
[1582] Atısz, 1992, **a.g.k**., 151, 156.

içerisindeki etkin konumu ve rolü bahsi geçen anlatı ile sınırlı değildir. I. Murad'ın saltanatının ilk yıllarından itibaren Osmanlı Beyliği'nin Trakya'daki fetihlerinin başlangıcı ve aynı zamanda hareket üslerinden birisi olan Gelibolu'nun 1366 yılındaki kaybı sonrasında, Osmanlı Beyliği'nin her fırsatta Gelibolu'yu yeniden ele geçirme arayışında olması kentin stratejik önemini ortaya koymaktadır.[1583] Evliya Çelebi'nin aktarımları kentin fethinin ardından Osmanlı Beyliği'nin, Bursa'dan sonra Rumeli'deki ikinci taht merkezi olduğunu ve hatta sultan adına Gelibolu'da sikke basıldığını ortaya koymaktadır[1584]. Kentin bahsi geçen hüviyeti ile sultan ve devlet ileri gelenleri tarafından sıklıkla konaklanan bir yerleşim olması, Gelibolu'da aktif olarak kullanılan sarayın varlığını açıklamakla birlikte, ilgili bölümde detayları ile tartışıldığı üzere bu sarayın bir Bizans sarayı mı yoksa I. Murad tarafından yeniden inşa edilen bir yapı mı olduğunu mevcut veriler ışığında tespit etmek güçtür.

I. Murad döneminde saray olduğunu bildiğimiz bir diğer yerleşim Edirne'dir. Her ne kadar kentin Osmanlı Beyliği tarafından fethi hususunda farklı tarih önerileri bulunsa da literatürde yaygın kabul gören görüşe göre kent 1361 yılında fethedilmiştir.[1585] Edirne'nin fethi sonrasında Osmanlı kroniklerinde dönemin fetih alanları ve bu fetihlerde görevli uç beylerinin sorumluluk alanlarına dair önemli aktarımlarda, Sultanın yerleştiği bir merkez olarak tanımlanır: *"Han, devletle Edirne tahtına oturunca lalası Şahin'e Zağra tarafına ve Filibe'ye akın emrini verdi. Evrenüz Gazi dahi vardı, İspala'yı fethetti. Bunlar yerli yerinde uç beğleri oldular".*[1586] Osmanlı kroniklerinde kentin merkez hüviyeti I. Murad dönemi tarihsel olaylarının aktarıldığı metinlerde sıklıkla tekrarlanır. Örneğin 1372 yılında balkanlara yapılan seferler ve söz konusu fetihler sonrasında I. Murad'ın kışı Edirne'de geçirdiği; 1373 yılında şehzade Savcı Bey'in isyanı sırasında Edirne'de bulunduğu; Niş'in ele geçirilmesinin ardından Kabaağaç olarak tanımlanan

[1583] Birçok kenti başta Osmanlı Beyliği olmak üzere Venedik, Ceneviz, Bulgar ve Sırplar tarafından ele geçirilmiş olan Bizans İmparatorluğu'nun diğer kentlerde gösteremedikleri direnci Gelibolu'yu kaybetmeme hususunda göstermeleri, kentin stratejik öneminin bölgenin tüm güçleri tarafından farkında olunduğunun göstergeleridir. Örneğin Çirmen savaşı öncesinde Bizans İmparatoru'nun I. Murad'a elçiler aracılığı ile uzlaşma önerdiği, fakat I. Murad'ın Gelibolu'nun yeniden Osmanlı'ya verilmesi hususunda ısrarcı olması sebebi ile anlaşma sağlanamadığı bilinmektedir. 1376-1382 yılları arasındaki tarihsel olayları Osmanlı kronikleri üzerinden kesintisiz takip etmek mümkün değilse de H. İnalcık bu dönemdeki Osmanlı diplomasisinin en fazla ilgilendiği mevzunun Gelibolu'nun yeniden alınması olduğunun altını çizmektedir. 1376 yılında Osmanlı Beyliği'nin karşısına Gelibolu'nun geri alınması için önemli bir fırsat çıkmış; IV. Andronikos'un Bizans tahtına çıkmasına Cenevizliler ile birlikte destek verilmiş, bu destek karşılığında Gelibolu 1377 yılında Andronikos tarafından Osmanlılara teslim edilmiştir. Bknz. Bknz. İnalcık, 2010a, **a.g.k.**, 86-94

[1584] *Bursa'dan sonra ibtidâ Rûmeli'nde taht-ı sânî bu olup Gâzî Hudâvendigâr bunda sikke kesdürüp Murâd Beğ azze nasruhu Gelibol"deyü merhûme büyük vâlidemizde rub' dirhem kırk elli akçesin saklardı. Hakîr niçe kerre görmüş idim*. Bknz. Evliya Çelebi, 2001, **a.g.k.**, 150

[1585] İnalcık, 1993, **a.g.k.**, 158

[1586] Atsız, 1992, **a.g.k.**, 51

kaleyi fethettiği ve bu seferler sonrasında Edirne'ye geldiği belirtilmektedir.[1587] Anlatılar I. Murad'ın sıklıkla Edirne'de bulunduğunu ve çevre kentlere düzenlenen akınlarda üs merkezi olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır. Her ne kadar Edirne'nin 1365 yılı sonrasında Osmanlı Beyliği'nin ikinci başkenti olduğu yönünde bazı görüşler olsa da bu hususta kesin bir yargı bildirmek mevcut veriler ışığında mümkün değildir. Kroniklerde yer alan bilgilerin bu mevzuda işaret ettiği sonuç, Edirne'nin fethi sonrasında özellikle Balkanların fethinde en önemli üs merkezlerinin başında geldiği, ancak Bursa'nın başkent kimliğinin I. Murad dönemi boyunca kesintisiz devam ettiğini açıkça ortaya koymaktadır. Örneğin I. Murad döneminin son on yılına girilirken 1381 yılında Yıldırım Beyazıd ile Germiyanoğlu Beyi Süleyman Şah'ın kızının düğünü Bursa'da gerçekleşmiş, düğüne Karamanoğlu, Hamidoğlu, Menteşeoğlu, Saruhanoğlu, Aydınoğlu, Tekeoğlu ve İsfendiyaroğlu Beyleri ile Mısır ve Suriye Sultanı davet edilmiş; başta Evrenos Gazi olmak üzere Osmanlı Sancak Beyleri de söz konusu düğüne katılmıştır.[1588] Ayrıca I. Murad'ın oğullarının sünnet düğünleri ile Niğbolu Beyi'nin kızı ile I. Murad arasındaki düğün de Bursa'da gerçekleşmiştir. Ayrıca 1387 yılının kış aylarında İşkodra Tekfuru Balşic'in I. Murad'a bağlılığını bildirdiği yer de Bursa'dır.[1589]

I. Murad döneminde Bursa'da 21 yapı inşa edilmişken, Edirne'de 8 yapı inşa edilmesi tarihi kaynaklarda ön plana çıkarılan Bursa'nın başkent kimliğinin dönem mimari dağılımındaki yansıması olarak okunabilir. Edirne'nin I. Murad döneminde Bursa'dan sonra en fazla yapı inşa edilen yerleşim olması ise kente verilen önemin bir göstergesidir.

I. Murad döneminde Edirne'nin başkent Bursa'nın haricindeki üç saraydan birisine ev sahipliği yapması, Gelibolu ve Dimetoka örneklerinde olduğu gibi stratejik konumu dolayısıyla ön plana çıkan üs merkezi olarak tercih edilmesi ile ilişkili olmalıdır ki, kentin bu yöndeki etkin rolü önceki satırlarda aktarıldığı üzere tarihi kaynaklarda açıkça takip edilebilmektedir.

I. Murad döneminde sarayı bulunan bir diğer yerleşim Dimetoka'dır. Bizans dönemi boyunca Trakya'nın savunmasında önemli bir merkez olarak karşımıza çıkan Dimetoka'nın söz konusu önemini, 1361 yılında Osmanlı Beyliği tarafından ele

[1587] Neşri, 1995, **a.g.k.**, 215
[1588] Atsız, 1992, **a.g.k.**, 51. Bab; Neşri, 1995, **a.g.k.**, 205; Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 149.
[1589] Bknz. Neşri, 1995, **a.g.k.**, 237; İnalcık, 2010a, **a.g.k.**, 101.

geçirilmesinin ardından da devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Eski bir Bizans yapısından dönüştürüldüğü belirtilen sarayın I. Murad döneminde kullanıldığı belirtilmesine karşın, günümüze ulaşmayan yapının mimari özellikleri hakkında herhangi bir çıkarımda bulunmak mümkün değildir.

Gelibolu ve Edirne gibi Dimetoka'nın da Trakya'nın fethinde başta sultan I. Murad olmak üzere beyliğin ileri gelenlerince üs merkezi olarak kullanıldığı bilinmektedir.[1590] Savcı Bey'in 1373 yılındaki isyanında sığınarak, 7 Eylül'e kadar direndiği kent olan Dimetoka[1591], I. Murad döneminin tarihlerinde sıklıkla adı geçen bir yerleşim olarak karşımıza çıkmaktadır. 1366 yılından Edirne'deki sarayının tamamlandığı yıl olan 1369 yılları arasında Dimetoka'da ikamet ettiği belirtilen I. Murad'ın, sonraki yıllarda da kenti sıklıkla kullandığı anlaşılmaktadır.

Kentin bire bir dahil olduğu ve yukarıda özetle aktarılan tarihsel olaylar, Dimetoka'nın Bizans'ın son yıllarından itibaren stratejik ve önemli bir yerleşim olduğunu ve söz konusu önemini Osmanlı fethi sonrasında da devam ettirdiğini ortaya koymaktadır. Kentte Bizans döneminden kalan ve I. Murad tarafından da kullanıldığı belirtilen sarayın kentteki varlığı ve kullanımına kesintisiz devam edilmesi,[1592] Dimetoka'nın Edirne ve Gelibolu örneklerinde olduğu gibi önemli bir hareket üssü olması ve stratejik konumu ile ilişkili olmalıdır.

Bahsi geçen sarayın Bizans Sarayından dönüştürüldüğü yönünde görüşlerin doğrudan bir dönem kaynağı yoktur. En azından çalışmamız sürecinde böyle bir veriye ulaşılamamıştır. Ancak dönemin fethedilen kentlerinde başta kilise ve manastırların ihtiyaç duyulan yapılara dönüştürülerek yeniden kullanıldığı göz önüne alındığında, kentte bulunması olası sarayın Osmanlı sultanı tarafından değerlendirilmemesi için bir sebep yoktur.

[1590] Kiel, 1994, **a.g.k.**, 306; Zinkeisen, 2011, **a.g.k.**, 148
[1591] İnalcık, 2006b, **a.g.k.**,159
[1592] Kiel, 1994, **a.g.k.**, 306.

5.3.2. Dini Yapılar

5.3.2.1. Tanım ve Tartışmalar

Arapça "cem" kökünden türeyen ve "toplayan, bir araya getiren" anlamına gelen "câmi" kelimesi, başlangıçta sadece cuma namazı kılınan büyük mescidler için kullanılan el-mescidü'l-câmi (cemaati toplayan mescid) tamlamasının kısaltılmış şekli olarak tanımlanmaktadır.[1593] Tanımdan da anlaşılacağı üzere başlangıçta ibadet işlevini üstlenen yapı mescit olarak ifade edilmiş; cami cemaati toplayan manası ile mescidi niteleyen bir terim olarak kullanılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm, hadisler ve ilk İslâm kaynaklarında cami karşılığında mescid kelimesinin kullanıldığı bilinmektedir.[1594] X. yüzyıldan itibaren cami kelimesinin tek başına kullanılmaya başlandığı, XI. yüzyıl hukukçularından Mâverdî ve Ebû Ya'lâ da mescit ve cami arasındaki ayırımın açıkça belirtildiği bilinmektedir[1595]. Genel kabul gören görüşe göre içinde cuma namazı kılınan ve hatibin hutbe okuması için minber bulunan mescidler cami, minberi bulunmayan yani cuma namazı kılınmayan küçük ibadet mekânları ise mescid olarak adlandırılmıştır[1596].

Osmanlı Beyliği'nin kuruluş döneminden itibaren inşa edilmiş olan ibadet yapılarını tanımlamak için Cami, Mescit, Ulu Cami, Selattin Cami ve Zaviyeli Cami gibi çok sayıda terim kullanılmıştır. Öncelikle belirtmek gerekir ki söz konusu yapıların terminolojisine dair literatürde bir fikir ve dil birliği yoktur. Cami ve mescit ayırımı yukarıda izah edildiği üzere XI. yüzyılda ortaya çıkan ayrıma uygun olarak ibadet yapısının büyüklük ve küçüklüğüne göre tercih edilen kavramlar olmakla birlikte, geçen zaman içerisinde kentin en büyük yapısının "yüce" vurgusu ile "Ulu Cami", padişahlar tarafından inşa edilen yapıların ayrıştırılması için ise "Selattin Camisi" terimlerinin kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Ele aldığımız 14. yüzyıl bağlamında dönem belgelerinde, ibadet yapılarını tanımlayan "cami" ve "mescit" terimleri karşımıza çıkmaktadır. Kronolojik olarak aktarmak gerekirse, İznik Hacı Özbek ve Hacı Hamza Camileri (Mescitleri) kitabelerinde mescit olarak tanımlanmış,[1597] Ankara Alaaddin Cami'sinin 763 tarihli onarım

[1593] Ö. Önkal ve N. Bozkurt (1993). Cami. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 7, s. 46
[1594] Önkal ve Bozkurt, 1993, **a.g.k.**, 46
[1595] Önkal ve Bozkurt, 1993, **a.g.k.**, 46
[1596] Önkal ve Bozkurt, 1993, **a.g.k.**, 46
[1597] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 17, 25

kitabesinde cami, 837 onarım kitabesinde ise mescit olarak kaydedilmiştir.[1598] I. Murad dönemi ibadet yapılarından Tuzla Hüdavendigar, İznik Yeşil ve Kemalli Asılhan Bey Camileri (?) mescit olarak tanımlanmış, Gelibolu Ulu Cami mübarek ve şerefli bina, Ankara Ahi Yakup Caminin onarım kitabesinde ise mescit tabiri kullanılmıştır.[1599]

Örneklerden anlaşılacağı üzere, 14. yüzyıldan günümüze ulaşan sınırlı sayıdaki kitabelerin hiçbirisinde yapılar cami olarak tanımlanmamıştır. Mescit olarak ifade edilen yapıların ortak özelliği kare planlı ve kubbeli yapılar olmasıdır. Sultan adına inşa edilmiş olan eserlerde ayrıca bir vurgu ve terim tercih edilmemiştir. Birden fazla birim ve örtü sistemine sahip olup literatürde Ulu Cami olarak adlandırılan yapı grubunun 14. yüzyılda inşa edilmiş olup kitabesi günümüze ulaşan tek örneği olan Gelibolu Ulu Camisi, mübarek ve şerefli bina vurgusu ile mescit teriminin tercih edilmediği görülürken, yapı için cami ifadesinin de kullanılmadığı anlaşılmaktadır.[1600] Bergama Yıldırım Camisinin kitabesinde ise bu hususta anlam karmaşası içinden çıkılamaz bir hal almış, "Ulu Cami" tipinde çok bölüntülü olan yapı "şerefli mescit ve güzel cami" olarak ifade edilmiştir.[1601] Yapı kitabelerinde doğrudan cami olarak tanımlanan eser, 1413 yılındaki onarımı belgeleyen kitabesinde "mübarek cami" olarak kaydedilen Ankara Ahi Elvan Camisi'dir.[1602] 1414 yılında Çelebi Mehmed tarafından inşa ettirilen Edirne eski Camisi'nin inşa kitabesinde yapıdan cami olarak bahsedilmesi[1603] 15. yüzyıldan itibaren büyük ölçekli, çok destekli yapıların cami olarak tanımlandığı yönünde veriler olarak değerlendirilebilir. Merzifon'da 1426 yılında inşa edilmiş olan II. Murad Camisi'nin kitabesinde Bergama Yıldırım Camisinde olduğu gibi el-mescidi'l cami ibaresinin yinelenmesi[1604] bu terimin, ilk Müslüman kültürlerde olduğu gibi cemaati toplayan mescit anlamı ile Cuma cami için tercih edilen ve artık gelenekselleşmiş bir ibare olduğunu düşündürür. Ankara Hacı Musa Caminin kitabesinde mescit olarak ifade edilmesi,[1605] mescidin Orhan Gazi ve I. Murad dönem örneklerinde olduğu gibi sadece tek kubbeli küçük yapıları değil plan tipi gözetmeksizin küçük ölçekli ibadet yapıları için tercih edildiğini göstermektedir.

[1598] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 32
[1599] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 34, 42, 47, 56, 75
[1600] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 56
[1601] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 86
[1602] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 105-108
[1603] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 111-115
[1604] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 193
[1605] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 213

Bursa Şeyh Paşa (1439), Ankara Gecik (1443), Ankara Mukadem (1450) Mecitleri gibi dikdörtgen planlı ve ahşap örtülü yapıların da kitabelerinde mescit olarak kaydedilmiş olması[1606] "mescit" teriminin sadece tek kubbeli yapıları değil, küçük ölçekteki tüm ibadet yapılarını tanımlamak için kullanıldıklarını gösterir 15. yüzyıl belgeleridir. 15. yüzyılda inşa edilmiş olan Bergama Kurşunlu (1435), Edirne Kirazlı (1446), Bursa Hoca Ali (1439), Bursa Veledi Yaniç (1440), Bursa Hafsa Sultan (1443), Vize Şerbetdar Hasan Bey (1443) ve Bursa Selçuk Hatun gibi kare planlı ve tek kubbeli ibadet yapılarının tümünün kitabelerinde mescit olarak tanımlanmaları,[1607] 14. yüzyılda sınırlı sayıdaki örneğin kaynaklık ettiği çıkarımın 15. yüzyılda daha fazla sayıda örnekle ispatı olarak değerlendirilebilir. Edirne Darül Hadis Cami ile Edirne Üç Şerefeli Camisinin kitabelerinde cami olarak kaydedilmiş olması[1608] "cami" teriminin ibadet yapılarının anıtsallığını vurgulayan dolayısı ile Cuma cami ve ulu cami gibi farklı adlar ile anılan yapıları temsil ettiğinin 15. yüzyıl belgeleri olarak okunabilir.

Bu noktada yeniden altını çizmek gerekir ki, literatürde bu hususta bir fikir birliğinin olmayışı, yayınlarda yer alan bilgilerin sağlıklı analizi ve değerlendirilmesini oldukça güçleştirmektedir. Örneğin kitabelerinde açıkça mescit olarak tanımlanmış olan kare planlı-kubbeli ibadet yapıları birçok yayında cami adı altında ele alınarak incelenmiş dolayısı ile cami ve mescit arasındaki ayırım literatür dilinde ortadan kalkmıştır.

Osmanlı Mimarisinin ilk örneklerinin ortaya çıktığı Orhan Gazi döneminde inşa edilmiş olan 116 yapıdan 63'inin ibadet yapısı olduğu bilinmektedir. E. H. Ayverdi'nin aktarımı ile söz konusu 63 yapının 54'si cami, 9'u ise mescittir.[1609] Araştırmacının verilerine göre I. Murad dönemi yapılarının dağılımında da benzer bir sonuç karşımıza çıkmakta, bu dönemde inşa edildiği bilinen 28 ibadet yapısından 2'si ulu cami, 23'ü cami, 3'ü ise mescit olarak tanımlanmaktadır.[1610] Söz konusu veriler 14. yüzyılda inşa edilmiş olan ibadet yapılarının büyük bir kısmının camilerden oluştuğu, mescitlerin ise camiye oranla oldukça az sayıda inşa edildiğine işaret etmektedir. Bu sonuçlar, beyliğin kuruluş sürecini de temsil eden14. yüzyıl Osmanlı mimarisi için oldukça düşündürücüdür. Eğer cami genel tanımı ile genellikle kent merkezinde yer alan ve içerisinde cuma namazının

[1606] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 238, 264, 286
[1607] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 231, 233, 241, 247, 265, 271, 290
[1608] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 221, 276
[1609] Orhan Gazi Dönemi eserleri için bknz. Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 21-216; Ayverdi, 1957, **a.g.k.**, 115-197.
[1610] I. Murad dönemi eserleri için bknz. Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 219-363

da kılındığı büyük ölçekli yapıları, mescit ise mahaller içerisinde inşa edilmiş daha küçük ölçekli yapıları tanımlıyor ise, ortaya çıkacak istatistiğin yukarıda verilenin tersi olması daha muhtemeldir. En azından kuruluş dönemin sosyo-kültürel, nüfus ve ekonomik koşullarının niteliği bu yönde bir beklenti sunar.

Yukarıda aktardığımız verilerin çıkış noktası olarak, her ne kadar ayrı bir vurgu ile belirtilmemiş olsa da ilgili yapıların tespit edildiği belgelerde tanımlandığı ifadeye bağlı kalındığı anlaşılmaktadır. Ancak söz konusu arşiv belgelerinde birçok mescidin sonraki dönemlerde camiye tahvil edildiği yönündeki bilgilerin varlığı dikkate alındığında, ortaya çıkan sonuçların dönem mimarisindeki yapı tipi ayırımının tespitinde sağlıklı veriler olarak kullanılamayacağı anlaşılmaktadır.

I. Murad dönemi yapılarının birçoğunun günümüze ulaşmadığı, söz konusu yapıların büyük bir kısmının arşiv belgelerinde ilk kez E. H. Ayverdi tarafından tespit edildiği ve bir çoğunun mimari özelliklerine dair hiç bir dokümanın olmadığı göz önünde bulundurulduğunda bu hususta kesin yargılara ulaşmanın güçlüğü daha net ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar ayrı bir çalışma konusu olarak ele alınması gereken kapsamlı ve çetrefilli bir sorunsal olmakla birlikte yukarıda özetle aktardığımız gibi Orhan Gazi ve I. Murad dönemlerinde inşa edilmiş olan 91 ibadet yapısından 79'unun cami 12'sinin ise mescit olduğunu tartışmasız kabul etmek mümkün değildir. Dolayısı ile sınırlı sayıda da olsa bahsi geçen tek birimli ve küçük ölçekli ibadet yapıları ilgili yapıları temsil eden kitabelerde tanımlandığı gibi mescit olarak ele alınmasının doğru olacağı kanısındayız. Ancak günümüze ulaşmayan ve mimari özellikleri hakkında herhangi bir bilgimiz olmayan yapıları ise herhangi bir kategori altında ele almak mümkün olmadığı için tek birimli ibadet yapılarının mescit-cami olarak adlandırılması daha doğru olacaktır. Erken Osmanlı mimarisinde önceki satırlarda örnekler ile ifade edildiği üzere "cami" teriminin daha çok "Cuma Cami" ya da "Ulu Cami" olarak tanımlanan, anıtsallığı ve çok birimli yapısı ile mescitlerden ayrılan ibadet yapılarını ifade etmek için kullanıldığını dikkate alarak, çalışmamız kapsamında dönem içerisinde inşa edilen ibadet yapılarını mescit-cami ve ulu camiler olmak üzere iki temel tip altında değerlendirilecektir.

5.3.2.2. Ulu Camiler

I. Murad döneminde inşa edilen 89 yapıdan 3'ü ulu camidir: Bursa Şehadet Cami, Gelibolu Ulu Cami, Karaca Bey Ulu Cami. Söz konusu yapıların I. Murad adına inşa edilmiş olması, sultanın tasarrufunda inşa edilen bir yapı tipi olduğuna işaret etmektedir.

Günümüze ulaşan örnekler dikkate alındığında Orhan Gazi döneminde anıtsal bir ibadet yapısının inşa edilmediği, kaynaklarda cami olarak tanımlanan yapıların İznik örneğinde olduğu gibi kentin en büyük kilisesinin camiye çevrilmesi ile oluşturulduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu uygulamanın diğer dönem örnekleri Vize ve Dimetoka'da bulunmaktadır. Dönemin anıtsal nitelikli yapıları ibadet işlevine de sahip olan İmaretler'dir. Ancak bu yapılar da kitabelerinde ve Osmanlı kroniklerinde tartışmasız İmaret olarak tanımlanmış, cami olarak nitelendirilmemiştir. Ancak bu terim imaretlerin ihtiyaç duyulması durumunda cuma namazlarının da kılındığı ibadet yapısı olmadığı anlamına gelmemelidir. Örneğin Orhan Gazi döneminde Bursa'da inşa edilmiş olan yapılar içerisinde en anıtsalı, çarşı bölgesinde yer alan Orhan İmareti'dir. Dolayısı ile kentte yaşayan Müslüman halk için cuma namazının kılınabileceği bir yapı olarak en uygun tercih, mevcut bilinenler dahilinde Orhan Gazi İmareti'dir. Söz konusu işlevi İznik'te temsil eden yapı ise kentin merkezinde yer alan ve fethin hemen sonrasında camiye çevrilen Ayasofya Camisi'dir. Dolayısı ile 14. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı öncesi Türk-İslam mimarisinin temel yapı tiplerinden birisi olan, Osmanlı Mimarisinde ise ilk örnekleri I. Murad döneminde yüzyılın ikinci çeyreğinde karşımıza çıkan "Ulu Camilerin" maddi karşılıkları yoktur. İşlevsel olarak ise söz konusu ihtiyacın önceki satırlarda örnekler ile izah edildiği üzere imaret ve kiliseden camiye çevrilen yapılar ile giderildiği anlaşılmaktadır.

I. Murad döneminde 3 yapının, ulu cami olarak da adlandırılan çok bölüntülü planda inşa edildiği bilinmektedir. Söz konusu yapının dönem mimarisindeki temsilleri Bursa Şahadet, Gelibolu Ulu ve Karacabey Ulu Camileridir. Bahsi geçen yapılardan günümüze orijinal hali ile ulaşanı yoktur.

Bursa Şehadet Camisi, günümüzde kuzey-güney doğrultusunda uzanan iki birimden oluşan dikdörtgen planlı bir yapıdır. Söz konusu dikdörtgen alanı oluşturan her iki mekân kare planlı ve pandantif geçişli kubbe ile örtülüdür. Yapının restitüsyonuna dair farklı görüşler olmakla birlikte yaygın kabul edilen görüşe göre Şehadet Camisi ortada iki kubbe, iki yanda kuzey-güney doğrultusunda uzanan ikişer dikdörtgen

birimden ibaret olan, altı birimli bir cami olup, kuzey yönde dört birimli bir revaklı giriş bölümü yer almaktadır.

Söz konusu özellikleri ile Şehadet Camisi plan tipi bağlamında daha gelişmiş plan özellikleri ve anıtsallıktaki Filibe Muradiye Camisi, Bergama Ulu Cami ve Edirne Eski Camileri tek birimli camilerin gelişim evrelerinin önemli örnekleri olarak tanımlanır. Filibe Muradiye Camisi yaygın olarak I. Murad dönemi yapısı olarak tanımlanmakta ve Bursa Şehadet Camisi ile birlikte, daha sonra Bergama Yıldırım, Edirne Eski ve Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camilerinde bazı değişikliklerle tekrar edilecek olan plan tipinin ilk uygulamaları olarak değerlendirilmektedir. Bu noktada önemle altını çizmek gerekir ki her ne kadar Bursa Şehadet ile Filibe Ulu Camisi aynı dönem yapısı ve bu bağlamda söz konusu plan tipinin Osmanlı mimarisindeki ilk örnekleri olarak tanımlansa da, ilgili bölümde detayları ile izah ettiğimiz üzere Filibe Ulu Camisi'nin, II. Murad dönemi eseri olması kuvvetle muhtemeldir.[1611] Yapının mimari ve plan özellikleri de Bursa Şehadet Camisi'nden ziyade Bergama Yıldırım, Edirne Eski ve Dimetoka Çelebi Mehmed Camileri ile benzer özellikler taşımaktadır. Bahsi geçen yapılarının tümünün, merkezde yer alan dört serbest destek çevresinde yerleşmiş dokuz birimden oluşmasına karşın, Bursa Şehadet Camisi'nin ortada iki serbest destek çevresinde yer alan altı birimden oluşması, Bursa Şehadet Camisi ile bahsi geçen yapılar arasındaki en belirgin farklılıktır. Bu veriler ışığında literatürdeki yaygın kabulün aksine Bursa Şehadet Camisi ile Filibe Hüdavendigar Camisi'nin aynı dönem yapısı olmadığı, dolayısı ile Şehadet Camisini I. Murad döneminde bahsi geçen plan tipinin ilk ve tek uygulaması olarak önermenin daha doğru olduğu kanısındayız. Bu bağlamda söz konusu plan tipinin gelişiminin kronolojik süreci Bursa Şehadet, Bergama Yıldırım, Edirne Eski, Dimetoka Çelebi Mehmed ve Filibe Muradiye camileri şeklinde devam etmiş olmalıdır.

Orhan Gazi döneminde söz konusu yapı tipinin öncül uygulamasının olmadığı cuma camisi ve ulu cami işlevinde kullanılan yapıların kiliseden dönüştürülen camiler ile imaretler olduğu göz önüne alındığında, Şehadet Camisi inşa edildiği olası tarih itibari ile Osmanlı Mimarisinde ulu camilerin ilk örneği olarak tanımlanabilir. Yapının Bursa'da inşa edilmiş olması, başkent kimliği ile birlikte ortaya çıkan ihtiyaca cevap verebilecek herhangi bir yapının olmayışı ile açıklanabilir. Her ne kadar önceki satırlarda bu hususta

[1611] Bknz. **4.10.3.1.** Filibe Muradiye Cami

Bursa'da çarşı bölgesinde inşa edilmiş ve döneminin en anıtsal yapısı olan Orhan Gazi İmaretinin, bir ölçüde bahsi geçen işlevi üstlenmiş olması beklense de, nüfusun yoğun olduğu kale içinde Şahadet Camisi gibi anıtsal bir cuma camisine ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır.

I. Murad döneminde çok birimli ulu camilerinin bir diğer örneği, Şehadet Camisi gibi özgün plan ve mimari özellikleri ile günümüze ulaşamayan Gelibolu Ulu Camisi'dir.[1612] 1385 yılında inşa edilen Gelibolu Ulu Camisi'nin mevcut mimari özellikleri ile malzeme-teknik ve bezeme unsurları, özgün yapının tamamı ile yenilendiğini ya da yapının yeniden inşa edildiğini işaret etmektedir.[1613] Yapının özgün mimarisine dair Castellan'ın 1797 tarihli bir gravürü kısmi bazı çıkarımlara kaynaklık etmekte, söz konusu gravüre göre yapı dokuz kare planlı ve kubbe örtülü birimden oluşmaktadır[1614]. Söz konusu plan düzeninin, ortada dört serbest destek ve dört yönde duvarlara kemer atılımları ile şekillenmiş olması muhtemeldir. Bu özellikleri ile yapı Edirne Eski Camisi'nin plan tipini çağrıştırmakta ve eğer Castellan'ın gravüründe hatalı bir aktarım yok ise, Edirne Eski Cami planının öncül uygulaması olarak anlam kazanmaktadır.

I. Murad döneminde ulu camilerin Bursa ve Gelibolu'da inşa edilmiş olması, Bursa'nın başkent kimliği, Gelibolu'nun ise beyliğin Rumeli ve balkanlardaki ilerlemesi ve kazanımlarının korunması açısından stratejik konumu ile ilişkili olmalıdır. Uzun yıllar Bizans ile hakimiyet mücadelesinin öznesi olan Gelibolu'nun, 14. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Beyliği'n en önemli üs merkezlerinden birisi olduğu ve I. Murad'ın birçok seferde kenti harekât merkezi olarak kullandığı bilinmektedir. Her iki kentte de I. Murad döneminde kullanılan birer sarayın olması, yönetsel rollerinin bir diğer temsili olarak değerlendirilebilir. Söz konusu yönetsel temsiliyeti vurgulayan diğer bir husus bahsi geçen yapılarının tümünün sultan adına yani I. Murad adına inşa edilmiş olmasıdır.

I. Murad döneminin de içerisinde yer aldığı 14. yüzyılda ulu cami merkezli bir külliye ve onun çevresinde şekillenen bir kent sistemi söz konusu değildir; bu hususa dikkat çeken F. Yenişehirlioğlu 15. yüzyıla kadar külliyelerde ulu caminin bulunmadığını

[1612] Bknz. Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 305
[1613] Kitabe için bknz. Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 56-57
[1614] Castellan, 1811, **a.g.k.**, 57.

ve dolayısı ile İslam kenti olarak geliştirilen kent tinin Erken Osmanlı dönemi için geçerli olmadığını belirtir.[1615]

5.3.2.3. Mescitler

I. Murad döneminde inşa edildiği bilinen 89 yapıdan 27'si mescit-camilerden oluşmaktadır. Bahsi geçen yapıların yerleşimlere dağılımında Bursa 7 cami-mescit ile ön plana çıkmakta, 3 mescit inşa edildiği bilinen Edirne haricindeki 17 yerleşimde 1'er adet mescit yapıldığı anlaşılmaktadır.

Başkent Bursa haricinde Orhan Gazi döneminde iskana sahne olan ve mescidi bulunan hiçbir yerleşime, I. Murad döneminde yeni bir mescit inşa edilmemesi dikkat çekici bir sonuçtur. Her iki dönemin Bursa ve İznik örnekleri bahsi geçen yapıların ihtiyaçlar doğrultusunda inşa edildikleri yönünde veriler sunmaktadır. Bursa'da ise Orhan Gazi dönemindeki 12 mescide[1616] ilaveten, I. Murad döneminde 7 mescit daha inşa edilmiştir. Bursa'dan sonra döneminin en büyük kenti olan İznik'te Orhan Gazi döneminde 4 ibadet yapısı varken, I. Murad döneminde yeni bir cami ya da mescit inşasına ihtiyaç duyulmamıştır. Bahsi geçen yapı tipinin Osmanlı kentlerinde mahallelerin merkezi olduğu[1617] ve mahallelerin bir mescit çevresinde şekillendiği düşünüldüğünde, İznik'te yeni mahallelere dolayısı ile yeni yerleşim alanlarına ihtiyaç duyulmadığı, Bursa'da ise olasılıkla artan nüfus ile doğru orantılı olarak yeni mahallelerin oluşturulduğu ve söz konusu mahallelerde de bahsi geçen mescitlerin inşasına ihtiyaç duyulduğu düşünülebilir. Bursa örneğinde mescitlerin kent içerisindeki dağılımları bahsi geçen olasılığı destekler niteliktedir. Yıldırım döneminde de söz konusu tespiti destekler bir dağılım karşımıza çıkmaktadır.

Önceki ve sonraki dönem bağlamında Orhan Gazi ve I. Murad dönemi arasında yukarıda kurulan bağıntı, I. Murad dönemi ile Yıldırım dönemi arasında da devam etmektedir. Tıpkı Orhan döneminde yapı inşa edilen kentlerin I. Murad döneminde yeni ibadet yapılarının inşası için tercih edilmemesi gibi, I. Murad döneminde mescit inşa edilmiş olan yerleşimler Bursa ve Edirne haricinde Yıldırım döneminde yeni mescit inşa edilen kentler olarak tercih edilmemiştir. Yine bahsettiğimiz sosyal ve toplumsal ihtiyaç

[1615] Yenişehirlioğlu, 2001, **a.g.k.**, 892
[1616] Yılmazyaşar, 2003, **a.g.k.**, 201
[1617] Ö. Ergenç (1984b). Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine. *Osmanlı Araştırmaları,* 4, s. 73

başkent Bursa'nın giderek genişlediği, Edirne'nin de tarihsel kimliği ve önemi ile doğru orantılı yeni yapıların inşa edildiği yerleşim olarak kaşımıza çıkmaktadır.

I. Murad dönemine tarihlenen 27 mescitten 11'i, beyliğin sultanı I. Murad tarafından inşa edilmiştir. I. Murad'dan sonra adına en fazla mescit inşa edilmiş olan kişiler Evrenos Gazi (2), Hayreddin Paşa (2) ve Koca Naip'tir (2). Her ne kadar bu dağılım Sultan I. Murad ile dönemin en etkin yönetici kimlikleri olarak Evrenos Gazi, Hayreddin Paşa ve Koca Naip'in temsilinde, mescit inşasına yön verenlerin yönetici sınıf olduğunu düşündürse de bahsi geçen kişilerin diğer yapı tiplerinde de en fazla yapı inşa ettiren kişiler olması bu durumun mescitlerin inşasına özel bir durum olmadığını gösterir.

Adı geçen baniler haricinde I. Murad döneminde Abdal Cüneyd, Asılhan Bey, Hoca Yadigar, İzzeddin Bey, Kara Ali, Malkoç Bey, Melike Hatun, Nilüfer Sultan, Yahşi Fakih ve Yıldırım Beyazıd adına birer mescit inşa edildiği bilinmektedir. Banilerin sosyal sınıfları dikkate alındığında mescitlerin her sosyal sınıftan kişiler tarafından inşa ettirildiği dolayısı ile herhangi bir sosyal sınıfa özel bir yapı tipi olmadığı anlaşılmaktadır.

Bahsi geçen dağılım bir önceki dönem olan Orhan Gazi döneminde de karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde Orhan Gazi, Süleyman Paşa, Lala Şahin Paşa ile Alaadin Bey'in cami ve mescit inşasında ön plana çıktığı görülmektedir.[1618] Her iki dönemde de sultanlar en fazla mescit inşa ettiren bani durumunda olup, Orhan Gazi döneminde sultanın oğlu ve aynı zamanda uç beyi olarak beyliğin en etkin kimliklerinden birisi olan Süleyman Paşa'nın yerini I. Murad döneminde yine aynı statüdeki Evrenos Gazi almıştır. Beyliğin bir diğer etkin kimliği olarak birden fazla mescit inşa ettirmiş olan Hayreddin Paşa'nın Orhan Gazi dönemindeki statü ve sosyal sınıf temsili Lala Şahin Paşa'dır. Bahsi geçen kişiler haricinde Orhan Gazi döneminde adına mescit inşa edilmiş olan kişiler, 1'er yapı temsilinde farklı sosyal sınıfa mensup dönemin önemli şahsiyetleridir. Bu bağlamda mevcut verilerin ortaya koyduğu sonuç, mescitleri inşa ettiren ya da adına mescit inşa ettiren kişiler değişmekle birlikte başta sultan ve yönetici sınıf olmak üzere beyliğin tüm sosyal sınıflarını temsil etmekte, Orhan Gazi dönemindeki tercih ve uygulamaların I. Murad döneminde aynı zeminde devam ettiğini göstermektedir.

[1618] Yılmazyaşar, 2003, **a.g.k.**, Tablo 2a, 2b. Söz konusu yayında yapıların niteliğine göre cami mescit ayırımı terminolojik olarak ele alınmamış, E. H. Ayverdi'nin verileri kullanılarak bani ve yapı tipleri tabloya aktarılmıştır. Bknz. Ayverdi, 1966, **a.g.k.**

I. Murad döneminde inşa edilmiş olan mescitlerden özgün mimari özelliklerini büyük ölçüde koruyarak günümüze ulaşan yapılar Behramkale Hüdavendigar, Bilecik Orhan, Bursa Nilüfer Sultan, Kavaklı, Koca Naip ve Yer Kapı Mescitleri ile Kemalli Asılhan Bey, Mudurnu Yıldırım ve Tuzla Hüdavendigar Mescitleridir.

Bahsi geçen yapıların tümünün kare planlı ve kubbe örtülü oluşu Orhan Gazi döneminde ilk örnekleri İznik Hacı Özbek Mescidi ile Bursa Alaaddin, İznik Hacı Hamza, Gebze Orhan ve Baba Sultan Geyikli Baba mescitlerinde karşımıza çıkan plan tipinin I. Murad döneminde de tercih edildiğini göstermektedir. Dönem mescitleri farklı boyut ve özelliklere sahiptir. I. Murad'ın kızı Nilüfer Sultan adına Bursa'da inşa edilmiş olan Hıdırlık Mescidi 5.86 x 5.96 m taban ölçüleri dönemin en küçük mescididir. Dönem mescitlerinde kare mekân ebatları 10 m ile 12 m arasında değişen ölçülerde karşımıza çıkmakta, Mudurnu Yıldırım Mescidi 1965 m x 2071 m ebatları ile dönemin en anıtsal mescidi olarak diğer yapılardan ayrılmaktadır. Mudurnu Yıldırım Mescidi aynı zamanda 1.63 m duvar kalınlığı, 8.20 m duvar yüksekliği ve 8.40 m kubbe yüksekliği ile dönemin tüm mescitlerin farklı özellikler göstermektedir. Mudurnu Yıldırım Mescidi kubbeye geçiş elemanı olarak tromp kullanımı ile genelde üçgen kuşak geçiş tercih edilen Orhan Gazi ve I. Murad dönemi mescitlerinden ayrılmaktadır. Aynı zamanda yapı strüktür bağlamında duvar payesi kullanılması ile diğer yapılardan farklılaşır.

Her ne kadar bahsi geçen yapıları, boyutları itibari ile kendi içerisinde alt kategorilere ayırmak mümkün değilse de, Hıdırlık (Nilüfer Sultan) örneğinde olduğu gibi çok sayıda benzer tipte yapının olduğu kentlerde mahalle mescidi olarak işlev gören mescitlerin küçük ölçekli olduğu, aynı plan tipinde olmasına karşın inşa edildiği dönemde inşa edildiği yerleşimin tek ibadet yapısı durumunda olan mescitlerin, bahsi geçen mahalle mescitlerine oranla oldukça büyük ebatlı yapıldıkları anlaşılmaktadır. Bu durum örneğin, Behramkale, Mudurnu ve Tuzla gibi yerleşimlerde yaşayan cemaatin yeri geldiğinde cuma namazını da kılabilecekleri emsallerine göre daha geniş ve yüksek dolayısı ile daha anıtsal olarak tasarlandıklarını düşündürmektedir.

I. Murad dönemi mescitlerinde duvar kalınlıkları, mekân genişliği, duvar yüksekliği ve kubbe genişliği arasında doğrudan ya da dolaylı bazı ilişkiler olduğu görülmektedir.[1619] Örneğin mekân genişliği ile yapının duvar kalınlığı arasında doğrudan

[1619] Bknz. Tablo 9.

bir ilişki olduğu dönem yapılarında açıkça gözlenmekte, mekân genişliği artıkça yapının duvar kalınlığının da arttığı anlaşılmaktadır.

Bursa Hıdırlık Mescidi'nin mekân genişliği 5.90 m olup, duvar kalınlığı 0.90 cm; Mudurnu Yıldırım Mescidi'nde ise mekân genişliği yaklaşık 20 m, duvar kalınlığı ise 1.63 m dir. Bu değerlere göre Hıdırlık Mescidi'nde duvar kalınlığının mekân genişliğine oranı 6.5'tir. Mudurnu Yıldırım Mescidi'nde ise bu oran 12. 26 olup, Hıdırlık Mescidi'nde karşımıza çıkan değerin yaklaşık iki katıdır. Bu oranların her iki yapıdan çıkışlı olarak ortak bir değer sunmadığı açıktır. Dönemin diğer yapılarında ise 7.2 ve 7.9 arasında değişen oranlar karşımıza çıkmakta, Tuzla Hüdavendigar Mescidi 11.7 oranı ile Mudurnu Yıldırım Mescidine yaklaşan diğer yapılardan ise ayrılan bir oran sunar. Söz konusu yapıların duvar kalınlığı ile mekân genişliği arasındaki orantıda dikkati çeken bir grup yapının 7 ile 8 arasında değişen değerler sunarken, Mudurnu Yıldırım, Tuzla Hüdavendigar ve Bilecik Orhan Mescitlerinde söz konusu oranın 10 ve üstü değerlerle karşılaşılmasıdır. Bilecik Orhan, Tuzla Hüdavendigar ve Mudurnu Yıldırım Mescitlerinin taşıyıcı ve geçiş sistemi özelliklerinin diğer yapılardan farklı olması bu durumun sebebi olarak değerlendirilebilir. Öyle ki, Orhan Gazi döneminden itibaren Yıldırım dönemi sonuna kadar inşa edilmiş olan mescitlerden taşıyıcı sistem özellikleri bakımından ayrılan üç örnek bahsi geçen yapılardır. Mudurnu Yıldırım ve Bilecik Orhan Mescitleri taşıyıcı olarak duvar yerine duvar payelerinin kullanıldığı iki önemli örnektedir. Dolayısı ile mekânın önemli derecede genişlemesine karşın duvarın aynı ölçüde kalınlaştırılmamış olmasının sebebi, taşıyıcı sitemdeki bu yenilik olmalıdır. Kubbenin doğrudan duvarlara oturduğu mescitlerdeki oran kullanıldığında, kubbenin duvara oturması durumunda Bilecik Orhan Cami için ön görülen duvar kalınlığı en az 1.30 m olması gerekirken, 1.05 cm kalınlığında bir duvar kullanılmasına olanak veren yapının dört köşesinde yer alan duvar payeleri olmuştur. Aynı mantıkta Mudurnu Yıldırım Mescidinin 20.71 m lik geniş mekânı için yaklaşık 2.58 m kalınlığında olması gereken duvarının yaklaşık 1 m daha dar (1.63 m) olmasını sağlayan duvar payeleridir. Tuzla Hüdavendigar Mescidinde ise kubbenin doğrudan duvara oturması durumunda mekân genişliğinin ihtiyaç duyacağı 1.48 m genişliğindeki duvarın yerine 1.02 m genişliğinde bir duvar kullanılmasına imkan sağlayan, yapının duvar içerisinde gömülü olan dört yöndeki asma kemerlerdir.

Mudurnu Yıldırım, Tuzla Hüdavendigar ve Bilecik Orhan Mescitlerinde bahsi geçen taşıyıcı sistem özelliklerinin yapıların kubbenin üçgen kuşak geçişle doğrudan

kubbeye oturduğu çağdaş dönem örneklerine oranla daha yüksek inşa edilmesine olanak sağladığı anlaşılmaktadır. Bursa Alaaddin Mescidi ve Bilecik Orhan Mescidi aynı duvar kalınlığına sahip olmasına karşın, Alaaddin Mescidinde 3.25 m olan duvar yüksekliğinin Bilecik Orhan Mescidinde 9.50 m olması, kubbe yükünün Bilecik Orhan Mescidi'nde büyük duvar payeleri ile taşınması sayesinde gerçekleşmiştir.

Kubbenin doğrudan duvarlara oturduğu örneklerde duvar yüksekliğini belirleyen unsur duvarın kalınlığı olmuştur. Örneğin Bursa Hıdırlık Mescidinde duvar kalınlığı 0.90 m duvar yüksekliği ise 2.97 m dir. Bu oranlar Orhan Gazi ve I. Murad döneminde inşa edilmiş olan mescitler içerisinde duvar kalınlığı ve yüksekliği bağlamında en düşük değerlerdir. Bursa Alaaddin Mescidinde duvar kalınlığı 1.05 m duvar yüksekliği ise 3.25 m iken, İznik Hacı Özbek Mescidinde duvar kalınlığı 1.10 m duvar yüksekliği ise 3.95 m; Behramkale Hüdavendigar Mescidinde duvar kalınlığı 1.50 m duvar yüksekliği 5.42, İznik Yeşil Mescitte ise duvar kalınlığı 1.72 m duvar yüksekliği ise 7.90 m olarak ölçülmektedir. Aktarılan örneklemlerden açıkça anlaşılacağı gibi doğrudan bir ilişki vardır. İznik Yeşil Mescit haricinde söz konusu oranlar 3.1 ile 3.6 arasında değişken değerler içermekte, İznik Yeşil Mescitte söz konusu değer 4.5 olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu değişkenlikte duvar kalınlığı lehine bir sapma gözlemlenmektedir.

I. Murad döneminde inşa edilmiş olan ve günümüze ulaşan mescitlerin tümünde revaklı bir giriş bölümü bulunmaktadır. Bursa Kavaklı, Koca Naip ve Yerkapı Mescitlerinin revaklı giriş bölümleri özgün yapısından oldukça uzak, restorasyonlar sonucunda tamamı ile yeniden inşa edilmiş olup, değerlendirmelerde döneme özgü sağlıklı veriler sunmamaktadır.

Behramkale Hüdavendigar, Bursa Hıdırlık, Kemallı Asılhan Bey, Mudurnu Yıldırım ve Tuzla Hüdavendigar Mescitlerinin revakları da farklı dönemlerde onarım geçirmiş olmalarına karşın, özgün mimariye uygun restorasyonların gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu yapıların revaklı giriş kısmında genellikle üç birim olduğu ve üç kemer ile dışarıya açıldıkları görülmektedir. Bursa Hıdırlık Mescidinde ise revak kısmının tek birimli olduğu ve tek kemer ile dışarıya açılan eyvan şeklinde düzenlendiği anlaşılmaktadır.

Üç birimli revaklı giriş kısmına sahip yapılardan Behramkale Hüdavendigar, Kemalli Asılhan Bey ve Mudurnu Yıldırım Mescitleri ile tek birimli Bursa Hıdırlık

Mescidinde revaklı birimlerin iki yanda kapalı, sadece Tuzla Hüdavendigar Mescidinin revaklı giriş kısmının doğu ve batı yönden birer kemerle dışarıya açıldığı anlaşılmaktadır. Behramkale Hüdavendigar ve Kemalli Asılhan Bey Mescitlerinin revaklı giriş bölümlerinde kemerler arasında taşıyıcı olarak sütun kullanılmış, Mudurnu Yıldırım ve Tuzla Hüdavendigar Mescitlerinde ise paye tercih edilmiştir. Üç birimli revaklı giriş kısmına sahip mescitlerden Kemalli Asılhan Bey Mescidi dışındaki yapılarda, birden fazla örtü çeşidi kullanıldığı görülürken, Asılhan Bey Mescidinde tüm birimlerin çapraz tonoz örtülü olduğu anlaşılmaktadır.

Behramkale ve Tuzla Hüdavendigar Mescidinde iki yanda kubbe ortada beşik tonoz, Mudurnu Yıldırım Mescidinde ise iki yanda kubbe ortada ise dilimli kubbe kullanıldığı görülmektedir. Bu özellikleri ile I. Murad dönemi mescitlerinin revaklı giriş kısımları örtü sistemi bağlamında Orhan Gazi dönemi mescitleri ile benzer özellikler göstermekte, Mudurnu Yıldırım Mescidi dilimli kubbe kullanılan ilk Osmanlı yapısı olarak gerek Orhan Gazi gerekse I. Murad döneminde inşa edilmiş tüm yapılardan farklılaşmaktadır. Dilimli kubbe kullanılan bir diğer örnek Yıldırım dönemi eseri olan İznik Yeşil Mescittir.

Revaklı giriş bölümlerinin uzunluk ve genişlik oranları 2.63 m ile 3.3 m arasında değişken değerler içermektedir. Söz konusu oranların oluşmasında etken olan örtü sisteminin tercihi olmalıdır. Revaklı giriş kısımlarında 3 birimin tümü ile kubbe ile örtülü oluğu ya da kare birimden oluştuğu örneklerde beklenen uzunluk ve genişlik oranı, kemer genişliğine bağlı olarak 3.5 civarında beklenmelidir. I. Murad döneminde hiçbir yapıda bu oran karşımıza çıkmamakta, dolayısı ile birden fazla örtü sistemi ile mevcut alanın örtülmesinin amaçlandığı anlaşılmaktadır. Bu hususta referans olarak kullanılabilecek yapı tüm birimleri kubbe ile örtülü Mudurnu Yıldırım Cami olabilecekken yapıda ortada kullanılan dilimli kubbe iki yandaki kubbeden daha küçük tasarlanmış dolayısı ile öngörülen 3.5 oranında bir sonuç yerine 3.17 lik bir oranla karşılaşılmıştır.

5.3.3. Eğitim Yapıları

5.3.3.1. Tanım ve Tartışmalar

Osmanlı Mimarisinde medrese ve mektep olmak üzere eğitim işlevine sahip iki tür yapı olduğu bilinmektedir. İlk örnekleri Orhan Gazi döneminde karşımıza çıkan söz konusu yapılardan medrese, sözlük anlamı ile "okumak, anlamak, bir metni öğrenmek ve ezberlemek için tekrarlamak" anlamına gelen ders (dirâse) kökünden türemiş bir mekân ismi olarak tanımlanır.[1620] Hadislerde ders ve tedarüs kelimeleri geçtiği halde İslamiyet'in ilk dönemlerinde ders yapılan mekânların medrese olarak adlandırılmadığı bilinmekte, ilk medrese binası hususunda farklı görüşler olduğu anlaşılmaktadır.[1621] İslamiyet'in ilk yıllarında Kuran, Hadis ve İslami öğretilerle ilgili eğitimlerin camilerde verildiği bilinmekte, kaynaklarda medrese olarak anılan ilk eserin, Ebû Bekir Ahmed b. İshak es-Sıbgī (ö. 342/954) tarafından Nîşâbur'da kurulan dârüssünne olduğu belirtilmektedir.[1622] İlk İslam medeniyetlerinden itibaren genellikle devlet yöneticileri veya dönemin önde gelen kişileri tarafından bir âlimin ders vermesi amacıyla inşa edildiği bilinen medreselerin, ilk örneklerinin 10. yüzyılda Horasan ve Maveraünnehir'de ortaya çıktığı, Türklerin Anadolu'ya gelişinin ardından başta Selçuklular olmak üzere birçok uygarlığa ait mimarinin en önemli yapı tiplerinden birisi olarak kesintisiz inşasının devam ettiği görülmektedir.[1623]

Sultanların, nüfuzlu devlet adamlarının ve varlıklı kişilerin himayesinde kurulan vakıfların gelirleriyle varlıklarını sürdüren medreselerde eğitim parasız olup, öğrencilerin beslenme ve barınma masrafları ilgili vakıf tarafından karşılanmaktadır. Medreselerde görevli müderrisler ile diğer çalışanların maaşlarının da vakıflar tarafından karşılandığı bilinmektedir.[1624]

Anadolu Selçukluları döneminde öğrencilerin seviyelerine göre mühtedi, mülazım ve fakih olmak üzere üç gruba ayrıldığı; eğitime yeni başlayan öğrencilere mühtedi, orta seviyedeki öğrencilere mülazım ileri düzeydeki öğrencilere ise fakih adı verildiği

[1620] N. Bozkurt (2003). Medrese. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 28, s. 323
[1621] Bozkurt, 2003, **a.g.k.**, 324
[1622] Bozkurt, 2003, **a.g.k.**, 324
[1623] Bozkurt, 2003, **a.g.k.**, 325.
[1624] Y. Demiralp (1999). *Erken Dönem Osmanlı medreseleri (1300-1500).* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları., 4

belirtilmektedir.[1625] Osmanlı medreselerinde ise eğitime yeni başlayan öğrencilere suhte, ileri düzeydeki öğrencilere ise Danişmend denilmektedir.

Osmanlı Mimarisinde ilk medresenin İznik'te Orhan Gazi adına inşa edilmiş olan medrese olduğu yönünde bir genel kabul varsa da, ilk medresenin İzmit'te Orhan Gazi döneminde inşa edilen Süleyman Paşa Medresesi olduğunu bildiren kaynaklar da mevcuttur.[1626]

Resmi dili Türkçe olan Osmanlı devletinde derslerin Türkçe olduğu bilinmekte, özellikle dini eserler ile Arapça yazılmış eserlerin incelenebilmesi için Arapça'nın da hakim dil olduğu kabul edilmektedir.[1627]

Osmanlı medreseleri verilen eğitimin niteliğine göre "Genel Medreseler" ve "İhtisas Medreseleri" olmak üzere iki ana grup altında değerlendirilir.[1628] Genel Medreseler temelde İslami Bilimler olmak üzere fen ve tabii bilimler eğitimlerinin verildiği medreseler olarak tanımlanır ve söz konusu medreselerden mezun olanların kadı, müderris ve müftü olabildikleri belirtilmektedir.[1629] Daru'l Hadis, Darul Kurra ve Tıp Medreseleri olmak üzere üç grupta değerlendirilen İhtisas Medreseleri ise belirli alanlarda eğitim verilen yapılardır.[1630]

"İslam ülkelerinde ve özellikle Osmanlılarda çocuklara temel eğitimin verildiği yer" olarak tanımlanan mektepler, 14. yüzyıl Osmanlı Beyliği'nde eğitim sisteminin ilk aşamasının gerçekleştirildiği kurum ve söz konusu eğitimin gerçekleştirildiği yapılardır.[1631]

Türkçe karşılığı yazmak olan "ketb" sözcüğünden türediği belirtilen mekteb okul anlamına gelmekte, aynı zamanda mektebe şeklindeki kullanımı ile kütüphaneleri tanımlamak için de tercih edildiği bilinmektedir.[1632]

Abbasiler döneminde "küttab" adıyla anılan mekteplerin, Karahanlı ve Selçuklu devletlerinde "sıbyan mektebi" olarak tanımlandığı, Osmanlı döneminde de söz konusu

[1625] M. A. Çay (1984). Anadolu Selçuklularında Medreseler. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2), s. 107
[1626] Bilge, 1984, **a.g.k.**, 11-12
[1627] Bilge, 1984, **a.g.k.**, 9; Demiralp, 1999, **a.g.k.**, 5; M. Hızlı (2006). Payitaht Bursa'da Yükseköğretim. Payitaht Bursa'da Kültür ve Sanat Sempozyum Kitabı, Bursa, 07-08 Nisan 2006. s. 183-196. C. Çiftçi (Ed.)., s. 193
[1628] Demiralp, 1999, **a.g.k.**, 5; Hızlı, 2006, **a.g.k.**, 189
[1629] Demiralp, 1999, **a.g.k.**, 5
[1630] Demiralp, 1999, **a.g.k.**, 6
[1631] N. Bozkurt (2004). Mektep. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 29, s. 5
[1632] Bozkurt, 2004, **a.g.k.**, 5

terimin tercih edildiği bilinmektedir. Osmanlılarda tarihsel süreç içerisinde "darütta'lim, darulilm, muallimhane, mahalle mektebi, taş mektep ve mekteb-i ibtidaiyye gibi farklı isim ve tamlamalarla ifade edilen bahsi geçen eğitim yapılarında görev yapan eğitmenler muallim, yardımcıları ise "kalfa" olarak anılmaktadır.[1633]

5.3.3.2. Medreseler

İlk örnekleri Orhan Gazi döneminde inşa edilen medreselerde, yukarıda ana hatları ile tanıtılan unsurları doğrudan takip etmek güçtür. Orhan Gazi döneminde Bursa, İznik ve Akçaova'da Orhan Gazi adına, İznik, İzmit ve Yenişehir'de Süleyman Paşa adına Bursa ve Mustafa Kemal Paşa'da Lala Şahin Paşa adına birer olmak üzere toplamda 8 medrese inşa edildiği bilinmektedir.[1634] Söz konusu yapılardan İznik Süleyman Paşa Medresesi ile Bursa Lala Şahin Paşa Medresesi günümüze ulaşmıştır.

Evliya Çelebi'nin İznik'te bulunan medreseleri aktarırken bahsetmediği Orhan Gazi Medresesi, kentin ele geçirilmesinin ardından manastırdan dönüştürülen bir yapı olmalıdır.[1635] Kitab-ı Cihannüma'da manastırdan dönüştürülen bir medresenin varlığı teyid edilirken söz konusu medresenin ilk müderrisi olarak Mevlana Davud Kayseri'den bahsedilir.[1636] Söz konusu veri haricinde, Orhan Gazi dönemi medreselerine dair bilgilerimiz yok denecek kadar azdır.

I. Murad döneminde inşa edilmiş olan 89 yapıdan 7'si medresedir. Mescit ve hamamlardan sonra en fazla sayıda inşa edilen yapı tipi olan medreselerin Bursa (2), Ankara (1), Dimetoka (1), Gelibolu (1), İştip (1), İznik (1), Mudurnu (1) ve Tuzla'da (1) bulunduğu bilinmekle birlikte, sadece Bursa'da Hüdavendigar İmareti'nin üst katında yer alan medrese günümüze ulaşmıştır.

Yapıların yerleşimlere dağılımı dikkate alındığında başkent Bursa ile İznik'in bir önceki dönem olan Orhan Gazi döneminde inşa edilmiş olan medreselerin varlığına karşın, yeni medreselerin inşa edildiği yerleşimler olarak ön plana çıktığı, diğer

---

[1633] Baltacı, 2004, **a.g.k.**, 6
[1634] Bknz. Yılmazyaşar, 2003, **a.g.k.**, 182-183
[1635] "*Bir kiliseyi cami yaptı. Bir manastırı da medrese yaptı. Yenişehir kapısının çıktığı yerde bir imaret yaptı….*" Bknz. Atsız, 1992, **a.g.k.**, 42
[1636] *"Rivayet ederler ki, çünki İznik'i feth itdiler, içinde bir ulu kiliseyi Cuma mescidi idüb ve bir manastırı medrese kılup……Ve medresenün müderrisliğini Mevlana Davud Kayseri dirlerdi, ana virdi. Andan sonra Mevlana Tâc üd-Dîn Konevî'nün şakirdi idi. Hitabeti Kara Hvâce'ye virüp nice zaman İznik'i taht idindi".* Bknz. Neşri, 1995, **a.g.k.**, 163

kentlerdeki yapıların ise ilgili kentlerde inşa edilen ilk medreseler olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum Bursa'nın başkent kimliği ile uyumlu olarak artan nüfus, sosyal ve toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda tercih edilmiş olmalıdır. İznik'te I. Murad dönemi öncesinde iki medrese[1637] olmasına rağmen yeni bir medrese inşa edilmesinde kentin Bursa'dan sonra en önemli yerleşimlerin başında gelmesi etken olmuş olmalıdır. 17. yüzyılda Evliya Çelebi'nin diğer medreselerden ayrı bir öneme sahip olduğunu belirttiği Süleyman Paşa Medresesi'nin yer aldığı İznik'in, I. Murad döneminde de Bursa ile birlikte söz konusu önemini koruduğu ve beyliğin en önemli ilim merkezlerinden birisi olduğu anlaşılır.[1638] I. Murad döneminde kentte inşa edilen Hayreddin Paşa Medresesi günümüze ulaşmamış olmakla birlikte, Yeşil Mescit civarında olduğu anlaşılmaktadır. Kocaeli Tahrir Defterinde yer alan bir kayıtta "*Vakf-ı medrese-i Dâr'ul-Hadis-i merhum Hayruddin Paşa Nefs-i İznik'de serhane dukkanı bu medresenin vakıflarındandır"* şeklinde tanıtılan medrese, Daru'l Hadis medresesi olarak bilinen en eski medrese olarak ayrı bir öneme sahiptir.

Günümüze ulaşmayan dönemin diğer bir medresesi Mudurnu'da Yıldırım Beyazıd adına inşa edilmiş olup, Yıldırım Beyazıd adına inşa edilmiş olan mescit ve hamam ile birlikte bir külliyenin parçası olmalıdır.

I. Murad döneminde bahsi geçen medreseleri inşa eden kişiler dikkate alındığında Orhan Gazi döneminde olduğu gibi yönetici sınıfın inisiyatifinde bir yapı tipi olduğu anlaşılmaktadır. Önceki satırlarda belirtildiği üzere Orhan Gazi döneminde medrese inşa ettiren ya da adına medrese inşa edilen kişiler sultan Orhan Gazi, oğlu Süleyman Paşa ve Lala Şahin Paşa'dır. I Murad döneminde bani olarak Sultan Murad'ın oğlu Yıldırım Beyazıd ve Orhan Gazi döneminde İznik Kadısı, I. Murad döneminde Kazasker ve Vezir olarak görev yapan Çandarlı Hayreddin Paşa'dır. Her iki dönemde medrese inşa ettiren kişiler Osmanlı Beyliği'nin en üst düzey yönetim temsilleridir. Yıldırım döneminde de başta sultan Beyazıd olmak üzere medreseleri inşa ettiren kişiler, sultan ve ailesi ile birlikte devletin üst düzeyde ileri gelenleridir.

[1637] İznik Orhan Gazi ve Süleyman Paşa Medreseleri

[1638] I. Murad döneminde kentte inşa edilen Hayreddin Paşa Medresesi günümüze ulaşmamış olmakla birlikte Yeşil Mescit civarında olduğu anlaşılmaktadır. Kocaeli Tahrir Defterinde yer alan bir kayıtta "*Vakf-ı medrese-i Dâr'ul-Hadis-i merhum Hayruddin Paşa Nefs-i İznik'de serhane dukkanı bu medresenin vakıflarındandır"* şeklinde tanıtılan medrese Daru'l Hadis medresesi olarak bilinen en eski medrese olarak ayrı bir öneme sahiptir. Bknz. Uzunçarşılı, 1959, **a.g.k.**, 474-475

I. Murad döneminde Hayreddin Paşa adına İznik'te medrese inşa edilmesi, Hayreddin Paşa'nın söz konusu kent ile olan tarihsel ilişkisinden kaynaklanmış olmalıdır.[1639] Yıldırım Beyazıd adına Mudurnu ve Dimetoka'da birer adet medrese inşa edilmiş olması, söz konusu kentlerin bir dönem Yıldırım'ın yönetiminde olması ile ilişkilendirilebilir.

I. Murad döneminde Bursa Hüdavendigar İmareti'nin üst katında yer alan medrese haricinde inşa edilmiş olan diğer örnekler günümüze ulaşmamıştır. Dolayısı ile dönemin medrese mimarisine dair çıkarım yapılabilecek tek yapı Bursa Hüdavendigar Medresesi'dir.

Yapı her ne kadar iki katlı olması ve ele aldığımız medresenin üst katta bulunması sebebi ile alt katın plan ve strüktürüne bağlı olarak dizayn edilen bazı unsurlara sahip olmakla birlikte, alt katta yer alan orta sofa ile güney eyvanı "U" biçimde çevreleyen bir koridorun doğu ve batısına konumlandırılmış altışar enlemesine dikdörtgen planlı öğrenci odaları ile söz konusu öğrenci odalarına kuzey yönlerden bitişen ve içeriye doğru daha geniş tasarlanmış dikdörtgen planlı ikişer odadan ibaret medrese, söz konusu planı ile Selçuklu medrese mimari geleneğini ana hatları ile temsil etmektedir.

Günümüzde tamamı ile kapalı koridorlardan ibaret dehlizlerin özgün halinde doğu, batı ve kuzey yönde ikişer kemerli açıklık ile orta sofaya açıldığı göz önünde bulundurulduğunda, medresenin bağımsız bir yapı olması halinde avluya açılan revaklar şeklinde bir mekân düzenlemesine işaret ettiği görülmektedir. Mevcut durumda kemerlerin kalın payeler üzerine oturması yapının kubbe strüktürü ile doğrudan alakalı olmasından kaynaklı statik bir zorunluluktur. Söz konusu alanın açık bir avlu olduğu varsayıldığında bahsi geçen kalın payelerin yerine sütun ya da daha dar payelerin kullanılması, dolayısı ile avlu ile öğrenci hücreleri arasında dolaşan daha geniş açıklıklara sahip bir revak düzeninin tercih edilmemesi için herhangi bir sebep yoktur. Ki, Selçuklu dönemi medreselerinin birçoğunda avlu ile öğrenci hücreleri arasında, avlu boyunca devam eden revak kullanıldığı bilinmektedir.

Bu özellikleri ile Bursa Hüdavendigar Medresesi iki katlı tasarımın getirdiği zorunlu statik düzenlemeler haricinde, Sivas Gök Medrese ile Buruciye Medreselerine benzer bir plan ihtiva etmektedir. Her iki Selçuklu medresesinde de açık bir avlunun iki

[1639] Hayreddin Paşa uzun yıllar İznik kadılığı görevinde bulunmuş ve bir anlamda kent ile özdeşleşmiş bir kişidir.

yanında revaklı birer koridorla ulaşan öğrenci hücreleri ve öğrenci hücrelerine en dışta bitişen dikdörtgen planlı daha geniş mekânların varlığı açısından benzer özellikler taşımaktadır. Gök Medrese ile Buruciye medreselerinin öğrenci hücreleri arasında yer alan eyvanlar, Bursa Hüdavendigar Medresesinde karşımıza çıkmazken, yapının alt katında yer alan eyvanların işlevsel olarak bahsi geçen yapılardaki işlevlerin karşılığı olarak kullanılmaması için herhangi bir sebep yoktur. Erzurum Çifte Minareli Medrese ise gerek iki katlı oluşu gerekse mekân düzeni açısından başta öğrenci hücreleri arasında yer alan eyvanlar olmak üzere belirgin farklara karşın Bursa Hüdavendigar Medresesi'ne en yakın medrese örneklerinden birisidir. Gerek Sivas Gök ve Buruciye gerekse Erzurum çifte minareli medresenin ana eyvan düzeninin Bursa Hüdavendigar Medresesindeki iz düşüm olarak karşılığı alt katın güney yönünde dışa taşkın olarak konumlandırılmış olan mescit kısmıdır. Bursa Hüdavendigar Medresesi ile öğrenci hücrelerinin boyut, konum ilişkisi bağlamında en yakın örneklerinden birisi, Kayseri Huand Hatun Medresesi'dir. Medresenin giriş mekânının iki yanındaki birimler ve avlu ile öğrenci hücreleri arasında yer alan revaklı birimler, genel düzen itibari ile Bursa Hüdavendigar İmareti'ne benzer özellikler taşımaktadır.

5.3.3.3. Mektepler

Osmanlı Beyliği'nde mekteplerin ilk örnekleri Orhan Gazi döneminde karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde Bursa'da bir, İznik'te ise iki mektep inşa edildiği bilinmekte,[1640] günümüze ulaşmadıkları için mimari özellikleri hakkında herhangi bir bilgi edinilemeyen söz konusu mekteplerin tümünün sultan ve ailesi adına inşa edilmeleri medreselerde olduğu gibi söz konusu yapı tipinin inşasının devlet yönetiminin inisiyatifinde olduğuna işaret etmektedir.

Orhan Gazi döneminde Bursa'da inşa edilen tek mektep Orhan Gazi adına, İznik'te inşa edilen mekteplerden birisi Orhan Gazi diğeri ise oğlu Süleyman Paşa adına yapılmıştır. Mekteplerin inşa edildiği yerleşimlerden Bursa'da aynı dönemde Orhan Gazi adına, İznik'te ise Orhan Gazi ve Süleyman Paşa adına medreselerin inşa edilmiş olması, mektep ve medreselerin bir plan çerçevesinde aynı bani tarafından aynı kentte birlikte

[1640] Bknz. Ayverdi, 1966. **a.g.k.**, 18,20

inşa edildiğini, dolayısı ile bahsi geçen yerleşimlerde her iki yapı tipinin temsiliyeti ile eğitim sürekliliğinin sağlandığını düşündürmektedir.

I. Murad döneminde ise sadece başkent Bursa ile Bozcaada'da birer mektep inşa edildiği bilinmektedir. I. Murad'ın Çekirge'de yer alan külliyesinin içerisinde Hüdavendigar İmareti'nin batısındaki tabhane ile aynı bölgede olduğu bilinen ancak günümüze ulaşmayan mektebin, 1720'li yıllara kadar kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bozcaada'da yine I. Murad adına inşa edildiği bilinen mektep günümüze ulaşamamıştır.

Söz konusu iki mektebin de I. Murad adına inşa edilmiş olması, Orhan Gazi döneminde olduğu gibi mekteplerin inşasının devlet yöneticilerinin inisiyatifinde olduğuna işaret etmektedir. Bursa'daki mektebin, I. Murad adına inşa edilmiş olan medrese ile aynı mevkide inşa edilmiş olması, Orhan Gazi döneminde yeri konusunda herhangi bir bilgimiz olmayan Bursa Orhan Gazi ile İznik Orhan Gazi ve Süleyman Paşa Mekteplerinin, bahsi geçen banilere ait medreseler civarında olabileceği yönünde önemli bir veri olarak değerlendirilebilir.

Yıldırım Beyazıd döneminde inşa edilmiş olan üç mektebin de Bursa'da yer alması ve aynı dönemde Bursa'da dokuz adet yeni medrese inşa edilmesi, Orhan Gazi ve I. Murad dönemi örneklerinin temsil ettiği olguları desteklerken, Ulu Cami Mektebi ile adına medrese inşa edilmemiş olan Demirtaş adını taşıyan mektep, cami ve mektep ilişkisini düşündürmektedir.[1641]

İslamiyet'in ilk yıllarından itibaren camilerin ibadetin yanı sıra eğitim ve öğretim faaliyetlerine de ev sahipliği yapan mekânlar olduğu göz önüne alındığında bu ilişkide, mektep camiden ayrı bağımsız yapılar olarak bir ayrışmayı mı, yoksa cami ile birlikte eğitim sisteminin bir unsurunu mu temsil ettiğini saptamak güçtür. Ancak bu nokta da önemle altı çizilmesi gereken nokta, 14. yüzyıl boyunca[1642] 32 medrese inşa edilmişken, sadece 8 mektebin tespit edilebilmesi bazı soruları beraberinde getirmektedir. Bu istatistiğin ortaya çıkmasında iki temel sebep akla gelmektedir. Söz konusu olasılıklı sebeplerden ilk mekteplerin daha *çok tek odalı ahşap ve kagir yapılar olması*[1643] sebebi ile diğer anıtsal yapılara nispeten daha çabuk tahrip olması ve günümüze ulaşamamasıdır.

[1641] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**,362-363
[1642] Bknz. Ayverdi, 1966. **a.g.k.**, 18-20, 218, 362-363
[1643] Bozkurt, 2004, **a.g.k.**, 5.

Özellikle 14. yüzyıl söz konusu olduğunda çalışmamızda çok kez tekrar edildiği üzere, dönem belgelerinin yok denecek kadar az olması ve mimari dahil döneme dair birçok tespitin daha sonraki dönem belgelerinde yer alan bazı bilgilerde karşımıza çıktığı dikkate alındığında, dayanıksız malzemeleri dolayısı ile kısa sürede tahrip olarak yok olması muhtemel mekteplerin, geç dönem arşiv belgelerine konu olmamasıdır.

Bir diğer olasılık bu dönemde mekteplerin sınırlı sayıda inşa edilmiş olması ve söz konusu eğitimin cami ve mescitler başta olmak üzere diğer yapılarda gerçekleştirilmiş olmasıdır. Gerek Osmanlı öncesinde gerekse Osmanlı döneminde medreselerde imamlık vazifesine, camilerde ise müderrislik vazifesine tayin edilen kişilerin varlığı bilinmekte,[1644] bu hususta veriler camilerin eğitim amacı ile de kullanıldığına işaret etmektedir. Mescitlerin de söz konusu eğitimin gerçekleştirildiği mekânlar olduğu bilinmekte; kuruluş döneminden itibaren nerede ise her mahallede bir mescit inşa edildiği göz önüne alındığında, mescitlerin bu hususta işlevinin toplumun ihtiyacını önemli ölçüde karşılayabileceği göz ardı edilmemelidir.

5.3.4. Ticaret Yapıları

5.3.4.1. Tanım ve Tartışmalar

Türk-İslam Mimarisinin tarihsel süreci içerisinde karşımıza çıkan ticaret yapıları, hanlar ve kervansaraylar olmak üzere iki ana grup altında değerlendirilmektedir.[1645] Han ve Kervansaray terimleri her ne kadar birbiri yerine geçebilen terimler olarak kullanılsa da bahsi geçen yapıların kitabelerinde han ve ribat olarak tanımlandığı belirtilmektedir.[1646]

Literatürde genel kabul gören yaklaşıma göre hanlar şehir içinde konaklama ve ticaret amacı ile inşa edilen, mal üretimi ve ticaret işlerinin birlikte yürütüldüğü yapılar olarak tanımlanırken, hanların isimlerinin üretilen mallardan aldığı belirtilmektedir. Kervansaraylar ise şehirler arasındaki yollar üzerinde inşa edilen ve kervanların konakladığı, kuruluşu itibari ile hanlardan farklı olarak bünyelerinde çeşitli ihtiyaçların

[1644] Bilge, 1984, **a.g.k.**, 3
[1645] C. Güran (1976). *Türk hanlarının gelişimi ve İstanbul hanları mimarisi.* İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları., s. 1
[1646] Ş. Akalın (2002). Kervansaray. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 25, s. 299

karşılanabilmesi için hamam, mescid, ahır gibi birimlerin bulunduğu, hanlara nispeten daha korunaklı, destek kuleleri ile güçlendirilmiş kale görünümlü yapılar olarak tanıtılır.[1647]

İlk örneği 1019 yılında Gazneli Mahmud tarafından Meşhed yakınlarında inşa ettirilen Ribat-ı Mahi olan hanların Karahanlılar, Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu dönemlerinde kesintisiz inşasına devam edildiği görülmektedir.[1648] Osmanlı mimarisinde ilk han örnekleri Orhan Gazi döneminde karşımıza çıkmaktadır.[1649] Kitabesi günümüze ulaşan ilk ticaret yapısı ise Ulubat'ta 1394 yılında Eyne Bey tarafından yaptırılan Issız Han'dır.[1650] Bahsi geçen yapı kitabesinde "han" olarak kaydedilmiştir.[1651] Erken Osmanlı döneminde inşa edilen ve kitabesi günümüze ulaşan ticaret yapılarından Çardak Yakub Bey Hanı da kitabesinde Issız Han'da olduğu gibi "han" olarak tanımlanmış[1652]; Gölpazarı Mihal Bey Hanı "şerefli bina",[1653] Begama Taş Han ise "ribat" terimi ile ifade edilmiştir[1654].

5.3.4.2. Hanlar

Osmanlı mimarisinde bilinen ilk ticaret yapıları Bursa'da inşa edilmiş olan Emir Hanı ile Bezir Hanı'dır. Emir Hanı'nın Orhan Gazi, Bezir Hanı'nın ise Lala Şahin Paşa tarafından yaptırıldığı bilinmektedir. Bahsi geçen yapılardan Bezir Hanı zaman içerisinde harap olarak günümüze ulaşamamış, Emir Hanı ise bugün Ulu Cami'nin kuzeyinde sağlam vaziyette hizmet vermektedir.

Söz konusu yapıların temsilinde Bursa Orhan Gazi döneminde ticaret yapısı inşa edilmiş olan tek yerleşim olması bakımından ayrı bir öneme sahiptir. I. Murad döneminde Bursa'da bahsi geçen yapılara ek olarak Kapan Hanı'nın inşa edildiği bilinmektedir. Yıldırım Beyazıd döneminde inşa edilen Bedesten ile birlikte Bursa, 14. yüzyıl sonunda doğu-batı ticaretinin en önemli ticaret merkezi haline gelmiştir.

[1647] Güran, 1976, **a.g.k.**, 1; Akalın, 2002, **a.g.k.**, 299-300.
[1648] Akalın, 2002, **a.g.k.**, 300
[1649] Akalın, 2002, **a.g.k.**, 300-301
[1650] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 526-530
[1651] Yapının kitabesi için bknz. Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 78-80
[1652] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 328-331
[1653] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 133-134
[1654] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 215-217

I. Murad döneminde Bursa'nın haricinde Gümülcine, Serez ve Keles'te ticaret yapısı inşa edilmiştir. Gümülcine'den, Serez ve Yenice Vardar'da da kervansaray (han) inşa edilmiş olması, Balkanlarda, Gümülcine, Serez ve Yenice Vardar güzergahında bir ticaret hattı oluşturulduğuna işaret etmektedir.

Keles'te Hüdavendigar adına inşa edilmiş cami ve hamam ile birlikte küçük bir külliyenin parçası olan ve Beylik Hanı olarak tanınan yapı her ne kadar günümüze ulaşmamış olsa da söz konusu hanın, I. Murad dönemi öncesinde gerek tarihi gerekse stratejik açıdan önemli bir yerleşim olmadığı anlaşılan Keles'te inşa edilmesi, ilginç ve ilginç olduğu kadar ticari açıdan stratejik bir tercihtir. İlgili bölümde detayları ile tartışıldığı üzere Keles'teki Han'ın inşası ile başkent Bursa'nın Akdeniz ve dolayısı ile güneydeki limanlar ile bağlantısı sağlanmıştır.

1384 ve 1387 tarihli İtalyan kaynaklarındaki veriler, I. Murad döneminde Venedik ve Cenevizliler ile yoğun bir ticaret ilişkisine işaret etmektedir.[1655] Germiyanoğlu Beyliği'nin Osmanlı'ya dahiliyeti ile şap üretimi ve ticaretinde önemli bir merkez olan Kütahya'nın bu potansiyelinin Osmanlı Beyliği tarafından aktif bir şekilde değerlendirildiği anlaşılmaktadır.[1656] Kaynaklar dönem içerisinde yoğun bir tahıl ve tuz ticaretinin varlığına işaret etmektedir.[1657] Her ne kadar dönemin ticari ilişkilerini ve ticaret ağını kaynaklar üzerinde tüm unsurları ile takip etmek mümkün olmasa da, önceki satırlarda bahsi geçen hanların sayısı dönemin ticaret akışını sağlanması açısından yetersizdir. Bu bağlamda başta İznik olmak üzere dönemin diğer yerleşimlerinde ticari işlevi olan, geçmiş dönem yapılarının kullanımına devam edilmiş olabileceği göz ardı edilmemelidir.

[1655] K. Fleet (2009). *Erken Osmanlı döneminde Türk-Ceneviz ticareti*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.s. 71-72; S. Çavuşdere (2007). *14. Yüzyıl İtalyan Kaynaklarında (Zibaldone Da Canal, Francesco Balducci Pegolotti, Pignol Zucchello) Türkiye ticaret tarihine dair kayıtlar.* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksel Lisans Tezi. Kahramanmaraş, s. 88, 110
[1656] Flett, 2009, **a.g.k.**, 92, 129; Çavuşdere, 2007, **a.g.k.**, 110.
[1657] Flett, 2009, **a.g.k.**, 71-72; Çavuşdere, 2007, **a.g.k.**, 94

5.3.5. Su ve Sağlık Yapıları

5.3.5.1. Tanım ve Tartışmalar

Arapça "ısıtmak ve sıcak olmak" manasındaki hamm (hamem) sözcüğünden türediği belirtilen hamamın sözlük anlamı "ısıtan yer" olup, söz konusu kelimenin farsça karşılığı "germabe"dir.[1658]

Yıkanmanın yani vücut temizliğinin bütün din ve kültürlerde maddi ve sembolik anlamı olduğu bilinmektedir.[1659] Bu nedenle farklı uygarlık ve kültürlerde, söz konusu işlevin gerçekleştirildiği mekân ve yapılar inşa edilmiştir. Osmanlı Beyliği'nin de kuruluş döneminden itibaren uygulanan en önemli yapı tiplerinden birisi hamamlar olmuştur. Su ile ilgili bir diğer yapı tipi köprülerdir.

5.3.5.2. Hamam ve Kaplıcalar

Hamamların Osmanlı Mimarisi'ndeki ilk örneği, Yenişehir'de Osman Gazi döneminde inşa edildiği belirtilen Saray Hamamı'dır.[1660] Ayrıca yine Osman Gazi döneminde inşa edilmiş olan bir hamam kalıntısı Genbemüz Köyü'nde tespit edilmiştir.[1661] Orhan Gazi döneminde hamam inşasının artarak devam ettiği, Bursa, İznik ve Yarhisar'da Orhan Gazi, Göynük ve İzmit'te Süleyman Paşa, Kirmastı'da ise Lala Şahin Paşa adına birer hamam inşa edildiği bilinmektedir.[1662]

I. Murad döneminde inşa edilen 89 yapıdan 15'i hamam, 2'si ise kaplıcadır. Bu dönemde yapıların sayısal dağılımları dikkate alındığında camilerden sonra en fazla inşa edilen yapı tipinin hamam ve kaplıcalar olduğu görülmektedir. I. Murad dönemine tarihlenen kaplıcaların ikisi de Bursa'da bulunmakta; hamamların ise Bursa (2), Bergama (2), Bolu (1), Edirne (1), Karacabey (1), Keles (1), Mudurnu (1), Serez (1) ve Tuzla'da (1) birer adet inşa edildiği anlaşılmaktadır.

I. Murad dönemine ait hamam ve kaplıcalardan, Bursa'da I. Murad tarafından inşa ettirilen Eski Kaplıca, Kükürtlü Kaplıcası ve Nalıncılar Hamamı ile Mudurnu Yıldırım

[1658] S. Eyice (1997). Hamam. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 15, s. 402
[1659] Eyice, 1997, **a.g.k.**, 403
[1660] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 15
[1661] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 10,
[1662] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 18-20

Hamamı, Bolu Orta Hamam ve Keles Hüdavendigar Hamamı günümüze ulaşmış; Begrama Eynebey Cami Hamamı, Bergama Saray Hamamı, Edincik Hamamı, Edirne Yahşi Fakih Hamamı, İnegöl Hüdavendigar Hamamı ile Yarhisar Hüdavendigar Hamamı günümüze ulaşamamıştır. Serez'de Hayreddin Paşa tarafından inşa edilmiş olan hamamın ise tek bir mekânı korunmuş, diğer mekânlardan herhangi bir iz kalmamıştır.

Orhan Gazi döneminde Bursa'da inşa edilmiş olan 3 hamama ek olarak, I. Murad döneminde 2 hamam ile 2 kaplıca daha inşa edilmiş olmasında, diğer yapı türlerinde olduğu gibi beyliğin başkenti olması ile doğru orantılı artan nüfusa bağlı olarak ortaya çıkan ihtiyaç belirleyici olmalıdır. Diğer kentlerde Bursa örneğinin aksine Orhan Gazi döneminde hamam inşa edilmiş olan yerleşimde, I. Murad döneminde yeni bir hamam yaptırılmamış, bu yapı itipi için yeni yerleşim alanları tercih edilmiştir.

Hamamların Orhan Gazi döneminde, Sultan Orhan ve oğlu Süleyman Paşa ile birlikte yine devletin en üst düzeydeki etkin kişilerinden birisi olan Lala Şahin Paşa tarafından inşa edilmiş olması, hamamların inşasında Beyliğin yönetici sınıfının inisiyatifini düşündürmektedir. I. Murad döneminde benzer bir tablo karşımıza çıkar. Bu dönemde inşa edilen iki kaplıca da I. Murad tarafından yaptırılmış, 17 hamamdan 5'i sultan I. Murad, 2'si oğlu Yıldırım Beyazıd tarafından yaptırılmış; ayrıca Eyne Bey Subaşı adına 2, Hayreddin Paşa ve Yahşi Fakih adına da birer hamam inşa edilmiştir. Yıldırım Beyazıd döneminde inşa edilen 18 yapının tümünün başta sultan olarak Yıldırım Beyazıd olmak üzere beyliğin yöneticileri adına inşa edilmiş olması, Orhan Gazi ve I. Murad dönemlerinde karşımıza çıkan söz konusu olgunun 14. yüzyılın tümü için geçerli olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısı ile ulu cami, imaret, medrese ve mekteplerde olduğu gibi kaplıca ve hamamlar da ele aldığımız dönemde, kamusal yapılar olarak Osmanlı Beyliği'nin üst düzey yöneticilerinin inisiyatifinde inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Osmanlı Hamamları başlıca özel hamamlar, genel hamamlar ve kaplıcalar olmak üzere üç grup altında ele alınarak değerlendirilir. Özel Hamamlar sınırlı sayıda ve belirli bir insan grubunun kullanımı için genellikle saray, köşk, konak, kışla ve tekke yapıların yakınına inşa edilen ve saray hamamı gibi söz konusu yapıları tanımlayan isimler ile anılan hamamlardır. I. Murad döneminde inşa edildiği bilinen Bergama Saray Hamamı özel hamamları temsil eden bilinen tek örnektir. Yapı günümüze ulaşmadığı için mimarisi hakkında herhangi bir bilgimizin olmaması nedeni ile özel hamamlara yönelik I. Murad dönemine dair genel tespit ve değerlendirmelerde bulunmak mümkün olmamıştır.

Genel Hamamlar başlığı altında tanımlanan hamamlar genellikle kent merkezinde halka açık hamamlar olup, çarşı merkezinde yer alan ve çevresi çeşitli dükkanlarla çevrili çarşı hamamları da bu grup altında değerlendirilir. Mudurnu Yıldırım ve Bolu Orta Hamam ile Bursa Nalıncılar Hamamı söz konusu grubun I. Murad dönemlerindeki temsilleridir. Mudurnu ve Bolu örneklerinde her iki yapının kent merkezindeki konumu, Bursa Nalıncılar hamamı ise Bursa Kapalı Çarşı'nın içerisinde, etrafı dükkanlar ile çevrili olması ile söz konusu hamam grubunun genel özelliklerini taşımaktadır.

Osmanlı hamamlarının bir diğer grubu kaplıcalardır. Halk arasında kaynarca, ılı su, ısı su, germâbe, kudret hamamı, hudaî hamam ve âbı-zenne gibi farklı terimlerle de ifade edilen kaplıcanın kelime kökü "kapalı ılıca"dır[1663]. Söz konusu yapıların hamamlardan en belirgin farkı, doğal sıcak su kaynaklarının üzerine inşa edilmiş olmalarıdır. Bu özelliği ile kaplıcalar yıkanma ve temizlik işlevi yanı sıra, sağlık tesisleri olarak tarih boyunca olduğu gibi Osmanlı zamanında da oldukça önem verilen ve faal olarak kullanılan yapılar olmuştur. Bahsi geçen hamam tiplerinin I. Murad dönemindeki örnekleri Bursa Eski Kaplıca ile Bursa Kükürtlü Kaplıcasıdır.

Osmanlı hamamları soyunmalık (camekân), ılıklık ve sıcaklık olmak üzere üç ana bölümden oluşmakta, yapıdan yapıya farklılık göstermekle birlikte genellikle söz konusu mekânlar arasında geçiş mekânları, aralıklar, tuvalet ve keçelik gibi birimler ile birlikte, hamamların niteliğine bağlı olarak sıcak ve soğu su depoları ile külhan kısımları bulunmaktadır[1664].

İşlev, konum ve su kaynağının niteliğine göre özel ve genel hamamlar olarak iki grupta değerlendirilen hamamlar, sıcaklık mekânının biçimlenişine göre 6 farklı tipe ayrılmaktadır[1665]:

- *Haçvari Dört Eyvanlı ve Köşe Hücreli Tip*
- *Yıldızvari Sıcaklıklı Tip*
- *Kare Sıcaklık Etrafında Sıralanan Halvet Hücreli Tip*
- *Çok Kubbeli Sıcaklıklı Tip*
- *Ortası Kubbeli, Enine Sıcaklıklı ve Çift Halvetli Tip*
- *Soğukluk (Ilıklık), Sıcaklık ve Halveti Eş Odalar Halinde Olan Tip*

[1663] E. Karakaya (2001). Kaplıca. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 24, s. 351.
[1664] Bknz. Aru, 1949, **a.g.k.,** 32-40; Şehitoğlu, 2008, **a.g.k.**, 8; A. D. Ertuğrul (2002). *Mimar Sinan'ın İstanbul'daki mevcut hamamları.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi., s. 250
[1665] Eyice, 1960, **a.g.k.**, 106-114.

I. Murad dönemi hamamlarından Bursa Nalıncılar Hamamı, birbirine paralel uzanan erkekler ve kadınlar bölümlerinden oluşan bir çifte hamamdır. Erkekler bölümünün sıcaklık kısmı, merkezde yer alan kare mekânın dört yönünde yer alan eyvan ve köşelerdeki birer halvet hücresi ile "Haçvari Dört Eyvanlı ve Köşe Hücreli" hamam tipi içerisinde yer almaktadır. Söz konusu tipin Osmanlı mimarisindeki öncül uygulamaları İznik ve Bursa Orhan Gazi Hamamları ile Göynük Süleyman Paşa Hamamı'nda karşımıza çıkmakta ve Osmanlı öncesinde de yaygın kullanılan bir plan tipi olduğu anlaşılmaktadır.[1666] Örtü sistemleri başta olmak üzere yapı detaylarında bazı farklılıklar olmakla birlikte merkezi kubbeli, dört eyvanlı ve köşe hücreli hamamların Anadolu'daki ilk uygulamalarından birisi Mardin Sitti Radviye Hamamı'nda karşımıza çıkmaktadır.[1667] Mardin Yenikapı, Ani Menuçehr, Tokat Pervane, Kayseri Külük, Selahaddin ve Huand Hatun Hamamları ile Ankara Eski Hamam, Karaman Emir Süleyman Hamamı, Divriği Bekir Çavuş, Aşağı Hamam ve Ermenek Karamaoğlu Mahmud Bey Hamamları gibi Selçuklu ve Beylikler mimarisinde çok sayıda benzer planda hamam inşa edildiği bilinmektedir[1668]. Söz konusu hamam tipinin Eyice'nin de belirttiği gibi yalnızca iki halvet hücreli veya bir, iki veya üç eyvanlı örnekleri de mevcuttur.

Mudurnu Yıldırım Hamamı, Bursa Nalıncılar Hamamı gibi bir çifte hamamdır. Hamamın kadınlar bölümü ortası kubbeli, enine sıcaklıklı ve çift halvetli tipin I. Murad dönemindeki örneğidir. Yapının erkekler bölümünün sıcaklık kısmında ise bahsi geçen tipin bir alt varyasyonu karşımıza çıkar. Ortada kubbeli enine genişleyen sıcaklığa sahip olan erkekler bölümünde halvetlerden birisi kubbeli mekânın kuzeyinde, diğeri ise daha küçük ölçekte sıcaklığın kuzey batı köşesinde yer almaktadır.

Bursa Eski Hamam "Yıldızvari Sıcaklıklı Tip" olarak adlandırılan ve antik dönem hamamları ile ilişkilendirilen sıcaklığa bağlı bir plan tipine sahiptir. Sekizgen bir plana sahip olan sıcaklık bölümünün dört köşesinde yarım daire nişler bulunmaktadır. Antakya'da 3. yüzyıl sonuna tarihli Antakya C Hamamı, sekizgen mekân ve köşelerde yer alan yarım daire biçimli nişlerle söz konusu plan tipinin öncül örneklerinden

[1666] Bahsi geçen tipte inşa edilmiş diğer hamamlar için bknz. Eyice, 1960, **a.g.k.**, 108-109
[1667] Önge, 1995, **a.g.k.**, 10,25
[1668] Bknz. Y. Önge (1995). *Anadolu'da XII-XIII. yüzyıl hamamları.* Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları., s. 29, 30, 31, 34, 102, 119, 120, 130, 184.

birisidir.[1669] Suriye'de 12. yüzyıl yapıları olan Buzuriye[1670] ve Suruci Hamamları, söz konusu mekân düzeninin yapının birkaç mekân haricinde tüm bölümlerde tekrarlandığı yapılardır. I. Murad dönemine Eski Kaplıca ile temsil edilen bahsi geçen plan tipinin Osmanlı mimarisindeki diğer örnekleri Yenişehir Çifte Hamamı'n erkekler kısmı, İzmit Orta Hamam, Bursa Yeni Kaplıca, İncirli Hamam, Davud Paşa Hamamı, İzmit Pertevpaşa Hamamı ile İstanbul Çardaklı, Kılıç Ali Paşa, Mahmut Paşa ve Vefa Hamamlarında görmek mümkündür.[1671]

Dönemin bir diğer kaplıcası olan Kükürtlü Kaplıcası'nın erkekler bölümü, I. Murad döneminde inşa edilmiş olup, büyük bir soyunmalıktan girilen kare planlı ılıklık ve yan yana sıralanan iki sıcaklık mekânından oluşan bölüm, yukarıda bahsi geçen plan tiplerinden herhangi birine örnek teşkil etmez.

5.3.5.3. Köprüler

I. Murad döneminde Ankara, Behramkale, Bergama, Filibe ve Kemalli'de birer köprü inşa edildiği bilinmektedir. Söz konusu köprülerden Bergama'da yer alan ve koyun köprüsü olarak da tanınan köprü, I. Murad döneminde Karesi Sancak Beyi olan Eyne Bey tarafından 1383 yılında yaptırılmıştır.[1672] Kitabesi ile banisi bilinen bir diğer köprü günümüze ulaşmayan Ankara Çankırı Kapı Köprüsü'dür.[1673] Kitabesine göre yapı Laciroğlu Muhammed tarafından 1375 yılında İnşa edilmiştir.[1674] I. Murad dönemine tarihlenen bir diğer köprü Behramkale'de yer alan ve aynı bölgedeki Hüdavendigar Mescidi'nin referansı ile I. Murad tarafından yaptırıldığı kabul edilen köprüdür.

I. Murad döneminde inşa edildiği kabul edilen diğer köprüler, Ezine yakınlarındaki Asılhan Bey Köprüsü ile Filibe'de Lala Şahin Paşa adına yapılmış olan köprüdür. Bahsi geçen köprülerden Bergama Eyne Bey ve Ankara Laciroğlu Mehmed Köprüleri kitabeleri günümüze ulaştığı için banilerine dair kesin bilgiler mevuttur. Behramkale Hüdavendigar ve Ezine Asılhan Bey Köprüleri ise söz konusu köprülerin bulunduğu alanda mevcut yapıların referansı ile bahsi geçen banilere maledilmiştir.

[1669] Kula Say, 2007, **a.g.k.**, 18
[1670] Ecochard ve Le Coeur, 1943, **a.g.k.**, Fig. IV.
[1671] Eyice, 1960, **a.g.k.**, 110-111;
[1672] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 229.
[1673] Ayverdi, 1989, **a.g.k.**, 893; Çulpan, 2002, , **a.g.k.**, 93; Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 37-38
[1674] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 229; Çulpan, 2002, , **a.g.k.**, 205; Atak, 2008, **a.g.k.,** 65-66

Filibe'deki Lala Şahin Paşa Köprüsü ise gerek Lala Şahin Paşa'nın tarihsel süreç içerisinde Filibe'deki etkin rolü, gerekse Tac-üt Tevarih'teki Lala Şahin Paşa tarafından kentte inşa edilmiş olan bir köprünün varlığına dair bilgiler doğrultusunda Lala Şahin Paşa'ya atfedilmiştir.[1675] Mevcut köprüleri inşa ettirilen kişilerin dönem içerisinde etkin kişiler olduğu dikkat çekmektedir. Behramkale'deki köprünün banisi olan Hüdavendigar, dönemin sultanı olarak tüm yapı tiplerinde adına en fazla yapı inşa ettiren kişidir.

Bergama'daki köprünün banisi olan Eyne Bey'in I. Murad döneminde Karesi Sancak Beyi, Bergama'nın ise Karesi Sancağı'na bağlı önemli bir merkezdir. Söz konusu bağlantı Bergama'daki köprünün dönemin medrese, mektep ve hamam gibi daha çok hanedan mensupları ile yönetici sınıf tarafından yaptırılan kamusal yapılaşmaya örnek bir uygulama olarak tanımlanabilir. Filibe'nin 1363 yılında Lala Şahin Paşa tarafından fethedilmesi ve söz konusu kent ile yakın çevresinin yönetiminin kendisine verilmesi, kentte kendisi adına inşa edilen köprünün Bergama örneğinde olduğu gibi kentin yöneticileri ve aynı zamanda Osmanlı Beyliği'nin bölgedeki temsilleri tarafından inşa ettirildiği gösteren bir diğer örnektir. Ezine'de köprü inşa ettirmiş olan Asılhan Bey ve Ankara'daki köprünün banisi Laciroğlu Mehmed hakkında detaylı bilgilerimiz olmasa da Bergama ve Filibe örneklerinden yola çıkarak bahsi geçen kişilerin köprülerin inşa edildiği bölgelerdeki en etkin kişiler olabileceği hususunda bir çıkarımda bulunulabilir.

I. Murad döneminde inşa edilen söz konusu köprülerden Ankara Laciroğlu Mehmed Bey Köprüsü ile Filibe Lala Şahin Paşa Köprüsü günümüze ulaşmamıştır. Diğer köprülerden Behramkale Hüdavendigar Köprüsü ile Bergama Eyne Bey Köprüsü çeşitli onarımlar geçirmesine karşın özgün mimari özellikleri korunarak günümüze ulaşmış, Ezine Asılhan Bey Köprüsü ise büyük ölçüde yenilenmiştir.

Bahsi geçen köprülerden Behramakale Hüdavendigar Köprüsü dört gözlü, Bergama Eyne Bey Köprüsü iki gözlü olup, her iki köprüde yerel kesme ve moloz taşlar kullanılmıştır. Eyne Bey Köprüsünde her iki göz yuvarlak kemerli iken, Behramkale Hüdavendigar Köprüsünde ana gözü oluşturan ve diğer gözlere nispeten daha geniş ve yüksek olan kemer ile bu kemerin güney ve kuzeyinde yer alan kemerlerin sivri kemer formunda, kuzey uçta yer alan kemerin ise yuvarlak kemer formunda inşa edildiği görülmektedir. Her iki köprüde kemer alınlıkları üstte yatay dikdörtgen kesme taşlardan

[1675] Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 122

ibaret bir korniş ile sınırlanmakta, kornişlerin üzerinde kesme taşlardan oluşan korkuluklar yer almaktadır. Her iki köprü arasındaki en belirgin fark, Bergama Eyne Bey Köprüsünde sel yaran bulunmazken, Behramkale Hüdavendigar Köprüsü'nün doğu cephesinde ana gözün her iki yanında ve kuzey yönde yer alan iki küçük göz arasında olmak üzere, toplam üç memba sel yaranı kullanılmış olmasıdır.

I. Murad döneminde inşa edildiği bilinen köprülerden sadece ikisinin mimari özelliklerini koruyarak günümüze ulaşması, dönemin köprü mimarisine dair genel çıkarımlar için yeterli veri sunmamaktadır. Önceki satırlarda belirtildiği üzere iki köprünün temsilinde dönemin yaygın tercihi olan almaşık teknik yerine kesme ve moloz taş kullanımı köprülerde bu yönde bir tercihin yerleşikliğini düşündürmekle birlikte, bahsi geçen yapıların inşa edildiği bölgelerde yer alan diğer yapı tiplerinde de kesme taş kullanılması bölgesel etkenleri de akla getirmektedir.

5.3.6. Tarikat Yapıları

5.3.6.1. Tanım ve Tartışmalar

Aynı tarikata bağlı kişilerin bir araya geldikleri ve mürşidleri ile birlikte barındıkları mimari kuruluşlar olarak tanımlanan ve Osmanlı döneminde yaygın olarak tekke[1676] ve zaviye olarak tanımlanan söz konusu yapı tipinin, tarihi kaynaklarda ribat, hangah, buk'a, savmaa, düveyre, medrese, imaret, tekke, dergah ve asitane gibi farklı terimlerle ifade edildiği belirtilmektedir.[1677] Farklı uygarlık ve bölgelerde değişen zaman içinde aynı işlevi temsil eden yapı tipleri için kullanılan söz konusu terimlerden Erken Osmanlı döneminde karşımıza çıkan iki terim zaviye ve tekkeler olup, literatürde çoğu zaman zaviyeler ile aynı yapı tipini tanımlamak için kullanılan "imaret" teriminin dönem kaynaklarında sadece beylik yöneticilerin inisiyatifinde inşa edilen çok işlevli anıtsal yapıları temsilen kullanıldığı önceki bölümlerde detayları ile tartışılmıştır. Bu noktada yeniden altını çizmek gerekir ki 14. yüzyılda inşa edilmiş olan hiçbir zaviyenin kitabesi günümüze ulaşmamış, genellikle aynı terim ile ifade edilen anıtsal nitelikli "T Planlı" yapılardan kitabeleri günümüze ulaşan tüm örnekler imaret olarak tanımlanmıştır.

[1676] M. Kara (2011). Tekke. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 40., s. 370
[1677] A. Y. Ocak (1978). Zaviyeler. *Vakıflar Dergisi*, XII, s. 248

Dolayısı ile özellikle dervişler adına yapılan ve onların ismi ile anılan yapılar imaretten ayrılarak, başta Osmanlı kronikleri ile arşiv belgelerindeki kayıtlar esas alınarak zaviye adı altında incelemenin daha doğru olacağı kanısındayız.

5.3.6.2. Zaviyeler

Osmanlı Beyliği'nin kuruluş döneminden itibaren en etkin sosyal sınıflardan birisi olan ahi, şeyh ve dervişler adına çok sayıda zaviye inşa edildiği bilinmesine karşın söz konusu zaviyelerin büyük bir kısmı günümüze ulaşmamıştır. Osmanlı mimarisinde ilk zaviye örnekleri Osman Gazi dönemi itibari ile karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde Şeyh Edebali (Söğüt), Derviş Torud ve Kumral Baba (Pazarcık) adına zaviye inşa edildiği bilinmekte,[1678] söz konusu kişilerden Şeyh Edebali gerek Osman Gazi'nin kayınpederi olması, gerek se dönemin itibar sahibi ve önde gelen şeyhi olması nedeni ile ön plana çıkmaktadır.[1679] Adına zaviye inşa edilenlerden Derviş Torud, Şeyh Edebali'nin ileri gelen müritlerinden birisi, Kumral Baba ise Osman Gazi'ye padişahlık müjdesini veren önemli bir derviştir.[1680]

Orhan Gazi döneminde zaviye inşasının artarak devam ettiği görülmekte; 116 yapıdan 10'si zaviyelerden oluşmaktadır.[1681] Zaviyeler bu dönemde cami ve türbelerden sonra en fazla inşa edilen yapı tipi olarak ön plana çıkmaktadır. Bursa 4 zaviye inşa edilen yerleşim olarak diğer yapı tiplerinde olduğu gibi, ayrıcalıklı bir kent olarak karşımıza çıkmaktadır. Orhan Gazi döneminde Bursa haricinde Bolayır, Ezine, Karabelen, Karacabey, Kirmastı, Mekece, Sölöz ve Tacüddin Karyesinde birer zaviye inşa edildiği bilinmektedir.[1682] Söz konusu zaviyeler Abdal Murad, Abdal Musa, Ahi Yunus, Doğlu Baba gibi Orhan Gazi döneminin önde gelen dervişleri ile Orhan Gazi, Süleyman Paşa, Alaadin Bey, Nilüfer Hatun'un temsilinde sultan ve ailesi, Mihaliç Bey ve Lala Şahin Paşa adına inşa edilen zaviyelerin referansı ile gazi ve uç beyleri adına inşa edildiği anlaşılmaktadır.

I. Murad döneminde bir önceki sultan olan Orhan Gazi dönemi zaviyelerinde olduğu gibi Bursa'nın inşa edilen 4 zaviye ile ön plana çıktığı görülmektedir. Bursa'nın

[1678] Ocak, 1978, **a.g.k.**, 257
[1679] Neşri, 1995, **a.g.k.**, 83
[1680] Ocak, 1978, **a.g.k.**, 257
[1681] Bknz. Ayverdi, 1957, **a.g.k.**, 149; Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 18-20.
[1682] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 18-20

haricinde Gelibolu, Malkara, Dimetoka, Gümülcine ve Yarhisar'da birer zaviye inşa edildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu zaviyelerin Akbıyık Sultan, Pustinpuş Baba, Seyyid Nasır, Ahi Yegan Reis ve Ahi Musa gibi dervişler ile I. Murad ve Nilüfer Sultan'ın temsilinde sultan ve ailesi adına inşa edildiği görülmektedir. Bani isimlerinden de açıkça anlaşılacağı gibi Orhan Gazi döneminde "Abdal" ve "Baba" lakablı dervişlere ek olarak seyyid ve sultan lakaplı dervişlerin eklendiği, ahi, baba ve abdal[1683] lakaplı dervişlerin bu dönemde de karşımıza çıktığı anlaşılmaktadır.

Yıldırım Beyazıd döneminde zaviye inşasının önceki dönemlere oranla dikkat çekici biçimde azaldığı, Bursa ve Dimetoka'nın ise ikişer zaviye inşa edilen yerleşimler olarak ön plana çıktığı görülür. Bahsi geçen yerleşimler haricinde İvraniye, Serez ve Vize'de birer zaviye inşa edilmiştir. Yıldırım döneminde Orhan Gazi ve I. Murad dönemlerinden farklı olarak Yıldırım adına herhangi bir zaviye inşa edilmemiştir.[1684]

I. Murad döneminde inşa edildiği bilinen 8 zaviyeden hiç birisi günümüze ulaşamamıştır. Bu nedenle dönem zaviyelerinin mimarileri hakkında fikir yürütmek mümkün değildir. Orhan Gazi döneminde inşa edilen zaviyelerin de günümüze ulaşmaması, öncül uygulamalardan yola çıkarak yapılabilecek olası çıkarım ve değerlendirmelere de izin vermemektedir. Bu durumun en başta gelen sebebi zaviyelerin tıpkı mektepler gibi dayanıksız malzeme ile inşa edilmiş olmaları ve geçen zaman içerisinde tahrip olarak günümüze ulaşmamaları olabilir.

5.3.7. Mezar Yapıları

5.3.7.1. Tanım ve Tartışmalar

İslam dünyasında yaşadığı dönem ya da sonrasında tanınan ve önemli kişiler adına inşa edilen yapılar genellikle türbe olarak tanımlanmakta; söz konusu terimin yerine kümbet, makam, meşhed, buk'a, darîh, kubbe ve ravza gibi farklı isimlerin kullanıldığı

[1683] Her ne kadar adına bir zaviye inşa edildiği yönünde bilgi bulunmasa da Dimetoka'da mescidi olan Abdal Cüneyd kaynaklarda I. Murad döneminde yaşadığı belirtilen dervişler arasında gösterilir. Bknz. Barkan, 1942, **a.g.k.**, 338, Gökbilgin, 2007, **a.g.k.**, 174.
[1684] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 362-363

bilinmektedir.[1685] Türbe sözcüğü Arapça yerin üst sathı, kabir ve mezarlık anlamlarına gelen "el turbetu" sözcüğünden türemiştir.[1686]

Literatürde türbe ve kümbet sıklıkla birbiri yerine kullanılan terimler olarak karşımıza çıkmaktadır. Kümbet daha çok "bir mumyalık katı üzerinde silindirik veya çokgen gövdeli, içten kubbe, dıştan konik ya da piramidal çatı ile örtülü mezar anıtı" olarak tanıtılmaktadır.[1687] Türbe ise "ölünün doğrudan toprağa verildiği, çoğunlukla kare ve çokgen gövdeli, üzeri daha çok kubbe ile örtülü anıt" olarak tanımlanırken,[1688] her iki terimle ifade edilen yapılar arasındaki en belirgin farklılığın ölünün gömüldüğü yer ve yapının örtü sistemi olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu noktada birçok yayında da vurgulandığı üzere mimari özellikleri itibari ile bahsi geçen tanımlara göre kümbet olarak anılması gereken birçok yapının türbe, türbe olarak tanımlanması gereken yapıların ise kümbet olarak kaydedildiği görülmekte, bu hususta yayınlarda bir dil birliğinin olmadığı anlaşılmaktadır. Ele aldığımız I. Murad döneminde söz konusu sorunsala dair çıkış noktası olarak kullanılabilecek herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Söz konusu yapı tipinin ilk örneklerinden birisi olan ve İznik'te Hacı Hamza adına inşa edildiği bilinen anıtsal mezar yapısı literatürde yaygın olarak kümbet adı ile tanıtılmakla birlikte, yapı kitabesinde "mübarek makam" olarak kaydedilmiştir.[1689] Bu hususta çıkış noktası olarak kullanılabilecek en erken belgelerden birisi, Bursa'da Devlet Hatun adına inşa edilen mezar yapısının 1414 tarihli kitabesidir. Söz konusu kitabede yapı türbe olarak tanıtılmıştır.[1690] Türbe ibaresinin Bursa'da Sultan Mehmed (Yeşil)[1691] ve Hüma Hatun (Hatuniye)[1692], Bursa'nın Kemal Paşa ilçesi'nin Ayaz Köyü'nde Ayas Bey Oğlu Hamza[1693] ve Amasya'da Pir Şucâeddin İlyas[1694] adına yapılmış olan mezar yapılarının kitabelerinde tekrar edildiği anlaşılmaktadır. Bursa Azeb Bey Türbesi'nin kitabesinde yapıdan ahiret evi olarak bahsedilmiş[1695]; kitabesi günümüze ulaşan diğer yapılar için ilgili kitabelerde herhangi bir terim kullanılmamıştır. Benzer durum Selçuklu dönemi

[1685] İ. Orman (2012). Türbe. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 41, s. 464. Türbe Türk Dil Kurumu Sözlüğünde "genellikle ünlü bir kimse için yaptırılan ve içinde o kimsenin mezarı bulunan yapı" olarak tanımlanmaktadır. Bknz.
[1686] Daş, 2003, **a.g.k.**, 3
[1687] S. Doğan (2002). Kümbet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 26, s. 547
[1688] Doğan, 2002, **a.g.k.**, 547
[1689] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 28
[1690] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 110
[1691] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 168
[1692] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 282
[1693] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 256
[1694] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 387
[1695] Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 292

mezar yapıları için de söz konusudur. Hakkı Önkal halk arasında ve literatürde yaygın olarak Döner Kümbet adı ile anılan Kayseri'deki Şah Cihan'a ait mezar yapısının kitabesinde türbe olarak zikredildiğinin altını çizerken, türbe kelimesinin üzeri külahla örtülü mezar yapılarını da kapsadığını belirtmektedir.[1696]

X. yüzyılda Horasan ve Türkistan bölgelerinde, XI. ve XII. yüzyıllarda ise Gazneli ve Büyük Selçuklu Devletlerine bağlı bölgelerde karşımıza çıkan türbe mimarisinin ilk örneğinin Samarra'da IX. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiş olan Kubbetü's Süleybiye Türbesi olduğu bilinmektedir.[1697]

11. yüzyılın son çeyreğinde Anadolu'da hızla yayılan Türk İslam hakimiyetine bağlı kültür ve söz konusu kültür çerçevesinde şekillenen yapı tiplerinden birisi de türbelerdir. Başta Selçuklu Beyliği olmak üzere Mengücek, Saltuklu ve Danişmendli Beyliklerinin hüküm sürdüğü 11. ve. 13. yüzyıllar arasında çok sayıda türbe inşa edilmiş, Osmanlı Beyliği ve çağdaş beyliklerde de söz konusu yapı tipinin inşası kesintisiz devam etmiştir. Selçuklu Mimarisinde en prestijli yapı türlerinden olan türbelerin Osmanlı ve diğer beyliklerin ilk dönemlerinden itibaren inşa edildiği anlaşılmaktadır. Her iki dönem türbeleri "kurgu, plan ve türbelere yüklenen anlam" bakımından bazı farklılıklar sunsa da;[1698] Selçuklu ve Beylikler dönemi türbeleri gövde formları dikkate alınarak sekiz ana başlıkta değerlendirilmektedir [1699]

1. Kübik Gövdeli Türbeler

2. Poligonal Gövdeli Türbeler

3. Silindirik Gövdeli Türbeler

4. Eyvan Tipi Türbeler

5. Eyvanla Künbetin Birleşmesinden Oluşmuş Türbeler

6. Bir Medrese ve ya Caminin Bünyesinde Yer Alan Türbeler

7. Dikdörtgen Planlı Türbeler

8. Baldaken Kuruluşlu Türbeler

[1696] H. Önkal (1996). *Anadolu Selçuklu Türbeleri.* Ankara: Atatürk Kültür Merkezi., s. 1
[1697] Daş, 2003, **a.g.k.**, 7
[1698] S. Gündüz Küskü (2013). *Osmanlı Beyliği Mimarisinde Anadolu Selçuklu Geleneği,* Türk TarihKurumu Yayınevi, Ankara, s. 283-284
[1699] Daş, 2003, **a.g.k.**, 11. Bu hususta çıkış noktaları sunan yayınlar için bknz. M. O. Arık (1969). Erken Devir Anadolu-Türk mimarisinde türbe biçimleri, *Anatolia*, XI (1957), s. 57-119; Önkal, 1992, **a.g.k.**, 2-5

5.3.7.2. Türbeler

Osmanlı Beyliği'nin kuruluşunun ilk yıllarına ait Söğüt'te Ertuğrul Gazi adına inşa edilen türbe haricinde herhangi bir örnek günümüze ulaşmamıştır.[1700] Söz konusu yapı tipinin Orhan Gazi dönemi ile birlikte yaygınlaştığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde türbeleri Osmanlı öncesi örneklerde olduğu gibi dönemin hanedan üyeleri ile birlikte, yönetici ve dinsel kimlikleri ile ön plana çıkmış kişiler adına inşa edilmiştir.

Orhan Gazi döneminde inşa edilen ve planı hakkında bilgi sahibi olduğumuz türbelerin ağırlıklı olarak kübik gövdeli oldukları bilinmektedir.[1701] Mustafa Kemal Paşa Lala Şahin Paşa ile Bolayır Süleyman Paşa Türbeleri sekizgen külah ile örtülü olmaları bakımından dönemin kubbe örtülü Kırgızlar, Geyikli Baba, Şeyh Edebali ve Mal Hatun Türbelerinden ayrılmakta, İznik Kırgızlar Türbesi ise kübik gövdeli türbelerin giriş bölümünün eyvan şeklinde geliştiği yapıların ilk ve dönem içindeki tek örneği olarak karşımıza çıkar.[1702]

I. Murad döneminde Orhan Gazi dönemindeki dağılıma benzer nitelikte, türbelerin başta hanedan mensupları ile devletin üst düzeydeki ileri gelenleri adına inşa edildiği görülmektedir. Dönemin sultanı I. Murad adına, şehit düştüğü Kosova'da bir sembolik türbe yaptırılmış, sonrasında Bursa'nın Çekirge semtinde yer alan kendisine ait Kaplıca İmareti'nin karşısına asıl türbesi inşa edilmiştir. Kosova Savaşı'nın ardından savaş alanında öldürülen şehzade Yakup Çelebi için, İznik'te kendi adına inşa edilmiş olan imaretinin avlusuna baldaken tarzda bir türbe inşa edilmiştir. Her iki yapının da Kosova Savaşı'ndan sonra inşa edilmiş olması ve dolayısı ile tarihsel olarak Yıldırım Beyazıd dönemi içinde ele alınması gerekirken, I. Murad dönemi yapıları olarak değerlendirilmesinin sebebi, bir dönemin sonunu temsil eden yapılar olmasıdır. I. Murad döneminde inşa edilmiş olan bir diğer türbe Orhan Gazi döneminde önce Bilecik, sonrasında İznik ve Bursa kadısı olan, I. Murad döneminde kazasker ve hemen sonrasında vezir olan Hayreddin Paşa[1703] adına İznik'te inşa edilmiştir.

[1700] Söz konusu türbenin Orhan Gazi vakfı olduğu, Osman Gazi döneminde aynı yerde açık bir kabir olduğu bilinmektedir. Bknz. Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 14

[1701] Kırgızlar (İznik), Lala Şahin Paşa (Mustafa Kemal Paşa), Geyikli Baba (Baba Sultan), Şeyh Edebali, Malhatun (Bilecik) ve Bolayır Süleyman Paşa Türbeleri kübik gövdeli türbelere dahildir.

[1702] G. Öney (1989). *Beylikler Devri Sanatı XIV.-XV. yüzyıl (1300-1453).* Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi., s. 21; Önkal, 1992, **a.g.k.**, 8. 13. yüzyıl başlarından itibaren örnekleri bilinen "Eyvan Tipi" türbelerin ilk uygulamasının Seyit Gazi'deki türbe olduğu kabul edilir. M. Sözen (1968). Anadolu'da eyvan tipi türbeler. *Anadolu Sanatı Araştırmaları,* I, 167-210., s. 205

[1703] Atsız, 1992, **a.g.k.**, 52; Neşri, 1995, **a.g.k.**, 199; Uzunçarşılı, 1959, **a.g.k.**, 462

Bursa'da adına inşa edilen Kaplıca İmareti'nin kuzey batısında, imarete yaklaşık 30 m mesafede yer alan Hüdavendigar Türbesi Doğu-batı doğrultusunda kare planlı olup, merkezde sekiz sütun ile oluşturulmuş kare mekânın üzeri pandantif geçişli bir kubbe ile örtülüdür. Sütunlar arasında kemerler yer almaktadır. Söz konusu mekân ile yapının duvarları arasında kalan ve dört yönde devam eden koridorların üzeri, beşik tonoz örtülüdür. Abdülhamit döneminde onarılan yapının özgün plan şemasının büyük ölçüde korunduğu varsayılmaktadır. Bu bağlamda I. Murad Türbesi'nin plan tipinin yine Bursa'da yer alan Orhan Gazi Türbesi'nin planı ile benzerliğinin altı çizilmekte, Bursa'daki bir diğer sultan türbesi olan II. Murad Türbesi'nde aynı plan şemasının tekrarlandığı belirtilmektedir. Ancak her ne kadar literatürde bu hususta bir fikir birliği bulunsa da, ilgili bölümde vurgulandığı üzere I. Murad Türbesi'nin mevcut mimari özelliklerinin özgün yapıya referans edip etmediğini kesin bir dille ifade etmek mümkün değildir.

I. Murad döneminde inşa edilmiş olan bir diğer türbe, İznik'teki imaretinin kuzey batısında yer alan Yakup Çelebi Türbesi'dir. Bursa'da babası I. Murad'ın Türbesi'nde sandukası bulunan Yakup Çelebi'nin İznik'te bahsi geçen türbesi makam türbesi olmalıdır. Baldaken kuruluşlu, payeler arası tek kemer ile geçilen ve üzeri kubbe ile örtülü olan türbe İznik'te yer alan Sarı Saltuk ve Gebze Malkoçoğlu Mehmed Bey Türbeleri ile benzer özellikler göstermektedir. İznik Yakup Çelebi Türbesi'nin temsil ettiği plan tipinin 15. yüzyıl boyunca Bursa'daki Devlet Hatun, Ebe Hatun, Umur Bey ve Saraylılar Türbeleri ile Amasya Yörgüç Paşa ve Halkalı Dede Türbeleri'nde tekrar edildiği bilinmektedir.[1704] Baldaken tarzı türbelerinin I. Murad dönemindeki bir diğer örneği 1385 yılında Gebze'de Malkoçoğlu Mehmed Bey adına inşa edilmiş olan türbedir. Günümüze ulaşmayan kitabesinde İstefanos-Stefanos adlı bir mimar tarafından inşa edildiği belirtilen türbe, dönemin diğer örneği olan Yakup Çelebi Türbesi'nde olduğu gibi köşelerde L payeler ile sınırlanmış kare bir alan üzerine oturan kubbe ile örtülüdür. Her iki yapı arasındaki en belirgin fark Yakup Çelebi Türbesi'nde L payeler arası tek kemer ile geçilmişken, Malkoçoğlu Mehmed Bey Türbesi'nde ikişer kemer kullanılmış olmasıdır.

[1704] Bknz. Daş, 2003, **a.g.k.**, 384, Tablo 5.

İznik Hayreddin Paşa Türbesi bugün birbirine bitişik iki kare mekândan oluşan türbenin doğu yönde yer alan ve içerisinde Hayreddin Paşa ile oğlu Ali Paşa'ya ait lahitlerin bulunduğu mekân I. Murad döneminde Hayreddin Paşa adına inşa edilen türbe olmalıdır. Söz konusu mekân kare planlı olup köşe üçgeni ile geçilen bir bir kubbe ile örtülüdür. Mekân güney ve doğu yönde birer pencere ile aydınlanmakta, batı duvarda eksenin güney batı köşesinde yer alan bir kapı ve eksendeki pencere ile batıda yer alan mekâna açılmaktadır. Osmanlı Mimarisinde kare planlı üzeri kubbe ile örtülü çok sayıdaki türbe örneğinden birisi olan İznik Hayreddin Paşa Türbesi'nin, kubbesinin doğrudan gövde üzerine oturması ve sekizgen prizma şekilde yalancı bir kasnağı olması bakımından diğer örneklerden farklılaştığı belirtilmektedir.[1705] Bu özelliği ile Hayreddin Paşa Türbesi ile benzer özelliklere sahip tek örnek Söğüt'ün Borçak Köyü'nde 14. yüzyılda inşa edildiği belirtilen İsa Dede Türbesi'dir.[1706]

[1705] Bknz. Daş, 2003, **a.g.k.**, 63
[1706] Bknz. Daş, 2003, **a.g.k.**, 63

5.3.8. Çok İşlevli Yapılar

5.3.8.1. Tanım ve Tartışmalar

Osmanlı Mimarisinde ilk örnekleri Orhan Gazi döneminde ortaya çıkan imaret ve zaviyeler erken dönem Osmanlı mimarisinin önemli yapı tipleri arasında yer almakta ve köken ve terminolojisi hakkında çok sayıda öneri ile tartışılagelen bir sorunsal olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dönem mimarisinde yaygın kategorik tanım bağlamında İznik, Bilecik ve Bursa Orhan Gazi İmaretleri ile Pustinpuş Baba Zaviyesinin temsil ettiği söz konusu yapılar; mekânsal kurgu ve plan özelliklerinin belirleyiciliğinde *T-Tipi,*[1707] *Ters T Tipi,*[1708] *Yan Mekânlı, Çapraz Mihverli,*[1709] *Kanatlı,*[1710] *Eyvanlı Yapılar*; Zaviye[1711] işlevsel özellikleri dikkate alınarak *Zaviyeli,*[1712] *Tabhaneli,*[1713] *Fütuvvet*[1714] *Yapıları/Camiler/Camileri, Çok İşlevli,*[1715] *Çok İşlevli T-Tipi Yapılar*[1716] ve söz konusu yapıların yoğun inşa edildiği kent ile ilişilendirilerek *Bursa Tipi Yapılar* gibi çok farklı terminolojiler altında değerlendirilmiştir. Öncelikle belirtmek gerekir ki söz konusu yapı tipini tanımlayan ve yukarıda başlıklar halinde verilen her bir terminolojik terim, imaretlerin sahip olduğu çok işlevsel yapıyı oluşturan unsurlar ile mimari özelliklerinin çeşitli boyutlarda temsil eden açıklayıcı adlandırmalardır.

Yapıya dair terminolojik çeşitliliğin sebebi öncelikle mekânsal düzen ve şekil bağlamında T Planlı olarak tanımlanan yapıların cami, zaviye, misafirhane, aşevi ve medrese gibi farklı dönem ve uygarlıklarda her biri bağımsız yapılar olarak da karşımıza çıkan çok çeşitli yapı tiplerinin işlevlerini tek bir yapıda karşılayan çok işlevsel niteliğidir.[1717] Bu nedenler ile *T Planlı* yapılar mekânsal kurguları itibari ile ön plana

---

[1707] Oğuz, 2006, **a.g.k.**
[1708] F. Taeschner (1932). Das Nilüfer Imâret in Isnik und seine Baukunschrift. *Der Islam*, XX, s. 128
[1709] A. Kuran (1964). *İlk Devir Osmanlı mimarisinde cami.* Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi Yayınları., s. 64-99
[1710] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, ; Ayverdi, 1966, **a.g.k.,** 69-83
[1711] Küskü, 2013, a.g.k. 164-173
[1712] S. Eyice (1962-1963). İlk Osmanlı Devrinin dini- içtimai bir müessesesi, zâviyeler ve zâviyeli-camiler. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası,* XXIII(1-2), s. 29; Eyice, 1962-63, **a.g.k.**, 187-88.
[1713] Eyice, 1970, **a.g.k.**, 171-196.
[1714] A. I. Doğan (1977). *Osmanlı mimarisinde tarikat yapıları, tekkeler, Zaviyeler ve benzer nitelikli fütuvvet yapıları*. İstanbul.
[1715] D. Kuban (1973). *100 soruda Türkiye sanatı tarihi*, İstanbul., s. 159
[1716] Oğuz, 2006, **a.g.k.**, 2-17
[1717] Aşıkpaşaoğlu tarihinde Orhan Gazi İmareti İznik'in Osmanlılar tarafından alınmasından sonra ilk imar faaliyetleri arasında gösterilirken yapının işlevine dair çıkarımda bulunulabilecek bilgiler aktarır: " *Orhan Gazi bir ulu kiliseyi cami yaptı. Bir manastırı da medrese yaptı. Yenişehir kapının çıktığı yerde bir imaret yaptı. Yanında Hacı Hasan derler bir aziz vardı; dedesi Ede Balı'nın müridiydi. Şeyhliğini ona ve ondan sonrada nesline olmak üzere verdi. Ta bugüne*

çıkan işlevsel niteliğine bağlı olarak cami, zaviye, aşevi ya da zaviyeli cami gibi barındırdığı öznel işlevleri temsil eden yapı isimleri ile de tanımlanmıştır.

Ancak konuya dair ön bir saptama olarak altını çizmek gerekir ki bahsi geçen terimler ile açıklanan yapı tipi aslında başta ilgili yapıların kitabeleri olmak üzere, dönem kaynaklarında tartışmasız ve ikincil adlandırması olmayan bir terim **(İmaret)** ile tanımlanmıştır. O halde söz konusu yapı tipinin adlandırılmasında dönemin tercih ettiği özgün terim olan imaretin yerine yeni terminolojiler aramak/üretmek bir sorunsalın çözümünden ziyade terminoloji çeşitliliği içerisinde anlamlandırılmaya çalışılan başka sorunsallar yaratmıştır.

Bu sorunsallardan birisi imaretlerin cami olarak adlandırılmasıdır. Bu konuya çarpıcı bir başlıkla değinen Çetintaş söz konusu yapıların cami olmadığını söylerken önemli bir sorunsalın altını çizmiştir[1718]. Sonrasında daha önce altını çizdiğimiz gibi camiyi tanımlayan birçok terimle birlikte ifade edilen yapı tipi yaygın kabul gören terminoloji olarak "Zaviyeli Cami" tamlaması altında değerlendirilmiştir. Eğer bu adlandırma işlevsel bir vurgu ise- ki çıkış noktası öyledir- imaretlerin aşevi, misafirhane ve medrese işlevleri bu terminoloji ile temsil edilemez. Dolayısı ile salt cami merkezinde şekillendirilen bir terminoloji üretme çabası, konunun ve yapının özünden uzaklaşmayı beraberinde getirmektedir.

Daha önce altını çizdiğimiz üzere, imaretlerin ibadet işlevini vurgularken kullanmamız gereken terim cami değil mescit olmalıdır. İmaretlerin bir bölümünün mescit olarak kullanıldığı mevcut örnekler üzerinden açıktır. Fakat bu işlevsel özelliği nasıl söz konusu yapıyı zaviye, aşevi ya da misafirhane olarak adlandırmak yanlış ise cami/mescit olarak adlandırmakta aynı ölçüde yanlış olacaktır. Mescit mekânı ve dolayısı ile mescit işlevi imaretin kapsadığı işlevlerden sadece birisidir dolayısı ile yapının

---

*değin onların elindedir. **İmaretin kapısı açılıp yemek pişince Orhan Gazi evvela kendi mubarek eliyle yemek dağıttı.** Çırağını da ilk defa kendisi yaktı".* Bknz. Atsız, 1992, **a.g.k.**, 42. Söz konusu anlatıdan anlaşılacağı üzere yapının şeyhliğinin Hacı Hasan adında bir kişiye verilmesi zaviye işlevini ortaya koyarken, aşevi işlevi de çok net olarak vurgulanmıştır. Kuzey-güney yönünde uzanan yapının güney yönünde yer alan mihrabı -Bursa ve Bilecik Orhan İmaretleri de benzer düzenlemeye sahiptir- yapının aynı zamanda ibadet edilebilen bir mescid bölümüne sahip olduğunu ortaya koyar. İznik Orhan İmareti hakkında detaylı bilgi için Bknz. Aslanapa, 1964-1965, **a.g.k.**, 16-31; Ayrıca Bilecik Orhan İmareti hakkında detaylı bilgi ve güncel kazı sonuçları için Bknz. Altınsapan ve Deveci, 2003, **a.g.k.**

[1718] Emirin de vurguladığı üzere bu konudaki en şiddetli eleştiri E. H. Ayverdi tarafından yapılmıştır: *"Demek bu millet yeni kurduğu bir şehirde cami yapmadı?. Bu kadar yersiz bir düşünce ictimâ-î ve milli zihniyetimizi ve vekaarımızı esasından yaralar".* Ayverdi, 1966, **a.g.k.**

bütününü tanımlayan bir terim olarak kullanılması yine bütünden uzaklaşmayı beraberinde getirecektir.

İmaretlere dair sorunsallardan bir diğeri, benzer planda (T Plan) inşa edilen zaviyelerin aynı yapı tipinin karşılığı olduğu yönündeki çıkarımlardır.[1719] Bazı zaviyelerin[1720] imaretler ile benzer mekânsal kurguya sahip olmaları ve yine imaretler gibi daha çok "ıssız" olarak tanımlanan kent merkezlerinin uzağında inşa edilmeleri, her iki yapı tipinin aynı yapılar olarak değerlendirilmesinde etken olmuş olabilir. Fakat söz konusu benzer özellikler her iki terimin aynı yapıyı işaret ettiği yönünde bir çıkarımdan ziyade benzer işlevleri üstlenmiş oldukları gerçeğinin sonucu olarak değerlendirilmelidir. Öyle ki zaviyelerin ve diğer işlevsel özellikleri ile birlikte zaviye işlevine de sahip yapılar olarak imaretlerin, kuruluş döneminden itibaren kentlerin Müslümanlaştırılması ve İslamiyet'in yayılması hususundaki etkin rolleri tartışmasızdır.[1721] Ancak gerek mekânsal düzenleme ve mimari kurgu gerekse ortak işlev ve rolleri düşünüldüğünde çoğu kez olduğu gibi aynı yapıyı tanımlayan ve birbirinin yerine kullanılan terimler olarak düşünülen zaviye ve imaretler birbirinden oldukça belirgin çizgiler ile ayrılır.

Ele aldığımız dönemin yapıları üzerinden tanımlamak gerekirse "T Planlı" ya da "Çok İşlevli Yapılar" kapsamında dönemin imaretleri ile birlikte ve aynı yapı tipinin temsili olarak değerlendirilen Pustinpuş Baba Zaviyesinin gerek doğu-batı yönündeki mekânsal kurgusu, gerek özgün halinde ibadet/cami işlevini karşılayan bir mimari düzeninin (mihrap) olmayışı, gerekse imaretlerde olduğu gibi anıtsal bir son cemaat yeri/revaklı giriş bölümüne sahip olmaması,[1722] kuzey-güney doğrultusunda inşa edilmiş ve güney yönünde bir mihrap ile son bulan harim mekânı olan dolayısı ile cami işlevine de sahip Bursa, İznik ve Bilecik Orhan Gazi İmaretleri ile aynı terminoloji altında tanımlanmasının önündeki ilk engeldir. Ayrıca Orhan Gazi döneminde "T planlı" yapılardan imaretlerin sultanın baniliğinde ve sultanın adını taşıyan ve bu özelliği ile aynı

[1719] Doğan Kuban söz konusu yapıların cami olarak tanımlanmasındaki yanlışlığa vurgu yaparken bu durumun terminoloji karmaşasına sebep olduğunun altını çizer. Ancak Kuban yine konuya dair Zaviyeli Cami, Tabhaneli Cami, Ters T Planlı, Kanatlı Cami ve İmaret gibi tipolojik olarak aynı yapı türünün bir ad kalabalığında söylemler gelişmesine sebep olan söz konusu tartışmaları içeriksiz konular olarak tanımlarken, zaviye ve imareti aynı yapı tipinin temsili terimler olarak kullanması ile terminoloji karmaşasına dahil olur. Bknz. Kuban, 2007, **a.g.k.**, 79

[1720] Orhan Gazi döneminde inşa edilen Pustinpuş Baba Zaviyesi dönemin imaretleri olan Bursa, İznik ve Bilecik Orhan İmaretleri gibi T Planlı bir yapıdır.

[1721] Barkan, 1942, **a.g.k.**, 271-386.

[1722] Emir, 1994, **a.g.k.**,

zamanda beyliği temsil eden[1723], kentlerin şekillenmesinde öncül ve merkez yapılar olarak ön plana çıkan dönemin en anıtsal yapı tipi olması bir başka belirgin ayırımı ortaya koyar.

Söz konusu tespit ve değerlendirmeleri destekleyen veriler, dönem kaynakları olarak başta ilgili yapıların kitabeleri olmak üzere vakfiyeler ve kroniklerinde yer alır. Örneğin ilk Osmanlı kronik yazarlarından Neşri Orhan Gazi'nin imar faaliyetleri aktarırken bey yapıları olan imaretler ile derviş zaviyelerini net ifadeler ile ayırmıştır[1724]. Zaviye ve imaretlerin en azından inşa edildiği dönem belgelerindeki ayırımı söz konusu yapıların kitabelerinden de takip edilebilir. Orhan Gazi döneminden günümüze ulaşan İznik Orhan İmareti[1725] ile Bursa Orhan İmareti[1726] kitabelerinde kroniklerde olduğu gibi "imaret" olarak tanımlanmıştır. Orhan Gazi dönemi sonrasında da kesintisiz inşa edilen imaretlerden I. Murad tarafından Bursa'da yaptırılan yapı, vakfiyesinde "Kaplıca İmareti"[1727], İznik Nilüfer Hatun İmareti kitabesinde "mübarek ve şerefli imaret"[1728], Milas Firuz Bey İmareti[1729] ise "mübarek imaret" olarak tanıtılmıştır. 15. yüzyılda inşa edilen yapıların kitabelerinde de imaret vurgusu devam eder. Bu dönemde inşa edilen T Planlı yapılardan Edirne II. Beyazıd Cami[1730] haricindeki hiçbir yapı kitabesinde cami,

---

[1723] Orhan Gazi döneminde imaret olarak tanımlanan yapıların tümü Orhan Gazi tarafından inşa edilmiş ve kendi adı ile anılmıştır. Dolayısı ile dönem örnekleri üzerinden yapılacak ön bir değerlendirmede mevcut veriler söz konusu yapıların sadece sultan/bey tarafından inşa edildiğini düşündürür. Orhan gazi dönemi sonrasındaki uygulamalar ise sultanların söz konusu yapı tipinin inşasını sahiplendiğini göstermekle birlikte (Bursa Hüdavendigar İmareti- İznik Nilüfer Hatun İmareti -Yakup Çelebi İmareti), İznik Hayreddin Paşa İmareti vezirlerin de sultanlar gibi bu yapıların inşasında yetkili/izinli olduğunu belgeler. Ele aldığımız dönemin bir sonraki süreci olan Hüdavendigar Döneminde imaret olarak tanımlanan yukarıdaki yapıların yanı sıra Bursa'da Hıdırlık/Hıdırlık, İzzüddin ve Seyyid Nasır, Dimetoka'da Abdal Cüneyd ve Yarhisar'daki Akbıyık adına inşa edilen ve zaviye olarak tanımlanan yapıların varlığı Orhan Gazi dönemi için vurguladığımız zaviye ve imaret ayrımının devamlılığını belgeler.

[1724] "Rivayet *dür ki, Orhan Gazi iki* ***İmaret*** *yapdur dı: biri Bursa'da ve biri İznik'de ve Manastırı Bursa'da, bu medrese it dürdi. Ve dahi muhabbet ettüği* ***dervişlere zaviyeler*** *yapdurdı. Evsafın sabıka zikr itdük ve her yirleri imaret itmek severdi. Issuz yerleri ma'mur idüp, Müslümanları urındurdı. Ve Bursa'da yapdurduğu* ***imaret*** *yiri bir ıssuz yiridi-kim, ikindüden sonra adem varmağa vehm iderdü"* Bknz. Neşri, 1995, **a.g.k.**, 187. Söz konusu anlatıda imaretlerin yeri seçiminin bilinçli bir tercih olduğunun vurgulanması ve dervişler adına inşa edilen zaviyeler ile imaretlerin net bir dille ayrılması ele aldığımız konuya dair önemli verilerdir.

[1725] İznik Orhan Gazi İmareti kitabesi: *"Allah'ın yücelttiği, Osman oğlu Sultan Orhan- Allah onun mülkünü hizmet etmek için ebedî kılsın-, bu şerefli* ***İmâretin*** *yaptırılmasını hacıların ve harameynin süsü olan Hacı Paşa'ya emretti, Allah o ikisini en güzel mükâfatlarla Mükâfatlandırsın…Rebîu'l-evvelde (inşasına başlandı).* ***İmâretin*** *tamamlanması (***5) senesinin şevval ayındadır"* Bknz. Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 20

[1726] Bursa Orhan Gazi İmareti'nin onarım kitabesinde 740 yılında Orhan Bey tarafından inşa yaptırılan özgün yapının "Karamanoğlu" tarafından yakılmasının ardından 820 yılında onarıldığını belirtilirken yapıdan "şerefli imaret" olarak bahseder. Bknz. Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 132

[1727] Bknz. Topçu, 2005, **a.g.k.**, 48.

[1728] Bknz. Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 69

[1729] Bknz. Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 69

[1730] Edirne II. Beyazıd Camii ilk defa T planlı olan bir yapı kitabesinde mescid ve cami olarak tanımlanmıştır. Fakat önemli bir nokta şu ki söz konusu yapı bir külliye içerisinde yer almakta ve tabhane, imaret, şifahane, medrese, çifte hamam ve köprü ile birlikte külliyeyi oluşturmaktadır. Külliyeyi oluşturan yapılar incelendiğinde erken dönem imaretlerinin kendi bünyesinde yer alan tabhane ve imaret (aşevi)in bağımsız yapılar olarak ortaya çıktıkları ve dolayısı ile mimari plan özellikleri bağlamında hala kuruluş döneminden itibaren kesintisiz olarak uygulanan T plan şemasına sahip olmasına karşın ilk dönemlerdeki çok işlevli yapının ayrıştırıldığı ve bu yapının sadece ibadet mekanı olarak

zaviye ve aşevi de dahil olmak üzere işlevini üstlendiği yapı adları ile anılmamış; birkaç yapı dışında tüm yapılardan imaret olarak bahsedilmiştir[1731]. Dolayısı ile söz konusu yapı tipini inşa ettiren bani, mimar veya kitabeyi yazan hat ustası, kitabedeki bilginin kaynağı her kim olursa olsun yapının inşa edildiği dönemin temsilidir ve bu dönemde yapıyı tanımlayan terim **"İmaret"**tir. Yine söz konusu bazı yapıların kitabelerinde yapılardan "Hayır Binası" ve "Hayır Yurdu" olarak bahsedilmesi, imaretlerin en azından kitabelerin yazıldığı tarihteki manası olarak düşünülebilir. Bu nedenlerle plan benzerliği kısmen ortak işlevleri açısından "T Planlı", vd. terimler altında birlikte değerlendirilen derviş/şeyh zaviyeleri ile imaretlerin farklılığı dönem belgelerinde "imaret" olarak belirtilen yapılara yönelik yeni terminolojiler üretmek yerine inşa edildiği dönemdeki orijinal ismi ile tanımlanması bu konuda süregelen terminoloji karmaşasını bir ölçüde önleyecektir.

İmaretlerin Osmanlı Beyliği kentlerinde kuruluş döneminden 16. yüzyıl sonuna kadar inşa edildiği bilinen, yapıdan yapıya farklılık gösterse de cami, zaviye, misafirhane, aşevi, medrese gibi birçok bağımsız yapının işlevini üstlenen, sahip olduğu çok işlevsel özellikleri ile aynı zamanda sosyo-kültürel, dini ve siyasal ortamın çoğulcu yapısını temsil eden[1732], her dönemin bey ya da sultanları ile üst düzey yöneticileri tarafından finanse edilen[1733] ve inşasına dair belirlenmiş ve uyulması gereken kuralların

---

kullanıldığı ve bu nedenle kitabesinde bilinçli bir vurguyla mescid ve cami ibaresininin yer aldığı düşünülmelidir. Bu nokta aynı zamanda İmaretlerin oluşum ve değişim süreçlerinde işlev bakımından en keskin farklılaşmanın ortaya çıktığı yapı olarak ta önemsenmelidir.

[1731] 15. yüzyılda inşa edilen ve kitabeleri günümüze ulaşan yapılardan *Edirne I. Bayezid İmareti (1400), Ankara İmaret Camii (Karaca Bey Cami) (1440), Amasya Bayezid Paşa İmareti (1414-19), İznik İbrahim Paşa İmareti (1425), Bursa Muradiye İmareti (1425-26), Amasya Yörgüç Paşa İmareti (1428), Havza Mustafa Bey İmareti (1429-30), Çorum Osmancık Koca Mehmed Paşa İmareti (1430-1431), Edirne II. Murad (Muradiye) Zaviyesi (1435-36), Gelibolu Saruca Paşa İmareti (1436-1437), Kütahya Yakup Bey İmareti (1440-41), Karacabey/Bursa Karacabey İmareti (1456-57), Tokat Hatuniye İmareti (1485), Amasya Sultan Beyazıd Cami (1486)* kitabelerinde **İmaret,** *Bursa Ebu İshak Zaviyesi ve Edirne Gazi Mihal İmareti (1422)* **Mekan;** *İstanbul Mahmud Paşa Cami (1462-63) ile Murad Paşa Cami (1471-72)* **Hayır Yurdu**; *Üsküdar Rum Mehmed Paşa Cami (1471-72)* **Bina**, *İstanbul Davud Paşa Camii (1485)* ise **Hayır Binası** olarak tanımlanmıştır. Örneklerden de anlaşılacağı üzere yapıların büyük çoğunluğu imaret terimi ile tanımlanmış, başka bir yapı tipini tanımlayan hiçbir terim kitabelerde yer almamıştır. Ayrıca kitabelerde yer alan bilgilerden çıkışlı olarak altı çizilmesi gereken önemli bir nokta İstanbul'da inşa edilen yapıların (1462-1485 aralığında) tümünde yapıların bina, hayır binası ve hayır yurdu olarak tanımlanmasıdır. Bu durumun sebepleri dönemin sosyo-kültürel, dini ve siyasal ortamındaki değişim ile Edirne II. Beyazıd Cami özelinde bahsettiğimiz çok işlevli yapısındaki ayrıştırma merkezinde tartışılabilir.

[1732] Söz konusu çıkarıma dair öz bilgi ve yorumlar için Bknz. Kuban, 2007, **a.g.k.**, 75

[1733] Kuruluş Döneminden itibaren inşa edilen imaretler incelendiğinde ilkin Orhan Gazi döneminde bey olarak Orhan Gazi'nin baniliğinde ve kendi adı ile anılan yapılar olduğu görülür. Daha sonraki dönemlerde de söz konusu yapılar başta Osmanlı Beyleri olmak üzere, sultanın ailesine mensup kişiler ve dönemin sultandan sonra gelen en yetkin kişileri olan vezirler adına inşa edildiği görülmektedir. Dolayısı ile bazı yayınlarda zaviyelerden ayırtetmek için sultan zaviyeleri olarak tanımlanan yapıların beyliği temsil eden kamusal yapılar olduğu açıktır. Yine imaretler ile benzer planda inşa edilen anıtsal nitelikli zaviyelerin ise ilgili dönemin önde gelen şeyh ve dervişleri adına yine dönemin beyleri tarafından yaptırıldığı bilinmektedir.

olduğu anlaşılan[1734], diğer yapılara göre ayrıcalıklı[1735], Erken Osmanlı dönemi mimari örnekleri içerisinde en anıtsal ve sultanı temsil eden sembol yapılar olduğu anlaşılır.

5.3.8.2. İmaretler

I. Murad döneminde inşa edildiği bilinen 81 yapıdan 6'si imaretlerden oluşmaktadır. Bahsi geçen yapıların yerleşimlere dağılımında 3 imaret inşa edildiği bilinen İznik ön plana çıkmaktadır. İznik haricinde Bursa, Edirne ve Gümülcine birer imaret inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Osmanlı mimarisinde ilk imaretler Orhan Gazi döneminde karşımıza çıkmaktadır. İznik, Bilecik ve Bursa'da Orhan Gazi adına inşa edilen imaretler söz konusu yapı ve plan tipinin ilk örnekleridir. Bu dönemde yaklaşık 52 yerleşimde yapı inşa edilmesine karşın imaretlerin Bursa, İznik ve Bilecik'te inşa edilmiş olması bahsi geçen kentleri diğer kentlerden ayırmaktadır.[1736]

Orhan Gazi döneminde başkent olarak Bursa diğer yapı türlerinde de en fazla yapının inşa edildiği kenttir. Bursa'dan sonra bu dönemde en fazla yapı inşa edilen kentlerin sırası ile İznik ve Bilecik olması, bu yerleşimlerin dönem içerisinde diğer kentlere nispeten daha yoğun nüfusa sahip olduklarını, dolayısı ile daha fazla yapıya ihtiyaç duyulduğuna işaret etmektedir. İmaretlerin her üç yerleşimde de döneminde ıssız olarak nitelendirilen alanlarda konumlandırılmaları, planlı bir kentleşme sürecine yönelik tercihler olarak yorumlanmaktadır.[1737] Her üç yapının da sultan olarak Orhan Gazi adına

---

[1734] "*...her yirleri imaret itmek severdi. Issuz yerleri ma'mur idüp, Müslümanları urındurdı. Ve Bursa'da yapdurduğu* ***imaret*** *yiri bir ıssuz yiridi-kim, ikindüden sonra adem varmağa vehm iderdü"* Neşri, 1995, **a.g.k.**, 187 Neşri'nin söz konusu aktarımından anlaşılacağı üzere, imaretlerin inşa edildiği yerin seçimi bir çok açıdan planlı bir tercihi ortaya koyar. Başta Bursa olmak üzere söz konusu imaretler çevresinde şekillenen kent dokusu söz konusu planlı uygulamanın en genel mekânsal görünümüdür. İmaretlerin belirli kurallar çerçevesinde inşa edildiği ve uyulması gereken kuralların olduğu yönündeki en çarpıcı dönem bilgisi II. Beyazıd tarafından annesi Gülbahar Hatun adına Tokat'ta inşa edilen Hatuniye (Meydan) İmareti'nin inşa kitabesinde yer alır: *".....Mehmed Han'ın oğlu Sultan Bayezid – Allah onun yer yüzündeki gücünü artırsın- gece ile gündüz devran ettikçe hayırlara muvaffak kılsın- değerli annesinin ruhunu rahatlatmasını, Allah Teala'dan niyaz ederek,* ***bu ulu binanın inşasına dair hala her yerde geçerli olan ve uyulması gereken fermanı yayınlamıştır.*** *Kendi makamı hayırla dolması için sultan olarak yaptırdığı bu* ***imaret****e "feyz=Sevinç" kelimesini tarih düşürmüştür..."* Kitabe okunuşları için Bknz. Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 400; Ayrıca bknz. İ. H. Uzunçarşılı (1927). *Tokat, Niksar, Zile, Turhal, Pazar, Amasya vilayet kaza ve nahiye merkezlerindeki kitabeler* , İstanbul: Maarif Vekaleti Neşriyatı., s. 30; İ. A. Yüksel (1983). *Osmanlı mimarisinde II. Bayezid, Yavuz Selim Devri, V*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları., s. 388.

[1735] Gerek mimari ve mekânsal gerekse işlevsel özellikleri açısından ayrıcalıklı ve özellikle 14. yüzyıl yapıları içerindeki en anıtsal yapı tipi olan imaretlerin söz konusu ayrıcalığını vurgulayan tanım İstanbul Davud Paşa Cami (1485) kitabesinde yer alır***: "…Bu hayır binası, diğer yapıların en yükseğidir…"*** Bknz. Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 396.

[1736] Bursa, İznik, Bilecik Orhan Gazi İmareti, Yenişehir Pustinpuş Baba Zaviyesi. Bknz. Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 18-20; Yılmazyaşar, 2003, **a.g.k.**, 179

[1737] Tanyeli, 1987, **a.g.k.**, 129

inşa edilmeleri, dönemin en anıtsal yapıları olan imaretlerin inşasının sultanın inisiyatifinde olduğuna işaret etmektedir.

Bursa'da I. Murad tarafından inşa ettirilen Kaplıca İmareti'nin, kentin batı yönünde tıpkı Orhan Gazi dönemi imaretlerinde olduğu gibi öncesinde yerleşim bulunmayan "ıssız" bir alanda konumlandırılmış olması kentin bu yönde gelişmesine yönelik imar planının öncül uygulaması olarak değerlendirilebilir. Dönemin diğer örneklerinde ise bu yönde bir çıkarıma kaynaklık edecek veriler sınırlıdır. Edirne'deki imaret günümüze ulaşmadığı için planlı bir kentleşme sürecinin temsili olup olmadığını tespit etmek mümkün değildir.

İznik'te inşa edilmiş olan imaretler ise söz konusu yapı tipinin Orhan Gazi dönemi örneklerinde olduğu gibi, tüm kentlerde planlı bir kentleşme sürecinin parçası olarak değerlendirilemeyeceği yönünde veriler sunmaktadır. İznik'te I. Murad döneminde inşa edilmiş olan yapılardan günümüze ulaşan iki örnek, Nilüfer Hatun ve Yakup Çelebi adına inşa edilmiş olan imaretlerdir. Her iki imaret sur ile çevrili kent içerisinde, inşa edilmiş olup, Orhan Gazi döneminden itibaren iskana sahne olan alanlara çok ta uzak mesafede değillerdir. Dolayısı ile kentin bahsi geçen yapıların inşa edildiği alanlarda genişlemesi için özellikle imaret inşasına ihtiyaç olmadığı, söz konusu genişlemenin dönemin birçok kentinde olduğu gibi bir mescit çevresinde şekillenen mahalleler ile de sağlanabileceği açıktır. Bu tespit söz konusu imaretler aracılığı ile kentin o bölgelerinde herhangi bir yapılaşma ve iskanın olmayacağı yönünde bir yoruma kaynaklık etmemelidir ki, gerek Yakup Çelebi gerekse Nilüfer Hatun İmareti çevresinde mahallerinin oluştuğu bilinmektedir. Orhan Gazi döneminde sadece üç kentte ve her kentte birer adet imaretin inşa edildiği, başkent olarak tüm yapı tiplerinde en fazla yapı inşa edilen Bursa'da bir adet imaretin inşa edildiği, I. Murad döneminde İznik'te mescit ve cami inşa edilmemiş olduğu ve öncesinde sur dışında inşa edilmiş olan Orhan Gazi İmareti çevresinde hiç bir zaman yoğun bir iskanın olmadığı göz önüne alındığında, İznik'te aynı dönemde 3 imaret inşa edilmesinde belirleyici olan farklı etkenlerin varlığını sorgulamak kaçınılmazdır. Bu noktada dikkat çekici bir hususun altını çizmekte fayda var. İznik'te inşa edilmiş olan üç imaretin hiç birisi Sultan olarak I. Murad adına inşa edilmemiştir. Nilüfer Hatun adına I. Murad tarafından İznik'te bir imaretin inşa edilmesinin sebebini Nilüfer Hatun'un uzun

yıllar İznik'te yaşaması ve Batuta'nın aktarımı ile "kenti yönetmesi" olmalıdır.[1738] Yapının diğer öncül imaretlerden farklı olarak doğu-batı doğrultusunda inşa edilmesi ve özgün tasarımında mescit işlevine sahip olmaması kitabelerinde hayır yurdu ve hayır binası olarak tanımlanmış birçok imaret gibi Nilüfer Hatun İmareti'nin de I. Murad'ın annesinin ölümünün ardından onun anısına inşa edilmiş aşevi işlevi ön planda olan bir imaret olduğuna işaret eder. Bu hususta en özel örneklerden birisi II. Beyazıd tarafından annesi Gülbahar Hatun adına Tokat'ta inşa edilen Hatuniye (Meydan) İmaretidir. Yapının inşa kitabesinde

> *".....Mehmed Han'ın oğlu Sultan Bayezid – Allah onun yer yüzündeki gücünü artırsın- gece ile gündüz devran ettikçe hayırlara muvaffak kılsın- değerli annesinin ruhunu rahatlatmasını, Allah Teala'dan niyaz ederek, bu ulu binanın inşasına dair hala her yerde geçerli olan ve uyulması gereken fermanı yayınlamıştır. Kendi makamı hayırla dolması için sultan olarak yaptırdığı bu imarete "feyz=Sevinç" kelimesini tarih düşürmüştür..."*

denilerek söz konusu yapının *"hayır"* amacı ile inşa edilmiş olduğu vurgulanmıştır.[1739] Bu açıdan bakıldığında aslında dini yapıların tümü ihtiyaçlar doğrultusunda inşa edilmiş olmakla birlikte, birçok kitabede belirtildiği gibi *"Allah"* adına yapılmıştır. Dolayısı ile Nilüfer Hatun İmareti de bu genel amacın dışında bir örnek değildir. Yapıyı kendi dönemi içerisinde inşa edilmiş olan imaretlerden ayıran en belirgin özelliği, daha önceki satırlarda altı çizildiği üzere yönelişi ve mescit kısmının bulunmayışıdır. Bu açıdan Nilüfer Hatun İmareti'ne benzer özelliklere sahip yapı Orhan Gazi döneminde Yenişehir'de inşa edilmiş olan Pustinpuş Baba İmareti'dir. Pustinpuş Baba İmareti de Nilüfer Hatun İmareti'nde olduğu gibi doğu-batı doğrultusunda uzanmakta, sonraki dönemlerde sofanın güney duvarına eklenen bir mihrap ile mescit işlevi kazanmış olmasına karşın özgün yapıda mihrap olmadığı dolayısı ile yapının mescit işlevine sahip olmadığı bilinmektedir.

İznik'te sur içerisinde yer alan bir diğer imaret, I. Murad'ın Kosova Savaşı sonrasında öldürülen oğlu Yakup Çelebi adına inşa edilmiştir. İnşa tarihi hususunda kesin bilgilerimizin olmadığı yapı, Yakup Çelebi'nin yaşadığı tarihler dikkate alınarak I. Murad dönemine tarihlenmiştir. Kuzey-güney yönünde uzanan ve güneydeki mescit kısmı ile aynı kentte inşa edilmiş olan Nilüfer Hatun İmareti'nden ayrılırken Orhan Gazi ve I. Murad dönemi imaretlerinin temel işlev mekân kurgusunu temsil etmektedir.

[1738] Batuta, 2004, **a.g.k.**, 430

[1739] Bknz. Tüfekçioğlu, 2001, **a.g.k.**, 400. Ayrıca bknz. Uzunçarşılı, 1927, **a.g.k.**, 30; Yüksel, 1983, **a.g.k.**, 388..

İznik'te inşa edildiği bilinen Hayreddin Paşa İmareti'nin ise Lefke Kapı civarında olduğu bilinmekle birlikte, yapı hakkında detaylı bilgimiz yoktur. Ancak yapının öne çıkan özelliği Gümülcine'de inşa edilmiş olan Evrenos Gazi İmareti ile birlikte sultan ve ailesi dışında bir kişi için yapılmış olan iki imaretten birisi olmasıdır. Yapıların inşa edildikleri konumlar ile Nilüfer Hatun İmareti'nin diğer öncül uygulamalarından farklı olarak doğu-batı yönelişi mescid işlevinin ön planda olmadığının göstergesi olarak yorumlanabilir. 14. yüzyıl örnekleri dikkate alındığında imaretler ön plana çıkan işlevine göre **Z**[1740]-Tipi İmaretler, **A**[1741]-Tipi İmaretler ve **M**[1742]- Tipi İmaretler olmak üzere üç grup altında değerlendirilebilir. Yenişehir Pustinpuş Baba ve Nilüfer Hatun İmaretlerinin, topografya ve alan itibari ile hiçbir zorunlu durum olmamasına karşın doğu-batı yönünde inşa edilmiş olmaları bu tespitin en önemli çıkış noktalarından birisidir.

I. Murad döneminde yedi imaret inşa edildiği bilinmesine karşın bu imaretlerden dördü günümüze ulaşmıştır. Bahsi geçen yapılardan Bursa'da Hüdavendigar tarafından inşa ettirilmiş olan Kaplıca İmareti, alt katta imaret üst katta ise medrese planında iki farklı yapı tipini tek bir yapıda buluşturan öncül örneği olmayan ve sonrasında da tekrar edilmeyen ünik bir uygulama olarak karşımıza çıkar. Alt katta yer alan imaret kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir alan üzerine oturan harim, sofa, sofanın doğu ve batı yönünde birer eyvan, her iki eyvanın kuzey ve güneyinde yer alan ikişer tabhane odası, giriş kapısının açıldığı holün doğu ve batı yönünde birer kiler ile beş birimli bir revaklı giriş kısmından ibarettir. Söz konusu mekân düzeni ile yapı, I. Murad döneminin sofanın iki yanında yer alan tabhane odalarına sahip İznik Nilüfer Hatun ve Yakup Çelebi İmaretleri ile Gümülcine Evrenos Gazi İmaretlerinden belirgin biçimde ayrıldığı görülmektedir.

İznik Nilüfer Hatun ve Yakup Çelebi İmaretleri ile Gümülcine Evrenos Gazi İmaretlerinde bahsi geçen tabhane odalarına erişim sofadan birer kapı ile sağlanmakta, Bursa Hüdavendigar İmaretinde ise tabhane odalarının yerinde sofadan üst kotta ve merdivenle ulaşılan birer eyvan bulunmaktadır. Bursa Hüdavendigar İmareti'nde eyvanın kuzey ve güney yönünde konumlandırılmış mekânlar, tabhane odaları olarak kullanılmış

[1740] **Z:** Zaviye
[1741] **A:** Aşevi
[1742] **M:** Mescit

olmalıdır. Hüdavendigar İmareti'nde giriş holünün iki yanında yer alan ve kiler olarak kullanılmış olması muhtemel mekânlar, dönemin diğer imaretlerinde bulunmamaktadır. Bu özellikleri ve farklılıkları ile Hüdavendigar İmareti dönemin diğer imaretlerinden belirgin bir biçimde ayrılmakta gerek boyut gerekse mekân çeşitliliği bağlamında I. Murad döneminin en anıtsal imareti olarak karşımıza çıkmaktadır.

İznik Nilüfer Hatun İmareti doğu ucunda yer alan ve sonradan mescid olarak işlevlendirilmiş mekânın, iki birim ve iki farklı örtü sistemi ile örtülmesi açısından dönemin diğer imaretlerin ayrılmaktadır.

Orhan Gazi dönemindeki sofa harim ve sofanın iki yanında yer alan tabhane odalarından ibaret klasik plan tipinin I. Murad dönemindeki temsili, İznik Yakup Çelebi İmareti'dir. Revaklı giriş bölümündeki yapıya özgü düzenleme haricinde, İznik Nilüfer Hatun İmareti de söz konusu klasik şemayı temsil etmektedir.

Orhan Gazi dönemi imaretleri ile I. Murad döneminde inşa edilmiş olan imaretler genel plan tipi bağlamında benzer özellikler gösterse de I. Murad döneminde özellikle Bursa Hüdavendigar İmareti'nin temsilinde mekânların çeşitlendirildiği ve yapıların daha anıtsal bir boyuta ulaştığı anlaşılmaktadır. Her iki dönem imaretleri arasındaki en belirgin benzerlik, merkezde yer alan ve çoğu zaman sofa bazı örneklerde mescit olarak kullanılan birimin kare planlı ve kubbe ile örtülü olmasıdır.

I. Murad döneminden günümüze ulaşan yapıların yönelişi, İznik Nilüfer Hatun İmareti haricinde kuzey-güney yönünde olup, güney yönde bir mescit kısmı ile son bulmaktadır. İznik Nilüfer Hatun İmareti doğu-batı doğrultusunda bir yöneliş göstermekte, bu özelliği ile bir önceki dönemin söz konusu yapı tipindeki örneklerinden olan Yenişehir Pustinpuş Baba İmareti ile benzerlik taşımaktadır. Yıldırım dönemi imaretlerinde de Orhan Gazi ve I. Murad döneminde olduğu gibi imaretlerin yönelişi genellikle kuzey-güney yönünde olup bu hususta Yıldırım Beyazıd dönemindeki tek istisna Edirne Yıldırım İmareti'nde karşımıza çıkmaktadır.

Orhan Gazi döneminden itibaren sofa ve harim kısmı bulunan imaretlerde söz konusu birimlerin tabhane odalarına göre daha geniş ve yüksek tasarlandıkları görülmektedir. Harim ve sofa birimleri kare olan imaretlerin genelinde yaklaşık aynı ölçülerde tasarlandığı, bazı yapılarda güneyde mescit olarak kullanılan mekânların dikdörtgen planlı ve tonoz örtülü olduğu anlaşılmaktadır. 14. yüzyıl boyunca Yenişehir Pustinpuş Baba, İznik Yakup Çelebi ve Milas Firuz Bey imaretleri gibi tam kare olan

örnekler haricinde, imaretlerin tabhane odalarının genellikle enlemesine ya da boylamasına dikdörtgen planlı olduğu, İznik Nilüfer Hatun ve Bursa Orhan imaretlerinde dikdörtgen alanın iki yanda geniş kemerler ile kareye dönüştürülerek kubbe ile diğer yapılarda ise söz konusu dikdörtgen alanların beşik tonoz ile örtüldüğü görülmektedir.

I. Murad dönemi imaretleri boyut itibari birbirinden farklı ölçülerde inşa edilmiştir. Dönemin en anıtsal yapısı, 42.73 x 30.03 m ölçüleri ile Bursa Hüdavendigar İmareti'dir. Gerek I. Murad gerekse Orhan ve Yıldırım dönemi imaretlerinde dikkati çeken önemli bir ayrıntı, yapının doğu-batı ve kuzey-güney yönündeki mekân genişliklerinin birkaç istisna dışında tam bir kareye oturuyor olması ve revaklı giriş bölümünün genişlik itibari ile söz konusu alanın 7/1 oranında tasarlanmış olmasıdır. Bu oran, 14. yüzyılda inşa edilmiş olan imaretlerin % 90 nında karşımıza çıkmakta benzer tipte kısmen günümüze ulaşan ya da kazılar sonucunda ortaya çıkacak olan olası imaretlerin restitüsyonunda çıkış noktası olarak kullanılacak önemli bir veri olarak değerlendirilebilir.

İznik Nilüfer Hatun İmareti beş birimli revaklı giriş bölümü ile imaretlerin genel özelliklerini temsil etse de, sofa ve tabhane odalarından ibaret yatay aksta yapı boyunca devam etmezken, kuzey ve güney yönden yaklaşık 7.30 m içeriden başlamaktadır. Yapının revaklı giriş kısmı ortada çapraz tonozlar arasında yer alan kubbe ve yanlarda aynalı çapraz tonoz örtülü olup, simetrik bir düzen hakimdir. Revaklı giriş biriminin 23.35 m'lik uzunluğu, sofa ve mescit kısımlarının birleşmesi ile oluşan dikdörtgen alanın uzunluğuna eşittir. 11.70 m uzunluğundaki tabhane odalarının toplam uzunluğu da revaklı giriş kısmı ile sofa ve mescit kısımlarından oluşan dikdörtgen alan uzunluğu ile eşittir.

Bursa Hüdavendigar İmareti'nde revaklı giriş kısmında yer alan kubbeler sofayı örten kubbenin yaklaşık 3/1 oranında olması ayrıca üzerinde durulması gereken bir orandır.

I. Murad döneminin mekân çeşitliliği ve eyvan düzenlemesi bağlamında benzer örneği olmayan Bursa Kaplıca İmareti'nin, başta örtü sistemleri ve harim kısmının biçimi itibari ile dikkat çekici farklılıklarına karşın en yakın örneği Bursa Yıldırım İmareti'dir. Her iki yapıda da orta sofa kubbe ile örtülü olup doğu ve batı yönde yüksek kotta birer eyvanla sınırlanmakta, eyvanların kuzey ve güney duvarlarına bitişik ikişer tabhane odası bulunmaktadır. Söz konusu yapıların bir diğer ortak yönü kuzey yönde payeler ile taşınan beş kemerli, doğu ve batı yönde ikiz kemerli açıklığa sahip olmaları ve her birimin

üzerinin kubbe ile örtülü olmasıdır. Bursa Ali Paşa İmareti de beş birimli ve tüm birimleri kubbe ile örtülü revaklı giriş bölümüne sahip olması bakımından bahsi geçen yapılar ile benzerlik gösterse de, revaklı birimin doğu ve batı yönde duvarla sınırlı olması bakımından farklılaşmaktadır.

I. Murad döneminde balkanlarda inşa edilmiş ve günümüze ulaşmış tek imaret örneği olan Gümülcine Evrenos Gazi İmareti, giriş bölümünün bulunmaması sebebi ile dönemin diğer imaretlerinden ayrılmaktadır. 14. yüzyılda inşa edilmiş olan imaretler içerisinde Evrenos Gazi İmareti ile benzer plan ve mekân düzenlemesine sahip olan yapı, Orhan Gazi döneminde Yenişehir'de inşa edilmiş olan Pustinpuş Baba Zaviyesi'dir. Her iki yapı da olasılıkla sonradan mescit olarak işlevlendirilmiş geniş bir sofa ve iki yanında yer alan birer tabhane odasından ibarettir. Evrenos Gazi İmareti ile tek benzer yapının Yenişehir'de Pustinpuş Baba İmareti olması, Pustinpuş Baba'nın Evrenos Gazi ile birlikte Gümülcine'ye gelen dervişlerden birisi olduğu dikkate alındığında ilginç bir rastlantı ya da Evrenos İmareti ile Pustinpuş Baba İmareti arasındaki benzerliğin olası sebebi olarak yorumlanabilir.

5. 4. Yapı Birimleri ve Mimari Elemanlar

5.4.1. Minare

Arapça "ışık veya ateş çıkan / görünen yer" anlamına gelen menâre sözcüğünden türediği belirtilen[1743] minare, ezanı ibadet mekânlarından uzak alanlara duyurabilmek amacı ile tasarlanmış ve zamanla camilerin ayrılmaz parçası olmuş bir mimari birimdir.[1744]

Osmanlı mimarisinde ilk örnekleri Orhan Gazi döneminde karşımıza çıkan minarelerin daha sonraki dönemlerde kesintisiz inşasına devam edildiği bilinmektedir.

I. Murad dönemi yapılarından Bursa Hayredin Paşa, İzzeddin Bey, Hıdırlık (Nilüfer Sultan), Kavaklı, Koca Naib ve Yer Kapı Mescitleri ile Şehadet Cami ve Hüdavendigar İmareti'nde; Gelibolu ve Karacabey Ulu Camileri'nde, Keles Hüdavendigar, Kemalli Asılhan Bey, Mudurnu Yıldırım ve Tuzla Hüdavendigar Mescitlerinde minare

[1743]F. Gündüz (2005). Minare. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 30, s. 98
[1744] A. O. Uysal (1990). Anadolu Selçuklularından Erken Osmanlı Dönemine minare biçimindeki gelişmeler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XXXIII(/1-2), s. 505

bulunmaktadır. Ayrıca Serez'de Hayreddin Paşa tarafından inşa edildiği bilinen ancak günümüze ulaşamayan cami ile yine günümüze ulaşmayan Umurbey Hüdavendigar Camisinin eski fotoğraflarında minarelerinin olduğu anlaşılmaktadır. Yapısı itibari ile özellikle depremler gibi doğal afetler sonucunda en fazla zarar gören yapı elamanı olması sebebi ile I. Murad döneminden günümüze orijinal hali ile ulaşan minare yok denecek kadar azdır. Bursa Hüdavendigar İmareti, Bursa Hayreddin Paşa Mescidi, Bursa Yerkapı Mescidi ve Karacabey Ulu Camisi'nin minare kaidelerinin özgün olduğu hususunda görüşler olmakla birlikte, söz konusu minarelerin bulunduğu ilgili yapıların ele alındığı katalog bölümünde detayları ile tartışıldığı üzere bu hususta yayınlarda görüş birliği olmadığı anlaşılmaktadır.

Dolayısı ile birçoğu farklı dönemlerde zarar görerek onarımlar sırasında yeniden inşa edilen minare örnekleri üzerinden, dönemin minarelerinin genel özellikleri dair bir değerlendirmede bulunmanın sağlıklı sonuçlar ortaya koymayacağı açıktır.

Özgünlüğü hususunda en fazla görüş bildirilen minare, Bursa Hüdavendigar İmareti'nde üst kat revakının kuzeydoğu köşesinde yer almaktadır. Söz konusu minare yapının üst kat revağının kuzey doğu payesi üzerine oturtulan kare kesitli dikdörtgen prizma biçimli bir kaide, silindirik gövde, tek şerefe ve piramidal külahtan ibarettir. [1745] I. Murad döneminin benzer yapı tipindeki örnekleri olan İznik Nilüfer Hatun İmareti ile Yakup Çelebi İmareti'nde günümüzde minare bulunmamakta, yapıların orijinal halinde de minaresiz inşa edildiği anlaşılmaktadır. Uysal'ın da belirtiği gibi bahsi geçen yapı tiplerinin asıl işlevlerinin zaviye ve aşevi olduğu göz önüne alındığında Bursa Hüdavendigar İmareti'nin de dönemin diğer örnekleri gibi minaresiz olarak inşa edildiğini ileri sürmek mümkündür ki, minarenin yer aldığı revağın doğu cephesindeki lombard band dizisinin minarenin olduğu kısımda sonlanması ve malzemedeki dilatasyon, minarenin yapıya sonradan eklendiğini açıkça ortaya koymaktadır.

[1745] Minarenin yapının özgün halinde olup olmadığı hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bu konuda görüş bildiren araştırmacılardan Albert Gabriel minarenin üst kat revakının köşesine daha sonraki bir dönemde yapıldığını öne sürmekle birlikte, yapının özgün mimarisi ile ilişkili bir minaresinin olması gerektiğini savunmaktadır. Sedat Çetintaş ve E. Hakkı Ayverdi ise Gabriel'in aksine yapıdaki mevcut minarenin orijinal olduğunu ileri sürerken, bu bahiste en kapsamlı çalışmayı gerçekleştirmiş olan Ali Osman Uysal, Bursa Hüdavendigar İmareti'nin de içerisinde olduğu ve Zaviyeli Camiler olarak ta adlandırılan yapı tiplerinin özellikle 14. yüzyıl örneklerinin orijinalinde minare olmadığı, bahsi geçen yapı örneklerinin 14. yüzyıl sonlarında doğru minareli olarak inşa edildiğini belirtirken, Bursa Hüdavendigar İmareti minaresinin sonradan yapıldığı yönünde görüş bildirmektedir. Çetintaş, 1952, **a.g.k.**, 6; Gabriel, 1958; **a.g.k.**, 56, sonra Gabriel, 2010, **a.g.k.**, 56; Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 252; A. O. Uysal (1997). Zaviyeli Camilerde minare problemi. *Türk Etnografya Dergisi,* XX, 47-63., s. 51-52

Araştırmacılar tarafından kaide kısmının orijinal hali ile günümüze kadar ulaştığı belirtilen[1746] Bursa Hayreddin Paşa Mescidi'nin minaresinin, 1855 Bursa depreminde yıkıldığı bilinmektedir. Üç sıra tuğla bir sıra taş değişkenliğinde almaşık teknikte inşa edildiği anlaşılan minare kaidesinin, Erken dönem Osmanlı ve dolayısı ile I. Murad döneminin klasikleşmiş malzeme-teknik özelliklerini taşıması, özgün yapı ile ilişkilenmesi açısından bir çıkış noktası olarak kullanılabilecekken, eski fotoğraflarda kare olarak görülen kaidenin Uysal tarafından incelendiği dönemde kare prizma biçiminde tasvir edilmesi, 20. yüzyılın ikinci yarısında minare kaidesinin de yenilendiğini düşündürmektedir.

Ayverdi tarafından kaidesinin orijinal olduğu belirtilen bir diğer minare, Bursa Yerkapı Mescidi'nin revaklı giriş bölümünün kuzey doğu köşesine bitişik vaziyettedir. Sekizgen kaideli, silindirik gövdeli ve tek şerefeli olan minarenin gövdeden yukarısının, 1858-59 yıllarında yenilenmiş olabileceği ileri sürülmektedir.[1747] A. O. Uysal minarenin bütünü ile yapıya sonradan eklenmiş olabileceği yönünde de görüş bildirmekte, ancak ne minarenin özgünlüğü ne de yapının inşa edildiği dönemde minaresinin olup olmadığını mevcut veriler dahilinde tartışmasız ileri sürmek mümkün değildir.

Özgünlüğü hususunda tereddüt bulunan bir diğer minare, Bursa Muradiye'de bulunan Koca Naib Camisi'nin batı cephesinde giriş bölümü ile harimin birleştiği noktada yer almaktadır.

I. Murad dönemi yapılarında yer alan diğer minarelerin tümü ile geç dönemde inşa edildiği bilinmektedir. Bu sebeple söz konusu minareler dönemin minareleri hakkında genel değerlendirmelere olanak vermemektedir.

5.4.2. Mihrap

I. Murad döneminde inşa edilmiş olan cami, mescit ve imaretlerin tümünde mihrap olmasına karşın, sadece Bursa Hüdavendigar İmareti, Bursa Şehadet Cami, Behramkale Hüdavendigar Mescidi ile Mudurnu Yıldırım Mescidi'nin mihrapları dönemin mihraplarına dair genel çıkarımlara kaynaklık edecek özgün veriler içermektedir.

[1746] Ayverdi, 1966, **a.g.k.**, 230;
[1747] Uysal, 2007, **a.g.k.**, 111

Bursa Hüdavendigar İmareti'nin mihrabı, güney duvardan dışa taşkın, beş köşeli ve beşik tonoz örtülü yapısı ile dönemin tüm mihraplarından farklı özellikler göstermektedir. Bahsi geçen mihrap formunun tarihsel olarak en yakın örneği, güney duvardan dışarıya taşkın dört köşeli mihrabı bulunan Kütahya Ulu Camisidir.[1748] Özgün halini koruyan ve geç dönem onarımları ile günümüze ulaşan I. Murad dönemi yapılarındaki diğer tüm mihraplar, kıble duvarına gömülü olarak tasarlanmışlardır.

Mihraplarda hem işlev hem de sembolik anlamları olan niş ve hücre olarak adlandırılan birimler, çeşitli formları itibari ile mihrapların sınıflandırılmasında çıkış noktası olarak kullanılan unsurlardan birisidir[1749] Zeminden başlayarak kavsara hizasına kadar devam eden girinti şeklindeki mihrap nişleri girintinin şekline göre:

> "*yarım daire planlı, yarım veya tam dikdörtgen planlı, kare planlı, üç kenarlı, düzgün yarım altıgen planlı, dört kenarlı yarım ongen planlı, bes kenarlı yarım sekizgen planlı, beş kenarlı yarım onikigen planlı, altı kenarlı, yarım ongen planlı yedi yarım onikigen planlı ve sekiz kenarlı yarım ondörtgen planlı ve sekiz kenarlı yarım onaltıgen planlı"*

olmak üzere on farklı tip altında değerlendirilmektedir.[1750] I. Murad dönemi mihraplarında ise söz konusu tiplerden dikdörtgen, yarım yuvarlak ve beşgen nişli tipleri temsil eden örnekler karşımıza çıkmaktadır. Dönem yapılarından Behramkale Hüdavendigar Mescidi, Bursa Hıdırlık Mescidi, Bursa Şehadet Cami, Bursa Kavaklı Mescid, Bursa Yer Kapı Mescidi, Tuzla Hüdavendigar Mescidi ile Bursa Hüdavendigar İmareti'nin mihrapları dikdörtgen planlı; Bilecik Orhan Cami, Bursa Koca Naib Mescidi, İznik Yakup Çelebi İmareti, Karacabey Ulu Cami, Kemalli Asılhan Bey Mescidi ile Bursa Hüdavendigar Türbesi'nin mihrapları yarım daire planlı; Mudurnu Yıldırım Camisi'nin mihrapları ise beşgen planlıdır.

Önceki satırlarda vurguladığımız gibi söz konusu mihraplardan sadece Behramkale Hüdavendigar Mescidi, Bursa Hüdavendigar İmareti, Bursa Şehadet Camisi ve Mudurnu Yıldırım Mescidi'nin mihraplarının kısmen özgün özelliklerini koruyarak günümüze ulaştığı, diğer örneklerin onarımlar sırasında önemli ölçüde değiştiği göz önüne alındığında, yukarıda mihrap nişlerinin planlarına göre yapılan dağılım dönemin mihraplarının genel özelliklerine dair sağlıklı bir sınıflandırmaya olanak vermemektedir.

[1748] A. O. Uysal (2006). *Germiyanoğulları Beyliği'nin mimari eserleri.* Ankara: Atatürk Yüksek Kurumu Yayınları., s. 68

[1749] Top, 1997, **a.g.k.**, 287

[1750] Top, 1997, **a.g.k.**, 287

Behramkale Hüdavendigar Mescidi ile Bursa Şehadet Cami ve Bursa Hüdavendigar İmareti'nin mihraplarının dikdörtgen, Mudurnu Yıldırım Cami'sinde yer alan mihrabın ise beşgen planlı olması I. Murad döneminde dikdörtgen ve beşgen planlı mihrap nişlerinin temsillerinin olduğu yönündeki bir tespitten öte genel dönem özelliklerine dair çıkarımlara olanak verecek yoğunlukta veriler değildir.

Benzer durum, mihrapların diğer özelliklerinde de karşımıza çıkmaktadır. Ele aldığımız mihraplardan mukarnaslı kavsarası olan Behramkale Hüdavendigar Mescidi'nin kavsarası 7 sıra, Mudurnu Yıldırım Cami mihrabında beş sıra, Bursa Hüdavendigar İmareti'nin mihrap kavsarasında ise 10 sıra mukarnas dizisi bulunmaktadır. Erken Osmanlı mihraplarında kavsaraların en az dört, en fazla 12 sıradan oluştuğu bilinmekte,[1751] I. Murad dönemi mihraplarının da bahsi geçen genel tespite uygun örnekler olduğu anlaşılmaktadır. Beş ve yedi sıra mukarnas sırasından oluşan mihraplar, Erken Osmanlı dönemi boyunca çok sayıda örnekle temsil edilirken, Bursa Hüdavendigar İmareti'ndeki on sıra mukarnaslı kavsaranın emsalleri sadece Tokat Hatuniye ile Edirne II. Beyazıd Camilerinin mihraplarında karşımıza çıkmaktadır.[1752]

5.4.3. Minber

Yükselme anlamındaki nebr kelimesinden türemiş olan minber "kademe kademe yükselerek çıkılan yer" anlamına gelmekte; "camilerde cuma ve bayram namazlarında hatibin üzerine çıkarak hutbe okuduğu basamaklı mimari unsur" olarak tanımlanmaktadır.[1753] İslamiyet'in ilk yıllarından itibaren hutbe okunmasının yanı sıra farklı fonksiyonlara da hizmet eden[1754] unsurlar olarak karşımıza çıkan minberlerin Anadolu'daki ilk örneği Konya Alaaddin Camisinin minberidir.[1755]

Osmanlı mimarisinde orijinal hali ile günümüze ulaşan ilk minber örnekleri, Yıldırım Beyazıd döneminde inşa edilmiş olan Bergama ve Bursa Ulu Camilerinde yer almaktadır.[1756] I. Murad döneminde inşa edilmiş olan Behramkale Hüdavendigar, Bilecik Orhan, Bursa İzzeddin, Kavaklı, Koca Naib, Yerkapı, Kemalli Asılhan Bey, Mudurnu

[1751] Top, 1997, **a.g.k.**, 264
[1752] Top, 1997, **a.g.k.**, 264
[1753] N. Bozkurt, N. (2005), Minber. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 30, S. 101
[1754] Bozkurt, 2005, **a.g.k.,** 102
[1755] Z. H. Kurtbil (2005). Minber (Anadolu Selçuklular ve Osmanlı). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 30, s. 103
[1756] S. Bayrakal (2008). *Erken Dönem Osmanlı minberleri.* İstanbul: Gökkubbe Yayınları, s.57-72

Yıldırım ve Tuzla Hüdavendigar mescitlerinin tümünde minber bulunmakla birlikte, söz konusu minberler özgün değildir. Ayrıca Bursa Şehadet, Karacabey Ulu ve Gelibolu Ulu camilerinde yer alan minberler de geç dönem özellikleri göstermektedir. I. Murad döneminde inşa edilen ve ibadet işlevi ile de kullanıldıkları bilinen imaretlerden Bursa Hüdavendigar İmareti'nde özgün yapı ile ilgisi olmayan bir minber bulunmakta, dönemin diğer imaretleri olan Gümülcine Gazi Evrenos, İznik Nilüfer Hatun ve İznik Yakup Çelebi İmaretlerinde minber yer almaz.[1757]

Anlaşılacağı üzere I. Murad dönemi cami ve mescitlerinde hali hazırda kullanılan minberler yer almakla birlikte, orijinal hali ile günümüze ulaşan herhangi bir örnek yoktur.

Bu noktada öncelikle tartışılması gereken ibadet işlevinin gerçekleştirildiği tüm yapılarda inşa edildiği dönemde bir minberin olup olmadığıdır. Mescit ve cami terimlerinin tartışıldığı ilgili bölümde de belirtildiği gibi minber işlev ve taşıdığı sembolik anlam itibari ile mescitler ile camilerin ayrılmasındaki en belirgin kriterlerden birisidir. Çünkü genel anlamı ile içinde minberi bulunan ve cuma namazı kılınabilen ibadet yapıları cami, hatibin hutbe okuması için minberi olmayan ve cuma namazı kılınamayan küçük ibadet yapıları ise mescit olarak adlandırılmaktadır. Erken Osmanlı döneminde günümüze ulaşan orijinal minberlerin içerisinde olduğu yapıların özellikleri dikkate alındığında bahsi geçen tanımı destekleyen sonuçlar karşımıza çıkmaktadır.

14. yüzyıldan günümüze ulaşan Bergama ve Bursa Ulu Cami olmak üzere Erken Osmanlı döneminde yapıldığı bilinen minberlerin nerede ise tümü, Ulu Cami olarak da adlandırılan ilgili kentlerdeki en anıtsal yapılarda yer almaktadır. Dolayısı ile I. Murad döneminde inşa edilen tüm ibadet yapılarından ziyade Bursa Şehadet, Karacabey Ulu ve Gelibolu Ulu camileri gibi anıtsal nitelikli yapılarda birer minber beklentisi daha mantıklı olacaktır. Ancak bu yöndeki çıkarımı destekleyen ya da olumsuzlayan herhangi bir maddi verinin olmayışı, bu hususta kesin bir sonuca ulaşmayı mümkün kılmamaktadır.

[1757] Söz konusu yapılardan sadece İznik Yakup Çelebi İmareti'nin hala ibadete açık bir cami olarak kullanılmaktadır. İznik Nilüfer Hatun ve Gümülcine Evronos İmareti müze olarak işlevlendirilmiştir.

5.4.4. Revaklı Giriş Bölümü

Bir *"bina duvarına bitişik, üstü örtülü, önü açık, galeri şeklindeki mimari mekân"* olarak tanımlanan[1758] revakların, mimarlık tarihinin erken dönemlerinden itibaren işlevsel açıdan insanları hava muhalefetinden koruyan bir mimarlık öğesi olarak sürekli tercih edildiği bilinmektedir.[1759] Söz konusu terim *Revaklı Yol, Revaklı Bahçe, Avlulu Revak, İç Avlulu - Galerili Revak, Kapı Revakı* ve *Son Cemaat Yeri* ya da *Revaklı Giriş Bölümü* gibi işlev ve biçimlerine göre farklılaşan mimari birimleri ifade etmek için farklı tamlamalarda karşımıza çıkmaktadır.[1760]

Osmanlı mimarisinde Orhan Gazi dönemi ile birlikte karşımıza çıkan revaklar, yaygın olarak mescit ve imaretlerde, ayrıca birer örnek temsili ile medrese, türbe ve hanlarda kullanıldığı görülmektedir.

Revakların cami, mescit ve imaretlerin giriş bölümlerindeki kullanımları genellikle literatürde son cemaat yeri olarak tanımlanmıştır. Namaza geç kalınması,[1761] caminin dolu ve kapalı olduğu durumlarda[1762] ibadet yapılabilen cami ve mescitlerin giriş kapısı önündeki revaklı bölüm olarak tanımlanan son cemaat yeri terimi, isminden de anlaşılacağı üzere asıl ibadet mekânının dışındaki ikinci bir ibadet alanını tanımlamak için kullanılmaktadır. Ancak bu noktada vurgulanması gereken önemli bir husus, son cemaat yeri teriminin bahsi geçen birimin işlevlerinden sadece birini tanımladığıdır. Dolayısı ile aynı zamanda kutsal mekâna doğrudan girişi engelleyen bir hazırlık mekânı ve cemaatin oturup sohbet ettikleri bir sosyal alan olan bahsi geçen birimlerin son cemaat yeri olarak adlandırılması eksik, Doğan Kuban'ın da belirtiği gibi bu birimin işlevsel nedenlerde ortaya çıktığını savunmaksa tutarsız bir tanım olacaktır.[1763]

Ayrıca İznik Nilüfer Hatun İmareti gibi özgün halinde ibadet işlevi olmayan bir yapının, giriş cephesinde yer alan revaklı giriş bölümünü son cemaat yeri olarak adlandırmak yapının işlevi dolayısı ile son cemaat yerinin işlevine dair yanlış bir algıya sebep olacaktır. Sınırlı sayıda olsa da İznik Hacı Özbek Mescidi'nin girişi, dolayısı ile revaklı giriş bölümünün batıda, yine İznik'te Orhan Gazi döneminde inşa edilen Hacı

[1758] S. Mülayim (2008). Revak. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 35, s. 22; Ö. Çuhadar (2011). *Bursa camilerinde revak (erken dönem üzerine bir deneme)*. Bursa: Kültür A. Ş. Yayınları., **a.g.k.**, 7
[1759] Mülayim, 2008, **a.g.k.**, 22; Çuhadar, 2011, **a.g.k.**, 7
[1760] Çuhadar, 2011, **a.g.k.**, 7; Turani, **a.g.k.**, 118
[1761] D. Hasol (1988). *Ansiklopedik mimarlık sözlüğü*, İstanbul; Yapı- Endüstri Merkezi Yayınları., s. 414; Turani, **a.g.k.**, 118
[1762] Çuhadar, 2011, **a.g.k.**, 8
[1763] D. Kuban (1982). *Türk İslam sanatı üzerine denemeler*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları., s. 71

Hamza Mescidi'nde ise doğuda yer alması bahsi geçen revaklı birimlerin son cemaat yerinin temsil ettiği anlamdan farklı işlev kaygısı ile oluşturulduğunu düşündürmektedir. Bursa Hüdavendigar İmareti'nin ibadetin de gerçekleştirildiği bir yapı olması sebebi ile alt katta yer alan ve mihraba paralel uzanan revaklı giriş bölümünü son cemaat yeri olarak adlandırmak, bir ölçüde söz konusu mekânın işlevini yansıtsa da üst katta yer alan ve medresenin dışarıya açılan birimi olan revaklı bölümü alt katta olduğu gibi son cemaat yeri olarak tanımlamak doğru olmayacaktır. Dolayısı ile bahsi geçen örneklerin temsilinde, Osmanlı Beyliği'nin kuruluş dönemlerinden itibaren karşımıza çıkan cami ve mescitlerle birlikte, türbeler ve imaretler olmak üzere farklı yapı tiplerinde de karşımıza çıkan giriş aksındaki revaklı birimlerin tanımlanmasında, son cemaat yeri gibi bahsi geçen mekânı tek bir işlevi temsil eden bir terim ile tanımlamak çeşitli anlam kaymalarına sebep olmaktadır. Bu nedenle bahsi geçen birimin konum ve mimari özelliğini niteleyen ve işlev olarak herhangi bir sınırlandırma içermeyen bir terim olarak revaklı giriş bölümü bir ölçüde anlam kaynamalarının önüne geçerken, farklı yapı tiplerindeki temsilleri de kapsayan bir terim olarak değerlendirilebilir.

Orhan Gazi döneminde mescit, imaret ve türbelerde[1764] karşımıza çıkan revaklı giriş bölümlerinin, I. Murad döneminde de kesintisiz inşa edildiği görülmektedir. Genellikle giriş cephesi boyunca uzanan revaklı giriş bölümleri yapıların ve bahsi geçen giriş bölümlerinin boyutları ile doğru orantılı olarak mescitlerde genellikle 3 birim, imaretlerde ise 5 birimden oluşmaktadır. Orhan Gazi dönemi mescitlerinden Bursa Alaaddin Mescidi, Baba Sultan Geyikli Baba Mescidi, İzmit ve Yarhisar Orhan Gazi mescitlerinde üç birimli, İznik Hacı Özbek Mescidi'nde iki birimli, İznik Hacı Hamza Mescidi'nde ise tek birimli bir revaklı giriş yer almaktadır.[1765]

I. Murad dönemi yapılarında da Orhan Gazi dönemi örneklerinde olduğu gibi, mescitlerde genellikle üç birimli revaklı giriş bölümü tercih edildiği görülmektedir. Behramkale Hüdavendigar Mescidi, Bursa Koca Naib Mescidi, Kemalli Asılhan Bey Mescidi, Mudurnu Yıldırım Mescidi ve Tuzla Hüdavendigar Mescidi'nin revaklı giriş bölümleri üç birimli olup, bahsi geçen tüm yapılarda birimler kuzey yönde üç kemer ile dışarıya açılmaktadır. Tuzla Hüdavendigar Mescidi'nin revaklı giriş bölümü doğu ve batıda yer alan birer kemer ile dışarıya açılmakta, Behramkale Hüdavendigar, Kemalli

[1764] Orhan Gazi döneminde revaklı girişe sahip tek türbe örneği İznik Kırgızlar Türbesi'dir.
[1765] Yılmazyaşar, 2003, **a.g.k.**, 246-250

Asılhan Bey ve Mudurnu Yıldırım Mescitlerinde revak bölümünün doğu ve batı yönde duvarlar ile sınırlandığı anlaşılmaktadır. Bursa Hıdırlık Mescidi tek birimli revaklı giriş bölümüne sahip olması ve giriş bölümünün doğuda bulunmasından dolayı dönemin diğer örneklerinden ayrılmaktadır. Bu özelliği ile Bursa Hıdırlık Mescidi ile benzer özelliklere sahip tek yapı Orhan Gazi dönemine İznik'te inşa edilmiş olan Hacı Hamza Mescidi'dir. Orijinal olarak günümüze ulaşamamış olsalar da revaklı giriş bölümleri olduğu anlaşılan Bursa Yer Kapı Mescidi'nin de giriş bölümü Hıdırlık Mescidi'nde olduğu gibi doğu yönde, Bursa Kavaklı Mescidi'nde ise batı yönde yer almaktadır. Orhan Gazi döneminde İznik Hacı Özbek ve Hacı Hamza Mescitlerinde karşımıza çıkan kuzey yön dışındaki girişlerin, I. Murad dönemi mescitlerinden üçünde görülmesi, Orhan Gazi döneminde olduğu gibi I. Murad döneminde de giriş istikameti olarak kuzey yönün henüz klasikleşmediğinin göstergesi olarak yorumlanabilir. Aynı zamanda bahsi geçen tercih, mekânların mihraba paralel olmayan biçimleri ile son cemaat yeri işlevine yönelik olmadığının göstergeleri olarak anlamlandırılabilir.

İlk örneklerinden itibaren revaklı giriş bölümleri bulunan bir diğer yapı tipi imaretlerdir. Orhan Gazi döneminde Bilecik, İznik ve Bursa'da Orhan Gazi adına inşa edilmiş olan imaretler ile Pustinpuş Baba Zaviye'sinin temsil ettiği söz konusu yapı tipinin inşasına I. Murad döneminde kesintisiz devam edildiği anlaşılmaktadır. I. Murad döneminde inşa edilmiş olan Bursa Hüdavendigar İmareti, İznik Nilüfer Hatun İmareti ve Yakup Çelebi İmareti Orhan Gazi dönemi örneklerinde olduğu gibi beş birimlidir ve her birim giriş aksında beş kemer ile dışarıya açılmaktadır. Bahsi geçen imaretlerden İznik Nilüfer Hatun İmareti'nde revaklı birim, yapının yönelişine bağlı olarak doğu yönde yer almakta, Bursa Hüdavendigar ve İznik Yakup Çelebi İmaretleri'nde revaklı bölüm kuzey yönde dolayısı ile mihraba paralel uzanmaktadır. Bursa Hüdavendigar İmareti'nin giriş katı ile üst katında revaklı bölüm bulunmaktadır. İki katlı revak düzeni Bursa Hüdavendigar İmareti haricinde başka bir yapıda karşımıza çıkmaz. Bahsi geçen yapıların revaklı giriş bölümlerinin tümü iki yanda kemerler ile dışarıya açılmaktadır. Bursa Hüdavendigar İmareti'nin alt kat ve üst kat revakları ile İznik Nilüfer İmareti'nde revaklı giriş iki yanda birer ikiz kemerli açıklığa sahipken, İznik Yakup Çelebi İmareti'nde tek kemerli açıklık bulunur. Bahsi geçen açıklıklarda paye ve sütun olmak üzere iki farklı taşıyıcı karşımıza çıkmaktadır. Bursa Hüdavendigar İmareti'nde giriş cephesindeki kemerlerin tümü payeler üzerine otururken, iki yandaki ikiz kemerlerin taşıyıcısı

sütundur. İznik Nilüfer Hatun ve Yakup Çelebi İmaretlerinin giriş cephesindeki kemerler iki köşede ve giriş aksının iki yanında payeler, söz konusu payeler arasında kalan kemerler ise sütunlara oturmaktadır.

5.4.5. Örtü Sistemi ve Taşıyıcı Elemanlar

Belirli bir alanın üzerini bir strüktür düzeni ile kaplamak olarak tanımlanan[1766] örtü, mimaride kapanacak alanın biçim ve genişliğine bağlı olarak farklı çözümlerde karşımıza çıkmaktadır. *Tarih boyunca her yeni yapı kültürünün, gittikçe daha büyük açıklıkları, daha kolay gerçekleştirilen strüktür sistemi ile geçmek çabasında bulunduğu* bilinmekte,[1767] Osmanlı mimarisinde de mimarlık tarihinin birçok evresinde karşımıza çıkan, merkezi alanın tek bir örtü ile geçilmesi yönündeki arayışın uygulamaları açıkça izlenmektedir. Osmanlı mimarisinin günümüze ulaşan ilk örneklerinin ortaya çıktığı Orhan Gazi döneminden itibaren, mekânın şekline ve boyutuna bağlı olarak örtü sisteminin şekillendiği görülmektedir. Orhan Gazi döneminde yapılar, genellikle kare planlı mescit ve türbeler ile yaygın olarak kare planlı mekânların bir arada kullanılması ile oluşturulmuş çok birimli hamam, medrese ve imaretlerden oluşmakta ve yapı tipi ayırımı olmaksızın kare birimli mekânların kubbe ile geçildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu dönemde inşa edilmiş olan tek han örneği olan Bursa Emir Han'ın temsilinde, mekânların dikdörtgen planlı olduğu ve tonoz örtülü olduğu görülmektedir.

I. Murad dönemi yapılarının plan tipleri de Orhan Gazi dönemi örneklerinde olduğu gibi kare mekânın çeşitli varyasyonlarından oluşmaktadır. I. Murad döneminde inşa edilen ve günümüze ulaşan Behramkale Hüdavendigar, Bilecik Orhan, Bursa Nilüfer Sultan, Kavaklı, Koca Naip ve Yer Kapı Mescitleri ile Kemalli Asılhan Bey, Mudurnu Yıldırım ve Tuzla Hüdavendigar mescitlerinin tümü kare planlı olup kubbe ile örtülüdür. Bahsi geçen yapılarda kubbeye geçiş elamanı olarak çoğunlukla üçgen kuşak tercih edilmiş[1768], Mudurnu Yıldırım Mescidi'nde tromp ve pandantif birlikte kullanılmış; Tuzla Hüdavendigar Mescidi'nde ise kubbeye geçiş pandantifle sağlanmıştır.

I. Murad dönemi mescitlerinin revaklı giriş bölümlerinde birimlerin kubbe ve tonoz ile örtüldüğü görülmektedir. Dönem örneklerinden Behramkale Hüdavendigar

[1766] Kuban, 1992, **a.g.k.**, 43
[1767] Kuban, 1992, **a.g.k.**, 43
[1768] Behramkale Hüdavendigar Mescidi, Bursa Nilüfer Sultan, Kavaklı, Koca Naib ve Yerkapı Mescitleri ile Kemalli Asılhan Bey Mescidi'nde kubbeye geçiş elemanı üçgen kuşaktır.

Mescidi'nin üç bölümlü revaklı girişinin iki yan birimi kubbe, ortadaki birim ise tonoz ile örtülüdür. Üç birimli revaklı girişe sahip mescitlerden Bursa Koca Naib Mescidi'nde revaklı bölümün iki yan birimi çapraz tonoz ortadaki birim beşik tonoz; Mudurnu Yıldırım Mescidi'nde ise tüm birimlerin kubbe ile örtülü, orta birimin dilimli kubbesi ile iki yan birimden ayrıldığı anlaşılmaktadır. Dönemin bir birimli revaklı girişine sahip tek örneği olan Bursa Nilüfer Sultan Mescidi'nde, söz konusu birim beşik tonoz ile örtülüdür.

I. Murad dönemi imaretlerinde de mescitlerde olduğu gibi kubbe ve tonoz olmak üzere iki farklı örtü karşımıza çıkmaktadır. Bursa Hüdavendigar İmareti'nde sofa pandantif geçişli bir kubbe ile örtülü iken, harim ve tabhane odalarının beşik tonoz ile örtülüdür. Yapının kuzey yönünde yer alan beş birimli revaklı giriş bölümünde tüm birimler kubbe ile örtülü olup kubbeye geçişte pandantif kullanılmıştır.

Dönemin bir diğer imareti olan İznik Nilüfer Hatun İmareti'nde ana mekânın giriş bölümünde üçgen kuşak, kuzey ve güney yönde yer alan tabhane odalarında ise pandantif geçişli birer kubbe ile örtülüdür. Nilüfer Hatun İmareti'nin sonradan mescit olarak işlevlendirilmiş batıdaki mekânı, kuzey-güney yönünde uzanan bir kemer ile iki kısma ayrılmış; batıda kalan birim iki yanda yıldız tonoz, doğudaki birim ise alçı mukarnas dolgulu yıldız tonozlar ile desteklenen birer kubbe ile örtülmüştür. Nilüfer Hatun İmareti'nin beş bölümlü revaklı giriş kısmında ortadaki birim, imaretin mescid kısmındaki örtü sistemine benzer şekilde iki yanda yıldız tonoz ile sınırlanan bir kubbe ile, diğer birimler aynalı çapraz tonozlar ile örtülmüştür.

İznik Yakup Çelebi İmareti'nde dönemin genel örtü sistemi tercihine uygun olarak, mekânlarda kubbe ve tonoz örtü tercih edilmiştir. Yapının güney yönünde yer alan mescit kısmı ile sofa üçgen kuşak geçişli birer kubbe, tabhane odaları ve revaklı giriş kısmındaki tüm birimler aynalı çapraz tonoz ile örtülüdür.

I. Murad döneminde inşa edilen bir diğer imaret olan Gümülcine Evrenos Gazi İmareti, günümüzde eyvan şeklinde kuzey yönde geniş bir kemer ile dışarıya açılan ana mekân ve iki yan mekândan ibarettir. Ana mekân ve doğu yönde yer alan yan mekân, pandantif geçişli bir kubbe ile örtülü iken, doğu yönde yer alan mekânda kubbeye geçişte üçgen kuşak tercih edilmiştir. Ana mekân güney yönde beşik tonoz örtülü bir mekân ile genişletilmiştir. Farklı dönemlerdeki onarımlar ile bu günkü halini alan yapının M. Kiel tarafından önerilen restitüsyona göre, ana mekân ve yan birimler üçgen kuşak geçişli birer kubbe ile örtülü olup, bu özelliği ile Yenişehir Pustinpuş Baba Zaviyesi ile benzer

özellikler taşımaktadır; Kiel'in önerisine göre yapının kuzey yönünde İznik Yakup Çelebi İmareti ile benzer özellikte beş birimli ve her birimin çapraz tonoz örtülü olduğu bir revaklı giriş bölümü yer almaktadır.[1769]

I. Murad dönemi mimarisinde örtü ve geçiş sisteminde çeşitliliğin en fazla olduğu yapı tipi hamamlardır. Dönem hamamlarından Bursa Kükürtlü Kaplıcası'nın I. Murad döneminde inşa edilmiş bölümlerinde manastır tonozu, beşik tonoz ve aynalı çapraz tonoz kullanılmıştır. Yine Bursa'daki bir diğer I. Murad dönemi eseri olan Eski Kaplıca'da Kükürtlü Kaplıcasından farklı olarak tüm birimlerin kubbe ile örtülü olduğu görülmektedir.

Yıldırım Beyazıd'ın şehzadeliğinde mimar Ömer bin İbrahim tarafından yapılan Mudurnu Yıldırım Hamamı ile Bolu Orta Hamam, I. Murad döneminde en çeşitli örtü ve örtüye geçiş elamanına sahip yapılar olarak dönemin tüm yapılarından ayrılmaktadır. Mudurnu Yıldırım Hamamında mekânlar çoğunlukla kubbe ile örtülüdür. Başta erkekler bölümünün soyunmalık, sıcaklık ve halvet mekânları ile kadınlar bölümünün ılıklık, sıcaklık ve üç halvet hücresi olmak üzere kare planlı mekânların bir istisna ile tümünün kubbe örtülü olduğu görülmektedir. Kare planlı olup manastır tonozu ile örtülü olan tek mekân, Yıldırım Beyazıd'ın özel halveti olduğu belirtilen, sıcaklığın güney batısındaki kare mekândır. Söz konusu halvet aynı zamanda hamamın manastır tonozu ile örtülü olan tek mekânıdır. Yıldırım Hamamı'nda bahsi geçen kubbe ile örtülü mekânlarda, kubbeye geçiş elamanı olarak yoğunlukla köşe üçgeni ve üçgen kuşak olmak üzere bazı mekânlarda tromp kullanıldığı anlaşılmaktadır. Erkekler kısmında sıcaklığın kuzeyinde yer alan halvet hücresi sıcaklık mekânına eş boyutu, sekiz dilimli kubbesi ve iki kademeli tromp geçişi[1770] ile örtü sistemi açısından dikkat çekici mekânlardan birisidir. Hamamın dikdörtgen planlı mekânlarının büyük kısmında dikdörtgen alanın yanlarda tonoz geçişleri ile kareye dönüştürüldüğü söz konusu kare birimlerin ise kubbe ile örtülü olduğu görülmektedir. Hamamda kubbeden bağımsız tonoz kullanımı yok denecek kadar azdır. Mekânlar arasında geçişin sağlandığı koridorlarda aynalı tonoz tercihi dikkat çekmektedir.

[1769] Kiel, 1983, **a.g.k.**, 131. Söz konusu revaklı bölümün örtü sistemi ve destek sistemine dair mevcut veriler herhangi bir restitüsyona olanak vermemekle birlikte, bugün yapının kuzey doğu köşesinde yer alan bir duvar parçası yapının revaklı bir girişe sahip olduğu yönünde bir çıkarım için dayanak olabilir.

[1770] Erken Dönem Osmanlı Hamamlarında iki kademeli geçiş öğesi tercih edilmiş çok sayıda örnek olmasına karşın Mudurnu Yıldırım Hamamı'nda karşımıza çıkan üst üste iki kademeli tromp kullanımın oldukça az rastlanılır bir uygulama olduğu belirtilir. Detaylı bilgi için bknz. Kula Say, 2007, **a.g.k.**, 127

Bolu Orta Hamam'da da Mudurnu Yıldırım Hamamı'nda olduğu gibi mekânların çoğu kare planlı olup kubbe ile örtülüdür. Aynı zamanda hamamın en geniş mekânı olan erkekler bölümünün soyunmalık kısmı, tromp geçişli bir kubbe ile örtülüdür. Benzer şekilde ılıklık ve ılıklığın batısında yer alan halvet hücresinde de kubbeye geçiş tromplar ile sağlanmıştır. Ayrıca hamamın erkekler bölümün sıcaklık kısmında kubbeye geçişte köşe üçgeni, ılıklığın güneyinde yer alan halvet hücresinde ise üçgen kuşak tercih edilmiştir. Orta Hamamın kadınlar bölümü örtü sistemi açısından erkekler bölümüne oranla daha fazla çeşitlilik göstermektedir. Mudurnu Yıldırım Hamamı'nın erkekler bölümünün oldukça zengin çeşitlilikteki örtü sistemine karşın kadınlar bölümünün sade ve daha basit geçiş öğeleri kullanıldığı göz önüne alındığında Bolu Orta Hamam'daki söz konusu tercih oldukça dikkat çekicidir. Kadınlar kısmının sıcaklığı ve halvet mekânı, Mudurnu Yıldırım Hamamı'nın erkekler bölümünün sıcaklığı ve ana halveti gibi sekiz dilimli bir kubbe ile örtülüdür. Bahsi geçen mekânlardan sıcaklıkta köşe üçgeni ile kubbeye geçirilirken, halvet kısmında üçgen kuşak tercih edilmiştir. Orta Hamamda, Yıldırım Hamamı'nda olduğu gibi tonoz yoğun olarak mekânlar arasındaki geçiş koridorlarının örtüsünde tercih edilmiş, kadınlar kısmının ılıklık mekânı Mudurnu Yıldırım Hamamı'nın Yıldırım Beyazıd'a ait halvet hücresinde olduğu gibi manastır tonozu ile örtülmüş, ılıklıktan bir kemer ile doğu yönde ayrılan mekânda ise yıldız tonoz kullanılmıştır.

Dönemin bir diğer hamamı olan Bursa Nalıncılar Hamamı'nda da mekânların büyük kısmının kare planlı ve kubbe ile örtülü olduğu, sıcaklık bölümünün dört yönünde yer alan eyvanların ise beşik tonoz örtülü olduğu görülmektedir. Hamamın en geniş mekânı olan erkekler bölümünün soyunmalık mekânı üçgen kuşak geçişli bir kubbe ile örtülüdür. Halvet hücrelerinden kuzey batı ve güney batı köşelerde yer alanlar pandantif, kuzey doğudaki mekân ise üçgen kuşak geçişli birer kubbe ile örtülüdür. Güney doğu köşede yer alan halvet hücresinin örtüsünde ise dilimli kubbe tercih edilmiştir. Nalıncılar Hamamı'nın kadınlar bölümünün sıcaklığı kare planlı ve pandantif geçişli bir kubbe ile örtülü merkezi birim ile söz konusu mekânın doğu ve batı yönlerde yer alan ve beşik tonoz örtülü olan birer eyvandan oluşmaktadır. Sıcaklığın güney yönünde yer alan kare planlı halvet hücrelerinden, doğudaki mekân on iki dilimli kubbe, batıdaki ise tromp geçişli bir kubbe ile örtülüdür.

I. Murad döneminden günümüze ulaşan tek medrese örneği Bursa Hüdavendigar İmareti'nin üst katında yer alan medresedir. U biçiminde koridorlar ve söz konusu koridorlar etrafında yer alan odalardan ibaret olan medresedeki tüm mekânlar tonoz örtülüdür. Medresenin kuzeyinde yer alan ve çoğu yayında hatalı olarak son cemaat yeri olarak tanımlanan revaklı bölüm, alt kattaki revaklı giriş bölümde olduğu gibi beş birimlidir. Revaklı bölümün doğu ve batı köşelerde yer alan birimleri aynalı çapraz tonoz, ortadaki üç birim ise kubbe ile örtülüdür.

5.5. Malzeme-teknik

Osmanlı Mimarisi'nin de içerisinde olduğu ve Türk İslam Mimarisi'ne ait yapıların yapı sitem ve elemanları çoğunlukla geleneksel terimi ile ifade edilmektedir.[1771] Geleneksel bir yapıyı oluşturan ve temelden başlayarak, taşıyıcı, tamamlayıcı, dekoratif ve örtü sistemini oluşturan elemanlar olarak tanımlanan yapı elamanlarının inşasında kullanılan malzemeler *taş esaslı, toprak esaslı, ahşap esaslı ve metal esaslı* malzemeler olmak üzere dört grup altında değerlendirilmektedir. [1772] Söz konusu malzeme çeşitlerinden metal esaslı malzemeler olan demir, bakır, bronz, tunç, kurşun, çinko, kalay, gümüş, altın ve camın Osmanlı Mimarisi'nin çalışmamıza konu olan I. Murad döneminin de içerisinde olduğu 14. yüzyıl örneklerinde ne ölçüde kullanıldığını mevcut veriler üzerinden kesintisiz saptamak mümkün olmamıştır. Orhan Gazi dönemi yapılarında olduğu gibi I. Murad dönemi yapılarında ana yapı malzemesi taştır. Taşla birlikte tuğla, ahşap, alçı ve daha çok devşirme olarak kullanılan mermer malzeme tercihi görülmektedir.

Bahsi geçen malzemelerin yapının bütünü göz önüne alındığında tüm yapı elamanlarında aynı yoğunlukta tercih edilmediği anlaşılmaktadır. Örneğin taş daha çok duvarlarda karşımıza çıkarken; kemer ve örtü sistemini oluşturan öğelerde genellikle tuğlanın tercih edildiği görülmektedir. Yapıların özellikle revaklı giriş bölümlerinin taşıyıcı elamanları ile kapı ve pencere sövelerinde devşirme mermer malzemelerin kullanılması, alçının ise başta mihrap süslemeleri olmak üzere bazı yapıların örtüye geçiş

[1771] Bknz. H. Tayla (2007). *Geleneksel Türk mimarisinde yapı sistem ve elemanları*. İstanbul: TAÇ Vakfı Yayınları, Kuban, 1992, **a.g.k.**, 28
[1772] Tayla, 2007, **a.g.k.**, 59

elemanları ile sınırlı kullanımı dönem mimarisindeki malzeme kullanımının niteliği ve çeşitliliğini yapı elamanları detayında ele alınmasını zorunlu kılmaktadır.

5.5.1.Yapı Elemanları Malzeme-teknik Özellikleri

5.5.1.1. Duvarlar

Yapıların taşıyıcı sisteminin önemli unsurlarından olan temelleri görmek mümkün olmadığı için, dönem örneklerinde ne tür bir temel sistemi ve malzeme kullanıldığını tespit etmek mümkün olmamıştır. Temelden saçak hizasına kadar devam eden duvarlardan orijinal hali ile günümüze ulaşan ya da kısmen özgün dokusunu koruyan duvarların sunduğu veriler, I. Murad dönemi duvarlarında kullanılan malzeme çeşitliği hakkında fikir vermektedir. Bu hususta ilk göze çarpan yapıların tümünde tek bir çeşit malzeme ve tekniğin kullanılmadığıdır.

Dönem içerisinde klasikleşmiş ve tüm yapılarda temsili olan bir uygulama olmamakla birlikte Orhan Gazi dönemi yapılarında olduğu gibi I. Murad dönemi yapılarının duvarlarında da çoğunlukla taş ve tuğlanın birlikte kullanılması ile oluşturulan almaşık tekniğin tercih edildiği görülmektedir.

Bursa Eski Kaplıca, Nalıncılar Hamamı, Hıdırlık Mescidi, Hüdavendigar İmareti, Kavaklı Mescit, Koca Naib Mescidi, Şehadet Cami, Yerkapı Mescidi ile Gümülcine Evrenos Gazi İmareti, İznik Hayreddin Paşa Türbesi, Nilüfer Hatun İmareti, Yakup Çelebi İmareti ve Yakup Çelebi Türbesi'nin duvarlarında karşımıza çıkan almaşık teknik uygulamalarında kullanılan taşın cinsi ve özelliği ile almaşık düzeni oluşturan taş ve tuğla tekrarlarında farklı tercihler karşımıza çıkar. Bahsi geçen yapılardan Bursa Eski Kaplıca, Kavaklı Mescit, Koca Naib Mescidi ile Yerkapı Mescidi ile Gümülcine Evrenos Gazi İmareti, İznik Hayrettin Paşa Türbesi ve Yakup Çelebi İmareti'nde silisli moloz taş; Bursa Hıdırlık Mescidi, Hüdavendigar İmareti, Şehadet Cami ile İznik Nilüfer Hatun İmareti ve Yakup Çelebi Türbesi'nde köfeki taşının kullanıldığı görülmektedir. Bursa Hüdavendigar İmareti ile İznik Nilüfer Hatun İmareti ve Yakup Çelebi Türbesi'nde taşın işlenmiş ve boyutları itibari ile tüm duvarlarda yaklaşık aynı ölçülerde olması, bahsi geçen yapıları dönemin diğer yapılarından ayırmaktadır. Ayrıca Hıdırlık Mescidi ile Şehadet Camisi'nde kullanılan köfeki taşlar ile Koca Naib Mescidi'nde kullanılan silisli moloz

taşın kabayonu işlenmiş olması herhangi bir işleme tabi tutulmadan kullanılan taşlar ile örülmüş diğer dönem yapılarının duvarlarına nispeten daha özenli bir cephe görüntüsü sunmaktadır.

Bahsi geçen yapılarda taş ve tuğlanın alternatif kullanımı ile oluşturulmuş almaşık teknikte tek bir düzen görülmez. Almaşık teknikle inşa edilen duvara sahip yapılardan Bursa Hıdırlık ve Kavaklı Mescidi'nde 1/1; Gümülcine Evrenos Gazi İmareti'nde 2/1; Bursa Koca Naib Mescidi'nde 2/2; Bursa Hüdavendigar ile İznik Nilüfer Hatun İmareti ve İznik Yakup Çelebi Türbesi'nde ise 1/3 düzeninde almaşık örgü kullanılmıştır. Söz konusu çeşitlilik, 14. yüzyıl Bursa yapılarının genelinde karşımıza çıkan alternatif düzenleri temsil etmekle birlikte[1773], 1/3 düzenindeki yapıların aynı zamanda kesme taş kullanımı ve özenli işçilik bakımından diğer yapılardan ayrılması bahsi geçen yapılar için özel üretilen malzemelerin kullanıldığını düşündürür.

Gerek kesme taş kullanımı gerekse 1/3 alternatif düzeninde özenli almaşık teknik uygulamasına sahip üç yapının da sultan ve ailesi adına inşa edilmesi, Bursa Hüdavendigar ve Nilüfer Hatun İmareti'nin inşa edildiği dönemin en anıtsal yapıları olması mimaride baninin statüsü ve ekonomik gücünün belirleyici olduğunun önemli temsilleri olarak yorumlanabilir. I. Murad adına Bursa'da inşa edilmiş olan Şehadet Camisi ile I. Murad'ın kızı Nilüfer sultan adına yine Bursa'da yaptırılan Hıdırlık Mescidi'nde, dönemin birçok yapısında moloz taş kullanılmasına karşın kaba yonu işlenmiş küfeki taşının kullanılmış olması baninin sınıfsal ve ekonomik gücünün kullanılan malzemenin niteliğine etki ettiği yönündeki çıkarımın diğer dönem örnekleri olarak değerlendirilebilir.[1774]

Almaşık teknikle inşa edilen duvarlara sahip yapıların tümünün Bursa ve İznik'te inşa edilmiş olması, diğer yerleşimlerde ağırlıklı olarak yapılarda taş malzemenin kullanılması, bölgesel özelliklerin malzeme-teknik kullanımına doğrudan etki ettiğine işaret etmektedir. I. Murad dönemi yapılarından Behramkale Hüdavendigar Köprüsü, Bolu Orta Hamam, Kemalli Asılhan Bey Mescidi, Mudurnu Yıldırım Mescidi, Mudurnu Yıldırım Hamamı'nda duvarlar bütünü ile taş örgüden oluşmakta; Tuzla Hüdavendigar

[1773] 14. yüzyıl Bursa yapılarındaki almaşık duvar örgüsü hakkında detaylı bilgi için bknz. Şener, 1997, a.g.k, 193-249.
[1774] I. Murad'ın oğlu Yıldırım Beyazıd'ın şehzadeliğinde Mudurnu'da inşa ettirdiği cami ve hamamda moloz taş kullanılmış olması yukarıda verilen örneklere bağlı çıkarıma aykırı veriler olmakla birlikte, caminin dönemin tek mekânla mescitleri içerisinde en büyük yapılardan birisi olması ve hamamın ise gerek mekânsal çeşitlilik gerekse örtü sistemindeki zenginlik bağlamında I. Murad döneminin tüm hamamların ayrı bir yere sahip olması baninin siyasal ve ekonomik gücünün mimarideki yansımaları olarak okunabilir.

Mescidi'nde ana yapı malzemesi taş olmakla birlikte cephelerde yer yer düzensiz tuğla sıraları görülmektedir. Bahsi geçen yapılarda farklı taş cinsleri kullanılması yapıların inşa edildiği bölgeye has, kolay ulaşılabilir malzemenin tercih edildiğini gösterir.

Mudurnu Yıldırım Mescidi ve Hamamı ile Bolu Orta Hamamı'nda dönem yapılarının birçoğunda olduğu gibi silisli moloz taş kullanılmış, Behramkale Hüdavendigar Mescidi ve Köprüsü ile Kemalli Asılhan Bey Mescidi'nin duvarları kesme taş ile örülmüştür. Kesme köfeki taşı kullanılan Bursa Hüdavendigar İmareti ile İznik Nilüfer Hatun İmareti ve Yakup Çelebi Türbesi haricinde kesme taş kullanılan üç örnek Behramkale ve Kemalli'de inşa edilmiş olan yapılardır. Behramkale Hüdavendigar Mescidi ve Hamamı'nın Antik Asos Kenti'nin sınırları içerisinde yer alması, Kemalli'nin ise bölgenin önemli antik kentlerinden olan Alexandria Troas'a oldukça yakın konumda olması antik yapı kalıntılarına ait malzemenin bahsi geçen yapılarda kullanıldığına işaret eder. Gerek Behramkale Hüdavendigar Mescidi'nde yer alan devşirme malzemeler, gerekse Kemalli Asılhan Bey Mescidi ve çevresinde yer alan çok sayıda antik dönem mimari plastik elamanları antik dönem malzemelerinin yeniden kullanıldığı ortaya koymaktadır. Troas bölgesinin bir diğer önemli antik yerleşimi olan Khrysa Antik Kenti'ne oldukça yakın konumda yer alan Tuzla'da inşa edilmiş olan Hüdavendigar Mescidi'nin duvarlarında antik yapılara ait kesme taş kullanımı görülmezken, yapının revaklı giriş bölümü ve harimde zeminin nerede ise tamamı devşirme korkuluk levhaları ile kaplı olması, devşirme malzemenin hangi yapı elamanında kullanılacağına dair kararın değişken olduğunu düşündürmektedir.

5.5.1.2. Sütunlar ve Sütun Başlıkları

Taştan yapılmış taşıyıcı direk olarak tanımlanan[1775] sütunlar, Osmanlı Mimarisi'nin ilk örneklerinde karşımıza çıkan ve kullanımı giderek yaygınlaşarak mimarinin vazgeçilmez elemanlarından birisi olmuştur. Kitabesi ile bilinen ilk Osmanlı yapısı olan İznik Hacı Özbek Mescidi'nin revaklı giriş kısmında yer aldığı bilinen sütunlar, yapının tarihi ile doğru orantılı olarak Osmanlı Mimarisinde kullanılan ilk sütun örnekleri olarak yorumlanabilir. İznik Hacı Özbek Mescidi'ndeki sütun kullanımına Orhan Gazi döneminde özellikle mescitlerin revaklı giriş bölümlerinde kemer açıklıklarının taşıyıcı

[1775] Hasol, 1988, a.g.k, 421

elemanı olarak devam edilmiştir. Orhan Gazi döneminde kullanılan sütun ve sütun başlıklarının tümü, antik dönem ve Bizans dönemi yapılarından devşirilerek kullanılmış, yapıya özel yeni bir üretim olmamıştır.

I. Murad döneminde de Orhan Gazi döneminde olduğu gibi sütunlar genellikle yapıların revaklı giriş bölümlerinde, dolayısı ile revaklı girişe sahip cami, mescit ve imaretlerde karşımıza çıkmaktadır. Dönem yapılarından Behramkale Hüdavendigar Mescidi ile Kemalli Asılhan Bey Mescidi'nin revaklı giriş bölümlerinin kuzey yöndeki kemerleri ortada ikişer sütun üzerine oturmaktadır. I. Murad dönemi imaretlerinden Bursa Hüdavendigar, İznik Yakup Çelebi ve Nilüfer Hatun İmaretlerinin revaklı giriş bölümlerinde paye ve sütun bir arada kullanılmıştır.

Bursa Hüdavendigar İmareti'nin alt kat revaklı giriş bölümün doğu ve batı yönündeki ikiz kemer açıklıklarını desteklemek için kullanılan sütunlar, İznik Nilüfer Hatun ve Yakup Çelebi İmaretlerinin giriş cephelerinde iki köşede ve giriş aksının iki yanında yer alan payeler arasındaki kemerleri desteklemek için kullanılmıştır. Bursa Hüdavendigar İmareti'nin üst katında yer alan medresenin kuzey yönündeki revaklı bölümün doğu ve batı yönündeki ikiz kemerleri destekleyen birer, kuzey yönde yer alan payeler arasındaki ikiz kemerleri destekleyen beş adet olmak üzere toplamda yedi sütun ve sütun başlığı kullanılmıştır. Bahsi geçen mescit ve imaretlerdeki sütun ve sütun başlıkları İznik Nilüfer Hatun İmareti haricinde tümü ile devşirme olup malzemeleri mermerdir. İznik Nilüfer Hatun İmareti'nin sütunlarının devşirme olduğu yönünde görüşler olmakla birlikte, yapıya özgü tasarlanmış yani devşirme olmayan sütun başlıklarına sahip ilk Osmanlı eseri olması bakımından diğer dönem yapılarından ayrılmaktadır. I. Murad döneminde iç mekânda sütun kullanılan tek yapı Bursa Eski Kaplıca'dır. Kaplıcanın I. Murad döneminde inşa edilen ılıklık bölümünü örten kubbe dört yönde ikişerden sekiz adet sütun ve sütun başlığı tarafından desteklenmiş olup, söz konusu mermer sütun ve sütun başlıklarının tümü Bizans dönemi özellikleri göstermektedir.

5.5.1.3. Payeler / Ayaklar

Örülerek yapılmış olup strüktürel açıdan sütunlar gibi çalışan yapı öğeleri olarak tanımlanan[1776] payeler ayak ve dikme gibi farklı terimlerle de ifade edilmektedir. Osmanlı mimarisinde sütunlarda olduğu gibi payelerin de ilk uygulamaları Orhan Gazi dönemi yapılarında karşımıza çıkmaktadır.

I. Murad dönemi yapılarında payeler Orhan Gazi döneminde olduğu gibi yapıların revaklı giriş bölümlerinin taşıyıcısı olarak kullanılmıştır. I. Murad dönemi yapılarından Mudurnu Yıldırım Mescidi ile Bursa Hüdavendigar, İznik Yakup Çelebi ve Nilüfer Hatun İmaretlerinin revaklı giriş bölümlerinde paye kullanıldığı görülür.

Mudurnu Yıldırım, İznik Yakup Çelebi ve Nilüfer Hatun imaretlerinde payeler duvarlarda olduğu gibi almaşık teknikte inşa edilmiştir ve duvarlarda kullanılan alternatif düzen payelerde de devam etmiştir. Bursa Hüdavendigar İmareti'nde ise yapının duvarlarından farklı olarak alt kat revak payelerinde kesme taş, üst kat payelerinde ise tamamı ile tuğla kullanıldığı görülmektedir. Yapıda alt ve süt kat payelerinin üzerinde yer alan frizlerin tümü, Bizans dönemine ait devşirme olarak kullanılan mermer malzemedendir.

Revaklı bölümü günümüze ulaşmayan ve restorasyonlar sonucu özgün dokusu güney cephe haricinde tamamı ile kaybolan Bursa Şehadet Camisi'nin eski fotoğraflarında, revak kemerlerinin kuzey yönde payelere oturduğu görülmekte ve söz konusu payelerin yapının duvarlarında olduğu gibi üç sıra tuğla bir sıra taş almaşık teknikte örüldüğü anlaşılmaktadır.

5.5.1.4. Kemer

İki sütun veya iki ayak arasındaki açmanın üstünü örtmek için yay şeklindeki ahşap, maden ya da kagir yapı parçası olarak tanımlanan[1777] kemerlerin, Osmanlı yapılarındaki örnekleri konstrüktif, strüktürel ve dekoratif özelliklerine göre farklı kategoriler altında değerlendirilmiş ve bahsi geçen özelliklerine göre farklı tanımlar ile izah edilmiştir.[1778]

[1776] Hasol, 1988, a.g.k, 60
[1777] Hasol, 1988, a.g.k, 247
[1778] Bknz. A. Batur (1974). *Osmanlı camilerinde kemer: strüktür-biçim ilişkisi üzerine bir deneme (1300-1730).* İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları., s. 46

Afife Batur'a göre kemer, geçilecek açıklık ölçüsünün malzeme parçalarının ölçüsünden büyük olduğu durumların çözümü için geliştirilmiş bir sistemdir.

Osmanlı Beyliği'nde ilk yapı örneklerine bağlı olarak Orhan Gazi döneminde karşımıza çıkan kemer uygulamaları, başta revaklı giriş bölümlerindeki açıklıklarda olmak üzere, kapı ve pencere açıklıklarında tercih edilen mimarinin vazgeçilmez bir öğesi durumundadır.

I. Murad döneminde Orhan Gazi döneminde olduğu gibi revaklı giriş bölümleri ile kapı ve pencere açıklıklarında karşımıza çıkan kemerlerde kullanılan malzemenin niteliği yapıdan yapıya değişkenlik göstermekle birlikte, yapıların duvar işçiliği ile paralel malzeme ve teknik özellikleri göstermektedir.

Ele aldığımız yapılardan Behramkale Hüdavendigar Köprüsünün gözlerini oluşturan dört kemer, yapının genelinde kullanılan malzemeye uygun olarak kesme taş ile örülmüştür. Kemerlerde kullanılan taşların yapının diğer bölümlerinde kullanılan taşlara göre daha muntazam ve özenli işçiliği dikkat çekmektedir. Bahsi geçen köprüye yaklaşık 800 m uzaklıkta Asos Antik Kenti'nin kuzey surları önündeki tepede inşa edilmiş olan Hüdavendigar Mescidi'nde duvarların ana inşa malzemesi olan kesme taştan farklı olarak, doğu ve batı cephelerin alt kat pencere kemerlerinde 3 sıra tuğla bir sıra taş alternatif düzeninde almaşık teknik tercih edilmiştir. Mazgal pencerelerin kemerleri ise duvarda kullanılan ana malzemeye uygun kesme taşın kemer şeklinde işlenmesi ile oluşturulmuştur.

Yapı tipine bağlı olarak, çok sayıda açıklığı olmayan yapılardan birisi olan Bolu Orta Hamam'ın ana giriş kapısının kemeri mermerdir. Bursa Kaplıca Hamamı'nın ılıklığın doğu-batı cephelerinde yer alan kemerler yapıda düzensiz olarak uygulanmış taş tuğla almaşıklığının aksine üç sıra tuğla bir sıra taş düzeninde özenli bir işçilikle karşımıza çıkar.

Revaklı giriş bölümünde yer alan tek açıklığı ve pencerelerde kemer kullanımı görülen Bursa Hıdırlık Mescidi'nde revak kemeri tamamı ile tuğla örülüdür. Yapının cephelerinin alt kat pencere kemerleri üç sıra tuğla bir sıra taş, üstlük pencereleri ise bir sıra tuğla bir sıra taş almaşık düzeninde inşa edilmiştir. Özgün halinde sıva ile kapatıldığı

anlaşılan kuzey duvarda yer alan alt ve üst pencere kemerlerinde almaşık düzen kullanılmamış, pencere kemerleri tuğla ile örülmüştür.[1779]

Bursa Hüdavendigar İmareti, dönem yapıları içerisinde işlev ve biçim olarak en çeşitli ve yoğun kemer kullanılan yapıdır. Yapının alt ve üst kat revakları, pencereler ve saçak hizasında tüm cephe boyunca kemerler kullanılmıştır.

Yapının kuzey cephesinde yer alan alt kat revaklarında beş adet, revaklı bölümün doğu ve batı yönünde ise ikiz kemerler ve söz konusu kemerleri çevreleyen birer geniş kemer kullanılmıştır. Kuzey cephedeki kemerler iki kademeli olup, iç kemerlerde kesme taş üst kemerlerde ise üç sıra tuğla bir sıra taş almaşık örgü tercih edilmiştir. Kesme taş örgülü payelerden yine kesme taşlı iç kemerlere geçilmesi, almaşık teknik ile örülmüş üst kemerlerin ise almaşık teknik örgülü duvarlar ile ilişkisi cephenin tasarımındaki malzeme uyumuna yönelik kaygının önemli göstergeleridir. Alt kat revaklı giriş bölümün doğu ve batı yöndeki ikiz kemerleri ile söz konusu kemerleri çevreleyen kemerler yapının genelinde olduğu gibi üç sıra tuğla bir sıra taş almaşık düzeninde örülmüştür.

Hüdavendigar İmareti'nin üst kat revaklarının kuzey cephesinde payeler arasında beş büyük kemer açıklığı ve her kemer içerisinde merkezlerde sütunlara oturan ikiz kemerler yer almaktadır. İkiz kemerlerin tümü üç sıra tuğla bir sıra taş almaşık düzeni ile yapının genel malzeme-teknik anlayışını temsil etmekte, giriş aksında ortada yer alan geniş kemer tuğla örgüsü ile almaşık teknikli diğer kemerlerden ayrılmaktadır. Bu özelliği ile genellikle örtü sitemi ile vurgulanan giriş aksında Hüdavendigar İmareti'nde kemerde kullanılan farklı malzeme tekniği ile sağlanmıştır. Söz konusu kemer ile ikiz kemerler arasında yer alan kemer aynalığının ve dış kemeri sınırlayan "U" biçimli panodaki tuğla bezemeler giriş aksı vurgusunu güçlendiren unsurlar olarak dikkat çekmektedir. Üst kat revaklarının doğu ve batı yönündeki açıklıklarda alt kat revaklarını yan açıklıklarında olduğu gibi ikiz kemerler ile söz konusu kemerleri çevreleyen geniş kemerlerde üç sıra tuğla bir sıra taş almaşık düzen tercih edilmiştir.

Hüdavendigar İmareti'nin alt kat pencerelerinin lento ve söveleri tamamı ile devşirme mermer kullanılarak yapılmış ve herhangi bir kemer kullanımı tercih edilmemiştir. Üst kat pencerelerinin genelinde ise lento ve sövelerde mermer devşirme malzeme kullanımı ile alt kattaki anlayış devam ettirilmiş, alt kattan farklı olarak

[1779] Uygulamadaki bu farklılık almaşık tekniğin tamamı ile cephelerde dekoratif amaçla kullanıldığının göstergesi olarak yorumlanabilir.

pencerelerin üzerinde tuğla kemerler kullanılmıştır. Yapıyı harim ve apsis çevresi ile revaklı bölümü saçak hizasından dolaşan ve lombard band olarak tanımlanan küçük kemer dizileri tuğla ile örülmüş, kasnak çevresini dolaşan bandın kemerleri küfeki taşının işlenmesi ile oluşturmuştur. Medrese odalarını doğu ve batı cephede saçak hizasında dolanan geniş kemer dizilerinin tümü tuğla ile örülmüştür.

Bursa'da inşa edilmiş olan tek kubbeli mescitlerden Kavaklı Mescidi'nde revaklı giriş kısmında bugün görülen beş kemerli ahşap açıklık orijinal değildir. Yapının pencerelerinin beton sıvalı olması sebebi ile özgün halindeki malzemesi tespit edilememiştir. Kavaklı Mescidi'nde olduğu gibi Yerkapı mescidinin girişinde yer alan kemerli açıklık orijinal değildir. Yapının restorasyonlar sonucunda oldukça değiştiği anlaşılan cephelerinde üstlük pencerelerde yer alan kemerler tuğla örgülüdür. Söz konusu kemer örgüsü yapının duvarlarında kullanılan tuğlanın özensiz işçiliği ile benzer niteliktedir. Koca Naib Mescidi'nin ise kuzey cephesindeki revaklı giriş bölümü kemerleri, doğu-batı ve güney cephedeki pencere kemerleri ile minare pabuçluluğunda yer alan kemerlerin tümünde duvarlarda kullanılan 2 sıra tuğla 2 sıra taş almaşıklığın aksine, dönemin genel anlayışına uygun olarak 3 sıra tuğla bir sıra taş almaşık düzeni tercih edilmiştir.

Restorasyonlar sonucunda orijinal planı, cephe düzeni ve malzeme-teknik özellikleri büyük ölçüde değişmiş olan Bursa Şehadet Camisi'nin özgün mimarisinde kuzey yönde yer alan revaklı giriş kısmında payeler arasının kemerler ile geçildiği restorasyonlar öncesine ait fotoğraflardan anlaşılmaktadır. Ayrıca söz konusu fotoğraflarda ana giriş kapısının üzerinde de bir kemer olduğu görülmektedir. Her ne kadar fotoğraf kalitesinin yeterli olmaması sebebi ile cephenin mimari özelliklerini detaylarda takip etmek güç olsa da bahsi geçen kemerlerin duvarlarda olduğu gibi üç sıra taş bir sıra almaşık düzende örüldüğü yönünde bir algı oluşmaktadır.

Yapının girişinde yer alan büyük açıklık kemeri ile doğu ve batı yönde yer alan kapı kemerleri ile giriş cephesinde doğu ve batı yan mekânların kuzey cephelerinde yer alan pencere kemerleri, restorasyonlar sırasında yapılmış özgün dönem özelliğini yansıtmayan kesme taş ve mermer malzeme kullanılarak inşa edilmiştir. Yapının üstlük pencere kemerlerinin tümünün tuğla ile örüldüğü anlaşılmaktadır. İç mekânda doğu yan mekânın batı duvarında yer alan kapı açıklığı üzerindeki kemer ile doğu duvardaki alt pencere

kemerlerin tuğla ile örülmesi, restorasyonlar sonrasında özgün halini yitiren kemerlerin de tuğla ile örülü olduğu yönündeki bir çıkarıma kaynaklık etmektedir.

İznik Hayreddin Paşa Türbesi'nin I. Murad döneminde inşa edilmiş olan doğu mekânı güney ve doğu duvarlarında yer alan pencereler üzerinde kemerler yer almakta, söz konusu kemerlerin almaşık düzendeki duvarlardan farklı olarak geniş derzli tuğla ile örüldüğü anlaşılmaktadır.

İznik'te inşa edilmiş olan bir diğer I. Murad dönemi eseri olan Nilüfer Hatun İmareti, Bursa Hüdavendigar İmareti ile birlikte taş ve tuğla işçiliğin en özenli kullanıldığı yapı olarak karşımıza çıkar ve söz konusu özen tüm yapı elemanlarında takip edilmektedir. Yapının revaklı giriş bölümünün doğu cephesi ile güney ve kuzey yönde yer alan yan revaklarında, giriş kapısı ve pencerelerde kemer kullanımı görülmektedir. Revaklı giriş bölümünde kullanılan kemerlerin tümü yapının cephe duvarlarında olduğu gibi üç sıra tuğla bir sıra taştır. Bazı pencere kemerlerinde iki sıra tuğla düzeni olmakla birlikte genellikle alt pencere kemerleri üç sıra tuğla bir sıra taş düzeninde örülmüştür. Üstlük pencerelerin kemersiz olduğu yapıda, kasnak pencerelerindeki kemerler üç sıra tuğla bir sıra taş almaşık düzeninde örülmüş, sofa kubbesinin ortasında yer alan aydınlatma kubbeciğinin kasnağında kasnak duvarına uygun olarak pencere kemerleri tamamı ile tuğla ile örülmüştür. Giriş kapısı üstte iki kademeli üç sıra tuğla bir sıra taş almaşık düzeninde örülü bir kemer ile sınırlandırılmış olup, sepet kulpu formundaki kapı kemerinin malzemesi beyaz mermerdir.

İznik Yakup Çelebi İmareti'nde kullanılan kemerlerde, üç farklı malzeme-teknik karşımıza çıkmaktadır. Doğu, batı ve güney cephelerin alt kat pencerelerinde üç sıra tuğla bir sıra taş; kuzey cephesinde kapı iki yanındaki pencerelerde iki sıra tuğla bir sıra taş, üst pencerelerde ise sadece tuğla kullanılmıştır. İmaretin kuzey batısında yer alan Yakup Çelebi Türbesi'nde türbenin bütününde olduğu gibi kemerlerde de üç sıra tuğla bir sıra almaşık düzen karşımıza tercih edilmiştir.

Cephelerinde dönemin en yoğun kesme taş işçiliği izlenilen Kemalli Asılhan Bey Mescidi'nin kemerli revaklı giriş bölümünde, yapının ana inşa malzemesine uygun kesme taş kullanımı restorasyonlar sırasındaki uygulamalardır. Yapının restorasyon öncesi fotoğraflarında bahsi geçen kemerlerin malzemesini tespit etmek mümkün olmasa da kuzey duvara gömülü kemer yaylarının tuğla olduğu anlaşılmakta; söz konusu kemerler tarafından desteklenen orijinal örtünün de tuğla olduğuna işaret etmektedir. Revaklı

bölümün eski fotoğraflarında doğu ve batı yan cepheleri yapının harim duvarlarına uygun olarak kesme taş örgülü olması sebebi ile kesme taş tercihinin revak kemerlerinde de devam etmesi muhtemeldir. Yapının doğu ve batı cephelerindeki pencere kemerleri, yapıdaki genel tercihe uygun olarak kesme taştan inşa edilmiştir.

Kemalli Asılhan Bey Mescidi'nde olduğu gibi kemerlerinde kesme taş kullanılan bir diğer I. Murad dönemi yapısı Mudurnu Yıldırım Mescidi'dir. Yapının doğu, batı ve güney cephelerinde yer alan pencere üzerlerinde ve kuzey cephede yer alan revaklı giriş kısmında kemer kullanılmıştır. Cephelerde yer alan pencere kemerlerinin özgün halini koruyan örneklerinden alt kat pencere kemerlerinde kesme taş kullanıldığı, üst ve kasnak pencerelerinde ise özensiz tuğla örgülü kemerlerin tercih edildiği anlaşılmaktadır. Yapıda revaklı giriş bölümün kuzey yöndeki açıklığını sağlayan kemerlerde yapının ana inşa malzemesine uygun olarak kabayonu moloz taş kullanılmıştır.

Yıldırım Beyazıd'ın Mudurnu'da inşa ettirdiği bir diğer yapı olan Hamam'ın kasnak pencereleri ile ana giriş kapısı üzerinde yer alan kemerlerin malzemesi, söz konusu yapı elamanlarındaki malzeme-teknik tercihleri hakkında fikir vermektedir. Hamam yapılarının genelinde olduğu gibi sınırlı sayıda pencere açıklığı bulunan yapının kasnak pencere kemerlerinde, duvarlarında olduğu gibi kabayonu moloz taş kullanılmıştır. Giriş Kapısının üzerinde yer alan kemer ise İznik Nilüfer Hatun örneğinde olduğu gibi mermerdir.[1780]

I. Murad döneminin yoğun devşirme malzeme kullanımı ile dikkat çeken ve duvarlarında kabayonu işlenmiş moloz taş kullanılan yapısı olan Tuzla Hüdavendigar Mescidi'nin doğu, batı ve güney cephelerinde yer alan askı kemerler ile batı cephe alt kat pencereleri üzerinde kemer kullanımı görülmekle birlikte; onarımlarda önemli ölçüde değişen pencere kemerlerinin özgün malzemesine dair referans alınabilecek kemerler batı duvar alt kat pencerelerinde karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu pencerelerde kemerler yapının duvarlarına uygun olarak kesme taş ile örülmüştür. Doğu-batı ve güney cephe

[1780] Söz konusu düzenleme I. Murad dönemi yapılarında bahsi geçen kemerin yapıya özel işçiliği ve genel olarak bağlı bulunduğu taç kapı düzenlemesi ile genellikle devşirme kullanılan lento ve sövelerden ibaret dönem yapılardan farklılaşmaktadır. Bu özelliklere sahip yapılardan İznik Nilüfer Hatun İmareti'nin de inşa edildiği tarih dikkate alındığında iki önemli hususu karşımıza çıkmakta 1.'si ekonomik güç olarak artık beyliğin taş ocaklarını kısmen de olsa kullanmaya başladıkları bir dönemi temsil edebilir. Ayrıca 1380'li yıllarda inşa edilmiş olana yapıların genel özellikleri dikkate alındığında taç kapı ve Türk İslam mimari geleneğinde temsilleri olan bezeme unsurlarının yapılarda görülmeye başladığı süreç olması bakımından ayrıca anlamlıdır.

boyunca uzanan askı kemerlerde ise üç sıra tuğla bir sıra taş alternatif düzeniyle örülmüş almaşık teknik tercih edildiği anlaşılmaktadır.

5.5.1.5. Örtü Sistemi

I. Murad dönemi yapılarında ilgili bölümde örnekler ile izah edildiği üzere, kubbe ve tonoz çeşitleri olmak üzere iki temel örtü varyasyonu karşımıza çıkmaktadır. Kubbeye geçişte yaygın tercih edilen geçiş öğeleri üçgen kuşak, köşe üçgeni, pandantif ve tromptur. Ele aldığımız yapıların büyük bir bölümünün iç mekânları sıvalı olduğu için örtü sitemlerinde kullanılan malzemelere yönelik değerlendirmemiz, günümüzde sıvası olmayan yapılar ile restorasyonlar sırasında sıvası sökülmüş halde belgelemesi yapılabilen sınırlı sayıda yapının, örtü sistemindeki malzeme özelliklerinin sunduğu verilere dayanmaktadır. Bu yapılardan Bursa Hıdırlık Mescidi'nin kubbesinin tuğla, giriş bölümü tonozunun ise iki sıra tuğla bir sıra taş almaşık örgülü olduğu anlaşılmaktadır. Yine restorasyon çalışmalarını belgeleyen onarım öncesi fotoğraflara göre, Bursa Hüdavendigar İmareti'nin üst katında yer alan öğrenci odalarından birisinin tonozunun tuğla örgülü olduğu anlaşılmakta, söz konusu veriden çıkışlı olarak yapının diğer birimlerindeki örtülerde de tuğla kullanıldığı yönünde bir çıkarım mantıklı görülmektedir. Gümülcine Evrenos Gazi İmareti'nin giriş bölümünü güney yönde genişleten geniş kemer tamamı ile tuğla örgülüdür. Yine restorasyonlar sırasında çekilen bir fotoğrafa göre Behramkale Hüdavendigar Mescidi'nin kubbesi tuğla örgülüdür. Benzer şekilde Tuzla Hüdavendigar Mescidi'nin kubbesi de tamamı ile tuğla örgülüdür. Bahsi geçen tüm yapılarda kubbeye geçiş elamanları da kubbe ile aynı malzemeden yani tuğla ile örülüdür.

5.5.2. Yorum ve Tartışma

Önceki satırlarda yapı elamanları özelinde sınıflandırılarak aktarılan I. Murad dönemi yapılarında kullanılan malzemeler dikkate alındığında, taş ve tuğlanın yapıların ana inşa malzemeleri olduğu anlaşılmaktadır. Taş cinsi olarak silisli moloz ve küfeki taşının ağırlıklı olarak tercih edildiği I. Murad dönemi yapılarında bahsi geçen taş cinslerinin tercihinde, bölgesel farklılıklar takip edilememektedir.

Taş ve tuğlanın alternatif düzende birlikte kullanılması ile oluşturulan almaşık teknik dönem yapılarında sıklıkla uygulanmıştır. Almaşık tekniğin uygulandığı yapıların inşa edildiği yerleşimler dikkate alındığında bölgesel tercihler karşımıza çıkmaktadır. Bursa ve İznik'te inşa edilen I. Murad dönemi yapılarının tümünde almaşık teknik kullanıldığı görülürken, Mudurnu, Kemalli, Tuzla ve Behramkale'deki yapıların ana inşa malzemesi taştır.

Malzemenin tamamı ile moloz ve kesme taştan ibaret yapıların bulunduğu yerleşimlerin antik dönem kentlerine yakın konumları dikkat çekmekte ve yakın bölgelerde mevcut yapıların taşlarının inşa edilen yapılarda yeniden kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bursa ve İznik'in de Antik dönem geçmişi olmasına karşın bu kentlerde almaşık teknik kullanımına dair bir gelenek oluşması, başkent Bursa ve İznik'te söz konusu malzeme-teknik geleneğine aşina mimar ya da yapı ustalarının kullanıldığına işaret etmektedir.

Yapıları inşa eden mimar ve ustaların birçoğunun ismi ve dolayısı ile kökeni bilinmediği için bu hususta kesin yargılara ulaşmak mümkün değildir. Ancak bu noktada yeniden belirtmek gerekir ki, I. Murad döneminde ismi bilinen tek Türk Mimar Ömer Bin İbrahim'dir ve söz konusu mimar tarafından inşa edilen Mudurnu Yıldırım Mescidi, Mudurnu Yıldırım Hamamı ve Bolu Orta Hamam'da kullanılan ana yapı malzemesi moloz taş olup özellikle yapıların giriş kapısı ve çevresinde kesme taş ve mermer kullanımı dikkat çekmektedir.

İnşasında gayrimüslim mimar ya da yapı ustalarının çalıştığı yönünde bilgiler bulunan Bursa Hüdavendigar İmareti ve Gebze Malkoçoğlu Mehmed Bey Türbesi'nde ise üç sıra tuğla bir sıra taş alternatif tekrarından ibaret almaşık düzen kullanılmıştır. Her ne kadar sınırlı sayıdaki verilerin ve özellikle gayrimüslim mimarların bahsi geçen yapılarda çalışıp çalışmadığı hususundaki tartışmaların varlığı göz önüne alındığında Türk mimarların eserlerinde malzeme olarak taşı, gayrimüslim mimarların ise almaşık tekniği tercih ettikleri yönünde bir genellemeye gitmek ya da bu yöndeki çıkarımı kesin bir dil ile onaylamak mümkün değilse de bahsi geçen olasılığın varlığı göz ardı edilmemelidir. Yıldırım döneminin ilk yıllarında inşa edilen İznik yeşil Camisi'nin mimarının da Türk-Müslüman olduğu ve bahsi geçen yapının I. Murad döneminin hiçbir yapısı ile kıyaslanmayacak ölçüde kesme taş ve mermer malzeme kullanılması, yine I. Murad döneminde karşımıza çıkmayan yoğunlukta Türk-İslam motifleri ile bezeli taş ve

mermer işçiliğine sahip olması ve çini bezemeli minaresi ile Bolu ve Mudurnu örneklerinin işaret ettiği argümanı destekler nitelikte veriler olarak anlamlıdır.

İlgili yapı elemanlarının malzeme özellikleri tanıtılırken kısmen belirtildiği üzere, yapılarda kullanılan malzemenin niteliği ile banilerinin statüsü ve ekonomik gücü arasında bdoğru orantı dikkati çekmektedir. Bursa Hüdavendigar İmareti, İznik Nilüfer Hatun İmareti ve İznik Yakup Çelebi Türbesi'nde karşımıza çıkan 3 sıra tuğla bir sıra taş almaşık işçiliğin özeni ile kullanılan taşın dönemin diğer yapılarına oranla oldukça özenli kesme taşlar olması bahsi geçen yapıları dönemin diğer yapılarından ayırmaktadır. Bahsi geçen yapılarda kullanılan taşların ölçülerinin düzenli olması, taş ocaklarının bu dönemde kısmen de olsa kullanılmaya başlandığının göstergeleri olarak yorumlanabilir. Bu yapılardan Bursa Hüdavendigar İmareti'nin tarihi hususunda çekinceler olmakla birlikte, 1380 yılı sonrasında yapılarda karşımıza çıkması anlamlıdır. Çünkü 1380 aynı zamanda Germiyan ve Hamidoğulları'nın Osmanlı Beyliği'ne tabi oldukları bir sürecin başlangıcını temsil etmektedir.

5.6. Süsleme

I. Murad'ın saltanat yıllarının da tarihsel olarak içerisinde olduğu Erken Osmanlı döneminde genellikle mimariye bağlı yapı elamanlarında karşılaşılan süslemeler çoğunlukla süslemenin üzerine uygulandığı malzemenin cinsine bağlı olarak kategorize edilmiş ve tuğla, çini, taş, ahşap ve alçı olmak üzere beş farklı malzemeye bağlı süsleme çeşidi tanımlanmıştır. Erken Osmanlı'da mimariye bağlı süsleme unsurlarını genel olarak ele alan Yıldız Demiriz, bu dönemde karşılaşılan süsleme çeşitlerini alçı, ahşap, çini, tuğla ve duvar işçiliği, kalem işi, mukarnas, stalaktit vb. süslemeler ve taş işçiliği olmak üzere başlıca yedi başlık altında değerlendirmiştir.[1781]

I. Murad döneminde kalemişi, ahşap ve çini süsleme örneklerine rastlanmazken, süsleme unsurlarının tuğla, taş ve alçı malzeme kullanılarak gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

5.6.1. Tuğla Süsleme

Tuğla süsleme, dönem yapılarında ağırlıklı olarak almaşık teknik ile inşa edilmiş olan yapıların cephelerinde karşımıza çıkmaktadır. Tuğla süsleme çeşitliliğinin en fazla olduğu yapılardan birisi Bursa Hüdavendigar İmareti'dir. Yapının harim ve mihrap çevresi ile revaklı bölümü saçak hizasından dolaşan lombard band dizisi ile cepheye dönem yapılarında az rastlanır bir hareket kazandırılmıştır. Osmanlı öncesi Türk-İslam yapılarında karşımıza çıkmayan ve Osmanlı mimarisinde sadece Bursa Hüdavendigar İmareti ve aynı bölgede inşa edilmiş olan Eski Hamam ile Kirmastı Lala Şahin Paşa Türbesi'nde karşımıza çıkan söz konusu kemer dizisi, 11. yüzyılda özellikle Güney Avrupa'da Erken Romanesk yapılarda çok geniş coğrafyada temsil edilen çoğunlukla cephelerde karşılaşılan dekoratif elemandır.[1782] Söz konusu dekoratif öğe Avrupa'da ortaya çıkmış olsa da, farklı dönemlerde çok geniş bir coğrafyaya yayılmış ve birçok yapıda benzer düzenler kullanılmıştır. I. Murad döneminde fethedilen Bulgaristan'ın Mesebria kentinde inşa edilen 10-11. yüzyıl yapısı olan St. Stephen (10-11. yy.) ve St. John Aleiturgitos kiliselerinin (14. yy.) cephelerinde benzer cephe düzenine rastlanması,[1783] Avrupa'dan Balkanlara, Balkanlardan da Anadolu'ya ulaşan bir aktarım sürecine işaret etmektedir. İlgili bölümde detayları ile tartışıldığı üzere lombard bandın

[1781] Demiriz, 1979, **a.g.k.**, 10
[1782] Conant, 1978, **a.g.k..** Armi, 2004, **a.g.k.**, 24; Armi, 2000, **a.g.k.**, 89. Bu hususta detaylı bilgi için bknz. s.
[1783] Sharp, 2010, **a.g.k.**, 195

kökeni ile ilk ortaya çıktığı coğrafya ve uygarlıklar bağlamında Ortaçağ Avrupa mimarisi ile ilişkilendirilmesi oldukça doğal olmakla birlikte, bahsi geçen öğenin Osmanlı Mimarisindeki varlığına etki eden faktörleri yakın coğrafyada ve aynı kronolojideki örnekler bağlamında kuzey balkanlarda aramak gerekir.

Bursa Hüdavendigar imaretindeki bir diğer süsleme öğesi üst kat revaklarının kemerler arası ve çevresinde yer alan, tuğla ve taşın birlikte kullanılması ile oluşturulmuş geometrik kompozisyondur. Roma döneminden itibaren çok geniş bir coğrafyada farklı yapı türlerinde karşımıza çıkan söz konusu teknik, Epiros ve Theselya'daki Geç Bizans Dönemi yapılarında da sıklıkla tercih edilmiştir.[1784] Söz konusu süsleme kompozisyonlarındaki altıgen ve on kollu yıldız formları, Türk-İslam sanatının birçok öğesinde sıklıkla kullanılan ve farklı yüzyıllarda sürekli tercih edilen bezeme unsurlarıdır.

I. Murad dönemi yapıları arasında tuğla süsleme açısından zengin bir diğer yapı İznik Nilüfer Hatun İmareti'dir. Bursa Hüdavendigar İmareti ile birlikte dönemin en özenli almaşık teknik kullanılan yapılarından olan Nilüfer Hatun İmareti'nde, diğer I. Murad yapılarında görülmeyen süsleme öğelerine yer verilmiş olması dikkat çekmektedir. Yapının doğu yöndeki ön cephesindeki almaşık örgülü yivli paye, revaklı giriş bölümünün taşıyıcı elamanı olmakla birlikte, diğer payelerden farklı işçiliği ile cepheye hareketlilik kazandıran bir dekoratif uygulamadır. Selçuklu ve Bizans mimarisinde birlikte görülen bir biçim kalıbı olarak nitelenen[1785] söz konusu uygulama Balkanlar'da çok sayıda Bizans yapısında tercih edilen bir dekoratif unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Nilüfer Hatun İmareti'nde bir diğer tuğla süsleme ana mekân ile revaklı giriş bölümünün güney duvarlarında yer alan tuğla rozetler ile kuzey yan mekânın doğu duvarında yer alan dikey ve yatay dizilimli tuğlaların griftliğiyle oluşturulmuş kompozisyondur. Osmanlı mimarisindeki ilk örnekleri Orhan Gazi döneminde Yenişehir Pustinpuş Baba ve Bursa Orhan Gazi İmareti'nde[1786] karşımıza çıkan tuğla rozetler, I. Murad döneminde sadece Nilüfer Hatun İmareti'nde tercih edilmiştir.

[1784] Bknz. Levha 58-59
[1785] Ersen, 1986, **a.g.k.**, 36
[1786] Bknz. Küskü, 2011, a.g.k., 524-554

İstanbul, Yunanistan ve Sırbistan'da yer alan geç dönem Bizans Kiliselerinde karşımıza çıkan rozet motiflerinin,[1787] Osmanlı mimarisine dahiliyetinde yerel usta ve sanatçıların dolayısı Bizans geleneğinin etkisi olmalıdır.

Bursa Eski Kaplıca'da karşımıza çıkan ve biçim açısından Bursa Hüdavendigar İmareti'nde yer alan lombard band dizileri ile benzeşen saçak altındaki küçük tuğla kemerler ve damla dizileri, Bizans mimarisinde sıklıkla tercih edilmiş dekoratif öğelerdir. Bahsi geçen cephe süsleme elamanlarından damla dizilerinin benzer örneklerini İstanbul'da Theotokos Pammakaristos ve Konstantin Lips kiliselerinde; Selanik'te ise Prophitias Elias ve Hagia Apostoloi kiliselerinde görmek mümkündür.

Yukarıda belirli yapılarda görülen ve genel özellikleri itibari ile Bizans mimari geleneği ile ilişkilendirilen dekoratif unsurlara ek olarak, almaşık teknik kullanılan dönem yapıların birçoğunda tercih edilmiş bir diğer süsleme öğesi testere dişi saçaklardır.

Cephe ve kasnak duvarlarını üst kısımda sınırlandıran saçaklarda yaygın olarak iki sıra testere dişi tercih edilmiş, testere dişi sıraları alt, orta ve üst kısımlarında yatay tuğlalar ile sınırlandırılmıştır.[1788] Dönem yapılarından Nilüfer Hatun İmareti'nde giriş aksındaki iki mekân ile revaklı giriş bölümlerinin duvarlarında üç sıra testere dişli saçak kullanılmış, yan birimlerin saçaklarında ise iki sıra testere dişi tercih edilmiştir.[1789] İki ve üç sıradan ibaret testere dişi saçakların aynı yapıda kullanıldığı bir diğer örnek İznik Yakup Çelebi İmareti'dir. İmaret'in harim ve batı yan mekân saçaklarında üç sıra, doğu yan mekân saçakları ile kuzey yönündeki revaklı giriş bölümünün orta kemeri üzerinde iki sıra, yanlarda ise üç sıra testere dişi saçak kullanılmış, iki yandan farklı testere dişi kullanımı ile giriş aksı vurgulanmıştır.

Bahsi geçen uygulamaların haricinde Bursa Girçık Hamamı ile İznik Hayreddin Paşa Türbesi'nde tek sıra tuğla kullanımı görülmektedir.[1790] I. Murad döneminde kesme taş ve moloz taş kullanılarak inşa edilen yapıların genelinde, tuğla saçak tercih

[1787] Söz konusu motifin bulunduğu yapılar, İstanbul'da Soter, Lips, Sinan Paşa, Kariye ve Pammakaristos; Yunanistan-Arta Kata Panagia ve H. Nikolaos Rhodias ve Kypseli Kiliseleridir. Bu konuda bknz. Ötüken, 1978, **a.g.k.**, 213; Kalfazade, 1987, **a.g.k.**, 12-17; Trkulja, 2004, **a.g.k.,** s. 368, fig. 212-213; s. 374, fig. 227

[1788] I. Murad dönemi yapılarından Bursa Eski Kaplıca, Hıdırlık Mescidi, Kavaklı Mescidi, Koca Naib Mescidi, Gümülcine Evrenos Gazi İmareti, İznik Yakup Çelebi Türbesi ve Tuzla Hüdavendigar Mescidi'nde iki sıra testere dişinden oluşan saçak kullanılmıştır.

[1789] Bu uygulama ile yapının bütününde karşımıza çıkan simetri kaygısı saçaklardaki testere dişi sayılarında da gözetildiği anlaşılmaktadır.

[1790] İznik Hayreddin Paşa Türbesi'nin I. Murad döneminde inşa edilen kısmı olan doğu mekanın kasnağın testere dişi saçak kullanılmıştır. Yıldırım Beyazıd döneminde yapıya eklenen batı mekanın saçakları iki sıra testere dişinden oluşmaktadır. Girçık Hamamı'nda kullanılan tek sıra testere dişi restorasyonların sonucunda oluşturulmuştur.

edilmemiştir. Her ne kadar bugün Mudurnu Yıldırım Mescidi'nin kubbe kasnağında dönemin tuğla saçak tercihine uygun olarak iki sıra testere dişi saçak bulunsa da, söz konusu saçak yapının genel malzeme-teknik tercihi ile uyumlu bir uygulama değildir.[1791] Duvarlarında ana inşa malzemesi olarak moloz taş kullanılan Tuzla Hüdavendigar Mescidi'nde testere dişi saçak kullanımı, yapının batı cephesinde yer alan askı kemerinin almaşık düzende inşa edildiği göz ününe alındığında dönemin genel anlayışına aykırı bir örnek olarak değerlendirilmesine olanak vermez.

I. Murad döneminde almaşık duvar örgülü yapılarda karşımıza çıkan bahsi geçen süsleme unsurlarına ek olarak, sınırlı sayıda da olsa taş ve alçı süsleme örnekleri karşımıza çıkmaktadır.

5.6.2. Taş Süsleme

Dönem yapılarında taş süsleme örnekleri Antik ve Bizans dönemi yapılarından devşirilmiş yapı elamanları ile sınırlı sayıda olmakla birlikte, yapı için tasarlanmış kapı ve pencerelerin lento ve söveleri ile korkuluk levhalarında karşımıza çıkmaktadır.

5.6.2.1. Devşirme Taş Süsleme

Orhan Gazi döneminde olduğu gibi I. Murad döneminde de başta yapıların revaklı giriş bölümlerindeki sütun, sütun başlıkları, korkuluk levhaları, kapı, pencere lento ve söveleri ile duvarlarda özellikle temel seviyesinin üst kısımlarında yoğun olarak devşirilmiş taş ve mermer kullanımı dikkat çekmektedir. Söz konusu yapı öğelerinden sütun başlıkları, korkuluk levhaları ve kapı lentolarında süsleme öğelerine rastlanır.

I. Murad döneminde en yoğun devşirme malzeme kullanılan yapılardan birisi Bursa Hüdavendigar İmareti'dir. Yapıda sütun başlıkları, korkuluk levhaları, silme ve paye yastıklarının büyük kısmı Bizans dönemine özgü devşirme malzemedir. Yapıya hakim olan en belirgin bezeme unsuru alt ve üst kat revakları ile iç mekânı boydan boya dolaşan frizlerde karşımıza çıkar.

Toplamda yaklaşık 145 m uzunluğunda olan frizler üzerinde üç farklı motif dizisi yer almaktadır. Üçlü akantüs yaprağının tekrarından ibaret motif dizisi ile bezeli frizlerin,

[1791] Bu yönde herhangi bir belgeye ulaşılmamış olsa da, yapı ile çağdaş örneklerdeki uygulamalar dikkate alındığında söz konusu saçağın restorasyonlar sonucundaki ilaveler olması gerekir.

diğer motifler ile süslü frizlerden %70 oranında daha fazla kullanıldığı görülmektedir. Ortada iki iç bükey akantüs yaprağının iki yanında ikişer dış bükey yapraktan ibaret motif dizisinin işlenmiş olduğu frizlerin, yapının bütünündeki bezemeli frizlere oranı yaklaşık % 25'tir. Kıvrık dal motifi ile bezeli olan 3. tip ise yapıda üç friz bloğu ile temsil edilmektedir. Bahsi geçen bezeme çeşitleri teknik ve üslup açısından geç dönem Bizans sanatının özelliklerini taşımaktadır.

Bursa'nın Kemal Paşa İlçesi'nde bir diğer 14. yüzyıl Osmanlı yapısı olan Lala Şahin Paşa medresesinde de kullanılmış olan frizlerin benzer örnekleri, İstanbul'da Chora Manastırı ve Pammakaristos Manastırında yer almaktadır. Frizlerin özellikle iç mekânda her iki katı birbirinden ayıran kademeli kullanımı İstanbul'daki geç dönem Bizans yapılarının birçoğunda görülmektedir.

Bahsi geçen özellikleri yapıda kullanılan frizlerin tamamı ile bir Bizans manastırından sökülerek, Hüdavendigar İmareti'nde özgün yapıdaki kullanımına yakın bir işlevde yeniden kullanıldığını düşündürmektedir. Yapının Bizans kiliseleri ile benzer mekân ve strüktür yapısı söz konusu kullanımı kolaylaştırmış olmalıdır. Örneğin revak kısımlarında bir payenin ölçüleri ile tamamı ile uyumlu bütün frizin bulunması, bahsi geçen frizlerin ele aldığımız yapı için tasarlanmış olduğunu düşündürecek kadar ölçülüdür ki bahsi geçen özellikler, bazı araştırmacıların parçaların bir kısmının devşirilmiş malzemeye bakılarak Rum ustalar tarafından yapılmış olduğu yönünde görüş bildirmesine kaynaklık etmiştir.[1792]

Ancak var olan frizlere benzer yeni frizlerin üretilmesi/işlenmesi söz konusu olsaydı en azından yapıdaki frizlerin % 70'ini oluşturan üçlü akantüs yaprağı ile bezeli frizin esas alınarak, yapıdaki friz süslemelerinde bir bütünlüğe gidilmesi ve paye boyunca kesintisiz devam eden frizler üretmek mümkünken, mevcut frizlerin genelde parçalı oluşları, birleştirilme ve yontulma suretiyle kullanıldıkları ve üç farklı süsleme çeşidine sahip frizlerin varlığı dikkate alındığında bu olasılığın oldukça zayıf olduğu ortaya çıkmaktadır. Özellikle motif birlikteliğine sahip olan frizler göz önüne alındığında, bir kilise ya da manastır için özel olarak işlenmiş bir grup frizin yapıda kullanılmış olması muhtemeldir.

[1792] Ayverdi, Özbek, 2002, **a.g.k.**, 508

Frizlerin oldukça temiz ve sağlam durumda olması, sipariş edilerek hazırlanan ancak kullanılmamış olan bir malzemeye işaret etmektedir. Söz konusu frizlerin benzer örneklerinin 13. ve 14. yüzyıl özellikleri göstermesi, 14. yüzyılın başından itibaren, yapının inşa edildiği Bursa ve çevresinin kuşatma altında olduğu, Bursa'nın da 1324 yılında ele geçirildiği düşünüldüğünde, inşasına karar verilen belki de belirli seviyede inşasına başlanan bir Bizans Kilisesine ait frizler olma ihtimalinin yüksek olduğu söylenebilir.

Yapının revaklı giriş bölümünün doğu ve batı yöndeki açıklıkları ile üst kat revaklarında kullanılan sütun başlıklarının her birinin farklı yüzyıllara ait olması, frizlerin devşirildiği olası yapıda sütun ve sütun başlığının kullanılmadığı ya da birçok Bizans yapısında olduğu gibi "o" yapıda da devşirilmiş başlıkların tercih edildiği varsayılabilir. Yapıda Orta Bizans dönemine tarihlenen iki başlık haricindeki tüm sütun başlıklarının 4. ve 5. yüzyıl özellikleri göstermesi ve bir sütun başlığının Roma dönemine ait bir sütun kaidesinden dönüştürülmüş olması, başlıkların yakın çevredeki eski yapılardan gelişi güzel devşirildiğini düşündürmektedir. Yapıda bahsi geçen süslemeli mimari plastik elemanların aynı zamanda tuğla işçiliği ve süslemeleri ile dikkati çeken giriş cephesinde kullanılması, strüktürel işlevlerinin yanı sıra estetik bir kaygının varlığına da işaret etmektedir. İmaret'in içerisinde sofa ve harim duvarları boyunca devam eden frizlerde herhangi bir süsleme unsuru yer almazken, tüm bezemeli frizlerin cephelerde kullanılması söz konusu çıkarımı daha anlamlı kılmaktadır.

I. Murad döneminde başka hiçbir yapıda, Bursa Hüdavendigar İmareti'nde olduğu kadar yoğun ve yapının görünümüne hâkim devşirme malzeme kullanımı görülmez. Behramkale Hüdavendigar Mescidi'nde giriş kapısı lento ve söveleri, giriş bölümü sütun ve sütun başlıkları, giriş bölümünün doğu ve batı köşelerinde yer alan payeler üzerinde yer alan kemer yastıkları ile giriş kapısının her iki yanında duvara gömülü kemer yastıkları devşirmedir.

Bahsi geçen mimari plastik elamanlardan sütun başlıkları ile kapı lentosu üzerinde süslemeler yer alır. Revaklı giriş bölümünün kuzey yönündeki kemerleri destekleyen iki sütun başlığı, M. S. 2. yüzyıla ait Helenistik dönem özellikleri göstermektedir. Giriş aksının doğusunda yer alan başlık Helenistik dönemde yoğun kullanılan yivli başlıklardandır.

Batı yönde yer alan başlık profil olarak bir dorik çeşitlemesi olup, abaküsünde basit bir yıldızdan gelişen kıvrık dal, başlığın yüksek tutulmuş ekinosunda ise açık ve kapalı palmetlerden oluşan bir süsleme dizisi görülmektedir. Mescidin kapısında kullanılan ve muhtemelen aynı yapıdan devşirilen lento ve sövelerden, üzerinde kıvrık dallar arasına yerleştirilmiş Cristogramlı çelenk bulunan üst lento, Erken Bizans dönemine tarihlenmektedir. Ousterhout tarafından[1793] Asos'taki St. Cornelius Kilisesi'nden getirildiği belirtilen Christogramlı lentonun herhangi bir deformasyona maruz kalmadan yapının giriş kapısında kullanılması, Hıristiyanlığı temsil eden bir sembole sahip Christogramın dönemin algısında sakıncalı görülmediğinin bir temsili olarak okunabilir.

Tuzla Hüdavendigar Mescidi, Bursa Hüdavendigar İmareti ve Behramkale Hüdavendigar Mescidi gibi yoğun devşirme malzemenin kullanıldığı yapılardan birisidir. Yapının farklı bölümlerinde kullanılan devşirme malzemenin büyük çoğunluğu, Orta Bizans dönemine ait templon arşitravı ve korkuluk levhalarıdır. Revaklı giriş bölümünün taban döşemesi tamamı ile Bizans yapılarından devşirilmiş korkuluk levhaları ile kaplanmıştır. Büyük bir kısmı süslemesiz olan korkuluk levhalarından birinin üzerinde haç motifi, bir levhanın üzerinde uçları stilize palmetle son bulan eşkenar dörtgen, beş levhanın üzerinde ise dikdörtgen bordür ile sınırlanmış daire motifi yer almaktadır. Minarenin giriş kapısı önünde eşik taşı olarak kullanılan levha, revaklı giriş bölümündeki eşkenar dörtgenin ortasında haç bulunan versiyonudur. Ayrıca yapının duvarlarında gelişi güzel yerleştirilmiş Bizans dönemine ait mimari plastik parçalar görülmekte,[1794] söz konusu parçaların süsleme amacından ziyade yapı taşı olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Bahsi geçen parçaların tamamı orta Bizans dönemi özelliği göstermektedir. Revaklı giriş bölümü zemininde ortasında daire motifi bulunan beş parça ile eşkenar dörtgen motifli iki parçanın birlikte yapıda kullanılmış olması ve tüm levhaların Erken Bizans dönemine (5. 6. yüzyıl) tarihlenmesi, bahsi geçen mimari plastik parçaların aynı yapıdan devşirildiğini düşündürmektedir.

Yapının giriş kapısında olasılıkla aynı yapıdan devşirilmiş lento ve söveler kullanılmış, Behramkale Hüdavendigar Mescidi'nde olduğu gibi üstteki ikinci lentoda

[1793] R. Ousterhout (1995). Ethnic identity and cultural appropriation in Early Ottoman architecture. *Muqarnas,* 12, s. 54

[1794] Revaklı giriş bölümü kuzey doğu L payesinin iç yüzünde yer alan tavus kuşu motifli arşitrav parçası ile doğu cephe ekseninin güneyinde yer alan pencere kilit taşı üzerindeki bitkisel motifli templon sütünce başlığı Orta Bizans Döneminde ait devşirilmiş parçalardır. Batı cephe kuzey alt köşeye yakın duvarda görülen bezemeli parça da Orta Bizans Dönemi levhasına aittir.

süslemeli bir antik dönem arşitravı tercih edilmiştir. Diğer devşirme mimari plastik parçaların aksine bahsi geçen arşitravın giriş kapısı gibi görünüm açısından önemli bir yapı elamanında kullanılması ve süslemeli bir parçanın tercih edilmesi açısından dekoratif bir kaygıya işaret etmektedir.

I. Murad döneminde inşa edilmiş olan diğer yapılarda da yer yer devşirme malzeme kullanımı görülmekle birlikte, Bursa Hüdavendigar İmareti ile Behramkale ve Tuzla Hüdavendigar mescitlerinde olduğu kadar yoğun değildir. İznik Yakup Çelebi İmareti'nin revaklı giriş bölümünde iki yan birimin ortadaki kemerleri devşirme sütun ve sütun başlıklarına oturmaktadır. Sütun başlıkları Bizans dönemine ait olup, malzeme ve süsleme özellikleri açısından aynı yapıdan devşirildiklerini düşündürmektedir. Yapıda olasılıkla Bizans yapısından devşirilmiş olan ve paye yastığı olarak kullanılan frizlerde herhangi bir süsleme öğesi bulunmazken, revaklı giriş bölümünün kuzey doğu köşesinde yer alan payenin altında zemin hizasında yer alan haç motifli levha parçası dikkat çekmektedir. Yakup Çelebi İmareti'nin kuzey batısında yer alan türbesinde imarette olduğu gibi paye yastıkları bezemesizdir. Güney doğu payenin zeminine yerleştirilmiş Bizans dönemine ait üzerinde eşkenar dörtgen ve haç motifi bulunan baluster parçası estetik kaygıdan ziyade, dönemin birçok yapısında olduğu gibi, zemin seviyesinde dayanıklı malzeme kullanımına yönelik tercihin temsili olmalıdır.

Anadolu Selçuklu ve Beylikler döneminde çok sayıda yapıda devşirme malzeme kullanıldığı, sütun ve sütun başlıkları başta olmak üzere korkuluk levhaları, arşitrav ve frizlerden bezemeli olanlarının yapının görünür ve dikkat çekici kısımlarında kullanılmış olduğu yönündeki bilgiler,[1795] I. Murad dönemindeki tercihlerin Anadolu'daki faklı uygarlıklarda yüzyıllardır devam eden bir geleneğin devamı olduğunu göstermektedir. Yeni ele geçirilen, hızla iskan ve imar edilen kentlerde mevcut malzemenin yeniden kullanılması gerek iş gücü, gerekse ekonomik açıdan tarihin her döneminde uygulanmış bir tercih olmakla birlikte, I. Murad döneminde devşirme malzemenin kullanıldığı yapılar, yapılardaki kullanım amacı ve işlevi ile malzemenin niteliği göz önünde bulundurulduğunda sonuçlar önemli bazı çıkarımlara kaynaklık etmektedir.

Önceki satırlarda ana hatları ile aktardığımız üzere, I. Murad döneminde yoğun devşirme malzemenin kullanıldığı yapıların sultan ve ailesi adına inşa edilen yapılar

[1795] Bknz. N. Ş. Doğan ve T. Yazar (2007). Ortaçağ Anadolu Türk mimarisi'nde devşirme malzeme kullanımı. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* 24 (1), s. 209-230

olması dikkat çekici ve anlamlıdır. Uğur ve Gülsün Tanyeli'nin Osmanlı döneminde "devşirme sütun kullanabilmenin ancak hiyerarşideki yeri yüksek olan bürokratlar için mümkün olduğu" yönündeki görüşleri,[1796] N. Ş. Doğan ve T. Yazar'ın söz konusu olasılığın Ortaçağ Anadolu Türk mimarisi içinde geçerli olduğu yönündeki tespitleri Anadolu-Türk Mimarisi'nde devşirme malzemenin kullanımının kontrolsüz olmadığını göstermektedir. Özellikle Orhan Gazi döneminde ve kısmen I. Murad döneminde tüm banilerin kimliklerini ve dolayısı ile sosyal statülerini tespit etmek mümkün olmadığı için bu önerinin tüm yapılarda sağlamasını yapmak güçtür. Örneğin ilk Osmanlı yapısı olarak kabul edilen İznik Hacı Özbek Mescidi'nin orijinal revaklarında devşirme sütun ve sütun başlığı kullanılmış olmakla birlikte, bu yapıyı, Hacı Özbek'in kimliği ve statüsü bilinmediği için devşirme malzeme kullanımına dair bahsi geçen çıkarıma müspet ya da menfi bir örnek olarak değerlendirmek mümkün değildir.

Ancak devşirme malzemenin ağırlıklı olarak, başta sultan Orhan Gazi olmak üzere kardeşi Alaadin Bey ve oğlu Süleyman Paşa adına inşa edilen yapılarda karşımıza çıkması, yukarıda bahsi geçen kontrol mekânizmasının Osmanlı Beyliği'nin ilk dönemlerinden itibaren var olduğuna işaret etmektedir. I. Murad dönemi örnekleri ise bu hususta daha kesin yargılara olanak tanıyan veriler sunmaktadır. Devşirme malzemenin başta dönemin sultanı olan I. Murad adına inşa edilmiş olan Bursa Hüdavendigar İmareti, Behramkale ve Tuzla Hüdavendigar mescitleri ile Bursa Eski Kaplıca'da yoğun olarak kullanılması, oğlu Yakup Çelebi adına İznik'te inşa edilen imarette ve dönemin en etkin kişilerinden olan uç beyi Gazi Evrenos'un Gümülcine'deki imaretinde devşirme malzeme kullanılmasına karşın, Bursa'da inşa edilen Yer kapı, Kavaklı ve Koca Naib mescitlerinde kullanılmamış olması, söz konusu malzemenin kullanımına dair bir sınırlama ya da kontrolün varlığını düşündürmektedir.

Dönem yapılarında kullanılan devşirme mimari plastik elamanlardan sütun, sütun başlıkları, lento, söve ve arşitravlar büyük ölçüde orijinal işlevine uygun yapı malzemeleri olarak kullanılmışlardır. Selçuklu ve Beylikler döneminden itibaren en fazla devşirilen Bizans dönemi mimari plastik elemanı olan korkuluk levhaları, Bursa Hüdavendigar İmareti'nde orijinal işlevine uygun olarak korkuluklarda, Tuzla

[1796] U. Tanyeli ve G. Tanyeli (1989). Osmanlı mimarlığında devşirme malzeme kullanımı (16- 18. yüzyıl). *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi,* 2(4), 23-31.

Hüdavendigar Mescidi'nde ise zemin taşı olarak tamamı ile ihtiyaçlar doğrultusunda kullanılmıştır.

Yapılarda süslemeli arşitravların özellikle yapıların giriş kapılarında lento olarak kullanılması, dönem içerisinde bu yönde bir beğeninin oluştuğunu göstermektedir. Selçuklu ve Beylikler dönemi mimarisinde de bu yöndeki örneklerin azımsanmayacak sayıda olması devam eden bir geleneğin I. Murad dönemi yapılarındaki yansımaları olarak da okunabilir.

Behramkale ve Tuzla Hüdavendigar mescitlerinin temsilinde, ibadet yapılarında Hristiyanlığın sembolü olan haç motifli devşirme malzemenin kullanılmasında tereddüt edilmemesi bu simgelerin yapıya karar veren ve uygulayanların algısında herhangi rahatsızlık uyandırmadığına işaret etmektedir.

Dönem yapılarındaki devşirme malzemenin niteliği göz önünde bulundurulduğunda dikkati çeken bir diğer husus, birçoğu yeni ele geçirilen ve antik dönem yerleşimi üzerinde ya da yakınında olan yerleşimler olmasına karşın söz konusu yerleşimlerdeki yapılarda kullanılan devşirme malzemenin daha çok atıl durumda bulunan malzemelerden oluştuğu yönündeki verilerdir. Bursa Hüdavendigar İmareti ile Behramkale Hüdavendigar Mescidi'nin revaklı bölümlerinde kullanılan sütun başlıklarının her birimin farklı uygarlık ya da aynı uygarlığın farklı dönemlerine ait olması, ayakta ve sağlam durumdaki yapılardan herhangi bir malzeme alınmadığına işaret etmektedir.

5.6.2.2. Özgün Taş Süsleme

I. Murad döneminde yapıya özel taş işçiliği 1380 sonrasında inşa edilmiş olan yapılarda karşımıza çıkmaktadır. 1382 yılına tarihlenen Kemalli Asılhan Bey Mescidinin giriş kapısının doğu ve batısında yer alan pencereler ile doğu ve batı cephe pencerelerinde yer alan süslemeler I. Murad döneminde yapı ile çağdaş taş süslemelerin ilk örnekleridir. Yapının genelinde bazalt izlenimi veren kahverengi kesme taş kullanılmasına karşın bahsi geçen pencere lento ve söveler beyaz mermerdendir. Batı duvarda yer alan pencerenin lentosunun iç yüzünde yer alan grekçe yazı bahsi geçen mermerlerin devşirme olduğuna işaret etmektedir.[1797]

[1797] Özbek, 2002, **a.g.k.**, 57; Ayrıca Demiriz, 1979, **a.g.k.**

Giriş kapısının batısındaki dikdörtgen biçimli pencere lentosunda daire içerisinde yürek biçiminde kıvrılan iki sap üzerine yerleştirilen Rumilerden oluşan şemseli kompozisyon, kapının doğusundaki pencere lentosunda ise diğerine göre daha sade bir şemse motifi karşımıza çıkmaktadır. Örneklerin ışığında 15. yüzyılda Osmanlı Kitap Sanatı'nda yaygın olarak kullanılan şemse motifinin Akkoyunlu, Artuklu, Candaroğlulları ve Aydınoğulları Beylikleri döneminde mimariye bağlı yapı elamanlarında genellikle ahşap bezemelerde kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Kemalli Asılhan Bey Mescidi'ndeki diğer taş süslemeler batı ve doğu pencerelerin lento ile sövelerinde yer alır. Doğu cephe penceresinde etrafı iki sıra silme ile sınırlanmış, dört sıra mukarnas dolgulu bir nişten ibaret sade bir düzene sahiptir.

Batı cephede ise iki yanda yarım kaval silmelerin içe kıvrılarak birer stilize kuş başı kabartması ile son bulduğu sövelerden güneyde yer alanın üzerinde, zencirek ve düğüm motifleri ile birlikte kapalı formda rumi motifleri ile oluşturulmuş bir süsleme kompozisyonu bulunmaktadır. Sövelerde yer alan ve aşağı yönde birer stilize kuş başı kabartması ile son bulan silme köken olarak ilk örnekleri dikkate alındığında, Kuzey Suriye'de Erken Bizans dönemi yapılarında görülmektedir.[1798] Daha sonraki dönem yapılarında da tercih edildiği görülen söz konusu silme tipinin birtakım farklarla Suriye'den Anadolu içlerine ulaşan bir sürekliliğin yansıması olarak kabul edilir.[1799] Konya Alaadin Cami ve Milas Firuz Bey Camisinde yer alan silmeler söz konusu sürekliliğin Selçuklu ve Beylik dönemi mimarisindeki temsilleri olarak tanımlanır. Asılhan Bey Camisinde yer alan silmenin helezon biçimi, içe doğru gelişmeleri ve kuş başı figürü ile sonlanması, söz konusu silme türünde yaygın olan şemaya aykırı özellikler olmasına karşın, kökendeki etkilerin gezgin ustalar ile açıklanması gerektiği belirtilir.[1800]

I. Murad döneminde taş süsleme kullanılan bir diğer yapı İznik Nilüfer Hatun İmareti'dir. Yapının giriş kapısı ile revaklı giriş bölümünde kemerleri taşıyan dört sütun, taş işçiliğine sahip yapı elemanlarıdır. İki sıra mukarnas ve mukarnas yüzeylerinin istiridye kabuğu motifleri ile bezeli olan sütun başlıkları, aynı zamanda Osmanlı mimarisinde yapıya özel tasarlanmış ilk sütun başlık olması bakımından önemlidir. Söz konusu başlıklar ile İznik Yeşil Mescidi'ndeki sütun başlıkları arasındaki benzerlik ve

[1798] Tanman, 2008, **a.g.k.**, 1124
[1799] Tanman, 2008, **a.g.k.**, 1126
[1800] Tanman, 2008, **a.g.k.**, s.1127

her iki yapının da yaklaşık aynı tarihlerde inşa edilmiş olması[1801] bahsi geçen yapılarda aynı ustanın çalışmış olabileceği yönünde çıkarımlara kaynaklık eder.[1802].

İznik Nilüfer Hatun İmareti'ndeki diğer taş süslemeler giriş kapısının kemerlerinin oturduğu konsolların iç yüzeyinde yer almaktadır. Her iki konsolun iç yüzeyinde, altta kare bir pano içerisinde kemerli nişcik, üzerinde mukarnas dizileri, en üstte ise boyuna dikdörtgen bir pano içerisinde on yapraklı bir rozet kabartması yer almaktadır. Ayrıca her iki konsol arasında yer alan kapı kilit taşının üzerinde içte on iki, sonrasında iki adet on sekiz yapraktan oluşan ve içten dışarıya kademeli genişleyerek devam eden bir rozet bulunmaktadır.

Mudurnu Yıldırım Hamamı Erken Osmanlı Mimarisindeki geometrik düzenli ilk taş süslemelerin yer aldığı taç kapısı ile dikkat çekmektedir.[1803] İki yandan birer düz silme ile çevrelenmiş bordür yüzeyindeki on kollu yıldızlardan oluşan geometrik düzenleme haricinde, taç kapı nişini iki yanda sınırlandıran sütunceler üzerinde dört sıra mukarnas ile süslenmiş birer başlık yer almaktadır. Ayrıca taç kapı nişi badem yüzeyleri istiridye kabuğu motifleri ile süslenmiş altı sıra mukarnas dizisi ile son bulmaktadır. Osmanlı mimarisindeki en erken mukarnaslı yaşmak örneği olarak tanımlanan kapı nişinde yer alan mukarnasların işlenişinin, Kemalli Asılhan Bey Mescidi'nin batı cephesindeki pencerede yer alan mukarnaslar ile benzerliği dikkat çekicidir.[1804]

I. Murad döneminde cephe tasarımı, tuğla süsleme ve devşirme malzeme kullanımı ile dikkati çeken Bursa Hüdavendigar İmareti'nin alt ve üst kat revakların kuzey, doğu ve batı cephelerindeki destekleri arasında, iç mekânda doğu, batı ve harim eyvanlarında geometrik bezemeli korkuluk levhaları bulunmaktadır. İç mekânda eyvan açıklıklarının girişinde ve alt kat revaklarında yer alan korkuluk levhalarında on kollu yıldızlardan oluşan kafes oyma tekniğinde işlenmiş bir geometrik kompozisyon yer alır. Üst kat revaklarında yer alan korkuluk levhaları da kafes oyma tekniğinde işlenmesine karşın, yatayda bir, dikey aksamda söz konusu yatay çubuğu kesen dört çubuktan ibaret düzeni ile iç mekân ve alt kattaki korkuluk levhalarından ayrılmaktadır. Söz konusu levhalarda

[1801] İznik Yeşil Mescidi'nin ilk kitabesinde inşaatın başladığı yıl olarak 1378 yılı bildirilmesine karşın, tamamlama kitabesinde yapının 1392 yılında tamamlandığı belirtilmektedir. Yapıdaki süsleme öğelerinin yapının tamamlandığı 1392 yılı veya hemen öncesi olması muhtemeldir. Dolayısı ile 1388 yılında inşa edilmiş olan Nilüfer Hatun İmareti'nde çalışan ustaların daha sonra inşa edilen İznik Yeşil Mescidi'nde görev alması mümkündür.
[1802] Özbek, 2002, **a.g.k.**, 77
[1803] Özbek, 2002, **a.g.k.**, 64
[1804] Bu hususstaki tespit için bknz. Özbek, 2002, **a.g.k.**, 64

bulunan çubuklar üstte palmet, alt kısımlarında ise "ters mukarnas" motiflerinden oluşan kabartmalar ile sonlanmaktadır.[1805] Levhalarda yer alan on kollu yıldız, palmet ve ters mukarnas motifleri, Türk-İslam mimarisinde çok sayıda eserde karşımıza çıkan süsleme türleridir. Levhaların işlenmesinde tercih edilen kafes oyma tekniğinin Osmanlı mimarisindeki ilk uygulamaları bahsi geçen korkuluk levhalarıdır[1806]. Kompozisyonu oluşturan desenlerin ara yüzlerinin oyularak çıkarıldığı, *ağ veya kafes gibi örgülü ve oymalı* tekniği tanımlamak üzere kullanılan kafes oyma tekniğindeki işlerin XV. ve XVII. yüzyıl belgelerinde müşebbek olarak adlandırıldığı belirtilmektedir[1807].

Bizans mimarisinde kullanıldıkları yere göre templon levhası, ambon levhası ve korkuluk levhası gibi farklı adlar ile tanımlanan söz konusu şebekelerin Türk-İslam mimarisindeki ilk örnekleri, İlhanlı dönemi yapılarından Niğde Hüdavend Hatun Türbesi'nde karşımıza çıkmaktadır. Beylikler dönemi eserlerinde yok denecek kadar az tercih edilen söz konusu şebekelerin, benzer uygulamaları Karamanoğullarına ait Akşehir Maruf Köyü Şeyh Hasan Türbesi ile Menteşeoğlu İlyas Bey'in kendi adına Balat'ta inşa ettirmiş olduğu camide yer aldığı bilinmektedir[1808].

5.6.3. Alçı Süsleme

Osmanlı mimarisinin ilk örneklerinden itibaren özellikle mihrapta alçı kullanımın yoğun olduğu bilinmesine karşın, malzemenin zamana karşı dayanıklılığın zayıf olması özellikle süslemelerinin özgün hali ile günümüze ulaşamamasının önündeki en önemli etken olmuştur. I. Murad dönemi öncesindeki Orhan Gazi yapılarından İznik Hacı Özbek Mescidi, Bursa ve Bilecik Orhan Gazi İmareti ile İznik ve Vize Ayasofya camilerinin mihraplarının alçı ile yapılmış olduğu bilinmesine karşın[1809], söz konusu mihraplardan sadece İznik Ayasofya (Orhan) Camisi'nin mihrabındaki alçı süslemelere dair kısmen bilgi sahibiyiz.[1810] Günümüze ulaşan küçük bir alçı parçası üzerindeki altıgen süslemenin,

---

[1805] Özbek, 2002, **a.g.k.**, 69

[1806] Erken Osmanlı mimarisinde kafes oyma tekniği ile işlenmiş taş süsleme örnekleri bulunan yapılar ve söz konusu tekniğin uygulandığı yapı elemanları: İznik Yeşil Mescidi, İznik Mahmud Çelebi Mescidi, Bursa İbn Bezzaz Mescidi ve Milas Firuz Bey İmareti'nin revaklı giriş bölümü şebekeleri, Bursa Yeşil Cami kuzey cephedeki şahnişlerin ve hünkar mahfili altındaki locaların şebekeleri ve Edirne Üç Şerefeli Cami, harime açılan batı kapının kuzeyindeki pencerenin alınlığı ile harimin batı köşesindeki levha. Söz konusu tespitler için bknz. Özbek, 2002, **a.g.k.**, 512

[1807] Bknz. Özbek, 2002, **a.g.k.**, 512; N. Sönmez (1997). *Osmanlı Dönemi yapı ve malzeme terimleri sözlüğü*. İstanbul: YEM Yayınları., s. 81

[1808] Tespit ve örnekler için bknz. Özbek, 2002, **a.g.k.**, 585

[1809] Bknz. Top, 1997, **a.g.k.**,

[1810] Orijinalinde Kilise olan ve Orhan Gazi'nin kenti fethetmesinin hemen ardından camiye çevrilen yapının güney yan nef güney duvarı ile diakonikonun batı duvarı arasında yer alan mihrabın üzerinde yer alan kısmen korunmuş alçı

Kasabaköy Mahmud Çelebi ve Ayaş Ulu Camilerinin mihraplarındaki alçı süslemeler ile benzerliği[1811] Osmanlı öncesi Anadolu mihraplarındaki malzeme ve süsleme geleneğinin Osmanlı mihraplarının ilk örneklerinde devam ettiğine işaret etmektedir.

Ne yazık ki I. Murad dönemi mihraplarında da Orhan Gazi dönemi örneklerinde olduğu gibi bezemeli alçı mihrap örnekleri yok denecek kadar azdır. Dönem yapılarından Bursa Hüdavendigar İmareti ve Bursa Şehadet Camisi'nde mihrap alçı sıvalı olmasına karşın özgün süsleme öğesi bulunmamaktadır.

Behramkale Hüdavendigar Mescidi'nin mihrabındaki alçı süslemeler, orijinal hali ile günümüze ulaşan özel örneklerden birisidir. Alçak kabartma olarak işlenmiş bitkisel ve geometrik kompozisyonların yer aldığı dikdörtgen çerçeve içerisindeki mihrap nişi, mukarnaslı kavsara, sütunce ve köşelikten oluşmaktadır. Alçı mihrap üzerinde baklava dizileri, inci dizileri, kıvrık dallı rumi motifleri, altıgenler, altıgenler içesinde palmet motifleri, çivi başı dizileri, ortasında sekiz kollu yıldız motifleri yer alan haç motifleri, sekiz yapraklı gülbezek motiflerinin bağımsız ve birlikte kullanılması ile oluşturulmuş girift bir süsleme kompozisyonu izlenebilmektedir.

Genel özellikleri ile Ankara'da çok sayıda örneği bulunan Ankara mihraplarının üslup özelliklerini temsil eden ve bir anlamda bahsi geçen alçı süsleme geleneğinin devamı olarak nitelendirilen Behramkale Hüdavendigar Mescidi'nin mihrabının yapımı, ahilik teşkilatı ile ilişkili bir atölye ve stil beraberliği bağlamında değerlendirilir[1812]. Ele aldığımız mihrapta da uygulanan kalıplama tekniğinin, Osmanlı Beyliği ile eş zamanlı olarak 14. yüzyıl Beylikler dönemi eserlerinde de karşımıza çıkması ve mihraplar arasında büyük bir üslup benzerliği olması,[1813] Ankara'da Ankara Mihrapları olarak anılan bir üslubu yaratan sanatçıların Beylikler ve Osmanlı mihraplarındaki eş zamanlı etkileri olarak okunabilir.

Ankara'nın 13. yüzyılın sonlarından itibaren Candaroğlu, İlhanlı, Karamanoğlu ve Osmanlı hakimiyetleri altına girmiş olması ve söz konusu tekniğin bahsi geçen Beyliklere

süslemeler aynı zamanda Osmanlı mimarisinde alçı süslemelerin ilk örneği olarak dikkati çeker. Mihrap hakkında detaylı bilgi için bknz. Yılmazyaşar, 2003, **a.g.k.**, 100-104; H. Yılmazyaşar (2009). İznik Ayasofya Kilisesinde Osmanlı Dönemi yapısal düzenlemeleri. O. Alp (Ed.). *Ebru Parman'a Armağan: Sanat Tarihi ve Arkeoloji Yazıları* içinde (s..361-384). Ankara: Alter Yayıncılık., s. 361-384; Top, 1997, **a.g.k.**,

[1811] Yılmazyaşar, 2003, **a.g.k.**, 101

[1812] Demiriz, 1979, **a.g.k.**, 228-229

[1813] Top, 1997, **a.g.k.**, 248-249

ait eserlerin mihraplarında yaygın olarak tercih edilmesi, geçicide olsa fetih alanlarında mevcut mimari geleneklerin geçişinde belirleyici etkisine işaret edebilir.

5.6.4. Yorum ve Tartışma

Önceki satırlarda aktarıldığı üzere, I. Murad döneminde yapıya özgün mimari süslemesinin sınırlı sayıdaki yapıda karşılaşılmaktadır ve söz konusu taş eserler az sayıda motif çeşitliği sunmaktadır. Bu sonuç yani, 1299 yılında kurulan ve taş süslemede eşsiz eserler sunmuş bir başka beyliğin (Selçuklu) mirasçısı kabul edilen Osmanlı Beyliği yapılarında, 80 yıl boyunca taş süsleme bir yana kesme taşın bile yok denecek kadar az kullanılmış olması oldukça düşündürücüdür.

Araştırmacılar bu hususta coğrafya, gelenek ve ekonomik şartların belirleyicinin etkisi üzerinde durmaktadır.[1814] Bu belirleycilerin Osmanlı Mimarisindeki malzeme ve süsleme tercihine yön verdiği açıktır. Ancak söz konusu etkenler tek başına bahsi geçen süreci ve sonuçlarını açıklamak için yeterli değildir.

Taş süslemenin ilk örneklerinin 1380 sonrası yapılarda karşımıza çıkması bu tarihlerde söz konusu değişime neden olan bazı olguların varlığına işaret etmektedir. Her ne kadar 14. yüzyıl Osmanlı tarihini kesintisiz takip etmek mümkün değilse de 1381 yılında, Germiyanoğlu Beyi'nin kızı ile Yıldırım Beyazıd arasındaki düğün Osmanlı kroniklerindeki en detaylı anlatımlardan birisidir ve bu anlatılar içeriği itibari ile 1380 sonrasında Osmanlı Mimarisinde kullanılan malzeme ve süsleme tercihlerindeki değişimlere yanıt olabilecek veriler sunmaktadır.

Söz konusu verilerden ilki Evrenos Gazi'nin düğüne oldukça zengin ve değerli hediyeler ile katıldığı ve tüm elçilerin söz konusu hediyeler karşısında hayretler içerisinde kaldığı yönündeki anlatıdır.[1815] Osmanlı kroniklerinin birçoğunda küçük farklarla

---

[1814] Y. Özbek Osmanlı Mimarisi'nin ilk örneklerinde dikkat çekici bir taş süslemenin bulunmamasını, taş malzemenin yokluğundan değil, beyliğin henüz ekonomik açıdan yeterli olmamasına bağlamakta, düzgün kesme taş ve mermer kullanımının Yıldırım Beyazıd döneminde başladığını belirtirken bu durumun sebebini aynı bakış açısı ile Beyliğin sınırlarının genişlemesi ve buna bağlı olarak Anadolu'daki en zengin Beylik durumuna gelmesi ile izah etmektedir. Bknz. Özbek, 2002, **a.g.k.**, 36-38. S. Çetintaş ise Bursa'daki Orhan Gazi dönemi yapılarının temsilinde Osmanlı mimarisinin ilk dönemlerinde Selçuklu mimarisinde görülmeyen "sadelik ve kamaatkarlığın" sebebinin bu dönemlerde "Yüksek Türk Sanatkarların" bulunmayışı ve özellikle taş sıkıntısından kaynaklandığı yönünde bir görüş sunmaktadır. Bknz. S. Çetintaş (1946). *Türk mimari anıtları – Osmanlı Devri – Bursa'da ilk eserler.* İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s. 12

[1815] "*Kendi sancak beğleri geldi. Hepsi mertebelerine göre hediyelerini arzettiler. Evrenüz Gazi'nin hediyeleri ileri geldi. Yüz kul ve yüz kızoğlan cariye. On oğlanın elinde on gümüş tepsi. İçi filöri dolu. Onunun elinde on altın tepsi. İçi istevret dolu. Sekseninin elinde gümüş maşrapalar ve mücüş ibrikler. Elhâsılı bu kulların birinin eli boş değil. Bütün etraftan gelen elçiler hayrette kaldılar ki bu hanın bir kulu böyle büyük hediyelerle geldi. Murad Han Gazi gör ki*

tekrarlanan bu anekdottan açıkça anlaşılacağı gibi Osmanlı Beyliği 1381 yılında uç beyinin bir düğün için getirmiş olduğu hediyeler karşısında çağdaş devletlerin elçilerini hayretler içerisinde bırakacak bir zenginliğe sahiptir.

Orhan Gazi dönemi sonrasında 75. 000 km^2 olan beylik topraklarının I. Murad dönemi sonunda Avrupa'da 132.000 km^2, Asya'da 129.000 km^2 toplamda ise yaklaşık 261.000 km^2 lik bir alana ulaşmış olduğu göz önüne alındığında,[1816] kroniklerde bahsi geçen ekonomik zenginliğin abartılı olmadığı ön görülebilir.

Beyliğin ilk yıllarında fetihler sonucunda elde edilen ganimetler üzerine kurulu ekonominin, I. Murad'ın saltanatının ilk yıllarından itibaren gelirlere yönelik kurumsal yapılanmalar ve diğer devletler ile her geçen gün artan ticari ilişkilerin sonucunda daha da güçlenmesi sürecin doğal neticesi olmalıdır. 1381 yılındaki bahsi geçen düğünün sonucu olarak Germiyanoğlu Beyliği'ne bağlı Kütahya, Simav, Eğrigöz ve Tavşanlı'nın Osmanlı Beyliği'ne hediye olarak verilmesi, Hamidoğlu Beyliği'ne ait Akşehir, Beyşehir, Seydişehir, Yalvaç, Karaağaç ve Isparta'yı Osmanlı'ya satması, o tarihte Osmanlı Beyliği'nin siyasal ve ekonomik olarak oldukça güçlü olduğunun göstergeleridir.[1817]

Önceki satırlarda aktarıldığı üzere 1381-1382 yıllarında bölgenin önemli ekonomik gücü durumunda olan Osmanlı Beyliği'nin bu güce birdenbire ulaşamayacağı, söz konusu birikimin zaman içerisinde oluşacağı açıktır. Bu süreci örnekler ile kesintisiz takip etmek mümkün olmasa da, 1370'li yılların başındaki fetihler sonucunda yaklaşık 100.000 km^2 daha topraklarını genişleten Osmanlı Beyliği'nin, 1381 yılındaki ekonomik gücünden çok uzak olmayacağı da ön görülebilir. Söz konusu tarihler arasında belirgin bir ekonomik güç farkı olsa dahi bu farkın, beylik bünyesindeki mimari faaliyetlerde malzeme-teknik ve süsleme özelliklerinin 1380 sonrasında inşa edilen yapılarda belirgin biçimde değişiminde tek etken olamayacağı, istenildiği taktirde dönemin tüm yapılarında olmasa dahi bir ya da birkaç yapıda kesme taş veya mermer kullanılması ve taşın süslenme açısından işlenmesi hususunda ekonomik açıdan bir engel olmayacağı göz ardı edilmemelidir.

---

neylese gerekir ? Evrenüz Beğ'in geitrdiği kulları, karavaşları bu etraftan gelen elçilere taksim etti. O atlar ki etrafın elçileri getirdilerdi, hepsini Evrenüz'e verdi. O filöriden bir kısmını da Evrenüz'e verdi. Kalanını bilginlere, yoksullara dağıttı. Kendisine bir şey almadı. Niceleri müflis gelip zengin gitti". Bknz. Atsız, 1992, **a.g.k.**, *54;* Neşri, 1995, **a.g.k.**, 207

[1816] Pitcher, 2001, **a.g.k.**, 70

[1817] Bknz. Atsız, 1992, **a.g.k.**, 55 ; Neşri, 1995, **a.g.k.**, 209; Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 153

Bu noktada söz konusu malzeme ve süsleme tercihinde belirleyici olabilecek diğer etkenler ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birisi söz konusu malzemeleri işleyen ve uygulayan kişiler olan mimarlar, ustalar ve sanatçılardır. Bu hususta sınırlı sayıda veri olmakla birlikte yeri geldiğinde önceki satırlarda da belirtildiği üzere, I. Murad döneminde ismi bilinen Türk mimarlar tarafından inşa edilmiş olan yapıların tümünde, kesme taş ve moloz taş kullanılmış olması ilginç olduğu kadar önemli bir veridir. Tartışmalı olmakla birlikte gayrimüslim mimarlara atfedilen Bursa Hüdavendigar İmareti ile Gebze Malkoçoğlu Mehmed Bey Türbesi'nde almaşık teknik tercih edilmesi mimarların yapılarda kullanılan malzemelerin türüne ve uygulanan tekniğe etki ettiğini düşündürmektedir. Bahsi geçen örneklerin temsilinde ortaya çıkan durumu yaratan mimarlar ile birlikte, yapının inşasında görev yapan duvar ve taş ustaları olmalıdır. 14. yüzyıl boyunca söz konusu ustalara dair hiçbir bilginin olmadığı göz önüne alındığında bu hususta kesin bir yargı bildirmek mümkün olmasa da almaşık teknik, kirpi saçak, ikiz kemer, sağır kemer, rozet motifleri, yürek motifi gibi Osmanlı mimarisinin ilk dönemlerinden itibaren karşımıza çıkan Bizans etkili olan unsurları yapılara aktaranlar Bizans mimari geleneğine aşina gayrimüslim ustalar olmalıdır. Aynı yaklaşımla oldukça gelişmiş taş işçiliğine sahip Selçuklu ve sonrasında Beylikler dönemi Mimari geleneğine sahip ustaların, Osmanlı mimarisindeki 1380 sonrasındaki kesme taş işçiliği ve taş süslemelerin yaratıcısı olması en muhtemel varsayımdır.

Bu noktada çözümlenmesi gereken sorun niçin bu aktarım için 1380'li yılların beklendiği ya da neden bu değişimin 1380 sonrasında gerçekleştiğidir? Metnin girişinde de belirtildiği gibi Osmanlı Beyliği, I. Murad dönemi yapılarında kesme taş kullanımı ve taş işçiliği için gerekli malzemenin temini için gerekli ekonomik yeterliliğe uzun yıllardır sahip olmalıydı. Ancak söz konusu malzemenin temini ve işlenmesini gerçekleştirecek kalifiye usta ve sanatçılara sahip olup olmadığını bilmiyoruz. Bu açıdan 1381 yılındaki düğüne dair kroniklerdeki anlatılar yeniden önem kazanmaktadır. Söz konusu düğün iki beylik arasında evlilik yolu ile kurulan bağdan öte, kazanımları açısından dönemin ekonomik ve siyasal gelişmelerine yön verecek önemli bir tarihsel olgu olarak karşımıza çıkar. Osmanlı kroniklerinin aktarımına göre Bursa'da[1818] gerçekleşen düğüne Karamanoğlu, Hamidoğlu, Menteşeoğlu, Saruhanoğlu, Aydınoğlu, Tekeoğlu ve

[1818] Sadettin efendi söz konusu düğünün Bursa'da ferah bir yerde gerçekleştiğini aktarırken; Aşıkpaşaoğlu ve Neşri'de düğünün yerine dair herhangi bir bilgi yer almaz. Bknz. Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 149; Atsız, 1992, **a.g.k.**, 53-55; Neşri, 1995, **a.g.k.**, 204-209

İsfendiyaroğlu Beyleri ile Mısır ve Suriye[1819] Sultanı davet edilmiş; başta Evrenos Gazi olmak üzere Osmanlı Sancak Beyleri de söz konusu düğüne katılmıştır.[1820] Düğün sonrasındaki anlaşmalara bağlı olarak Germiyan ve Hamidoğullarına ait kentlerin büyük bir kısmının Osmanlı topraklarına dahil olması sonrasında, söz konusu kentlerdeki olası mimar, usta ve sanatçı gruplarının herhangi bir talep veya sürecin doğal akışına bağlı olarak Osmanlı yapılarında görev alması mümkündür[1821]. Aşıkpaşazade'nin düğün sonrasında gelişen olaylara dair anlatısı içerisindeki bir detay mimar ve usta geçişine dair çıkarımımızın olabilirliğini güçlendiren bir örnek olması bakımından anlamlıdır:

> *"..... Germiyanoğlu da Çeşnigirbaşı Paşacık Ağa'yı gelinin atını yedmek için birlikte gönderdi. Paşacık Ağa'nın hatununu da yenge yaptı. Söz verip kızına verdiği hisarları bunlara verdi. İçine er koydular. Gelini aldılar. Bursa'ya getirdiler. Paşacık Ağa'yı Bayazıd Hünkar kayınatasından istedi. Koyuvermedi. Kendisine çeşnigirbaşı edindi. Onun oğlu Alvan Beğ dahi çeşnigirbaşı oldu....."*.

Metinden de açıkça anlaşılacağı gibi Germiyan Beyi'nin Çaşnigirbaşı'sının[1822] Osmanlı Beyliği'ne dahiliyeti, anlatıya göre spontane gelişen bir süreçtir ve olasılıkla önceleri şehzade sonrasında sultan olarak Yıldırım Beyazıd'ın sarayında görev yapan ve yine yüksek olasılıkla mutfakta çalışan aşçıların bir kısmını da yanında getirmesi beklenen kişinin işi itibari ile Germiyan Sarayı'ndaki yemek kültürünü bir ölçüde Osmanlı Beyliği'ne aktarılmasına vesile olması mümkündür. Her ne kadar bu yönde doğrudan bir veri olmasa da aynı sürecin mimar ve sanatçılar için de gerçekleşmemiş olması için hiçbir sebep yoktur.

Yıldırım Beyazıd'ın Bolu ve Mudurnu'da inşa ettirdiği yapıların mimarının Türk-Müslüman olması (Ömer Bin İbrahim); Mudurnu Yıldırım Hamamı'nın 1381 yılında gerçekleşen düğünün hemen sonrasında (1382) inşa edilmesi, hamamın taç kapısı ile üzerindeki taş ve mermer süslemelerin o döneme kadar Osmanlı mimarisinde karşımıza

---

[1819] Sadettin Efendi, 1999, **a.g.k.**, 149

[1820] Atsız, 1992, **a.g.k.**, 51. Bab; Neşri, 1995, **a.g.k.**, 205

[1821] Bu olasılığın Germiyan ve Hamidoğulları ile üzerinden açıklanması bahsi geçen beyliklere ait çok sayıda kentin o tarihten sonra Osmanlı Beyliği'nin mülkü olması sonucunda ortaya çıkan meşru ortamın varlığıdır. Düğüne katılan diğer beyliklerden de mimar ve usta ihtiyacına yönelik bir talep ya da ricanın sonucunda böyle bir sürecin gerçekleşmemesi için herhangi bir sebep yoktur. Hatta Karamaoğlu Beyi'nin bahsi geçen düğün ile eş zamanlı olarak I. Murad'ın kızı ile nişanlanması ve sonrasında evlenmesi iki beylik arasında rahatlıkla bu yönde bir alışverişin olabileceğini düşündürmektedir.

[1822] Çaşnigir hükümdar sofralarına nezaret edip yemekleri kontrol eden saray görevlileri olarak tanımlanır. Maiyetindekilerle birlikte sultanın sofrasını hazırlayan ve sofraya konulan yemekleri sultandan önce tadarak onun zehirlenme ihtimalini önlemekle de görevli olan çaşnigirlerin Büyük Selçuklular'dan itibaren çeşitli İslâm devletlerinde hükümdarın en güvenilir emîrleri arasından seçildiği bilinmektedir. Bknz. A. Taneri (1993). Çaşnigir. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 8, s. 232

çıkmayan unsurlar olduğu göz önüne alındığında, önceki satırlarda olasılık olarak aktarmaya çalıştığımız beylikler arasındaki mimar ve usta geçişleri daha anlamlı bir zemine oturmaktadır. 1382 yılında Mudurnu'da Yıldırım Cami ve Hamamı'nı inşa eden Ömer bin İbrahim'in, 1389 yılında yine Yıldırım Beyazıd tarafından yaptırılan Bolu Orta Hamamı'nın da mimarı olması, bahsi geçen hamamda da taş süslemelerin bulunması söz konusu mimarın birlikte çalıştığı taş ustalarının olduğuna işaret etmektedir.

Özellikle nitelikli taş işçiliğinin olduğu yapıların hanedan mensuplarının baniliğinde inşa edilmiş olması, statü ve dolayısı ile ekonomik gücün belirleyiciliğine işaret etmekle birlikte, taş süslemelerinin 1380 sonrasında inşa edilen yapılarda görülmesi bu tarih itibari ile başta Germiyan ve Hamitoğulları'nın büyük bir bölümünün Osmanlı Beyliği'ne dahiliyeti ile gerçekleşen olası mimar ve usta aktarımı ile ilişkili olabilir. I. Murad döneminde inşa edilen yapılar içerisinde taş süsleme örneklerine sahip Kemalli Asılhan Bey Mescidi'nin 1382; İznik Nilüfer Hatun İmareti'nin 1388 yılında inşa edilmiş olması bu olasılığı güçlendiren ve rastlantının ötesinde sebepleri anlamlı kılan yapılardır.

6. SONUÇ

"Bursa'dan Kosova'ya: I. Murad Dönemi Osmanlı Mimarisi" başlıklı tezimizin konusu olan I. Murad, H. 726 (M. 1326) yılında Bursa'da doğmuş, 1362 yılında 37 yaşında iken 3. Osmanlı Sultanı olarak tahta çıkmış, H. 791 (M. 1389) yılında Kosova Savaşı sırasında şehit olmuştur.

Orhan Gazi ile Nilüfer Hatun'un oğlu olan I. Murad'ın Süleyman, Sultan, İbrahim, Halil ve Kasım adlarında beş erkek kardeşi olduğu bilinmektedir. Orhan Gazi'nin saltanatı süresince, Osmanlı Beyliği tahtının varisi olarak yetiştirilen Süleyman Paşa'nın 1357 yılında vefatının ardından, I. Murad'ın veliaht şehzade olarak ön plana çıktığı ve bu tarih sonrasında etkin görevlerde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Gülçiçek Hatun ile birlikte Mara adında bir Sırp prenses ve ismi bilinmeyen bir Bizans prensesi ile evlilik yaptığı bilinen I. Murad'ın, kendisinden sonra Osmanlı padişahı olacak olan Yıldırım Beyazıd, Savcı, Yakup, Yahşi, Nefise ve Nilüfer isimli altı çocuğu olmuştur.

Kaynaklarda genellikle bey, malik ve lider anlamına gelen Hüdavendigar adı ile anılan I. Murad, II. Murad ile olası bir karışıklığı önlemek amacı ile Murad-ı Evvel olarak ta kaydedilmiştir.

14. yüzyıldan günümüze ulaşan herhangi bir Osmanlı kroniğinin olmayışı ve Osmanlı tarihçilerinin söz konusu yüzyıla ilişkin tarihsel olguların yazımında sıklıkla 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yazılmaya başlanan Osmanlı kroniklerini kullanmaları, söz konusu kroniklerin 14. yüzyıla ilişkin anlatılarında olasılıkla tek bir kaynağı (Yahşi Fakih Menakıpnamesi) referans almaları ve dolayısı ile genelde birbirini tekrar eden bilgiler içeren ve kesintisiz bir kronolojinin takip edilemediği kaynaklar olması sebebi ile Osmanlı'nın kuruluş dönemi tarihine dair literatürde ortak bir dil ve yazın oluşmamıştır.

Bahsi geçen kroniklerde yer alan bilgiler ile literatürdeki araştırma sonuçlarının ışığında I. Murad dönemi Osmanlı Beyliği'nin tarihine dair genel kabul gören ve konumuz açısında kırılma noktaları olarak gördüğümüz tarihler şöyle özetlenebilir:

- Murad'ın tahta geçtiği 1362 yılında Osmanlı Beyliği Anadolu'da Eretna, Germiyan, Candaroğlu ve Aydınoğlu Beylikleri; kıyı bölgeleri ve Balkanlarda ise başta Bizans İmparatorluğu olmak üzere Bulgar ve Sırp İmparatorlukları ile

Venedik ve Ceneviz kolonilerine sınırları olan yaklaşık 75.000 km^2'lik bir alana hakim durumdadır.

- 1362-1365 yılları arasında Balkanlarda önemli kazanımlar elde eden Osmanlı Beyliği, 1381 yılına gelindiğinde Kuzey Yunanistan'da Edirne-Enez hattına tamamı ile hakim, başta Filibe olmak üzere Bulgar topraklarının kuzeydoğusunda önemli kazanımlar elde etmiş durumdadır.
- 1382 yılında Bizans İmparatorluğu ile Cenevizler arasında gerçekleşen bir anlaşmanın şartları dikkate alındığında Osmanlı Beyliği Batı Anadolu ve kıyıları ile Rumeli ve Balkanlardaki geniş coğrafyanın en etkin gücü durumundadır.
- 1381 yılında Germiyanoğlu Beyi'nin kızı ile Yıldırım Beyazıd arasında gerçekleşen düğüne dair Osmanlı kroniklerindeki anlatılar ve söz konusu düğün sonrasında Germiyan ve Hamidoğulları topraklarının büyük bir kısmının Osmanlı Beyliği'ne dahiliyeti, Osmanlı Beyliği'nin etkinliği ve gücünün doğudaki Türkmen Beylikleri tarafından da kabul gördüğünü ortaya koymaktadır.
- 1386 yılı Selçuklu Devleti'nin yıkılmasının ardından bir nevi mirasçısı olan ve Anadolu Beylikleri içerisindeki en güçlü Beylik durumundaki Karamanoğlu Beyliği'nin Osmanlıların bölgedeki hakimiyetini kabullendiği yıl olması açısından önemlidir.
- 1386-1389 yılları arasındaki askeri ve siyasal gelişmeler Osmanlı Beyliği'nin Sırbistan'a kadar olan coğrafyadaki hakimiyetini sağlamlaştırmış; özellikle balkanlardaki küçüklü büyüklü yönetimleri, Osmanlı Beyliği'nin vassalı olmayı kabullenmeye mecbur bırakmıştır.
- 1389 yılındaki Kosova Savaşı'nda her ne kadar I. Murad'ın şehit olsa da Sırp ordusu büyük bir bozguna uğratılmış; aynı zamanda I. Murad döneminin sonunu temsil eden bu tarihte Osmanlı Beyliği, Anadolu ve Balkanlarda 261.000 km.^{2}'lik bir alanda hakim bölgenin en önemli gücü haline gelmiştir.

Söz konusu alanda 1362 ile 1389 yılları arasında 31 farklı yerleşimde 89 yapı inşa edilmiştir. Yapıların banilerinin sahip oldukları sosyal statüler göz önüne alındığında, I. Murad döneminde Hanedan Mensupları, Akıncı Beyleri ve Yöneticiler ile Ahi Şeyh

ve Dervişlerden oluşan üç farklı sosyal sınıfın dönem mimarisine yön verdiği anlaşılmaktadır.

I. Murad döneminde inşa edilen 89 yapıdan 50'si Hanedan mensupları, 24'ü Akıncı Beyleri ve Yönetici Sınıf Mensupları, 8'i ise Ahi, Şeyh ve Dervişler adına inşa edilmiş, 8 yapının banisinin sosyal statüsü tespit edilememiştir.

Yapı tipi bani arasındaki bağıntılar, saraylar ile birlikte kiliseden dönüştürülen camiler ve kaplıcalara yönelik dönüştürme ya da yeniden inşa gibi mimari eylemlerin doğrudan sultanın inisiyatifinde olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca dönemin en anıtsal yapıları olan Ulu Camiler I. Murad döneminde sadece sultan olarak I. Murad adına inşa edilmiştir. Benzer şekilde, sınırlı sayıda örnek bilinse de dönem içerisinde inşa edilen mekteplerin tümü I. Murad'ın adı ile kaydedilmiştir. Yapı tipi bani bağıntısının sunduğu bir diğer önemli sonuç, zaviyelerin genellikle Ahi, Şeyh ve Dervişler adına inşa edildiği, Akıncı Beyleri ve Yönetici sınıf mensuplarına ait herhangi bir zaviye inşa edilmediğidir.

I. Murad dönemi yapılarından sadece üçünde mimar ve sanatçılara dair bilgi bulunmaktadır. Kitabelerine göre 1375 tarihli Ankara Laciroğlu Mehmed Bey Köprüsü'nün (Çankırı Kapı Köprüsü) mimarı Hacı, 1382 tarihli Mudurnu Yıldırım Hamamı ile 1389 tarihli Bolu Orta Hamam'ın mimarı ise Ömer bin İbrahim'dir.

Laciroğlu Mehmed Bey Osmanlı Mimarisinde çalışmış ilk hattat olması açısından ayrı bir yere sahiptir

1366 tarihli Tuzla Hüdavendigar Mescidi'nin kitabesinde bahsi geçen ve yapının inşasını idare eden bina emini olarak tanıtılan Emir Hacı, dönemin mimarlık faaliyetlerinde bir denetim yahut idare mekanizması olduğu yönünde bir çıkarıma kaynaklık eder.

Mudurnu Yıldırım Hamamı ile Bolu Orta Hamamın mimarı Ömer bin İbrahim'in 1414 tarihli Edirne Eski Camisi'ninde de görev yapması, mevzubahis yapıların tümünün hanedan mensupları adına inşa edilmiş olması, Tuzla Hüdavendigar Mescidi'ndeki bina emininin temsil ettiği kurumsal organizasyonda saraya hizmet eden mimarların olduğu, Ömer Bin İbrahim'in de bu mimarlardan birisi olduğuna işaret etmektedir.

Gebze Malkoçoğlu Mehmet Bey Türbesi'ndeki – her ne kadar günümüze ulaşmamış olsa da- kitabede adı geçen İstafanos-Mastarios Stefanos Osmanlı

Mimarisinde gayrimüslim mimarların çalıştığını belgeleyen nadir kayıtlardan birisini sunar. Tacü-üt Tevarih ile Hacı Bektaş-ı Veli Velayetnamesinde yer alan bazı anlatılar ise gayrimüslim mimarların dönem mimarisindeki dahiliyetinin Gebze Malkoçoğlu Mehmed Bey Türbesi ile sınırlı olmadığını ortaya koymaktadır.

Söz konusu kaynaklardaki bilgilere göre bir savaş sırasında esir alınan mimar ve sanatçılar I. Murad'ın Sırpsındığı Savaşı sonrasında yaptırdığı Bursa Kaplıca Bölgesi'ndeki yapılar ile Şehadet Camisinin inşasında görev yaptığına işaret etmektedir. Bursa Hüdavendigar (Kaplıca) İmareti, Eski Kaplıca ve Şehadet Camisi'nde Bizans Mimarisi'nde yaygın tercih edilen öğeler ile karşılaşılması kaynaklardaki anlatıları destekleyen mimari verilerdir.

I. Murad Döneminde inşa edilen 89 yapının 69'u Türkiye sınırları içerisinde, 16 yapı Yunanistan, 2 yapı Makedonya, 1 yapı Bulgaristan, 1 yapı ise Sırbistan sınırları içerisinde yer almaktadır. Bu dağılım I. Murad dönemindeki fetih ve iskan süreçleri ile doğrudan ilişkili veriler sunmuştur. Tarihçe bölümünde detayları ile aktarıldığı üzere, Osmanlı Beyliği I. Murad döneminde Kuzey Yunanistan'da çok geniş coğrafyaya hakim olmuş ve bu hakimiyet I. Murad döneminin ilk yıllarından (1360'lı yıllar) itibaren başlamış; Bulgaristan, Makedonya ve Sırbistan topraklarındaki fetihler ise ağırlıklı olarak I. Murad döneminin son 10 yılı içerisinde gerçekleşmiştir. Dolayısı ile ele geçirilen kentlerde iskan ve söz konusu iskanın niteliğine bağlı ihtiyaçların mimari sonuçlarının belirli bir zaman sonra gerçekleştiği varsayıldığında, yapıların bölgelere dağılımda karşımıza çıkan sayısal dağılımın, fetih, iskan ve ilgili bölgelerdeki hakimiyetin niteliği ile doğrudan alakalı olduğu anlaşılmaktadır.

Yapıların yerleşimlere dağılımda dikkati çeken bir diğer önemli veri, I. Murad döneminde yapı inşa edilen 31 yerleşimden sadece 6'sında Orhan Gazi dönemi örneklerinin bulunduğu, 25 yerleşimde mimari faaliyetlerin ilk defa I. Murad döneminde başlamış olduğudur. Bu yerleşimlerin büyük kısmının I. Murad döneminde fethedildiği göz önüne alındığında bu veri doğal bir sonuç olsa da Osman Gazi ve Orhan Gazi dönemlerinde ele geçirilerek yeni yapıların inşası ile Osmanlı kentine dönüştürülen kentsel ve kırsal nitelikli yaklaşık 70 yerleşimde, I. Murad döneminde yeni yapıların inşa edilmemiş olması; söz konusu yerleşimlerde imar faaliyetini gerektirecek nüfus artışı ve bu artışa bağlı kentsel bir genişlemenin olmadığına işaret etmektedir. Orhan Gazi ve I. Murad dönemlerinde yapı inşa edilen yerleşimlerden

Bursa'nın beyliğin başkenti ve ticaret merkezi, İznik'in ise gerek tarihsel gerekse stratejik önemi yüksek dönemin en önemli yerleşimlerinden birisi olması, gerek artan nüfusun ortaya çıkardığı ihtiyaç, gerekse prestij yapıları için bu kentlerde yeni mimari faaliyetlerin gerçekleşmesine sebep olmuş olmalıdır. Her iki dönemde de yapı inşa edildiği bilinen Bolu'da Yıldırım Beyazıd'ın, Yarhisar'da Akbıyık Sultan'ın, Malkara'da Abdal Cüneyd'in, Gebze'de ise Malkoçoğlu Mehmed Bey'in ilgili kentlerle ilişkisi ve olasılıkla kendilerine adı geçen yerleşimlerde verilen vakıflar belirleyici olmuş olmalıdır.

I. Murad döneminde inşa edilen yapılar, yönetsel, ibadet, eğitim, ticaret, su ve sağlık, tarikat, mezar yapıları ve çok işlevli yapılar olmak üzere 8 başlık altında ele alınmıştır.

İnşa edilen 89 yapıdan 15'i hamam, 4'ü han, 2'si kaplıca, 4'ü köprü, 7'si medrese, 2'si mektep, 2'si mescit-cami, 3'ü kiliseden dönüştürülen cami, 4'ü saray, 4'ü türbe, 3ü ulu cami, 8'i zaviyedir. Yapıların sayısal olarak yerleşimlere dağılımında 21 yapı ile Bursa ön plana çıkmakta, Bursa'yı 8 yapı ile Edirne, 6 yapı ile Gümülcine, 5 yapı ile İznik takip etmekte, bu dağılımda Bursa'nın başkent kimliği ile doğru orantılı nüfus artışı ve yeni yerleşim alanlarının oluşması, Edirne'nin beyliğin ikinci başkenti ve bölgedeki önemli üs merkezi olması, Gümülcine'nin Osmanlı Beyliği'nin Balkanlardaki en etkin uç beyi olan Evrenos Gazi'nin üs merkezi ve yerleşkesi olması, İznik'in ise tarihsel ve stratejik önemi belirleyici olmuştur.

Osmanlı Beyliği'nde yönetim merkezini temsil eden ilk saray Yenişehir'de bulunmaktadır. Bursa'nın fethi ve başkent olarak belirlenmesinin ardından olasılıkla Bizans döneminden beri var olan saray olası ilaveler ile kullanılmaya devam etmiş olmalıdır. Bazı kaynaklarda İznik'in bir dönem Osmanlı Beyliği'ne başkentlik yaptığı yönünde görüşler olmakla birlikte ilgili bölümlerde detayları ile sorgulandığı üzere Orhan Gazi ve I. Murad dönemlerinde İznik'in başkent olduğu ve dolayısı ile yönetimi temsil eden bir sarayın olduğuna dair hiçbir veri yoktur.

I. Murad döneminde fethinin ardından başkent olarak kullanılan Bursa'daki saray dönemin birçok önemli tarihsel olayına ev sahipliği yapmıştır.

Bursa'nın ardından Osmanlı Beyliği'ne başkentlik yapacak olan Edirne'deki Saray ile Balkanların fethindeki en etkin üs merkezlerinden olan Gelibolu ve Dimetoka'daki sarayların mimari özelliklerine dair herhangi bir veriye

ulaşılamamıştır. Bursa, Edirne, Gelibolu ve Dimetoka'da sarayların varlığı, adı geçen yerleşimlerin tarihsel önemleri ve merkez statülerine dair Osmanlı kroniklerindeki bilgilerle uyumlu verilerdir.

I. Murad döneminde en fazla inşa edilen yapı tipi mescit ve camilerden oluşan ibadet yapılarıdır. İbadet yapıları çalışmamız süresince karşılaşılan terminolojik sorunları ile sınıflandırma açısından en karmaşık yapı tipi olmuş, literatürde cami ve mescit arasındaki ayrımın belirli bir standardı olmadığı anlaşılmıştır. Osmanlı Mimarisi'nin I. Murad döneminin de içerisinde olduğu Erken Dönemine dair istatistiksel veriler sunan tek çalışma olan E. H. Ayverdi'nin çalışmasında, Orhan Gazi döneminde inşa edilen 63 ibadet yapısından 54'ü cami, 9'u ise mescit adı ile tanıtılmıştır. Aynı çalışmada I. Murad döneminde inşa edilen 28 ibadet yapısının 2'si ulu cami, 23'ü cami, 3'ü ise mescit olarak ele alınmıştır. Eğer bu istatistiksel veriler camilerin genellikle kent merkezinde ve içerisinde cuma namazlarının da kılınabildiği yapıları, mescitler ise küçük ölçekli, genellikle tek mekanlı ve mahalleler içerisindeki ibadet yapılarını esas alıyor sa- ki genel kabul bu yöndedir- Orhan Gazi ve I. Murad dönemlerinin sosyo-kültürel, ekonomik ve nüfus şartları dikkate alındığında E. H. Ayverdi'nin sunduğu istatistikteki cami ve mescit sayısal verilerinin tam tersi bir sonuç beklenmelidir.

Günümüze ulaşan kitabeler dikkate alındığında 14. yüzyıla ait hiçbir ibadet yapısı kitabesinde cami olarak tanımlanmamış; Tuzla Hüdavendigar, İznik Yeşil ve Kemalli Asılhan Bey gibi ibadet yapılarının tümünün anıtsallık ya da minaresi olup olmaması vs. ayırımı gözetilmeksizin mescit olarak tanımlandığı anlaşılmış, dönemin üç ulu camisinden kitabesi günümüze ulaşan tek örnek olan Gelibolu Ulu Camisi için mescit yerine ayrı bir yapı tipi vurgusu ile "mübarek ve şerefli bina" tanımı kullanılmıştır.

Bu veriler ışığında I. Murad döneminin de içinde olduğu 14. yüzyıl Osmanlı Mimarisinde ibadet tiplerinin ayırımında mescit-cami ve ulu cami olmak üzere iki tipe ayrılması önerilmiş ve ele aldığımız örnekler bu ayırıma göre tanımlanmıştır. İbadet yapılarının büyük bir kısmının günümüze ulaşmamış olması ve arşiv belgelerinde bir çok mescidin sonraki dönemlerde camiye tahvil edildiği için özgün terminolojisini tespit etmek mümkün olmayacağı için mescit ve cami terimleri aynı kategoride değerlendirilmek zorunda kalınmıştır.

Buna göre I. Murad döneminde inşa edilen 89 yapıdan 27'sinin mescit-cami olduğu anlaşılmış, Bursa'nın diğer yapı tiplerinde olduğu gibi 7 yapı ile diğer yerleşimlerden ayrıldığı, Bursa'dan sonraki başkent olacak olan Edirne'de üç mescit-cami inşa edilmiş, geri kalan 17 yerleşimde 1'er adet mescit-cami yapıldığı anlaşılmıştır. Söz konusu yapı tipinin banilere dağılımı her sosyal sınıftan kişiler adına mescit-cami yapıldığı yönünde bir sonuç sunmuştur.

Günümüze ulaşan örneklerin tümü tek mekanlı-kubbeli yapısı ile bir önceki dönem olan Orhan Gazi dönemi mimari geleneğinin devamına işaret etmiştir. Farklı ölçülerde örnekleri tespit edilen mescitlerden Mudurnu Yıldırım Mescidi 1965 m. x 20.71 m. ölçüleri ile dönemin ve o döneme kadar inşa edilen Osmanlı mescitlerinin en anıtsalıdır. Yapıda aynı zamanda Orhan Gazi ve I. Murad dönemlerinde söz konusu yapılardaki üçgen kuşak tercihine aykırı olarak kubbeye trompla geçilmiş, yine kubbe yükünün duvarlardan bir ölçüde kurtararak duvar payelerine aktaran taşıyıcı tercihi dönemin genel tercihinin dışında uygulamalar olarak değerlendirilmiştir.

I. Murad dönemi mescitlerin de duvar kalınlığı, mekan genişliği, duvar yüksekliği ve kubbe genişliği arasında doğrudan ya da dolaylı bağıntılar olduğu tespit edilmiştir. Mekan genişliği ile duvar kalınlığı arasında doğrudan bir ilişki tespit edilmiş, her iki yapı elamanının sunduğu değerlerin bir biri ile oranı 7.2 ve 7.9. arasında değişken değerler sunmuştur. Mudurnu Yıldırım Mescidinde bu değer 12.26; Tuzla Hüdavendigar Mescidinde ise 11,7 olarak tespit edilmiştir. Her iki yapıdaki dönemin diğer mescitlerin ayrılan bu sapmanın sebebinin bahsi geçen yapıların taşıyıcı ve kubbeye geçiş sistemindeki farklılıklar olduğu anlaşılmıştır. Bu özellikleri söz konusu yapıların mekan genişliğine bağlı, olması gereken duvar kalınlığından daha dar ve daha yüksek duvar kullanılmasına olanak sağlamıştır. Bu sonuç aynı zamanda var olan mimari gelenekten farklı bir mimari bilgi birikimini de gösterir.

I. Murad döneminde mescitlerin tümü bir giriş kısmına sahiptir; genellikle üç birimli ve revakla dışarıya açılan revaklı giriş kısımları ilk örnekleri Orhan Gazi döneminde ortaya çıkan mimari anlayışı devam ettirmiştir. Mudurnu Yıldırım Mescidi'nin revaklı giriş bölümün giriş eksenindeki biriminin dilimlli kubbesi aynı zamanda Osmanlı mimarisindeki ilk dilimli kubbe örneğini temsil etmektedir. Yıldırım döneminde İznik Yeşil Mescidinde de karşımıza çıkacak olan söz konusu

kubbe tipinin I. Murad döneminde 1382 yılında ortaya çıkması ve yapının mimarının Müslüman kökenli olması anlamlıdır.

I. Murad döneminde inşa edilen 89 yapıdan 3'ü ulu camidir. Bursa Şehadet Cami ile Gelibolu ve Karacabey Ulu Camilerin dönemin sultanı I. Murad adına inşa edilmiş olması sultanın tasarrufunda inşa edilen yapılar olduğuna işaret etmektedir. Özgün hallerin tümü çok bölüntülü planda olan, söz konusu yapıların Orhan Gazi döneminde öncül örnekleri yoktur. Bu açıdan Osmanlı mimarisinde Ulu Camilerin ilk örneklerinin I. Murad döneminde ortaya çıktığı ve Şehadet Camisinin bu yapı tipinin ilk örneği olduğu anlaşılır.

Literatürde Ulu Camilerin gelişim süreci içerisinde genellikle I. Murad dönemi yapısı olarak tanıtılan ve Hüdavendigar Cami olarak tanınan Filibe'deki Ulu Cami arşiv belgelerinin sunduğu veriler dikkate alınarak I. Murad dönemi eserleri arasında değerlendirilmemiş, II. Murad dönemi eseri olmasının daha yüksek ihtimal olduğu değerlendirilerek bazı arşiv belgelerinde kaydedildiği gibi Muradiye Camisi olarak adlandırılması önerilmiştir.

I. Murad döneminde eğitim yapısı olarak medrese ve mektep olmak üzere iki yapı tipinin varlığı anlaşılmıştır. I. Murad döneminde 7 medrese inşa edildiği bilinmesine karşın, sadece Bursa'daki Hüdavendigar İmareti'nin üst katında yer alan medrese günümüze ulaşmıştır. Yapı plan özellikleri itibari ile başta Sivas Gök ve Buruciye Medreselerinin mekânsal düzeni ile benzerlik göstermekte, bu açıdan Selçuklu Mimari geleneğinin I. Murad döneminde devam ettiğine işaret etmektedir.

Medreselerin yerleşimlere dağılımı dikkate alındığında Bursa ve İznik'te bir önceki dönem olan Orhan Gazi zamanında medrese inşa edilmiş olmasına karşın yeni medreselerin inşa edildiği anlaşılmıştır. Günümüze ulaşamayan İznik Hayreddin Paşa Medresesi Dar'ül Hadis medresesi olarak kaydedilmiş en eski Osmanlı medresesi olması açısından ayrı bir öneme sahiptir. Söz konusu yapıların banilere dağılımında dikkati çeken medreselerin hanedan mensupları ile devlet yönetiminde etkin kişiler tarafından yaptırıldıklarıdır.

Dönemin bir diğer eğitim yapısı olan mektepler her ne kadar günümüze ulaşmasalar da, I. Murad döneminde birisi Bursa'da, diğeri Bozcaada'da olmak üzere iki yapı ile temsil edilmektedir. Orhan Gazi döneminde inşa edilen üç mektep te

günümüze ulaşmadığı için, 14. yüzyıla ait mekteplerinin mimari özellikleri hakkında çıkarım yapılabilecek hiçbir veriye ulaşılamamıştır.

Mekteplerin Orhan Gazi döneminde Orhan Gazi ve oğlu Süleyman Paşa, I. Murad döneminde ise her iki örneğin de I. Murad adına kayıtlı olması, söz konusu yapının hanedan mensuplarının inisiyatifinde inşa edilen bir yapı tipi olduğunu düşündürmektedir.

Mektep ve medreselerin sayısal verileri dikkate alındığında 14. yüzyılda 32 medrese inşa edilmiş olmasına karşın sadece 8 mektep inşa edilmesi bir çelişki olarak algılanmış, bu durumun ortaya çıkmasına neden olabilecek iki sebep üzerinde durulmuştur:

- İlk olasılık mekteplerin tek odalı ve ahşap ya da kagir yapılar olması sebebi ile kolay tahrip olmuş ve günümüze ulaşmamış olmasıdır.
- Diğer olasılık mekteplerin sınırlı sayıda inşa edildiği ve söz konusu eğitim başta cami ve mescitler olmak üzere diğer yapılarda gerçekleştiriliyor olabileceğidir.

I. Murad döneminde ticaret yapıları olarak Bursa Kapan Hanı, Keles Beylik Hanı, Gümülcine-Loutra Evrenos Gazi Hanı ile Serez Hayreddin Paşa Hanı inşa edilmiştir. Orhan Gazi döneminde ticaret yapısı inşa edilen tek yerleşim olarak ön plana çıkan ve Yıldırım Beyazıd döneminde inşa edilecek olan Bedesten ile birlikte 14. Yüzyıl sonunda çok yönlü bir ticaret alanına-merkezine dönüşen Bursa'daki bu oluşum sürecine Kapan Hanı'nın inşası ile katkıda bulunulmuştur.

Gümülcine-Loutra ve Serez'deki hanlar söz konusu kentlerin bölgedeki stratejik konumu ve önemli ticaret yolları üzerinde bulunması ile ilişkili olup, I. Murad döneminde bölgenin ticari ağının kontrol edildiği merkezler olduğu yönünde bir çıkarımın kaynakları olarak okunabilir.

Beylik Han'ın Keles gibi tarihsel olarak stratejik bir yerleşime dönüşmemiş bir yerleşimde inşa edilmesinin sebebi özellikle şap ticareti ile ön plana çıkan Kütahya ile birlikte Germiyan ve Hamidoğulları ve Teke topraklarının önemli bölümünün Osmanlı Beyliği'ne dahiliyeti ve söz konusu kazanımlarla Akdeniz limanlarına kesintisiz bağlantının kurulması ile doğrudan ilişkili olduğu anlaşılmıştır. Keles'teki Han'ın inşası ile başkent ve beyliğin en önemli ticaret merkezi olan Bursa'nın Kütahya ve devamında Akdeniz'e uzanan ticaret bağlantısı sağlanmış olmalıdır.

Bu dönemde her ne kadar ticaret faaliyetlerinin takip edilebileceği kaynaklar yok denecek kadar az olsa da Venedik ve Ceneviz kaynaklarında 1384 ve 1387 tarihli kayıtlar, her iki devletin Osmanlı Beyliği ile yoğun bir ticari ilişki içerisinde olduğunu ortaya koymaktadır. Osmanlı Beyliği'nin sınır ilişkisinde olduğu diğer devletlerle de benzer bir ilişkinin olması gerekir. Dolayısı ile önceki satırlarda bahsi geçen hanlar dönemin ticari faaliyetlerinin akışını ve niteliğini açıklar veriler sunmamaktadır. Bu durumda adı geçen hanların dışında, güney ve doğuda Selçuklu ve Beylikler, batı ve kuzeyde ise Bizans geçmişi olan yerleşimlerdeki mevcut ticaret yapılarının kullanılmış olma ihtimali göz ardı edilmemelidir.

I. Murad döneminde inşa edilen hamam, kaplıca ve köprüler su ve sağlık yapıları adı altında ele alınarak değerlendirilmiştir. Dönem içerisinde inşa edilen 89 yapıdan 15'i hamamlardan oluşmaktadır. Hamamların banileri göz önüne alındığında Orhan Gazi döneminde olduğu gibi söz konusu yapıların Hanedan mensupları ve devletin ileri gelen yöneticileri adına inşa edildiği anlaşılmaktadır. Yıldırım Beyazıd döneminde inşa edilen 18 yapının tümünün başta sultan olarak Yıldırım Beyazıd olmak üzere Beyliğin yöneticileri adına inşa edilmiş olması Orhan Gazi ve I. Murad dönemlerinde karşımıza çıkan söz konusu olgunun 14. yüzyılın tümü için geçerli olduğunu ortaya koymaktadır.

I. Murad döneminde inşa edilen iki kaplıca da Bursa'da bulunmaktadır. Eski kaplıca ilgili bölümde detayları ile izah edildiği üzere büyük olasılıkla Bizans döneminden beri var olan bir yapının yeniden ayağa kaldırılarak işlerlik kazandırılması ile oluşturulmuştur.

I. Murad döneminde Ankara, Behramkale, Bergama, Filibe ve Kemalli'de birer adet köprü inşa edildiği bilinmektedir. I. Murad döneminde inşa edildiği bilinen köprülerden sadece ikisinin mimari özelliklerini koruyarak günümüze ulaşması, dönemin köprü mimarisine dair genel çıkarımlar için yeterli veri sunmamıştır.

Aynı tarikata bağlı kişilerin bir araya geldikleri ve mürşitleri ile birlikte barındıkları mimari kuruluşlar olarak tanımlanan ve Osmanlı Döneminde yaygın olarak tekke ve zaviyelerden hiçbirisinin kitabesi günümüze ulaşmamıştır. I. Murad döneminde bir önceki sultan olan Orhan Gazi dönemi zaviyelerinde olduğu gibi Bursa'nın inşa edilen 4 zaviye ile ön plana çıktığı görülmektedir. Bursa'nın haricinde Gelibolu, Malkara, Dimetoka, Gümülcine ve Yarhisar'da birer adet zaviye inşa

edildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu zaviyelerin Akbıyık Sultan, Pustinpuş Baba, Seyyid Nasır, Ahi Yegan Reis ve Ahi Musa gibi dervişler ile I. Murad ve Nilüfer Sultan'ın temsilinde sultan ve ailesi adına inşa edildiği görülmektedir. Bani isimlerinden de açıkça anlaşılacağı gibi Orhan Gazi döneminde "Abdal" ve "Baba" lakablı dervişlere ek olarak seyyid ve sultan lakaplı dervişlerin eklendiği, ahi, baba ve abdal lakaplı dervişlerin bu dönemde de karşımıza çıktığı anlaşılmaktadır.

I. Murad döneminde inşa edildiği bilinen 8 zaviyeden hiç birisi günümüze ulaşamamıştır. Bu durumun en başta gelen sebebi zaviyelerin tıpkı mektepler gibi dayanıksız malzeme ile inşa edilmiş olmaları ve geçen zaman içerisinde tahrip olarak günümüze ulaşmamaları olabilir.

Literatürde genellikle birbiri yerine kullanılan türbe ve kümbet, terimlerinden, kümbet daha çok "bir mumyalık katı üzerinde silindirik veya çokgen gövdeli, içten kubbe, dıştan konik ya da piramidal çatı ile örtülü mezar anıtı" olarak tanıtılmış; türbe ise "ölünün doğrudan toprağa verildiği, çoğunlukla kare ve çokgen gövdeli, üzeri daha çok kubbe ile örtülü anıt" olarak tanımlanırken her iki terimle ifade edilen yapılar arasındaki en belirgin farklılığın ölünün gömüldüğü yer ve yapının örtü sistemi olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu noktada birçok yayında da vurgulandığı üzere mimari özellikleri itibari ile bahsi geçen tanımlara göre kümbet olarak anılması gereken birçok yapının türbe, türbe olarak tanımlanması gereken yapıların ise kümbet olarak kaydedildiği görülmekte, bu hususta yayınlarda bir dil birliğinin olmadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle yine ilgili bölümde belirtildiği gibi kitabelerinde belirtildiği gibi anıtsal mezar yapıları sadece türbe terimi ile tanıtılmıştır.

I. Murad döneminde Orhan Gazi dönemindeki dağılıma benzer nitelikte, türbelerin başta hanedan mensupları ile devletin üst düzeydeki ileri gelenleri adına inşa edildiği görülmektedir. I. Murad dönemine tarihlenen İznik Yakup Çelebi ve Gebze Malkoçoğlu Mehmet Bey Türbeleri baldaken tarzda, dönemin diğer yapıları I. Murad Türbesi ile Hayreddin Paşa Türbeleri ise kare planlı ve kubbe örtülü bir mekan düzeni sunar.

İlk örnekleri Orhan Gazi dönemi birlikte karşımıza çıkan ve 14. Yüzyılın en anıtsal yapıları olarak I. Murad ve Yıldırım Beyazıd dönemlerinde kesintisiz inşasına devam edilen "T Planlı" yapılar yayınlarda çok farklı terimlerle tanıtılmıştır. Söz konusu yapı tipini tanımlayan ve ilgili bölümde detayları ile sunulan her bir terim

imaretlerin sahip olduğu çok işlevsel yapıyı oluşturan unsurlar ile mimari özelliklerinin çeşitli boyutlarda temsil eden açıklayıcı adlandırmalardır.

Yapıya dair terminolojik çeşitliliğin sebebi cami, zaviye, misafirhane, aşevi ve medrese gibi farklı dönem ve uygarlıklarda her biri bağımsız yapılar olarak karşımıza çıkan yapı tiplerinin işlevlerini tek bir yapıda karşılayan birden fazla işleve sahip olmasıdır.

I. Murad döneminde Bursa Hüdavendigar, İznik Nilüfer Hatun ve Yakup Çelebi, Gümülcine Evrenos Gazi İmaretleri ile temsil edilen söz konusu yapı tipi başta ilgili yapıların kitabeleri olmak üzere dönem kaynaklarında tartışmasız ve ikincil adlandırması olmayan bir terim (İmaret) ile tanımlanmıştır. Dönem algısında "İmaret" olarak tek bir terim ile tanıtılan yapı tipine dair yeni terminolojiler aramak/üretmek bu hususta sorunsalın çözümünden ziyade yeni problemleri beraberinde taşımıştır. Çalışmamızda kitabelerinde kaydedildiği gibi "İmaret" olarak ele alınan yapıların bazı örneklerinin kitabelerinde "Hayır Binası" ve "Hayır Yurdu" olarak bahsedilmesi imaretlerin en azından kitabelerin yazıldığı tarihteki manası olarak düşünülebilir.

İmaretlerin Osmanlı Beyliği kentlerinde kuruluş döneminden 16. yüzyıl sonuna kadar inşa edildiği bilinen, yapıdan yapıya farklılık gösterse de cami, zaviye, misafirhane, aşevi, medrese gibi bir çok bağımsız yapının işlevini üstlenen, sahip olduğu çok işlevsel özellikleri ile aynı zamanda sosyo-kültürel, dini ve siyasal ortamın çoğulcu yapısını temsil eden, her dönemin bey ya da sultanları ile üst düzey yöneticileri tarafından finanse edilen ve inşasına dair belirlenmiş ve uyulması gereken kuralların olduğu anlaşılan, diğer yapılara göre ayrıcalıklı, Erken Osmanlı Dönemi mimari örnekleri içerisinde en anıtsal ve sultanı temsil eden sembol yapılar olduğu anlaşılır.

I. Murad döneminde inşa edildiği bilinen 89 yapıdan 7'si imaretlerden oluşmaktadır. Bahsi geçen yapıların yerleşimlere dağılımında 3 adet imaret inşa edildiği bilinen İznik ön plana çıkmaktadır. İznik haricinde Bursa, Edirne, Gümülcine'de imaret inşa edildiği anlaşılır.

Bursa'da I. Murad tarafından inşa ettirilen Kaplıca İmareti'nin, kentin batı yönünde tıpkı Orhan Gazi Dönemi imaretlerinde olduğu gibi öncesinde yerleşim bulunmayan "ıssız" bir alanda konumlandırılmış olması, kentin bu yönde gelişmesine yönelik imar planının öncül uygulaması olarak değerlendirilebilir. Orhan Gazi dönemi

imaretleri ile I. Murad döneminde inşa edilmiş olan imaretler, genel plan tipi açısından benzer özellikler gösterse de I. Murad döneminde özellikle Bursa Hüdavendigar İmareti'nin temsilinde mekanların çeşitlendirildiği ve yapıların daha anıtsal bir boyuta ulaştığı anlaşılmaktadır. Her iki dönem imaretleri arasındaki en belirgin benzerlik merkezde yer alan ve çoğu zaman sofa bazı örneklerde mescit olarak kullanılan birimin kare planlı ve kubbe ile örtülü olmasıdır.

I. Murad döneminde birçoğu farklı dönemlerde zarar görerek onarımlar sırasında yeniden inşa edilen minare örnekleri üzerinden dönemin minarelerinin genel özellikleri dair bir değerlendirmede bulunmak sağlıklı sonuçlar ortaya koymayacağı açıktır.

I. Murad döneminde inşa edilmiş olan cami, mescit ve imaretlerin tümünde mihrap olmasına karşın sadece Bursa Hüdavendigar İmareti, Bursa Şehadet Cami, Behramkale Hüdavendigar Mescidi ile Mudurnu Yıldırım Mescidinin mihrapları dönemin mihraplarına dair genel çıkarımlara kaynaklık edecek özgün veriler içermektedir.

Bursa Hüdavendigar İmareti'nin mihrabı güney duvardan dışa taşkın, beş köşeli ve beşik tonoz örtülü yapısı ile dönemin tüm mihraplarından farklı özellikler göstermektedir. Bahsi geçen mihrap formunun tarihsel olarak en yakın örneği güney duvardan dışarıya taşkın dört köşeli mihrabı bulunan Kütahya Ulu Camisidir. Özgün halini koruyan ve geç dönem onarımları ile günümüze ulaşan I. Murad dönemi yapılarındaki diğer tüm mihraplar kıble duvarına gömülü olarak tasarlanmışlardır. Murad dönemi mihraplarında ise söz konusu tiplerden dikdörtgen, yarım yuvarlak ve beşgen nişli tipleri temsil eden örnekler karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı mimarisinde orijinal hali ile günümüze ulaşan ilk minber örnekleri Yıldırım Beyazıd döneminde inşa edilmiş olan Bergama ve Bursa Ulu Camilerinde yer almaktadır. I. Murad döneminde inşa edilmiş olan Behramkale Hüdavendigar, Bilecik Orhan, Bursa İzzeddin, Kavaklı, Koca Naib, Yer kapı, Kemalli Asılhan Bey, Mudurnu Yıldırım ve Tuzla Hüdavendigar Mescitlerinin tümünde minber bulunmakla birlikte, söz konusu minberler özgün değildir. Ayrıca Bursa Şehadet, Karacabey Ulu ve Gelibolu Ulu Camilerinde yer alan minberler de geç dönem özellikleri göstermektedir.

Revakların cami, mescit ve imaretlerin giriş bölümlerindeki kullanımları genellikle literatürde son cemaat yeri olarak tanımlanmıştır. Namaza geç kalınması, caminin dolu ve kapalı olduğu durumlarda ibadet yapılabilen cami ve mescitlerin giriş kapısı önündeki revaklı bölüm olarak tanımlanan son cemaat yeri terimi, isminden de anlaşılacağı üzere asıl ibadet mekanının dışındaki ikinci bir ibadet alanını tanımlamak için kullanılmaktadır. Ancak bu noktada vurgulanması gereken önemli bir husus son cemaat yeri teriminin bahsi geçen birimin işlevlerinden sadece birini tanımladığıdır. Dolayısı ile aynı zamanda kutsal mekana doğrudan girişi engelleyen bir hazırlık mekanı ve cemaatin oturup sohbet ettikleri bir sosyal alan olan bahsi geçen birimlerin son cemaat yeri olarak adlandırılması eksik, Doğan Kuban'ın da belirtiği gibi bu birimin işlevsel nedenlerde ortaya çıktığını savunmak sa tutarsız bir tanım olacaktır.

Ayrıca İznik Nilüfer Hatun İmareti gibi özgün halinde ibadet işlevi olmayan bir yapının giriş cephesinde yer alan revaklı giriş bölümünü son cemaat yeri olarak adlandırmak yapının işlevi dolayısı ile son cemaat yerinin işlevine dair yanlış bir algıya sebep olacaktır. Sınırlı sayıda olsa da İznik Hacı Özbek Mescidinin girişi, dolayısı ile revaklı giriş bölümünün batıda, yine İznik'te Orhan Gazi döneminde inşa edilen Hacı Hamza Mescidinde ise doğuda yer alması bahsi geçen revaklı birimlerin son cemaat yerinin temsil ettiği anlamdan farklı işlev kaygısı ile oluşturulduğunu düşündürmektedir.

Bahsi geçen örneklerin temsilinde Osmanlı Beyliği'nin kuruluş dönemlerinden itibaren karşımıza çıkan ve özellikle ibadet yapılarının vazgeçilmez öğesi olan, ancak aynı zamanda başta türbeler ve imaretler olmak üzere farklı yapı tiplerinde de karşımıza çıkan giriş aksındaki revaklı birimlerin tanımlanmasında son cemaat yeri gibi bahsi geçen mekanı tek bir işlevi temsil eden bir terim ile tanımlamak çeşitli anlam kaymalarına sebep olmaktadır. Bu nedenle bahsi geçen birimin konum ve mimari özelliğini niteleyen ve işlev olarak herhangi bir sınırlandırma içermeyen bir terim olarak revaklı giriş bölümü bir ölçüde anlam kaynamalarının önüne geçerken, farklı yapı tiplerindeki temsilleri de kapsayan bir terim olarak değerlendirilebilir.

I. Murad dönemi yapılarında da Orhan Gazi dönemi örneklerinde olduğu gibi mescitlerde genellikle üç birimli revaklı giriş bölümü tercih edildiği görülmektedir. döneminde inşa edilmiş olan Bursa Hüdavendigar İmareti, İznik Nilüfer Hatun İmareti

ve Yakup Çelebi İmareti Orhan Gazi dönemi örneklerinde olduğu gibi beş birimlidir ve her birim giriş aksında beş kemer ile dışarıya açılmaktadır.

I. Murad dönemi yapılarında taş ve tuğla ana inşa malzemesidir. Orhan Gazi dönemi yapılarında olduğu gibi bu dönemde de taş ve tuğlanın alternatif düzende kullanılması ile oluşturulmuş almaşık duvar örgüsü mimariye hakimdir. Mudurnu, Kemalli, Tuzla ve Behramkale'de yer alan dönem yapılarında ana inşa malzemesi taştır.

Tuzla, Kemalli ve Behramkale'nin Antik ve Bizans dönemi yerleşimleri ile yakın konumda olmasına karşın almaşık teknik tercih edilmezken, yine Bizans dokusu üzerine şekillenen Bursa ve İznik'teki I. Murad yapılarının tamamında yer yer düzensiz olmakla birlikte almaşık teknik tercih edilmesi, yapılardaki malzeme teknik tercihinde halihazırda bölgede bulunan malzemeden ziyade mimar ya da ustaların belirleyici olduğunu düşündürmektedir. Bu hususta kesin yargılar bildirmek mümkün olmasa da, Mudurnu Yıldırım Mescidi ve Hamamı ile Bolu Orta Hamamı'nın aynı mimar tarafından (Ömer bin İbrahim) ve tümünün moloz taş ile inşa edilmiş olması, Gebze Malkoçoğlu Mehmed Bey Türbesi, Bursa Hüdavendigar İmareti, Eski Kaplıca ve Şehadet Camisi gibi gayrimüslim (olasılıkla Bizanslı mimar ya da ustalar) mimar ve ustaların çalıştığı anlaşılan yapıların tamamı ile almaşık düzenli duvar örgüleri ve Bizans mimarisinde yaygın tercih edilen cephe biçim düzenlerine rastlanılması, bu tercihteki asıl belirleyicilerin mimar-ustalar olduğu yönündeki öngörüyü desteklemektedir.

I. Murad döneminde moloz taş örgünün Kemalli, Mudurnu ve Bolu örnekleri üzerinden Osmanlı mimarisinde ortaya çıkışı 1380 yılı ve sonrasıdır. 1381-82 yıllarında Germiyan ve Hamidoğulları topraklarının büyük bir kısmının Osmanlı Beyliği'ne dahil olması ile eş zamanlı ortaya çıkan bu değişim söz konusu Beyliklerin temsilinde bir mimar ve usta aktarımını düşündürmektedir. 1381 yılında Bursa'da gerçekleşen düğünü konu edinen Osmanlı kroniklerindeki anlatıya göre Yıldırım Beyazıd'ın Germiyan Beyi'nin Çeşnigirbaşı'sı Paşacık Ağa'yı Osmanlı Sarayı'na getirmesi gibi, bu süreçte başta Germiyan ve Hamidoğulları Beyliklerindeki mimar – ustaların Osmanlı'ya dahiliyeti mümkündür.

Osmanlı mimarisinde taş süsleme örneklerinin de ilk defa 1380 yılı sonrasında inşa edilen yapılarda karşımıza çıkması ve Bolu ve Mudurnu örneklerinin mimarının

Türk/Müslüman olması, bu olasılığı güçlendiren ve rastlantının ötesindeki sebepleri anlamlı kılan olgulardır. Her ne kadar Yıldırım Beyazıd döneminde inşası tamamlanmasa da bir Türk mimar tarafından inşa edilen İznik Yeşil Mescidi'nde o tarihe kadar Osmanlı Mimarisinde görülmemiş ölçüde yoğun ve özenli taş işçiliğine rastlanması da önceki satırlarda aktarılan öngörüyü desteklemektedir

Sonuç olarak Osmanlı Beyliği'nin genişlemesi ile koşut alınan yerlerde veya yeni kurulan yerleşimlerde görülmeye başlanan Osmanlı Kurumlarını temsil eden yapı örnekleri, Selçuklu dönemi özelliklerini gösterdiği gibi, yeni alınan yerlerdeki mimari özellikleri de içselleştirmiştir. Bu dönem mimarisi deneysellik bakımından yeni arayışları temsil eden uygulamalara sahiptir. I. Murad dönemi yapılarında bir önceki dönem olan Orhan Gazi dönemi mimarisine göre anıtsallığın arttığı, taşıyıcı ve örtü sisteminde farklı çözümlerin üretildiği, Ulu Camilerin temsilinde yeni yapı tiplerinin ortaya çıktığı, plan tiplerinde devam eden mimari geleneğe bağlı kalındığı, ancak mekan kurgusu, oran ve simetri arayışlarının yapılara yansıdığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. 1380 sonrası yapılarda özellikle malzeme-teknik ve süsleme öğelerinde karşımıza çıkan arayış I. Murad dönemindeki deneyselliğin bir yansıması ve farklı bir mimari anlayışının Osmanlı mimarisine dahiliyetini temsil etmektedir. Osmanlı mimarisinde Yıldırım Döneminde bütüncül anlamda mimariye hakim olan kesme taş ağırlıklı yapı malzemesi ile önceki dönemlerle kıyaslanmayacak ölçüde gelişmiş taş süsleme örneklerinin ilk denemeleri 1380 sonrasındaki örneklerin temsilinde I. Murad döneminde ortaya çıkmıştır. I. Murad döneminde Germiyan ve Hamitoğulları'nın Osmanlı Beyliği'ne dahiliyeti ile eş zamanlı başlayan bu değişim, Yıldırım Döneminde tamamı ile Osmanlı mimarisine hâkim olmuştur. Beyazıd döneminde Osmanlı Beyliği'nin tüm Batı Anadolu Beylikleri'ni ilhakı ve doğuda kendisini Selçuklu Devleti'nin mirasçısı olarak gören Karamanoğullarının yine bu dönemde Osmanlı hakimiyetine girmesi, mimarideki bu köklü değişimin söz konusu Beyliklerin etkisi ile şekillendiğini düşündürmektedir.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı

BOA., A. MKT. MHM., 141/75

BOA., A. MKT. MHM., 146/60

BOA., A. MKT. MHM., 157/25

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Umum Vilayat Evrakı

BOA., A. MKT. UM., 528/78

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Ali Emiri III. Ahmet

BOA., AE. SAMD., 157/15439

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Ali Emiri III. Mustafa

BOA., AE. SMST. III., 59/4341

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Bab-ı Ali Evrak Odası

BOA., BE0., 702/52583

BOA., BEO., 16/1170

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Cevdet Belediye Evrakı

BOA., C. BLD., 61/3043

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Cevdet Evkaf

BOA., C. EV., 158/7876

BOA., C. EV., 225/11249

BOA., C. EV., 226/11258

BOA., C. EV., 227/11350

BOA., C. EV., 228/14683

BOA., C. EV., 366/18598

BOA., C. EV., 379/19246

BOA., C. EV., 430/21791

BOA., C. EV., 481/24329

BOA., C. EV., 497/25109

BOA., C. EV., 515/26034

BOA., C. EV., 517/26127

BOA., C. EV., 583/29441

BOA., C. EV., 584/29478

BOA., C. EV., 59/2949

BOA., C. EV., 626/31583

BOA., C. EV., 630/31771 BOA., C. EV., 72/3587

BOA., C. EV.,158/7876

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Mektubi Kalemi

BOA., DH. MKT., 2409/125

BOA., DH. MKT., 2580/4

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Evkaf Defterleri

BOA., EV. d., 12599

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Evkaf Haremeyn Muhasebesi Defterleri

BOA., EV. HMH. d., 7048

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hatt-I Hümayun

BOA., HAT., 1463/68

BOA., HAT., 1473

BOA., HAT., 1501/89

BOA., HAT., 1552/17

BOA., HAT., 1592/51

BOA., HAT., 19/918

Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Dahiliye

BOA., İ. DH., 1278/100569.

BOA., İ. DH., 24/1256

BOA., İ. DH., 30/1416

BOA., İ. DH., 35/1674

BOA., İ. DH., 4/161

BOA., İ. DH., 494/33528

BOA., İ.DH., 1234/96651

BOA., İ.DH., 494/33528

Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Maliye

BOA., İ. ML., 83/7

Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Meclis-i Vala

BOA., İ. MVL., 290/11625

BOA., İ. MVL., 290/11625

Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Şura-yı Devlet

BOA., İ. ŞD., 66/3898

Başbakanlık Osmanlı Arşivi İbnülemin Vakıf

BOA., İE. EV., 17/1992

BOA., İE. EV., 3/251

BOA., İE. EV., 35/4013

BOA., İE. EV., 55 / 6096

Başbakanlık Osmanlı Arşivi İbnülemin Maliye

BOA., İE. ML., 38/3676

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Şura-yı Devlet

BOA., ŞD., 126/52

BOA., ŞD., 126/52

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri

BOA., TS. MA. d., 9432

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Resmi Maruzat

BOA., Y. A. RES., 144/26-1

BOA., Y. A. RES., 144/26-2

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Mütenevvi Maruzat

BOA., Y. MTV., 299/2

II. YAYINLAR

Abdurrahman Hibri (1996). *Enisü'l-Müsamirin. Edirne tarihi*. (Çev: R. Kazancıgil). Edirne: Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları No: 24.

Ağanoğlu, H. Y., S. Bayram, M. Yıldıztaş (Hazırlayanlar) (2009). *Osmanlı belgelerinde Batı Trakya,* İstanbul: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 107.

Ağırgan, M. (2009). Edirne'de sultanların av bahçesi: Hadika-i Hassa. *Acta Turcica*, 1, 72-78.

Akalın, A. G. (2003). Troas Synoikisis'i. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 21(33), 1-16.

Akalın, Ş. (2002). Kervansaray. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 25, 299-302.

Akçıl, N. Ç. (2009). *Edirne tekkeleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Akçıl, N. Ç. (2013). *Edirne tekkeleri*. Edirne: Edirne Valiliği Kültür Yayınları.

Akkaya, M. (2001). *711 Nolu Balıkesir Şeriyye sicil defterinin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi.

Akkuş, T. (2010). *Gönen ve köyleri tarihçesi*. İstanbul: MVT Yayıncılık No: 17.

Aktepe, M. (1993b). Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 8, 214-215

Aktepe, M. (1993a). Çandarlı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 8, 209-211.

Alioğlu, F. (1999). Erken Osmanlı Dönemi'nde İznik kentinin fiziksel gelişimi. Ç Kafesçioğlu ve L. T. Şenocak (Ed.), *Abdullah Kuran İçin Yazılar* içinde (s. 83- 98). İstanbul.

Altıer, S. (2008). Denizlerden duvarlara: Ayvacık'taki Osmanlı Dönemi yapılarında betimlenen denizcilikle ilgili graffitti tasvirler. *Çanakkale İli Değerleri Sempozyumları (Ayvacık Değerleri Sempozyumu)*. Çanakkale, 25–31 Ağustos 2008. s. 149-170. A. Akdemir (Ed.).

Altınsapan, E. ve A. Deveci (2003). Bilecik Orhan Gazi imareti kazısı, *Anadoluda Tarikat Yapılarına Bakış (13.-15.yy) Bilecik Orhan Gazi İmareti Kazı Sonuçları* içinde (99 - 124). Eskişehir.

Altınsapan vd., (2010). Karacahisar Kalesi 2009 Yılı Temizlik ve Kazı Çalışmaları. *XIV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*. Konya, 1-17;

Anonim. (1904). *Guide to the eastern mediterranean: Greece and Greek Islands, Constantinople, Smyrna, Ephesus, Etc*. Macmillan & Co

Arık, M. O. (1969). Erken Devir Anadolu-Türk mimarisinde türbe biçimleri, *Anatolia*, XI (1957), 57-119.

Armi, C. E. (2004). *Desingn and construction in Romanesque architecture.* Cambridge: Cambridge University Press.

Armi, C. E. (2000). The corbel table. *Gesta*, 39(2), 89-116.

Arnakis, G. (1951). Gregory Palamas among the Turks and documents of his captivity as historical sources. *Speculum, 26*, 104-118

Arslan, N. (2008). Asos Kazıları: 1881-2007. *Çanakkale İli Değerleri Sempozyumları (Ayvacık Değerleri Sempozyumu)*, Çanakkale, 25–31 Ağustos 2008. s. 67-78. A. Akdemir (Ed.).

Arslan, N. (2009). Kuzey Troas bölgesi yüzey araştırmaları: Perkote ve Palaiperkote'nin yer belirlenmesine ilişkin sorunlar. *TÜBA-AR* 12, 77-87.

Arslan, N. ve C. Bakan (2012). Lampsakos / Lapseki ve Çan 2010 yılı yüzey araştırma sonuçları. *29. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, *2. Cilt*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 453-467.

Aru, K. A. (1949). *Türk hamamları etüdü*. Yayınlanmamış Doçentlik Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.

Aslanapa, O. (1964-65). İznik'te Sultan Orhan İmâret Camii kazısı. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Yıllığı*, I, 16-31.

Aslanapa, O. (1977). *Yüzyıllar boyunca Türk sanatı*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Aslanapa, O. (2004) *Osmanlı Devri mimarisi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Aslantürk, İ. H. (2007). *XVI. yüzyılda Yenişehir, Yarhisar ve Göynük nahiyeleri (Tahrir defterlerine göre)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.

Atak, E. (2008). *Erken Osmanlı köprüleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale: Çanakkale 18 Mart Üniversitesi.

Atsız, (1992). *Aşıkpaşaoğlu tarihi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Aşıkpaşazade, (2013). *Aşıkpaşazade Tarihi [Osmanlı Tarihi(1285-1502)]*. Haz. Necdet Öztürk, İstanbul.

Aykut, N. Ş. (2002). Osmanlı Sikkeleri. *Türkler, c. 10*, 823-841, Ankara.

Ayverdi, E. H. (1957). Orhan Gazi Devrinde mimari. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi*, I, 115-197.

Ayverdi, E. H. (1962). Mudurnu'da Yıldırım Beyazıd manzumesi ve taş vakfiye. *Vakıflar Dergisi*, V, 79-92.

Ayverdi, E. H. (1965). Bursa Orhan Gazi camii ve Osmanlı mimarisinin menşe-i meselesi. *Vakıflar Dergisi*, VI, 69-83.

Ayverdi, E. H. (1966). *Osmanlı mimarisinin ilk devri.* İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları.

Ayverdi, E. H. (1969). Yıldırım Bayezid'in Bursa Vakfiyesi ve bir istibdalnamesi. *Vakıflar Dergisi,* 8, 37-46.

Ayverdi, E. H. (1989). *Osmanlı mimarisi'nde Fatih Devri, IV*. İstanbul: Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü.

Ayverdi, E. H. (2000a). *Avrupa'da Osmanlı mimari eserleri 4: Bulgaristan, Yunanistan, Arnavudluk.* İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları.

Ayverdi, E. H. (2000b). *Avrupa'da Osmanlı mimari eserleri 3: Yugoslavya*. İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları

Ayverdi, E. H. (2006). Yugoslavya'da Türk abideleri ve vakıfları. *Vakıflar Dergisi*, 3, 151-223.

Ayverdi, E. H. ve Yüksel, İ.A. (1974). *İlk 250 senenin Osmanlı mimarisi*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayını.

Bacon H., T. Clarke ve Koldewey, R. (1902). *İnvestigations at Assos, (dravings and photograps of the buildings and objects discovered during the excavations of 1881-1882-1883)*. London.

Ahmet Badi Efendi, (2014). *Riyaz-ı Belde-i Edirne, 20. yüzyıla kadar Osmanlı Edirne'si 1. Cilt.* İstanbul: Trakya Üniversitesi Yayını. N. Adıgüzel ve R. Gündoğdu (Haz.).

Babinger, F. (1982) *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri.* (Çev. C. Üçok). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı

Bahar, B. (2013). *İzmit körfezi Bizans dönemi savunma yapıları bağlamında Gebze, Eski Hisar kalesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Bakırcı, N. ve Türkan, H.K. (2013). Tekke ve zaviyelerin Balkanlardaki rolü ve önemi. *Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 145-160.

Bakirtzis, Ch. ve Xydas, P. (1997). Un monument a Komotine, Thrace Grecque. *Actes du Ier Congrès International sur corpus d'archéologie ottomane, Fondation Temimi pour la recherché scientifi que et l'information.* Zaghouan: Institut national du patrimoine. s.17-25. M. al-Alam (Ed.).

Balta, E. (1996). Composition démographique et structure de l'habitat dans la ville de Serrès aux XVe et XVIe siècles. *Osmanlı Araştırmaları,* 16, 163-187.

Balta, E. (1995). *Les vakifs de Serrès et de sa règion (XVe et XVIe s): un premier inventaire.* Athènes: Centre de recherches néo-helléniques Fondation Nationale de la Recherche Scientifique.

Balta, E. (2009). Serez. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 36, 556-558.

Barkan, Ö. L. (1942). Osmanlı İmparatorluğunda bir iskan ve kolanizasyon metodu olarak vakıflar ve temlikler II. kolonizatör Türk dervişleri. *Vakıflar Dergisi II,* 271-386.

Barkan, Ö. L. (1964). Edirne ve Civarındaki Bazı İmaret Tesislerinin Yıllık Muhasebe Bilançoları, *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, I/2, 235-377

Barkan, Ö. L. ve E. Meriçli (1988). *Hüdavendigar Livası tahrir defterleri I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Başar, F. (1995). Evrenosoğulları. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 11, 539-541.

Başar, F. (2003). Malkoçoğulları, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 27, 537-538.

Başol, S. (2008). *Kentleşme, ekonomi ve sosyal hayat yönleriyle 17. yüzyıl Bursa vakıfları.* Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.

Baştav, Ş. (2004). Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu esnasında Bizans ve Avrupa. *Belleten*, LXVIII (251), 1-33.

Batur, A. (1970). Osmanlı camilerinde almaşık duvar üzerine. *Anadolu Sanatı Araştırmaları*, 2, 135-227.

Batur, A. (1974). *Osmanlı camilerinde kemer: strüktür-biçim ilişkisi üzerine bir deneme (1300-1730).* İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.

Baykal, K. (1950). *Bursa ve anıtları*. İstanbul: Eski Eserleri Sevenler Derneği Yayınları.

Baykara, T. (2012). Bir Selçuklu şehri olarak Ankara. *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu: Bildiriler.* Ankara 25-26 Ekim 2011. 127-130. Y. Kurt (Ed.)

Bayrakal, S. (2008). *Erken Dönem Osmanlı minberleri.* İstanbul: Gökkubbe Yayınları.

Bayram, T. (2011). *Gebze Çoban Mustafa Paşa cami ve külliyesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Berchem, M. V. (1912). *Die Muslimischen inschriften von Pergamon*. Berlin: Verlag Der Königl Akademie Der Wissenschaften.

Bernard, C. A. (1943). *Bursa banyoları*. İstanbul: Kenan Matbaası.

Beşbaş, N. Ve H. Denizli. (1983). *Türkiye'de vakıf abideler ve eski eserler 3. Cilt.* Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Bilge, M. (1984). *İlk Osmanlı medreseleri.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Bonato, L. (2004). La derniére mission Aachéologique Françoise aAssos: le voyage d'Edmond Duthit (1865). *Anatolia Moderna,* X, 61-108.

Bajraktareviç, F. ve Popoviç A. (1995). Nish. *The Encyclopedia of Islam,* Vol. VIII. Leiden: E. J. Brill, 56-57

Botez, A. E. (2013). The tectonics of Byzantine architecture. *First International Conference on Architecture and Urban Design*. s. 189-204.

Bozkurt, N. (2003). Medrese. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 28, 323-327.

Bozkurt, N. (2004). Mektep. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 29, 5-6.

Bozkurt, N. (2005), Minber. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 30, 101-103.

Böhlendorf-Arslan, B. (2008b). Çanakkale ili, Bayramiç, Ezine ve Ayvacık İlçelerindeki Bizans Dönemi yerleşmeleri/Byzantinische Siedlungen in den landkreisen Bayramiç, Ezine und Ayvacık (provinz Çanakkale). *Arkeoloji ve Etnografya Dergisi,* 8, 1–14.

Böhlendorf-Arslan, B. (2008a). Der Landkreis Ayvacık in byzantinischer Zeit. *Çanakkale İli Değerleri Sempozyumları (Ayvacık Değerleri Sempozyumu)*. Çanakkale, 25–31 Ağustos 2008. s.105–116. A. Akdemir (Ed.).

Broquiere, B. (2000). *Bertrandon De La Broquiere'nin denizaşırı seyahati*. İstanbul: Eren Yayıncılık.

Burmov, A. (1949). Türkler Edirne'yi ne vakit aldı?. (Çev: H. Eren). *Belleten*, 49(13), 97-107.

Cantay, G. (2008). Filibe tarihi topografyasında Hüdavendigar Külliyesi. *Filibe (Plovdiv) Cuma Camii Konferansı Bildirileri,* 7 Haziran 2008, (Ed. C. Küçük – N. M. Yar). İstanbul Büyük Şehir Belediyesi., 25-28

Castellan, A. L. (1811). *Lettres sur La Grèce, L'Hellespont et Constantinople, Premiére Partie.* Paris.

Conant, K. J. (1978). *Carolingian and Romanesque architecture; 800-1200*. Harmondsworth : Penguin.

Caroldo, G. G. (2012). Istorıı Venetıene, Vol. V: Ultima parte a dogatului lui Andrea Contarini (1373-1382), (Ed. Şerban V. Marin), Bucureşti.

Cuinet, V. (1894). *La Turquie d'Asie: Géographie Admistrative Statistique Descriptive et Raisonnée de Chaque Province de L'Asie Mineure , Tome 4*. Paris: Ed. Ernest Leroux.

Curcic, S. (2010). *Architecture in Balkans, from Diocletian to Süleyman Magnificent.* New Haven and London: Yale University Pres.

Ćirić, J. S. (2012). Les emblèmes sur l'absidede l'église de Lesnovo. *Zograf,* 35, 189-197.

Çağatay, N. (1978). Sultan Murad Hüdavendigar Adına Düzenlenmiş Bir Vakfiye. *Vakıflar Dergisi,* 12 (1978), 7-12.

Çağaptay, S. (2011a). The road from Bithynia to Thrace: Gazi Evrenos' Imaret in Komotini and its architectural framework. *Byzantinische Forschungen,* 30, 429-442.

Çağaptay, S. (2011b). Depremler, arkeoloji ve Bursa'nın Erken Osmanlı Döneminin anatomisi. *Uluslararası Katılımlı XV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu.* s.179-190. Z. Demirel Gökalp ve diğerleri (Ed.).

Çağaptay, S. (2014). Archaeology Report: Results of the Tophane Area GPR Surveys, Bursa, Turkey. *Dumbarton Oaks Papers 68* (113), 145-179.

Çalı, A. (2009). Akıncı Beyi Evrenos Bey'e ait mülknâme. *OTAM*, 20, 59-79.

Çalı, A. (2011). *Gazi Evrenos Bey*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi .

Çavuşdere, S. (2007). 14. Yüzyıl İtalyan Kaynaklarında (Zibaldone Da Canal, Francesco Balducci Pegolotti, Pignol Zucchello) Türkiye ticaret tarihine dair kayıtlar. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksel Lisans Tezi. Kahramanmaraş.

Çay, M. A. (1984). Anadolu Selçuklularında Medreseler. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2), 101-109.

Çetintaş, S. (1946). *Türk mimari anıtları – Osmanlı Devri – Bursa'da ilk eserler.* İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Çetintaş, S. (1952). *Türk mimari anıtları - Osmanlı Devri - Bursa'da Murad I. Beyazıd I. binaları.* İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Çınar, H. (2012). Osmanlı Dönemi'nde Ankara'da vakıf kuran kadınlar. *Tarihte Ankara, Uluslararası Sempozyumu Bildiriler, I. Cilt*, Ankara. s. 287-322.

Çuhadar, Ö. (2011). *Bursa camilerinde revak (erken dönem üzerine bir deneme)*. Bursa: Kültür A. Ş. Yayınları.

Çulpan, C. (2002). *Türk taş köprüleri – Ortaçağdan Osmanlı Devri sonuna kadar.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Dadaki, S. (2008). Serres in Ottoman Period. *Ottoman Architecture in Greece* içinde (s. 277-278). Atina: Hellenic Ministry of Cultura Directorate of Byzantine and Post-Byzantine Antiquities.

Danık, E. (1997). Harput kalesi. *Vakıflar Dergisi*, 26, 313-334.

Darkot, B. (1993). Edirne, coğrafi giriş. *Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı* içinde (s.1-12). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Daş, E. (2003). *Erken Dönem Osmanlı türbeleri (1300-1500)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi.

Demiralp, Y. (1999). *Erken Dönem Osmanlı medreseleri (1300-1500).* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Demircan, H. (1993). *Orhan Gazi ve Gregory Palamas*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi

Demirel, H. (2006). *Mahkeme sicillerine göre XVI. yüzyılın ilk yarısında Bursa vakıfları.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi.

Demiriz, Y. (1979). *Osmanlı mimarisinde süsleme I: Erken Devir (1300-1453).* İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Dikmen, A. (2011). *Gelenek ve inançlarıyla Uludağ'ın arka yüzü (Büyükorhan, Harmancık, Keles, Orhaneli).* Bursa: Bursa Kültür A.Ş. Yayınları.

Dirimtekin, F. (1963). Gebze (Dakibyza-Eskihisar). *TTOK Belleteni*, 263, 10-13.

Doğan, A. I. (1977). *Osmanlı mimarisinde tarikat yapıları, tekkeler, Zaviyeler ve benzer nitelikli fütuvvet yapıları*. İstanbul.

Doğan, N. Ş. ve T. Yazar (2007). Ortaçağ Anadolu Türk mimarisi'nde devşirme malzeme kullanımı. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* 24 (1), s. 209-230.

Doğan, S. (2002). Kümbet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 26, 547-550.

Dostoğlu, N. (Haz.) (2011). *Bursa kültür varlıkları envanteri: Anıtsal eserler*. Bursa: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Tic.A.Ş.

Dukas (1956). *Bizans Tarihi.* (Çev. VL. Mirmiroğlu), İstanbul: İstanbul Enstitüsü Yayınları.

Dvorning, F. (1990). *Konsiller tarihi İznik'ten Vatikan'a II*. (Çev: M. Aydın). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Elam, N. (2011). Babalar ve Oğullar: IV. Andronikos Palaiologos ve Savcı Çelebi'nin İsyanı (1373). *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih Araştırmaları Dergisi,* s. 49 c. 30, 29-73

Ecochard, M. ve C. Le Coeur (1943). *Les Bains De Damas*. Beyrut: Institut Français de Damas.

Edhem, H. (1916). Gekbuze (Gebze)de 787 tarihli bir Osmanlı kitâbesi. *Tarih-i Osman-i Encümeni Mecmuası*, 40 (VII), 229.

Emecen, F. (1992). Bergama. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 5, 492-495.

Emecen, F. (1996). Gelibolu. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 14. 1-6.

Emecen, F. (1998). Hüdavendigar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 18, 285-286.

Emecen, F. (2007). Nilüfer Hatun. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 33, 124,

Emecen, F. (2012). İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası, İstanbul: Timaş Yayınları. Sayfa no kullanmamışsın

Emir, S. (1994). *Erken Osmanlı mimarlığında çok işlevli yapılar: kentsel kolonizasyon yapıları olarak zaviyeler II, Orhan Gazi Dönemi yapıları.* İzmir: Akademi Kitabevi Yayını.

Enveri (2003). Düsturname-i Enveri, (Haz. N. Öztürk), İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Erdem, İ. (2012). İlhanlılar döneminde Ankara. *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu: bildiriler.* Ankara 25-26 Ekim 2011. s. 131-138. Y. Kurt (Ed.)

Erdoğan, E. (2005). Tahrir defterlerine göre Ankara şehri yerleşmeleri. *Gazi Üniversitesi, Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 249-262.

Erdoğan, E. ve M. Narince (2007). *Edebi ve tarihi şahsiyetleriyle Ankara*. Ankara: Ankara Büyük Şehir Belediyesi.

Erdoğan, E., G. Günel ve Kılcı, A. (2007a). *Tarih İçinde Ankara*. Ankara: Ankara Büyük Şehir Belediyesi .

Erdoğan, E., G. Günel ve Kılcı, A. (2007b). *Osmanlı'da Ankara*. Ankara: Ankara Büyük Şehir Belediyesi.

Erdoğdu, İ. (2006). *XVII. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı toplumunda değişim eğilimleri (Harput örneği)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.

Ergenç, Ö. (1978). Osmanlı şehrinde Esnâf örgütlerinin fizik yapıya etkileri. *I. Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi Tebliğleri*, *Ankara, 11-13 Temmuz 1977*. s.103-109.

Ergenç, Ö. (1980). XVII. yüzyılın başlarında Ankara'nın yerleşim durumu üzerine bazı bilgiler. *The Journal of Ottoman Studies - Osmanlı Araştırmaları,* I, 85-109.

Ergenç, Ö. (1984a). 16. yüzyıl Ankara'sı: ekonomik, sosyal yapısı ve kentsel özellikleri. *Tarih İçinde Ankara (Eylül 1981 Seminer Bildirileri)*. s. 49-59.

Ergenç, Ö. (1984b). Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine. *Osmanlı Araştırmaları,* 4, 69-78.

Ergenç, Ö. (2012). Bursa'nın Osmanlı payitahtı olarak gelişmesinin maddi şartları. İ. Selimoğlu (Ed.). *Sultan I. Murad Hüdavendigar ve Dönemi* içinde (s.191-195). Bursa.

Eroğlu, H. (2003) Osmanlılarda iktidarın değişim süreci ve meşruiyet sorunu, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, 43,2* (2003) 19-39

Ergezen, H. R. (1948). Malkoç türbesi. *Türkiye Turing Otomobil Kurumu Belleteni,* 73, 15–17.

Ertuğ, Z. T. (2009). *Saray. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 36, 117-121.

Ertuğrul, A. D. (2002). *Mimar Sinan'ın İstanbul'daki mevcut hamamları.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.

Ersen, A. (1986). *Erken Osmanlı mimarisinde cephe biçim düzenleri ve Bizans etkilerinin niteliği*. İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.

Erzen, Afif. (1994). *İlkçağ tarihinde Trakya: başlangıcından Roma Çağına kadar.* İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Eser, E. (2000). 11.-14. Yüzyıllar Anadolu-Suriye Sanat İlişkileri (Cephe Mimarisinde Suriye Etkileri). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Eser, E. (2006). Anadolu-Suriye Sanat İlişkileri, *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı,* (ed. A.U.Peker ve K. Bilici), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, s.65-75

Evliya Çelebi. (1998). *Evliya Çelebi eeyahatnamesi - Topkapı Sarayı Bağdat 304 yazmasının transkripsiyonu-dizini.* Z. Kurşun, S.A. Kahraman, Y. Dağlı (Haz.). Cilt 2. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Evliya Çelebi. (1999). *Evliya Çelebi seyahatnamesi - Topkapı Sarayı Bağdat 305 yazmasının transkripsiyonu-dizini*. S.A. Kahraman ve Y. Dağlı (Haz.). Cilt. 3. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Evliya Çelebi. (2001). *Evliya Çelebi seyahatnamesi - Topkapı Sarayı Bağdat 307 yazmasının transkripsiyonu-dizini.* Y. Dağlı, S.A. Kahraman, İ. Sezgin (Haz.). Cilt. 5. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Evliya Çelebi. (2002). *Evliya Çelebi seyahatnamesi - Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 numaralı yazmanın transkripsiyonu-dizini.* S.A. Kahraman, Y. Dağlı (Haz.). Cilt. 6. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Evliya Çelebi. (2003). *Evliya Çelebi seyahatnamesi - Topkapı Sarayı Bağdat 308 yazmasının transkripsiyonu-dizini.* S.A. Kahraman, Y. Dağlı, R. Dankoff)Haz.). Cilt. 8. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Eyice, S. (1954). Yunanistan'da Türk mimari eserleri, *Türkiyat Mecmuası*, s. XI, 157-182

Eyice, S. (1955). Yunanistan'da Türk mimari eserleri, *Türkiyat Mecmuası*, s. XII, 205-230

Eyice, S. (1957). İki Türk abidesinin mahiyeti hakkında notlar: İznik'te Nilüfer Hatun İmareti ve Kayseri'deki Köşk Medrese. *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi*, II, 107-114.

Eyice, S. (1960). İznik'te "Büyük Hamam" ve Osmanlı Devri hamamları hakkında bir deneme. *Tarih Dergisi,* 11, 99-120.

Eyice, S. (1962). Osmanlı- Türk mimarisinin ilk devrinin bir cami tipi hakkında. *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi*, Ankara 19-24 Ekim 1959. Ankara, s.187-88

Eyice, S. (1962-1963). İlk Osmanlı Devrinin dini- içtimai bir müessesesi, zâviyeler ve zâviyeli-camiler. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası,* XXIII(1-2), 1-80.

Eyice, S. (1963). *Son Devir Bizans mimarisi: İstanbul'da Palaiologos'lar Devri anıtları.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Eyice, S. (1970). Trakya'da İnecik'de bir tabhaneli cami. İ.*Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, I, 171-196.

Eyice, S. (1971). Ankara'nın eski bir resmi. *Atatürk Konferansları 4*, 1970. Ankara, s.61-124.

Eyice, S. (1975). Tarihte Bolu*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, Mayıs-Haziran 1975, 47/326, 1-20

Eyice, S. (1980). Çanakkale Boğazı kalelerinin XVI. yüzyılda İtalya'da basılmış gravürleri. *Bedrettin Cömert'e Armağan* içinde (s. 257-275). Ankara: H.Ü. Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi Beşeri Bilimler Dergisi Özel Sayısı.

Eyice, S. (1993). Bizans Devrinde Edirne ve bu devre ait eserler. *Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı* içinde (s.39-78). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Eyice, S. (1996). Bizans Dönemi'nde Ankara. *Prof. Dr. Afife Erzen'e Armağan Kitabı Anadolu Araştırmaları* içinde (s. 243-264). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Eyice, S. (1997). Hamam. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 15, 402-430.

Eyice, S. (2003). Malkoçoğlu Türbesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 27, 537.

Faroqhi, S. (2010). *Osmanlı kültürü ve gündelik yaşam Ortaçağ'dan yirminci yüzyıla* (Çev: E. Kılıç). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Foss, C. (2002). *Anadolu'daki Ortaçağ kalelerinin incelenmesi II, Nikomedia.* (Çev. F. Y. Ulugün). Ankara: İngiliz Arkeoloji Enstitüsü.

Fleet, K. (2009) *Erken Osmanlı Döneminde Türk-Ceneviz Ticareti,* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Gabriel, A. (1958). *Une Capitale Turque.* Brusse. Paris

Gabriel, A. (2010). *Bir Türk başkenti Bursa, C.I-II.* (Çev: N. Er, H. Er ve A. Kazancıgil) İstanbul: Osmangazi Belediyesi Yayınları.

Gerlach, S. (2007). *Türkiye günlüğü - 1573-1576*, I. Cilt. (Çev: T. Noyan) İstanbul: Kitap Yayınevi. K. Beydilli (Ed.)

Gide, A. (1948). *The Journals of André Gide Volume II 1914-1927*, Newyork: Alfred a. Knopf.

Giese, F. (1992). *Anonim Tevarih-i Ali Osman*. N. Azamat (Haz.). İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.

Gökbilgin, T. (1953). Murad I. tesisleri ve Bursa İmareti vakfiyesi. *Türkiyat Mecmuası*, X, 217-234.

Gökbilgin, T. (1968). Bursa'da Kuruluş Devrinin İlim Müesseseleri, İlim Adamları ve Bursa Tarihçileri Hakıkında, Necati Lugal Armağanı. Ankara.

Gökbilgin, T. (1993). Edirne şehrinin kurucuları. *Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı* içinde (s. 161-178). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Gökbilgin, T. (1994). Edirne. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 10, 425-431

Gökbilgin, M. T. (2007). *XV. ve XVI. asırlarda Edirne ve Paşa livası vakıflar-mülkler-mukatalar*. İstanbul: İşaret Yayınları.

Gökçe, T. (2005). Osmanlı nüfus ve iskân tarihi kaynaklarından mufassal-icmâl avârız defterleri ve 1701-1709 tarihli Gümülcine kazâsı örnekleri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XX(1), 82-93.

Gökmen, E. (2005). Demirci kazasındaki Kadiri Tarikatının Eşrefiye koluna ait tekkenin vakfiyesi. *Vakıflar Dergisi*, 29, 77-86.

Gölpınarlı, A. (1995). *Vilâyet-nâme (Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli)*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Gurlitt, C. (1913). Die İslamischen Bauten von İsnik (Nicaea). *Orientalisches Archiv,* III, 49-60.

Güçer, L. (1963). XVI.-XVII. asırlarda tuz inhisarı ve tuzlaların işletme nizamı. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecbuası*, XXIII (1-2), 97-143.

Gül, A. (1997). *Osmanlı medreselerinde eğitim-öğretim ve bunlar arasında Daru'l-Hadislerin yeri.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Gümüşsoy, E. (2015). Gümülcinenin idari yapısı ve nüfusu (1831-1900). *Tarih Okulu Dergisi (TOD),* XXI, 213-236.

Günal, Z. (1991). *Karesi Beyliği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul; İstanbul Üniversitesi.

Günal Öden, Z. (1999). Karesi Beyliği, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

Günel, G. ve Kılıcı, A. (2015). Ankara şehri 1924 haritası: Eski bir haritada Ankarayı tanımak. *VEKAM-Ankara Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 78-104.

Gündüz, F. (2005). Minare. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 30, 98-101.

Gündüz Küskü, S. (2011). Bursa Orhan Zaviyesinin cephe düzenlemeleri ve çevre kültürlerle ilişkileri. *Uluslararası Orhan Gazi ve Dönemi Sempozyumu* 8-10 Nisan 2011. s. 524-554. İ.Selimoğlu (Ed.).

Gündüz Küskü, S. (2013). *Osmanlı Beyliği Mimarisinde Anadolu Selçuklu Geleneği,* Türk TarihKurumu Yayınevi, Ankara.

Güran, C. (1976). *Türk hanlarının gelişimi ve İstanbul hanları mimarisi.* İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Gürbüz, A. (2012). 16-17. yüzyıllarda Ankara Kalesi. *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu: Bildiriler,* Ankara 25-26 Ekim 2011. s. 142-149. Y. Kurt (Ed.)

Hacıgökmen, M. A. (2002). Ahiler zamanında Ankara'da sosyal, kültürel ve ilmî faaliyetler. *S. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 7, 137-160.

Halaçoğlu, Y. (2004). Menzil. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 29, 159-161.

Hamilton, J. W. (1842). *Researches in Asia Minor. Pontus and Armenia; with some account of their Antiquities and geology.* London.

Hammer, J. V. (1812). *Rumeli und Bosna, Geographisch Beschrieben Von Mustafa ben Abdalla Hadschi Chalfa, Aus dem Türkischen Ubersetzt von Joseph von Hammer.* Wien.

Hammer, J. V. (1818). *Umblick auf einer Reise von Constantinopel nach Brussa und dem Olympos, und von da zurück über Nicäa und Nicomedien.* Pesth.

Hartmuth, M. (2008).Balkanlardaki Osmanlı mimari mirası araştırmaları ve Filibe'deki Muradiye Camii üzerine. *Filibe (Plovdiv) Cuma Camii Konferansı Bildirileri,* 7 Haziran 2008, (Ed. C. Küçük – N. M. Yar). İstanbul Büyük Şehir Belediyesi., 9-13

Hasluck, F. W. (1910). *Cyzicus: Being some account of the history and Antiquities of that city, and of the district adjacent to it, etc*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hasluck, F. W. (1904). Poimanenon. *The Journal Of Hellenic Studies*, 24, 20-40.

Hasol, D. (1988). *Ansiklopedik mimarlık sözlüğü*, İstanbul; Yapı- Endüstri Merkezi Yayınları.

Hawley, W. A. (1918). *Asia Minor. London: JhonLane the bodley head*. Newyork: John Lane Company (MCMXVIII).

Hızlı, M. (1998). *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa medreseleri*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Hızlı, M. (2006). Payitaht Bursa'da Yükseköğretim. *Payitaht Bursa'da Kültür ve Sanat Sempozyum Kitabı*, Bursa, 07-08 Nisan 2006. s. 183-196. C. Çiftçi (Ed.).

Hızlı, M. (2012). Bursa'da I. Murad Dönemi Eğitim-Öğretim Kurumları. İ. Selimoğlu (Ed.). *Sultan I. Murad Hüdavendigar ve Dönemi* içinde (s.112-121). Bursa: Osman Gazi Belediyesi Yayınları.

Hüseyin Vassaf (2010). *Bursa hatırası.* Bursa: Bursa Kültür A.Ş.

İbn Batuta. (2004). *İbn Battuta Seyahatnamesi I-II*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları / Kazım Taşkent Klasik Yapıtlar Dizisi.

İdil, V. (1993). *Ankara: Tarihi yerler ve müzeler*. Ankara: Net Turistik Yayınları

İhsanoğlu, E. (2002). Osmanlı medrese geleneğinin doğuşu. *Belleten*, LXIV(247), 849-903.

İmber, C. (1997). Osman Gazi efsanesi, *Osmanlı Beyliği (1300-1389).* (Ed. Elizabeth A. Zachariadou), (Çev. G. Çağalı Güven, İ. Yerguz, T. Altınova), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 68-77.

Imber, C (2000a). İlk dönem Osmanlı tarihinin kaynakları, (Çev. O. Özel), *Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar,* (Derleyenler: O. Özel-M. Öz), 39-71.

Imber, C (2000b). İlk dönem Osmanlı tarihinde düstur ve düzmece, (Çev. F. Acun), *Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar,* (Derleyenler: O. Özel, M. Öz), 271-300

İnalcık, H. (1959). Osmanlılarda saltanat veraseti usulü ve Türk hakimiyet telakkisiyle ilgisi, *Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, c. 14, No: 1,* (Mart 1959), 69-95

İnalcık, H. (1960). Bursa, XV. asır sanayi ve ticaret tarihine dair vesikalar. *Belleten,* XXIV/92, 45-101.

İnalcık, H. (1992). Bayezid I. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 5, 231-234.

İnalcık, H. (1993). Edirne'nin fethi (1361). *Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı* içinde (s. 137-159). Ankara: T.T.K Yayınları.

İnalcık, H. (1997). Osmangazi'nin İznik Kuşatması ve Bafeus Muharebesi. E. A. Zachariadou (Ed.). *Osmanlı Beyliği (1300-1389)* içinde (s.78-105). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

İnalcık, H. (2000). Aşıkpaşazade Tarihi Nasıl Okunmalı ?, *Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar,* (Derleyenler: O. Özel, M. Öz), 119-145

İnalcık, H. (2002). Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu. *Türkler Ansiklopedisi,* 9, 66-88.

İnalcık, H. (2004). İznik için Osman Gazi ve Bizans mücadelesi. I. Akbaygil, H. İnalcık ve Aslanapa, O. (Ed.). *Tarih Boyunca İznik* içinde (s.59-85). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

İnalcık, H. (2006a). Polunya (Apollunia) Tanrı-Yıkdığı Osmanlı Rumeli fetihleri kronolojisinde düzeltmeler (1354-1371). *Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan* içinde (s. 27-57). İstanbul.

İnalcık, H. (2006b). Murad I. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 31, 156-164.

İnalcık, H. (2006c). Osmanlı kuruluş dönemine ait yeni bilgiler. *Payitaht Bursa'da Kültür ve Sanat Sempozyum Kitabı,* Bursa 07-08 Nisan 2006. Bursa: s.13-24. C. Çiftçi (Ed.).

İnalcık, H. (2009a) *Devleti Aliye (Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar-I).* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İnalcık, H. (2009b). Osmanlı Sultanı Orhan (1324-1362) Avrupa'da Yerleşme. *Belleten*, LXXIII(26) , 77-107.

İnalcık, H. (2010a). *Kuruluş dönemi Osmanlı sultanları (1302-1481)*. İstanbul: İSAM Yayınları.

İnalcık, H. (2010b). *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak: Kuruluş*. İstanbul: Hayy Kitap, 2010.

İnalcık, H. (2010c). *Osmanlılar: Fütühat, imparatorluk, Avrupa ile ilişkiler.* İstanbul: Timaş Yayınları

İnalcık, H. (2012). Sultan I. Murad Hüdâvendigâr. İ. Selimoğlu (Ed.). *Sultan I. Murad Hüdavendigar ve Dönemi* içinde (s. 9-35). Bursa: Osman Gazi Belediyesi Yayınları.

İnbaşı, M. (2001) Sultan I. Murad'ın Evrenos Bey'e mektubu. *Atatürk Ünv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* 17, 225-236.

Jerningham, Hubert E.H. (1873). *To and from Constantinople.* London: Hurst and Blackett Publishers.

Jorga, N. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu tarihi, C.1.* İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Kaçar, T. (2012). IV. yüzyıl Kilise politikaları ve Ancyra'lı Piskoposlar. *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu: Bildiriler,* Ankara 25-26 Ekim 2011. s. 599-608. Y. Kurt (Ed.).

Kadıoğlu, M. ve Görkay, K. (2012). Roma Dönemi'nde Ankyra. *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu: Bildiriler,* Ankara 25-26 Ekim 2011. s. 531-541. Y. Kurt (Ed.).

Kafadar, C. (2010). İki Cihan Aresinde, Ankara: Birleşik Yayınevi.
Kalfazade, S. (1987). Erken Osmanlı mimarisinde tuğla rozetler hakkında. *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1, 12-17.

Kandes, Vasileios I. (2008). *Kuruluşundan XIX. yüzyıl sonlarına kadar Bursa*. İstanbul.

Kaplanoğlu, R. (2001). *Bursa Ansiklopedisi I. (Yer Adları)*. Bursa: Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları.

Kara, M. (2006). İki fetih arasında gönül mimarları. *Payitaht Bursa'da Kültür ve Sanat Sempozyum Kitabı*, Bursa, 07-08 Nisan 2006. s.73-107. C. Çiftçi (Ed.).

Kara, M. (2011). Tekke. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 40, 368-370.

Kara, M. (2012). *Bursa'da tarikatlar ve tekkeler*. Bursa: Kültür A.Ş. Yayınları.

Karakaya, E. (2001). Kaplıca. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 24, 351-353.

Kayapınar, A. (2013). Bulgaristan'da Osmanlı Hakimiyetinin Kurulması. Dönemlendirme Sorunu ve İskan. *Türk Tarihinde Balkanlar.* (Ed. Z. İskefyeli, M. B. Çelik, S. Yazıcı, c. I, Sakarya, 313-333.

Kayapınar, L. (2002). Yunanistan'da Osmanlı egemenliğinin kurulması. *Türkler,* IX, 187-195.

Kayapınar, L. (2004). Osmanlı Uç Beyi Evrenos Bey Ailesinin Menşei, Yunanistan coğrafyasındaki faaliyetleri ve eserleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (1),133-142.

Kemalpaşazade (2014). *Tevarih-i Ali Osman,* III. Defter, (Haz. Abdullah Satun), İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Kepecioğlu, K. (1935). *Bursa hamamları.* Bursa: Bursa Halkevi Neşriyatı – Yeni Basımevi

Kepecioğlu, K. (2010a). *Bursa Kütüğü. Cilt 1*. Bursa: Büyükşehir Belediyesi.

Kepecioğlu, K. (2010b). *Bursa Kütüğü. Cilt 2.* Bursa: Büyükşehir Belediyesi.

Kepecioğlu, K. (2010c). *Bursa Kütüğü. Cilt 3*. Bursa: Büyükşehir Belediyesi.

Kepecioğlu, K. (2010d). *Bursa Kütüğü. Cilt 4*. Bursa: Büyükşehir Belediyesi.

Kılıcı, A. (2007). *Anadolu Türk mimarisinde Erken Devir (XIV-XV. yüzyıl) Baldaken Tarzı Türbeler.* Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Kılıç, A. (2012a). Guzât vakıflarına bir örnek: Gümülcine'de Gazi Evrenos Bey Vakfı. *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul-Edirne 9-11 Mayıs 2012, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları. s. 259-276.

Kılıç, A. (2012b). Sultan I. Murad'ın (merkezi hükümetin) gözüyle Balkanların "Uc Beyi" nasıl olmalı?. İ. Selimoğlu (Ed.). *Sultan I. Murad Hüdavendigar ve Dönemi* içinde (s. 257-269). Bursa: Osman Gazi Belediyesi Yayınları.

Kılıç, A. (2014). *Bir Osmanlı Akıncı Beyi Gazi Evrenos Bey*. İstanbul: İthaki Yayınları.

Kılıç, N., Kayapınar, A., Kaya, B., Kılıç, F. ve Kayapınar, L. (2008). *Bolu Livası 1921-1925 Senesi Salnamesi* (Giriş-Metin-Tıpkıbasım-Dizin). Ankara.

Kılıç, Ş. (2013) *Bizans kısa kronikleri: Osmanlı Tarihinin Bizanslı tanıkları*, İstanbul: İthaki Yayınları.

Kiel, M. (1971). Historical and architectural descriptions of the Turkish monuments of Komotini and Serres. *Balkan Studies* 12, 415-62.

Kiel, M. (1976). Some littleknown monuments of Ottoman-Turkish architecture in the Makedonian province, Stip, Kumanovo, Prilep, Strumitsa. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, IV-V, 153-196.

Kiel, M. (1983). The oldest monuments of Ottoman-Turkish architecture in the Balkans: The imaret and the Mosque of Ghazi Evrenos Bey in Gümülcine (Komotini) and the Evrenos Bey Khan in the village of Ilica/Loutra in Greek Thrace (1370-1390). *Sanat Tarihi Yıllığı*, 12, 117-138.

Kiel, M. (1994). Dimetoka. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 9, 305-308.

Kiel, M. (1996a). Gümülcine. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 14, 268-270.

Kiel, M. (1996b). Filibe. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 13, 79-82

Kiel, M. (2000). Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar, Çev. İlknur Kolay. Ankara: Kültür Bakanlığı.

Kiel, M. (2001). İştip. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 23, 440-442.

Kiel, M. (2007). Niş. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 3, 147-149.

Koca, S. (2012). *Anadolu Türk Beylikleri tarihi.* Ankara: Berikan Yayınevi.

Konuk, N. (2010). *Yunanistan'da Osmanlı mimarisi I, Ottoman architecture in Greece / Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα I.* Ankara: Dışişleri Bakanlığı, Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınlar.

Konyalı, İ. H. (1978). *Ankara Camileri.* Ankara: Kültür Matbaacılık.

Koyunluoğlu, M. T. (1935). *İznik ve Bursa Tarihi.* Bursa: Vilayet Matbaası.

Köse, S. (1998). Hocazâde Muslihuddin Efendi. *DİA*, 18, 207-209.

Kuban, D. (1973). *100 soruda Türkiye sanatı tarihi*, İstanbul.

Kuban, D. (1982). *Türk İslam sanatı üzerine denemeler*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Kuban, D. (1992). *Mimarlık kavramları: tarihsel perspektif içinde mimarlığın kuramsal sözlüğüne giriş*. İstanbul: YEM Yayınları.

Kuban, D. (2007). *Osmanlı Mimarisi.* İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları.

Kula Say, S. (2007). *Erken Dönem Osmanlı hamamlarında eğrisel örtüye geçiş sistemleri.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.

Kuniholm, P. I. ve Striker, C.L. (1988). Aegean dendrochronology project: 1987 results. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, IV, 97-102.

Kuniholm, P. I. (2000). Dendrochronologically dated ottoman monuments. U. Baram ve Carrol, L. (Ed.). *A historical archaeology of the Ottoman Empire: Breaking new ground* İçinde (s. 92-136). New York: Kluwer Academic / Plenum Publishers.

Kuran, A. (1964). *İlk Devir Osmanlı mimarisinde cami.* Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi Yayınları.

Kurtbil, Z. H. (2005). Minber (Anadolu Selçuklular ve Osmanlı). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 30, 103-106.

Küçük, C. (2008). Plovdiv (Filibe) Murad Hüdavendigar (Cuma) Camii yapısal restorasyonu. *Filibe (Plovdiv) Cuma Camii Konferansı Bildirileri,* 7 Haziran 2008, (Ed. C. Küçük – N. M. Yar). İstanbul Büyük Şehir Belediyesi., 81-85

Kütük, S. (1986). Bizans Galerisi Kazısı, (Yayınlanmamış Rapor), Bursa Anıtlar Kurulu Arşivi.

Laonikos Chalkokondyles (2014) *The Histories,* Vol. 1, (Çev: Anhony Kaldellis) London: Dumbarton Oaks Medieval Library

Lefort, J. (2003). Les Grandes Routes Médiévales. B. Geyer and Lefort, J.(Ed.). *La Bithynie au Moyen Age* içinde (s. 461-472). Paris: Editions P. Lethıelleux..

Liakopoulos, G. C. (2002). *Ottoman conquest of Thrace aspects of historical geography.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Bilkent Üniversitesi.

Lowry, H. W. (2004). Gezginlerin gözünden ve idari kayıtlardaki bilgilerin ışığında Osmanlı Döneminde İznik, 1331-1923. İ. Akbaygil, H. İnalcık ve O. Aslanapa (Eds.). *Tarih Boyunca İznik* içinde *(*s. 135-174). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Lowry, H. W. (2008). *Osmanlı Döneminde Balkanların şekillenmesi-1350-1500 (kuzey Yunanistan'ın fethi, iskanı ve altyapı gelişmesi).* İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları.

Lowry, H. W. (2009). *Osmanlıların ayak izlerinde: Kuzey Yunanistan'da mukaddes mekanlar ve mimari eserleri arayış yolculukları*. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları.

Lowry, H. (2010a). *Yenice-i Vardarlı Evrenos Hanedanı: Notlar ve belgeler.* İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları.

Lowry, H. (2010b). Erken Dönem Osmanlı Devleti'nin Yapısı. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Lubenau, R. (2012). *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi – Osmanlı ülkesinde (1587-1589).* 2. Cilt. Çev. T. Noyan. İstanbul: Kitap Yayınevi.

Mango, C. (2004). Birinci Ökümenik Konsil'in toplandığı yer ve Kutsal Pederler Kilisesi. İ. Akbaygil, H. İnalcık ve O. Aslanapa (Eds.). *Tarih Boyunca İznik* içinde *(*s. 305-313). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Mansel, A. M. (1993). İlk Çağda Edirne. *Edirne'nin 600. fetih yıldönümü Armağan Kitabı* içinde (s.21-38). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Maraşlı, S. (2013). 15. yüzyıl kitap ciltlerindeki süsleme tasarımlarının mimari süslemelere etkisi (Diyarbakır Safa Parlı Camii ışığı altında). *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 5(3), 75-94.

Louis Vivien de Saint-Martin (1852). *Description historique et géographique de l'Asie Mineure comprenant les temps, anciens, le Moyen Age et les temps modernes, avec un précis détaillé des voyages qui ont été fiats dans la péninsule, depuis l'époque des Croisades Jusqu'aux temps les plus récent; précédé d'un Tableau de l'histoire géographique de l'Asie ...,* 21. Cilt II. Paris: Arthus Bertrand, Librarire de la Sociéré de Géographie.

Mehmed Süreyya. (1996). *Sicil-i Osmani,* Cilt 1-2-3-4-5-6. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Melikof, I. (1991). Ewrenos. *The Encyclopedia of İslam*, 2, 720-721.

Ménage, V. L. (1963). The Menaqib of Yakhshi Faqih. *BSOAS*, 26, 53.

Meriç, R. M. (2013). *Şehrin hüznü: Edirne'nin tarihi ve mimari eserleri hakkında*. İstanbul: Edirne Valiliği Kültür Yayınları.

Mermutlu, B. ve H. B. Öcalan (2011). *Tarihi Bursa mezar taşları I - Bursa hazireleri.* Bursa: Bursa Kültür A.Ş. Yayınları.

Mordtmann, A.D. (1925). *Anatolien Skizzen und Reisebriefe Aus Kleinasien*, Honover.

Müderrisoğlu, F. (1993). *16. yüzyılda inşa edilen menzil külliyeleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Müderrisoğlu, F. (1995). Bânî Çoban Mustafa Paşa ve bir Osmanlı şehri Gebze. *Vakıflar Dergisi,* 25, 67-124.

Mülayim, S. (2008). Revak. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 35, 22-24.

Müneccimbaşı Ahmed Dede (1974). *Müneccimbaşı tarihi* (*Sahaif-ül-Ahbar fi Vekayi-ül-a'sar) Cilt 1-2*. İ. Erünsal (Arapça aslından Türkçeleştiren). İstanbul: Tercüman Yayınları.

Öztürk, N. (2010). *Anonim Osmanlı kroniği*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Öztürk, N. (2012). *Gazi Padişahlar: İmparatorluğun Kurucuları,* İstanbul: Timaş Yayınları

Necipoğlu, G. (2009). Byzantium *between the Ottomans and hhe Latins, politics and society in the Late Empire.* Cambridge: Cambridge University Press.

Neşri. (1995). *Kitab-ı Cihanüma 1.* F. R. Unat ve Köymen, M.A. (Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Nicol, D. M. (1999). *Bizans'ın son yüzyılları (1261-1453).* (Çev: B. Umar), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Nicol, D. M. (2000). *Bizans ve Venedik – diplomatik ve kültürel ilişkiler üzerine bir araştırma.* (Çev: G. Çağalı Güven). İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.

Nicoloudis N. (1996). *Laonikos Chalkokondyles,* A Translation and Commentary of the "Demonstrations of Histories", Book I-III, (Ed. E. K. Chrysos), Athens: St. D. Basilopoulos Historical Publications.

Ocak, A. Y. (1978). Zaviyeler. *Vakıflar Dergisi*, XII, 247 -269.

Oğuz, Z. (2006). *Multi-functional buildings of the T-type in Ottoman context: A network of identity and territorialization.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

Oğuzoğlu, Y. (2006). Bursa'nın payitaht olması. *Payitaht Bursa'da Kültür ve Sanat – Sempozyum Kitabı,* Bursa, 07-08 Nisan 2006. s. 55-63 C. Çiftçi (Ed.).

Oğuzoğlu, Y. (2012). Sultan I. Murad Devrinde Balkanlardaki gelişmeler. İ. Selimoğlu (Ed.). *Sultan I. Murad Hüdavendigar ve Döne*mi içinde (s.232-247). Bursa: Osman Gazi Belediyesi Yayınları.

Orhonlu, C. (1969). Bozcaada. *Türk Kültürü*, s. 83. Ankara. 830-836

Orhonlu, C. (1972). 1657 tarihli Bozcaada Tahriri ve Adadaki Türk Eserlerine ait bazı notlar. *TD*, 26, 67-74.

Orhonlu, C. (1986). Khudâwendigâr. The Encyclopedia of Islam, Vol. V. Leiden: E. J. Brill, 44-45

Orhonlu, C. (1992). Bozcaada. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 6, 317-319.

Orhonlu, C. (1996). Bozcaada'da Türk eserleri ve kitabeleri. *Türk Kültürü*, 86 (8), 139-150.

Orman, İ. (2012). Türbe. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 41, 464-466.

Oruç Bey (2009). *Osmanlı tarihi.* N. Öztürk (Sadeleştiren). İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Ostrogorsky, G. (1965). La prise Serres par les Turcs. *Byzantion*, XXXV, 302-319.

Ostrogorsky, G. (1995). *Bizans Devleti tarihi.* (Çev: F. Işıltan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Otto-Dorn, K. (1941). *Das İslamische İznik*. Berlin.

Ousterhout, R. (1995). Ethnic identity and cultural appropriation in Early Ottoman architecture. *Muqarnas,* 12, 48-62.

Ousterhout, R. (1987). *The architecture of the Kariya Camii in İstanbul*. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Studies.

Öden, Z. G. (1999). *Karesi Beyliği.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Öcalan, H. B. (2012). Murad Hüdavendigar'ın imaret vakfiyesi. İ. Selimoğlu (Ed.). *Sultan I. Murad Hüdavendigar ve Dönemi* içinde (s. 397-413). Bursa: Osman Gazi Belediyesi Yayınları.

Öcalan, H. B. vd. (2013). *Bursa vakfiyeleri I.* Bursa: Bursa Kültür A.Ş.

Öney, G. (1971). *Ankara'da Türk Devri dini ve sosyal yapıları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Öney, G. (1989). *Beylikler Devri Sanatı XIV.-XV. yüzyıl (1300-1453).* Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Önge, Y. (1995). *Anadolu'da XII-XIII. yüzyıl hamamları.* Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Önkal, H. (1992). *Osmanlı Hanedan türbeleri.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Önkal, Ö. ve Bozkurt, N. (1993). Cami. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 7, 46-56

Önkal, H. (1996). *Anadolu Selçuklu Türbeleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.

Önkal, H. (1999). *Selçuklu-Osmanlı Sultanları ve türbeleri.* Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Ötüken, Y. (1978). İstanbul Son Devir Bizans mimarisinde cephe süslemeleri. *Vakıflar Dergisi,* 12, 213-233.

Ötüken, Y., A. Durukan, H. Acun ve Pekak, S. (1986). *Türkiye'de vakıf abideler ve eski eserler IV*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Özay, Y. (2012). *Evliya Çelebi'nin acayip ve garip dünyası.* Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Bilkent Üniversitesi.

Özbek, Y. (2002). *Osmanlı Beyliği mimarisinde taş süsleme.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Özcan, A. (2008a). *14. ve 15. yüzyıl cami ve mescitlerinde kubbeye geçiş elemanları.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.

Özcan, A. (2008b). I. Murad Hüdavendigar Cami yazı programı. *Filibe (Plovdiv) Cuma Camii Konferansı Bildirileri,* 7 Haziran 2008, (Ed. C. Küçük – N. M. Yar). İstanbul Büyük Şehir Belediyesi., 139-143

Özcan, B. (1999). Bursa depremleri (2 Mart, 12 Nisan 1855). *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 5, 73-118.

Özcan, Y. (1990). *Türk kitap sanatında şemse motifi.* Ankara: Kültür Bakanlığı Tanıtma Eserleri.

Özdemir, Z. (1998). *Kaplıcalar şehri Gönen*. Ankara: Tisamat Basım Sanayi.

Özer, M. (2008). Bulgaristan-Plovdiv (Filibe)deki Murad Hüdavendigar (Cuma) Camisinin son restorasyonlar doğrultusunda mimari ve süsleme bakımından değerlendirilmesi. *Filibe (Plovdiv) Cuma Camii Konferansı Bildirileri,* 7 Haziran 2008, (Ed. C. Küçük – N. M. Yar). İstanbul Büyük Şehir Belediyesi., 49-59

Özgül, V. (2010). 16. yüzyıl öncesinde Dimetoka, Kızıl Deli ve Balabanlılar. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 53, 191-314.

Öztürk, N. (2000). *Anonim Osmanlı kroniği*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Pardoe, J. (2004). *Şehirlerin ecesi İstanbul, bir leydinin gözüyle 19. yüzyıl Osmanlı yaşamı* (Çev: B. Büyükkal). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Parla, C. (2002). Alâeddin Keykubad Dönemi Işığında Anadolu Selçuklu Devletinde Yapı Organizasyonu. *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 1(3),* 251- 285.

Parlak, C. XV. ve XVI. yüzyıllarda Gümülcine kazasının iktisadî durumu üzerine tespitler, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* vol.3, 85-120

Parman, E. (2001). Eskişehir-Karacahisar'da Bir Ortaçağ Kalesi. (Yay. Haz. Sema Alpaslan) *V. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler* içinde (451- 462).

Parman, E. (2002). Eskişehir-Karacahisar Kalesi 2001 Yılı Kazı Çalışmaları. *24. Kazı Sonuçları Toplantısı,* c. 2, 69-80.

Parman, E. ve C. Parla (2003). Eskişehir (Merkez Karacaşehir Köyü) Karacahisar Kalesi 2002 yılı Kazı Çalışmaları. *25. Kazı Sonuçları Toplantısı,* c.2, 43-55.

Pere, N. (1968). Osmanlılarda Madeni Paralar, İstanbul: Yapı ve Kredi Yayınları.

Peremeci, O. N. (2011). *Edirne tarihi.* Edirne: Bellek Yayınları.

Philippidis-Braat, A. (1979). La Captivité de Palamas Chez Les Turcs: Dossier et Commentaire, *Travaux et Mémories 7,* 109-221

Pitcher, D. E. (2001). Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası, (Çev: B. Tırnakçı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

Raby, J. ve Tanındı, Z. (1993). *Turkish bookbinding in the 15th. century: the Foundation of an Ottoman court style*. London: Azırnuth Editions Ltd.

Reinert, S. W. (1997). Niş'ten Kosova'ya: I. Murad'ın Son Yıllarına İlişkin Düşünceler, *Osmanlı Beyliği (1300-1389),* İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 183-230

Rıfat Osman (Tosyavizade) (2013). Edirne Rehnüması (Edirne Şehir Klavuzu), Çev. Ratip Kazancıgil, Edirne Valiliği Kültür Yayınları, Edirne Kitaplığı: 4.

Sadettin Efendi. (1999). *Tacüt Tevarih I* (Haz. İ. Parmaksızoğlu). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Rukanci, F. ve Anameriç, H. (2012). The art of bookbinding in the Ottoman Empire (fifteenth to nineteenth centuries). *Torunskie Studia Bibliologiczne*, 2(9), 9-28.

Seçkin, S. (2008). Filibe Ulu Camii'nin Osmanlı mimarisindeki yeri. *Filibe (Plovdiv) Cuma Camii Konferansı Bildirileri,* 7 Haziran 2008, (Ed. C. Küçük – N. M. Yar). İstanbul Büyük Şehir Belediyesi., 39-42

Seçkin, S. (2013). Gebze Malkoçoğlu Türbesi'nin yapım özellikleri ve üst Örtü problemine dair öneriler. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(6), 979-991.

Sevim, S. (2012). I. Murad'ın vakıfları ve temlikleri. İ. Selimoğlu (Ed.). *Sultan I. Murad Hüdavendigar ve Dönemi* içinde (s. 372-396). Bursa: Osman Gazi Belediyesi Yayınları.

Sevin, V. (2013). *Anadolu'nun tarihi coğrafyası I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Sezgin, İ. (1996). *Malkara Şehri (1475–1601).* İlmi Araştırmalar Dergisi, s. 2, İstanbul, 131-140

Sezen, T. (2006). *Osmanlı yer adları.* Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

Sharp, R. S. (2010). *The outsıde image: A comparatıve study of external archıtectural dısplay on mıddle Byzantıne structures on the Black Sea lıttoral.* Phd. Thesis. Birmingham: University of Birmingham.

Sönmez, Z. (1989). *Başlangıçtan 16. yüzyıla kadar Anadolu Türk-İslam mimarisinde sanatçılar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Sönmez, N. (1997). *Osmanlı Dönemi yapı ve malzeme terimleri sözlüğü*. İstanbul: YEM Yayınları.

Sözen, M. (1968). Anadolu'da eyvan tipi türbeler. *Anadolu Sanatı Araştırmaları,* I, 167-210.

Strabon (1993). *Antik Anadolu coğrafyası* (Çev: A. Pekman). İstanbul: Arkeoloji Sanat Yayınları.

Şahin, H. (2012). Osmanlı tarihlerinde Murad Hüdavendigar Han'ın şehir olmasını ele alan bölümler ve dili üzerine. İ. Selimoğlu (Ed.). *Sultan I. Murad Hüdavendigar ve Dönemi* içinde (s. 131-140). Bursa: Osman Gazi Belediyesi Yayınları.

Şahin, H. (2013). Yahşi Fakih. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 43, 180-182.

Şahin, K. (1991). Ankara'da Melike Hatun vakıfları. *Vakıflar Dergisi*, XXII, 77-82.

Şahin, M., Mert, İ. H. ve Şahin, D. (2010). Bursa ve çevresi 2009 yüzey araştırması (Keles ve Orhaneli). *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 28 (1), 99-114.

Şahin, S. (1987). *İznik Müzesi Antik yazıtlar kataloğu*. Bonn.

Şahin, S. (2004). Helenistik ve Roma Çağlarında İznik/Nikaia. I. Akbaygil, H. İnalcık ve Aslanapa, O. (Ed.). *Tarih Boyunca İznik* içinde (s. 3-23). İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Şatıroğlu, İ. (2010). Eski Manyas / Poimanenon Ortaçağ yapıları. Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Şehitoğlu, E. (2008). *Bursa hamamları.* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Şemseddin Sami (1996). *Kamusu'l A'lam.* C.VI. Ankara.

Şener, Y. S. (1997). XIV yüzyıl Bursa yapılarında Erken Osmanlı duvar örgüsü. *Türk Etnografya Dergisi*, 20, 193-249.

Taeschner, F. (1932). Das Nilüfer Imâret in Isnik und seine Baukunschrift. *Der Islam*, XX, 127-138.

Taeschner, F. ve Wittek, P. (1929). Die Vezirfamilie der Gandarlyzâde (14./15. jhdt.) und ihre Denkmâler. *Der Islam,* 18, 60-115

Takaoğlu, T. ve Bamyacı, A. O. (2008). Antik Çağda Bozcaada (Tenedos). *Bozcaada Değerleri Sempozyumu*, Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi, s. 71-82.

Tamur, E. (2008). Amsterdam'da bir Ankara resmi, *Kebikeç*, 25, 385-409.

Taneri, A. (1993). Çaşnigir. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 8, 232

Tanman, B. (2008). Anadolu Türk Mimarlığında kullanılmış bir silme türünün kökeni ve gelişimi hakkında. Delemen, İ., Gökay-Kepçe, S., Özdizbay, A., ve Turak Ö. (Ed.). *Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı* içinde (s. 1123-1134). Antalya: Suna İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırmaları Enstitüsü.

Tanman, B. T. (2011). Tekke (Mimari). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 40, 370-379.

Tanyeli, U. (1987). *Anadolu Türk kentinde fiziksel yapının evrim süreci (11- 15 .yy).* İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.

Tanyeli, U. ve Tanyeli, G. (1989). Osmanlı mimarlığında devşirme malzeme kullanımı (16- 18. yüzyıl). *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi,* 2(4), 23-31.

Tayla, H. (2007). *Geleneksel Türk mimarisinde yapı sistem ve elemanları*. İstanbul: TAÇ Vakfı Yayınları.

Tekin, O. (1999). Osmanlı İmparatorluğu'nda Para, Osmanlı Ansiklopedisi, c. 3, 169-179

Tekinalp, V. M. (2004). Anadolu Selçuklu sanatı'nda Bizans sanatı'nın izleri ve Hıristiyan topluluğun bu oluşuma katkısı, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, *Türkiyat Araştırmaları, 2004-2,* 95- 125.

Tekinalp, V. M. (2010). Remodelling The Monastery of Hagios Ioannes In Prousa Ad Olympum (Modern Bursa, Türkiye). *Trudy Gosudarstvennogo Ermitaja- The State Hermitage Papers 53 (2010),* 162-77

Texier, C. (2002). *Küçük Asya (coğrafyası, tarihi ve arkeolojisi) I.* (Çev: A. Suat). İstanbul: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı.

Toksöz, H. (2007). Osmanlı'nın Klasik Döneminde felsefe ve değeri. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 5(13), 123-153.

Top, M. (1997). *Erken Dönem Osmanlı mihrapları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

Topçu, N. (2005). Murat Hüdavendigar'ın Bursa Vakfiyesi ve Vakıf Köyleri, Bursa Araştırmaları, S. 10, 46-53

Tournefort, J. (2005). Tournefort Seyahatnamesi, Ed. S. Yerasimos. İstanbul: Kitap Yayınevi

Tuncer, O. C. (1991). *Anadolu kümbetleri 2, Beylikler ve Osmanlı Dönemi*. Ankara: Sevinç Matbaası.

Turhan, H. (2008). Filibe I. Murad Hüdavendigar Camii ve onarım esasları. *Filibe (Plovdiv) Cuma Camii Konferansı Bildirileri,* 7 Haziran 2008, (Ed. C. Küçük – N. M. Yar). İstanbul Büyük Şehir Belediyesi., 71-73

Tüfekçioğlu, A. (2001). *Erken Dönem Osmanlı mimarisinde yazı.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Tüfekçioğlu, A. (2003). Gönen ve köylerindeki mimari eserlerden kalan izler. *Ekev Akademi Dergisi,* 14, 253-271.

Türker, A. Ç. (2006). The Gallipoli Castle in the Byzantine Period, Ankara: *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 23(2), 175-198.

Türker, A. Ç. (2011). Hellespontus'taki Praktius - Bergaz Vadisi'nden Bizans taş eserleri. Erel, A.C., İşler, B., Peker, G., ve Güner, S. (Ed.). *Anadolu Kültürlerinde Süreklilik ve Değişim (Dr. Mine Kadiroğlu'na Armağan)* içinde (s. 553-576). Ankara.

Trkulja, J. (2004). *Aesthetics and symbolism of Late Byzantine church facades.* Yayınlanmamış Doktora Tezi. Princeton: Princeton Üniversitesi.

Umar, B. (2003). *Trakya: Bir tarihsel coğrafya araştırması ve gezi rehberi.* İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Umar, B. (1996). *Anna Kommena: Alexiad*. İstanbul: İnkılap Kitabevi

Uysal, A. O. (1990). Anadolu Selçuklularından Erken Osmanlı Dönemine minare biçimindeki gelişmeler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XXXIII(/1-2), 505-534.

Uysal, A. O. (1997). Zaviyeli Camilerde minare problemi. *Türk Etnografya Dergisi,* XX, 47-63.

Uysal, A. (2006). *Germiyanoğulları Beyliği'nin mimari eserleri.* Ankara: Atatürk Yüksek Kurumu Yayınları.

Uysal, A. (2007). Bursa'da Erken Osmanlı Dönemi minareleri. *Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi, Sempozyum Kitabı*, Bursa, 07-08 Nisan 2007. s 107-150. C. Çiftçi (Ed.).

Uysal, A. O. (2008). Gelibolu ve çevresindeki Türk eserleri hakkında tespitler. *Gelibolu Değerleri Sempozyumu*, Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi. s. 101-132.

Uysal, A. O. (2012). Lapseki'nin Umurbey Beldesinde Osmanlı Devri yapıları. *Sanat Tarihi Dergisi*, XXI, 127-151.

Uzunçarşılı, İ. H. (1927). *Tokat, Niksar, Zile, Turhal, Pazar, Amasya vilayet kaza ve nahiye merkezlerindeki kitabeler* , İstanbul: Maarif Vekaleti Neşriyatı.

Uzunçarşılı, İ. H. (1941). Gazi Orhan Bey Vakfiyesi. *Belleten*, V(19), 277-288.

Uzunçarşılı, İ. H. (1945). Gazi Orhan Bey'in Hükümdar Olduğu Tarih ve İlk Sikkesi,, TTK Belleten, IX, 207-211.

Uzunçarşılı, İ. H. (1959). Çandarlı (Cenderli) Kara Halil Hayreddin Paşa, Menşe'i-Tahsili-Kadılığı-Kazaskerliği-Vezirliği ve kumandanlığı. *Belleten,* XXIII(91), 457-477.

Uzunçarşılı, İ. H. (1964). Evrenos. *İslam Ansiklopedisi,* 4, 413-418.

Uzunçarşılı, İ. H. (1979). Murad I., *İslam Ansiklopedisi,* c. 8., İstanbul: Milli eğitim Basımevi, 587-597

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Çandarlı Vezir Ailesi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ülgen, A. S. (1938). İznik'te Türk Eserleri. *Vakıflar Dergisi,* 1, 53-69.

Ünlüyol, A. (1995). *Şeriye Sicillerine göre XVIII. asrın ilk yarısında Balıkesir.* Yayınlanmamış Doktora Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi.

Vryonis, S. (1971). *The decline of medieval Hellenism in Asia Minor and the process of Islamisation from the eleventh through the fifteenth century*. Berkeley: University of California Press.

Yavaş, A. (2008). Behramkale ve Tuzla Hüdavendigar Camileri, *Çanakkale İli Değerleri Sempozyumları (Ayvacık Değerleri Sempozyumu).* A. Akdemir (Ed.). Çanakkale, 25–31 Ağustos 2008, 171-201

Yavaş, D. (2012). Murad Hüdavendigar Dönemi Bursa eserleri. İ. Selimoğlu (Ed.). *Sultan I. Murad Hüdavendigar ve Dönemi* içinde (s. 413-423). Bursa: Osman Gazi Belediyesi Yayınları.

Yavuzyılmaz, A. (2012). *Gebze ve çevresindeki Türk İslam Devri yapıları.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Yazıcı, G., Şahin, İ. ve Yazıcı, M. (2008). Bozcaada'da Osmanlı Mmdeniyetinin tanıkları: Kitabeler. *Bozcaada Değerleri Sempozyumu*, Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi. s. 99-130.

Yegül, F. (2010). *Roma dünyasında yıkanma.* İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Yenişehirlioğlu, F. (1983). L'Emploi de la brique sur les façades des edifices Byzantins et Ottomans aux XIVè et XVè siècles. *Jahrbuck der Österreichischen Byzantinistik*, XXXII (5), 327-337.

Yenişehirlioğlu, F. (1987). Tuzla'da Hüdavendigar Camii. *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, 6, 5-14.

Yenişehirlioğlu, F. (2006). Osmanlı mimarisinde Bursa ve Balkanlar. *Payitaht Bursa'da Kültür ve Sanat – Sempozyum Kitabı,* Bursa, 07-08 Nisan 2006. s.251-256. C. Çiftçi (Ed.).

Yenişehirlioğlu, F. (2001). Erken Osmanlı Dönemi'nde Balkanlar'da Kent Oluşumu veya Değişimi. *Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu, 2,* Atatürk Kültür Merkezi Yayınları. Ankara, 887-892.

Yenişehirlioğlu, F. (1990). Ottoman Architectural Works Outside of Turkey / Türkiye Dışındaki Osmanlı Mimari Yapıtları, Ankara: Dışişleri Bakanlığı Kültür Yayınları.

Yerasimos, S. (1991). *Les Voyageurs Dans L'Empire Ottomann (XIV-XVI Siècles)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Yıldırım, J. (1991). *Bursa'da tek kubbeli camilerin gelişimi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi.

Yıldırım, F. (2014a). *14. yüzyıldan Cumhuriyet Dönemi'ne kadar yabancı seyyahların gözünden Bursa ilindeki mimari eserler*, C.1. Bursa: Nilüfer Belediyesi.

Yıldırım, F. (2014b). *14. yüzyıldan Cumhuriyet Dönemi'ne kadar yabancı seyyahların gözünden Bursa ilindeki mimari eserler*, C.2. Bursa: Nilüfer Belediyesi.,

Yılmazyaşar, H. (2003). *Orhan Gazi Döneminde İznik kenti ve mimarisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Yılmazyaşar, H. (2009). İznik Ayasofya Kilisesinde Osmanlı Dönemi yapısal düzenlemeleri. O. Alp (Ed.). *Ebru Parman'a Armağan: Sanat Tarihi ve Arkeoloji Yazıları* içinde (s..361-384). Ankara: Alter Yayıncılık.

Yurtışığı, I. (2009). *979 Numaralı Bolu Şer'iye Sicilinin XIX. Yüzyıl Bolu Tarihine Katkıları (H. 1295-1296/ M. 1878-1879)*, Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları: 7.

Yüksel, İ. A. (1983). *Osmanlı mimarisinde II. Bayezid, Yavuz Selim Devri, V*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

Yüksel, İ. A. (1993). *Bolu Yıldırım Bayezid Külliyesi hamamlar ve imaret cami.* Kültür Bakanlığı, Tanıtma Eserleri/53, Ankara

Zachariadou, E. (1997a). Karesi ve Osmanlı Beylikleri: İki rakip Devlet. *Osmanlı Beyliği (1300-1389)* içinde (s. 243-255). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Zachariadou, E. (1997b). Osmanlı, Karesi ve Saruhan sikkeleri ve Türk Batı Anadolu'sundaki ortak para sorunu (1340-1390). *Osmanlı Beyliği (1300-1389)* içinde (s. 256-262). İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Zachariadou, E. A. (2000). İlk Osmanlılara dair tarih ve efsaneler. M. Öz ve O. Özel (Der.). *Söğüt'ten İstanbul'a* içinde (s. 341-396). İstanbul: İmge Kitabevi.

Zeinkeisen, J. W. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1299-1453)* (Çev: N. Epçeli). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

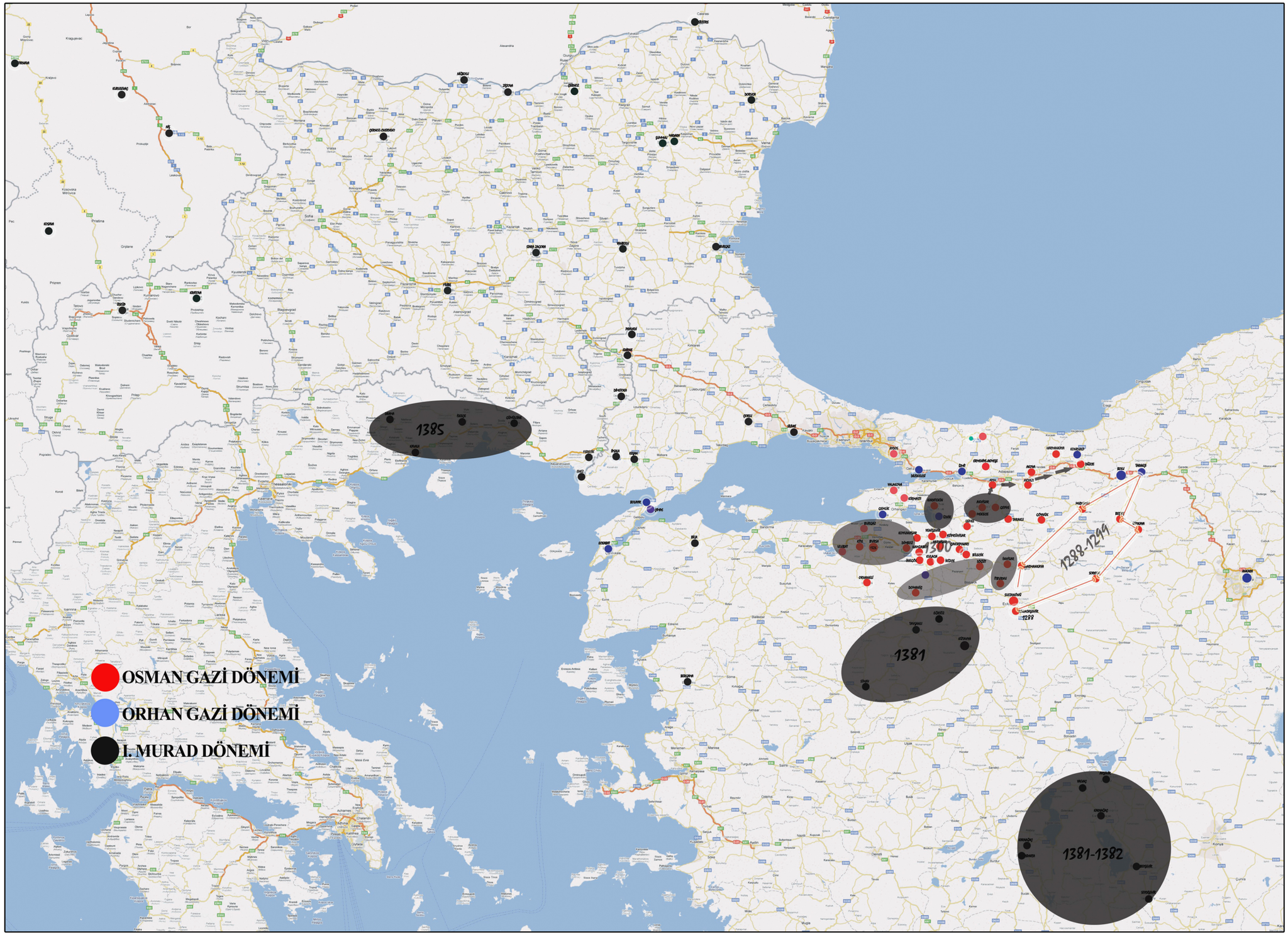
Zengin, S. Z. (2004). İlk Dönem Osmanlı vakfiyelerinden Serez'de Evrenuz Gazi'ye ait Zaviye Vakfiyesi. *Vakıflar Dergisi*, 28, 103- 120.

Walker, M. A. (1886). *Eastern life and scenery with excursions in Asia Minor, Mytilene, Crete and Roumania. Vol. II.* London: Chapman and Hall Limited.

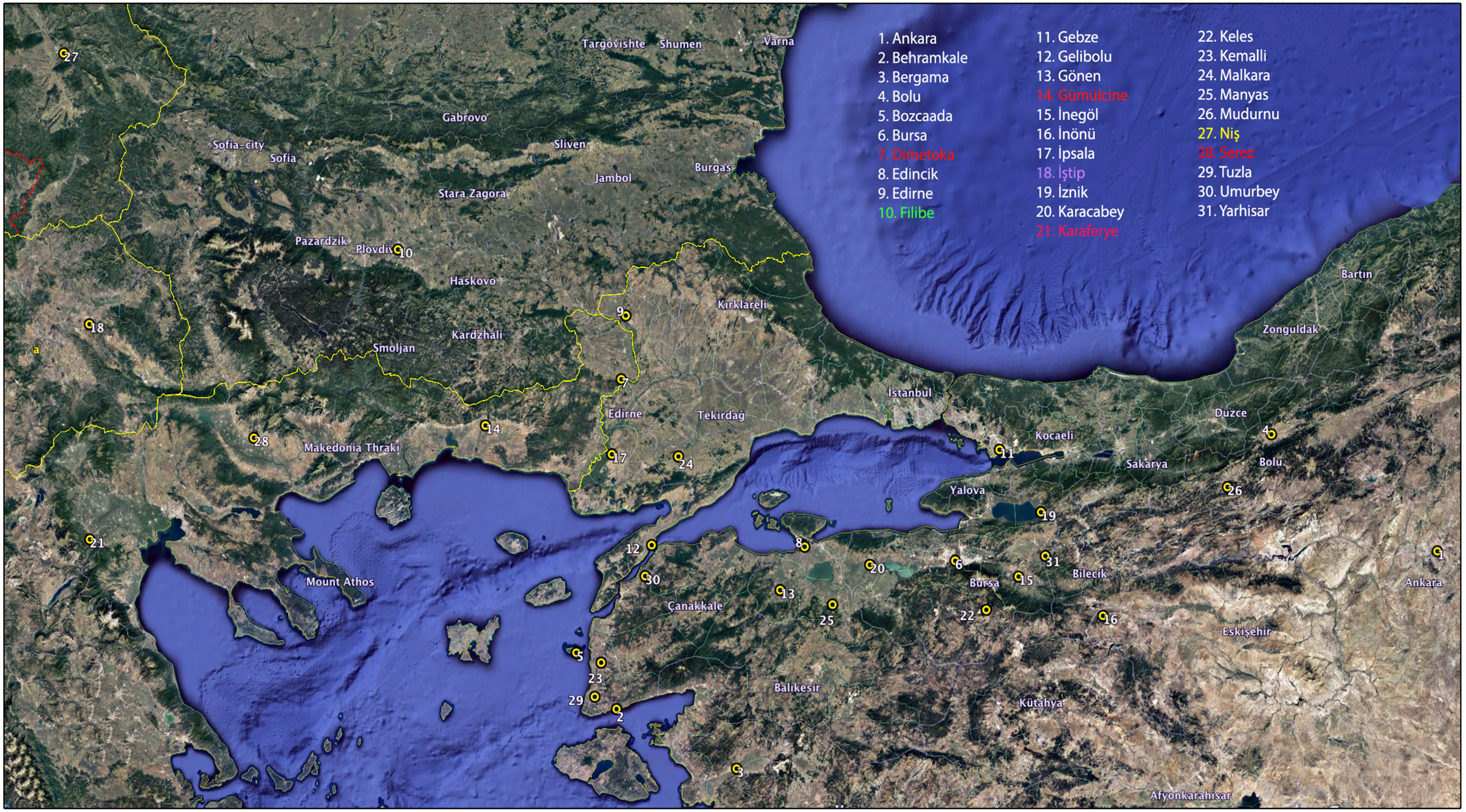
Walsh, R. ve T. Allom (2013). *İstanbul Manzaraları: Rumeli ve Batı Anadolu'da Gezintilerle.* (Çev: Ş. Türkömer). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

Werner E. (2014). *Büyük Bir devletin Doğuşu: Osmanlılar (1300-1481),* (Çev. O. Esen ve Y. Önder). İstanbul: Yordam Kitap Yayınları.

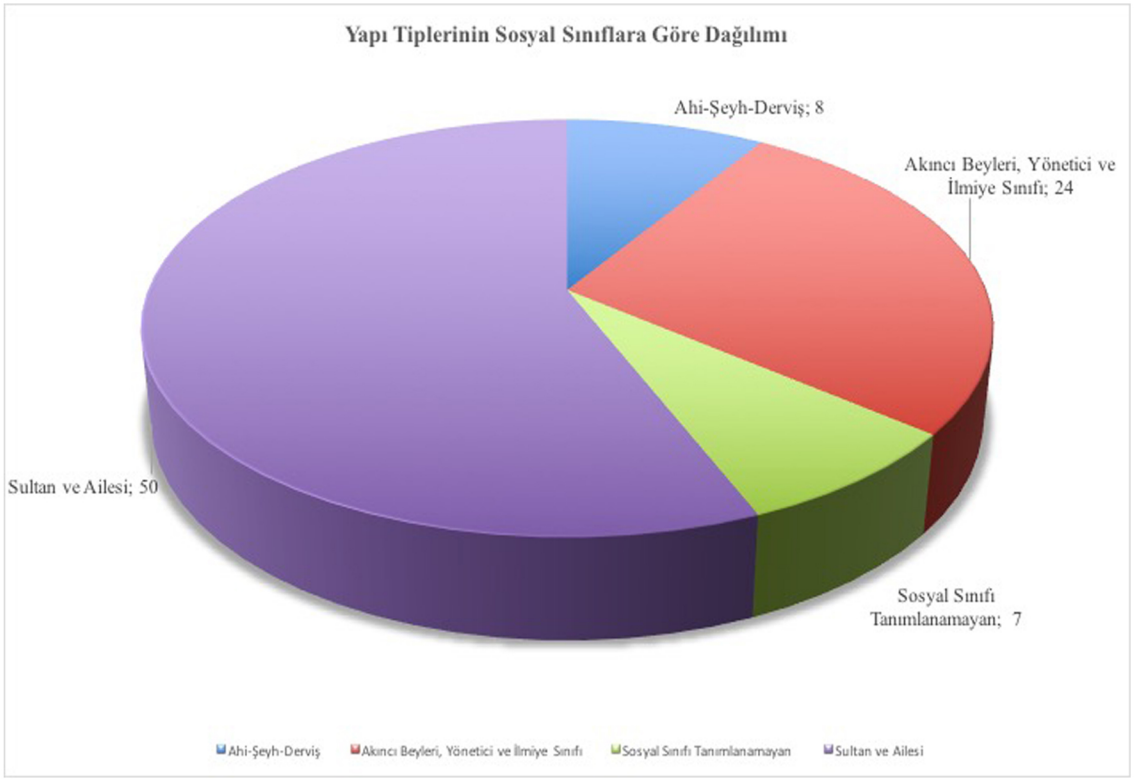
Wiegand T. (1904). Reisen in Mysien, *Mitteilungen Des Kaiserlich Deutschen Archaologischen Instituts, Band XXIX*, 254-340.

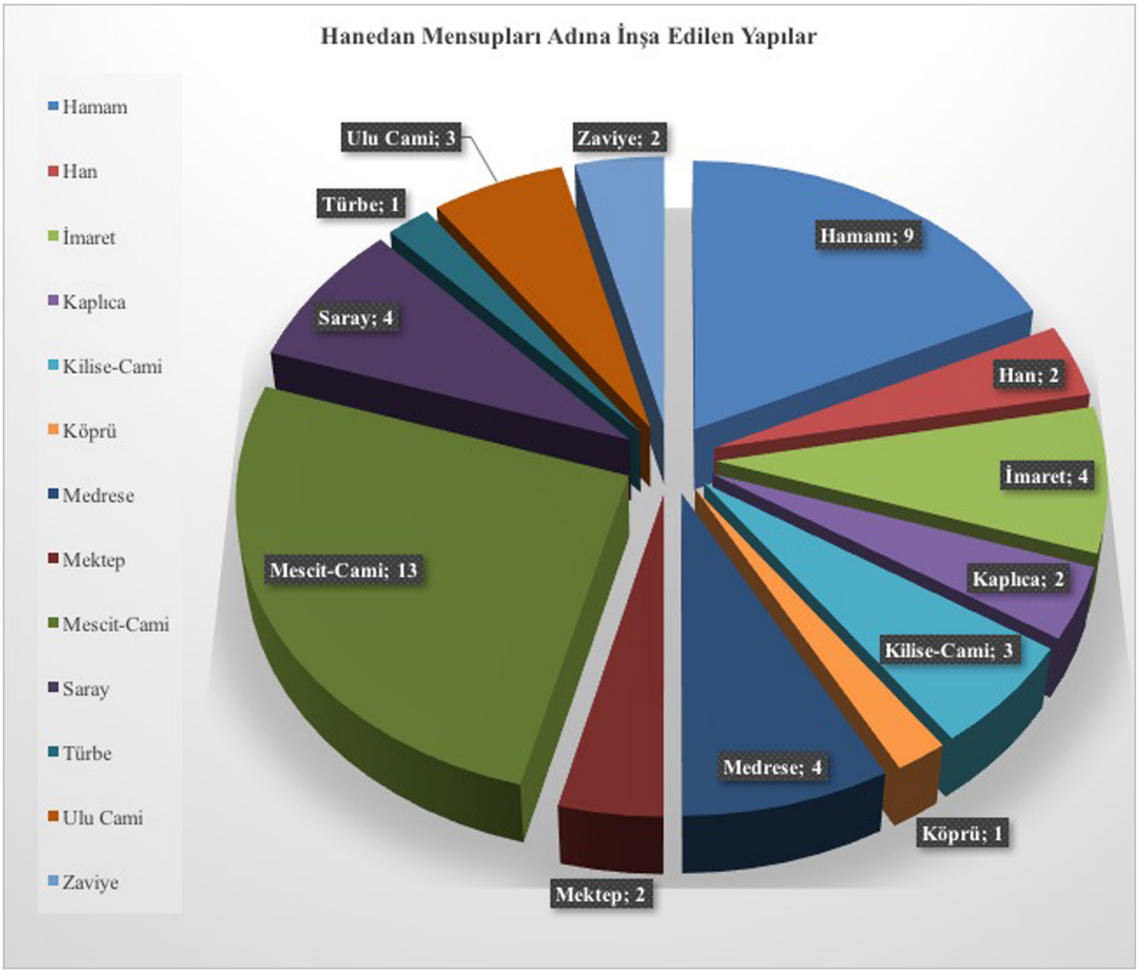
Harita 1. I. Murad Dönemi Sonunda Osmanlı Beyliğinin Sınırları

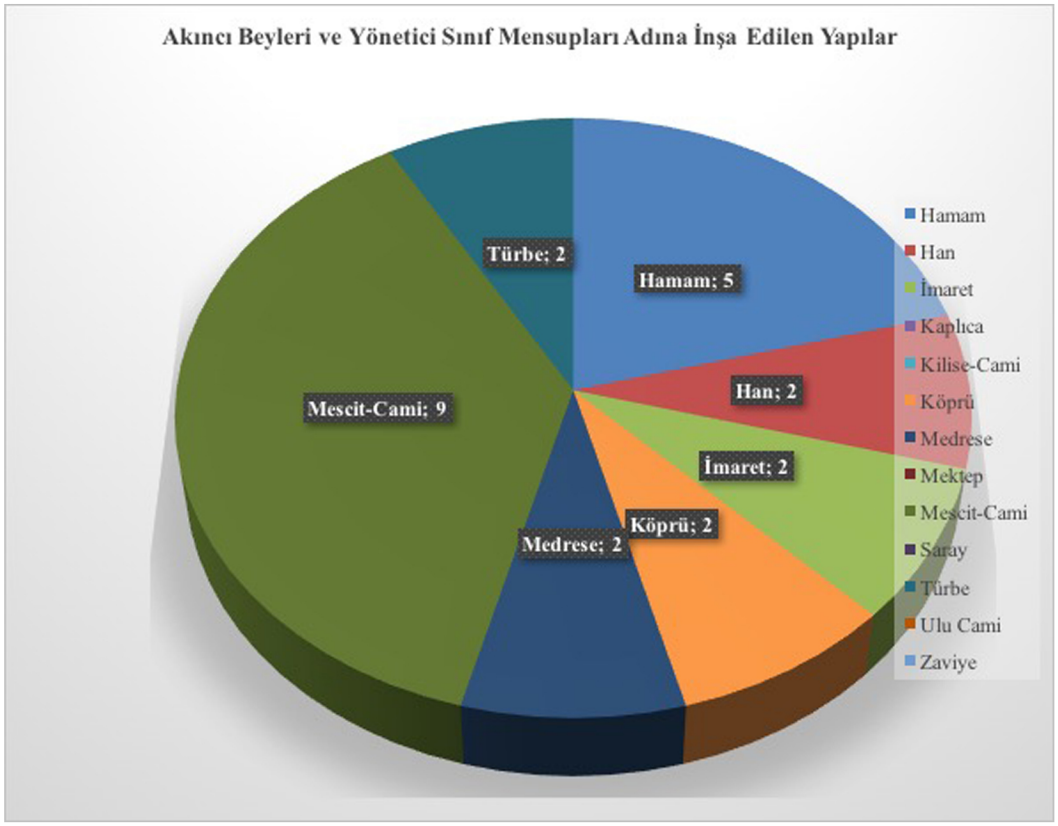
Harita 2. I. Murad Döneminde Yapı İnşa Edilen Yerleşimler

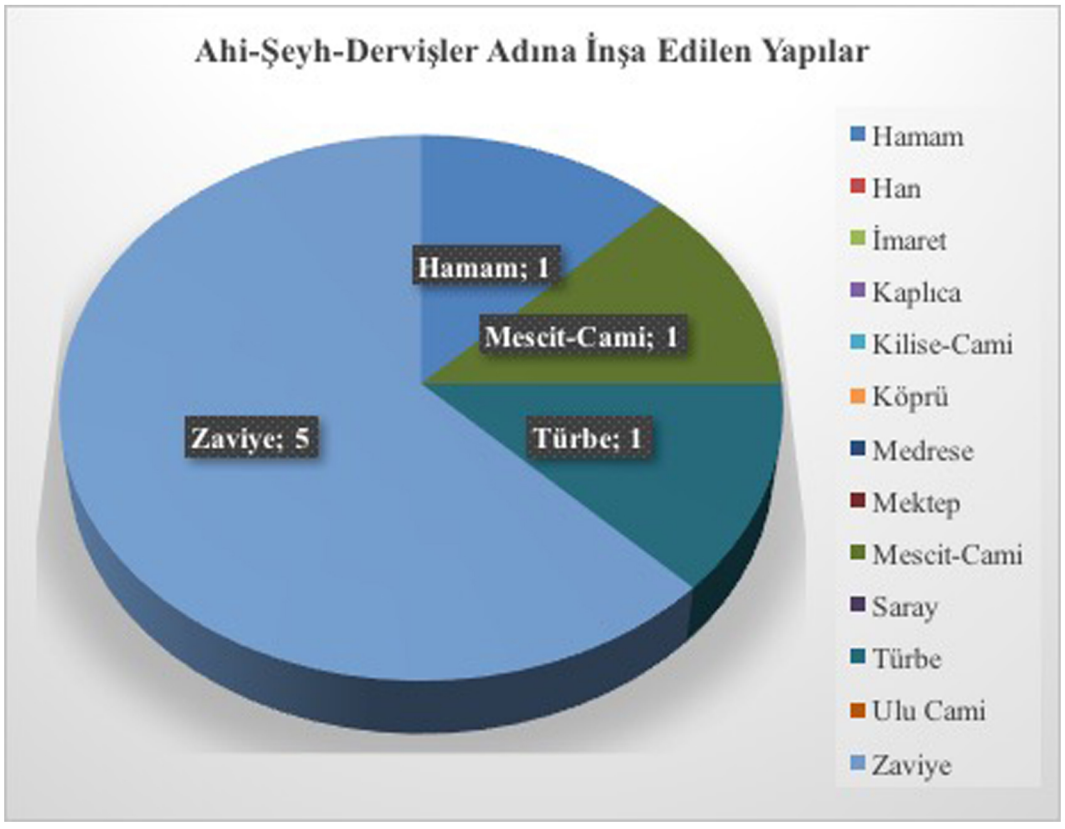
Grafik 1.

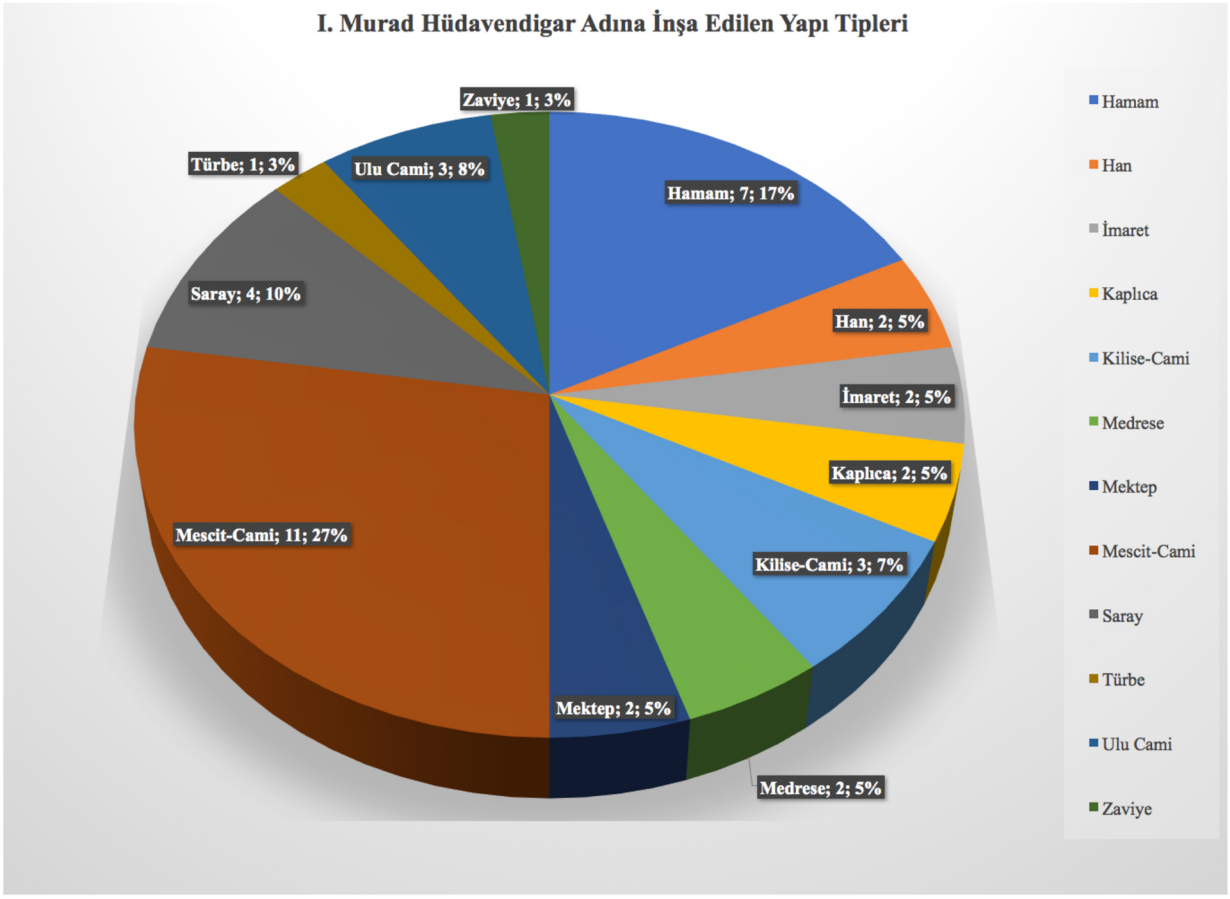
Grafik 2.

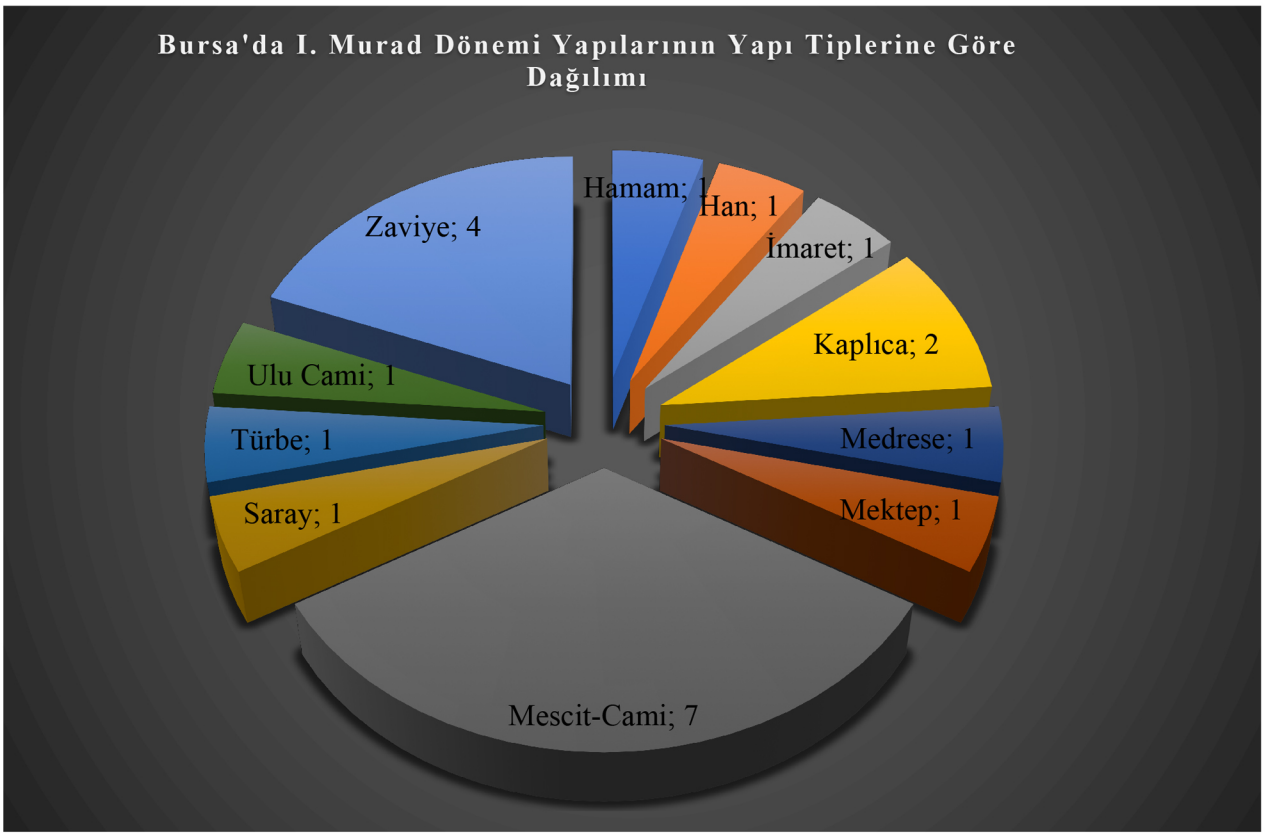
Grafik 3.

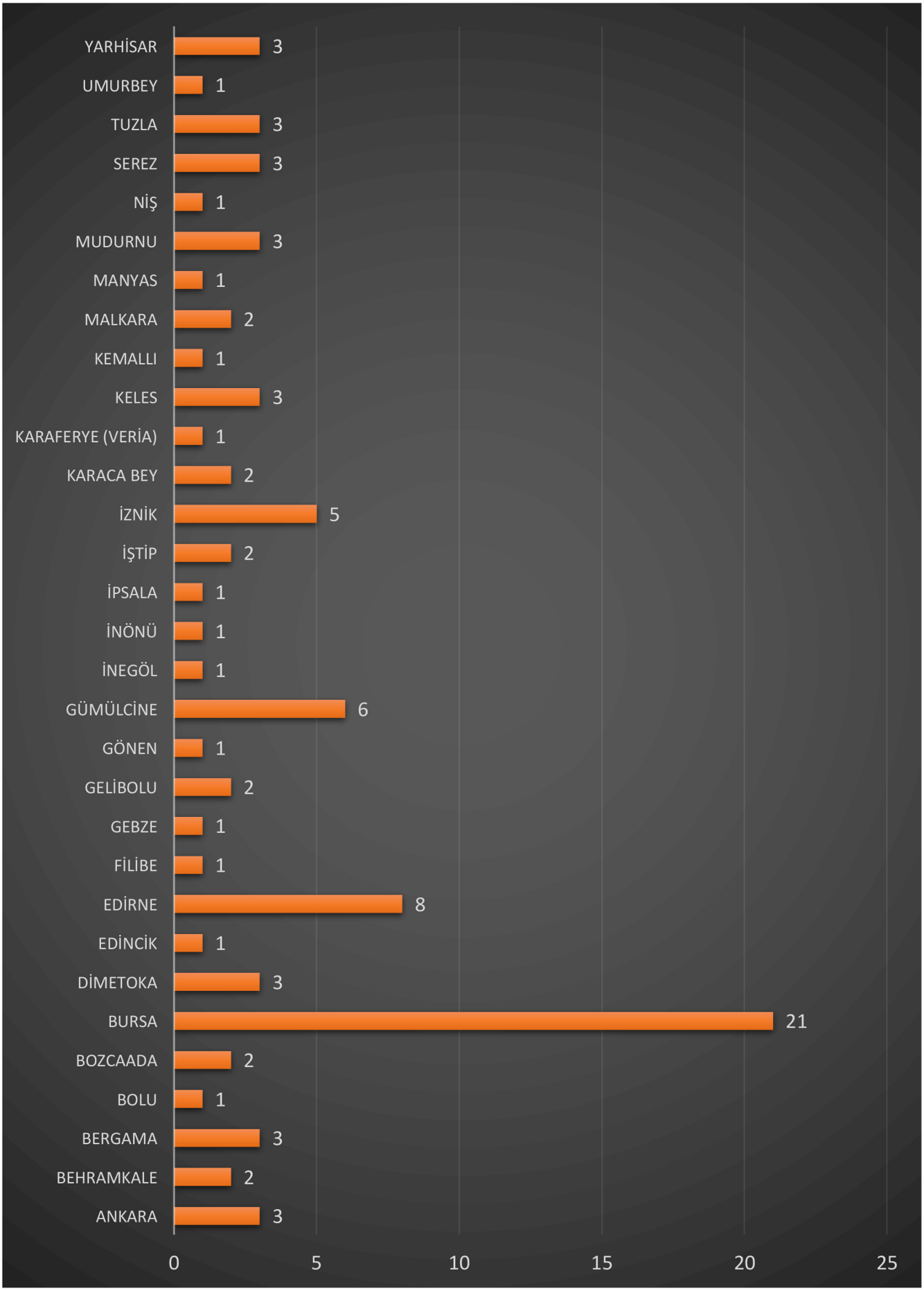
Grafik 4.

Grafik 5.

Grafik 6.

Grafik 7. I. Murad Dönemi Yapılarının Yerleşimlere Dağılımı

Tablo 1. I. Murad Dönemi Yapı Tiplerinin Bani ve Yerleşimlere Göre Dağılımı														
	Hamam	Han	İmaret	Kaplıca	Kilise-Cami	Köprü	Medrese	Mektep	Mescit-Cami	Saray	Türbe	Ulu Cami	Zaviye	Grand Total
Abdal Cüneyt Cami									**1**					**1**
DİMETOKA									1					1
Akbıyık													**1**	**1**
YARHİSAR													1	1
Asılhan Bey									**1**					**1**
KEMALLI									1					1
Evrenos Gazi	**1**	**1**	**1**						**2**					**5**
BURSA									1					1
GÜMÜLCİNE	1	1	1						1					4
Hacı İvaz							**1**							**1**
BURSA							1							1
Hayreddin Paşa	**1**	**1**	**1**				**1**		**2**		**1**			**7**
BURSA									1					1
İZNİK			1				1				1			3
SEREZ	1	1							1					3
Hoca Yadigar									**1**					**1**
İNÖNÜ									1					1
Hüdavendigar	**7**	**2**	**2**	**2**	**3**	**1**	**2**	**2**	**11**	**4**	**1**	**3**	**1**	**41**
BEHRAMKALE						1			1					2
BOZCAADA								1	1					2
BURSA	1	1	1	2				1		1	1	1	1	10
DİMETOKA										1				1
EDİNCİK	1													1
EDİRNE			1		1				1	1				4
GELİBOLU										1		1		2
GÖNEN									1					1
İNEGÖL	1													1
İPSALA									1					1
İŞTİP					1		1							2
KARACA BEY	1											1		2
KARAFERYE (VERİA)					1									1
KELES	1	1							1					3
MANYAS									1					1
NİŞ									1					1
TUZLA	1						1		1					3
UMURBEY									1					1
YARHİSAR	1								1					2
İnebey	**2**					**1**								**3**
BERGAMA	2					1								3

Tablo 1a. I. Murad Dönemi Yapı Tiplerinin Bani ve Yerleşimlere Göre Dağılımı

	Hamam	Han	İmaret	Kaplıca	Kilise-Cami	Köprü	Medrese	Mektep	Mescit-Cami	Saray	Türbe	Ulu Cami	Zaviye	Grand Total
İzzeddin Bey									**1**				**1**	**2**
BURSA									1				1	2
Kara Ali									**1**					**1**
BURSA									1					1
Koca Naip									**2**					**2**
BURSA									2					2
Küştigiran Tekkesi													**1**	**1**
EDİRNE													1	1
Laciroğlu Mehmed						**1**								**1**
ANKARA						1								1
Lala Şahin Paşa						**1**								**1**
FİLİBE						1								1
Malkoç Bey									**1**					**1**
EDİRNE									1					1
Malkoçoğlu Mehmet Bey											**1**			**1**
GEBZE											1			1
Melike Hatun									**1**					**1**
ANKARA									1					1
Melike Hatun							**1**							**1**
ANKARA							1							1
Nilüfer Hatun			**1**											**1**
İZNİK			1											1
Nilüfer Sultan									**1**				**1**	**2**
BURSA									1				1	2
Postpuş Baba											**1**		**1**	**2**
GÜMÜLCİNE											1		1	2
Seyid Nasır													**1**	**1**
BURSA													1	1
Yahşi Fakih	**1**								**1**					**2**
EDİRNE	1								1					2
Yakup Çelebi			**1**											**1**
İZNİK			1											1
Yegan Reis	**1**												**1**	**2**
MALKARA	1												1	2
Yıldırım Beyazıd	**2**						**2**		**1**					**5**
BOLU	1													1
DİMETOKA							1							1
MUDURNU	1						1		1					3
Grand Total	**15**	**4**	**6**	**2**	**3**	**4**	**7**	**2**	**27**	**4**	**4**	**3**	**8**	**89**

Tablo 1b. I. Murad Dönemi Yapı Tiplerinin Bani ve Yerleşimlere Göre Dağılımı

I. MURAD DÖNEMİ YAPILARININ YERLEŞİMLERE GÖRE DAĞILIMI														
YERLEŞİMLER	YAPI TİPLERİ													
	Hamam	Han	İmaret	Kaplıca	Kilise-Cami	Köprü	Medrese	Mektep	Mescit-Cami	Saray	Türbe	Ulu Cami	Zaviye	Toplam
ANKARA						1	1		1					3
BEHRAMKALE						1			1					2
BERGAMA	2					1								3
BOLU	1													1
BOZCAADA								1	1					2
BURSA	1	1	1	2			1	1	7	1	1	1	4	21
DİMETOKA							1		1	1				3
EDİNCİK	1													1
EDİRNE	1		1		1				3	1			1	8
FİLİBE						1								1
GEBZE											1			1
GELİBOLU										1		1		2
GÖNEN									1					1
GÜMÜLCİNE	1	1	1						1		1		1	6
İNEGÖL	1													1
İNÖNÜ									1					1
İPSALA									1					1
İŞTİP					1		1							2
İZNİK			3				1				1			5
KARACA BEY	1											1		2
KARAFERYE (VERİA)					1									1
KELES	1	1							1					3
KEMALLI									1					1
MALKARA	1												1	2
MANYAS									1					1
MUDURNU	1						1		1					3
NİŞ									1					1
SEREZ	1	1							1					3
TUZLA	1						1		1					3
UMURBEY									1					1
YARHİSAR	1								1				1	3
Toplam	15	4	6	2	3	4	7	2	27	4	4	3	8	89

Tablo 2. I. Murad Dönemi Yapılarının Yerleşimlere Göre Dağılımı

I. MURAD DÖNEMİ YAPI TİPLERİNİN SOSYAL SINIFLARA GÖRE DAĞILIMI					
YAPI TİPLERİ	**SOSYAL SINIFLAR**				
	Ahi-Şeyh-Derviş	Akıncı Beyleri ve Yönetici Sınıf	Sosyal Sınıfı Tanımlanamayan	Hanedan Mensupları	Toplam
Hamam	1	5		9	15
Han		2		2	4
İmaret		2		4	6
Kaplıca				2	2
Kilise-Cami				3	3
Köprü		2	1	1	4
Kümbet		1			1
Medrese		2	1	4	7
Mektep				2	2
Mescit-Cami	1	9	4	13	27
Saray				4	4
Türbe	1	1		1	3
Ulu Cami				3	3
Zaviye	5		1	2	8
Toplam	8	24	7	50	89

Tablo 3. I. Murad Dönemi Yapı Tiplerinin Sosyal Sınıflara Göre Dağılımı

BANİLER	YAPI TİPLERİ														
	Hamam	Han	İmaret	Kaplıca	Kilise-Cami	Köprü	Kümbet	Medrese	Mektep	Mescit-Cami	Saray	Türbe	Ulu Cami	Zaviye	Toplam
Abdal Cüneyt Cami										1					1
Akbıyık														1	1
Asılhan Bey										1					1
Evrenos Gazi	1	1	1							2					5
Hacı İvaz								1							1
Hayreddin Paşa	1	1	1					1		2		1			7
Hoca Yadigar										1					1
Hüdavendigar	7	2	2	2	3	1		2	2	11	4	1	3	1	41
İnebey	2					1									3
İzzeddin Bey										1				1	2
Kara Ali										1					1
Koca Naip										2					2
Küştigiran														1	1
Laciroğlu Mehmed						1									1
Lala Şahin Paşa						1									1
Malkoç Bey										1					1
Malkoçoğlu Mehmet Bey							1								1
Melike Hatun										1					1
Melike Hatun								1							1
Nilüfer Hatun			1												1
Nilüfer Sultan										1				1	2
Postpuş Baba												1		1	2
Seyid Nasır														1	1
Yahşi Fakih	1									1					2
Yakup Çelebi			1												1
Yegan Reis	1													1	2
Yıldırım Beyazıd	2							2		1					5
Toplam	**15**	**4**	**6**	**2**	**3**	**4**	**1**	**7**	**2**	**27**	**4**	**3**	**3**	**8**	**89**

Tablo 4. I. Murad Dönemi Yapı Tiplerinin Banilere Göre Dağılımı

Yapı İsmi	Tarih	Yapı İçin Kullanılan Terim	Mimar/Sanatçı	Kitabe Dili	Yazı Türü	Malzeme Teknik
Tuzla Hüdavendigar Mescidi	1366	Mübarek Mescid	Emir Hacı İbn Süleyman (Bina Emini)	Arapça	Celi Sülüs	Mermer / Kabartma
Ankara Laciroğlu Mehmed Köprüsü	1375	Kantara: Taş Köprü	Hacı (Mimar) Laciroğlu Mehmed (Hattat)	Arapça	Celi Sülüs	Mermer / Kabartma
Lala Şahin Paşa Türbesi	_____	_____	_____	Arapça	Celi Sülüs	Mermer Kabartma
Kemalli Asılhan Bey Mescidi	1382	Şerefli,Mübarek Mescid	_____	Arapça	Celi Sülüs	Mermer Kabartma
Mudurnu Yıldırım Hamamı (Kitabe)	1382	Mübarek Hamam	_____	Arapça	Celi Sülüs	Mermer Kabartma
Mudurnu Yıldırım Hamamı (I. Vakfiye)	_____	_____	_____	Arapça	Celi Sülüs	Mermer Kabartma
Mudurnu Yıldırım Hamamı (II. Vakfiye)	_____	_____	Ömer bin İbrahim	Arapça	Celi Sülüs	Mermer Kabartma
Bergama Eyne Bey Köprüsü	1383	Kantara: Taş Köprü	_____	Arapça	Celi Sülüs	Mermer Kabartma
Gelibolu Ulu Cami	1385	Mübarek ve Şerefli Bina	_____	Arapça	Celi Sülüs	Mermer Kabartma
İznik Nilüfer Hatun İmareti	1388	Mübarek ve Şerefli İmaret	_____	Arapça	Celi Sülüs	Mermer Kabartma
Bolu Orta Hamam (İnşa)	1389	Hammam	_____	Arapça	Celi Sülüs	Mermer Kabartma
Bolu Orta Hamam (Mimar)	_____	_____	Ömer bin İbrahim	Arapça	Celi Sülüs	Taş Kabartma
Gebze Malkoçoğlu Mehmed Bey Türbesi	1385	_____	İstafanos-Mastarios Stefanos	_____	_____	_____

Tablo 5. I. Murad Dönemi Kitabeleri

Yapı İsmi	Mekan Düzeni / Plan	Kitabelerinde Kullanılan Terim
İznik Hacı Özbek	Kare Planlı - Kubbeli	Mescid
İznik Hacı Hamza	Kare Planlı - Kubbeli	Mescid
Tuzla Hüdavendigar	Kare Planlı - Kubbeli	Mescid
İznik Yeşil	Kare Planlı - Kubbeli	Mescid
Kemalli Asılhan Bey	Kare Planlı - Kubbeli	Mescid
Gelibolu Ulu Cami	Çok Destekli - Ulu Cami	Mübarek ve Şerefli Bina
Bergama Yıldırım Camisi	Çok Destekli - Ulu Cami	Şerefli Mescit ve Güzel Cami
Edirne Eski Camisi (1414)	Çok Destekli - Ulu Cami	Cami
Merzifon II. Murad Camisi (1426)	Çok Destekli - Ulu Cami	el-mescidi'l cami
Ankara Hacı Musa Cami (1439)	Dikdörtgen Plan-Ahşap Örtü	Mescid
Bursa Şeyh Paşa	Dikdörtgen Plan-Ahşap Örtü	Mescid
Ankara Gecik (1443)	Dikdörtgen Plan-Ahşap Örtü	Mescid
Ankara Mukadem (1450)	Dikdörtgen Plan-Ahşap Örtü	Mescid
Bergama Kurşunlu (1435)	Kare Planlı - Kubbeli	Mescid
Edirne Kirazlı (1446)	Kare Planlı - Kubbeli	Mescid
Bursa Hoca Ali (1439)	Kare Planlı - Kubbeli	Mescid
Bursa Veledi Yaniç (1440)	Kare Planlı - Kubbeli	Mescid
Bursa Hafsa Sultan (1443)	Kare Planlı - Kubbeli	Mescid
Vize Şerbetdar Hasan Bey (1443)	Kare Planlı - Kubbeli	Mescid
Bursa Selçuk Hatun	Kare Planlı - Kubbeli	Mescid
Edirne Darül Hadis Cami		Cami
Edirne Üç Şerefeli Camisi		Cami

Tablo 6. Erken Osmanlı Dönemi İbadet Yapıları İçin Kitabelerinde Kullanılan Terimler

Yapı İsmi	Kitabelerinde Kullanılan Terim
İznik Orhan İmareti	İmaret
Bursa Orhan İmareti	İmaret
Bursa Hüdavendigar (Kaplıca)	İmaret
İznik Nilüfer Hatun İmareti	Mübarek ve Şerefli İmaret
Milas Firuz Bey İmareti	Mübarek İmaret
Edirne I. Bayezid İmareti (1400)	İmaret
Ankara İmaret Camii (Karaca Bey Cami) (1440)	İmaret
Amasya Bayezid Paşa İmareti (1414-19)	İmaret
İznik İbrahim Paşa İmareti (1425)	İmaret
Bursa Muradiye İmareti (1425-26)	İmaret
Amasya Yörgüç Paşa İmareti (1428)	İmaret
Havza Mustafa Bey İmareti (1429-30)	İmaret
Çorum Osmancık Koca Mehmed Paşa İmareti (1430-1431)	İmaret
Edirne II. Murad (Muradiye) Zaviyesi (1435-36)	İmaret

Yapı İsmi	Kitabelerinde Kullanılan Terim
Gelibolu Saruca Paşa İmareti (1436-1437)	İmaret
Kütahya Yakup Bey İmareti (1440-41)	İmaret
Karacabey/Bursa Karacabey İmareti (1456-57)	İmaret
Tokat Hatuniye İmareti (1485)	İmaret
Amasya Sultan Beyazıd Cami (1486)	İmaret
Bursa Ebu İshak Zaviyesi	Mekan
Edirne Gazi Mihal İmareti	Mekan
İstanbul Mahmud Paşa Cami	Hayır Yurdu
İstanbul Murad Paşa Cami	Hayır Yurdu
Üsküdar Rum Mehmed Paşa Cami (1471-72)	Bina
İstanbul Davud Paşa Camii (1485)	Hayır Binası
Edirne II. Beyazıd Cami	Cami

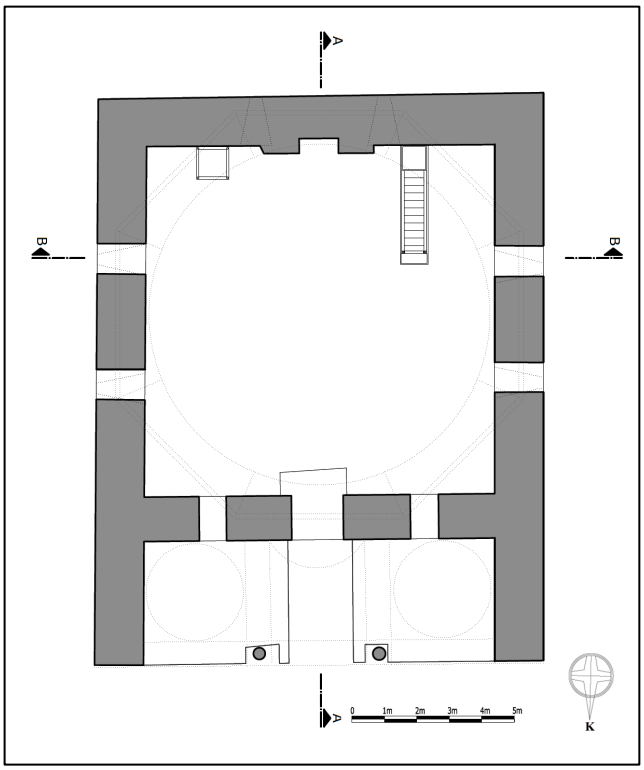
Tablo 7. Erken Osmanlı Dönemi İmaretleri İçin Kitabelerinde Kullanılan Terimler

YERLEŞİM	YAPI İSMİ	MALZEME TEKNİK
BEHRAMKALE	Hüdavendigar Cami	Kesme Taş
BEHRAMKALE	Hüdavendigar Köprüsü	Kesme Taş
BİLECİK	Orhan Cami	Taş Tuğla Almaşık
BOLU	Orta Hamam	Kesme/Moloz Taş
BURSA	Eski Kaplıca	Taş Tuğla Almaşık
BURSA	Hızırlık Cami	Taş Tuğla Almaşık
BURSA	Hüdavendigar İmareti	Taş Tuğla Almaşık
BURSA	Kavaklı Cami	Taş Tuğla Almaşık
BURSA	Koca Naip Cami	Taş Tuğla Almaşık
BURSA	Kükürtlü Kaplıcası	Taş Tuğla Almaşık
BURSA	Nalıncılar Hamamı	Taş Tuğla Almaşık
BURSA	Şehadet Cami	Taş Tuğla Almaşık
BURSA	Yerkapı Mescidi	Taş Tuğla Almaşık
GEBZE	Malkoçoğlu Mehmet Bey Künbedi	Taş Tuğla Almaşık
GÜMÜLCİNE	Gazi Evrenos Bey İmareti	Taş Tuğla Almaşık
İZNİK	Nilüfer Hatun İmareti	Taş Tuğla Almaşık
İZNİK	Yakup Çelebi İmareti	Taş Tuğla Almaşık
İZNİK	Hayruddin Paşa Türbesi	Taş Tuğla Almaşık
KEMALLI	Asılhan Bey Cami	Kesme Taş
MUDURNU	Yıldırım Cami	Kesme Taş
MUDURNU	Yıldırım Hamamı	Kesme Taş
TUZLA	Hüdavendigar Cami	Taş Tuğla Almaşık

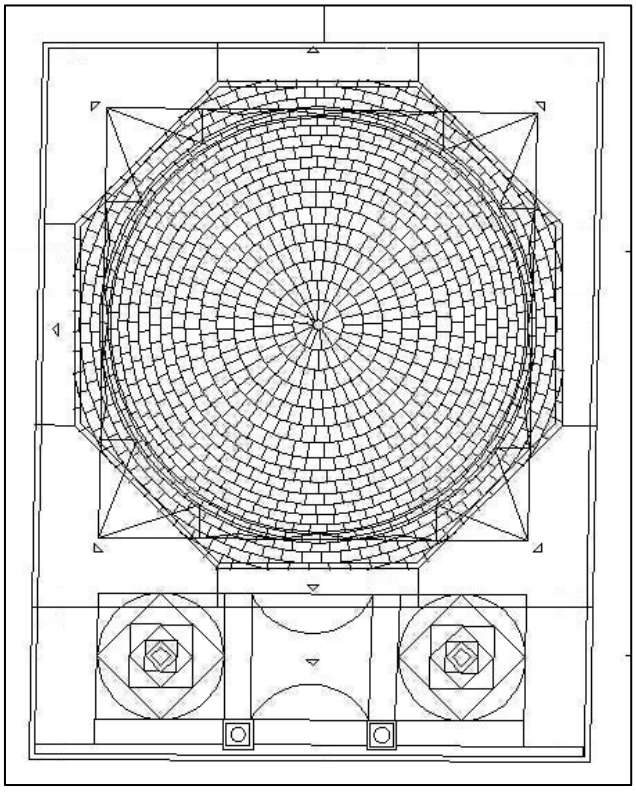
Tablo 8. I. Murad Dönemi Yapılarında Ana İnşa Malzemesi

DÖNEM	YERLEŞİM	YAPI ADI	DUVAR KALINLIĞI	MEKAN GENİŞLİĞİ	MEKAN-DUVAR ORANI	DUVAR YÜKSEKLİĞİ	KASNAK YÜKSEKLİĞİ	KUBBE ÇAPI	KUBBE YÜKSEKLİĞİ
ORHAN GAZİ DÖNEMİ	BURSA	Alaaddin Mescidi	105	820	7.8	325	211	790	408
	İZNİK	Hacı Özbek Mescidi	110	793	7.2	395	190	790	390
	BABASULTAN	Geyikli Baba Mescidi	81-86	790	9.2			790	
I. MURAD DÖNEMİ	BEHRAMKALE	Hüdavendigar Mescidi	150	1080	7.2	542	218	1080	430
	BİLECİK	Orhan Mescidi	105	1000	9.5	950	100	925	470
	BURSA	Hızırlık Mescidi	90	590	6.5	297	152	590	284
	KEMALLI	Asılhan Bey Mescidi	133	1055	7.9	400	220	1045	544
	MUDURNU	Yıldırım Mescidi	163	2000	12.3	820	55	1925	840
	TUZLA	Hüdavendigar Mescidi	102	1185	11.6	663	37	1185	424
YILDIRIM DÖNEMİ	İZNİK	Yeşil Mescidi	172	1098	6.38	790	290	1098	460

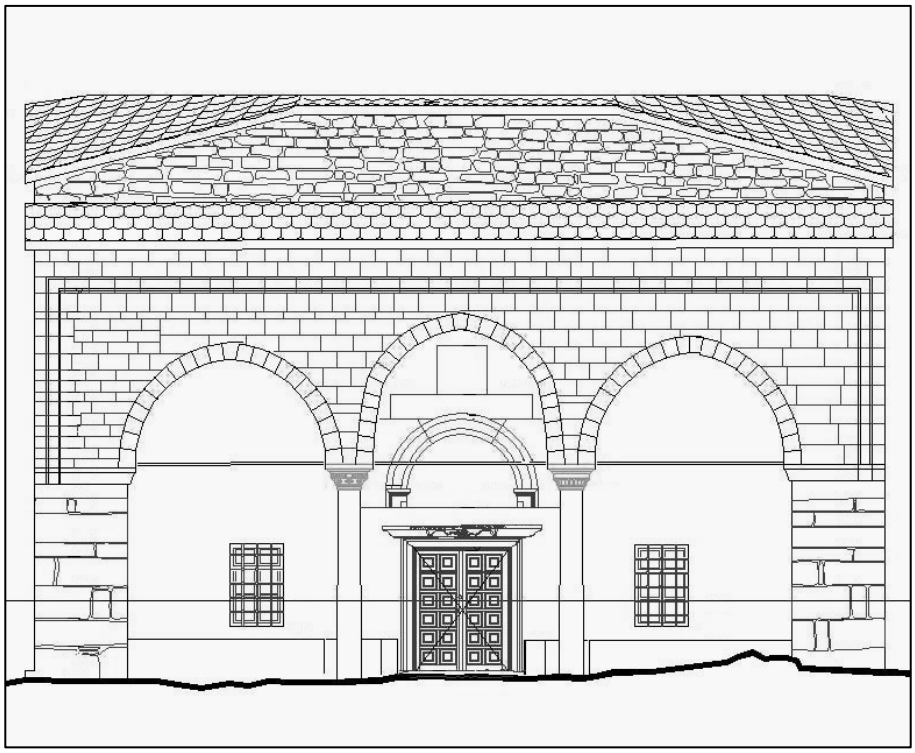
Tablo 9. 14. Yüzyıl Mescitlerinde Yapısal Elemanların Ölçüleri ve Mekan Genişliğinin Duvar Kalınlığına Oranları

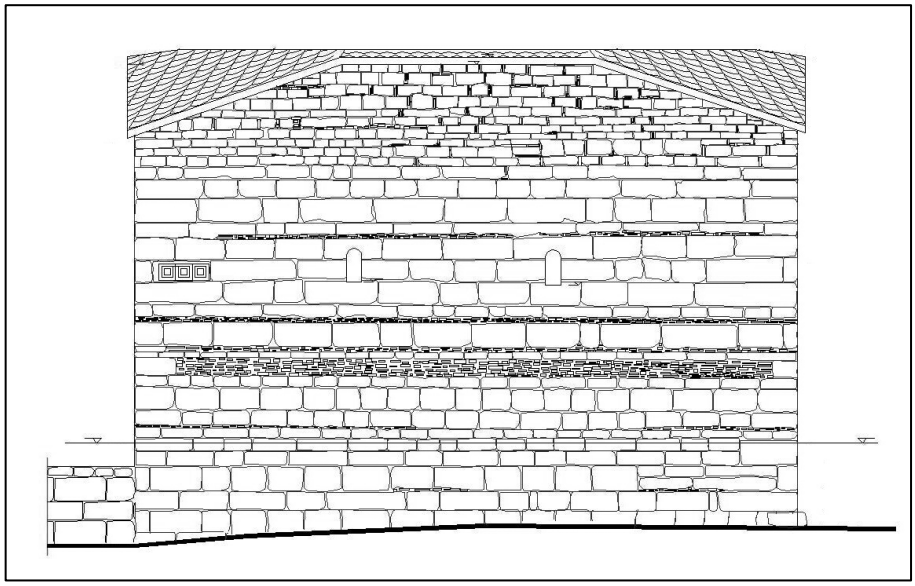
Çizim 1. Behramkale Hüdavendigar Mescidi – Plan
(Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

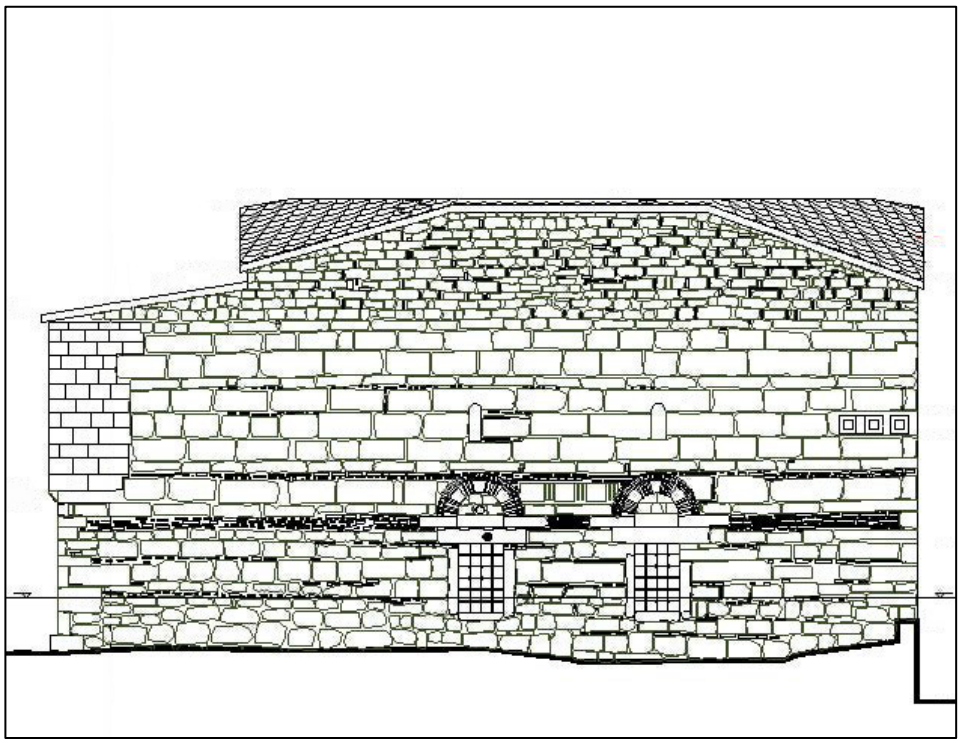
Çizim 2. Behramkale Hüdavendigar Mescidi - Çatı Plan (Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

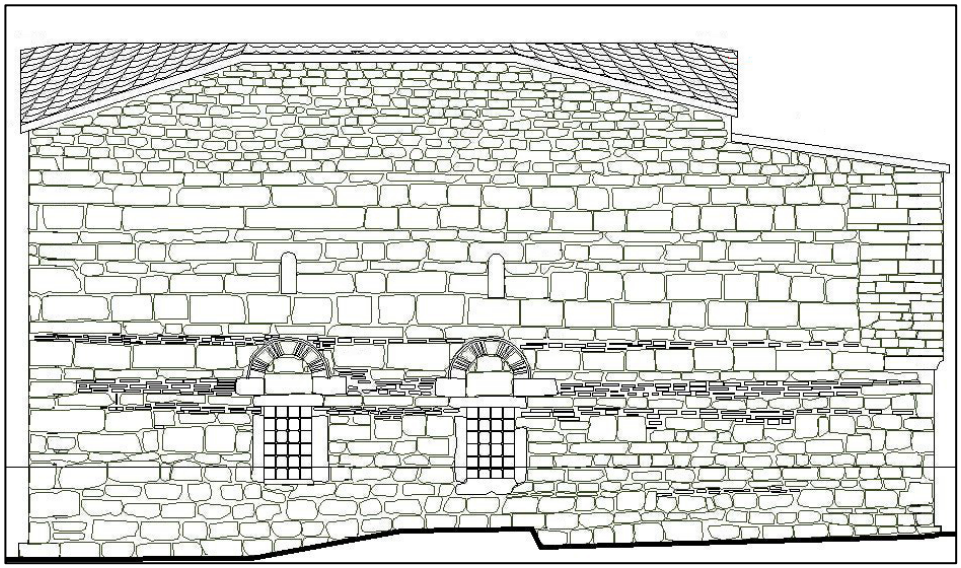
Çizim 3. Behramkale Hüdavendigar Mescidi - Kuzey Cephe
(Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

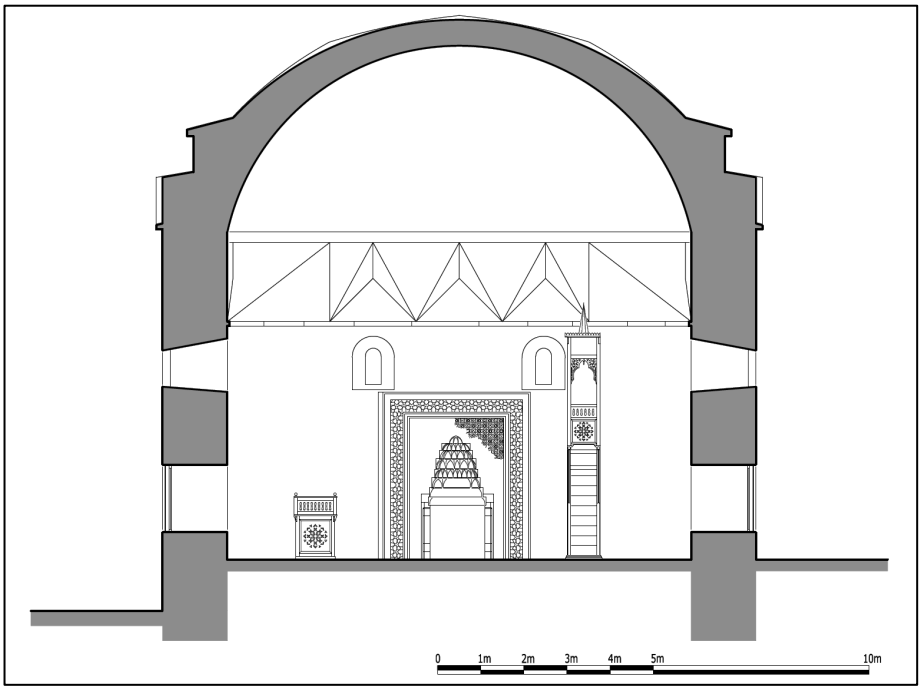
Çizim 4. Behramkale Hüdavendigar Mescidi - Güney Cephe
(Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

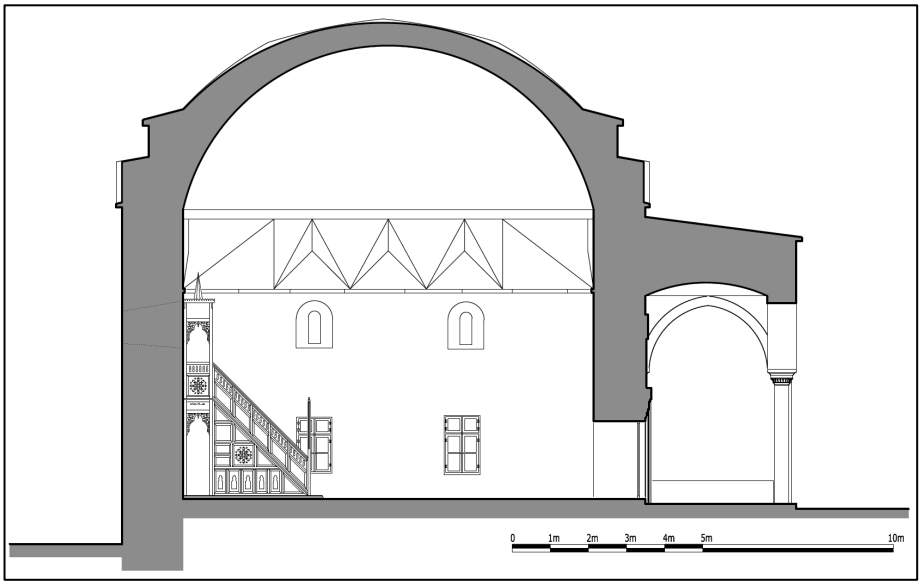
Çizim 5. Behramkale Hüdavendigar Mescidi - Batı Cephe
(Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

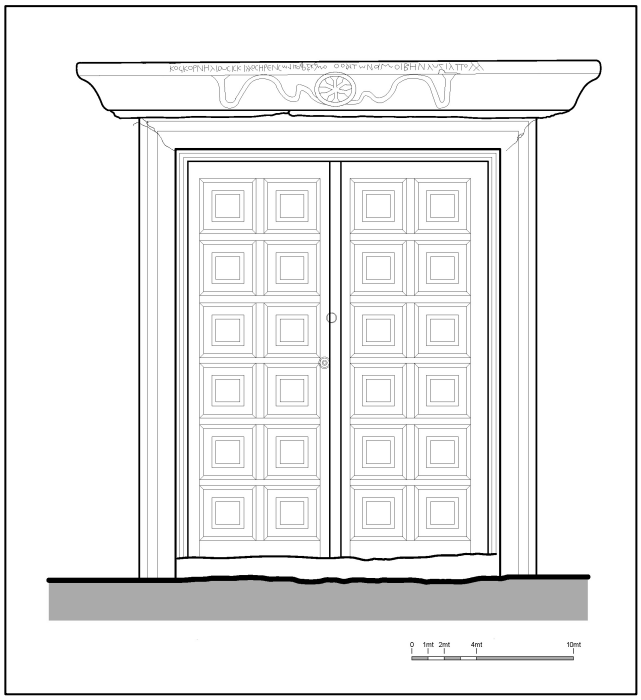
Çizim 6. Behramkale Hüdavendigar Mescidi - Doğu Cephe
(Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

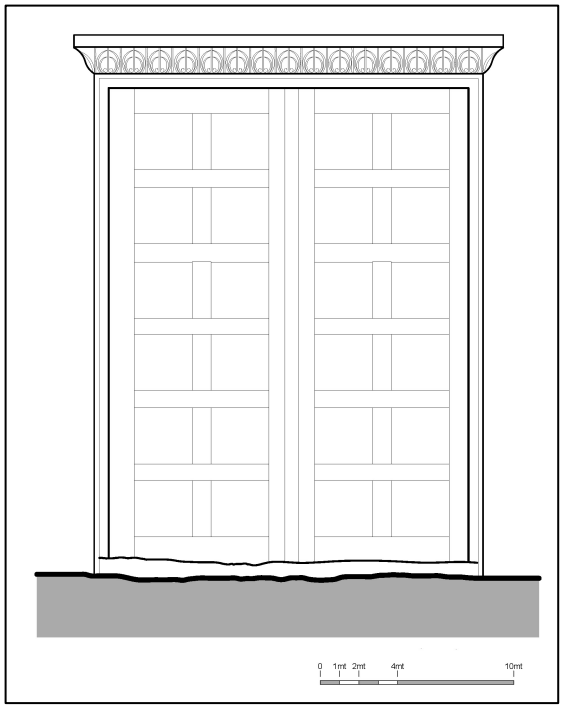
Çizim 7. Behramkale Hüdavendigar Mescidi - B-B KESİT
(Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

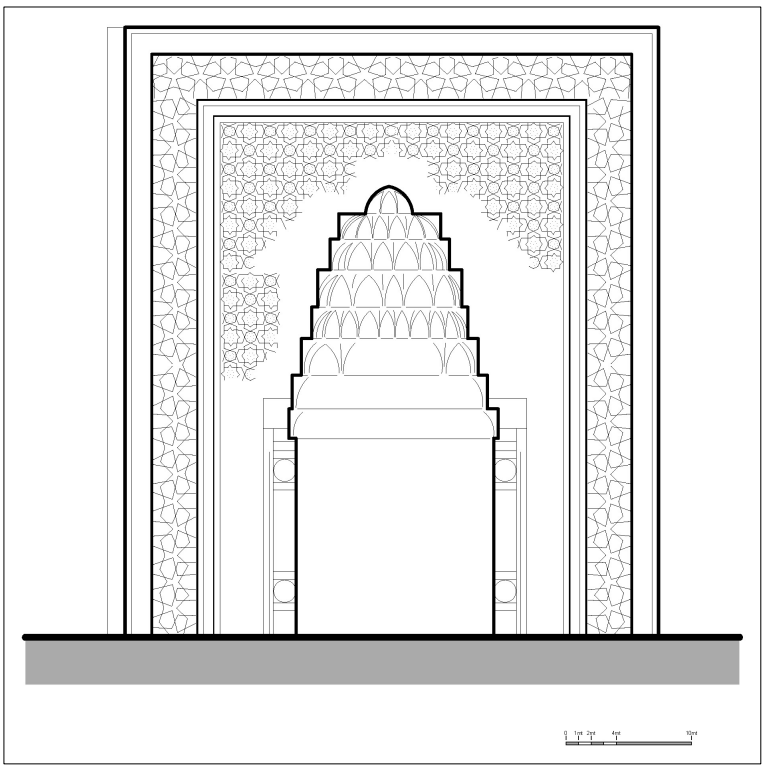
Çizim 8. Behramkale Hüdavendigar Mescidi - A-A KESİT
(Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

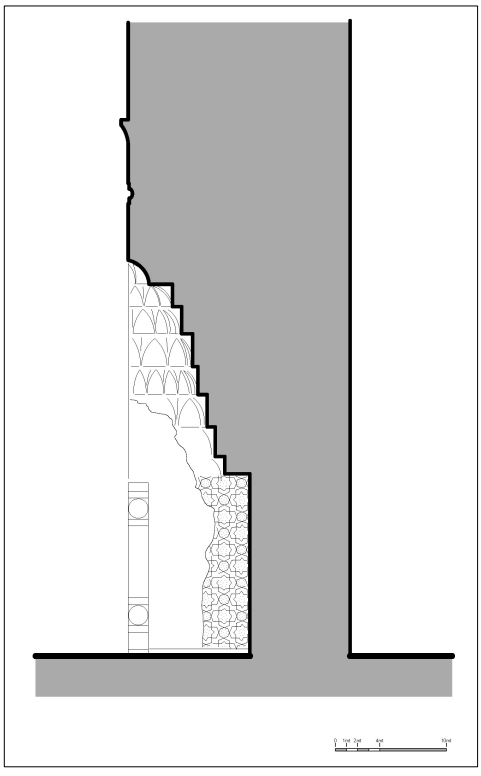
Çizim 9. Behramkale Hüdavendigar Mescidi – Giriş Kapısı Dış Yüz
(Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

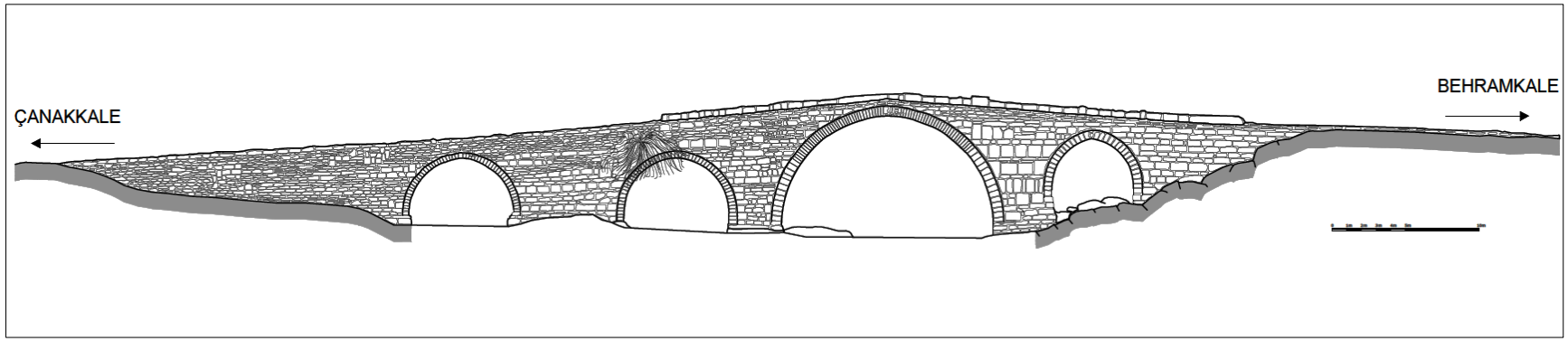
Çizim 10. Behramkale Hüdavendigar Mescidi - Giriş Kapısı İç Yüz
(Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

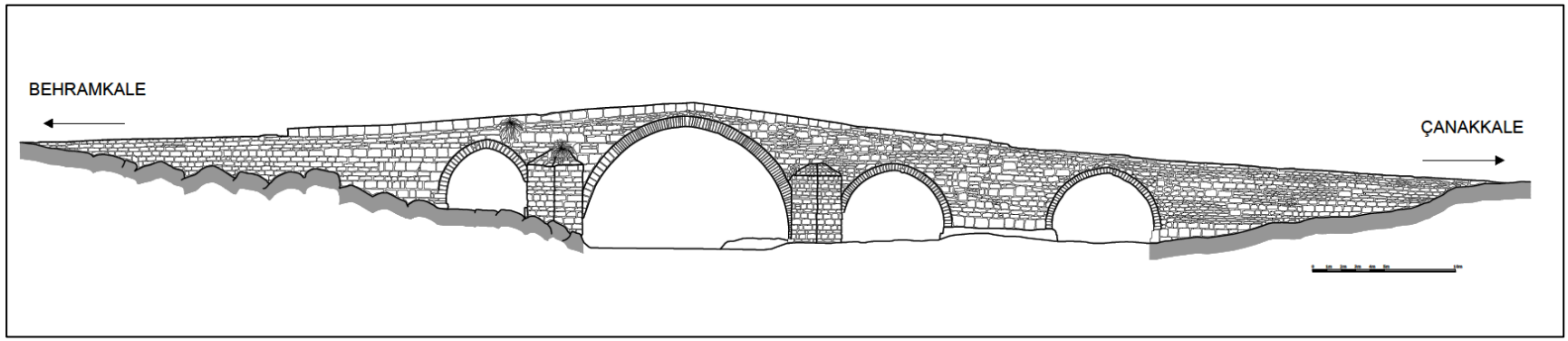
Çizim 11. Behramkale Hüdavendigar Mescidi – Mihrap
(Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

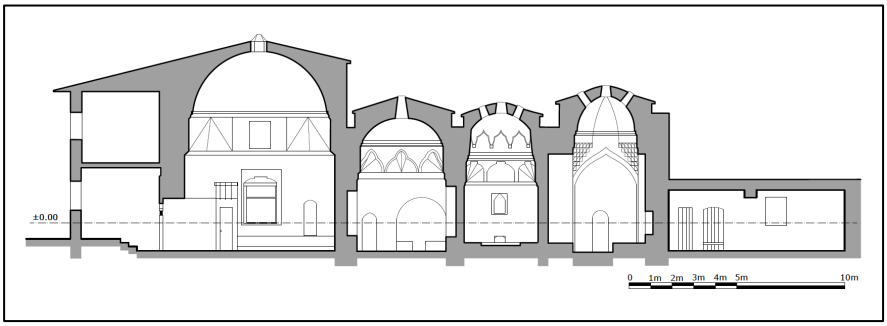
Çizim 12. Behramkale Hüdavendigar Mescidi - Mihrap Kesit
(Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

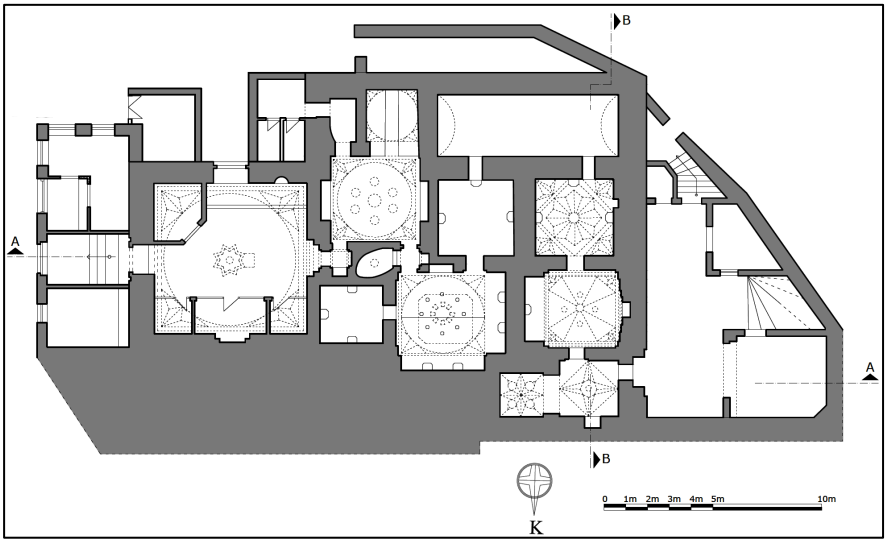
Çizim 13. Behramkale Hüdavendigar Köprüsü - Mansap Görünüşü (Tunç, 1978, a.g.k., 'den Düzenlenerek)

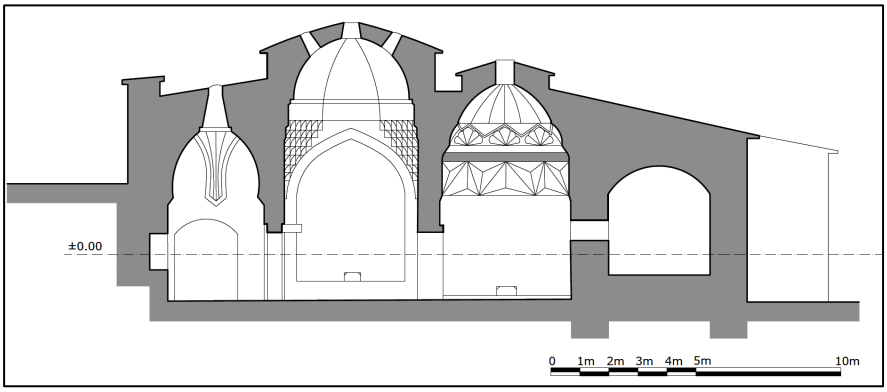
Çizim 14. Behramkale Hüdavendigar Köprüsü - Menba Görünüşü (Tunç, 1978, a.g.k., 'den Düzenlenerek)

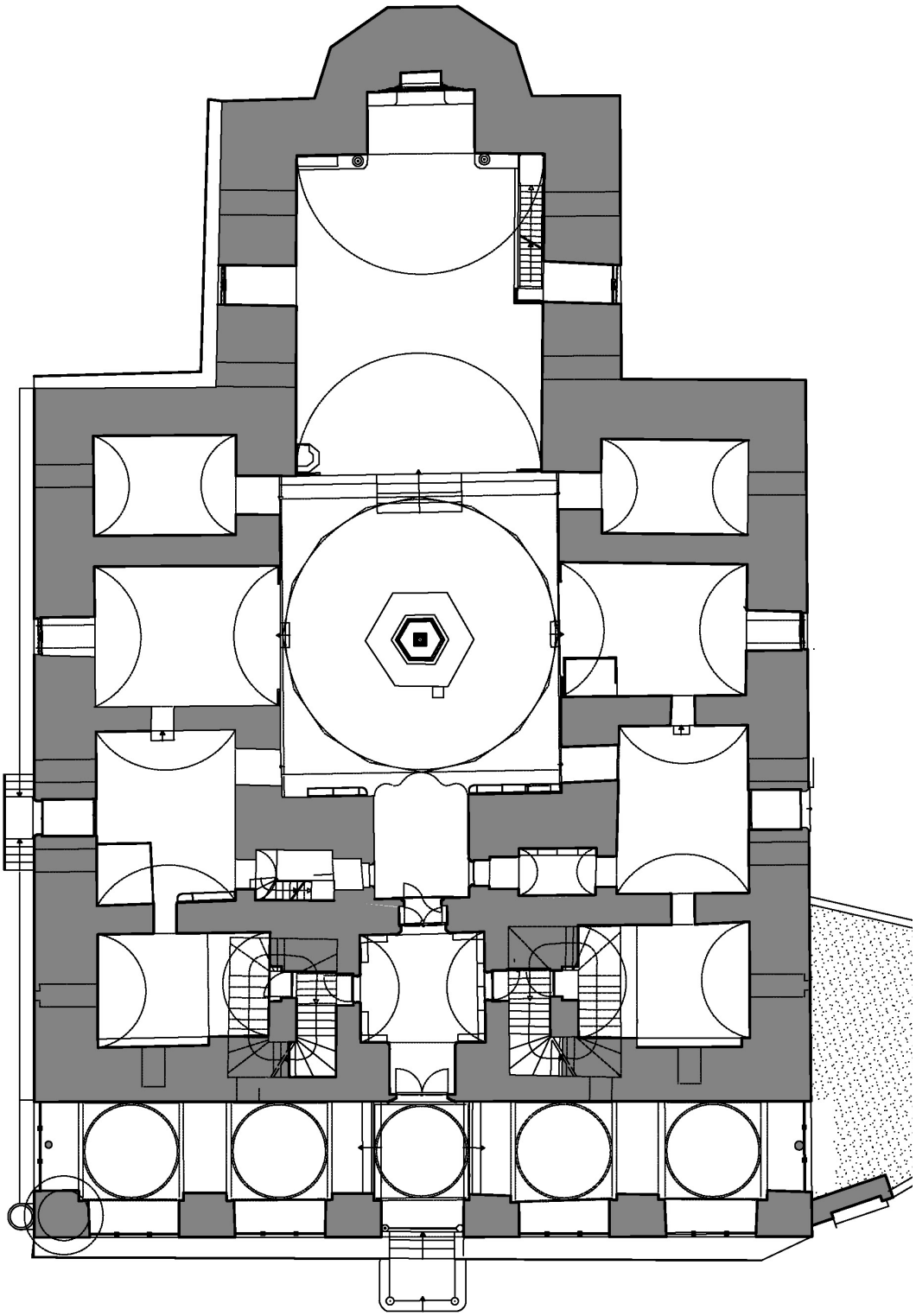
Çizim 15. Bolu Orta Hamam- A-A KESİT
(Kula Say, 2007, a.g.k., Şek. 4.229'dan Düzenlenerek Yeniden Çizilmiştir)

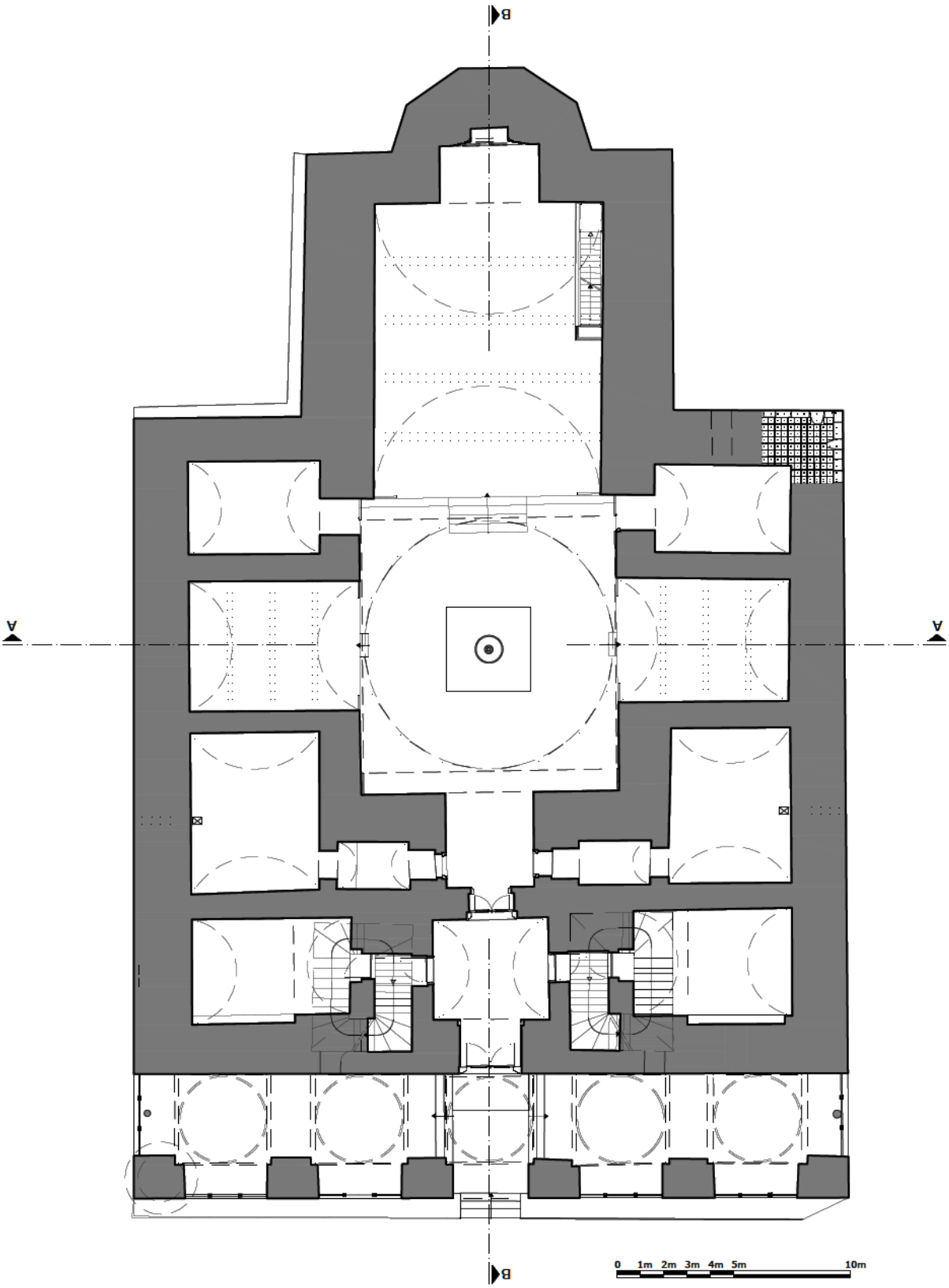
Çizim 16. Bolu Orta Hamam – Plan
(Kula Say, 2007, a.g.k., Şek. 4.230'dan Düzenlenerek Yeniden Çizilmiştir)

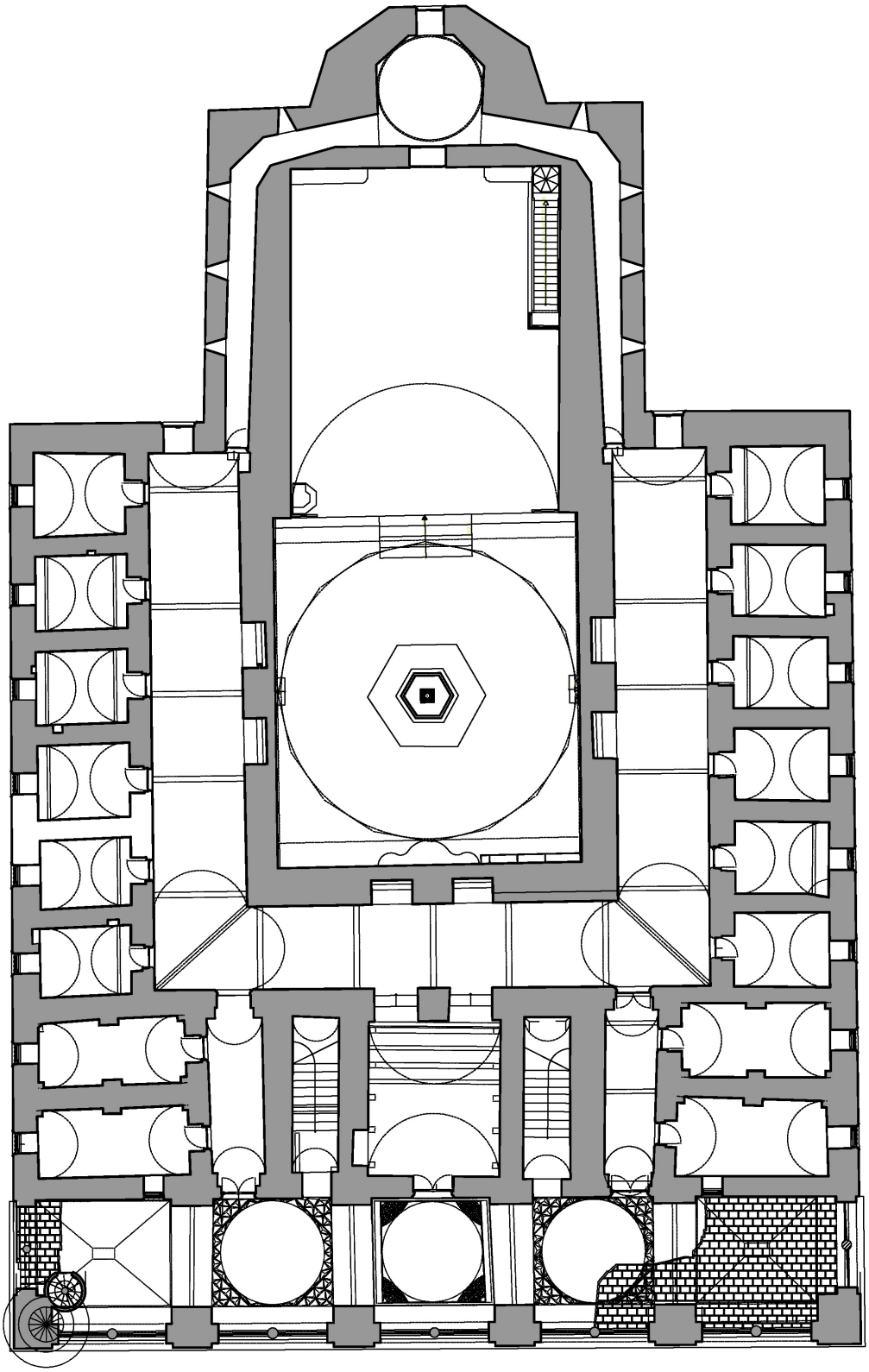
Çizim 17. Behramkale Hüdavendigar Mescidi - B-B KESİT
(Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

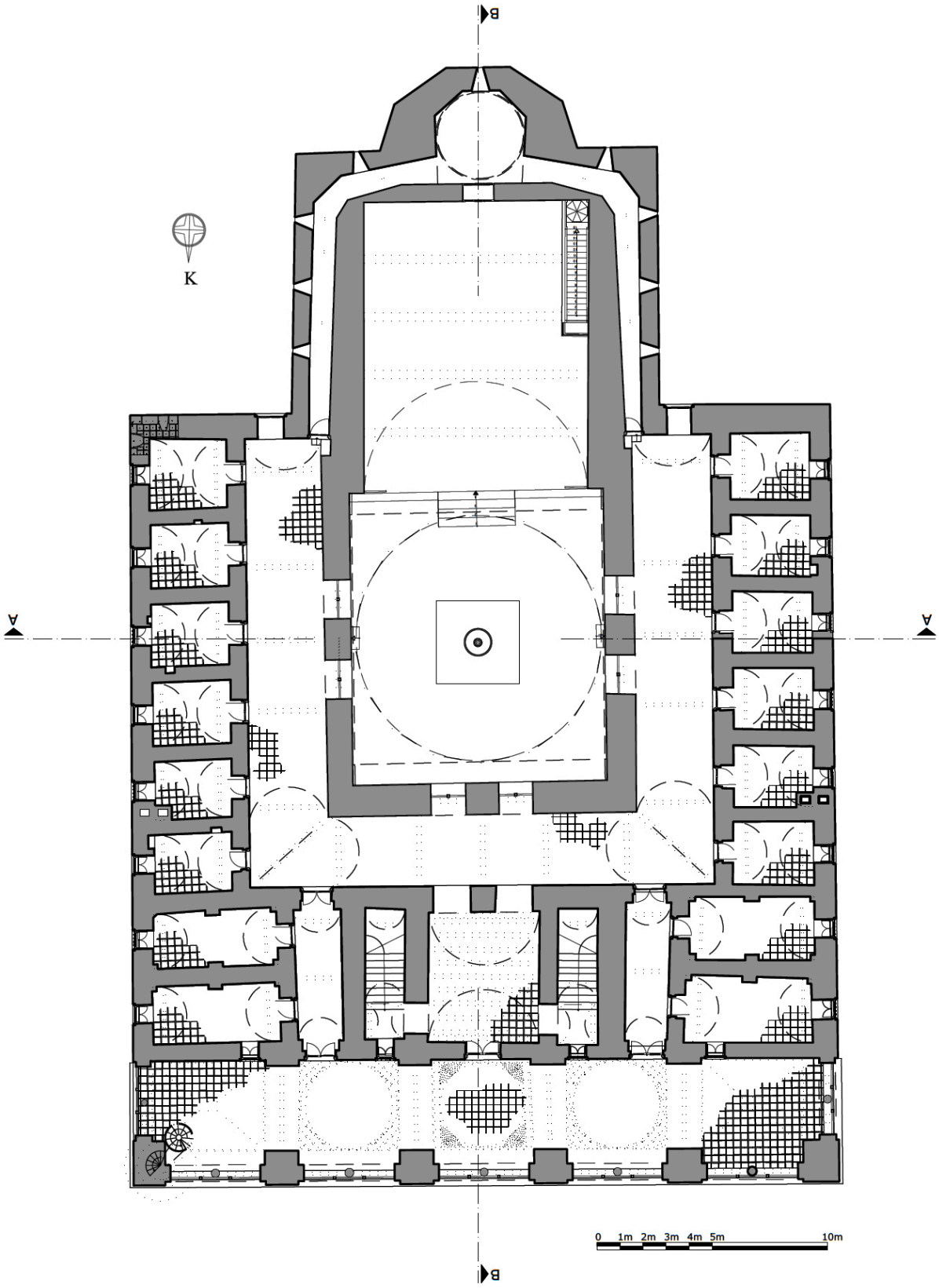
Çizim 18. Bursa Hüdavendigar İmareti - Zemin Kat - Rölöve Planı
(Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

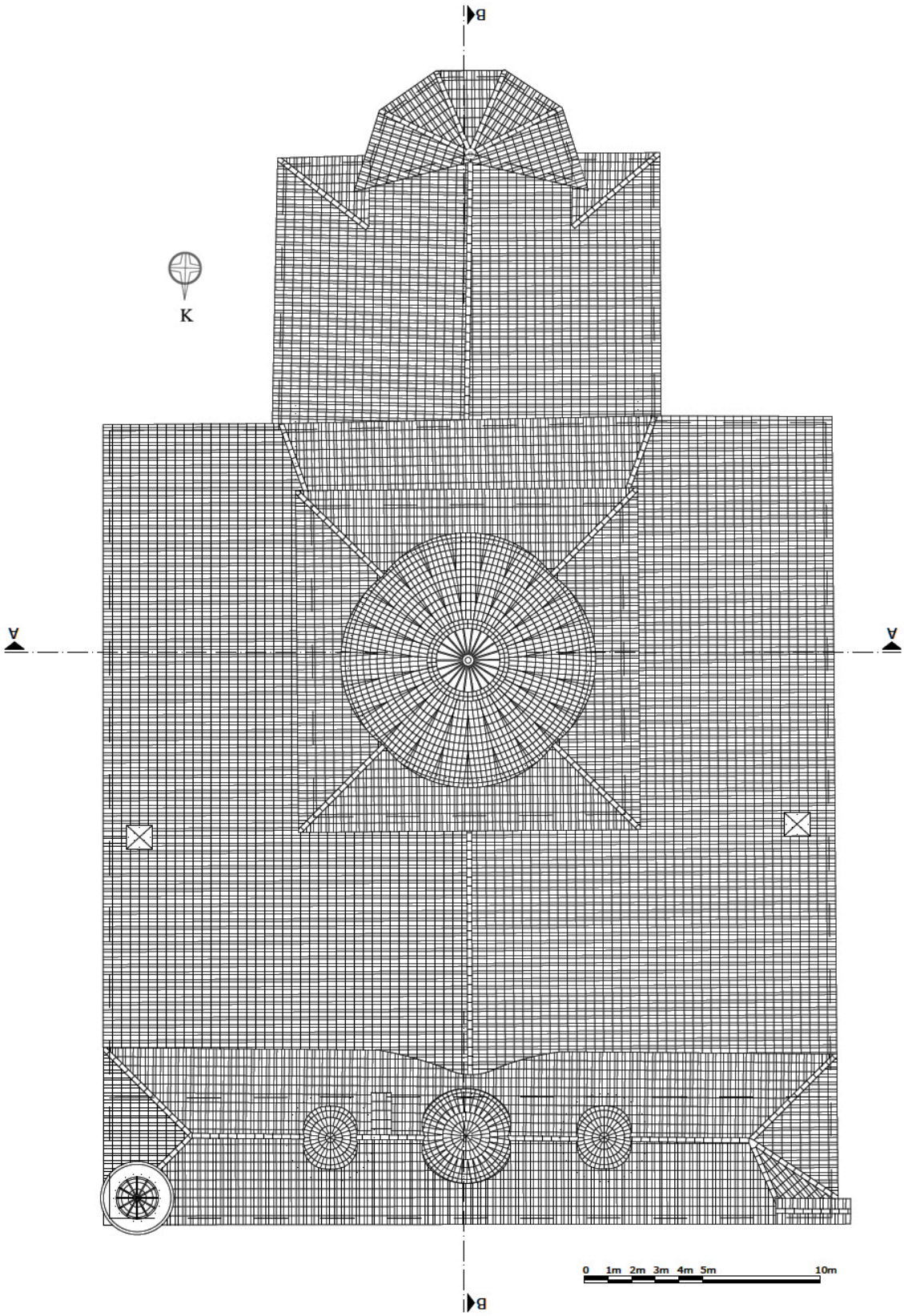
Çizim 19. Bursa Hüdavendigar İmareti - Zemin Kat - Restitüsyon Planı
(Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

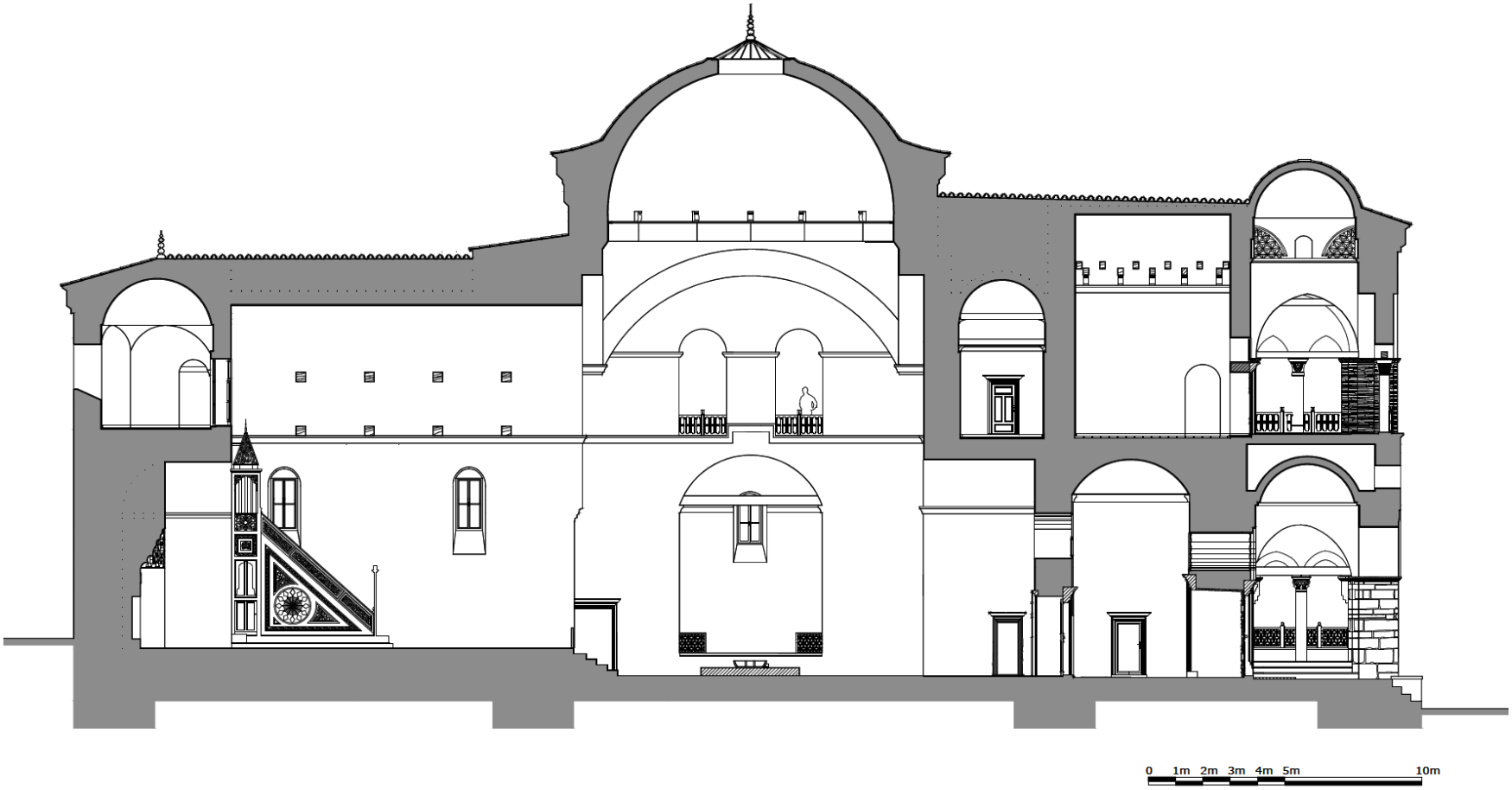
Çizim 20. Bursa Hüdavendigar İmareti (Medrese) - Üst Kat - Rölöve Planı
(Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

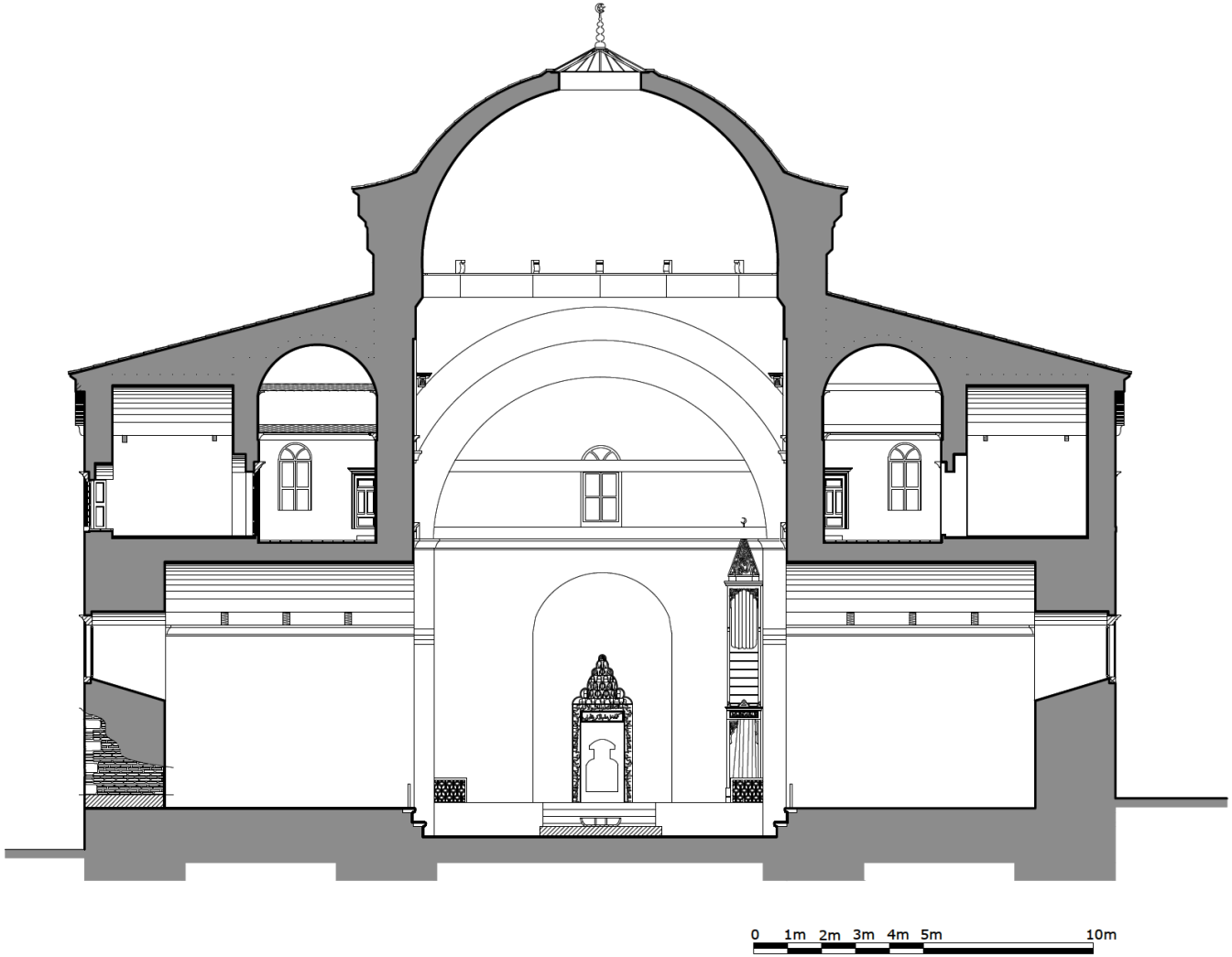
Çizim 21. Bursa Hüdavendigar İmareti (Medrese) - Üst Kat - Restitüsyon Planı
(Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

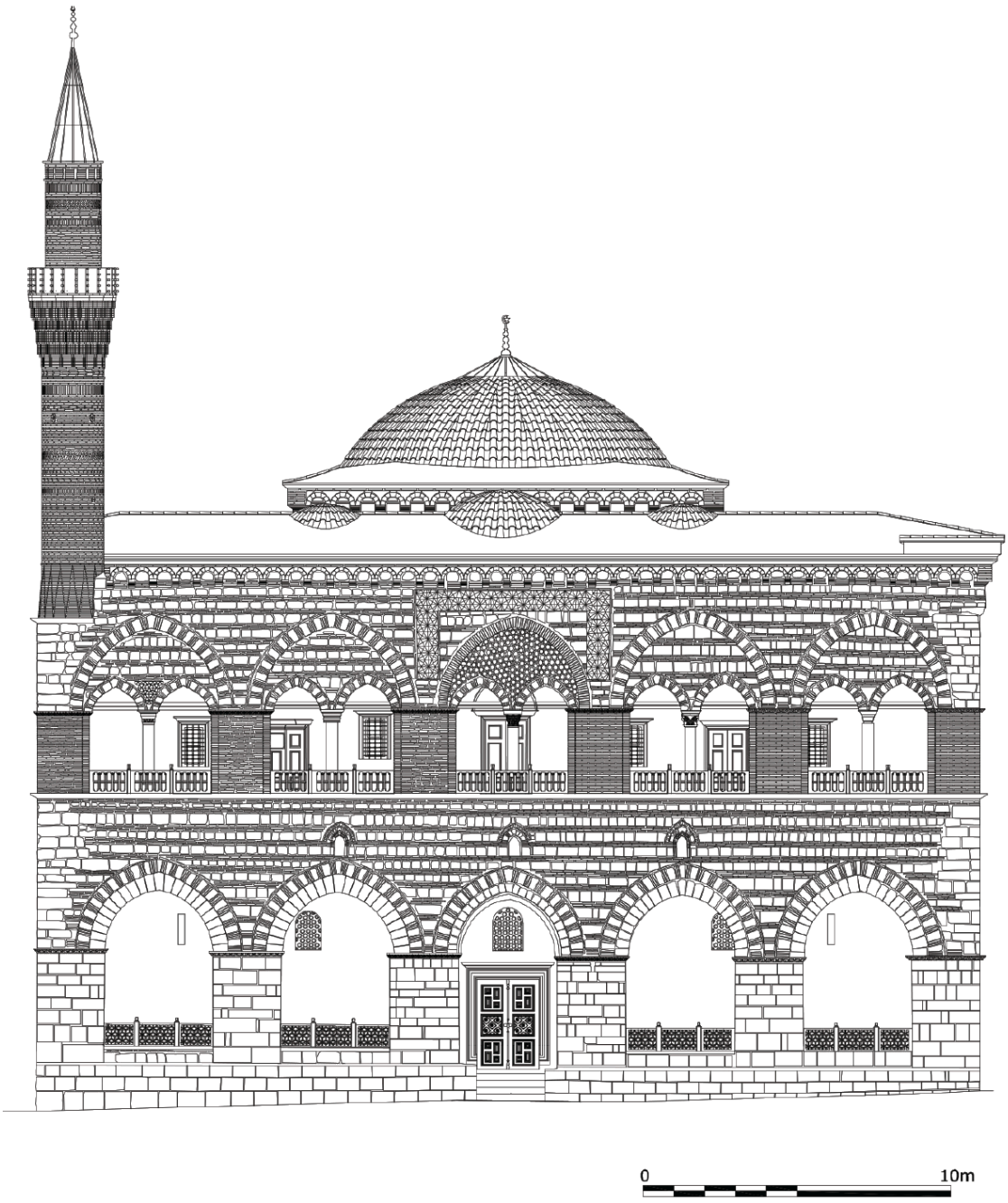
Çizim 22. Bursa Hüdavendigar İmareti (Medrese) – Üst Örtü Planı
(Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

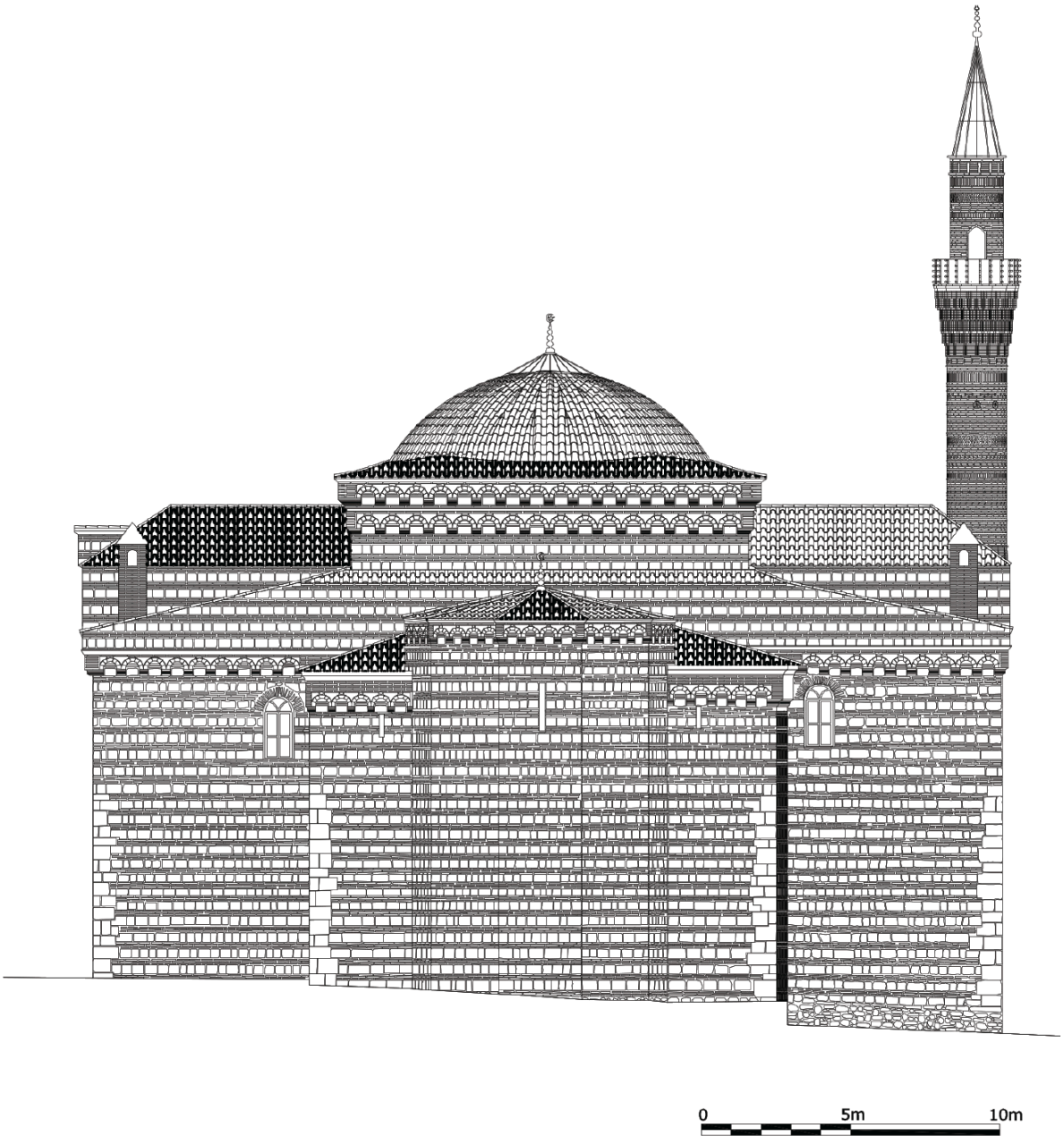
Çizim 23. Bursa Hüdavendigar İmareti - B-B KESİTİ (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

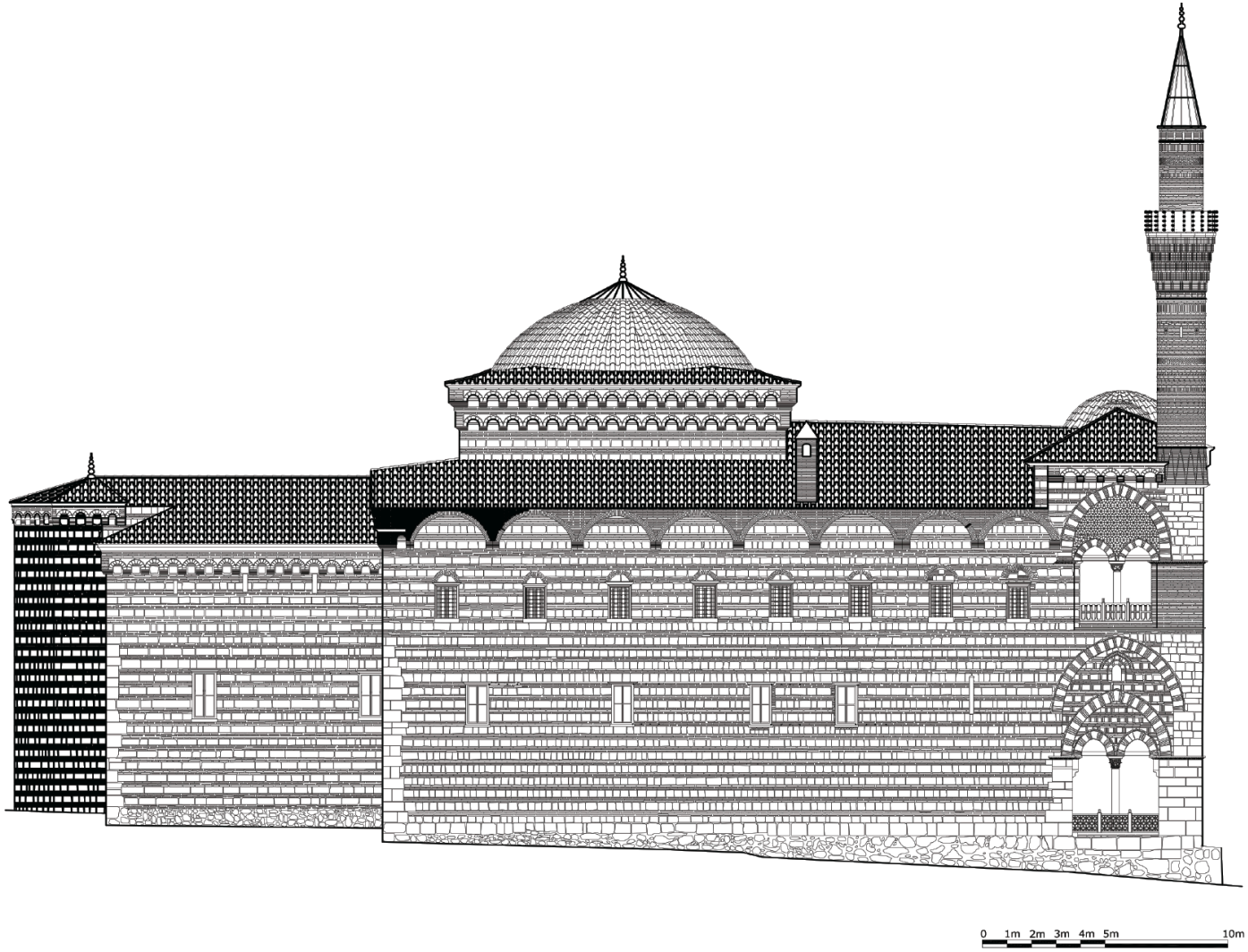
Çizim 24. Bursa Hüdavendigar İmareti - A-A KESİTİ (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

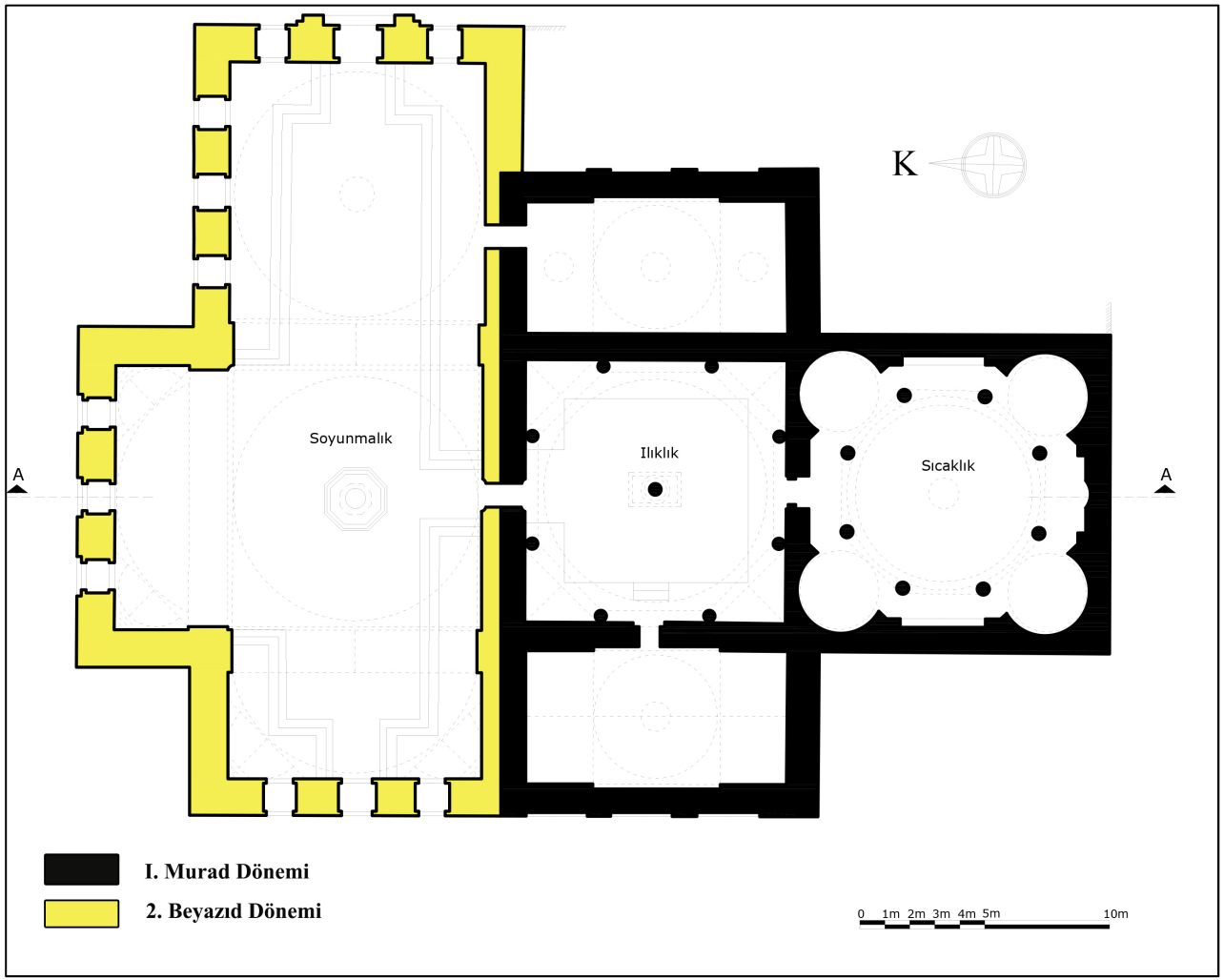
Çizim 25. Bursa Hüdavendigar İmareti – Kuzey Cephe
(Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

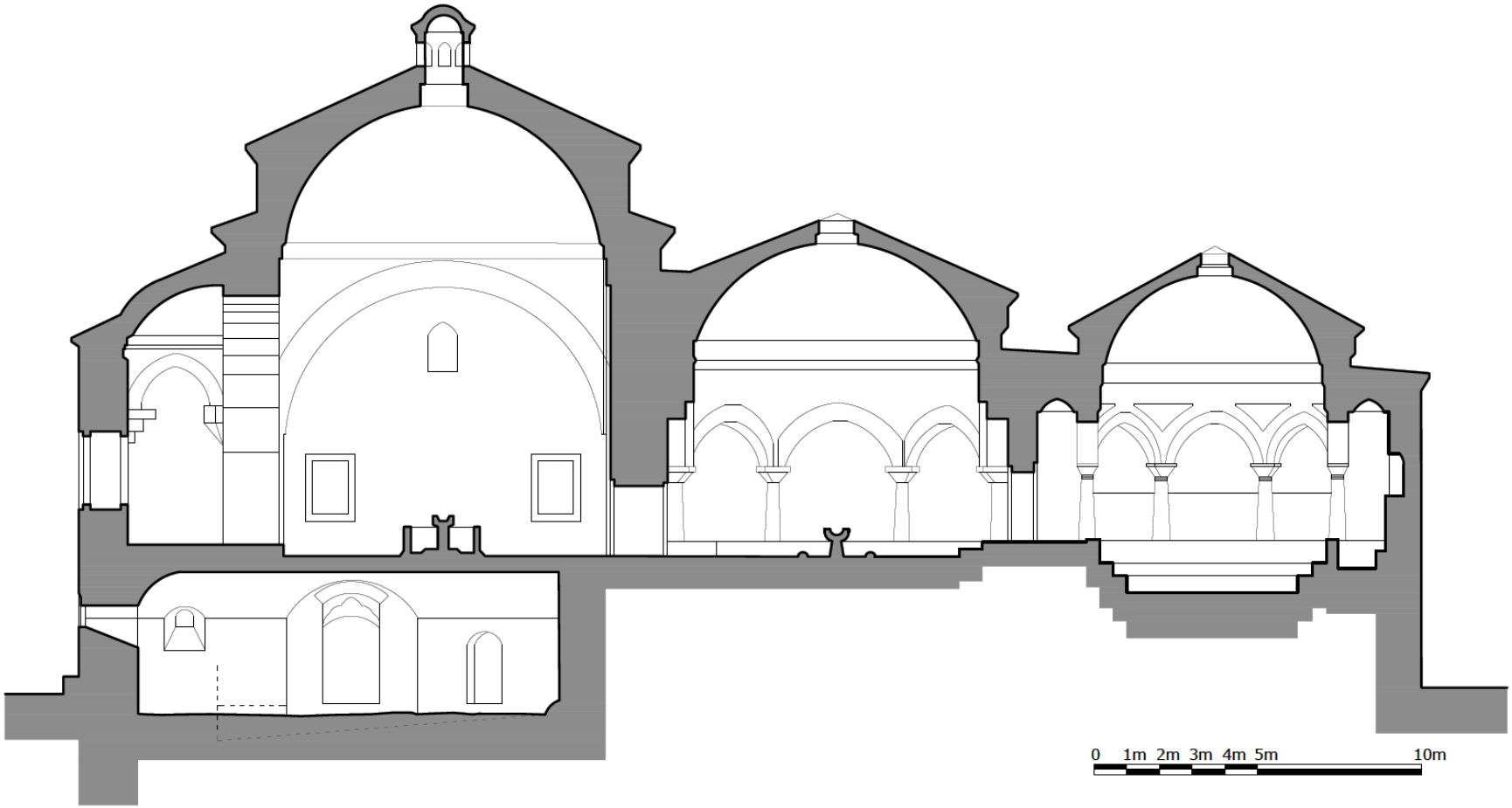
Çizim 26. Bursa Hüdavendigar İmareti – Güney Cephe
(Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

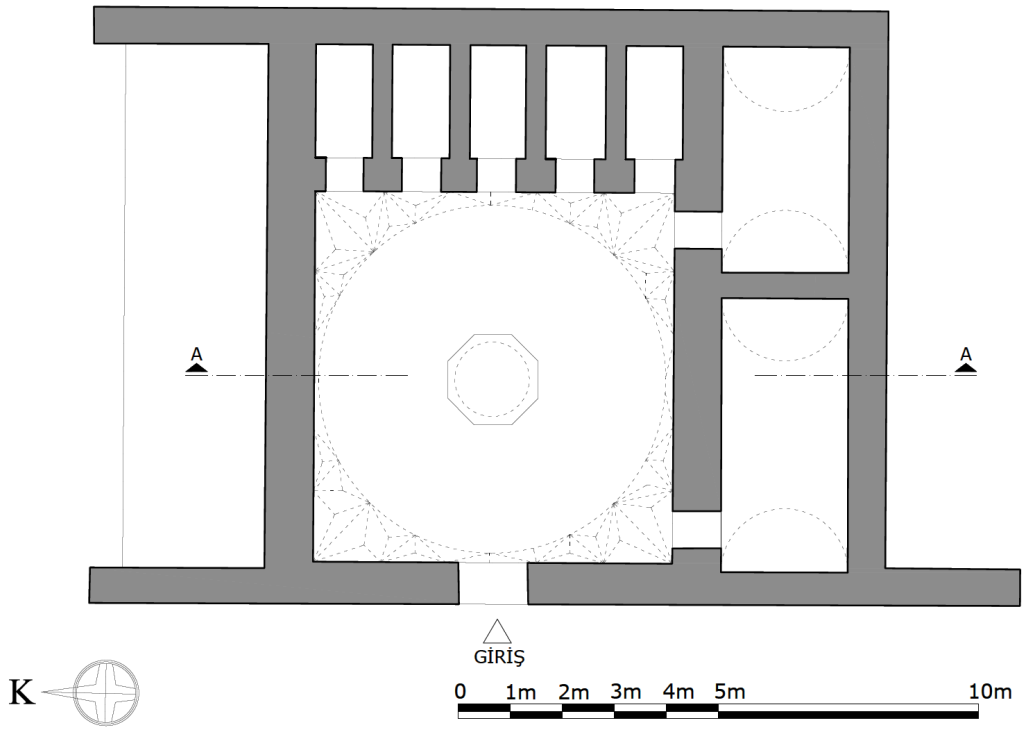
Çizim 27. Bursa Hüdavendigar İmareti – Doğu Cephe (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

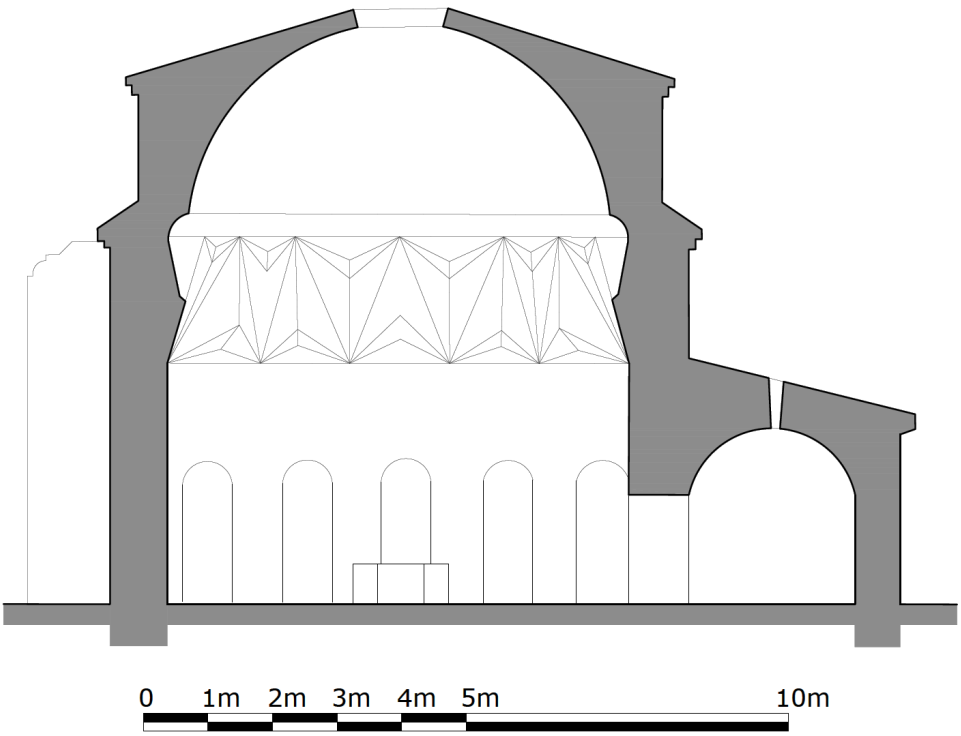
Çizim 28. Bursa Eski Kaplıca – Plan
(Plan Verileri Gabriel, 1958, a.g.k., fig. 112 ve Şehitoğlu, 2008, a.g.k., s.110'dan alınarak yeniden çizilmiştir.)

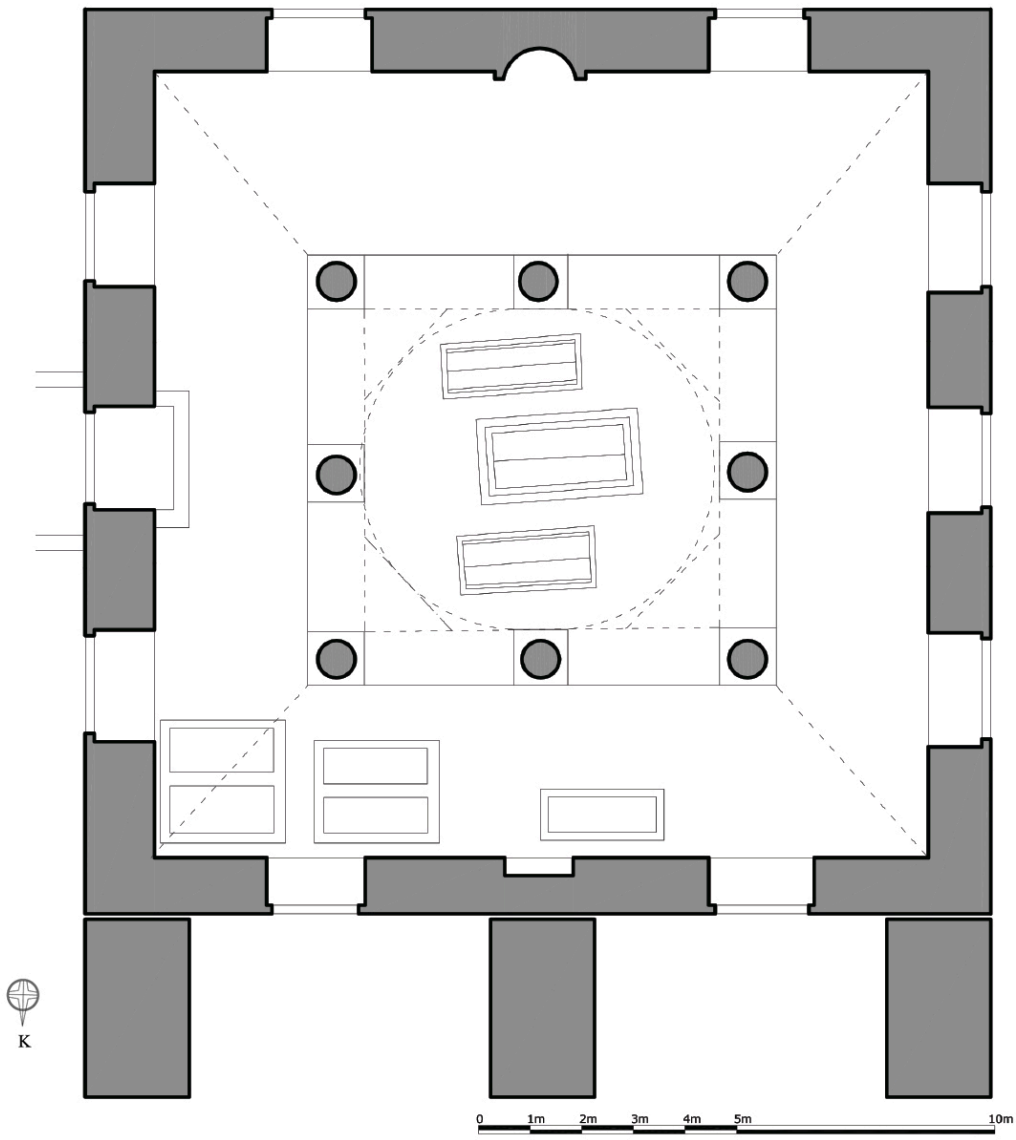
Çizim 29. Bursa Eski Kaplıca - A-A KESİTİ (Veriler Gabriel, 1958, a.g.k., fig. 112'den alınarak yeniden çizilmiştir.)

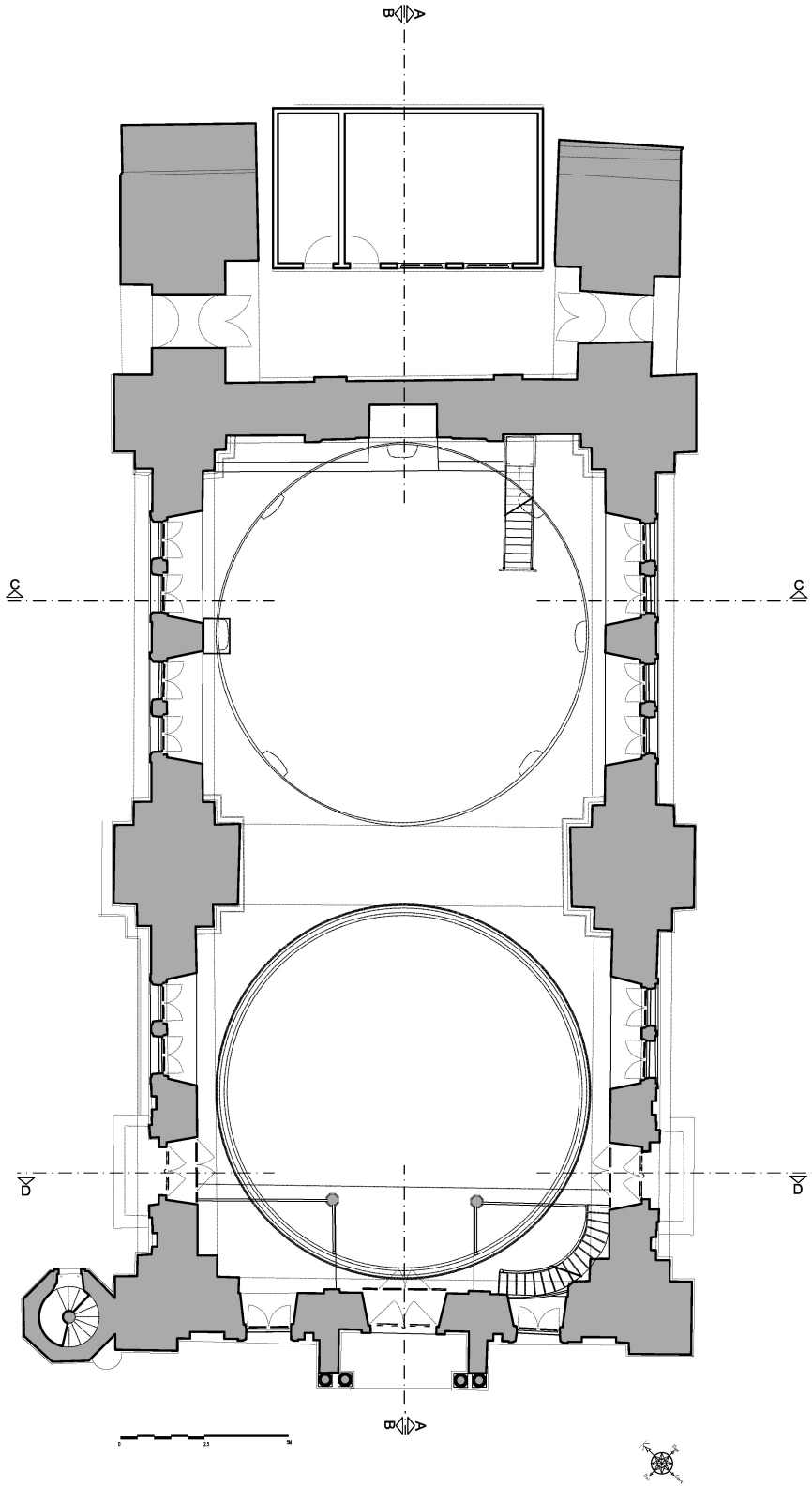
Çizim 30. Bursa Girçık Hamamı – Plan
(Veriler Ayverdi, 1966. a.g.k., s. 260; Şehitoğlu, 2008, a.g.k.,51'den alınarak yeniden çizilmiştir)

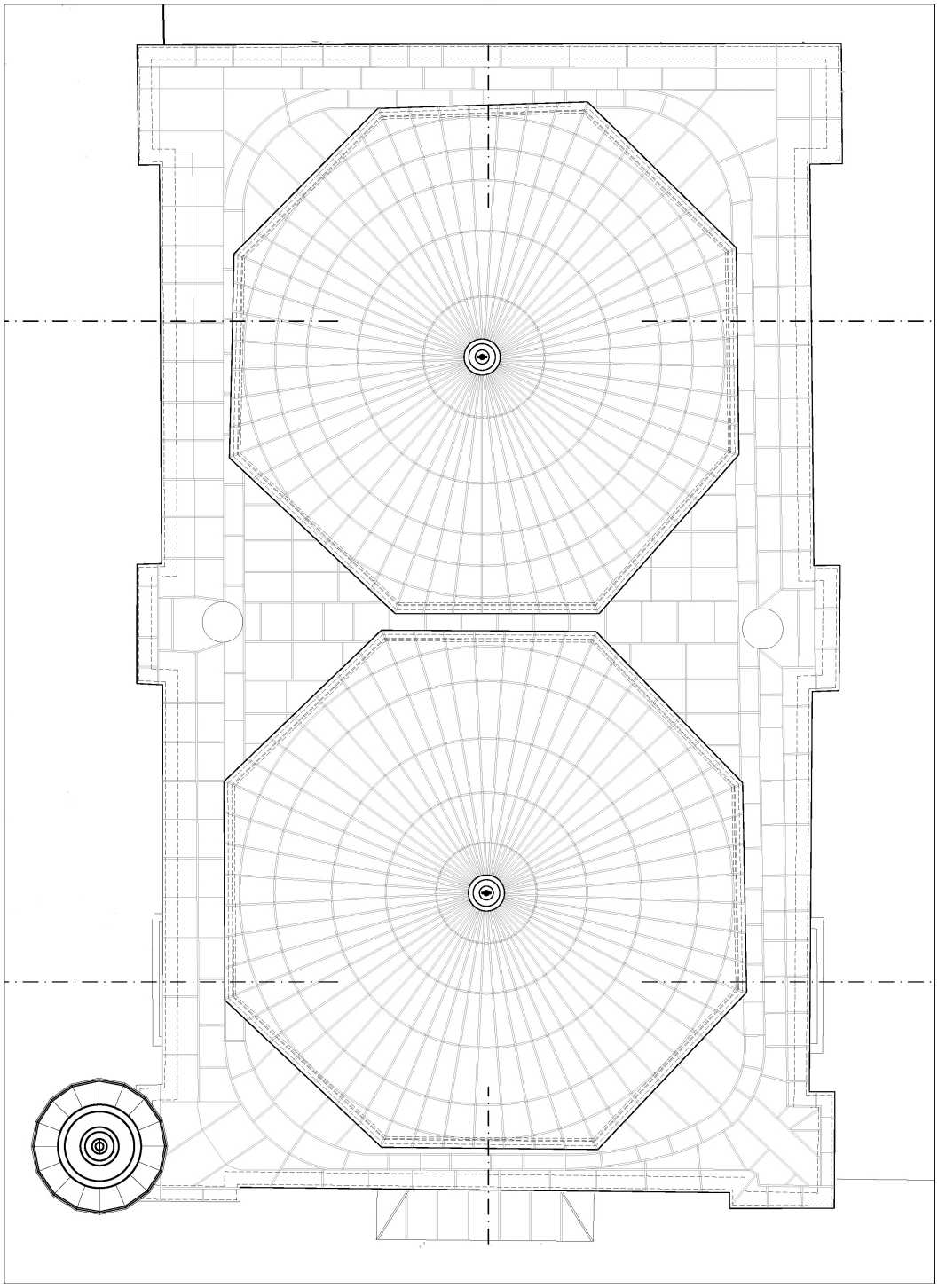
Çizim 31. Bursa Girçık Hamamı – A-A KESİTİ
(Veriler Ayverdi, 1966. a.g.k., s. 260; Şehitoğlu, 2008, a.g.k.,51'den alınarak yeniden çizilmiştir)

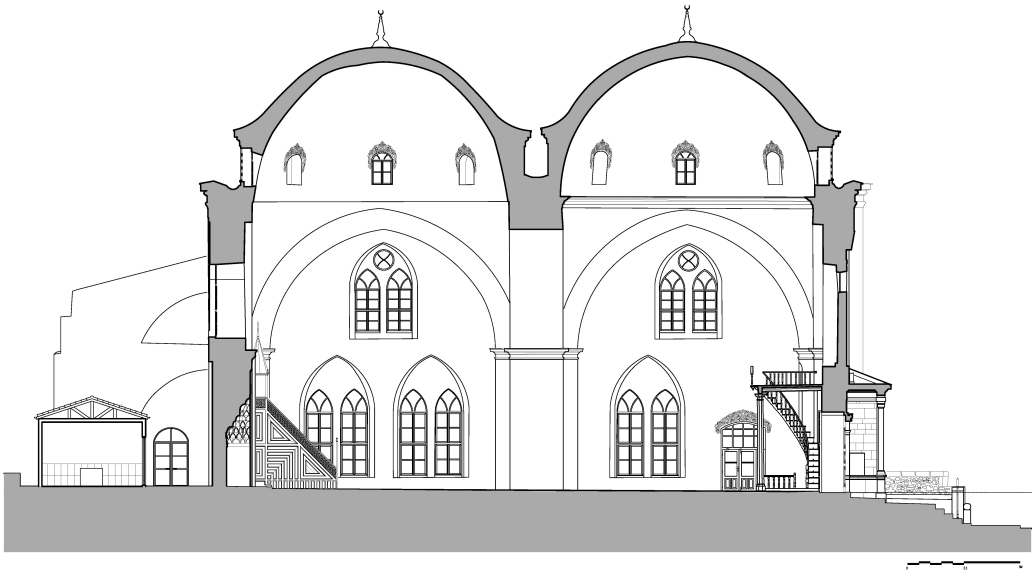
Çizim 32. Bursa Hüdavendigar Türbesi – Plan
(Veriler Ayverdi, 1966. a.g.k., s. 260, r. 422'den alınarak yeniden çizilmiştir)

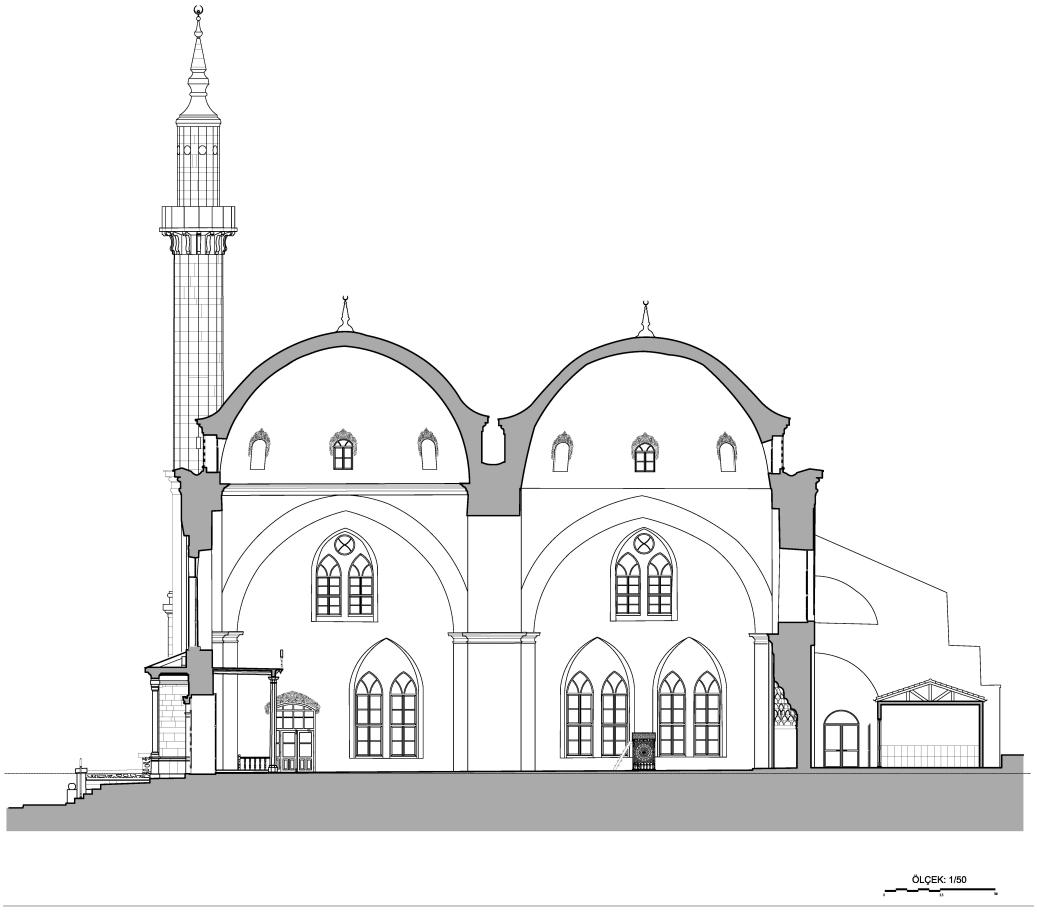
Çizim 33. Bursa Şehadet Cami – Plan
(Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

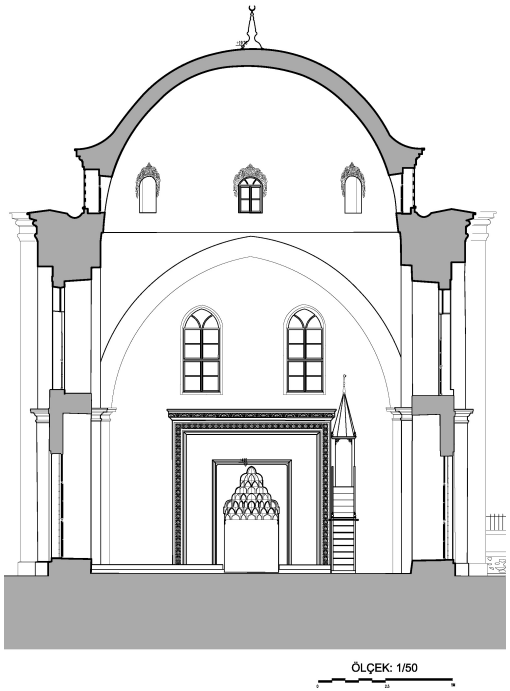
Çizim 34. Bursa Şehadet Cami – Üst Örtü Planı
(Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

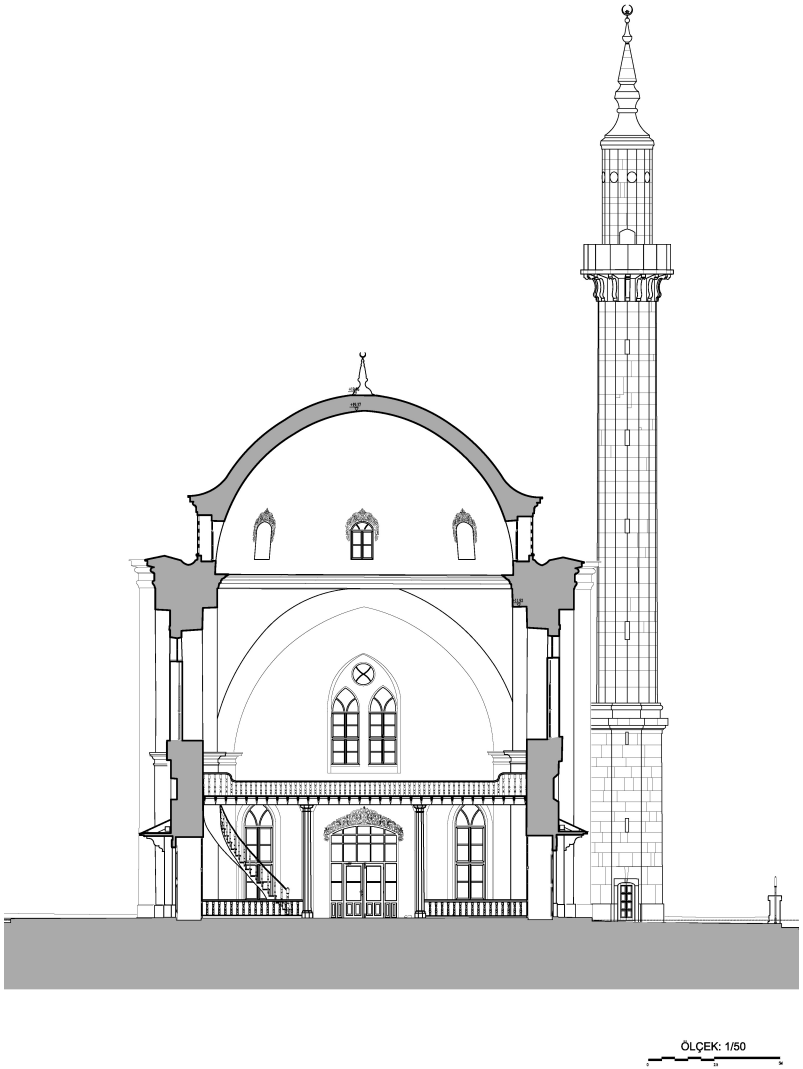
Çizim 35. Bursa Şehadet Cami – A-A KESİT
(Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

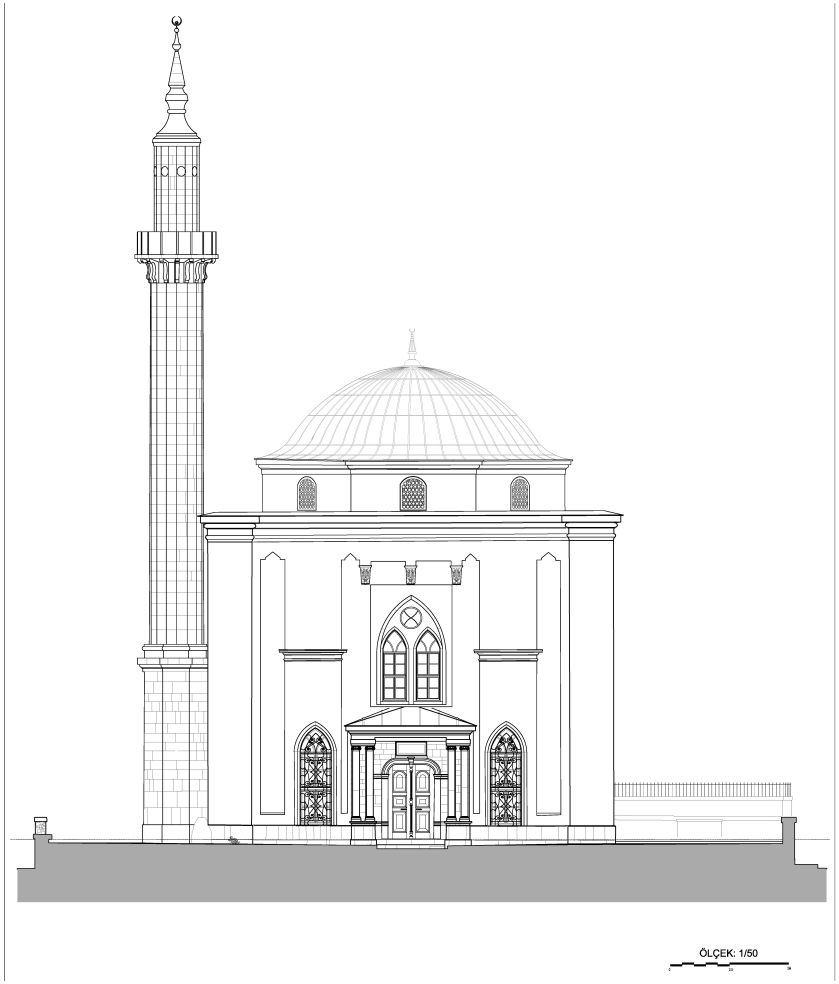
Çizim 36. Bursa Şehadet Cami – B-B KESİT
(Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

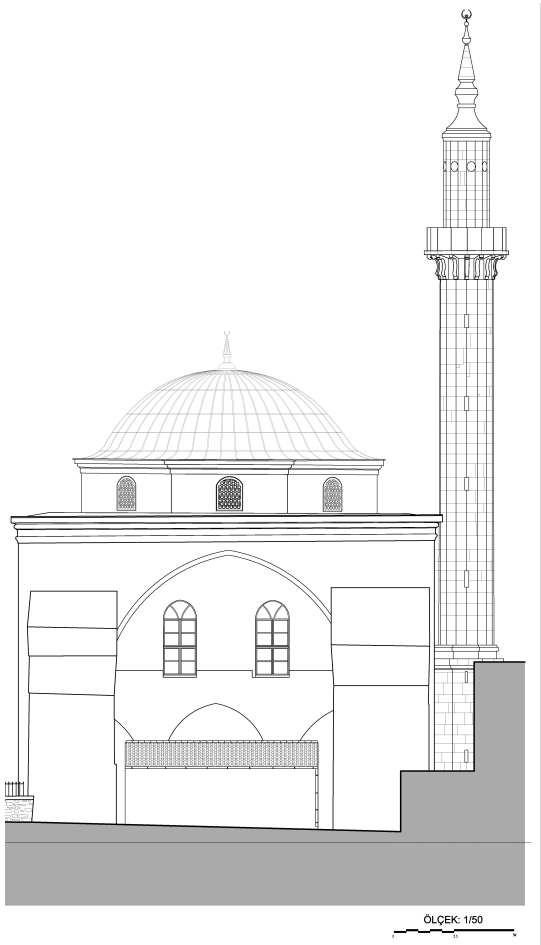
Çizim 37. Bursa Şehadet Cami – C-C KESİT
(Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

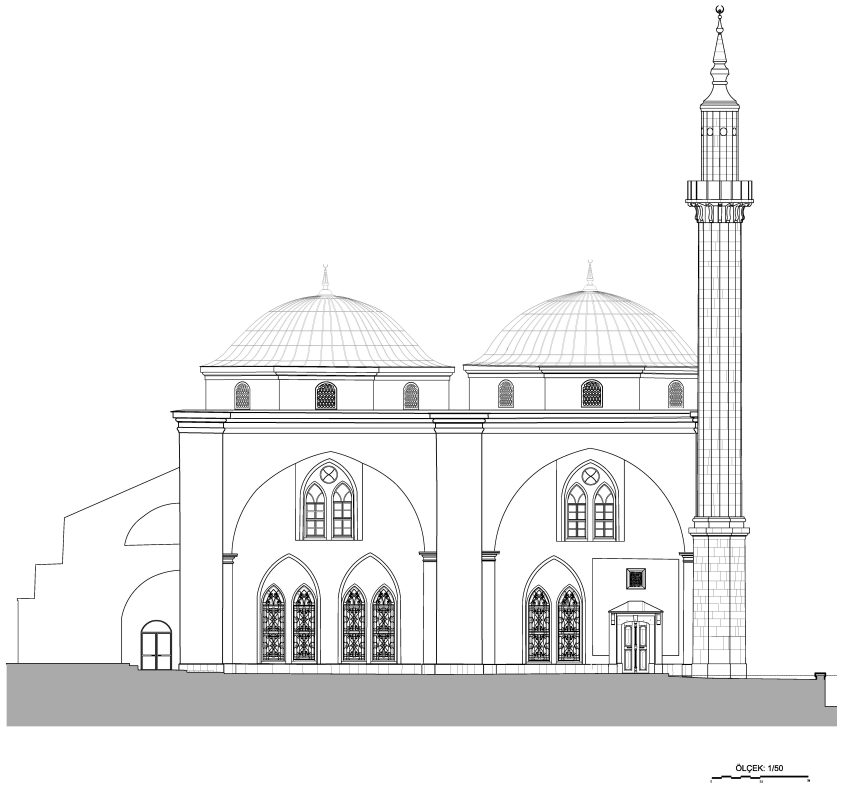
Çizim 38. Bursa Şehadet Cami – D-D KESİT
(Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

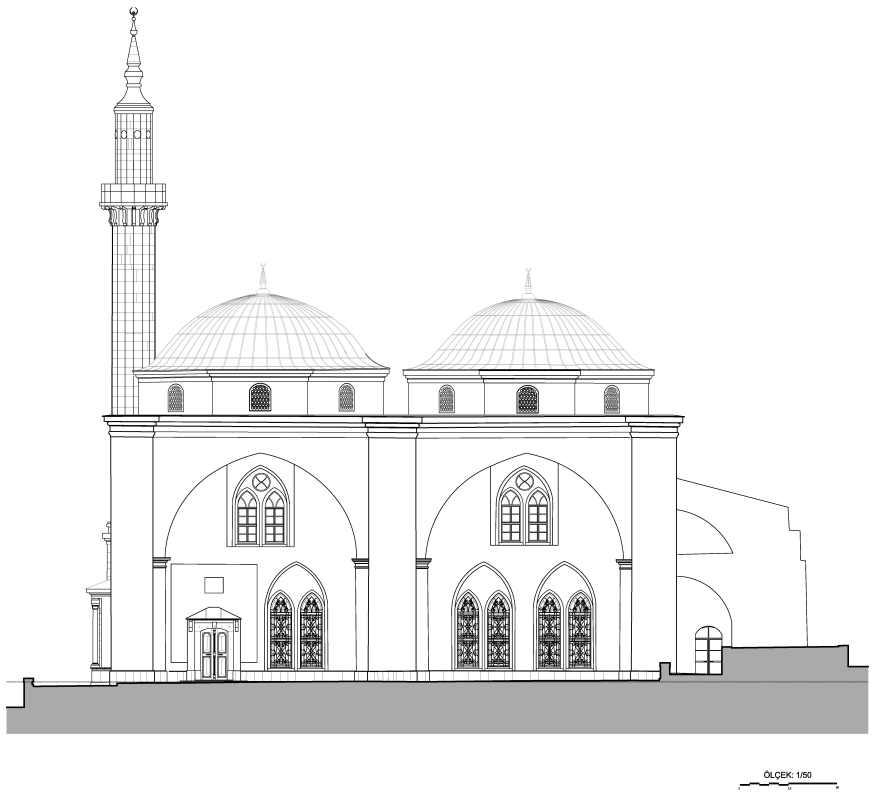
Çizim 39. Bursa Şehadet Cami – Güney Cephe
(Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

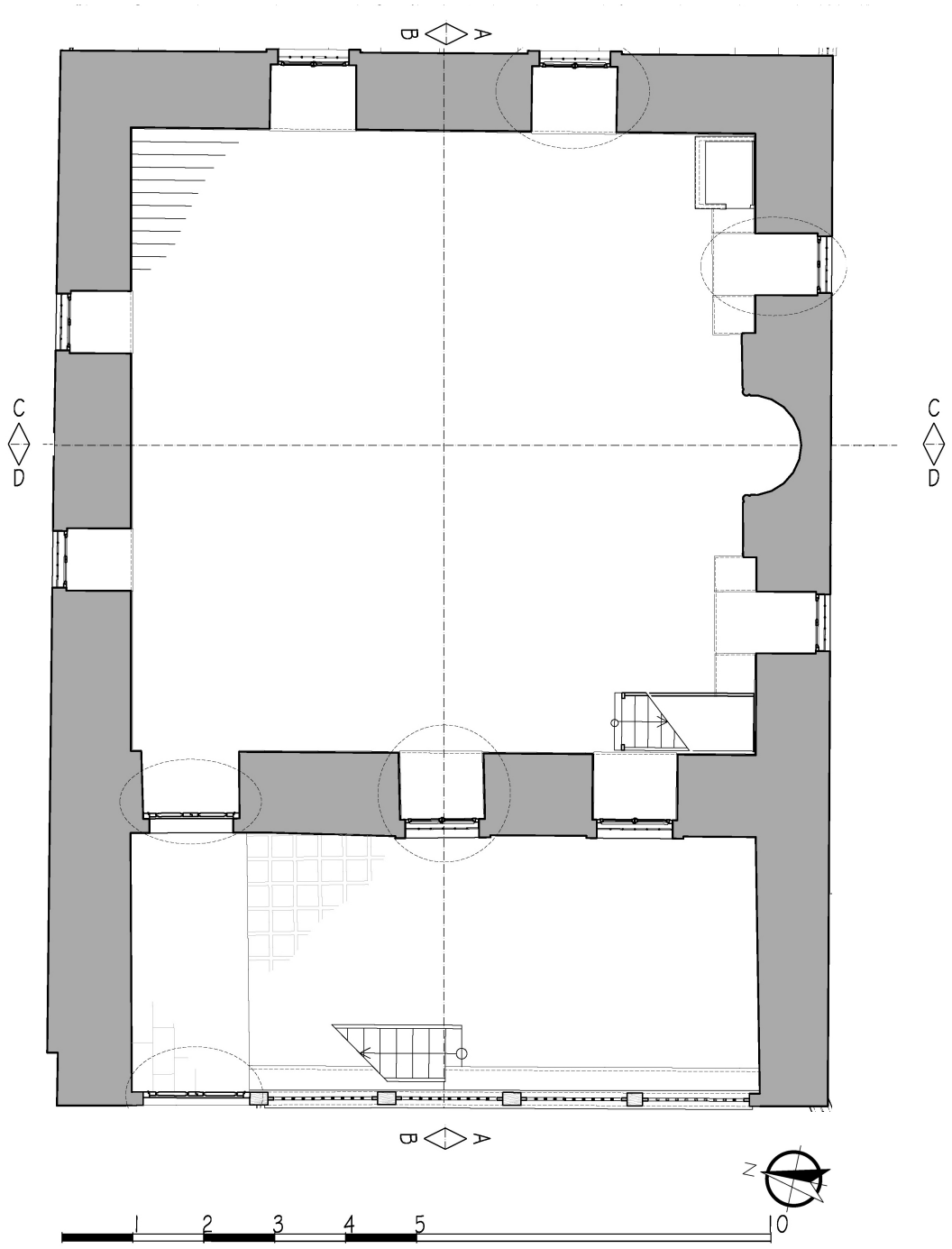
Çizim 40. Bursa Şehadet Cami – Kuzey Cephe
(Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

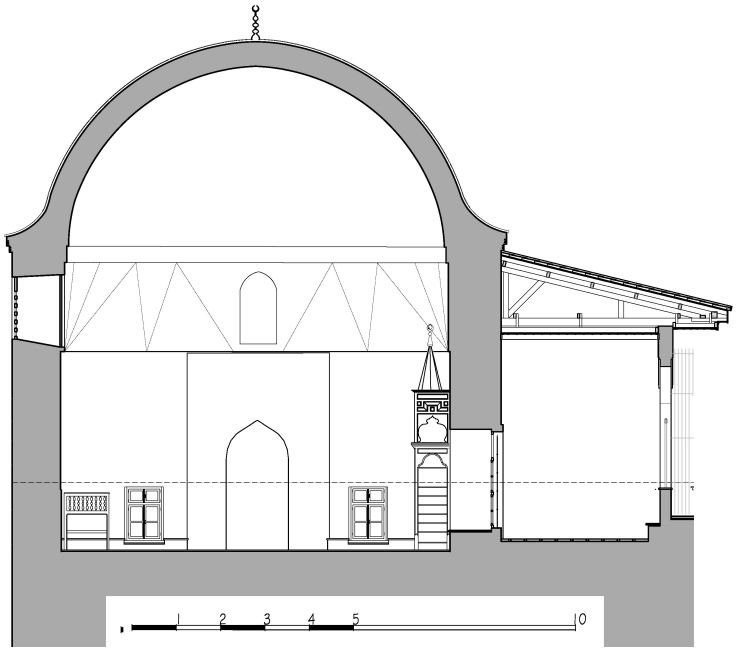
Çizim 41. Bursa Şehadet Cami – Kuzey Cephe
(Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

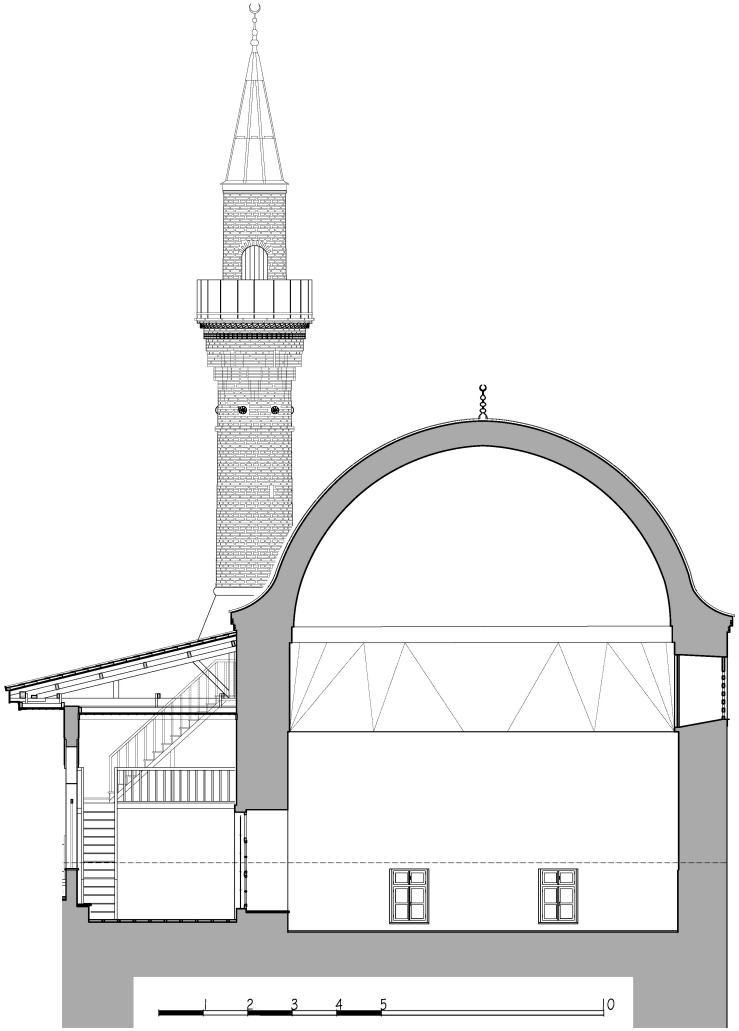
Çizim 42. Bursa Şehadet Cami – Güney Cephe
(Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

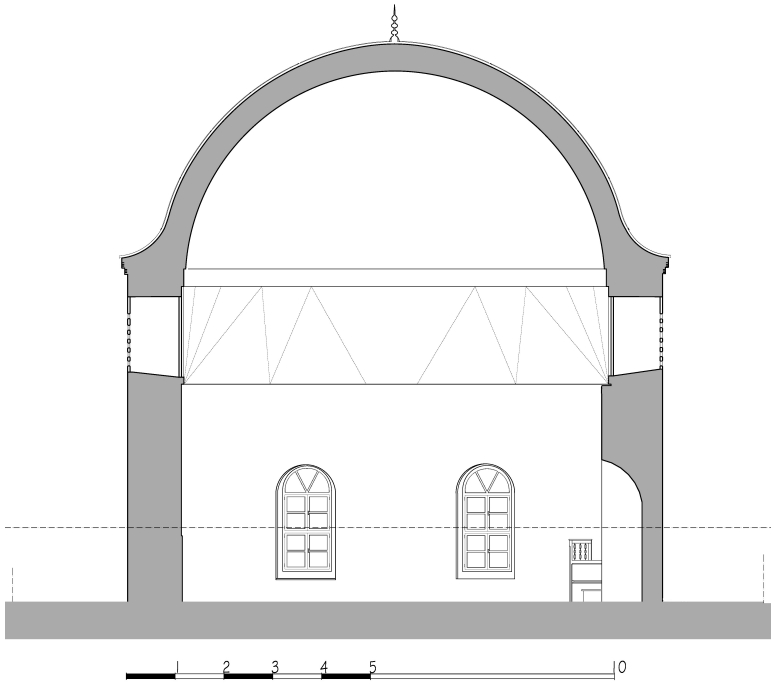
Çizim 43. Bursa Kavaklı Mescidi - Planı
(Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

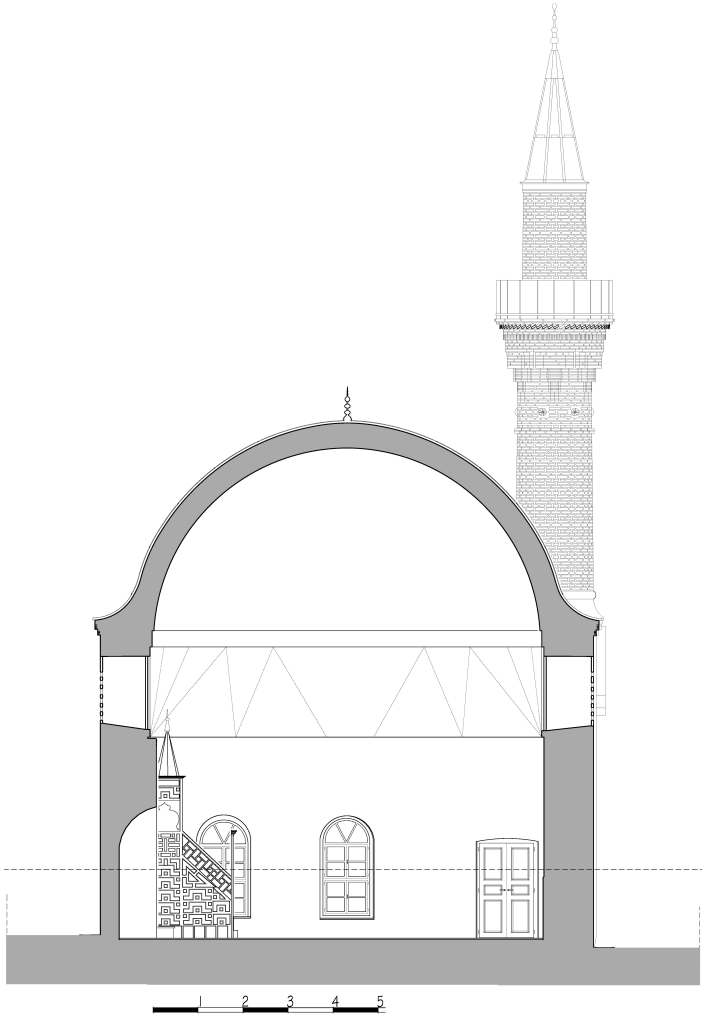
Çizim 44. Bursa Kavaklı Mescidi – A-A KESİT
(Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

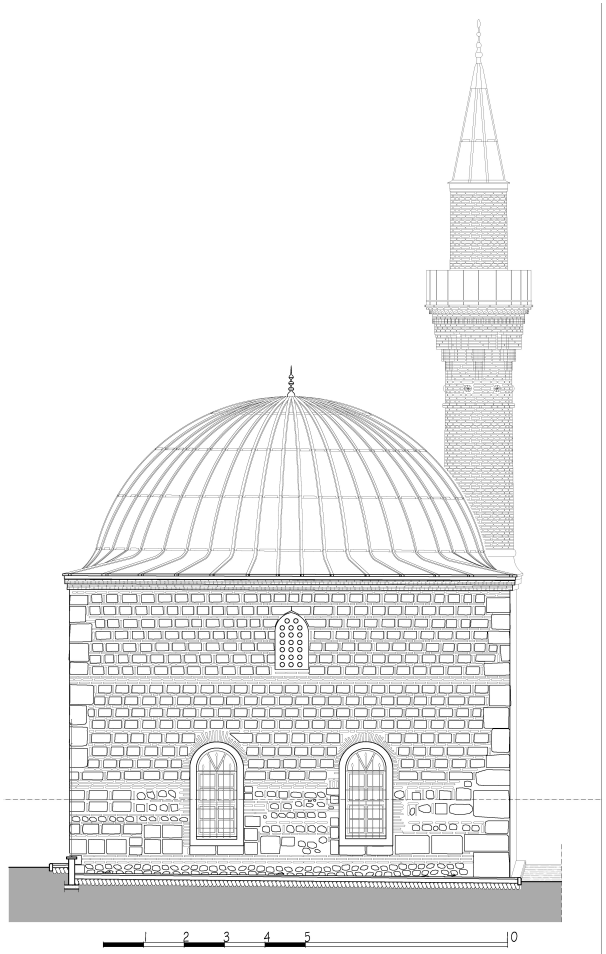
Çizim 45. Bursa Kavaklı Mescidi – B-B KESİT
(Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

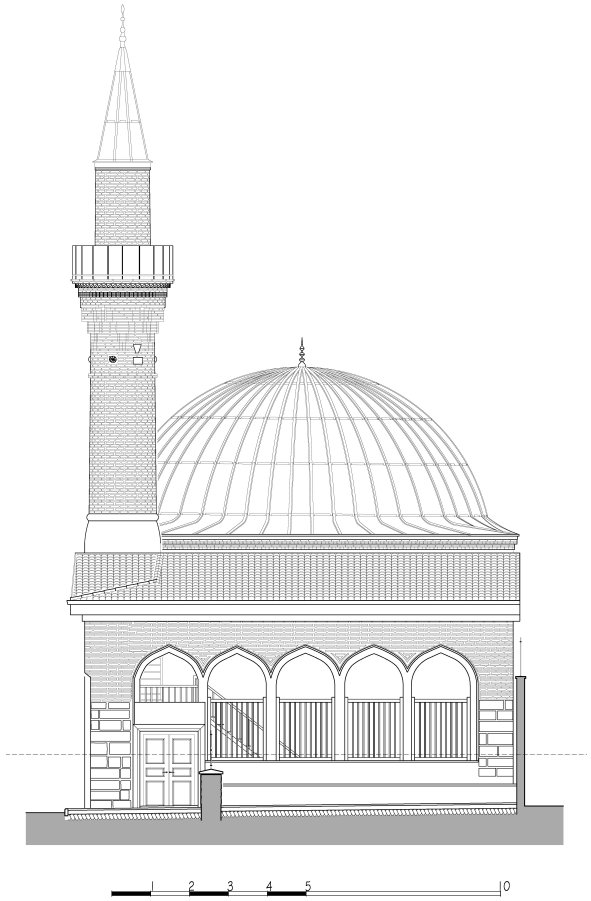
Çizim 46. Bursa Kavaklı Mescidi – C-C KESİT
(Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

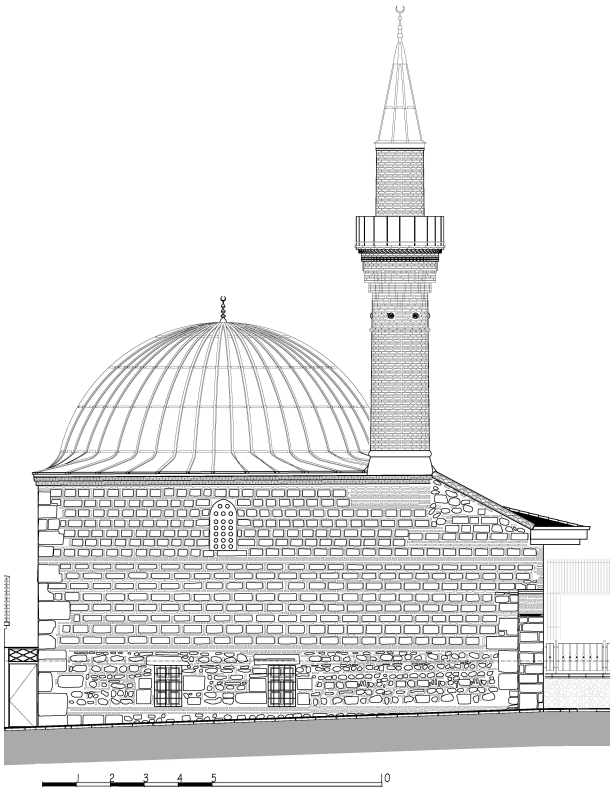
Çizim 47. Bursa Kavaklı Mescidi – D-D KESİT
(Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

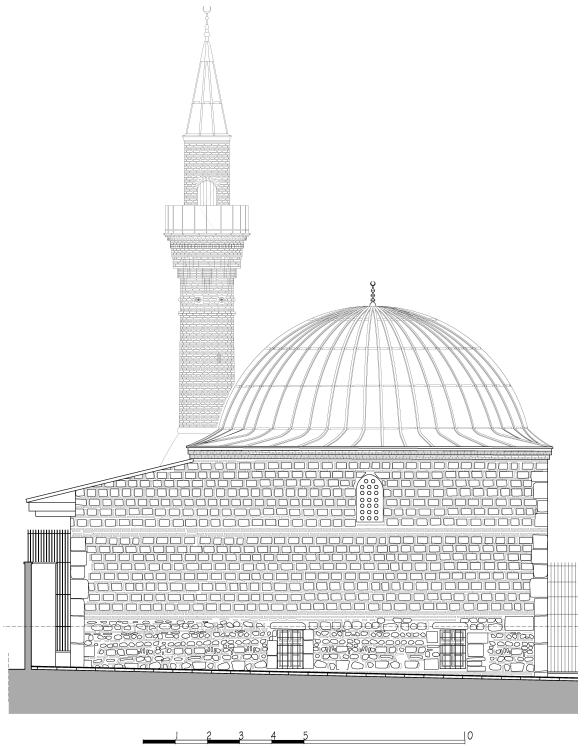
Çizim 48. Bursa Kavaklı Mescidi – Doğu Cephe
(Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

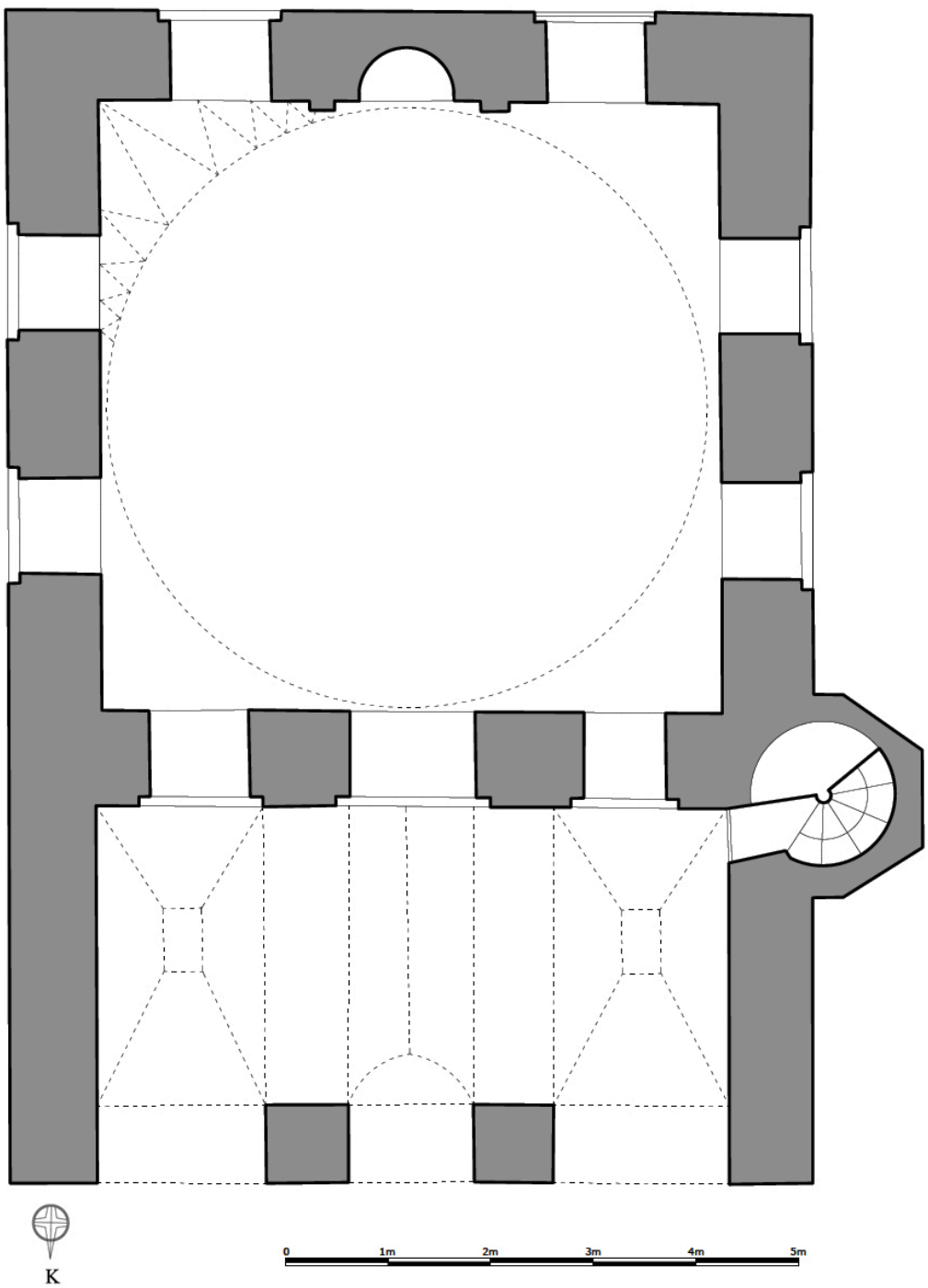
Çizim 49. Bursa Kavaklı Mescidi –Batı Cephe
(Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

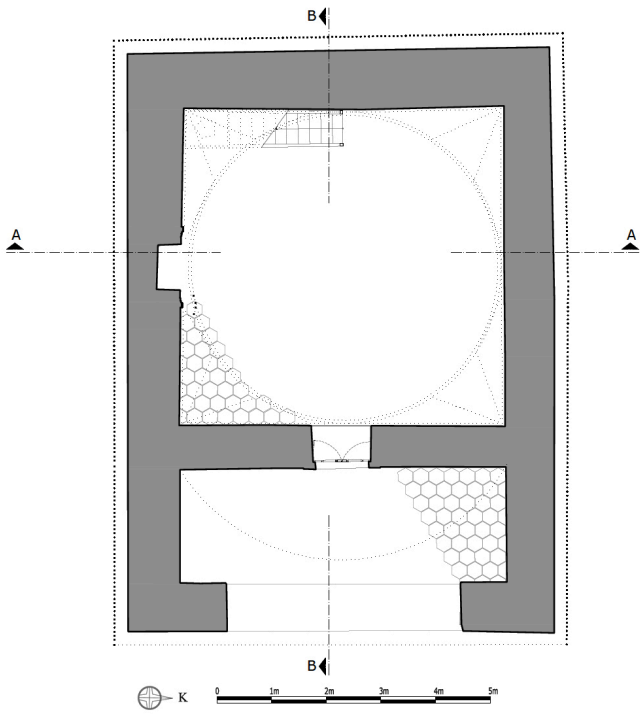
Çizim 50. Bursa Kavaklı Mescidi –Kuzey Cephe
(Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

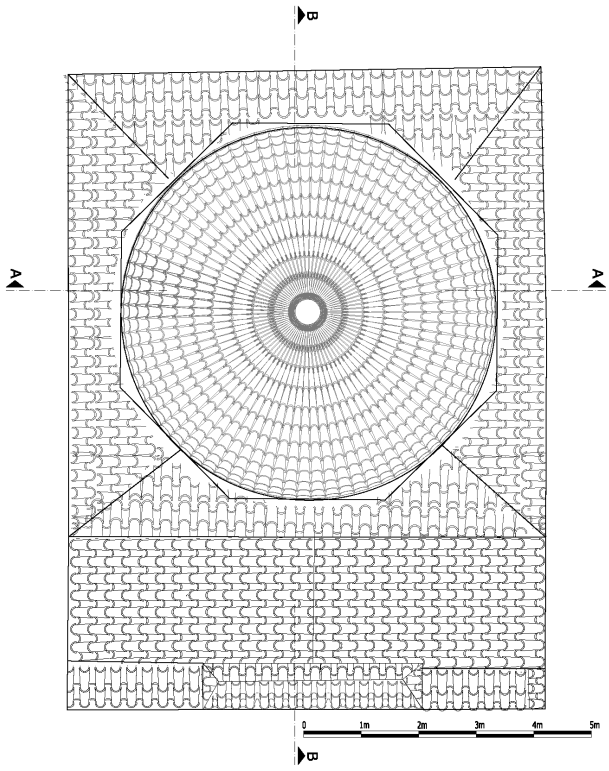
Çizim 51. Bursa Kavaklı Mescidi – Güney Cephe
(Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

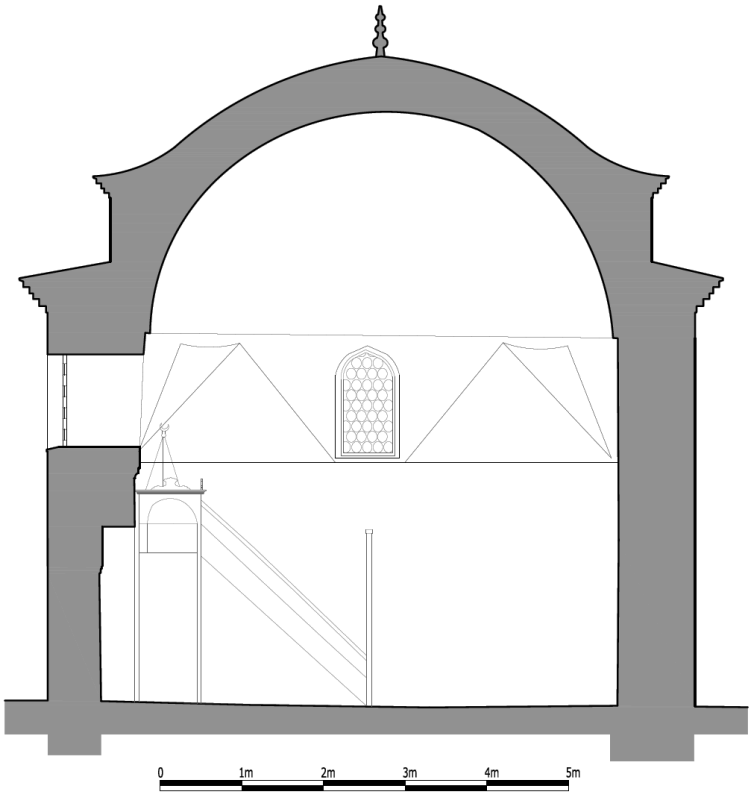
Çizim 52. Bursa Koca Naip Mescidi – Plan
(Plan verileri Beşbaş ve Denizli, 1983, a.g.k., s. 116'dan alınarak yeniden çizilmiştir.)

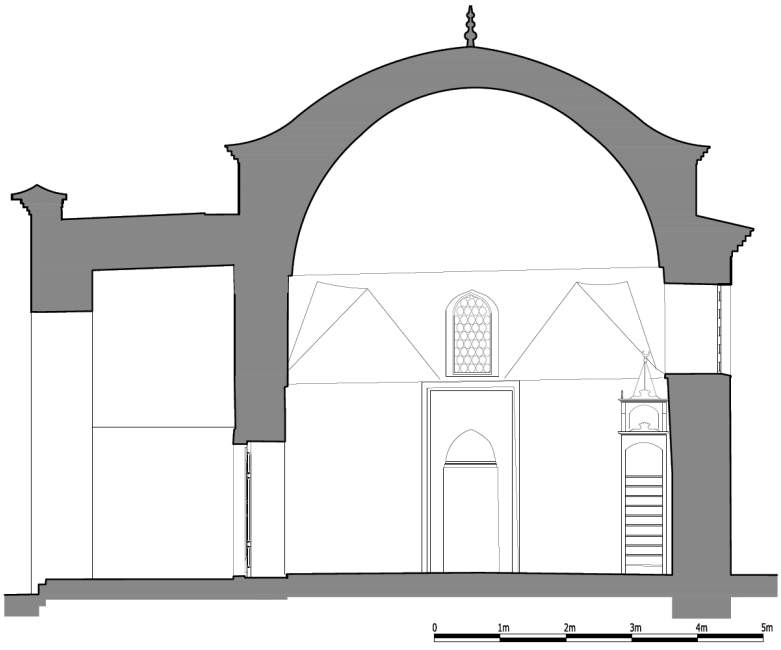
Çizim 53. Bursa Hıdırlık / Nilüfer Sultan Mescidi – Plan
(Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

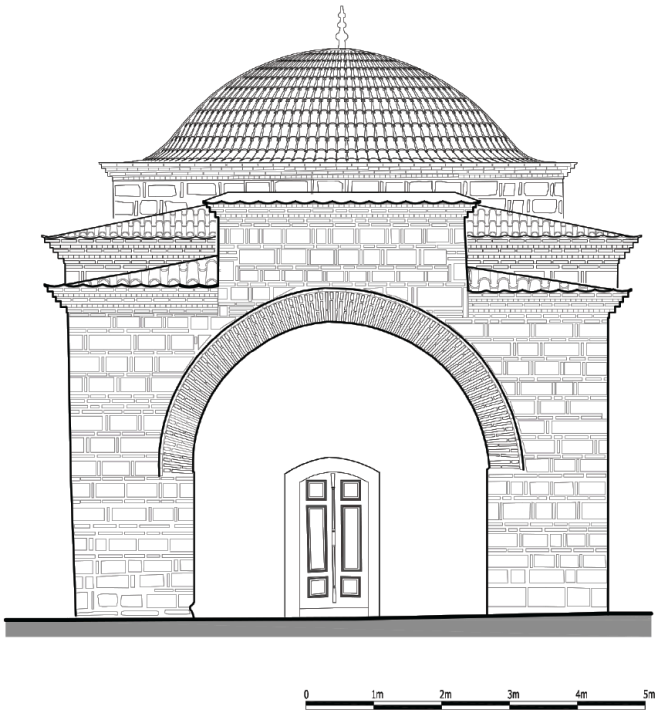
Çizim 54. Bursa Hıdırlık / Nilüfer Sultan Mescidi - Çatı Plan
(Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

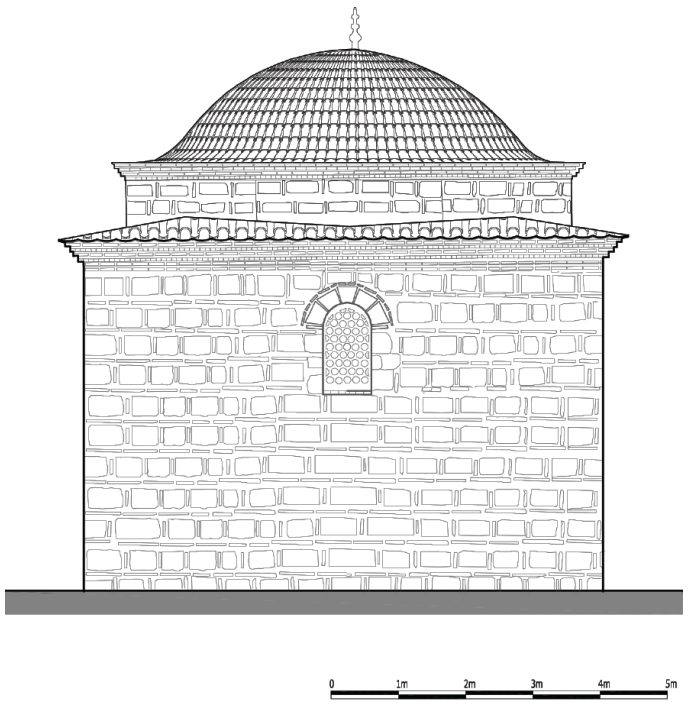
Çizim 55. Bursa Hıdırlık / Nilüfer Sultan Mescidi - A-A KESİTİ
(Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

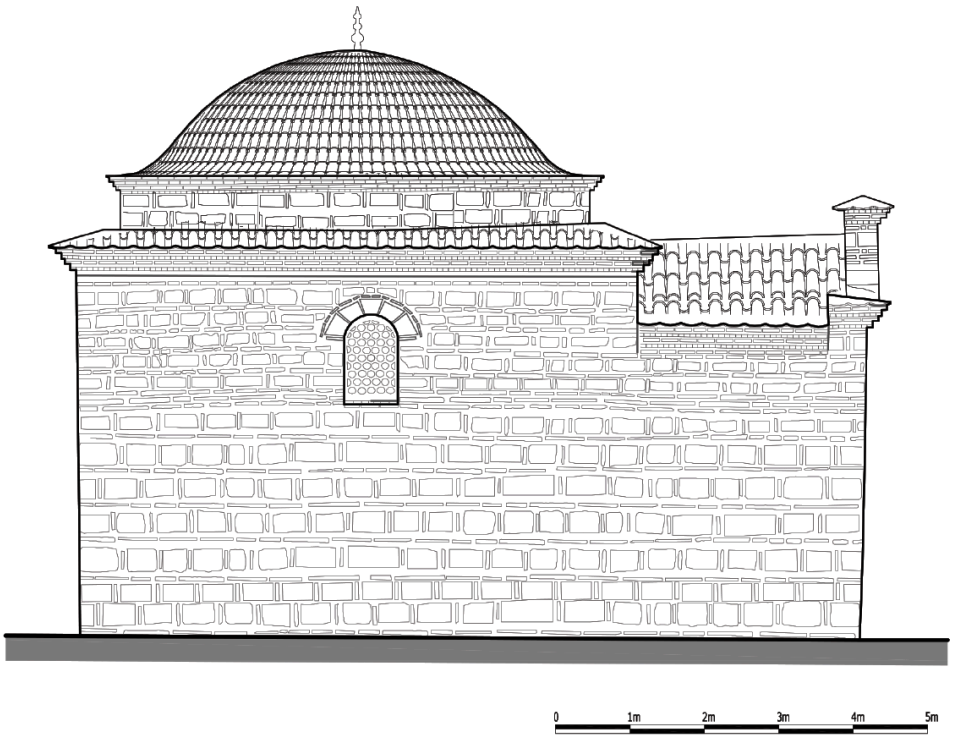
Çizim 56. Bursa Hıdırlık / Nilüfer Sultan Mescidi - B-B KESİTİ
(Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

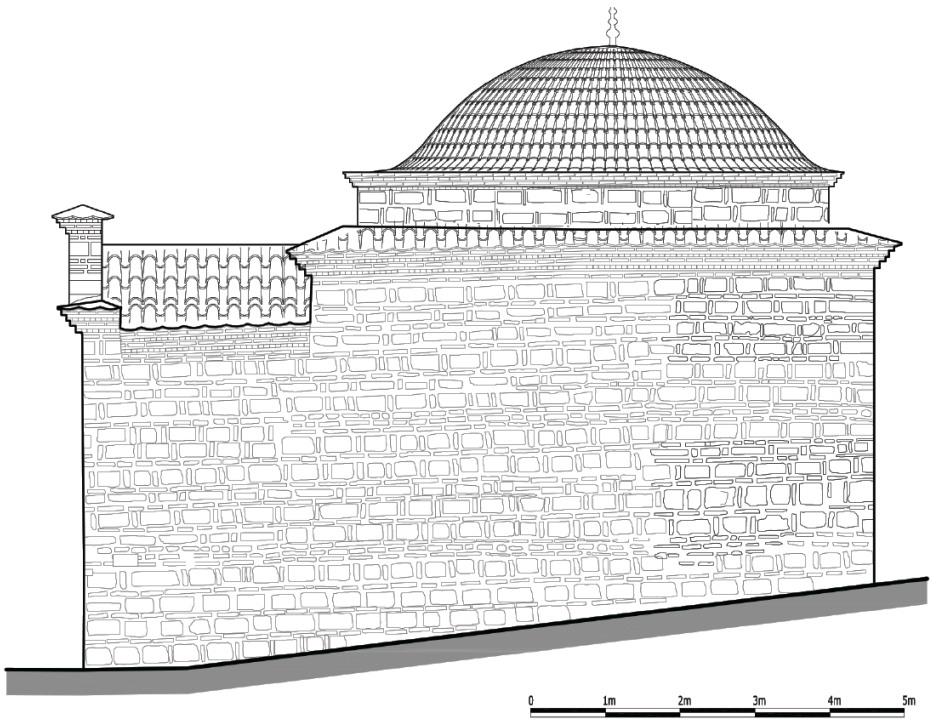
Çizim 57. Bursa Hıdırlık / Nilüfer Sultan Mescidi – Doğu Cephe
(Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

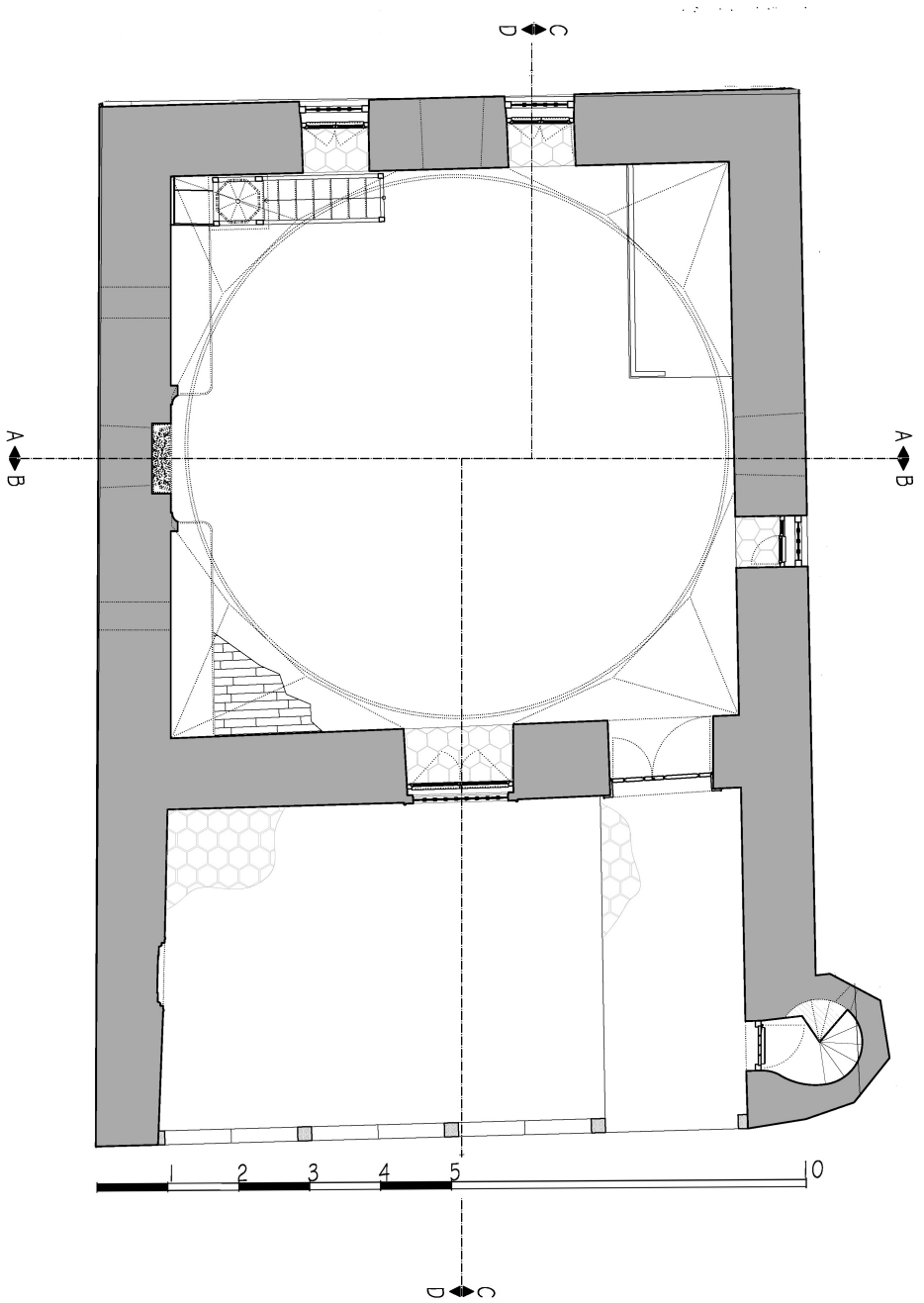
Çizim 58. Bursa Hıdırlık / Nilüfer Sultan Mescidi – Batı Cephe
(Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

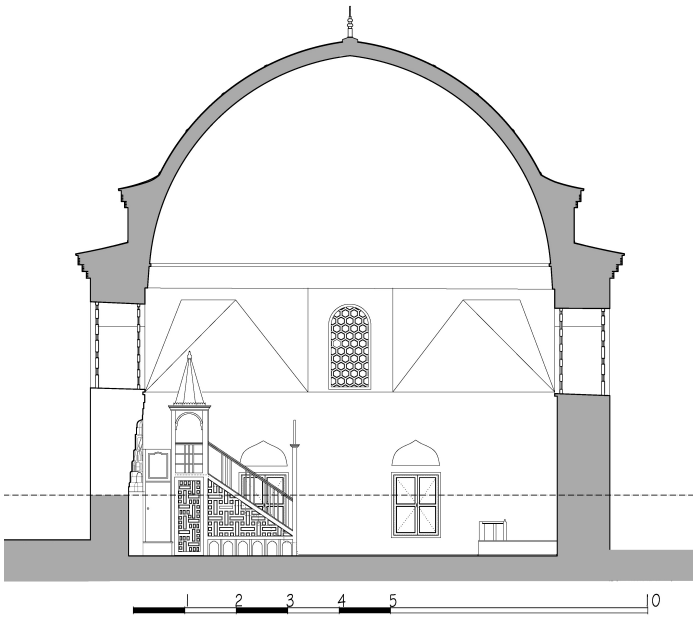
Çizim 59. Bursa Hıdırlık / Nilüfer Sultan Mescidi – Güney Cephe
(Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

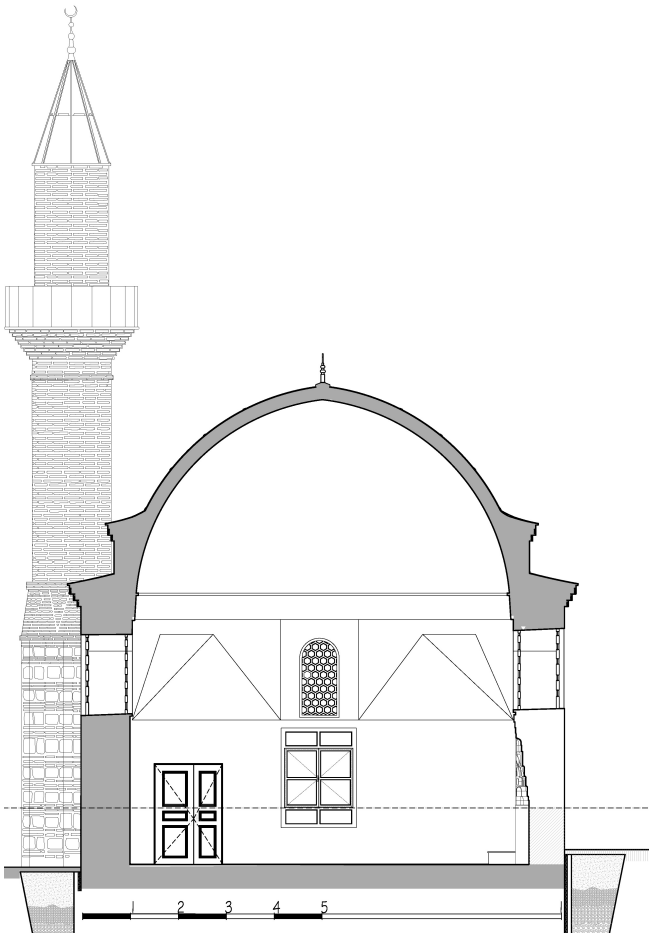
Çizim 60. Bursa Hıdırlık / Nilüfer Sultan Mescidi – Kuzey Cephe
(Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

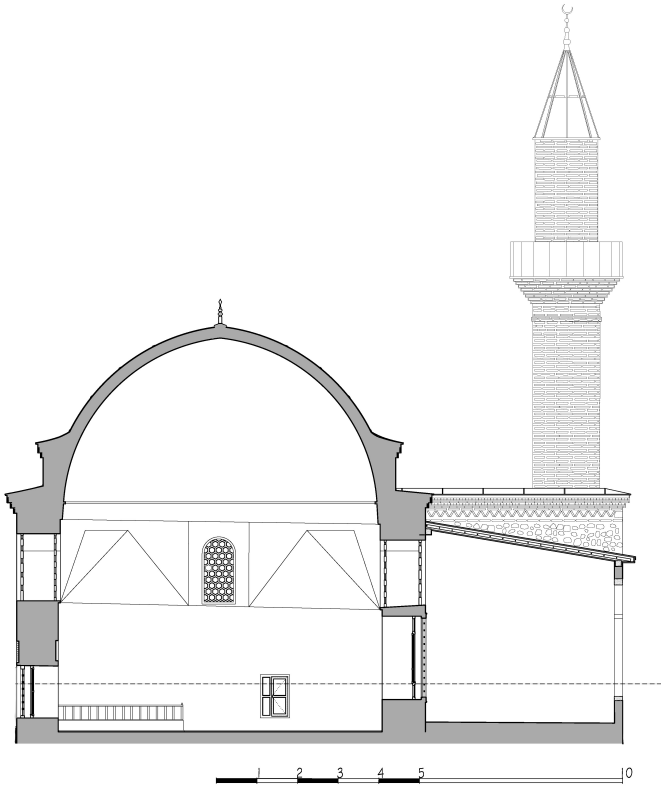
Çizim 61. Bursa Yerkapı Mescidi – Plan
(Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

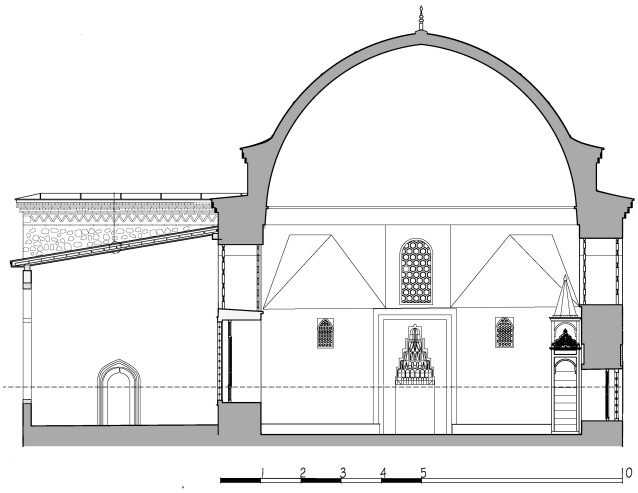
Çizim 62. Bursa Yerkapı Mescidi – A-A KESİT
(Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

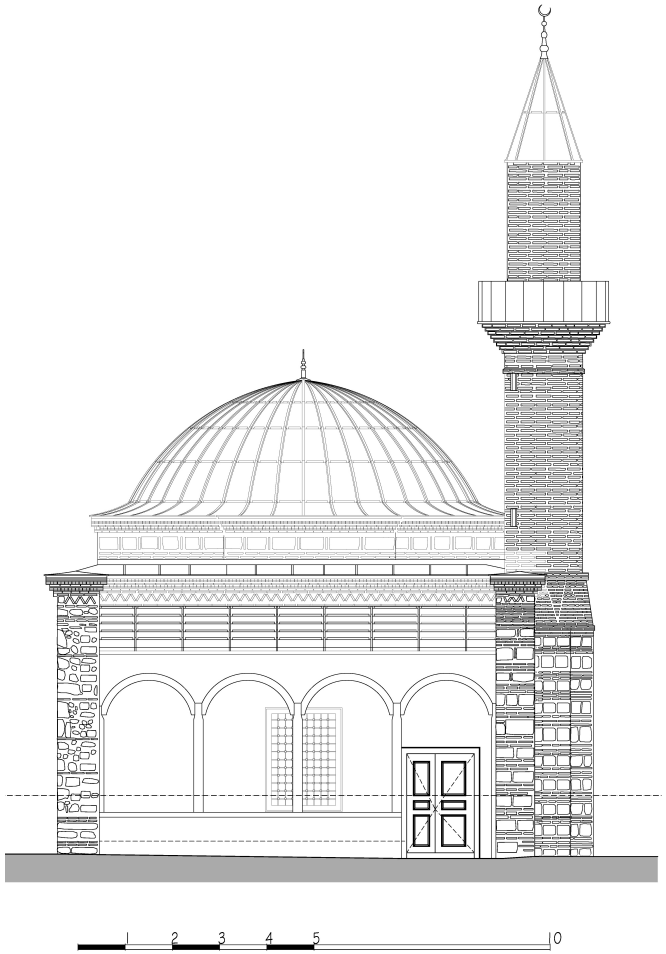
Çizim 63. Bursa Yerkapı Mescidi – B-B KESİT
(Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

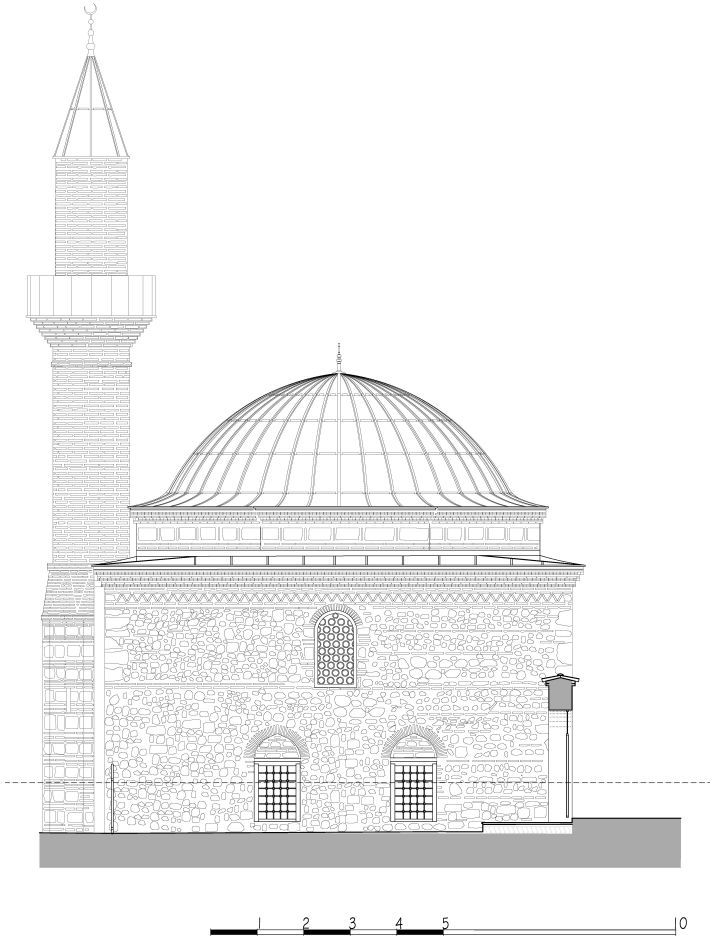
Çizim 64. Bursa Yerkapı Mescidi – C-C KESİT
(Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

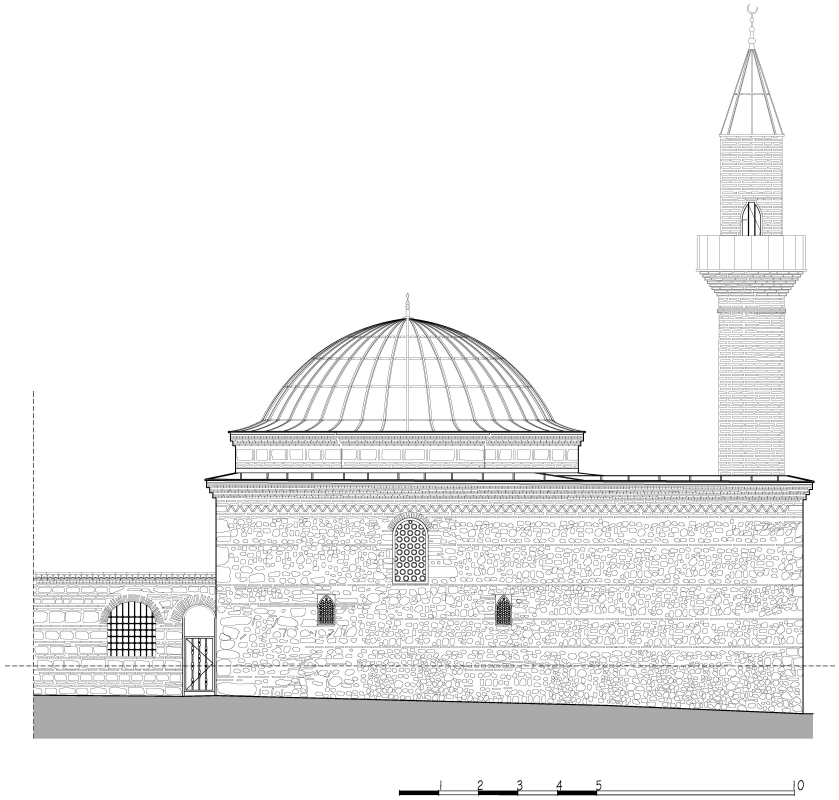
Çizim 65. Bursa Yerkapı Mescidi – D-D KESİT
(Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

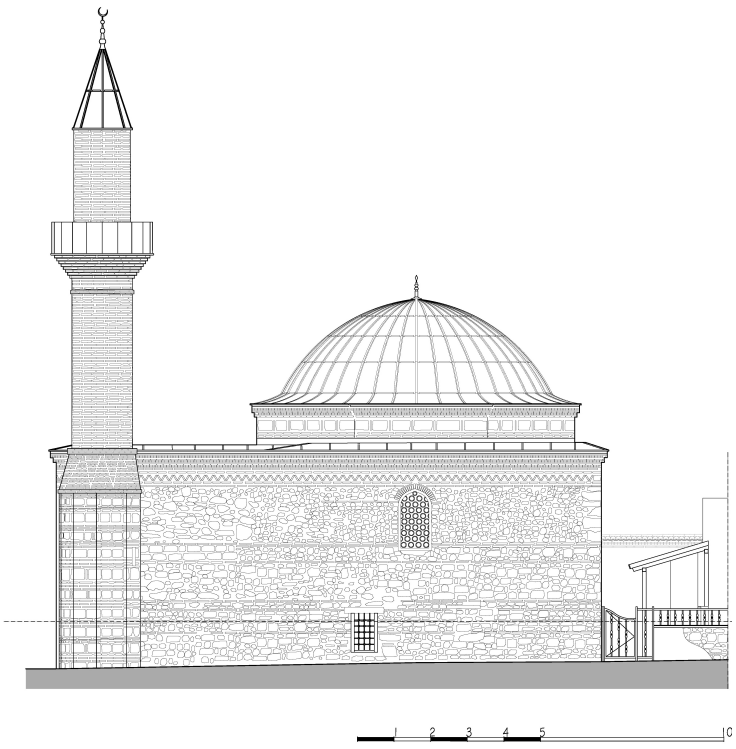
Çizim 66. Bursa Yerkapı Mescidi – Doğu Cephe
(Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

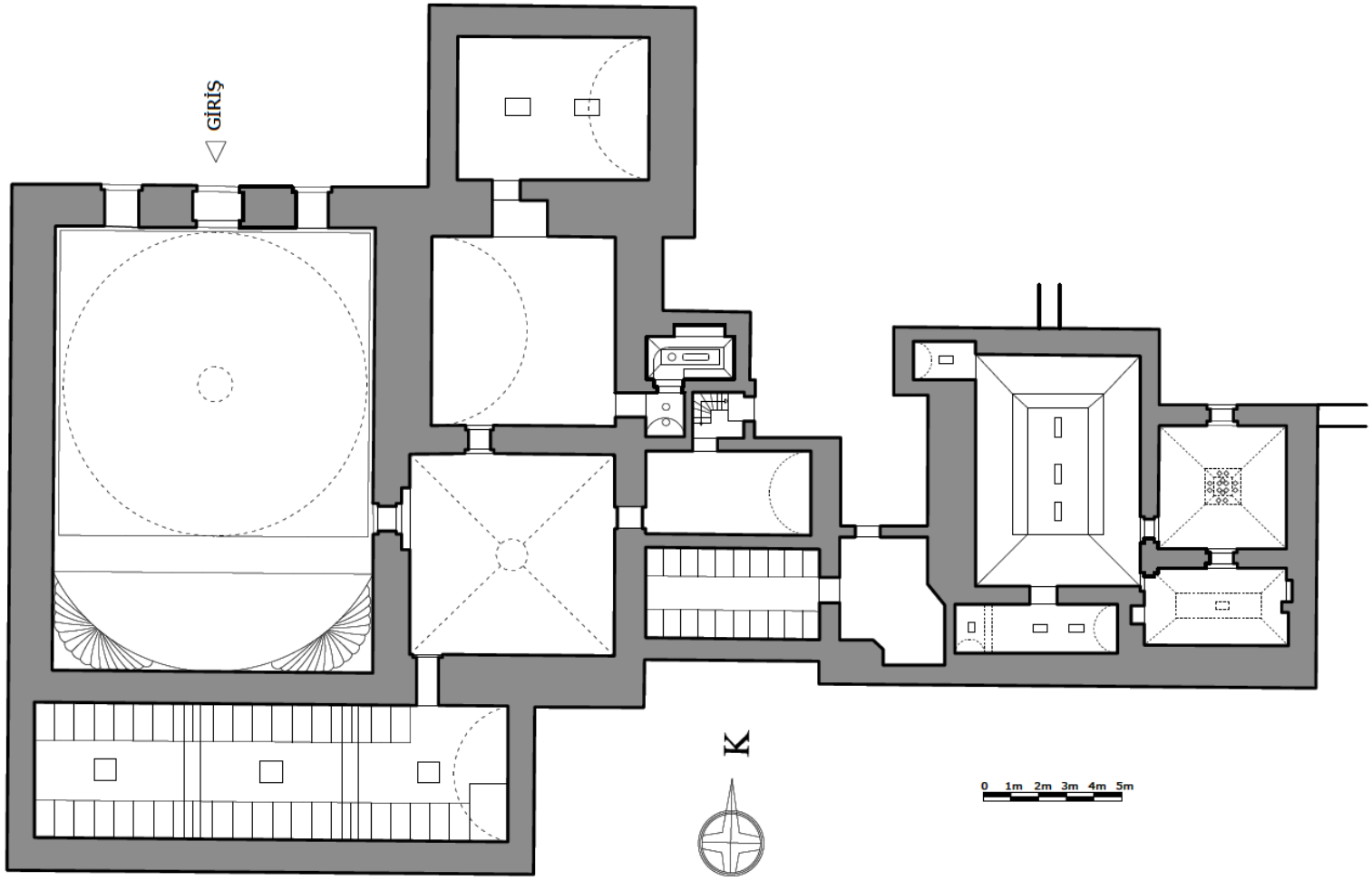
Çizim 67. Bursa Yerkapı Mescidi – Batı Cephe
(Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

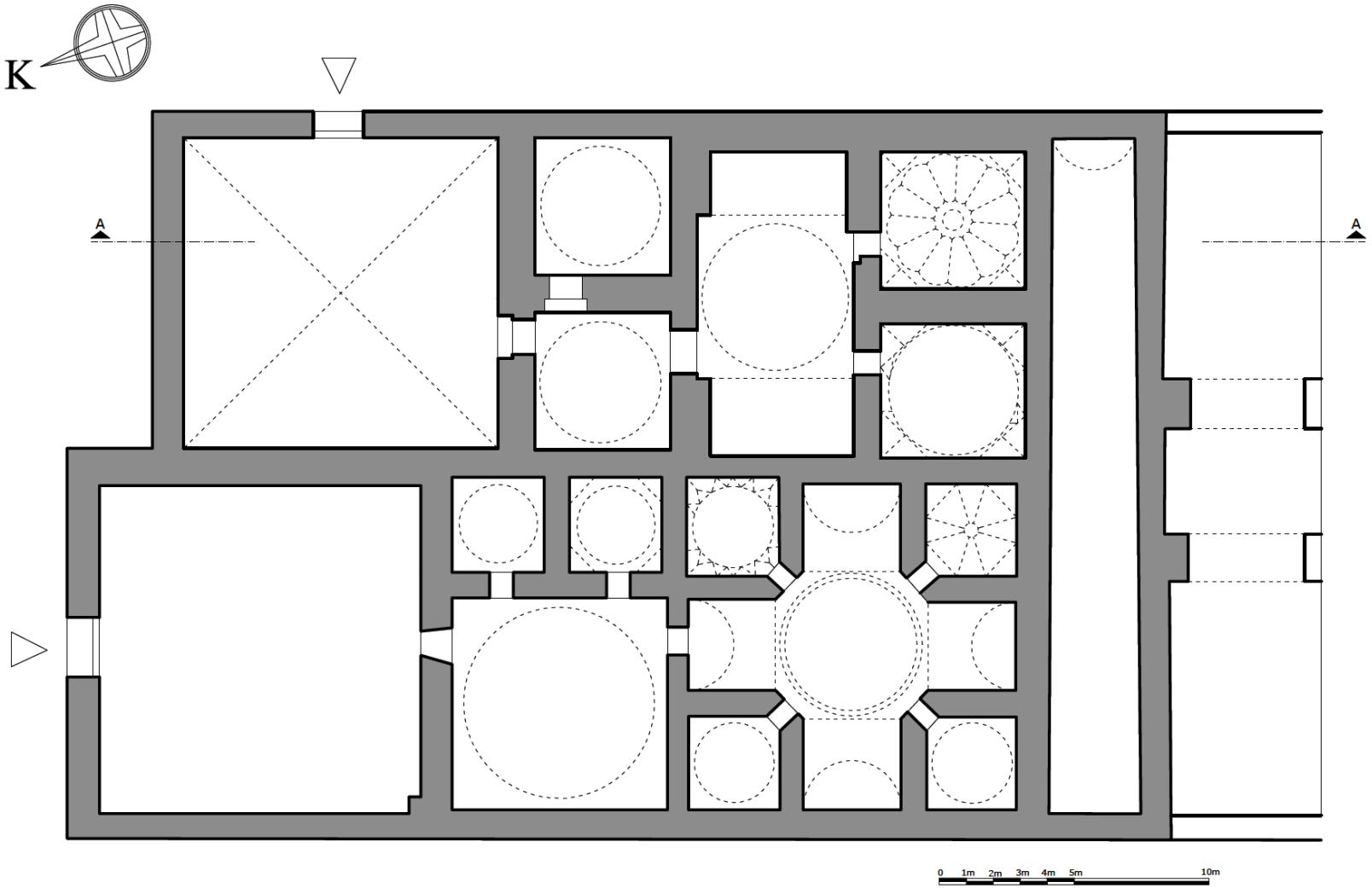
Çizim 68. Bursa Yerkapı Mescidi – Batı Cephe
(Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

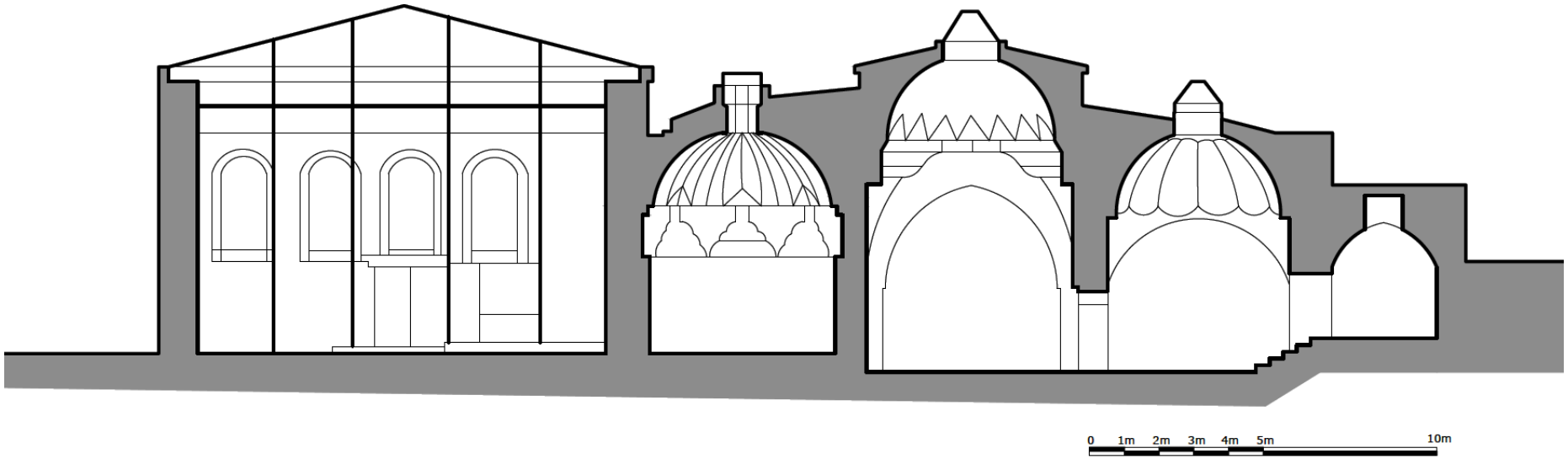
Çizim 69. Bursa Yerkapı Mescidi – Doğu Cephe
(Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

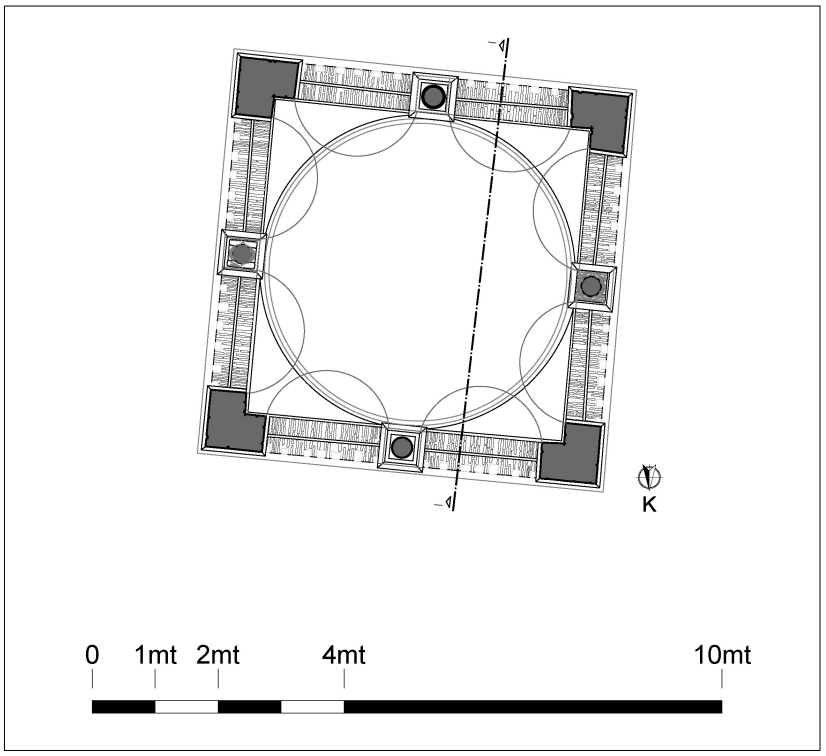
Çizim 70. Bursa Kükürtlü Kaplıcası – Plan (Plan verileri Şehitoğlu, 2008, a.g.k., s. 113'den alınarak yeniden çizilmiştir)

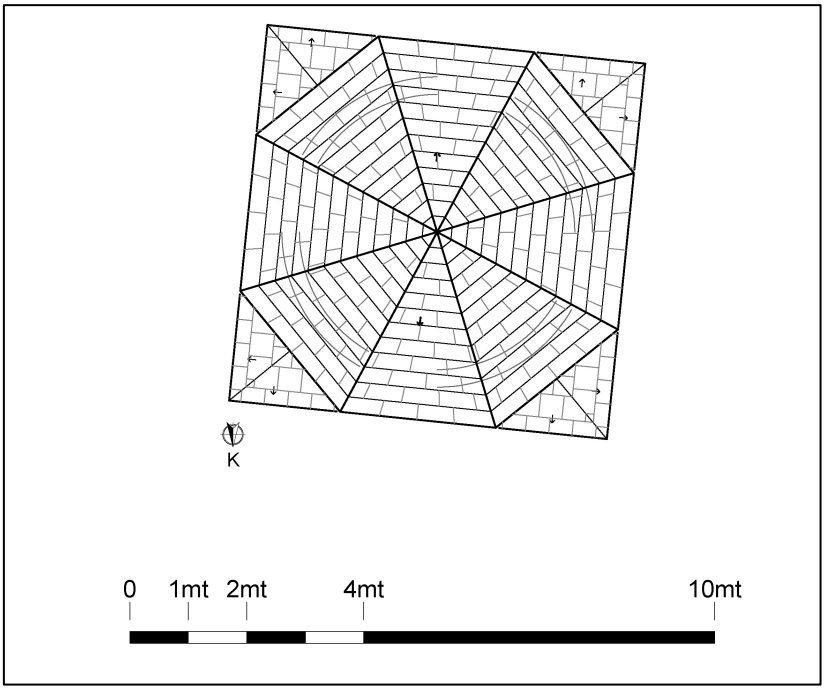
Çizim 71. Bursa Nalıncılar Hamamı – Plan (Plan verileri Şehitoğlu, 2008, a.g.k., s. 59'dan alınarak yeniden çizilmiştir)

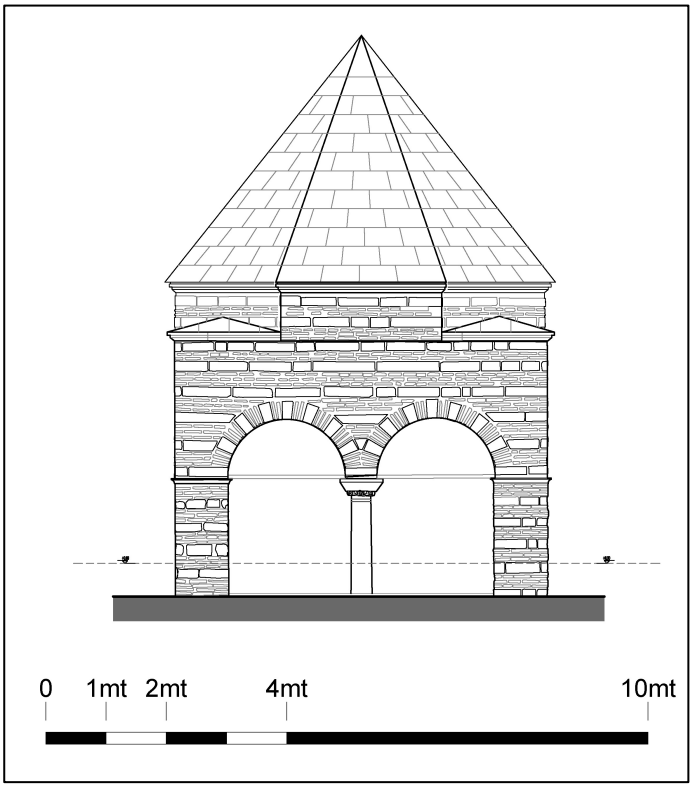
Çizim 72. Bursa Nalıncılar Hamamı - A-A KESİTİ (Plan verileri Şehitoğlu, 2008, a.g.k., s. 59'dan alınarak yeniden çizilmiştir)

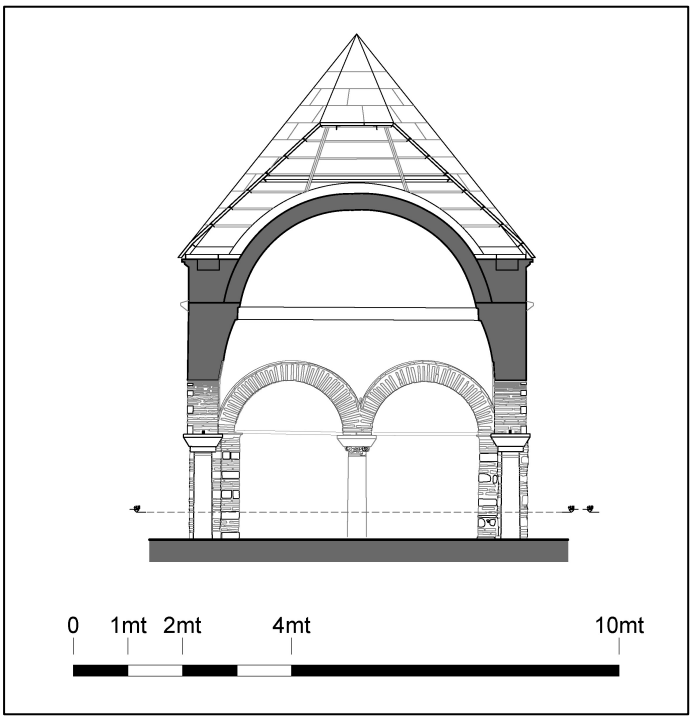
Çizim 73. Gebze Malkoçoğlu Mehmed Bey Türbesi – Plan
(Gebze Belediyesi Arşivi)

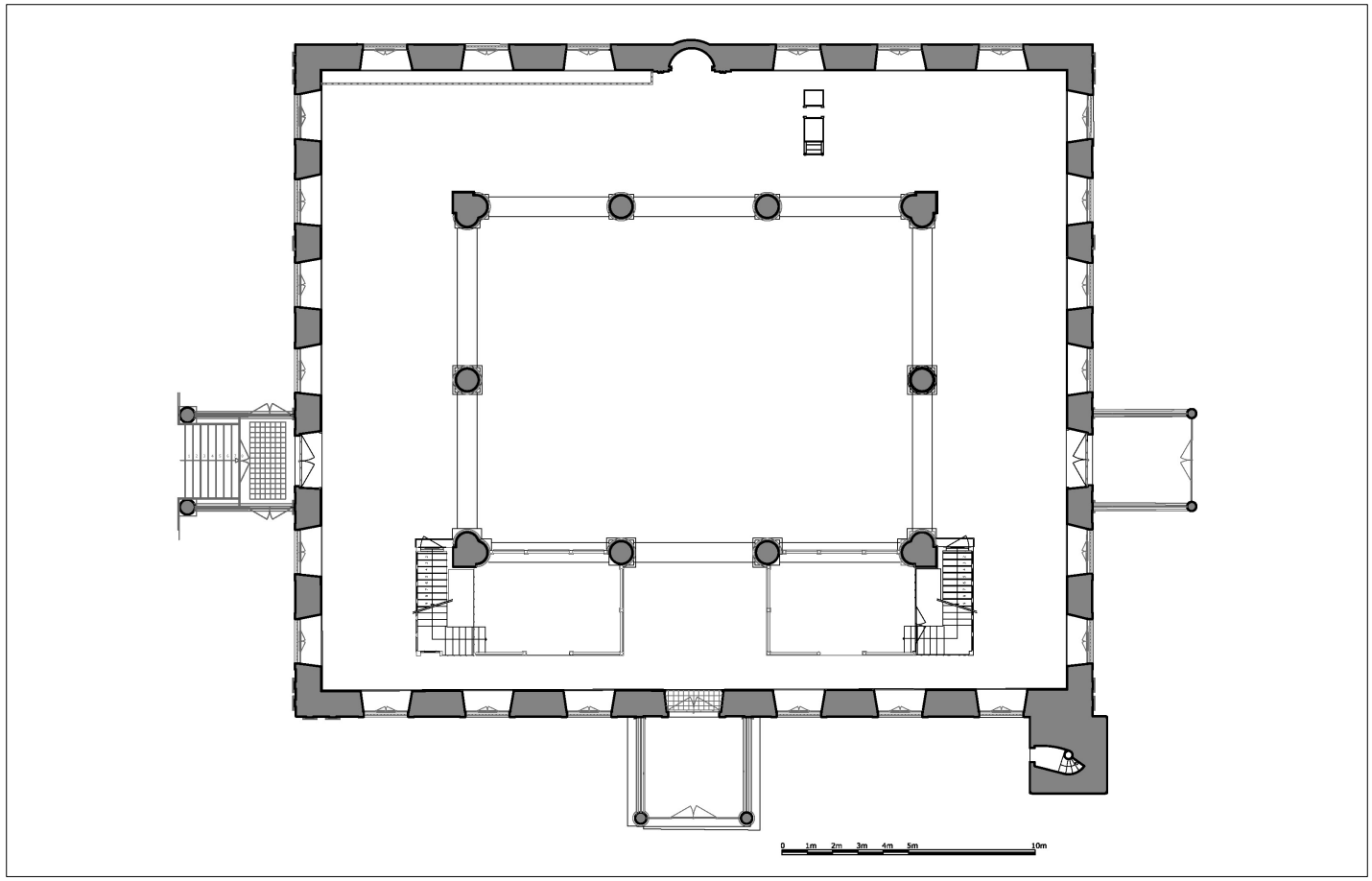
Çizim 74. Gebze Malkoçoğlu Mehmed Bey Türbesi - Tavan Plan
(Gebze Belediyesi Arşivi)

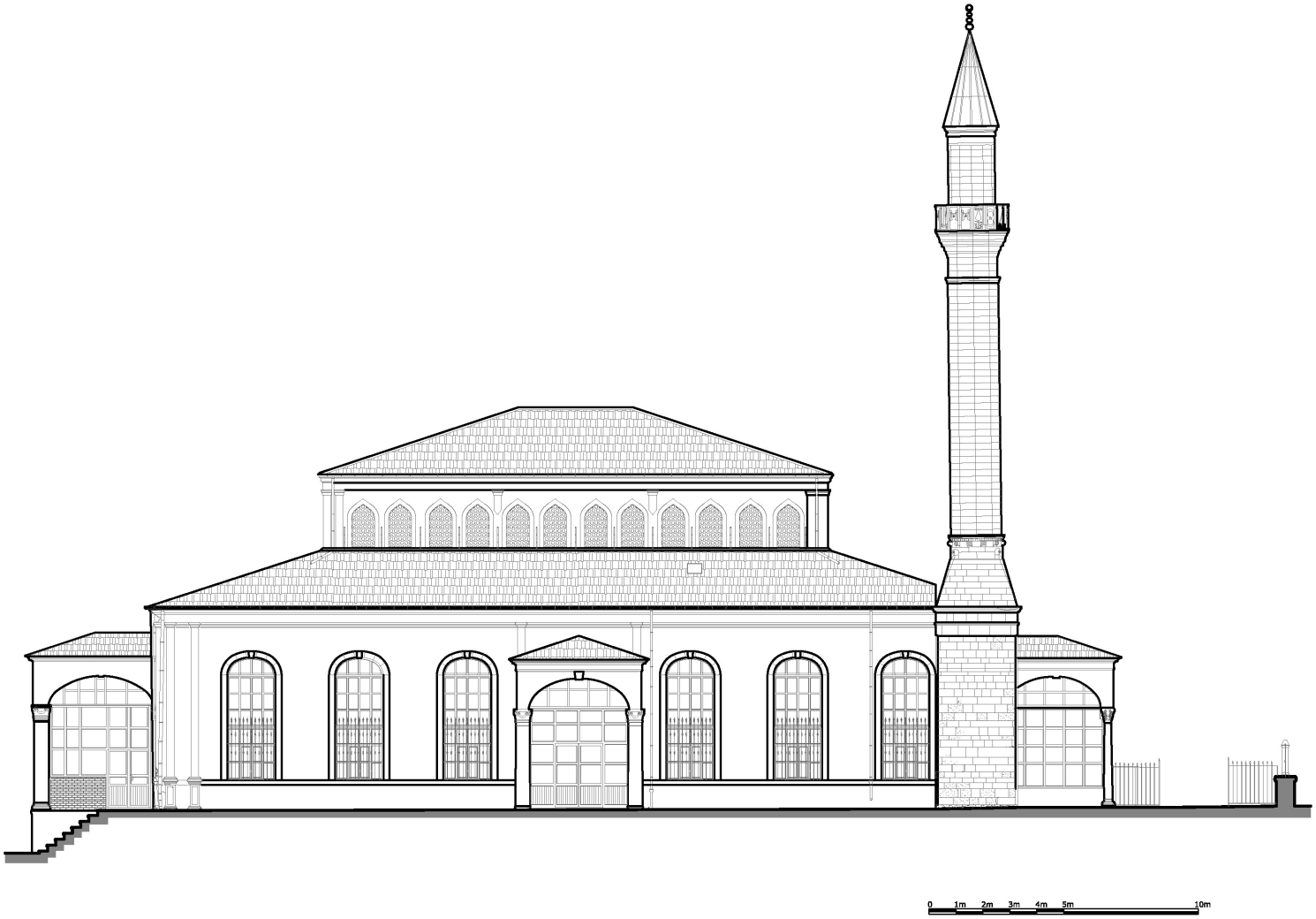
Çizim 75. Gebze Malkoçoğlu Mehmed Bey Türbesi – Doğu Cephe
(Gebze Belediyesi Arşivi)

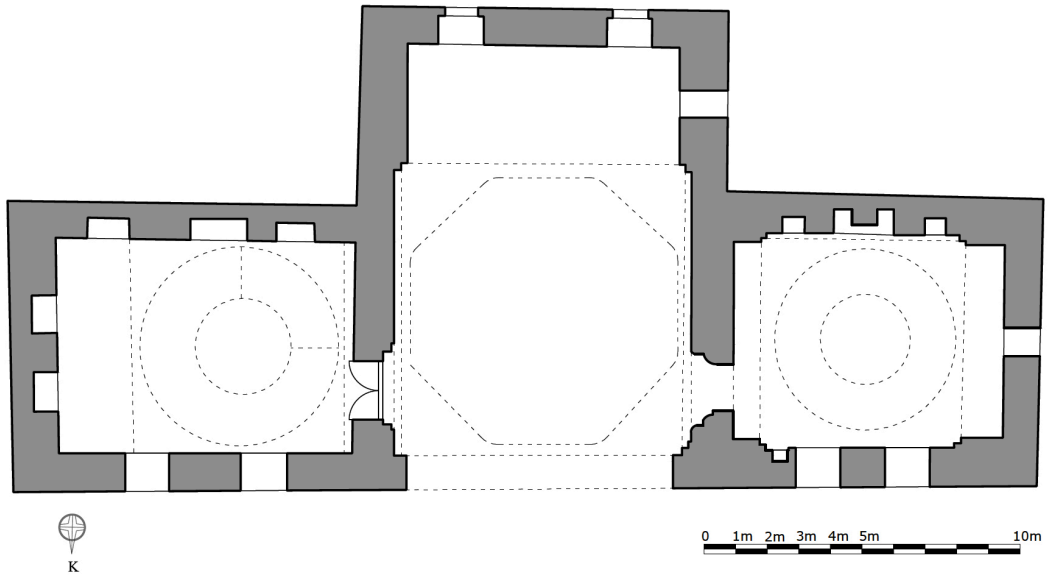
Çizim 76. Gebze Malkoçoğlu Mehmed Bey Türbesi – A-A Kesit
(Gebze Belediyesi Arşivi)

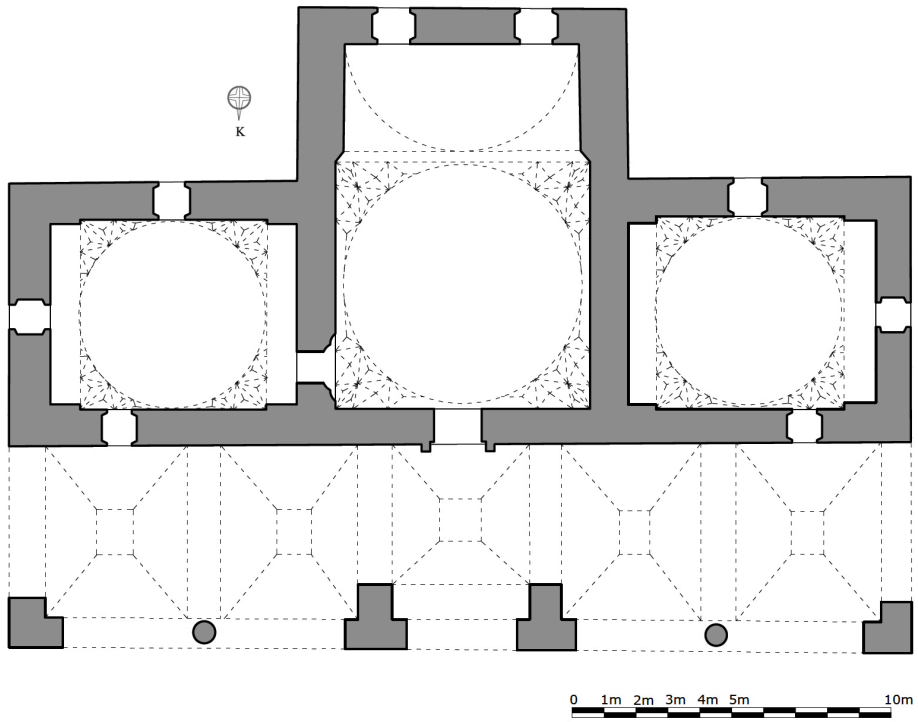
Çizim 77. Gelibolu Ulu (I. Murad) Cami - Plan (Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

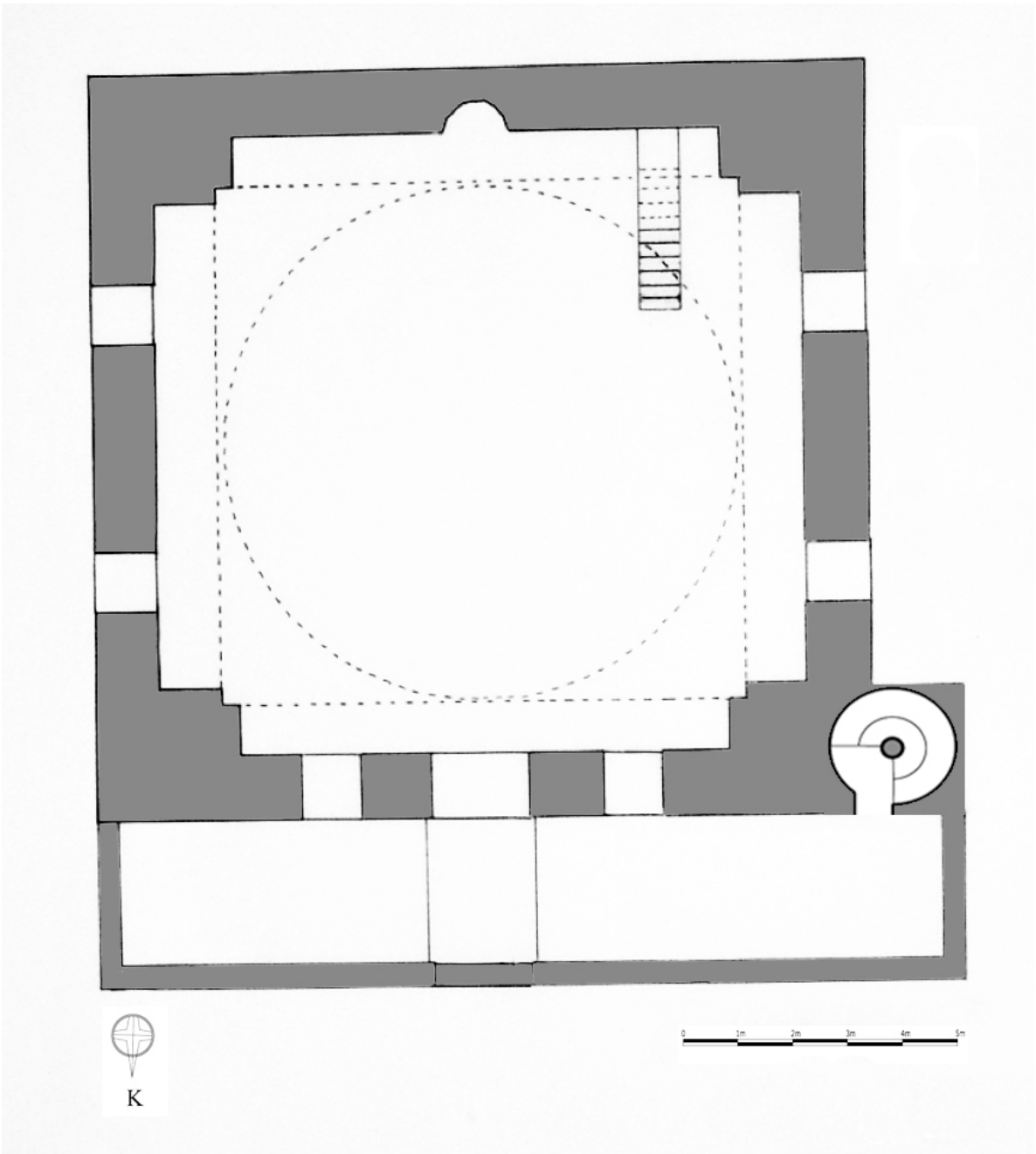
Çizim 78. Gelibolu Ulu (I. Murad) Cami - Plan (Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

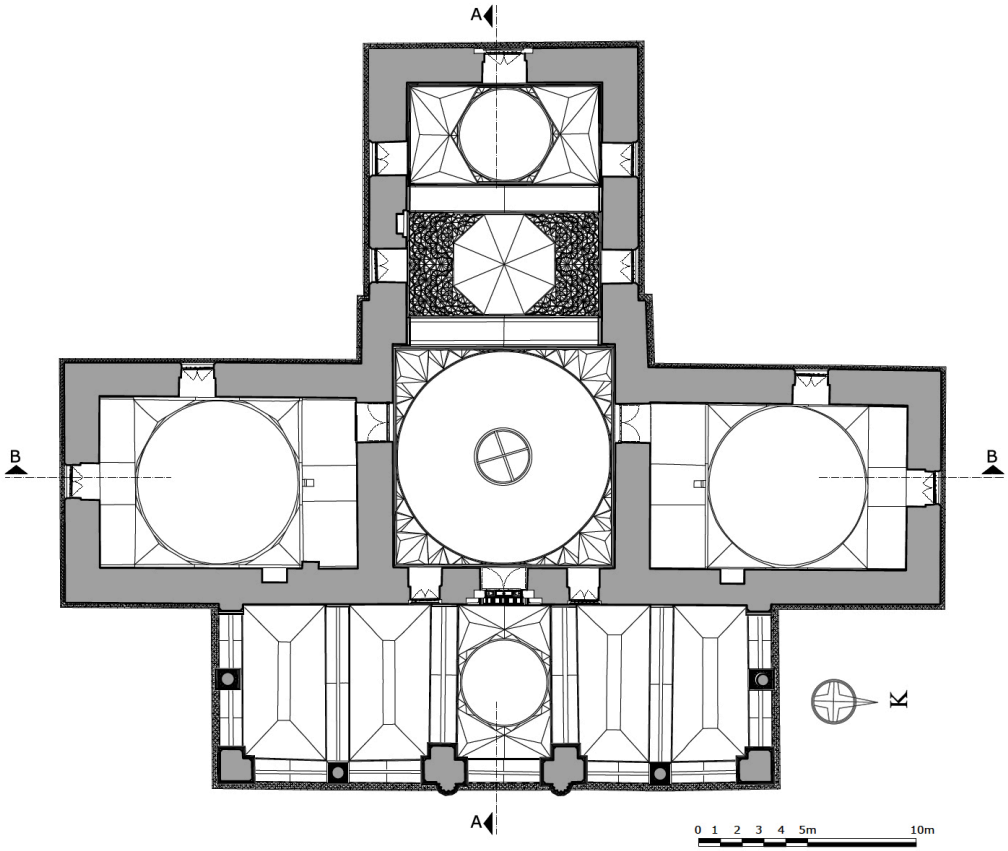
Çizim 79. Gümülcine Evrenos Gazi İmareti – Plan
(Plan verileri Bakirtzis ve Xydas, 1997, a.g.k., s. 25'den alınarak yeniden çizilmiştir)
)

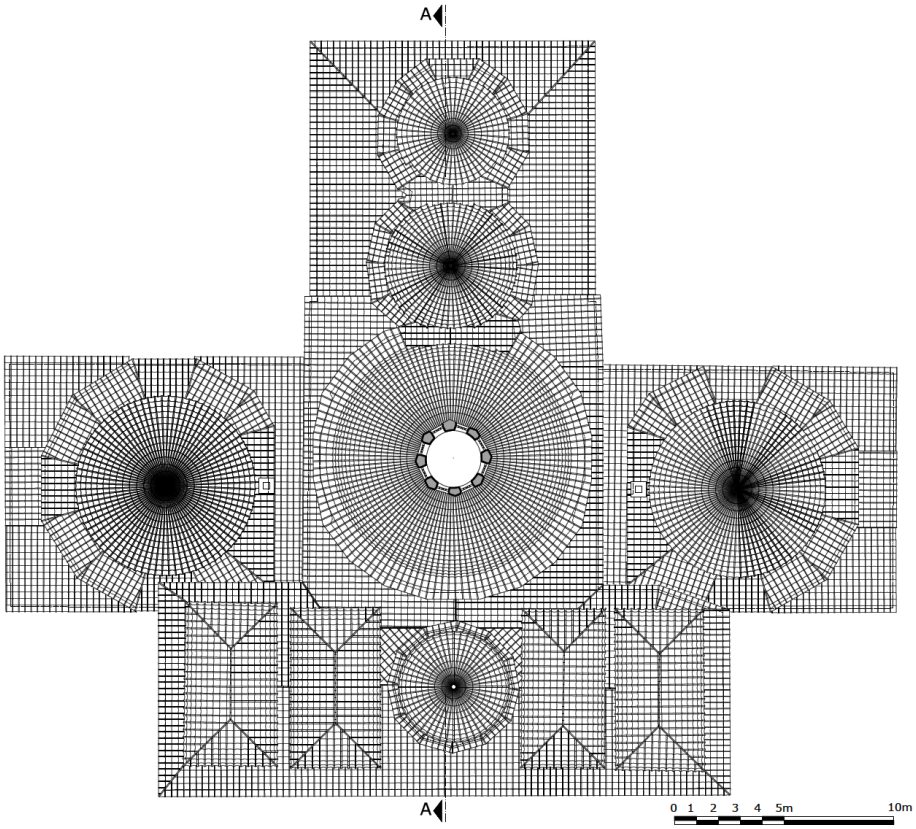
Çizim 80. Gümülcine Evrenos Gazi İmareti – Plan
(Plan verileri Kiel, 1983, a.g.k., s. 140' dan alınarak yeniden çizilmiştir)

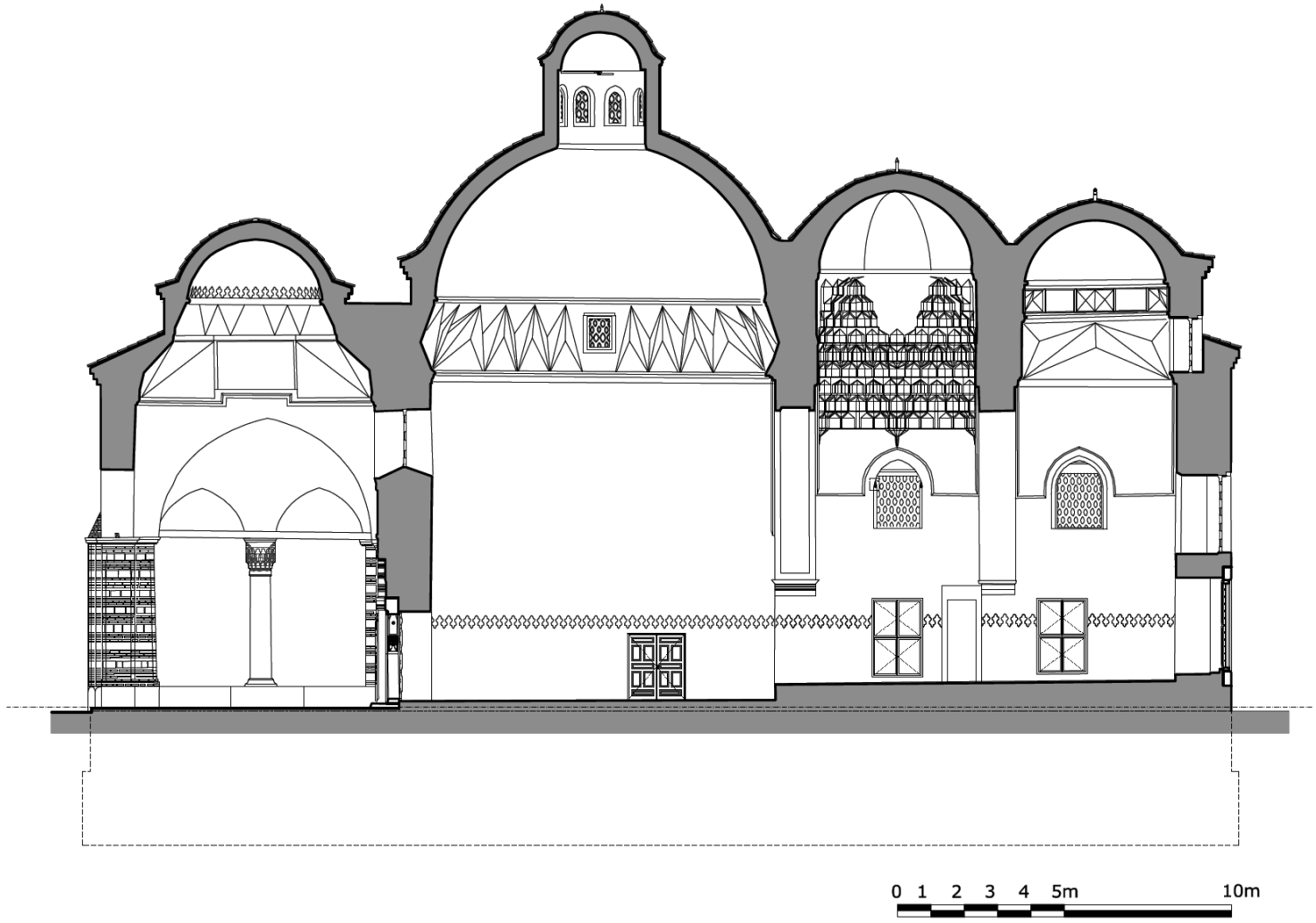
Çizim 81. İnönü Hoca Yadigar Mescidi - Plan

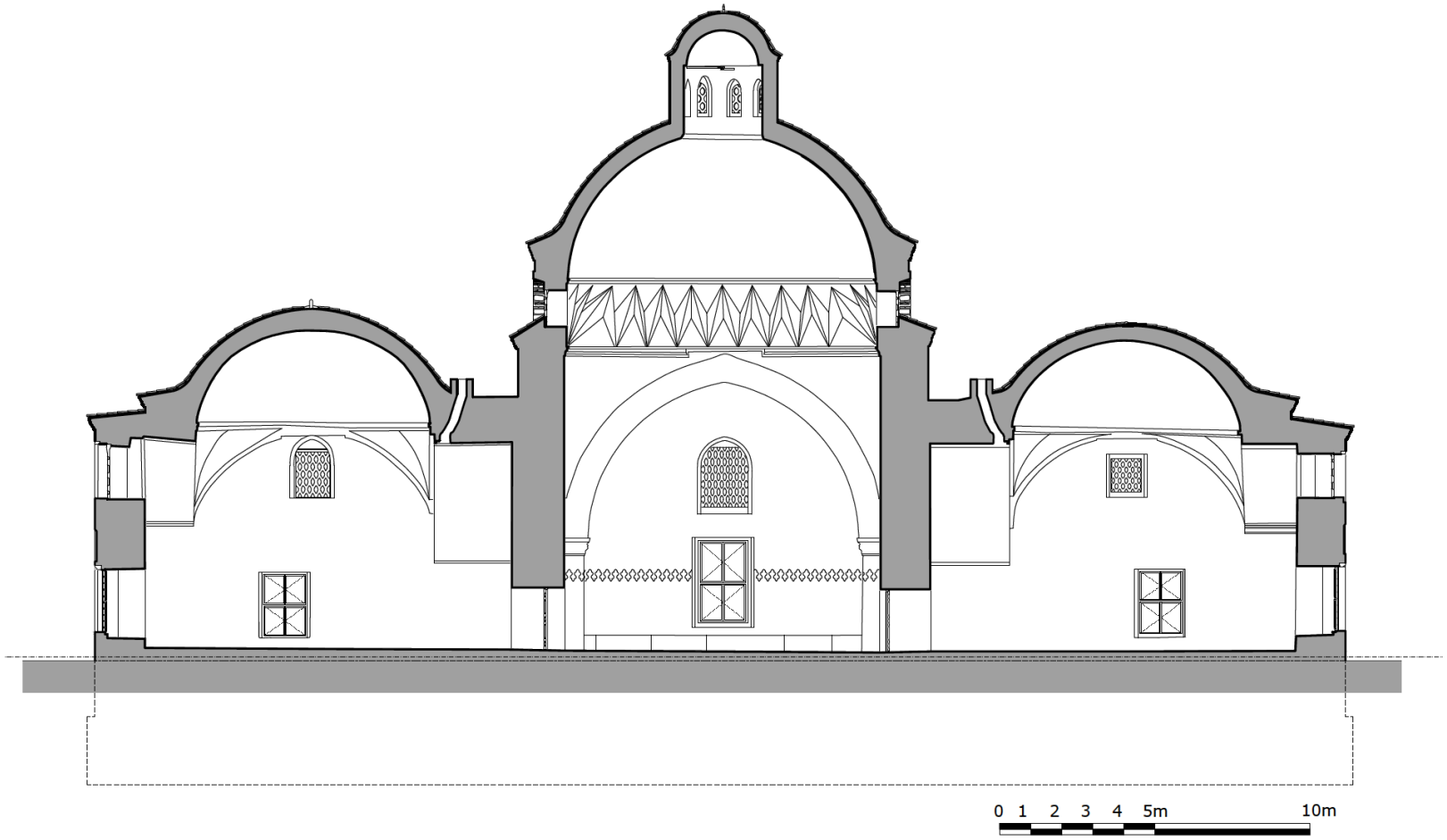
Çizim 82. İznik Nilüfer Hatun İmareti – Plan
(Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

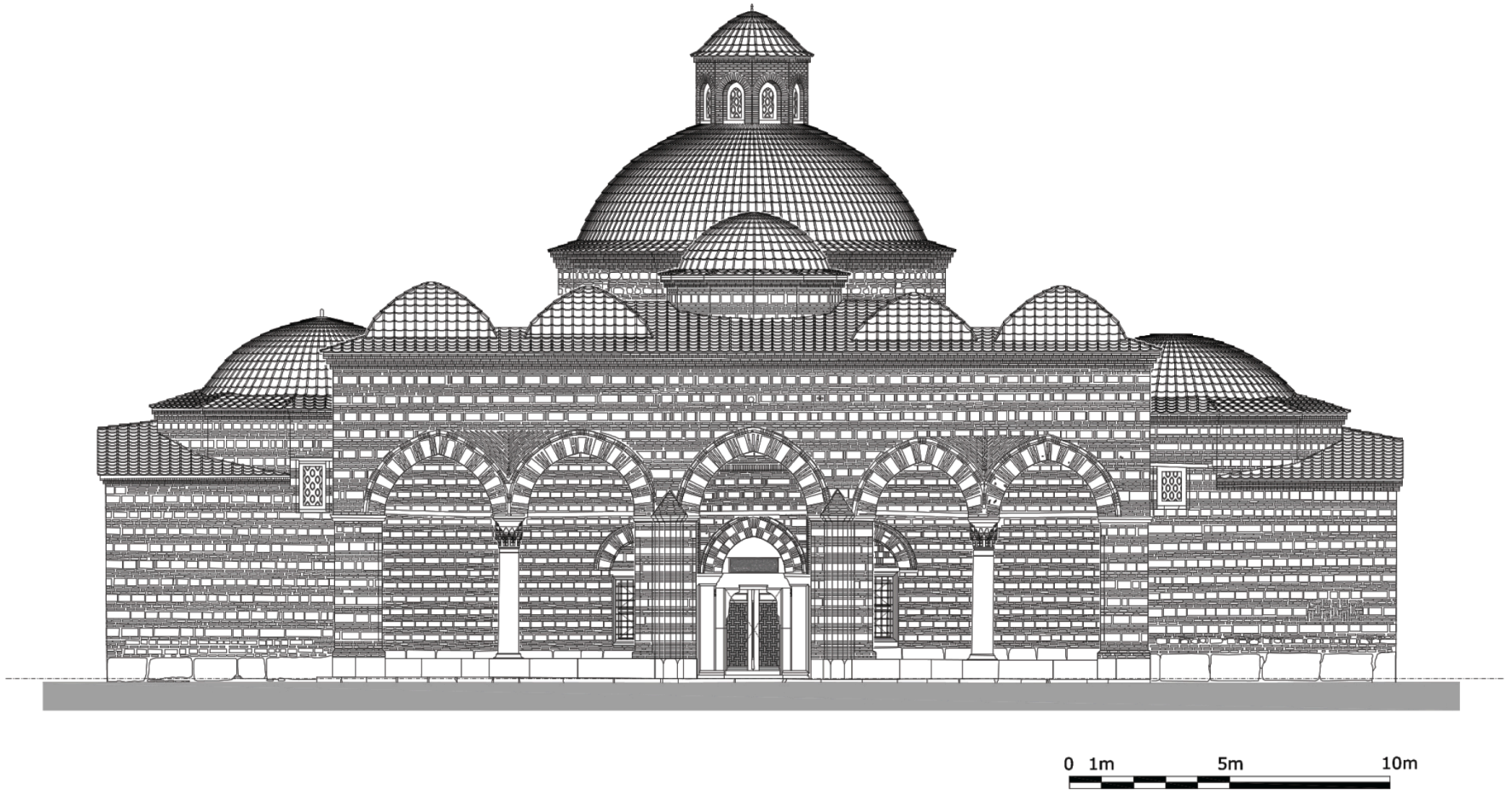
Çizim 83. İznik Nilüfer Hatun İmareti – Üst Örtü Planı
(Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

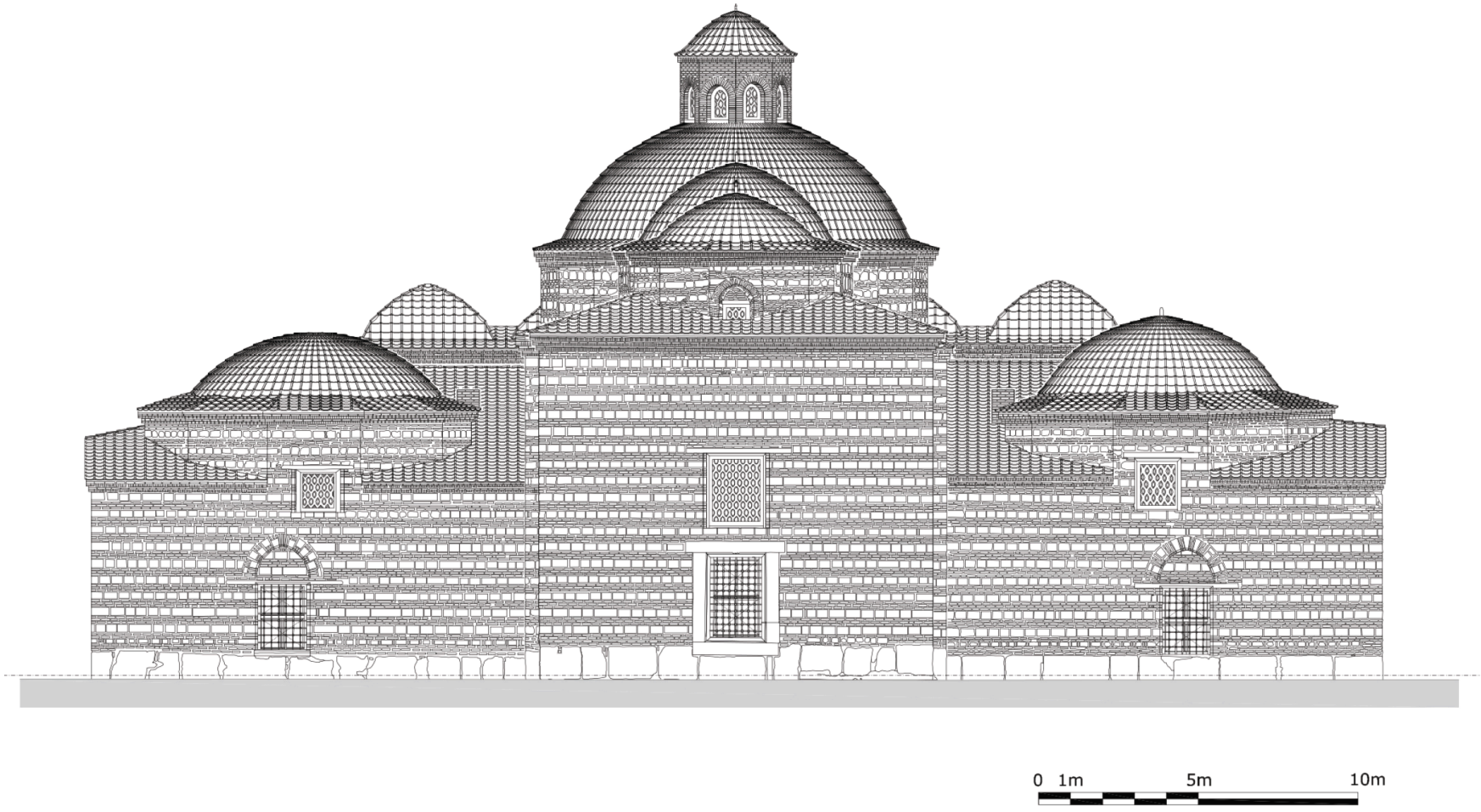
Çizim 84. İznik Nilüfer Hatun İmareti - A-A KESİTİ (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

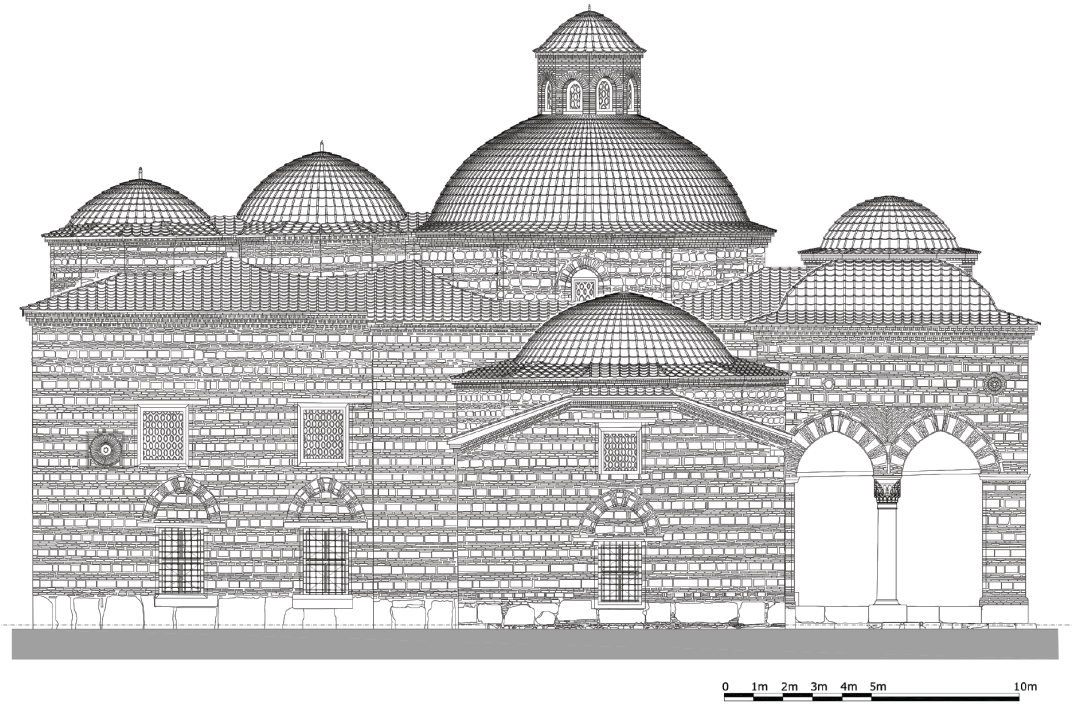
Çizim 85. İznik Nilüfer Hatun İmareti – B-B KESİTİ (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

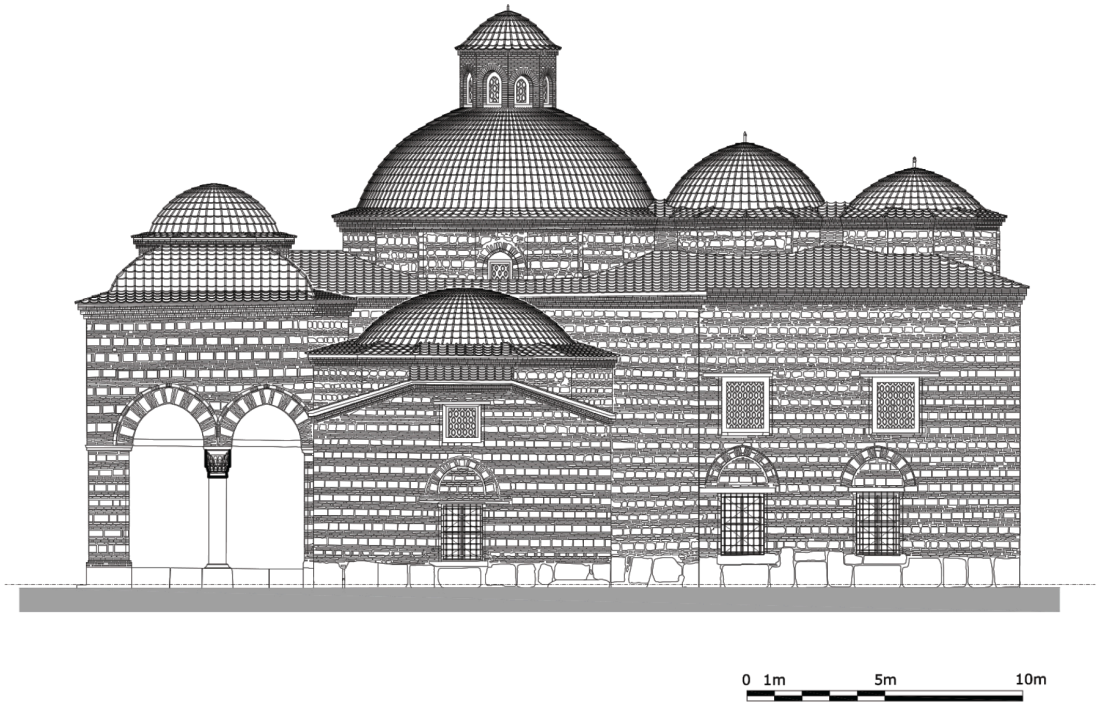
Çizim 86. İznik Nilüfer Hatun İmareti – Doğu Cephe (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

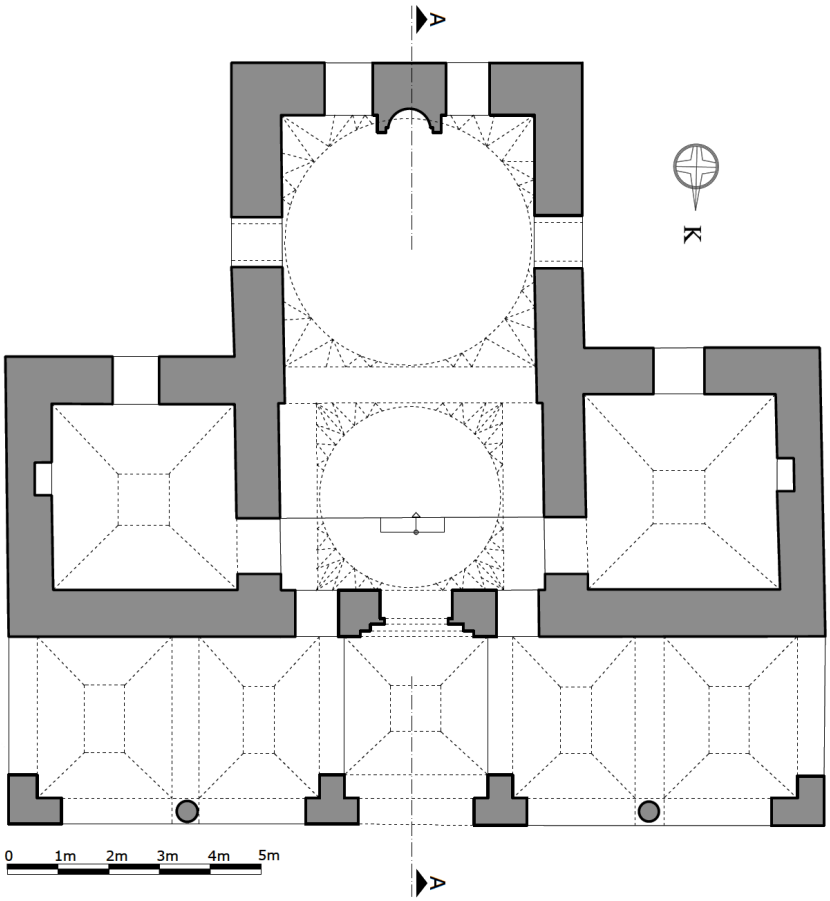
Çizim 87. İznik Nilüfer Hatun İmareti – Batı Cephe (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

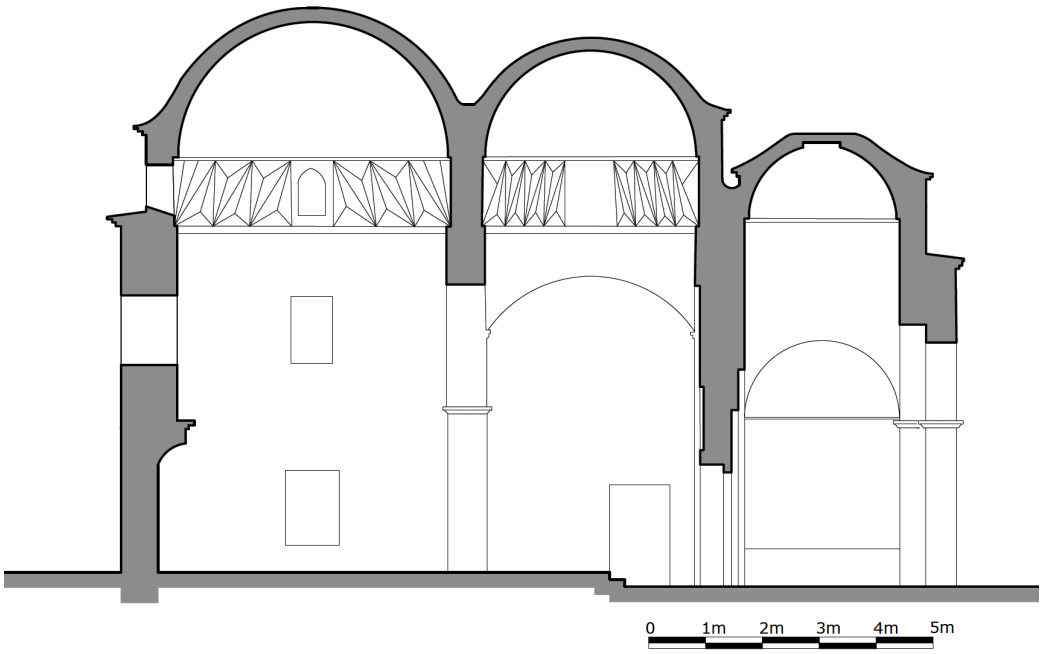
Çizim 88. İznik Nilüfer Hatun İmareti – Güney Cephe
(Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

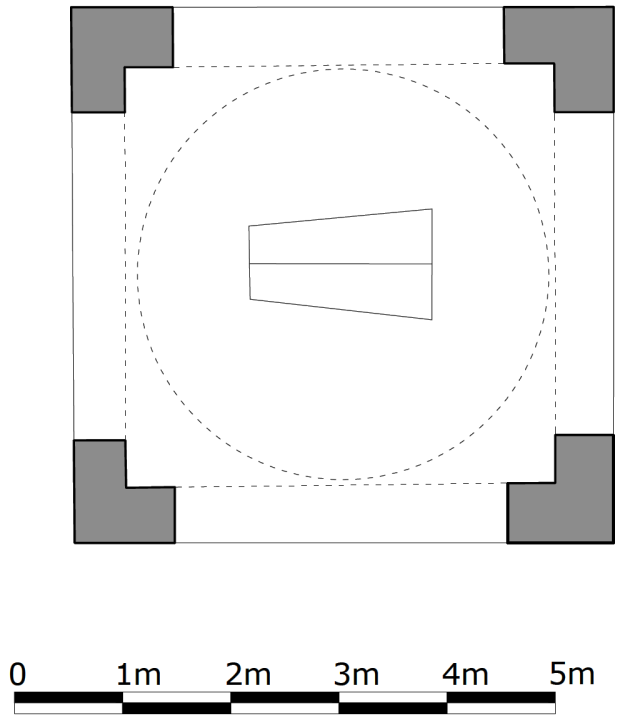
Çizim 89. İznik Nilüfer Hatun İmareti – Güney Cephe
(Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

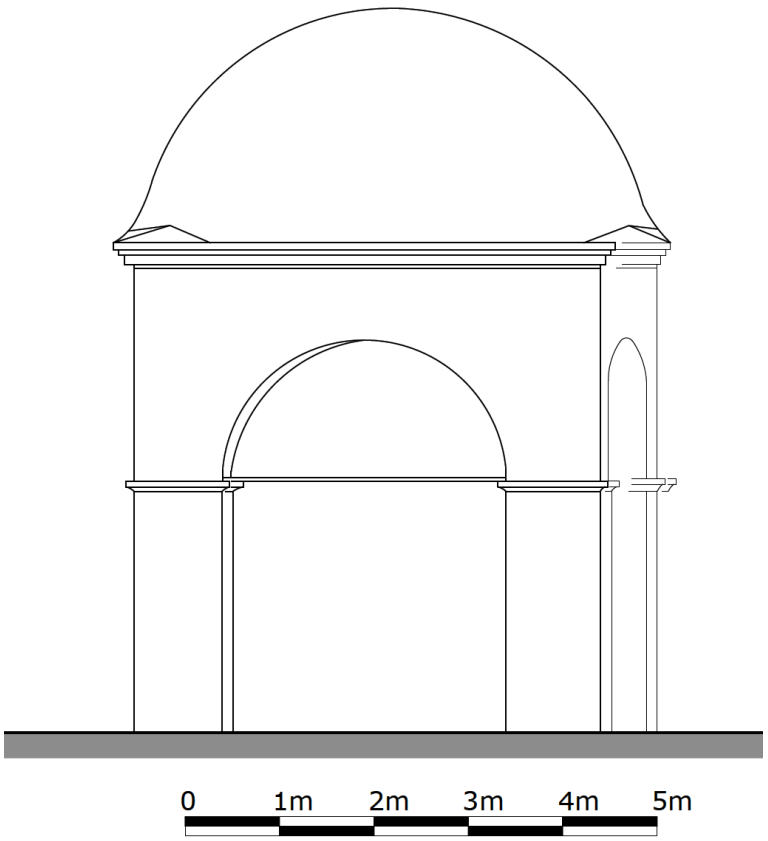
Çizim 90. İznik Yakup Çelebi İmareti – Plan
(Plan verileri Ayverdi, 1966, a.g.k., s. 329, r. 527'den alınarak yeniden çizilmiştir.)

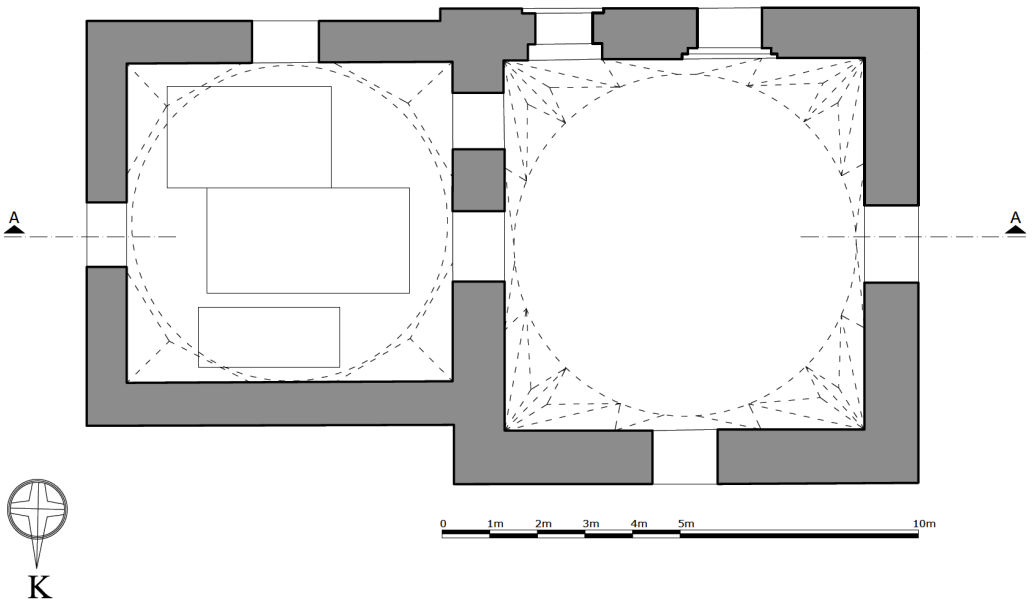
Çizim 91. İznik Yakup Çelebi İmareti – A-A Kesiti
(Plan verileri Ayverdi, 1966, a.g.k., s. 330, r. 530'dan alınarak yeniden çizilmiştir.)

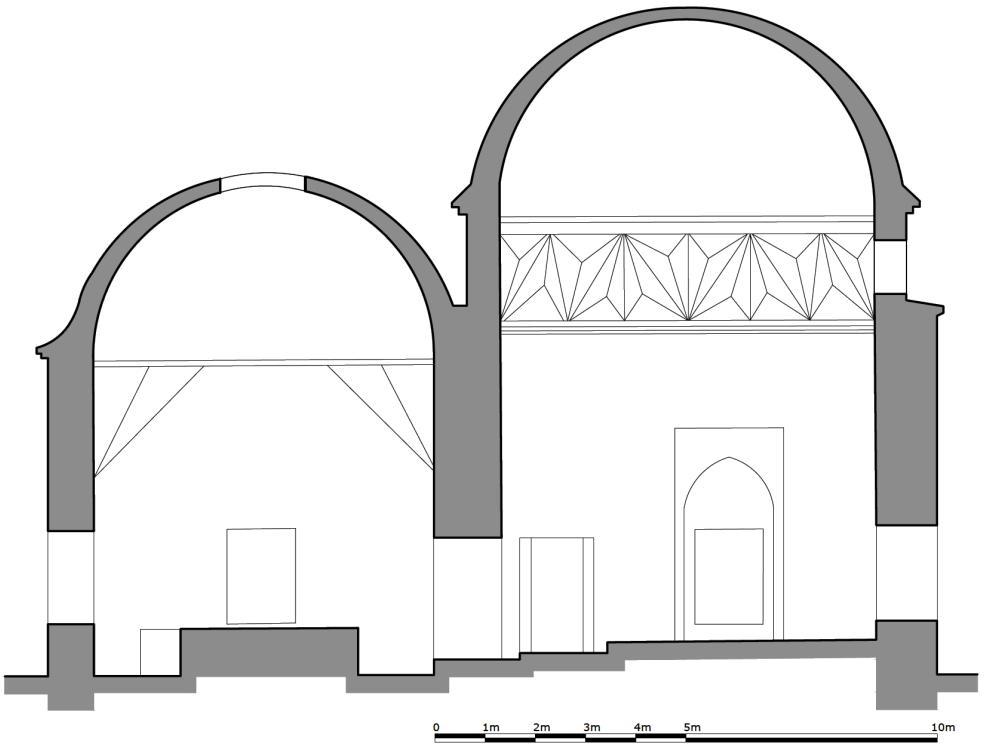
Çizim 92. İznik Yakup Çelebi Türbesi – Plan
(Plan verileri Ayverdi, 1966, a.g.k., s. 329, r. 527'den alınarak yeniden çizilmiştir.)

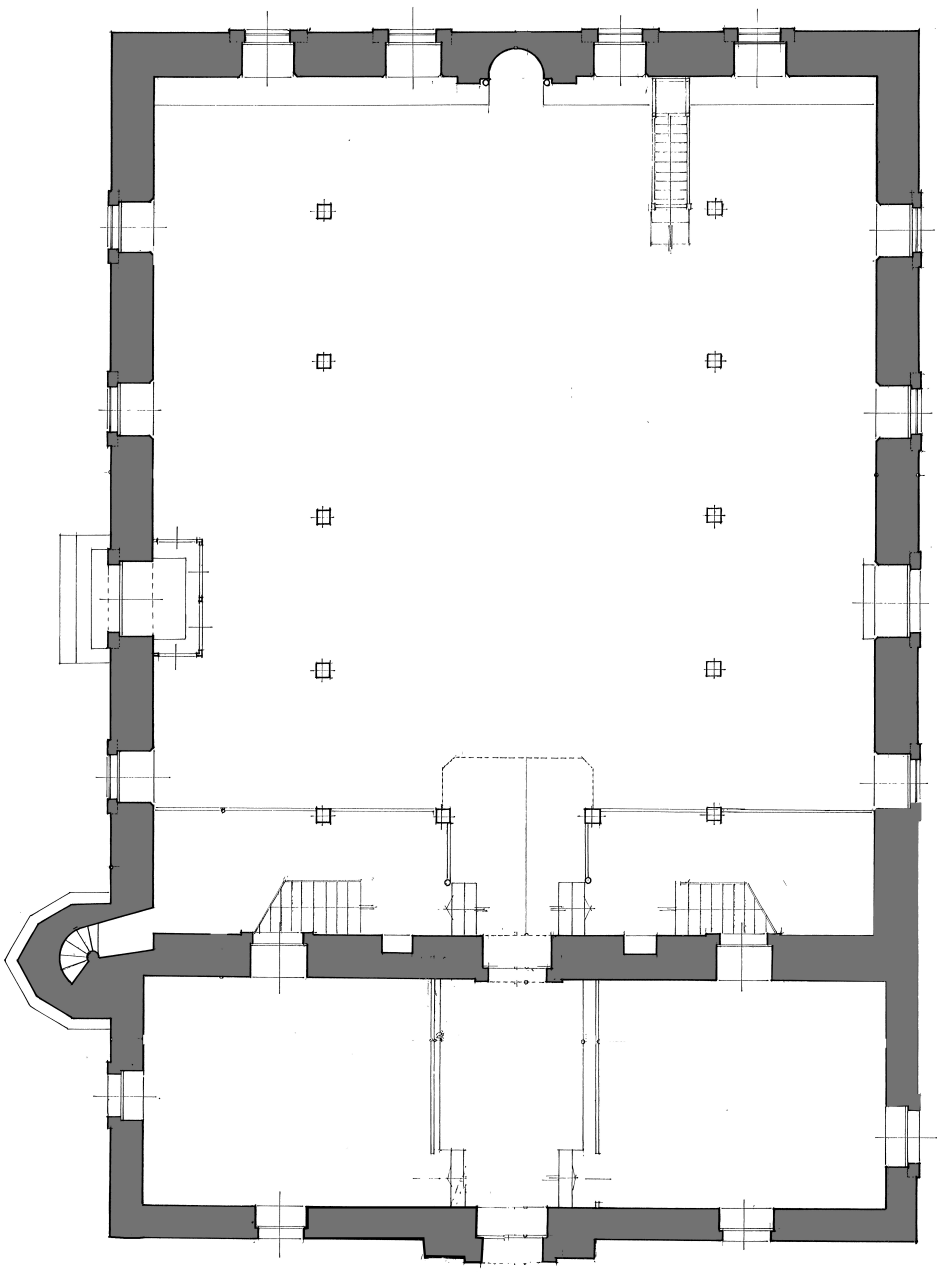
Çizim 93. İznik Yakup Çelebi Türbesi – Görünüş
(Veriler Ayverdi, 1966, a.g.k., s. 330, r. 528'den alınarak yeniden çizilmiştir.)

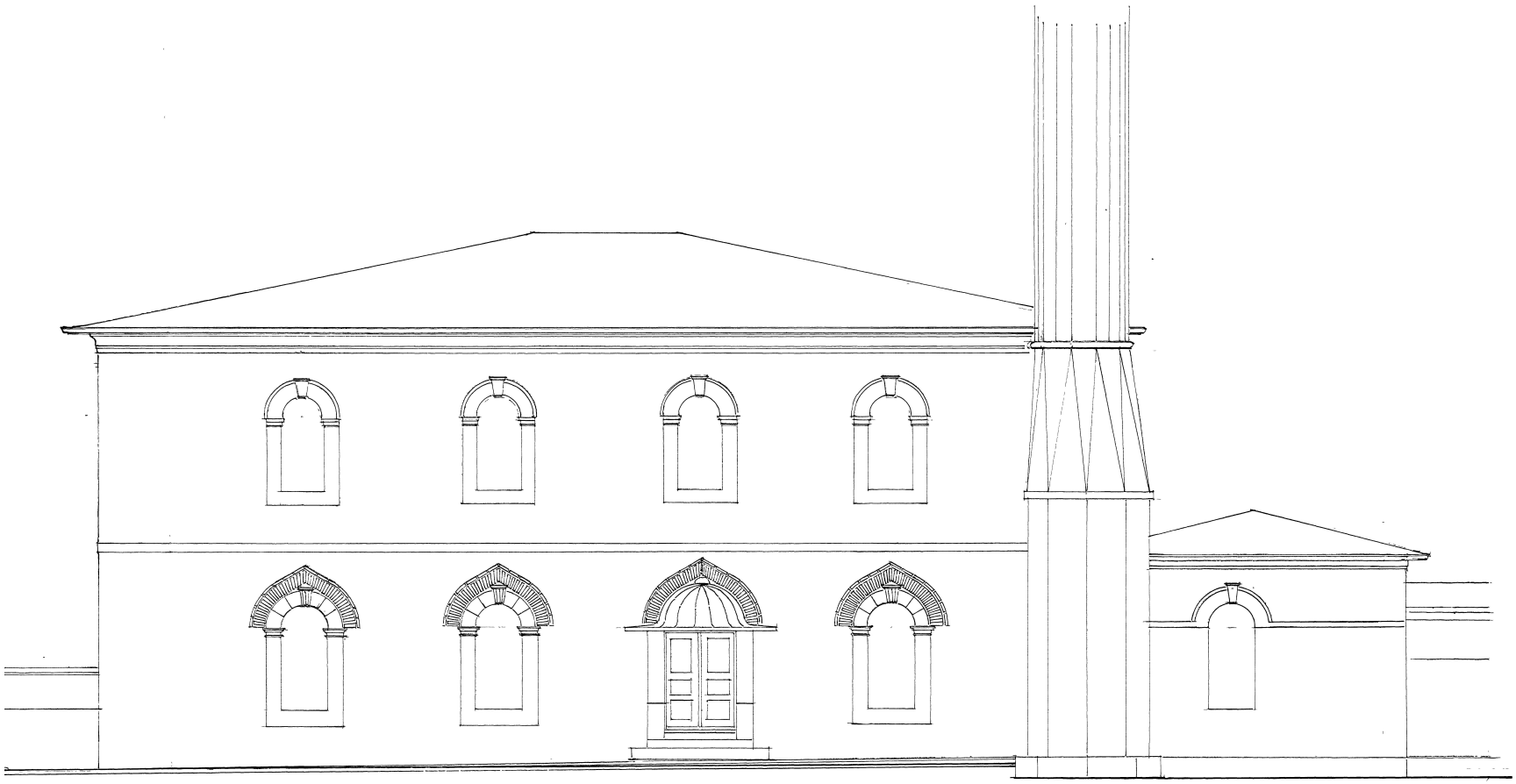
Çizim 94. İznik Hayreddin Paşa Türbesi – Plan
(Plan verileri Ayverdi, 1966, a.g.k., s. 333, r. 535'den alınarak yeniden çizilmiştir.)

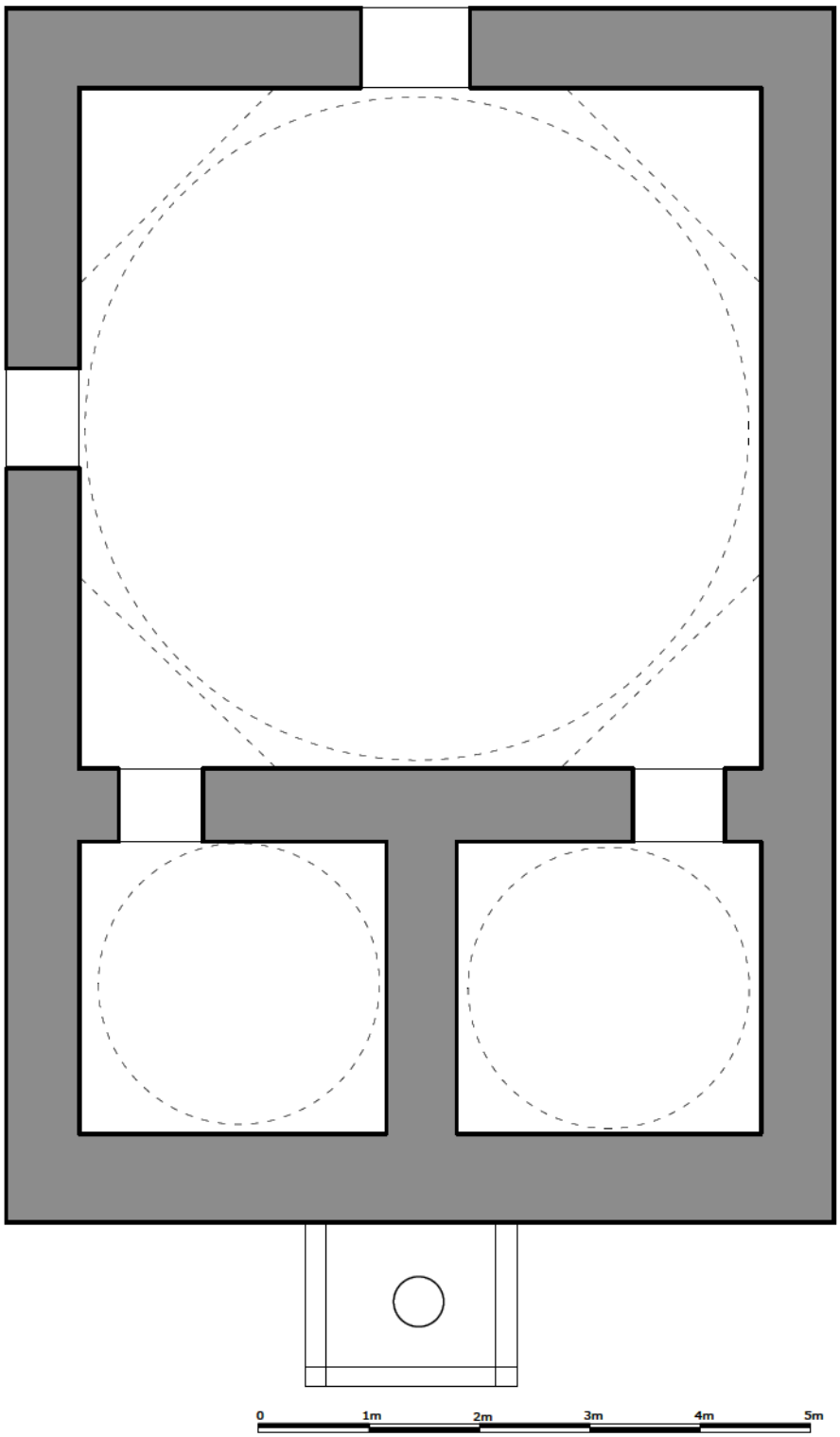
Çizim 95. İznik Hayreddin Paşa Türbesi - A-A KESİTİ
(Kesit verileri Ayverdi, 1966, a.g.k., s. 333, r. 536'den alınarak yeniden çizilmiştir.)

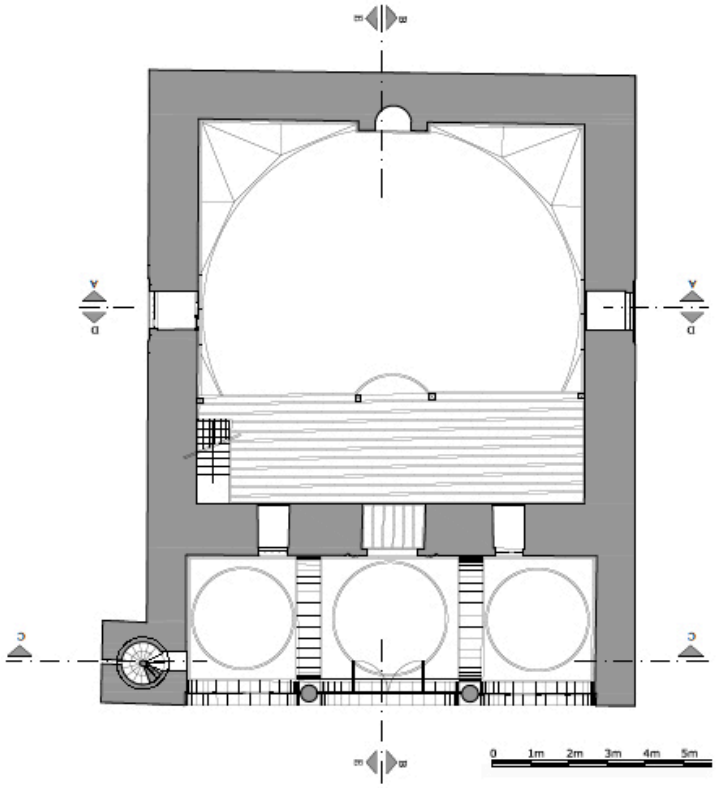
Çizim 96. Karacabey Ulu Cami – Plan
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

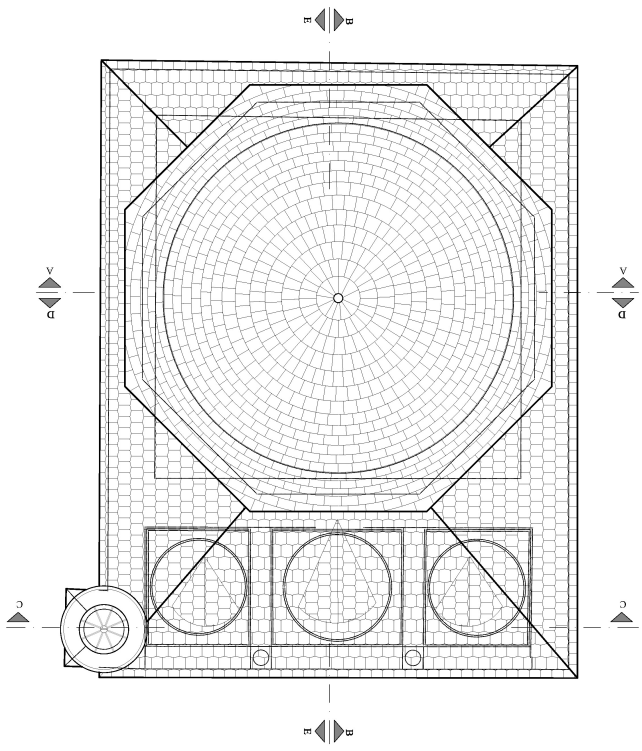
Çizim 97. Karacabey Ulu Cami – Doğu Cephe
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

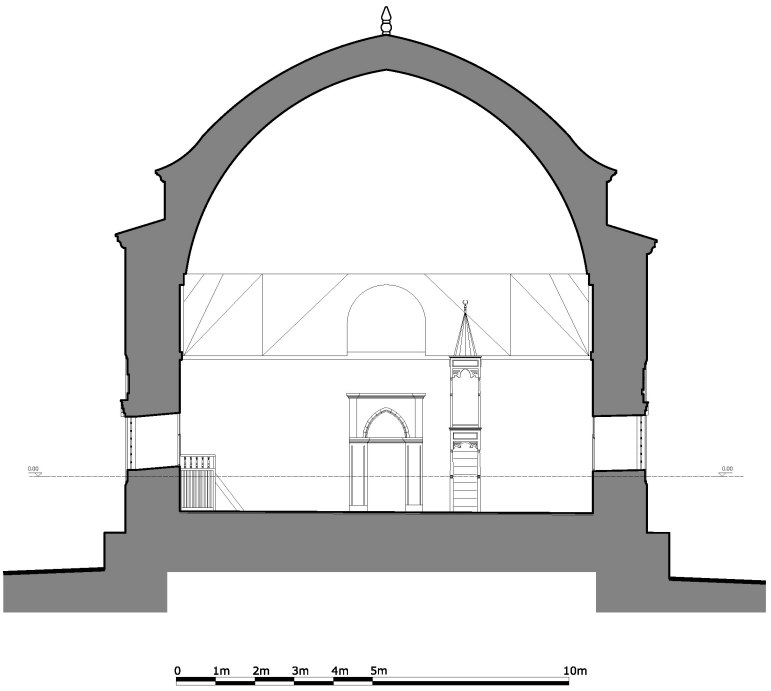
Çizim 98. Keles Hüdavendigar Hamamı – Plan
(Plan verileri Ayverdi, 1966, a.g.k., s. 343, r. 564'den alınarak yeniden çizilmiştir.)

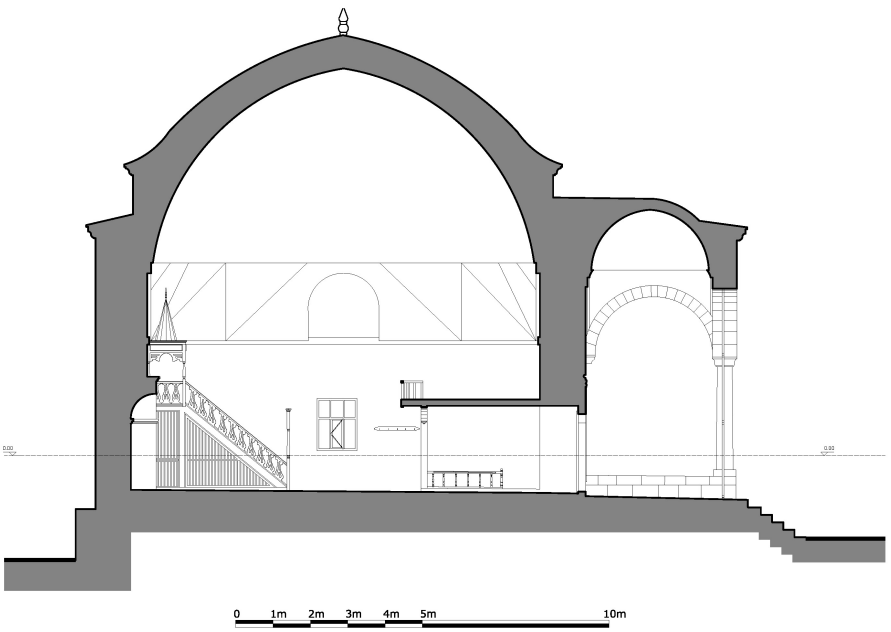
Çizim 99. Kemalli Asılhan Bey Mescidi - Plan
(Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

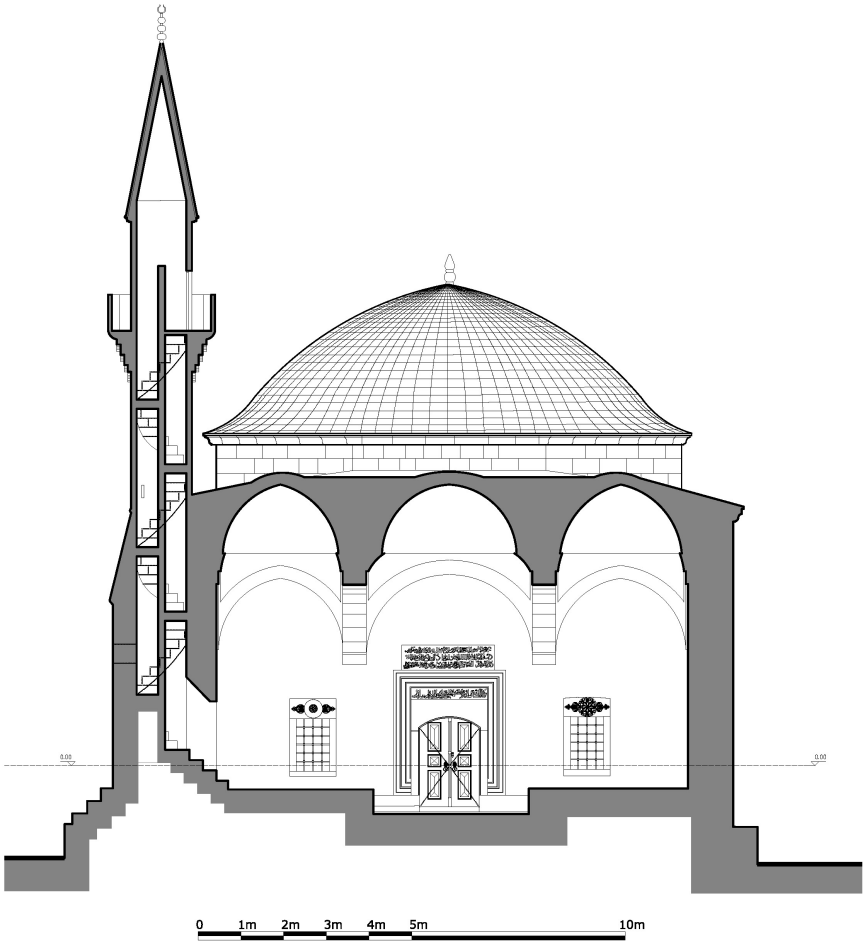
Çizim 100. Kemalli Asılhan Bey Mescidi – üst Örtü Plan
(Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

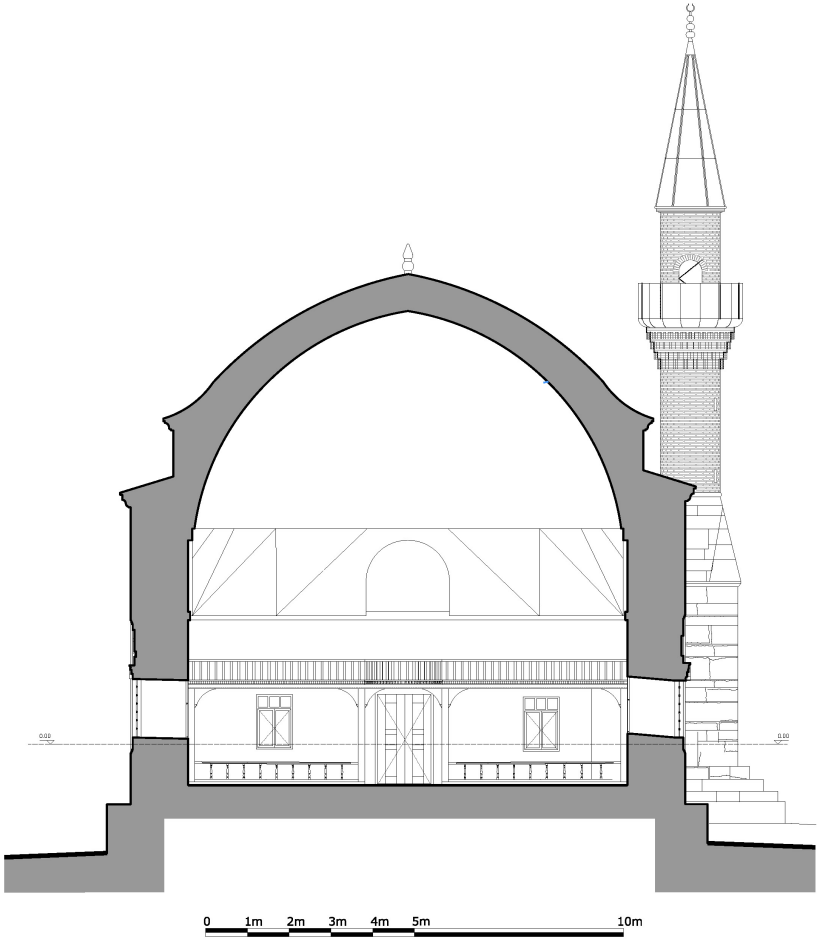
Çizim 101. Kemalli Asılhan Bey Mescidi – A-A Kesiti
(Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

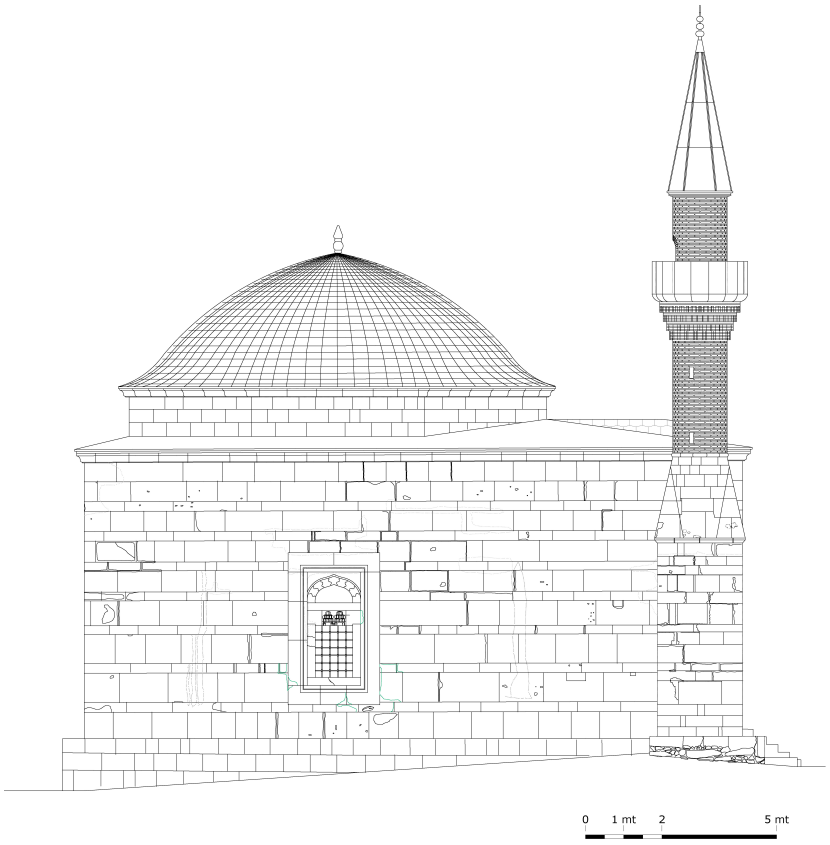
Çizim 102. Kemalli Asılhan Bey Mescidi – B-B Kesiti
(Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

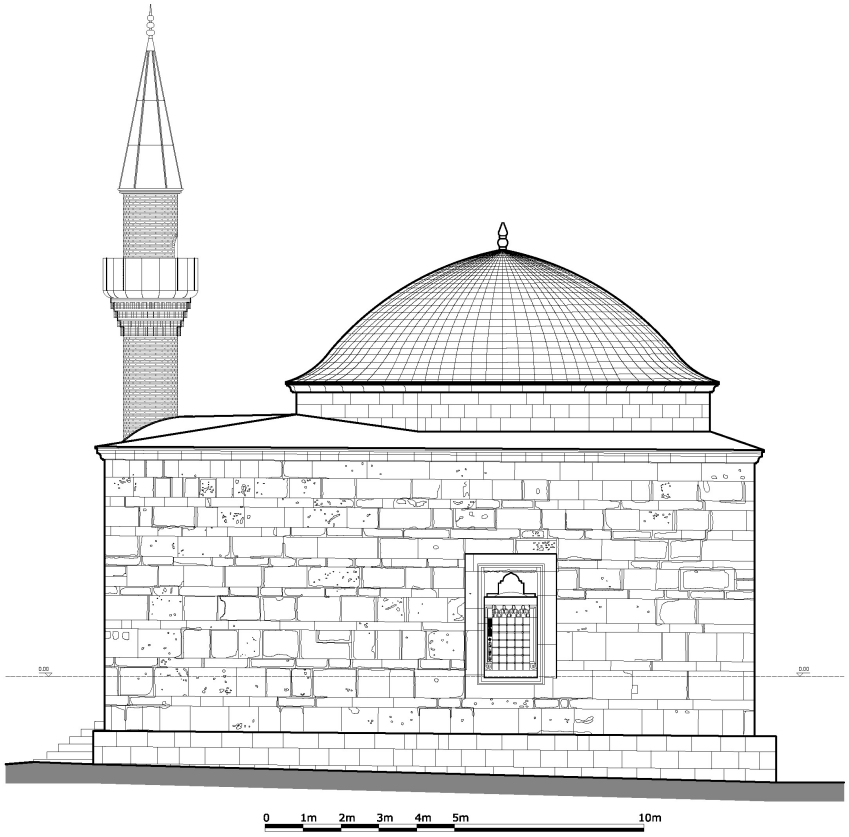
Çizim 103. Kemalli Asılhan Bey Mescidi – C-C Kesiti
(Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

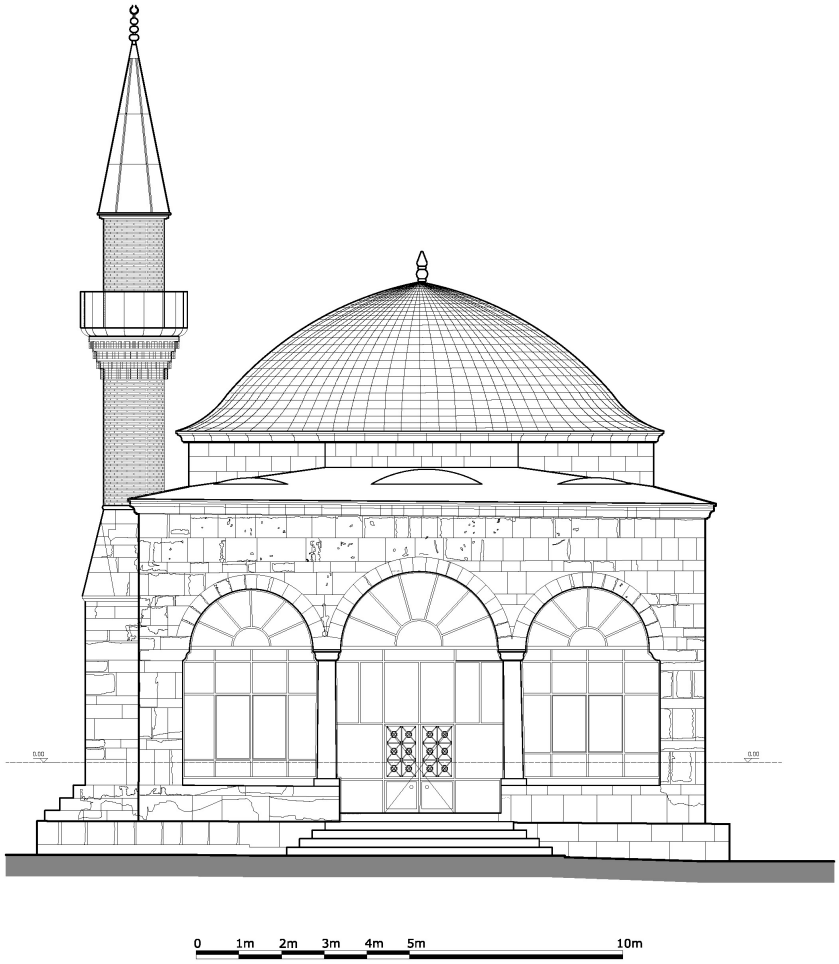
Çizim 104. Kemalli Asılhan Bey Mescidi – D-D Kesiti
(Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

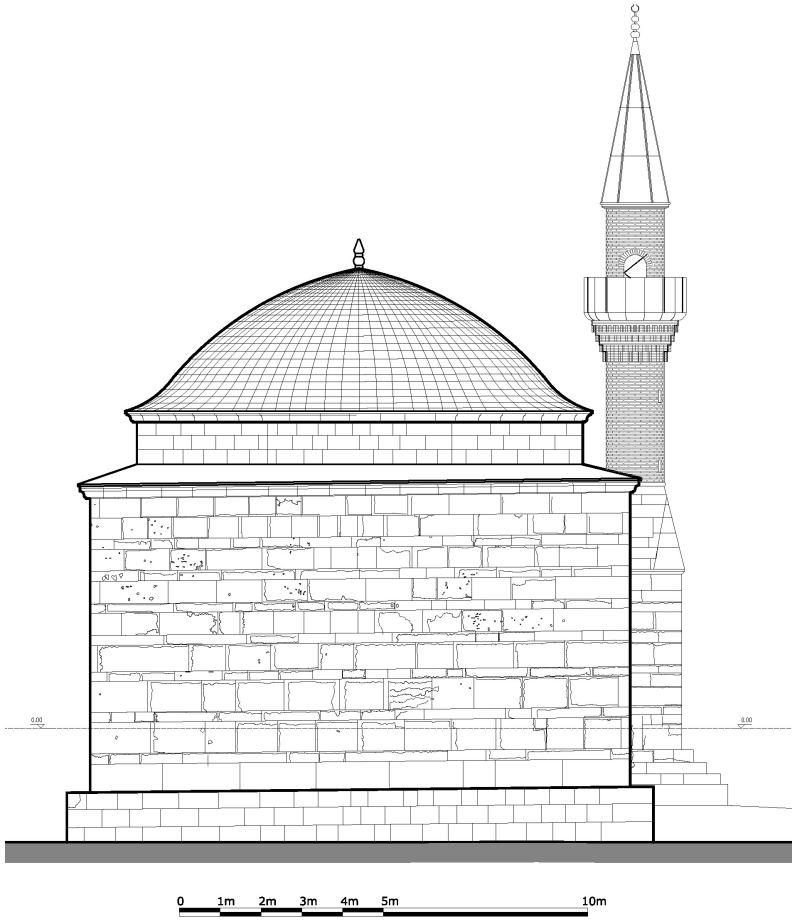
Çizim 105. Kemalli Asılhan Bey Mescidi – Doğu Cephe
(Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

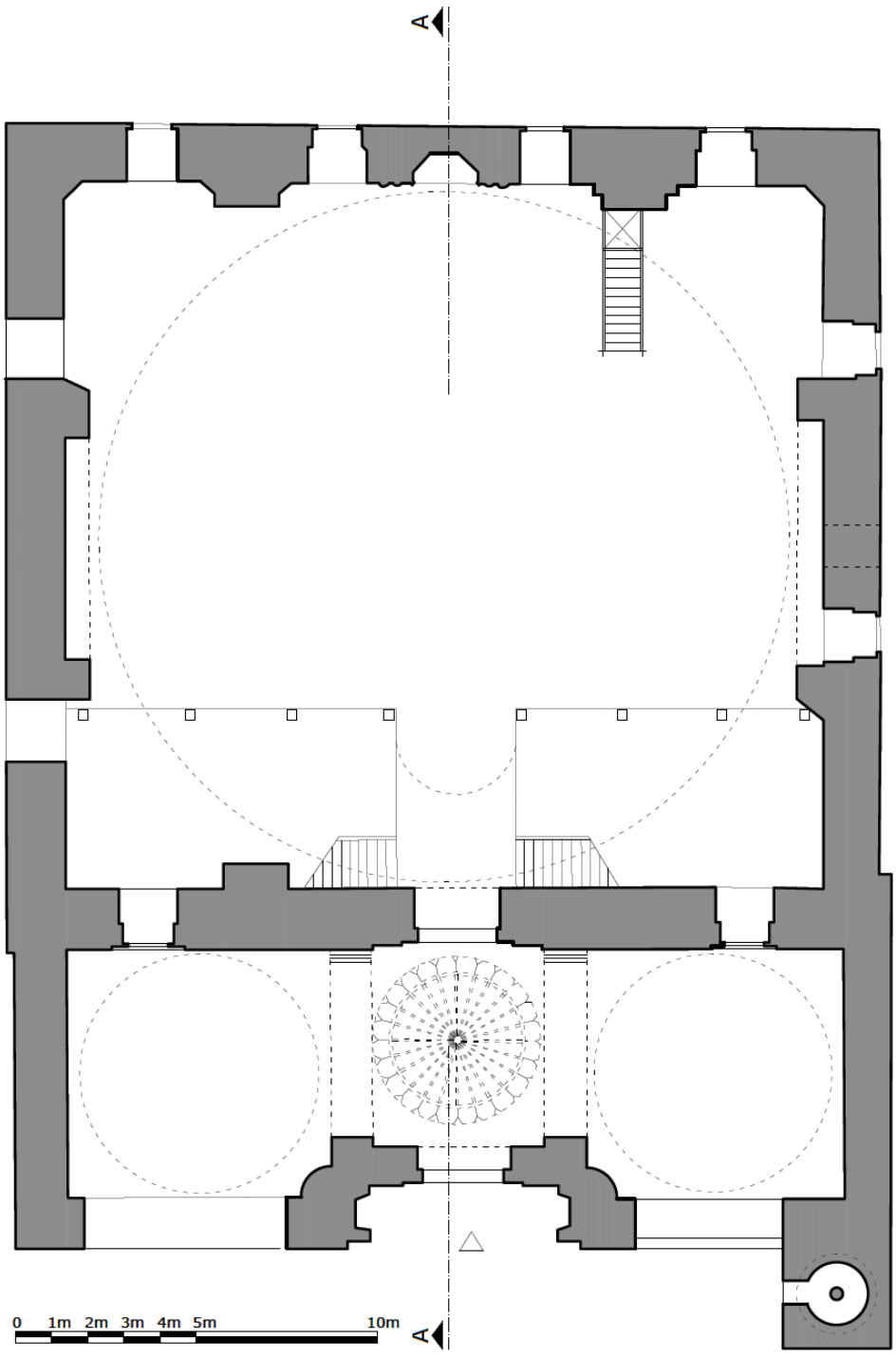
Çizim 106. Kemalli Asılhan Bey Mescidi – Batı Cephe
(Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

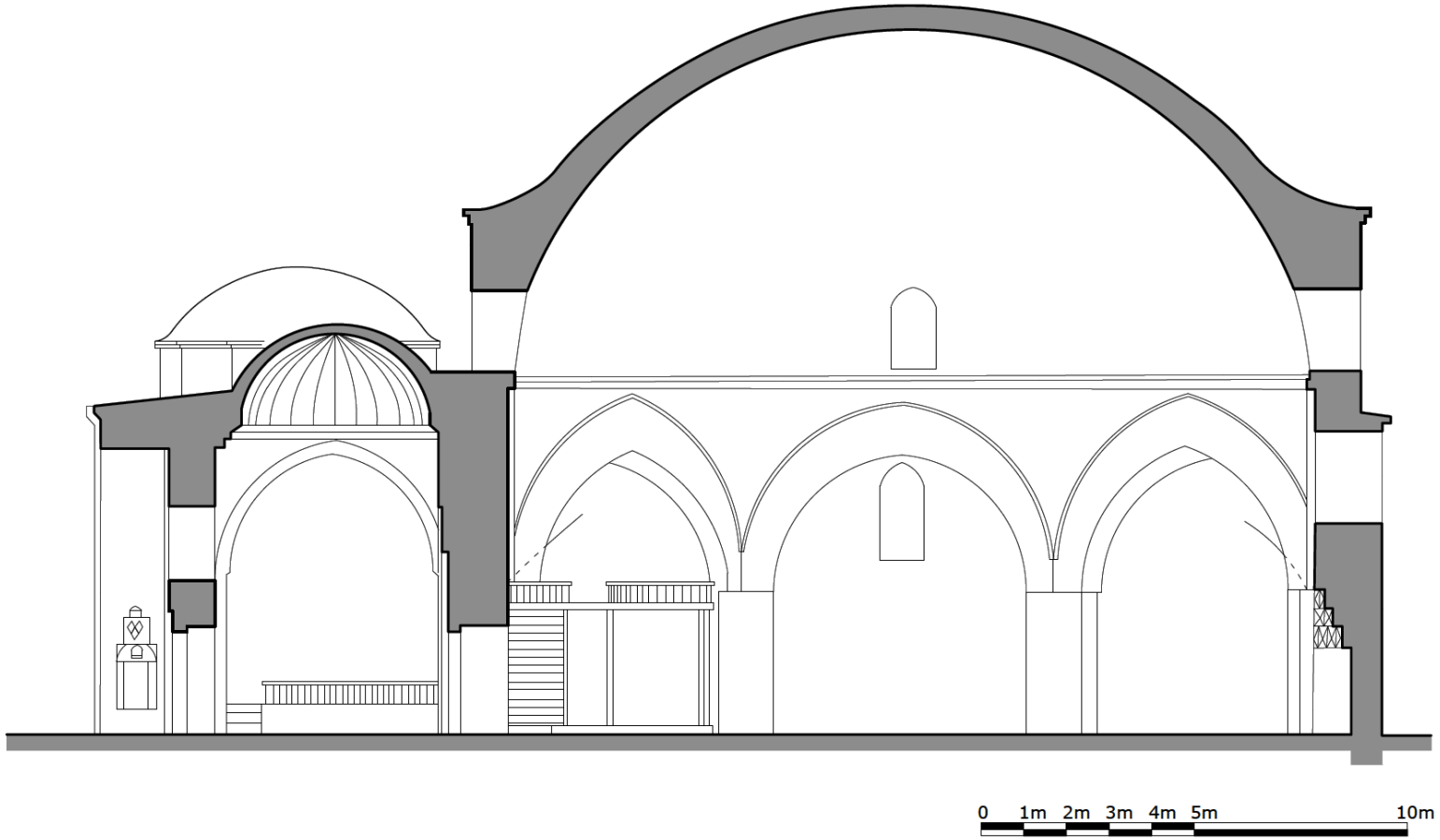
Çizim 107. Kemalli Asılhan Bey Mescidi –Kuzey Cephe
(Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

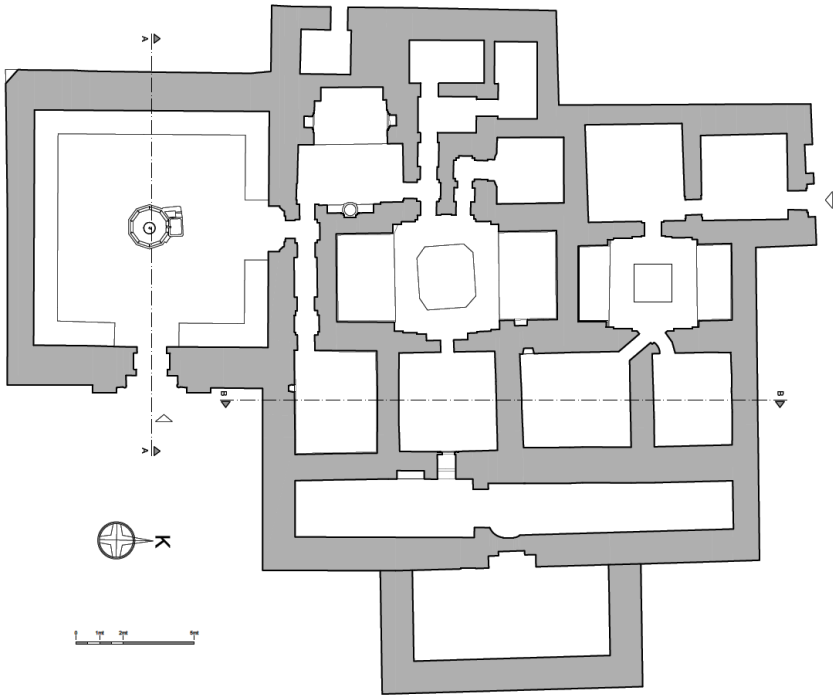
Çizim 108. Kemalli Asılhan Bey Mescidi – Güney Cephe
(Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden Düzenlenerek)

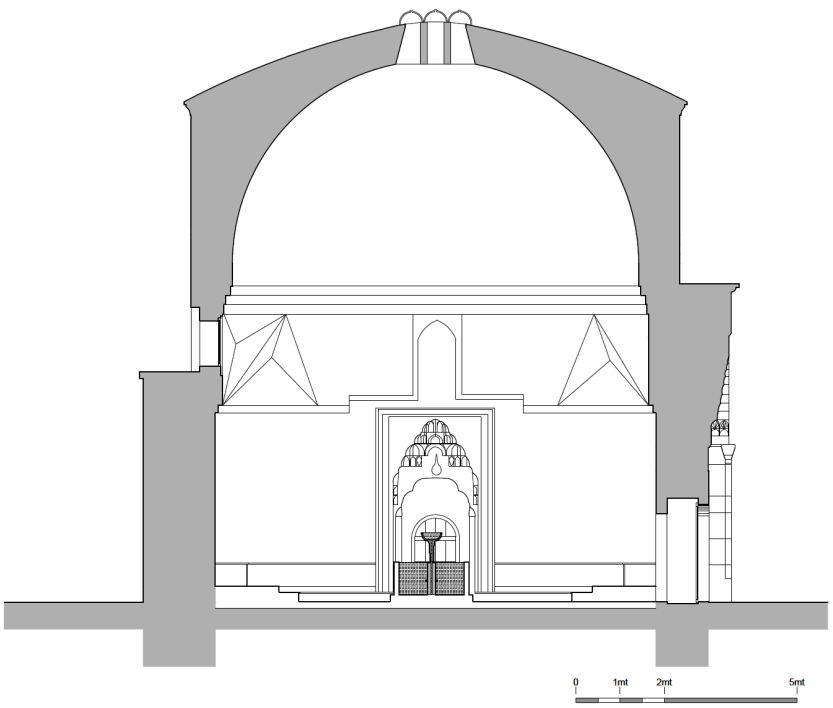
Çizim 109. Mudurnu Yıldırım Mescidi – Plan
(Plan verileri Ayverdi, 1966, a.g.k., s. 344, r. 566'dan alınarak yeniden çizilmiştir.

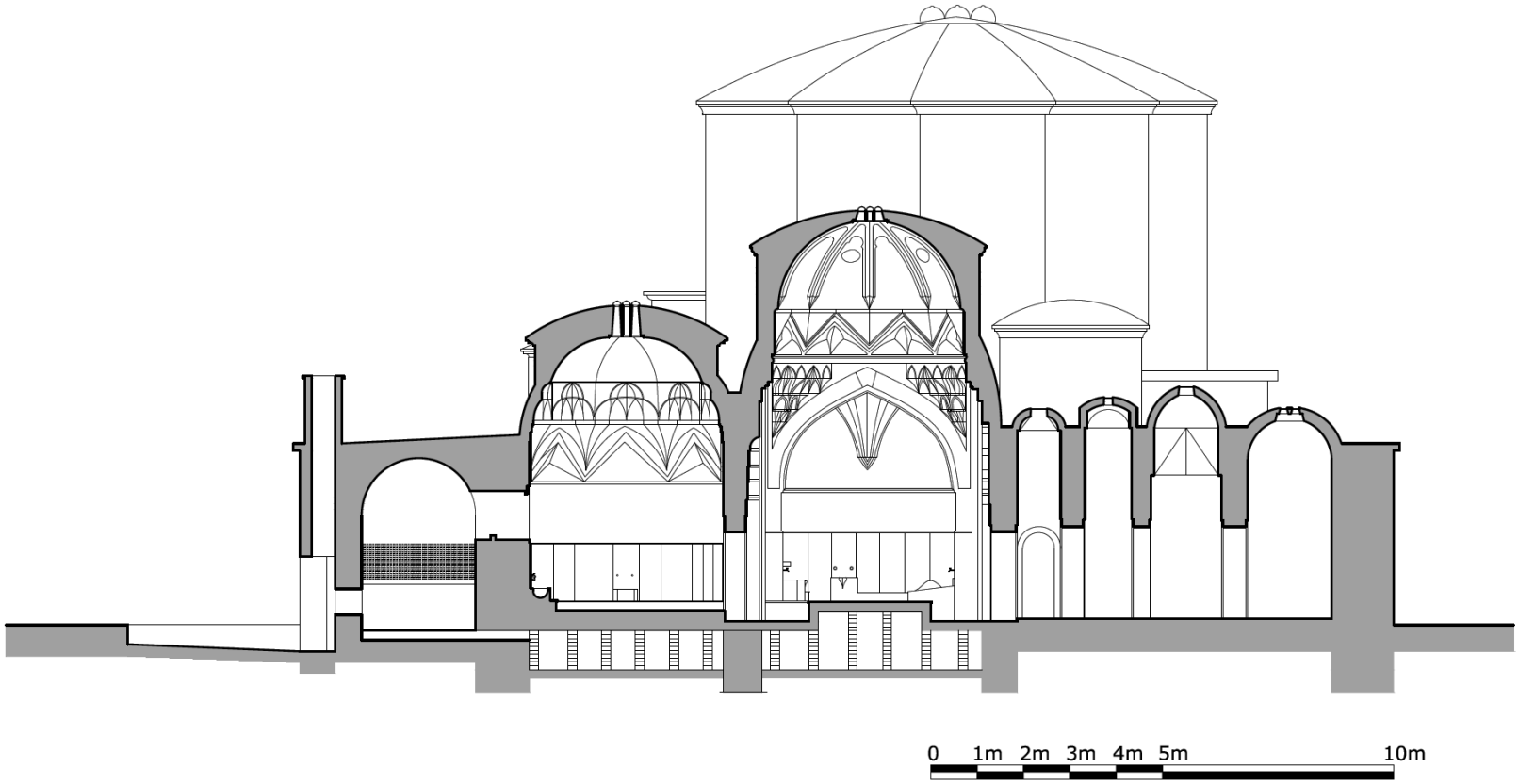
Çizim 110. Mudurnu Yıldırım Mescidi - A-A KESİTİ (Plan verileri Ayverdi, 1966, a.g.k., s. 346, r. 567'den alınarak yeniden çizilmiştir.)

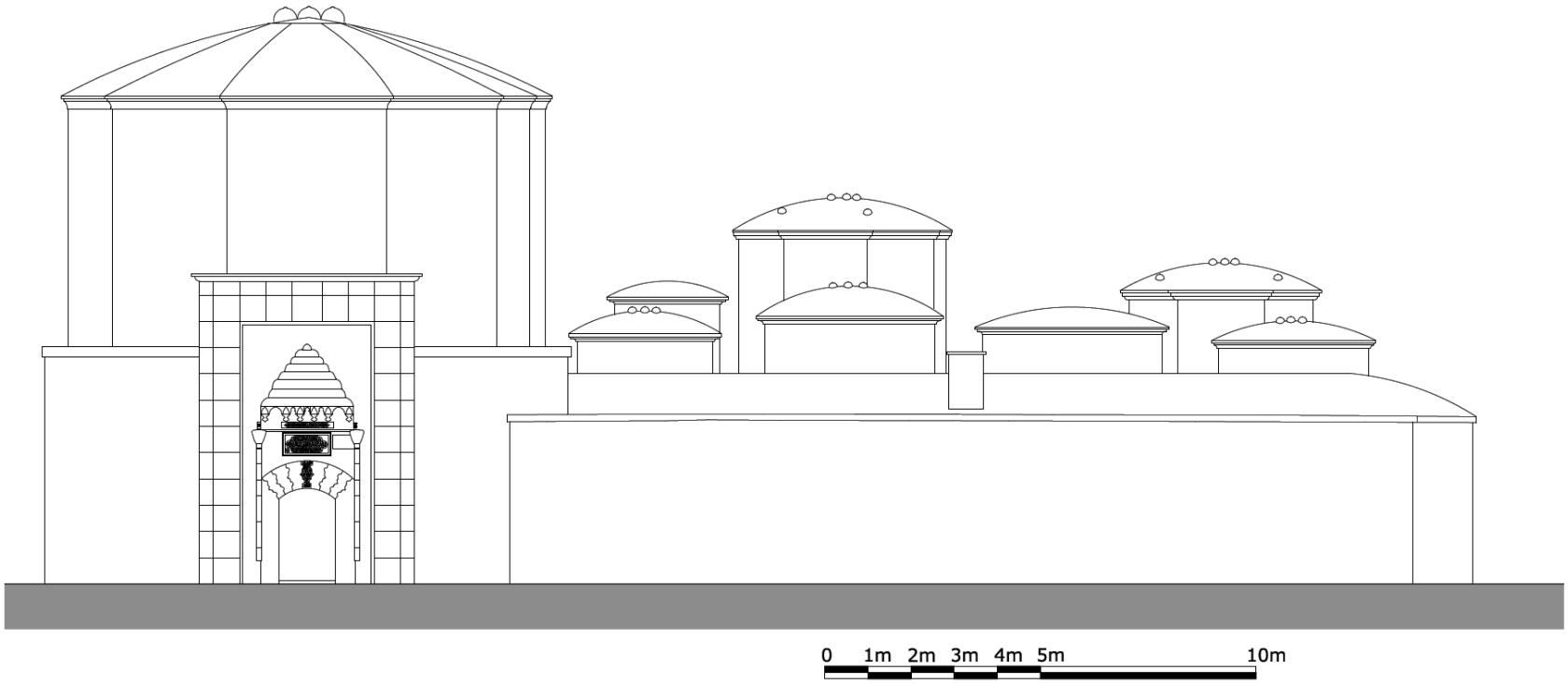
Çizim 111. Mudurnu Yıldırım Hamamı – Plan
(Ankara Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

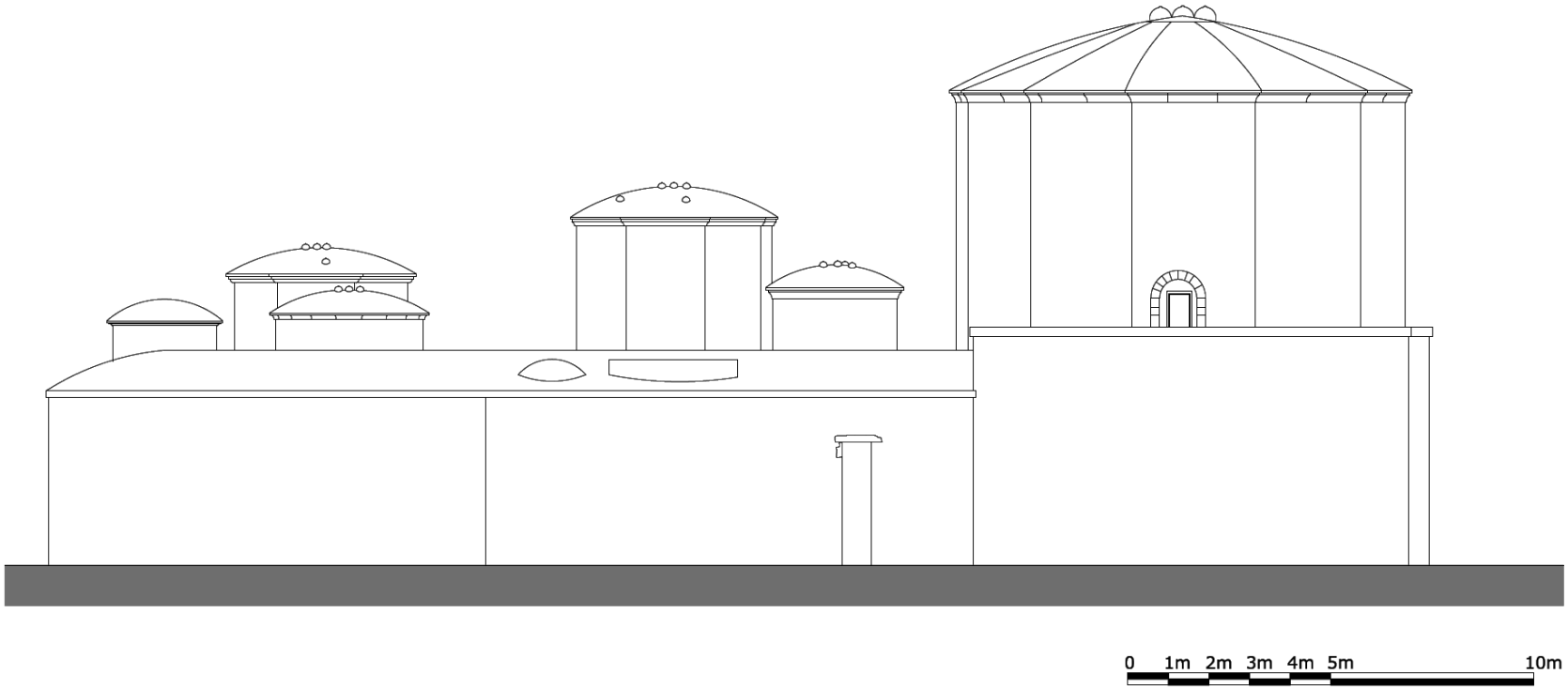
❑ **Çizim 112.** Mudurnu Yıldırım Hamamı - A-A KESİTİ
(Ankara Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

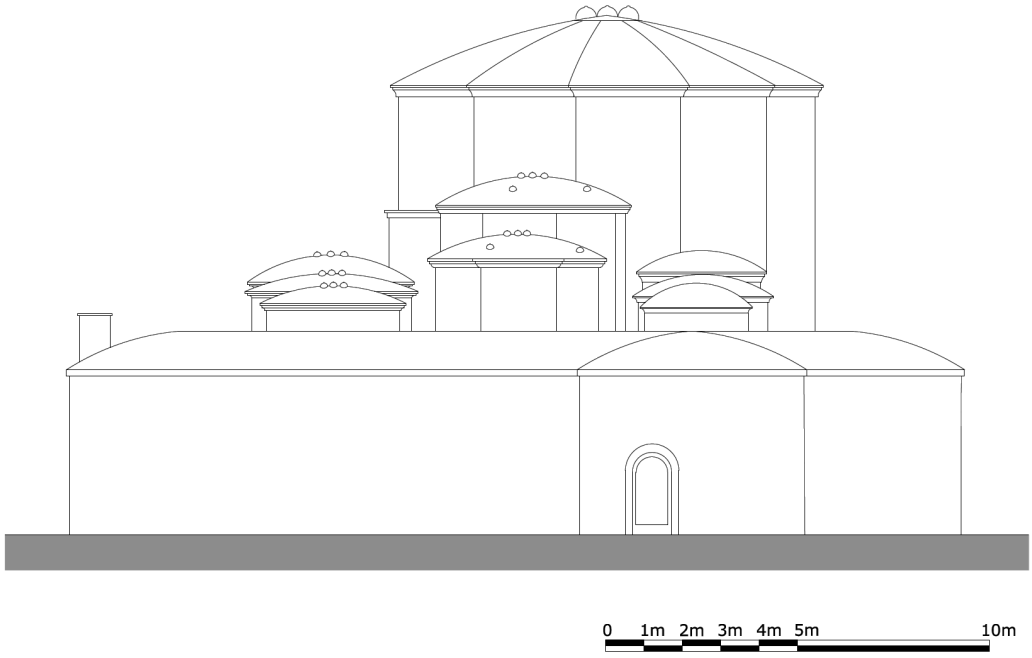
Çizim 113. Mudurnu Yıldırım Hamamı - B-B KESİTİ (Ankara Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

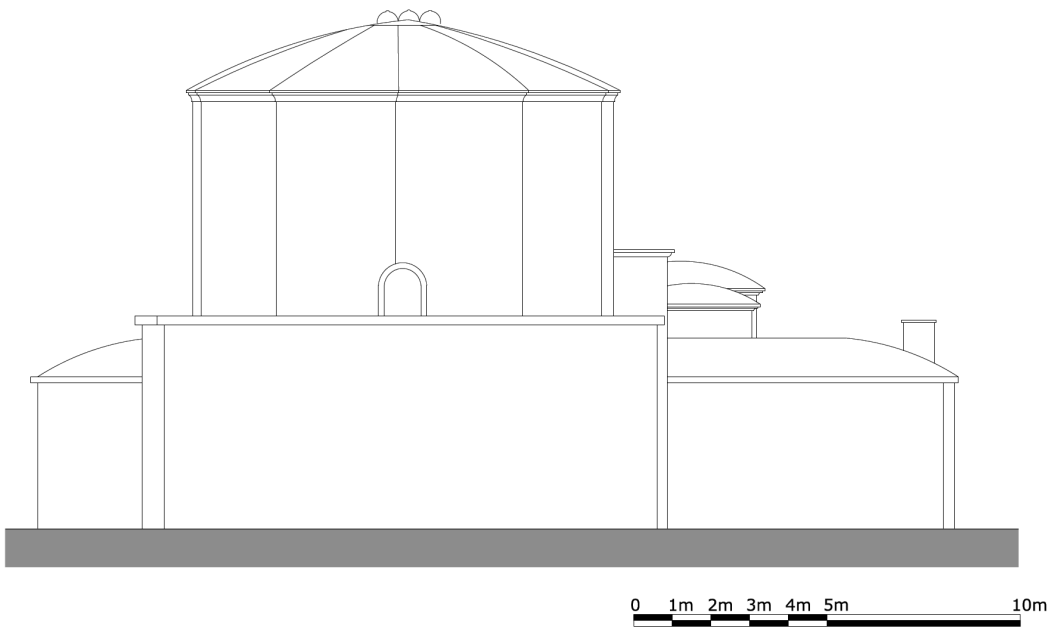
Çizim 114. Mudurnu Yıldırım Hamamı - Kuzey Cephe Görünüş (Ankara Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

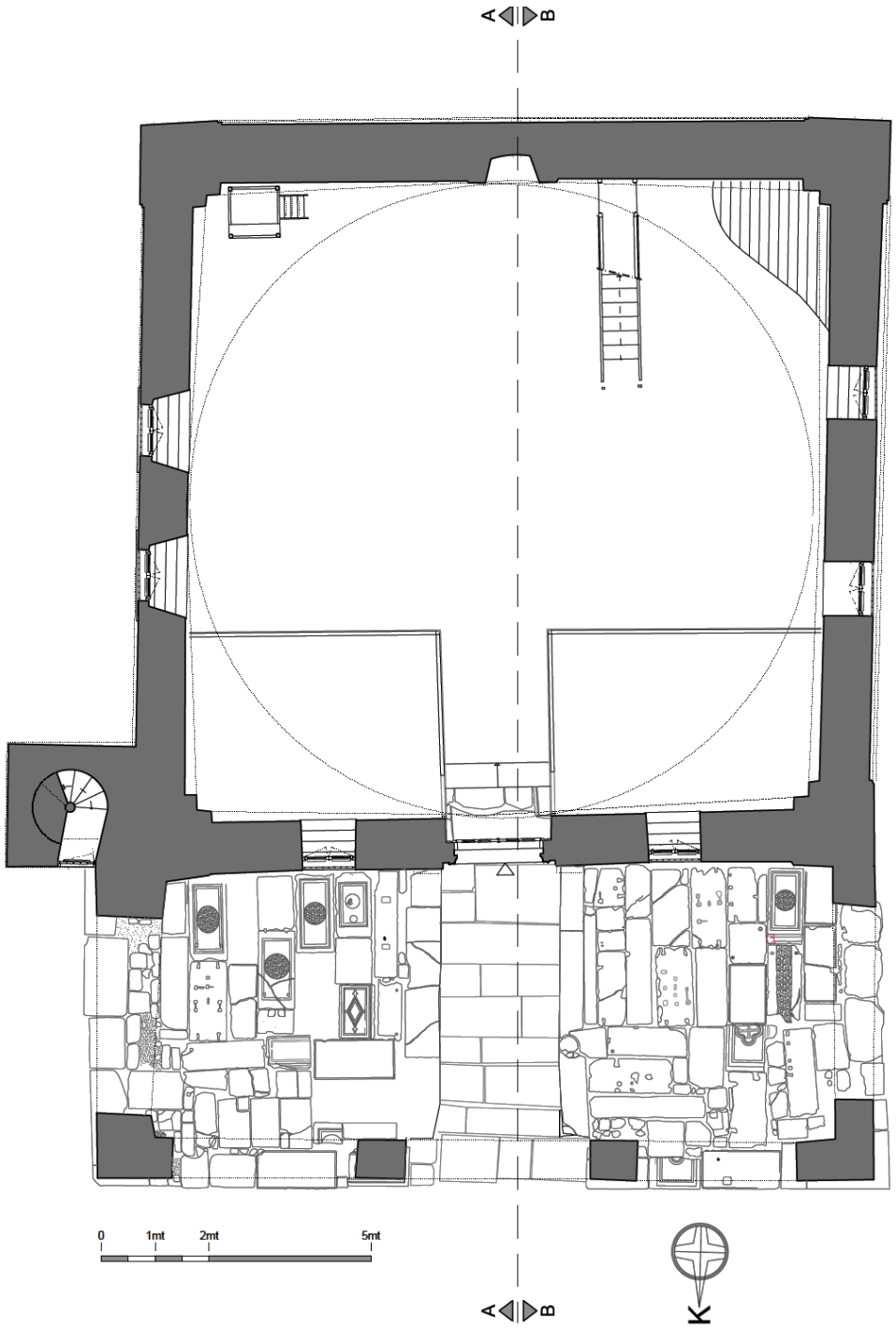
Çizim 115. Mudurnu Yıldırım Hamamı - Güney Cephe Görünüş (Ankara Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

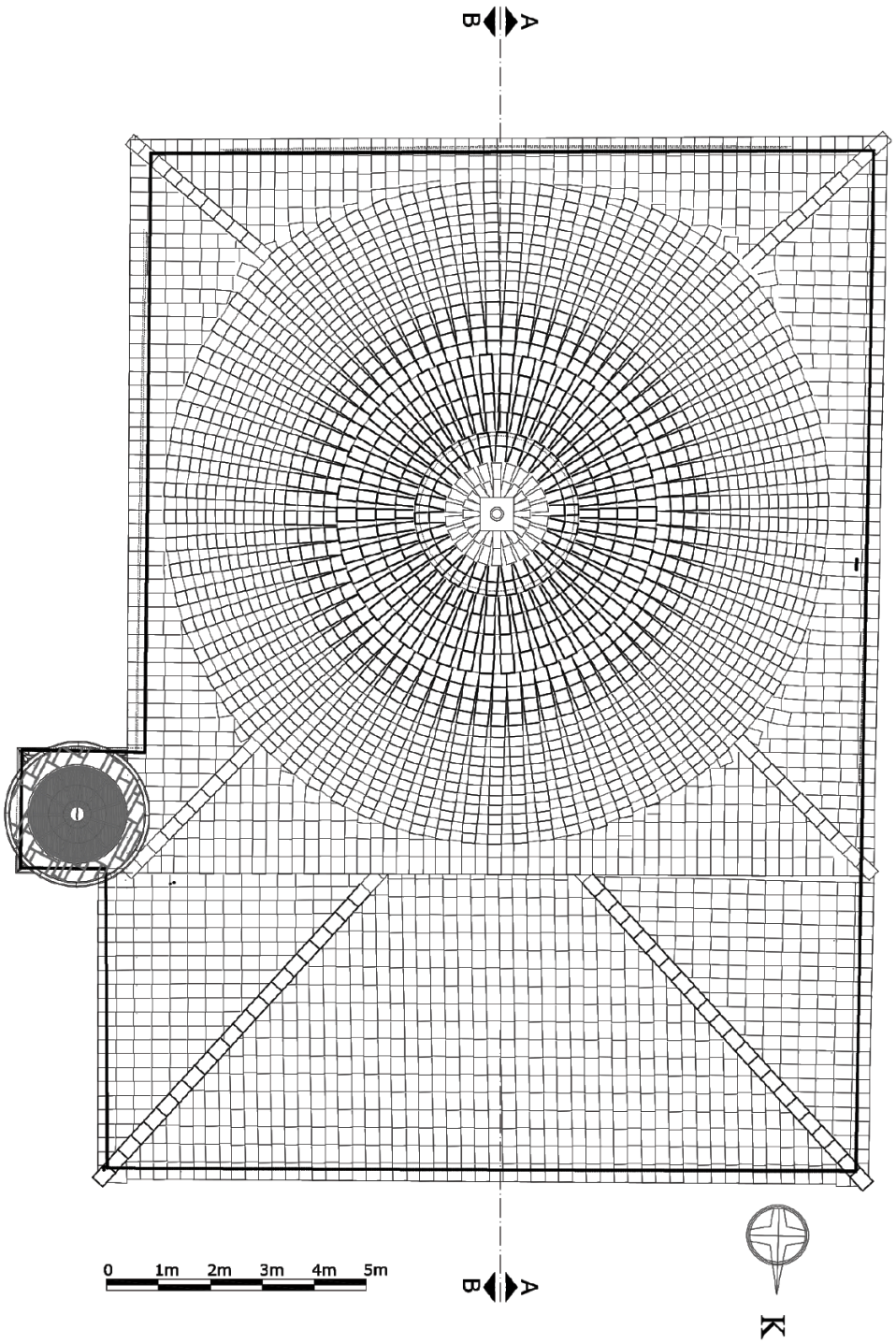
Çizim 116. Mudurnu Yıldırım Hamamı - Batı Cephe Görünüş
(Ankara Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

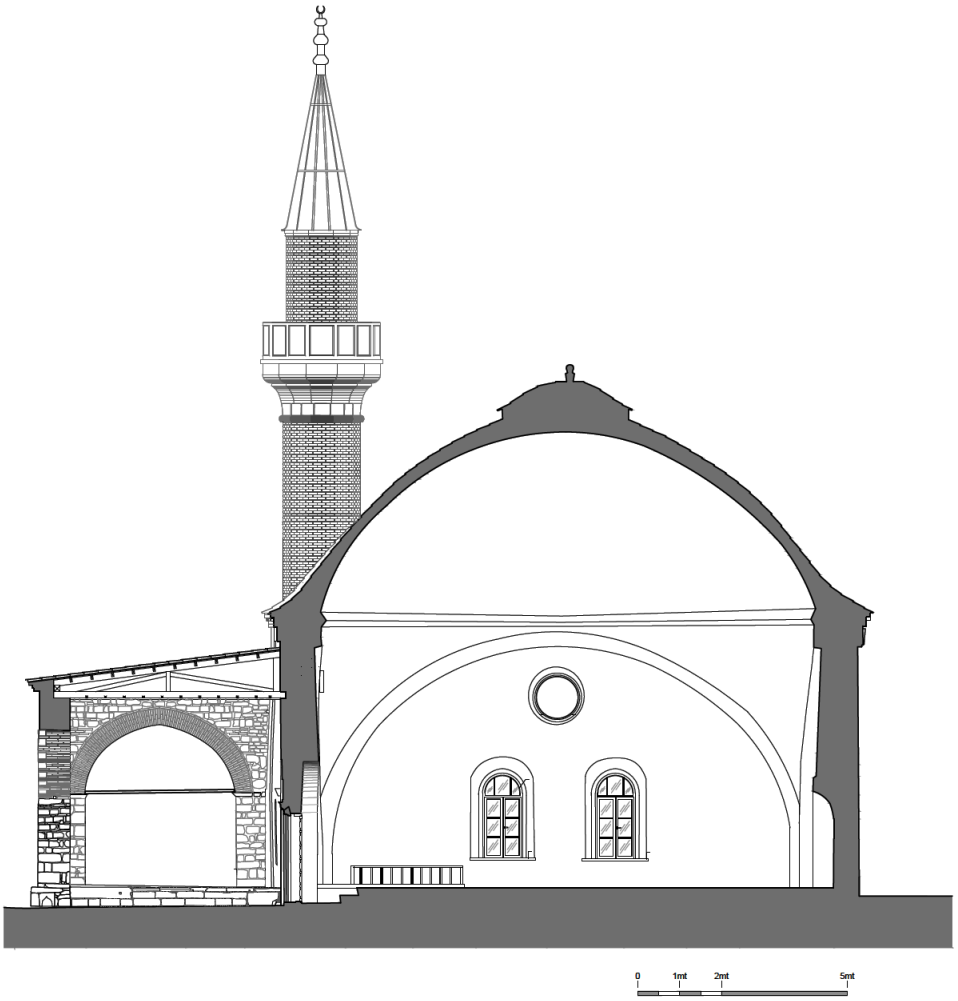
Çizim 117. Mudurnu Yıldırım Hamamı - Doğu Cephe Görünüş
(Ankara Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

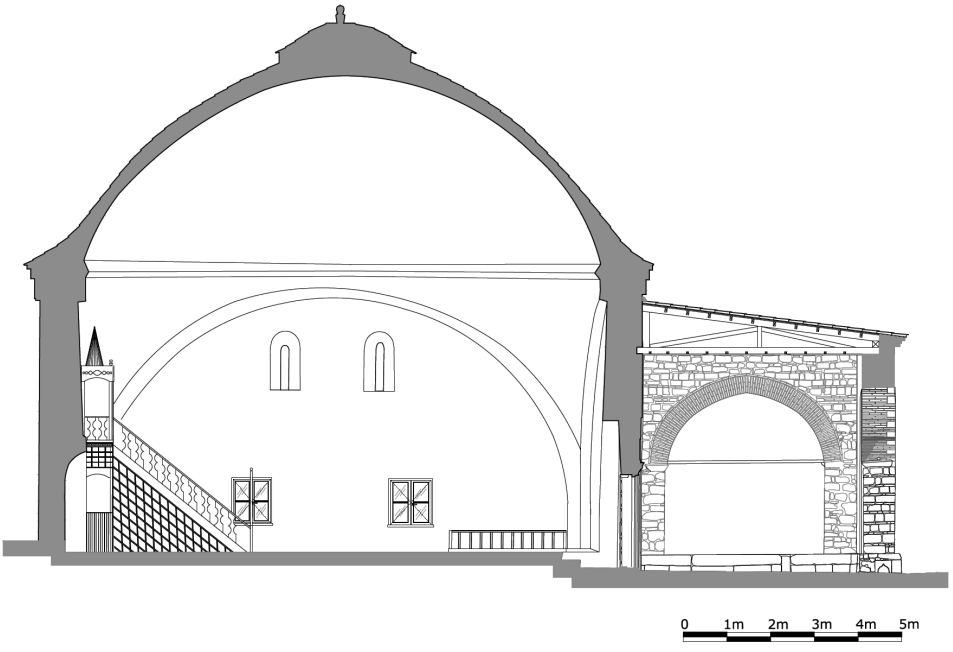
Çizim 118. Tuzla Hüdavendigar Mescidi – Plan
(Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

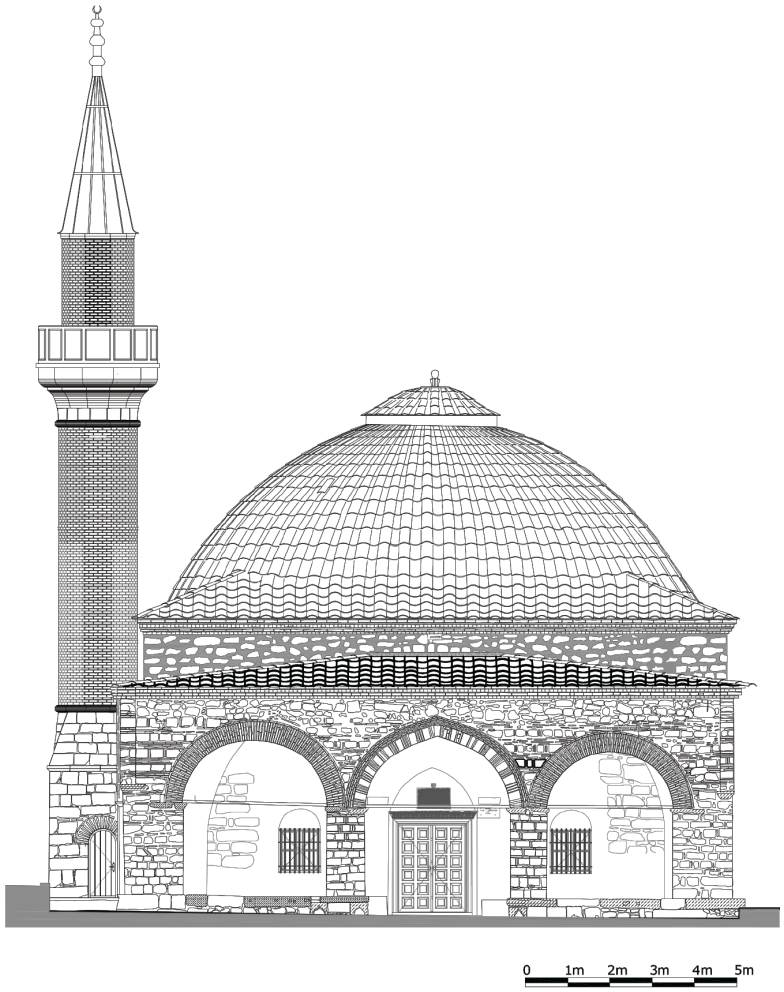
Çizim 119. Tuzla Hüdavendigar Mescidi – Üst Örtü Plan
(Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

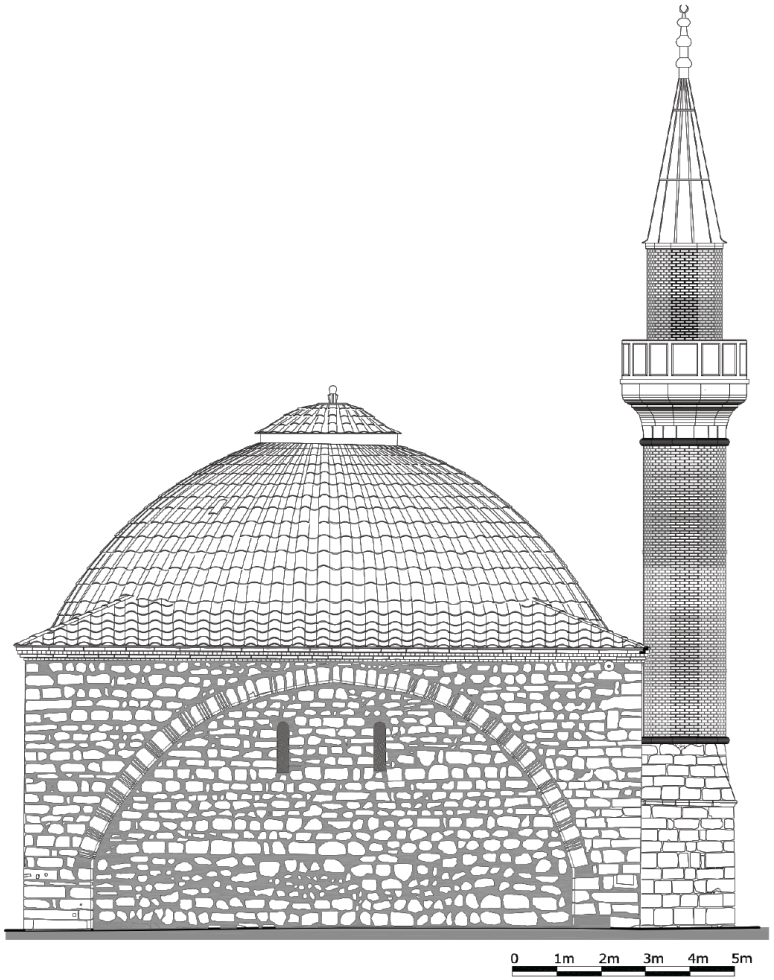
Çizim 120. Tuzla Hüdavendigar Mescidi - A-A KESİTİ
(Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

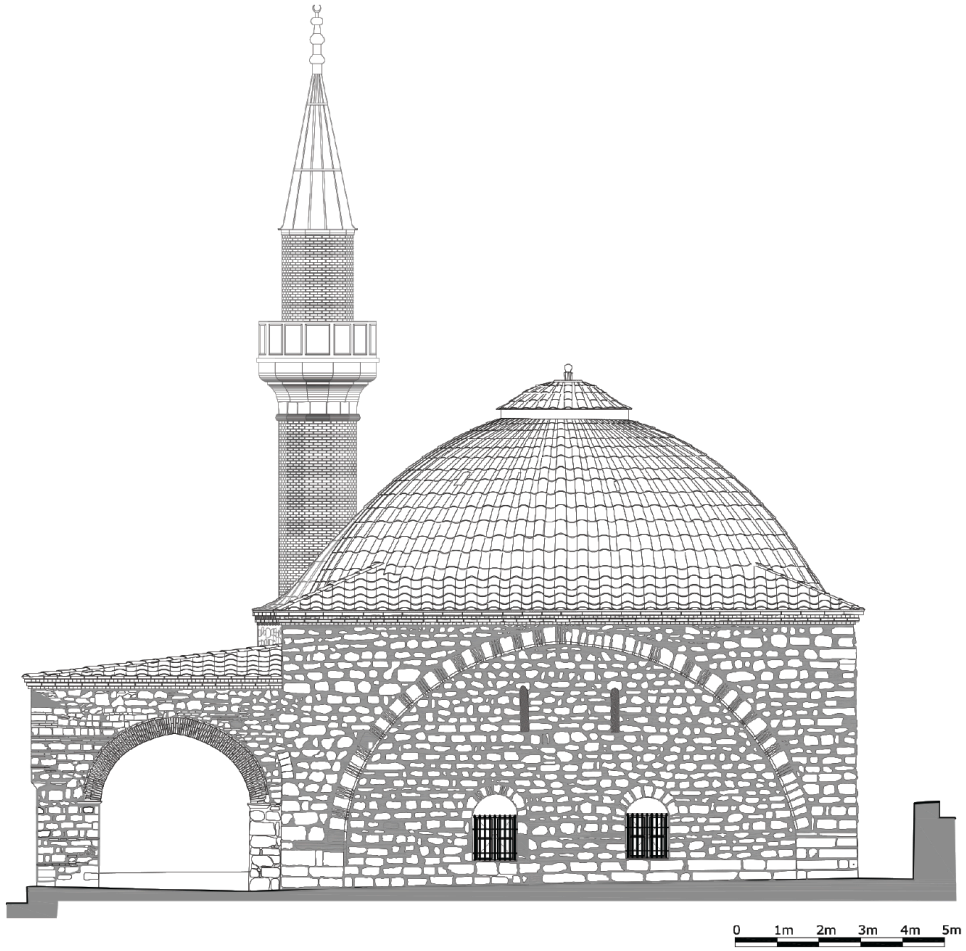
Çizim 121. Tuzla Hüdavendigar Mescidi - B-B KESİTİ
(Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

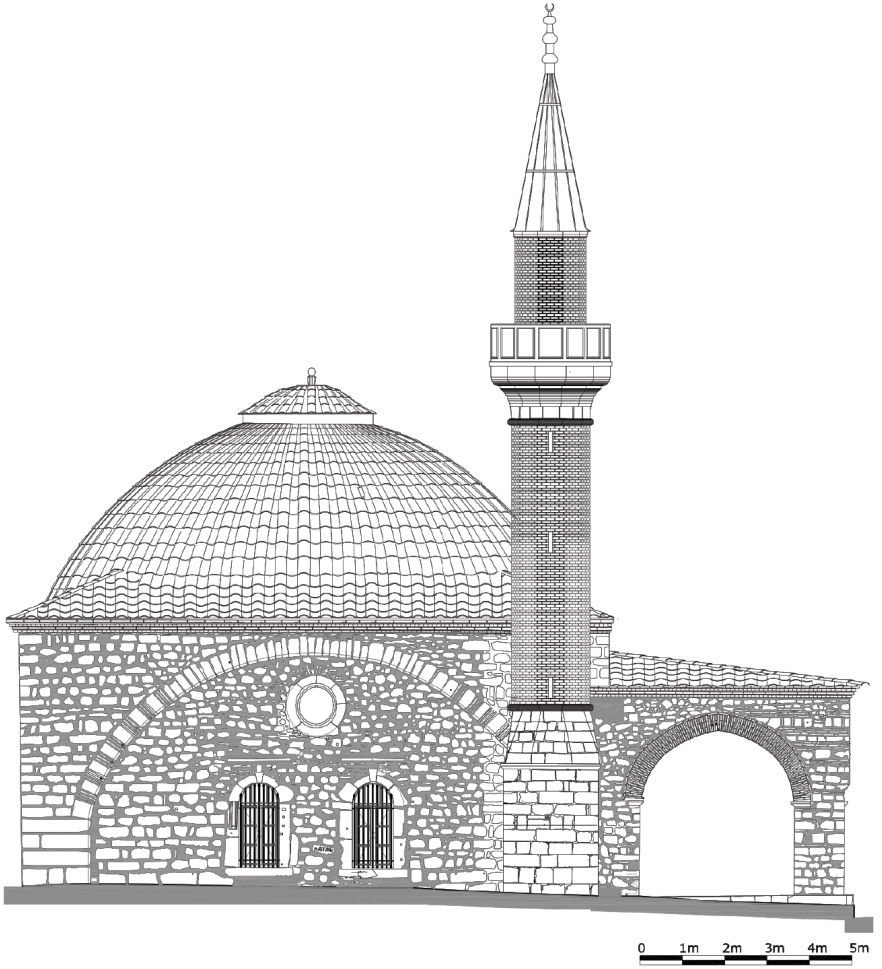
Çizim 122. Tuzla Hüdavendigar Mescidi – Kuzey Cephe
(Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 123. Tuzla Hüdavendigar Mescidi – Güney Cephe
(Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Çizim 124. Tuzla Hüdavendigar Mescidi – Batı Cephe
(Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

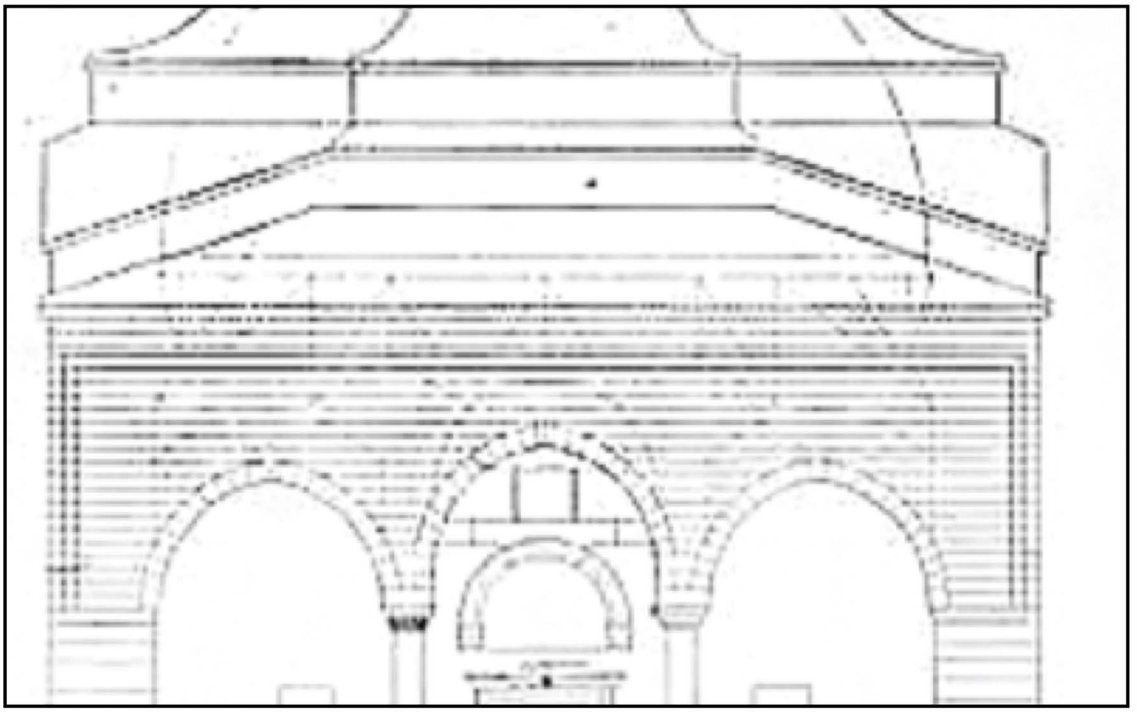
Çizim 125. Tuzla Hüdavendigar Mescidi – Doğu Cephe
(Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden Düzenlenerek)

Levha 1. Ankara Manzarası, Anonim, 1700-1799 (www.rijksmuseum.nl/en/collection/SK-A-2055)

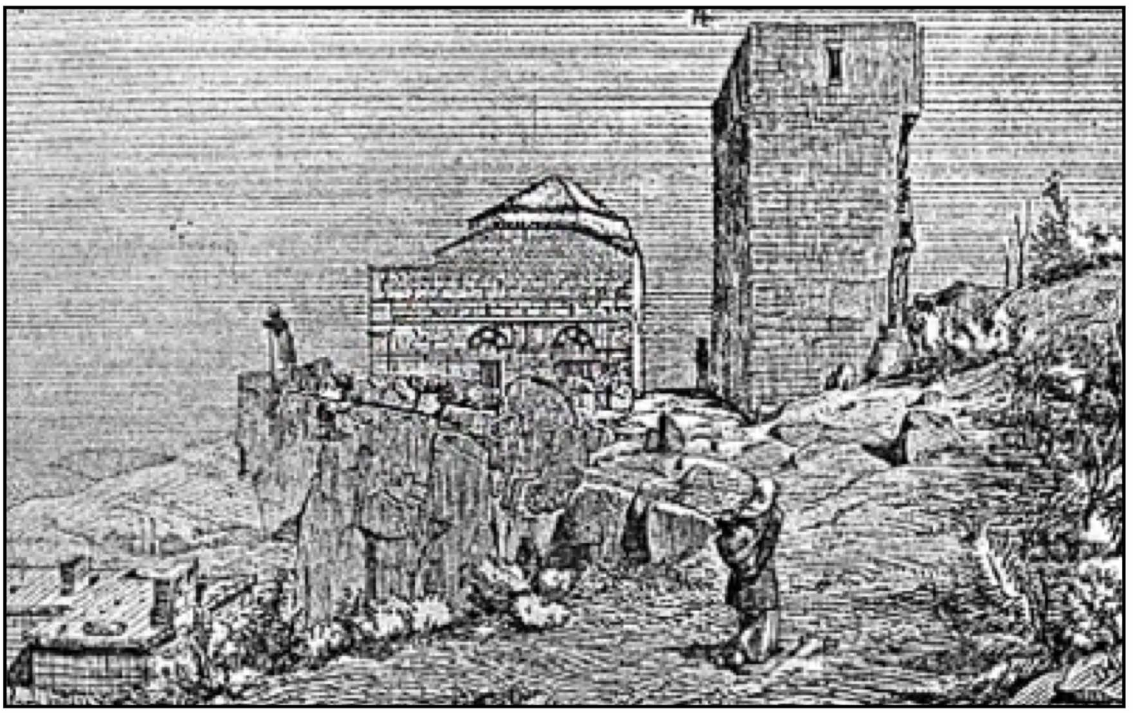
Levha 2a. Behramkale Hüdavendigar Mescidi Genel Görünüm

Levha 2b. Behramkale Hüdavendigar Mescidi Kuzey Cephe
(Bacon, Clarke ve Koldewey, 1902, a.g.k., s. 169, f. 3)

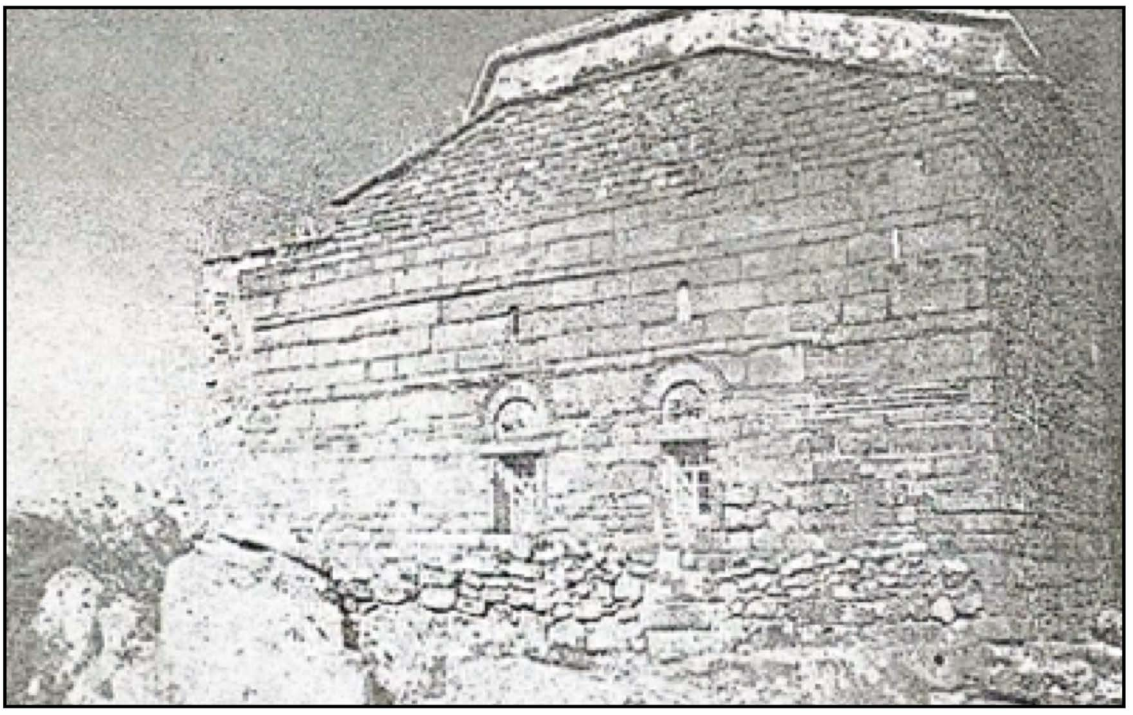
Levha 3a. Behramkale Hüdavendigar Mescidi-Texier/Gravür
(Texier, 2002, a.g.k., 349, pl. 115)

Levha 3b. Behramkale Hüdavendigar Mescidi-d'Edmond Duthoit/Gravür
(Bonato, 2004, a.g.k.,)

Levha 4a. Behramkale Hüdavendigar Mescidi Revaklı Giriş
(Ayverdi,1966, a.g.k., 227, r. 330)

Levha 4b. Behramkale Hüdavendigar Mescidi Batı Cephe
(Ayverdi, 1966, a.g.k., 227, r. 328)

Levha 5a. Behramkale Hüdavendigar Mescidi Güney Duvar

Levha 5b. Behramkale Hüdavendigar Mescidi Kuzey Duvar

Levha 6a. Behramkale Hüdavendigar Mescidi Doğu Duvar

Levha 6b. Behramkale Hüdavendigar Mescidi Batı Duvar

Levha 7a. Behramkale Hüdavendigar Mescidi Kuzey Cephe

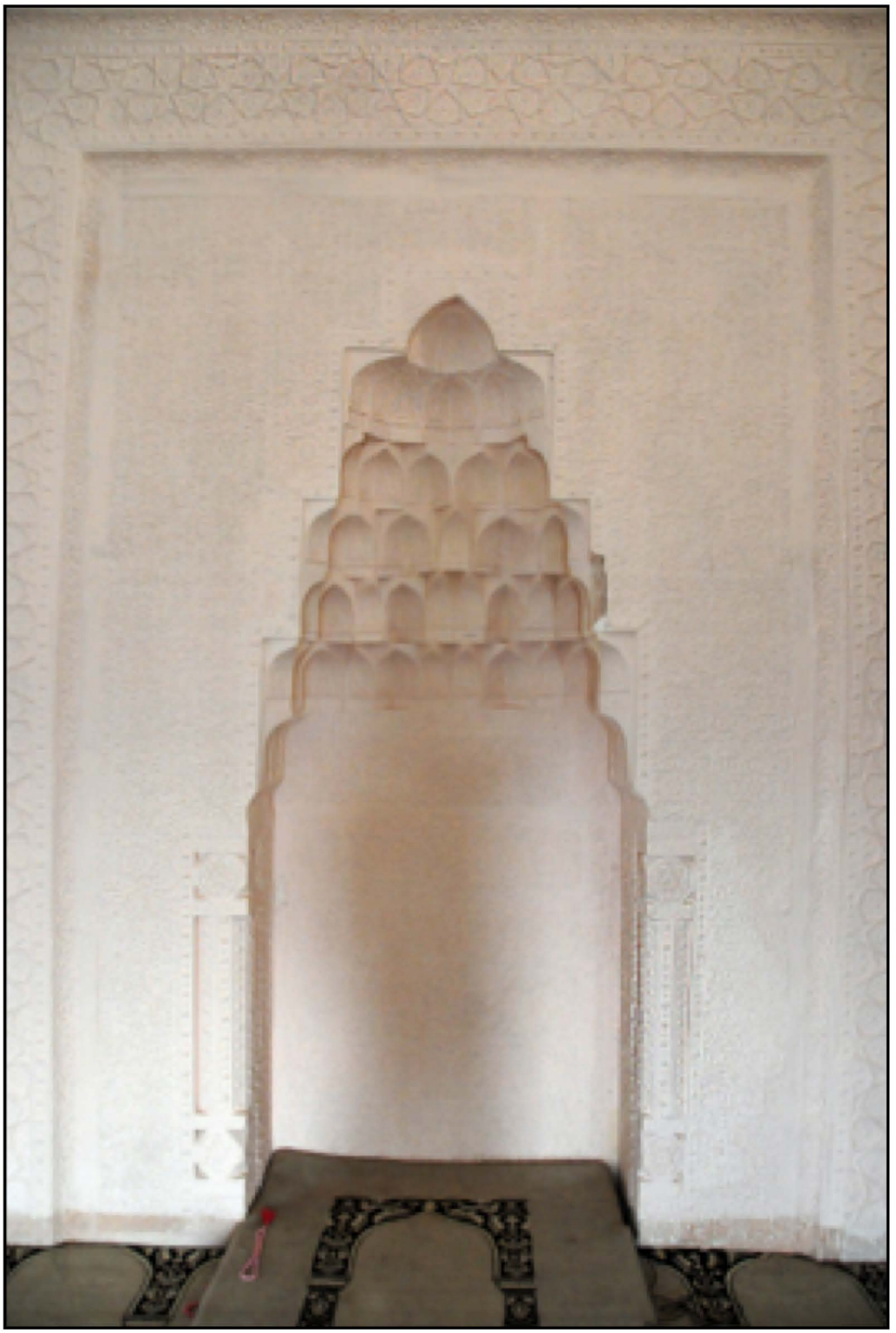
Levha 7b. Behramkale Hüdavendigar Mescidi Güney Cephe

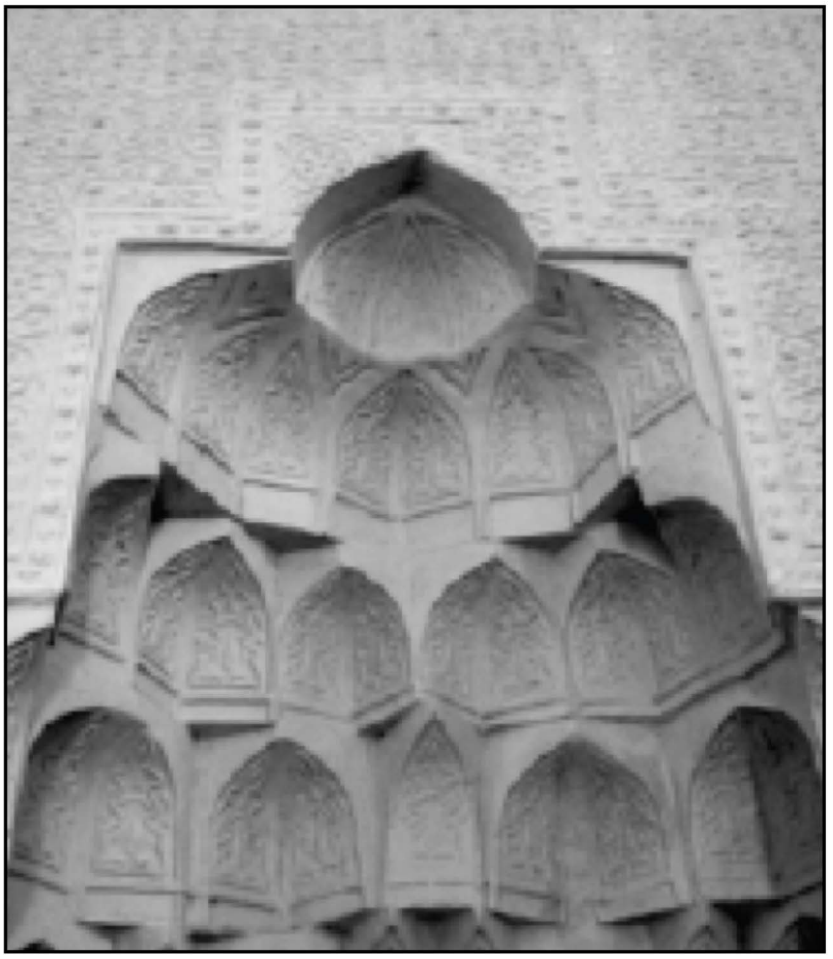
Levha 8a. Behramkale Hüdavendigar Mescidi Doğu Cephe

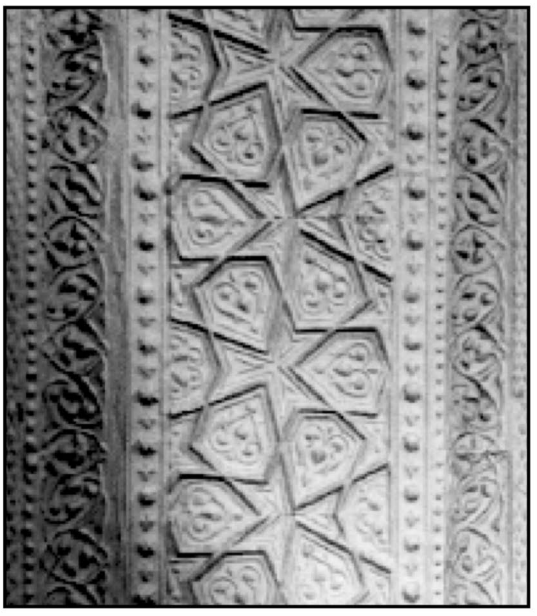
Levha 8b. Behramkale Hüdavendigar Mescidi Doğu Cephe

Levha 9. Behramkale Hüdavendigar Mescidi Mihrap

Levha 10a. Behramkale Hüdavendigar Mescidi Mihrap Detay

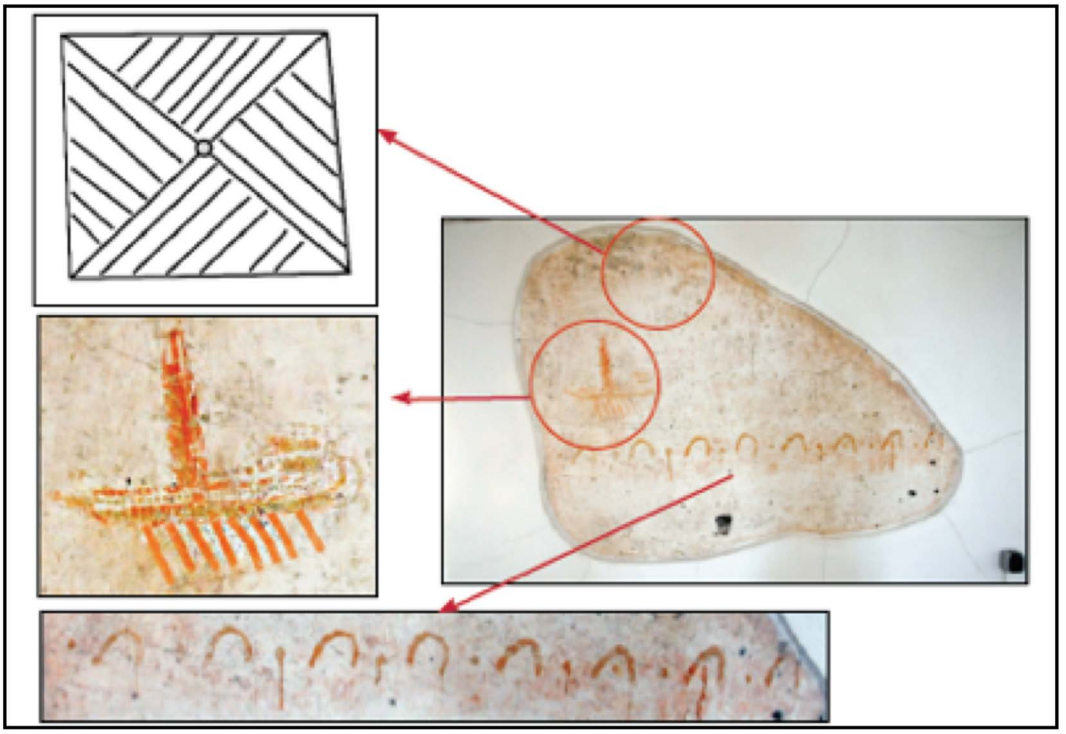
Levha 10b. Mihrap Detay

Levha 10c. Mihrap Detay

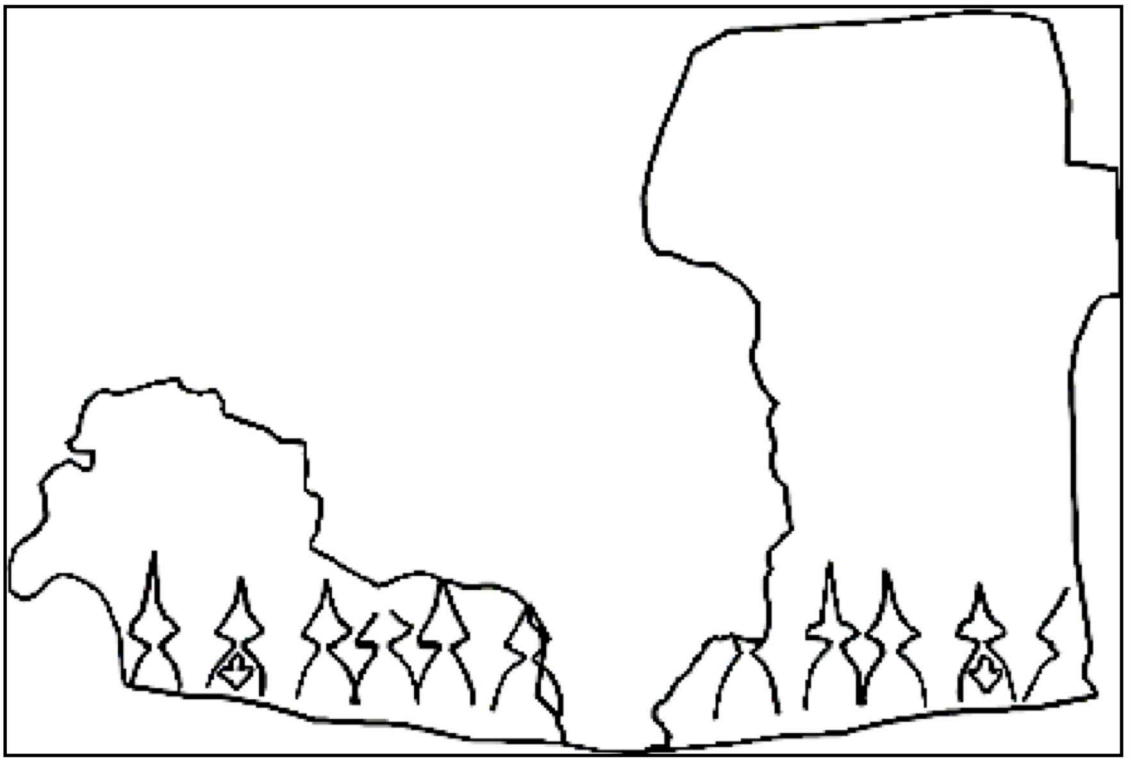
Levha 11a. Behramkale Hüdavendigar Mescidi Batı Duvar Kök Boya Süsleme

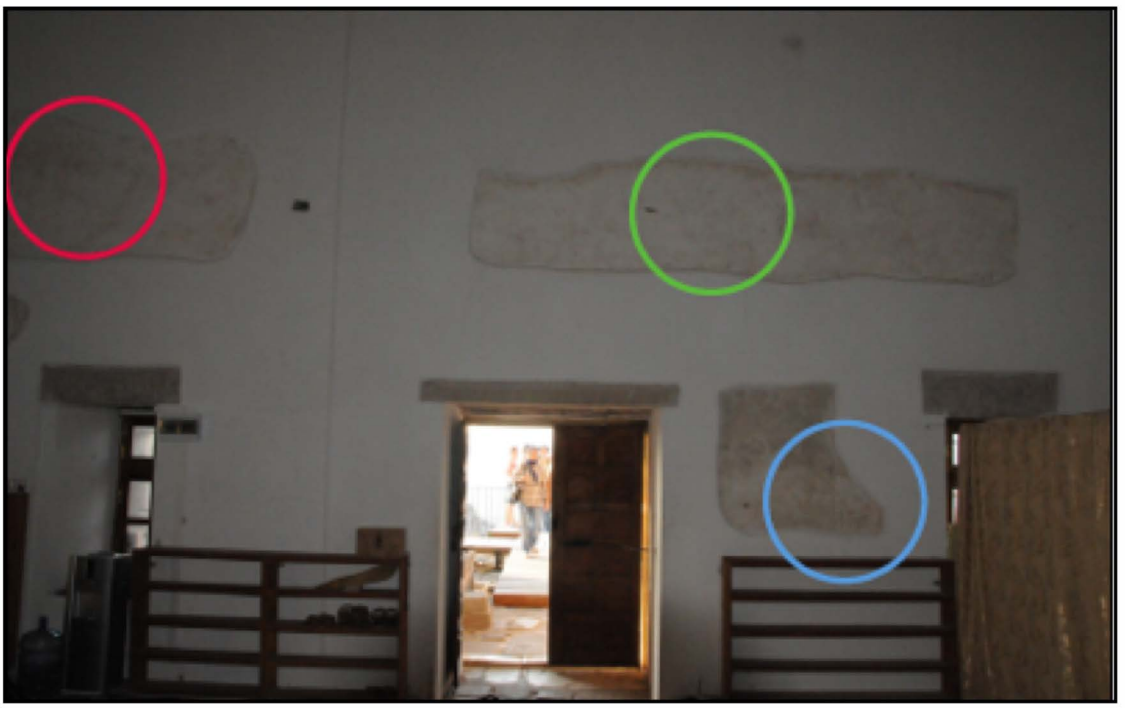
Levha 11b. Batı Duvar Kök Boya Süsleme Detay

Levha 12a. Behramkale Hüdavendigar Mescidi Doğu Duvar Kök Boya Süsleme

Levha 12b. Doğu Duvar Kök Boya Süsleme Çizim

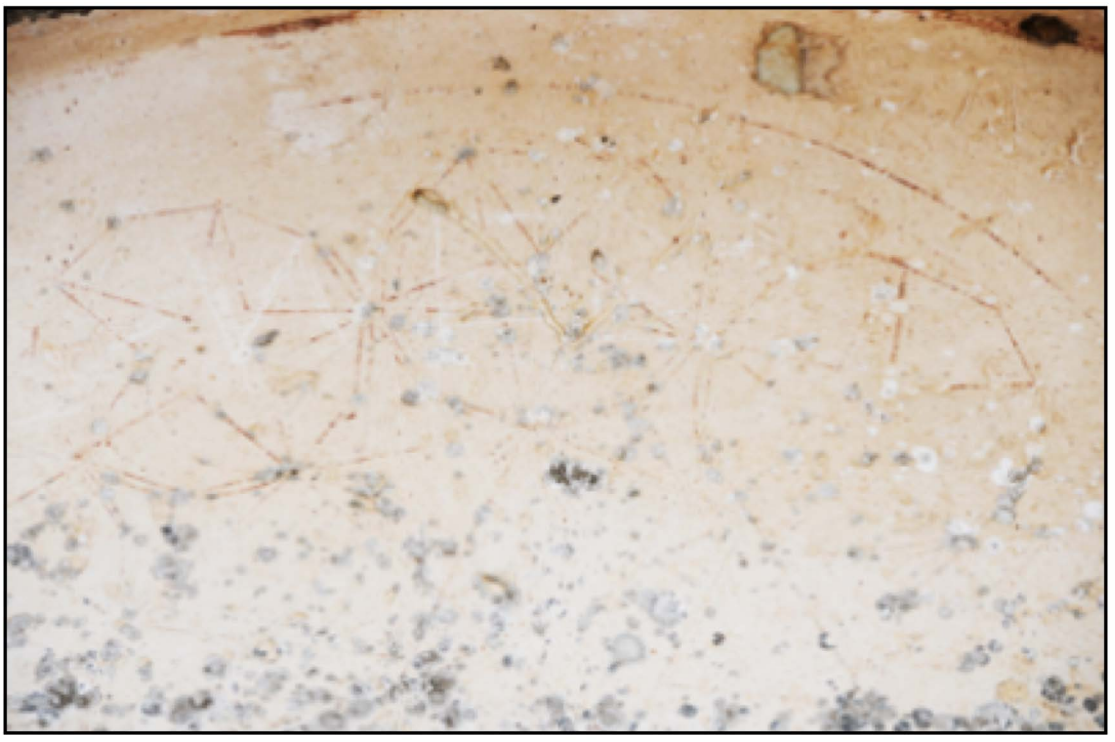
Levha 13a. Behramkale Hüdavendigar Mescidi Kuzey Duvar Grafiti Tasvirler

Levha 13b. Kuzey Duvar Grafiti Tasvirler Detay

Levha 14a. Behramkale Hüdavendigar Mescidi Giriş Kapısı Üzerindeki Kök Boya

Levha 14b. Giriş Kapısı Üzerindeki Kök Boya Detay

Levha 15a. Behramkale Hüdavendigar Mescidi Revaklı Giriş Devşirme Sütun Başlıkları

Levha 15b. Giriş Kapısı

Levha 16a. Giriş Kapısı Bizans Dönemi Monogramlı Lento

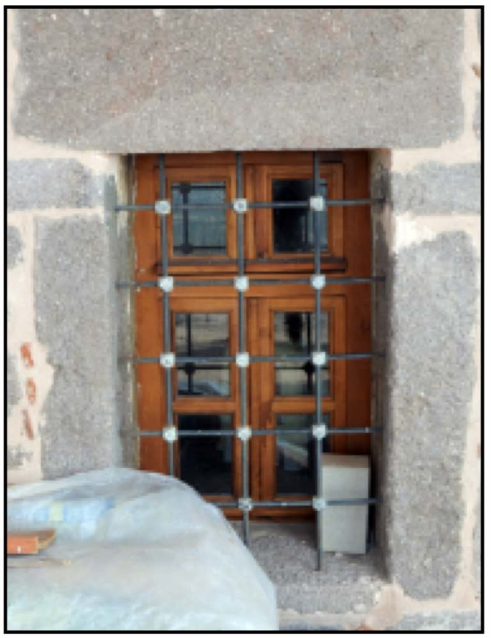
Levha 16b. Giriş Kapısı İç Yüz Bizans Dönemi Lentosu

Levha 17a. Batı Cephe Pencere

Levha 17b,c. Batı Cephe Pencere

Levha 17d. Kuzey Cephe Doğu Pencere

Levha 17f. Kuzey Cephe Batı Pencere

Levha 18a. Behramkale Hüdavendigar Köprüsünden Hüdavendigar Mescidine Bakış

Levha 18b. Behramkale Hüdavendigar Köprüsü Batı Cephe

Levha 18c. Behramkale Hüdavendigar Köprüsü Doğu Cephe

Levha 19a. Bergama Koyun Köprüsü (Thomas Allom)
(R. Walsh ve T. Allom, 2013, a.g.k., 269)

Levha 19b. Bergama Koyun Köprüsü (Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi)

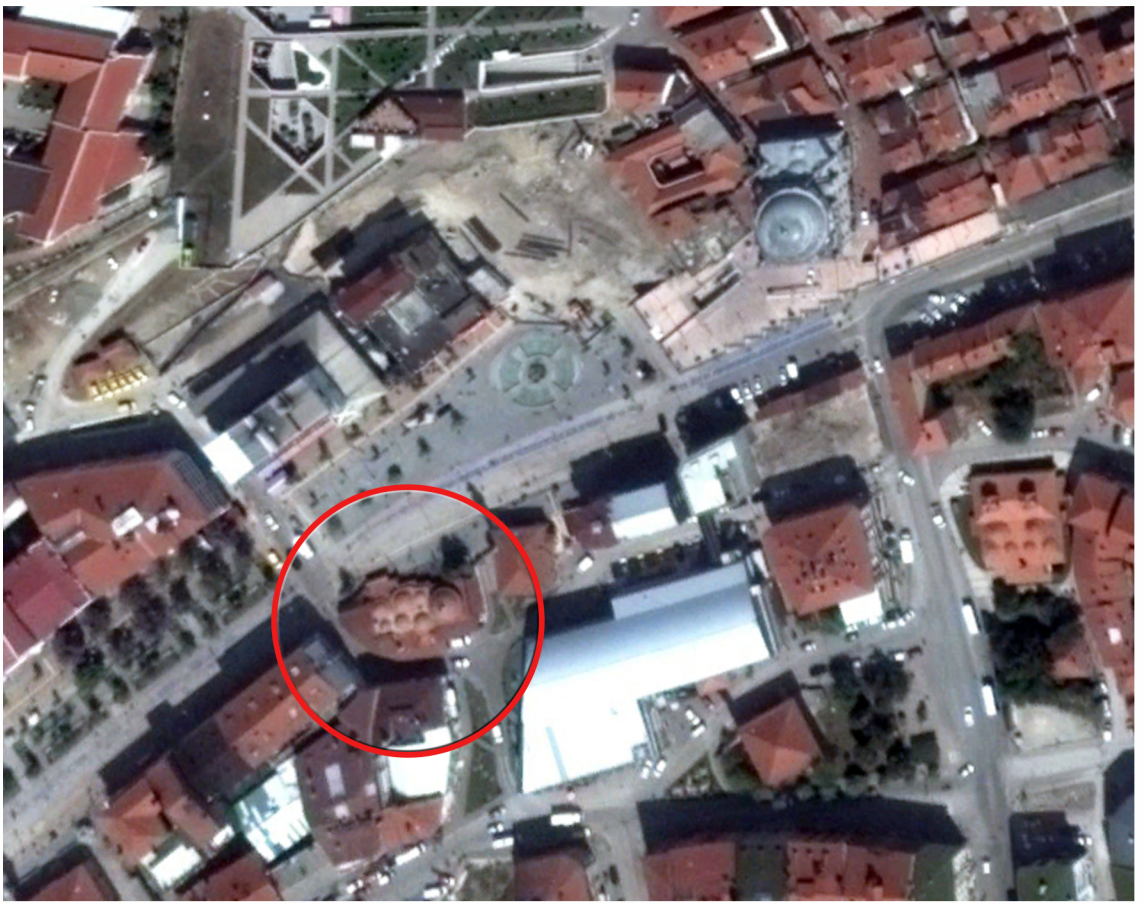
Levha 20a. Bergama Koyun Köprüsü (Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi)

Levha 20b. Bergama Koyun Köprüsü (Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi)

Levha 20c. Bergama Koyun Köprüsü (Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi)

Levha 21 a. Bolu Orta Hamam Genel Görünüm (Google Earth)

Levha 21b. Bolu Orta Hamam - Kuzey Doğu

Levha 22a. Bolu Orta Hamam - Güney Cephe

Levha 22b. Bolu Orta Hamam - Güney Doğu

Levha 23a. Bolu Orta Hamam - Soğukluk Batı Kapı

Levha 23b. Bolu Orta Hamam - Sıcaklık ile Halvet Odası Arasındaki Korkuluk Levhası

Levha 24a. Bursa Hüdavendigar İmareti - Kuzey Cephe

Levha 24b. Bursa Hüdavendigar İmareti - Güney Cephe

Levha 25a. Bursa Hüdavendigar İmareti - Kuzey Doğu Cephe

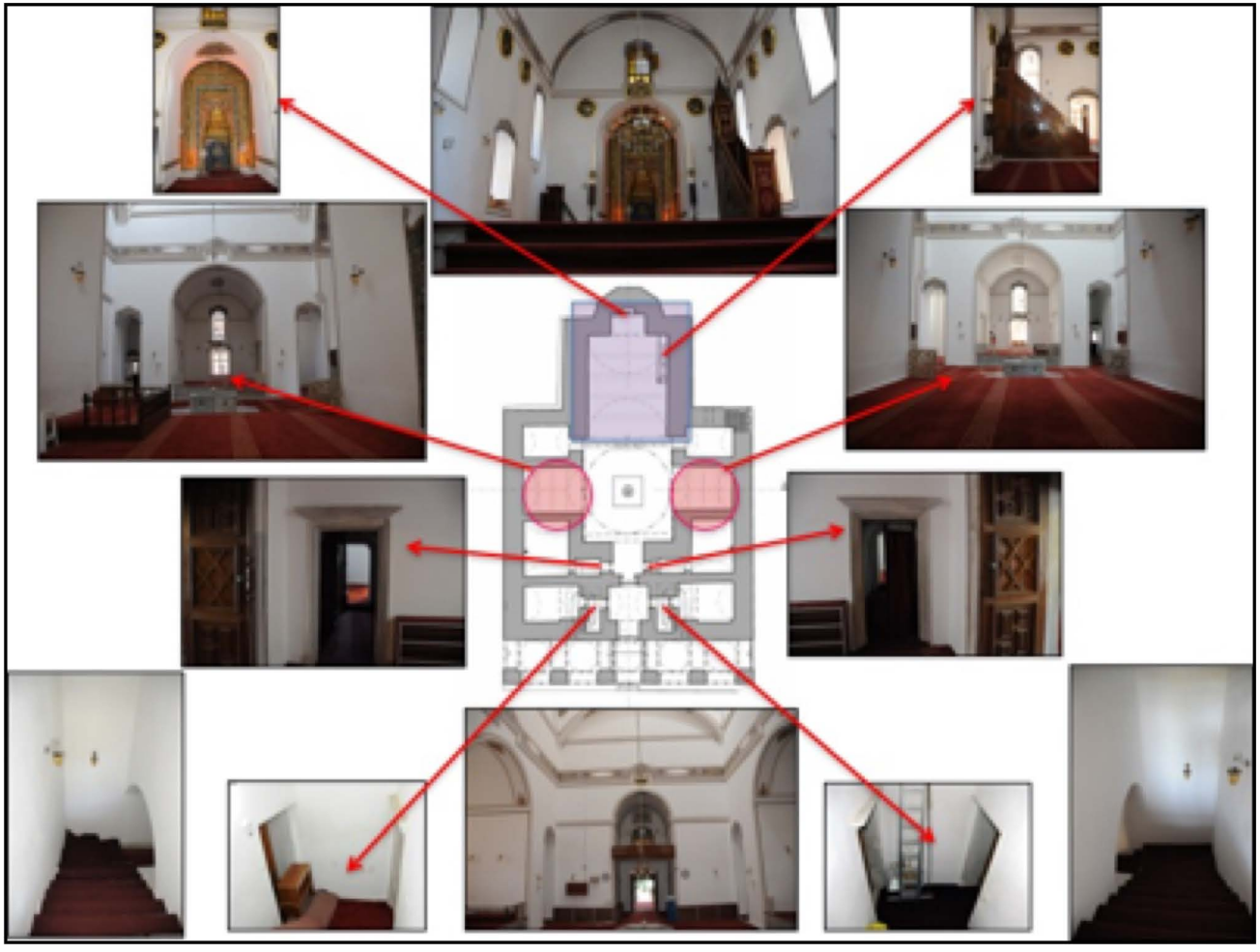
Levha 25b. Bursa Hüdavendigar İmareti - Kuzey Batı Cephe

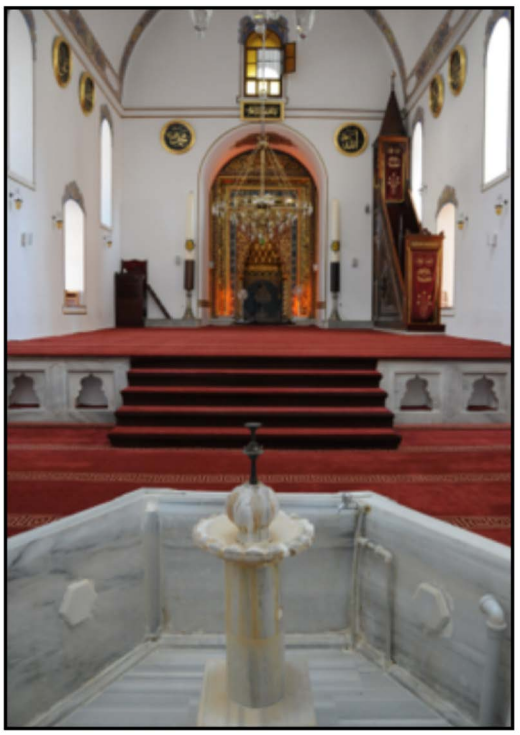
Levha 26a. Bursa Hüdavendigar İmareti - Batı Cephe

Levha 26b. Bursa Hüdavendigar İmareti - Doğu Cephe

Levha 27. Bursa Hüdavendigar İmareti - Mekanların Dağılımı

Levha 28a. İmaret - Harime Bakış

Levha 28b. İmaret - Kuzeye Bakış

Levha 28c. İmaret - Doğu Eyvan

Levha 28d. İmaret - Batı Eyvan

Levha 29a. Bursa Hüdavendigar İmareti - İç mekan - Kuzey Doğu

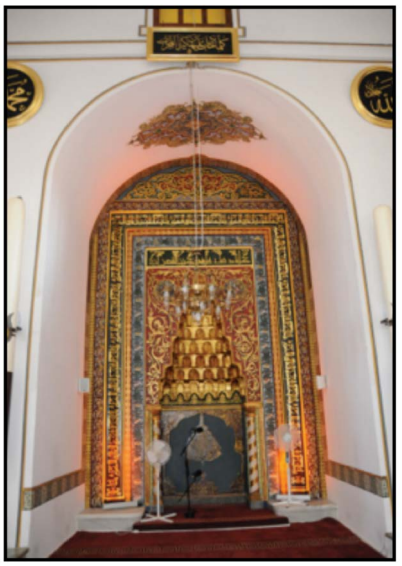
Levha 29b. Bursa Hüdavendigar İmareti - İç mekan - Kuzey Batı

Levha 30a. Bursa Hüdavendigar İmareti - Harim - Güney Doğu

Levha 30b. Bursa Hüdavendigar İmareti - Harim- Güney Batı

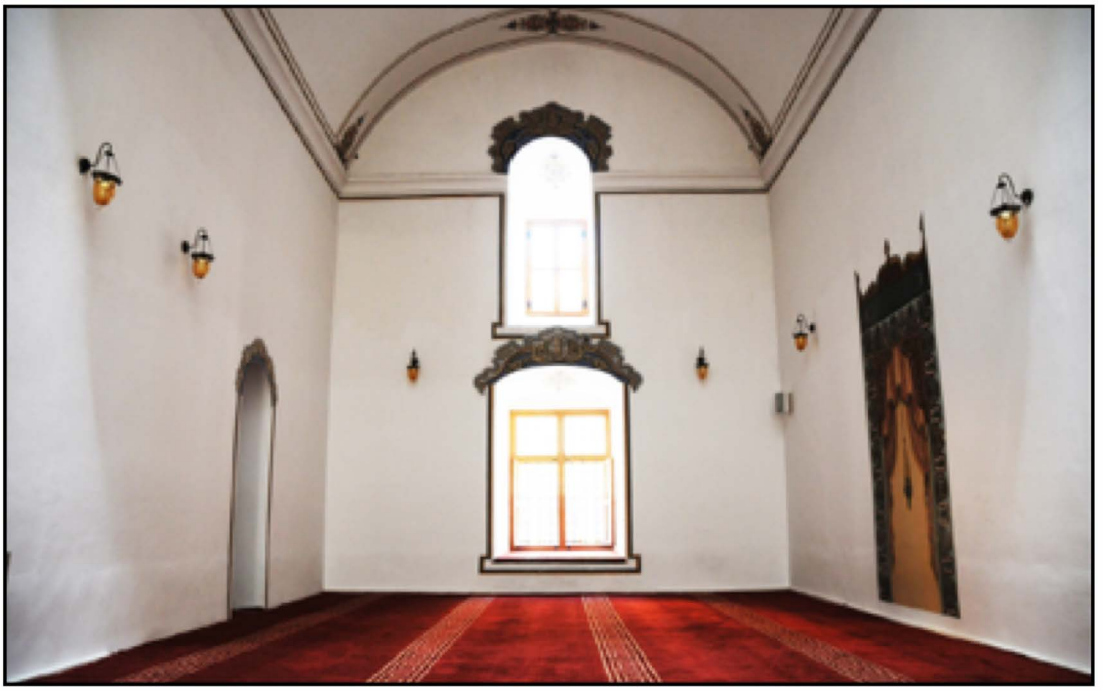
Levha 30c. Mihrap

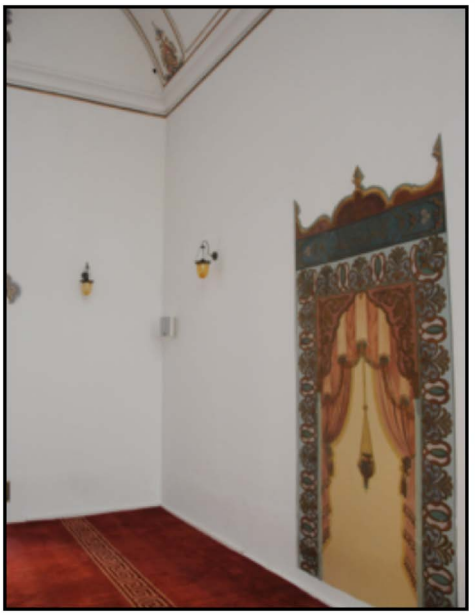
Levha 30d. Minber

Levha 31. Bursa Hüdavendigar İmareti - Güney Doğu Yan Oda

Levha 32a. Bursa Hüdavendigar İmareti - Doğu Eyvan

Levha 32b. Doğu Eyvan

Levha 32c. Doğu Eyvan

Levha 33a. Bursa Hüdavendigar İmareti - Yan Oda Üst Pencere ve Örtü

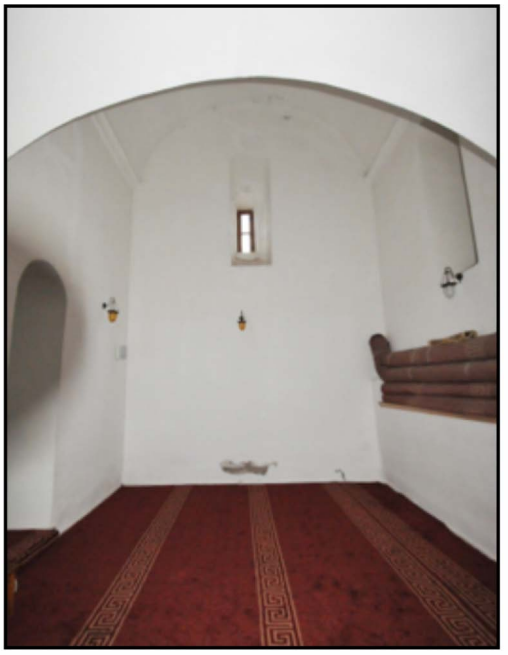
Levha 33b. Bursa Hüdavendigar İmareti - Eyvan Yan Oda Arasındaki Kapı

Levha 34a. Bursa Hüdavendigar İmareti - Kuzey Batı Kiler

Levha 34b. Kiler Kapı

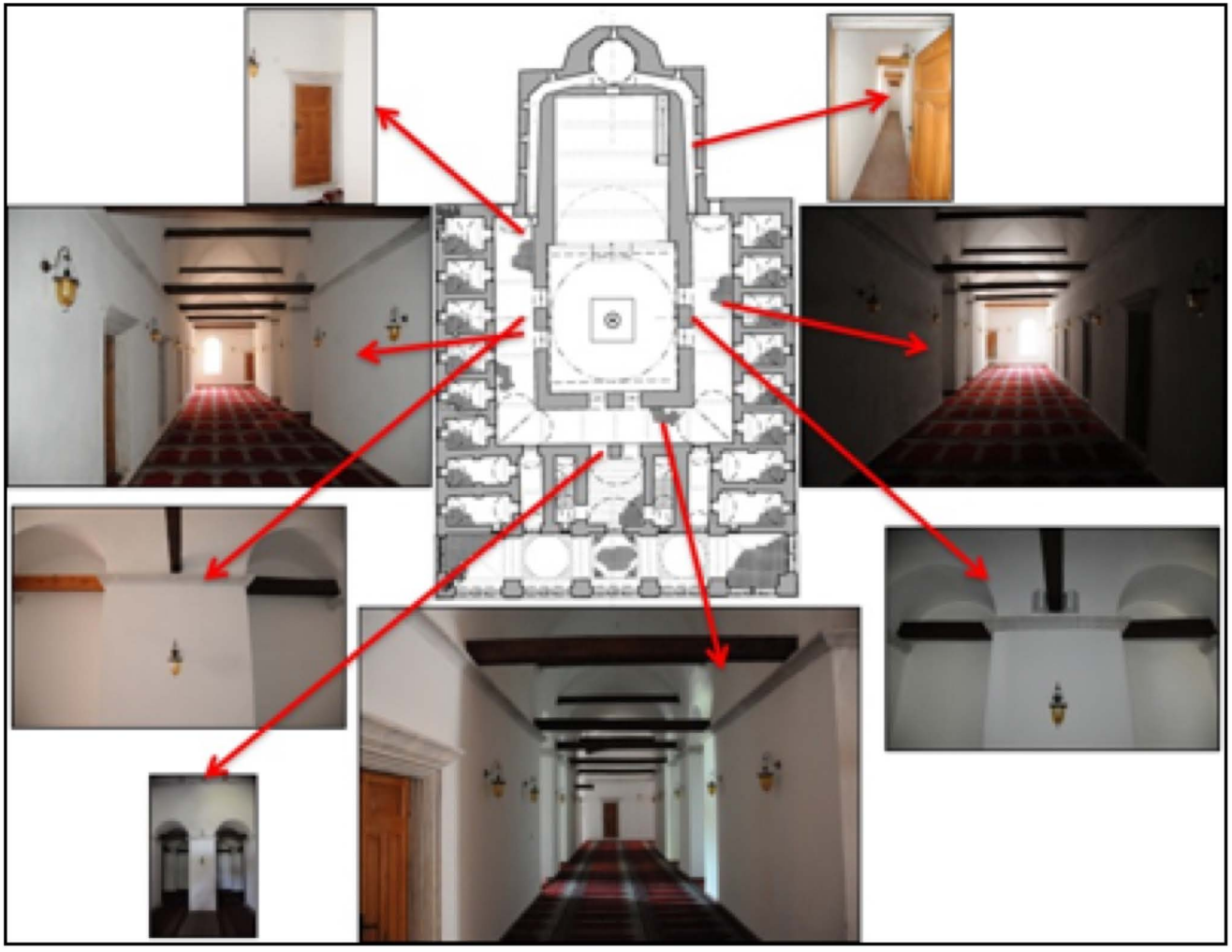
Levha 34c. Kiler Batı Cephe

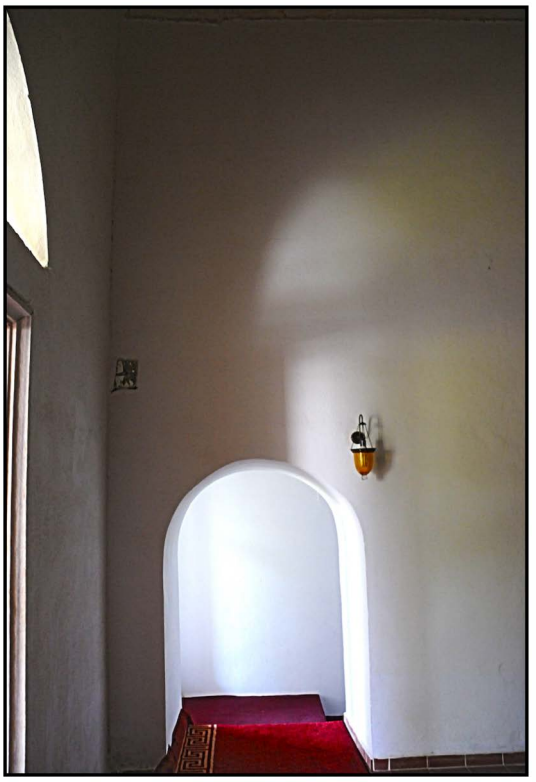
Levha 35a. Bursa Hüdavendigar İmareti - Giriş Kapısı İç Yüzü

Levha 35b. Medreseye Çıkılan Kapılar ve Merdiven

Levha 36. Bursa Hüdavendigar İmareti (Medrese Katı) Mekanların Dağılımı

Levha 37a. Medreseye Giriş Kapısı

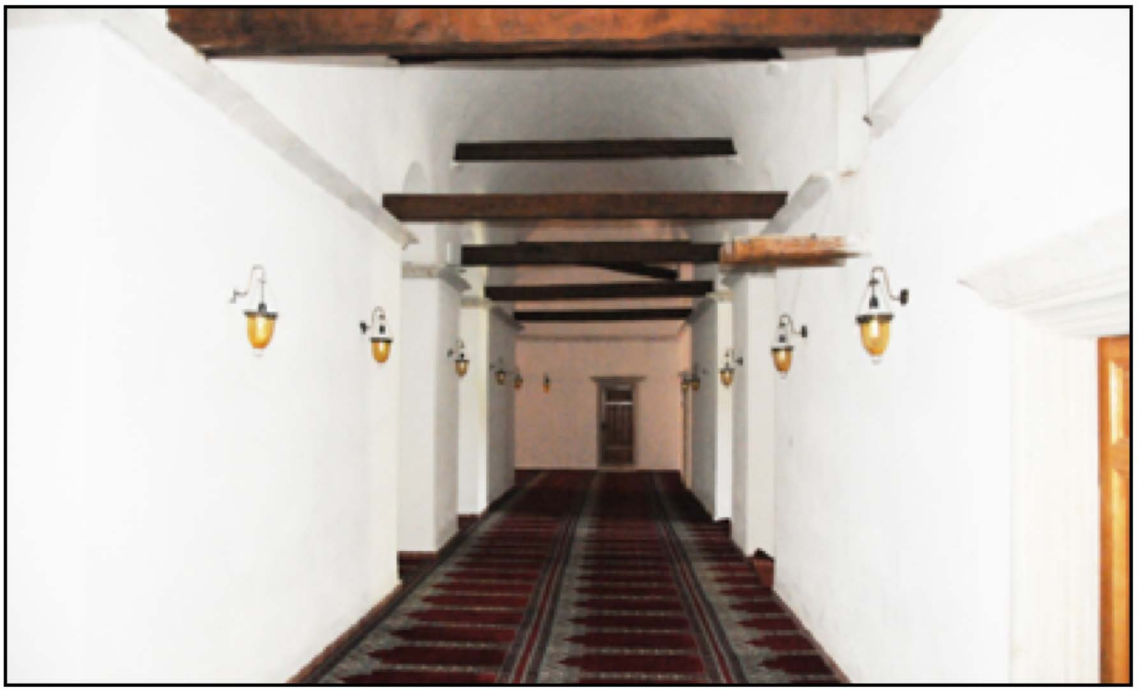
Levha 37b. Medrese - Merdivenlerle Ulaşılan Geçiş Mekanı

Levha 38a. Medrese - Geçiş Mekanı - Ahşap Gergili Tavan

Levha 38b. Medrese Geçiş Mekanı ile Koridor Arasındaki İkiz Kemerli Açıklık

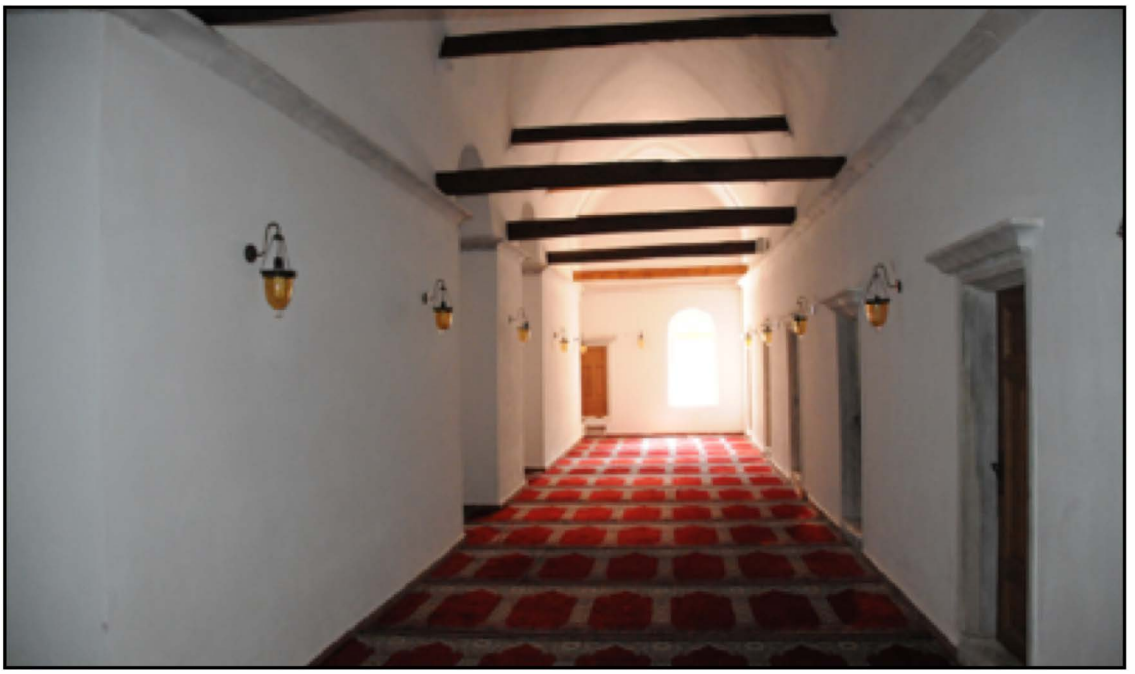
Levha 39a. Medrese - Kuzey Koridor Batıya Bakış

Levha 39b. Medrese - Kuzey Koridor Doğuya Bakış

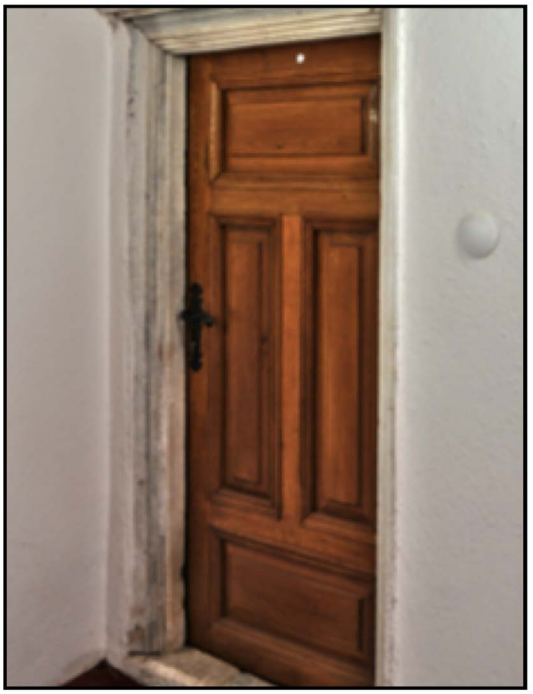
Levha 40a. Medrese - Doğu Koridor

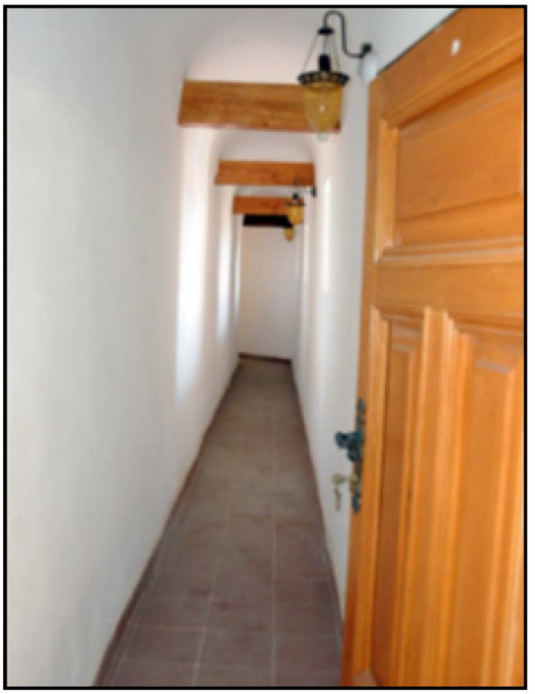
Levha 40b. Medrese - Batı Koridor

Levha 41a. Medrese - Batı Koridor - Dehlize Bakış

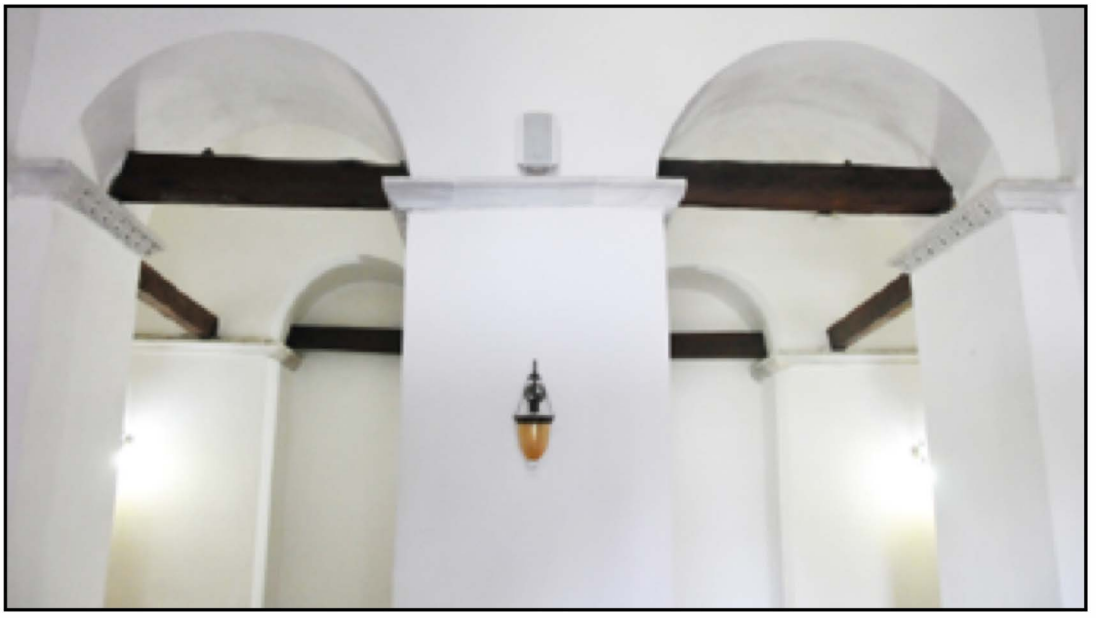
Levha 41b. Medrese - Dehliz Kapısı

Levha 41c. Medrese - Dehliz

Levha 42a. Medrese - Batı Koridor İkiz Kemer

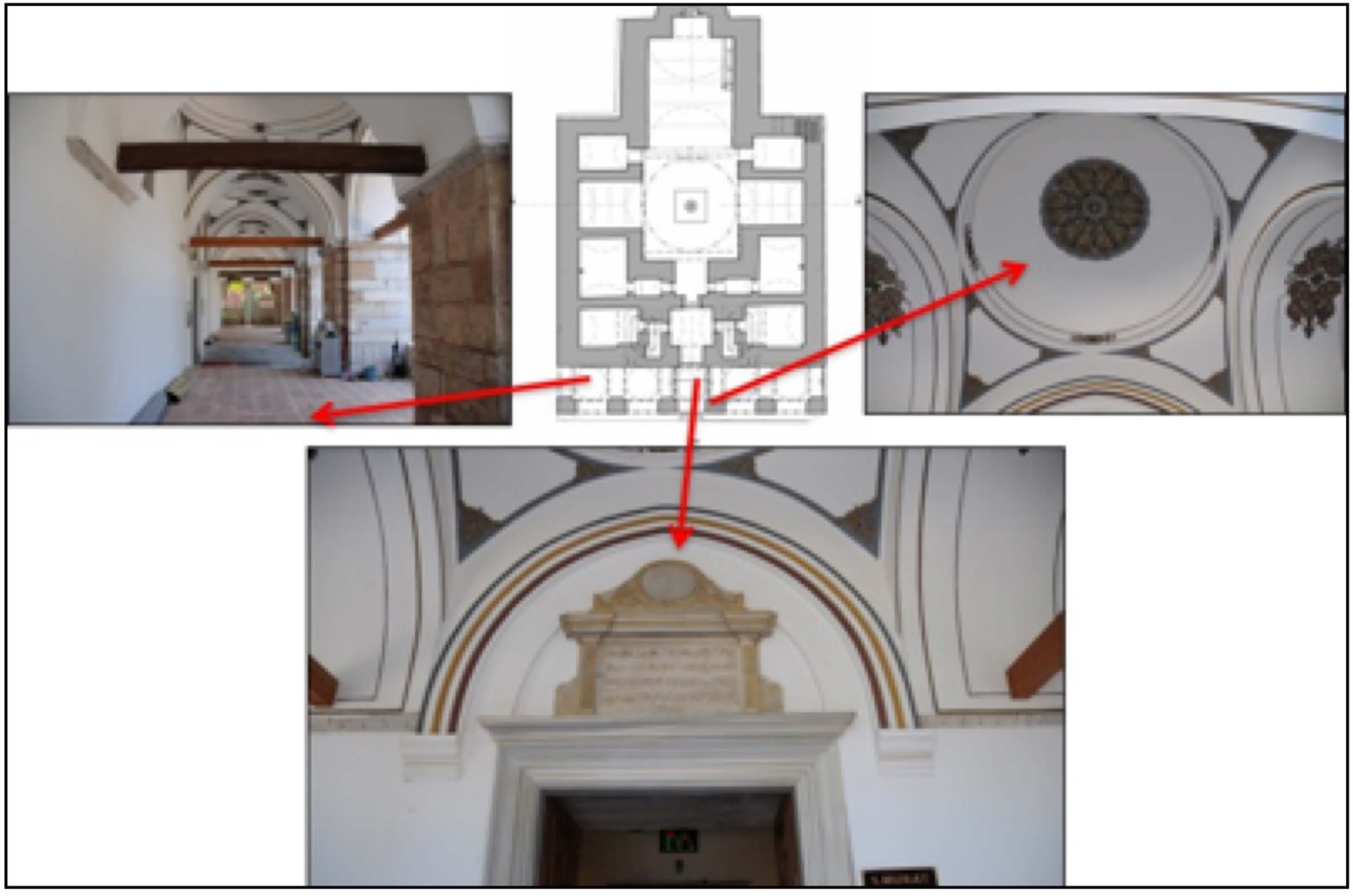
Levha 42b. Medrese - Geçiş Mekanı ve Kuzey Koridor İkiz Kemerler

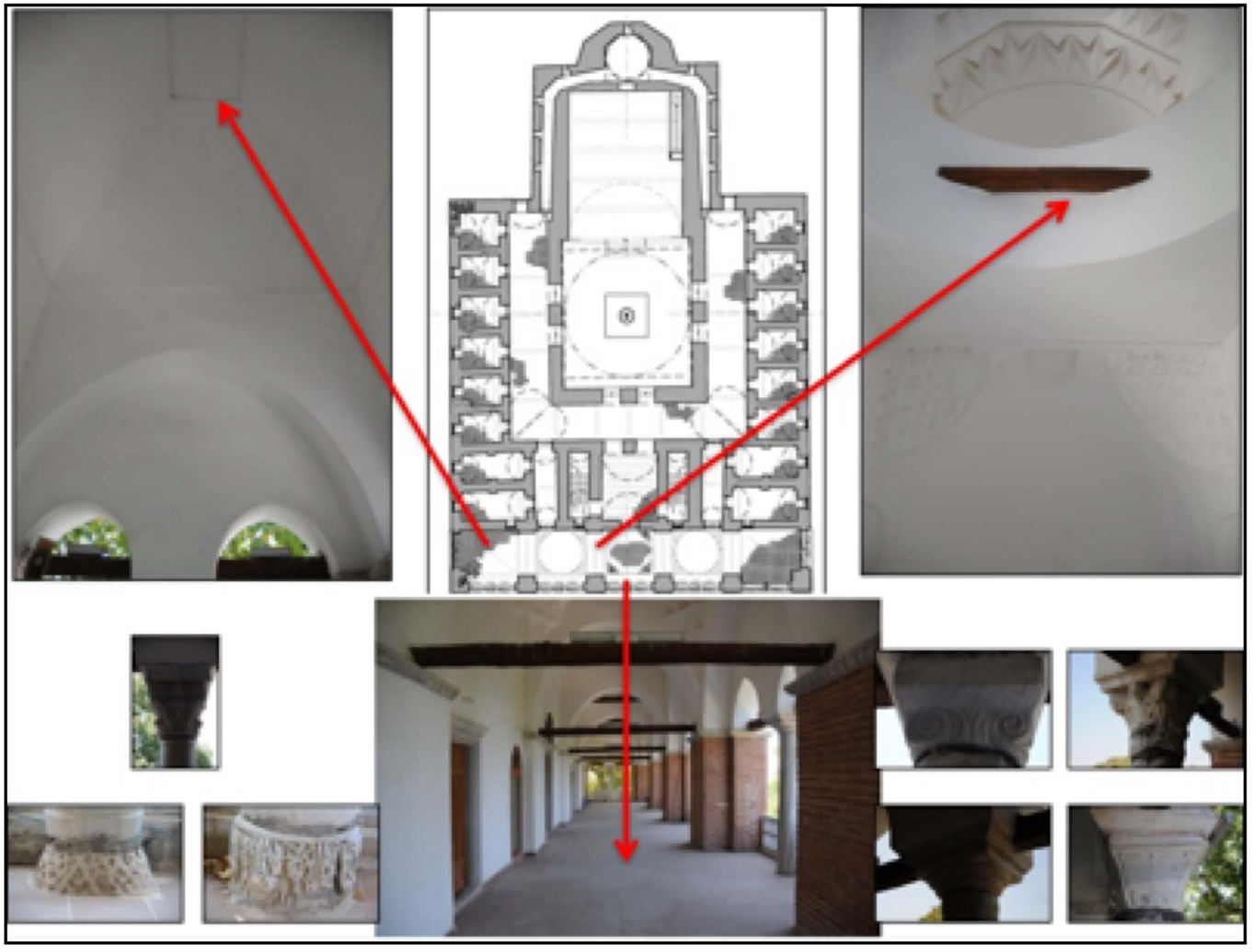
Levha 43a. Medrese - İkiz Kemerli Açıklıklardaki Korkuluk Payeleri

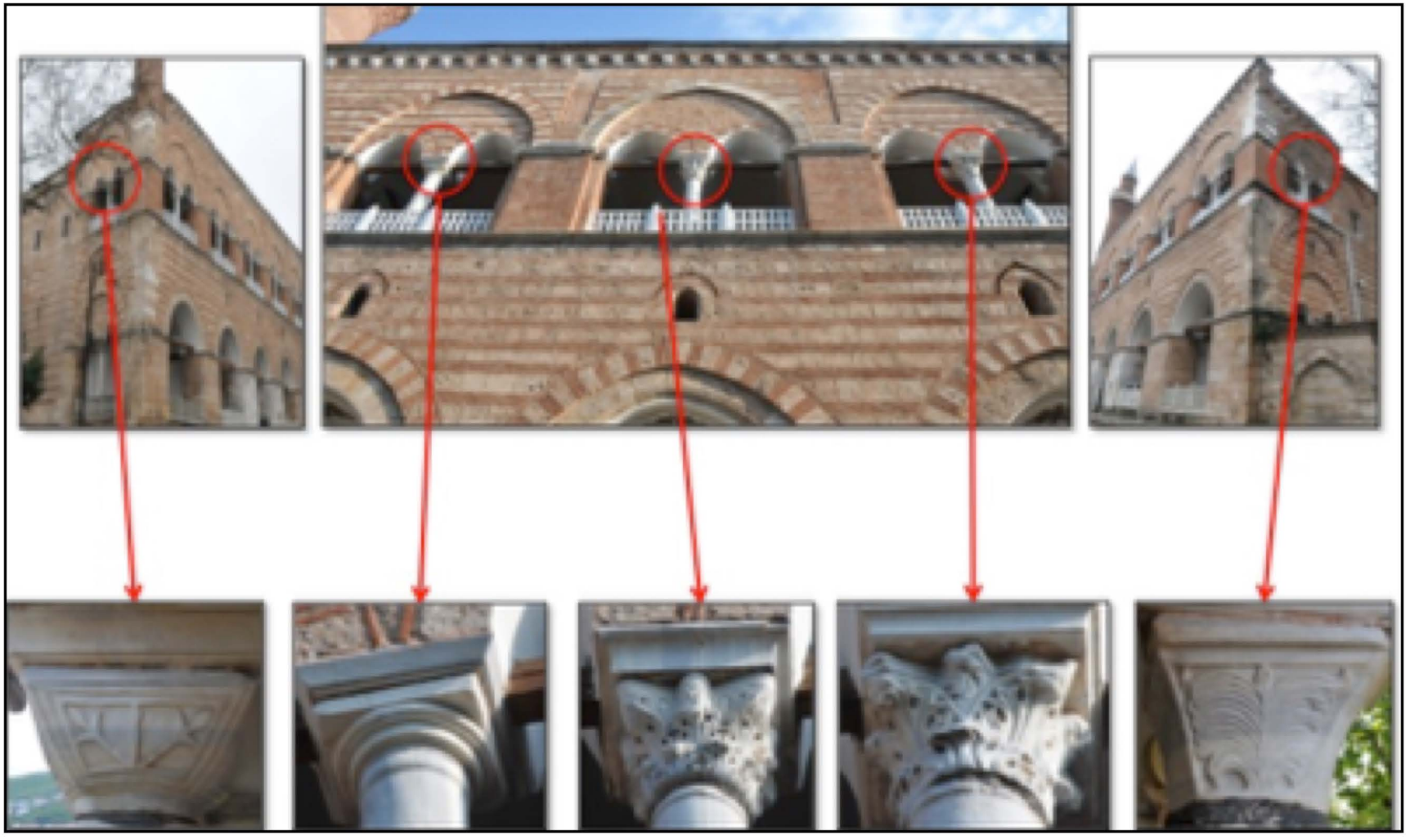
Levha 43b. Restorasyonlar Sırasında Tespit Edilen Kemerli Açıklıklar
(Bursa Koruma Kurulu Arşivi)

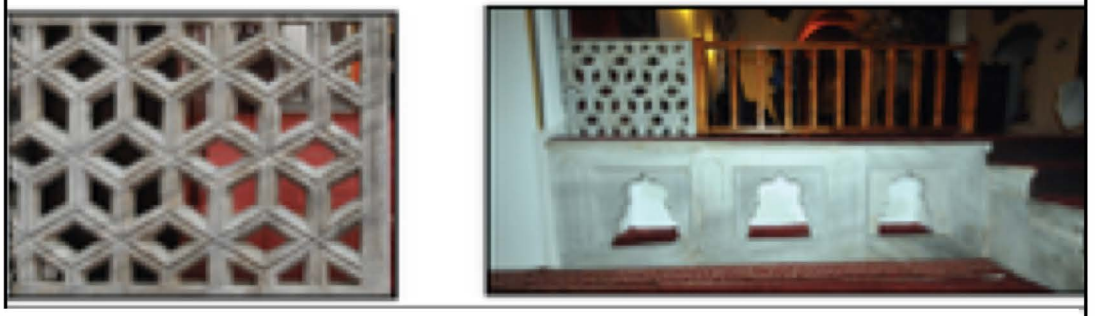
Levha 44. İmaret - Revaklı Giriş Bölümü (Genel Görünüm - Örtü Sistemi -Onarım Kitabesi)

Levha 45. Medrese - Revak (Genel Görünüm - Örtü Sistemi - Sütun Başlıkları)

Levha 46. Medrese - Revak (Devşirme Sütun Başlıklarının Dağılımı)

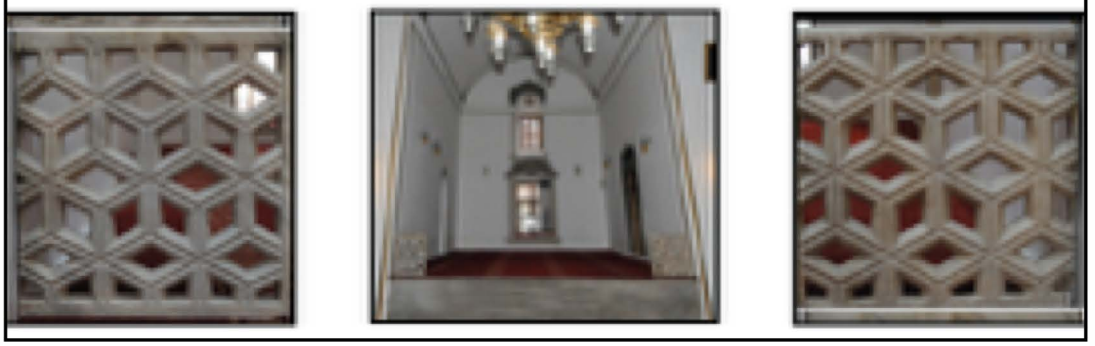
Levha 47a. Hüdavendigar İmareti - Korkuluk Levhası - Harim Girişi Güney Doğu

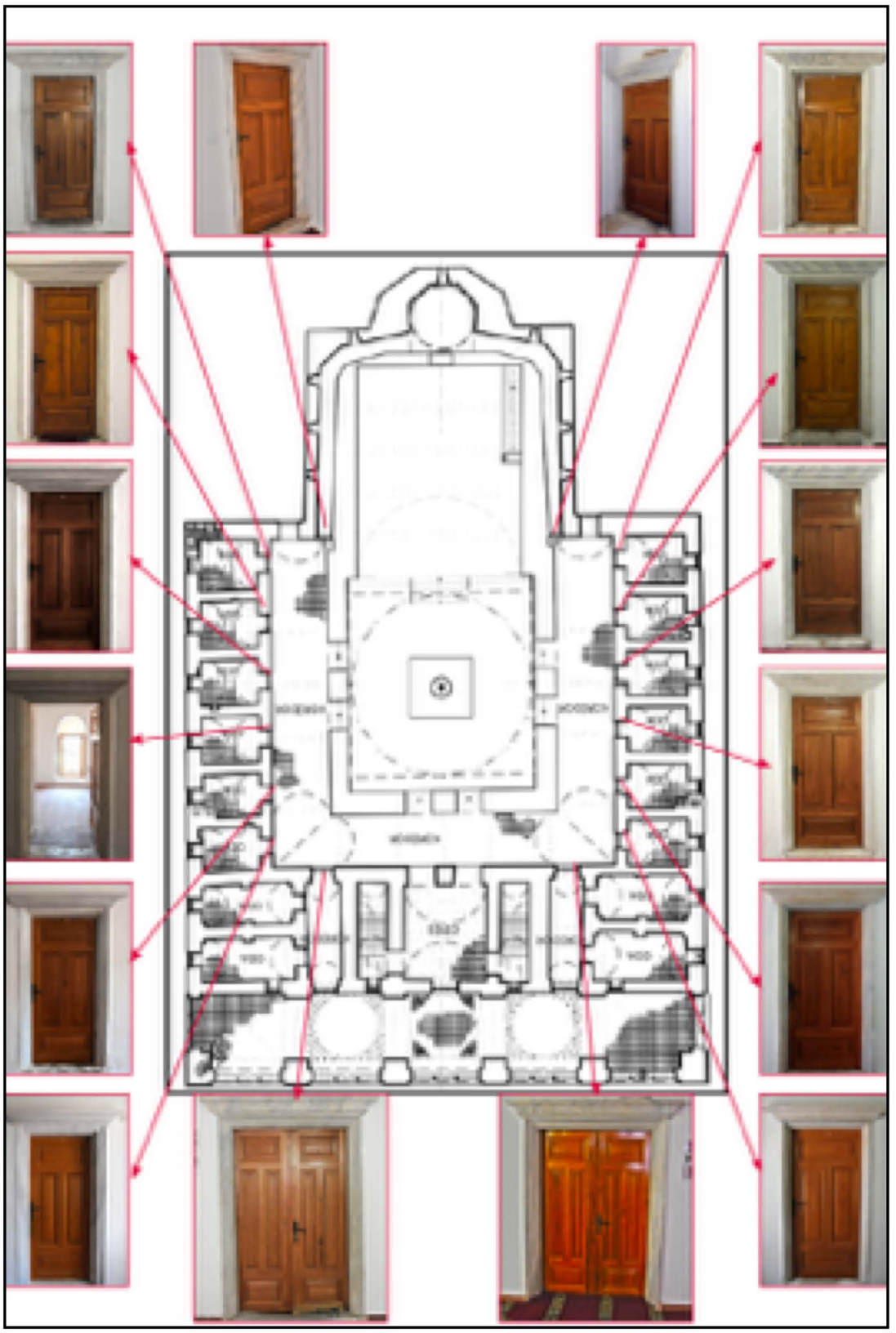
Levha 47b. Hüdavendigar İmareti - Korkuluk Levhası - Harim Girişi Güney Batı

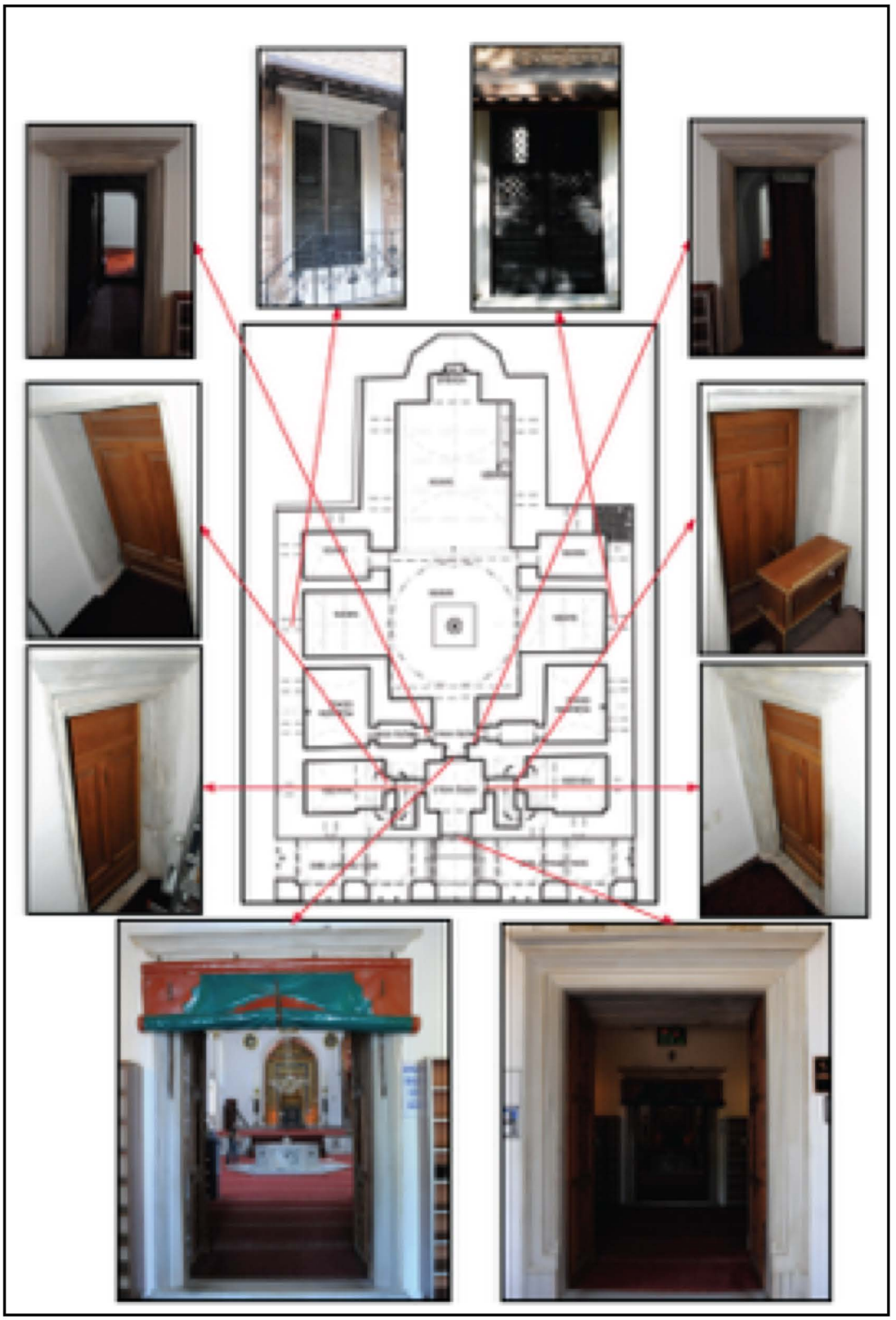
Levha 47c. Hüdavendigar İmareti - Korkuluk Levhaları - Batı Eyvan

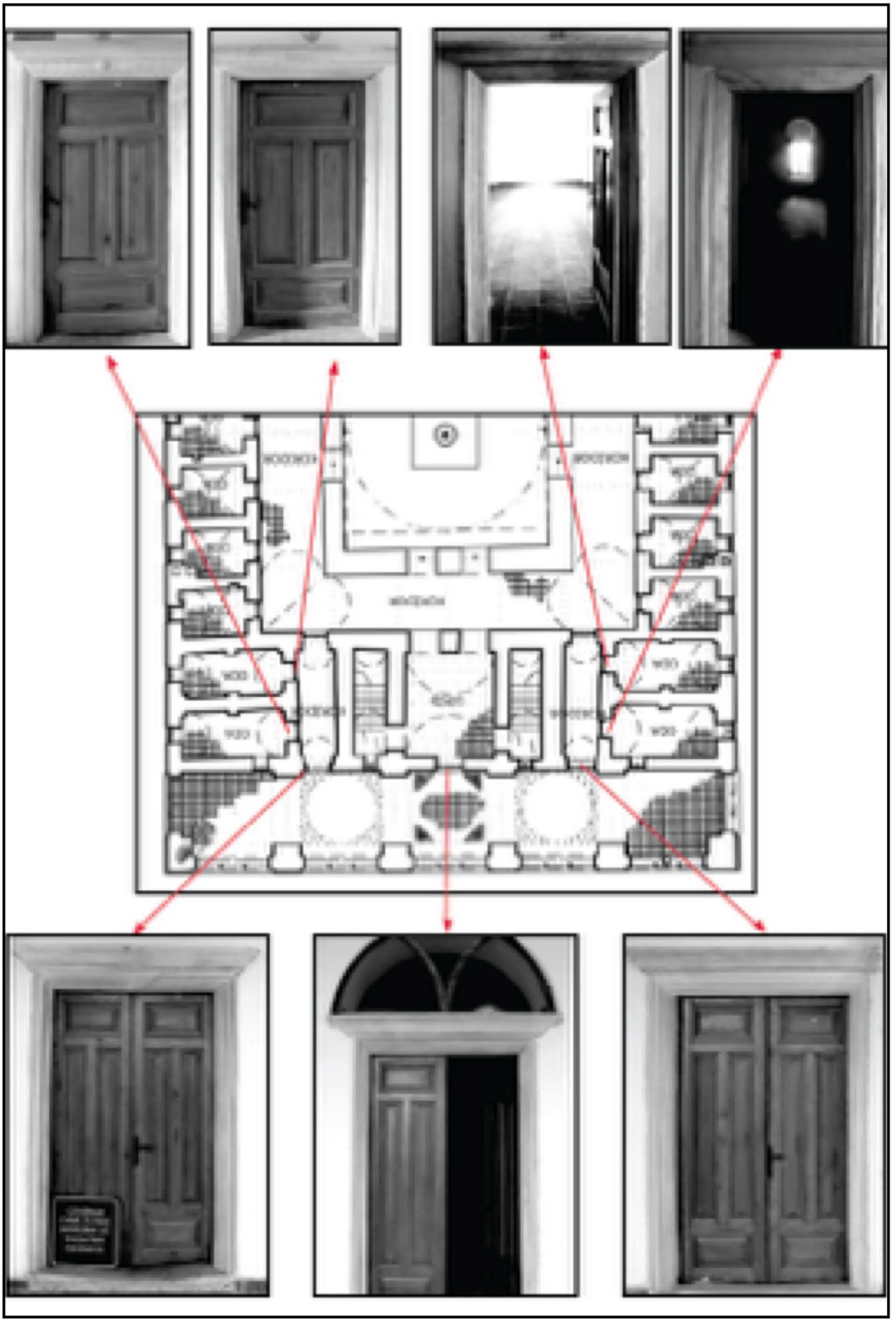
Levha 47d. Hüdavendigar İmareti - Korkuluk Levhaları - Doğu Eyvan

Levha 48. Hüdavendigar İmareti - Medrese Katı - Kapı Dağılımları

Levha 49. Hüdavendigar İmareti - Girişler ve Kapı Formları

Levha 50. Hüdavendigar İmareti - Medrese Katı - Kapı Dağılımları

Levha 51a. Bursa Hüdavendigar İmareti - Revaklı Giriş Bölümü Kuzey Cephesi

Levha 51b. Bursa Hüdavendigar İmareti - Revaklı Giriş Bölümü Batıya Bakış

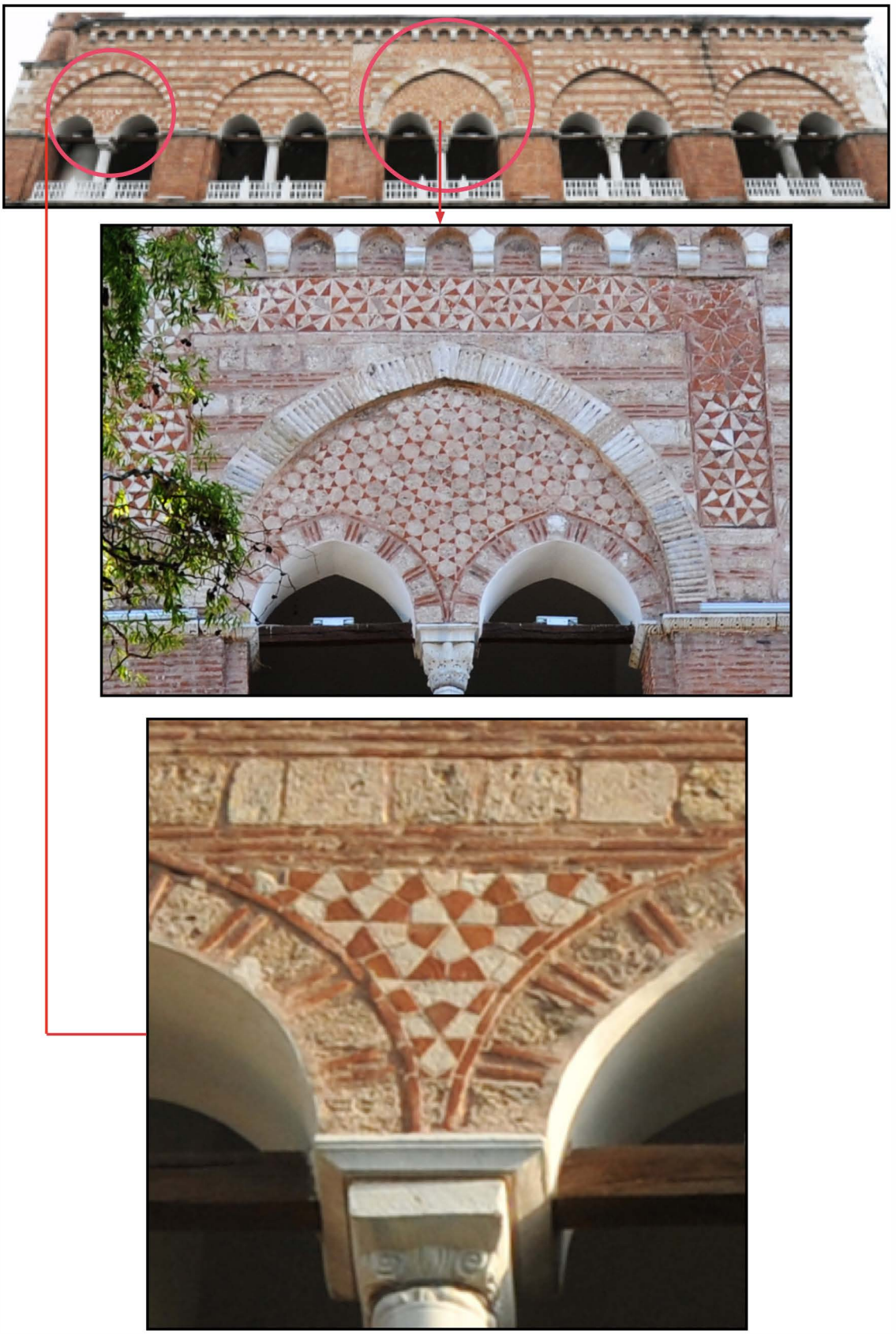
Levha 51c. Bursa Hüdavendigar İmareti - Revaklı Giriş Bölümü Doğuya Bakış

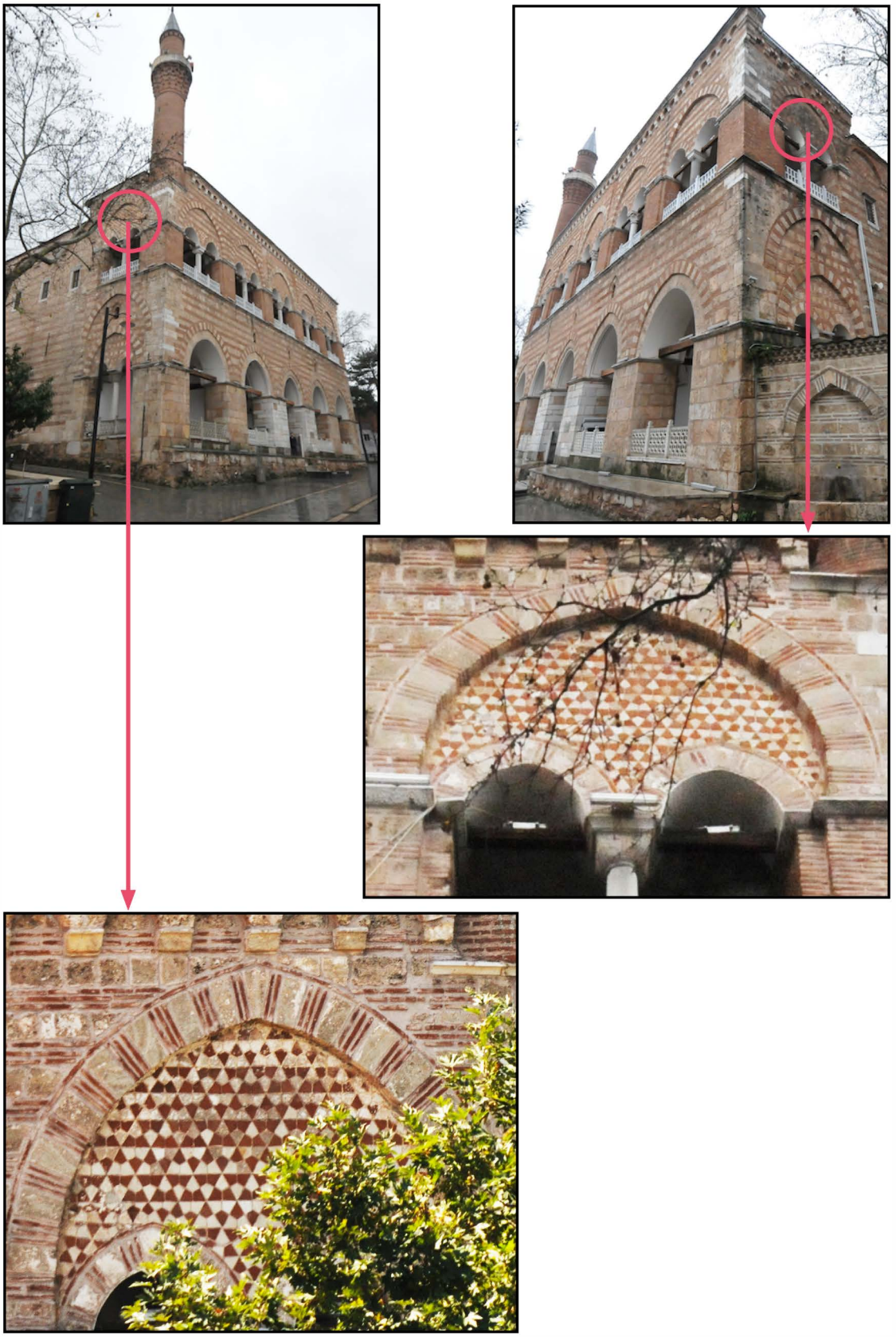
Levha 51d. Revaklı Giriş Bölümü
Doğu Yan Yüz

Levha 51e. Revaklı Giriş Bölümü
Doğu Yan Yüz (Bursa Koruma Kurulu Arşivi)

Levha 52. Bursa Hüdavendigar İmareti - Üst Kat Revak Tuğla Süsleme

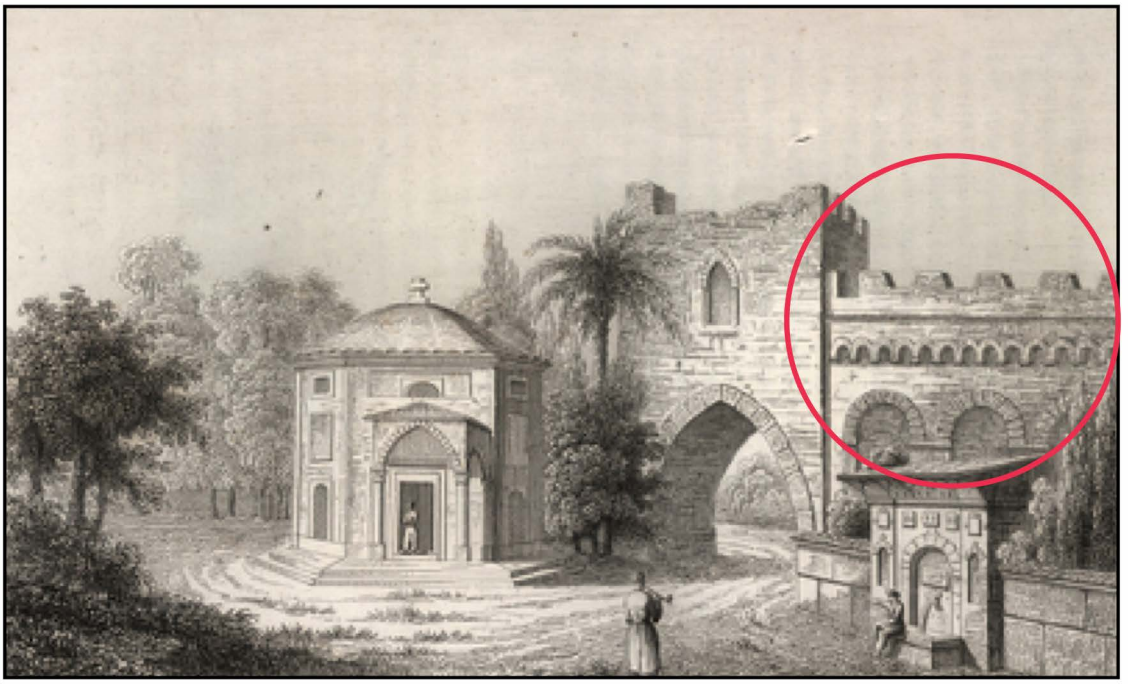
Levha 53. Bursa Hüdavendigar İmareti
Üst Kat Revak - Doğu ve Batı Yan Yüz Tuğla Süslemeler

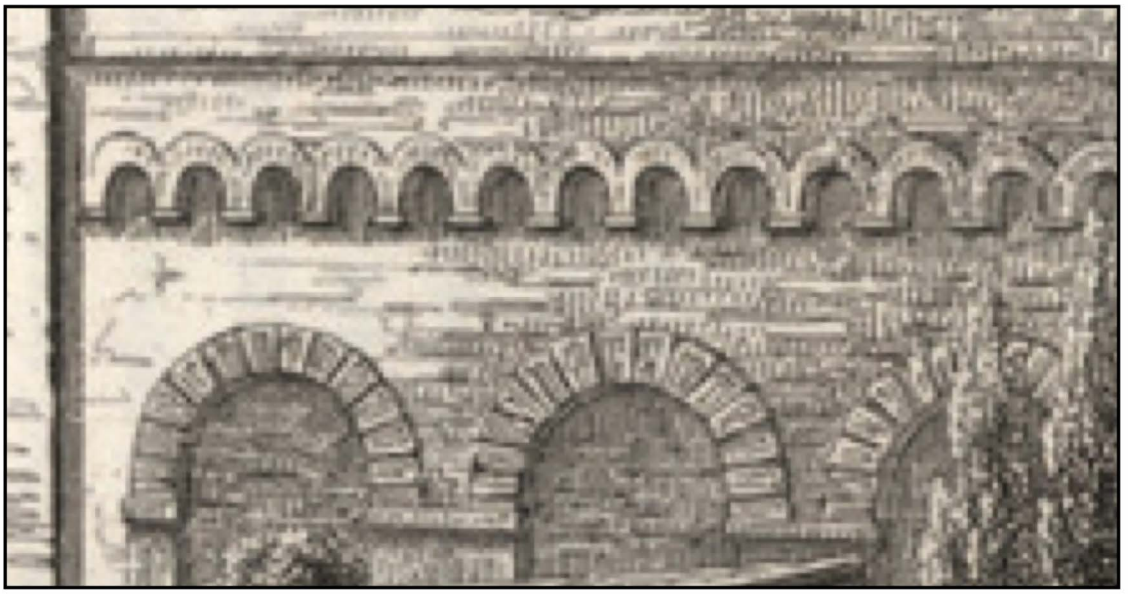
Levha 54a. Burgundy/Tournus St. Philibert Kilisesi. Lombard Band Dizisi
(http://www.bourgogneromane.com/edifices/tournus/TOURNUSko2.jpg)

Levha 54b. Le Puley Saint Christophe Kilisesi-Lombard Band Dizisi
(http://www.green-man-of-cercles.org/articles/the_developments_of_lombard_bands)

Levha 55a. Gravür - İstanbul Surları - Marchebeus - 1839
(http://tr.travelogues.gr/item.php?view=38799)

Levha 55b. Gravür - İstanbul Surları - Detay- Marchebeus - 1839
(http://tr.travelogues.gr/item.php?view=38799)

Levha 56a. Nesebar St. Stephen Kilisesi
(https://www.flickr.com/photos/9019841@N08/29287309976)

Levha 56b. Mesembria John Aleiturgitos Kilisesi
(http://www.ancient-nessebar.com/html/main_en.php?)

Levha 57a. Bursa Hüdavendigar İmareti

Levha 57b. Bursa Eski Kaplıca

Levha 57c. Mustafa Kemalpaşa - Lala Şahin Paşa Türbesi

Levha 58. Arta Parigoritissa Kilisesi

Levha 59a. Arta Parigoritissa

Levha 59b. Arta Hagios Basilios Kilisesi

Levha 59c. Kokkini Ekklisia Kilisesi
(J. Trkulja, 2004, a.g.k., 43, II. 1.2.d.)

Levha 59d. Kostoria Taxiarchai Kilisesi
(J. Trkulja, 2004, a.g.k., 42, II.1.2.c.)

Levha 60a. Bursa Eski Kaplıca - Genel Görünüm

Levha 60b. Bursa Eski Kaplıca - Batı Cephe

Levha 61a. Bursa Eski Kaplıca - Ilıklık Batı Cephe

Levha 61b. Bursa Eski Kaplıca - Ilıklık Doğu Cephe

Levha 61c. Bursa Eski Kaplıca - Sıcaklık Güney Doğu Cephe

Levha 62a. Bursa Eski Kaplıca - Kadınlar Bölümü Giriş Cephesi

Levha 62b. Bursa Eski Kaplıca - Erkekler Bölümü Soğukluk Giriş Cephesi

Levha 63a. Bursa Eski Kaplıca -

Levha 63b. Bursa Eski Kaplıca - Genel Görünüm

Levha 64a. Bursa Eski Kaplıca - Kadınlar Kısmı - Güney

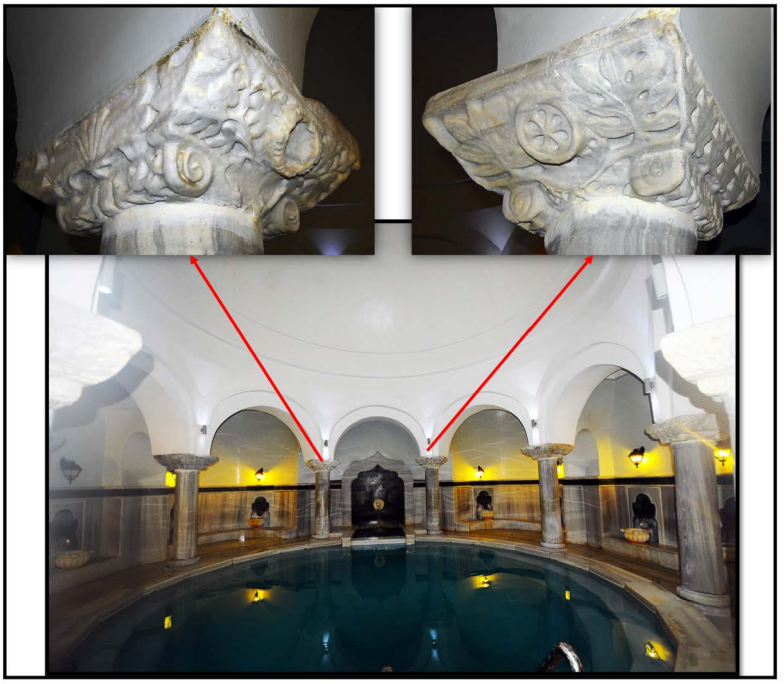
Levha 64b. Bursa Eski Kaplıca - Kadınlar Kısmı - Kuzey

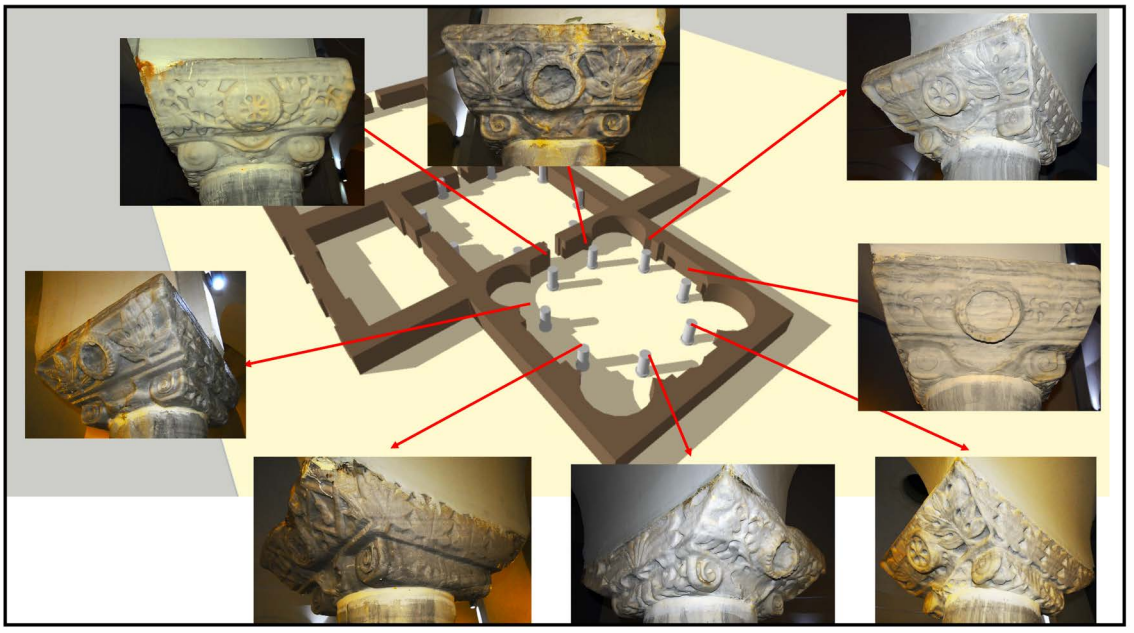
Levha 65a. Bursa Eski Kaplıca - Ilıklık Mekanı Güneye Bakış

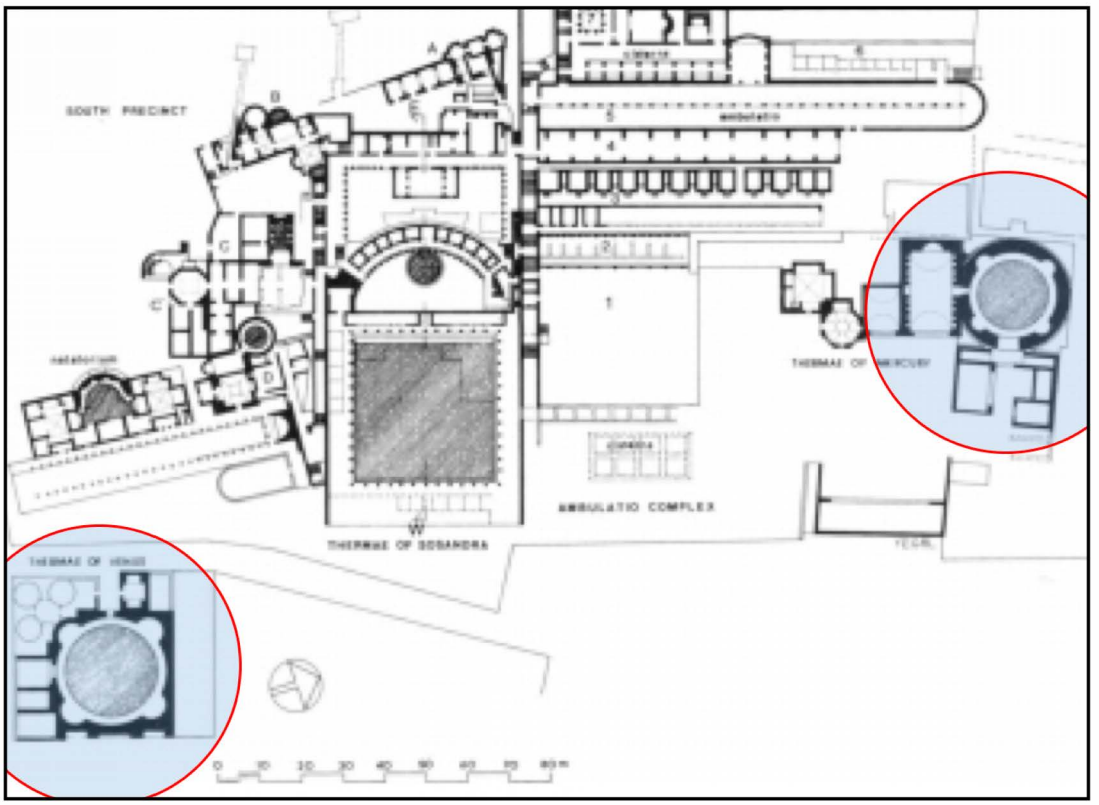
Levha 65b. Bursa Eski Kaplıca - Ilıklık Mekanı Kuzeye Bakış

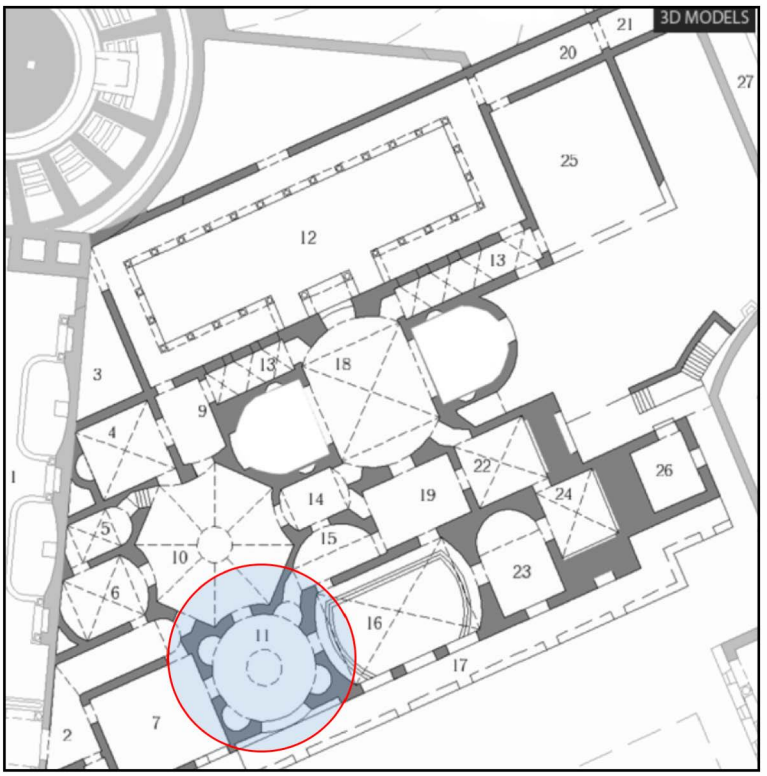
Levha 66a. Bursa Eski Kaplıca - Sıcaklık Mekanı

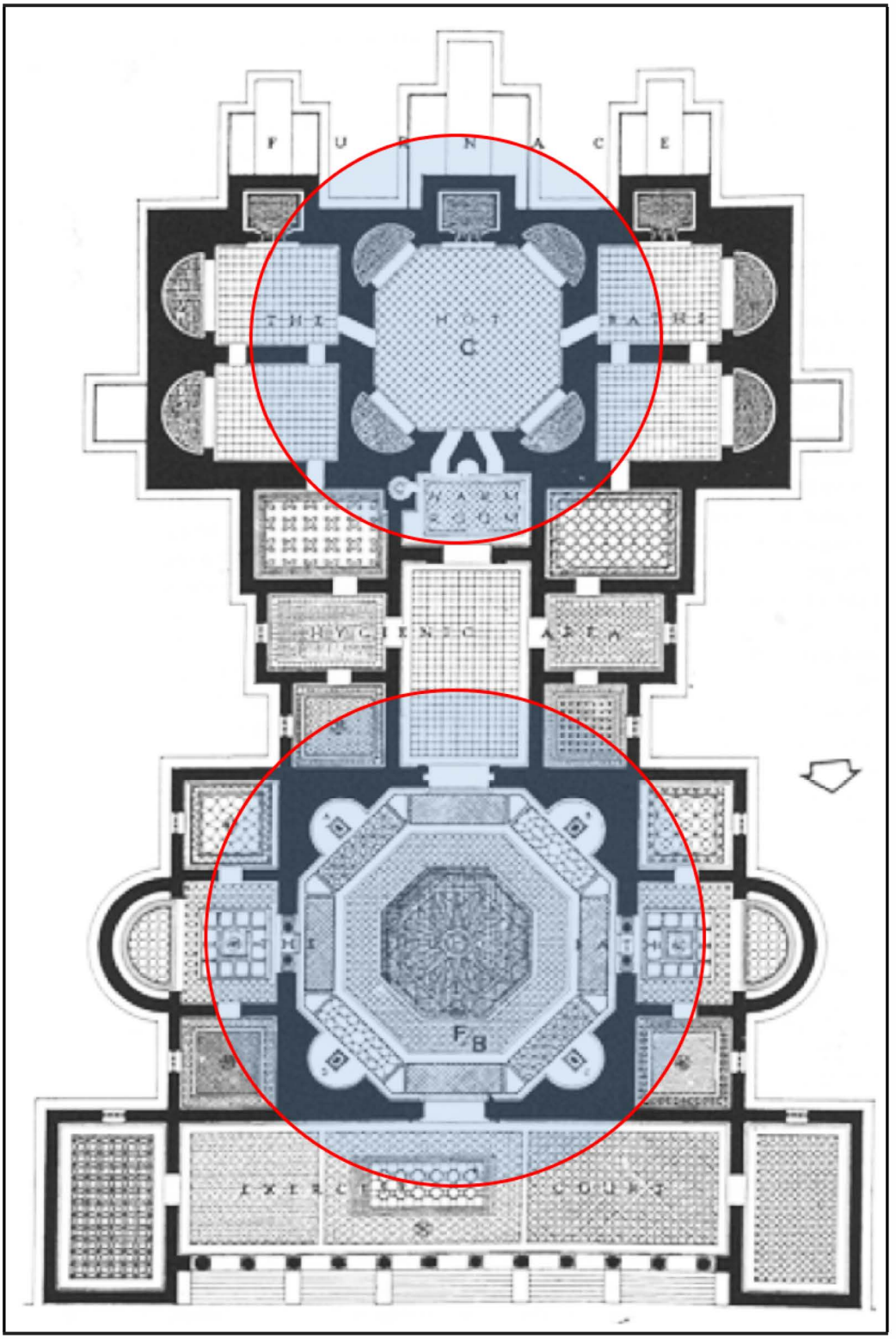
Levha 66b. Bursa Eski Kaplıca - Sıcaklık Mekanı Bizans Devşirme Sütun Başlıkları

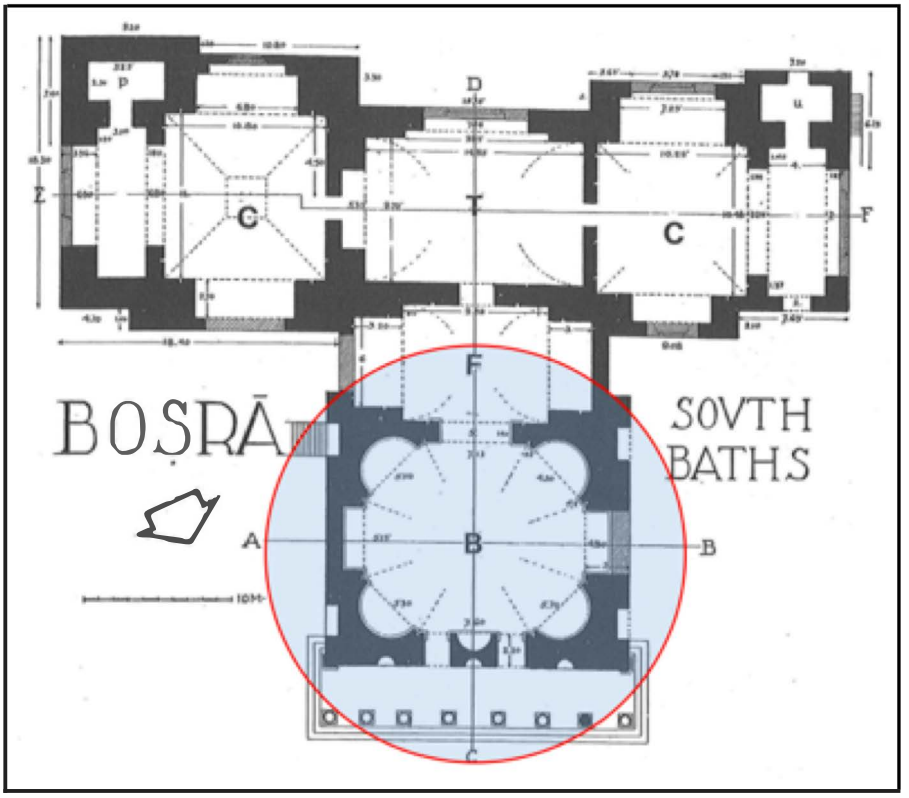
Levha 67a. İtalya - Baiae Termo Minarel Kompleks
(Yegül, 2010, a.g.k., s. 66, r. 13)

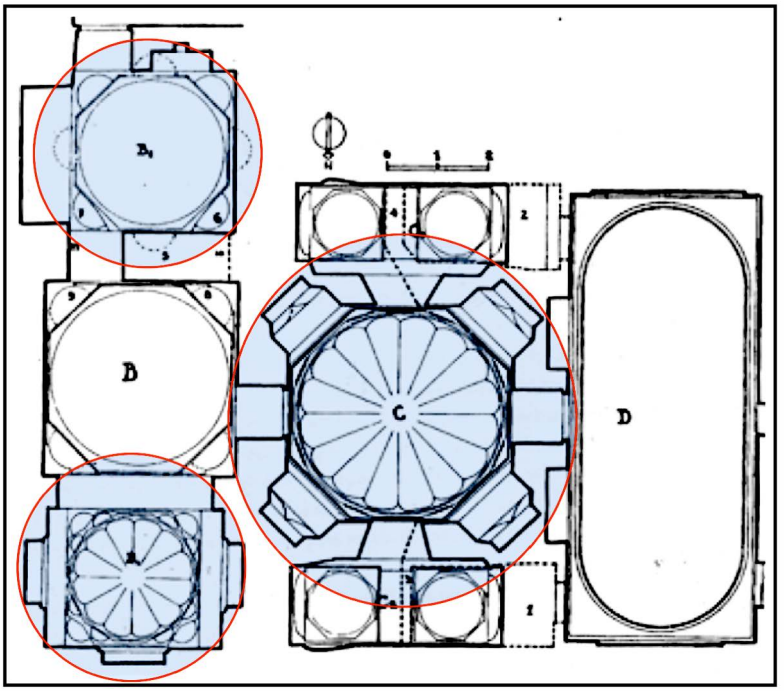
Levha 67b. İtalya - Tivoli Hadrianus Villası - Küçük Hamam
(http://vwhl.soic.indiana.edu/villa/smallbaths.php)

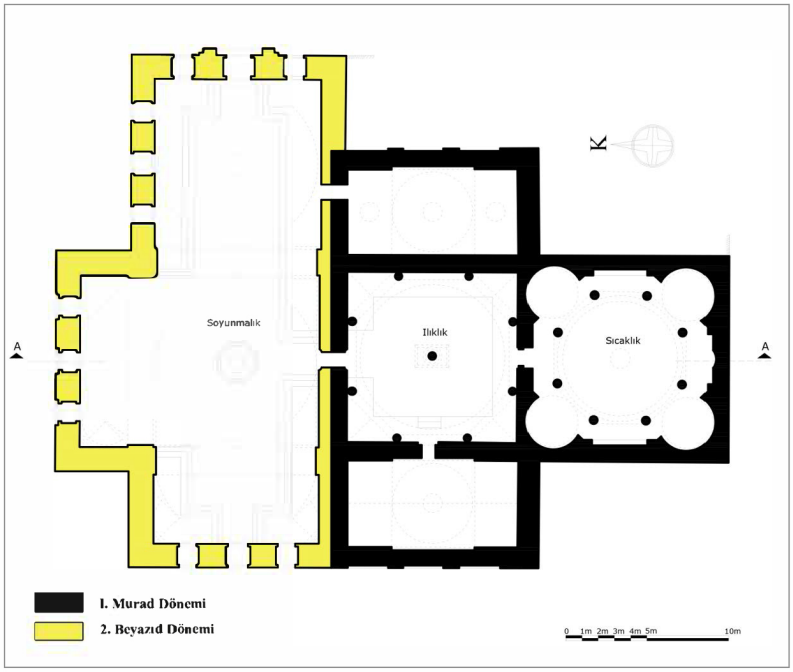
Levha 68. Antakya Hamam "C" (Yegül, 2010, a.g.k., 237, r. 107)

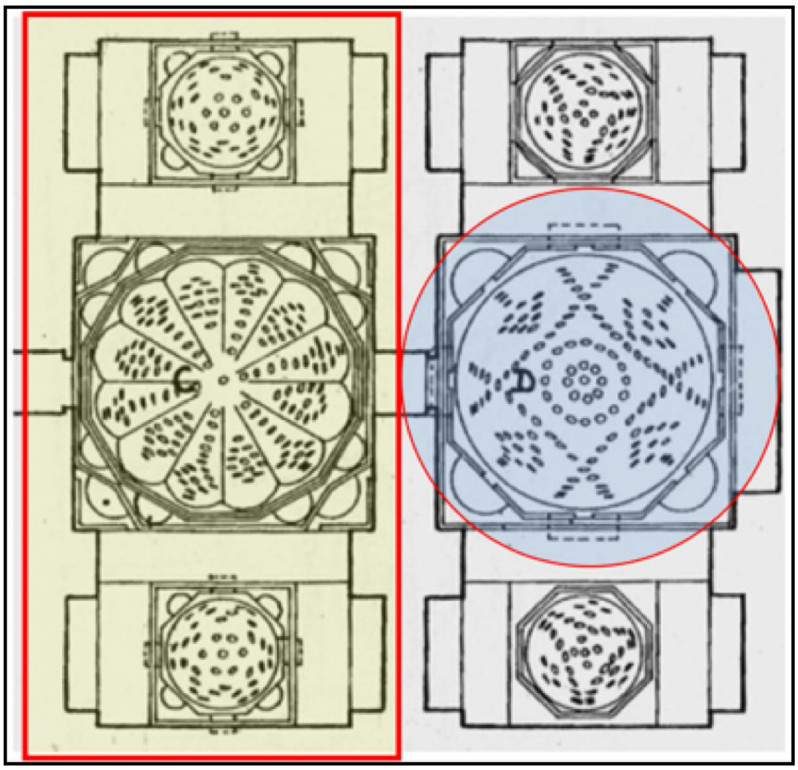
Levha 69a. Bursa Güney Hamamı (Yegül, 2010, a.g.k., s. 239, r. 108)

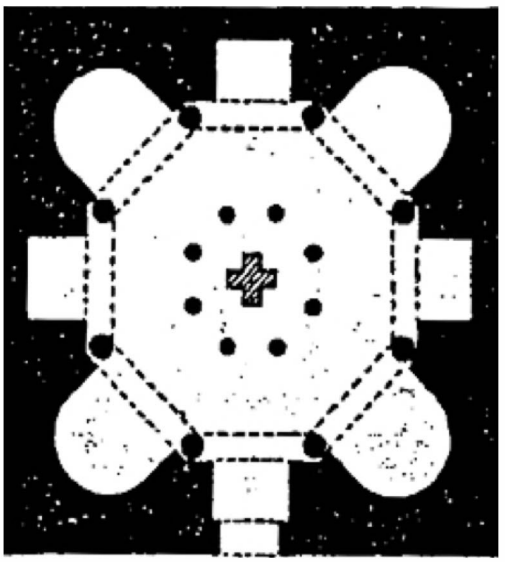
Levha 69b. Suriye Buzuriye Hamamı
(Kula Say, 2007, a.g.k., 22, şek. 2.37)

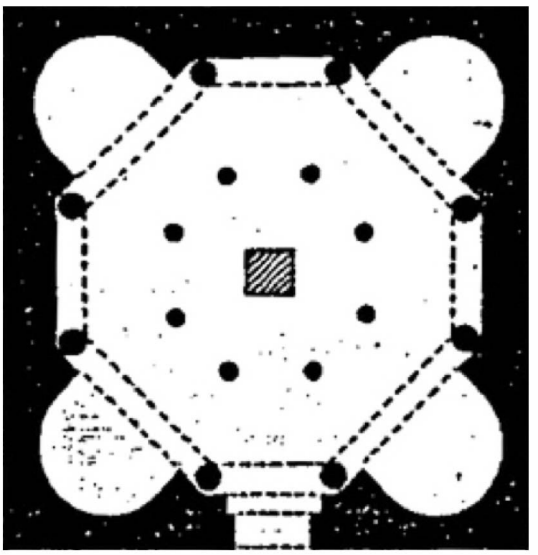
Çizim 70a. Bursa Eski Kaplıca - Plan
(Plan Verileri Gabriel, 1958, **a.g.k.**, fig. 112 ve Şehitoğlu, 2008, **a.g.k.**, s.110'dan alınarak yeniden çizilmiştir.)

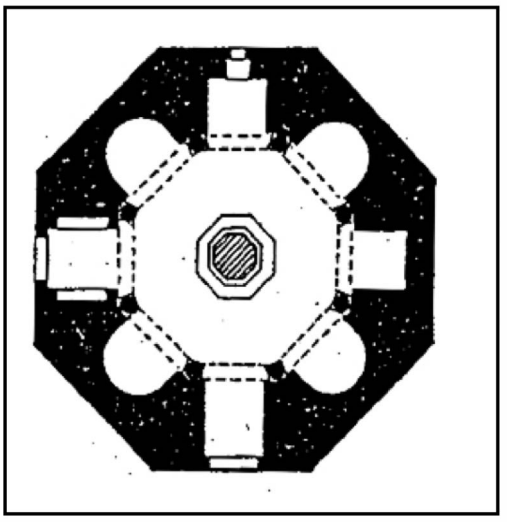
Levha 70b. Suriye Suruci Hamamları
(Kula Say, 2007, a.g.k., 23, şek. 2.30)

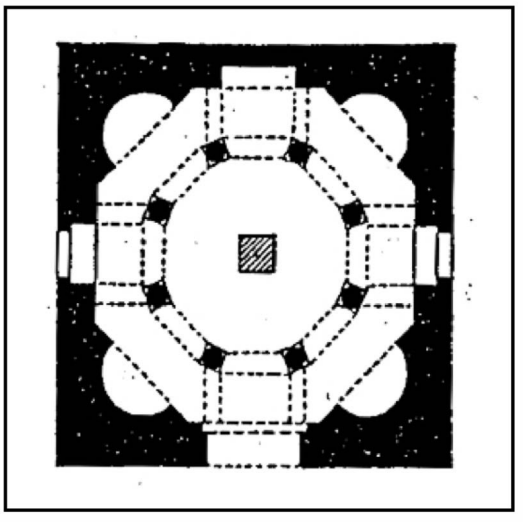
Levha 71a. Albenga

Levha 71b. Riez

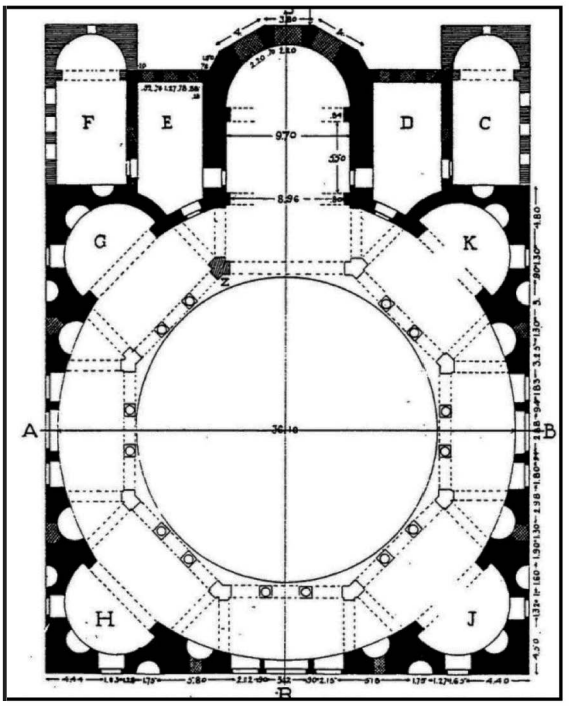

Levha 71c. Frejus

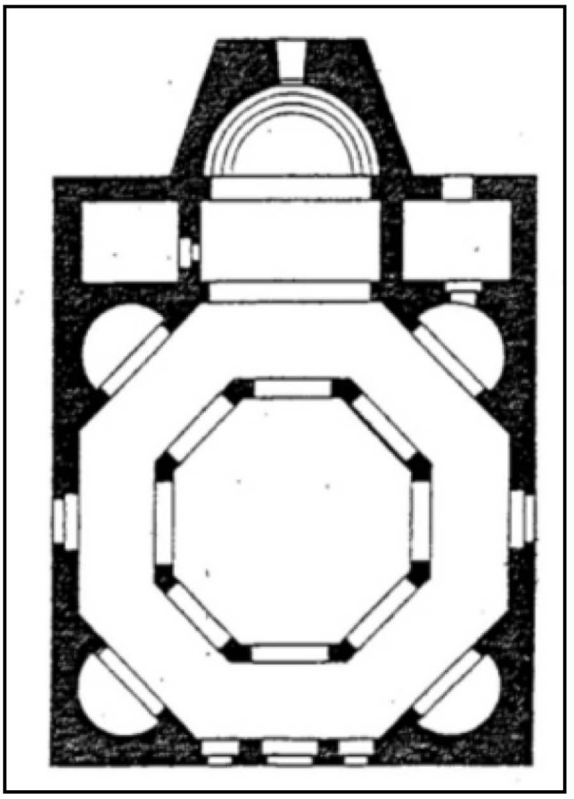

Levha 71d. Marseille

Levha 71a,b,c,d. (https://quadralectics.wordpress.com/2-tranquility/2-4-baptisteria/)

Levha 72a. Suriye Bosra Kilisesi
(https://quadralectics.wordpress.com/3-contemplation/3-3-churches-and-tetradic-architecture/3-3-1-the-form-of-the-ground-plan/3-3-1-4-the-octagonal-church-plan/)

Levha 72b. Suriye Zorah St. George Kilisesi
(https://quadralectics.wordpress.com/3-contemplation/3-3-churches-and-tetradic-architecture/3-3-1-the-form-of-the-ground-plan/3-3-1-4-the-

Levha 73a. Bursa Eski Kaplıca

Levha 73b. Bursa Eski Kaplıca

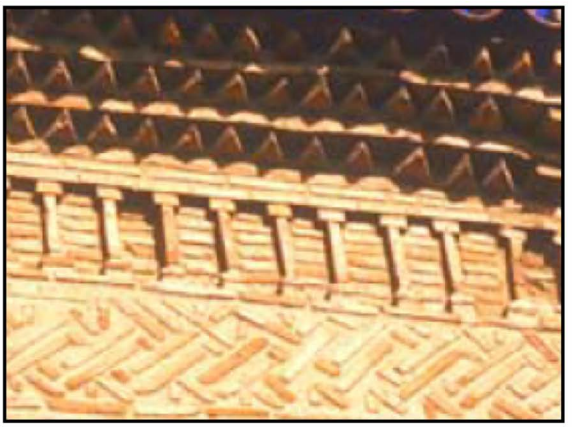
Levha 73c. İstanbul Konstantin Lips Kilisesi

Levha 73d. İstanbul Theotokos Pammakaristos Kilisesi

Levha 73e. Selanik Hagia Apostoloi Kilisesi

Levha 73f. Selanik Prophitias Alias Kilisesi

Levha 74a. Bursa Eski Kaplıca

Levha 74b. Bursa Hüdavendigar İmareti

Levha 74c. Nesebar St. Stephen Kilisesi (https://www.flickr.com/photos/9019841@N08/29287309976)

Levha 74d. Mesembria John Aleiturgitos Kilisesi (http://www.ancient-nessebar.com/html/main_en.php?)

Levha 74e. Mustafa Kemalpaşa - Lala Şahin Paşa Türbesi

Levha 74f. Agliate Vaftizhanesi (http://www.visual-italy.it/EN/lombardia/monza/agliate/basilica-pietro-paolo/)

Levha 75a. Bursa Girçık Hamamı Batı Cephe

Levha 75b. Bursa Girçık Hamamı İç Mekan

Levha 76a. Bursa Girçık Hamamı - İç Cephe Batı Duvar

Levha 76b. Bursa Girçık Hamamı - İç Cephe

Levha 77a. Bursa Hüdavendigar Tabhanesi - Aşevi

Levha 77b. Bursa Hüdavendigar Tabhanesi - Aşevi

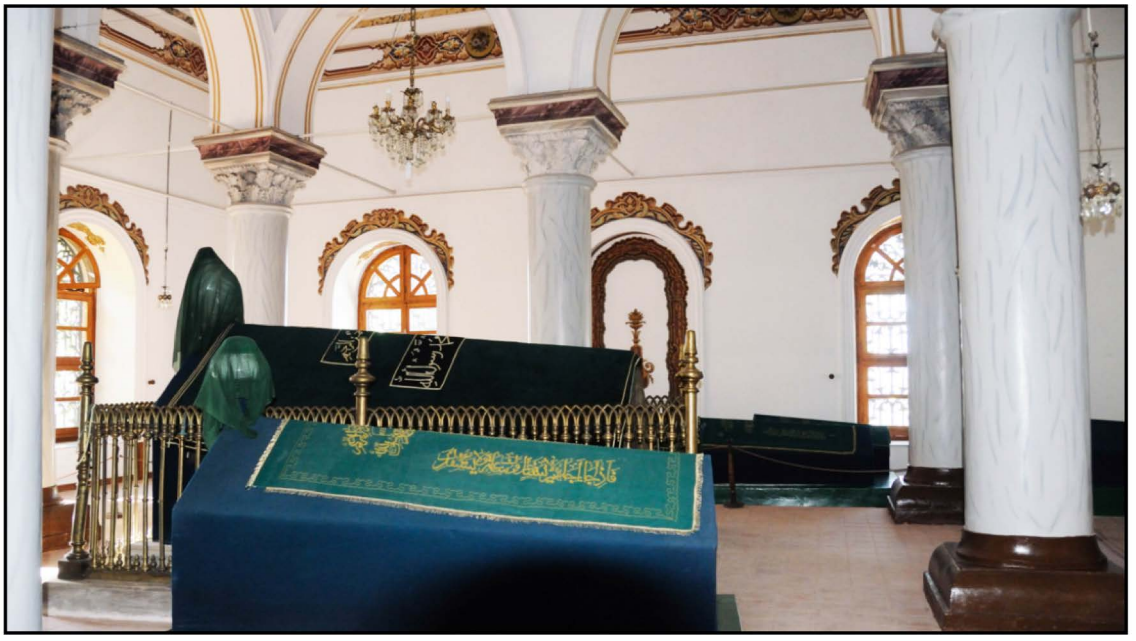
Levha 78a. Bursa Hüdavendigar Türbesi İç Mekan

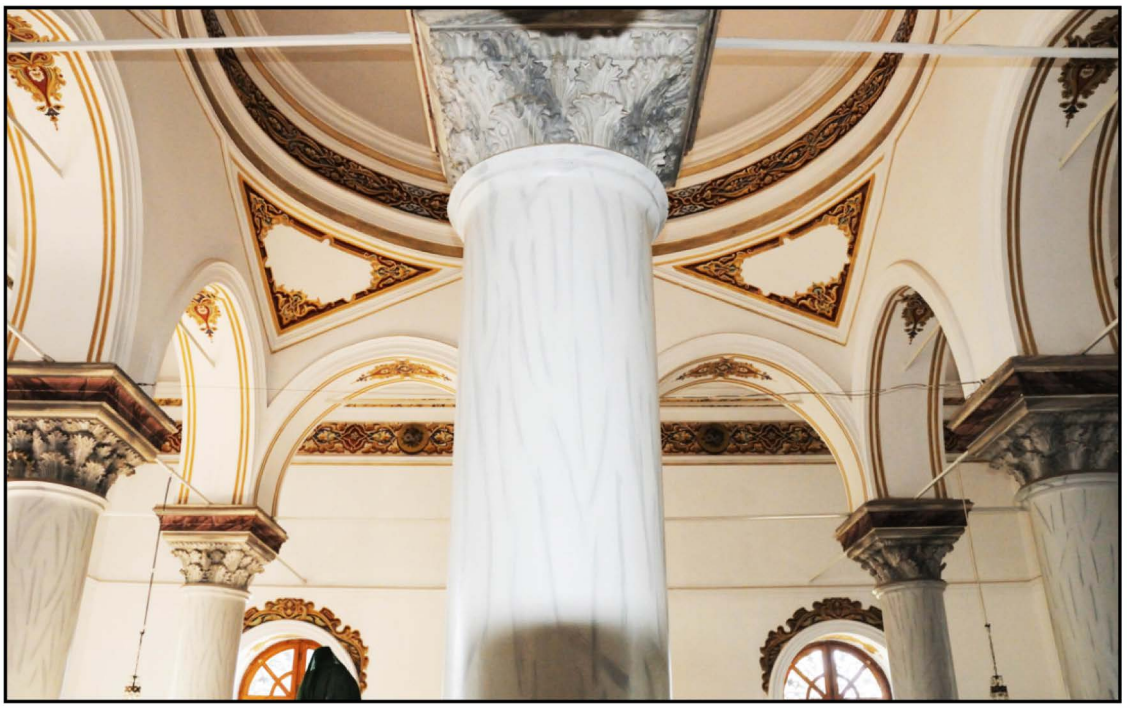
Levha 78b. Bursa Hüdavendigar Türbesi İç Mekan

Levha 79a. Bursa Hüdavendigar Türbesi İç Mekan

Levha 79b. Bursa Hüdavendigar Türbesi İç Mekan

Levha 80a. Bursa Hüdavendigar Türbesi İç Mekan

Levha 80b. Bursa Hüdavendigar Türbesi İç Mekan

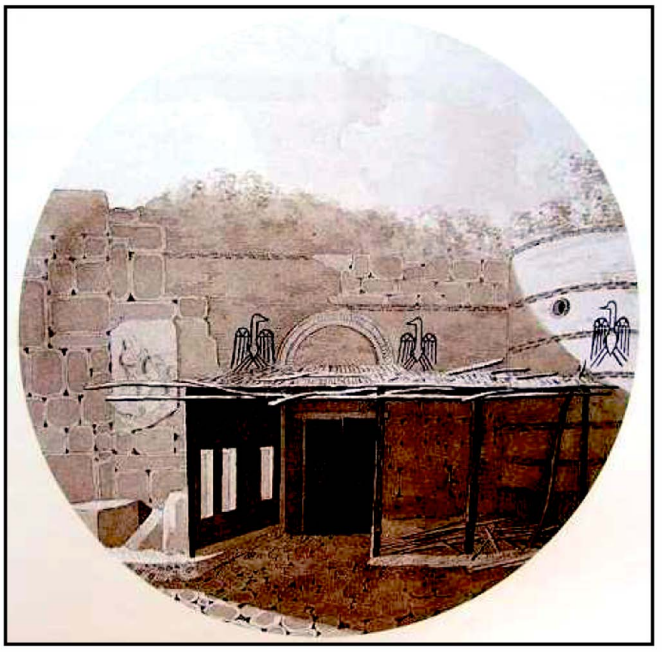
Levha 81a. Bursa Hüdavendigar Türbesi - İç Mekan Sütun ve Sütun Başlıkları

Levha 81b. Bursa Hüdavendigar Türbesi İç Mekan - Kubbe

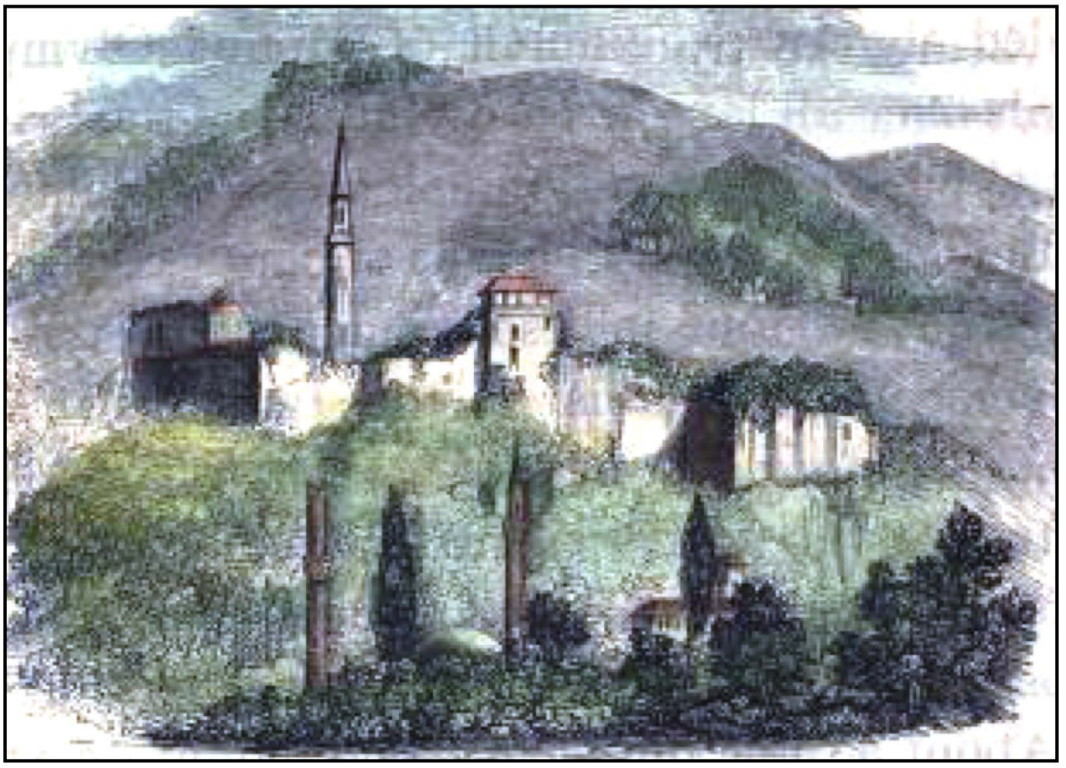
Levha 82a. Bursa Kalesi - Löwenhielm -
(Çağaptay, 2011, a.g.k., fig. 8'den)

Levha 82b. Bursa Saray Kapısı - Löwenhielm - 1827
(Çalışkan, 2010, a.g.k., r. 5'den)

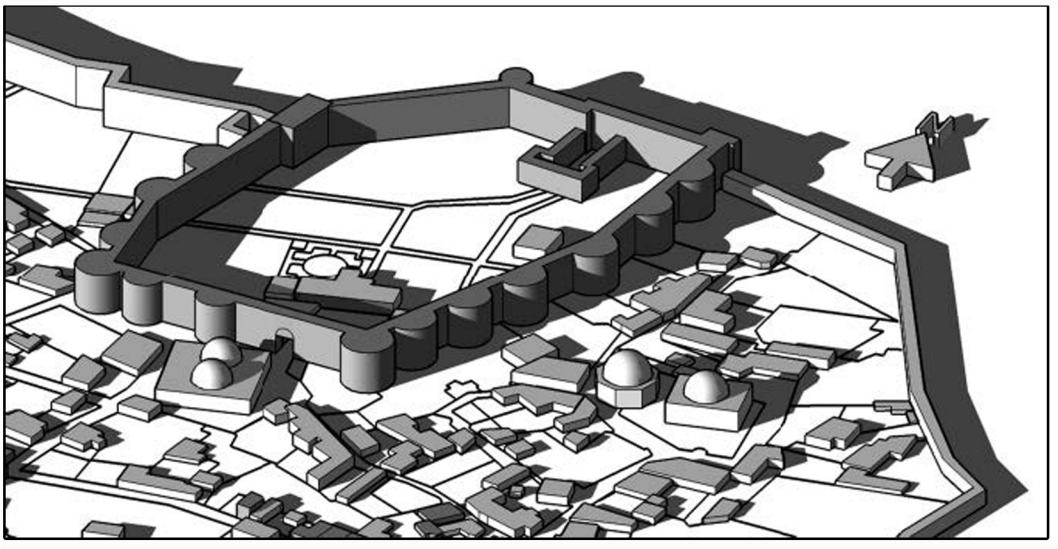
Levha 83a. Bursa Saray Kapısı - Augustin Laurens - 1847
(Çalışkan, 2010, a.g.k., r. 23'den)

Levha 83b. Bursa Sarayı
(Mıss (Julia) Pardeo, 1837, a.g.k., 28)

Levha 84a. Bursa Saltanat Kapısı
(Çalışkan, 2010, a.g.k., r. 24'den)

Levha 84b. Bursa İç Kale - 1858- 3D Model
(Tekinalp, 2010, a.g.k., s. 162, Fig. 1'den).

Levha 85. Bursa Bizans Saray Kalıntısı Kazıları Vaziyet Planı / Güncel Plan Aplikasyonu
(Vaziyet Planı - Bursa Vakıflar Koruma Kurulu Arşivi)

Levha 86a. Bursa Şehadet Cami Kuzey Cephe

Levha 86b. Bursa Şehadet Cami Kuzey Batı Cephe

Levha 87a. Bursa Şehadet Cami Batı Cephe

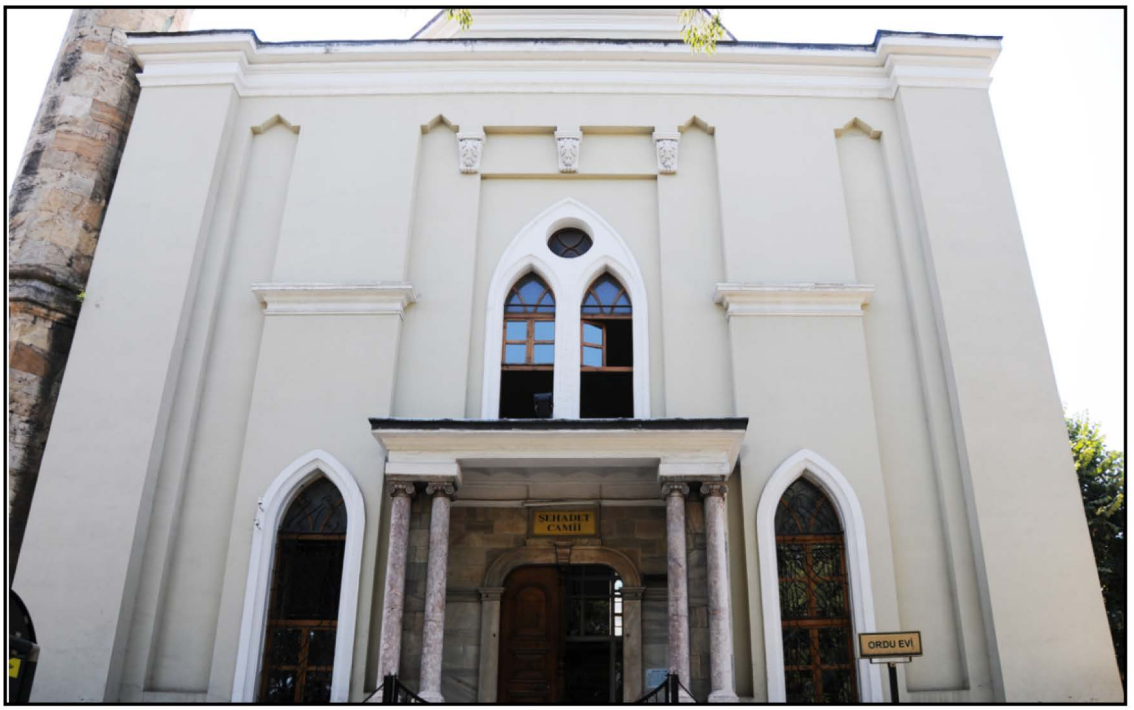
Levha 87b. Bursa Şehadet Cami Doğu Cephe

Levha 88a. Bursa Şehadet Cami Doğu Cephe Giriş Kapısı Genel Görünüm

Levha 88b. Bursa Şehadet Cami Doğu Giriş Kapısı Kitabe

Levha 89a. Bursa Şehadet Cami Kuzey Cephe

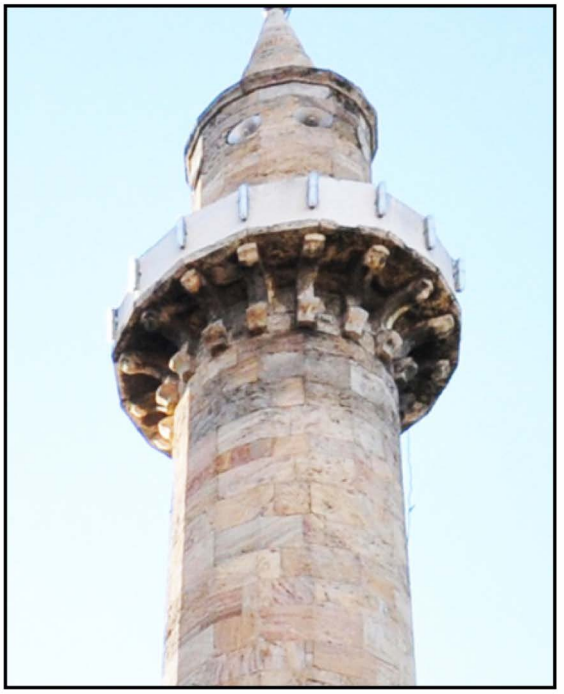
Levha 89b. Kuzey Kapı

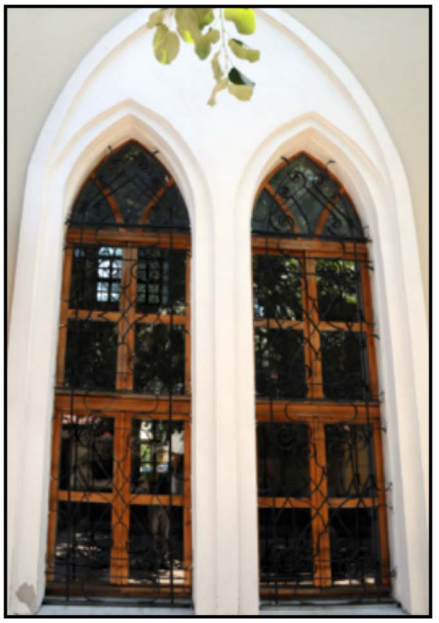
Levha 89c. Batı Kapı

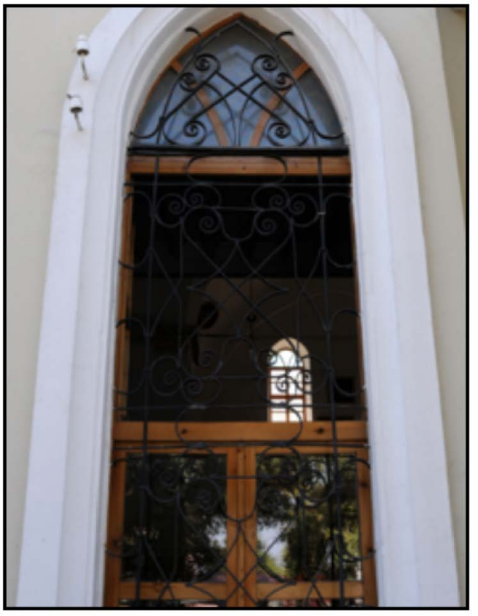
Levha 90a. Minare

Levha 90b. Minare Detay

Levha 90c. Pencere Detay

Levha 90d. Pencere Detay

Levha 91a. Bursa Şehadet Cami İç Cephe Güney

Levha 91b. Bursa Şehadet Cami İç Cephe Kuzey

Levha 92a. Bursa Şehadet Cami İç Cephe Güney Batı

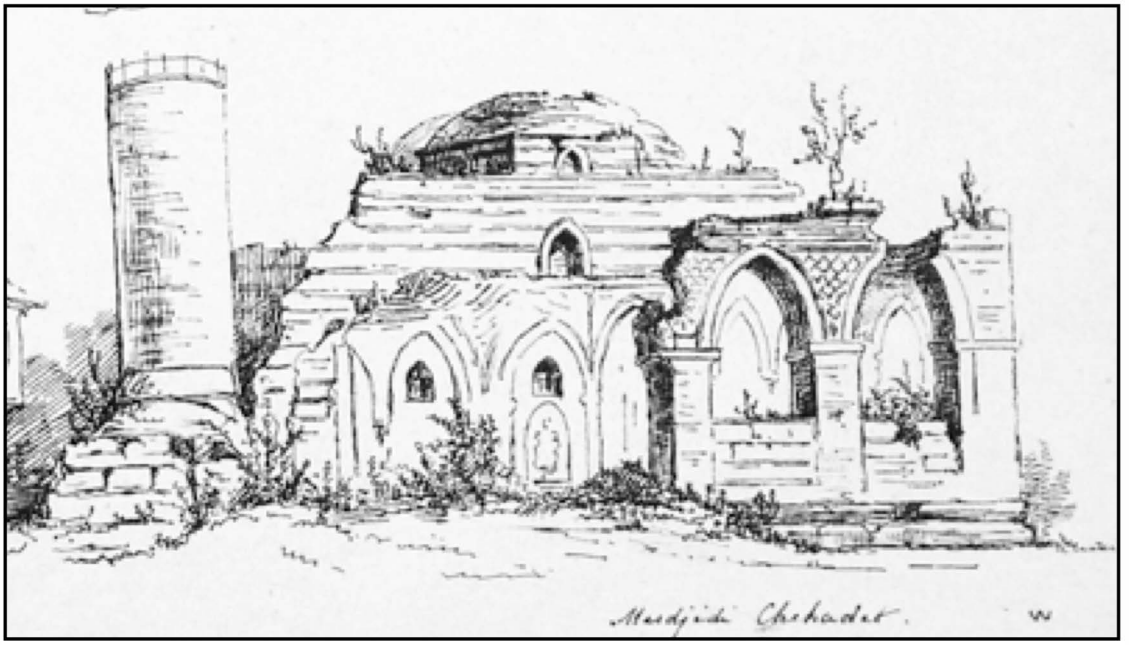
Levha 92b. Bursa Şehadet Cami İç Cephe Batı

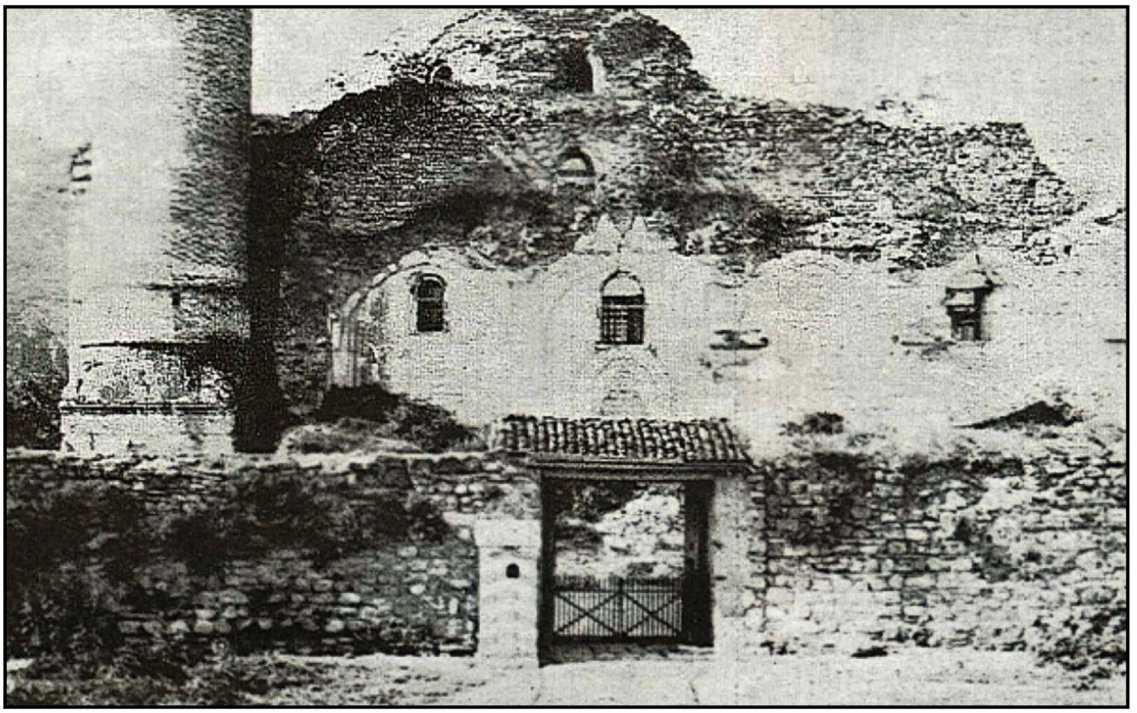
Levha 93a. Bursa Şehadet Cami İç Cephe Örtü

Levha 93b. Bursa Şehadet Cami İç Cephe Kubbeye Geçiş

Levha 94a. Bursa Şehadet Cami - M. A. Walker, 1886.
(http://tr.travelogues.gr/item.php?view=60356)

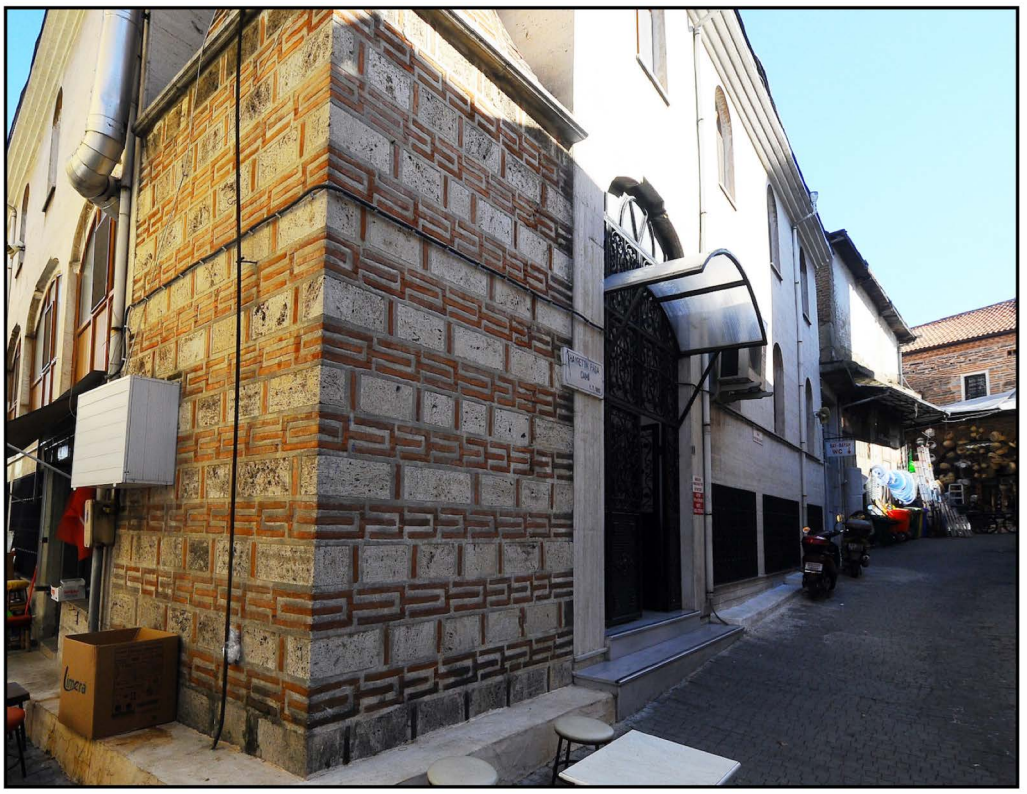
Levha 94b. Bursa Şehadet Cami - Abdulhamid Albümleri
(Ayverdi, 1966. a.g.k, s. 269, r. 402)

Levha 95a. Bursa Şehadet Cami - Abdülhamid Albümleri
(https://www.loc.gov/item/2003670475/)

Levha 95b. Bursa Şehadet Cami - Abdülhamid Albümleri
(https://www.loc.gov/item/2003670553/)

Levha 96a. Bursa Hayreddin Paşa Mescidi

Levha 96b. Hayreddin Paşa Mescidi

Levha 96c. Hayreddin Paşa Mescidi

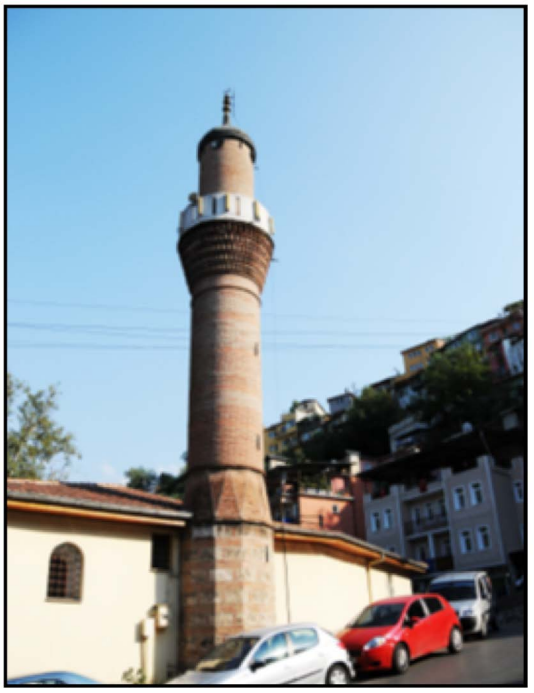
Levha 97a. Bursa İzzeddin Cami

Levha 97b. Bursa İzzeddin Cami

Levha 98a. Bursa İzzeddin Cami

Levha 98b. Bursa İzzeddin Cami

Levha 98c. Minare Detay

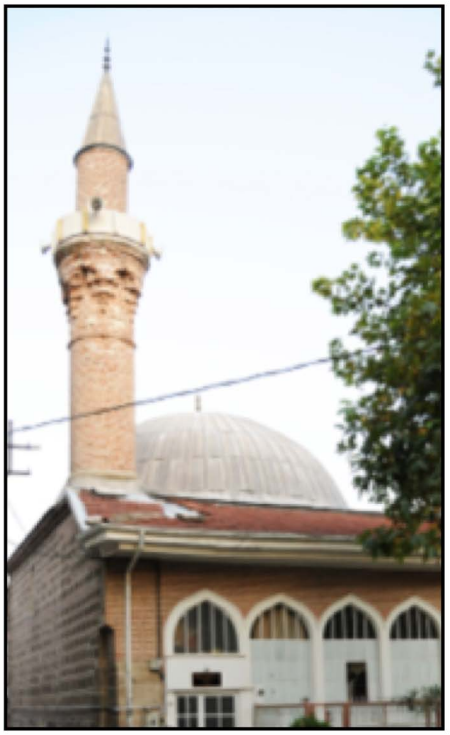
Levha 99a. Bursa Kavaklı Mescidi - Batı Cephe

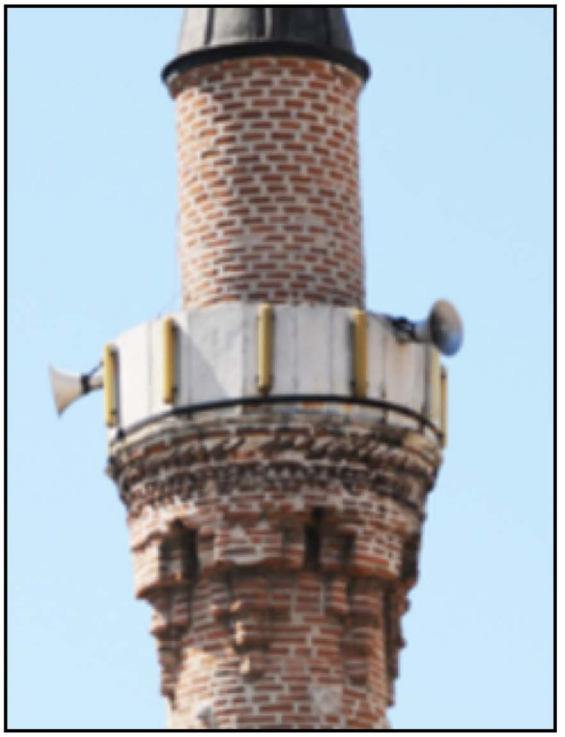
Levha 99b. Bursa Kavaklı Mescidi - Kuzey Doğu Cephe

Levha 100a. Bursa Kavaklı Mescidi - Kuzey Batı Cephe

Levha 100b. Bursa Kavaklı Mescidi - Minare

Levha 100c. Bursa Kavaklı Mescidi - Minare Detay

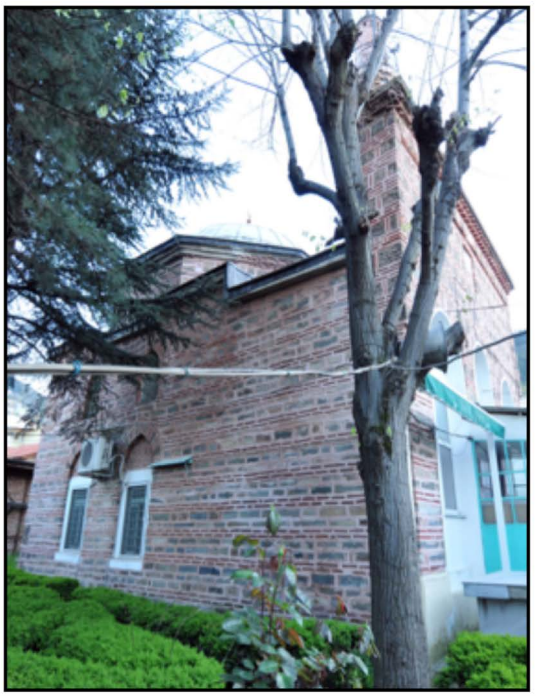
Levha 101a. Bursa Kavaklı Mescidi - Kuzey Batı Cephe

Levha 101b. Bursa Kavaklı Mescidi - Kuzey Cephe

Levha 102a. Bursa Koca Naib Mescidi Kuzey Cephe

Levha 102b. Bursa Koca Naib Mescidi Kuzey Doğu Cephe

Levha 102c. Bursa Koca Naib Mescidi Kuzey Batı Cephe

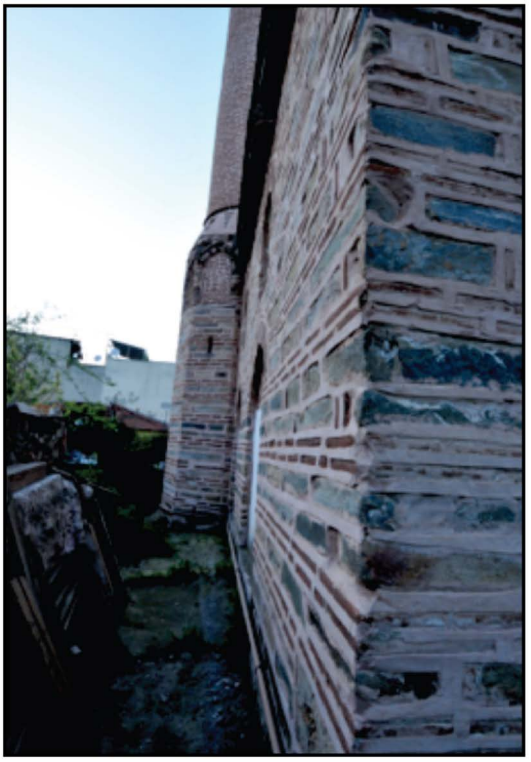
Levha 103a. Bursa Koca Naib Mescidi Doğu Cephe

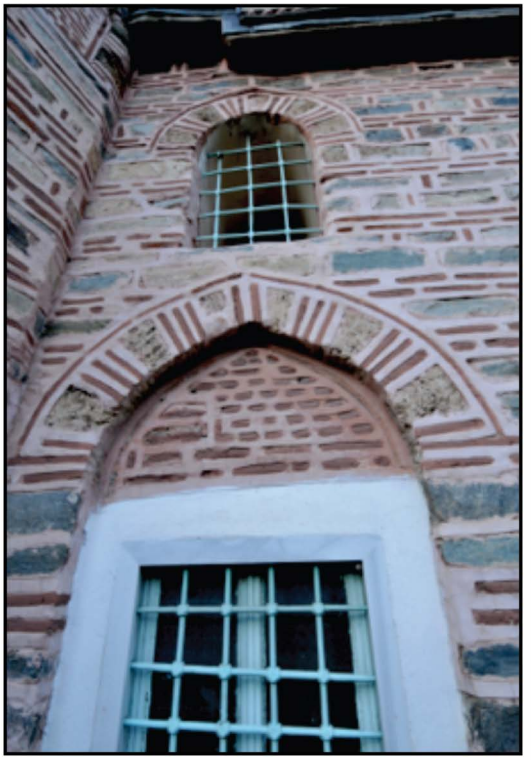
Levha 103b. Bursa Koca Naib Mescidi
Güney Doğu Cephe

Levha 103c. Bursa Koca Naib Mescidi
Güney Cephe

Levha 104a. Bursa Koca Naib Mescidi Batı Cephe

Levha 104b. Bursa Koca Naib Mescidi Batı Cephe Pencere Detay

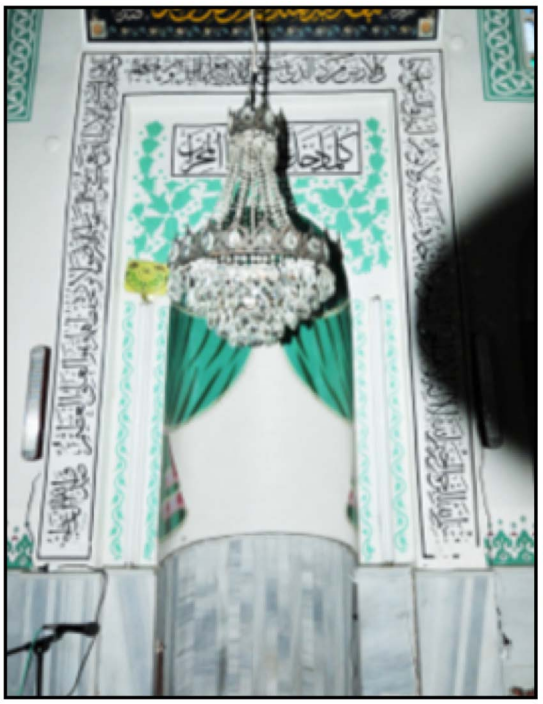
Levha 104c. Bursa Koca Naib Mescidi Güney Cephe Pencere Detay

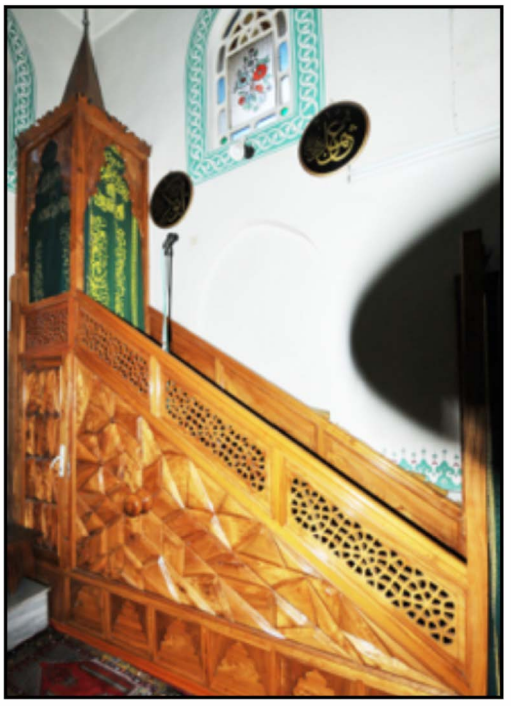
Levha 104d. Bursa Koca Naib Mescidi Minare

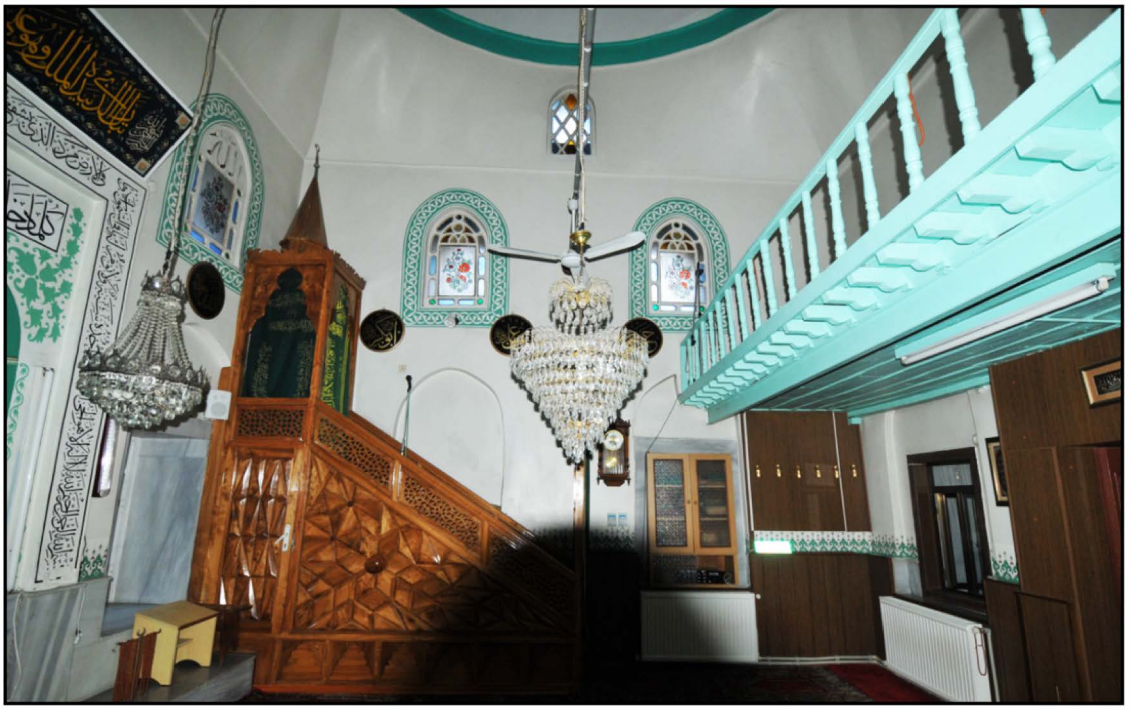
Levha 105a. Bursa Koca Naib Mescidi İç Mekan Güney Cephe

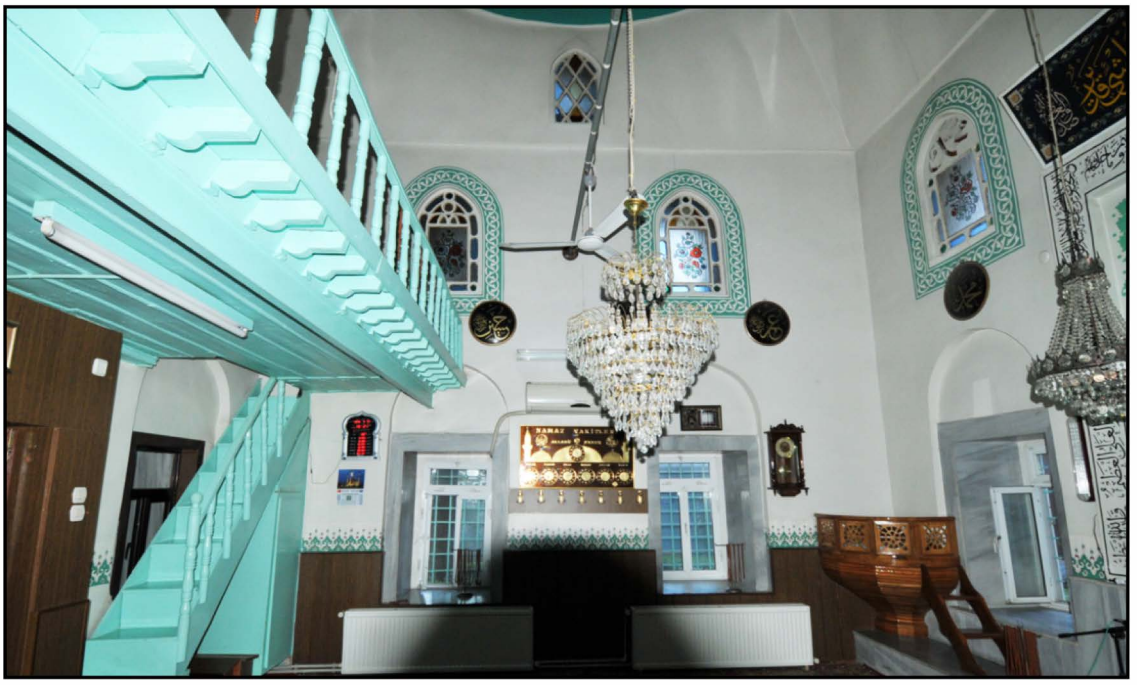
Levha 105b. Bursa Koca Naib Mescidi Mihrap

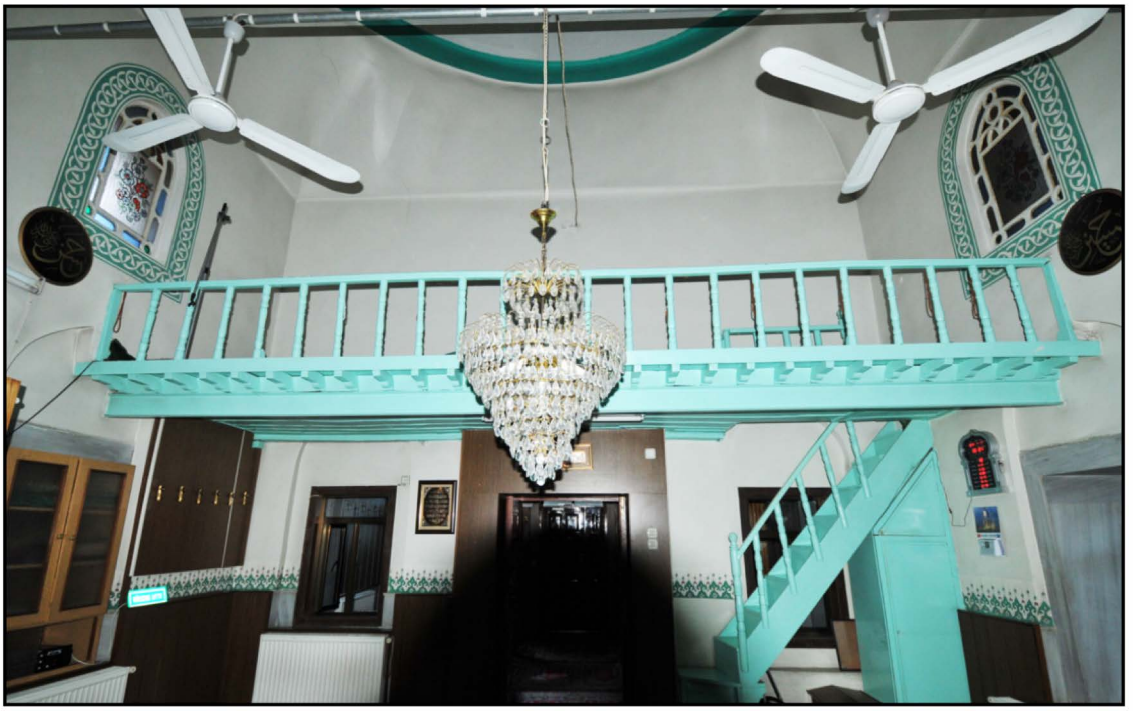
Levha 105c. Bursa Koca Naib Mescidi - Minber

Levha 106a. Bursa Koca Naib Mescidi İç Mekan Batı Cephe

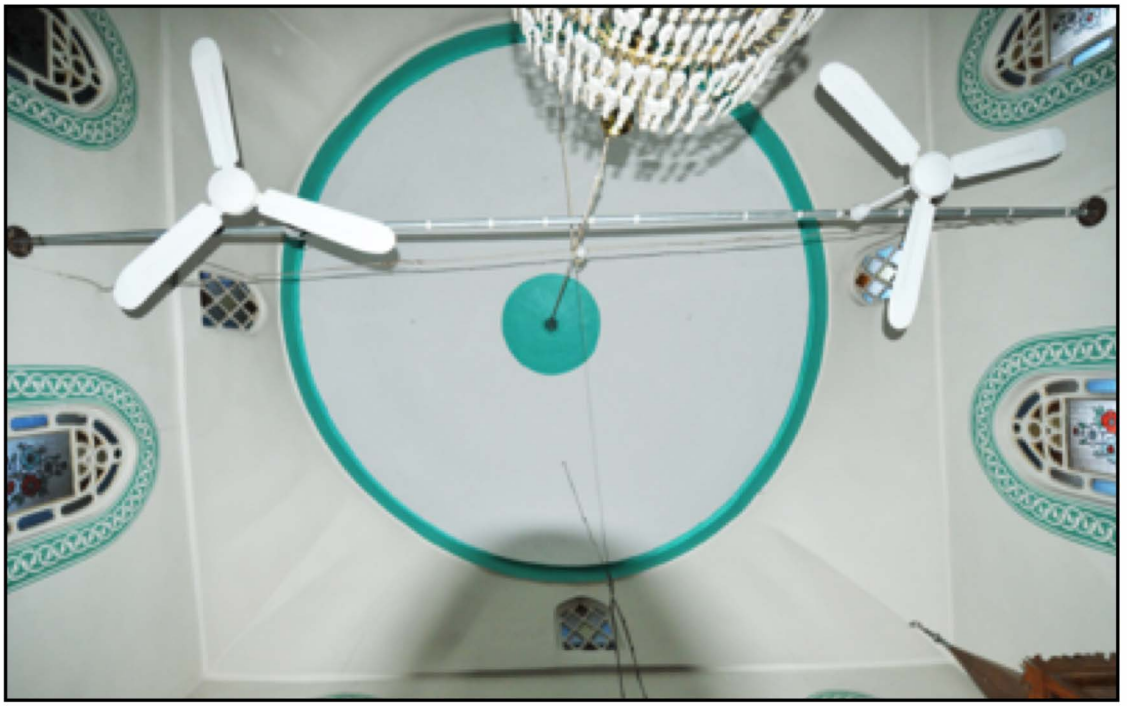
Levha 106b. Bursa Koca Naib Mescidi İç Mekan Doğu Cephe

Levha 107a. Bursa Koca Naib Mescidi İç Mekan Cephe Cephe

Levha 107b. Bursa Koca Naib Mescidi İç Mekan Üst Cepheler

Levha 108a. Bursa Koca Naib Mescidi İç Mekan Kubbe

Levha 108b. Bursa Koca Naib Mescidi İç Mekan Giriş Kapısı

Levha 109a. Bursa Koca Naib Mescidi Giriş Bölümü Doğu Pencere

Levha 109b. Bursa Koca Naib Mescidi Giriş Bölümü Batı Pencere

Levha 109c. Bursa Koca Naib Mescidi Giriş Bölümü Örtü Sistemi

Levha 110a. Bursa Nilüfer Sultan Mescidi Doğu Cephe

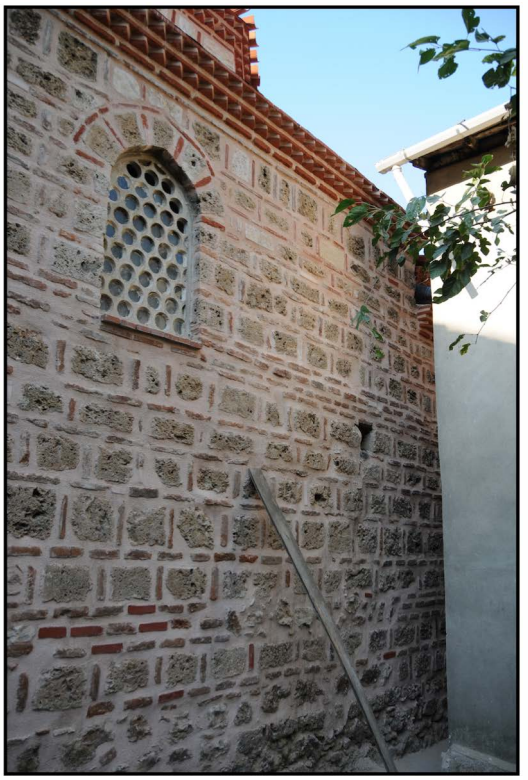
Levha 110b. Giriş Bölümü Eyvan Tonoz

Levha 111a. Bursa Nilüfer Sultan Mescidi Kuzey Cephe

Levha 111b. Batı Cephe

Levha 111c. Güney Cephe

Levha 112a. Bursa Seyid Nasır Cami Genel Görünüm

Levha 112b. Bursa Seyid Nasır Cami Güney İç Cephe

Levha 113a. Bursa Seyid Nasır Cami Batı İç Cephe

Levha 113b. Bursa Seyid Nasır Cami Kuzey Batı İç Cephe

Levha 114a. Bursa Yer Kapı Mescidi Doğu

Levha 114b. Bursa Yer Kapı Mescidi Giriş Bölümü

Levha 114c. Bursa Yer Kapı Mescidi Giriş Bölümü

Levha 115a. Bursa Yer Kapı Mescidi Güney Cephe

Levha 115b. Bursa Yer Kapı Mescidi Güney Cephe (Restorasyon Öncesi)

Levha 116a. Bursa Yer Kapı Mescidi Kuzey Batı Cephe

Levha 116b. Bursa Yer Kapı Mescidi Kuzey Doğu

Levha 116c. Minare

Levha 117a. Bursa Yer Kapı Mescidi İç Cephe Güney

Levha 117b. Bursa Yer Kapı Mescidi İç Cephe Batı

Levha 118a. Bursa Yer Kapı Mescidi İç Cephe Doğu

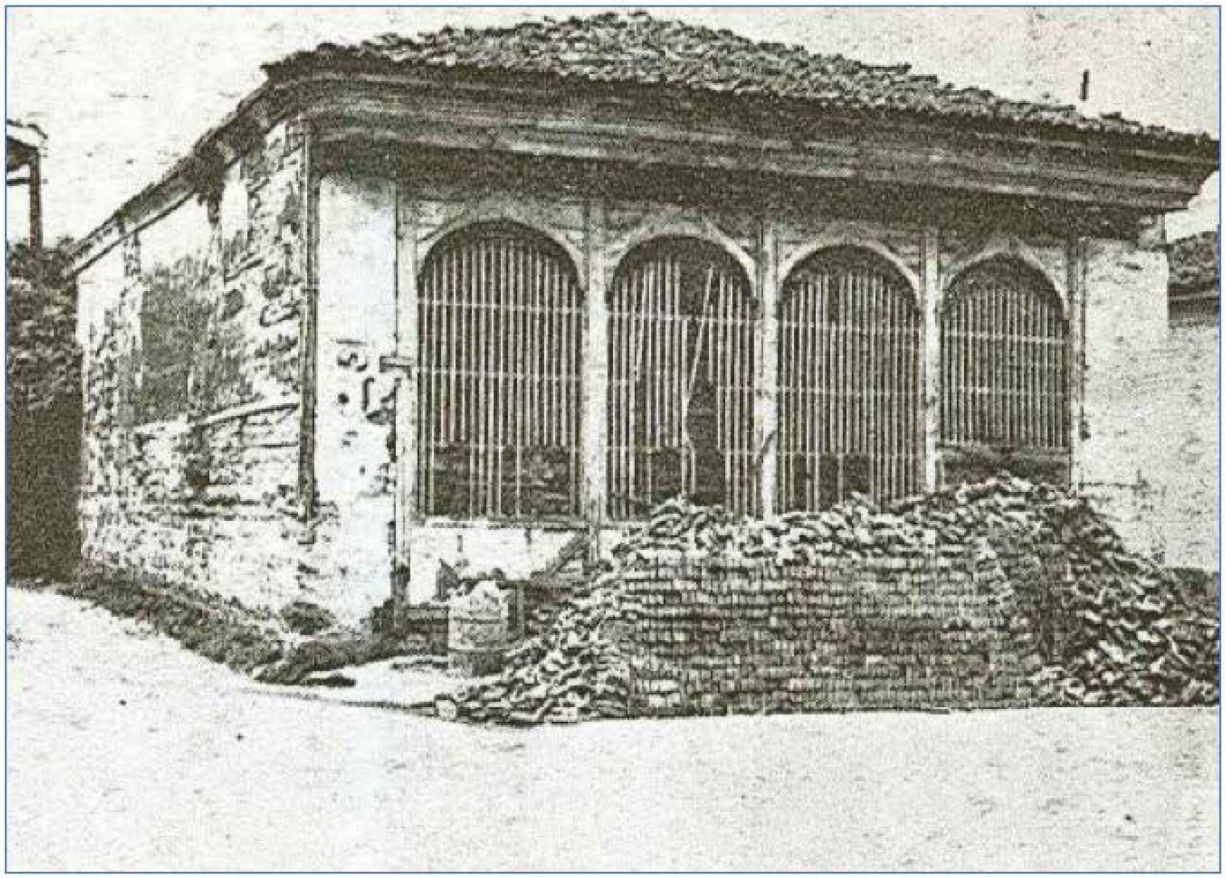
Levha 118b. Bursa Yer Kapı Mescidi İç Cephe Kuzey

Levha 119a. Bursa Yer Kapı Mescidi İç Mekan Güney Batı

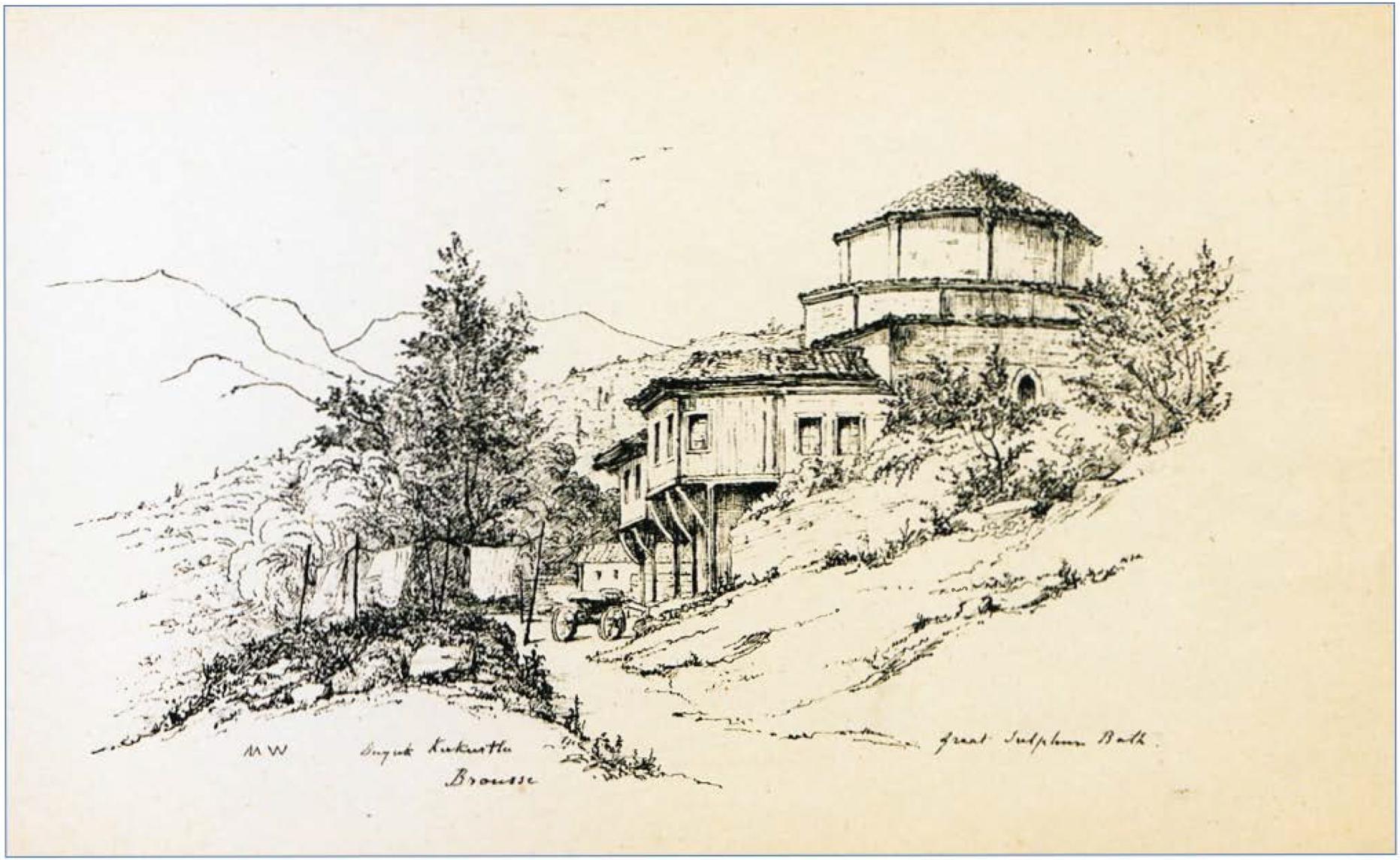
Levha 119b. Bursa Yer Kapı Mescidi İç Cephe Kubbeye Geçiş

Levha 120a. Bursa Yerkapı Mescidi (Ayverdi, 1966, a.g.k., 275)

Levha 120b. Bursa Yerkapı Mescidi

Levha 121 Kükürtlü Kaplıcası – Mary Adelaide Walker / 1866
(http://tr.travelogues.gr/item.php?view=60366)

Levha 122a. Bursa Nalıncılar Hamamı

Levha 122b. Bursa Nalıncılar Hamamı

Levha 123a. Bursa Nalıncılar Hamamı

Levha 123b. Bursa Nalıncılar Hamamı

Levha 124a. Bursa Nalıncılar Hamamı

Levha 124b. Bursa Nalıncılar Hamamı

Levha 125a. Bursa Nalıncılar Hamamı

Levha 125b. Bursa Nalıncılar Hamamı

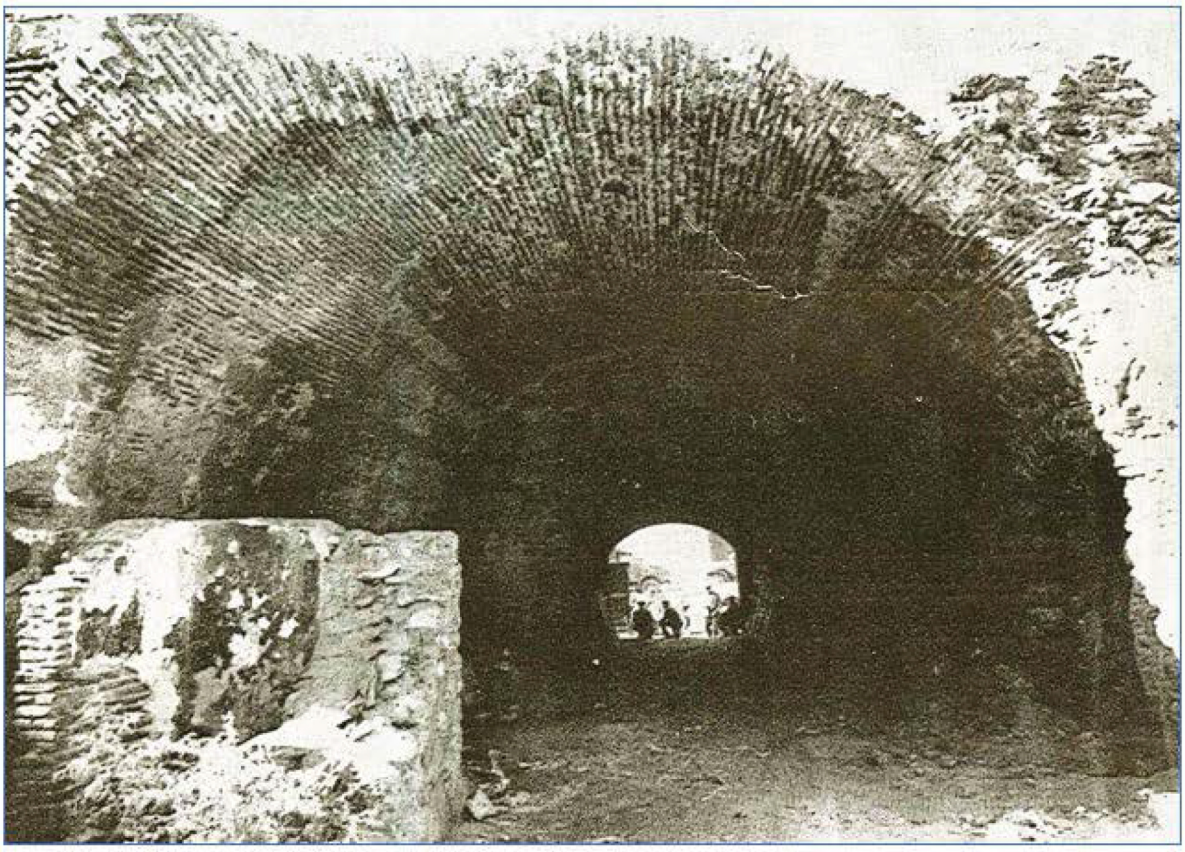
Levha 126a. Nalıncılar Hamamı (Restorasyon Öncesi)

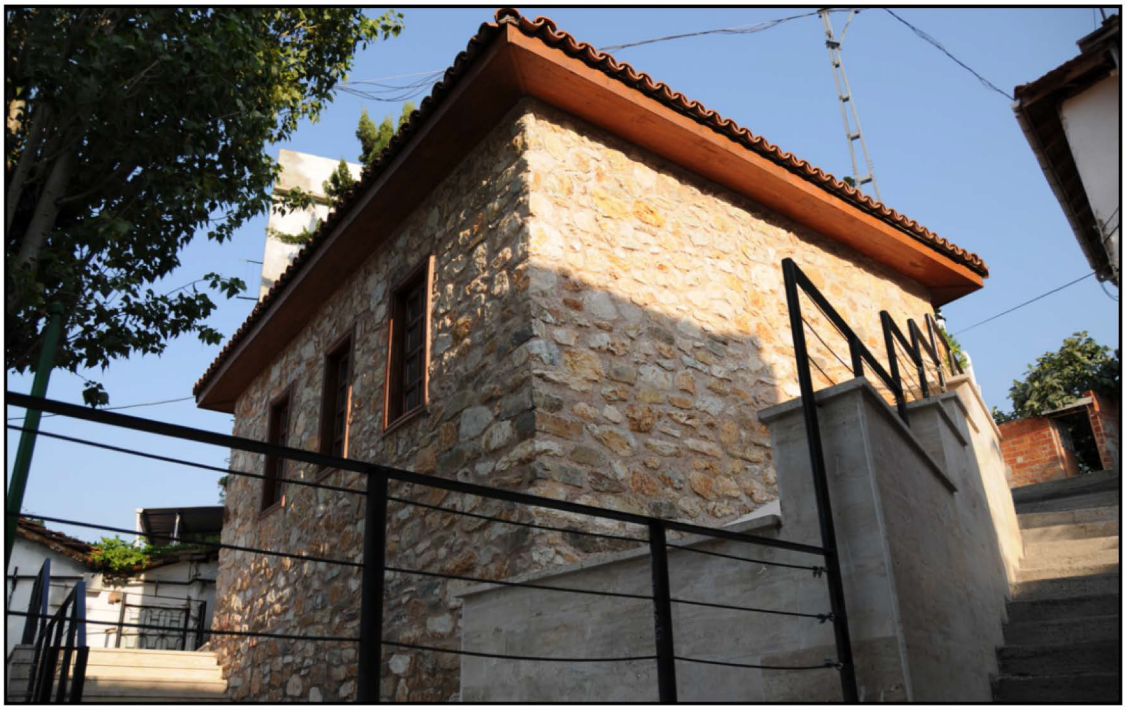
Levha 126b. Nalıncılar Hamamı (Restorasyon Öncesi)

Levha 127a. Kapan Hanı (Ayverdi, 1966, a.g.k., 276, r. 416a)

Levha 127b. Kapan Hanı Kapan Hanı (Ayverdi, 1966, a.g.k., 276, r. 416b)

Levha 128a. Bursa Seyid Nasır Zaviyesi

Levha 128b. Bursa Seyid Nasır Zaviyesi

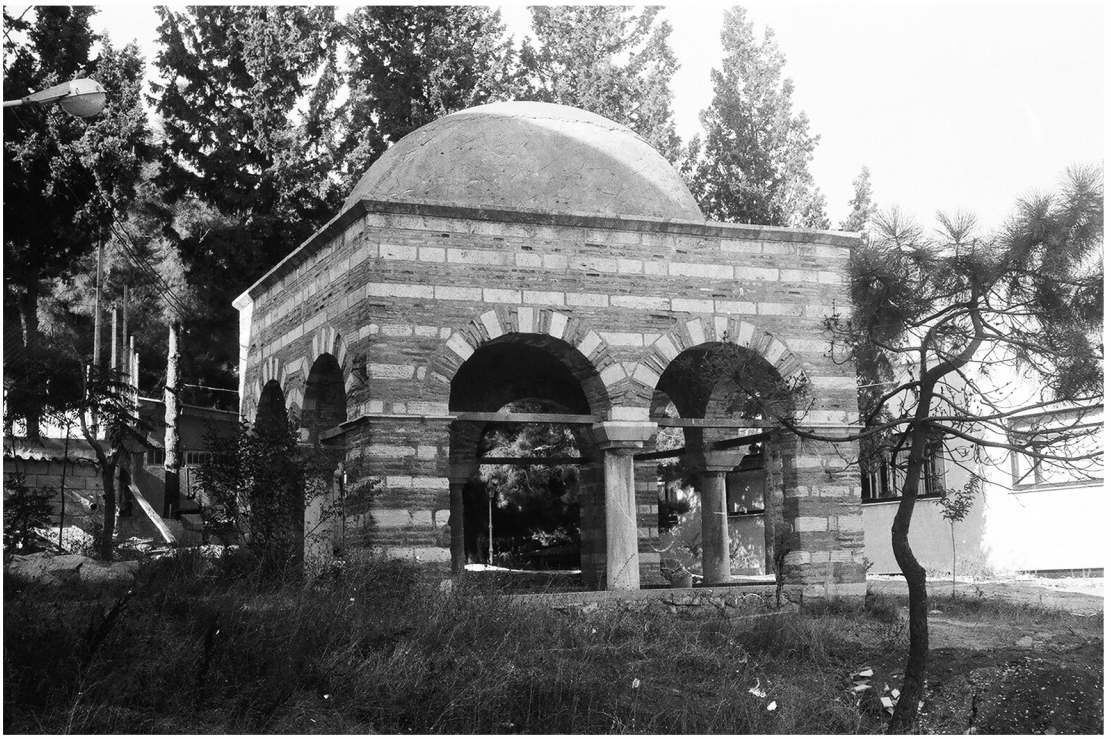
Levha 129a. Malkoçoğlu Mehmed Bey Türbesi
(Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Levha 129a. Malkoçoğlu Mehmed Bey Türbesi - 1948
(Seçkin, 2013, a.g.k., 988, r. 4)

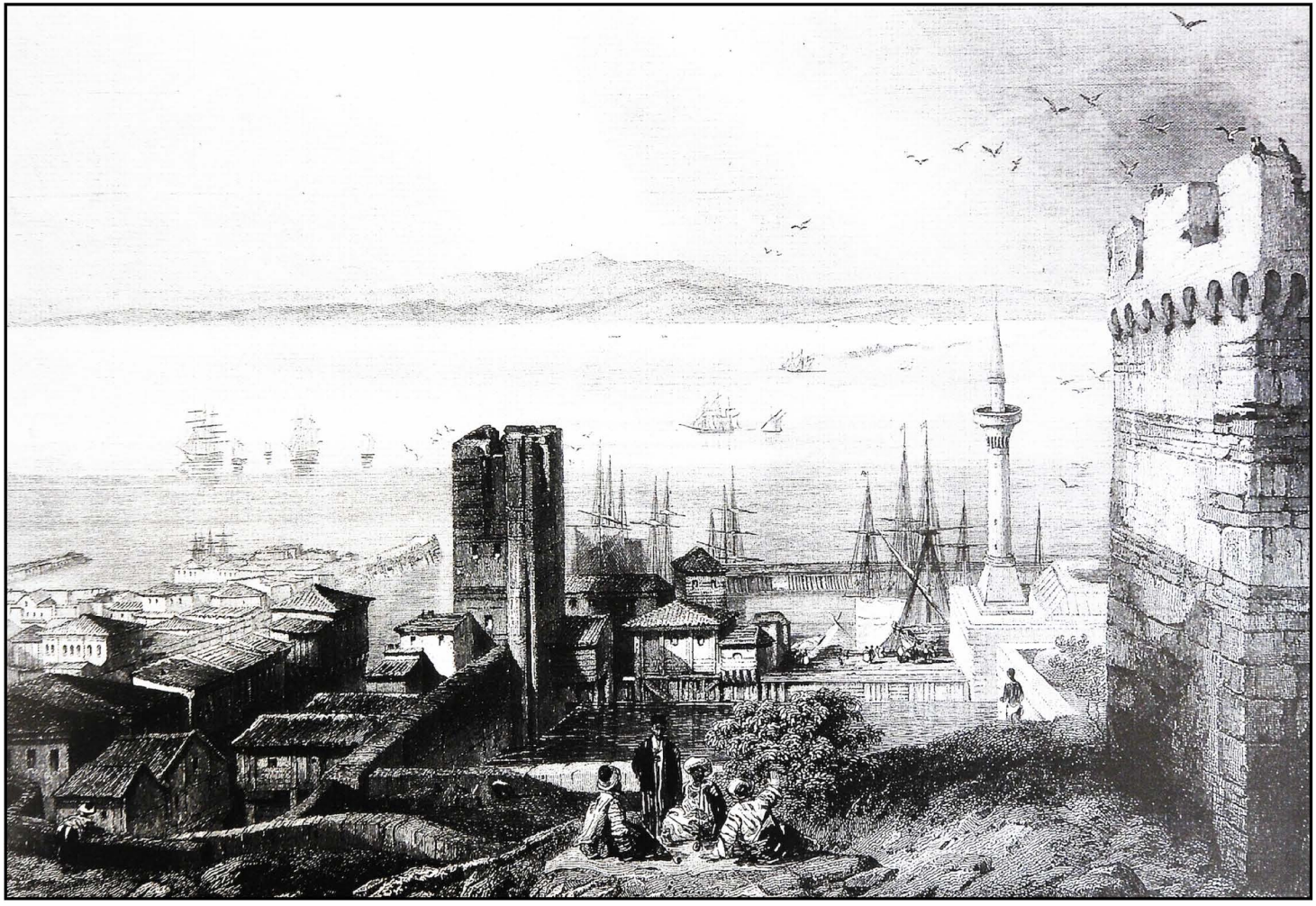
Levha 130a. Gebze Malkoçoğlu Mehmed Bey Türbesi
(Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

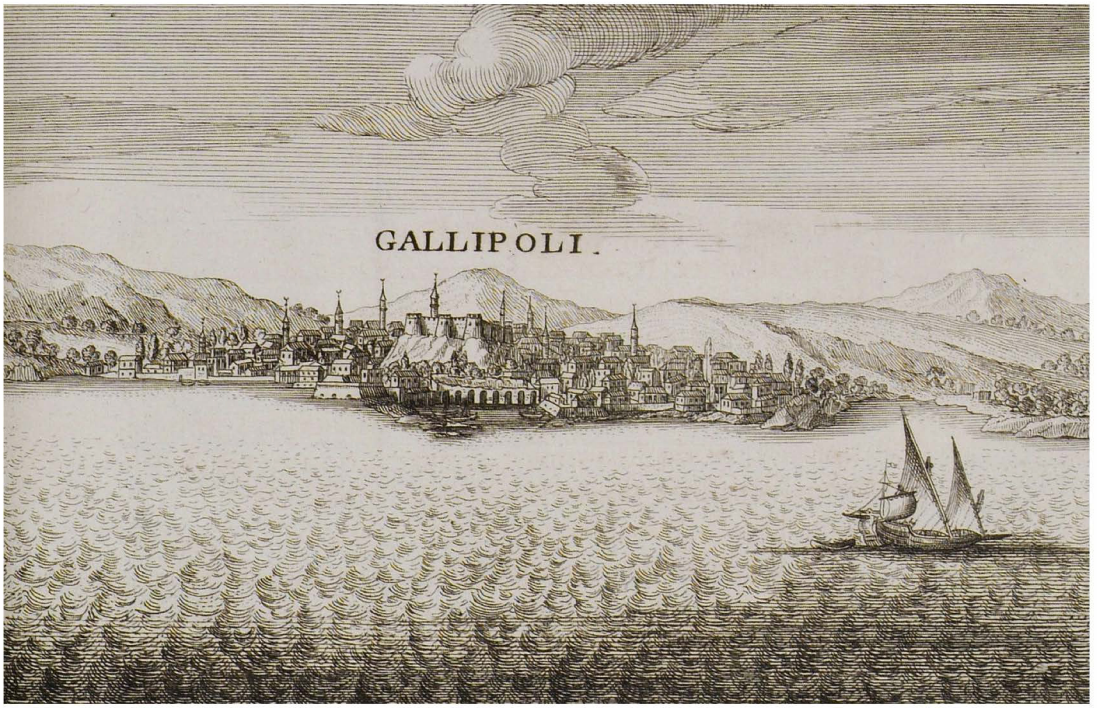
Levha 130b. Gebze Malkoçoğlu Mehmed Bey Türbesi
(Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Levha 131. Gelibolu Gravürü - 1575
(Çanakkale Gravürleri)

Levha 132. Gelibolu - Joseph Mery (1855)
(Çanakkale Gravürleri)

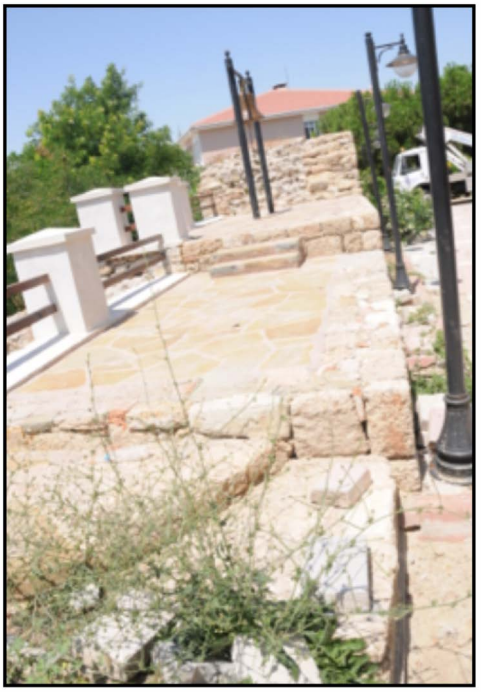
Levha 133a. Tournefort - Gelibolu / 1717
(http://tr.travelogues.gr/item.php?view=43518)

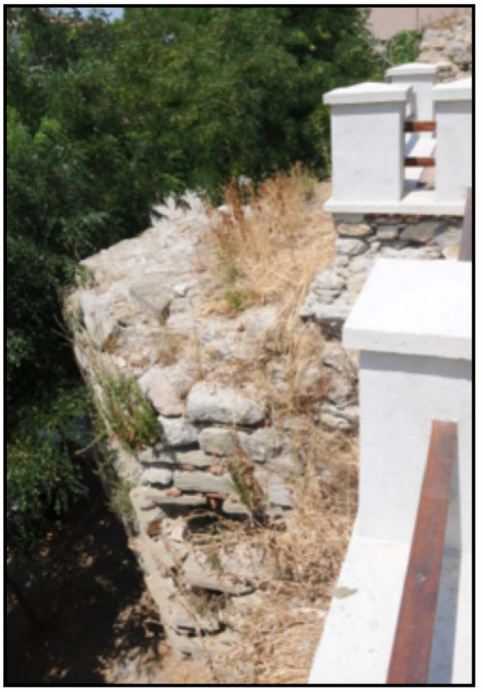

Levha 133b. Gelibolu Liman

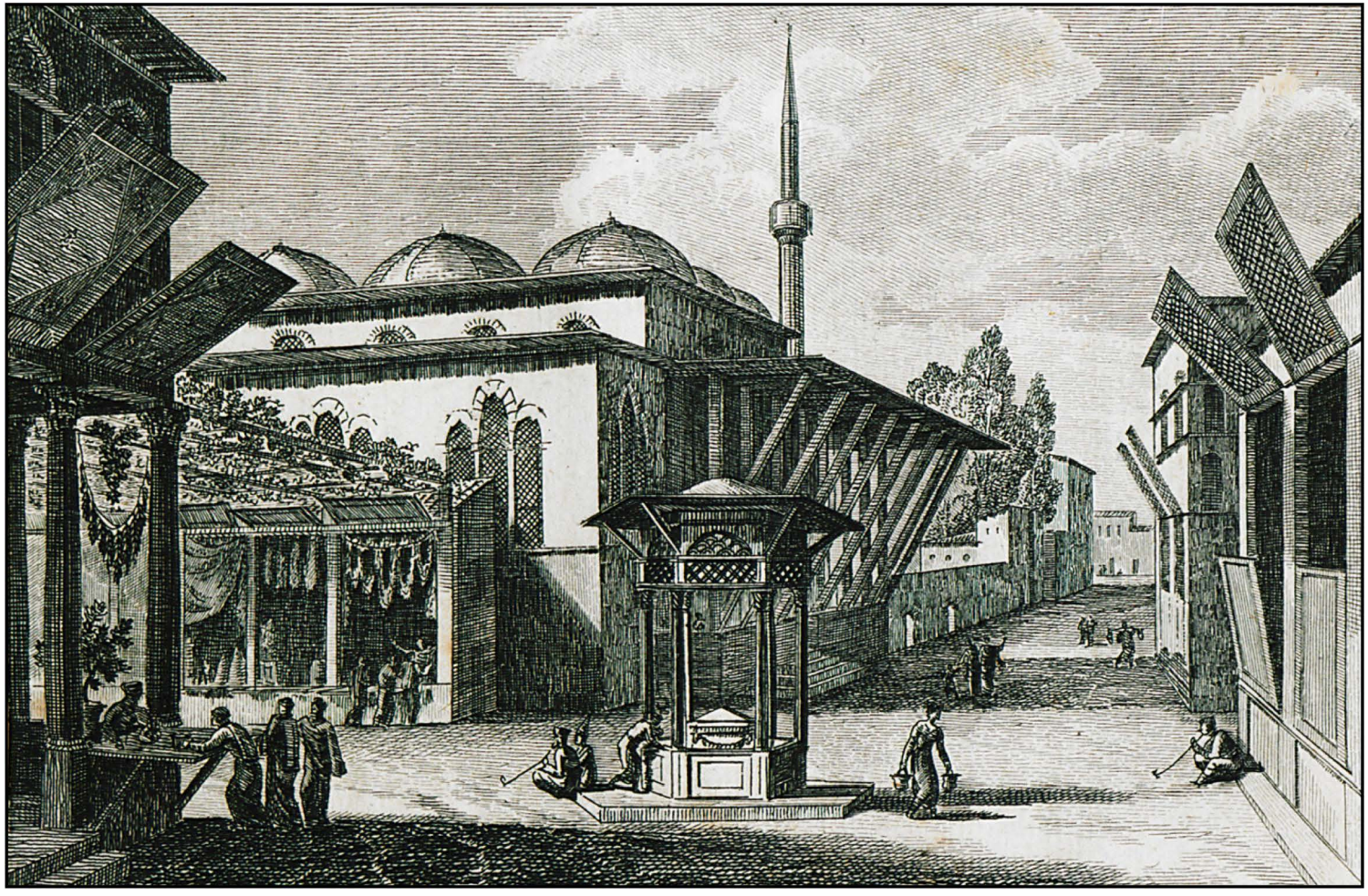

Levha 134a. Gelibolu Liman

Levha 134.b,c.. Gelibolu Kalesi Kalıntılar

Levha 135. Gelibolu Ulu Cami - 1811 (Castellan, 1811, **a.g.k.**, s. 57, Pl. 2)

Levha 136. Gelibolu Ulu Cami Genel Görünüm

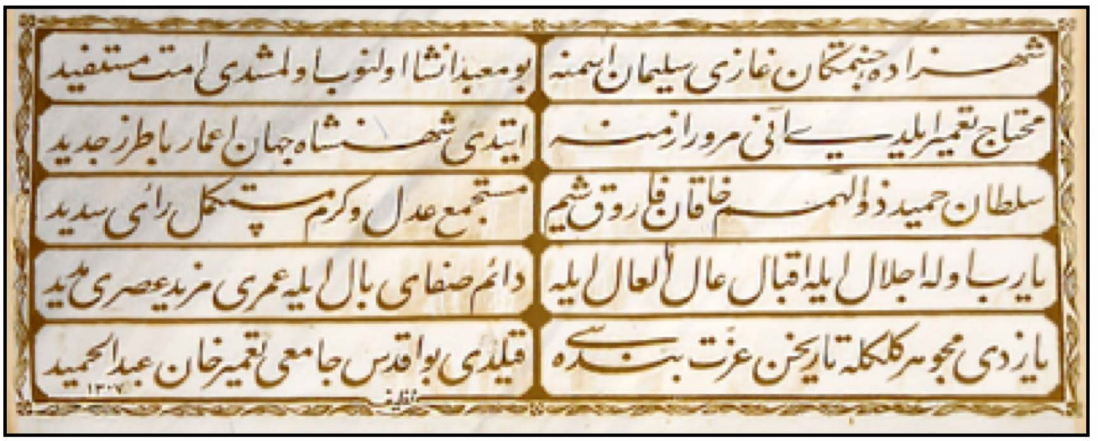
Levha 137a. Gelibolu Ulu Cami Kuzey Doğu Cephe

Levha 137b. Gelibolu Ulu Cami Kuzey Cephe

Levha 138a. Gelibolu Ulu Cami Kuzey Cephe Giriş Kapısı

Levha 138b. Gelibolu Ulu Cami Kuzey Cephe Giriş Kapısı Kitabe

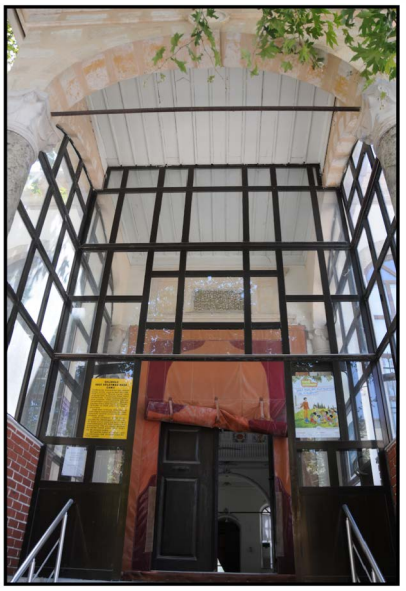
Levha 139a. Gelibolu Ulu Cami Batı Cephe Giriş Kapısı

Levha 139b. Batı Cephe Giriş Kapısı

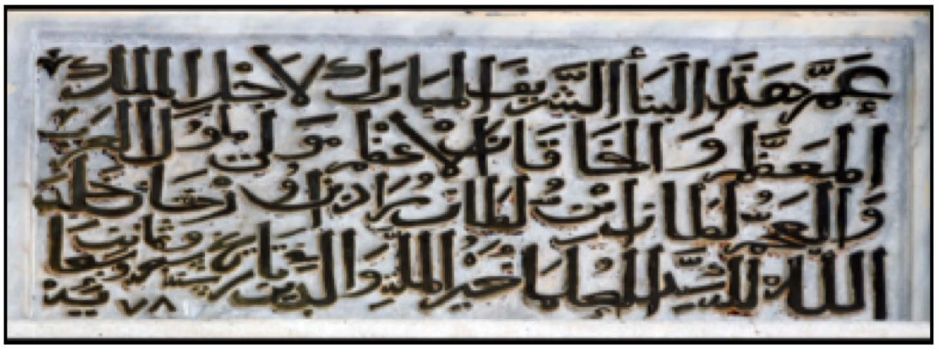
Levha 139c. Batı Giriş Kapısı Kitabe

Levha 140a. Gelibolu Ulu Cami Doğu Cephe Giriş Kapısı

Levha 140b. Doğu Cephe Giriş Kapısı

Levha 140c. Kitabe

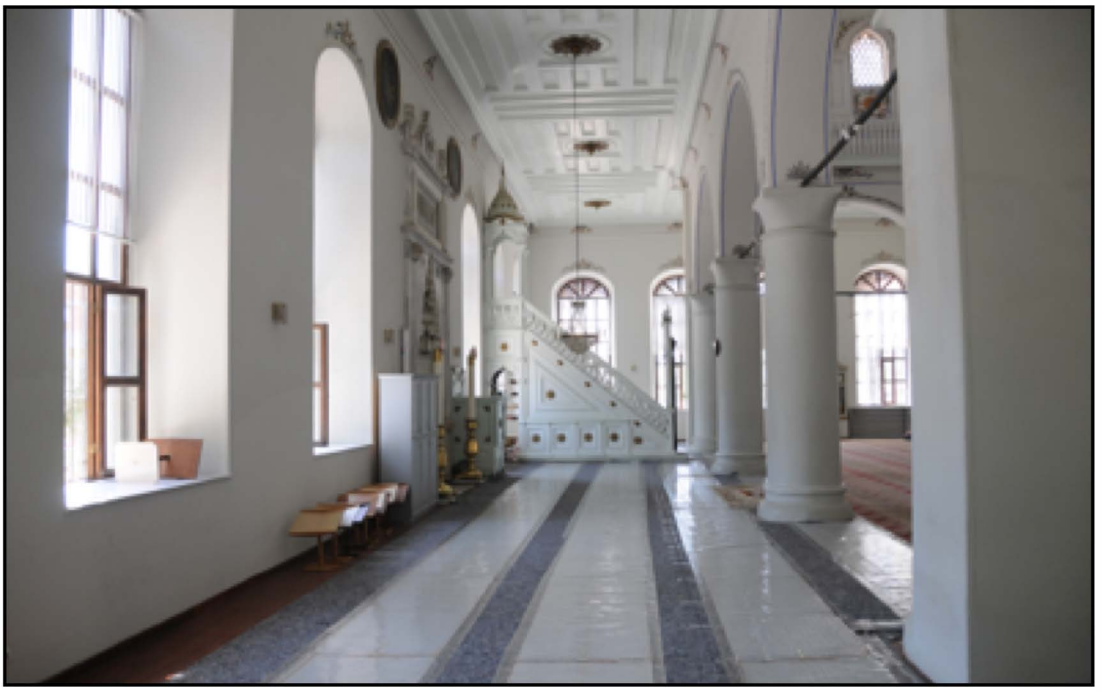
Levha 141a. Gelibolu Ulu Cami Güney Batı Cephe

Levha 141b. Gelibolu Ulu Cami Güney Cephe

Levha 142a. Gelibolu Ulu Cami İç Cephe Güney

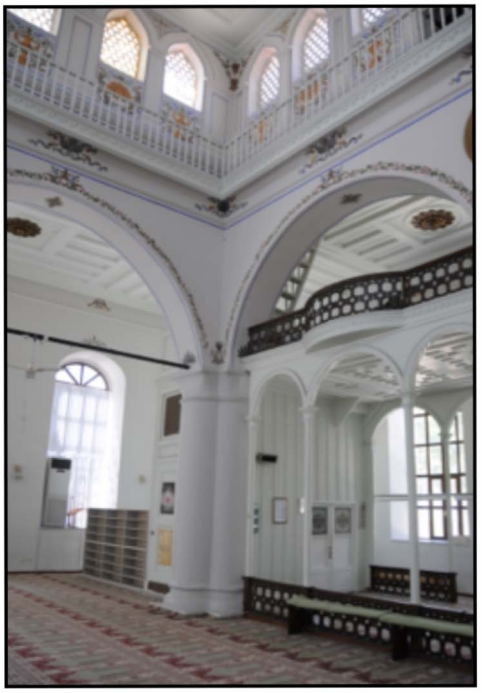
Levha 142b. Gelibolu Ulu Cami İç Cephe Batı

Levha 143a. Gelibolu Ulu Cami İç Cephe Kuzey

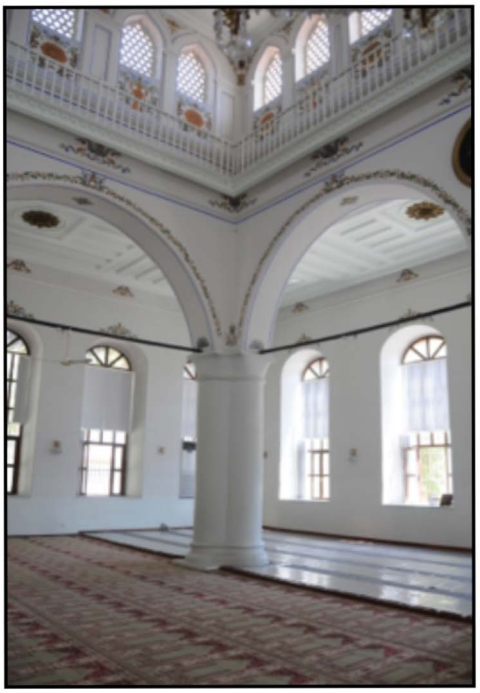
Levha 143b. Gelibolu Ulu Cami İç Cephe Doğu

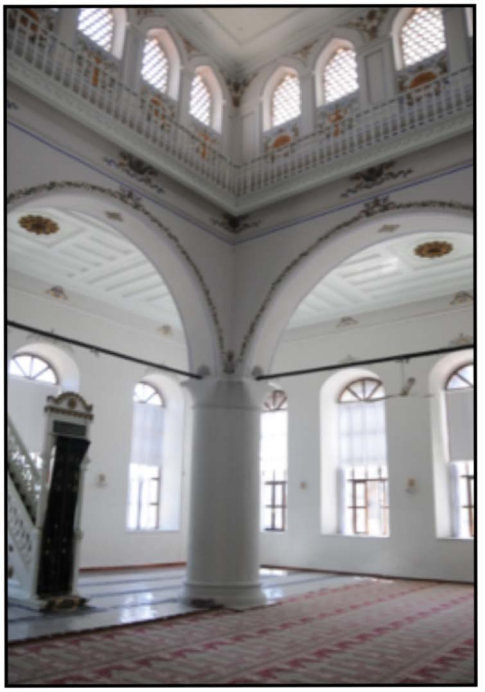
Levha 144a. Gelibolu Ulu Cami
Kuzey Batı

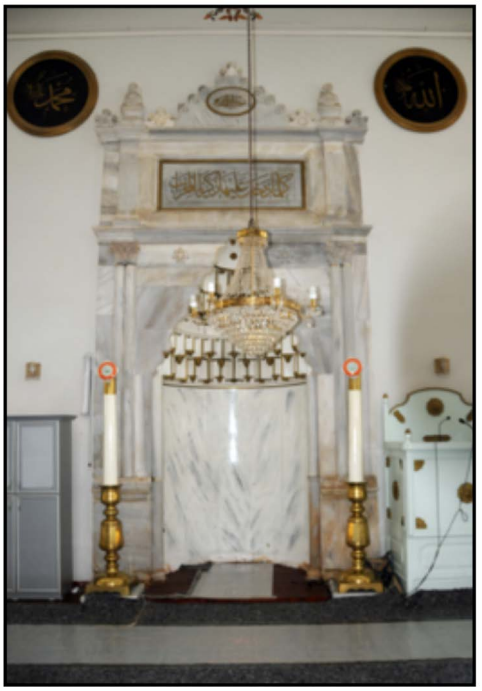
Levha 144b. Gelibolu Ulu Cami
Kuzey Doğu

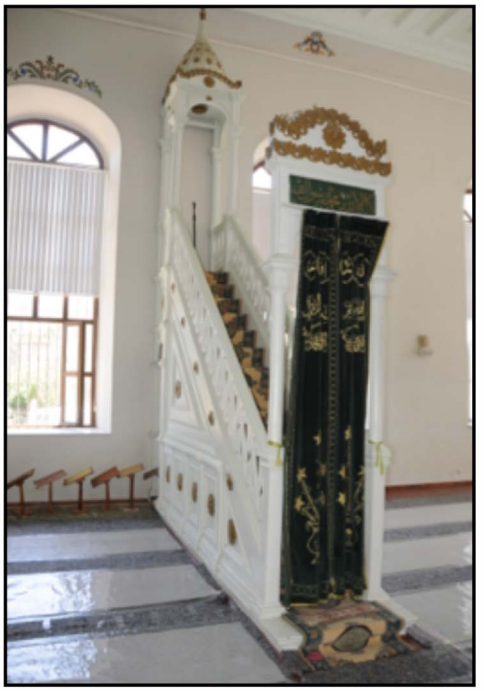
Levha 144c. Gelibolu Ulu Cami
Güney Doğu

Levha 144d. Gelibolu Ulu Cami
Güney Batı

Levha 145a. Gelibolu Ulu Cami Mihrap

Levha 145b. Gelibolu Ulu Cami Minber

Levha 145c. Gelibolu Ulu Cami Mihrap Kitabelik

Levha 146a. Gönen Kilise Kalıntısı

Levha 146b. Gönen Kilise Kalıntısı

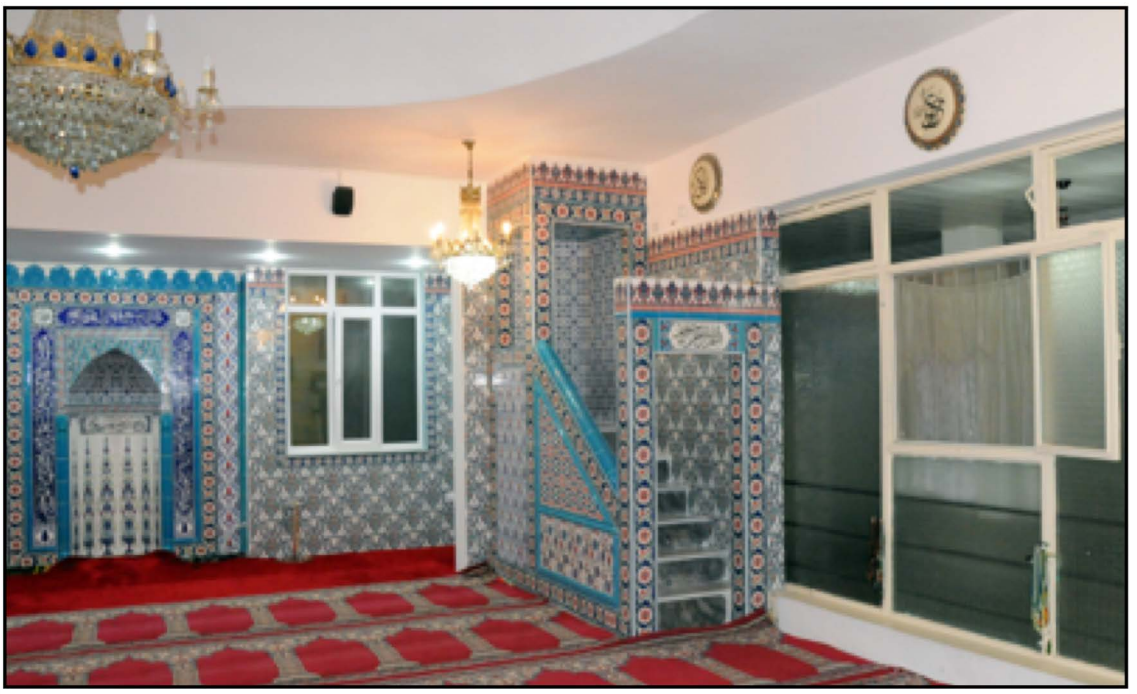
Levha 147a. Gönen Kaplıcalar (Hüdavendigar) Cami

Levha 147b. Gönen Kaplıcalar (Hüdavendigar) Cami

Levha 148a. Gönen Kaplıcalar (Hüdavendigar) Cami İç Mekan

Levha 148b. Gönen Kaplıcalar (Hüdavendigar) Cami İç Mekan

Levha 149a, b,c, d, e, f. Gönen Kaplıcalar Cami Çevresinde Sütun ve Sütun Kaideleri

Levha 150a. Gümülcine Evrenos Gazi İmareti Genel Görünüm

Levha 150b. Gümülcine Evrenos Gazi İmareti Kuzey Cephe Giriş

Levha 151a. Gümülcine Evrenos Gazi İmareti Kuzey Cephe Doğu Yan Kanat

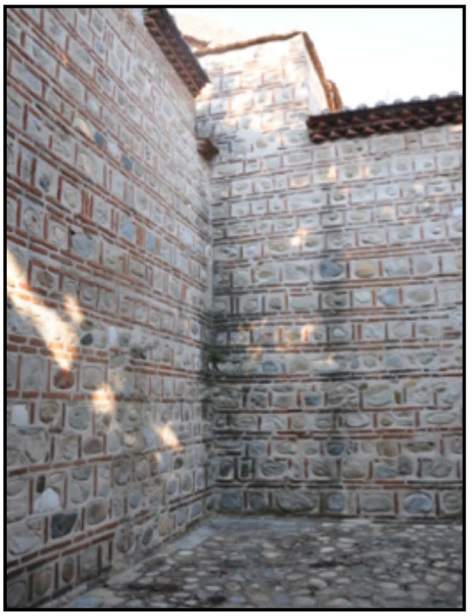
Levha 151b. Gümülcine Evrenos Gazi İmareti Kuzey Cephe Batı Yan Kanat

Levha 152a. Gümülcine Evrenos Gazi İmareti Batı Kanat Batı Cephesi

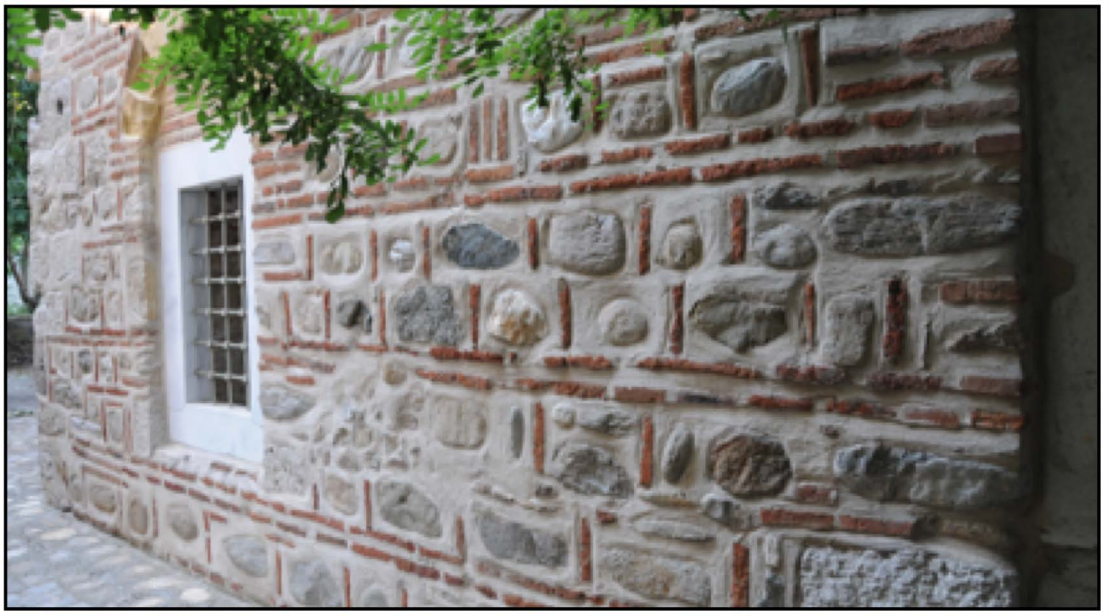

Levha 152b. Gümülcine Evrenos Gazi İmareti Batı Kanat Güney Cephesi

Levha 153.a,b. Gümülcine Evrenos Gazi İmareti Batı Kanat Güney - Eyvan Güney Cephe

Levha 153c. Gümülcine Evrenos Gazi İmareti Eyvan Güney Cephe

Levha 154a. Gümülcine Evrenos Gazi İmareti Eyvan Güney Cephe Roma Büstü

Levha 154b. Gümülcine Evrenos Gazi İmareti Eyvan Güney İç Cephe

Levha 155a. Gümülcine Evrenos Gazi İmareti Eyvan Güney İç Cephe - Tonoz

Levha 155b. Gümülcine Evrenos Gazi İmareti Eyvan - Kuzeye Bakış

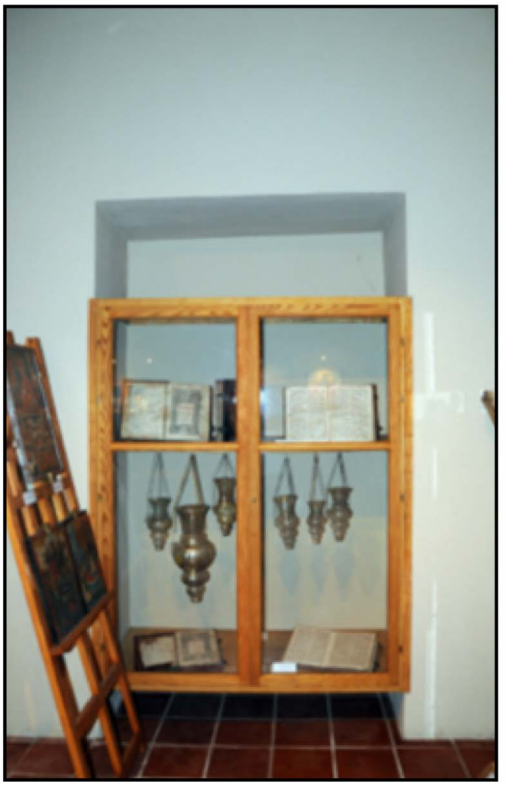
Levha 156a. Gümülcine Evrenos Gazi İmareti Batı Yan Mekan Giriş Kapısı

Levha 156b. Gümülcine Evrenos Gazi İmareti Doğu Yan Mekan Giriş Kapısı

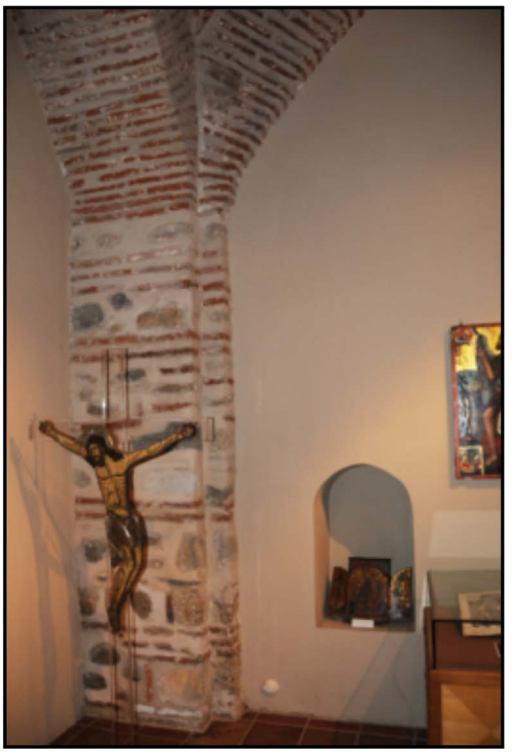
Levha 157a. Evrenos Gazi İmareti
Batı Yan Mekan Giriş Kapısı İç

Levha 157b. Evrenos Gazi İmareti
Batı Yan Mekan Niş

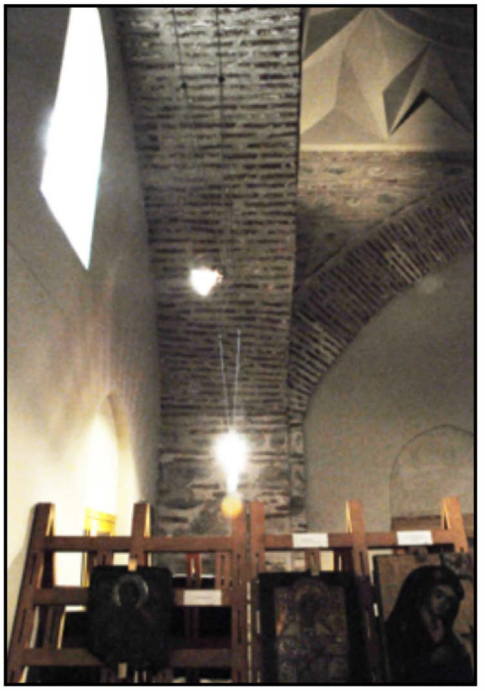
Levha 157c. Evrenos Gazi İmareti
Batı Yan Mekan Güney Duvar

Levha 157d. Evrenos Gazi İmareti
Batı Yan Mekan Güney Doğu Köşe

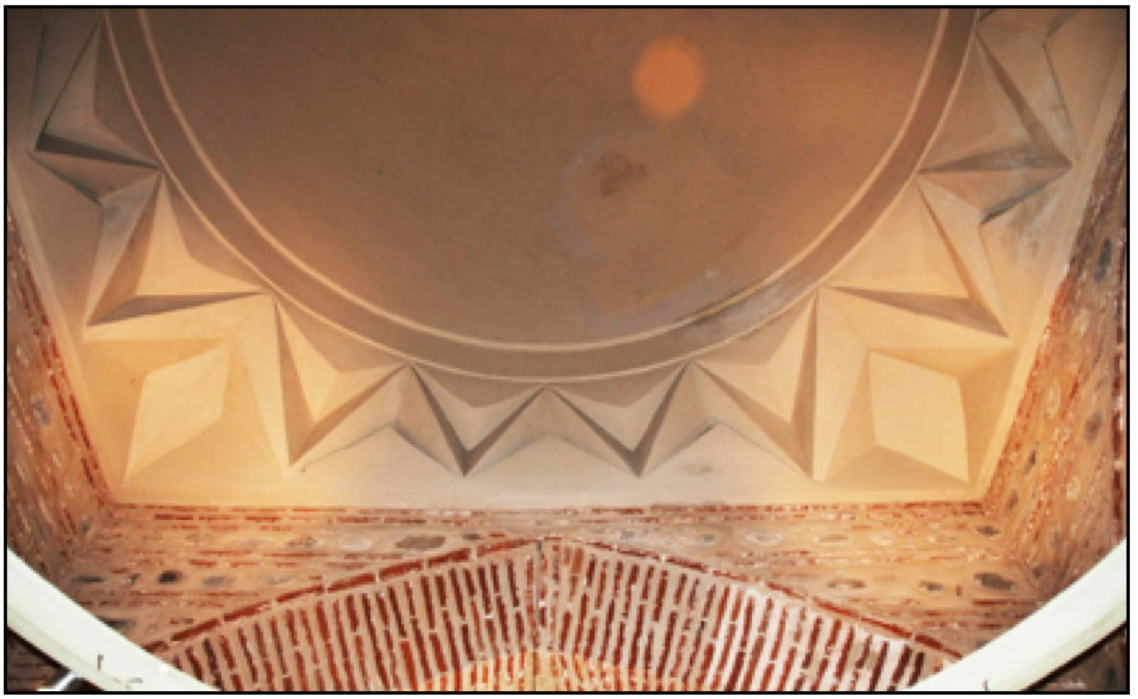
Levha 158a. Evrenos Gazi İmareti
Batı Yan Mekan Kuzey Doğu Köşe

Levha 158b. Evrenos Gazi İmareti
Batı Yan Mekan Geniş Kemer

Levha 158c. Evrenos Gazi İmareti Batı Yan Mekan Kuzey Duvar

Levha 159a. Evrenos Gazi İmareti Batı Yan Mekan Kubbe ve Geçiş

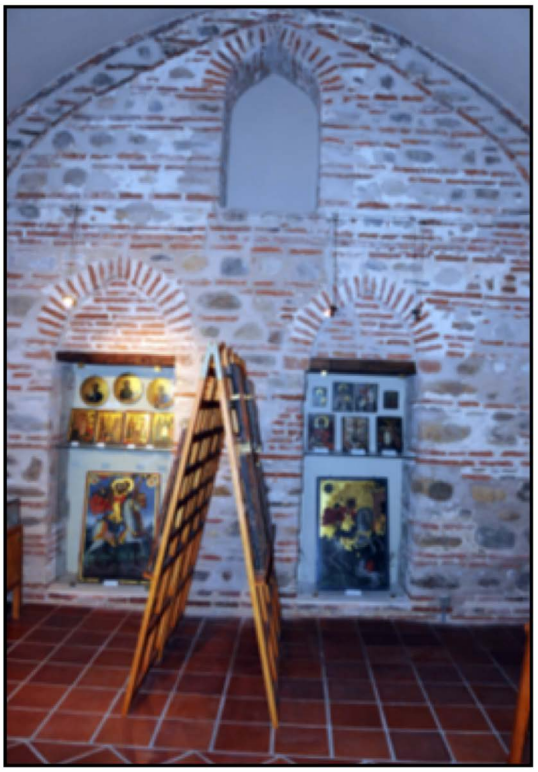
Levha 159b. Evrenos Gazi İmareti Batı Yan Mekan Batı Duvar

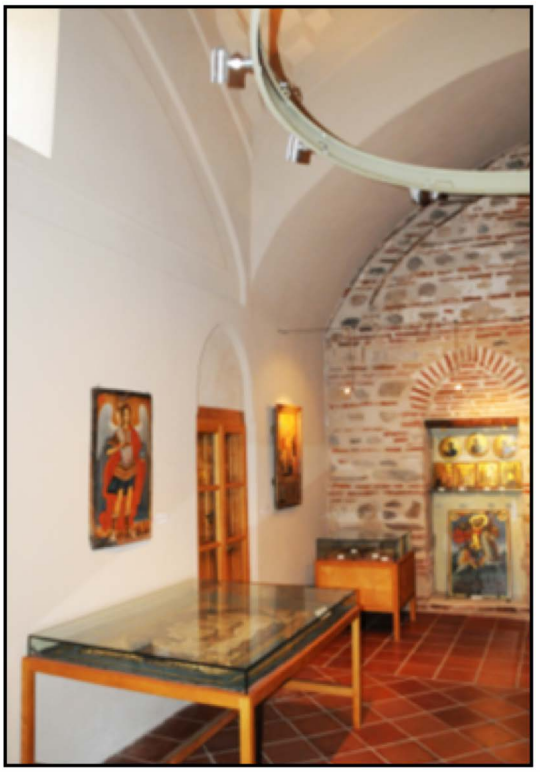
Levha 160a. Evrenos Gazi İmareti Doğu Yan Mekan Doğu Duvar

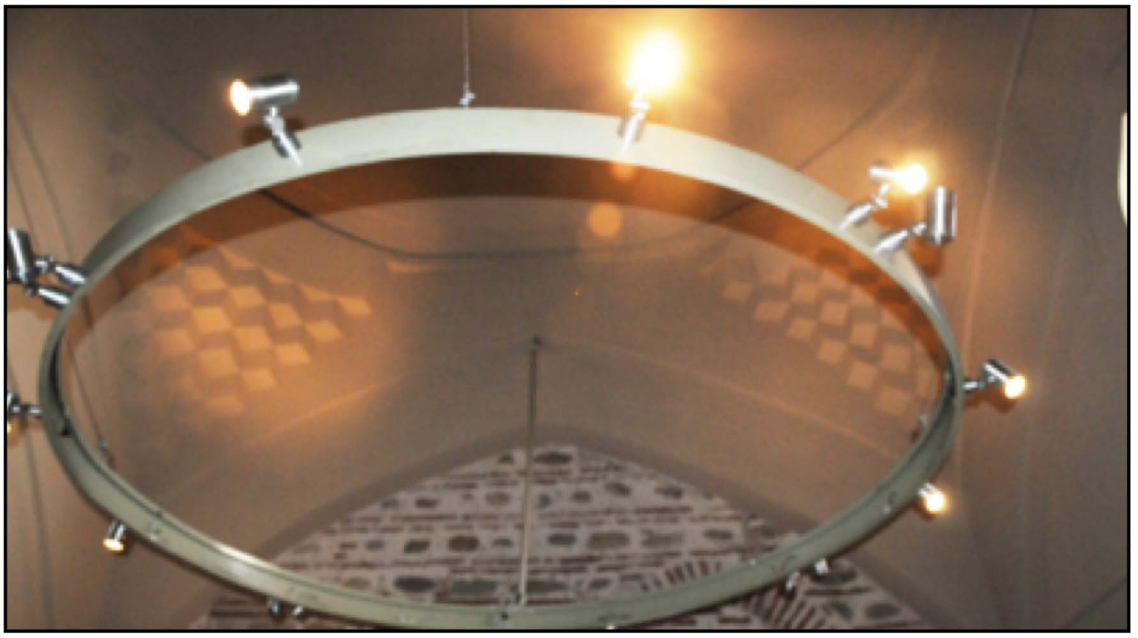
Levha 160b. Evrenos Gazi İmareti Doğu Yan Mekan Güney Duvar

Levha 161a. Evrenos Gazi İmareti
Doğu Yan Mekan Doğu Duvar

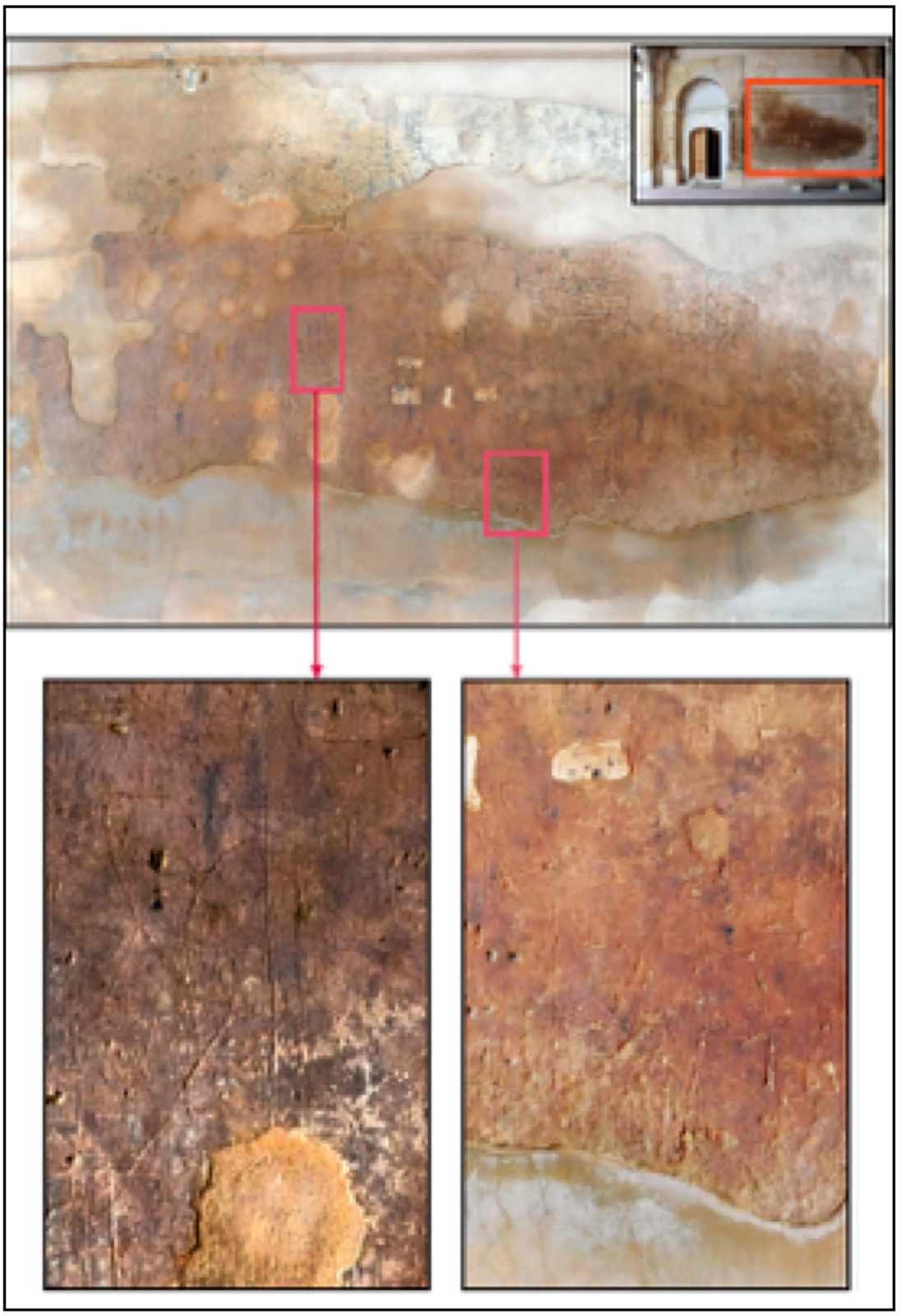
Levha 161b. Evrenos Gazi İmareti
Doğu Yan Mekan Kuzey Doğu Köşe

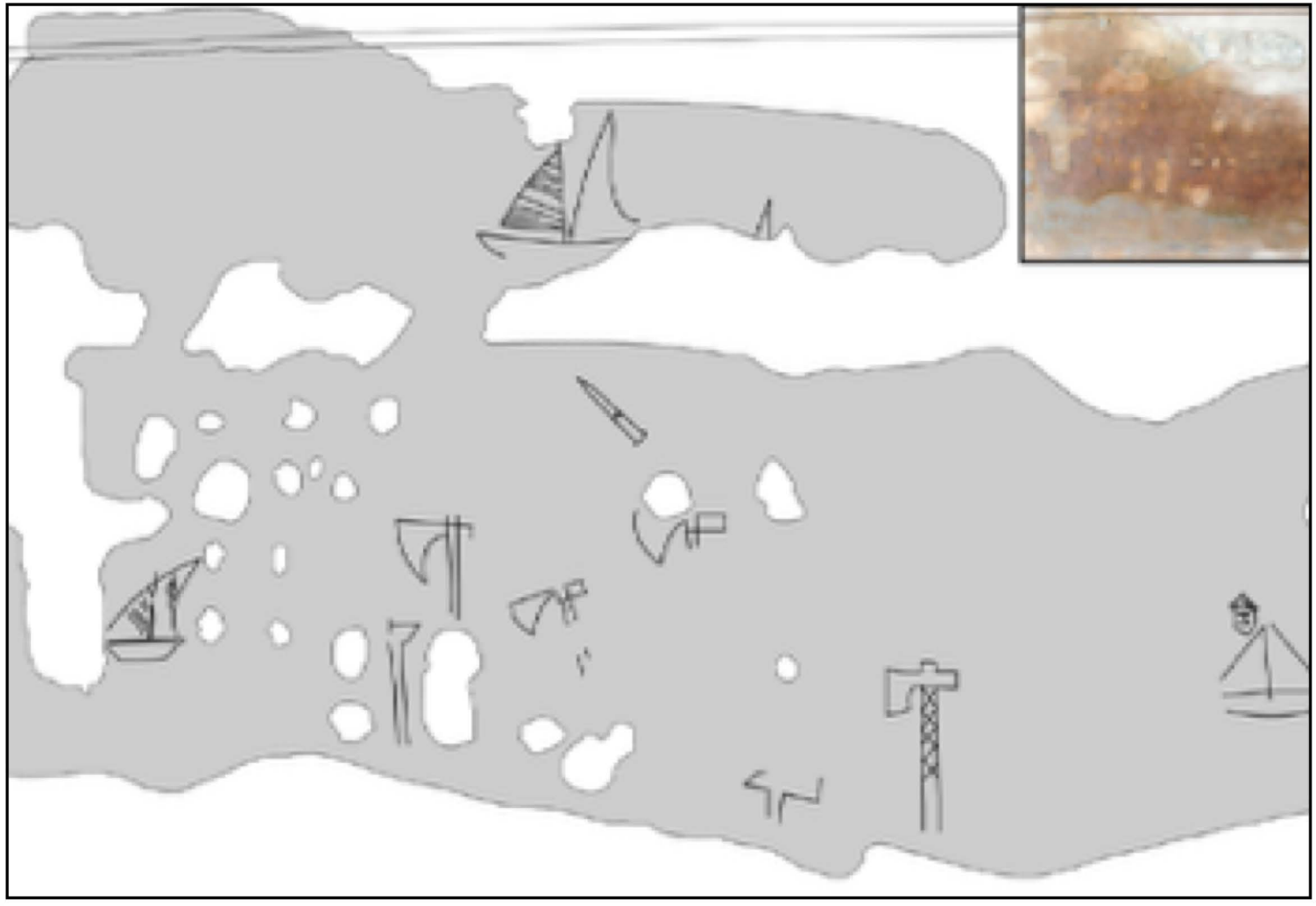
Levha 161c. Evrenos Gazi İmareti Doğu Yan Mekan Kubbe ve Geçiş

Levha 162. Evrenos Gazi İmareti Eyvan Doğu Duvardaki Grafitiler

Levha 163. Evrenos Gazi İmareti Eyvan Doğu Duvardaki Grafitiler

Levha 164. Evrenos Gazi İmareti Eyvan Doğu Duvardaki Grafitiler

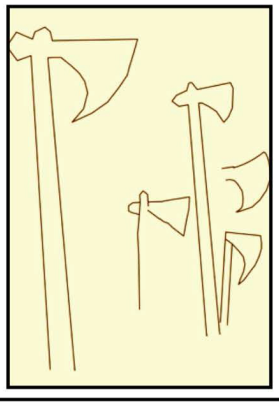
Levha165a. Selanik Prophetias Elias Kilisesi

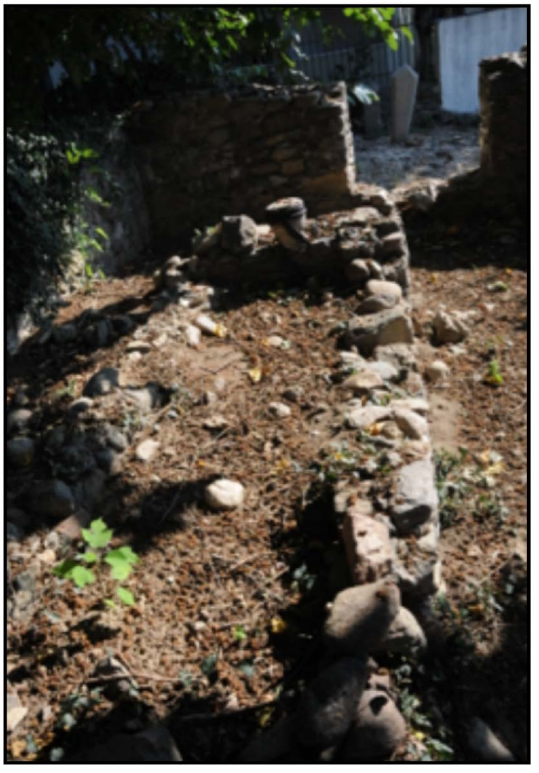
Levha 165b. Selanik Prophetias Elias Kilisesi Grafitiler

Levha 166a. Gümülcine Pustinpuş Baba Türbesi

Levha 166b. Gümülcine Pustinpuş Baba Türbesi

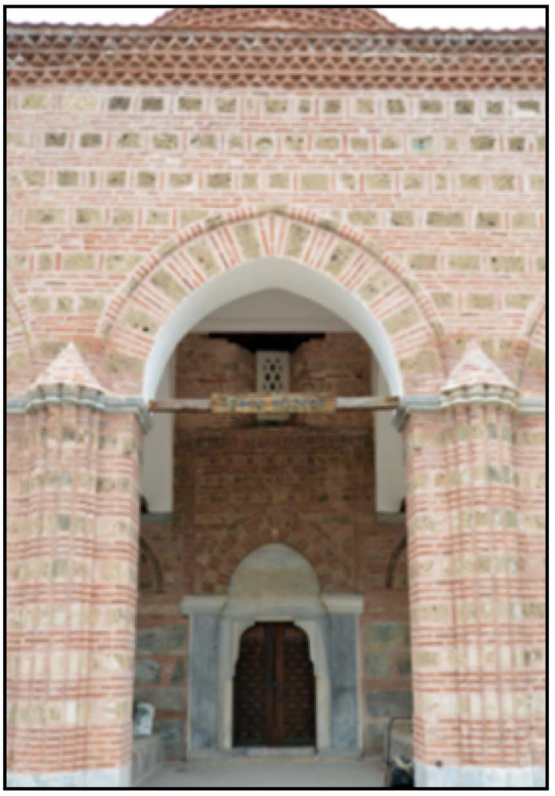
Levha 166c. Gümülcine Pustinpuş Baba Türbesi

Levha 167a. İznik Nilüfer Hatun İmareti Doğu Cephe

Levha 167b. İznik Nilüfer Hatun İmareti Doğu Cephe Detay

Levha 168a. İznik Nilüfer Hatun İmareti
Doğu Cephe Giriş Aksı

Levha 168b. İznik Nilüfer Hatun İmareti
Doğu Cephe Yivli Sütun

Levha 168c. İznik Nilüfer Hatun İmareti Revaklı Giriş Bölümü Kuzey Yan Yüz

Levha 169a. İznik Nilüfer Hatun İmareti Kuzey Doğu Cephe

Levha 169b. Revaklı Giriş Bölümü ve Kuzey Yan Mekan Kuzey Cepheleri

Levha 170a. İznik Nilüfer Hatun İmareti Kuzey Cephe

Levha 170. İznik Nilüfer Hatun İmareti Kuzey Cephe Detay

Levha 171a. İznik Nilüfer Hatun İmareti Batı Cephe

Levha 171b. İznik Nilüfer Hatun İmareti Günry Cephe

Levha 172a. İznik Nilüfer Hatun İmareti Batı Mekan Güney Cephe Tuğla Rozet

Levha 172b. İznik Nilüfer Hatun İmareti Güney Batı Cephe

Levha 173a. İznik Nilüfer Hatun İmareti Güney Cephe Genel Görünüm

Levha 173b. İznik Nilüfer Hatun İmareti Güney Yan Mekan Güney Cephe

Levha 174a. İznik Nilüfer Hatun İmareti Güney Doğu Cephe Genel Görünüm

Levha 174b. İznik Nilüfer Hatun İmareti Revaklı Giriş Bölümü Güney Yan Yüz

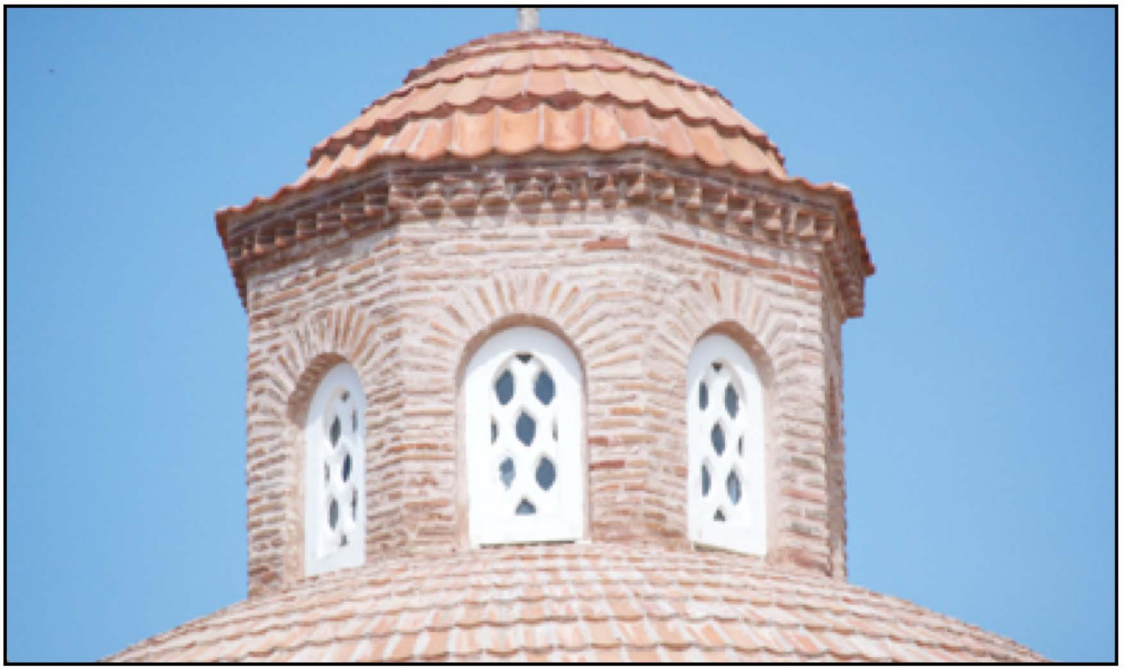
Levha 175a. İznik Nilüfer Hatun İmareti Revaklı Giriş Bölümü Güney Yan Yüz

Levha 175b. Revaklı Giriş Bölümü Güney Yan Yüz Tuğla Süslemeler

Levha 176a. İznik Nilüfer Hatun İmareti Örtü Sistemi

Levha 176b. İznik Nilüfer Hatun İmareti Örtü Sistemi Detay

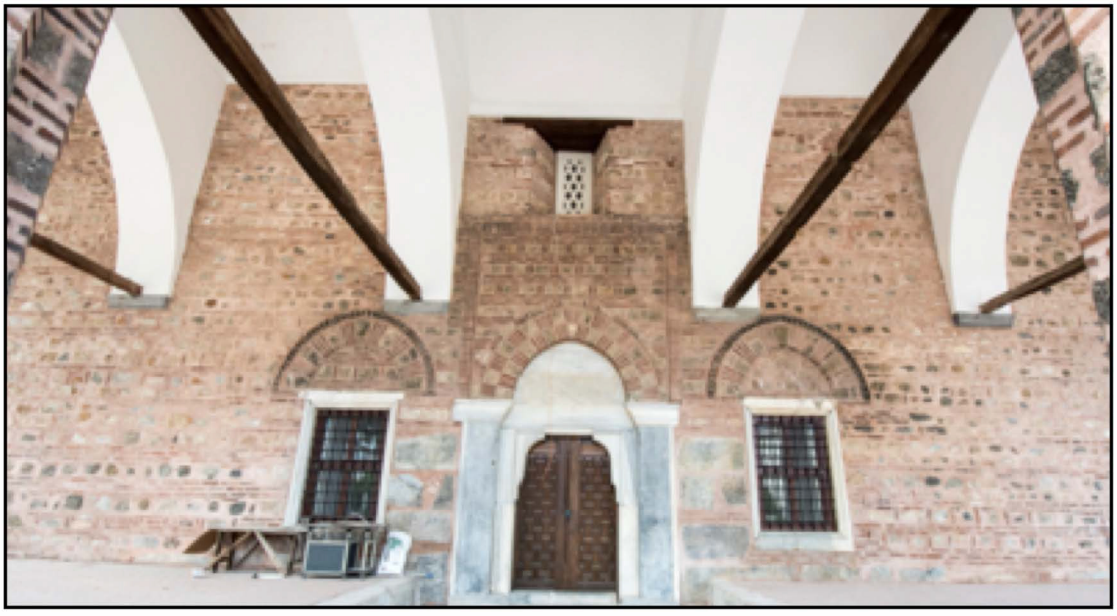
Levha 177a. İznik Nilüfer Hatun İmareti Revakı Giriş Bölümü Güneye Bakış

Levha 177b. İznik Nilüfer Hatun İmareti Revaklı Giriş Bölümü Doğu İç Cephe

Levha 178 a. İznik Nilüfer Hatun İmareti Revaklı Giriş Bölümü Giriş Aksı Doğuya Bakış

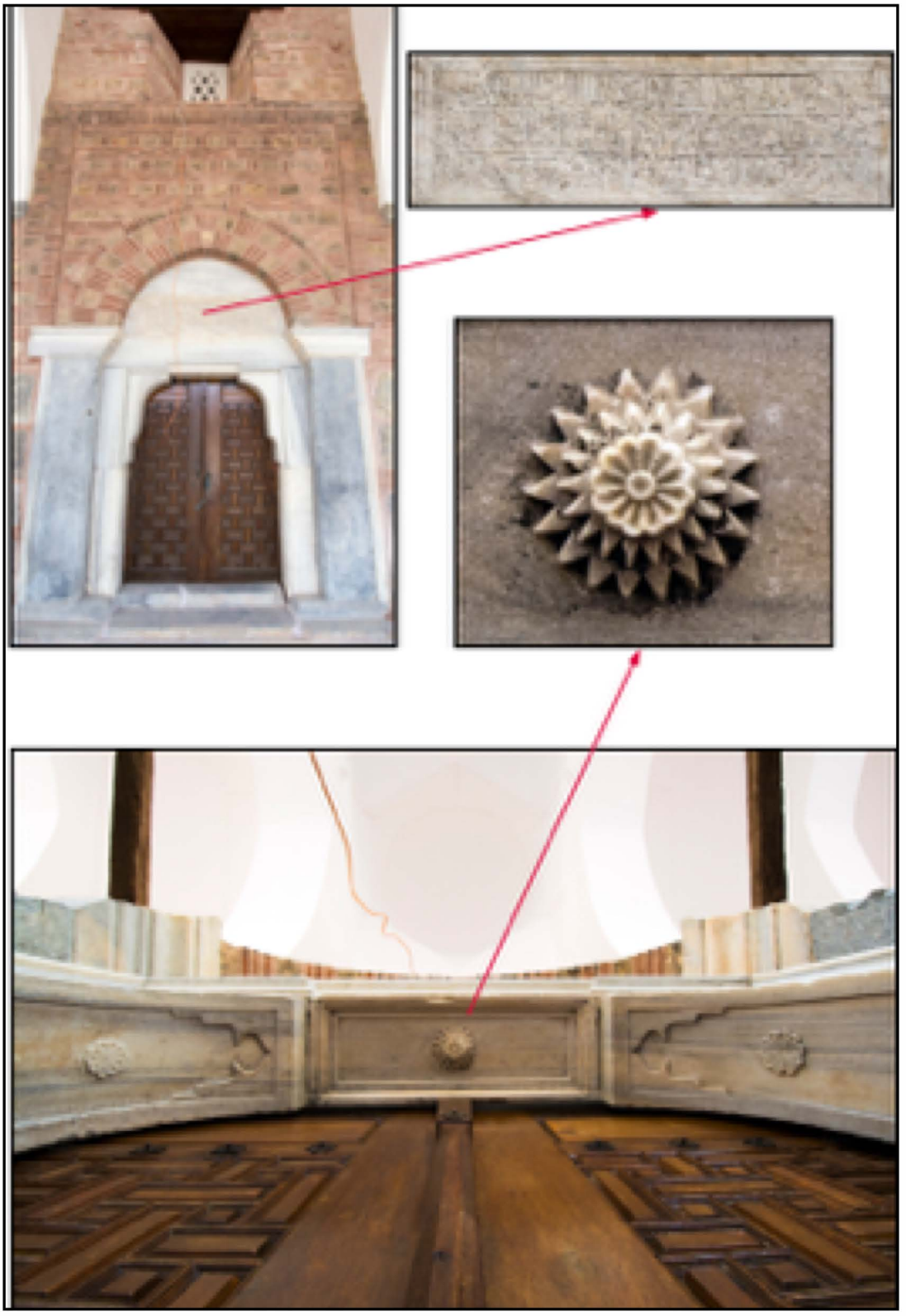
Levha 178b. İznik Nilüfer Hatun İmareti Revaklı Giriş Bölümü Doğu İç Cephe

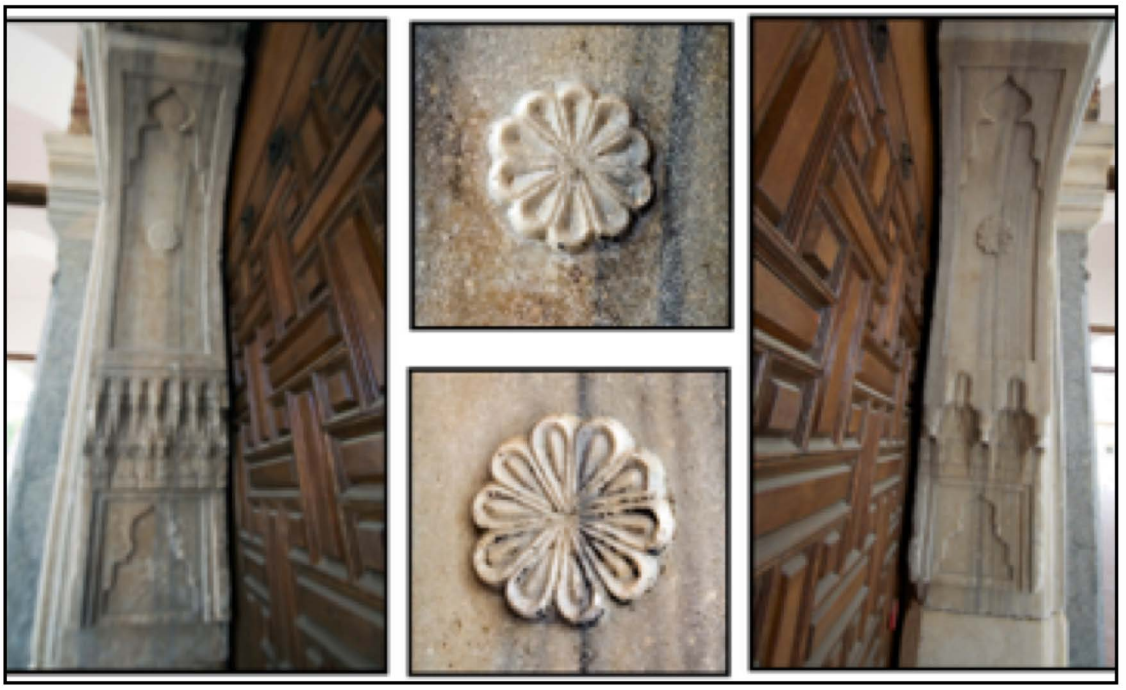
Levha 179a. İznik Nilüfer Hatun İmareti Giriş Kapısı Kemeri

Levha 179b. İznik Nilüfer Hatun İmareti Giriş Kapısının İki Yanındaki Pencereler

Levha 180. İznik Nilüfer Hatun İmareti Giriş Kapısı
Mermer Süsleme Motifleri ve Kitabe

Levha 181a. İznik Nilüfer Hatun İmareti Giriş Kapısı Mermer Süsleme Motifleri

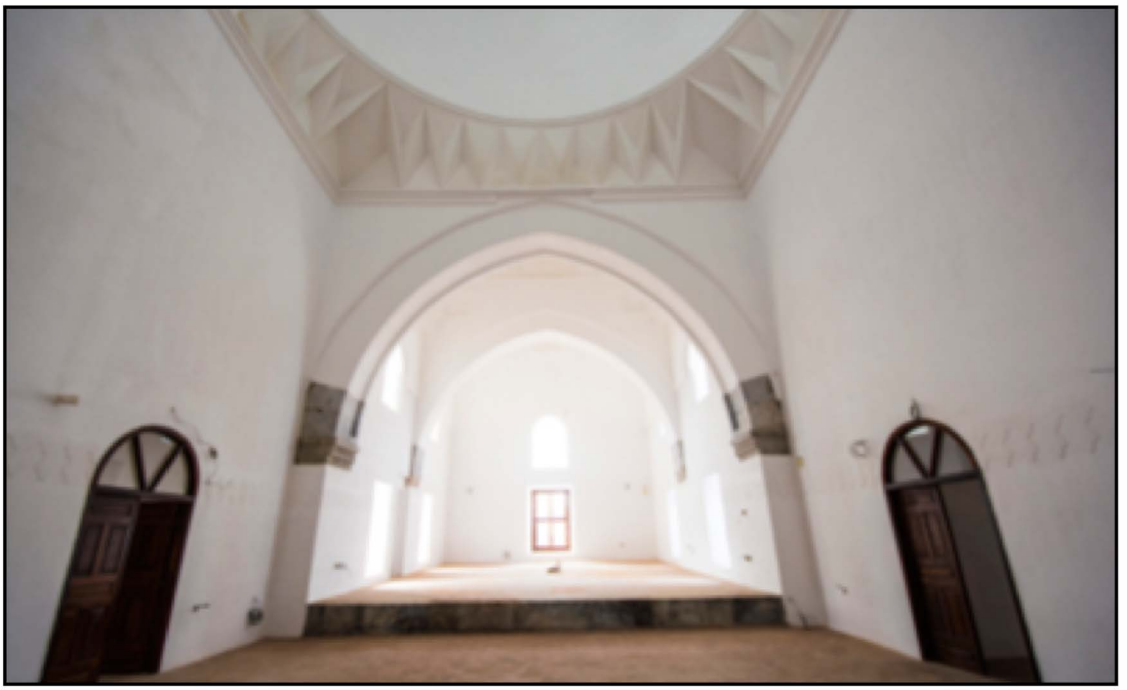
Levha 181b. İznik Nilüfer Hatun İmareti Revaklı Giriş Kısmı Sütun Başlıkları

Levha 182a. İznik Nilüfer Hatun İmareti İç Mekan Doğuya Bakış

Levha 182b. İznik Nilüfer Hatun İmareti Sofa Kubbe-Üçgen Kuşak

Levha 183a. İznik Nilüfer Hatun İmareti İç Mekan Batıya Bakış

Levha 183b. İznik Nilüfer Hatun İmareti Mescit Bölümü

Levha 184a. İznik Nilüfer Hatun İmareti Mescit Bölümü Güney Duvar

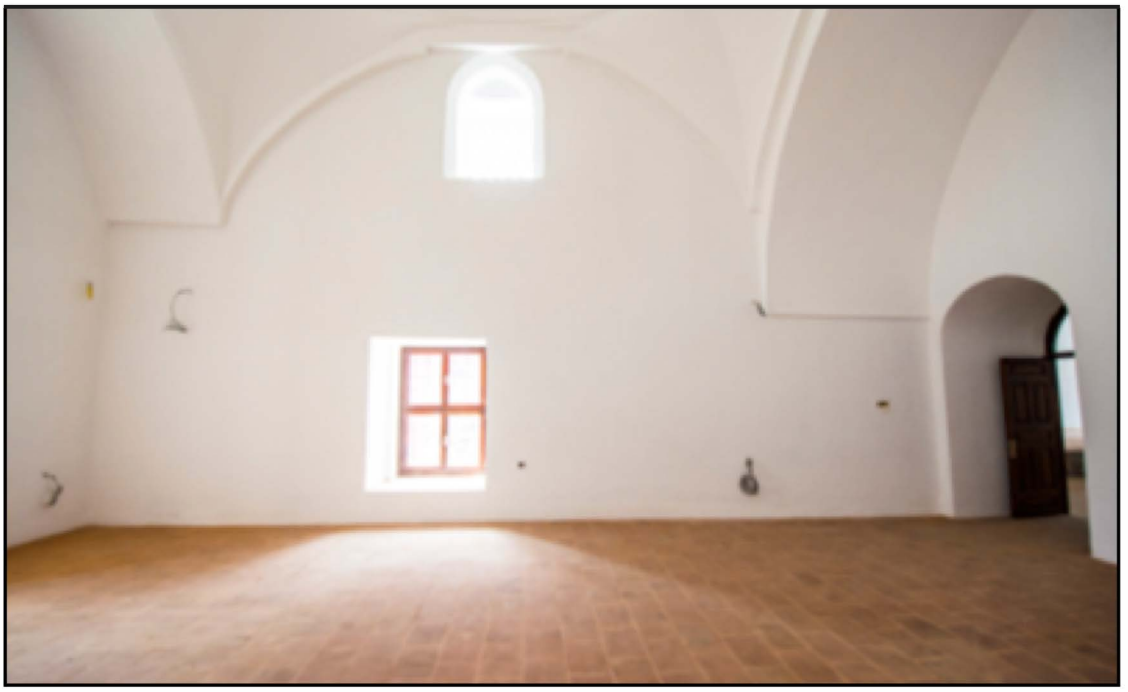
Levha 184b. İznik Nilüfer Hatun İmareti Mescit Bölümü Kuzey Duvar

Levha 185a. İznik Nilüfer Hatun İmareti Mescit Bölümü Örtü Sistemi

Levha 185b. İznik Nilüfer Hatun İmareti Güney Yan Mekana Bakış

Levha 186a. İznik Nilüfer Hatun İmareti Güney Yan Mekan Batı Duvar

Levha 186b. İznik Nilüfer Hatun İmareti Güney Yan Mekan Doğu Duvar

Levha 187a. İznik Nilüfer Hatun İmareti Güney Yan Mekan Güney Batıya Bakış

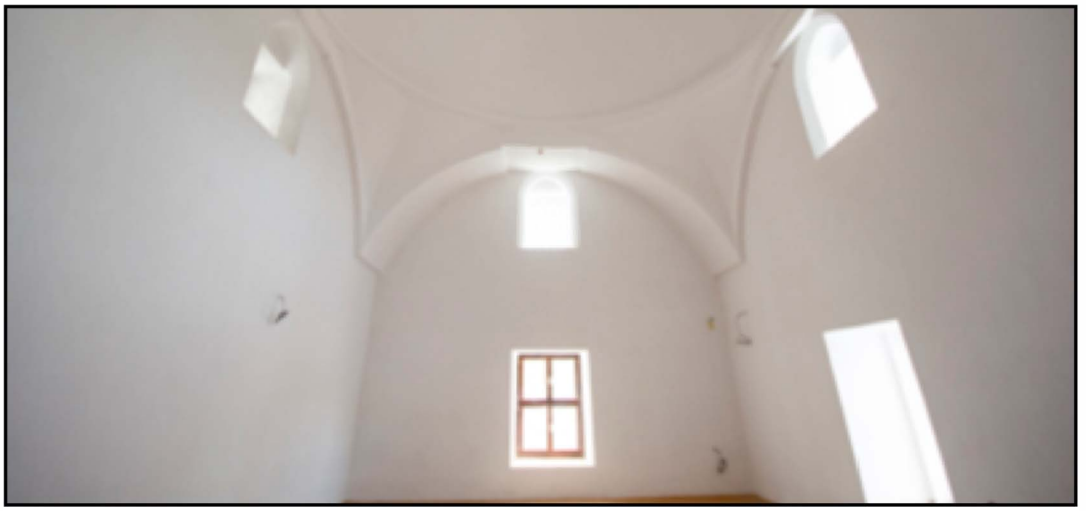
Levha 187b. İznik Nilüfer Hatun İmareti Güney Yan Mekan Güney Doğuya Bakış

Levha 188a. İznik Nilüfer Hatun İmareti Sofadan Kuzey Yan Mekana Bakış

Levha 188b. İznik Nilüfer Hatun İmareti Kuzey Yan Mekan Güney Duvar

Levha 189a. İznik Nilüfer Hatun İmareti Kuzey Yan Mekan Kuzey Duvar

Levha 189b. İznik Nilüfer Hatun İmareti Kuzey Yan Mekan Kuzey Batı Duvar

Levha 189c. İznik Nilüfer Hatun İmareti Kuzey Yan Mekan Kuzey Doğu Duvar

Levha 190 a, b, c. İznik Nilüfer Hatun İmareti Tuğla Süslemeler

Levha 190 d,e. Yenişehir Pustinpuş Baba Zaviyesi

Levha 190 f,g,h,i,j. Bursa Orhan Gazi İmareti

Levha 191 a. Arta - H. Nikolaos Rhodias Kilisesi
(Trkulja, 2004, a.g.k., 368, fig. 213

Levha 191b. Arta - Kata Panagia Kilisesi
(Trkulja, 2004, a.g.k., 368, fig. 212

Levha 191c. Arta - H. Nikolaos Rhodias Kilisesi
(Trkulja, 2004, a.g.k., 374, fig. 227

Levha 191d. İstanbul - Theotokos Pammakaristos Kilisesi

Levha 192a. İznik Yakup Çelebi İmareti - Louis de Launay (1913)
(http://tr.travelogues.gr/item.php?view=42001)

Levha 192b. İznik Yakup Çelebi İmareti Kuzey Cephe Revaklı Giriş

Levha 193a. İznik Yakup Çelebi İmareti Batı Cephe

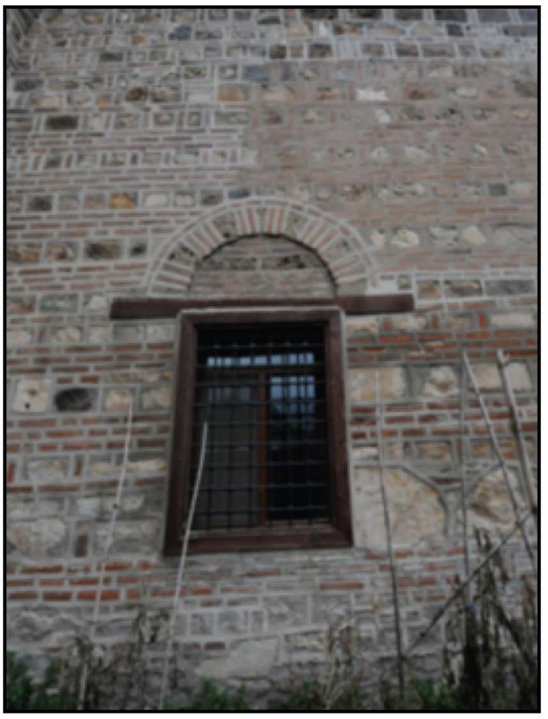
Levha 193b. İznik Yakup Çelebi İmareti Güney Batıdan Bakış

Levha 193c. İznik Yakup Çelebi İmareti Harim Güney Cephe

Levha 194a. İznik Yakup Çelebi İmareti Güney Doğudan Bakış

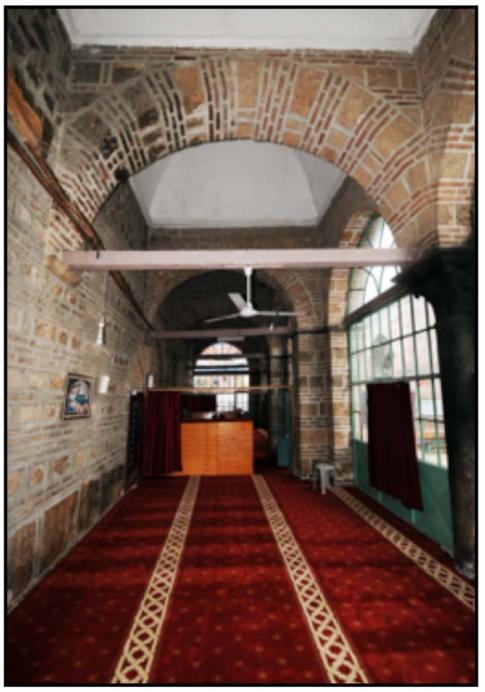
Levha 194b. İznik Yakup Çelebi İmareti Doğu Tabhane Güney Cephe

Levha 195a. İznik Yakup Çelebi İmareti Revaklı Giriş Bölümü Güney Duvar

Levha 195b. İznik Yakup Çelebi İmareti Revaklı Giriş Bölümü Kuzey Giriş Aksı

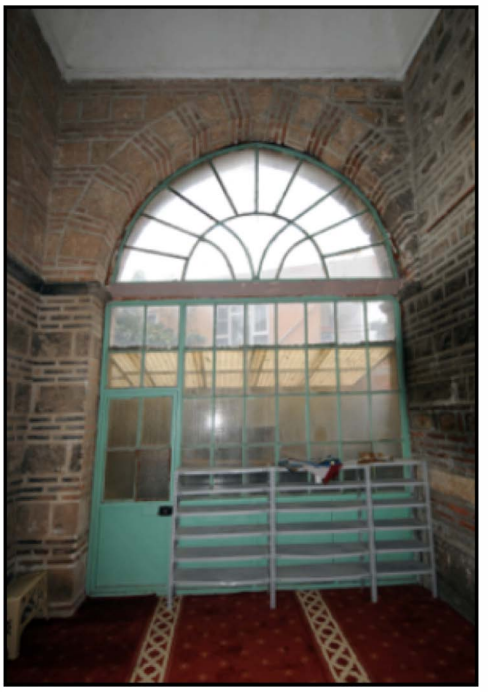
Levha 196a. Revaklı Giriş Bölümü
Batıya Bakış

Levha 196b. Revaklı Giriş Bölümü
Doğuya Bakış

Levha 196c. Revaklı Giriş Bölümü
Kuzey Doğu Köşe

Levha 196d. Revaklı Giriş Bölümü
Doğu Yan Yüz

Levha 197a. İznik Yakup Çelebi İmareti Revaklı Giriş Bölümü

Levha 197b. İznik Yakup Çelebi İmareti Revaklı Giriş Bölümü

Levha 198a. İznik Yakup Çelebi İmareti Revaklı Giriş Bölümü Örtü Sistemi

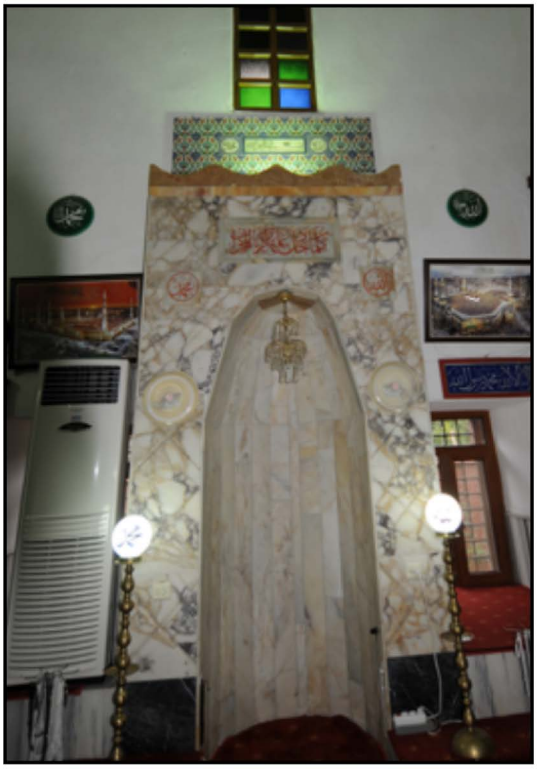
Levha 198b. İznik Yakup Çelebi İmareti Revaklı Giriş Bölümü Giriş Kapısı Kemeri

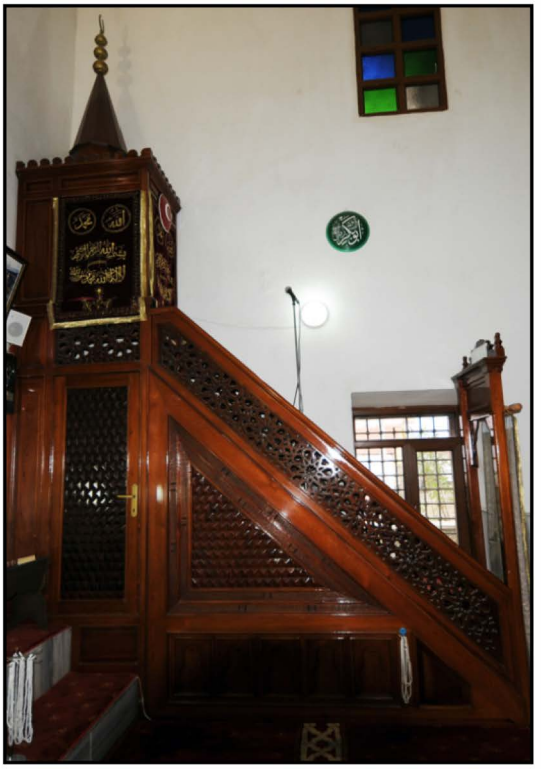
Levha 199a. İznik Yakup Çelebi İmareti Revaklı Giriş Bölümü Pencere Detay

Levha 199b. İznik Yakup Çelebi İmareti Harim Güneye Bakış

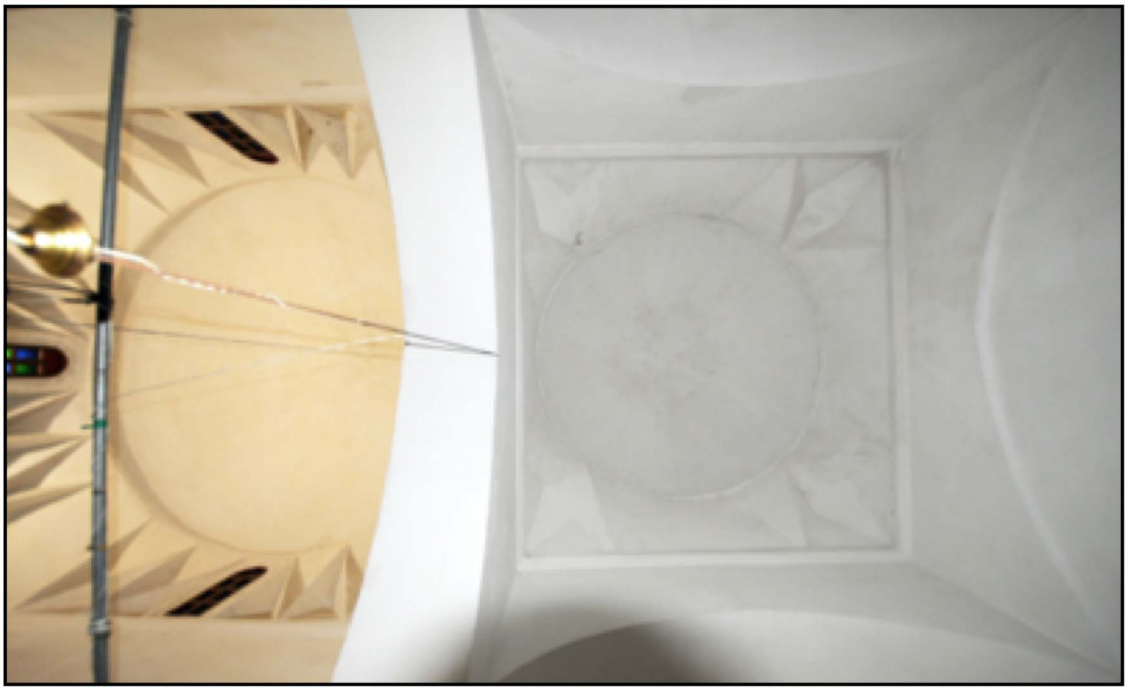
Levha 200a. İznik Yakup Çelebi İmareti Mihrap

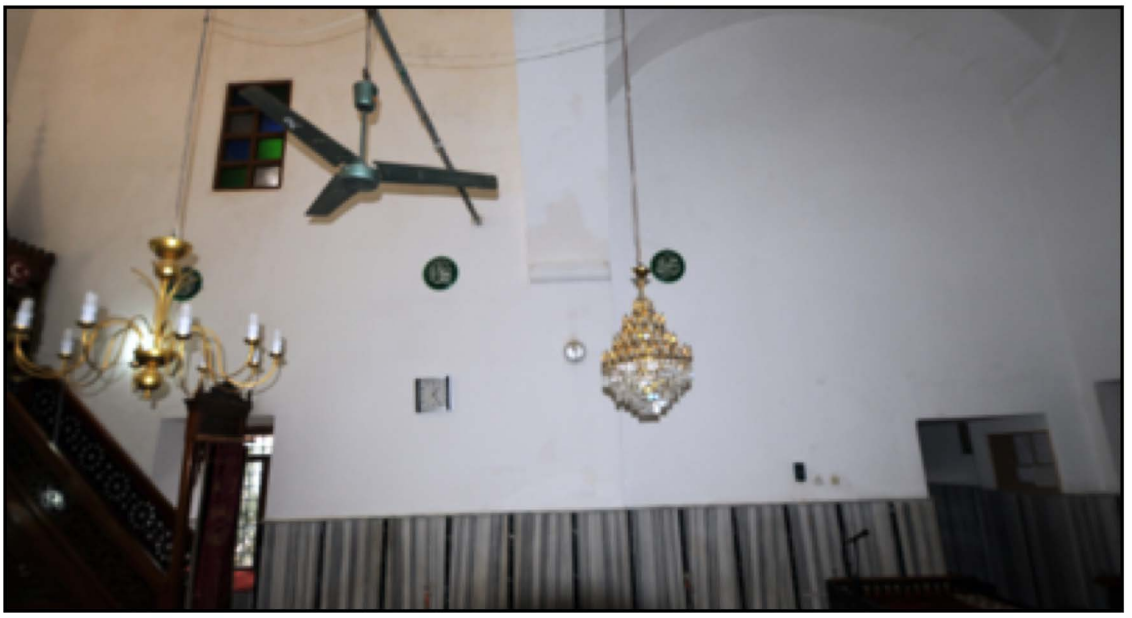
Levha 200b. İznik Yakup Çelebi İmareti Minber

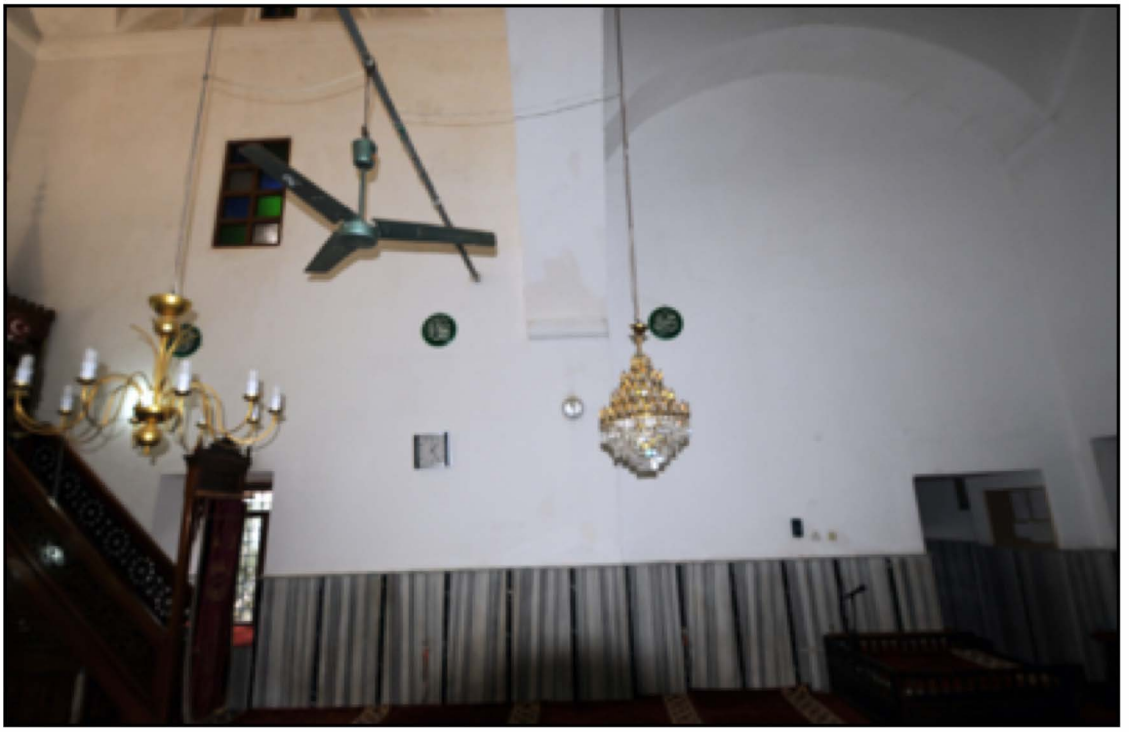
Levha 200c. İznik Yakup Çelebi İmareti Harim Kuzey Giriş Yönüne Bakış

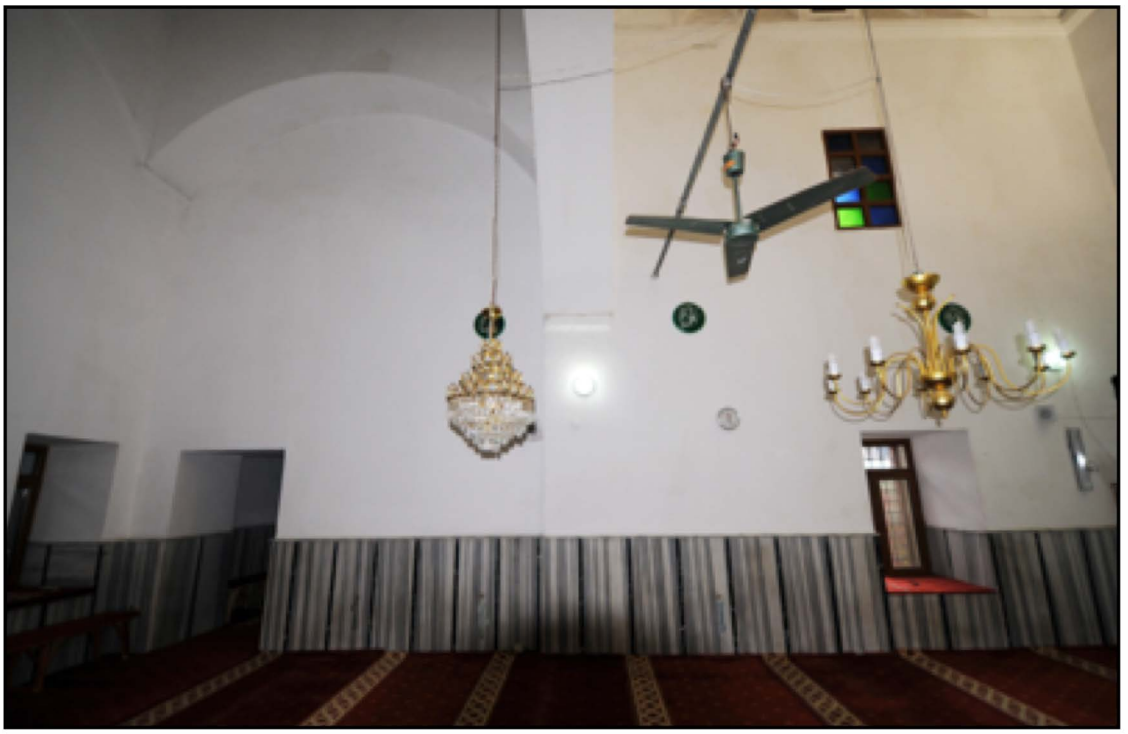
Levha 201a. İznik Yakup Çelebi İmareti Harim ve Sofa Örtü Sistemleri

Levha 201b. İznik Yakup Çelebi İmareti Harim-Sofa Batı Cephe

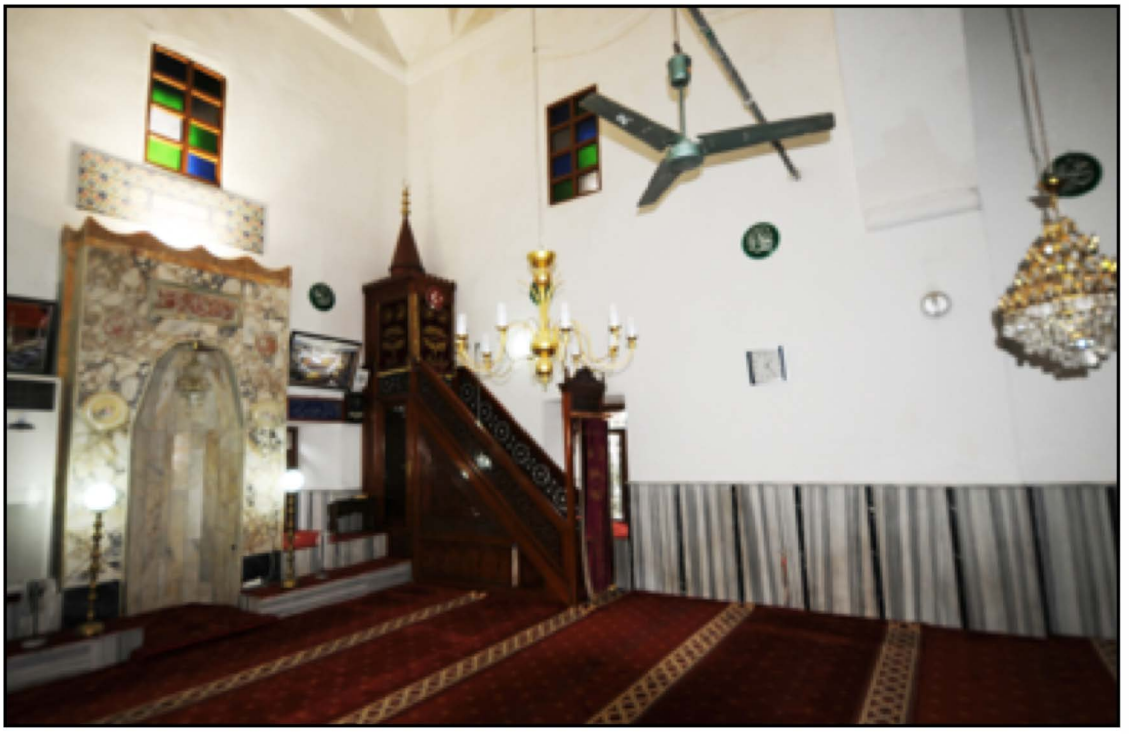
Levha 202a. İznik Yakup Çelebi İmareti Harim-Sofa Batı Cephe

Levha 202b. İznik Yakup Çelebi İmareti Harim-Sofa Doğu Cephe

Levha 203a. İznik Yakup Çelebi İmareti Harim Güney Doğu

Levha 203b. İznik Yakup Çelebi İmareti Harim Güney Batı

Levha 204a. İznik Yakup Çelebi İmareti Batı Tabhane Odası

Levha 204b. İznik Yakup Çelebi İmareti Doğu Tabhane Odası

Levha 205a. İznik Yakup Çelebi Türbesi

Levha 205b. İznik Yakup Çelebi Türbesi

Levha 206a. İznik Yakup Çelebi Türbesi

Levha 206b. İznik Yakup Çelebi Türbesi

Levha 207a. İznik Yakup Çelebi Türbesi

Levha 207b. İznik Yakup Çelebi Türbesi

Levha 208a. İznik Yakup Çelebi İmareti Bizans Devşirme Parçası

Levha 208b. İznik Yakup Çelebi Türbesi Bizans Devşirme Baluster

Levha 209a. İznik Hayredin Paşa Türbesi Doğu Cephe

Levha 209b. İznik Hayredin Paşa Türbesi Batı Cephe

Levha 210a. İznik Hayredin Paşa Türbesi Kuzey Cephe

Levha 210b. İznik Hayredin Paşa Türbesi Güney Cephe

Levha 211a. İznik Hayredin Paşa Türbesi İç Görünüm Doğu Yön

Levha 211b. İznik Hayredin Paşa Türbesi İç Görünüm Batı Yön

Levha 212a. İznik Hayredin Paşa Türbesi İç Görünüm Güney Yön

Levha 212b. İznik Hayredin Paşa Türbesi İç Görünüm Kuzey Doğuya Bakış

Levha 213a. İznik Hayredin Paşa Türbesi Hayreddin Paşa Lahdi

Levha 213b. Hayreddin Paşa Lahdi

Levha 213c. Hayreddin Paşa Lahdi

Levha 214a. Hayreddin Paşa Lahdi Kuzey

Levha 214b. Hayreddin Paşa Lahdi Güney

Levha 214c. İznik Ali Paşa Türbesi

Levha 215a. İznik Hayredin Paşa Türbesi Kubbeye Geçiş

Levha 215b. İznik Hayredin Paşa Türbesi Kubbe

Levha 216a. Karacabey Ulu Cami Kuzey Cephe

Levha 216b. Karacabey Ulu Cami Kuzey Batı Cephe

Levha 217a. Karacabey Ulu Cami Batı Cephe

Levha 217b. Karacabey Ulu Cami Güney Cephe

Levha 218a. Karacabey Ulu Cami Kuzey Doğu Cephe

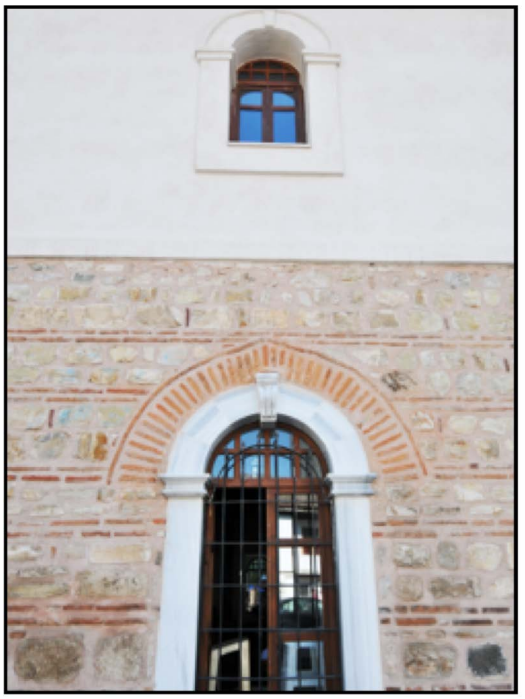
Levha 218b. Karacabey Ulu Cami Doğu Cephe

Levha 219a. Karacabey Ulu Cami
Minare

Levha 219b. Karacabey Ulu Cami
Doğu Giriş Kapısı

Levha 219c. Karacabey Ulu Cami
Pencere Detay

Levha 219d. Karacabey Ulu Cami
Pencere Detay

Levha 220a. Karacabey Ulu Cami Giriş Bölümü Doğu

Levha 220b. Karacabey Ulu Cami Giriş Bölümü Batı

Levha 221a. Karacabey Ulu Cami Kuzey Giriş Kapısı

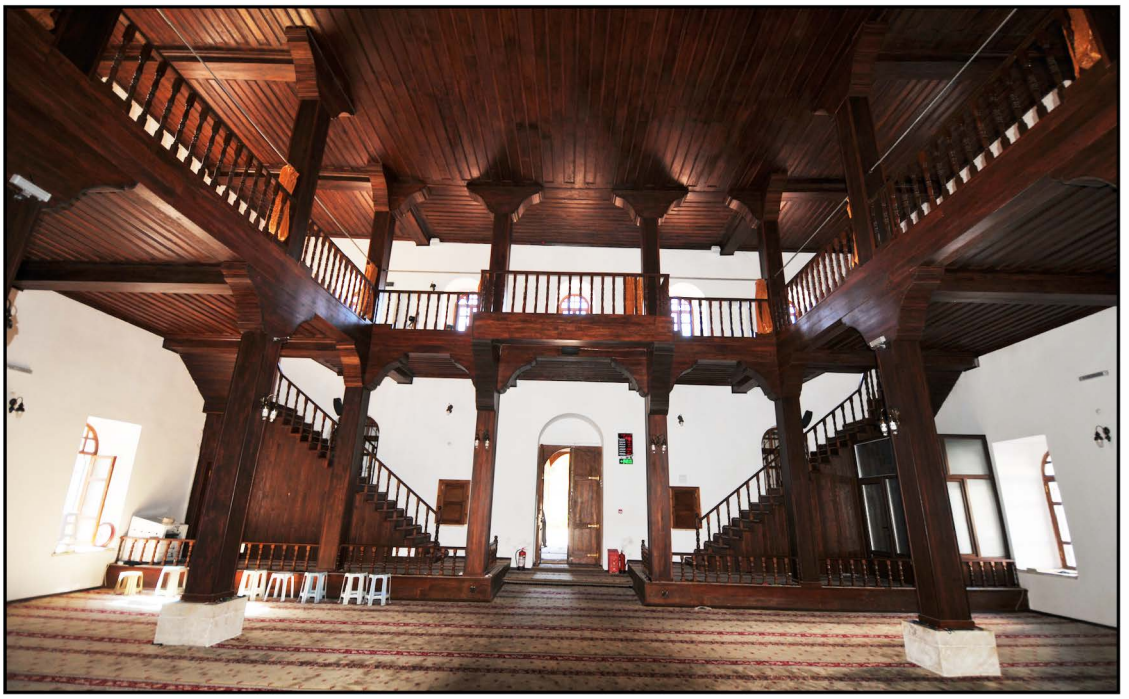
Levha 221b. Karacabey Ulu Cami İç Mekan Güney

Levha 222a. Karacabey Ulu Cami İç Mekan doğu

Levha 222b. Karacabey Ulu Cami İç Mekan Batı

Levha 223a. Karacabey Ulu Cami İç Mekan Kuzey

Levha 223b. Karacabey Ulu Cami Mihrap ve Minber

Levlıa 224a. Karacabey Ulu Cami (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Levha 224b. Karacabey Ulu Cami (Vakıllar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Levlıa 225a. Karacabey Ulu Cami (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Levha 225b. Karacabey Ulu Cami (Vakıllar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Levha 226a. Karaferye – Veria – Cami-i Atik (Konuk, 2010, a.g.k., 55)

Levha 226b. Karaferye – Veria – Cami-i Atik (Konuk, 2010, a.g.k., 55)

Levha 227a. Kemallı Asılhan Bey Mescidi (Vakıflar Genel Müd. Arşivi)

Levha 227b. Kemallı Asılhan Bey Mescidi (Vakıflar Genel Müd. Arşivi)

Levha 227c. Kemallı Asılhan Bey Mescidi (Vakıflar Genel Müd. Arşivi)

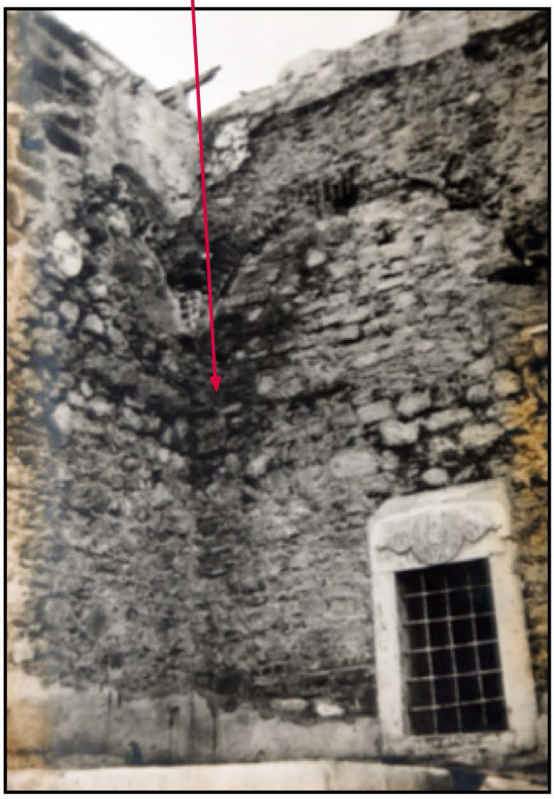
Levha 228a. Kemalli Asılhan Bey Mescidi
(Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

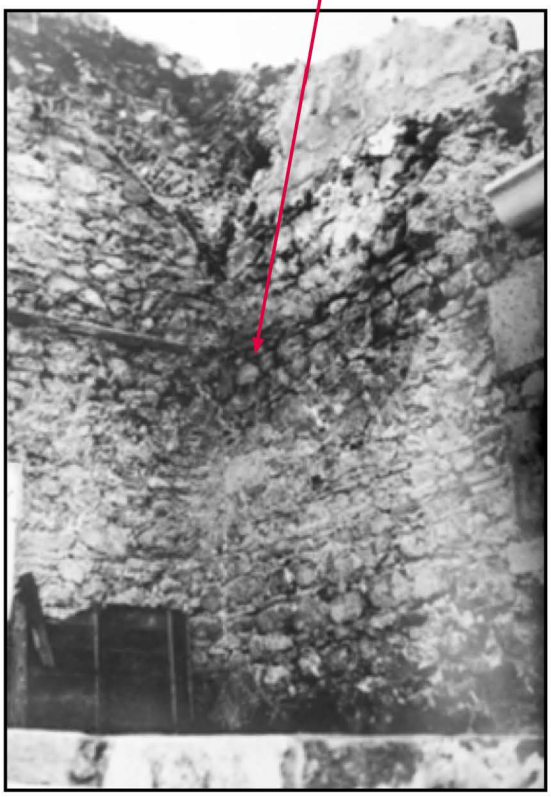
Levha 228b. Kemalli Asılhan Bey Mescidi
(Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Levha 229a. Kemalli Asılhan Bey Mescidi
(Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Levha 229b. Asılhan Bey Mescidi
Revaklı Giriş Doğu Köşe
(Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Levha 229c. Asılhan Bey Mescidi
Revaklı Giriş Batı Köşe
(Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Levha 230a. Kemalli Asılhan Bey Mescidi Kuzey Cephe

Levha 230b. Kemalli Asılhan Bey Mescidi Kuzey Batı Cephe

Levha 231a. Kemalli Asılhan Bey Mescidi Batı Cephe

Levha 231b. Kemalli Asılhan Bey Mescidi Güney Cephe

Levha 232a. Kemalli Asılhan Bey Mescidi Güney Doğu Cephe

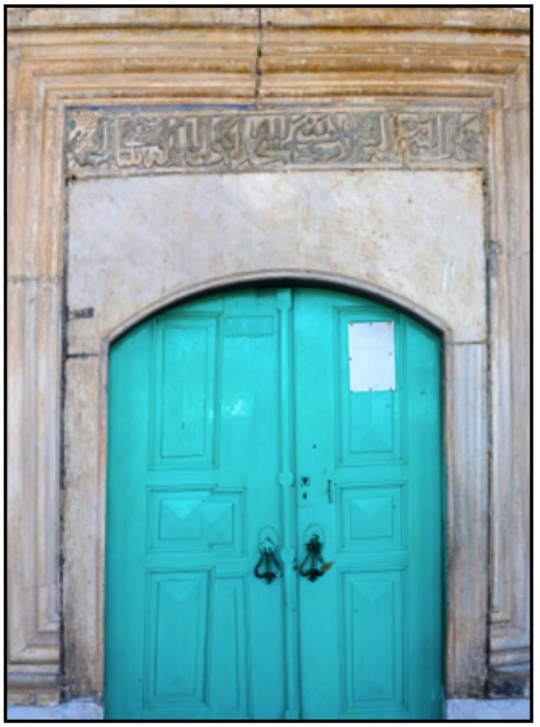
Levha 232b. Kemalli Asılhan Bey Mescidi Minare

Levha 233a. Asılhan Bey Mescidi
Batı Cephe Pencere Detay

Levha 233b. Asılhan Bey Mescidi
Doğu ephe Pencere Detay

Levha 233c. Asılhan Bey Mescidi Giriş Kapısı

Levha 234a. Revaklı Giriş Bölümü Doğu Pencere Detay

Levha 234b. Revaklı Giriş Bölümü Doğuya Bakış

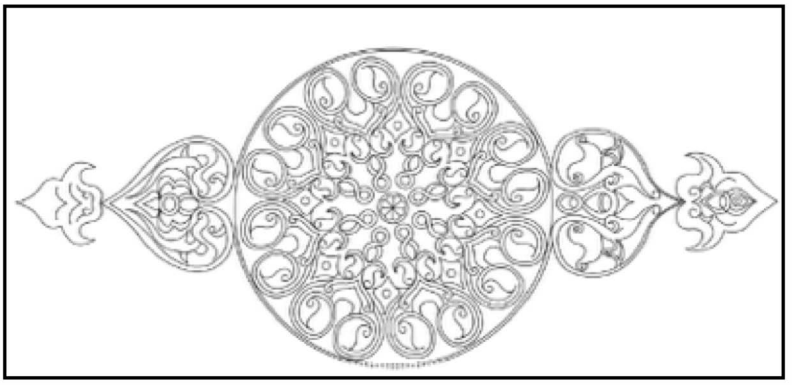
Levha 234c. Revaklı Giriş Bölümü Batıya Bakış

Levha 234d. Revaklı Giriş Bölümü Batı Pencere Detay

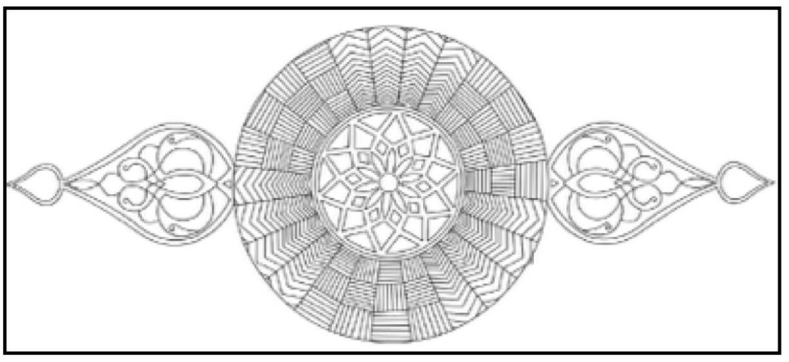
Levha 235a. Revaklı Giriş Bölümü Batı Pencere

Levha 235b. Revaklı Giriş Bölümü Batı Pencere Süsleme Çizim

Levha 235c. Revaklı Giriş Bölümü Doğu Pencere Süsleme

Levha 235d. Revaklı Giriş Bölümü Doğu Pencere Süsleme Çizim

Levha 236a. Kemalli Asılhan Bey Mescidi İç Mekan Güney

Levha 236b. Kemalli Asılhan Bey Mescidi Mihrap

Levha 236c. Kemalli Asılhan Bey Mescidi Minber

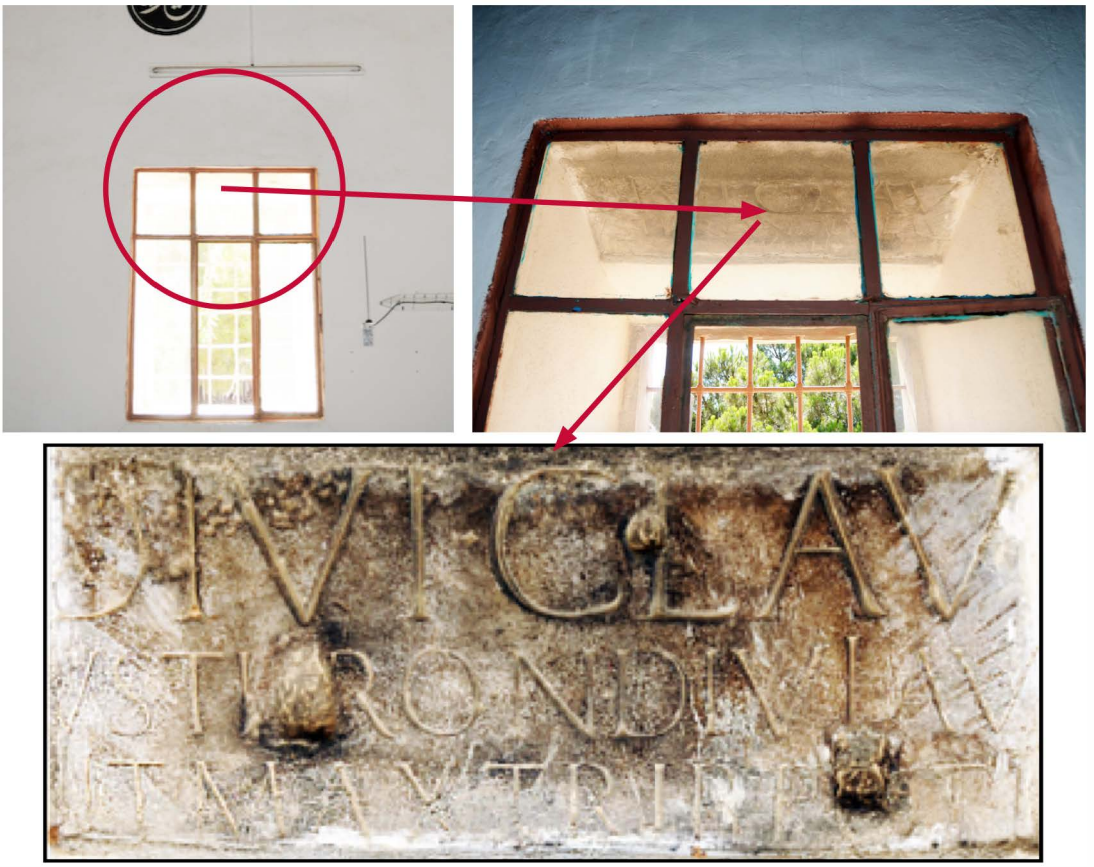
Levha 237a. Kemalli Asılhan Bey Mescidi İç Mekan Güney Batı

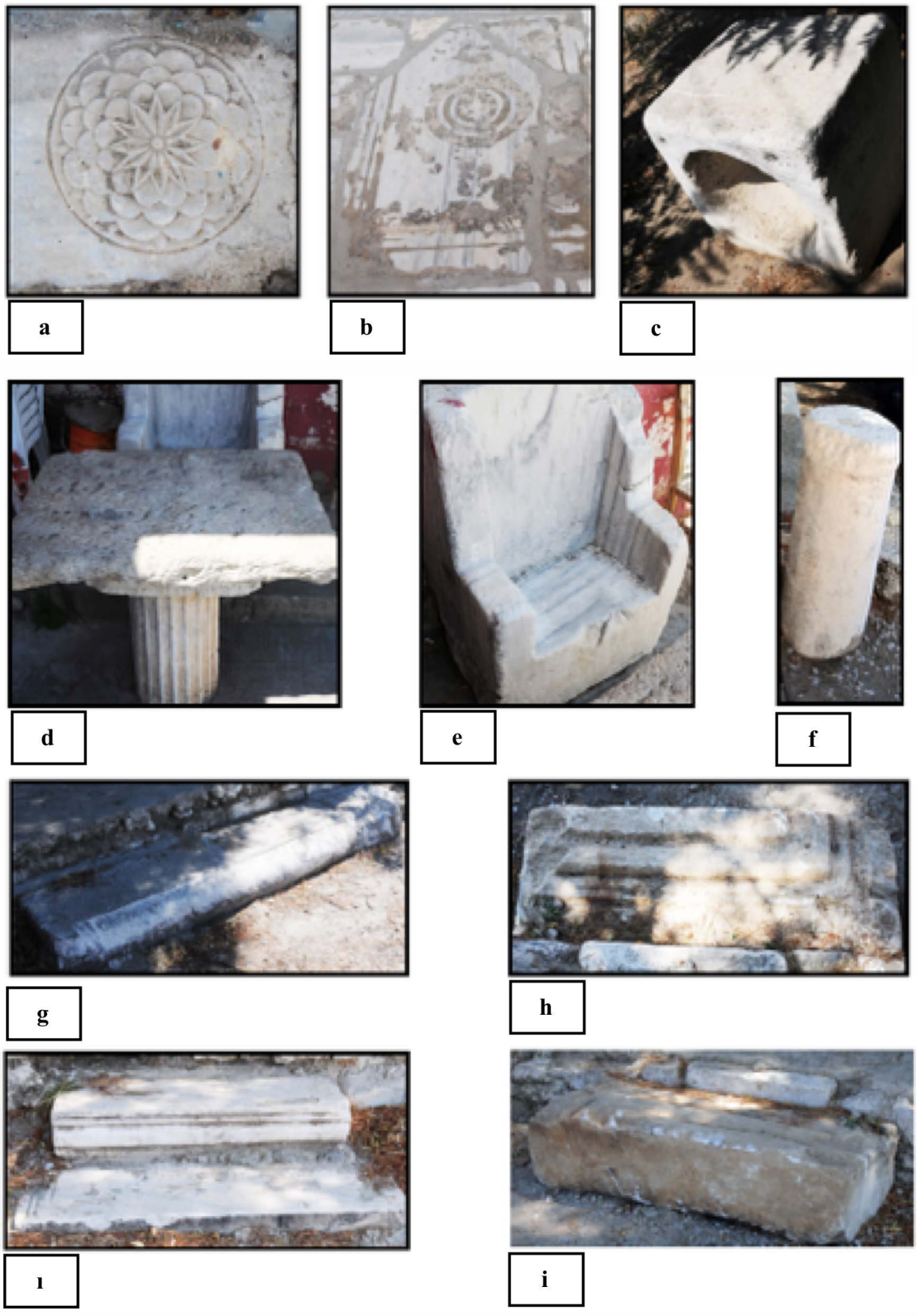
Levha 237b. Kemalli Asılhan Bey Mescidi İç Mekan Güney Doğu

Levha 238a. Kemalli Asılhan Bey Mescidi İç Mekan Kuzey

Levha 238b. Kemalli Asılhan Bey Mescidi İç Mekan Kuzey

Levha 239a,b,c,d,e,f,g,h,ı,i. Kemalli Asılhan Bey Mescidi Çevresindeki Mimari Plastik Parçalar

Levha 240a. Kemalli Asılhan Bey Lahdi

Levha 240b. Kemalli Asılhan Bey Lahdi

Levha 240c. Kemalli Asılhan Bey Lahdi

Levha 240d. Kemalli Asılhan Bey Lahdi

Levha 241a. Mudurnu Yılldırım Cami Kuzey Batı Cephe

Levha 241b. Mudurnu Yılldırım Cami

Levha 241c. Mudurnu Yılldırım Cami Kuzey Batı - Minare

Levha 242a. Mudurnu Yıldırım Cami Batı Cephe

Levha 242b. Mudurnu Yıldırım Cami Güney Batı Cephe

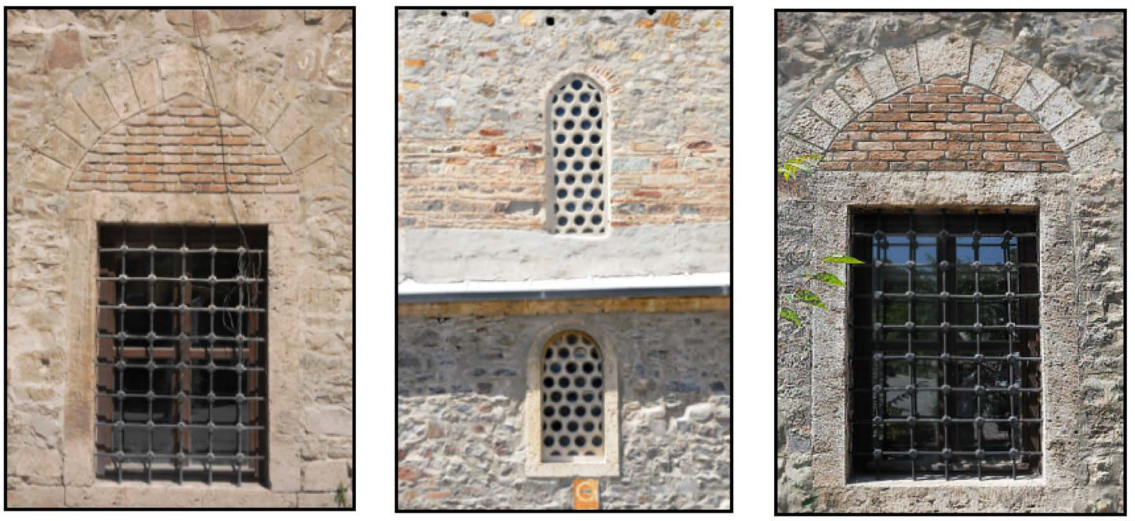
Levha 243a. Mudurnu Yılldırım Cami Güney Cephe

Levha 243b. Mudurnu Yılldırım Cami Güney Üst Pencere ve Kasnak

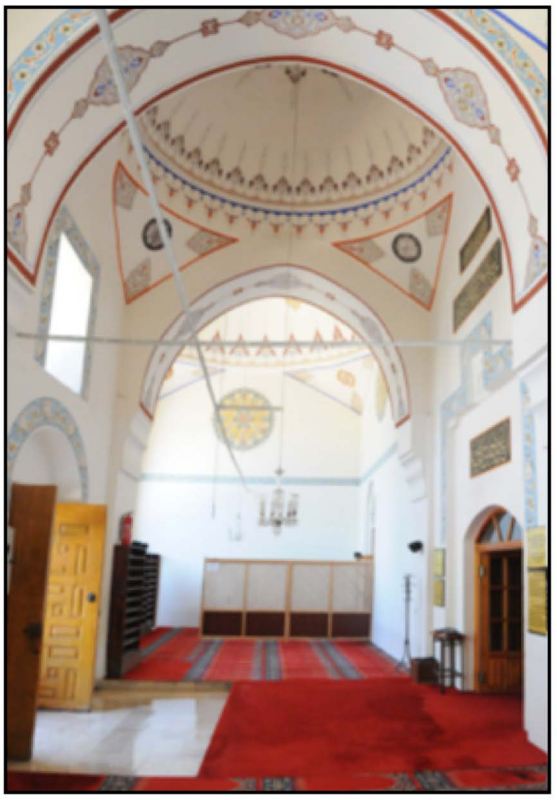
Levha 244a. Mudurnu Yıldırım Cami Güney Doğu Cephe

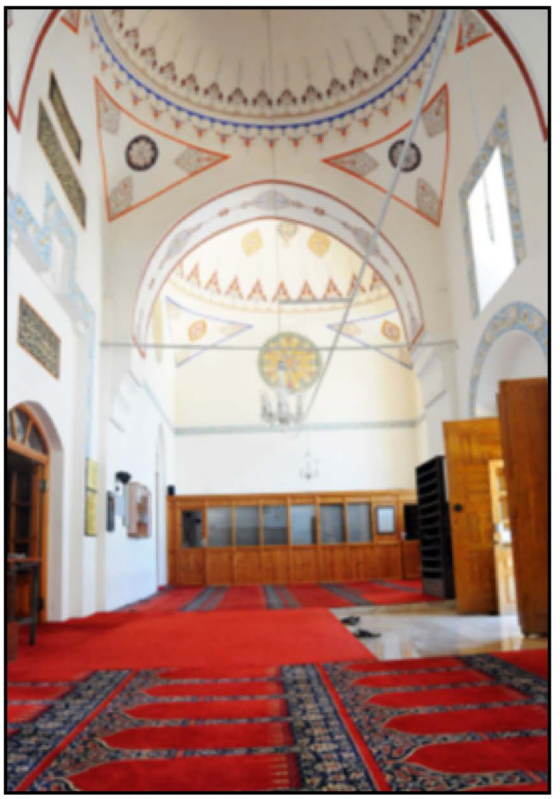
Levha 244a,b,c. Mudurnu Yıldırım Cami Alt ve Üst Pencere Detay Görünümler

Levha 245a. Mudurnu Yıldırım Cami Giriş Bölümü Kapısı

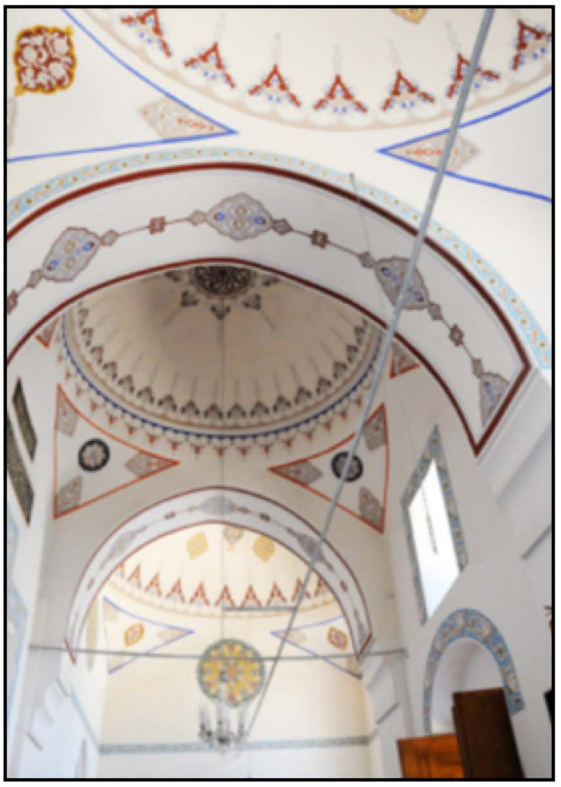
Levha 245b. Mudurnu Yıldırım Cami Giriş Bölümü Doğu Yan Yüz

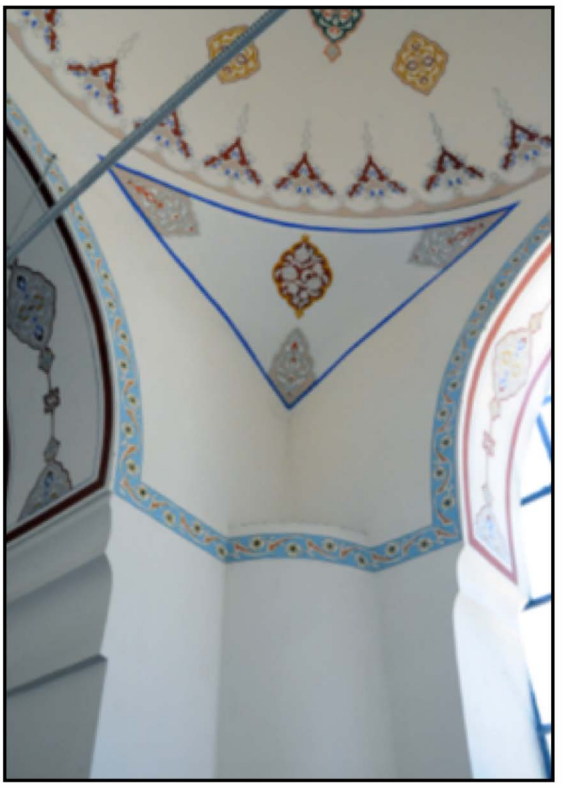
Levha 245c. Mudurnu Yıldırım Cami Giriş Bölümü Batı Yan Yüz

Levha 246a. Mudurnu Yıldırım Cami Giriş Bölümü Orta Birim Örtü

Levha 246b. Giriş Bölümü Örtü Sistemi

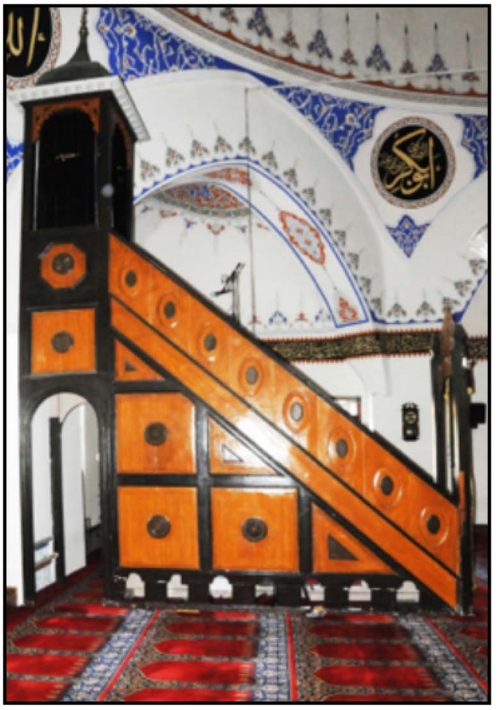
Levha 246c. Giriş Bölümü Örtü Sistemi

Levha 247a. Mudurnu Yılldırım Cami İç Mekan Güney Cephe- Mihrap

Levha 247b. Mihrap

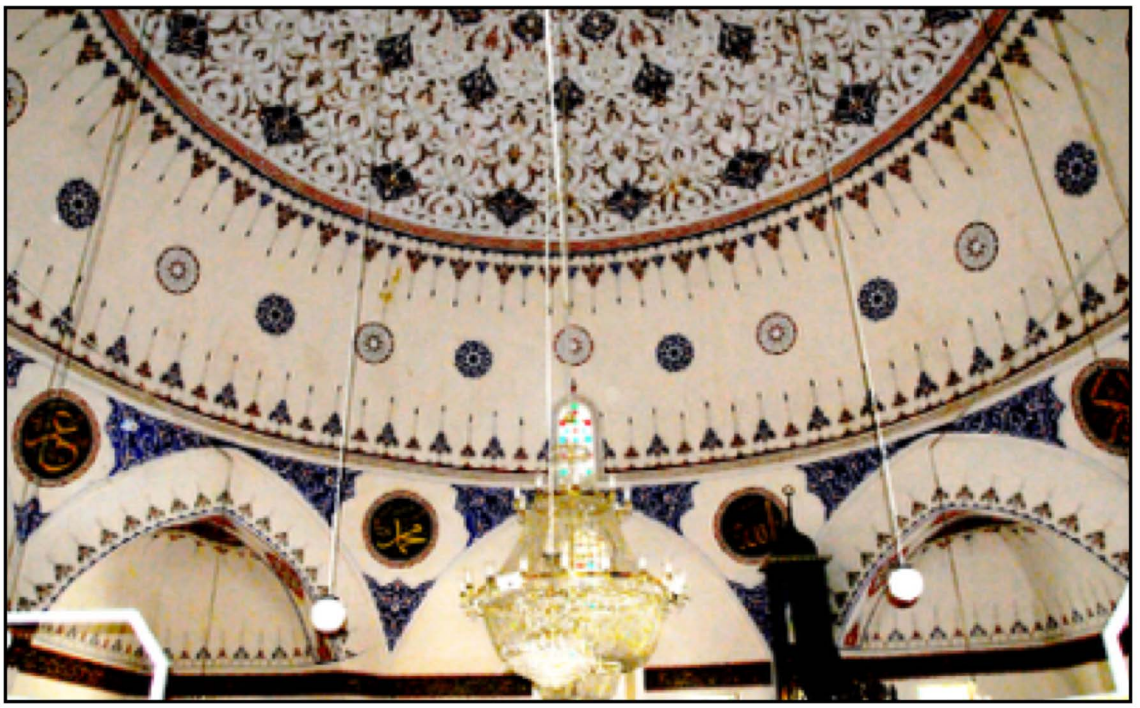
Levha 247c. Minber

Levha 248a. Mudurnu Yıldırım Cami İç Mekan - Güney Doğu

Levha 248b. Mudurnu Yıldırım Cami İç Mekan Doğu Cephe

Levha 249a. Mudurnu Yıldırım Cami İç Mekan - Kubbe ve Geçiş Sistemi

Levha 249b. Mudurnu Yıldırım Cami Kubbe Detay

Levha 250a. Mudurnu Yıldırım Cami Güney Batı (1930'lar)
(Mudurnu Belediyesi Arşivi)

Levha 250b. Mudurnu Yıldırım Cami Güney Batı (2011)

Levha 251a. Batı Cephe (1930'lar)
(Mudurnu Belediyesi Arşivi)

Levha 251b. Mudurnu Yıldırım Cami
Batı Cephe (2011)

Levha 251c. Mudurnu Yıldırım Cami Mihrap (1930'lar)
(Mudurnu Belediyesi Arşivi)

Levha 252a. Mudurnu Yıldırım Cami Mihrap ve Minber (1930'lar)
(Mudurnu Belediyesi Arşivi)

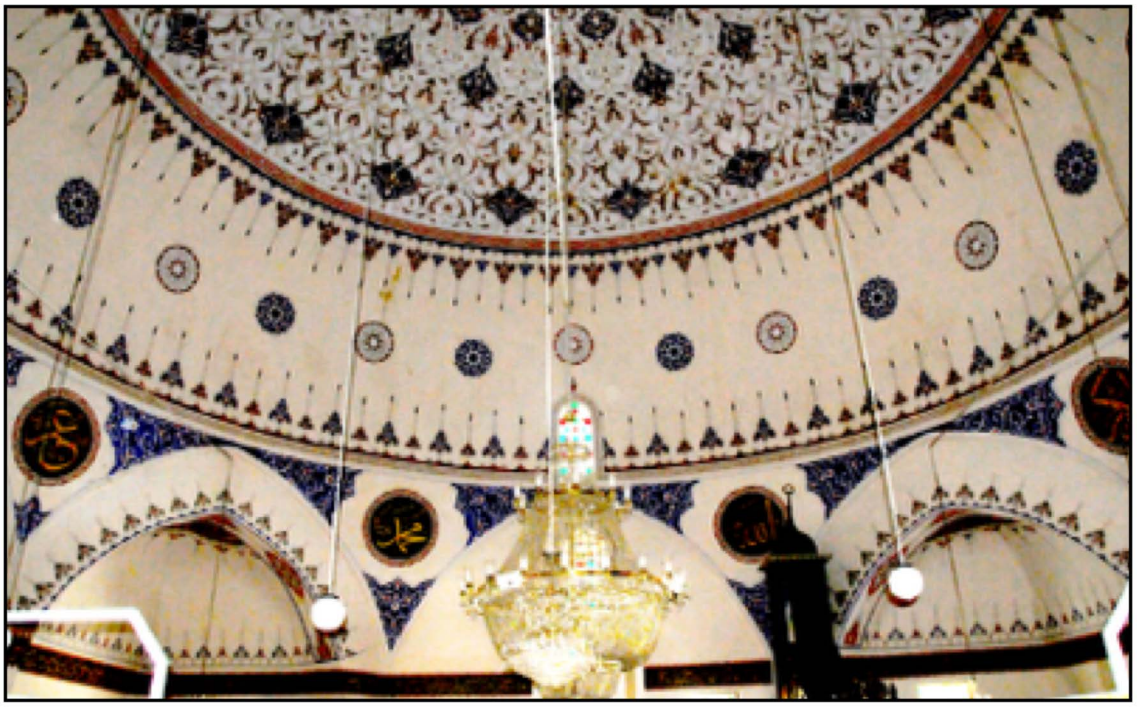
Levha 252b. Mudurnu Yıldırım Cami Mihrap ve Minber (2011)

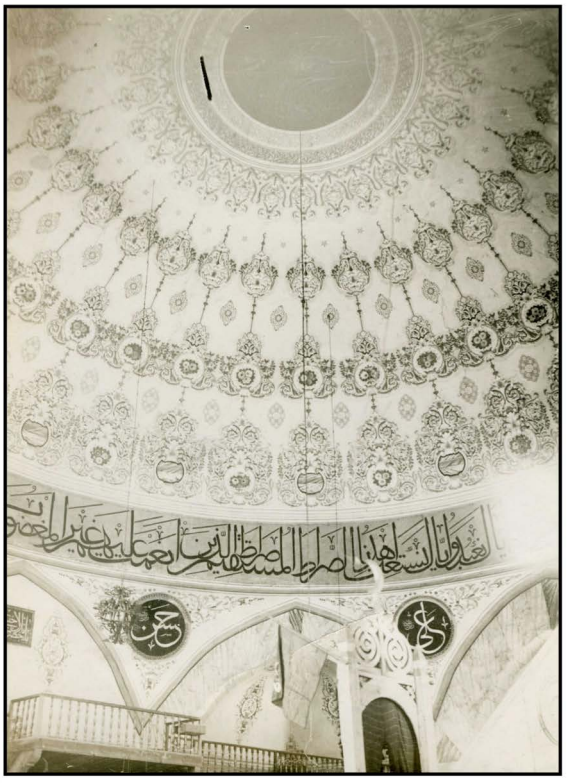
Levha 253a. Mihrap (1930'lar)
(Mudurnu Belediyesi Arşivi)

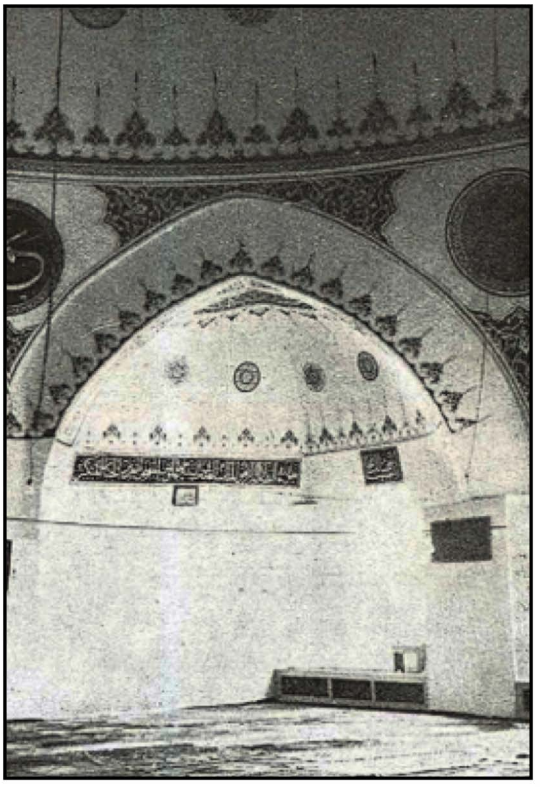
Levha 253b. Mihrap Detay - 2011

Levha 254a. Mudurnu Yıldırım Cami İç Mekan - Kubbe ve Geçiş Sistemi

Levha 254b. Kubbe - 1960'lar
(Ayverdi, 1966, **a.g.k**., s. 347, r. 570)

Levha 254c. Kubbeye Geçiş - 1960'lar
(Ayverdi, 1966, **a.g.k**., s. 347, r. 569)

Levha 255a. Mudurnu Yıldırım Cami Güney Cephe - 1930'lar
(Mudurnu Belediyesi Arşivi)

Levha 255b. Mudurnu Yılldırım Cami Güney Cephe (2011)

Levha 256a. Mudurnu Yıldırım Hamamı Kuzey Cephe-Portal

Levha 256b. Mudurnu Yıldırım Hamamı Doğu Cephe

Levha 257a. Mudurnu Yılldırım Hamamı Güney Doğu Cephe

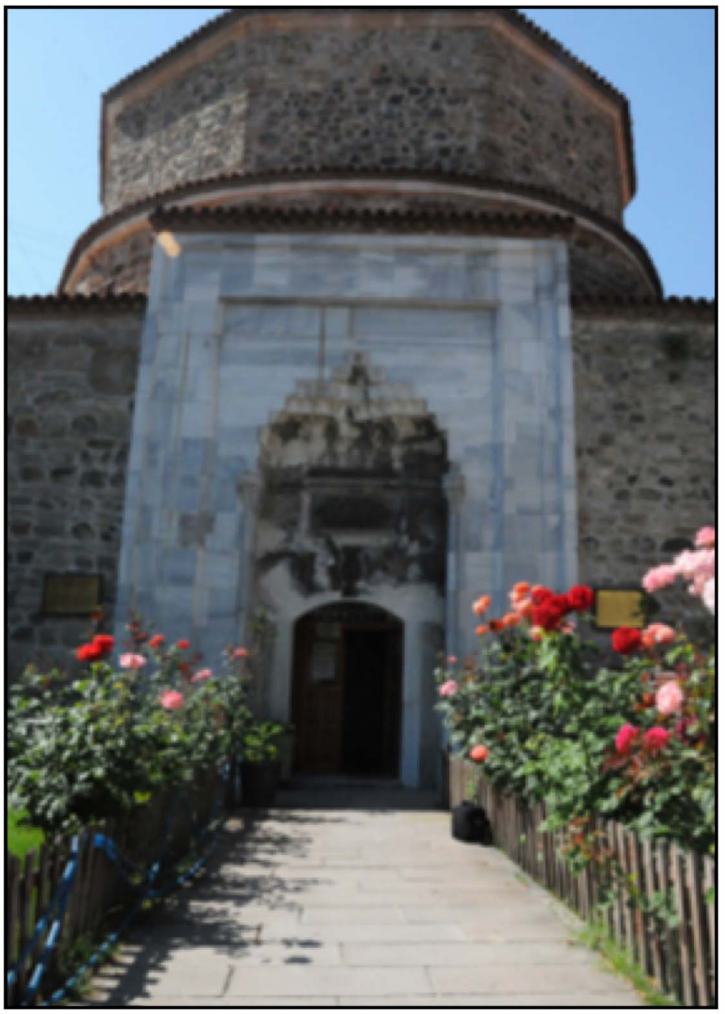
Levha 257b. Mudurnu Yılldırım Hamamı Güney Cephe

Levha 258a. Mudurnu Yılldırım Hamamı Batı Cephe

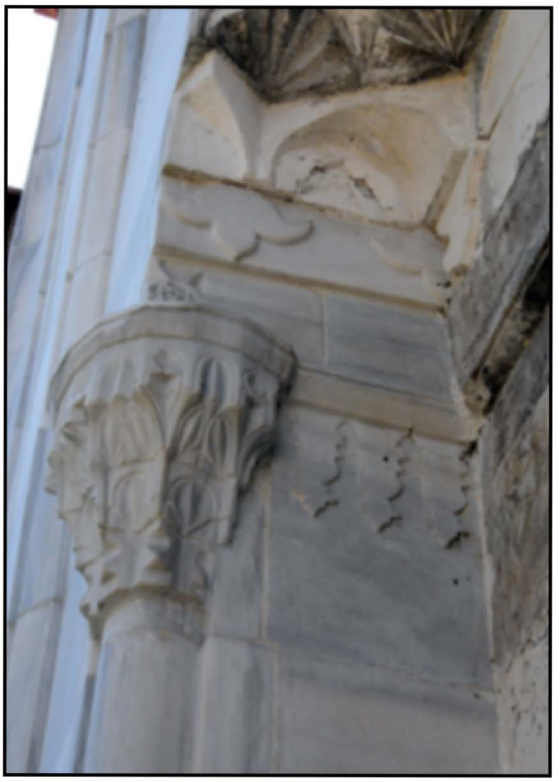
Levha 258b. Mudurnu Yılldırım Hamamı Kuzey Batı - Kadınlar Bölümü

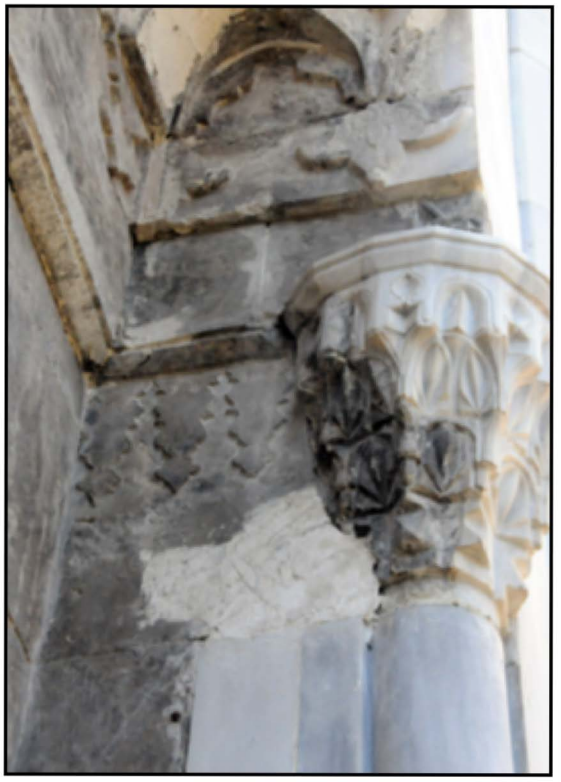
Levha 259a. Mudurnu Yılldırım Hamamı Portal

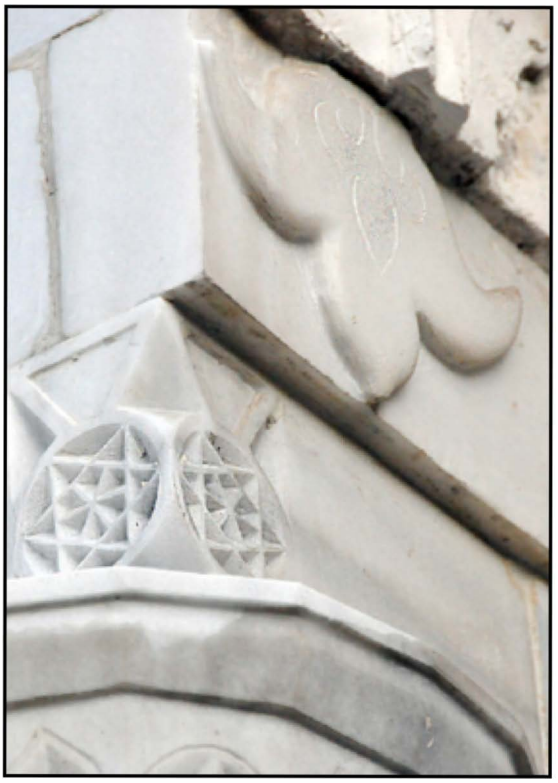
Levha 259b. Mudurnu Yılldırım Hamamı Portal detay

Levha 260a. Portal - Doğu Sütunce

Levha 260b. Portal - Batı Sütunce

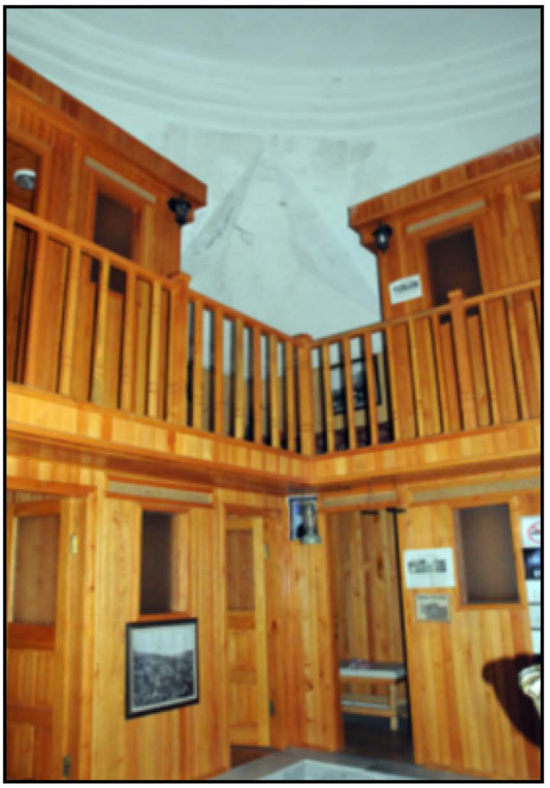
Levha 260c. Portal - Taş Süsleme Detay

Levha 260d. Portal - Taş Süsleme Detay

Levha 261a. Mudurnu Yıldırım Hamamı Soğukluk Bölümü

Levha 261b. Mudurnu Yıldırım Hamamı Soğukluk Bölümü

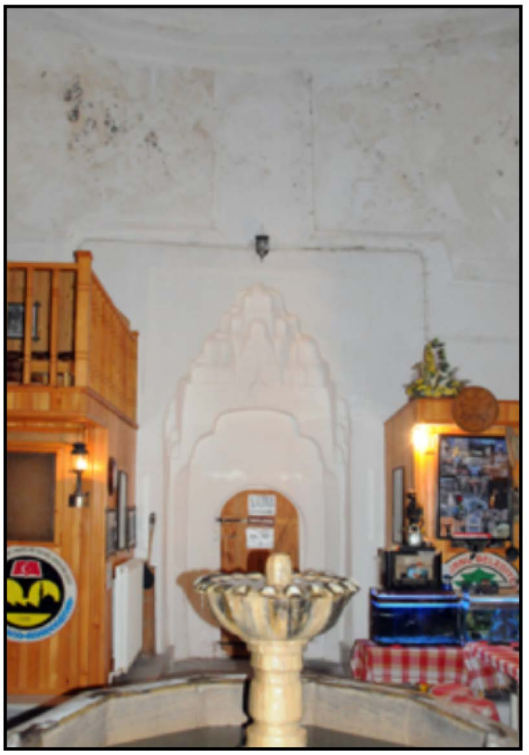
Levha 261c. Mudurnu Yıldırım Hamamı Soğukluk Bölümü Örtü

Levha 262a. Mudurnu Yıldırım Hamamı Soğukluk Bölümü Havuz

Levha 262b. Soğukluk Bölümü Fıskiye ve Dilimli Çanak

Levha 262c. Soğukluk Bölümü Batı Duvar

Levha 262d. Mudurnu Yıldırım Hamamı Soğukluk Bölümü

Levha 263a. Soğukluk Bölümü Batı Kapı

Levha 263b. Kapı Mukarnas

Levha 263c. Batı Kapı Önünde Devşirme Zemin Taşı

Levha 264a. Mudurnu Yılldırım Hamamı Ilıklık Bölümü

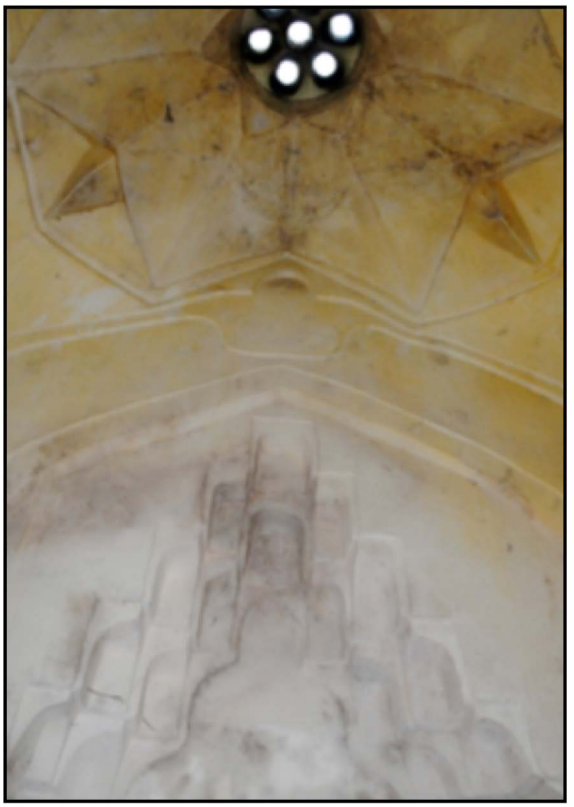

Levha 264b. Mudurnu Yılldırım Hamamı Ilıklık Bölümü

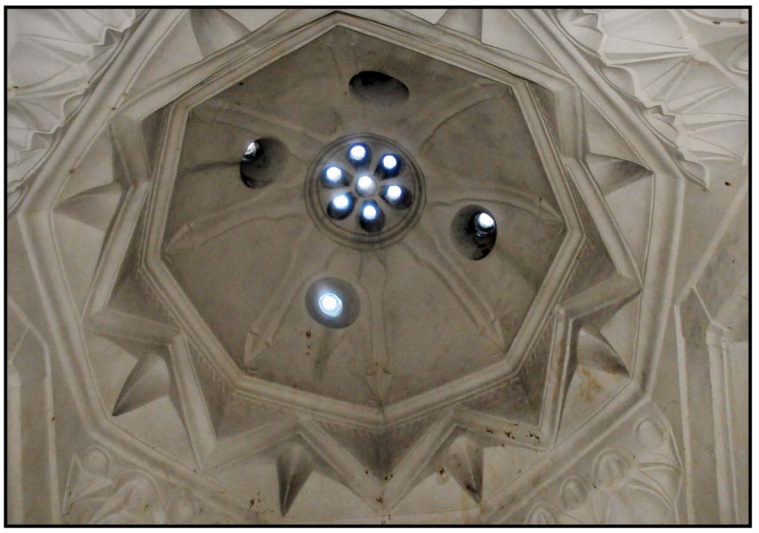
Levha 265a. Mudurnu Yılldırım Hamamı

Levha 265b. Mudurnu Yılldırım Hamamı

Levha 265c. Mudurnu Yılldırım Hamamı Ilıklık Bölümü

Levha 266a. Sıcaklık Kubbe

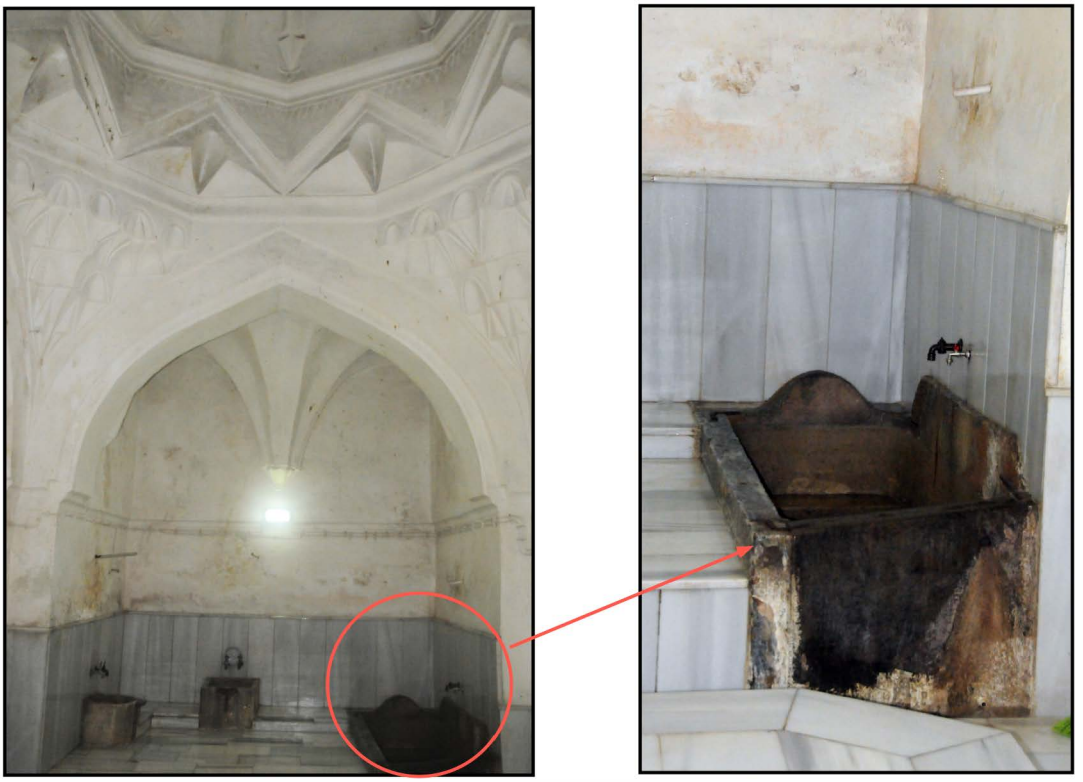
Levha 266b. Sıcaklık Kapısı Mukarnaslı Kemer Kubbeye

Levha 266c. Mudurnu Yıldırım Hamamı Sıcaklık Bölümü Giriş

Levha 267a. Mudurnu Yıldırım Hamamı Sıcaklık Bölümü Batı Eyvan

Levha 267b. ı Sıcaklık Bölümü Doğu Eyvan

Levha 268a. Erkekler Bölümü Halvet Örtü

Levha 268b. Erkekler Bölümü Halvet

Levha 268c. Erkekler Bölümü Halvet

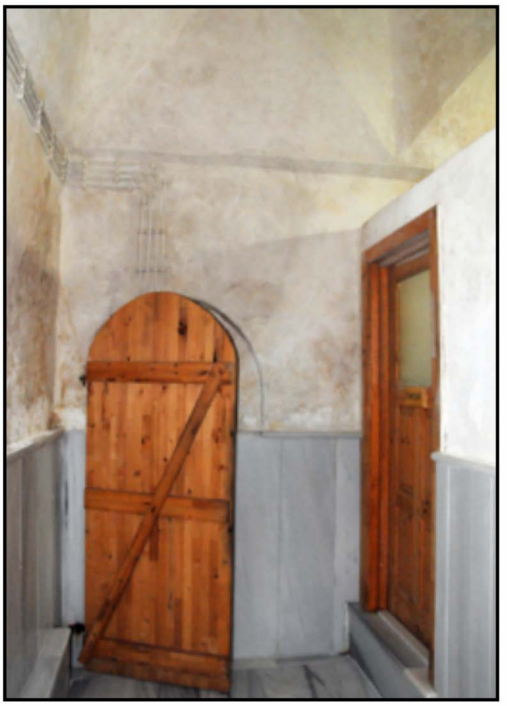

Levha 269a. Mudurnu Yıldırım Hamamı Kadınlar Bölümü Soğukluk

Levha 269b. Mudurnu Yıldırım Hamamı Kadınlar Bölümü Soğukluk

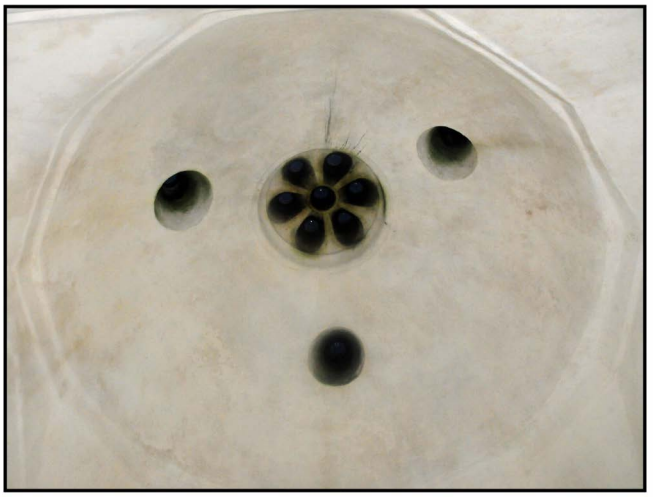

Levha 270a. Mudurnu Yılldırım Hamamı Kadınlar Bölümü Aralık

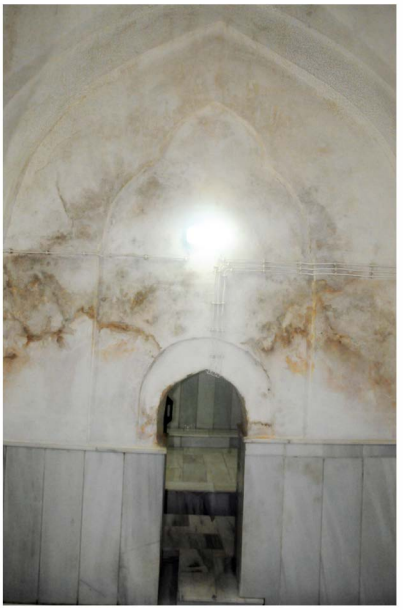
Levha 270b. Mudurnu Yılldırım Hamamı Kadınlar Bölümü Ilıklık ve Sıcaklık

Levha 271a. Mudurnu Yılldırım Hamamı Kadınlar Bölümü Sıcaklık

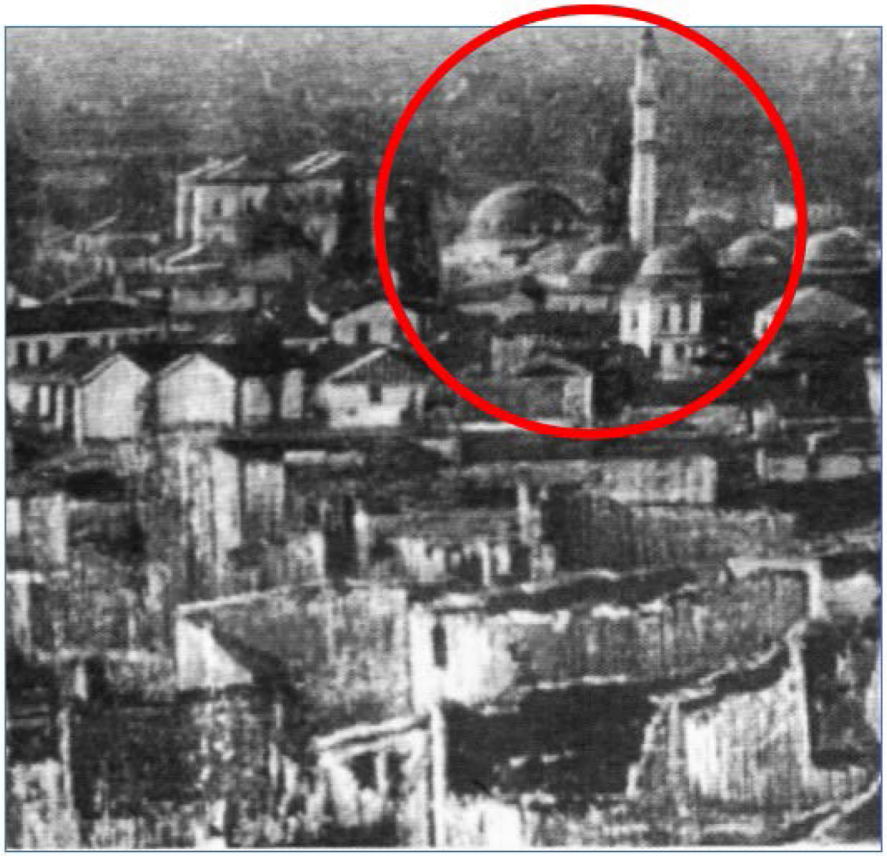
Levha 271b. Mudurnu Yılldırım Hamamı Kadınlar Bölümü Sıcaklık

Levha 271c. Mudurnu Yılldırım Hamamı Kadınlar Bölümü Sıcaklık Bölümü

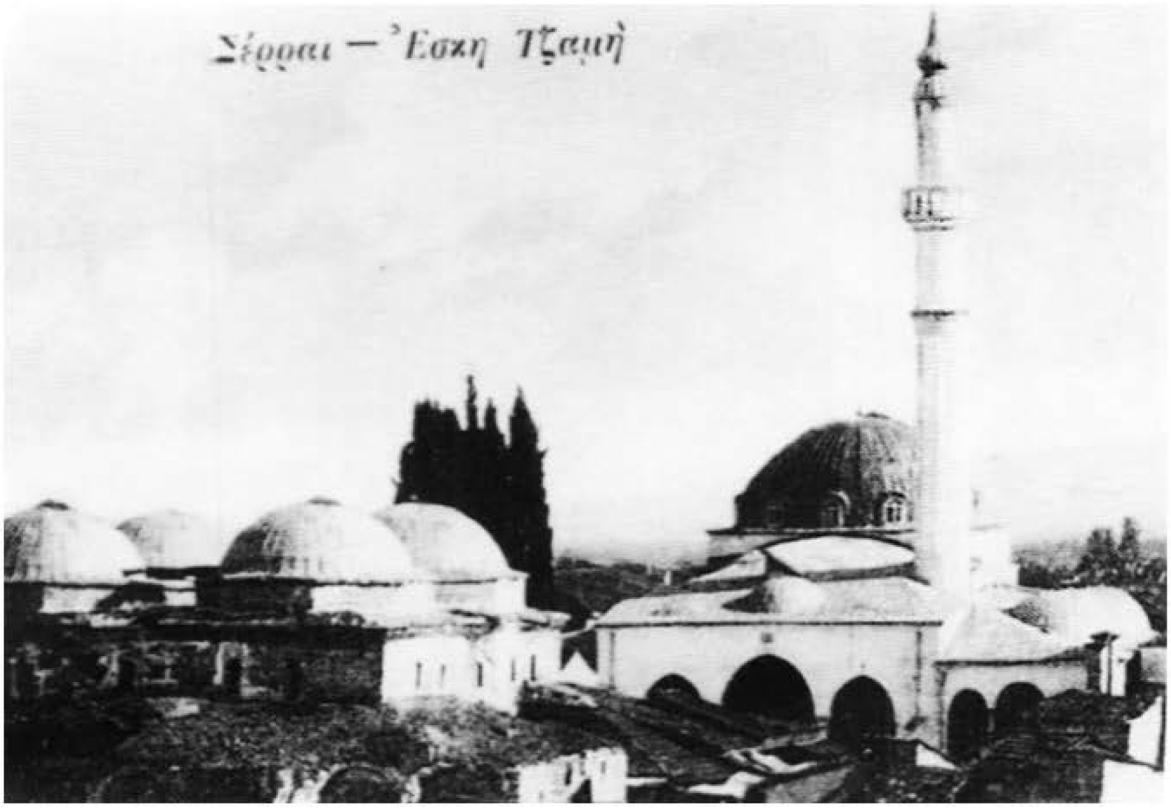
Levha 272a. Serez – Hayreddin Paşa Cami (Konuk, 2010, a.g.k., 264)

Levha 272b. Serez – Hayreddin Paşa Cami / 1913(Lowry, 2008, a.g.k., 148)

Levha 273a. Serez – Hayreddin Paşa Cami (Lowry, 2008, a.g.k., 144, r. 1)

Levha 273b. Serez– Hayreddin Paşa Cami (Lowry, 2008, a.g.k., 145, r. 2)

Levha 274a. Serez – Hayreddin Paşa Hamamı

Levha 274b. Serez – Hayreddin Paşa Hamamı

Levha 275a. Serez – Hayreddin Paşa Hamamı

Levha 275b. Serez – Hayreddin Paşa Hamamı

Levha 275c. Serez – Hayreddin Paşa Hamamı

Levha 276a. Tuzla Hüdavendigar Mescidi Doğu Cephe

Levha 276b. Tuzla Hüdavendigar Mescidi Doğu Cephe

Levha 277a. Tuzla Hüdavendigar Mescidi

Levha 277b. Tuzla Hüdavendigar Mescidi Doğu Cephe

Levha 278a. Tuzla Hüdavendigar Mescidi Batı Cephe

Levha 278b. Tuzla Hüdavendigar Mescidi Batı Cephe

Levha 279a. Tuzla Hüdavendigar Mescidi Revaklı Giriş Kuzey Doğu

Levha 279b. Tuzla Hüdavendigar Mescidi Revaklı Giriş Kuzey Batı

Levha 279c. Tuzla Hüdavendigar Mescidi Minare

Levha 279d. Tuzla Hüdavendigar Mescidi Minare Giriş Kapısı

Levha 280a. Tuzla Hüdavendigar Mescidi Revaklı Giriş Bölümü Doğuya Bakış

Levha 280b. Tuzla Hüdavendigar Mescidi Revaklı Giriş Bölümü Batıya Bakış

Levha 281a. Tuzla Hüdavendigar Mescidi Revaklı Giriş Bölümü Orta Kemer

Levha 281b. Revaklı Giriş Bölümü

Levha 281c. Revaklı Giriş Bölümü Batı

Levha 282a. Revaklı Giriş
Kuzey Doğu Köşe Paye

Levha 282b. Revaklı Giriş
Kuzey Batı Köşe Paye

Levha 282c. Revaklı Giriş
Giriş Ekseni Doğusundaki Paye

Levha 282d. Revaklı Giriş
Giriş Ekseni Batısındaki Paye

Levha 283a. Tuzla Hüdavendigar Mescidi Revaklı Giriş Bölümü Zemin Devşirme

Levha 283b. Tuzla Hüdavendigar Mescidi Revaklı Giriş Bölümü Zemin Devşirme

Levha 284a..Revaklı Giriş Bölümü
Zemin Bizans Dönemi Levha Parçası

Levha 284b.Revaklı Giriş Bölümü
Zemin Bizans Dönemi Levha Parçası

Levha 284c.Revaklı Giriş Bölümü
Zemin Bizans Dönemi Levha Parçası

Levha 284d.Revaklı Giriş Bölümü
Zemin Bizans Dönemi Levha Parçası

Levha 284e.Revaklı Giriş Bölümü
Zemin Bizans Dönemi Levha Parçası

Levha 284f. Revaklı Giriş Bölümü
Zemin Bizans Dönemi Levha Parçası

Levha 284g. Yazıt Parçası

Levha 284h. Tavuz Kuşu Motifli
Bizans Dönemi Arşitrav Parçası

Levha 285a.Pence Sövesi Bizans Dönemi Baluster

Levha 285b. Doğu Cephe Penceresinde

Levha 285c. Minare Kapı Eşiği - Bizans Dönemi Levha Parçası

Levha 286a. Tuzla Hüdavendigar Mescidi Giriş Kapısı

Levha 286b. Tuzla Hüdavendigar Mescidi Kitabe

Levha 286c. Tuzla Hüdavendigar Mescidi Giriş Kapısı Lentosu - Helenistik Dönem

Levha 287a. Tuzla Hüdavendigar Mescidi Doğu Cephe Güney Pencere

Levha 287b. Tuzla Hüdavendigar Mescidi Doğu Cephe Kuzey Pencere

Levha 287c. Tuzla Hüdavendigar Mescidi Güney Cephe Mazgal Pencere

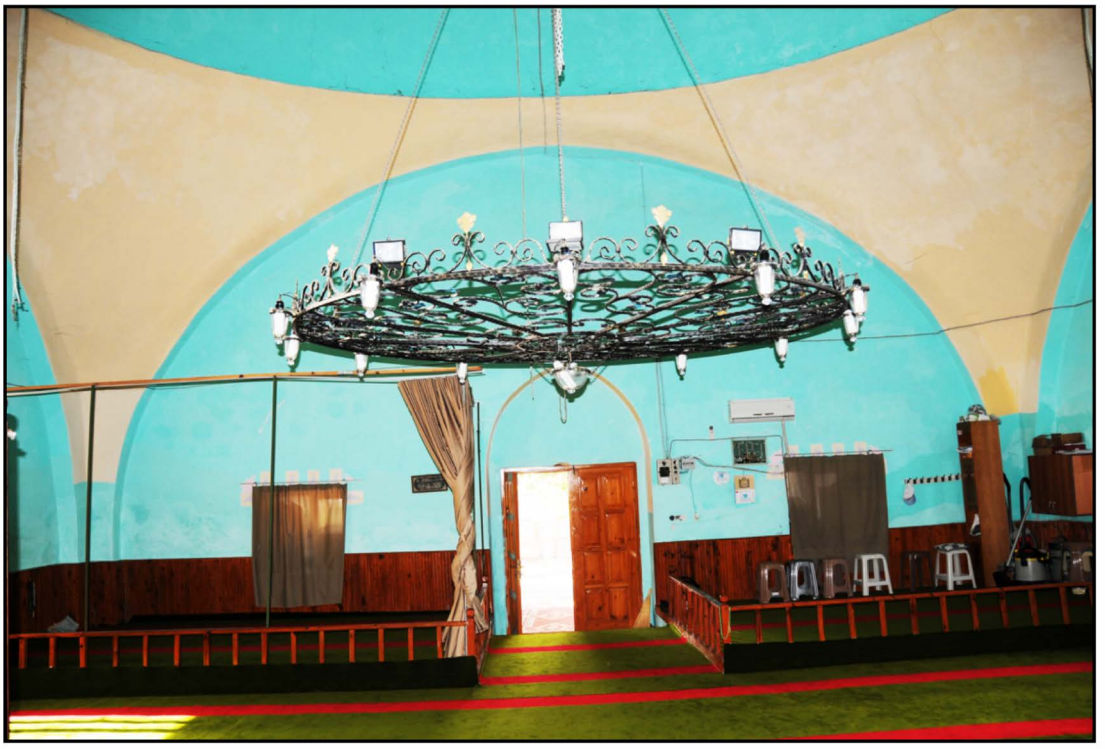
Levha 287d. Batı Cephe Pencere Detay

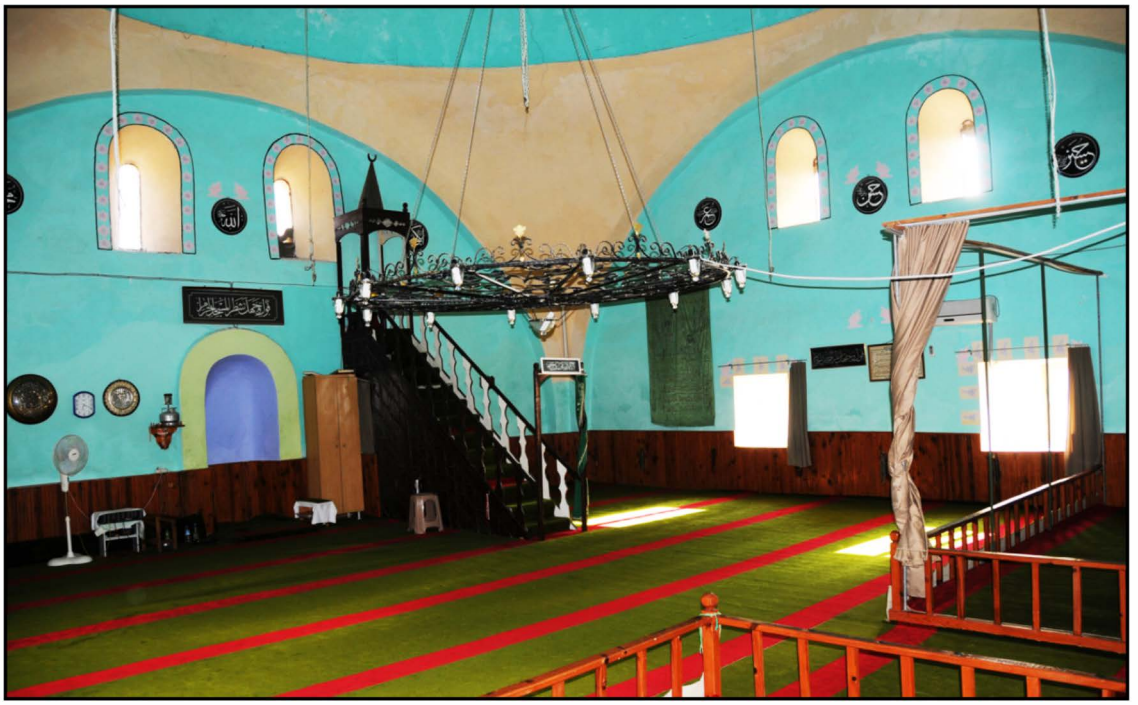
Levha 287e. Doğu Cephe Yuvarlak Pencere Detay

Levha 288a. Tuzla Hüdavendigar Mescidi İç Mekan - Güney Cephe

Levha 288b. Tuzla Hüdavendigar Mescidi İç Mekan - Kuzey Cephe

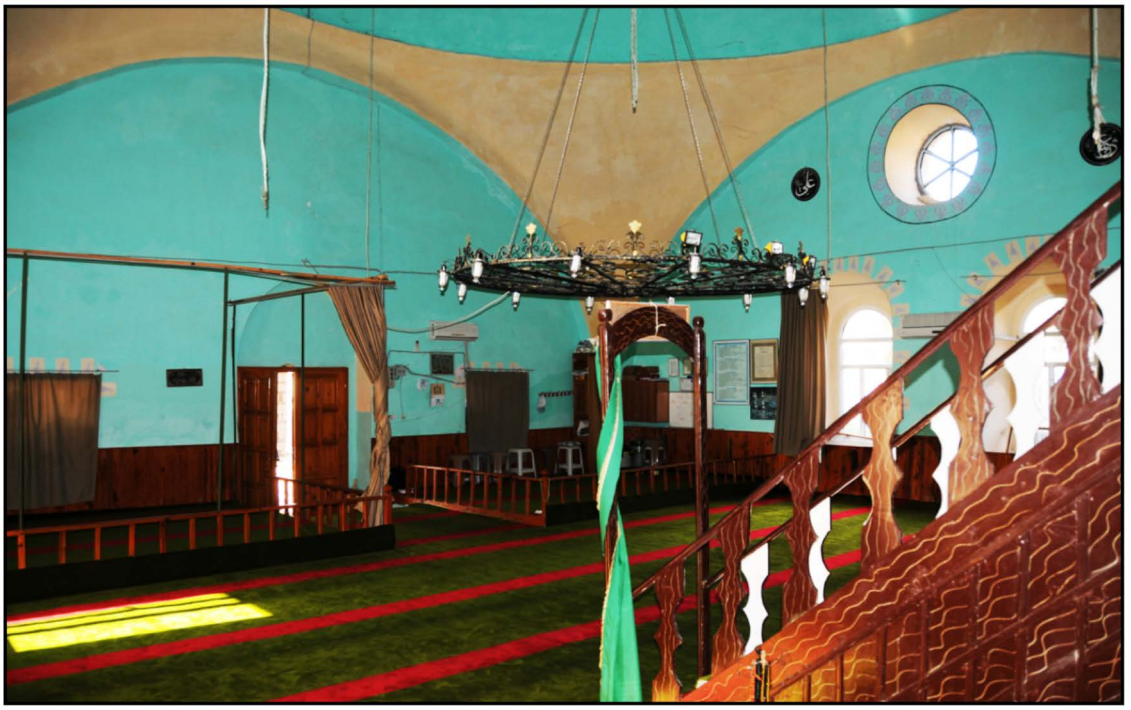
Levha 289a. Tuzla Hüdavendigar Mescidi İç Mekan - Güney Batı

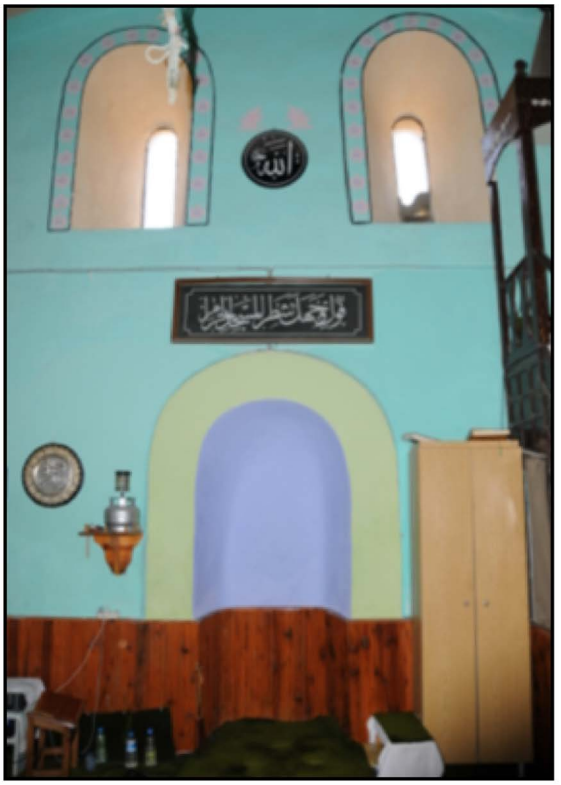
Levha 289b. Tuzla Hüdavendigar Mescidi İç Mekan - Güney Doğu

Levha 290a. Tuzla Hüdavendigar Mescidi İç Mekan - Kuzey Batı

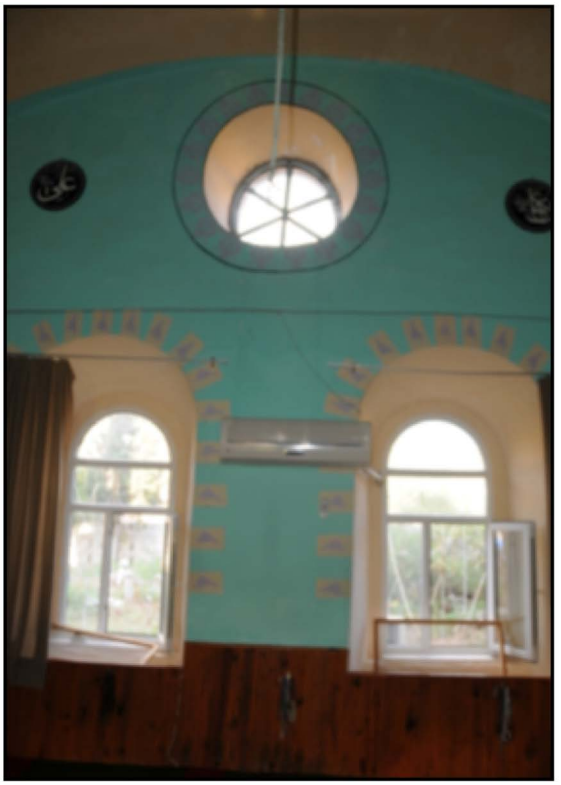
Levha 290b. Tuzla Hüdavendigar Mescidi İç Mekan - Kuzey Doğu

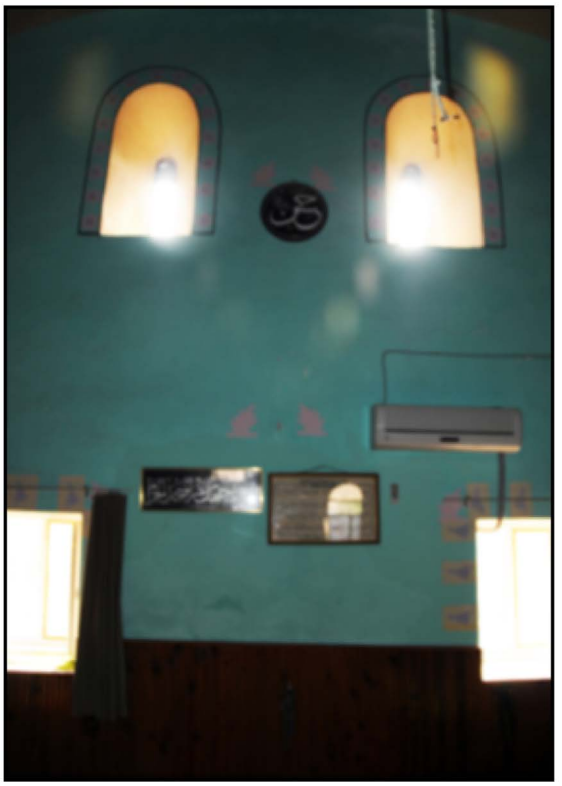
Levha 291a. Tuzla Hüdavendigar Mescidi Mihrap

Levha 291b. Tuzla Hüdavendigar Mescidi Kuzey Doğu Köşe Askı Kemer

Levha 291c. İç Mekan Doğu Duvar

Levha 291d. İç Mekan Batı Duvar

Levha 292a. Tuzla Hüdavendigar Mescidi Revaklı Giriş Bölümü Batı Yan Yüz
(Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Levha 292b. Tuzla Hüdavendigar Mescidi Revaklı Giriş Bölümü - Kuzey Doğu
(Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Levha 293a. Revaklı Giriş - Mihrabiye
(Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Levha 293b. Revaklı Giriş - Kuzey Doğu
(Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Levha 293c. İç Mekan Güney Cephe
(Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Levha 293d. İç Mekan - Kubbe
(Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Levha 294a. Tuzla Hüdavendigar Medresesinin Mescide Göre Konumu

Levha 294b. Tuzla Hüdavendigar Medresesi Kalıntı

Levha 295a. Tuzla Hamam Genel Görünüm - Güneye Bakış

Levha 295b. Tuzla Hamam Genel Görünüm - Kuzeye Bakış

Levha 296a. Tuzla Hamam - Batı Cephe

Levha 296b. Tuzla Hamam - Kuzey Cephe

Levha 297a. Tuzla Hamam - Doğu Cephe

Levha 297b. Tuzla Hamam - Güney Doğu

Levha 298a. Tuzla Hamam İç Mekan - Batı Duvar

Levha 298b. Tuzla Hamam İç Mekan - Güney Duvar

Levha 299a. Tuzla Hamam İç Mekan - Kuzey

Levha 299b. Tuzla Hamam İç Mekan - Doğu

Levha 300a. Tuzla Hamam Örtü Sistemi

Levha 300b. Tuzla Hamam Kubbe

Levha 301a. Tuzla Hamam Havuz ve Batı Cephe

Levha 301b. Tuzla Hamam
Devşirme Bizans Korkuluk Levhası

Levha 301c. Tuzla Hüdavendigar Mescidi
Devşirme Bizans Korkuluk Levhası

Levha 301d. Tuzla Hüdavendigar Mescidi
Devşirme Bizans Korkuluk Levhası

Levha 302a. Tuzla Hamam Çevresinde Bizans Dönemi Baluster

Levha 302b. Tuzla Hamam Çevresinde Bizans Dönemi Baluster

Levha 302c. Tuzla Hamam Kuzey Doğu Duvar Köşesinde Devşirme Bizans Sütuncesi

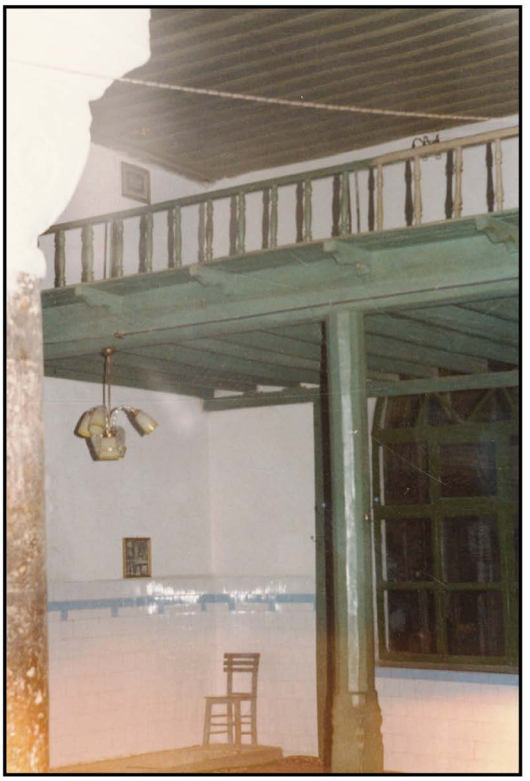
Levha 302d. Tuzla Hamam Çevresinde Kemerli Blok

Levha 302e. Tuzla Hamam Su Yolu - Su Künkü

Levha 303a. Umurbey- Hüdavendigar Cami
(Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Levha 303b. Umurbey- Hüdavendigar Cami
(Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Levha 303c. Umurbey Hüdavendigar Cami
(Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Levha 304a. Umurbey Hüdavendigar Cami İç Mekan (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

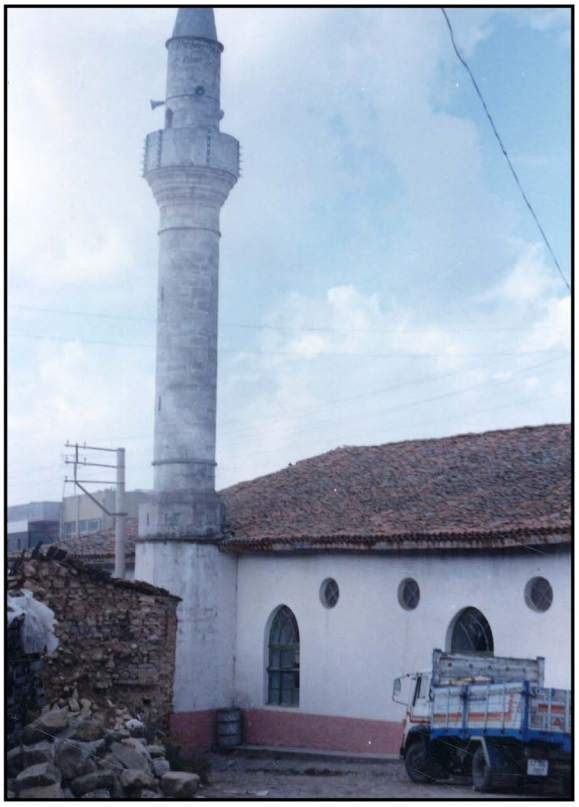
Levha 304b. Umurbey Hüdavendigar Cami Tavan Süsleme
(Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Levha 305a. Umurbey Hüdavendigar Cami
(Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Levha 305b. Umurbey Hüdavendigar Cami
(Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

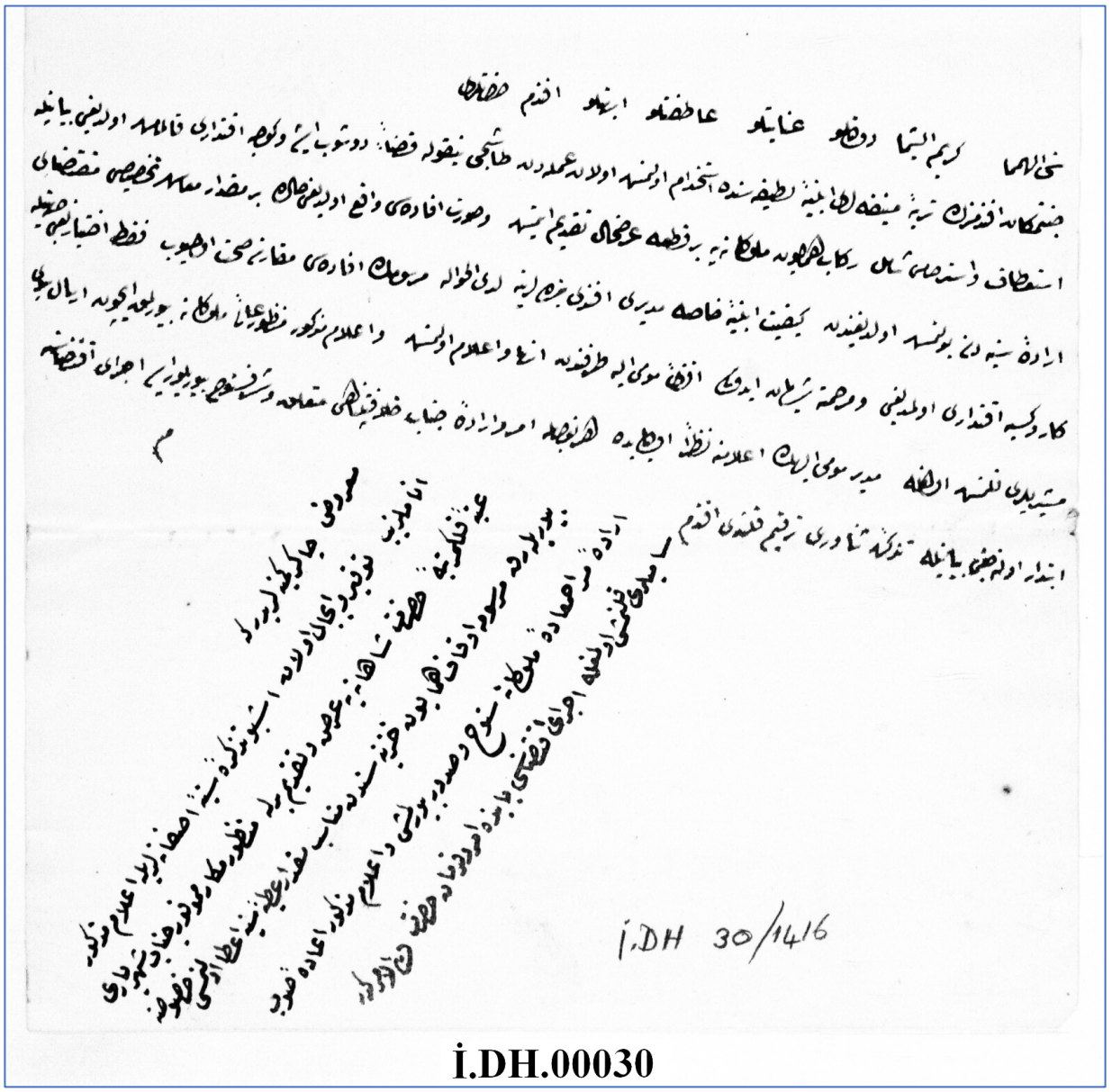
Levha 306a. Umurbey Hüdavendigar Cami
(Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Levha 306b. Hüdavendigar Cami
(Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Levha 306c. Umurbey Hüdavendigar Cami (2011)

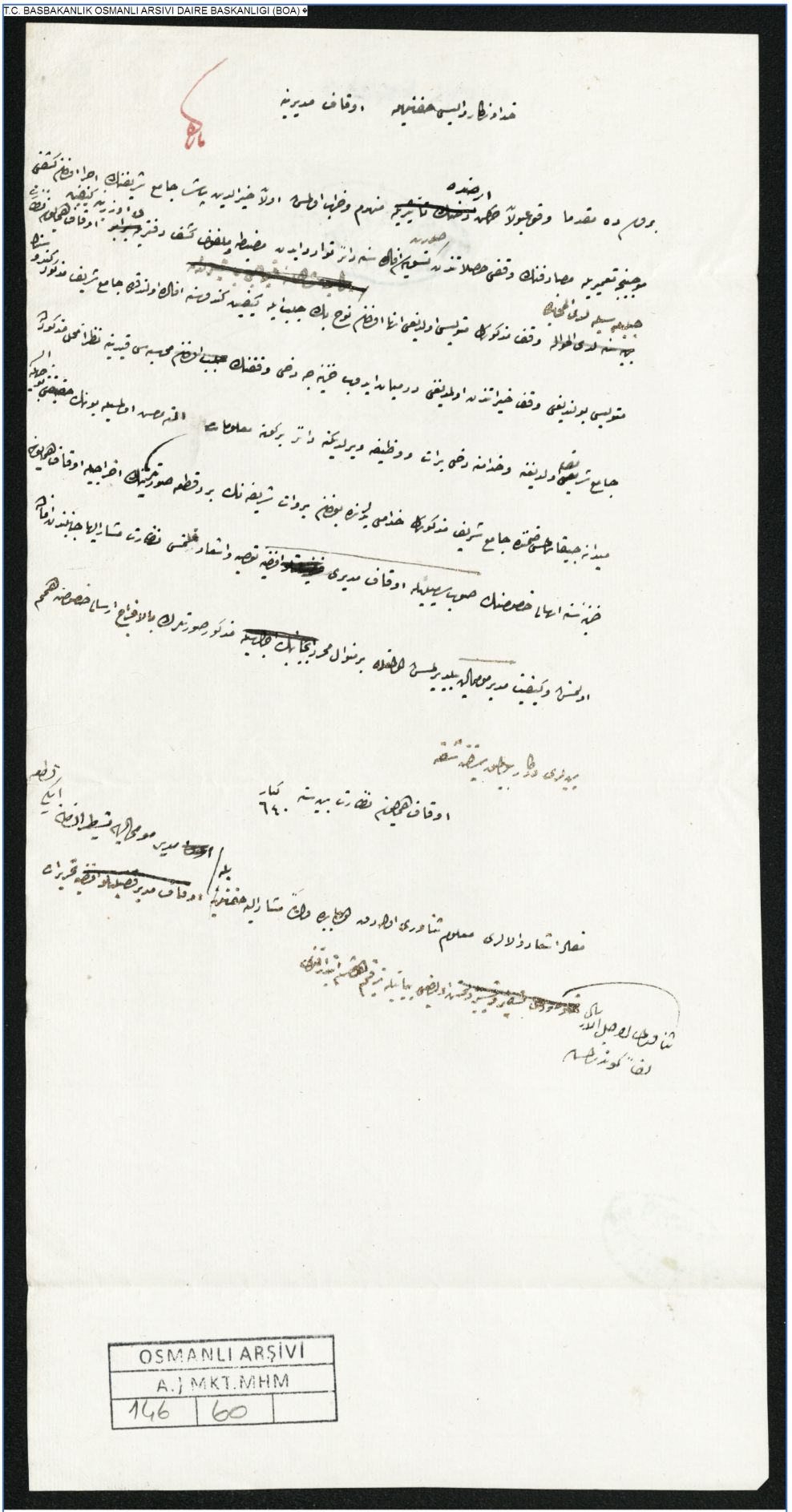

İ.DH 30/1416

İ.DH.00030

Ek 1. BOA., İ.DH., 30/1416

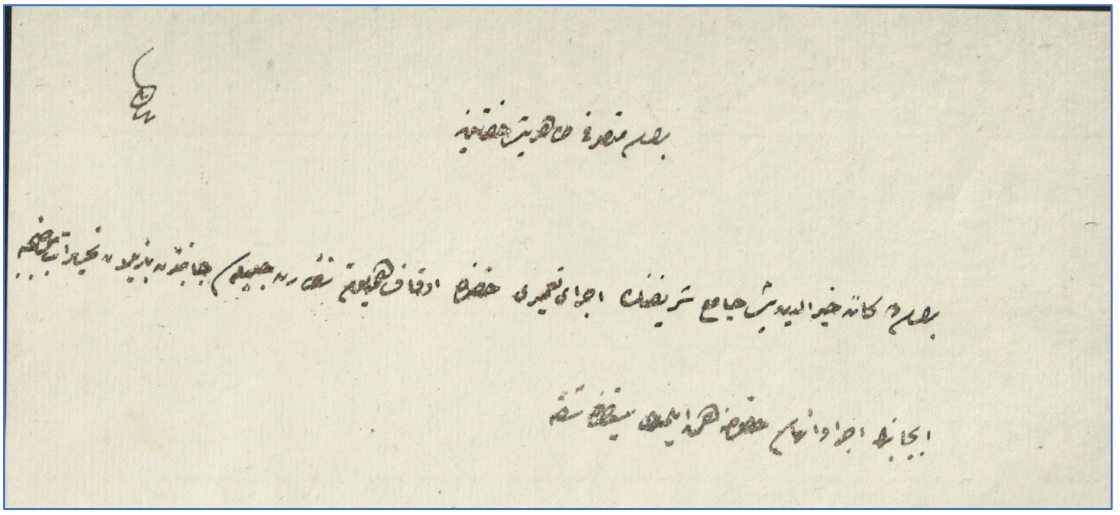
T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)

OSMANLI ARŞİVİ
A.}MKT.MHM
146 | 60

A.}MKT.MHM.00146.00060.001

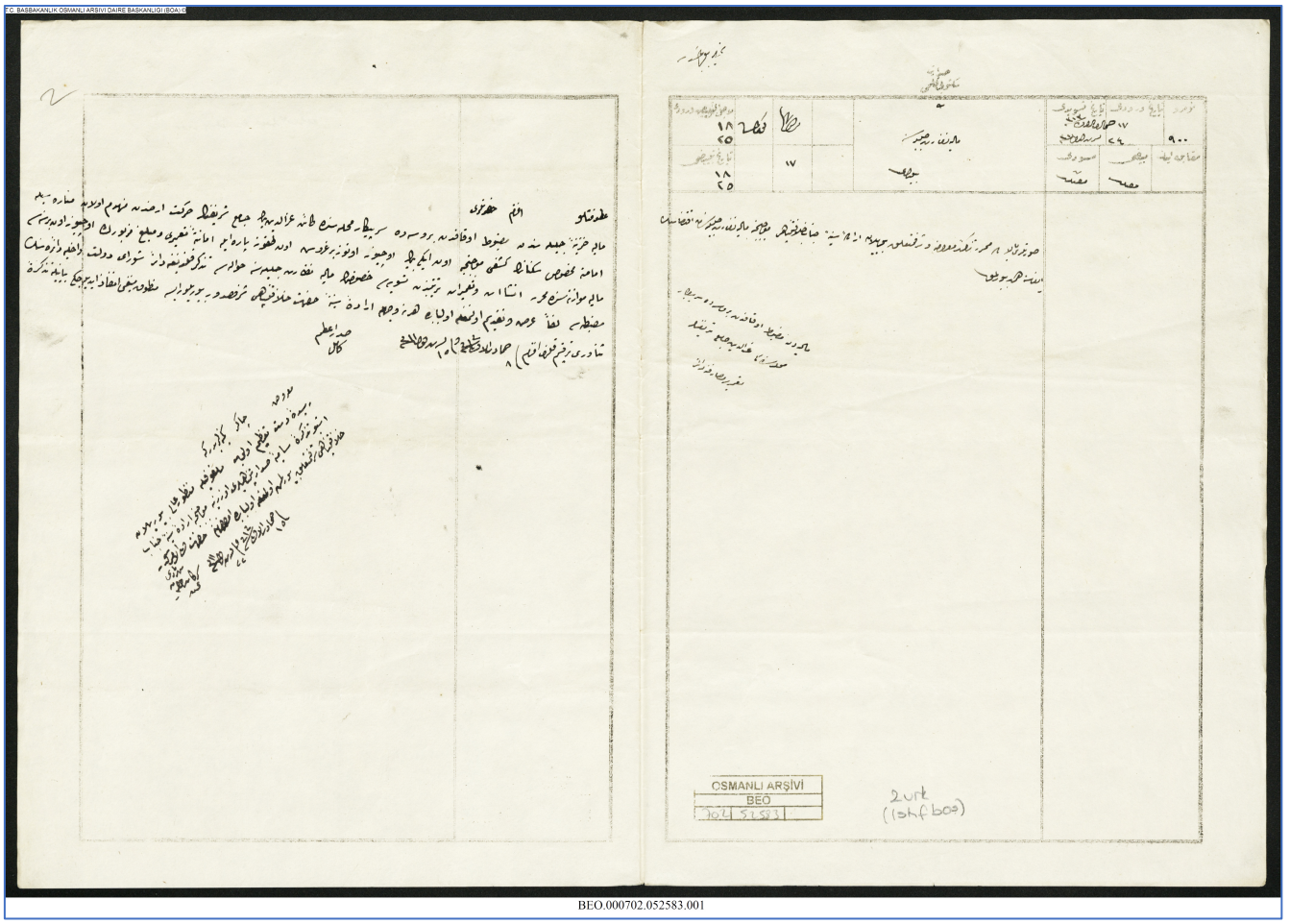
Ek 2. BOA., A.MKT.MHM., 146/60

Ek 3.1. BOA., A.MKT.UM., 528/78-1

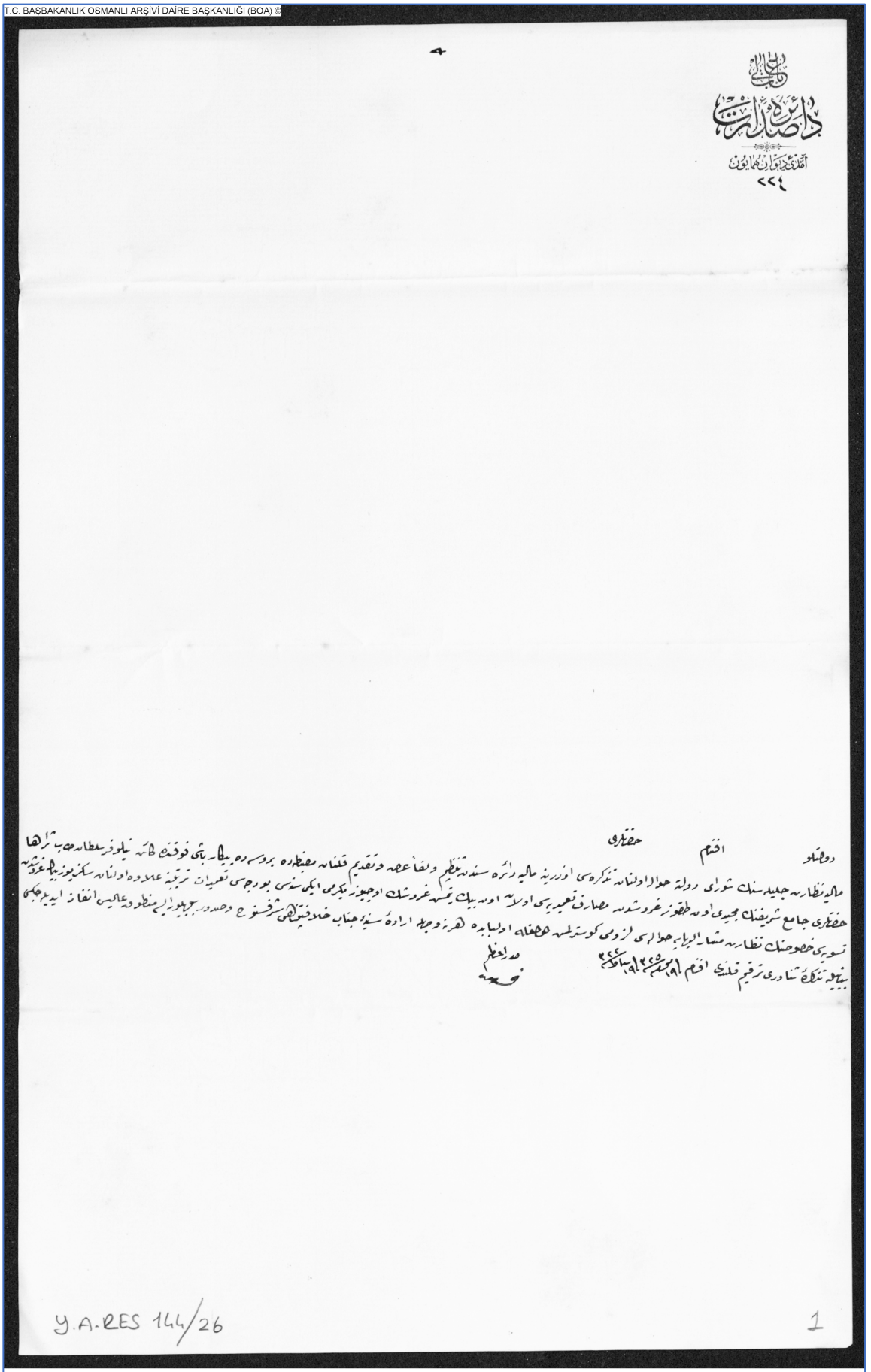

Ek 3.2. BOA., A.MKT.UM., 528/78 -2

Ek 4. BOA., BE0., 702/52583

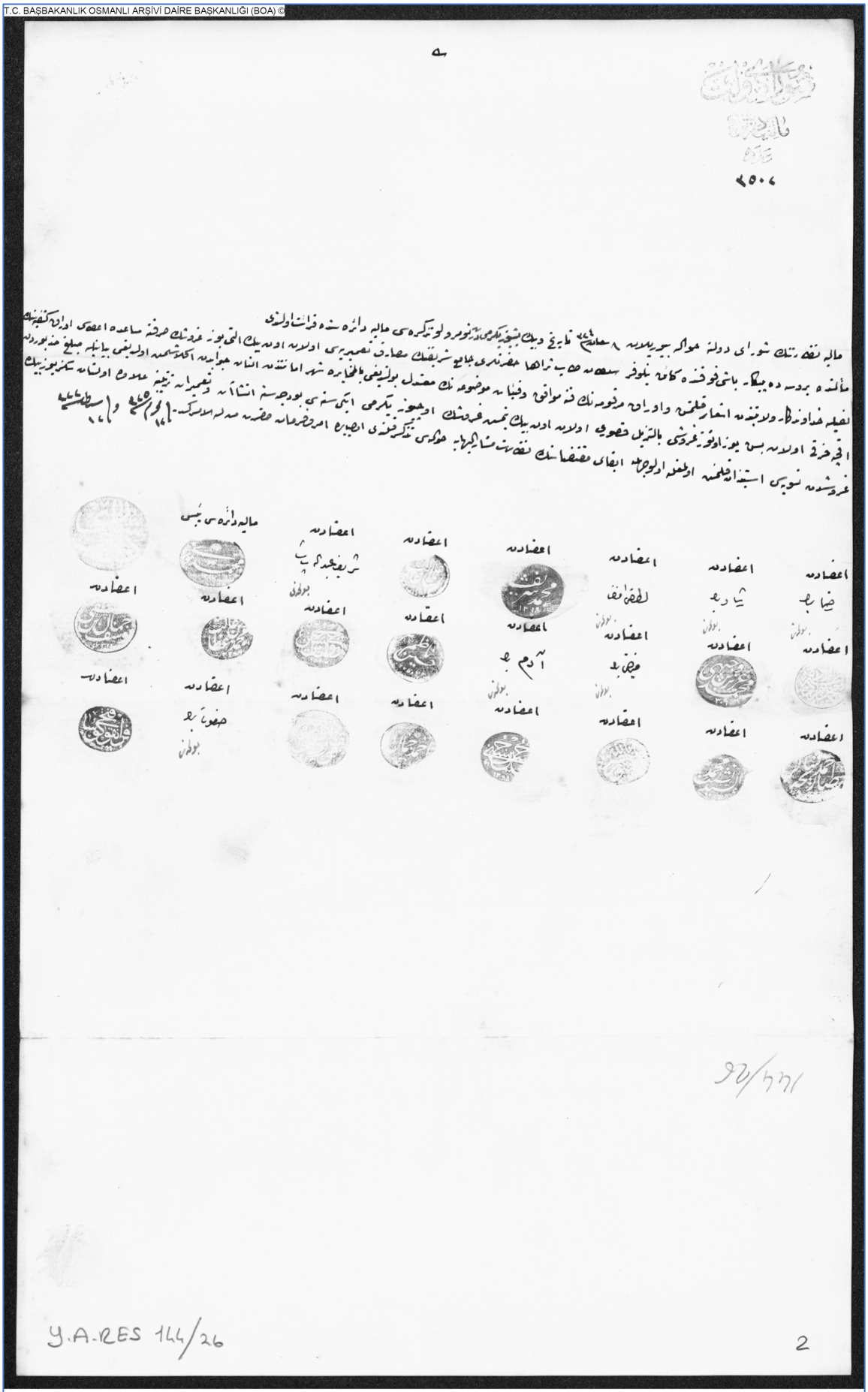
T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

Y__A___RES_.00144.00026.001

Ek 5.1. BOA., Y. A. RES., 144/26-1

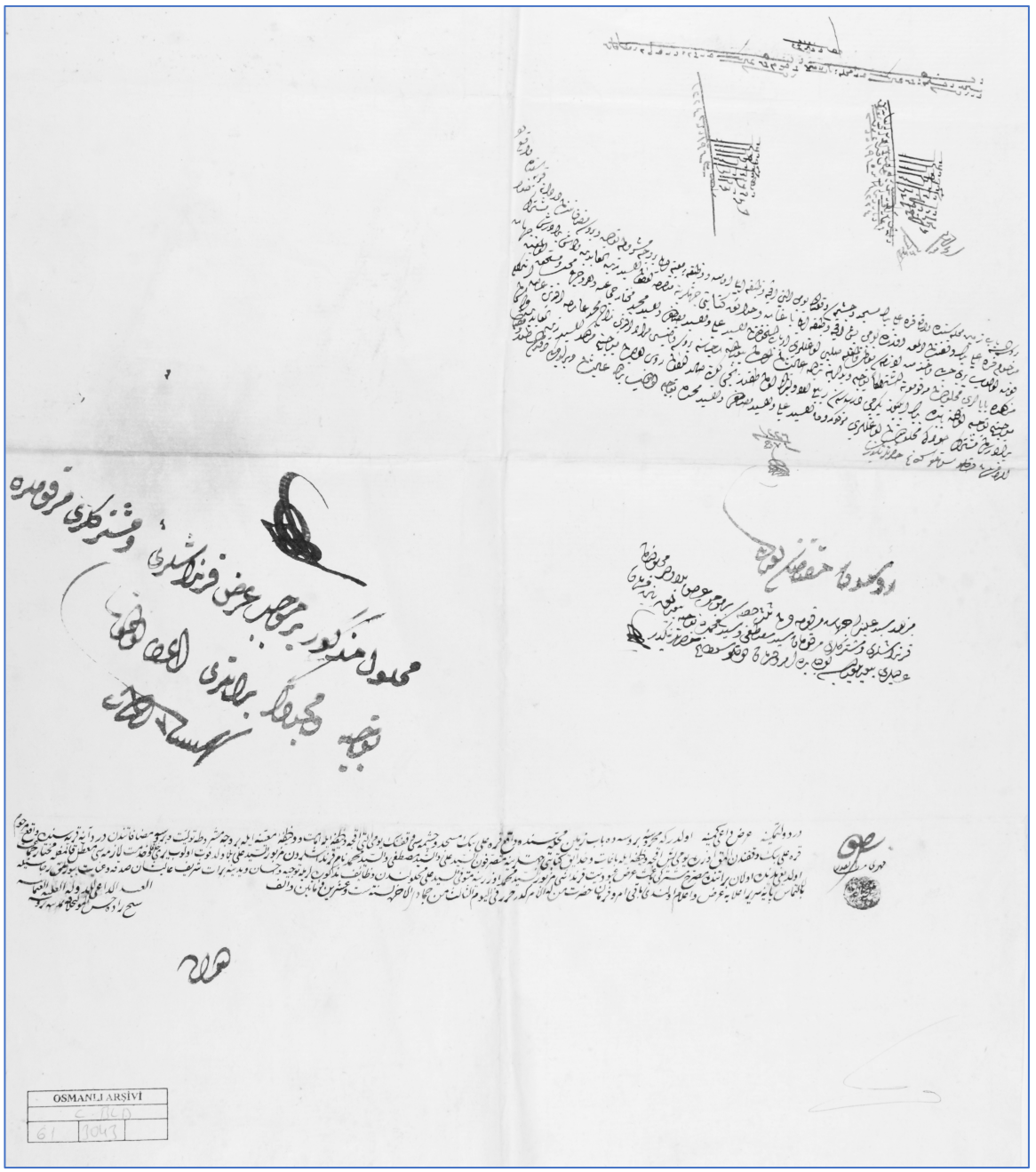
T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

Y.A.RES 144/26

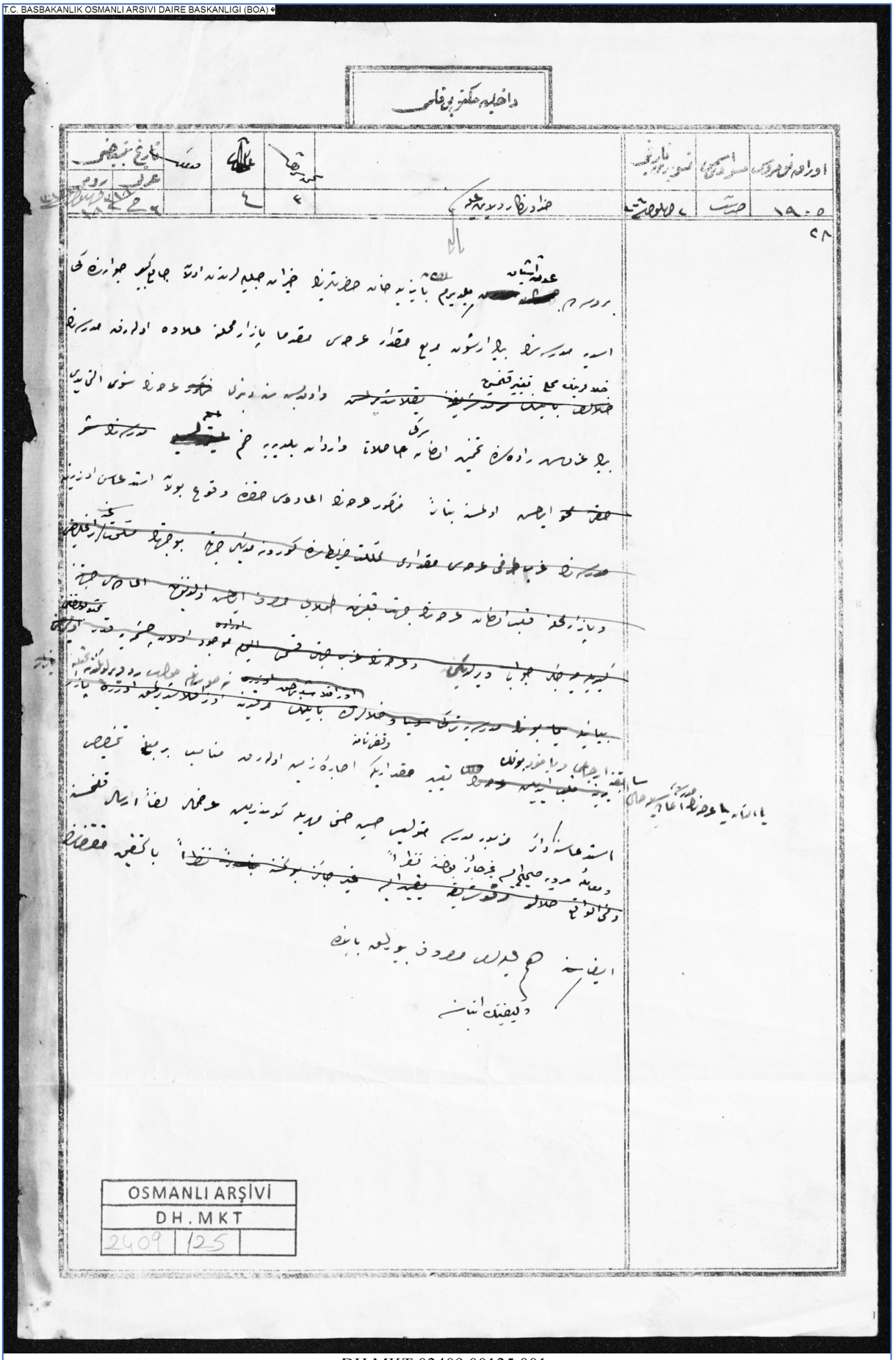
Y__A___RES_.00144.00026.002

Ek 5.2. BOA., Y. A. RES., 144/26-2

Ek 6. BOA., C.BLD., 61/3043

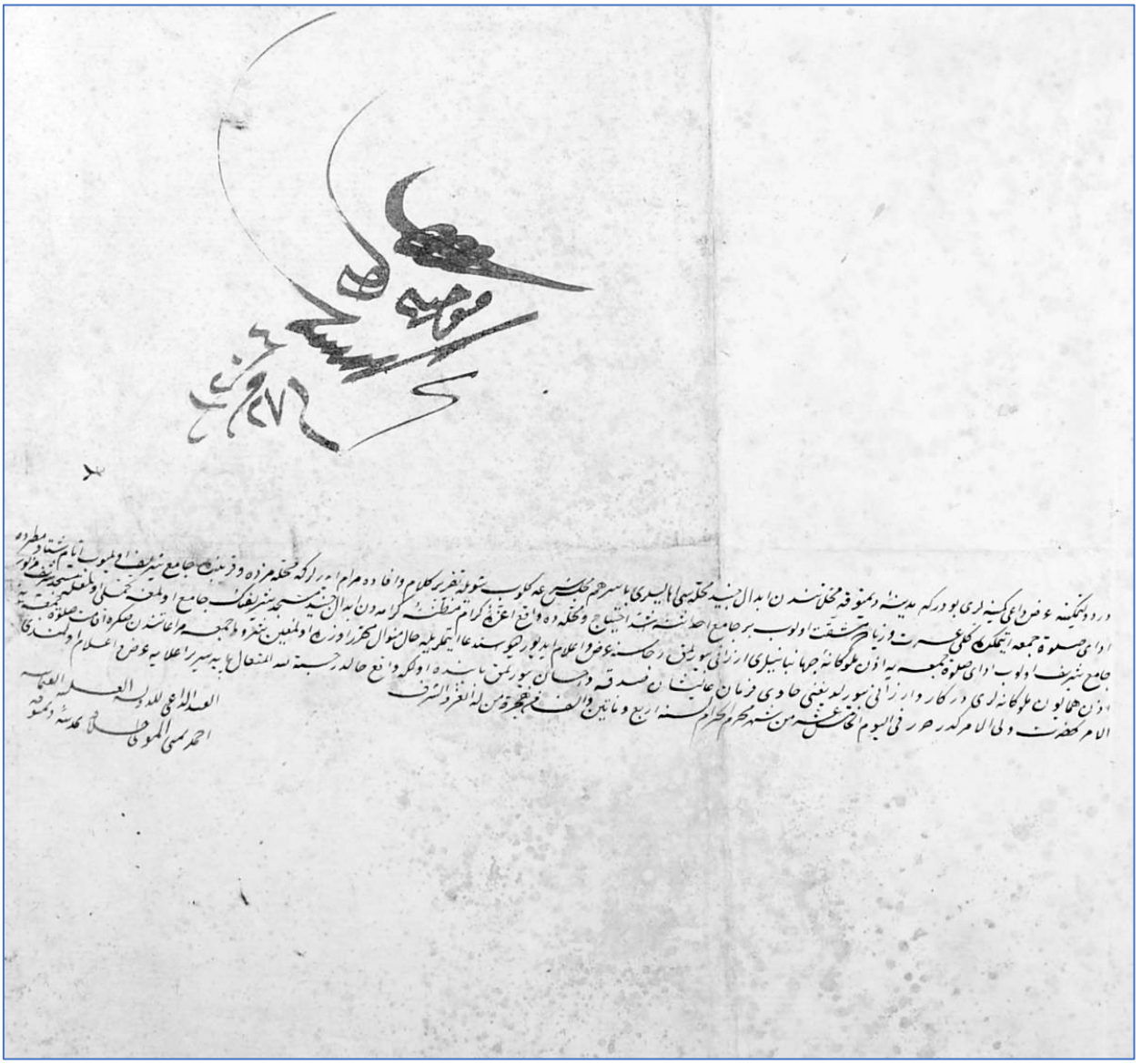
T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)

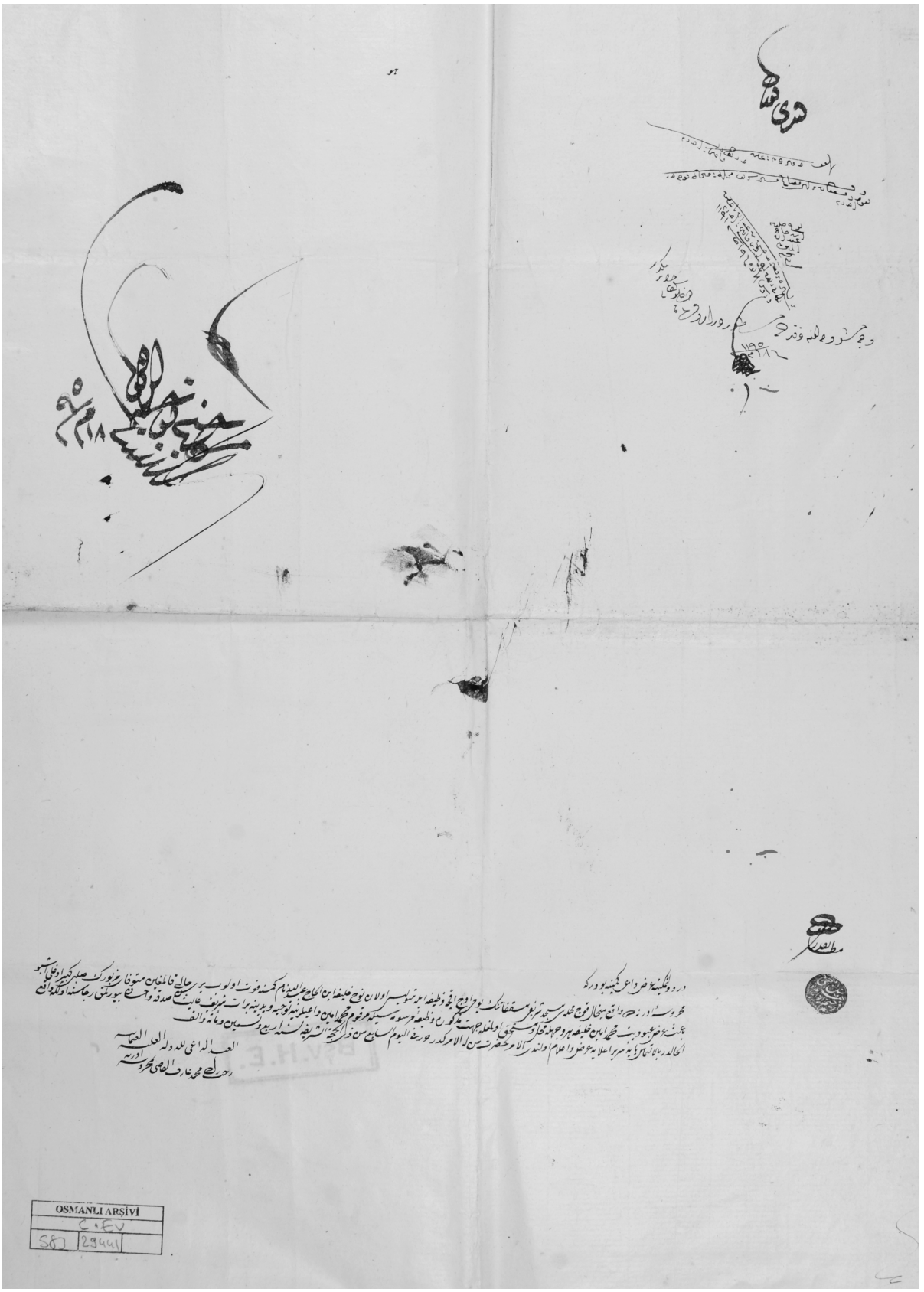
OSMANLI ARŞİVİ
DH.MKT
2409 125

DH.MKT.02409.00125.001

Ek 7. BOA., DH.MKT., 2409/125

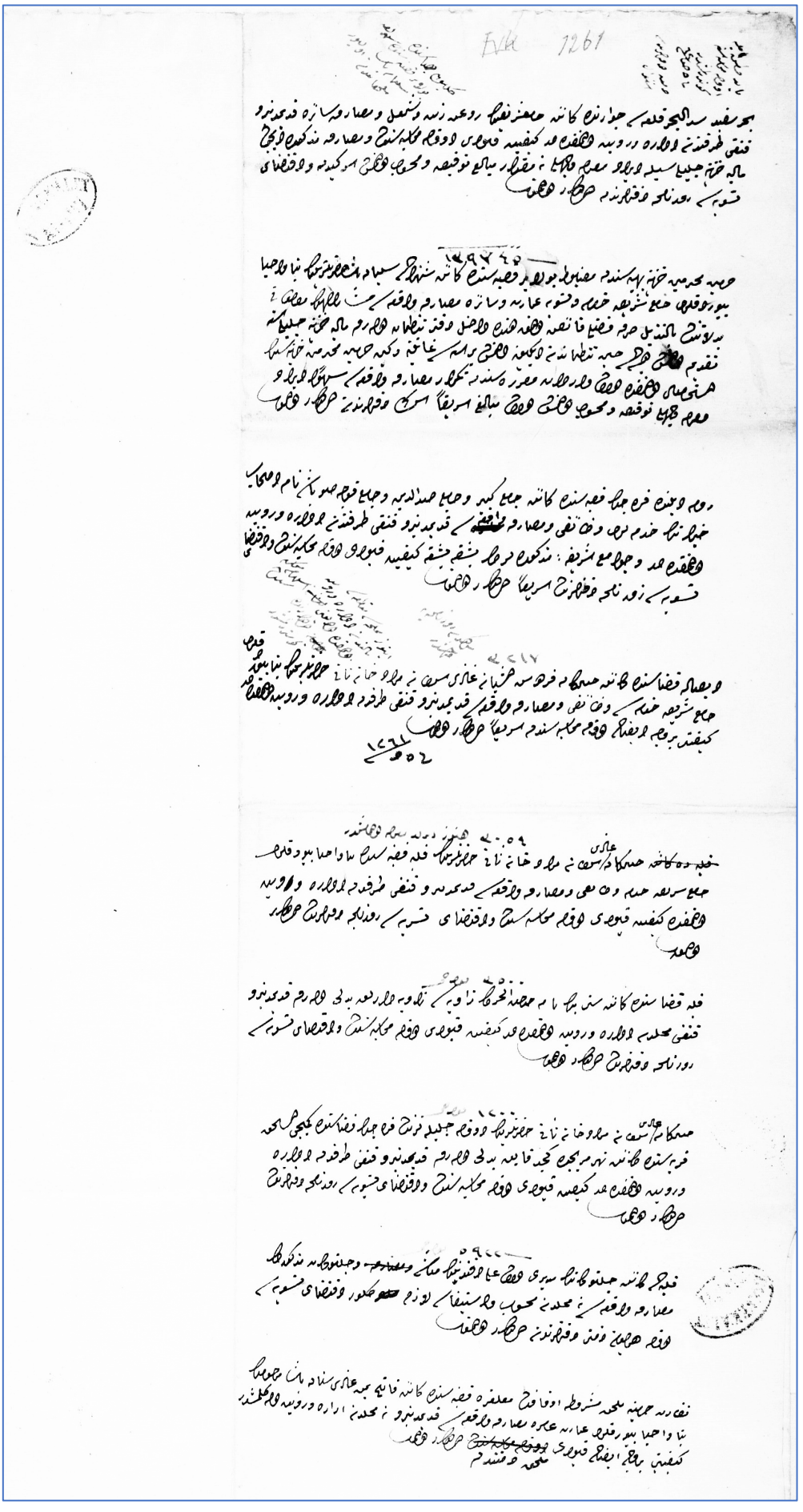

Ek 8. BOA., C.EV., 227/11350

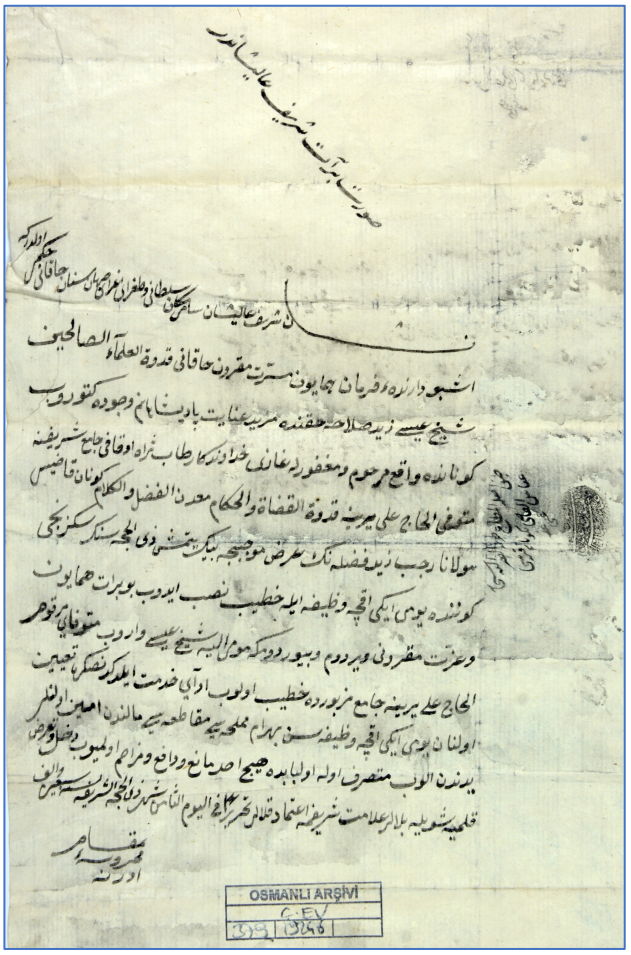

OSMANLI ARŞİVİ
C.EV
583 29441

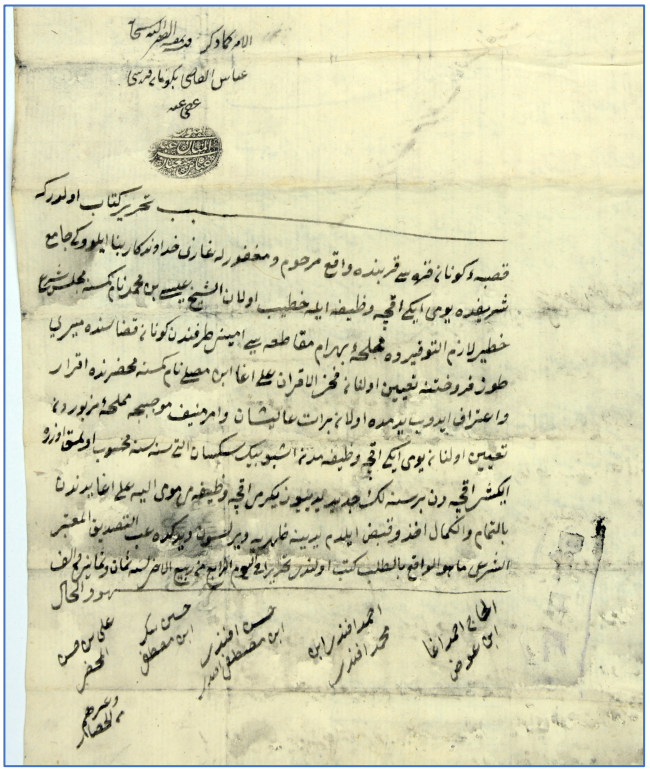
Ek 9. BOA., C.EV., 583/29441

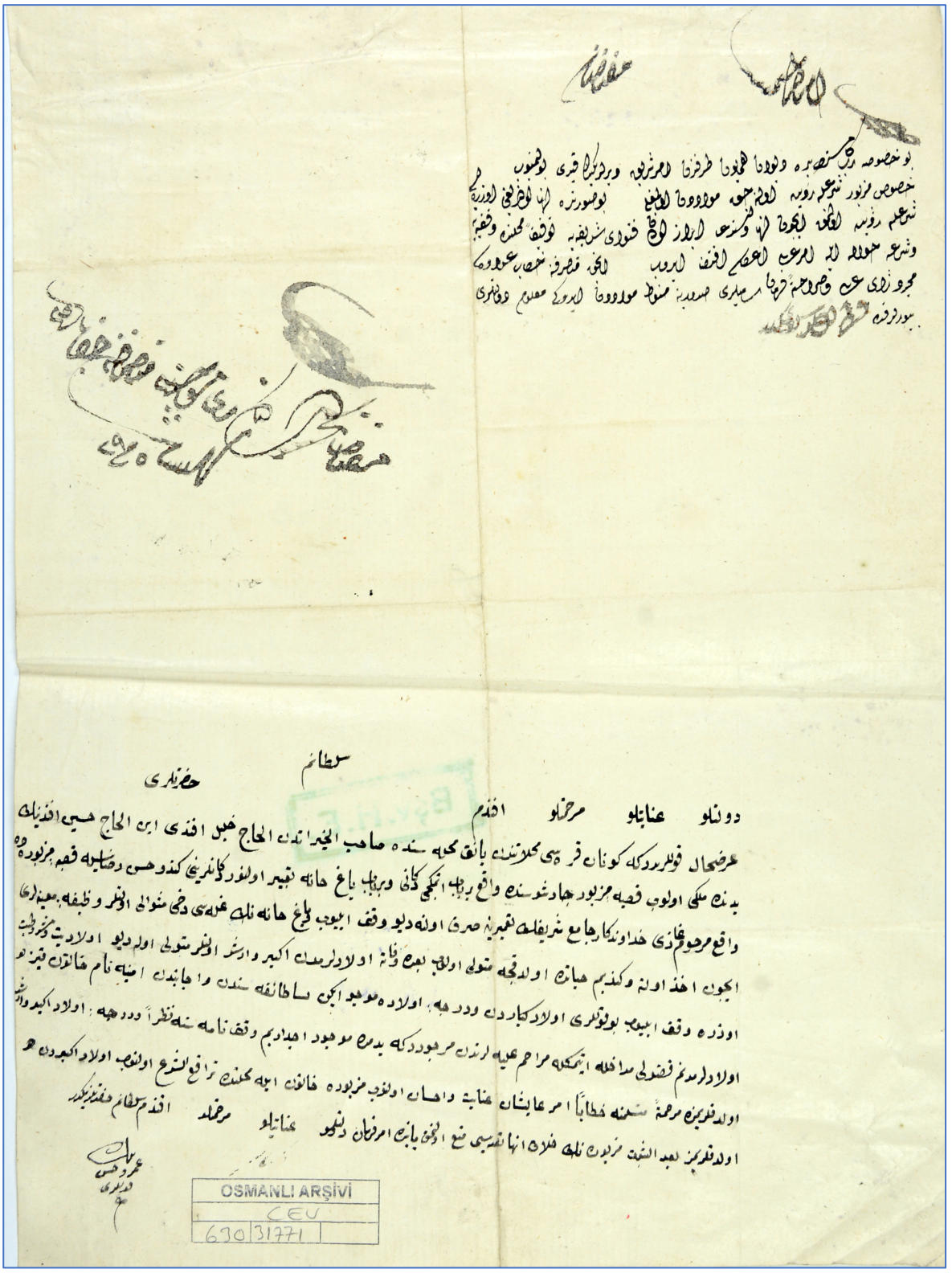
Ek 10. BOA., EV.d.,12599

Ek 11.1. BOA., C.EV., 379/19246 - 1

Ek 11.2. BOA., C.EV., 379/19246 - 2

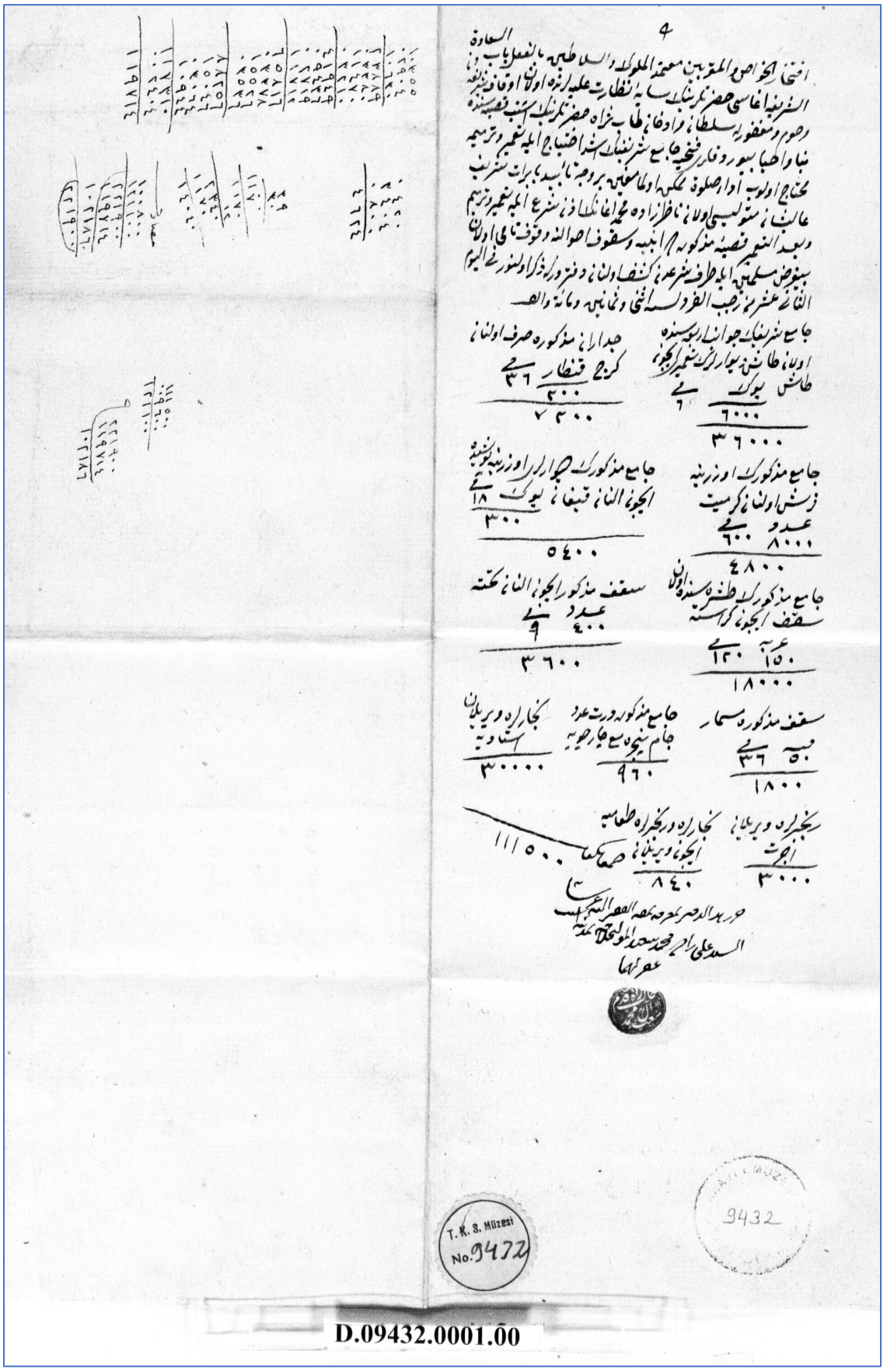

OSMANLI ARŞİVİ
C.EV
630|31771

Ek 12. BOA., C.EV., 630/31771

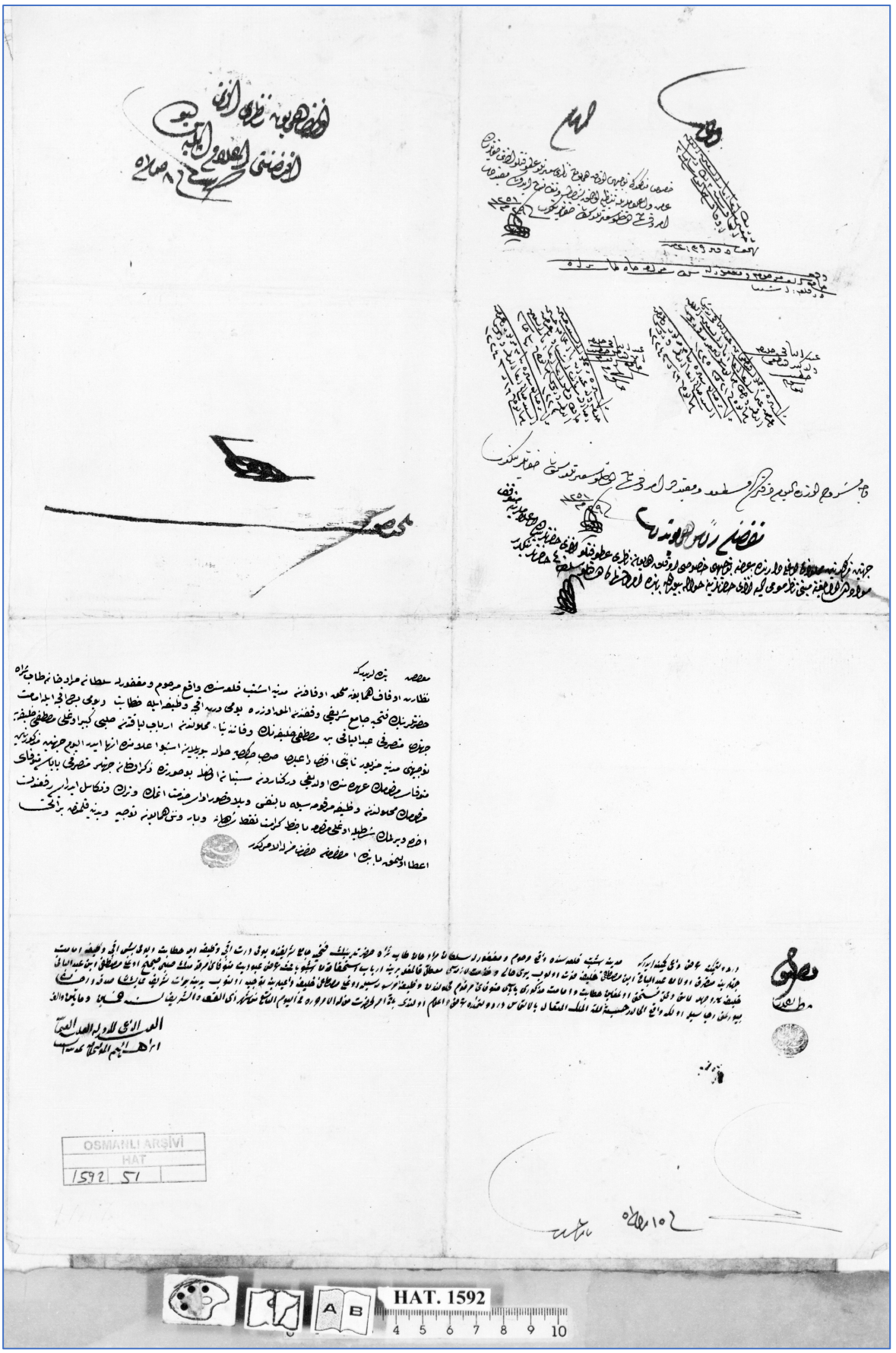

OSMANLI ARŞİVİ
C.EV
481 | 24329

Ek 13. BOA., C. EV., 481/24329

D.09432.0001.00

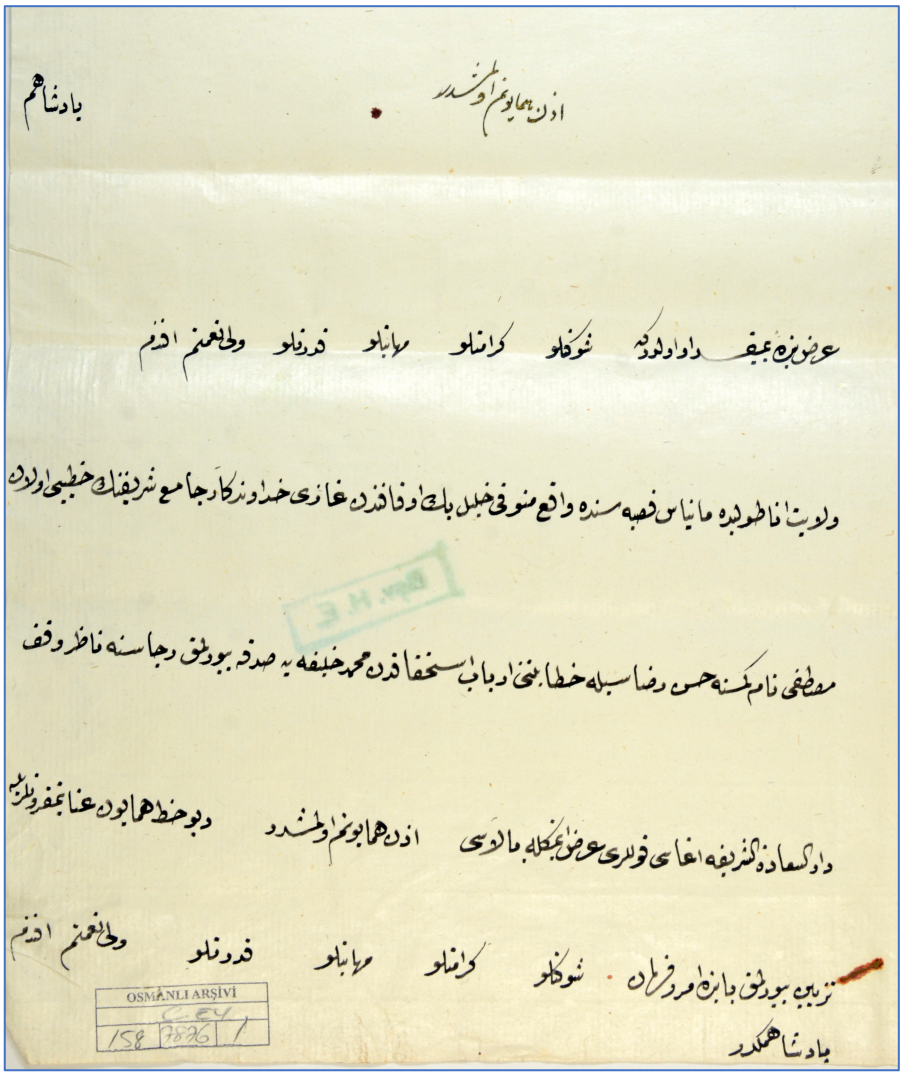
Ek 14. BOA., TS. MA. d., 9432

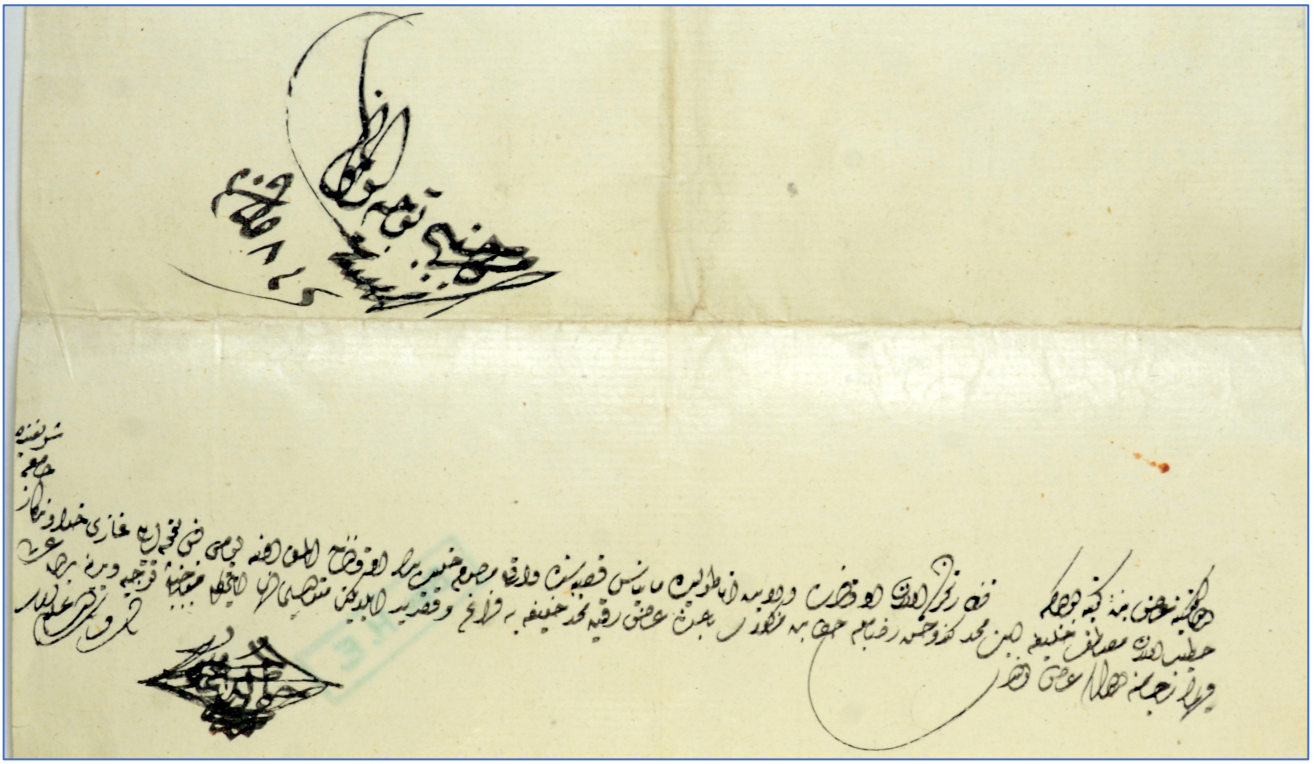
Ek 15. BOA., HAT., 1592/51

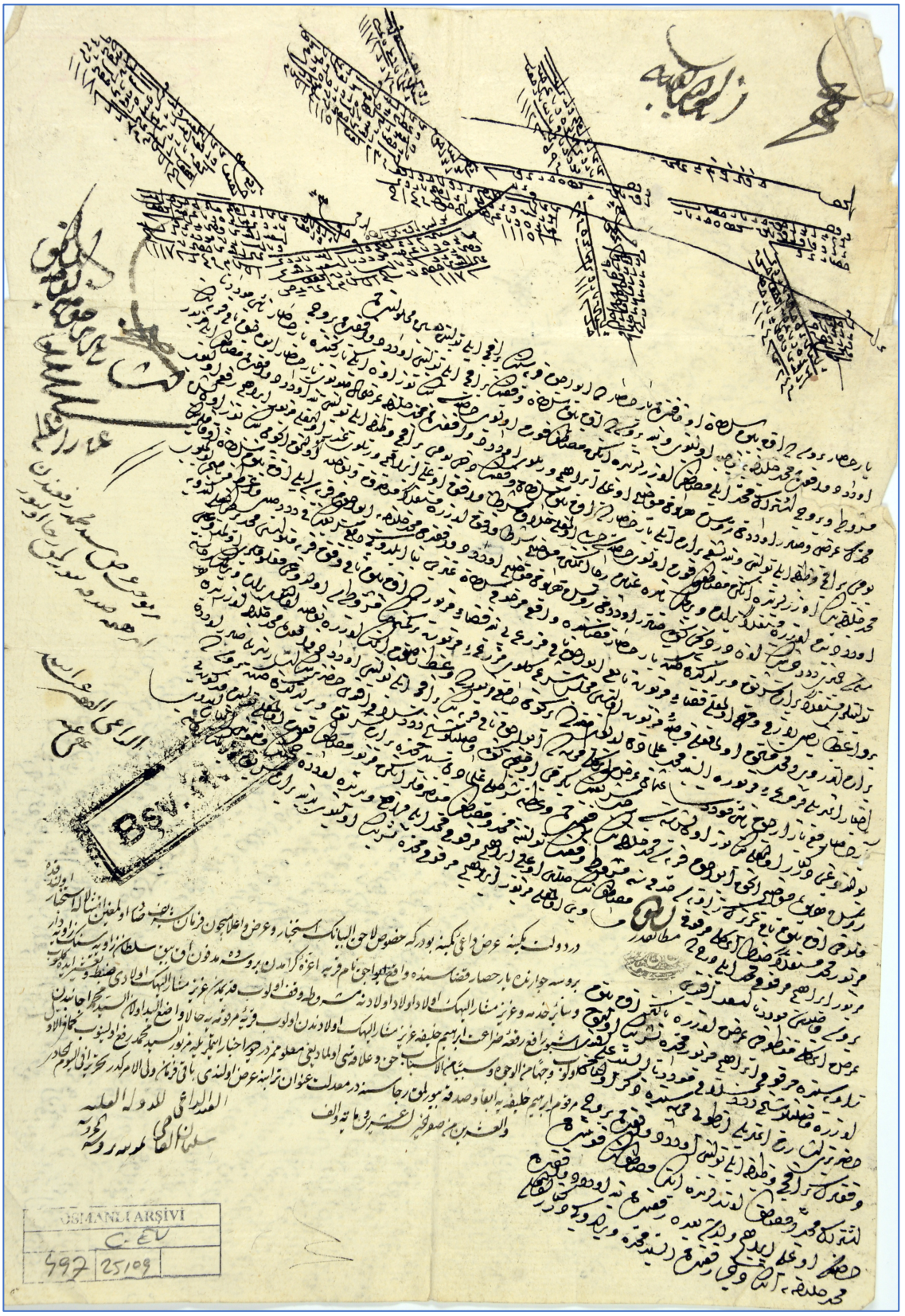
Ek 16. BOA., İ.MVL., 290/11625

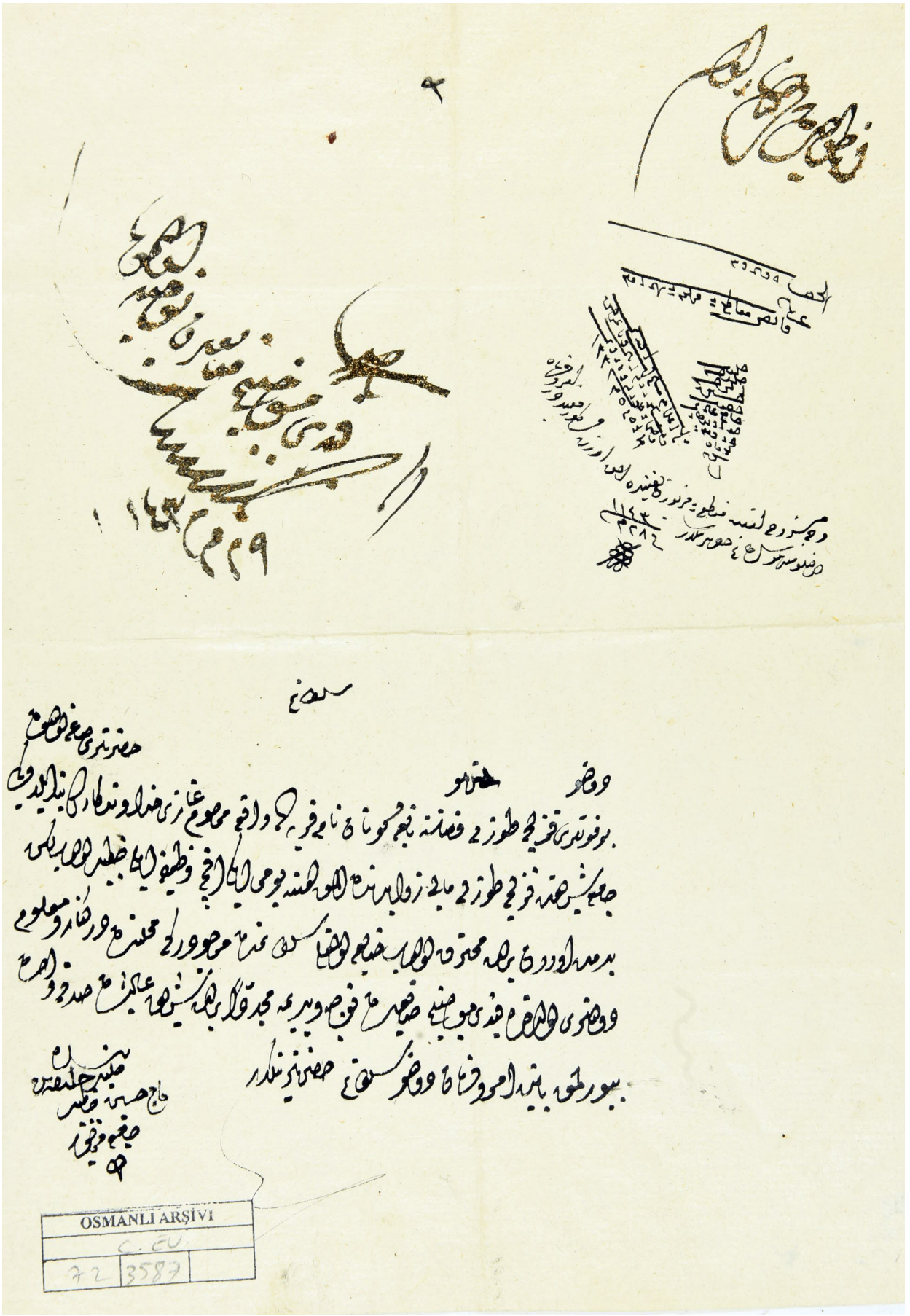
Ek 17.1. BOA., C. EV., 158/7876 -1

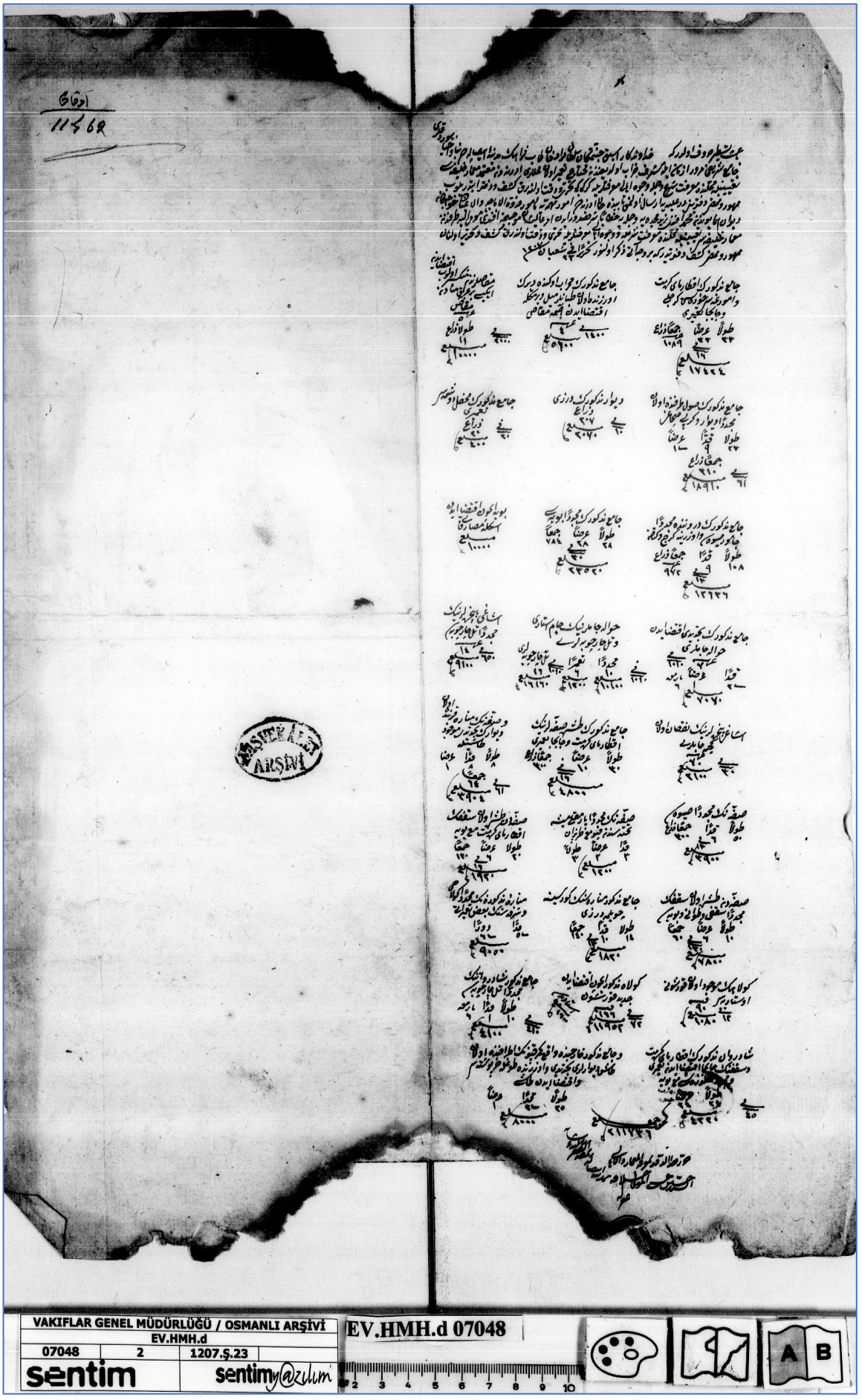
Ek 17.2. BOA., C. EV.,158/7876 -2

Ek 18. BOA., C.EV., 497/25109

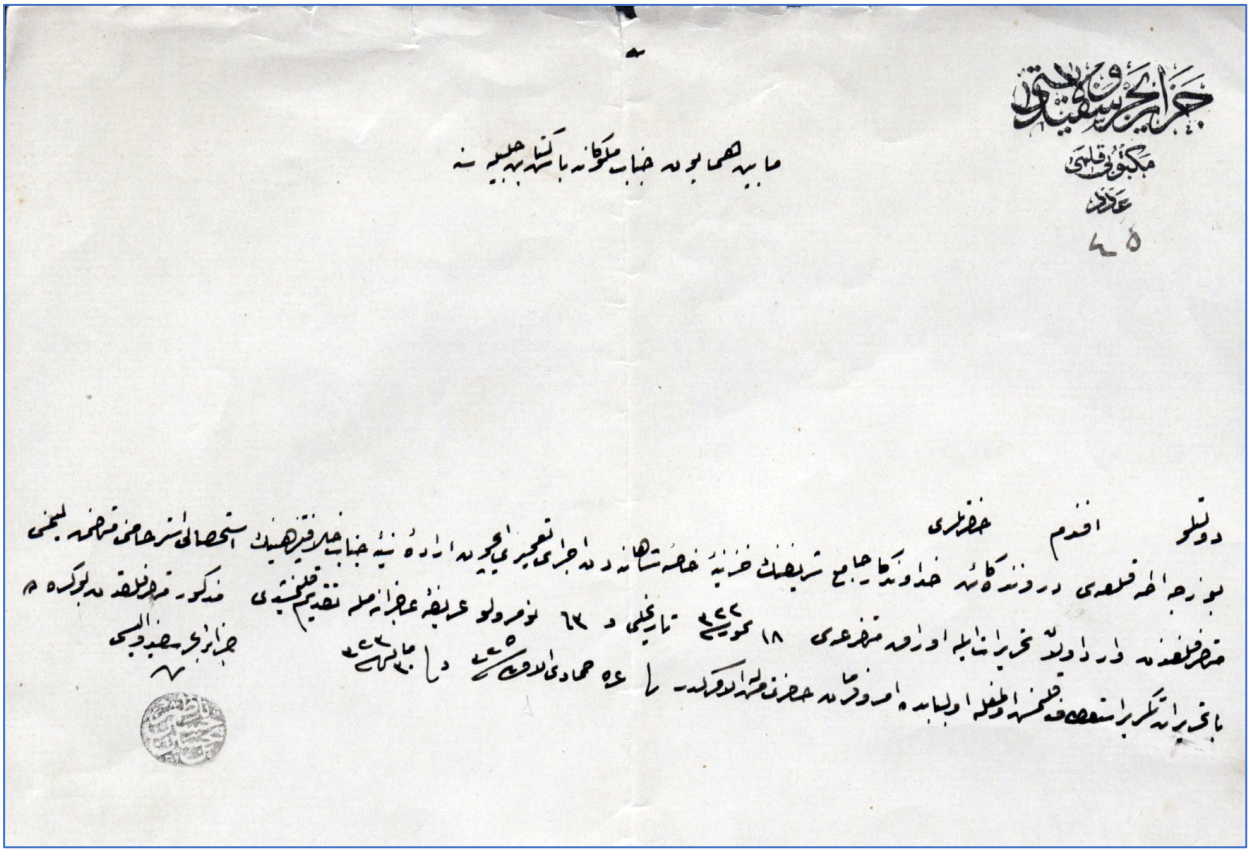

Ek 19. BOA., C.EV., 72/3587

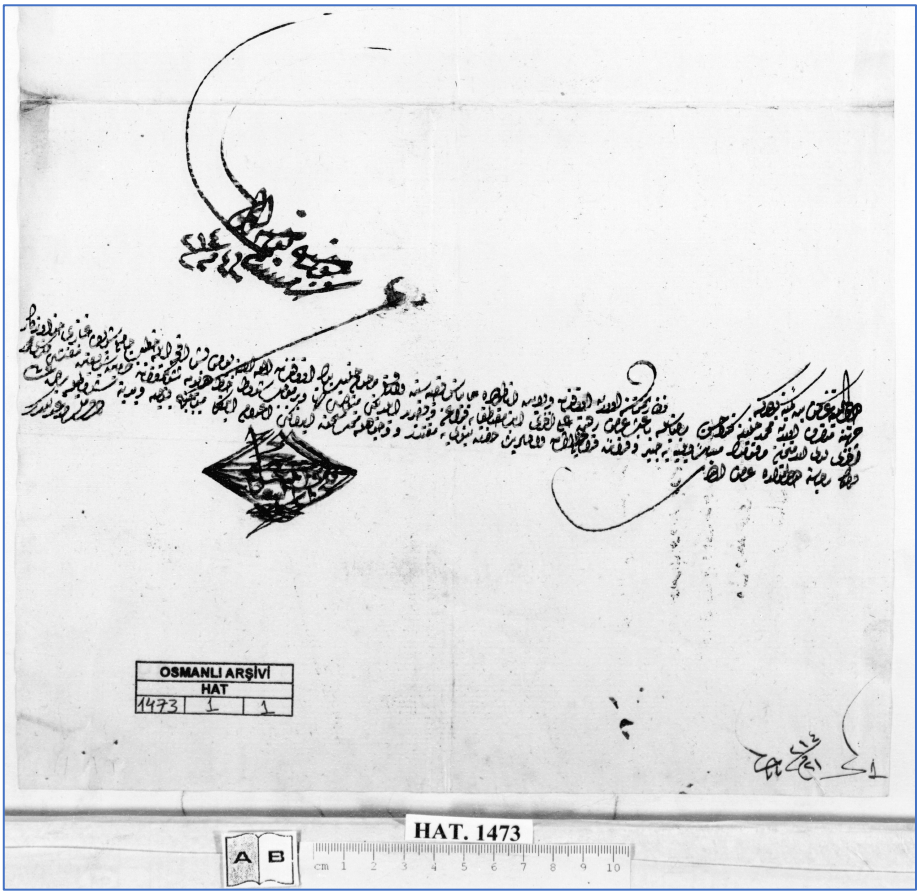

VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ / OSMANLI ARŞİVİ
EV.HMH.d
07048 | 2 | 1207.Ş.23
sentim sentim@zulum
EV.HMH.d 07048

Ek 20. BOA., EV.HMH. d., 7048

Ek 21. BOA. Y.MTV. 299/2

Ek 22.1. BOA., HAT., 1473 - 1

OSMANLI ARŞİVİ
HAT
1473 | 1 | 2

بارنامه

اذن همایونم اولمشدر

عرض بندگ جعفر اولدرکه شوکتلو کرامتلو مهابتلو قدرتلو ولی النعم افندم

ولوبت اناطولیده مأباس قصبه سنده واقع مرحوم مغفرت نشان غازی خداوندکار طاب ثراه

جامع شریفنک خطیبی اولان محمد نام کسنه حسن رضاسیله خطابتنی ارباب استحقاقدن علی حنیفه

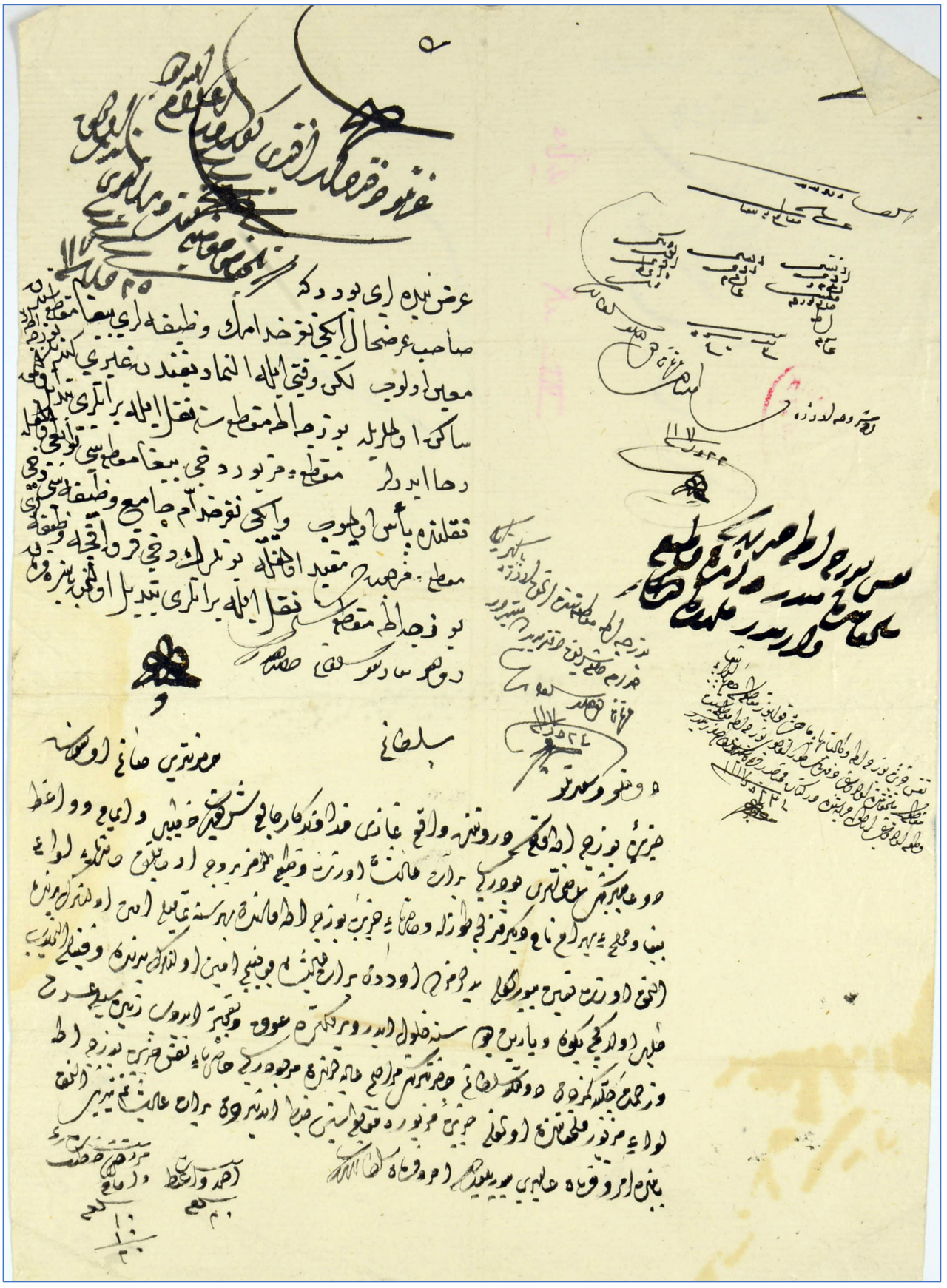
فراغت وتصرف ایتمکین قصبه مزبوره صدقه بیورلمق رجاسنه ناظر وقف دارالسعادة الشریفه اغاسی

قولاری عرض ایتکله بالرسم اذن همایونم اولمشدر وبوخط همایون عنایتمقرونله تزیین بیورلمق

بابنده امر ومرحمت شوکتلو کرامتلو مهابتلو قدرتلو ولی النعم افندم بارکاهکدر

HAT. 1473
A B

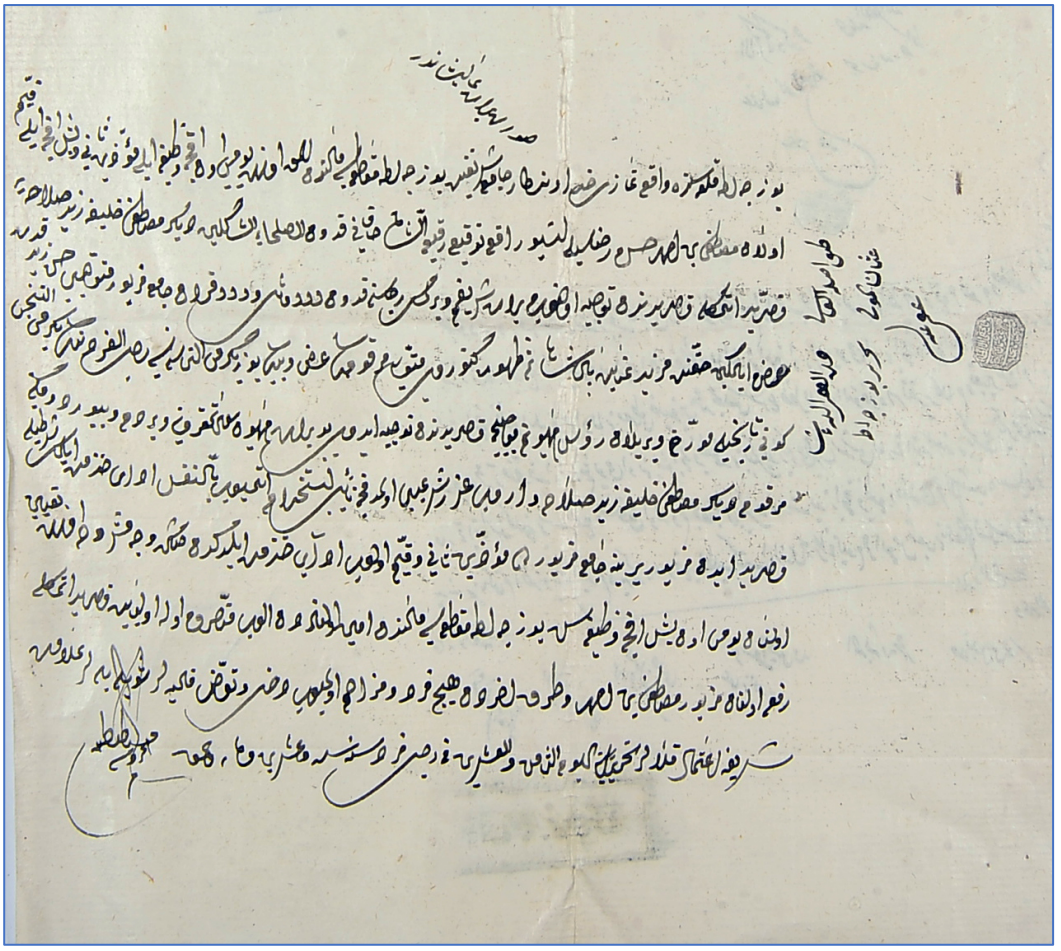
Ek 22.2. BOA., HAT., 1473 - 2

Ek 23. BOA., AE. SAMD., 157/15439

Ek 24. BOA., C.EV., 366/18598

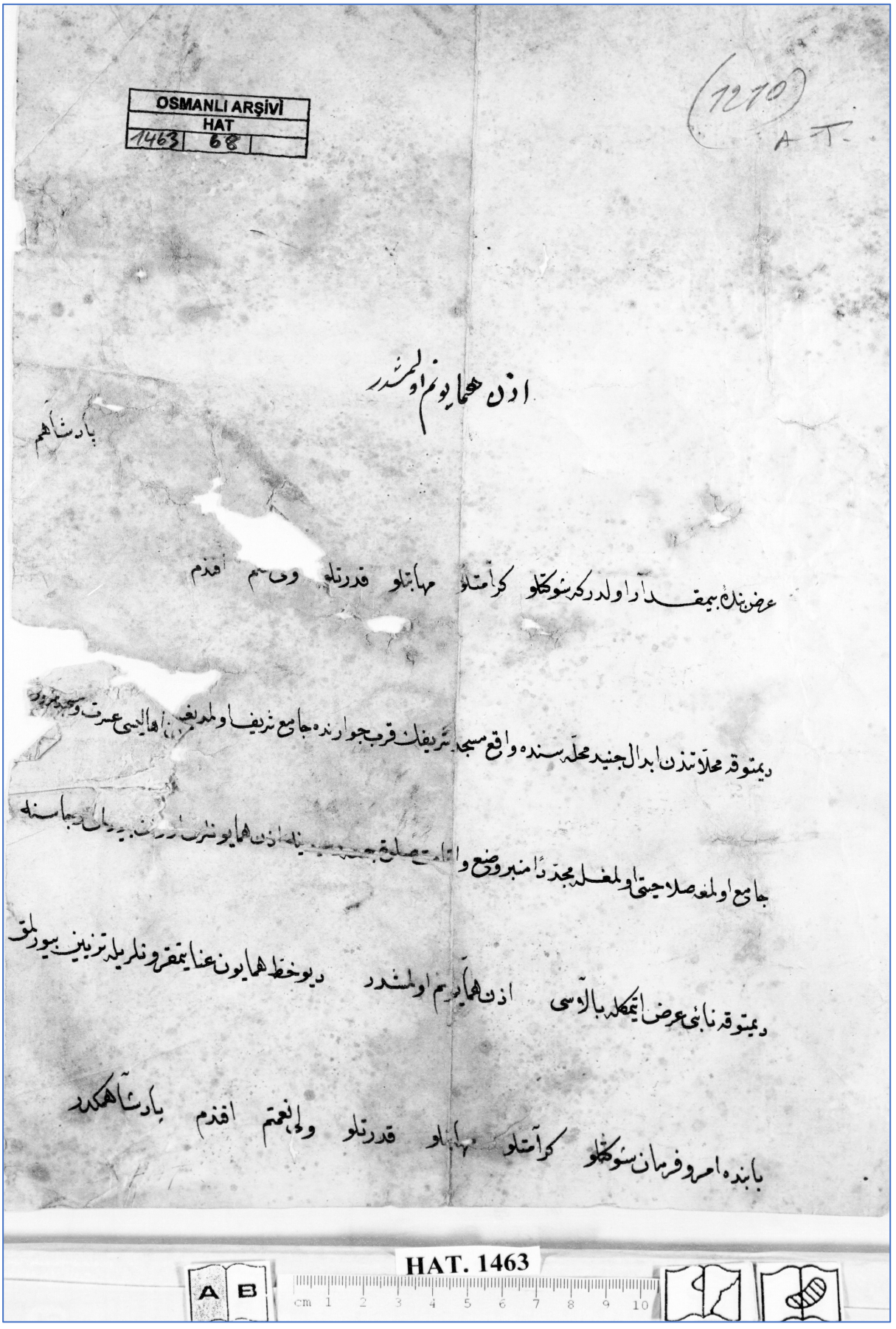
Ek 25. BOA., C.EV., 430/21791-1

Ek 26. BOA., AE. SMST. III., 59/4341

Ek 27. BOA., C. EV., 225/11249

OSMANLI ARŞİVİ
HAT
1463 68
(1270)
A.T.

اذن همایونم اولمشدر

پادشاهم

عرض بندگ بیمقدار اولدرکه سوکلو کرامتلو مهابتلو قدرتلو وحشمتلو افندم

دیمتوقه محلات تذن ابدالجنید محلهسنده واقع مسجد شریفک قرب جوارنده جامع شریف اولمغین اهالیسی عسرت وبعده مرور

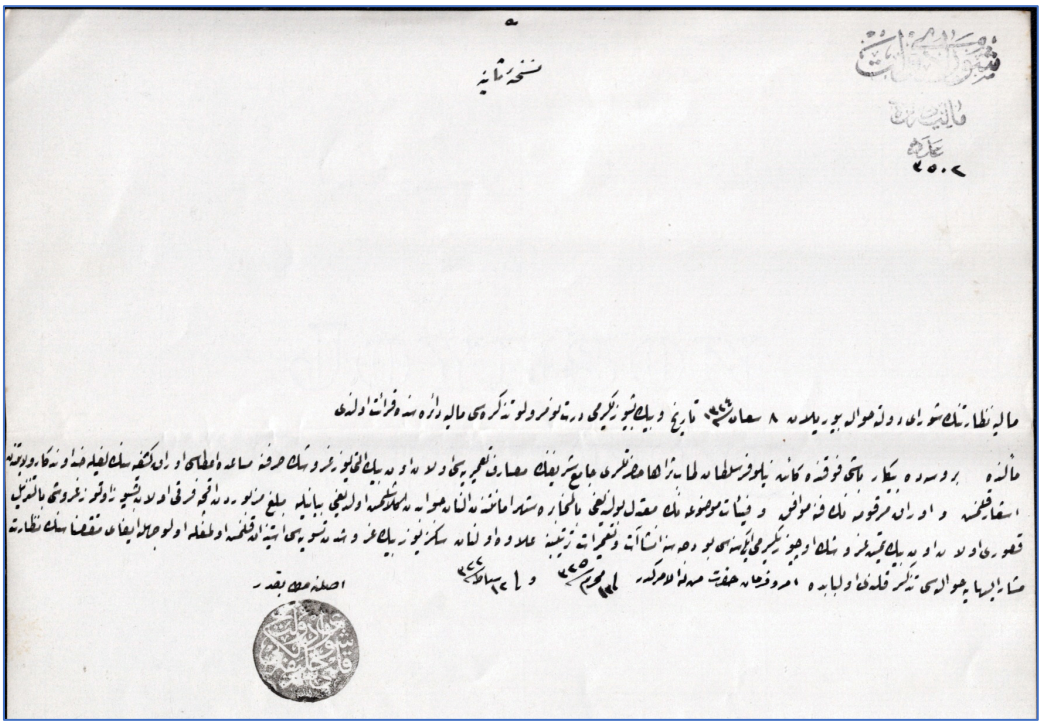
جامع اولمغله صلاحیتلو اولمغله مجدداً منبر وضع واتمام صلوق جمعه یاپه اذن همایونلرینه بیورلمسنه

دیمتوقه نائبی عرض ایتمکله بالاسی اذن همایونم اولمشدر دیو خط همایون عنایتمقرون نظریله تزیین بیورلمق

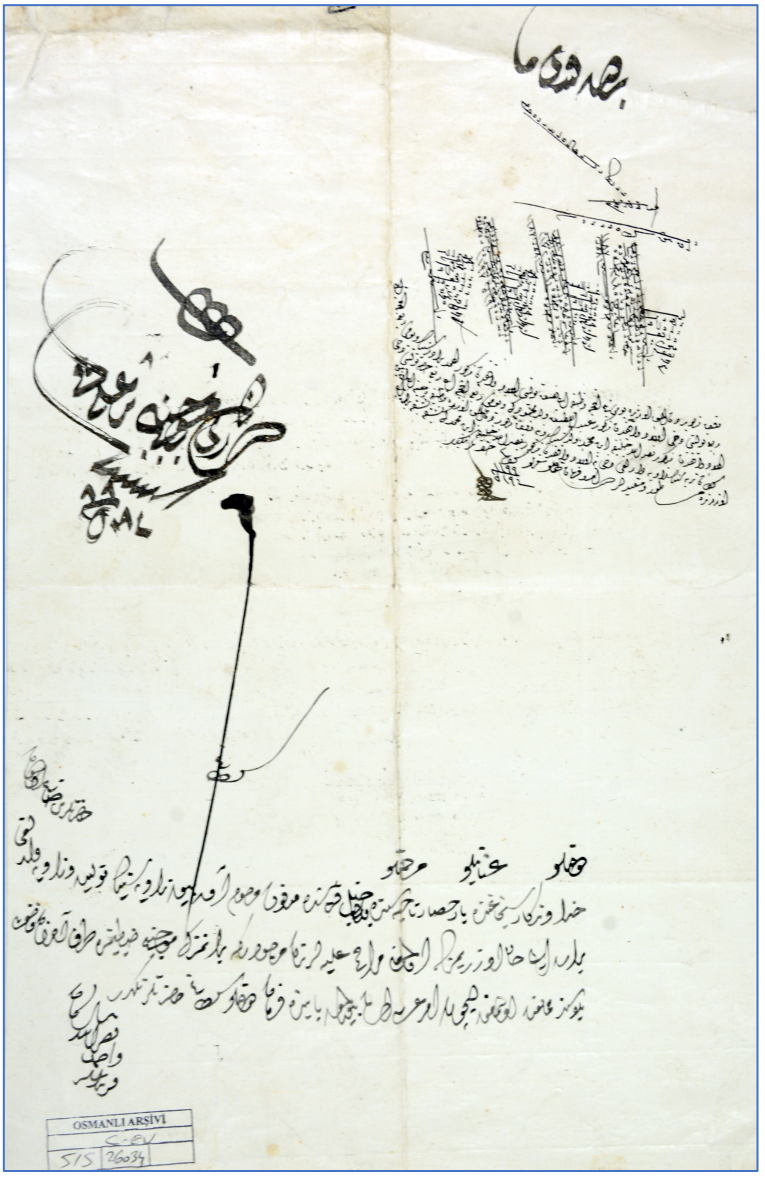
بابنده امر وفرمان سوکلو کرامتلو مهابتلو قدرتلو وحشمتلو افندم پادشاهمکدر

HAT. 1463
A B
cm 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Ek 28. BOA., HAT., 1463/68

Ek 29. BOA., İ. ML., 83/7

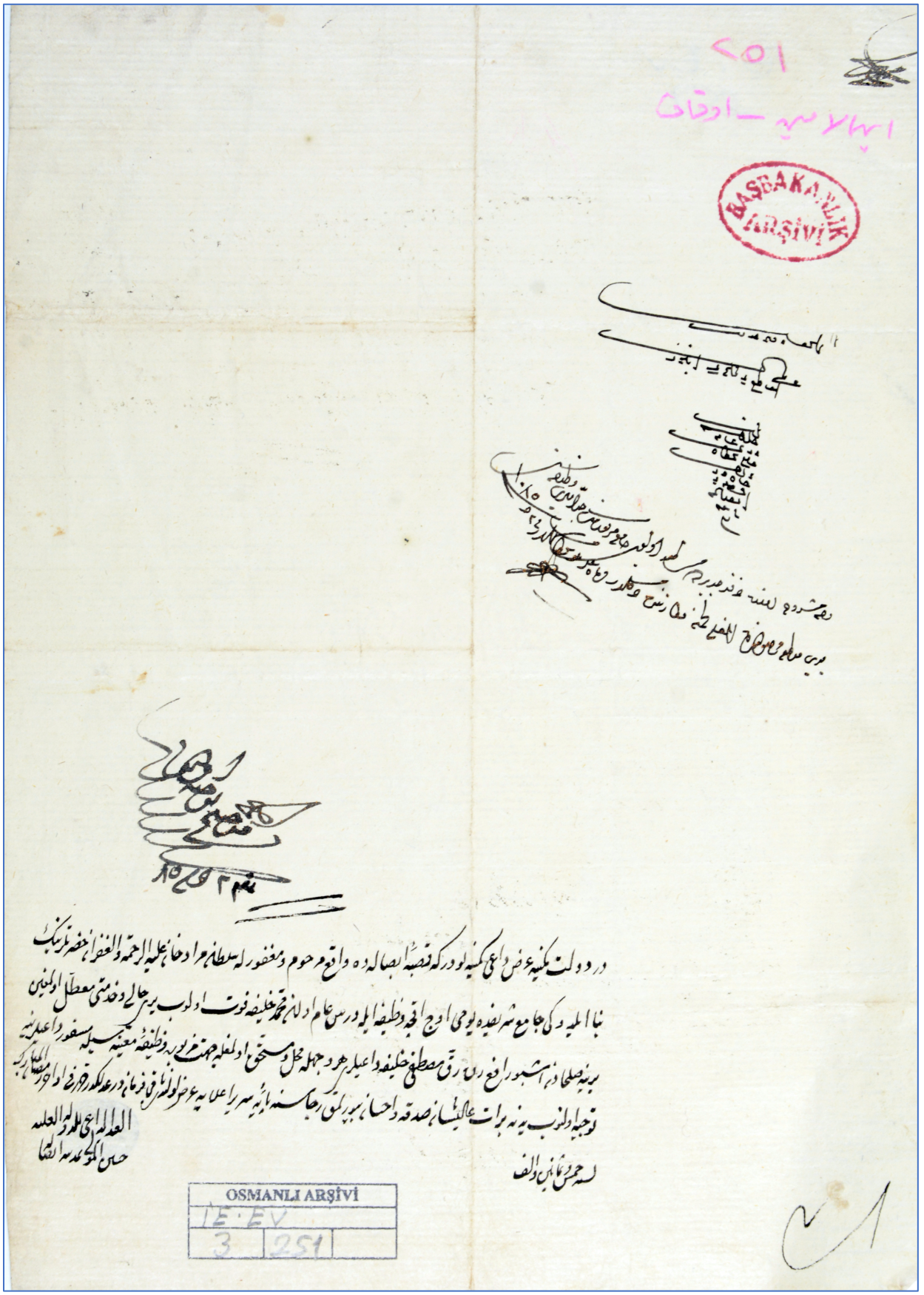

Ek 30. BOA., C. EV., 515/26034

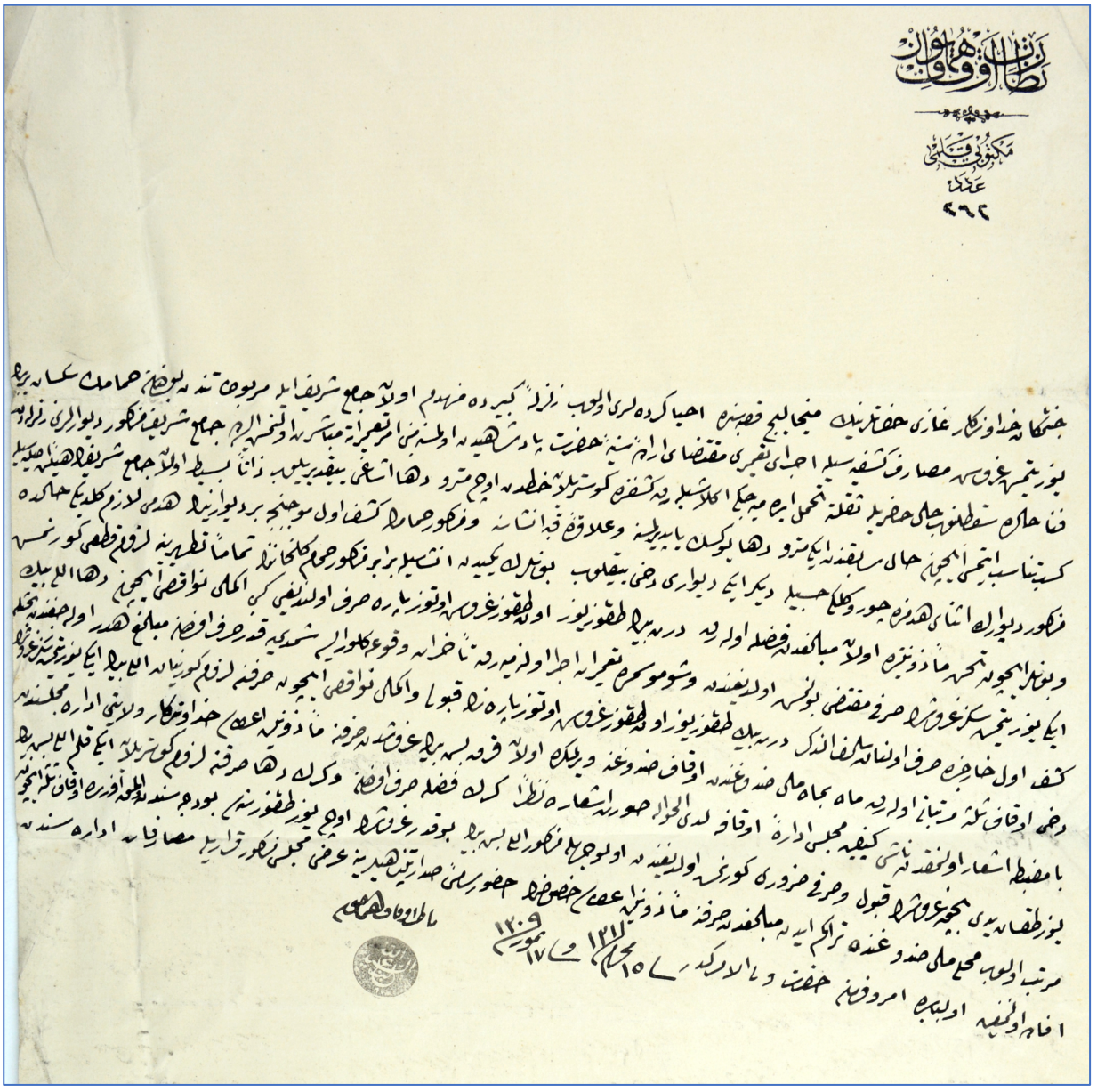
OSMANLI ARŞİVİ
C.EV.
584 29478

Ek 31. BOA., C.EV., 584/29478

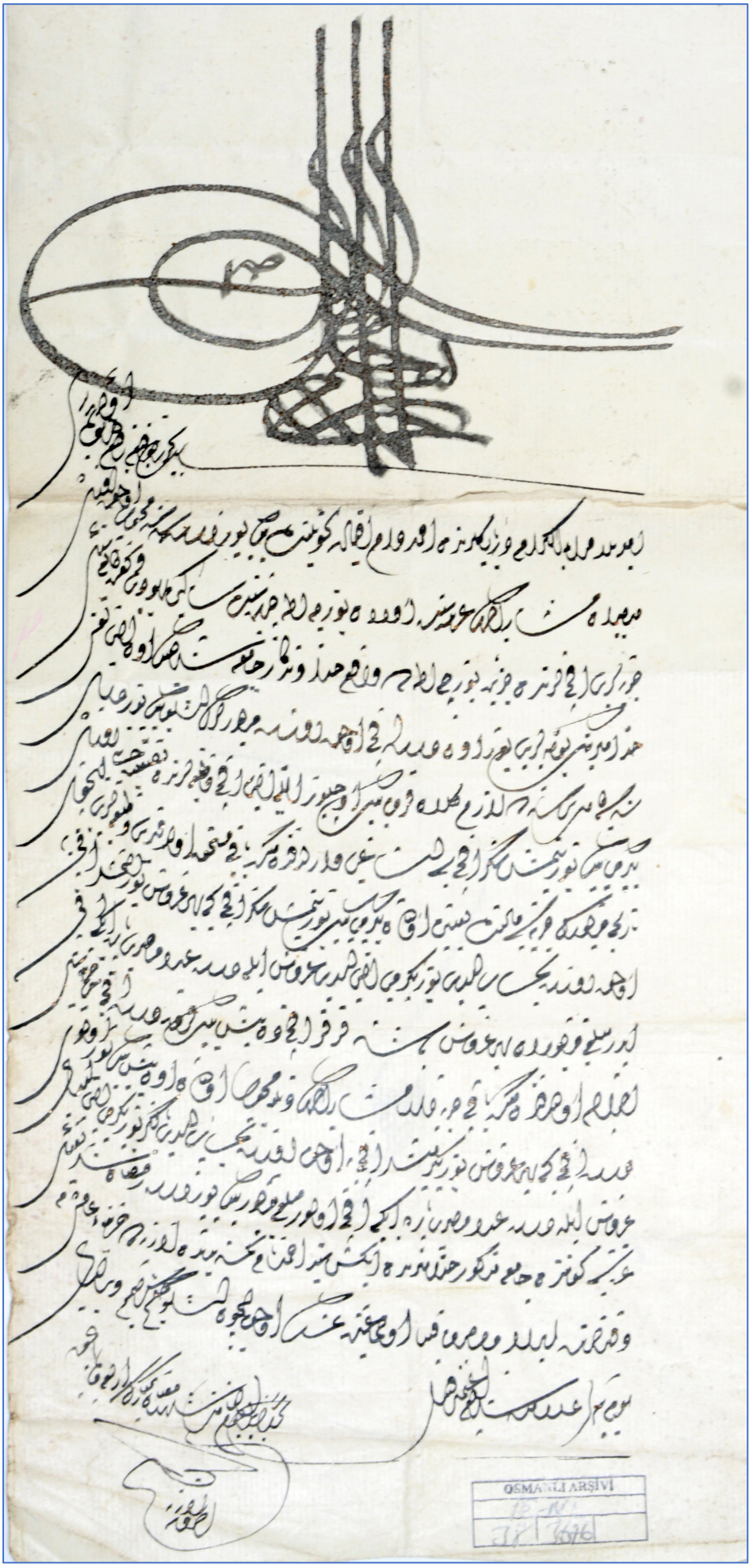

BAŞBAKANLIK ARŞİVİ

OSMANLI ARŞİVİ
İE.EV
3 251

Ek 32., BOA İE.EV., 3/251

Ek 33., BOA. ŞD., 126/52

OSMANLI ARŞİVİ
İE. ML.
38 3676

Ek 34. BOA., İE. ML., 38/3676